DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14023

Strzyżów Memorial Book

Sefer Sṭrizov ṿeha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer Sṭrizov ṿeha-sevivah / [ha-ʾorkhim, Yitsḥaḳ Berglas u-Shelomoh Yahalomi (Diamanṭ).
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv] : Irgun Yotsʿe Sṭrizov be-Yiśraʿel uva-Tefutsot, [1969]
DESCRIPT	480 p. : ill., facsims., map (on lining paper) ports. ; 35 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Strzyżów (Rzeszów)
	Strzyżów (Rzeszów, Poland) -- Ethnic relations
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Strzyżów (Rzeszów)
ADD'L NAME	Berglas, Yitsḥaḳ.
	Yahalomi, Shelomoh.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

מפת העיר סטריז'וב
די קארט פון סטריז'וב

תרשים מזכרון מאת יצחק ברגלס

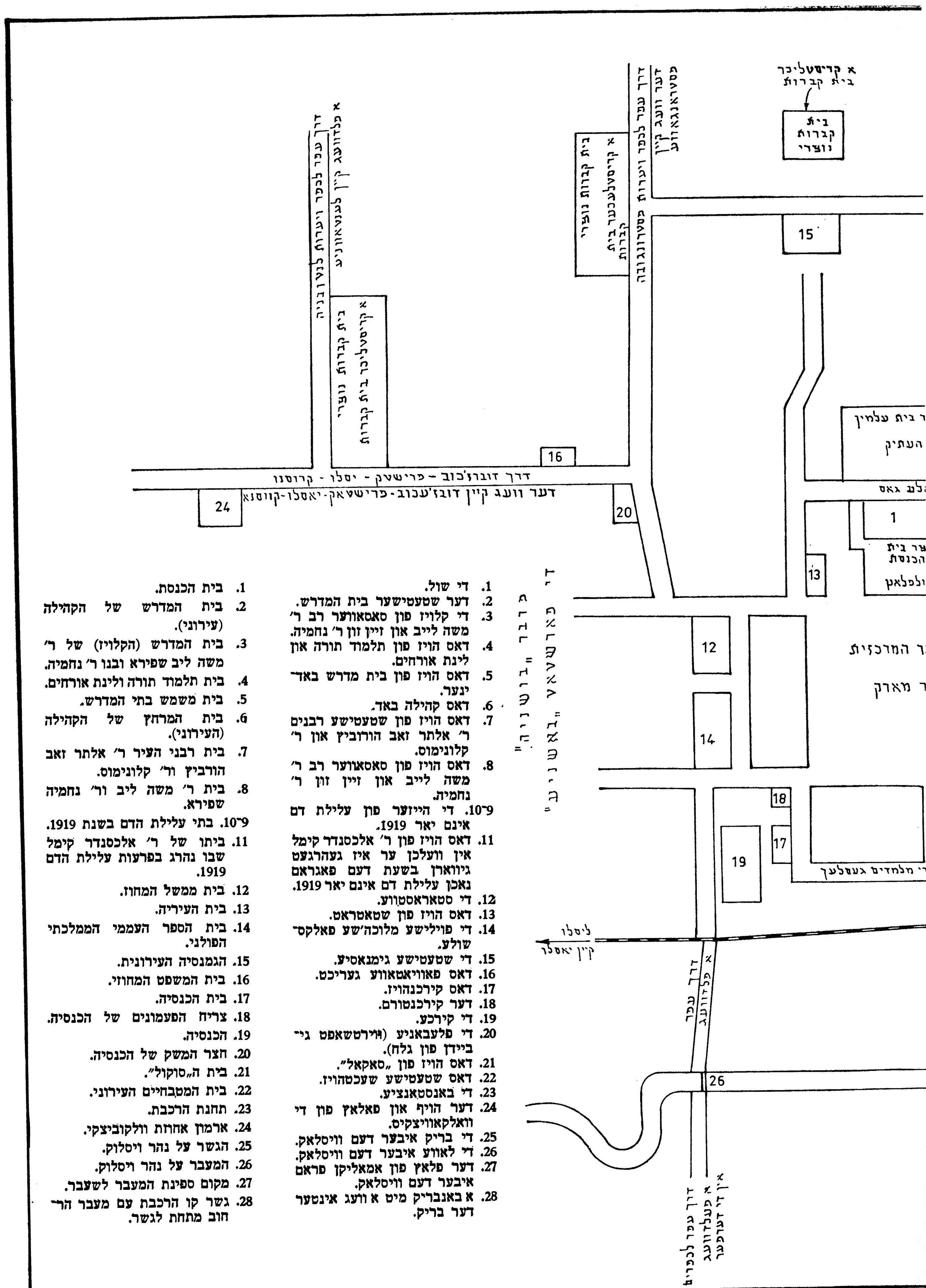
בית עלמין היהודי השלישי
דער דריטער יידישער בית עלמין

דער לעצטער יידישער בית עלמין
בית עלמין היהודי האחרון

דער אלטער יידישער בית עלמין

דרך ז'רנובה ריישא
דער וועג קיין זארנאוו - ריישע

קו רכבת
נהר ויסלוק - דער טייך ויסלאק

א קריסטליכר בית קברות
בית קברות נוצרי
דרך דובז'כוב - פרישטק - יסלו - קרוסנו
דער וועג קיין דובז'עכוב - פרישטאק - יאסלו - קראסנא
1. די שול.
2. דער שטעטישער בית המדרש.
3. די קלויז פון סאסאווער רב ר' משה לייב און זיין זון ר' נחמיה.
4. דאס הויז פון תלמוד תורה און לינת אורחים.
5. דאס הויז פון בית מדרש באד־ינער.
6. דאס קהילה באד.
7. דאס הויז פון שטעטישע רבנים ר' אלתר זאב הורוביץ און ר' קלונימוס.
8. דאס הויז פון סאסאווער רב ר' משה לייב און זיין זון ר' נחמיה.
9־10. די הייזער פון עלילת דם אינם יאר 1919.
11. דאס הויז פון ר' אלכסנדר קימל אין וועלכן ער איז געהרגעט געווארן בשעת דעם פאגראם נאכן עלילת דם אינם יאר 1919.
12. די סטאראסטווע.
13. דאס הויז פון שטאטראט.
14. די פוילישע מלוכה'שע פאלקס־שולע.
15. די שטעטישע גימנאסיע.
16. דאס פאוויאטאווע געריכט.
17. דאס קירכנהויז.
18. דער קירכנטורם.
19. די קירכע.
20. די פלעבאניע (ווירטשאפט גע־בײדן פון גלח).
21. דאס הויז פון „סאקאל".
22. דאס שטעטישע שעכטהויז.
23. די באנסטאנציע.
24. דער הויף און פאלאץ פון די וואלקאוויצקיס.
25. די בריק איבער דעם ווילאק.
26. די לאווע איבער דעם ווילאק.
27. דער פלאץ פון אמאליקן פראם איבער דעם ווילאק.
28. א באנבריק מיט א וועג אינטער דער בריק.
1. בית הכנסת.
2. בית המדרש של הקהילה (עירוני).
3. בית המדרש (הקלויז) של ר' משה ליב שפירא ובנו ר' נחמיה.
4. בית תלמוד תורה ולינת אורחים.
5. בית משמש בתי המדרש.
6. בית המרחץ של הקהילה (העירוני).
7. בית רבני העיר ר' אלתר זאב הורביץ ור' קלונימוס.
8. בית ר' משה ליב ור' נחמיה שפירא.
9־10. בתי עלילת הדם בשנת 1919.
11. ביתו של ר' אלכסנדר קימל שבו נהרג בפרעות עלילת הדם 1919.
12. בית ממשל המחוז.
13. בית העיריה.
14. בית הספר העממי הממלכתי הפולני.
15. הגמנסיה העירונית.
16. בית המשפט המחוזי.
17. בית הכנסיה.
18. צריח הפעמונים של הכנסיה.
19. הכנסיה.
20. חצר המשק של הכנסיה.
21. בית ה„סוקול".
22. בית המטבחיים העירוני.
23. תחנת הרכבת.
24. ארמון אחוזת וולקוביצקי.
25. הגשר על נהר ויסלוק.
26. המעבר על נהר ויסלוק.
27. מקום ספינת המעבר לשעבר.
28. גשר קו הרכבת עם מעבר הר־חוב מתחת לגשר.

ספר סטריזוב והסביבה

הוצאת ארגון יוצאי סטריזוב בישראל ובתפוצות

העורכים:
יצחק ברגלס — שלמה יהלומי (דיאמנט)

ועד להוצאת הספר:
ברגלס יצחק, יהלומי שלמה, אלוני פנחס,
לנגזם שמחה, לוס לאה, מוסלר משה.

נדפס בישראל
געדרוקט אין ישראל
Printed in Israel

גלופות: הצינקוגרפיה הא״י, ת״א
דפוס הפועל המזרחי, ת״א

אָב הָרַחֲמִים שׁוֹכֵן מְרוֹמִים, בְּרַחֲמָיו הָעֲצוּמִים, הוּא יִפְקוֹד בְּרַחֲמִים, הַחֲסִידִים וְהַיְשָׁרִים וְהַתְּמִימִים, קְהִלּוֹת הַקֹּדֶשׁ, שֶׁמָּסְרוּ נַפְשָׁם עַל קְדֻשַּׁת הַשֵּׁם, הַנֶּאֱהָבִים וְהַנְּעִימִים בְּחַיֵּיהֶם, וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרָדוּ. מִנְּשָׁרִים קַלּוּ וּמֵאֲרָיוֹת גָּבֵרוּ, לַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנָם וְחֵפֶץ צוּרָם. יִזְכְּרֵם אֱלֹהֵינוּ לְטוֹבָה, עִם שְׁאָר צַדִּיקֵי עוֹלָם, וְיִנְקוֹם לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דַּם עֲבָדָיו הַשָּׁפוּךְ, כַּכָּתוּב בְּתוֹרַת מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים, הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ, כִּי דַם עֲבָדָיו יִקּוֹם, וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו, וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ: וְעַל־יְדֵי עֲבָדֶיךָ הַנְּבִיאִים כָּתוּב לֵאמֹר, וְנִקֵּיתִי דָּמָם לֹא נִקֵּיתִי, וַיְיָ שֹׁכֵן בְּצִיּוֹן: וּבְכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ נֶאֱמַר, לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אַיֵּה אֱלֹהֵיהֶם. יִוָּדַע בַּגּוֹיִם לְעֵינֵינוּ, נִקְמַת דַּם עֲבָדֶיךָ הַשָּׁפוּךְ: וְאוֹמֵר, כִּי דוֹרֵשׁ דָּמִים אוֹתָם זָכָר, לֹא־שָׁכַח צַעֲקַת עֲנָוִים: וְאוֹמֵר, יָדִין בַּגּוֹיִם מָלֵא גְוִיּוֹת, מָחַץ רֹאשׁ עַל־אֶרֶץ רַבָּה, מִנַּחַל בַּדֶּרֶךְ יִשְׁתֶּה, עַל־כֵּן יָרִים רֹאשׁ:

בית הכנסת בסטריזוב

עָלַי כָּזֹאת הַתּוּגָה,
אֵין לַדְּמָעוֹת פּוּגָה,
וּבְכָל נֶפֶשׁ דְּאָגָה,
וּבְכָל לֵבָב מְגִנּוֹת.

(ר' יהודה הלוי)

כִּי בֵּינֵינוּ וּבֵין הָעוֹלָם בְּמַעֲרָב,
מוּנָחִים הַגּוּפִים הַקְּדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים,
שֶׁל עַמִּי הֶהָרוּג מִיּוֹנֵק וְעַד שָׂב,
בְּיַרְחֵי הַלִּבְלוּב וּבְיַרְחֵי הַכִּפּוּרִים...
הֶעָפָר שֶׁכִּסָּם בְּאָמְנָה לֹא כִסָּה
אֶת פְּנֵיהֶם הַנַּעֲלִים... הֵם נְגֹהִים מְגֻלִּים
וַאֲנַחְנוּ בָּזֶה – הַיּוֹרְשִׁים אַחֲרֵיהֶם:
כָּל הַטּוֹב וְהַיְקָר בִּדְמֵיהֶם פֹּה עָלֵינוּ לָשֵׂאת
עֲדֵי עַד לְאוֹר סְנֶה...

(אורי צבי גרינברג, „רחובות הנהר", עמוד ר')

ב״ה

ספר זכרון

מוקדש לקהילת הקודש סטריזוב והסביבה,

לדורות שנשארו קבורים באדמת נכר ולא יודע איש את קבורתם, כי בתי הקברות נהפכו לגנים ציבוריים, לגני ירק ולמגרשי בניה ומצבותיהם נשדדו ונשארה רק ערמת מצבות קטנה שהוצאה מרציף ככר העיירה והונחה בפינת בית הקברות האחרון;

לדור אחרון שפעל למען אתחלתא דגאולה, אבל לא זכה לראותה וקדש שם שמים במותו מות קדושים בימי שואת אירופה וגם לקבר ישראל לא הובא;

ליוצאי סטריזוב, העיירות והכפרים הקרובים הפזורים בכל ארצות תבל והיה להם הספר הזה לקשר המאחד עם אחיהם;

ולצאצאיהם — דרך להכרת צור מחצבתם.

יצחק בן ברוך ברגלס

לא תשכח!!!

א.

הדברים עתיקים. עתיקים מאד. ישב לו עם ישראל במצרים, בארץ גושן, שקט וצנוע; לא התערב בגוים והיה נאמן למלכות ולחוקיה; „ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד״. והנה קם המלך „הנדיב״ פרעה, בעל ה„הבה נתחכמה״ הראשון וטען טענה מחוכמת מאד: „הנה עם בני ישראל רב ועצום״ — היהודים הם רבים ועצומים — „ממנו״: ממנו התעשרו וגזלו את רכושנו, בכל מיני תחבולות ורמאות... („בינה לעתים״). התחכם המלך ופרסם את ה„ספר הלבן״ — השחור הראשון וכך כתב בו: „כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו״ (שמות א׳). מסתבר שהעם המצרי „הנאור״ קיים בכל חומר הדין, בדייקנות מפליאה ובסדר מופתי, גזירה אכזרית זו. וילדי ישראל קדושים השלכו היאורה בשם החוק והסדר. נדמה היה, שלא ישאר אף ילד יהודי אחד בחיים, חס ושלום. אולם היתה אם יהודיה אחת, יוכבד, שהצליחה להטמין את בנה בתיבת גומא ותשם את התיבה בסוף על שפת היאור — — — והנה הלכה בת פרעה לרחוץ על היאור ותשמע ילד יהודי בוכה ותאמר: „מילדי העברים זה״ — זהו הילד העברי היחידי, שנשאר מילדי העברים כולם!... „ותחמול עליו״ — אפילו בת פרעה לא יכלה, לא לרחם על השריד העברי היחידי, מבין רבבות הילדים, שנשאר בחיים...

ב.

...זה לא כבר קרה הדבר הזה. כמעט אתמול היה החורבן הנורא והאיום, שלא היה דוגמתו בכל שנות גלותו של העם היהודי. מתינו עודם מוטלים לפנינו, היתומים המעטים שנשארו בחיים — היתומים הקטנים והגדולים — עודם עומדים לנגד עינינו; ובכל זאת — הדברים כמעט שנעשו לעתיקים וכמעט שנשכחו! היה היה בימינו עם ישראל גדול בכמות ובאיכות באירופה „התרבותית״. היתה היהדות הפולנית, הליטאית, הגליצאית, ההונגרית, הצ׳כוסלבקית, הרומנית, הרוסית וכו׳ וכו׳ — לכל שכבותיהן: חסידים, מתנגדים, סתם יהודים, שומרי תורה ומצוות, בעלי בתים, פועלים וגם איכרים; היו אדמורי״ם, גאונים, רבנים, ראשי ישיבות ומליוני יהודים יקרים; היו מלומדים, מדינאים, הוגי דעות, משוררים וסופרים — היו חיים ישראליים תוססים, מלאים זיו ומפיקים נוגה — — —

היה היה... והנה קם נחש צפעוני — היטלר ימ״ש! — ויצו לכל עמו „הנאור״, להשמיד את כל היהודים, מבלי להותיר אף שריד חס ושלום. ובני

העם הגרמני, העם של „משוררים והוגי דעות", הפכו לחיות טרף (סליחה חיות נכבדות על ההשואה...) ויהרגו בלי חמלה, במיתות משונות ונוראות; זקנים עם נערים, בחורים וגם בתולות, ילדים ויונקי שדים! הרגו, רצחו, טרפו, חנקו, טיבעו, שרפו וגם קברו חיים — ש ש ה מיליונים יהודים! ששה מיליונים! האלה יישכחו!!

והנה הותיר ה' לפליטה שבלים בודדות, אחד מעיר ושניים ממשפחה: „שארית הפליטה"! — „מילדי העברים" אלה! אלה הם שנשארו מכל ילדי העברים שבאירופה! השבלים הבודדות הללו התשכחנה!!

— אם אשכחך הגולה!!

אפשר וישכחו אלה ששמעו מרחוק, אבל לא ישכחו אלה שראו בעיניהם; אפשר שישכחו אלה שסבלו ב„כח", אבל לא ישכחו אלה שסבלו ושתו בפועל את כוס היגונים והתלאות, באותן שנות ההרס והאבדון; אלה שעדיין לא יצאו מהחורבה ולא יכולים לצאת ממנה; אלה שנשיהם, בניהם ובנותיהם, הוריהם, אחיהם ואחיותיהם וכל קרוביהם — מזכירים ומזהירים אותם בכל עת ובכל שעה, בכל מקום ובכל מעמד:

— ל א ת ש כ ח!!!

ג.

ומן החורבן הכללי אל חורבנה של עיירתנו: סטריזוב הקטנה־הגדולה.

היה היתה עיירה סטריזוב. קטנה אבל חשובה. ראויה היא לכתוב עליה ועל גדולי התורה שחיו בה; על צדיקיה־חסידיה ועל קול התורה, שלא פסק מכתלי בתי־מדרשיה; על החסידות שהיכתה בה שורש עוד בימי הבעל שם טוב זצ"ל; על האגדות הרבות שנרקמו סביב לה; על האורות ועל הצללים שחיו בה ועל השפעתה על בני העיר והסביבה. ראויה היא סטריזוב ההיסטורית — זו ששמעתי עליה מפי זקנים וישישים ושקראתי עליה זעיר פה, זעיר שם — ראויה היא העיירה שהיתה ואיננה עוד, להנציחה בספר. על אחת כמה וכמה שראויה היא סטריזוב שלנו — זו שבתקופה האחרונה — שחייתי בה וראיתיה בהדרה ותפארתה ובצלליה, שכמעט כולה הושמדה בידי הנאצים הארורים — ראויה היא להנציחה בספר, למעננו ולמען הקדושים אשר עלו בלהבות השמימה; מחובת כל אלה שנשארו לפליטה אחרי השואה הגדולה, לעשות הכול כדי שלא תישכח העיירה וכל אשר היה בה ושלא ישכחו מעשיהם הגדולים של הגדולים והקטנים גם יחד; מעשים אשר יכולים וצריכים לשמש מופת וציון־דרך לשרידים אשר נשארו.

והריני מתחיל בזה, בעזרת השם, את רשימותי אשר רשמתי בדם ודמע, באימה ויראה. ומחשם אבקש ואתחנן שיהיה בעזרי ויסייעני להתחיל בלי מכשול ולסיים בלי תקלה — — —

שלמה יהלומי (דיאמנט)
בן ר' יוסף דיאמנט
אוד מוצל מאש

רבני סטריזוב וגדוליה

שלמה יהלומי (דיאמנט)

סטריזוב של מעלה

תנו רבנן: בכניסתו מהו אומר: יהי רצון מלפניך ה׳ אלוקי, שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה... ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא...

(ברכות כ״ח:)

בכניסתי לכתוב זכרון בספר על העיירה סטריזוב בכלל ועל גדוליה, רבניה בפרט — מה אומר? יהי רצון שלא אכשל בהערכת הקדושים והטהורים; שלא אפריז ולא אמעיט בתיאור הדמויות, רבי ההוד והתפארת, שתעבורנה לפנינו; שלא אדלג על הראויים להזכר — ומי לא ראוי? — שלא אקפח את המתים ולא את החיים; ושתהיינה נא שורותי דלהלן לרצון לפני אדון כל ולפני הקדושים והטהורים; לפני שרידי העיירה ולפני הדורות הבאים אחריהם.

„יראתי בפצותי שיח להשחיל". שהרי אם כל הספרים, מהם ספרי חולין ומהם ספרי קודש; אם כל ספרי הקודש הם רק קודש; הרי ספרי השואה הם קודש קדשים!!! ומי גבר יכניס עצמו לתוך לוע הקדושה וההוד ולא ירתע ולא יפחד פן חס ושלום לא יצא בשלום? האם לא ישאל את עצמו — כל שכן שישאלו אחרים! — מי אתה, פעוטון שכמוך, נגס לגבי הענקים שהיו ואינם, הרחוק כרחוק מזרח ממערב מרמתם המוסרית של בני „סטריזוב של מעלה" — מי אתה המעיז לעלות אל ההר הגדול והקדוש הזה — מי אתה המתיימר להעלות את זכרם ולהנציחם?!...

רק תשובה אחת בפי הכותב על שאלות אלה, ודומה להן: „ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש" (אבות פרק ב׳). מתי מספר נשארנו, שרידי העיירה. ומהם רק בודדים המסוגלים להעלות על הספר הידוע להם — ואם לא אנחנו — מי יעשה את זה במקומנו? לא אנחנו בני חורין להתחמק מהעבודה הרבה והאחריות הגדולה הרובצת עלינו לקיים את הצו המקודש: זכור ואל תשכח ואל תתן להשכיח את העיירה וקדושיה! ואם שגינו השם הטוב יכפר. בזכות הקדושים ובזכות הדורות הבאים יכפר — — —

על קדמוניותה של סטריזוב

אגדות שונות סיפרו על קדמוניותה של סטריזוב. לדעת זקני העיירה היתה זו עיר עתיקה מאד וחיו בה יהודים לפני למעלה מארבע מאות שנה. על כל פנים — מצבה אחת בבית הקברות הישן, שהיה במרכז העיר, מוכיחה כי לפני מאתיים ועשרים וכמה שנה נפטר כאן: „איש אלוקים קדוש, ר׳ אליהו זצלה״ה ואשתו" (כך היה חקוק על המצבה עד שהרסו הנאצים בית הקברות כולו) שנת פטירתו של הקדוש רשומה היתה: תק״ג לפ״ק. היתה מסורת, „איש מפי איש", כי הוא כתב בצואתו, וגם אמר לפני פטירתו, שבכל עת צרה ישתטחו על קברו וישפכו שיח לפני ה׳ והקב״ה יעזור ויושיע לזקוקים לישועה. וככה קימו וקבלו עליהם בני עירנו, שבכל עת צרה וצוקה הלכו לקברו של הצדיק. חסידי עירנו ספרו שבעירנו היו גם תלמידי הבעל־שם טוב — נגלים ונסתרים. סיפר לכותב, ר׳ ברוך דילר ע״ה (מחסידי סדיגורה החשובים) כי קרא בכתבי אביו הלמדן והחסיד המפורסם, ר.׳ יצחק׳ל דילר, שהיה מתלמידיו של הרבי ר׳ צבי אלימלך שפירא מדינוב (בעל בני יששכר; אגרא דכלה וכו׳). שבסטריזוב היו שני תלמידי הבעש״ט. אחד היה ידוע ומפורסם לצדיק וחסיד ואנשי העיר כבדוהו וכלכלוהו ברווח. והשני היה צדיק נסתר, והיה שואב מים ומזה התפרנס בצמצום גדול. אשתו, שידעה שבעלה הוא צדיק גדול, לא יכלה להשלים עם זה שתחיה תמיד חיי צער ותמיד הציקה לבעלה שיגלה את עצמו לבני העיר ואז יפרנסו גם אותו בכבוד כשם שמפרנסים את חברו; בעלה, הצדיק, דחה אותה תמיד בנימוקים שאין הוא רוצה לעשות את התורה קרדום לחפור בו. ופעם אחת כאשר כבר באו מים עד נפש וכלו כל הקיצין, נענה לבקשת אשתו והכריז בבית הכנסת שביום שבת קודש ידרוש בבית הכנסת לפני הקהל לפני קריאת התורה. אנשי־העיר המה שמעו כן תמהו: הגם שואב מים בין הדרשנים?... ביום השבת באו אנשים ונשים וטף לראות ולשמוע את הפלא הזה. הצדיק הנסתר עלה על הבמה, כשפניו בוערות כלפיד־אש ועיניו עצומות (כאלו התבייש לפני הקהל) בקול דממה וברטט התחיל את דרשתו וכך אמר: הנביא אומר (תהלים קל״ז) „איך נשיר את שיר ה׳ על אדמת נכר"? — ושאל בקול בוכים: וכי משום שהננו על אדמת נכר; צריכים חס ושלום להתיאש ולא לשיר את שיר ה׳? אלא כך אמר הנביא: „איך נשיר את שיר" — איך אנו יכולים לשיר איזה שיר. אם — „ה׳ על אדמת נכר"! — אם הקב״ה הוא על אדמת נכר — שהשכינה היא בגלותא?!... כששמעו העם דבריו אלה. געו כולם בבכיה ובזה נסתיימה הדרשה, שהשפיעה יותר מכל דרשות שבעולם — — —

כן סיפרו שהה"צ ר' לוי יצחק מברדיצ'וב ביקר פעם בסטריזוב והתפלל בבית הכנסת הגדול. כותב הרשימה הזאת הכיר יהודי שזכר את ביקורו של הרבי ר' הירש מרימנוב בסטריזוב וסיפר על הכבוד הרב שחלקו לו ועל המופתים הרבים שעשה בעיירה ואלו באנו לספר כל מה ששמענו — לא יספיק לנו הזמן והמקום... נכתוב איפוא את הידוע לנו, ללא כל ספק. ואת המאומת לפי ספרים וסופרים. נתחיל ברבני סטריזוב וגדוליה, אשר מהם שהיו מפורסמים ביותר בגאוניותם וצדקתם.

רבני סטריזוב וגדוליה

אף על פי שהעיירה סטריזוב היתה קיימת, כאמור, למעלה מארבע מאות שנה, לא עלה בידי למצא עקבות רבניה אלא החל משנת תק"ם בערך. יש לשער שהסיבות לזה שתיים הנה: א) כנראה שרבניה הראשונים לא חיברו ספרים מחידושי תורתם, שנוכל לזהותם על ידם; ב) מקובל היה אצל זקני העיר — ואישר זאת גם הצדיק המפורסם ר' צבי אלימלך שפירא מבלזוב זצ"ל — ששום רב מרבני סטריזוב לא שימש ברבנותו בעיירה עד סוף ימיו. עובדה היא שידוע לנו רק על רב אחד, ר' אלתר זאב הורביץ זצ"ל — ששימש ברבנות עד סוף ימיו ונטמן בבית הקברות שבעיירה. מכאן שלא נמצא בבית החיים — מקור נאמן ביותר — זכר לרבנים שבדורות הקודמים.

אמנם בן עירנו, מר משה מוסלר, מצא בספרו של ד"ר ר' א.י. ברוור („גליציה ויהודיה", עמוד 213) שבשנת תקי"ד היה בסטריזוב אחד מכת הפרנקיסטים, ר' מרדכי בהרב אב"ד סטריזא" — אם־כן הרי מצאנו כבר בשנת תקי"ד רב בסטריזוב. אלא שהדברים אינם די ברורים ועל כל פנים מידי ספק לא יצאו. הריני מביא את הפסקה דמתיחסת לענין הזה ככתבה וכלשונה. וכך מצטט ד"ר רא"י ברוור, מכתב ידו של ר' דב בר בירקנטל, בן הדור ההוא, בספרו „דברי בינה": „אחרי כמה עתים הלכתי לעיר לבוב. והנה ברחוב שלפני השער הליצ'ר, בפני הבית דאבנים של האדון לאש, עומד ר' לייב קריסא הנ"ל עם שני אדונים מיודעי ומכירי. האחד היה ר' מרדכי בהרב מסטריזא ואשתו היתה בת הרבני מו"ה יצחק לנצוטר מסטרי" (זה היה בשנת תקי"ד). עד כאן מכתב־ידו של רד"ב בירקנטל. על דבריו אלה הוסיף ד"ר רא"י ברוור שהכוונה לסטריזוב בקרבת Rzeszow וממשיך: „בקרבת טרנופול מצויה העיר Strusov, אבל רחוק להניח שמחברנו מתכוון לעיר זו שבגליל פודוליה, כי אז היה כותב: „סטרוסאוו". עד כאן דברי ברוור.

ברם דבריו אלה אינם משכנעים די צרכם. אמנם נכון שצריך היה לכתוב: „סטרוסאוו", אבל גם אם הכוונה לסטריזוב, צריך היה לכתוב סטריזוב, ולא „סטריזא". על כרחנו שר' ד"ב בירקנטל, שמכתב ידו העתיק ברוור את הקטע הזה, לא דייק, או שמרוב הזמן נמחקו האותיות הסופיות של שם העיר. שוחחתי אישית עם ד"ר ברוור והוא הביא נימוק לקביעתו זאת שהכוונה לסטריזוב ולא לסטרוסאוו: כי במערב גליציה היו משמיטים את האות w שבסוף שמות הערים (כגון: קראקוב—קראקא); לעומת זאת לא השמיטו את ה־w במזרח גליציה. (זלוצ'וב; בולכוב;) הערתי לו, שאין זו הלכה פסוקה, שהרי גם סטריזוב קראו וקוראים ב w בסופה (וכן: רימנוב; שנדישוב; ברזוב ועוד) נוסף לזה מצאתי בספר „ילקוט הרועים" (אודיסה 1869) שקורא לעיירה סטרוסאוו בשם סטריזוב. [1]) לאותה סטרוסאוו קורא הורדצקי („החסידים והחסידות", ספר ד' עמוד קע"ה): „סטריסיק". בכל אופן רואים שלא דקדקו בשמות ויש כאן ערבוביה.

ועוד: יש גם עיירה Stryszow על־יד Krakow; Strzyzew ע"י Ostrowa-Wielkopolskiego; Stryzow ע"י Hrubieszowa; Stroze, על יד Gorlice ממש כמו שכתוב ברשימות של בירקנטל; מכאן שכל עוד אין בידנו הוכחה ברורה איננו יכולים לקבוע בוודאות לאיזו עיירה מתכוונים. אם נצרף לזה כי עיקר התפשטתם של הפרנקיסטים היה במזרח גליציה ובפודוליה, הרי שהספק גדול עוד יותר. ברם אם יש יסוד להניח שזו סטריזוב שלנו, הרי זה משום סוף המשפט שברשימה הנ"ל: „אשתו היתה בת הרבני מ"ה יצחק לנצוטר מסטרי"; לנצוט היתה קרובה לעיירתנו, אבל אין זו ראיה חותכת, כי יכול היה לקחת אשה לא מקרוב ושוב נסכם: על כל פנים מידי ספק לא יצאנו.

הרב הראשון מרבני סטריזוב הידוע לנו היה:

הרב הגאון ר' אברהם אריה לייב הלוי, ב"ר יהודה זצ"ל

מגדולי הדור המפורסמים ביותר, כפי שמעידים עליו גאוני הדור בהסכמותיהם על ספריו. הוא העמיד תלמידים הרבה ואחד המיוחד שבהם היה הגאון הצדיק ר' משה טיטלבוים, זצ"ל, מפשעמישל, שיניווא ואחר כך אוהל, בעל „ישמח משה" ועוד ספרים, שהיה בן דודו של ר' אברהם ארי' הנ"ל. מדברי ההקדמה של הרב נראה שהיה רב בסטריזוב בשנת תקמ"ב. חיבר את הספרים: אבן פינה, אותות השמים. חוק ומשפט וקראם בשם כולל: „דרישת ארי". הספרים נדפסו בשנת תקס"ד—ס"ה. הספר אבן פינה הוא על שולחן ערוך אבן העזר כולו ועל הלכות נדה. אותות השמים — על הלכות מילה ותפילין; הלכות שבת ויום טוב וחוה"מ; חוק ומשפט הוא על חושן משפט עד סימן צ"ט, „כי נתבקש לישיבה של מעלה" ולא הספיק לגמור את הספר. וזה שער הספר:

ספר אבן פינה

„הייתה לראש בונים... אשר הקים עול, עולה של תורה, כבוד הרב המחבר, האדם הגדול בענקים, שמעיק חמה

---

1) טעות גדולה טעה בעל ההגהות ב„ילקוט הרועים" ונתחלפה לו סטרוסאוו שבמזרח גליציה עם סטריזוב שממערב גליציה. ש"י)

בקומתו, הרב הגאון המנוח מוהר"ר אריה לייב זצלה"ה, שהיה אב"ד בק"ק סטריזוב יצ"ו. וה"ה מפורסם גדול בדורו והעמיד תלמידים הרבה, גדולים חקרי לב. והניח אחריו ברכה שלשה חיבורים, אשר בשמותם שם הכולל: „דרישת ארי" קראו... והחלק השלישי הוא על חושן משפט עד סימן צ"ט. כי נטרפה השעה בעוונותינו הרבים ונתבקש הרב המחבר בישיבה של מעלה"...

נדפס בדפוס מוהר"ר שלמה ראפאפורט.

בשנת **אריה שאג מי לא ירא** (תקס"ד)

מענינים ההסכמות של גדולי הגאונים: ר' מרדכי זאב אורנשטיין אב"ד לבוב; ר' צבי הירש רוזאניס אב"ד לבוב; ר' נחמן צבי הלוי עפשטיין מקאלאמייע מצד אחד, ורבי לוי יצחק מברדיצ'וב ור' משה טיטלבוים מאידך. ר' צ"ה רוזאניס כותב: „ידידי מנוער ואהבת עולם אהבתיו... הרב הגאון הגדול המפורסם" (תאריך ההסכמה: „יעשה כי יצליח" תקס"ג) ר' מרדכי זאב אורנשטיין: „הוא הגבר הקים עולה של תורה להרביץ תורה עם תלמידים, מפיו יהלכו כידודים, מעשה חידודים" (תקו"ם)... ר' לוי יצחק מברדיצוב: „זאת תורת העולה ויורד לעמקה של תורה... ארי שבחבורה... וכל דבריו כגחלי אש ולפידים". (תאריך ההסכמה: „אז תצליח" (תקמ"ו). הגאון ר' יוסף שאול נתנזון מלבוב, בהסכמה לספר „ישמח משה", כותב: „הוא היה תלמיד הגאון הקדוש בעל המחבר ספר „דרישת ארי"... והגאון הנ"ל כל רז לא אניס ליה"... מעניין ביותר שלמרות המרחק הגיאוגרפי והרוחני בין סטריזוב הגליצאית לווילנא הליטאית, מביא הגאון ר' שלמה הכהן מווילנא את הספר „דרישת ארי" (ראה: הגהות „חשק שלמה" סוף מסכת קידושין, דף ט':).

הגדיל לכתוב בהסכמתו ר' משה טיטלבוים זצ"ל:

„זה ספר תולדות האדם הגדול בענקים, הנשר הגדול בעל כנפיים... נהירנא כד הוינא טליא יצקתי מים על ידו... ה"ה מורי ורבי ושאר בשרי, בן דודי הרב הגאון האמיתי מוהר"ר אריה לייב הלוי זצ"ל, בן לאותו צדיק ה"ה זה דודי הרב הג' מוהר"ר יודא הלוי זצ"ל [2] גברא רבה, גבר בכולה, בש"ס ופוסקים ובכל החכמות טבעיות, לימודיות, אלהיות, כיון דרקיע פתיחין ליה.... ידע לשער ממש כמה טיפין בים ובנסתר לו עשר ידות... והנה קמו בניו תחתיו ה"ה הרבני המופלג מוהר"ר יוסף ואחיו הרבני המופלא מוהר"ר חיים, ורוצים לזכות את הרבים"...[3]).

שבחים אלה מכל הגאונים הנ"ל יש להם ערך כשלעצמם כל־שכן כשנשים לב שהמחבר כתב את הספר בהיותו בן ארבעים ושמונה שנה, כפי שקוראים אנו בהקדמתו הנפלאה של המחבר, שבחודש אלול, תקמ"ב החל רוח ה' לפעמו לפשפש במעשיו לחזור מדרכיו המקולקלים... „והעיר ה' עלי רוח ממרום לאמר... עד מתי עצל תשכב ומתי תקום משנתך ומתי תעשה לביתך. הן קרבו ימיך בז' בתשרי למלאות ארבעים ושמונה שנה ובעוד שנה אחת תכנס לשנת החמישים שנה, היא שנת היובל, זמן חירות, ואין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה, ואם לא תצא כצאת העבדים, אזי כעבד כנעני תחשב חס ושלום, אשר עליהם נאמר: „לעולם בהם תעבודו"...

עד כמה העריץ ר' משה טיטלבוים את בן דודו זה רואים אנו מהשיר שכתב לכבוד הופעת הספר, לפי כללי השיר המקובלים אז („לכל אבן שניים בתים וכל בית חמישה אבנים ויחדיו יהיו מותאמים"). וזה השיר:[4]).

דרשו מעל ספר ספיר גזרתו,
רב גדול ליהודים יסד יסודתו.
יסד על ארץ ושמים אגודתו,
שבק ולא יעיר כל חכמתו,
תורה הרבה למד ולימד בקדושתו.

ארי ברחובות רחבת ידים אתו,
רבים שתו ורבים ישתו מכוסו,
יסודתו בהררי קודש זיו הדרתו

אתיו חכמים ותלמידיכם, קחו אותו
בכסף מלא, קחוהו ותנו מחירתו
נר ישראל, מורה צדק לעדתו.

פרחים שושנים דשנים רעננים צמיחתו,
יחכמו רבים וישתו מיין יקרתו
נצר משרשיו יפרה הבכור בבכורתו,
הצעיר בצעירתו עומד אל משמרתו.

דורינו יראו וישמחו שזכינו לראותו.
רבינו כמעט לא הניח כמותו
יעלה שמים ירד תהומות בחריפותו
שבק לחריפות וקולע לאמיתית בחכמתו
תנוח נפשו בעדנו, שם ביתו.

אליו ידרשו חכמים ויבקשו אמיתתו
רבים ישוטטו לראות בית נכותו
יום ליום יביע רוח מבינתו.

אל יערכנו זהב ופז תמירתו,
בונה שמים מעלותיו בעבותים צמרתו.
נזר ועטרה בל ידמה לתפארתו.

---

2) שגו בזה שא"ב הרב רי"א קמלהר זצ"ל („דור דעה", מערכת משה טיטלבוים) והרב ר' לוי גרוסמן זצ"ל (ב„קונטרס שם ושארית") שכתבו שהרב ר' אריה ליב היה דודו של בעל „ישמח משה"; וכן ר' יצחק אלפסי (ב„ספר האדמורי"ם") נ"י, כתב שהיה דודו אחי אמו — כי מפורש כאן שהיה בן דודו ולא בן אחותו (ש"י).

3) כן כתוב: „ועל הטוב יזכר ה"ה התן המחבר, ח"ת הרבני הנגיד, הגביר המפורסם, מו' צבי הירש נ"י מק"ק דיקלא, והמחובר לטהור, היא זוגתו הצנועה, הנגידה המיוחסת, מרת שפרינצה תחיה, ואחותה הצנועה מרת פרלא תחי', בנות הרב הגאון המחבר זצ"ל, המסייעים לדבר מצוה".

4) ראשי תיבות של השורות של השיר הזה הם: „דרישת ארי — אבן פינה" ומודפסים באותיות גדולות.

פריו למאכל ועליהו לתרופה נטיעתו.
יעיר לו ללו אמת פעולתו
נזדרז לכבוד אביו לזכות נשמתו.
הרבנים המופלגים אומרים לחכמה אופתו

לסיום תולדותיו של ר' אברהם אריה הלוי זצ"ל, נביא דברי תורה מספרו הנ"ל:

אבן העזר הלכות קדושין (סימן מ')

א. האומר לאשה: הרי את מקודשת לי בפרוטה זו לאחר ל' יום, אף על פי שנתאכלו המעות בתוך ל' יום, הרי זו מקודשת לאחר ל' יום; ואם חזר בו בתוך השלשים יום או חזרה היא, אינה מקודשת. הגה: ויש אומרים דאם קדשה בשטר ואינו בעין לאחר ל' יום, אלא נקרע או נאבד תוך ל' יום, אינה מקודשת (הר"ן).

מוסיף המחבר: „וכתב החושן משפט וז"ל: כלומר: שאומר לה בהדיא שמקדשה בתורת שטר. עכ"ל. נראה דהוקשה להחושן משפט דהא אם יש בהנייר שוה פרוטה הוי כקדושי כסף, כמו שכתב ה„בית שמואל" בשם הר"ן, אם־כן קשה: אף אם אין בהנייר שוה פרוטה, היה לנו לומר דמקודשת מספק, דשמא שוה פרוטה במדי, כמבואר בסימן ל"א. לזה כתב דאמר לה בהדיא וכו' ואין כאן חשש משום קדושי כסף, כמו שכתב החושן משפט בסימן ל"ב, סעיף קטן ג'. ע"ש".

ואגב הרב ר' אריה לייב הנ"ל, נביא מה שמסופר בספר „דור דעה" לשא"ב הרב הגאון ר' יקותיאל אריה קמלהר זצ"ל (מערכת ר"מ טיטלבוים) כי בהיות רבנו משה יושב ולומד בבית המדרש בסטריזוב, עם בן דודו הרב רא"ל, בא איש אחד והראה להם חומש אחד עם ה„ביאור" למשה מנדלסון. התחילו מדיינים מה דינו של החומש הזה. עד שהם מתווכחים ודנים, קם הבחור ר' משה (מי שהיה לאחר זמן בעל „ישמח משה"), נטל את החומש וזרקו לתוך התנור הבוער ושרפו...

הרב השני מרבני סטריזוב, הידועים לנו היה:

הרב הגאון ר' שמואל הלוי גלנטי זצ"ל

החותם בספרו „בנויות ברמה", על מסכת אבות: „אבד"ק סטריזוב ומצ"פ (ומצודתו פרושה) בק"ק סנדישוב". הספר נדפס בשנת תקס"א בהסכמת הגאונים המפורסמים ר' צבי הירש רוזניס, אבד"ק לבוב והרב הגאון הנודע ר' אלכסנדר סנדר מסטנוב. יקר בעיני השיר בהקדמה לספרו הנ"ל:

שמעו אלי יושבי תבל — טרם יתנגפו רגליכם וירא רב החובל ומשחית לחבל — וטרם יהי' תפארתכם כציץ נובל — החזיקו במוסר ואל תרפו מכל אשר מסיני משה קבל.
מאד הוי זהיר בדבור קל כבחומר — אשר אמר שומר — ולא יחליפנו ולא ימיר — כי כלם מתאימות ושכולה אין בהם ולא תדע איזה תפאר ותתאמר — כאשר תבין ותשכיל מפרק „רבי אומר".
ואם יפתוך רהב המחולל — לעשות עדי הגובה והגאון ובתבונתך תוליך יועצים שולל — ותדמה בנפשך כי גבורתך מי ימלל — אל בני! כי לא בזאת יתהלל המתהלל — וקח מוסר מדברי „עקביא בן מהללאל".
אשרך אם תלמד חכמה — מכל אשר על פני האדמה — ולא תאמר כי ידך רמה — ואז תוסיף דעת ותשמור עליך מזימה — כאשר יורוך דברי „בן זומא".
לכן יהיו דברי בלבך עצורות — והיו לך למאורות — ולמה תשגה בני בורות — כי על כל אלה יביאך במשפט היודע ספורות — ולזה ברא עולם „בעשרה מאמרות".
העולם כלו כדאי הוא לך אם תלך בתמימים — לדברים הרבה תזכה ותשכון מרומים — וירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים — יכבדוך זקני עם ובין נגידים יושיבוך ותחלק שלל בין עצומים — כאשר הודיעו לך תגמול וטוב בפרק „שנו חכמים".

וכך כתוב בשער הספר:

בנויות ברמה

פירוש על מס' אבות, אשר חברתי אני שמואל חק' לבית הלוי גלאנטי, אב"ד דק"ק סטריזוב ומצ"פ (ומצודתי פרושה) בק"ק שענדישוב, בהרבני החכם השלם המנוח מרדכי סג"ל זל"ה. והוא בנוי לתלפיות על קוטב אמתי, תוכחה מגולה ואהבה מסותרת, מוסר הפרושים למבקשים דעת ה', מעורר לבות בני אדם לאהבת ה' וליראת הרוממות וינהו כל בית ישראל אחרי ה' ותשב באיתן קשת ישראל ויתענגו ברוב שלום, משכנות מבטחים, בשב ה' שבות עמו בב"א.

נדפס פה ק"ק לבוב

תחת ממשלת אדונינו האדיר, הקיסר רומישר אונגרן פיהם, גליציאן עט לאדמיראן קיניגליכע אפליצמייסטר פרנץ השני יר"ה. גידריקט מיט צענזאר בדפוס של האשה הגבירה הרבנית מרת יהודית, אשת הרב הגאון הגדול המפורסם בדורו מוה"ר צבי הירש אב"ד דק"ק לבוב יע"א תקס"א.

הסכמות: רצ"ה רוזנעס, אב"ד לבוב והגליל: רא"ס אב"ד סטנאב; ר' חיים בלומנפלד אב"ד ריישא. הספר נדפס פעם שני' בשנת תר"ס עם הערות מר' משה חיים טריוואקס.

בהקדמה לספר „בנויות ברמה" כותב ר' שמואל: „ואם אזכה ויגזור השם בחיים, להוציא לאור חיבורי על הסמ"ק, אשר פלפלתי בחכמה בגפ"ת... ספרי „האשל ברמה" על משניות סדר זרעים, אשר יגעתי ומצאתי" — — — תקותו זו נתמלאה בשנת תקס"ז, כשש שנים אחרי הופעת ספרו הנ"ל, יצא לאור ספרו השני: „נתיבות עולם". ספר גדול בכמות ובאיכות שתוכנו ביאורים וחידושים על ספר הסמ"ק. וכך כותב המחבר:

„וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. זה הספר החשוב ונכבד, קיצור מספר מצוות גדול, אשר חיבר השר הגאון הגדול מורנו ורבנו ר' משה מקוצי נ"ע (נשמתו עדן) בעוד כפתו רעננה בספרד, כמבואר בהקדמתו הראשון (ה). ואני שמואל הקטן לבית הלוי, גלאנטי אבד"ק סנדישוב,

בעל המחבר „בנויות ברמה", בא"מ (בן אבי מורי) החכם השלם מוה"ר מרדכי סג"ל זלה"ה, עשיתי ציונים לבאר דברים מאירים כספירים וליישר מהדורים ולהגות אמרי שפר מהטעות וקמשונים, שנפלו בראשונים ולזכות הרבים. וקראתי בשם הספר: „נתיבות עולם". והשם יזכני ברוב טובו וחסדו להוציא לאורה חיבור „האשל ברמה", אשר חיברתי על משניות סדר זרעים, בלי מכשול. ונזכה לגאולה בימינו ותחז בציון עינינו, אמן".

הספר נדפס בלבוב בשנת תקס"ז (לפרט: „וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל"), בדפוס של הרבני הנגיד מוהר"ר אהרן במהור"ר חיים דוד סג"ל.

על הספר ישנן הסכמות מהגאונים המפורסמים ר' יעקב אורנשטיין, בעל „ישועות יעקב" מלבוב, הכותב על המחבר: „הרב המאור הגדול, המופלג בתורה וביראת ה', נ"י, עמוד העולם פאר הדור"; וכן מהגאון ר' יוסף הויכגלרנטר, בעל „משנת חכמים", מזמושץ ועוד גאונים מפורסמים. גם הגאון ר"י אורנשטיין וגם יתר הגאונים משבחים את הספר והמחבר גם יחד. הם מציינים גם תאריך מדויק: י"א תשרי, תקס"ז; י"ב חשון תקס"ז.

כדאי לציין כי בעוד שבשער הספר „בנויות ברמה", שנדפס בשנת תקס"א, כתוב: „אב"ד דק"ק סטריזוב ומצ"פ בק"ק סנדישוב, הרי שבשער הספר: „נתיבות עולם", שנדפס בשנת תקס"ז, כתוב: „אבד"ק סנדישוב" בלבד. מכאן שבאותו זמן כבר לא היה רב בסטריזוב. לפי מה שנראה להלן יתברר לנו כי כבר בשנת תקס"ה היה רב אחר במקומו. אולי עזב את רבנותו עוד לפני שנת תקס"ה. (ראה להלן).

לא עלה בידי לברר אם המחבר זכה להוציא לאור גם את ספרו „האשל ברמה", על סדר זרעים. לא מצאתי את הספר וגם אינו רשום בבית עקד הספרים של פרידברג ולא ברשימת הספרים של בן־יעקב. ולבסוף ראוי להזכיר את אחיו של ר' שמואל: הרב הגאון ר' משה גלנטי, בעל המחבר ספר: „ויפרש משה", פירוש נפלא על ספר „בחינת עולם", על בקשת המ"מים. בין ההסכמות על הספר הנ"ל — הסכמת הגאון רבי יום טוב אלגזי, בעל רי"ט אלגזי על מסכת בכורות.

והרי דברי תורה מספר בנויות ברמה להרב ר' שמואל גלנטי זצ"ל

והוי דן את כל האדם לכף זכות (אבות פ"א)

חז"ל אמרו (קידושין מ'): „לעולם יראה אדם את עצמו ואת כל העולם חציו זכאי וחציו חייב. עשה מצוה אחת, הכריע את כל העולם לכף זכות"... וזה שאמר: „והוי דן את כל האדם — כל העולם — לכף זכות", כי על ידי שילך בדרך הטובה יכריע את כל העולם לכף זכות.

רבי אומר: איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם? כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם (אבות פ"ב).

חז"ל (נזיר כ"ג) **אמרו**: „גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה". מה ההבדל בין עבירה לשמה למצווה שלא לשמה? עבירה לשמה אינה תפארת לו מן האדם, שהרי הבריות לא יודעים שכוונתו לשם שמים. אבל היא תפארת לעושיה, כי העושה אותה יודע את כוונתו הטובה; מצוה שלא לשמה היא להפך: „תפארת לו מן האדם". שהרי הם לא יודעים את כוונתו הלא לשם שמימית, וחושבים שעשה מצוה, אבל אינה תפארת לעושיה, היודע כוונתו הלא רצויה, ומהו הטוב ביותר? מצוה לשמה! כי היא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. (מובא בספרי פניני אבות).

המקובל האלוקי ר' אליעזר פישל מסטריזוב זצ"ל

בערך באותו זמן חיבר ר' אליעזר פישל זצ"ל, מילידי סטריזוב, את ספריו העמוקים בחכמת הקבלה: א) „עולם הגדול", הנקרא „מדרש לפירושים" — שבעים פירושים וחידושים במקרא אחד מתורתנו הקדושה, וכך כותב המחבר: „אתחיל לכתוב שבעים דרושים ופירושים על פסוק: „ויבא יעקב שלם"... חיברתי אנוכי מקטני שבטי ישראל, מן הצעירים, אליעזר פישל בלא"א, הגאון הגדול סיני ועוקר הרים המופלג מוהר"ר יצחק, מילדי ק"ק סטריזוב". בשער הספר כתוב: „יצא לאור בשנת „דרושים" לפ"ק" (תק"ס). הספר נדפס בהסכמת חכמי ברוד הידועים; ב) „עולם אחד" — דרושים בענין האחדות ונחלק למאה פרקים; ג) „עולם ברור" — דרושים בדרך קבלה; ד) „עולם הפוך"; ה) עולם ועד. כן חיבר הרב הנ"ל ספר „פרשת אליעזר", פירוש עמוק על ספר קרניים, מלא רזין דרזין וסודות קבליים. בהקדמה לספר זה חותם הוא: „הצעיר אליעזר פישל, נין ונכד להגאון הגדול, רשכבה"ג מוהר"ר יצחק זללה"ה, אב"ד ור"מ בק"ק קראקא והגלילות, יע"א, שהיה נקרא בפי כל: „דער גרויסער רבי רבי איציק זלה"ה" — — —

הרב הנ"ל היה בזמנו מגיד ודרשן בק"ק ברודי. יצויין כאן, שההיסטוריון הנודע ד"ר גלבר, המביאו בספרו: „ערים ואמהות בישראל", חלק ו', תולדות יהודי ברודי (עמוד 61) כותב שהיה מציעשינוב „ולא מסטריזוב, כמו שנמסר בשם הגדולים החדש (עמוד 25) ואחריו בטעות בכל האנציק־לופדיות". ראייתו היא מנוסח המצבה: „פה נטמן איש חמודות, שושן סודות, חכם הרזים הרב הדרשן המופלג, המקובל מפורסם מ' אליעזר פישל מק"ק ציעשינוב"... עד כאן ד"ר גלבר. ברם תמה אני על בר־סמכא כמוהו שלא טרח לפתוח את ספריו הנ"ל, שהוא בעצמו מזכירם! אילו פתח ספר אחד היה רואה איך שהרב בעצמו כותב מספר פעמים: „יליד סטריזוב" וכן מסיים בספרו „עולם ברור": „מסטריזוב עיר מולדתי". ואם נכון שבנוסח המצבה כתוב „מק"ק ציעשינוב" — יש רק ראיה שהוא גר לפני הגיעו לברודי בציעשינוב. מענין שבספרו של פרופ' ג' שלום: „שבתי צבי" (עמודים 67—66), מובא שלש פעמים „ר' אליעזר פישל מסטריקוב" וכבר אישר לי במכתבו אלי הפרופ', שיש כאן טעות דפוס, שלא עמד עליה.

מעניין שבשער ספרו „פרשת אליעזר" לספר קרניים, כתב אחד המעיינים, שיש בספר דברים עמוקים עמוקים.

ולא כל אחד מסוגל להבין דבריו. (הספר נמצא בספריית הרמב״ם, תל־אביב). וזאת לדעת שהמחבר כתב בלשון ברורה ובסגנון קצר. יפה מאד היא האמרה בשם קדמונים, שהוא מביא בהקדמה לספרו „עולם ברור״:

„רק טוב לחיבור בהיות קטנו לחסרון;

„רק רע לחיבור בהיות גדלו לחסרון״...

הפירוש מובן: חיבור טוב, אם קטן הוא, אומרים שחבל שהוא כל כך קטן; חיבור רע אם גדול הוא, אומרים שחבל שהוא כל כך גדול...

והרי דברי תורה מספרו: „עולם ברור״ (פרק כ״ב):

ידוע מאמר חז״ל (ב״ר כ״ט ועוד): „אין ארור מתדבק בברוך״. וראיתי מקשים, איפכא הוי ליה למימר? ואמנם... רבותא בא לאשמעינן, ואין צריך לומר שאין ברוך מתדבק בארור, שזה פשוט וידוע לכל, אמנם „אין ארור מתדבק בברוך״, לומר לך, הגם שהחיצונים חושבים בדעתם להדבק בקדושה וקושרים את הניצוצות בקשרים חזקים, אין הדיבוק הזה כלום, כי אינו רק לפי שעה״ — — —

ואגב אביו נזכיר גם את בנו הגדול, כפי שכותב עליו ר׳ אהרן וולדן ב„שם הגדולים החדש״ (אות מ׳—ר״ג): „הרב מר״ה משה יחיאל. הרב הגדול הצדיק, חסידא ופרישא אבד״ק ביאלא דליטא, בן הרב הגדול, החסיד, המקובל, מו״ה אליעזר פישל מסטריזוב, בעל המחבר ספרי עולם הגדול, עולם הפוך, עולם אחד, עולם ברור, תלמיד הני קדושי עליון, הגאון אלוקי היהודי הקדוש מפשיסחא, והרב הגדול, קדוש ישראל מוהר״ש בונם מפרשיסחא, ותלמיד מובהק של הרב הגדול, עיר וקדיש, מו״ה מנחם מנדל מקאצק, נ״ע. ומיודעו ומכירו אנוכי אותו צדיק, בהיותו בק״ק קאצק, זי״ע.״

הרב ר׳ משה יחיאל הנ״ל היה עשיר גדול, כי קיבל נדוניא מחותנו הגביר מרגלית מזמושץ׳ סך 100,000 רובל והוא תמך בר׳ מנדלי מקוצק בימי עניו. פעם אחת סירב ר׳ מנדלי לקבל ממנו ואמר: לכל פרנסה יש סיבה וכשרוצים לנסות את האדם, לדעת אם הוא בוטח בסיבה או בשם, המסבב את הסיבה, מסלקים את הסיבה. ובכן — המשיך הרבי — הואיל ופרנסתי תלויה בך ואתה הסיבה לפרנסתי, יש חשש שהקב״ה יקח את הסיבה ותתרושש — לכן איני רוצה לקבל ממך. ר׳ משה יחיאל הפציר בר״מ שבכל זאת רוצה הוא להמשיך לתמוך בו. הרבי מקוצק נתרצה לו והסוף היה שר׳ משה יחיאל ירד מנכסיו ור״מ מקוצק, שהפך בינתיים לרבי מפורסם, סייע בידו לקבל את רבנותה של ביאלה הגדולה. (ראה: „שיח שרפי קודש״, חלק א׳, שפ״ד; יצחק אלפסי: „ר׳ מ״מ מקוצק״, עמוד כ״ד).

הרב הצדיק רבי נפתלי צבי מרופשיץ זצ״ל

שימש זמן מסוים רב בסטריזוב. כך כתוב בספר „דרך יבחר״ (מונקטש תרס״ד) במכתב מהגאון הצדיק ר׳ יחזקאל פאנט, תלמיד הרבי ר׳ מנחם מנדל מרימנוב, מיום ב׳ „בין שלושים לכח״, למבנ״י, תקס״ה לפ״ק. וכה דבריו: „גם כעת שקם בנו (של ר׳ מנחם מנדל מלינסק) תחתיו, ה״ה המאה״ג וצדיק, אב״ד רופשיץ וסטריזוב, וכעת רב הקרייז שלנו״. (ראה: „אוהל נפתלי״, תרע״א, אות כ״ג; „אוצר הכבוד״ דפוס נובידבור, תקס״ה, הסכמת ר׳ נפתלי מרופשיץ). תולדותיו של ר׳ נפתלי כתובים בספרי תולדות החסידות ונביא כאן רק מעט מזעיר. נולד בשנת תק״כ (לפי המסופר ב„עשר צחצחות״, מערכת ר׳ נפתלי מרופשיץ, אות ב׳, אמר ר׳ חיים מצנדז שביום שנפטר הבעל שם טוב נולד ר׳ נפתלי ונתקיים בו: וזרח השמש ובא השמש״ (קהלת א׳). מכאן שנולד בשבועות — יום פטירת הבעש״ט. לאביו הגאון הצדיק ר׳ מנחם־מנדל מלינסק (גליציה המערבית) ולאמו ביילה, בת הגאון המפורסם, ר׳ יצחק הלוי איש הורביץ מהמבורג. למד תורה אצל דודו הגאון המופלא ר׳ משולם איגרא מטיסמניץ. אחר כך הצטרף למחנה החסידים והיה תלמידם של רבי אלימלך מליזנסק, ר׳ יעקב יצחק „החוזה״ מלובלין, ר׳ ישראל המגיד מקוזניץ, ור׳ מנחם־מנדל מרימנוב זצ״ל. היה מפורסם בחכמתו ובשנינותו. גם עבודת השם שלו היתה בחכמה נפלאה ובעצה עמוקה; היה מסתיר את מדרגותיו וגדלותו עד שלפעמים חשדוהו גם בקלות דעת ובליצנות. הגאון הצדיק ר׳ יצחק אייזק זצ״ל מספינקא מספר (בהקדמה לספר „אמרי יוסף״ לאביו ובהקדמה לספר שאלות ותשובות „חקל יצחק״) כי בהיות ר׳ נפתלי גר בדוקלא אצל חותנו, היה רגיל ללכת לחתונות ולשמח את החתן והכלה בבדחנות. חותנו ראה את התנהגותו זו בעין לא יפה והתבייש מאד מדרכו זו. נסע לאביו ר׳ מנחם־מנדל וסיפר לו על הדבר. ר׳ מנחם מנדל בא לדוקלא והלך גם הוא לחתונה לראות ולשמוע את ה„בדחנות״ של בנו. כאשר שמע בדחנותו של בנו, אמר למחותנו: „הלא בני אומר מאמרים שלמים של הספר הקדוש „עץ חיים״ לר׳ חיים וויטל״...

והנה מה שמספר הצדיק ר׳ י״א מקומרנה (ב„זוהר חי״, פרשת ויקרא): „פעם אחת עמדתי אחריו ולא ראה אותי והיה יושב בערב שבת קודש, בעת שרצה ללכת למקוה למרחץ והיה מדבר עם אשתו בסיפורים והבנתי שמדבר בכוונת רחיצת מים חמים ומקוה. הייתי מרעיד: האיך יהא זה בכוח אנושי להלביש ענינים כאלה בסיפורי מעשיות ודיבורים״...

בגלל דרכו זו דאג תמיד שהגבאי שלו יהיה אדם פשוט בתכלית, שרמתו השכלית תהיה פחותה, כדי שלא יבין את דרכו ולא יספר עליו נפלאות. יסופר כי פעם אחת יצא ר׳ נפתלי לטייל בחצי הלילה בשוקי רופשיץ. בדרכו נפגש עם אחד בשם יהושע — שוטה מפורסם, שהיה שומר את העיר מפני גנבים. המנהג היה אז שמטעם העיריות היו מעמידים שומרים, בעלי בתים, לפי התור שישמרו כל אחד בלילה שלו ומי שלא רצה ללכת בעצמו שכר את יהושע במקומו. ליהושע זה קראו „דער שטאט פלאך״. ר׳ נפתלי שאלו: „במקומו של מי אתה שומר הלילה״? הוא ענה מה שענה ואחר כך שאל הוא, לפי תומו לרבי: „ובשביל מי הולך הרבי״?... כשראה ר׳ נפתלי איזה „חכם״ עומד לפניו,

אמר לו: „תיכנס מחר אלי". כשבא יהושע למחרת אל הרבי, אמר לו: „אתה תהיה הגבאי שלי"... מיהושע זה מספרים נפלאות גדולות, על „חכמתו" ויתר מעשיו — — — —

נסיים בדברי ר' נפתלי המפורסמים, בתשובה לשאלת „החוזה" מלובלין, ששאלו:: הרי כתוב: „תמים תהיה עם ה' אלוקיך" — ולא חכם תהיה"? ענה ר' נפתלי: „צריך להיות חכם גדול, כדי להיות תמים" — — —

ר' נפתלי העמיד תלמידים הרבה: ר' חיים הלברשטם מצנדז, ר' שלום מקמינקא ועוד. חיבר את הספרים: „זרע קודש" ו„אילה שלוחה" נפטר י"א באייר תקפ"ז, ונטמן בלנצוט. על מצבתו חקוק: „יחיד בדורו בחכמת אלוקים".

והרי דברי תורה ממנו:

וראיתם את הארץ מה היא (במדבר י"ג—י"ח). תראו את הארץ „מה" היא, אם היא מביאה לבחינת „ונחנו מה", היינו: ענוה; „החזק הוא הרפה" — האם העם היושב בה הוא רפה, בחינת לב נשבר ונדכה, אפילו בזמן שהוא חוק? „המעט הוא אם רב" — האם חושב הוא את עצמו לקטן אפילו בזמן שהוא רב וגדול? „היש בה עץ" — צדיק; „אם אין" — והאם הוא עניו בבחינת „אין"?...

(לפי ספר רביד הזהב בשם ר"נ)

הרב הצדיק ר' צבי אלימלך שפירא זצ"ל

הנקרא בפי כל: „הרבי ר' הירש מלך". היה רב בחמש עיירות: רביטיץ'; סטריזוב; הולושיץ; דינוב ומונקטש. בסוף ימיו חזר לדינוב ובכל עיר ועיר היה רב רק שנים אחדות. ופעם אחת נשאל מדוע הוא עובר תכופות ממקום למקום? השיב: אם יש לאיש חביות והוא מעמידם פעם בזוית זו ופעם בזוית זו, היעלה על דעת מישהו לשאול אותו למה הוא עושה ככה? הבעל הבית יודע היכן הוא מפקיד את כליו!... (מובא ב„עשר צחצחות", מערכת ר' צבי אלימלך, אות א', בשם ר' ישראל דב מיאשיניצה). ר' צבי אלימלך, תולדותיו ידועים וכתובים בספרי כותבי תולדות החסידות. היה גאון בנגלה ובנסתר וחיבר את הספרים: אגרא דפרקא, אגרא דכלה, בני יששכר, רגל ישרה, מעין גנים, דרך פקודיך, מגיד תעלומה, והיה ברכה, ריח דודאים על מס' מגלה, חידושי מהרצ"א, דרך עדותיך, כלי הרואים, דברים נחמדים, ליקוטי מהרצ"א על תנ"ך, ברכה משולשת על משניות, הוספות מהרצ"א לספר סור מרע, הגהות מהרצ"א על הזוהר, תקנות תמכין דאורייתא, סדר תקנות (נדפס בסוף ספר קהלת יעקב על מסכת ברכות) — חיבוריו נפוצו בכל נפוצות ישראל (שם).

היה אחד מלוחמי מלחמת ה' צבאות, נגד ההשכלה הברלינית של מנדלסון וסיעתו, שראה בהם מהרסים ומחריבים, שיביאו לשמד חס ושלום. עינו הבחינה יותר ממישהו אחר בטיבם של מתקני דת אלה — — — נולד בשנת תקמ"ו לאביו ר' פסח יבורניקר ולאמו בת אחותו של הרבי ר' אלימלך מליזנסק. אפשר לכתוב ספר שלם על ר' צבי אלימלך ועל בניו: ר' אלעזר מלנצוט־סטריזוב; ר' דוד מדינוב, שאביו אמר עליו שהמשיך לו נשמה מעולם האצילות; ר' שמואל, חתנו של ר' הירצל מזידיצ'וב; ועל נכדיו הרבים, צדיקי עולם, אלא שכאן לקצר אנו צריכים. כבודו של ר' צבי אלימלך אינה נפגמת בזה. זקני העיירה התגאו תמיד ברבנו ובצאצאיו שפיארו את העולם היהודי במשך דורות ולשמעם חרדת קודש.

ר' צבי אלימלך נפטר בי"ח בטבת, תר"א.

והרי דברי תורה מרבבות חידושיו המפוזרים בספריו הרבים:

אל אשר יצא לו שמה הגורל לו יהיה (במדבר ל"ג—נ"ד). מקרא קצר הוא: אל מקום אשר יצא לו שמה הגורל (רש"י) יתכן שבכוונה לא כתוב: „מקום", **כי לדעת חז"ל** (גיטין כ"ג) **בזמן שישראל יושבים בארץ, היא מתפשטת ומתרחבת, ובזמן שאין יושבים עליה היא מתכווצת ומצטמצמת ועל כן לא היה שם מקום כלל לפני הגורל ורק אחרי הגורל נעשה מקום...** (אגרא דכלה)

הרב הקדוש, גאון בנגלה ונסתר, ר' מנחם מנדל זצ"ל מטארנא.

מתלמידי ה„חוזה" רי"י מלובלין, רמ"מ מרימנוב, והמגיד מקוזניץ, חיבר את הספרים „שובע שמחות" על מסכת קידושין ועל התורה. הגאון הצדיק ר' חיים הלברשטם מצנז כותב בהסכמתו על שובע שמחות, קידושין: —

„עיינתי בדבריו הקדושים, היוצאים מפי הרב הגאון הקדוש, החסיד המפורסם מו"ה מנחם מנדל... וי על האי שופרא דבלע בארעא ואוי לנו כי חשך השמש בצהרים"... כן מאריכים בשבחו הרה"ק ר' יצחק מווארקי והרה"ק ר' זאב וואלף פרנקל זצ"ל מפשעווארסק (וראה בהקדמת נכד המחבר, שם) נפטר ט"ז באב תקצ"א וזה נוסח השער של הספר שובע שמחות:

„ספר שובע שמחות, שני חלקים":

א) על מסכת קידושין, מהחל ועד כלה.

ב) שו"ת להלכה ולמעשה בעניני נשים ותקנות עגונות. והוא חיבור נחמד, יקר ונפלא, חידושים ערבים ומתוקים מכבוד האי גברא רבא ויקירא, מגלה עמיקתא וטמירתא, שמו נודע בשערים, המאיר לארץ ועליה דרים, איש חי רב פעלים, ה"ה הרב הגאון, החריף ובקי בחדרי תורה, חו"פ, נ"י, ע"ה, פ"ה (חסידא ופרושא, נר ישראל, עמוד העולם, פאר הדור) תפארת ישראל. אספקלריא המאירה, איש אלקים, המפורסם שמו ברוב תהלות, כש"ת (כבוד שם תפארתו) מנחם מנדל זצללה"ה (זכר צדיק לברכה לחיי העולם הבא), שהיה אב"ד דק"ק סטריזוב ובסוף ימיו חזר לארץ מולדתו ותקע אהלו של תורה בק"ק טארנא, ויראים ושלמים היו מסתופפים בצלו, לשמוע מפה מפיק מרגליות, כלול מפרד"ס, להורות דרך ושביל בדרכי ה'. וזכות הרב המחבר יעמוד לנו ויגן עלינו, שלא ימוש התורה מפינו ומפי זרעינו וזרע

זרעינו ויוליכנו במהרה קוממיות לארצנו, אמן. הובא לבית הדפוס על ידי הרב יוסף לעזער נ״י. נכד המחבר זצלה״ה. בהשתדלות הגביר המופלג, חסיד מפורסם, מו״ה בנימין זאב וואלף לעזער שליט״א, בן הרב המחבר זצללה״ה.

(נוסח השער של הספר הנ״ל שנדפס בשנת תרל״ט לפ״ק, בפרמישלא. ההסכמות הן משנת תר״ז).

„ועתה יצא לאור מחדש, לזכות בו את הרבים, ע״י נינו ונכדו, הרב החסיד בנש״ק דוד נתן לעזער, הי״ו, בן הרה״ח וכו׳ מר״ה יעקב אלי׳ יוקל זצ״ל, מיחידי סגולה בעיר ברוקלין נ״י. ויהי נועם ה׳ עליו ויצליח במעשה ידיו״ ירושלים — תשי״ז.

נכדו רא״י כהנא־שפירא מיקירי ירושלים מספר בסוף הספר, שבעל „שובע שמחות״ היה בעל תפלה בימים הנוראים אצל הרמ״מ מרימנוב, וכאשר באו חסידי הרמ״מ לחוזה מלובלין שאלם מי התפלל ברימנוב? וענו לו: „דער גרויסער ר׳ מנדל״. שאל שוב החוזה אם התפלל בשני הימים של ר״ה? ענו: כן; אמר החוזה: שמעתי רק פעם אחת. אחר כך, כאשר סיפרו את זה לבעל „שובע שמחות״, הצדיק את החוזה ואמר שביום הראשון השתדל לא להתיגע כל־כך כדי שישאר לו ליום השני... ומטעם זה לא שמע החוזה את תפלתו ביום הראשון...

פעם אחת, בתפלת יום־כפור סגר לו הרבי רמ״מ מרימנוב את הסידור שלו — סידור האר״י זצ״ל — וכל המתפללים נבהלו מאד. אמר הרבי ר״מ: סגרתי את הסידור משום שרצה לכוון את כוונת הכהן הגדול בקדש הקדשים ופחדתי שלא יזיק לו, כי היה צעיר מאד.

נכדו הנ״ל כתב בטעות שחי שלושים שנה והאמת היא שנפטר בהיותו בן מ״ג שנה, כפי שכתב אלי — — —

והרי דברי תורה מספרו „שובע שמחות״ (קידושין, י״ג):

כל שאינו יודע בטיב גיטין וקדושין, לא יהא לו עסק עמהן

עיין במהרש״א, בחידושי אגדות, למה הקדים גיטין לקידושין, ולעניות דעתי על פי שכתבו התוספות, לעיל דף ו׳, דיבור המתחיל: „לא יהא לו עסק עמהן״, וז״ל: דמה בכך אם יסבור שאינה מגורשת. ויש לומר דאיכא למיחש אם פשטה ידה וקבלה קידושין מאחר״. עד כאן לשונם. ואם כן בגיטין עצמם ליכא מכשול, רק משום קידושין שאחר כך, ולכך נקט בלשונו בטיב גיטין וקידושין — — —

הרה״ק ר׳ אלעזר מלנצוט — סטריזוב

בן הרה״ק הרבי ר׳ צבי אלימלך שפירא זצ״ל מדינוב. נתקבל לרב בשנת תקצ״ח („בית שלמה״ ד׳ וה׳) פרשת גדולתו וצדקתו מסופרת בארוכה בספר „בית שלמה״ (תולדותיו ותולדות בנו הה״ק ר׳ שלמה שפירא מסטריזוב—מונקטש). הה״ק ר׳ צבי הירש מזידיצ׳וב אמר עליו: „זה זמן רב לא ראיתי צורת שלמה ומהודרת כמו האברך הזה, שלא פגם עדיין צורתו״ (שם, ראש צורים, אות ה׳). דרכו של ר״א היה להקדים לבא בערב שבת בערב לבית הכנסת, כדי לקבל שבת בהקדם, פעם אחת הקדים מאד לתפילת מנחה (בסטריזוב) ובנו ר׳ שלמה בא יחד אתו. בבית המדרש היה רק איש אחד שישב אצל התנור בבגדי שבת פשוטים כבני־עניים ואומר תהלים, בסידור קטן. וכאשר ראה האיש את ר׳ אלעזר נכנס לבית המדרש, עמד ונתן לו שלום בשמחה רבה וישב על מקומו. ואמר הרב ר״א לבנו ר׳ שלמה: דע לך בני כי אבי (הרבי רצ״א מדינוב) אמר על האיש הזה כי שליש העולם עומד עליו — — —(שם, אור צדיקים, כ״ג).

פעם אחת נסע ר״א ובנו ר״ש, יחד עם הה״ק ר׳ שלום מקמינקא, לרוזין. ובדרכם חזרה, בבואם סמוך לעיר סטניסלב, כלתה הפרוטה מכיסם ונכנסו לאכסניה להנפש מעט. עודם מדברים על הכסף שאזל מכיסם והנה איש אחד סגי נהור מאורחי ופרחי, בא לאכסניה וניגש לר׳ אלעזר ואמר לו שיש לו אשה קרובה שלו בכפר וויסאקא הסמוך לסטריזוב, במקום שגר שם ר׳ יעקל („היה שם איש חסיד שנקרא ר׳ יעקל וויסאקער״) — הלא הוא ר׳ יעקב דיאמנט, אבי סבתי שרה, אשת ר׳ שלמה דיאמנט (זיזנובר) — וביקש מהרב שיקח בשבילה סכום כסף ומסר לו הסכום. מסתבר שהצדיקים הנ״ל שמחו מאד לשליחות זו, כי בינתיים השיגו כסף לדרכם. ברם כאשר בא ר״א ובנו ר״ש לסטריזוב, שאלו לשם האשה הזאת ונודע להם שאין ולא היה בכפר וויסאקא אשה בשם זה. ואכן נודע להם כי מן השמים שלחו להם את הכסף על ידי איש פלאי (שם, עמוד 11, אות י״ב). ר׳ אלעזר היה חתנו של הה״ג ר׳ יהושע העשל האלעס, בן הגאון ר״ש האלעס, מו״צ ומגיד מישרים בק״ק לבוב, בזמן הגאון ר׳ יעקב אורנשטיין ונשארו ממנו שני חיבורים בכתב יד בשם „בנין אפריון״ (שם, פרק א׳). חותנו של ר״א גר בסוף ימיו בסטריזוב אצל חתנו ונפטר שם. בז׳ בשבט תר״ט.

מעניינת העובדה (שם „ראש צורים״ ב׳) מראשית ההתקשרות של המחותנים: ר׳ צבי אלימלך מדינוב, מצד החתן ור׳ יהושע העשל הולס מצד הכלה. אבי הכלה התחייב לתת נדוניה לבתו סך ארבע מאות דינרי זהב ולסלקם קודם החופה, כי היה בעת ההיא עשיר גדול. החתונה נועדה להיות בריבטיטש, במקום אבי החתן ר׳ צבי אלימלך, שהיה אז רב בריבטיטש. קודם החופה, כשצריך היה ר׳ יהושע העשל לתת את הכסף, רצה להפחית מסכום ארבע מאות הדינרים, כי באותו זמן ירד קצת מנכסיו. הרבי ר׳ צבי אלימלך עמד על כך שכל הסכום ימסר לפני החופה. ברם המחותן מצד הכלה גמר בדעתו לבטל את השידוך ונסע חזרה לדרכו. בדרך ראה ר׳ יהושע העשל את פני בתו והנה היא מצטערת מאד ופניה משתנות... בסופו של דבר החליט לנסוע חזרה לריבטיטש, סילק את כל הנדוניה והחתונה התקיימה. אבל כנראה שמאת ה׳ היתה זאת שכסף הנדוניה ילך לאיבוד. כי בהיות ר״א אחר כך במונקטש, יחד עם אביו ר׳ צבי אלימלך, שבינתיים נהיה לרב במונקטש — נתנה הרבנית, טאבא חוה, את הכסף לאחד הגבירים

ב„היתר עיסקא". ברם כשנודע לאנשי העיר שבן הרב יש לו הרבה כסף אצל פלוני הגביר, באו אל הרב ר' אלעזר מפעם לפעם לבקש ממנו גמילות חסד והרב, בטוב לבו נתן לכל אחד פתקא להגביר לתת מכספו למוכ"ז על חשבונו... וכך נמוג כל רכושו של הרב — — —

אשתו של ר"א, טויבע חוה, היתה קרובתה של הצדקנית מלכה (שתיהן נכדות הגביר החסיד ר' שמחה הלוי מדוקלא) — אשת הרבי ר' הירש מרימנוב ואחר כך של ר' ישראל מרוזין. כאשר נישאה לר"י מרוזין נתכבד ר' אלעזר בסידור קידושין ורגיל היה ר"א לספר כי בעת סידור הקידושין „היו כל אבריו דא לדא נקשן", בהעלותו על דעתו ולבו למי הוא אומר „אשר אסר לנו הארוסות" ומי הוא החתן הקדוש והטהור" — — — (שם).

ר"א חיבר ספר „יודעי בינה" על התורה. מענין פירושו לפסוק: „סוף דבר הכל נשמע, את האלוקים ירא ואת מצותיו שמור, כי זה כל האדם" — כי זה כמו אדם שכותב הרבה אפסים ואחר כך היא מוסיף מספר בראש — נעשה מזה אלפים או מיליונים. כך אפילו אם הוא חוטא חלילה, כל ימיו, אבל אם בסוף הוא עושה תשובה הוא מוסיף מספר 1 לכל האפסים שעשה בחייו ונעשה מזה הון גדול...

בשנת תרי"ז נתקבל ר' אלעזר לרב בלנצוט ושם שימש ברבנות עד סוף ימיו. נפטר ב' אלול, תרכ"ה בווינה ובהשתדלות הברון רוטשילד, לפי בקשת בנו ר' שלמה והסכמתו — החלטתו של ר' חיים הלברשטט מצנדז זצ"ל, הביאוהו ללנצוט לקבורה.

הרב ר' ישראל דב גלרנטר זצ"ל מיאשיניצה

אחרי ר' אלעזר, נתקבל לרב בסטריזוב, הרב הצדיק ר' ישראל דב גלרנטר מיאשיניצה, בעל המחבר ספר „רביד הזהב". הרב הנ"ל שימש כמעט את כל גדולי גליציה וביחוד את ר' נפתלי מרופשיץ, שהיה תלמידו המובהק וישב אצלו חמש עשרה שנה. ר' ישראל דב העריץ מאד את רבו וסיפר נפלאות על מדרגותיו וחכמתו. נביא סיפור אחד ממנו: רי"ד היה לו חבר נאמן, הרב רבי יוסף, בן הרב ר' אברהם אלחנן מפלאנטשי, שתמיד היו הולכים יחד לשולחנו של ר' נפתלי וישבו יחד, זה על יד זה. ר' נפתלי, דרכו היה לחלק בעצמו ככרות לחם לכל המסובים ולשני הידידים האלה היה נותן תמיד שתי ככרות צמודות יחד והנה קרה שבין שני אוהבים אלה חל איזו שינוי והרגישו כל אחד איזו טינה על חברו, מבלי לגלות את זה לשום בן־אדם. כאשר חילק הרב ר' נפתלי את הככרות בליל שבת, לקח את שתי הככרות התאומות וחילקם לשתיים ונתן לכל אחד ואחד לחוד.. אחר הסעודה, בבואם הביתה, התחילו להרהר מה עשה להם הרבי? ויאמר איש אל רעהו: אין זאת אלא שהרבי הרגיש שיש איזו טינה בינינו; פייסו זה את זה, שלחו אחרי יי"ש ושתו לחיים ואהבתם שבה אליהם עוד יותר מבתחילה. למחרת, ביום שבת קודש, באו לסעודת שבת לר' נפתלי — וקיבלו שוב שתי ככרות לחם תאומות.

והרי דברי תורה מספרו „רביד הזהב":

ונתתי גשמיכם בעתם (ויקרא כ"ו—ד')

למה לא מבטיחה התורה את היעודים הרוחניים לעולם הבא? יבואר במעשה שהיה: פעם אחת בליל חורף קר, נכנס לביתו של ר' יחיאל מיכל, המגיד מזלוצ'וב, סוחר אחד כשהוא רועד כולו מקור. הוא מצא את הרבי יושב בבית מוסק ולומד תורה. שאל הסוחר: ילמדנו רבנו: האם יהיה לרבי גם עולם הבא?... ענה ר' מיכל: „בוודאי, מקל וחומר! ומה עולם הזה שאיני יגע עליו — יש לי; עולם הבא, שאני יגע עליו — כל שכן שיהיה לי!" שוב שאל הסוחר: ומה בדבר עולם הבא שלי? ענה לו הרבי: „לא יהיה לך עולם הבא — גם כן מקל וחומר; ומה עולם הזה, שאתה יגע עליו — אין לך; עולם הבא, שאינך עושה ולא כלום, כדי לרכוש אותו — על אחת כמה וכמה שלא יהיה לך"!... ומכאן התשובה לשאלה: למה לא מבטיחה התורה את היעודים הרוחניים? כי אם היא מבטיחה את היעודים הגשמיים — „ונתתי גשמיכם בעתם" — קל וחומר היעודים הרוחניים (מובא גם בספרי „פניני תורה").

הה"ג הצדיק ר' שלמה שפירא מסטריזוב־מונקטש

כפי שצוין למעלה, כאשר נתקבל ר"א לרב בלנצוט יעזב את סטריזוב, נתקבל לרב בסטריזוב הה"ג הצדיק רי"ד גלרנטר מיאשיניצה, בעהמ"ח ספר „רביד הזהב". ברם בשמעו כי ר"א מלנצוט אינו מרוצה מזה ברח רי"ד בלילה מהעיר... ואחריו נתקבל לרב בנו של ר"א, רבי שלמה שפירא. זה היה בשנת תרי"ז—י"ח.

ר"ש נולד בריבטיטש שבגליציה בשנת תקצ"ב. בשנת תר"ו נשא לאשה את חיה פרימא רבקה בתו של הק' ר' שמלקי, בן הה"צ האלוקי ר' משה ליב מססוב. אלו באנו לספר כאן תולדות הרה"ק ר"ש לספר שלם אנו זקוקים, (וגם בספר „בית שלמה" הנ"ל חסרים הרבה פרטים חשובים מאד הנוגעים לפרשיות שלמות ומעניניות, ובעיקר מקורותיו בסטריזוב, שהרבה פרטים אין מגלים אלא לצנועים...) ואין זה מענינו של ספר זכרון זה לגלות מה שכיסו אחרים — — — ברם ייכתב זאת בספר זכרוננו כי הה"ק הנ"ל היה ארי בן ארי, מזה בן מזה, ושמו התפרסם אחר כך בכל קצווי הונגריה וגליציה. הוא זכה להיות תלפיות, שהכל פונים אליו, וחרדים לדבריו. היה גאון וצדיק, בעל תפילה, בקול חוצב להבות אש ושאגתו שאגת ארי. כבר בימי נעוריו, בהיותו אצל הרבי ר' צבי הירש מרומנוב זצ"ל נתכבד להיות בין המשוררים לעזור לרבי שהיה מתפלל בעצמו לפני העמוד ושר את ניגוניו בקול אדיר. סיפר ר' שלמה, שפעם אחת שר הרבי ר' הירש ניגון בקול גדול וחזק מאד ולא יכלו המשוררים להגביה קולם ולעזור לרבי, והוא (ר' שלמה) המשיך בקולו לשיר ולנגן יחד עם הרבי, והודות לכך לא נשבתה תפילתו וזמרתו של ר' הירש זצ"ל — — — היה חביב ומקובל על הרבה מגדולי הצדיקים שבדור וכבר בקטנותו נבאו עליו גדולות, לא רק סבו הגדול הרבי ר'

צבי אלימלך שפירא מדינוב בעל המחבר ספרי בני יששכר, אגרא דכלה אגרא דפרקא, מעין גנים, ועוד ועוד — — — גם ר׳ ישראל מרוזין רמז עליו גדולות, וגם ר׳ מאיר מפרמישלן כבדו מאד. נביא כמה סיפורים מקטנותו — ילדותו: בהיותו קטן כבן ארבע שנים, ונסע עם אביו לזקנו רצ״א לדינוב לחג השבועות, לקחו הסבא והושיבו בחיקו ואמר לו דברי תורה כי יום ראשון של שבועות הוא בחינת חקיקה ושרטוט בתורה, ויום שני הוא בבחינת כתיבה שבתורה. ואחד מבני ביתו של הה״ק רצ״א, בראותו איך הסבא מדבר דברים אלה לילד בן ארבע, משתומם ומתפלא ושואל על המחזה הנפלא הזה לאמר דברים עמוקים מני ים לתינוק כזה — גער בו רצ״א ואמר: דע כי הבחינה הזאת אשר אמרתי לילד זה, היא לשון שרטוט וחקיקה, ומה שאומרים לגדול בשנים — בחינת כתיבה — — — ורגיל היה ר׳ שלמה לספר סיפור זה כי אמרות אלה נרשמו היטב בזכרונו! (בית שלמה).

כאשר נסע, בהיותו בן י״ב שנה, ליום חתונתו, ביקר אצל ר׳ מאיר מפרמישלן והרבי נתן לו במתנה את הספר „תומר דבורה״ להמקובל ר״מ קורדובירו ואמר לו: — „תאמר דבורה״ — תאמר דיבורים... (שם) פעם אחרת בהיותו יחד עם אביו אצל ר״מ, אמר לו: — אתה שלומצ׳ה שהנך בעל שכל טוב ואביך הוא צדיק ואני מקוה שגם אתה תהיה צדיק, ותהיה צדיק בן צדיק, ואליך ירמזון המלים אשר אומר לך עתה: — „עיקר גדול הוא לשמור את עצמו מהטיט הגדול, שישנו בתחילת ימות החורף, הנקרא בלשונם: „יעשינא״, שלא ישאר ממנו על תחילת „ימות הקיץ״... (שם)

לפני שנעשה לבר מצוה נסע עם אביו ר״א לר׳ ישראל מרוזין לקבל את ברכתו. שאלו ר״י מה שאלתו ובקשתו? ענה הילד שרק בקשה אחת יש לו: שיזכה ליראת ה׳ טהורה. הושיט לו ר״י מרוזין את ידו וברכו. והיה רגיל ר׳ שלמה לספר כי מאז הושיט לו ר׳ ישראל את ידו הקדושה, הרגיש כמה שנים בכל שעת התפילה רגשי קודש, שכמעט לא יכול היה להפרד מכל מלה ומלה שהוציא מפיו (שם).

בהיותו בן י״ח, רצו אנשי עיר ססוב להושיב את הר׳ שמלקי מססוב, בנו של ר׳ משה לייב זצ״ל, על מקום אביו. וגם רצו שחתנו ר׳ שלמה יהיה עוזר על ידו בהוראה. הם התנו תנאי שעל ר׳ שלמה להביא היתר הוראה מגדולי הדור המפורסמים. לשם כך נסע ר׳ שלמה ללבוב אל הגאונים ר׳ יוסף שאול נתנזון וגיסו ר׳ מרדכי זאב. הגאון ר׳ יוסף שאול אמר כי לאברך כזה צריך לתת היתר הוראה על נייר מוזהב („גאלד־שניט״) וכן עשה ונתן לו על נייר מוזהב את ההורמנא. וכן הרב ר׳ מרדכי זאב עשה כן. אמנם כאשר שב ר׳ שלמה לססוב, היו אנשים שערערו על הגאונים הנ״ל ובפרט על הגאון ר׳ מרדכי זאב, באמרם שהוא אוהב את החסידים... ולמען השלום נגמר ביניהם שיביא ר׳ שלמה הורמנא מהרב הגאון ר׳ אברהם תאומים, אב״ד דק״ק זברוב, בעל המחבר ספר „חסד לאברהם״, שהיה ידוע למתנגד. ר׳ שלמה נסע אליו וקיבל גם ממנו סמיכה. מעניין: הרב הגאון הנ״ל אמר לר׳ שמלקי, חותנו של ר״ש, לא ראיתי עוד אדם בלי חסרון כלשהוא, זולת חתנך ר׳ שלמה, אבל הרי אי־אפשר לאדם בלי חסרון, על כן יאמר נא לי מה חסרונו? ענה לו ר׳ שמלקי: חסרונו הוא שהוא — חסיד... אמר הגאון בעל „חסד לאברהם״: הלואי וכל החסידים יהיו כמוהו״... (שם).

על ידי הצדיק ר׳ נתן דוד משידלובצה והדיין ר׳ יוסף מרדכי ווינר, דיין ומורה צדק בסטריזוב, נהיה לתלמידו וחסידו של רבי חיים הלברטם מצנדז. בינו ובין ר׳ חיים היו יחסים חמים מאד. ר׳ חיים קירבו באופן יוצא מן הכלל וחיבבו כבן ממש. יתר קורותיו ותולדותיו, הלא הם כתובים בספר „בית שלמה״ הנ״ל. כאן נספר על קורותיו בסטריזוב.

בימי כהונתו של רבנו שלמה בסטריזוב אירעו הרבה דברים שלא היו לפי רוחו ורצונו. בהיותו לוחם מלחמת ה׳ צבאות ללא חת, עורר נגדו מחלוקת גדולה. הואיל והרבה ממתנגדיו היו חסידי סדיגורה, פנה הרב ר׳ שלמה במכתב חריף ונמרץ לרבי חיים הלברשטם נגדם ומכאן יצאה ההבערה ללהבת אש גדולה בכל העולם החסידי. וז״ל המכתב (מספר „ילקוט הרועים״, דפוס אודיסה):

בעזה״י. יום ב׳ לסדר: „ראש בני ישראל״, תרכ״ט סטריזוב.

יצו ה׳ את הברכה חיים עד העולם, להרב המפורסם וכו׳ כש״ק מו״ה חיים הלברשטם, לפני שמש ינון שמו, שלום לאורך ימים טובים, ארוכים וברוכים, אמן. הנה שמענו ונדעם ובעינינו ראינו ובאזנינו שמענו, מה שעשו בעיירות הקרובות והרחוקות עם הכת סנדיגורי אשר עברו חוק, הפרו ברית התורה מראשה עד סופה, תורה שבכתב ותורה שבעל פה, בפרהסיא בריש גלי. מלבד אשר עינו וציערו ובזו תלמידי חכמים, בכל מקומות יושבותיהם, כידוע לאדומו״ר, ובכאן עירנו פה, הנם רעים וחטאים יותר מבכל. ואם באנו לבאר מעשיהם תקצר היריעה מהכיל. אמנם עד עתה לא היה לאל ידינו לרדוף אותם, כי היו אתם איזה בעלי בתים מפה. ועתה, כאשר נתגלה קלונם ברבים, הנה האנשים אשר היו אתם עד עתה, גם הם נסוגו אחור מהם וכולם פה אחד אמרו שכאשר יכתוב אדומו״ר לכאן לעירנו לרודפם נכונים לבער הקוצים מן הכרם. ובכן באנו אנחנו בקידה ובהשתחויה לחלות ולחנן את פני קדושת אדמו״ר, יכתוב נא לכאן מכתב להדפם ולרדפם. והננו בטוחים בעזה״י כי תהיה ידינו רמה ויכול נוכל להם. ובקשתנו ומשאלותינו לפני חסד אדומו״ר הקדוש והטהור, ברוב ענותנותו צדקתו, כאשר חס על קדושת התורה, ימהר ויחיש המכתב לכאן. ואל ירע בעיני אדומו״ר אשר אנחנו זעירא קטני דעת, מועטי מעש, לפני אדומו״ר הגדול יתייצבו — אמנם כי הוא נוגע לתורה הקדושה, הננו בזה ואתו הסליחה״.

ועל זה חתמו ראשי העדה עם יח״ס הק״ק חנ״ל.

אחר כך הוסיף רבנו שלמה את הדברים האלה:

„הנה ההכרח אלצינו לכתוב מחמת גודל רשעתם ועזותם.

אמנם אם חס ושלום לא יבא לכאן מכתב מקדושת אדומו״ר שליט״א, שלא נהיה חס ושלום כי׳, על כן אבקש מאד בקשה שטוחה מלפני כאדומו״ר הקדוש, לחוס על כבוד התורה הקדושה ולומדיה ולכתוב לכאן מכתב, כמו שכתב לריישא, ויתקדש שם שמים, כמו שנתקדש בריישא. ואל יהי׳ נא הדבר קל בעיני אדומו״ר, כי עליו אנחנו נסמכין, ויכתוב נא ברוב ענות צדקו וקדושתו, וכל הבעלי בתים הנם עומדים מוכנים להדפס ולרדפם, כי גם בעיניהם רע ומר המעשים אשר המה עושים פה, אך מצפים למכתבו הקדוש״.

הכ״ד המעתיר ומצפה, הק׳ שלמה שפירא, אבד״ק סטריזוב.

לא כאן המקום לשאול מי הם אשר „עברו חוק הפרו התורה מראשה ועד סופה״? ...עובדה היא שהמכתב עשה את שלו. הרב מסנדז השיב לר׳ שלמה מכתב חריף מאד והתיר לרדוף עד חרמה את חסידי סדיגורה... והאש התלקחה בסטריזוב והרבה ערי ישראל — — —

למחלוקת הכללית הזו נוספה מחלוקת נוספת. היו מבני הקהילה שרצו לקבל חזן, מנגן גדול, שהיה לפני כן קצין בצבא האוסטרי וחילל שבת בזדון, הרב התנגד בתוקף רב לקבלת חזן כזה (זה היה בשנת תרמ״ב) ואז פרצה שוב תבערה בעיירה ואחד המתנגדים של הרב עשה מעשה אשר לא יעשה בפגעו בכבוד הרב. אז החליט ר׳ שלמה שאם תזדמן לו רבנות במקום אחר יעזוב את סטריזוב ויעבור לאותו מקום. וזאת לדעת כי כבר בשנת תר״ל נתקבל לרב בטרניגרוד ולפני שנסע לשם, קבל מכתבי שטנה חתומים בשם: „מרדכי רוט״. ברם מאה ושלושים איש מטרניגרוד כתבו לו כי אין כלל אדם בשם כזה בעירם. הרב נסע לטרניגרוד והיה שם רק שבעה שבועות. עיקר הסיבה שחזר לסטריזוב היה משום שאמו הצדקנית, אשת אביו ר״א, גזרה עליו בגזרת כבוד אם, שלא יעזוב את סטריזוב. טעם נוסף לעזיבתו את טרניגרוד אמר הרב: הוא הרגיש ששורש נשמתו יש לו שייכות לנשמת ר׳ אליעזר הלוי איש הורוביץ זצ״ל. בעל „נועם מגדים״ מטרניגרוד, וחשב שבעל נועם מגדים טמון שם. אבל כשבא, נודע לו שהוא טמון בקוזניץ — — — ומאז אבד חשקו לשבת בעיר זו — — — גם בשנת תרל״ז כמעט שעזב את סטריזוב, כי יתקבל לרב בסטרופקוב, ושוב התנגדה אמו, וגם הרב ר׳ יחזקאל האדמו״ר משיניווה זצ״ל, שלח להודיעו כי רוצה הוא שאחד מבניו יכהן שם ברבנות. ר׳ שלמה נסע לכמה שבועות לסטרופקוב וחזר לסטריזוב. ברם, כאמור, אחרי המקרה המביש האחרון, בקשר לחזן, החליט לעזוב את העיר כנ״ל. באותו שבוע שאמר שבאם תהיה הזדמנות יעבור למקום אחר, קבל מכתב ממונקטש וגם כתב־התמנות לרב אב״ד. בני סטריזוב והסביבה באו אליו בהמוניהם ובקשוהו, שלא יעזבם וגם הרוזן וולקוביצקי בקשו שישאר ואמר לו הרוזן הנ״ל כי בסטריזוב זרקו לו אבן אחת... ומי יודע כמה אבנים יזרקו לו במונקטש?... כל זה לא הועיל ורבנו עזב את סטריזוב בשנת תרמ״ב, אחרי אשר כיהן בה כרב עשרים וארבע שנה. והגיע למונקטש בפרשת וירא, ונתקבל שם לרב בכבוד גדול. סיפר לי א״מ, ר׳ יוסף דיאמנט, כי מחשש שמא לא יתנוהו אנשיו וידידיו לעזוב את העיר יצא משם בחשאי ובסוד. בדרך מסעו לן בכפר זיזנוב בביתו של אבי זקני ר׳ שלמה דיאמנט, שבמקרה לא היה אז בביתו. מסתבר שהרב תיכנן את בריחתו לאותו זמן בה ידע שזקני לא יהיה בביתו, כי גם הוא היה מחסידיו־ידידיו ובודאי היה מפציר בו שלא יעזבם — — —

האדמו״ר ר׳ חיים אלעזר שפירא זצ״ל
מסטריזוב—מונקץ

יחד עם הרב עזבו את העיר בניו הצדיקים הקדושים: רצ״ה שפירא, בעל „דרכי תשובה״. „תפארת בנים״ ועוד; יצוין שבזמן העדרו של ר׳ שלמה, (בימי כהונתו בסטריזוב) מילא את מקומו בנו רצ״ה. ר׳ משה יהודה ליב, הרב מססוב — איש צדיק וקדוש יאמר לו. בין היוצאים היה גם הילד הנפלא חיים אלעזר — מי שהיה אחר כך האדמו״ר הגאון הנודע רח״א שפירא ממונקטש, בעל מחבר הספרים הנודעים: מנחת אלעזר, שו״ת על כל חלקי הש״ע ועוד עשרות ספרים.

ר׳ שלמה היה גאון בנגלה ונסתר והשאיר אחריו הרבה ספרים בכתב יד ומטעם כמוס לא נדפסו. ברם בנו בעל דרכי תשובה ונכדו רח״א מביאים את דבריו בהרבה מקומות. נביא אמרה אחת שאמר לנכדו רח״א זצ״ל:

קטון וגדול שם הוא (איוב ג׳ י) רק שם, בעולם האמת יודעים מיהו קטון וגדול באמת, כי כאן, בעולם השקר, יש הרבה „גדולים״, שהם באמת קטנים, וקטנים, כביכול, שהם באמת גדולים...

נפטר, י״א סיון, תרנ״ג.

הה״צ ר׳ אלתר׳ל זאב הורביץ זצ״ל

אחרי אשר עזב הרב ר׳ שלמה שפירא את סטריזוב, פנו אליו ראשי הקהל וידידיו, אנשי שלומו, בשאלתם ובקשתם שיחזור ויקבל עליו את הרבנות בעיר; הרב לא נענה להם, למרות הפצרותיהם החוזרות ונשנות. גם בנו הה״צ ר׳ משה יהודה ליב מססוב (שגם אליו פנו יקירי העיר בבקשה זו) לא רצה לקבל עליו את הרבנות במקום אביו. ועל פנייתם אליו השיב במכתב חריף ובו ביטויים חריפים מאד נגד העיר (המכתב הזה היה בידי אבי אבי זקני, ר׳ יעקב קנר, שהיה אז ראש הקהלה). מפני כבוד

הרב ר׳ אלתר זאב הורביץ אבד״ק סטריזוב זצ״ל

הרב הצדיק הנ״ל ומפני כבוד העיר אין הכותב מצטט את המכתב. אז התיאשו אנשי העיר מתקותם לשכנע את הרב, או את אחד מבניו, שיחזרו לסטריזוב. וקבלו לרב את הה״צ ר׳ אלתר זאב הורביץ זצ״ל, בן הה״צ ר׳ אברהם זצ״ל מסנדישוב, בן הה״צ ר׳ יעקב ממליץ זצ״ל, בן הארי בחבורת האדמורי״ם, רבי נפתלי מרופשיץ זצ״ל.

אחרי אשר ישב הרב ר׳ אלתר זמן קצר במנוחה, בא לסטריזוב הרב רבי משה יהודה ליב שפירא מססוב, בנו של הרב הקדוש רבי שלמה זצ״ל, אנשי העיר — בהרגישם את עצמם אשמים נגד רבנו שלמה — רצו לפייסו וקבלו את הרב מססוב בכבוד גדול. סיפר לי אבא כי אבי זקני ר׳ שלמה דיאמנט, שהיה מידידי הרב הר״ש קודם, נכנס גם הוא לרמ״ל ושאלו אם הוא בא לעיר על מנת להיות כאן רב או לחיות כאן כרבי... הרב רמ״ל, שהיה איש צדיק וקדוש (להלן יסופר עליו) ענה שהוא בא רק לגור ולא יותר. אמר לו ר׳ שלמה: „אם כן אני מבטיח את עזרתי ותמיכתי״. ברם לא כך היה. ידידיו וחסידיו של הרב זצ״ל, בראותם את הכבוד הרב שחלקו בני העיר לרבם, הפצירוהו שישאר אתם להיות רב ואב״ד במקום אבותיו. — — —

ושוב התחילה מחלוקת בעיר ותמשך ימים רבים. מחלוקת זו גררה אחריה מחלוקות אחרות ומפני כבוד העיירה וכבוד הרבנים הצדיקים לא נעסוק בה ובספיחיה. נציין רק שהתקיים דין תורה בין שני הצדדים. הרב ר׳ אלתר בחר לו לדיין את הרב החו״ב ר׳ משה׳ל מטארנא, והרב רמ״ל בחר מצדו את הדמו״ץ מברגסז, והם בחרו לשלישי מכריע את הרב הגאון הנודע מראווא. הרב מראווא ור׳ משה׳ל מטארנא פסקו לזכותו של הרב ר׳ אלתר זאב. ברם הדיין מברגסז לא רצה לחתום על פסק הדין ויצא בפסק דין נפרד לזכותו של הרב רמ״ל. אחר כך התווכחו בענין גדולי הדור. הגאון מהרש״ם מברז׳ן, ר׳ יצחק שמלקיס, בעל „בית יצחק״ מלבוב, והצדיק רבי יחזקאל הלברשטם משיניוה — שהיה אחי חותנו של רמ״ל, ר׳ ברוך מגורליץ — עמדו לצדו של הרב ר׳ אלתר זאב. כמה מרבני הונגריה ואחריהם הרב הצעיר ר׳ חיים אלעזר שפירא, שהיה כבר אז גאון עצום, בן ר׳ צבי הירש, בעל „דרכי תשובה״, עמרו לצדו של דודו רמ״ל. הוא כל כך הרחיק לכת בהתלהבותו, עד שכתב על המהרש״ם: „רוצה לטהר את השרץ... הנהו מתהפך בזה אחר זה... וחתר למצא היתרים בדוים ותמוהים... וזה דרכו גם כן בחיבורו דעת תורה, על טרפות, במכת״ה להקל יותר מדי״... (ראה מנחת אלעזר, חלק א׳, ס״ו; „דרכי שלום״, ס״ח למהרש״ם; „בית יצחק״, ח״ב, יו״ד ס׳ ע״ד).

מחלוקת זו נמשכה, בהפסקות קצרות, כל שנות חיי הרב וגם אחרי פטירתו עברה המחלוקת „בירושה״ לנכדו, הרב קלמן הורוויץ, ה.י.ד. השואה שמה קץ מר למחלוקת ולבעלי המחלוקת גם יחד — — —

בזה לא תמה ולא נשלמה פרשת חייו של הרב ויתר קורותיו. להלן ימצא הקורא עוד פרטים רבים על חיי הרב (ברשימותיו של יצחק ברגלס ושל כותב הטורים האלה)

והרי דברי תורה ממנו (כפי שנמסר במכתבו של נכדו הרב שלמה זלמן פרנקל שליט״א, הרבי מווילופולי-ניורק, אלי):

ויאמר משה אל האלוקים מי אנוכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים. ויאמר כי אהיה עמך (שמות ג—י״א, י״ב) ובמדרש נאמר שהשכינה דיברה מתוך גרונו של משה. ונבאר זה על פי הסיפור הידוע שאחד המגידים המפורסמים שאל את ר׳ ישראל, המגיד מקוזניץ: מדוע הכל רצים אחריו ורוצים לתת לו פדיונות וכסף רב, ואני נוסע מעיר לעיר וממקום למקום ומבקש שיתנו לי, ולא נותנים לי אלא מעט? ענה לו המגיד מקוזניץ: כבר אמרו החוקרים שכל אדם משפיע על חבירו מאותן המדות שיש בו, הן לחיוב והן לשלילה; אם הוא אוהב תורה, אזי כשהוא מדבר עם חבירו משפיע הוא עליו שיאהב גם הוא תורה. וכן באהבת הממון: אם הוא אוהב ממון משפיע הוא

על חבירך שיאהב גם הוא ממון, וכן בכל המדות. ומכאן שהואיל ואני שונא בצע, אני משפיע על האנשים הבאים אלי שישנאו גם הם את כספם, ולכן הם מוסרים לי פדיונות, כדי להפטר מכספם... ברם אתה — כך אמר המגיד לשואל — הואיל ואתה אוהב כסף, הנך משפיע גם על השומעים את דרשותיך, שגם הם יאהבו כסף, על כן לא נותנים לך, כי הם מעדיפים שישאר אצלם... וכבר מפרשים בזה את הכתוב: „ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין, והוא כהן לאל עליון (בראשית י״ד — י״ח) כי באברהם היתה מדת הכנסת אורחים, ושם היה עוסק תמיד בתורה ועבודה בבית מדרשו, בחינת כהן לאל עליון. ועכשו כשנזדמנו שניהם, למד כל אחד ממדתו של חברו: „ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין" — הוציא מאברהם את מידת הכנסת אורחים, לתת לאנשים לחם ויין; „והוא" — אברהם למד משם — „כהן לאל עליון" — את המידה להוסיף ולשקוד בתורה ועבודה. ולפי הנ״ל יש לפרש דברי משה רבינו שאמר „מי אנוכי כי אלך אל פרעה"? כי נאמר בחז״ל שמה שכתוב: „ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", הכוונה שיצאו באותות ובמופתים ובנסים ונפלאות, וטען משה מי אנוכי? הרי אני ענוותן גדול ויודע אני שאיני זכאי, וממילא אשפיע על פרעה שגם הוא ידבק במדת הענייות ולא יהיה לו העוז והאומץ לסרב למצות ה'; לשלוח את ישראל, וישלחם מיד — ואם כן איך תקויים ההבטחה של „ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" — הלא לא יהיה מקום לאותות ולמופתים? ענה לו: „כי אהיה עמך" — כלומר השכינה תדבר מתוך גרונך, ואצל ה' כתוב: „ה' מלך גאות לבש" (תהלים צג) נמצא שגם אם אתה תדבר אליו, תשפיע עליו להתגאות ויסרב לשלחם ואם כן יהיה צורך באותות ובמופתים, להכריחו שישלחם — — —

הרב ר' אלתר זאב נפטר בערב פסח, תר״ץ. ובהקשר לזה כדאי להביא מה שמסופר על ר' אשר ישעיה, חתנו של ר' נפתלי מרופשיץ, זצ״ל וממלא מקומו, שכאשר קרא ר' יעקב יצחק „החוזה" מלובלין את שמו בפתקא שהגישו לפניו, אמר: „א שיין קרבן פסח׳ל", ולא הבינו אז פשר דבריו, עד שנפטר ר' אשר ישעיה בערב פסח, תר״ה.

עם סיום פרשת קורותיו של הרב ר' אלתר זצ״ל, הריני מוצא לנכון לציין שבהיותו מיראי הוראה, עמד בקשרים בעניני הלכה עם גדולי התורה שבדורו, וביחוד עם הרב הגאון ר' שלום מרדכי הכהן מברז'ן (מהרש״ם), ואביא שתי תשובות מהרב הגאון מהרש״ם להרב ר״א, אשר מלבד תוכנם ההלכתי, יש בהם משום תרומה להכרת ההווי היהודי באותם הימים.

שאלה אחת היא משנת תרנ״ח, והריני מעתיק חלק ממנה, ככתבה וכלשונה:

„ב״ה, ה' בא, ד' שבט תרנ״ח

„להרב הה״ג מו״ה אלתר זאב הורוויץ, נ״י, אבד״ק סטריזוב.

„מכתבו הגיעני, ועל דבר שאלתו באחד שנתן פרתו מעוברת לעכו״ם לרעותה שנה תמימה והחלב והולד יהיו שייכים להעכו״ם, ובשכר זה ירעה עוד גם פר אחד, שנה תמימה. ואחר כך ילדה הפרה ולד, בכור זכר, וכשראה הישראל את הולד, הוטב בעיניו וביקש מהעכו״ם שיחזיר לו הפרה והולד והוא יתן לו פרה מעוברת אחרת, שיקח ממנה החלב והולד, והחזיר לו הפרה והולד הראשון. ועתה בא לשאול אם יש לו דין ספק בכור" — — —

„...ובכל זאת יצוה לעכו״ם להטיל בו מום, ואחר כך יראהו לחכם ולהתיר בשלשה לשחטו, על ידי מום" — — —

(מהרש״ם, חלק ר' ס' פ״ח)

תשובה שניה יש בה ענין רב גם בימינו אלה, והריני מעתיקה בחלקה:

„להרב המאוה״ג וכו', מו״ה אלתר זאב הורביץ, נ״י, אבד״ק סטריזוב, ולהדיינים הרבנים ר' יוסף מרדכי ור' אלתר עזרא נ״י.

„מכתבם הגיעני, ועל דבר שאלתכם באיש אחד שנדר בעת חולי אשתו ליתן חמישה מאות רו״כ (ריינישׁ כסף) עבור בנין ביה״כ בעיר פריסטיק, כשיגמרו הבנין, ונתרפאית. והנודר הנ״ל יש לו בעירכם קרוב, דהיינו אחי אמו, שהוא עני מדוכא מאד, ויש לו בת הבאה בשנים, יותר מבת שלושים, וביתו ריקם ואין בידו לפורטה, אפילו שוה פרוטה, להשיאה, והם בני טובים, ומשפחתו מלעיזים עליו מדוע לא יתן לצרכי נשואי הבתולה הנ״ל, שהיא מצוה יותר גדולה, וגם הנודר מתחרט על זה ובא לשאול אם מותר לו לשנות נדרו למצוה זו, ומעלת כבוד תורתם הרמה צדדו על פי המבואר באורח חיים, סימן קנ״ג, ס״ו, דמוכרים ביה״כ לצרכי נישואי יתומים, ובמגן אברהם כתב דהוא הדין יתומות, והביאו בשם האחרונים דלאו דווקא יתומות אלא הוא הדין עניות, ולא הביאו מי הם האחרונים שכתבו כן, ומלבד זה יש לומר דהתם היינו אם בעלי הבתים שנדרו עבורם כולם מסכימים, אבל ביחיד שנדר לרבים יש לומר דאין בידו לשנות בלא דעתם והסכמתם."

„...ולכן, מכל הלין טעמי, הריני מסכים הולך להתיר לשנות המעות לצרכי הנשואין הנ״ל. ובכל זאת לדעת, למען השלום, שיתן חלק חמישי לצרכי בנין בית הכנסת ויתן ד' חלקים לגבי נשואין" — — —

(מהרש״ם, חלק א' ס' מ״ט)

מצאצאיו של הרב הצדיק ר' אלתר זאב זצ״ל

(שם זוגתו: הרבנית יהודית)

א. בתו הצדקנית חנה, אשת הרב הקדוש ר' יוסף (ר' יוסלי) פרנקל זצ״ל מסנדישוב, בן הרב הצדיק ר' אברהם זצ״ל, בן הרב איש אלוקים, המפורסם בקדושתו ובמופתיו הנפלאים, ר' שלמה זלמן מוויעלופולי זצ״ל. הה״צ ר' יוסף נרצח (ר' באב תש״ב) יחד עם עוד מאתיים ושבעים וארבעה איש ונקברו בקבר אחים. ה.י.ד.

בניהם הרבנים: ר' שלמה זלמן פרנקל שליט״א, הרבי מוויעלופולי־סנדישוב־ניוארק; הרב ר' בנציון והרב ר' אברהם

שליט״א, נשארו בחיים בחסדי ה׳ וממשיכים בשרשרת המפוארת של אבותיהם הקדושים.

בנם הרב ר׳ מנשה, היה איש צדיק תמים ונפטר ברוסיה בימי השואה. זצ״ל

בנותיהם: הרבנית צביה, אשת הרב הצדיק ר׳ קלמן הורביץ, אבד״ק סטריזוב; רכיל, אשת הרב ר׳ אברהם איכנשטיין (יבדל לחיים טובים); פרידה — כולם ה.י.ד.

ב. בתו הצדקנית צפורה, אשת הרב ר׳ חיים יוסף איכנשטיין מקליוואו, מגזע זידוצ׳וב — ה.י.ד.

שנים מבניהם: הרבנים אלעזר ואברהם איכנשטיין, נשארו בחיים, שליט״א.

ג. בנו ר׳ חיים יהודה, ה.י.ד.

בניו: הרב ר׳ קלמן הורביץ זצ״ל ואחיו ר׳ משה, ה.י.ד.

ד. בתו, הרבנית הצדקנית ברכה גיטל תחי׳, אשת הרב הצדיק ר׳ יהושע העשל זצ״ל איכנשטיין, מכאדאראוו (נפטר בי״א באדר ת״ש). יבדלו לחיים טובים בניהם: הרב ר׳ אברהם, האדמו״ר מזידוצ׳וב, ממלא מקום אביו בשיקגו; הרב ר׳ מנחם־צבי, אבד״ק סנט־לואיס. אישיות ידועה בעולם הרבני והציבורי. מחבר ספרים רבי תוכן ועסקן רב פעלים לתורה ולציון; הרב ר׳ משה, רב של בית הכנסת יוצאי גליציה בשיקגו.

ה. הרבנית הצדקנית רחמה מירל שתחי׳, אשת הרב ר׳ מאיר לייפר (נפטר בלוס אנג׳לס) ולה שתי בנות נשואות. חתניה הרב ר׳ לוי יצחק הורביץ, האדמו״ר מבוסטון; הרב ר׳ אשר מרדכי רוזנבוים, הרבי מקליוולנד שליט״א.

ו. הרבנית הצדקנית מלכה הלברשטם תחי׳, אשת הרב ר׳ נפתלי חיים הלברשטם זצ״ל, בן הרב ר׳ אלישע מגורליץ זצ״ל. הרב ר׳ נפתלי חיים נפטר ברוסיה. בחסדי ה׳ נשארו בחיים היא וצאצאיה נשואים וגרים בארצות־הברית.

ז. הרבנית הצדקנית רחל, אשת הרב ר׳ יעקב הלברשטם, בן הרב ר׳ נתן מברדיוב — ה.י.ד.

ח. הרבנית הצדקנית פריידה, אשת הרב ר׳ חיים הורביץ, בן האדמו״ר ר׳ מנשה הורביץ, מרוזבדוב—ריישא. ה.י.ד.

ט. הרבנית הצדקנית תרצה, אשת הרב ר׳ יחיאל אפשטיין, בן הרבי מאוזרוב. ה.י.ד.

כל אלה ידועים לנו מצאצאי הרב זצ״ל ואם החסרנו — לא בנו האשמה.

הה״צ ר׳ משה יהודה ליב שפירא זצ״ל

היה בימי נעוריו רב בביטש. אחרי שישב שם כמה שנים נתקבל לאב״ד לססוב, במקום שהיה רב, הרבי רמ״ל מססוב זצ״ל. אחר זה בא לגור בסטריזוב כנ״ל. כאן ישב עד סוף ימיו ומסיבת מלחמת העולם הראשונה, נמלט לווינה ונסתלק שם בתוך ימי המלחמה. ובנו הה״צ ר׳ נחמי׳ הביא את אביו למונקטש ושם מקום מנוחתו. הה״צ המפורסם האדמו״ר רח״א שפירא ממונקטש זצ״ל, הספידו חמות והתחיל את הספדו במלים: — „דומה דודי לצבי״ — כלומר שהדוד (היינו רמ״ל שהיה אחי אביו בעל דרכי תשובה, ר׳ צבי זצ״ל דומה בצדקתו לצבי אחיו). הרב רמ״ל היה חתנו של ר׳ ברוך מגורליץ, בן הה״ק ר׳ חיים הלברשטם מצנדז זצ״ל, ואשתו הרבנית חנה ילדה לו ארבע בנות ובן אחד, שעליהם ייכתב להלן.

הרב רמ״ל נפטר ב׳ מרחשון תרע״ז, וזו מצבתו:

פ״נ

אדמו״ר הרב הצדיק הגדול בתורה וביראת ה׳ טהורה, חריף ובקי. בוצינא קדישא, חסידא ופרישא. עבד ה׳ באמת ובסיגופים רבים, ולוחם מלחמת ה׳ להעמיד הדת על תלה, ורבים השיב מעוון, נר ישראל, ופ״ה (ופאר הדור) בנש״ק, מו״ה משה יהודה לייב, אבד״ק בייטש, וק׳ ססוב, וק׳ סטריזוב, בהרב הגאון הקדוש, מו״ה שלמה שפירא זצ״ל, אבד״ק פה״ק. יצאה נשמתו בטהרה ב׳ חשון, עזרת לפ״ק.

מעבר השני של המצבה:

היה חתן הה״ג הקדוש מו״ה ברוך זצ״ל, אבד״ק גורליץ, בן לאותו צדיק רשכבה״ג (רבן של כל בני הגולה) מצאנדז, בעל דברי חיים.

לא מצאתי דברי אגדה מחידושיו הרבים באגדה של הרב ר׳ משה־לייב זצ״ל ואביא איפוא דבר הלכה והרי קטע מסוף ספר חדושי הרמ״ל השלם:

„וראיתי מהצורך לעיין בסוגיא הזאת לקיים דברי קבלתי מבית מרן חותני זקני, „הגה״צ בעל „דברי חיים״ זצלה״ה מצנז, ואחריו מפי חותני הה״צ מגארליץ זצלה״ה שהגיד כזאת בשם מורו הצדיק המפורסם מו״ה שלום מבעלזא זצוקלה״ה שאין להקל בשיעור ע״ב מינוטין (דקות) באפוקי יומא בשום צד... ועתה מצאתי ראיתי שדברי קבלתי המה ראוים למי שאמרם וחזקים כראי מוצק ומיוסדים על אבני שיש טהור. ה״ה דברי הטור וב״י ורמ״א ומג״א, ואחריהם הפוסקים ה״ה באר היטב ומחצית השקל ופרי מגדים, והגאון מליסא, ובעל ש״ע התניא, והרב ר׳ יעקב מעמדין בסידור שלו, והחיי אדם, וגם הרב הגאון מבוטשטש בספרו אשל אברהם, על הש״ע או״ח — כולם תפסו בפשיטות, כשיטת הר״ח שהשיעור ד׳ מילין, שהוא ע״ב מינוטין, הם משיתכסה השמש מעינינו תחת האופק עד שיצא ג׳ כוכבים בינונים. ולפי דרכם השיעור הזה אינו משתנה לא בקיץ ולא בחורף״ — — —

מצאצאיו של הרמ״ל זצ״ל

בתו הרבנת חשא, ז״ל, ה.י.ד. היתה אשתו של הרב ר׳ שלמה טייטלבוים ז״ל, ה.י.ד. היה תחילה דיין ומו״ץ בק׳ גורליץ ואחר כך נהיה לראש בי״ד שם. נרצחו ע״י הנאצים עם הבנים והבנות. בנם הבכור הרב חיים אלעזר, שהיה דיין בבית המדרש של החסידים בטאנאד, ואחר כך ראש ישיבה בגרוסווורדיין; בנם האברך, הרב שמואל טייטלבוים, עם אשתו וילדיו: בתם הרבנית פרימה רבקה עם בעלה

הרב אברהם חיים ריינמן אב"ד דק' קרשטינוף עם ילדיהם; בתם מרת רחל עם בעלה מ' אהרן דגן ושני ילדיהם; בתם פעסיל; נכדתם רחל; — מכל משפחתם נשאר רק שריד אחד: האברך רפאל טיטלבוים בן הרב רח"א, שהוא כעת בישראל

בתו, הרבנית יוטא. נישאת בזיווג ראשון להרב ר' אלתר אליעזר הורוויץ מביטש, זצ"ל ובזיווג שני להרב הצדיק ר' נתן דוד רבינוביץ, האדמו"ר מפרציוויה. זצ"ל. נסתלקה בוורשה בתוך ימי המלחמה, בשנת תש"א, ונטמנה בבית הקברות של ר' נלבקי. להרבנית יוטא נולד בן מבעלה בזיווג ראשון, הרב ר' חיים שלמה הורוויץ שליט"א, רב בזלישא (ע"י מונקטש), וכעת בברוקלין—ירושלים. מחבר ספר „דרכי נועם" עם קונטרס שאלות ותשובות, גם הוציא לאור מחדש את הספר „חידושי הרמ"ל השלם" בצירוף קונטרס השלמה והזכרון וחידושי תורה משלו

בניה מבעלה בזיווג שני:

הרבנית טאבא חוה, אשת הרב ר' ישראל ירחמיאל יוסף דנציגר ה.י.ד., בן הרבי ר' יצחק מנחם, האדמו"ר מאלכסנדר זצ"ל. נספה בשואה; בנם ר' יעקב יצחק, נהרג במרד גיטו וורשה (ראה ספרו של ה. זידמן על גיטו וורשה). ויבדלו לחיים ארוכים: הרב ר' ברוך רבינוביץ שליט"א האדמו"ר ממונקטש, כיום רבה של חולון במדינת ישראל; ר' בצלאל יוסף אליעזר רבינוביץ, תל־אביב; ר' יהודה לייב רבינוביץ—ברוקלין; מרת דבורה פעריל, אשת ר' יעקב לנדוי נ"י—תל־אביב; מרת פעסיל, אשת ר' זאב וולף פרידמן נ"י—ברוקלין

בתו, הרבנית מינדל, אשת הרב ר' ישראל חיים שפירא, אב"ד בירטש. נספו בשואה. בנם, הרב החו"ב ר' שלמה, למד בימי השואה אומנות השחיטה, כדי שיוכל להאכיל בשר כשר ליהודים — אולי לא ידקדקו אחריו הרשעים, בידעם שהוא אינו שוחט — ברם תפסוהו ורצחוהו במקום. ה.י.ד.

בתו, הרבנית פעסיל, אשת הרב ר' משה צבי הלוי רוטנברג מווילון, הם ובנם האברך הרב ר' חיים אלימלך, כולם ה.י.ד.

תבדל לחיים ארוכים בתם מלכה נחמה החיה אתנו במדינת ישראל.

בנו יחידו הרב ר' נחמיה שפירא, זצ"ל. ה.י.ד. — ראה להלן אודותיו

הרב ר' קלונימוס קלמן הורביץ זצ"ל הי"ד

כבר בחיי הרב ר' אלתר־זאב דאג הרב שנכדו ר' קלמן יהיה ממלא מקומו ברבנות, והיות וחלק גדול מבעלי הבתים היה נגדו. התלקחה שוב מחלוקת בעיירה (ראה ברשימתו של יצחק ברגלס באריכות). מסתבר שגם אחרי פטירתו של הרב נמשכה המחלוקת. להלכה אושר ר' קלמן לרב העיר. ברם למעשה כיהנו שני רבנים: הרב החו"ב, כליל המעלות, רבי נחמיה זצ"ל, ה.י.ד. בנו של הרב ר' משה לייב, היה רבם של כחצי אנשי העיר, והרב ר' קלמן בן ר' חיים יהודה, בנו של הרב ר' אלתר זאב, שהיה מצד אמו נכד ר' קלונימוס קלמן, בעל „מאור ושמש" זצ"ל, היה רבם של החצי השני והיה מוכר מהממשלה בתור רב רשמי.

הרב ר' קלמן נבחר בבחירות לרב והיו שעירערו על הבחירות. — — — השואה שמה קץ לכל הטענות והמענות על „חזקה" וכו'. שני הרבנים עלו בלהבות השמימה. הרב ר' קלמן, שהיה בערך בגילו של הכותב, היה ירא שמים באמת, יגע ימים ולילות בתורה ומצוות. בהגיע הנאצים, ברח לגליציה המזרחית. ואף שהיה בעצמו עני גדול וחי בצמצום בימי המחלמה, זכר גם את הכותב בעניו. כשהייתי במחנה־עבודה בסיביר, יחד עם מאות יהודים, קנה הרב ר' קלמן את עולמו וברכת מאות יהודים נדכאים, על ידי חבילת מצות בצרוף 100 גרם צימוקים, ששלח לכותב למחנה. המצות נתקבלו יום לפני ערב פסח. היה בערך ק"ג אחד. ומהן יצאו הרבה יהודים ידי חובת מצה בלילה הראשון של פסח (זה היה בשנת ת"ש), וממה שנשאר התפרנס הכותב במשך כל החג — — — זכותו תגן על שרידי העיירה ועל כל ישראל קדושים — — —

הרב ר' נחמיה שפירא זצ"ל ה.י.ד

הרב ר' נחמיה היה איש מופלא בעל מעלות נדירות. להלן ימצא הקורא את הרשימה: „ר' נחמיה קורא ממעמקים", המתארת במקצת את הרב היקר הזה. כאן נרשום בקיצור נמרץ את תולדותיו. נולד לאביו רמ"ל ולאמו חנה, בת ר' ברוך מגורליץ, בשנת תרל"ד כבר בנערותו היה עלוי וחריף (כפי שמעיד עליו בן אחותו הרב ר' חיים שלמה הורביץ בקונטרס שבסוף ספר „תורת הרמ"ל השלם"). בהיותו בן שמונה שנים התחתן עם הכלה נחמה טילא, בת הצדיק המפורסם ר' ישעי' נפתלי הירץ מדינוב, בן ר' דוד מדינוב, בן רצ"א מדינוב. ר' ישעי' הירץ היה גם גיסו של ר' שלמה שפירא מסטריזוב—מונקטש, זקנו של ר' נחמיה. ר' נחמיה היה גדול בתורה ויראה. חיבר הגהות וביאורים לספר „תורת הרמ"ל השלם". מלבד הערותיו העניניות יש שלא נמנע להעיר אמרה שנונה, בדרך אירוניה, על דברים שלא מצאו חן בעיניו. ראה לדוגמה בחלק ג' פרשת עקב, אות ל"ט: „ואנוכי לא זכיתי להבינו. והן אמנם שהם מסיימים: „ודו"ק היטב כי הוא מתוק לחיך" — אולי היה נכתב בביאור יותר, היה מתוק גם לחכי"...

זמן קצר למד אצל דודו הגאון הצדיק המפורסם ר' צבי הירש, בעל „דרכי תשובה" ממונקטש. היה אב"ד דק"ק ססוב עד מלחמת העולם הראשונה, ומשם ברח לווין עם בני ביתו. אחרי הסתלקותו של אביו הרב רמ"ל, התיישב בסטריזוב וישב בעירנו עד השואה, נרצח יחד עם כל אנשי העיירה על קדוש השם. ה.י.ד.

והרי דבר תורה ששמעתי מפיו:

ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני ואל יחר אפך בעבדך כי כמוך כפרעה (בראשית מ"ד י"ח) חז"ל אומרים (מגילה כ"ח) שאסור להסתכל בדמות אדם רשע, לכן כאשר ניגש

יהודה לדבר אל יוסף — והוא חשבו אז לרשע — לא הסתכל ישר בפניו, אלא דיבר לתוך אזניו... ואמר לו: „ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני — ולא אסתכל בפניך; כי כמוך כפרעה" — אתה בעיני רשע כפרעה ואסור לי להסתכל בפניך...

צאצאי הרב ר׳ נחמיה זצ״ל

1) בנו הבכור הרב ר׳ ישעי׳ נפתלי הירץ, חתנו של הרב ר׳ מנחם מנדל הלפרין מברז'ן — הרבי מדוקלא. היה דיין ומורה צדק בדוקלא וביום ג׳ באלול תש״ב נרצח יחד עם שני בניו מופלגי תורה. גם אשתו, הרבנית ריקל רייזל נרצחה ה.י.ד.

2) בנו השני הרב שלמה שפירא, חתנו של הרב ר׳ משה חיים אפרים הלוי איש הורביץ, מוואליע—מיכאוועץ, שהיה גר בימי המלחמה במיהלוביץ (ושם אשתו הרבנית רבקה) ואחר כך היה אצל אביו הרב ר׳ נחמיה. נספה יחד עם אשתו וילדיו עם כל אנשי סטריזוב.

3) בתו, הרבנית פרימה, אשת הרב ר׳ חיים ספרין, תלמיד חכם ומשכיל, חכם וסופר. בן הרב זיידה ספרין מדאבראמיל ונתקבל לרב בסאלא. הוא הוציא לאור ירחון תורני: „אחיאסף" בשנות תרצ״ג—תרצ״ה. (גם כותב השורות האלה השתתף בירחון זה, והרב ר׳ אלתר קוטנר מלוד סיפר לי שראה אחרי המלחמה חידושי תורה שלי ב„אחיאסף"). המה וילדיהם ניספו גם כן בשואה יחד עם אנשי סטריזוב, ה.י.ד.

דייני סטריזוב

אם אמנם היו בסטריזוב, כברוב העיירות, דיינים גם בשניה הקדמוניות, ידועים לנו רק שלשה דיינים. ראשון, במעלה ובזמן, היה ר׳ יוסף מרדכי ווינר. הוא שימש בדיינות כבר בימי הרב ר׳ שלמה שפירא הנ״ל. היה מפורסם ללמדן מופלג ולאיש צדיק תמים, גם בדורו-דור ארזי לבנון, אדירי תורה. הודות להשפעתו נהיה הרב ר׳ שלמה לחסידו של רבי חיים מצנז. דור לדור סיפר על מעשיו וצדקתו של ר׳ יוסף מרדכי. המשיך במשרתו גם בימי הרב ר׳ אלתר זאב הורביץ. מבניו ידועים לי: ר׳ דוד ווינר, אחר מאבני החן שבעיירה ויסופר עליו במדור: „אישים ומאורעות"; ר׳ ישכר דוב, ת״ח וירא שמים מרבים. אמרו עליו שהיה קדוש מבטן. הוא עבר לגור בברזוב; בתו נחמה, אשת ר׳ לייבלי שו״ב פרידמן בסטריזוב; בתו ברכה, אשת ר׳ יעקב שיף, איש צדיק תמים. יסופר עליו במדור הנ״ל; לכולם (מלבד לר׳ ישכר דוב) היו בנים ובנות, מהם יראים ושלמים — כמעט כולם נספו בשואה. ה.י.ד. עוד בת היתה לו לרי״מ ראיתיה בצרפת, בשנת תשי״ג. כן נשאר בחיים בנו של ר׳ דוד ווינר.

הדיין השני היה ר׳ אלתר עזרא זידמן. חריף וממולח. הוא שימש בדיינות בימי הרב ר׳ אלתר זאב הורביץ. זוכר אני אותו ואת תפלתו, תפלת „פסוקי דזמרה" שהתפלל בימים הנוראים. מבניו: ר׳ משה מאיר; בתו, חנה, אשת ר׳ זאב וולף דייטש — אחד היהודים החשובים והפקחים ביותר בעיירה, יתר בנותיו: שרה, אשת ר׳ אלעזר וויס; ליבה (לימנוב); מלכה (ריישא); טויבא; אסתר אדלר (פילזנו). על צאצאי רא״ע ייכתב עוד להלן.

אחרי שנפטר ר׳ אלתר עזרא היתה העיירה זמן רב בלי דיין. קשה היתה הבחירה, גם משום שלא רצו לקבל סתם דיין, אחרי המסורת המפוארת של דיינים גדולי תורה, וגם משום שלא כל אחד הסכים לבא לסטריזוב, המפורסמת במחלוקת הרבנים שלה... כאשר פנו להדיין מוויעלופאלע, ר׳ שלמה קניסבוים (אחי חותני ר׳ מנחם-מנדל אייזן ה.י.ד.) שהיה מפורסם בתורתו ויראתו והציעו לו את המשרה, סירב לקבלה מחשש המחלוקת. סוף כל סוף נתקבל לדיין ר׳ יעקב שפלטר, מאיליטש. הוא היה חריף ובקי גדול. בעל סמכא גדול, ושיטתו היתה שיטת „כחא דהתירא עדיף". זו גרמה לו הרבה מחלוקת ובגלל זה היו היחסים בינו ובין הרב ר׳ נחמיה שפירא מתוחים. עוד אכתוב עליו — שזמן מסוים הייתי תלמידו — במדור „אישים ומאורעות".

הוא, אשתו, בניו ובנותיו נספו בשואה. בחסדי השם ניצל נכדו, אפרים, בן בנו, מצפרני הנאצים והוא חי עמנו כיום בישראל.

עוד היו בסטריזוב בני עליה, שלא שימשו בקודש באופן רשמי, אבל היו בעלי מדרגות ואריות בחבורת התלמידי חכמים שבעיירה ונכתוב עליהם במקום אחר בספרנו זה.

העיר ויהודיה

יצחק ברגלס

סטריזוב עיר מולדתי

בסקירתי על העיר סטריזוב ויהודיה במשך הדור האחרון, השתדלתי לתת תמונה ברורה ונאמנה של החיים בעיירה, בלי משא פנים וללא אידאליזציה יתרה. לא הפרזתי בהבלטת תופעות שליליות, כי הנעדרים אינם יכולים להתגונן, אבל חלק מהם לא יכלתי להסתיר למען האמת שלא תצא מקופחת.

בדברי הסתמכתי בעיקר על זכרוני, על מה שראיתי ושמעתי — הרבה מאבי ז״ל — במשך למעלה מארבעים שנות חיי בעיר מולדתי ומולדת אבותי במשך דורות. כמה פרטים שאבתי מספוריהם של אחרים מיוצאי עירנו, על מעשה ריטר מספורו של אבי, ממה שנמסר לי מר׳ שלמה יהלומי ששמע מפי אביו ר׳ יוסף דיאמנט, ומידיעותיו של ר׳ לוי יצחק שיף. על מעשה עלילת הדם בשנת 1919 שהייתי עד לו, ממה שראיתי בעיני וממה ששמעתי מר׳ לוי יצחק ובעיקר מבנו ר׳ מרדכי שיף שנמצאו אז במרכז העלילה. בסקירתי על תקופת השואה, הסתמכתי בעיקר על הידיעות שקיבלתי מר׳ יצחק ליב רוזן — אחד הנצולים בסטריזוב — על כן סיפרתי על הקורות אותו ואת אחיו יותר מאשר על אחרים — וכמה פרטים מר׳ שמעון בן ר׳ בנימין מנדל, נכדו של ר׳ ישעיהו מנדל, שכאמור, נמצא בסטריזוב בחופשת בית הספר ביום פרוץ המלחמה. קיבלתי גם ידיעות ותמונות ממקורות אחרים. את רוב התמונות המציאו אנשי סטריזוב החיים בישראל ור׳ יעקב דילר הגר בארצות הברית. הנ״ל הביא גם חלק מהתמונות שנשארו בעזבונו של ר׳ צבי אונגר ז״ל, שהיה עד יום מותו, יושב ראש ארגון יוצאי סטריזוב בארצות הברית. לא הצלחתי להרחיב את יריעת הספר ולתת בו סקירה מקיפה על יהודי הסביבה ובפרט העיירות והכפר לוטצ׳ה, בגלל אדישותם לענין ספר הזכרון של יוצאי העיירות פרישטק, צ׳ודץ ולוטצ׳ה, — איש ניבילץ לא מצאתי — אע״פ שזאת היתה ההזדמנות היחידה ליוצאי המקומות האלה להנציח את זכר אחיהם. על כן כתבתי על יהודי הסביבה בקצור ורק השתדלתי לתת תמונה נאמנה בכמה קווים.

כתבתי על תופעות חיים ידועות ומשותפות לכל עיירה גליצאית וגם ארציות, כלליות, כי סטריזוב לא היתה יוצאת מן הכלל. כדי לתת את תמונת החיים כפי שהיא עמדה לנגד עיני, צריך הייתי לכתוב על הכל וגם לצייר את הרקע הארצי.

בדברי על התנועה הציונית וגם על הווי החיים הנוגע לתנועה הזאת, הבלטתי את חלקי לא כדי להתפאר בפעולתי בתוך התנועה, אך לא יכלתי להעלים זאת, כי בתורת יושב ראש התנועה ומזכירה בסטריזוב במשך שמונה עשרה שנה, נמצאתי במרכז כל פעולה ציונית.

כוונותי היו רצויות ואם פגעתי במישהו, כתבתי דברים לא מדויקים, או השמטתי עובדות שראויות היו להרשם — עם אחי הסליחה.

העיירה

סטריזוב על יד נהר ויסלוק (Strzyżów nad Wisłokiem) עיירה קטנה בגליציה המרכזית, על יד מסילת הברזל רישא—יסלו (Rzeszów—Jasło).

לזרים — אין שם העיירה אומר כלום. ידועה היתה לתושבי המקומות הקרובים וליהודי קרפטורוס, סלובקיה והונגריה, מעריציו של ר׳ שלמה שפירא ובניו, שהגיעו מסטריזוב למונקץ׳ וגם לחוקרים את תולדות הרבנים שימצאו כתוב על רבנים מפורסמים ששמשו בקודש בעיר סטריזוב. לעולם הרחב לא ידועה העיירה הזאת כלל. כאלה היו מאות בגליציה, בהונגריה הצפונית (סולבקיה וקרפטורוס) ובוקובינה — שאתם היה לעיירה בעיקר הקשר הרוחני, המשפחתי והמסחרי עד סוף מלחמת העולם הראשונה, כשנמצאה בתחום הקיסרות האוסטרית־הונגרית ובפולניה, — אחרי המלחמה, כשנכללה בממלכת פולין שקמה לתחיה.

לאלה שחיו בה, הם ואבותיהם ובפרט לאלה שנולדו בה ובילו בה את ימי נעוריהם, חיה היא לעולם בזכרונם, כי קשורה היא בזכרונות נעורים של חיים צנועים בחיצוניותם אבל עשירים בתכנם הרוחני, חיי תורה ועבודה, חלומות נעורים ופעילות מסורה לרעיון התחיה, זכרון אנשים העוסקים בצרכי צבור באמונה, בצדקה וגמילות חסדים לשמם, זכרון הורים, אחים ואחיות, רעיות ובנים, קרובים וידידים וסתם מכירים, אחים לדעה ומתנגדים — כלם כה קרובים שנספו באופן כה אכזרי ע״י הכורת, ממלכת השטן שהכחידה את יהדות אירופה.

אכתוב על התקופה האחרונה, מן סוף המאה הקודמת למספרם היות ואין לי ידיעות על חיי יהודי סטריזוב בדורות הקודמים. פנקסי הקהילה וכל התעודות הקדומות נשרפו בעלית בית הכנסת בשריפה הגדולה בשנת 1895, אז נשרף

גג רעפי עץ של בית הכנסת וגם בית המדרש הבנוי עץ שהיה סמוך לבית הכנסת.

גם התקופה הזאת של כיובל שנים, אינה אחידה בתוכן חייהם הרוחניים והחמריים של היהודים. במשך הזמן חלה בהדרגה עליה ברמת חייהם וגם שנויים בחייהם הרוחניים, בפרט אחרי מלחמת העולם הראשונה, בהשפעת התנועה הציונית והשאיפה לחיים מודרניים יותר.

מתי התישבו בסטריזוב היהודים הראשונים איננו יודעים. במקורות פולניים נזכרו יהודים בסטריזוב בהתחלת המאה השש עשרה. במצבה עתיקה בבית העלמין הראשון הנמצא קרוב לבית הכנסת, נמצאה כתובת משנת תק"ג בזו הלשון: „פ"נ הרב איש אלקים קדוש ר' אלי' ואשתו"... והיו גם מצבות עתיקות מזו שהכתב כבר נטשטש עליהם. גיל האלונים הענקיים הנמצאים בבית הקברות הזה הוא של מאות שנים. בית הכנסת העתיק הנמצא בככר המרכזית של העיירה, שבחזיתו מגרש יפה מכוסה דשא, נבנה לפני למעלה מ־400 שנה. כל זה מעיד על תקופת התישבות יהודית בעיר של מאות בשנים.

בגנאלוגיה לא עסקו יהודי סטריזוב, אבל היו משפחות שידעו לספר על מסורת משפחתית של מספר דורות. גם בבתי הקברות נמצאו מצבות של דורות אבות ובניהם. לפי מקורות פולניים היה קים ישוב בסטריזוב כבר במאה העשירית ז.א. כבר בימי יסוד ממלכת פולין ההיסטורית. עיסוק רוב התושבים היה בגידול צאן. ובגלל עבודת הגיזוז נקרא שם המקום Strzyżów. בשנת 1241 נחרב הישוב על ידי הטטרים, ואחרי זה כמה פעמים במלחמות שונות. בשנת 1279 נזכרת עוד סטריזוב בתור כפר אבל בסוף אותה המאה השלוש עשרה קבלה זכות חוק עירוני (חוק מגדבורג) ובהיותה תחנה חשובה בדרך דוקלה מפולניה להונגריה, גם זכיון ליבוא ומסחר יינות ולהחזקת מרתפים למחסני יין.

במאה השש עשרה ושבע עשרה רבו בעיר האריאנים (כת נוצרית) ואלה בתור אלמנט מתקדם, השפיעו לטובה על מצבה הכלכלי והתרבותי של העיר.

במשך הדורות משלו בעיירה פיאודלים שונים בעלי האחוזה הענקית אליה השתייכו העיר, הפרברים, חמישה כפרים ויערות נרחבים, טחנות מים, משרפות יין שרוף וכדומה. היא היתה עוברת בירושה מאב לבן ולבת — באין בן — ועל כן היו מתחלפים בכל פעם שמות המשפחה של הבעלים. במאה השלוש עשרה נזכרים אדוני העיר האחים יאן ומיקולאי אולבה, במאה השש עשרה המשפחה סטרז־שובסקי, ובמאה השבע עשרה סטניסלב וילופולסקי. אחריו היתה משפחת סטרז'נסקי וממנה עברה במאה התשע עשרה בנדוניה למשפחת סקרז'ינסקי. את ה„פריצים" בני המשפחה הזאת זכרו עוד זקני העיר בהתחלת המאה הנוכחית.

אחרוני הפאודלים היו בני משפחת וולקוביצקי. אבי המשפחה הזאת — היהודים שהיו מספרים עליו קראו לו „דער אלטער וולקוביצקי" כדי להבדילו מבנו שחי בימינו — היה מתקומם פולני מליטא שנמלט לגליציה אחרי דכוי המרד, והתחתן עם קונסטנציה בת משפחת סקרזינסקי.

בראשית המאה הנוכחית „זכה" כבר בנו להיות אזרח שווה זכויות כשביטל הממשל האוסטרי את הזכות האחרונה של הפאודליזם הגליצאי, את זכות ה„פרופינציה" (שווק משקאות חריפים). הזכות הזאת היתה נחכרת בדרך כלל ליהודים והשם „פרופינטור" היה שם נרדף לעשיר העיירה ולתקיף הקהילה הקרוב לפריץ. גם בסטריזוב של ימינו — סוף המאה הקודמת והתחלת הנוכחית — היו שלושת הפרופינטורים האחרונים ראשי הקהילה כמסופר להלן.

עד סוף המאה הקודמת היו רוב בתי העיר — חוץ מכמה בתים עתיקים גדולים הבנויים אבן — בנויים עץ. בשריפה — שהזכרתיה למעלה — נשרפו רוב בתי מרכז העיר והיא נבנתה מחדש. השריפה התחילה בערב שבת בהתלקח תנור יבוש של הכובעי ר' יעקב שטורם והתפשטה מהר לעבר הבתים בצד הצפוני ומשם לצד מערב של ככר העיירה המרכזית. בתי העץ נשרפו ומבתי האבן נשארו הקירות. נשרף גם בית העיריה בנוי עץ, שעמד באמצע הככר ביחד עם חנויות היהודים שנמצאו בארבעת צדדיו. מכבי אש עם ציודם הפרימיטיבי, לא יכלו להשתלט על האש ובפרט שחלק גדול מהם רוכז, על ידי הכומר לשמירה על הכנסיה. הנשרפים, שהיו ברובם יהודים, נתרוששו, והתאוששו רק כעבור שנים, כי רק אחד מהם היה מבוטח.

את השריפה הזאת זכרו יהודי העיר במשך שנים והיא היתה כעין ציון דרך לתקופה, כי תמיד היו מזכירים מאורעות שלפני השריפה ואחריה. מן הזמן הזה עד מלחמת העולם השניה נהרסו מדי שנה כמה בתי עץ ונבנו בתי לבנים במקומם ועל כן נראתה תמיד כעיר חדשה. העיר הצטיינה גם בנקיונה, ברחובותיה ובחצרותיה ובאווירה הצח, המלא ריח שדה ויער כמו עיר קיט. נוף הסביבה היה יפה מאוד. הנהר ויסלוק התפתל בעמק בין גבעות הקרפטים (Podkarpacie) והעיר שנמצאה בגבה של 237 מטר מעל לפני הים היתה מוקפת שדות תבואה ויערות שנמצאו בעיקר על הגבעות בצפונה של העיר ובכפרים הקרובים.

היא הגיעה להתפתחות יותר גדולה בסוף המאה הקודמת עם סלילת מסילת הברזל רישא—יסלו שעברה דרך סטריזוב, מיום שנהפכה לעיר מחוז (Starostwo) וסופחו למחוזה העירות הקרובות פרישטק, צ'ודץ וניבילץ ביחד עם 50 כפרים. נוסף למרכז האדמיניסטרטיבי היתה גם למרכז מסחרי של המחוז ושל מספר כפרי מחוזות שכנים ומזה נהנו בעיקר היהודים שבידם היה המסחר.

האוכלוסיה שמנתה כ־6000 נפש, התחלקה עד לימי ממשלת מנהיג האכרים הפולני וינצנטי ויטוס ליהודים ופולנים במספר שוה בערך. בימי הממשלה הזאת סופחו לעיר הפרברים החקלאיים שהיוו עד אז כפר בשם פרבר סטריזוב וזה נגד רצונם של התושבים, כי עול המסים שהוטל על הכפר היה קל מזה שהוטל על העיר. הדבר הזה

נעשה כדי להגדיל את מספר הפולנים ולעשותם רוב בעיר. מאז הפכו היהודים להיות שליש מתושבי העיר וזה היה המצב עד הזמן האחרון.

פרנסת הפולנים

הפולנים, דיירי הפרברים, התפרנסו בעיקר מחקלאות. גם הפולנים, דיירי מרכז העיר, פקידים בעלי מקצועות חפשיים, סוחרים ובעלי מלאכה היו מעבדים את שדותיהם וגינותיהם מבלי להשאיר שעל אדמה לא מעובד. הפולנים דיירי הפרבר של פועלים ובעלי מלאכה זעירים הנקרא „בושניה", עסקו בגידול ירקות בגינותיהם והקונים העיקריים של תוצרתם היו היהודים.

פרנסת היהודים

היהודים עסקו בעיקר במסחר, חלק לא גדול עסק במלאכה ומספר קטן במקצועות חפשיים. גם כמה בנקים קטנים היו בידי יהודים. חלק מבתי המסחר היו גדולים ובעליהם עשירים — לפי קנה מידה מקומי — והיו ביניהם גם ותיקים שעברו בירושה מאב לבן במשך דורות, אבל הרוב היו בינוניים וקטנים. היה מספר לא קטן של רוכלים בכפרים ורוכלים בירידים. הרוכלים בכפרים („דורפגייערס") היו יוצאים ברגל ונוסעים רק בהזדמנות — מזה בא המונח „גילעגעהייט" לעגלה. כאשר יהודי בסטריזוב היה מספר על נסיעה בעגלה, היה אומר שנסע בהזדמנות (א גילעגענהייט) — כאשר איכר מכיר העובר היה מסיעם. כל אחד מהם היה משוטט ב„כפרו" או בחלקו בין חוג לקוחותיו, היו מביאים סחורות שונות מהעיר לכפר ותוצרת חקלאית מהכפר לעיר. הרוכלים בירידים („ירידפארערס") היו יוצאים בעגלות שכורות, כמה מהם ביחד בעגלה אחת עם סחורתם 3 פעמים בשבוע, בימים — שני רביעי וחמישי לירידים השבועיים המתקיימים בסביבה הקרובה והמרוחקת קצת. ביום השלישי היה יום השוק בסטריזוב ואז היו באים גם הרוכלים מהעיירות הקרובות, וביום הששי היה שוק קטן בעיר. בעלי המלאכה היהודיים עסקו בעיקר במלאכות „יהודיות" — לפי מנהג גליציה — חייטות, שענות, פחחות, כריכת ספרים, קצבות, ספרות וכדומה. פועלים יהודים לא היו בכלל — חוץ מעגלונים עצמאיים, סבלים ושואבי מים — יוצאי דופן. תעשיה לא היתה בעיר, חוץ ממנסרה אחת, שבעליה ומנהלה היו יהודים, אבל פועליה כלם פולנים, רובם כפריים מהסביבה.

בשנים האחרונות היו הצעירים המתכוננים לעליה ארצה, מתחילים ללמוד גם מקצועות „גויים", נגרות, מסגרות וכדומה והחלו גם לעבוד בתור, פועלים זמניים בימי ההכשרה המקצועית לעליה — במנסרה.

בעלי המקצועות החפשיים היו רופא או שנים, רופאי שיניים, עורכי דין ולפעמים מספר קטן של פקידים, אלה היו מתישבים ממקומות אחרים, כי היהודים המקומיים הדתיים היו מפסיקים את לימודי בניהם אחרי סיום הלמודים בבית הספר העממי, בחששם פן יסורו מדרכי היהדות. חלק קטן של יהודים התפרנס ממקצועות יהודיים „פנימיים" כמו רב הקהילה ומתנגדו הקבוע הרב מססוב, הדיינים — לפעמים רק אחד לפי הנסיבות — השוחטים, השמשים — אחד ראשי, שהיה גם שמש בית המדרש או בית הכנסת והשאר „מקומיים" של יתר בתי התפילה — ומלמדי תינוקות. כל „כלי הקודש" היו מקבלים תשלום קבוע מועד הקהילה, מודרג לפי המשרה ומתנות החג מחברי הקהילה כאמור להלן.

אחת המתנות החשובות הנתנת בעיקר לרב ובמדה קטנה גם לדיין ושמשים היה הרח"ש (ר"ת רב, חזן, שמש) הניתן בשמחת חתונה של בת. החתונה היתה נערכת במקום מגוריה של הכלה והרח"ש ניתן לפי גודל הנדוניה. השמשות היתה בדרך כלל עבודת עזר לאנשים שנתפרנסו בדוחק מהתעסקות אחרת [1]. הדיינים היו מוכרחים על פי רוב למצא להם פרנסת עזר שבעיקר היתה עוסקת בה אשת הדיין. בין המלמדים היו כאלה שהעסוק בהוראה היה כל פרנסתם, היו גם כאלה שעסקו בה — כמו השמשים — בתור פרנסה צדדית. בתור מקצוע צדדי היו עוסקים גם בשדכנות ובחזנות „קטנה", כלומר, יהודים בני העיר יודעי ספר ועוברים לפני התיבה בכל ימות השנה, היו יוצאים בימים הנוראים בתורת בעלי תפילה למנינים הנערכים בכפרים.

היו בעיר גם עניים הנהנים מעזרת אחיהם, אבל קבצנים מקצועיים החוזרים על הפתחים היו רק מעטים מאוד, וגם אלה לא היו יוצאים לשוטט במדינה.

אנשי העיירה היו סולידיים וברובם ישרים במסחר ובמלאכה. יש שנאבקו קשה כל חייהם על פרנסתם ובכל זאת לא היו פושטים את הרגל.

את פרנסתם החלקית בעיר מצאו גם יהודים זרים, בעלי מקצועות כלליים כמו סוכנים שונים, רוכלי הירידים שהיו באים ממקומות אחרים לסטריזוב כפי שאנשי סטריזוב היו נוסעים לירידים במקומותיהם וגם יהודים בעלי מקצועות „יהודיים" כגון: סופרי סת"ם, חזנים, דרשנים, מחברי ספרים תורניים, מוכרי ספרים, שדכנים ועניים המחזרים על הפתחים. היו גם יהודים בעלי מקצועות יוצאי דופן: עושי להטים, אקרובטים, זמרי רחוב, בעלים של ארגזי נגינה („קטרינקה") וכד'. על היותם יהודים נודע לפעמים מזה שהיו באים אחרי גמר עבודתם לבית המדרש להתחמם או סתם כדי להימצא בין אחים. לאלה אפשר לצרף גם יהודים שהתפרנסו מעסקי אויר שונים אפיניים ליהודים, למשל,

---

1) בדור אחרון זכתה סטריזוב לשמשים ראשיים טובים שהיו גם מכובדים בעיר. ר' הרש בר, שהיה ידוע בחוש הומור שלו, היה משמח את בני עירו בהזדמנויות שונות ובפרט בסעודת פורים של הרב ר' שלמה'לי שפירא — ידועה היתה בעיר תשובתו שהשיב לשואלו שבקרהו בשכבו על ערש דוי, כשזה שאלו „וואס מאכט איהר ר' הערש בער", ענה: „איך מאך יתומים" — ואחריו ר' איזיק, פליט רוסיה הצארית שהתישב בסטריזוב וגדל בנים בני תורה — והשמש האחרון של קהילת סטריזוב ר' יוסף קלוץ בעל תפילה ובעל קורא ועושה צדקה למרות מצב פרנסתו הדחוק — כפי שיסופר להלן —.

קוני תעודות הובלה של הרכבת. הם היו מתמחים בחשבונות הובלה, שסתם סוחר יהודי לא התמצא בהם. היו בודקים וקונים את התעודות שהיתה בהם טעות לרעתם של הסוחרים, וגובים את סכומי ההפרש בהנהלת הרכבת. פרנסות דומות תלויות על בלימה היו הרבה.

סופרי סת"ם היו יושבים בבתי המדרש [2] במשך ימים, מגיהים ומתקנים תפילין, מזוזות מגילות וספרי תורה. החזנים בעלי משרות קבועות, במקומות אחרים או סתם יודעי נגן בעלי פרנסה דלה היו באים ומתפללים תפילת מנחה ומעריב בימי חול, אם באו לשבת היו מקבלים את השבת בבית תפילה אחד ומתפללים שחרית בבית תפילה שני. את שכרם היו מקבלים בימי חול במקום התפילה אחרי ששני אנשים — (לפי חשיבות החזן היו גם האנשים) — היו אוספים כסף בין המתפללים. לבאים לשבת היו אוספים כסף בבתי היהודים ביום ראשון. גם חזנים טובים שנתפרסמו במשך הזמן — כמו יוסלה רוזנבלט ואחרים — היו מגיעים בתחילת הקריירה שלהם לסטריזוב. אלה היו מתפללים בבית הכנסת תמורת דמי כניסה מראש.

הדרשנים היו באים בעיקר בימי חול בימות החורף ודורשים בבית המדרש בין תפילת מנחה למעריב. לעתים רחוקות היו דרשנים מפורסמים באים לשבת ודורשים אחרי הצהרים. את שכרם היו מקבלים בדומה לחזנים. מחברי ספרים תורניים היו עוברים מעיר לעיר כדי לרכוש מראש קונים לספר שהתכוננו להוציא כי בלי זה לא היה באפשרותם להוציאו.

על הרוב היו באים לבתי אמידים ונעזרים גם באנשי שלומם, חסידים של אותו רבי וכדומה. בסוף הספר היתה מופיעה רשימת הרוכשים מראש („פרמורנטן").

מוכרי הספרים היו יושבים בבית המדרש על יד הכניסה ומוכרים את סחורותם. הם מכרו ספרים שמושיים כמו סדורים, חומשים, ספרים עונתיים, מחזורים, סליחות, קינות לתשעה באב, מגילות וכד׳, ספרי לימוד תורניים, ספרי חסידות וגם ספורים בעברית וביידיש, („מעשה ביכלעך") לשמחת הילדים. לפעמים היו מוכרים לצעירים באין רואים, ספרים מהספרות העברית החדשה, שהיו מוציאים אותם ממטמונם בארגזים. לפי מבחר הסחורה היה זמן ישיבתם של מוכרי הספרים בעיר. ביניהם היה מצטיין הסוחר צוקרברוד מהעירה מידן. הוא היה מגיע עם חנות שלמה של ספרים ויושב בעיר במשך כמה שבועות לשמחת יודעי ספר מכל החוגים. מהבקר עד שעות הערב המאוחרות היה יושב בבית המדרש, מכין שם את ארוחותיו ואוכלן בעת שספריו, ספרי הקודש, היו ערוכים על השלחנות וספרי חול בארגזים.

השדכנים המקצועיים שהיו מצויים במקומות רבים בגליציה, היו באים העירה מדי פעם ומציעים את „סחורותם", למי בחור ולמי בחורה. אם השדוך היה מתקבל על הדעת למראית עין, היו נמשכות אחרי זה החקירות ודרישות עד לסיום מוצלח או לכשלון ה„עסק". בכל אופן, היו מקבלים מהמעונינים קצת כסף להוצאות ואת שכרם הקבוע באחוזים מהנדוניה היו מקבלים אחרי גמר השידוך. התשלום הזה היה מקובל בין היהודים ובמקרה של סכסוך היה גם נתבע בבית הדין. על פי רוב היו נטפלים לשדכנים העיקריים שהביאו את השידוך לידי גמר, שדכנים צדדיים, בטענה שגם הם נתנו יד לזה ובדרך כלל היו גם אלה מקבלים חלק קטן מדמי השדכנות.

על העניים הזרים אכתוב להלן בפרק על הצדקה.

רוב הזרים הבאים לעיר לרגל פרנסתם היו אלמונים, ידועים רק לאלה שבאו אתם במגע. אבל, היו גם כאלה, שהיו מעורבים בין אנשי העיר ושייכים להווי העיירה, כמו למשל, סוכן הבטוח ר׳ ישראל פליקס, יהודי חסיד, בעל תפילה נפלא שבבואו לסטריזוב, לרגל עסקיו, היה מזכה את אנשי העיר בתפילתו המצוינת, הסופר ר׳ זיסלי, תלמיד חכם ויהודי פיקח, שהיה מהנה את בית מארחו בשבת, בתורתו ובפקחותו. או הרש בר, איש סנדישוב, שהיה מגיע העירה כשהיה צורך בכמה מצבות, יושב במשך שבועות ועושה את עבודתו בחצר בית הכנסת וסביבו ילדי החדר ובית המדרש מקשיבים לסיפוריו ולמעשיותיו ועוד כאלה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה היו כבר מבקרים בעיירה להקות שחקנים ומרצים מודרניים — נוסף לתועמלנים הציוניים — בין אלה גם ידועי שם. בזמן האחרון באו גם מרצים מפליטי גרמניה שמצאו בזה את פרנסתם עד הגיעם לחוף מבטחים.

מנהיגיה הרוחניים והאדמיניסטרטיביים של הקהילה

מנהיגיה הרוחניים והאדמיניסטרטיביים של הקהילה היו רב העיר, מתחרהו הרב מססוב ויתר „כלי הקודש" — וועד הקהילה עם יושב ראשו הנקרא ראש הקהל.

הרב

במקום אחר של הספר מספר ר׳ שלמה יהלומי על רבנים מפורסמים שכהנו בסטריזוב במשך דורות. אחד הגדולים היה הרבי ר׳ צבי אלימלך שפירא מדינוב, מיסד שושלת דינוב. אחריו כהן בנו ר׳ אלעזר, שעבר מסטריזוב לעיר לנצוט. על כסא הרבנות עלה אחריו בנו ר׳ שלמה׳לי, שכהן ברבנות סטריזוב במחצית השניה של המאה הקודמת שזכרונו היה עוד חי בין בני הקהילה המבוגרים — ובפרט בין מעריציו — עד לימיה האחרונים של הקהילה. ר׳ שלמה׳לי הנקרא בעיר „המונקטשי" (דער מונקצ׳ער) כי מסטריזוב עבר לכס הרבנות במונקטש (עיר ואם בקרפטורוס שהשתייכה אז להונגריה) היה נערץ ואהוב על רוב בני העיר אבל הרבנות בקהילה כה גדולה כמו מונקטש קסמה לו, יותר מזו שבסטריזוב, ובפרט שעלה בזה על כסא הרבנות של סבו המפורסם הרבי ר׳ צבי אלימלך שכהן

2) בכל מקום שכתוב בית המדרש — הכוונה לבית המדרש העירוני וגם לקלויז של הרבי מססוב ר׳ משה ליב ובנו ר׳ נחמיה. פרטים על שני הבתים אכתוב הלאה בכתבי על בתי התפילה.

ברבנות מונקטש אחרי סטריזוב ודינוב ולבסוף חזר לדינוב ונשאר שם כל ימי חייו. אנשי סטריזוב התנגדו לעזיבתו והוא יצא את העיר בחשאי, ולא סדר בצאתו את ענין ממלא מקומו. אחרי התבססו ברבנות מונקטש, החזיק את בנו בכורו ר׳ צבי הרש, מחבר ספר ההלכה הידוע „דרכי תשובה״, כיורשו במונקטש ובא לסטריזוב בכוונה להושיב את בנו הצעיר ר׳ משה ליב, שהיה אז רב בססוב על כסא הרבנות בעיר. הוא מצא את משרת הרב תפוסה ע״י צעיר משושלת רופצ׳יץ. הרב הצעיר היה ר׳ אלתר זאב הורוביץ בנו בכורו של הרב מסנדישוב ע״י רופצ׳יץ שקפץ על המציאה של משרת רב פנויה וברכשו את אהדתם של חלק גדול מתושבי העיר, בעיקר של פרנסי הקהילה ובעלי השפעה, הושיב את בנו על כסא הרבנות בסטריזוב. אחרי שלא הצליח ר׳ שלמה׳לי להחזיר את הרבנות לבנו ר׳ משה ליב — שמסיבה בלתי ידועה לנו עזב את ססוב בהשאירו שם את בנו ר׳ נחמיה׳לי — התישב זה בסטריזוב וכך התחילה מחלוקת שנמשכה עד סוף ימיה של הקהילה. הרב ר׳ אלתר זאב קנה בית בסטריזוב שאחרי שנים הרסהו ובנה במקומו בית בן 3 קומות — הראשון בעיר —. הוא שימש בכהונת הרבנות במשך — כל ימי חייו — קרוב לחמשים שנה. את הרבנות נהג ביד רמה. אמנם הוא לא היה רב עסקן ורק לעתים רחוקות עסק בצרכי ציבור, אבל בתורת צאצא של רביים הבין את הרבנות כרבי חסידי ושמר מאוד על כבוד מרא דאתרא, היה דיקן גדול במצוה קלה כבחמורה והקדיש עתים לתורה ולעבודת ד׳, כלומר, לתפילה, בפרט בשבתות ובחגים. בארגון התפילה בצבור בחגים היה משקיע הרבה עמל, היה עובר בעצמו לפני התיבה ומארגן בין מקורביו חבר עוזרים יודעי נגן. לכל תפילת חג הכין ביחד עם עוזריו נגונים חדשים נוסף לאלה המקובלים והמקודשים במשך דורות (בפי היהודים: „סקארבאווע נגונים״).*) היו תפילות ו„עליות״ לתורה משורינות בשבילו שלא ויתר עליהם בשום מקרה ועל כבודו לא מחל. בגלל הנטיות האלה והתנגדותם של חלק גדול מבני הקהילה, חסידיו של ר׳ משה ליב או סתם מתנגדים, היה ריב תמידי בעיר. הריב הזה קיבל לפעמים צורה חריפה מאוד, בפרט במקרים של סרובו לציית לדרישותיהם של אנשי ועד הקהילה שלא היו ממקורביו. מכל ריב היה יוצא תמיד וידו על העליונה, הודות לתמיכת השלטונות. כדי להבין את סיבת תמיכתם התמידית של השלטונות ברב, אכתב על היחס בין השלטונות ויהודי גליציה בכלל, בזמן ההוא.

בימי כהונתו, בעשרות השנים האחרונות של השלטון האוסטרי בגליציה — כשגליציה המערבית והמזרחית היו מאוחדות ובירת הארץ בלבוב והנציב (שטאטהאלטער) היה תמיד איש האצולה הפולנית — שלטו בה למעשה הפולנים ובראשם האצולה שלהם, שהיתה נאמנה להבסבורגים והיתה להם השפעה גדולה בחוגי הממשלה בוינה.

הניגודים בין הממשלה המרכזית בווינה ובין הפולנים בגליציה שנמשכו עד אמצע המחצית השניה של המאה הקודמת ושמהם סבלו היהודים, הנמצאים במקרה כזה תמיד בין הפטיש והסדן — בשנת 1880 נרשמו ,בודאי בלחץ הממשל שהיה אז עוד גרמני, קרוב למאתיים יהודים בסטריזוב כשייכים ללאום הגרמני — לא היו קיימים יותר.

לפולנים היתה אוטונומיה מלאה — בשפה הגרמנית השתמשו רק בצבא וחלקית בהנהלת הרכבת — וגם ניתן להם להשתלט על האוקראינים שהיו הרוב בגליציה המזרחית אבל גרו בעיקר בכפרים. בעלי האחוזות היו רק פולנים ומספר קטן מאוד יהודים עשירים שקנו אותם מאת הפולנים. רוב התושבים בערי השדה היו יהודים שהיוו גם אחוז גדול של תושבי הכרכים. כדי להגדיל את מספר הפולנים וכחם בארץ, דגלו אז בסיסמה שהיהודים הם פולנים בני דת משה ובתור כאלה נחשבו לא רק היהודים המתבוללים שחיו בתרבות הפולנית וידעו אך מעט על היהדות ובהרבה מקרים עמדו על סף השמד, אלא כל יהודי גליציה שהיו ברובם המכריע חרדים וחסידים, זרים לתרבות הפולנית ומדברים בעיקר ביידיש. אחד הקוריוזים של הימים ההם היה מרשם התושבים הידוע בשנת 1910 כשהיהודים בהמוניהם הצהירו — באונס וברצון ובהשפעת מנהיגיהם — כי שפת האם שלהם היא הפולנית, שבביתם לא דברו בה ובהרבה מקרים גם לא ידעוה או ידעוה ידיעה שטחית בלבד. לעומת זאת האינטליגנציה הציונית שדברה פולנית, הצהירה כי שפת הדיבור שלה היא יידיש. להגשמת התכנית הזאת, וגם לרכישת קולות היהודים בימי בחירות שהיו נחוצים להם — נוסף „לבחירות הגליציאיות״ המפורסמות — כדי להשיג רוב למועמדי השלטון, נכרתה אז הברית המוזרה בין שני מתנגדים חריפים לשעבר, בין המתבוללים, יורשי המשכילים הקרובים לשלטון, ובין חצרות הרביים, מנהיגי היהדות החרדית והראשונים היו לבאי כחם של האחרונים למרות הפער הרוחני הענקי ביניהם. הברית הזאת התחזקה עוד יותר אחרי שהתנועה הציונית — שלה התנגדו החסידים והמתבוללים כאחד — גדלה והתחילה לעסק גם במדיניות ארצית („לאנדעס־פוליטיק״). הרבה חצרות רביים מפורסמים עסקו במדיניות זאת, שסיסמתה היתה, תמיכה בכל שלטון,

*) עוזריו המובהקים בתפילתו בימי חג, היו בזמנו ר׳ חיים לויפר חתן ר׳ מאיר דויטשר איש קרקוב שהתחתן והתישב בסטריזוב — דודו של הסנטור ר׳ משה דויטשר — והשו״ב ר׳ תנחום קלב, שניהם בעלי תפילה ידועים בעיר. האחרון הצטין גם בחבר עוזריו — בניו — שרובם כאביהם הצטינו בנגינתם. בכור בניו ר׳ אברהם קלב שירש מאביו את משרת השו״ב בסטריזוב היה ידוע בתור שליח צבור והיה יוצא מדי שנה לעבור לפני התיבה בבית כנסת גדול בלבוב, אז בירת הארץ.

ר׳ אברהם קלב, איש חסון, נלהב, מלא להט דתי היה גם ראוי למלאות את שליחות המצוה היוצאת מן הכלל שקבל על עצמו מרצונו.

היה זה בחג הסכות 1914 כשסטריזוב היתה כבושה על ידי דרוסים ולא נמצא אף אתרוג אחד בעיר יצא ברגל בשבילי שדה בגלל הסכנה לעיר פרישטק הקרובה ששם נמצא אתרוג אחד, הביא משם את ארבעת המינים כדי לזכות את בני עירו בברכת נטילת לולב והחזירם באותו יום אחרי שיהודי סטריזוב יצאו ידי חובתם.

אחרי מות ר׳ תנחום והגירת ר׳ חיים לויפר מצא לו הרב עוזרים אחרים וכך במשך כל שנות כהונתו.

ובראשם חצר הרבי מבלז ואחריהם רוב רבני גליציה ה„נכדים" כלומר צאצאי שושלות של רביים ידועים. למעשיהם מצאו תמיכה מוסרית בדברי ירמיהו הנביא „ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה..... כי בשלומה יהיה לכם שלום" *). בהרבה מקרים גם פרנסי הקהילות התחרו ברבנים בעשית רצון השלטון והדבר הגיע לידי כך, כי בעיני השלטון הפולני־האוסטרי נראו היהודים משועבדים במובן זה ומחוסרי חופש בחירה. **)

בגלל זה היו השלטונות מקרבים את הרבנים וגם הרב בסטריזוב שהתקרב לחצר בלז השיג תמיד את תמיכתם בריבו עם מתנגדיו. כחו עלה עוד כשגדל בנו יחידו ר׳ חיים יהודה שלא התכוון להיות רב והתמסר בכל נפשו לעבודה צבורית. הוא היה ידוע בגליציה בעסקנות זאת והודות לה היה יוצא ונכנס אצל גדולי המדינה שהאמינו בכח השפעתו על היהודים.

הרב ר׳ אלתר זאב, היה כמובן גם מתנגד לציונות אבל לא היה מתקיף בחריפות את ציוני סטריזוב ולא פעם הודה בדרשותיו — (הוא היה דורש לעתים רחוקות) — כי ישנם, כמובן, גם ציונים שאין למצא בהם דופי, כי בהתנהגות ציוני סטריזוב לא מצאו פגם גם החרדים.

במקום זה שרר אנטגוניזם תמידי בין ר׳ חיים יהודה והציונים, בגלל עסקנותו הידועה, והדבר התנקם בו, כי הציונים שהיו הכח המאורגן בעיר עמדו תמיד נגדו, למרות זאת שלא היה להם — בתורת תנועה — ענין בריב הרבנים.

המחלוקת בין שני הרבנים שככה רק בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר שניהם היו גולים בווינה, בזמן כבוש גליציה על ידי הרוסים, שם היו גם נפגשים כמכירים. גם אחרי זה, היתה במשך כמה שנים הפוגה במחלוקת, כי ר׳ משה ליב נפטר בוינה ובנו ר׳ נחמיה נשאר שם עוד כמה שנים.

כאשר זקן הרב ר׳ אלתר זאב, התחילו — הוא ומשפחתו — לדאוג לממלא מקומו. היות ובנו ר׳ חיים יהודה לא חשב להיות רב, השיגו את מנויו של נכדו ר׳ קלונימוס, בנו של ר׳ חיים יהודה, למלא את מקומו של הרב בחייו ואחרי הסתלקותו של הרב נבחר ר׳ קלונימוס לרב בסטריזוב.

הרב ר׳ אלתר זאב נפטר בסטריזוב בשנת תר״ץ אחרי מחלה ממושכת ונקבר במקום. אחרי דורות, היה הוא הרב הראשון שנקבר בסטריזוב ואולי גם היחידי, כי מקובל היה בעיר שלא נקבר בה עוד רב מעולם. על מצבת קבורתו הוקם אהל וכאשר הגיעו כמה משרידי הקהילה בשנת 1946 אחרי המלחמה והשואה, לבקור קצר בסטריזוב, הכירו בערימת האבנים של אהל הקבר החרב, את מקום קבורתו בבית הקברות השמם.

נכדו, הרב הצעיר ר׳ קלונימוס היה ירא שמים כסבו, איש ענו, טוב לב ונוח לבריות. הוא היה בראשית דרכו ברבנות. הוא לא הצטין אמנם בתפילה כסבו ועבר לפני התבה רק לעתים נדירות, אבל התחיל לעלות על דרך של פעולה ציבורית. בפעולתו האחרונה השתתף באופן פעיל בעבודת הועד לעזרת מגורשי גרמניה נתיני פולין, בהנהגת ציוני. כאשר פרצה מלחמת העולם השניה, נמלט לפולניה המזרחית וחי בלבוב. מסיבה בלתי ידועה לנו לא נשלח למחנה עבודת כפיה, שמה שולחו פליטי פולניה המערבית על ידי השלטונות הסוביטיים. הוא קבל פספורט סוביטי ועבר לגור — ביחד עם הרבה פליטים לפי צו השלטונות — לעיר רוהטין אשר בגליציה המזרחית. משם עזר עוד במשלוח חבילות למגורשים יוצאי סטריזוב שכתובתם היתה ידועה לו. נשאר שם עד שגליציה המזרחית נכבשה על ידי הגרמנים בראשית מלחמתם עם רוסיה ומת מות קדושים ביחד עם ששת מליוני היהודים. מסיבות מותו והמקום לא ידועים לנו.

הרב ר׳ קלונימוס השלים בכבוד את שרשרת הדורות של רבני סטריזוב.

אביו ר׳ חיים יהודה, שגר בזמן ההוא ברישא מת גם הוא מות קדושים בגועו עם כל משפחתו ברעב במרתף שהסתתרו בו.

הרב מססוב

הרב ר׳ משה ליב שפירא — הנקרא הרב מססוב — בנו של ר׳ שלמה שיצא למונקטש השאיר את בנו ר׳ נחמיה בססוב והוא התישב בסטריזוב. כאמור לא הצליח לשבת על כסא הרבנות והתפרנס בתור רבי כמו רבים כמוהו בערי גליציה. אמנם רק מעטים היו חסידיו מבחוץ — כמו למתחרהו הרב — אבל בני העיר, חסידיו של אביו היו תומכים בו ומביאים לו את מתנות הרבנות המקובלות וביניהם גם אלה שהיו מביאים את המתנות גם לרב העיר. גם ועד הקהילה היה תומך בו מדי פעם, אף במקרה שהיה מורכב ממתנגדיו. פעם בשנה היה יוצא לכמה חדשים להונגריה, שכללה אז את סלובקיה, קרפטורוס וטרנסילבניה ומבקר את חסידי אביו שגם זכרו לו את חסד היותו בנו של ר׳ שלמה׳לי ממונקטש. הוא היה בעל בית מצוין ואחרי השריפה בנה לו בית יפה עם מנין — בחדר הלימוד שלו השאיר רבוע בלתי מטויח זכר לחרבן — ובזמן יותר מאוחר הקים בית מדרש (קלויז) לתפארת וזה הוסיף לכבודו ולפרנסתו. היה למדן ויודע ספר, יודע נגן ובעל תפילה טוב וכמו רב העיר היה עובר בעצמו לפני התיבה בחגים ובתפילות מיוחדות, וגם

*) גם המתבוללים בפולמוסם נגד הציונים צטטו בכתב העת שלהם „אחדות ("Jedność") את דברי ירמיהו הנביא: „הנני נתן אל העם הזה מכשלים וכשלו בם אבות ובנים יחדו שכן ורעו יאבדו". המכשולים האלה היתה לדעתם הציונות, שהכשילה את עם ישראל במנעה ממנו להטמע בין אומות העולם.

**) אפיני לזה המקרה שקרה בסטריזוב בימי הבחירות, כשקרא שר המחוז את באי כח האוכלוסיה הפולנית והיהודית כדי לשכנעם לתמוך במועמד השלטון בהבטיחו להם טובות שונות. אחד הנאספים חבר ועד העיריה ר׳ זליג אדסט העיר לו על מספר הקולות היהודיים ונאמנותם לשלטון, בכוונה לקבל הבטחות גם בשביל היהודים. על זה העיר לו שר המחוז: אדון זליג, אל תדגיש את חלקם של היהודים, הלא אתם היהודים מוכרחים לעשות כרצון השלטון.

קורא בעצמו בתורה. היה גם מנהל את „שלחנו" ברבים בשבת וחג. הוא היה גם מוהל מומחה ורבים היו שואלים לעצתו בעניני מילה כשהיה צורך במומחה מיוחד. בהתנהגותו היה ישר אבל גם חריף מבלי לדעת פשרה. הוא לא נרתע מלהרחיק מבית מדרשו את אחד מפרנסי הקהילה שהיה עובר לפני התיבה בימי אבלו, כי חנך את בניו לא בדרך המסורה המקובלת עד אז בין בני העיר. גם לא נרתע מלהתקיף בתורתו בסעודה השלישית בשבת בין השמשות את היהודים „היושבים על יד השולחן הירוק" (שולחן ועד הקהילה והעיר) בנוכחותו של אחד מהם, חבר ועד הקהילה והעיריה, יהודי ירא שמים, שהיה תלמידו של אביו ר' שלמה'לי ומסור לו בלב ונפש. בתפסו בחור בבית מדרשו קורא בעתון המוחזק מתחת לשלחן, היה קורע את העתון לגזרים ובהיות הבחור בנו של אחד ממקורביו ובעל אופי לא חזק, הכריח אותו בעזרת אביו ל„חזור למוטב". בכל זאת נשארו אנשיו נאמנים לו כבתחילה.

בימי מלחמת העולם הראשונה נמלט — כאמור — לוינה, שם נפטר ונקבר במונקטש על יד קברי אביו ר' שלמה'לי ואחיו ר' צבי הרש. אחרי מותו חזרה אשתו הרבנית בתו של הרב ר' ברוך מגורליצה בנו של הרבי ר' חיים הלברשטם מסנדץ — לביתה בסטריזוב וכדי לא לנתק את השלשלת עד לבואו של בנו, היו כמה ממקורביו הנאמנים ביותר באים לביתה בשבתות ובחגים ועורכים את השלחן כבימי חיי הרבי.

אז סידרה לה הרבנית חנה שפירא, תא בתוך הקלויז על יד דלת הכניסה, כדי שתוכל להתפלל בכל יום תפילה בצבור, ערב ובוקר כאחד הגברים, מבלי להיות מוכרחה לשבת בודדת למעלה בעזרת הנשים הגדולה.

בנו ר' נחמיה, שנקרא גם הוא הרב מססוב, גר עוד כמה שנים אחרי המלחמה בוינה ושמש שם בתורת מוהל בבתי חולים — כאביו היה גם הוא מוהל מומחה ומקובל מאוד בוינה —. בוינה הוציא לאור את הספר „חדושי הרמ"ל" ובו חדושים של אבי זקנו ר' משה ליב מססוב לפי העתק כתב יד של אבי זקנו ר' שלמה'לי ממונקטש, והוסיף הגהות ובאורים משלו. לבסוף בא לסטריזוב והתישב בביתו ובבית מדרשו של אביו. גם הוא נתמך על ידי אנשי העיר ולפעמים על ידי ועד הקהילה, אבל מצבו החמרי היה קשה יותר, כי חסרה לו תמיכתם של יהודי הונגריה, שהיו כבר באותו זמן אזרחי שלש מדינות זרות — צכוסלובקיה, הונגריה, ורומניה —. במקום זה היה נתמך על ידי בן דודו ר' חיים אלעזר שפירא בן ר' צבי הרש, הרב הידוע ממונקטש, שהיה בעל השפעה גדולה בקרפטורוס וסלובקיה ומתנגד חריף לכל הדש ובפרט לציונות. ר' חיים אלעזר היה מבקר כמעט בכל שנה באיזו שבת בסטריזוב אצל ר' נחמיה. בהופעתו הנהדרת — נוסף לכל מעלותיו האישיות היה גם גבה קומה ויפה תואר כמו רוב בני שושלת דינוב — ור' משה ליב עם ר' נחמיה בתוכם — היה עושה רושם חזק על החסידים, תומכי ר' נחמיה ובבקוריו היה מחזק את ידו. גם בתורותיו בסטריזוב בסעודות שבת הנערכות בקלויז של דודו, היה שופך את זעמו על האפיקורסים וגם על ה„אגודה" על הסתגלותה לשיטת הארגון של הציונים ובפרט בשדה החנוך.

ר' נחמיה היה דומה בתכונותיו לאביו ולמרות שלא היה לו קול חזק, היה עובר לפני התיבה, מתפלל במתיקות וגם קורא בעצמו בתורה. גם בחריפותו היה דומה לאביו. מצד שני היה נוח ומתידד עם הבריות ועל כן אהוב על רוב יהודי העיר, גם על מתנגדיו בענין הרבנות.

בהיותו בארצות הברית כדי להשיג עזרה ממקורביו, החזיר גם כמה מהם — למוטב ובהשפעתו סגרו את חנויותיהם בשבת וחג שהיו פתוחות עד אז.

על רמת מוסריותו של ר' נחמיה מעידה העובדה כי בהיותו בארצות הברית סירב לקבל תמיכה בסכום של 1000.— דולר שהוצעה לו על ידי „רבי" מארצות הברית. הרבי הזה שהיה עוסק ב„מופתים" והכנסותיו מפשוטי עם היו גדולות, נהג לתרום סכומים גדולים לצרכי צדקה מיוחדים אבל היו מרננים אחריו כי מקור הכנסותיו אינו מוסרי. בגלל זה דחה ר' נחמיה את עזרתו, למרות מצבו החמרי הקשה וערכו הגדול של סכום כזה בתנאי החיים של סטריזוב.

בהתישבו בסטריזוב, התלקחה המחלוקת על הרבנות ביתר עוז ובפרט שהיה זה לעת זקנתו של הרב ר' אלתר זאב בשעה שהתאמץ להוריש את כסא הרבנות לנכדו ר' קלונימוס. לבסוף ניצח בית הרב כאמור לעיל.

לרעתם של ר' משה ליב ובנו היה — ויאמר זה לשבחם — שלא מצאו דרך אל השלטונות בכל תקופת המחלוקת על הרבנות בסטריזוב.

ר' נחמיה לא יצא את העיר בהתקרב הגרמנים. בהתחלת הכבוש הגרמני עבר לגור בדירת אחד העניים ממקורביו, אבל במשך הזמן חזר לביתו. מספרים כי בהתחלת הכבוש הגרמני לפני התחילם בהרג הכללי, היה מקובל בעיני אחד ממפקדיהם והיה משתמש בזה לטובת יהודי העיר, אבל גורלו היה כגורלם. הוא עם אשתו ומשפחת בנו — חתנו של הרבי מדוקלה — היו בין האחרונים שהוגלו לגיטו ברישא, אבל שמה לא הגיעו וגם לא ידוע איפה מצאו את מותם מות קדושים.

ליתר „כלי הקודש" שהיו בשרות הקהילה, הדיינים, השובי"ם וכדומה, לא היתה השפעה מיוחדת בתורת כאלה בחיי הקהילה ובעבודתם המקצועית היו כפופים לרב ולועד הקהילה.

חוץ משני הדיינים הרשמיים — ר' יוסף מרדכי וינר, ור' אלתר עזרא זידמן — ששמשו בעיר, הראשון עד מלחמת העולם הראשונה, והשני אחריה, היה חי בעיר באותו זמן איש צדיק, שבהתנהגותו נבדל מכל בני העיר. ר' יצחק איזיק הוללס הנקרא ר' איזיק'ל, בן למשפחת סוחרים ענפה בעיר, קרובי משפחה של ר' משה ליב ובנו. הוא היה איש ענו וטוב לב, התנזר לגמרי מעבודת הפרנסה והתמסר לעבודת השם וללמוד תורה לשמה. למרות שלא נשא בשום משרה

רשמית היה מורה הוראה לבאים אליו ואנשי העיר היו מתיחסים אליו כמו לרב ולדיין ומביאים לו את מתנות החג. ממתנות אלה ובודאי גם מתמיכת משפחתו מצא את פרנסתו המצומצמת. נפטר בדמי ימיו בחורף שנת עת״ר בחלותו בדלקת הריאות כתוצאה מטבילה במקוה.

אחרון הדיינים בעיר היה ר׳ יעקב שפלטר, יוצא העיירה אוליץ אשר בגליציה שנבחר למשרה זו מספר שנים אחרי פטירת שני הדיינים הקודמים הנזכרים לעיל. — אחרוני השוחטים היו — ר׳ ליבלי פרידמן הכהן חתנו של הדיין, ר׳ יוסף מרדכי וינר ביחד עם בנו עוזרו ר׳ חיים ור׳ מנחם רוזן. בן למשפחת סוחרים תושבי העיר במשך דורות. שני האחרונים, ילידי העיר היו, חניכי בית המדרש בסטריזוב ור׳ מנחם רוזן היה גם בעל תפילה אהוד על הצבור ובזמנו אחד מעוזריו של הרב ר׳ אלתר זאב. כל אלה מתו מות קדושים ביחד עם כל בני העיר.

פרנסי הקהילה

תפקידם של פרנסי הקהילה או כפי שנקראו בפי העם „ראשי הקהל״ היה, לנהל את כל עניניה הכלליים של הקהילה. הרב, הדיינים, השוחטים, השמשים, בתי התפילה (בית המדרש ובית הכנסת השייכים לקהילה), בית המרחץ עם מקוות הטהרה, בתי הקברות, הערובין שהקיפו את מרכז העיר, קמח למצות, עניני צדקה וכדומה. הכנסות ועד הקהילה באו מתשלום דמי שחיטה של עופות ובהמות, מס מיוחד שהוטל ברשיון השלטונות, תשלום דמי קבורה וכדומה. עובדי הקהילה היו שכירים המקבלים תשלום חדשי קבוע. בתי התפילה היו מתנהלים באופן אוטונומי על ידי גבאים — עובדי כבוד בלי שכר — שהיו או נבחרים על ידי המתפללים ומאושרים על ידי ועד הקהילה או ממונים ישר על ידי הועד. ההוצאות השוטפות של בתי התפילה היו מכוסות מתרומות המתפללים והוצאות בדק הבית וכן הוצאות גדולות היו מכוסות מקופת הקהילה. בדומה כוסו גם תקוני בית המרחץ והוצאות חשובות. ההוצאות השוטפות היו מכוסות על ידי החוכר מהכנסות המבקרים. הכנסות בית הקברות היו נגבות מהיורשים כתחליף למס עזבון הנגבה על ידי השלטונות והוכנסו לקופת הקהילה הכללית. היה זה מס פרוגרסיבי שמחוסרי אמצעים היו משוחררים ממנו. המס נגבה בהדרגה עד לסכומים גדולים מידי עשירים. היו מביאים בזה בחשבון גם את התנהגותו של הנפטר בעניני צדקה. גבית התשלום הזה היתה גורמת לא פעם אי נעימות, כי המשא ומתן היה מתנהל בשעה שמתו של המשלם היה מוטל לפניו. המס המיוחד הנקרא ביידיש „צימפלשטייר״ היה צמוד לגובה המס הממשלתי של המשלם ובכל זאת היה לפעמים אמצעי טוב לנגח בו את המתנגדים או להיטיב לתומכים. גם סדור קמח למצות ובזמן יותר מאוחר, גם אפיתן על ידי שמוש במכונה — דברים שועד הקהילה היה עוסק בהם לצרכי כל הקהילה היו מביאים הכנסות, שהיו משתמשים בהם לצרכי קמחא דפסחא נוסף לתרומות הקהל.

ראשי הקהילה בסטריזוב בימינו. לא היו מנהיגי הקהילה במובן של פרנסי הדורות הקודמים. הם היו אדמיניסטרטורים פחות או יותר טובים של כספי הקהילה וצרכיה וברובם היו מעורבים בריב בין הרבנים. עבודתם היתה עבודת כבוד, בלי תשלום, ובכל זאת היה המאבק על המשרות חריף ובפרט כשעמדה על הפרק שאלת הרבנות.

במחצית השניה של המאה הקודמת ובשנים הראשונות של המאה הנוכחית היו ראשי הקהילה אנשים קרובים ל„פריץ״, כלומר, לבעל האחוזה של העיר ובדרך כלל חוכרי הפרופינציה. הראשון, היה ר׳ זלמן מוהרר מפשוטי עם ואחריו ר׳ יעקב קנר בן למשפחה ותיקה ומיוחסת בסטריזוב וגם היהודי העשיר בעיר. הוא היה ראש הקהל האחרון מטיפוס הישן ואחריו עלה למשרה זאת ר׳ צבי ברב, איש חדש בעיר שהגיע לסטריזוב מעיר טיחוב ע״י טרנוב בחכרו את הפרופינציה ובהוציאו אותה מידי קודמו. ועד הקהילה בהנהגתו של ר׳ צבי ברב, שנמנו עליו שותפו ר׳ אברהמ׳קה וכמה עסקנים עירוניים ותיקים — אבי ר׳ ברוך ברגלס, ר׳

ר׳ וולף דייטש
מראשי הקהילה הנמרצים בסטריזוב

וולף דייטש, ר׳ משה דיאמנט, ר׳ אלטר נחמיה, ר׳ דוד דמביצר ועוד — ולידם ה„אמיננציה האפורה״ ר׳ פייבל אדסט, — אחי ר׳ זליג שכתבנו עליו לעיל — שלא היה חבר ועד הקהילה, אבל השתתף בעבודתו בתור יועץ מאחורי הקלעים, בפרט בשעת הריב עם הרב — התחיל לנהל את עניני הקהילה ברוח עצמאית ובשיטות יותר מודרניות ודמוקרטיות. זאת היתה הסיבה שבאו לידי התנגשות עם הרב ר׳ אלתר זאב ששמר מאוד — כפי שכתבתי למעלה — על זכויותיו לפי הבנתו. הריב החריף עד כדי כך, שועד הקהילה קבל החלטה רשמית לפטר את הרב, החלטה יוצאת מן הכלל בתנאי הימים ההם, שבהתגשמותה גם המחליטים עצמם לא האמינו. הרב הצליח לבטל את ההחלטה הזאת וכמו כל החלטה המכוונת נגדו —

כאמור —. ר׳ צבי ברב ושותפו ר׳ אברהם קה מתו בימי מלחמת העולם הראשונה ועוד לפני זה מת ר׳ וולף דויטש אחד מעמודי התוך של הועד. ראש הועד הבא היה ר׳ אברהם טנצר, שנהל ביחד עם כמה מחברי הועד הקודם את עניני הקהילה בזמן הקשה, בימי המעבר משלטון אוסטריה היורד לשלטון פולניה העולה שהביא בעקבותיו פרעות ביהודים כפי שיסופר להלן. אחריו התחלפו בכסא ראש הקהילה ר׳ יעקב גרינבלט, מתנגדו החריף של הרב ור׳ מיכאל שיץ, תומכו הנמרץ, שניהם אנשים תקיפים ומוכשרים. חיי הקהילה במשך השנים שבין מלחמת העולם הראשונה לשניה — עמדו בסימן המחלוקת החריפה על כסא הרבנות בין ר׳ קלונימוס לר׳ נחמיה כמסופר לעיל ועד להתחלת המלחמה עוד נמשכה ההתדינות. בועדי הקהילה השתתפו חוץ משלשת ראשי הקהל הנמנים לעיל, שני העסקנים הותיקים שהיו עוד בחיים, אבי ור׳ אלתר נחמיה

ר׳ הישל דיאמנט
ראש הקהילה האחרון בסטריזוב
דער לעצטער סטריזובער ראש הקהל

וחדשים ר׳ אליעזר לוס, ר׳ לוי יצחק שיף, ר׳ יוסף הרש רוזן ואחרים. וכל אלה שהיו עוד בחיים בימי המלחמה מתו מות קדושים בימי השואה. אחרון ראשי הקהל בסטריזוב החפשית שנבחר על ידי יהודים היה ר׳ השל דיאמנט, בן למשפחה ותיקה וענפה בסטריזוב וסביבתה, איש צעיר נוטה לציונות. הוא היה ניטרלי בריב הרבנים וישר בדרכיו. בימי כהונתו פגה, איפוא, במקצת המתיחות בעיר. בהתקרב הגרמנים הוא נמלט ללבוב, נשלח על ידי השלטונות הסוביטיים למחנה עבודה וניצל. כעת הוא חי בארצות הברית של אמריקה.

אחריו נתמנה על ידי הגרמנים ר׳ אברהם ברב, עסקן ציוני, בנו של ר׳ צבי ברב ראש הקהילה לשעבר, ליושב ראש של היודנרט. שני עוזריו הקרובים הידועים לנו היו ר׳ יעקב רוזן, שהיה גם עוזרו של ר׳ השל דיאמנט בהנהגת הקהילה, ור׳ אהרן דויטש בנו של ר׳ וולף דויטש. הוא היה ציוני וכאביו עסקן צבורי, מקומי, נמרץ ובמשך שנים חבר בועד העיריה ובועד הקהילה. היודנרט בסטריזוב הגן על יהודי העיר ועמד לימינם באמונה עד לרגעיו האחרונים. שלשתם נספו על קדוש השם כפי שיסופר להלן וביחד אתם נספתה הקהילה היהודית בסטריזוב והסביבה.

צביונה הרוחני של הקהילה וחיי יהודיה

צביונה הרוחני של קהילת סטריזוב, היה דתי־חסידי, אבל לא קנאי, הן ביחס ל„מתקדמים" והן ביחס בין החסידים לבין עצמם. אמנם היתה בזמנה מחלוקת בסטריזוב בין בית סנדץ לבית ריזין, וגם המחלוקת על הרבנות שנמשכה הרבה שנים, אבל למעשה היתה זאת בעשרות השנים האחרונות, עיר שקטה שגם בשעת הריב החזק לא פסקו היחסים הטובים בין אנשי העיר השייכים לצדדים היריבים. המחלוקת בין בית ריזין־סדגורה לבית סנדץ היתה בסטריזוב חריפה מאוד. הרב ר׳ שלמה שהתקשר עם בית סנדץ עמד בתוקף לצד בית סנדץ וגם אחרי עבור עשרות שנים מאז, היו חסידיו מספרים בהתרגשות על מאסרו הקצר שנגרם לו על ידי חסידי סדיגורה. במשך השנים פגה האיבה בין היריבים ובכלל היתה שוררת טולרנציה גדולה בחוגי החסידים בסטריזוב. מספר היוצאים לרביים בחגים לא היה גדול ביותר והיו גם כאלה שהיו נוסעים פעם לרבי אחד ופעם לשני למרות זה שבין חצרות הרביים האלה שרר אנטגוניזם די חזק.

קבוצה חזקה ומגובשת של חסידים היו חסידי ריזין־סדגורה שאליה התיחסו חסידי שושלת ריזין לכל הסתעפויותיה. הם היו מאורגנים היטב אם גם בלי ארגון רשמי, היו מתאספים לעתים קרובות בסעודות „מלוה־מלכה" ואחרות ובפרט בימי הלולא של רביים לבית ריזין, על פי רוב בבית מנהיגם ה„פוליטי" ר׳ לוי יצחק שיף, עסקן מקומי, חבר בועד העיריה והקהילה (הוא זכה לעלות ארצה וחי בה). היתה מפותחת אצלם עזרה הדדית בין איש לחברו ולחסידיהם המגיעים העירה למטרות צדקה במידה יותר גדולה מאשר אנשים אחרים. מנהיגיהם ה„רוחניים" בזמן האחרון היו ר׳ ברוך דיללר, בנו של ר׳ יצחק, שהיה מכובד בין חסידי ריזין וחתנו ר׳ צבי גלנדר יהודי בעל תורה, שהצטיין בתפילתו בעברו לפני התיבה בימים הנוראים במשך שנים. יתר החסידים היו מאמינים בודדים איש איש ברבי שלו, שאליו היו פונים בעת צרה ושמחה.

בארח חייהם של אנשי העיר, במשך יובל השנים האחרון חלו שנויים בהדרגה. עוד בהתחלת המאה הנוכחית היתה כל סטיה בלבוש המקובל בין היהודים נחשבת לסימן של „דייטש" — כנוי למתקדם לקוח מימי ההשכלה שבאה מגרמניה — ועד למלחמת העולם הראשונה לא נמצא

בעיר יהודי נשוי שלא חבש שטרימל*) ולא לבש מעיל משי הנקרא „בקשה"**) בשבת וחג. היו מעט מאוד נשים נשואות בלי פאה נכרית — (גם הפאה הנכרית היתה כבר התקדמות כי נשי הדור הקודם חבשו שביסים („בינדע" או „שטערנטיכל") שהיו מקושטים בפנינים ואבנים יקרות לפי עשרה של החובשת או משפחתה. השביסים האלה היו עוברים בירושה מאם לבת). אשה משתמשת בתמרוקים היתה יוצאת מן הכלל בזמן ההוא, כמובן שהיו מדקדקים במצוה קלה כבחמורה. אחרי המלחמה התחילו הפרצות בחומת המסורת הזאת ורוב הנשים שהתחתנו לא חבשו עוד את הפאה הנכרית וגם נתמעטו במקצת חובשי ה„שטרימל" ולובשי ה„בקשה" ובכלל גברה הנטיה ללבוש ולחיים מודרניים יותר. אבל הצביון הדתי של חיי היהודים בסטריזוב נשאר עד הרגע האחרון. לא היה מחלל שבת וחג או אוכל טריפות בפרהסיא ובכלל נשמרו בעיר המנהגים היהודיים. יוצאים מן הכלל היו רק אנשי האינטליגנציה המקצועית, שעליהם נדבר הלאה. שפת הדיבור של היהודים היתה כמעט רק יידיש.

יומו של היהודי התחיל בתפילה בצבור בבית המדרש ויודע ספר שעסקיו היו מרשים לו זאת היה לומד דף גמרא לפני התפילה ורבים היו משכימים במיוחד לצרך זה. במשך היום היה כל אחד עוסק בעסקיו ובבית המדרש נמצאו רק מספר קטן של אנשים פנויים ממלאכתם או בחורים חובשי בית המדרש. לפנות ערב היה בית המדרש מתמלא מפה לפה, אנשים הבאים לתפילת מנחה ומעריב ובפרט בימות החורף, כשבית הכנסת היה סגור משבת לשבת. אחרי התפילה היו נשארים מי לשיחת חולין והרבה לשם לימוד. היו גם קבוצות של לומדים בהדרכה — בהתנדבות — של אחד יודע ספר. הלמוד בערב היה נמשך מט"ו באב עד הפסח ובקיץ היו לומדים לפני התפילה ובערב יוצאים לפעמים לטיול קצר כדי לשאוף אויר.

האשה היתה בדרך כלל יושבת בית ורק לפעמים יוצאת לטיול קצר או לשכנה. חוץ מעבודת הבית היתה גם עוזרת לבעלה בפרנסתו — אם היתה אשת סוחר — ולפעמים אם לא היה מה לעזור לבעל, היתה עוסקת בעבודה עצמאית כדי להקל מעול הפרנסה. היו גם מקרים — מעטים מאוד — שהאשה היתה המפרנסת העיקרית והבעל עוזרה.

בארח חיים הצנוע, נכלל גם הבלוי של המשפחה. בשנים האחרונות היו כבר הזוגות הצעירים יוצאים לטיול בצוותא, איש ואשתו ולפעמים כמה זוגות ביחד וכן היו נפגשים בבקורים הדדיים. גם הנשים הצעירות היו עוזרות לבעליהן בעבודתם במידה אפשרית.

הבחורים, חובשי בית המדרש, היו מבלים את ימיהם כבימי קדם בלמוד התורה ולפעמים יוצאים לטייל בחברת חברים או לרחצה בנהר והבחורות הדתיות היו יושבות בית ויוצאות רק בחברת חברות.

הצעירים והצעירות שהשתייכו לתנועה הציונית וכמעט כלם היו חברים בתנועות נוער היו מבלים את זמנם החפשי בטיולים בצוותא, בפעולות בארגוניהם ובפעולה ציונית כללית. את בדורם מצאו הצעירים בנשפים שונים הנערכים על ידי ההסתדרות הציונית וארגוניה ובהצגות של להקות שחקנים אורחים, יהודים ופולנים.

ארגוני ספורט לא היו בעיר. הילדים שחקו את משחקיהם בחצרות הבתים הפרטיים ועל הדשא של המגרש היפה שלפני בית הכנסת. המגרש הזה היה המקום היחידי שבו ילד יהודי הרגיש את עצמו בן חורין אבל לא תמיד זכה לזה. במשך שנים, כשבעל העגלות ר' אביגדור מוהרר היה גבאי בית הכנסת, היה סוגר במשך היום את כל השערים כדי לשמר על העשב למרעה סוסיו והילדים היו מתגנבים פנימה דרך גדר הברזל ובורחים בבואו. ילדי הגלות הרגילים לסבל קבלו גם את זה באהבה. משחק ילדים שאפשר להגדירו כספורט היתה ההחלקה במזחלת מעל גבעה, אבל ילד מבוגר הלומד כבר גמרא „א גמרא בחור" היה מתבייש לעשות זאת בעיר ובכלל היו יוצאים למשחקי ספורט ילדותיים מחוץ לעיר, כי לא נאה לעשות זאת בין אנשים. הספורט היחידי של צעירים ומבוגרים כאחד — היתה השחיה בנהר ויסלוק.

השבת והחגים

השבת והחגים נשמרו — כאמור — בדיקנות ורשמם ניכר בעיר כאילו כל אוכלוסיתה היתה רק יהודית ובפרט משום שהיהודים התרכזו בעיקר בככר השוק וסביבתו הקרובה. כבר בערב שבת ניכרו בעיר ההכנות לשבת ובצהריים היה הבלן מכריז בקולי קולות כי בית המרחץ מוכן לקבל מבקרים. חוץ מהיהודים היו מתרחצים בו — גם נוצרים ובפרט במרחץ הזעה. כי היה זה בית המרחץ היחידי בעיר. אחר צהריים היתה ניכרת ברחוב תנועת הממהרים עם החמין לנחתום ויותר מאוחר היתה תנועה של הקונים המבוהלים הממהרים לקנות בחנויות לפני סגירתם בבוא השבת. השמש ר' איזיק היה עוד עובר את ככר העיר וקורא ליהודים לבוא לבית התפילה. במותו בטל המנהג. בערב אחרי סגירת החנויות והדלקת הנרות, היו בתי התפילה המלאים אור מתמלאים מתפללים לבושים בגדי חג לקבלת השבת וגם למחרת לתפילת שחרית. אחרי הצהריים בשעה שהמבוגרים היו ישנים שנת צהרים — רק בשבת וחג, כי ביום חול היה היהודי עובד בחנותו או בבית המלאכה שלו מהבקר עד הערב — והצעירים היו מטילים בסביבה היפה ביער ושדה, שרר שקט מוחלט בעיר, כאילו נח כל היקום ביום המנוחה הראשון שלו למחרת היבראו. לפנות ערב היתה כבר תנועה של יהודים הולכים לבתי התפילה מי ללמוד ומי לפרק תהלים ולתפילת מנחה ומעריב וכן נראו מטילים ברחובות.

גם רשמם של החגים היה ניכר בעיירה, כל חג וצביונו. בהכנות לפסח התחילו כבר בהתחלת הקיץ אחר חג

*) כבע פרוה עשוי מקצה זנבות הסובול.

**) את המעיל הזה היו לובשים בשבת גם ילדים החל מגיל בר־מצוה.

השבועות, בהכנת עסיס דבדבנים („ווישניאק") מעדן מקובל בכל בית יהודי. בימי קציר חטים כשהיהודים הכפריים הכינו את החטה השמורה. יותר מאוחר, בתקופת חנוכה עסקו בכל בית בפטום אווזים ובהכנת שומן לפסח. היה זה גם השומן היחידי שהשתמשו בו בפסח, כי היהודי החרד לא השתמש בפסח בשום מאכל המוכן על ידי אחרים ויהא זה גם ירא שמים ונזהר כמוהו („מ'מישט זיך נישט") ועל כן לא השתמשו גם בחמאה שניקנתה בדרך כלל אצל כפריים יהודיים. יותר מאוחר הוכשרה על ידי הרב והדיינים אחת מטחנות המים בסביבה, כי טחנת קיטור אינה בטוחה מצד הכשרות ועד הרגע האחרון, לאחר שכבר התחילו להשתמש בקמח הנטחן בטחנת קיטור, השתמש חלק גדול של האוכלוסיה רק בקמח זה. אם היה חוסר בקמח זה בסטריזוב היו מביאים אותו מפרישטק הקרובה החרדה. את החטה השמורה היו טוחנים ברחיים בהשגחה ואת המצה השמורה, שאכלוה בעיקר הגברים, לשו במים שלנו, שכל בעל מצות הכין לו ואפו בתנור הראשון בהתחלת אפית היום. המצות נאפו — חוץ מאלה שנעשו בעבודת המכונה, כאמור, במאפיות פרטיות, בעבודת ידים ובהשגחת בעל המצות נוסף למשגיחים („נאמנים") מצד הרבנות ועד הקהילה. המצות נאפו עד לערב פסח — אם היה מחסור, היו אופים לעתים רחוקות גם בחול המועד — וביום זה אפו רב העיר והרב מסובב בעזרת בחורי בית המדרש, בלווי שיר ההלל „מצה שמורה" המספיקה להם וכדי משלוח של שלש מצות למקורביהם ולנכבדי הקהל.

בחדש ניסן „החדש אשר ישועות בו מקיפות" הורגשה אוירת פסח ויציאת מצרים בכל. בבית התפילה — קריאת פרשת הנשיאים, דלוג על „התחנון" ובערב פסח סיום מסכתא — המלווה כיבוד — המשחרר את הבכורים מלצום באותו יום. בבית הורגשו במשך השבועיים הכנות קדחתניות לפסח. קנית מצרכי החג, הכנת חמצת סלק בכמויות גדולות ויין צמוקים שהשתמשו בם נוסף ליין הרגיל שבא לפנים מהונגריה והכינוהו אחרי זה — באיכות יותר גרועה — גם בפולניה (בשנים האחרונות היה גם בקבוק יין ארץ־ישראלי שהיה יקר יחסית — לפי אורח החיים הצנוע של יהודי העיר — עולה על שלחנם של האמידים בלילות הסדר). סיוד הדירות, המלווה הוצאת הרהיטים לחצר ולרחוב, עם שלחנות מלאים ספרים המתאווררים במשך אותו יום, ואחרי האוורור היו מכניסים לבין הדפים את פרחי הכשות כדי להרחיק את עש הספרים. ברחוב נראו זוגות העובדים במאפיות המצות המביאים אותן לבית בעלי הבית ארוזות בסדין או מפה לבנים כשהן נישאות בדומה לאשכול הענבים על ידי המרגלים — במוט בשנים ובבית היו תולים את החבילות בתקרה במשך הפסח. בימים האחרונים געול הכלים ולבסוף מכירת החמץ ע"י הרבנים והדיינים ולפעמים סתם יהודי בעל תורה יודע דין, הוצאת הכלים החמוצים והכנסת כלי פסח השמורים במשך השנה, בדיקת חמץ בערב פסח, שרפתו למחרת והאכילה של ארוחת הבקר בהשכמה, על פי רוב בחצר, כי הבית כבר היה פנוי מכל חמץ.

כל העבודות לפסח ובפרט בימים האחרונים לפני החג נעשו בשמחה פנימית שמילאה את נפש כל יהודי בצפיה לקראת חג האביב והחרות.

בערב התאספו כל הגברים לתפילת החג בבתי התפילה המבריקים בנקיונם והמוארים בנרות, הדולקים בפמוטי הנחשת התלויים המצוחצחים ועד שעה מאוחרת נשמעה מבתי היהודים אמירת ההגדה.

ימי חול המועד היו מוקדשים לבקורים משפחתיים ובימים אלה היו בני המשפחה הגרים במקומות אחרים (יהודי עיירות גליציה לא הרבו בנסיעות להנאתם) — מבקרים את הוריהם וקרוביהם ובימי החג האחרונים נהגו גם החתנים לבקר בבית הכלה.

בשמיני של פסח שבו היו כבר מקילים ואפשר היה לטעום בבית רעהו היו שולחים כיבודים — משקאות ומטעמים — לכבוד האורחים החשובים המבקרים בבית השכן, הידיד וסתם בן עיר וגם מבקרים במסיבות ו„קידוש" הנערכים על ידם. הילדים היו מנצלים את ימי חול המועד החפשים מלמוד לטיול, למשחקים וביחוד למשחק באגוזים.

אפייני לפסח היה הלווי של אחד מבני המשפחה — על פי רוב ילד או ילדה — לשואב המים או העוזרת הפולניים בהביאם את המים מהבאר עד הבית ועד שהריקום דרך מסננת בד לתוך החבית שהיו מוחזקים בה.*)

ל"ג בעומר נחג בהפסקת האבל של ימי ספירה ועל ידי הילדים ב„פעולה צבאית". תלמידי החדר הדרדקי היו יוצאים לשדה בהנהגת העוזר — „בעלפער" — (היה זה הטיול המאורגן היחידי של ילדי החדר במשך השנה) חמושים בקשתות פרימיטיביות עשויות מרעפי עץ והגדולים לומדי גמרא עסקו בפצוץ פיקות המיוחדות לכדורי רובה ציד המשחק הזה היה גורם לא פעם לפציעות קלות ולפעמים גם רציניות.

ההכנות לחג השבועות לא היו בדרך כלל אחרות מאשר לשבת ואפיינו את החג הזה רק הירק שהיו מקשטים בו את פנים הבתים ובתי התפילה, מאכלי חלב והתפילות המיוחדות של החג.

בתשעה באב לקריאת „איכה" היו בתי התפילה מוארים רק בנרות המוחזקים בידי אומרי הקינות, היושבים על ספסלים הפוכים. למחרת אחרי הצהרים, מלאו כבר בית הכנסת וסמטת בית המדרש אנשים צמים ועיפים המחכים אחרי תפילת מנחה לחשכה ולהפסקת הצום.

בחמשה עשר באב התחיל למוד התורה בערב אחרי תפילת מעריב ונמשך עד לפסח הבא. אוירת „הימים הנוראים"

---

*) עד ליום האחרון לא היו בסטריזוב מים שוטפים וחשמל. את המים היו מביאים לדירות מבארות המפוזרות בהרבה מקומות בעיר, שואבי מים היו על פי רוב נוצרים וכן כמה יהודים. המים היו מוחזקים בחביות עץ או מתכת. התאורה היתה בעששיות נפט.

בזמן האחרון היו רחובות העיר וכמה בתי מסחר מוארים במנורות „לוקס" וזה היה שיא השכלול.

הורגשה כבר מהתחלת אלול על ידי תקיעת השופר בבתי התפילה אחרי כל מנין, אמירת תהלים ועליות לקברי הקרובים. במוצאי שבת של „הסליחות" הראשונות לא פסקה תנועת המתפללים כמעט כל הלילה.

חסידי רוזין היו אומרים סליחות בחצות ואתם סתם מתפללים שהיו ערים עד אותה שעה וכשעתיים אחרי זה התחילו כבר השמשים לסובב את בתי היהודים ולעוררם ל„סליחות" בדפיקות בדלתות ותריסי החלונות בפטיש עץ עשוי, מחתיכה אחת בצורת שופר ובקריאה „יידן שטעהט אויף צו עבודת הבורא". אותה תנועה היתה גם באמירת סליחות של ערב ראש השנה ו„שלוש עשרה מדות". בראש השנה ויום הכפורים היו בתי התפילה מלאים מתפללים וברחוב נראתה תנועת הבאים ויוצאים בהפסקות. בראש השנה אחרי הצהריים היו גדות הויסלוק הקרובים לעיר מלאות יהודים הבאים לתפילת תשליך נשים לחוד וגברים לחוד. בערב יום הכפורים היו השוחטים עוברים בלוית השמשים בהשכמת הבקר מבית לבית לשחוט את הכפרות.

יום הדין התחיל כבר בצהרי אותו יום בתפילת מנחה שאחריה תרמו ביד רחבה למטרות צדקה שונות על יד הקערות. המשך יום הדין דרך תפילת כל נדרי החגיגית עד לתפילת נעילה בערב היום הבא. במוצאי יום הכפורים היו ממהרים אחרי התפילה הביתה עם נרות נשמה דולקים ביד, כדי לברך עליהם את ברכת „בורא מאורי האש" ומי שלא סבל במיוחד מהצום, קדש עוד את הלבנה. מתפללי בית הכנסת קדשו את הלבנה בככר בית הכנסת ומתפללי בית המדרש וה„קלויז" בשוק העיירה והיו גם שרים בהרחבה את השיר „טובים מאורות" כי בסמטת בית המדרש הצרה, אי אפשר היה לברך את ברכת „מחדש חדשים".

יהודי הכפרים היו פעם משאירים את בתיהם בידי שומר — אכר פולני, שכן או מכיר, ומגיעים בימי סליחות עם משפחותיהם העירה בעגלות עמוסות חפצים וכלי מיטה ונשארים בבית קרוב או מכיר עד אחרי יום הכפורים, כדי שיוכלו להשתתף בתפילות החגים. בשנים האחרונות בוטל הנוהג הזה, כי היו מארגנים להם מנינים בכפרים, שמה היו מגיעים לתפילה מהמקומות הקרובים. העוברים לפני התבה היו על הרוב יהודי העיר שיצאו לצרך זה לכפר, כדי למצא הכנסה נוספת לפרנסתם הדחוקה.

בין מוצאי יום הכפורים וחג הסוכות היו אכרי הסביבה מביאים עגלות מלאות ענפי עצי מחט לסכך הסוכות, שהיהודים היו קונים במשותף, עגלה לכמה סוכות.

בכל חצר יהודית היתה כמובן סוכה או שתים.

גם ארבעת המינים היו על פי רוב קונים במשותף, כי מחיר האתרוג והלולב היה רב.

את הסוכות היו מקשטים קשוט עשיר, בשרשרות ניר צבעוני, צפרים שגופן ביצה מרוקנת, ראשן שעווה שנטפה מנרות נשמה של יום הכפורים וכנפיהן ניר צבעוני, למפיונים שונים, פירות וכדומה, לפי כשרונם ודמיונם של ילדי הבית המתבגרים, שזה וגם הכנת דגלים לפעוטים לשמחת תורה — זאת עשו גם העוזרים („בלפרים") לתלמידי החדר הדרדקי הקטנים — היה בעיקר עסוקם. מחובתם היה גם להביא מגדות הנהר את הערבות ל„הושענות".

שמחת החג היתה מורגשת בשני הימים הראשונים של החג ושבת חוה"מ במיוחד לגברים בסוכות המשותפות לכמה משפחות, שבהן נמשכו הזמירות והשיחות — דברי תורה ספורי חסידים וגם שיחות חולין — זמן רב אחר גמר הסעודה כן היו נהוגים כיבודים הדדיים בסעודת החג. לעומת זה לא הרגישו את טעם החג הנשים בבית הנאלצות להתרוצץ במשך כל זמן הסעודה בהבאת המאכלים לסוכה שנמצאה לעתים די רחוק מהדירה. גם הגברים היו בערב שמיני עצרת מסבים בהנאה לסעודת החג בבית בחיק המשפחה. כי הסוכה היתה לפעמים מצוה שסבלה בצדה, בגלל גשמי הסתיו והקור. רק מעטים היו בדעה אחת עם ר' אלתר נחמיה המתקדם שהיה אומר, כי שמחת החג השלמה בסוכות היא רק ברדת גשם, כי אז אפשר לאכל מחוץ לסוכה בבית... אלה שהיה להם גג נייד („שלאג") היו פותחים אותו ברדת הגשם לזמן הסעודה ואוכלים בחפזון ומי שאין לו גג היה מחכה להפסקה קטנה בגשם ויש שאכלו ביחד עם טיפות הגשם הנוספות לתוך הצלחת.

כשהקור היה מורגש בסוכה היו יושבים לבושים בגדי חורף. בכלל, היה קשה לאנשים הנזהרים שלא לטעום שום דבר מחוץ לסוכה, כי כדי לשתות כוס מים היו מוכרחים להרחיק לכת עד לחצרו של שכנו או לעלות במדרגות.

בהושענה רבה, היו הסוחרים ממהרים בהשכמה לתפילה ועל הרוב מתחלפים בהליכה לבית התפילה עם נשותיהם כי החנויות היו פתוחות באותו יום. בערב, בחג שמיני העצרת היו עושים הקפות „צנועות" ובהרחבה בשמחת תורה בערב וביום. בערב שמחת תורה היו מלוים את הרב — כמסופר במקום אחר גם את „רב" בית הכנסת — לבית התפילה דרך ככר העיירה בשירה ובזמרה. בתי התפילה היו מלאים מתפללים שהשתתפו בזמרה ורקודים וגם הילדים השתתפו בשמחה, עם דגלים שבראש כל אחד תפוח עם נר צבעוני דולק. למחרת לקריאת התורה היו מתחלקים לקבוצות שהיו מוציאות ספרי תורה לקריאה בבתים פרטיים, כדי להקל על הצבור וגם לזכות את ה„נצרכים" בזה, בעליה שמנה. מהקריאה הזאת היו נהנים הנאה כספית מוסדות שונים כמסופר במקום אחר.

דבר אחד היה משותף לכל החגים, כי בערב השני של החג בין תפילת מנחה למעריב היו בית המדרש וה„קלויז" מלאים לומדים, עד כי קשה היה למאחרים למצוא מקום ישיבה וספר לפי בחירה.

את חג החנוכה לא אפיין שום דבר מיוחד. כל אחד הדליק את נרות החנוכה בביתו — חוץ מהנרות שהדליקו בבתי התפילה בהפרעות הצעירים כדי לא לצאת ידי חובה בהדלקה זאת — וחלק גדול מיהודי העיר היו באים פעם או יותר במשך שמונת ימי החג להדלקת הנרות של אחד הרבנים או לשניהם ובהזדמנות זאת נותנים את מתנת החג המקובלת.

ילדי החדר נהנו בשמונת ימים אלה מחופש אחרי הצהריים וניצלו את הזמן החפשי למשחקים שונים. הילדים שניחנו „בדעת ובכל מלאכה" היו יוצקים סביבונים בתוך כור עץ אגוז, מסתימות עופרת שהיו צוברים לצורך זה זמן רב לפני חנוכה.

נשפי חנוכה היו נערכים על ידי התנועה הציונית ומטרתם היתה משולשת, חברתית, תעמולתית וכספית.

בחמשה עשר בשבט היה כל יהודי אוכל מפרות ארצות הדרום בכונה לאכל בראש השנה לאילנות מפרות ארץ ישראל, אם כי לא תמיד כוונו למטרה זאת ובאותו ערב היתה עורכת התנועה הציונית בסטריזוב נשף עברי בכחות מקומיים. הנשף נערך במשך כמה שנים והיה למסורת בתנועה.

את חג הפורים הי׳ה מבשר ה„משנכנס אדר מרבין בשמחה" שנתלה בבית התפילה ועליו שני דגים מזל אדר ובקבוק יין וכוס בתור סמל השמחה. את הציור הזה היה עושה אחד מצעירי בית המדרש היודע את מלאכת הציור. אותם הצעירים היו עושים גם את ברכות השנה — גליון מצויר לברכת ראש השנה שהיה נשלח לחשובי המשפחה באותו זמן שברכות ראש השנה מודפסות לא היו עדיין באפנה — זאת הקלפים הכשרים למשחקי חנוכה ו„ניטל". היהודים החרדים לא היו משחקים בקלפים שעליהם תמונות גם בימים שהיו מרשים להם בטול תורה ועל כן היו מציירים קלפים שאת מקום התמונות מלאו מספרים. הם נקראו „קלפי סנדיק" כנראה, בגלל זה, שיהודי גליל סנדץ החסידי השתמשו בהם. כמה ימים לפני פורים עד אחרי קריאת המגילה בערב, היו הנשים עסוקות באפית מגדנות ומעשה מאפה ממינים שונים, בהם מסורתיים הנאפים בכל בית יהודי ומהם לפי טעמם של בני הבית ובפרט לפי טעמה של עקרת הבית.

בפורים היו הסוחרים — משכימים לבית התפילה, כדי שתנועת הקונים לא תפריע להם. במשך היום ניכרה ברחובות תנועת המתחפשים, שנמשכה עד לשעת סעודת פורים ותנועת השליחים המביאים את משלוח המנות שהתפוז — פעם איטלקי או ספרדי ובזמן האחרון ארץ ישראלי — היה, נוסף למתנת הכסף, קשוטו החשוב. המתנות לאביונים היו מרובים מהמנות שנשלחו מאיש לרעהו ותנועת הזוגות והיחידים האוספים כסף למטרות צדקה שונות נמשכה מהבוקר עד הלילה. מנדבנות יהודית הנותנת לכל פושט־יד נהנו גם נוצרים עניים, שהיו באים במגע עם יהודים ובאותו יום היו מקבלים מתנות בדומה לאביונים יהודיים.

ב„שלשת הרגלים", בימים הנוראים, חנוכה ופורים היו נותנים מתנות חג לכל כלי הקודש: הרבנים, הדיינים, השמשים וגם לסתם עניים. מלמדי תינוקות קבלו מתנות מהורי התלמידים הלומדים אצלם. השוחטים היו יוצאים מן הכלל, כי היו מקבלים רק דמי כפרות בשעת שחיטתן, רגל אוז בחורף ומנת בשר מהקצבים אחרי שחיטת הבהמה.

חיי המשפחה

חיי המשפחה היו בדרך כלל טובים למרות שעד התקופה האחרונה היו מתחתנים על פי רוב בעזרת שדכנים־מקצועיים או דילטנטים — ואולי בגלל זה. כי לפני ההשתדכות היו בודקים, בוחנים ומקבלים אינפורמציה מדויקת על הצד שכנגד, על הבחור והבחורה, ההורים ועל המשפחה הקרובה ולפעמים גם הרחוקה. אם הידיעות שהשיגו בעזרת קרובים ומכירים היו נכונים והכל היה מתאים, היו חיי המשפחה מסתדרים והאהבה באה במשך הזמן מאליה. היו מקרים של ריב בין המחותנים לפני החתונה ובחתונה עצמד על פרטים שונים, אבל זה לא השפיע על שלום הבית של הזוג אחרי החתונה. בזמן האחרון רבו כבר המקרים של התחתנות בלי עזרת שדכנים ובפרט בין הנוער שנפגש בתנועות הנוער השונות.

חיי היהודים היו צנועים. גם בעלי האמצעים שלפי מושגי סטריזוב נקראו עשירים, לא היו פזרנים. כל יהודי חסך כסף ככל האפשר לנדוניה לבנות, לעזרה לבנים ובכלל לעת צרה שלא תבוא. כל המסיבות לרגל איזו שמחה היו על פי רוב משפחתיות עם מספר מצומצם של אורחים או אם היו אלה כלליות — למשל, מסיבת „שלום זכר", שהיו עורכים בליל ערב שבת אחרי לדת הילד או קידוש בהזדמנויות שונות — היו מוזמנים בעיקר, גברים באופן אישי או על ידי הכרזה בבתי התפילה והכיבוד לא היה יוצא מגבול הצנע. מסיבות מפוארות לפי מושגי המקום ואפשרות בעל השמחה, היו עורכים רק בחתונות ואז היו מחוסרי אמצעים וגם „בינוניים" נכנסים לחובות. את החתונה היו עורכים: הורי הכלה, שלפני זה היו מוכרחים לתת את הנדוניה, את מתנת החתן המקובלת, הם השתתפו בחלק הארי או בכל הוצאות רכישת הדירה או שכירתה לזוג ולפנים — וגם באחרונה עוד בהרבה מקרים — קנו את „השטריימל" שלא היה זול כלל. על כן היה רבוי בנות במשפחה עניה לנטל כבד, שהשתדלו להקל עליו בעבודת הבנות והכנת הנדוניה בדרך זו או על ידי הגירתן.

הגירה

ההגירה מסטריזוב נמשכה הרבה שנים בעיקר לשתי ארצות: גרמניה וארצות הברית. אחרי מלחמת העולם הראשונה גם החלה עליה ארצה וכן השתקעו בשלויה העילית. המהגרים היו בחורים ובחורות שלא מצאו להם מקום בבית, כי בפרנסת אבותיהם לא נמצאה שום עבודה בשבילם והיו מתנונים בבית הוריהם, או שהיו אלה בעלי יוזמה שבקשו להם דרך חדשה בחייהם. היו מהגרים גם ראשי משפחה — האב ובמקרים נדירים האשה — ואחרי שרכשו בחוץ לארץ קצת כסף, היו חוזרים הביתה ומטיבים את מצבה הכלכלי של המשפחה או אם מצאו פרנסה טובה במקום הגירתם, היו מביאים שמה את כל משפחתם. היו גם מקרים של הגירת משפחות שלמות לארץ אחרת. כל מהגר היה עומד בקשר הדוק עם משפחתו בסטריזוב מבקרה

מזמן לזמן ותומך בה ועל פי רוב מושך אחריו את צעירי המשפחה ולפעמים גם את ההורים. גם בחוץ לארץ היו מהגרי העיר מתקרבים לבני עירם ובהרבה מקרים גם מתחתנים ביניהם בארץ הגירתם. היו גם מקרים של הגירה כדי להתחתן בחוץ לארץ, כשמהגר איש סטריזוב היה ממליץ בפני קרובו או מכירו בארץ שמעטים בה היהודים, על בחורה מסוימת שהוריה התקשו להשיאה מחוסר אמצעים.

במיוחד גברה ההגירה בשעת מלחמת העולם הראשונה ואחריה. הרבה משפחות שנמלטו לפני הרוסים שכבשו אז פעמיים את העיר לא חזרו יותר לסטריזוב ונשארו במערב, בעיקר בגרמניה וארצות אוסטריה. חלק גדול של הבחורים יוצאי צבא, לא מצאו להם מקום בעיירה בחזרם אחרי המלחמה משרות הצבא ובפרט בשנותיה הראשונות של ממשלת פולין בעת שאנשי העיר נמצאו במצב של דכאון נפשי בגלל הרדיפות האנטישמיות. גם לארצות הברית הגרו אז מספר משפחות יותר מרגיל, כדי להתאחד עם בני משפחותיהם שהיו מנותקים מהם במשך המלחמה.

רבני סטריזוב ר' אלתר זאב ור' נחמיה עם בני משפחותיהם קבלו עזרה רבה ממהגרי סטריזוב, בצאתם לעתים רחוקות לחוץ לארץ וגם בפנותם אליהם ממקום מגוריהם. בשנים האחרונות, היה ארגון יוצאי סטריזוב בארצות הברית מגיש עזרה מאורגנת לכלל עניי העיר בשלחו כסף בפרט לפני חג הפסח, שהיה מתחלק במקום לנצרכים או נשלח ישר מארה"ב לפי הוראות ועד מקומי בסטריזוב.

קשר המהגרים לשלזיה העילית עם משפחותיהם ובני העיר בכלל, היה הדוק מאוד באין להם מחיצת גבול. על העליה לארץ אנו כותבים במקום אחר.

בתי התפילה

בתי התפילה בעיר היו: בית הכנסת עם „חדר הקהל" („קהל־שטיבל"), בית המדרש, חדר התפילה של ר' משה ליב הרב מססוב ויותר מאוחר הקלויז שלו, חדר התפילה והלימוד של הרב ר' אלתר זאב ונכדו ר' קלונימוס ובזמן האחרון גם חדר הארגון של „המזרחי".

בית הכנסת היה בנין עתיק בן ארבע מאות שנה, בערך, שקירותיו עבים מאוד. בית הכנסת עמד באמצע הככר המרכזית של העיר — בצדו הצפוני — עם מגרש יפה לפניו וכנסית העיר נמצאה ברחוב צדדי, דבר שהיה יוצא מן הכלל בערי גליציה שרוב בתי הכנסת עמדו ברחובות צדדיים. הכניסה לפרוזדור („פלוש") דרך שער נמוך ועל ידו בצדו השמאלי חלון מסורג שבסוף המאה הקודמת נפתח במקומו שער שני דומה לראשון. הפרוזדור היה מקומר וקמורו נשען על עמוד רחב מרובע עם שקע בכל צד של העמוד, מיוחד כנראה לנרות. בקיר הפרוזדור לצד ימין היו מוחזקים מתקני ברזל שונים שלא השתמשו בהם בדורנו ומטרתם לפנים לא ידועה לנו. בצד ימין של הכניסה מה„פלוש" לבית הכנסת נמצא שקע בקיר, סגור בפתח נחשת עם חור להכנסת מטבעות. השקע הזה שמש קופסת צדקה במשך דורות. הכניסה מהפרוזדור לבית הכנסת היתה דרך שער גדול הנמצא גם הוא ליד הקיר הימני ובירידה של כמה מדרגות. גם בית הכנסת היה מקומר, מחולק לתשעה חלקים עם חלון בכל חלק שהיה גבוה קרוב לקמורי התקרה. הקמורים נשענו על קירות הבית ועל ארבעה עמודים אדירים שהיו באמצע בית הכנסת ובין העמודים עמדה הבימה בגובה של כמה מדרגות. עמוד התפילה שעמד על הרצפה. היה קבוע, בנוי לבנים. לארון הקודש עלו במדרגות. הרהוט כולל ארון הקודש היה פשוט מאוד מהתקופה האחרונה, כי בשעת השריפה הגדולה בשנת 1895 נשרפו כל חלקי העץ של הבנין מבחוץ ומבפנים. אז נשרף — כאמור — גם בית המדרש הבנוי עץ שהיה נשען לקיר החיצוני של בית הכנסת ולא נבנה אחר תחתיו. גם הציורים היפים מהמאה השמונה עשרה כוסו פיח, חוץ מציורו של דג (סמל לויתן) על תקרת הבימה שנשאר עד הזמן האחרון. כנראה גם התפילות ומזמורי תהילים שהיו כתובים בשקעים על קירות הבנין מתחת לחלונות היו מלפני מאתים שנה. היהודים הצליחו אז להוציא את ספרי התורה ואת מנורת הפליז הגדולה שיסופר עליה להלן. אותה הציל הצעיר, גברתן יהודי העירה, אלימלך קורן, עוזרו של האופה ר' אהרן קנר שהוציאה מבית הכנסת הבוער. אחרי השריפה סויד בית הכנסת ובשנות השלשים צויר על ידי ר' שמואל גרפונקל, איש פשמישל ובנו ר' אהרן איש סטריזוב חתנו של ר' ליב'לי שטרנברג. את השקעים מלאו אז לוחות עץ, המאפשרים לצייר עליהם בלי למחק את אותיות התפילות והמזמירים. מהתקרה ירדו פמוטי נחשת בעלי קנים — הענגלייכטר — כמקובל בכל בית תפילה ובאמצע הבנין על יד הקיר הדרומי עמדה מנורת פליז גדולה ויפה בעלת 8 קנים שהיו מדליקים בה נרות בשבת וחג. בשבת היו גם מדליקים את עששיות הנפט הגדולות. בצד ימין של הכניסה בשקע נמצא נר התמיד — עששית נפט מפויחת — שהיה נדלק על ידי השמש מדי יום ביומו. ישר מהפרוזדור היתה הכניסה ל„חדר הקהל" („קהל שטיבל") חדר מקומר ששמש במשך דורות למטרות שונות. לפי שמו היה מיועד כנראה למשרד ועד הקהילה ובתור שכזה גם שימש בשנים האחרונות בין מלחמת העולם הראשונה לשניה. לפני זה היה לפעמים חדר תפילה למנין שני של מתפללי בית הכנסת — נמצא בו גם ארון קודש — וגם למדו בו בקבוצות — בעיקר משניות —. חדר הקהילה היה גם נשכר לפעמים למלמדי תינוקות.

משמאל לכניסה לפרוזדור, בצד המערבי של הבנין היו עולים לעזרת נשים שנמצאה מעל לפרוזדור וחדר הקהל ביחד. מעזרת נשים הובילו מדרגות בתוך הקיר העבה לעלית הגג המלאה „שמות" — ספרי קודש קרועים, לא לשמוש, המיועדים לקבורה — ואולי גם כתבים עתיקים ופנקסי קהילה מלפני מאות בשנים — אלה שנשארו אחרי השריפה — אבל איש לא טרח לבדוק אותם.

בפרוזדור המדרגות לעלית הגג נמצא אשנב קטן שהאיר קצת את האפלה ששררה שם. דרך האשנב הזה היו מניפים דגל הממלכה בחגה הלאומי, לפנים אוסטרי ולאחרונה פולני.

אחרי השריפה נעשה גג חדש במקום הנשרף וצופה פח מגולבן. בימי כהונתו של ראש הקהילה ר׳ צבי ברב, תוקן כל הבנין כי למרות קירותיו העבים נתגלו בו בקיעים והיתה סכנת מפולת.

הבנין הגדול והסגור בלילות השבוע שהיה קרוב לבית הקברות העתיק היה מטיל אימה על ילדים ונוער ובפרט, על ידי האגדות שהיו מהלכות ביניהם, על נפטרים הקוראים בתורה בליל חמישי וכדומה.

חסידים ובני תורה לא התפללו בדרך כלל בבית הכנסת שאסור בו הדבור כדי לא לבוא לידי עברה. התפללו בו בקיץ במשך כל השבוע ובחורף רק בשבת מחמת הקור, על פי רוב אנשים פשוטים בעלי מלאכה, רוכלים וכדומה, אומרי תהלים וגם יודעי פרשת חומש ופרק משניות מאמינים ברבי אבל לא לומדים וחסידים, ובזמן האחרון התפלל בו חלק גדול של הצעירים הציונים. בקיץ היו גם אומרים תהלים בכל שבת לפני תפילת מנחה. בימים הנוראים היה מתפלל בו הרב ר׳ שלמה שפירא המונקצ׳י — חסידיו היו מספרים, כי קולו החזק היה בוקע דרך חלונות הבנין למרחקים — ואחריו הרב ר׳ אלתר זאב כל ימיו. כנראה גם הרבנים לפניהם היו מתפללים בו בראש השנה ויום הכפורים. התפילות הרשמיות התקיימו בבית הכנסת בהשתתפות הרב ופרנסי הקהילה. — בימי שלטון האוסטרים, ביום הולדת הקיסר, השתתפו בתפילה נציגי השלטון לבושי מדים מפוארים וענודי סיף שהיו מגיעים לבית הכנסת ישר מתפילה חגיגית בכנסיה. עורך התפילות היה השו״ב ר׳ תנחום קלב ואחריו בנו ר׳ אברהם — אחריהם מי שהיה מעוזריו הראשיים של הרב — ורב העיר דורש את הדרשה החגיגית ביידיש אשכנזית כתחליף לגרמנית

בשנים האחרונות התקיימו בבית הכנסת גם אספות חשובות, המאורגנות בעיקר על ידי ההסתדרות הציונית המקומית. גם רוב החופות בעיר — כמעט עד לזמן האחרון — היו נערכות בככר בית הכנסת ואת החתן והכלה היו מוליכים אליה דרך העיר בלווי שיר ונגינת כלי הזמר של החתונה.

במשך הרבה שנים עמד בראש המתפללים „רב״ בית הכנסת ר׳ יהודה ליב (ליבלי) שטרנברג. הוא היה יהודי יודע ספר מעורב בין הבריות, בעל תפילה ובעל קורא מצוין ובמשך שנים היה חזן בית הכנסת שלא על מנת לקבל פרס. בערב שמחת תורה היו המתפללים מלוים אותו מביתו לבית הכנסת בשירה וזימרה בדומה לרב העיר.

גבאים שונים היו בבית הכנסת במשך הדורות. היו אנשים שכהנו במשרה זאת במשך זמן קצר ולא הצטיינו במיוחד אבל היו גם אדמיניסטרטורים טובים שדאגו לשפר וליפות את הבנין ורשמי תקופת כהונתם ניכרו גם אחרי שנים. בין האחרונים אפשר למנות את ר׳ אברהם מינץ, שהמנורה הגדולה שהזכרתיה לעיל, נעשתה בימי כהונתו, במחצית השניה של המאה הקודמת. כן יש לציין את ר׳ פיבל דיאמנט, בהתחלת המאה הנוכחית, ואת ר׳ משה הניג ור׳ יהודה גרובר ששמשו ביחד במשרה זאת שבימי כהונתם בשנות השלשים, צוייר בית הכנסת בפעם האחרונה.

בית המדרש נבנה בימי כהונתו של הרב ר׳ שלמה שפירא ונמצא בקצה סימטה סגורה שנקרה סימטת בית המדרש („דאס בית המדרש געסל״). הכניסה היתה דרך פרוזדור קטן שבצדו השמאלי היה מקום ל„שמות״. הבנין וגם הרהוט היו פשוטים חוץ מארון הקודש שהיה עשוי עץ אלון, ונמצאה בו ספריה גדולה של ספרים תורניים שהיתה רשות הקהל. גם בית המדרש והקלויז היו מוארים בעששיות נפט גדולות ונרות הדולקים בפמוטי נחשת התלויים, כנהוג. החלונות של בית המדרש בקיר הצפוני היו פונים לבית הקברות העתיק של העיר שבינו ובין בית הכנסת ובית הקברות הפרידו רחוב צר שבדורות קודמים היה אולי חלק של בית הקברות. בצד המערבי של הבנין היו הכניסות לעזרות הנשים, אחת בקומת הקרקע והשניה בעליה במדרגות שנמצאו בחוץ. בבית המדרש התפללו יהודים מכל השכבות עם רב העיר בראש. בימים הנוראים כשהרב היה מתפלל בבית הכנסת, התפלל בו הרב ר׳ משה ליב שפירא, לפני שבנה את הקלויז ואחרי זה — מתפללי בית הכנסת של כל השנה עם ר׳ ליבלי שטרנברג ואותם המתפללים הקבועים שלא יצאו עם הרב לבית הכנסת. אחרי מותו של ר׳ ליבלי היה עובר לפני התיבה בראש השנה ויום הכיפורים — ר׳ צבי גלנדר, הנזכר לעיל, שהתפלל שם עד הזמן האחרון, גם בימי כהונתו של הרב הצעיר ר׳ קלונימוס שלא היה עובר לפני התיבה וגם לא יוצא את בית המדרש בימים הנוראים.

גם בבית המדרש לא היה חזן קבוע. בכל שבת היה עובר לפני התיבה אחד המתפללים נוסף לרב שהתפלל את התפילות הקבועות שלו. במשך הרבה שנים היה ר׳ מאיר צבי ברודר בעל קורא קבוע — בהתנדבות —. הוא היה כל ימיו עסקן של חברה קדישא ומדי פעם מנהל שעור משניות בבית המדרש או ב„חצר הקהל״ של בית הכנסת.

התפילה בימי חול היתה מתחילה בבקר השכם ונמשכת מנין אחרי מנין עד הצהרים ובמנין האחרון היה מתפלל הרב בתפילת מנחה ומעריב היה בית המדרש׳ מלא מפה לפה — ובפרט בחרף כשבית הכנסת היה סגור. למוד התורה התחיל בבקר השכם ונמשך במשך התפילה וכל היום עד הערב ובחרף עד שעה מאוחרת בלילה. אחרי תפילת מעריב למדו גם קבוצות, בעיקר משניות, בהדרכת אחד הלומדים. היה זה מקרה נדיר מאוד, שלא יימצאו לומדים בבית המדרש במשך היום.

בית הכנסת היה אמנם הבנין הרפרזנטטיבי והקדוש של הקהילה, אבל נפשם של יהודי העיר היתה קשורה בבית המדרש, שם היו על פי רוב מתפללים, לומדים ונפגשים איש עם רעהו, לשם היו מביאים את הנרות ואומרים תהלים

במקרה של מחלה קשה ועת צרה ושמה גם באו לחלות את פני ד׳ ליד ארון הקודש הפתוח אם החמיר המצב.

הוצאות בתי התפילה כוסו מנדרים בשעת קריאת התורה בשבת וחג ובפרוטות הנאספות אחרי קריאת התורה בחול וכן הכנסות מהקערות בערב יום הכפורים ובפורים. בהוצאות גדולות מיוחדות השתתף תמיד ועד הקהילה.

גם בבית המדרש היו במשך השנים גבאים שונים. מצטינים ובינוניים ועל פי רוב נתמנו על ידי ועד הקהילה, בהתאם למדיניותו הרבנית של אותו יעד.

בהתחלת המאה הנוכחית הוקם על יד בית המדרש בנין קטן, שבו גר „גוי השבת" („שבת גוי") של בית המדרש עם משפחתו. תפקידו היתה עבודת נקיון בהדרכת השמש, הדלקת הנרות בעת נעילה ביום הכפורים וכדומה וכן שמירת נרות בשבת וחג מסכנת התלקחות. את העבודות האלה היה עושה בדרך כלל גם בקלויז הקרוב.

הקלויז של הרב ר׳ משה ליב ובנו ר׳ נחמיה נמצא בשכנות הקרובה של בית המדרש ודומה בכל במובן הרוחני לבית המדרש השינוי היה רק בבנין ובזה שהיה רכוש פרטי. לפני בנית הקלויז היה לו, לר׳ משה ליב, מנין פרטי בביתו ומספר המתפללים בו בימות החול וגם בשבת וחג היה קטן מחוסר מקום. בהתחלת המאה הנוכחית קבל מועד הקהילה חלק ממגרש בית המדרש, הגובל עם ביתו ועל מגרשו המוגדל בנה את בית מדרשו בהמשך לביתו. היה זה בנין יפה וגבוה, משוכלל לפי אופן הבניה אז, עם גלריה בפנים הבנין לעזרת נשים, שהכניסה אליה היתה מביתו הפרטי. גם בו היה הרהוט פשוט חוץ מארון הקודש היפה ושני עמודי התפילה, אחד מימין הארון לעובר לפני התיבה ומשמאלו לרב. אז בנה גם את סוכתו הקבועה עם גג ותקרה ניידים שהיתה הסוכה היפה והמשוכללת בעיר ושמשה במשך כל השנה כחדר לימוד. כל תכניות הבניה נעשו בעצתו, הוא היה גם מתכנן טיב. אז גדל גם מספר המתפללים אצלו ובימות החול היו המתפללים והלומדים עוברים מבית המדרש לקלויז ולהפך, לפי צרכי הלמוד והתפילה. כמו בבית המדרש נמצא גם בו ספריה גדולה. הספריות האלה היו כאילו דבר אוטונומי „חברה לקנין ולתקון ספרים" ומנוהלות על ידי לומדים ובעיקר, על ידי בחורים חובשי בית המדרש. הכנסותיהן היו באות מתשלומים שבועיים קבועים של יהודי העיר, נדרים בשעת קריאת התורה בשבתות וחגים ותרומות בהזדמנויות שונות.

מקומות הישיבה בבית הכנסת ובית המדרש וגם בעזרות נשים, היו רכושם הפרטי של המתפללים ועוברים בירושה במשפחה וגם נמכרים כמו כל רכוש פרטי. מקומות מכובדים על יד קיר המזרח לגברים ועל יד החלון או הסורג ב„עזרת נשים" היו נמכרים במחירים יקרים. המקומות בקלויז לא נמכרו, רק נחכרו מדי שנה לפני ראש השנה.

מנין עם ספר תורה היה גם בבית רב העיר בחדר הלמוד שלו — שבו היה הרב מתפלל עם מספר קטן של מקורבים ובחורי בית המדרש תפילת מנחה ומעריב בימות החול.

בבית המדרש, בקלויז ובמנינו של הרב היו גם עורכים את הסעודה השלישית בשבת כנהוג עד החשכה והרבנים היו גם דורשים בהזדמנות זו.

בשנים האחרונות לפני המלחמה נפתח מנין גם בחדר ארגון „המזרחי" שנמצא במקרה גם כן בסימטת בית המדרש. התפללו בו בשבת רוב חברי „המזרחי" וכמה מחברי התנועה הציונית, בעוד שהרוב המכריע של הציונים לא רצה להיבדל מתוך הקהל והמשיכו להתפלל במקומותיהם הקבועים.

חוץ מבתי התפילה הנ"ל, היו ספרי תורה גם בבעלות אנשים פרטיים ובבתיהם התפללו בנסיבות שונות.

לשטח בתי התפילה אפשר גם לצרף את סימטת בית המדרש הצרה המלאה תנועת מתפללי בתי התפילות ולומדיהם. גם בית מלאכתו של כורך הספרים היחידי בעיר ר׳ זלמן בראונר, שכל יהודי היה צריך לו, היה בדירתו בסימטה זאת.

בית המרחץ

בית המרחץ עם מקוות הטהרה שנבנה, כמובן, לפני מאות שנים בהתישב היהודים הראשונים בסטריזוב, היה בבעלות הקהילה ובניהול חוכר בהשגחת הועד והוא שופץ בימי כהונתו של ר׳ צבי ברב ובסדוריו ונקיונו לא נפל מבתי־מרחץ יהודיים בערים יותר גדולות מסטריזוב.

בתי הקברות

ארבעה בתי קברות היו בעיר. העתיק הנקרא „דאס אלטע בית הקברות" שגבל כמעט עם בית הכנסת והמדרש (כאמור רק סימטה צרה היתה מפרידה ביניהם) —, קרוב לו בית הקברות השני, שאפשר היה לעבור אליו מהראשון דרך שביל עפר ובהמשכו השלישי. בית הקברות הרביעי, האחרון שקברו בו עד סוף ימיה של הקהילה, נמצא מחוץ לעיר על גבעה בדרך לכפר ז׳רנובה. חוץ מאלה היה עוד בית קברות — לא רחוק מבית הקברות האחרון — אבל משותף ליהודים ונוצרים כאחד. בית הקברות הזה נקרא „דער חולירע בארג" או „קוצ׳־לובקה" כי נמצא בשדהו של האכר קוצ׳לה. במקום זה קברו את המתים בקברות אחים בשנת 1860 כשמחלת החולירע עשתה שמות בעיר.

סופר שגם ככר בית הכנסת היתה לפנים בית קברות, אבל איש מהחיים בשני היובלות האחרונים לא זכר זאת. מכל מקום היה זה אפשרי רק בחלקה של הככר, כי לא יתכן שכהנים היו עוברים דרכה לבית הכנסת.

בבית הקברות העתיק גדלו כמה אלונים ענקיים בני מאות בשנים, יתר העצים היו יותר צעירים.

המקומות היו מחולקים לגברים, לנשים, ולילדים של כל מין לחוד. לא פעם היה ריב בין ועד הקהילה ו„חברה קדישא" לבין קרובי הנפטר על מקום הקבורה ובפרט ביחס

לשכנות לקברו של הנפטר. בצד בית הקברות נקברו עוברים על מצוות התורה ובמקומות נדחים — המתאבדים.

הכתב של רוב המצבות בבית הקברות העתיק נטשטש מרוב שנים ורק בחלק קטן מהם ניתן עוד לקרוא החרות עליהן.

בין המצבות של בית הקברות השני ובפרט השלישי, היו הרבה מצבות שקרובי משפחה ידעו עוד של מי הוא הקבר. בבית הקברות האחרון ידעו את זה בכל הקברים כי הוא הוקדש רק בימי כהונתו של הרב ר׳ שלמה.

בית הקברות העתיק היה מוקף לפנים סוללת עפר שנשארה עד הזמן האחרון בצדו הצפוני וכל בתי הקברות — כולל גם העתיק — היו מוקפים בימינו גדרי אבן או בטון, שיצקום לפני מלחמת העולם הראשונה ואחריה. פעולה זו נעשתה על ידי ועד הקהילה ולפעמים בהשתתפותה הכספית של חברא קדישא.

מוסדות צדקה ומפעליהם

כמו ברוב קהילות הגולה קיימו גם בסטריזוב את מצות הצדקה בשלמות, הן ביחס לתושבי המקום והן ביחס לזרים המגיעים העירה לקבוץ נדבות הן לעצמם והן ביחס לעוסקים במצוה לשמה בשביל אחרים. את מצות הנביא „פרס לערב לחמך — כי תראה ערם וכסיתו ומבשרך אל תתעלם", קימו לגבי אנשי העיר העניים בשלמות האפשרית וזרים קבלו תמיד עזרה רבה. האביונים הידועים היו מקבלים תמיכה קבועה כדי מחיתם הצנועה ו„לנסתרים" אנשים שהתבישו לפשוט יד, נמצא תמיד גואל, שכן או מכיר, שידע את מצבם הקשה וארגן תמיכה בשבילם, אם לצורך חד פעמי — בלי לגלות לפעמים את שם הנצרך — כן גם ארגן קבוצת אנשים לתמיכה לזמן ממושך.

אם יהודי חסיד, בעל תורה, לא מצא את פרנסתו בעיר והחליט לנסות את מזלו בכפר, יצא הרב עם כמה נכבדים ובזמן קצר אספו את הכסף — סכום רב לפי תנאי המקום והזמן ימי אוסטריה — הנחוץ לצורך זה.

כשיהודי עני היה צריך לכמה מאות זהובים — סכום הגון בסטריזוב — כדי להוליך את בתו החולה לבית החולים בקרקוב וההזדמנות הזאת נתנה לו פתאום, יצאו שני אנשים מבית המדרש מאוחר בערב, עברו במשך כמה שעות את בתי היהודים בעיירה, העירו גם אנשים משנתם, אבל הכסף נמסר בבקר השכם — לפני צאת הרכבת — לנצרך.

וכך, בכל פעם במקרים קשים וקלים, פתאומיים וממושכים היו העוסקים במצוה משיגים את מבוקשם.

היו אמנם גם אנשים בעלי יד קשה בעניני צדקה. ברם, סרבנים מוחלטים לא נמצאו. לעומתם היו כאלה שעסקו בה בכל לבם וכאלה שנתנו ביד נדיבה. היו אנשים שהשתלמו ב„סוג" מיוחד של צדקה — ולאו דוקא אמידים כי אם גם אנשים שבקושי מצאו את פרנסתם ובמקרים מיוחדים הצטינו הנשים.

לדוגמא כמה פרטים היוצאים ללמד על הכלל כלו:

שני העשירים אבי ר׳ ברוך ור׳ ישראל גרטנר שהיו כלפיהם טענות מפי אי אלה עסקני צדקה שכביכול אינם מפזרים לצדקה כמידת יכולתם.. ר׳ ישראל ניהל כעין קופת גמילות חסדים פרטית, כל מחוסר אמצעים, כל רוכל בכפרים או בירידים ובכלל כל נצרך להלואה היה מקבל אותה ממנו והיה מטפל בו גם בשעה שהיה עסוק ביותר, כי גם המצוה הזאת היתה שייכת לעסק. היה מדייק בקביעת תאריך התשלום וגבית המלוה, אבל מלוה לאנשים בלי הגבלה בכל עת צורך. אבי, ר׳ ברוך, חזקה היתה בידו לא לסרב לעוסק בצדקה אם זה עמד על שלו ואף פעם לא שלח איש ריקם אם גם ניסה לפעמים לעמוד על המקח כשדרשו ממנו נדבה גדולה מהרגיל. נוסף לזה היה מאכיל אורחים בלי הגבלה. יהודי עני הבא העירה, מדי פעם היה מוצא את דרכו אליו או נשלח ע״י בחורי בית המדרש וגם בשעת תנועה חזקה בעסקיו היה מי מאנשי ביתו עוזב את העסק כדי להאכיל את העניים. לא קרא עונג לשבת בלי אורח ולאו דוקא אורח נכבד באמרו, כי באורח שאחרים מסרבים להושיבו על יד שולחנם, המצוה יותר גדולה.

ר׳ יוסף שאכר, הסוחר המצליח לפני שנכשל בעסקיו, היה שולח „מתן בסתר" לפני החגים בהמחאות דואר לנצרכים שבקבלם את הכסף לפני החג לא ידעו גם מי הוא מטיבם. האשה הצדקנית הידועה, ריז׳י רוזנבליט. ראה מאמרי עליה במדור „אישים ומאורעות". הינא ריכל אונגר אשת החיל, בעוד שבעלה ר׳ מיכאל לייב אונגר החייט עסק בעבודתו השקטה עסקה היא במעשה צדקה והתמסרה במיוחד לעזרה לאסורים. אם יהודי עני אורחא פורחא נאסר על ידי המשטרה בגלל חוסר תעודות או עברה דומה, מצאה היא תמיד את מישהו מחשובי הקהילה שישתדל בעדו וישחררו. אם יהודי מהסביבה נענש ונאסר לזמן קצר בבית הסוהר הקטן על יד בית המשפט בסטריזוב, דאגה היא שיוגש לו אוכל כשר מיהודי העיר. השמש ר׳ יוסף קלוץ שמצא בקושי את פרנסתו, היה מביא הביתה בשבת בבוקר את כל העניים הלנים בבית המדרש לכוס חמין. הסוחר הזעיר ר׳ ישעיה מנדל שהיה תמיד מוכן לעזוב את עסקו ולעסוק בעניני צדקה. השו״ב ר׳ ליבלי פרידמן שבדירתו הצרה נמצאה מיטה קבועה לעני ללינת לילה. וכך כמעט כל אנשי העיירה שאי אפשר לפרטם כי רבים הם ואני גם לא זוכר את כולם. רוב פעולות צדקה — ובפרט מצד הנשים — נעשו בצנעה. מעטים מאוד התנזרו מעסקנות ונתינת צדקה.

סטריזוב היתה עיירה קטנה ובכל זאת היו — נוסף לפעילות צדקה של הרבה יחידים, כפי שכתבתי עליהם לעיל מוסדות ופעולות צדקה מאורגנים, מהם קבועים, מהם זמניים שהופסקו וחודשו, וכן גם חד פעמיים שבאו בעקבות נסיבות שונות.

פעולת „קמחא דפסחא" נעשתה כל שנה לפני חג הפסח בהשתתפות פעילה של הרב וועד הקהילה. מטרותיה ידועות. בשנים האחרונות היו מגיעים העירה לפני הפסח כספים גם

מארגון יוצאי סטריזוב באמריקה. הכסף הגיע לידי ועד של עסקנים מקומיים שהיה מחלק אותו בין עניי העיר, לפעמים ביניהם גם אנשים שהיו מתבישים לקבל כסף מקמחא דפסחא. יזכרו בזה לטובה עסקני ארגון יוצאי סטריזוב באמריקה עם מזכירי הארגון הזה ר׳ שמואל מוסלר ואחריו ר׳ צבי הרש אונגר ז״ל בראש, שטרחו ועמלו לעזור לאחיהם בעיר מוצאם. נוסף לזה היו הרבה מנשי העיר מחלקות מן המוכן בביתן מצרכי חג שונים שלעניים היה קשה להכינם.

תלמוד תורה: כל ילד יהודי מחויב ללמוד תורה ולכל הפחות לרכוש ,את הידיעות היסודיות. היות ותשלום שכר לימוד היה פרטי, נעשה התשלום עבור ילדי העניים או מעוטי יכולת ע״י החברה „תלמוד תורה״ בשלמות או חלקית לפי מצבה הכלכלי של המשפחה. הכסף נאסף ע״י גובים מדי שבוע, לפי התחייבות של כל אחד וגם בימים ובמקומות שבהם היו נוהגים לתרום לצרכי צדקה. בבית התפילה: בימי הסליחות, בקערות של ערב יום הכפורים ותענית אסתר לפני קריאת המגילה ונתרם בשעת עליות לתורה בשבת וחג, בבתים פרטיים בחג הפורים ובכל שמחה, בעיקר בחתונות שבהן היו מעלים לא רק את ירושלים, כי אם גם את העניים על ראש השמחה. בימים ובהזדמנויות שפרטנו למעלה, היו גם אוספים כסף למטרות צדקה שונות. גם יחידים היו מחל־קים צדקה באופן פרטי לעניים. בכל משפחה נמצא בערב יום הכיפורים, אחרי הכפרות, עוף שחוט בשביל עניים ובפורים ידע כל יהודי, שעליו לתת צדקה לכל דורש בשבילו ובשביל אחרים וגם לשלוח בסתר לנצרכים הידועים לו בדומה למתנות „כלי הקודש״.

בשנים האחרונות אורגנו בעיר כמה מפעלי צדקה חשו־בים: עזרת חורף מקיפה לעניים. כמה עסקני צדקה היו אוספים בכל חורף במפעל חד פעמי סכומים ניכרים שהיו מחלקים לנצרכים לצרכי הסקה וכדומה.

היתה קיימת קופת גמילות חסדים כללית של הקהילה בהנהלת כמה עסקנים פעילים של הצבור היהודי, עם יושב ראש הועד, עורך הדין ד״ר חיים פרנקל. הקופה הזאת פעלה בהצלחה עד לפרוץ המלחמה והושיטה עזרה רבה לנצרכים בהלואות בלי כל רבית.

ועד העזרה לפליטי גרמניה שפעל עד פרוץ המלחמה. היו אלה נתיני פולניה יהודים, שגורשו מגרמניה בהגיע היטלר לשלטון, רובם בחוסר כל. בין אלה היו כמובן גם יוצאי סטריזוב. הם עברו דרך מחנות המעבר, ובעיקר דרך זבונשין בגבול גרמניה—פולניה והרבה מיוצאי סטריזוב יצאו משם והתישבו זמנית בעיר (זאת היתה תכניתם. אבל למעשה הצליחה רק משפחה אחת לצאת ברגע האחרון לאר־צות הברית ויתר הפליטים נספו ביחד עם כל קדושי סטרי־זוב).

אז התארגן לעזרת הפליטים האלה ועד כל ארצי בפו־לניה וועדים מקומיים בערים רבות וגם בסטריזוב. בועד המקומי השתתפו הרב, ראש הקהילה ועסקנים פעילים מכל החוגים בהנהלת עסקן ציוני. הועד התארגן אחרי אסיפת הפגנה בבית המדרש שבה נאמו אביגדור דיאמנט, ד״ר חיים פרנקל והצעיר שלמה דיאמנט (כעת יהלומי בישראל). פעולת איסוף הכסף הרב — במובן יחסי — נעשתה לפי שיטת איסוף כסף של „קרן היסוד״. בתחילה נאסף סכום גדול עם התחיבויות חדשיות, שהיו נגבות כל חודש. הועד המקומי תרם את חלקו לועד הארצי שתמך בפליטים במחנות ובצאתם משם, בעיקר תמך הועד המקומי בפליטים הנצרכים בסטרי־זוב עצמה עד שימצאו את פרנסתם במקום בכחות עצמם או יהגרו.

היו בעיר גם חברת „בקור חולים״ ו„חברה קדישא״. חבריהם באו מכל שכבות הקהילה — גם נשים עסקו בתפקידים בלתי אפשריים לגברים, כגון, בקור חולות ועזרה בטפולן וטהרת נפטרות, כל זאת נעשה בהתנדבות. חברי „ביקור חולים״ היו באים ללון בבתים שהיו בהם חולים במחלה ממושכת ובפרט בבתים של מיעוטי יכולת שלא היה באפשרותם לשכור עזרה, כדי להקל לבני הבית, והיו גם עוזרים בטפולם. ״חברה קדישא״ עסקה גם במתן צדקה. בדומה לועד הקהילה היתה החברה מקבלת ממשפחת הנפטר תשלום פרוגרסיבי. מעוטי יכולת היו פטורים מתשלום. (זה היה גם ההבדל היחידי בין עשיר לעני, כי הלוית שניהם נערכה לפי המסורת היהודית הצנועה).

בכסף הנשאר אחרי כסוי הוצאות קבורה השתתפה ה„חברה קדישא״ בשורה הראשונה בהחזקת בתי הקברות. גדר האבנים הגדולה שהפרידה בין בית הקברות העתיק והרחוב הצר בצדם הצפוני של בית המדרש ובית הכנסת — נבנתה בכספי החברה. ביתרת הכסף השתמשו לצרכי צדקה שונים.

כמוסדות צדקה אפשר למנות את שתי חברות המשניות שאחת בשם „שנות חיים״ היתה מסונפת לרב העיר והשניה בשם „זכרון טוב״ לרב מססוב. תפקידן: לימוד משניות לזכרו של חבר נפטר במשך אחד עשר חודש ולהבא ביום הזכרון עד לביאת הגואל. חברים בחברה היו יודעי ספר, לומדים שנתקבלו כשהם צעירים בדמי הרשמה סמליים, כי עבדו בשביל החברה בכל שנות חייהם, בלמדם משניות לזכר החברים הרשומים. רשום החברים וסדור הלימוד נעשה בדייקנות ע״י מזכיר — בהתנדבות — ומי ששכח ללמוד בהגיע תורו שילם קנס לצרכי צדקה, כדי לכפר על פגיעתו בזכר הנפטר. חוץ מהלומדים היו גם נרשמים חברים שלא היו בני תורה לא הם ולא בניהם ונרשמו על פי רוב לעת זקנתם. — ורצונם שילמדו פרק משניות לזכר נשמותיהם אחרי מאה ועשרים שנה. (בין החברים היו גם נשים). חברים היו מתקבלים באספה כללית שהתקיימה בכל חול המועד פסח על כוס יין וביצים שלוקות בביתם של הרבנים ר׳ אלתר זאב ור׳ משה לייב — יותר מאוחר בקלויז של האחרון — אלה שאינם לומדים ובפרט הזקנים והזקנות היו משלמים דמי הרשמה, סכום ניכר, העולה עד למאות ובפרט אלה שידם השיגה ותשלום קטן שלמו בהגיע תורם ללמוד ועבודתם נעשתה על ידי אחרים. לפני ההרשמה היתה שתדלנות ערה

מלווה חפוש פרוטוקציה מצד המועמדים כדי להקטין את דמי ההרשמה הגבוהים. חברות אלה היו איפוא עשירות בכסף ומזה נהנו בשורה הראשונה הרבנים ומשפחותיהם — על כן נחלקו לשתי חברות — וגם היו תורמים מכספי החברות למטרות צדקה שונות.

מפעל צדקה היה גם בית „תלמוד תורה" ו„לינת הצדק". ר' משה ריזינקער איש משפחת דיאמנט הענפה בסטריזוב וכפרי הסביבה, בעל אחוזה קטנה בכפר רוז'נקה, הוריש בצואתו מיער האחוזה, כמות עצי הסקה לחלוקה מדי חורף לעניי העיר סטריזוב על ידי ועד הקהילה. יורשיו, ברצותם למכור את האחוזה נקיה מחובות והתחיבויות, שלמו לקהילת העיר סכום כסף תמורת התחיבות הקהילה לתרום לעניים את כמות העצים מכספה. בעד הכסף הזה קנה ועד הקהילה את המגרש בסימטת המלמדים הדרומית על יד הככר המרכזית ואחרי כן בנה בית בן שתי קומות במטרה לסדר בחלקו מקום לינה לעניים זרים, העוברים את העיר ובחלקו מקום לימוד למלמדי תינוקות שלא יצטרכו ילדי ישראל ללמוד בתנאי „החדר" הידועים שבו נמצא תמיד המטבח ועל פי רוב גם חדר המיטות והילדים של המלמד.

את החדרים שבקומת הקרקע גמר והכין לצרכי לינת העניים ר' אברהם טנצר לזכר שני בניו, ר' יצחק ושמואל שנפטרו בדמי ימיהם, ואני ביחד עם אחיותי נחמה וחיה שרה גמרנו בתור התשלום המקובל לועד הקהילה אחרי פטירת אבי ר' ברוך ז"ל לע"ע 2 חדרים לצורך תלמוד תורה. אבל ילדי ישראל לא זכו ללמוד בבית הזה כי בהגמר שפוץ החדרים פרצה המלחמה.

כאמור, קבלו גם עניים זרים — „אורחים" המגיעים העירה וגם עסקני צדקה הבאים מערים אחרות, עזרה רבה בעיר. העניים האלה היו חוזרים על הפתחים והיות שזה היה עול כבד על מעוטי יכלת לתת נדבה לכל פושט יד — אורגנה קרן הנקראה דמי פיטורין — „אובפארמיג־געלד" —. היה זה מס צדקה פרוגרסיבי לפי מצבו החמרי, וכמובן, לפי נדבנותו של נותן הצדקה. שנגבה בכל שבוע. לפי כונת המארגנים היה כל אורח ובפרט, אורחא פורחא, המגיע העירה, צריך לקבל את הסכום הנתן לו על ידי הגזבר לפי פקודת המזכיר ולהמשיך בדרכו. במשך שנים היה המזכיר, הרבי שלנו, ר' משה שמואל — לשמחתנו נהנינו מדי פעם מהפסקת למודים, בשעה שהופיעו הרבה חוזרים על הפתחים ובפרט כשעמדו על המקח. (בלמדנו אצל ר' חיים יעקב היינו שמחים בבוא אם לבקש לחש נגד עין רעה שפגעה בילדה („אבשפרעכן א עין הרע")) והגזבר היה ר' שבתאי קלב —. למעשה היו רוב האורחים אחרי קבלם את הסכום הקצוב, חוזרים שוב על הפתחים ומי שלא היה קשה לב היה נותן פעמים. הסיבה לכך היתה כי ל„מיוחסים" שונים ניתן תמיד יותר והסכום הניתן לעני פשוט היה זעיר מאוד וכדי שיהה „כדאי" לו היה מוכרח לקבץ נוספת או לבקר במשך היום בכמה עיירות ואצל יהודים כפריים — יהודי כפרי שמספר האורחים היה קטן אצלו ולפעמים גם נדיר, היה בדרך כלל נותן נדבה יותר גדולה וגם מאכיל יהודי הבא לפתח ביתו —. מסיבה זאת היתה הקרן הזאת מתבטלת מדי פעם ומתארגנת שוב וחוזר חלילה.

עניים „נכבדים" קרובי משפחה של איזה רבי או רב, „יורדים" או אנשים מתפרנסים בצמצום מיגיע כפיהם ויצאו פעם לקבץ נדבות לצרך מיוחד — הכנסת כלה, מחלה וכדומה — היו תמיד מוצאים מבני העיר, שהיו אוספים את הכסף בשבילם או איש מבני העיר שבלויתו היו מקבצים את הנדבות ובהמלצתו מקבלים יותר מרגיל. נהגו גם במקרים רבים לקבץ נדבות בבית המדרש בשעת תפילת מנחה ומעריב כי אז היו כמעט כל בני העיר נמצאים בבית התפילה.

בדרך כלל היו מאכילים ומשקים את האורחים הבאים לעיירה ובפרט בשבת לא היה מקרה, שיהודי ישאר בבית התפילה ולא יקחו אותו לסעודת שבת. את ה„מיוחסים" היו בחורי בית המדרש גם מסדרים מראש לשבת. לאלה היו גם מוצאים מקום לינה, כי סתם אורח, היה לן בבית המדרש וזה גם אחרי שסודר מקום הלינה בבית תלמוד התורה כאמור לעיל, כי לפעמים לא היה בו מקום לכלם. היה זה בפרט בימים שהיו מגיעות אורחות של קבצנים מקצועיים בעגלות. אם נשארו ללון או לשבת, היו מכניסים את סוסיהם לאורוות עגלונים וסוחרי סוסים יהודיים מקומיים מר' פישל גולדברג העשיר עד לר' רפאל בר („פוליק") העני — בהזדמנות זאת, קימו גם אלה את מצות צדקה והכנסת אורחים — והם עושים את „עבודתם" עד ליציאתם את העיר.

החנוך

היהודי הדתי

עד מחצית היובל השניה של המאה הקודמת נתחנכו ילדי ישראל בסטריזוב רק חנוך יהודי מסורתי. ילד התחיל להתחנך בגיל שלש שנים. בהגיעו לגיל זה נעשתה לו תספרת שהשאירה לילד את הפאות, הוא הולבש „ארבע כנפות" עם ציצית והובל לחדר הדרדקי. הלמוד הראשון היה למוד הא', ב'. בהמשך הזמן עם נקודות עד לגיל ארבע וחצי — חמש — לפי כשרונו ורצונו של הילד — ואחרי כן התחיל בלמוד החומש. הלמוד הראשון היה בפרשת „ויקרא" כי — כמו שדרש הילד במסיבה הצנועה שנערכה בשבת הבאה בבית הוריו — המלה כתובה בא' זעירא והוא הלא יהודי קטן. אחרי גמרו את פרשת „ויקרא" עד שני, נכנס בשבוע הבא למסלול של פרשת השבוע. בדרך כלל התחיל עוד לפני זה בלמוד כתב הא'. ב'. והמשיך לכתוב ביידיש.

למלמד הדרדקי שהיו לו הרבה תלמידים, פעוטים הצריכים השגחה היה על פי רוב עוזר, הנקרא ביידיש „באהעלפער" — בקצור „בעלפער" —. הוא היה עוזר בלמוד, מוביל את הפעוטים הביתה אחרי הלמוד, עושה להם קשתות ויוצא אתם לשדה בל"ג בעומר, עושה להם דגלים לשמחת תורה, מלמד את הקשיות לפסח ומוליך את הגדולים שבהם ל„קריאת שמע" לבית יולדת זכר עד ליום הכנסו לברית.

בערך בגיל שש — גם זה לפי כשרונו של הילד —

יצא את חדר הדרדקי ועבר למלמד אחר, בדרגה יותר גבוהה ששם התחיל גם ללמוד גמרא, על פי רוב בהתחלה במסכתא בבא מציעא ביחד עם המשך למוד החומש והכתב. וכך היה עובר הילד — חוץ מאלה שהפסיקו את לימודיהם מחוסר כשרון או חשק ללמוד או מחוסר ענין של ההורים בהמשך למודם — ממלמד למלמד וחלק גדול מהם המשיך בלמודיו בבית המדרש בעסקו לפעמים באותו זמן גם בעבודה בבית מסחר של ההורים ובהשתלמות עצמית בלמוד חוץ. בחורי בית המדרש היו מתארגנים לעתים ללמוד בקבוצות בהדרכת המוכשרים ביניהם.

תכנית לימודים קבועה לא היתה בחדר ובכל זאת היה איזה שטנדרט ממוצע כמו: חומש עם רש״י, גמרא עם רש״י, למודים עונתיים לשבת — למוד הסדרה בהטעמה, פרקי אבות בקיץ — לחגים וליום האבל הלאומי ט׳ באב — חמש מגילות אקדמות ודף גמרא במסכתא גטין המספר על החרבן — ואצל מלמדים בעלי דרגה יותר גבוהה גם תוספות ופוסקים. נוסף לזה היו מלמדים גם נ״ך, מדרש וכתיבה בלשון הקודש, כל זה לפי כשרונם של התלמידים וטעמו של המלמד. בשנות הלמוד הראשונות, בערך עד להתחלת למוד הגמרא, היה המלמד בא לפעמים בשבת לבית הורי התלמיד כדי לבחון אותו בנוכחותם („פארהערן״). מחובתו של המלמד היה גם ללמד את תלמידו שהגיע למצוות את דיני תפילין והנחתם בפועל. שאלת „ההפטרה״ של בר מצוה בשבת לא היתה קיימת כי בגליציה היא נאמרה על ידי כל המתפללים בלחש.

גם שיטות החנוך היו שונות לפי מזגו של הרבי, — כך נקרא בפי התלמידים — בזמני: ר׳ מרדכי מלמד הדרדקי היה ידוע בתקיפותו לגבי תלמידיו ואפילו לגבי תלמידותיו, אבל הרבה הורים העדיפו אותו בגלל זה על ר׳ אליהו דוד הנוח. ר׳ יעקב איש נוביוש (על שם הכפר ממנו בא) שחדרו היה במשך הרבה שנים עד להתחלת המאה הנוכחית, חדר המעבר, מדרדקי ללימוד גמרא עם תוספות, היה אהוד מאוד על תלמידיו וכמו כן ר׳ חיים יעקב הגדול ממנו בדרגה, שהשתדל להנעים לתלמידיו את למודיהם בנביאים ראשונים, ספרי אגדה וכדומה שהלהיבו את דמיונם. לעמתו ר׳ משה שמואל הכהן היה מחמיר, לא נוח לתלמידים מתעצלים, אבל מחבב מוכשרים וטובים. מהנ״ך היה מלמד את ספר „משלי״ וגם משתדל להקנות לתלמידיו את ידיעת הכתיבה בלשון הקודש — כמובן בסגנון הישן — שהיה מצטין בו ומתגאה בידיעתו זאת — מכתבים חשובים היה כותב עוד בנוצת אוז.

וכך במשך כל תקופה מלמד ומלמד ושיטת החינוך שלו.

לא היתה למלמדים הכשרה ודרוג מקצועי, כי, כידוע, לא היו בתי מדרש למלמדים וחוץ מזה לא היתה עבודת הלמוד — מלומדות״ — שאיפתו של שום צעיר. אם לא היה לו די כסף או כשרון להתחיל במסחר או אם נכשל בו, ניסו יחידים את כחם בלמוד תינוקות ואם הצליחו, מצאו בזה את פרנסתם. בהרבה מקרים היו העוזרים („בלפר״) במשך הזמן למלמדי תינוקות. ההכשרה והדירוג היו מתפתחים באופן טבעי מאליהם לפי ידיעותיהם וכשרונם במקצועם והתלמידים היו עוברים בהתאם לזה מחדר לחדר.

העומדים בראש הדרוג היו לא מלמדים מקצועים, רק בעלי מקצועות אחרים וברובם סוחרים בעלי תורה, שלא מצאו את פרנסתם המלאה במסחר ולמוד התלמידים הכניס להם הכנסה צדדית נוספת. הם היו מלמדים מספר קטן של תלמידים שעברו כבר את כל שלבי הלמוד בחדרים ומקום הלמוד שלהם היה על פי רוב בית המדרש.

החדר היה בדרך כלל בדירתו הפרטית של המלמד ולכמה מלמדים היו גם רשיונות מצד השלטונות לנהל חדר, אבל תמיד למספר קטן של תלמידים מאשר למדו בפועל. במקרים של בקרת מצד השלטונות — על פי רוב היה מישהוא מודיע למלמדים על המבקרים המתקרבים — היו התלמידים — ואצל בעלי רשיונות: „המיותרים״ — נמלטים מהחדר ובאין יכולת לעשות את זה היו מסתתרים בדירת המלמד כדי שמספר התלמידים לא יעלה על המותר.

תפקיד מיוחד היה לאשת המלמד ובפרט לאשתו של המלמד הדרדקי. היא שמשה כעין אחות צבורית, משגיחה על הפעוטים ובעת הצורך סותמת את פצעיהם בלחם מרוח בחמאה וחובשת בקורי עכביש כנהוג בימים ההם. כפי שמסופר בפרק על צדקה, השתדלה הנהלת הקהילה לסדר מקום למוד מרוכז בחדרים מרווחים בבית שנבנה במיוחד לצורך זה וחלק החדרים היה כבר מוכן אבל לדאבוננו לא זכינו ואחרים ירשו את הבית.

גם „אגודת ישראל״ המקומית — אז עוד בשם „שלומי אמוני ישראל״ — השתדלה בפרק זמן מסוים אחרי התארגנה בעיר, להנהיג שיטות יותר מודרניות בחדר הישן ע״י דרוג המלמדים, השגחה עליהם באמצעות ועדות בקורת מורכבות מאוהדיה בעלי בתים יודעי תורה, שבחנו מדי פעם את התלמידים והוציאו להם תעודות גמר הלמודים. (ראה צלום התעודה). הם גם עודדו מלמדים צעירים בעלי יוזמה שיעזרו להם בהטבת שיטות הלימוד כמו, למשל, המלמד ר׳ נת שרייבר שבחדרו נתנה התעודה המצולמת. הוא עלה מהר בדרגה כי מסטריזוב עבר לשמש מורה בתלמוד תורה בקהילת גורליצה הגדולה מעירנו. אבל פעולת האגודה לא היתה שיטתית והיתה נפסקת מדי פעם.

תשלום המלמדים היה ל„זמן״ — חצי שנה — ז.א. מאסרו חג סכות עד לחג הפסח ומאסרו חג הפסח עד הסכות. ימי החגים היו ימי החופש היחידים. התשלום היה מודרג כמו הלמודים ונוסף לזה היה המלמד — גם ה„בלפר״ — מקבל מתנות חג מהורי תלמידיו בדומה לכלי הקודש. הלמוד נמשך בהפסקות קטנות מהבקר עד הערב ובחורף גם בלילה. אז היה המלמד מקבל סכום קטן מדי שבוע, בתורת דמי תאורה — נפט.—.

למוד התורה היה, כידוע, דבר קדוש ליהודים וגם העני היה חוסך ושולח את בנו לחדר לכל הפחות עד לגיל מסוים. למחוסרי אמצעים, היתה חברת תלמוד תורה משלמת

השתתפות בהוצאות למוד ובעד ילדי העניים גם משלמת את כל שכר הלמוד. על החברה כתבתי בפרק על צדקה.

אחת השאלות הכאובות היתה תמיד החנוך היהודי של הבנות. לפני שנים ידעו רק מעט נשים קרוא וכתוב. בבית התפילה היו היודעות קוראות את התפילות לפני שאר הנשים — בעיירה היו מספרים בדיחות על טעויות מצחיקות הנעשות אז משמיעה לא נכונה של המלים, שאת פרושן לא הבינו גם הקוראות — במחצית השניה של המאה הקודמת ידעו כבר רוב הנשים להתפלל ולקרא בתרגום יהודי של החומש — „טייטש חומש" — ואת הספר לנשים „צאינה

אשור פרס לתלמיד
א באשטעטיגינג פון א מתנה פאר א תלמיד

וראינה". היות ולא היו מלמדים מיוחדים לילדות ומעט מאוד אנשים יכלו להרשות להם לשלם למלמד פרטי בבית, נשלחו רוב הילדות לחדר הדרדקי ולמדו ביחד עם הילדים קרוא וכתוב ולפעמים התקדמו עד להתחלת למוד החומש. היה זה עוד בזמן שבבית הספר הכללי הפולני היו כתות נפרדות לילדים וילדות. מזה ומשיטות הלמוד והחזקת המשמעת המיושנות סבלו הילדות יותר מהילדים, כי המלמדים לא נהגו בכלל לדבר אליהן בלשון רכה ולא הבחינו בין ילד לילדה. בלמדי בחדר הדרדקי הייתי עד ביחד עם כל הפעוטים ל„פעקל" — אחד הענשים האכזריים והמשפילים בחדר — שנעשה לילדה הממררת בבכי. הדבר מצא את פתרונו החלקי עת קמו מורים פרטיים — רוב תלמידיו של זינביל גרינבלט, הרצקה וברר ואחרים היו נערות — ויותר מאוחר על ידי למוד השפה העברית בהשפעת התנועה הציונית ופעולות תרבות של ארגוני הנוער.

גם לימוד דת משה שהונהג בבית ספר העממי הממלכתי הפולני בשנות השלשים, בדומה ללמוד הדת הקתולית שהיה נהוג באותו בית ספר מאז. הלמודים נוהלו על ידי מורה הגברת דיללר שהגיעה מעיר אחרת — לא תרם הרבה לידיעת היהדות של התלמידים ובפרט של הבנות. היה זה למוד שטחי של קצור ספר התורה עם באור של מספר מצוות מעשיות ושפת הלמוד היתה רק הפולנית.

בשנות השלשים נעשה על ידי הסתדרות „אגודת ישראל" המקומית נסיון לפתור באופן יסודי את בעית החנוך היהודי לבנות על ידי יסוד בית ספר לבנות של „בית יעקב".

מספר 36 ... בעזה"י ... שנת תרצ"ג

קנאת סופרים ... תעודת הלימוד ע' הת"ת תלמוד תורה ... תרבה חכמה

בהשגחת אגודת שלומי אמוני ישראל בסטריזוב

מחלקה ... בחורף / בקיץ שנת תר"צ

שם התלמיד: חיים זאהרר

שם המלמד: ר' נתן שרייבער

הצטיינות

סדר הבחינות	יום הבחינה	בהנהגה	דרדקי	חומש עם רש"י	גמרא פשוט	גפ"ת	למוד בפ"ע	שלחן ערוך	חתי' המנהל
בחינה א'	[illegible]	[illegible]		[illegible]					[illegible]
בחינה ב'	[illegible]	[illegible]		[illegible]					[illegible]
בחינה ג'	[illegible]	[illegible]		[illegible]					[illegible]
בחינה ד'	[illegible]	[illegible]		[illegible]					[illegible]
בחינה ה'	[illegible]	[illegible]		[illegible]					[illegible]

בחורף / בקיץ שנת תרפ"ט למד שיעורו: גמרא פשוט מס' ... מן דף ... עד דף ... גפ"ת בעיון מס' ... מן דף ... עד דף ... שו"ע ...

בחורף / בקיץ תרפ"ט הבע"ל יוכל ללמוד במחלקה ...

בסטריזוב יום כ' לחדש אלול תרפ"ט

חתי' האבות ... חתי' הנשיא ... חתי' המלמד

מקום החותם

כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך

שיעור למעלות: א' מצוינת מאד, ב' משובח, ג' טוב, ד' בינוני, ה' גרוע.

תקנות ואזהרות

יעדער תלמיד זאלל:

א) היטען די פּינקטליכקייט ניכט פעהלען קיין טאג אויך ניכט פערשפּעטיגען צו קוממען אין חדר;

ב) צו זיין געהאָרזאם. עהרען דען רבין, די עלטערן אונד יעדען מענשען;

ג) פיהרען זיך ארטיג. ניכט שלאגען זיך. ניכט בעליידיגען יעמאנדען. ניכט לויפען אויף דער גאססע אונד ניכט אומגאנג האבען מיט זאלכע וואס לערנען ניכט קיין תורה אונד פיהרען זיך ניכט יודיש אונד אנשטענדיג:

ד) טראגען א ארבע כנפות מיט כשר'ע ציצית. שלאפען מיט דען קאפף בעדעקט. אב-ניגעסטען זיך די הענד יעדען טאג פאר דען אנציעהען דער מלבושים. מאכען א ברכה ראשונה ואחרונה בייא יעדעם עססען אונד טרינקען. וואשען זיך פאר יעדען עססען. אונד בענטשען ברכת המזון אוים דעם סידור. ניכט רעדען בשעת התפלה. אויסהערען קריאת התורה אונד שמונה עשרה אונד נאָכזאגען ברוך הוא וברוך שמו אמן נאך יעדער ברכה:

בעמערקונג פיר די עלטערן:

יעדע עלטערן פערדען געבעטען זיא זאללען זיך אויך זעלבסט אין חינוך של בניהם יחי' מיהע געבען, אונד אויך זעלבסט פערהיטען דאמיט זיך צו איבערצייגען אונד בייהילפיג זיין די גבאים, צו טראכטען דער זאהן זאלל קוממען צור צייט אין חדר ניכט פערפעהלען אויך ניכט פערשפעטיגען.

תעודות חדר תלמוד תורה בסטריזוב
א צייגניש פון תלמוד תורה חדר

גן ילדים עברי
הילדים: 1) שיף, 2) דויטש, 3) לוסטגרטן, 4) גולדמן—לסט, 5) מייזלס, 6) טהים, 7) שליסלברג, 8) ברגלס, 9) גרטנר, 10) טויב—גרטנר, 11) ליכטמן, 12) הינא פייס בת שמואל ורחל פייס מסיעת בהתנדבות, 13) זלצמן, 14) קרפ, 15) שכר־הגל, 16) רוזנבליט, 17) דן, 18) ברגלס, 19) רוזנטל, 20) העוזרת, 21) המורה אלקה שולמן.

שנוהל על ידי מורה צעירה הגברת וסרמן שהגיעה מעיר אחרת. הנסיון שהיו לו כל הנתונים להצלחה, לא הצליח — מסיבות לא ידועות לי — ואחרי כמה שנים התפרק בית הספר, למרות שזה היה מועיל מאוד בעיירה בשטח החנוך, מספר תלמידותיו היה גדול לערך וגם למדו בו בנות אנשים שהיו רחוקים מה„אגודה".

הנסיון האחרון לפתרון שאלת החנוך היהודי של הבנות בסטריזוב היה יסוד גן הילדים העברי שנפתח על ידי ההסתדרות הציונית המקומית אחרי שנסגר בית הספר של „בית יעקב". מטעמים תקציביים וגם כדי לאפשר למוד השפה העברית לצעירים ולצעירות יותר מבוגרים, היה הגן משולב עם קורסים ללמוד השפה העברית לתלמידי בית הספר העממי וגם לגומרי בית הספר הזה. המוסד החנוכי הזה התקיים עד פרוץ המלחמה ורק בהתחלתה עזבה המורה — השניה במנין — את סטריזוב והופסקו הלמודים.

החנוך החילוני

עד לעשרות השנים האחרונות של המאה הקודמת לא היו יהודי סטריזוב שולחים את בניהם — ומעטים מאוד את בנותיהם — לבית הספר הכללי הפולני. את ידיעת שפות הארץ, הפולנית והגרמנית, היו רוכשים בלמוד בית אוטו־דידקטי ולפעמים בעזרת מורה פרטי. בחור, חובש בית המדרש, היה רוכש קצת ידיעות כלליות בשתי השפות בלמדו באותו זמן בספרי עזר שונים ואם רצה לפני נשואיו להשתלם בידיעות הנחוצות לו, לכשיהיה לסוחר עצמאי, היה פונה לעזרת המורה הפרטי — שגם הוא רכש את ידיעותיו בצורה דומה — וזה לימד אותו את התורה הזאת על רגל אחת ז.א. בזמן קצר מאוד. הרבה מיהודי הדור הקודם הגיעו בכל זאת לרמה די גבוהה בידיעותיהם וגם בסטריזוב היו כמה אנשים מענינים מסוג זה. הבולטים בהם שכדאי להזכירם: ר' זלמן זגנר, גיסו של הדיין ר' אלתר עזרא, שהתישב אחרי זה בתור מורה פרטי בעיר דוקלה, הוציא מספר ספרי למוד לחשבון ומטמטיקה שהיו נפוצים בזמנו בין יהודי גליציה. ר' צבי מוהרר שנהל במשך הרבה שנים את מרשם התושבים היהודיים בסטריזוב („מטריקה") — באוסטריה וגם אחרי זה בפולניה, היה המרשם מעין זכיון פרטי, נפרד לנוצרים שהיה בידי הכומר וליהודים בידי יהודי יודע ספר — רוב רבני גליציה בעירות פגרו בידיעות חוץ — שעבר לצרך זה בחינה מיוחדת. את שכרו קבל מתשלום הנזקקים למשרד זה — ר' צבי מוהרר היה בנעוריו מורה פרטי, פקיד הדואר ובמשך הרבה שנים עד סוף ימיו פקיד בלשכת המס הממשלתית בסטריזוב, לפי הסכם מיוחד מבלי לקבל קביעות, כי כיהודי שומר מצוות ככל יהודי העיר, לא עבד בשבת וחג. ר' אלטר נחמיה, אחד מנכבדי

העיר, קרוב משפחת דיאמנט הענפה, חבר במשך שנים כמעט בכל ועד הקהילה וועד העיריה ואחד מסגני ראש העיר מטעם היהודים, היה גם יהודי משכיל, שנהל במשך שנים את משרד אחד משני עורכי הדין בעיר למרות שלא בקר מעולם בבית ספר כללי. על ר' יעקב גרינבלט ומשפחתו אכתב במקום אחר.

בעשרת השנים האחרונות של המאה הקודמת התחילו — מעטים — לשלוח גם את בניהם לבית הספר העממי הממלכתי הפולני עד שלבסוף כמעט כל ילדי ישראל בעיר קבלו חנוך רשמי כפול, מסורתי בכל צורותיו וכללי יסודי פולני ונוסף לזה חנוך אוטודידקטי כי כמעט כל ילד או ילדה השתלמו בידיעות כלליות ויהודיות באמצעות קריאה, למוד אצל מורה פרטי, למוד השפה העברית ופעולות תרבות של ארגוני הנוער. הילדים למדו בבית הספר הכללי מגודלי פאות וחובשי כיפות והיו כמובן חפשיים מלמודיהם בשבת וחג. את שעוריהם של אותם הימים היו עושים לפי הוראות חבריהם הנוצריים ואת שעות הלמודים בחדר היו מתאימים לשעות החפשיות מלמודי בית הספר הכללי. הילדים האלה עמלו קשה בלמדם מהבקר עד הערב ובחרף עד הלילה. בשנים האחרונות פחת אמנם מספר חובשי בית המדרש אבל את החנוך היהודי היסודי, והמסורתי, קבלו כמעט כל ילדי סטריזוב היהודיים בחדר.

בסטריזוב היה גם בית ספר תיכון עירוני־פולני, שלמדו בו תלמידים יהודיים תושבי ערים אחרות ורק יחידים מתושבי סטריזוב, כי — כאמור — יהודי סטריזוב החסידים לא נתנו לבניהם — גם המוכשרים — להמשיך אחרי גמר חק למודיהם בבית הספר העממי והנספח לו — הקורס המסחרי — מקצועי, פן יתרחקו מדרכי היהדות ובפרט כי מיד בהתחלת למודם בבית הספר התיכון, היו מוכרחים ללמוד בשבת. בזמן האחרון גדל אמנם מספר התלמידים היהודיים יוצאי סטריזוב בגמנסיה העירונית אבל רק אחד מהם גמר את חוק למודיו בבית ספר גבוה.

לעומת זה יצאו גם מסטריזוב תלמידים, בחורי בית המדרש לבתי מדרש למורים עבריים — ונמנו על מפיצי הלשון העברית בתפוצות הגולה.

מפלגות

בקרב האוכלוסיה היהודית בסטריזוב היו בס"ה שתי מפלגות. „אגודת ישראל" וההסתדרות הציונית לכל הסתעפויותיה. על ההסתדרות הציונית שהיתה החזקה והמאורגנת בין שתיהן ופתחה במשך למעלה מ־30 שנה ובפרט 20 השנים האחרונות עד התחלת ספטמבר 1939 פעולה נמרצת ביחוד בין הנוער, אני כותב במאמר הבא.

האגודה התארגנה בעיר אחרי שהתישב בה זמנית ר' נפתלי חיים הלברשטם נינו של הרבי המפורסם ר' חיים הלברשטם מסנץ, בהתחתנו עם בתו של רב העיר. עוזריו הפעילים היו: גיסי ר' יעקב יצחק ברנשטין, ר' יואל גליקמן הצעיר שלמה דיאמנט ואחרים, והרוח החיה בכל שנות קיומה של „האגודה" היה מזכירה הצעיר משה שורצמן, אחינו של ר' שלום, שאנו כותבים עליו להלן. היא פעלה בשדה החנוך היהודי כאמור, וגם נסתה במשך זמן לארגן את בנות האגודה — הארגון נקרא בקצור „הבנות" — אבל הם לא התמידו בפעולתם הצבורית. היו מתחילים בפעולות שונות ומפסיקים אותן. הסיבות לא ידועות לי, אולי מחוסר

כיתת בית ספר ממלכתי עממי לבנות בסטריזוב. רוב התלמידות יהודיות, המורים נוצרים.
א כיתה פון פוילישע פאלקסשול פאר מיידלעך. דער רוב שילערינס זענען יידישע אלע לערער קריסטן.

אנשים מתאימים או חוסר התמסרות לרעיון דבר שדוקא מצוי במידה כה רבה בין הציונים. אמנם רוב יהודי העיר יכלו להיות חבריה ותומכיה הפוטנציאליים, אבל זה גם היה בעוכריה בתור מפלגה, כי לא היה מקום לעשות תעמולה לחנוך דתי, למוד תורה וקיום מצוותיה בין אנשים שקיימו את כל זה בלאו הכי מהכרה פנימית ובדרך כלל לא היה להם צורך בארגון. הנגודים בין הציונים והאגודה לא היו חזקים ונחלשו עוד ע״י הרוח השוררת בין ציוני סטריזוב שהשתיכו רובם לתנועה הסתם ציונית וחיו בנוגע לעניני דת ומסורת לפי הרוח השוררת בתנועת „המזרחי". הוסיפו לזה עוד קשרי משפחה בין חברי שתי המפלגות וידידות של רוב אנשי העיירה שלא בוטלה אף פעם בגלל נגודים מפלגתיים. הנגודים בין „האגודה" והציונים באו לידי ביטוי יותר חזק רק פעם אחת, בהתחלת פעולת „קרן היסוד" בסטריזוב בשנת 1921. היות והיתה זאת הפעולה הראשונה של הציונים בקנה מידה גדול ונעשתה גם בקרב הצבור הדתי והחסידי שנחשב בעיני אנשי „האגודה" לשטח השפעה שלהם. כפי שיסופר להלן נכשלה האגודה בהתנגדותה והפעולה הוכתרה בהצלחה. על כשלון נסיונה של „האגודה" לפתור באופן יסודי את הבעיה החשובה של החנוך היהודי לבנות כתבתי למעלה.

ברוב הבחירות למוסדות המחוקקים בפולניה הלכו הציונים יד ביד עם „האגודה" וכך גם בסטריזוב. בשאלות מדיניות מקומית פסקה פעולת המפלגות הכלליות ובמקומן באו קבוצות מקומיות. בריב שני הרבנים המתחרים השתייכו חברי אותה המפלגה לשני הצדדים היריבים ואותו הדבר גם בשאלות פוליטיקה מקומית כללית, כשכל צד וגם היהודים התרכזו מסביב לנכבדי האוכלוסיה הנוצרית. בראשית המאה הנוכחית היו היהודים מאוחדים בהתנגדותם למפלגת הכומר יבלצינסקי, שהיה אמנם תומך לפעמים בעניים יהודיים בודדים אבל בתורת מעריצו של הכומר האנטישמי סטוילובסקי היה שונא את כלל ישראל, ואחרי מאורעות שנת 1898, כשאהדתו היתה נתונה למתפרעים, עמד בכל כח השפעתו לצדם של אלה, שנסו לנשל את יהודי העיר מפרנסתם (על זה אכתוב באריכות להלן). היהודים עם אבי, ר׳ זאב דויטש, ר׳ משה דיאמנט ואחרים עמדו לצד מתנגדיו הנוצריים ותרמו בכח מספרם — (אז היוו עוד 50% של אוכלוסית העיר) —, אחדותם והתמצאותם בעניני פוליטיקה מקומית להרחיקו משלטון העיר ולהקטין בזה ככל האפשר את השפעתו — הגדולה בלאו הכי — על האוכלוסיה הנוצרית בעיר והסביבה. גם אחרי זה, במאבק על ראשות העיר, היו היהודים על פי רוב מאוחדים עומדים לצדם של מנהיגים מקומיים, שבהתנהגותם מצאו את הבטחון שלא יפלו לרעה את היהודים בהגיעם לשלטון, ויש שהיו גם לוקחים מהמועמד חצהרת התחיבות להתנהג בהגינות ביחס ליהודים. יותר מאוחר היו כבר היהודים מפולגים, תומכי שני הצדדים במאבק על שלטון העיר, בין מפלגת הכומר קביצינסקי ויד ימינו קונ׳יצ׳קובסקי ובין מתחרהו הרופא ד״ר יוסף פטרין וגם הפעם עזרו לבסוף לזה האחרון — רוב היהודים וגם הציונים בתור ארגון היו לצדו כפי שיסופר להלן — לנצח את יריביו ולעמוד בראש העיריה במשך הרבה שנים עד יומו האחרון.

ד״ר פטרין היה דמות מענינת. בן למשפחה נוצרית עירונית ענפה שלפי השמועה מוצאה מחייל שבדי שנשאר בפולניה אחרי מלחמתה במלך יאן קזימיר והתישב בסטריזוב. משפחתו היתה עשירה ומושרשת בעיר והוא שהיה רופא מצליח שמש כראשה, היה חריף מאוד למתנגדים יהודים ונוצרים כאחד ואוהב את תומכיו יהודים ונוצרים כאחד בכל נפשו ועוזר להם בכל הזדמנות.

בהספידו את ר׳ יוסף דיאמנט ז״ל שנפטר בדמי ימיו הביע את צערו על מות ידידו במלים: „אני אדם זקן הלואי והייתי הולך במקומו". כל בני משפחתו, לרבות אשתו, היו קתולים אדוקים שהקימו מכספם כנסיה קטנה על ראש גבעה, בצפונה של העיר והוא, היה הולך לכנסיה לעתים רחוקות מאוד. כאמור שנא גם את מתנגדיו היהודים, אבל לא בתור יהודים כי לא היה בו אף שמץ של שנאת ישראל ולא רק לתומכיו אלא גם לסתם יהודים, עשה טובות רבות ובפרט בתורת ראש העיר. בהשפעתו או לפי דוגמתו היו גם בני משפחתו העשירים נושאים ונותנים עם יהודים ונכנסים לשותפות אתם והיו גם תומכים בעניים יהודים שהיו בני ביתם. על מותו התאבלו כל יהודי העיר וכבדוהו בהשתתפות המונית בהלויתו — דבר נדיר מאוד ביחסים בין יהודים ונוצרים — וגם בסגרם כלם כאיש אחד את חנויותיהם כשעברה ההלויה דרך העיר.

גם אחרי מותו עד סוף ימיה של הקהילה המשיכו היהודים להשתתף בכל מדיניות מקומית לצדם של הנוצרים, במקום שלא היה ענין יהודי מיוחד.

התנועה הציונית

הרעיון והתנועה הציונית שהקיפו כבר את כל העולם היהודי הגיעו לבסוף גם לסטריזוב. רעיון חיבת ציון היה ידוע לפני זה ליחידים אבל לידי ארגון אצלנו לא הגיע.

הציוני הראשון בעיר, עוד בחיי הרצל, היה משה מאיר זידמן, בנו של ר׳ אלתר עזרא הדיין. הוא הטיף לציונות אבל לא הצליח לארגן תנועה ולא עסק בעבודה מעשית. פרטים על חייו המלאים נגודים ולבטים נפשיים אני כותב הלאה במאמרי „הציוני הראשון בסטריזוב". אחריו התחיל בעבודה ציונית מעשית בקנה מידה קטן, הצעיר שלום פלוימנהפט, שלא יצא מכתלי בית המדרש, בן סוחר, מתקדם לפי מושג הימים ההם.

באותו זמן נמצא בעיר חובב ציון נלהב ר׳ שמחה פינגולד שהגיע לסטריזוב כפקיד בחברה לשווק עצים והתישב בעיר, אבל לא ניסה לעשות נפשות לרעיון זה. עליו ועל מפעל חייו כותב הלאה נכדו בן עמי פינגולד.

בשנת 1907 לפני הגירת המשפחה אסף משה פינגולד בחור כבן עשרים, בנו הגדול של ר׳ שמחה חמשה בחורים

צעירים ממנו את מרדכי ברב, יואל גרינבלט, אריה דיאמנט, צבי אלעזר שטרנברג ויצחק טנצר, הרצה לפניהם על התנועה הציונית וארגן אותם בתור הועד הציוני הראשון. בתור יושב ראש בחרו במרדכי (מקס) ברב, בנו של ראש הקהילה, שהיה היחידי בעל חנוך חילוני, בעוד שיתרם היו עד אז חובשי בית המדרש. בתורת מורשה לקרן הקימת — אחת הפעולות החשובות של הועד — בחרו ביצחק טנצר, שהחזיק במשרה הזאת עד שהועד הזה התפרק מאליו אחרי מלחמת העולם הראשונה, אחרי שרוב חבריו עזבו את העיר והוחלף על ידי צעירים שגדלו בינתים. מטעמי פרסטיז׳ה בחר הועד הראשון את ר׳ צבי פפר, בעל בית דפוס היחידי בעיר, יהודי משכיל שהגיע לסטריזוב החסידית מעיר המשכילים מושצ׳יסקה, ליושב ראש כבוד של התנועה המקומית.

יסוד התנועה לא הביא בעקבותיו התנגדות כללית למרות זה שהרוב המכריע של ההורים התנגד לציונות באמרם כי הציונות דומה לפרה האדומה המטהרת טמאים — את אלה שהתרחקו מהמסורת היהודית — אבל גם מטמאה טהורים, את בני הדתיים והחסידים. היתה רק התנגדות פרטית של הורים בבית, בדאגה שבניהם לא יסטו חלילה מדרך הישרה. ההתנגדות הזאת שהתעוררה פעם אחת בשנת 1921 בהתחלת מפעל „קרן היסוד" היתה בלי השפעה על כלל היהודים בעיירה, ונחלשה במשך הזמן ובפרט שהתנהגותם של ציוני סטריזוב — כפי שיסופר — לא נתנה שום סיבה להתנגדות ומנהיגיה המקומיים של התנועה נמנו במשך הזמן בין חשובי הקהילה. ההתנגדות התקיימה רק אצל יחידים קנאים.

ראשית פעולתו של הועד, היה אסוף כספים ליסוד ספריה חילונית, שתשמש גם מרכז לכל פעולה ציונית. אחרי התקשרם עם ההסתדרות הציונית בלבוב וקבלת עזרה מהם בספרים, שכרו חדר קטן ויסדו את הספריה בשם „ספריה יהודית". בהיות להם כבר „בית" התחילו בפעולות הציוניות הרגילות, אסוף כספים לקרן הקימת, הפצת השקל וכו׳. את הכסף לקרן הקימת אספו בכל הזדמנות, כמקובל, ומצאו עוד הזדמנות אחת, שהיתה אורגינלית לסטריזוב. בחורי הועד הראשון, שהיו פעילים בתור בחורי בית המדרש בחברת „קנין ותקון ספרים", שהיתה עוסקת בקנית ספרים, תקונם והנהלת הספריה התורנית הגדולה של בית המדרש הנהיגו אחד מאופני אסוף כספים הנהוג לחברה זאת, לצורך הקרן הקימת לישראל. בחג שמחת תורה, שבו כל יהודי עולה לתורה, היו מתאספים הבחורים הציונים ואוהדי התנועה מכל בתי התפילה לקריאה משותפת והנדרים היו מכניסים סכום הגון לקרן הקימת. המנהג הזה נשתרש בעיר והיה נהוג כל ימיה של התנועה.

הבחורים האלה לא הבחינו אז בין סיעות התנועה והשתייכו לתנועה הסתם ציונית שהיתה החזקה ביניהן והחברים התיחסו אליה כאל תנועה ציונית כללית בלי גוון מפלגתי. היחס הזה נמשך גם אחרי מלחמת העולם הראשונה כשנתארגנו בגליציה שני מרכזים ציוניים אחד בלבוב לגליציה המזרחית ואחד בקרקוב לגליציה המערבית והתקיימו עד ספטמבר 1939 במרכזים ובפרובינציה ובסטריזוב בכלל. התנועה הסתם ציונית היתה במשך כל הזמן החזקה ומנהיגיה היו דה פקטו מנהיגי הציונות בגליציה ושלזיה.

בכל זאת היו השקלים הראשונים שהפיצו בסטריזוב בשנת 1908 (מכרו אז כ־105 שקלים) שקלי „המזרחי". לתנועה הצטרפו עד מהרה צעירים שואפי השכלה שאך זה הגיעו לגיל מצוות. הספרים של הספרות העברית החדשה ממאפו וסמולנסקין עד ביאליק ואחד העם וספרי מדע יהודיים בעברית ובגרמנית ובפרט תולדות היהודים של גרץ הלהיבו את דמיונם, בגלותם להם עולם יהודי שלא הכירוהו עד כה. הם עזרו לגדולים בפעולה ובאספם כספים וחומר — בולי דואר וכד. — היו גאים בהופיע שמם בעתון הציוני הרשמי בוינה. אז התחיל להתפשט גם למוד השפה העברית המודרנית — קצת עברית ידע כל בחור בית המדרש ולקרא ספר עברי או „המצפה" — שבועון עברי שהופיע בקרקוב בעריכתו של מנחם לזר — לא היה קשה להם כלל — והלמוד הנפוץ אז היה דרך 32 מכתבי שבח וולקובסקי בקרקוב, שהיו מקובלים בין הצעירים כשיא השלמות בחנוך העברי. הם שקדו על התנ״ך בעזרת המפרשים המקובלים וגם התארגנו בחוגים לדבור העברי.

בשנת 1910 יסד הועד הציוני של סטריזוב, לפי בקשת כמה צעירים, בני פרישטק הקרובה עם שלמה שמידט בראשם, סניף של הספריה היהודית, אבל שם לא האריכה הספריה ימים. פרישטק היתה עיר קנאית ובבוקר יום חורף, התפרצו הקנאים עם מנהיגם ר׳ חיים מאיר בראש לחדר הספריה, הוציאו משם את כל הספרים ושרפו אותם בתנור בית המדרש ברוב עם. המשפטים שבאו בעקבות המעשה הזה נגמרו בפשרה כי ציוני סטריזוב סלדו מזה — כדרכנו בגולה — להכניס יהודים לבית סוהר. תנועה ציונית ראויה לשמה לא התפתחה בפרישטק עד סוף ימיה של הקהילה, למרות שמספר יהודיה היה גדול בהרבה משל סטריזוב.

בעבודה פוליטית מקומית לא עסקו הציונים עד למלחמת העולם הראשונה וכמה שנים אחריה מפאת מספרם הקטן וגילם הצעיר של החברים, אבל עמדו בעת צורך לימין ההסתדרות הצונית הארצית, שדגלה עוד בימי שלטון אוסטריה ברעיון של מדיניות יהודית עצמאית ולא כנגררת אחרי המפלגות הפולניות. גולת הכותרת של המדיניות הזאת היתה בחירת ארבעת הציונים גבל, מאהלר, שטנד ושטרייכר בתורת צירים לפרלמנט האוסטרי בוינה בבחירות הכלליות הראשונות בשנת 1907. בשנת 1911 כשהופיע כמועמד הציונים במחוז הבחירות שסטריזוב היתה שייכת אליו (המחוז היה מורכב באופן מלאכותי מעיירות שונות כדי למנוע רוב יהודי) — ד״ר צבי סירופ עורך דין מצנז נגד מועמד השלטון פרופ׳ ולדיסלב לאופולד יבורסקי, נהלו הציונים תעמולה נמרצת בעד מועמדותו של ד״ר סירופ. כשהגיע אז לסטריזוב

מר משה דייטשר בעל בית דפוס בקרקוב, שהיה אחרי זה בפולניה החפשית סנטור מטעם האגודה, כדי לנהל תעמולה בקרב היהודים בעד פרופ׳ יבורסקי, הוא נתקבל מצד הצעירים הציונים בקבלת פנים כה „גלבבת״ שלא הספיק לנאום ויצא את העיר בחפזון בחסות המשטרה. התעמולה הציונית לא עזרה אז לד״ר סירופ וגם לא לאחרים בגליציה, כי נוסף למחוזי הבחירות המלאכותיים היתה השפעת השלטון, פרנסי הקהילות והרבנים שתמכו בשלטון עדיפים מהתלהבות הציונים.

הפעילות הציונית הזאת בקנה מדה לא גדול נמשכה עד להתחלת מלחמת העולם הראשונה ונפסקה כמעט לגמרי עם פרוץ המלחמה. כל החברים הבכירים גויסו לצבא האוסטרי ואחריהם הצעירים שגדלו והגיעו לגיל גיוס, ונוסף לזה יצאו רוב אנשי העיר בהתקרב הרוסים שנית לעיר. התנועה לא התארגנה יותר במשך כל ארבע שנות המלחמה, התנהלה רק פעילות קטנה של ועד הקרן קימת לישראל שמנהלו יצחק טנצר לא גויס לצבא.

אחרי שנגמרה המלחמה והבחורים חזרו מהצבא התארגנה שוב התנועה בראשותם של ארבעה מהראשונים מרדכי ברב, אריה דיאמנט, יצחק טנצר וצבי אלעזר שטרנברג וכמה חדשים, משה יוהננס, איש גורליצ׳ה, שותף למנסרה — בית החרושת היחידי בעיר —, הצעירים אברהם ברב, אהרן דויטש, אריה קלב, שמואל טנצר, הבחורות — אחותי, חיה ברגלס, רחל שטרנברג, זיסל קה מלכה אייזנר ואחרים. ראשית מעשיהם היה חדוש פעולתה של הספריה שנחרבה בימי המלחמה וספריה נשדדו בהעדרם של החברים. הספריה הזאת היתה מהתחלת התנועה ועד סופה מרכז כל פעולה ציונית בעיר בשמשה מקום משרד, חדר ישיבות, הרצאות, אספות, נשפים וכדומה. במשך החורף 1918/1919 נהלו החברים הבכירים ובפרט צבי אלעזר שטרנברג קורסים ושעורים שונים.

הבחורות יסדו — נוסף להשתתפותן בעבודה ציונית־כללית — ארגון נערות ציוניות בשם „רות״ שבו נהלו עבודה תרבותית פוריה בין נערות העיר, בארגון הרצאות, קורסים לעברית, לתולדות התנועה הציונית, לידיעת הארץ וכדומה.

בחרף הזה נעשה גם הנסיון הראשון ליסד קורסים קבועים ללמוד השפה העברית שיתנהלו על ידי מורה מקצועי שיבוא מעיר אחרת. הנסיון הזה לא הצליח אבל התקיימו קורסים לעברית במיוחד לנערות — כי רוב החברים חובשי בית המדרש למדו כאמור בעצמם — על ידי מורים מקומיים. הידועים בהם היו חברי שמואל זינביל גרינבלט ונפתלי הרץ ובר המכונה הרצקה על שם סבו. קורסים לעברית התקיימו אחרי זה במשך שנים בהפסקות ועזרו בהרבה ביחד עם האוירה העברית שטופחה על ידי ההנהגה הציונית המקומית, להפצת ידיעת העברית בין חברי התנועה.

בשנת 1918/19 התארגן המרכז הסתם ציוני בקרקוב ומזכירה הכללי ד״ר יצחק שורצברט, שהיה מנהיגה של הציונות בגליציה המערבית ושלזיה אחרי מות ד״ר יהושע טהון, בקר כמה פעמים בסטריזוב ובבקורו עודד את החברים לפעולה נמרצת ועזר לארגן מחדש ולחזק את ההסתדרות המקומית.

בחורף 19־1918 התקיימו הבחירות לבית הנבחרים הפולני הראשון ובבחירות אלה ככבל הבחירות נהלו היהודים בהנהגת הציונים מדיניות עצמאית, בהעמידם מועמדים בכל המחוזות העירוניים וגם לא היה לחץ מיוחד על היהודים מצד השלטונות. גם בסטריזוב אורגנו היהודים לבחירות אלה על ידי הציונים והצביעו ברובם המכריע על הרשימה היהודית. תוצאות חיוביות היו אז לפעולה זו ולפעולות אחרות בכל בחירות לסים הפולני, רק בערים הגדולות, כי בפרובי־נציה היו המחוזות מסודרים באופן כזה, שמנעו מראש בחירת צירים יהודיים.

בחורף הזה היו גם סכסוכים בהסתדרות הציונית בסטריזוב בין הצעירים ובראשם אהרן דויטש, שמואל טנצר, אריה קלב ואחרים, ששאפו לקבל את הנהגת ההסתדרות המקומית והספריה לבין חברי הועד המבוגרים שרצו להחזיק בה. הסכסוך יושב מאליו כי המבוגרים הגרו אחד אחד והיחידים שנשארו בעיר בבדידותם, נסוגו מהפעולה. במקומם באו צעירים אחרים, כי אריה קלב מת בדמי ימיו והאחרים התרחקו מפעילות ציונית.

מנהיגי ההסתדרות המקומית והספריה (אחרי הועד הראשון) היו אביגדור דיאמנט — אחיו של אריה — יושב ראש, אברהם ברב — אחיו של מרדכי — מורשה לעניני הקרן הקימת ומנהל הספריה. הבחורות הינה נחמיה, פיגא גרינבלט, פיגא וינברג, איטא דמביצר, שרה זילבר, ויטה לוס ועוד ויותר מאוחר הייתי אני למזכיר ההסתדרות המקומית.

פעולה בקנה מידה רחב התחילה בשנת 1921 אחרי שנוסדה „קרן היסוד״ ושלשה צעירים בהנהגתי — אני, אביגדור דיאמנט ויעקב קה — ארגנו את הפעולה בעיר. בלהט נעורים ובאמונה תמימה כי ביכלתנו לתרום את חלקנו לאסוף הסכום הענקי בזמן הזה של 25 מליון לירות שטרלינג הנחוץ לבנין „ארץ, נגשנו לפעולה. בעוד שכל פעילות ציונית נעשתה עד אז רק בקרב חוג מצומצם של צעירים ציונים, יצאנו אז בפעם הראשונה למרחב והקפנו בפעולה זאת את כל יהודי העיר, את הצעירים הציונים, המובגרים, בעלי הבתים האוהדים, האדישים וגם המתנגדים לציונות. בלהט התלהבותנו הדבקנו את כל אנשי העיר והמתנגדים המעטים שוכנעו על ידי סתם יהודים לא ציונים שעמדו לימיננו. הפעולה היתה צריכה להתחיל בנאום תעמולה של הרב ד״ר יחזקאל לוין בבית הכנסת, אבל השלטונות לא הרשו לקיים אספה באמתלה, שהבנין מוקדש רק לתפילה ובבית פרטי לא הרשו, כי האולם אינו מתאים והיינו מוכרחים להסתפק באספה קטנה של אנשים מוזמנים ב„חדר הקהל״ (על החדר הזה כתוב בדברינו על בתי התפילה). אבל עצם הופעתו בעיירה ואסור השלטונות

שנתפרסמו מיד בעיר, עשו רושם ועזרו בהרבה לתעמולתנו. באסוף הכסף תרמו האנשים חוץ מכסף בסכומים שלא היו רגילים לתרום עד כה, גם חפצי זהב וכסף שערכם הכספי לא היה אולי גדול ביותר, אבל גדול היה בעינינו ערכם הסימבולי.

אחרי בצוע הפעולה הראשונה שעברה בהתלהבות, נוכחנו שאין זאת פעולה חד פעמית וכי נחוצה עבודה תמידית ומאומצת. אז ארגנו את ועד „קרן היסוד" שפעל כמשרד מס מסודר ומקיף אם כי מספר אנשים קטן מבהתחלה. הועד בהנהגתי וחברי אביגדור דיאמנט, עוזרי הראשי בעבודת איסוף ההצהרות, לא היה מסורבל ומורכב מחבר עובדים שהיו משתנים לפי התנאים. במשך הזמן שפעל, עד ספטמבר 1939 הצטיינו בעבודת קרן היסוד, יעקב קה, ויטה לוס, שרה רבהון נפתלי רוט, פרץ פינזל — איש „המזרחי" שעזר בפעולה בחוגים המקורבים לו — ואחרים.

ההתחייבויות היו נאספות בהתחלת כל שנה, כמעט בלי עזרת מוסדות „קרן היסוד" המרכזיים, כמקובל ברוב המקומות. במשך השנה היו צעירי התנועה גובים את סכומי ההתחייבויות השנתיות. העבודה המסודרת התנהלה, וחוג המתחייבים התרחב והלך עד להפסקת הפעולה עם פרוץ המלחמה.

בשנת 1922, אחרי שאביגדור דיאמנט ואברהם ברב עזבו את העיר, נפל בחלקי לארגן את הועד הציוני המקומי שבתור יושב ראש שלו שמשתי עד שנת 1938. במשך הזמן היו פעילים בתורת חברי הועד: אביגדור דיאמנט, אברהם ברב — שחזרו אחרי העדרם כשנה מהעיר —, יצחק דויטש, פיגא וינברג, פיגא גרינבלט, ויטה לוס, יהושע זילבר ואחיו פנחס, צבי שפירא (בימי שבתו בסטריזוב בין עליה לעליה) ועוד חברים וחברות. חברי הועד התחלפו במשך השנים לפי התנאים, אבל הנהגת התנועה — אביגדור דיאמנט בתור סגני, יהושע זילבר בתור מורשה לקרן הקימת ואחיו פנחס בתור מזכיר הועד — היתה קבועה כמעט עד לפרוץ מלחמת העולם השניה כשבטלו כל מסגרות הפעולות היהודיות העצמאיות בעיר. על כן אפשר גם לדבר על שיטת עבודה קבועה. הועד היה מאורגן לפעולה מסודרת עם ישיבות קבועות — חוץ מישיבות לעת הצורך — שבהן היה מוסר חבר אחראי על פעולתו בתקופה שבין ישיבה לישיבה. כל הפעילות הציונית בעיר אורגנה על ידי הועד והתרכזה סביבו. היתה זאת פעילות מקיפה — „קרן קימת" ו„קרן היסוד" שכל אחת מהן עבדה לפי שיטות העבודה המקובלות שלה, קרן עזרה לחלוצים שהשתתפה בקרן העזרה הארצית וגם עזרה לעולים מקומיים מעוטי אמצעים, — בחשיבות העליה ארצה הכרנו כבר אז וניתנה מצדנו העזרה המקסי־מלת לכל עולה מבלי להפלות בין העולים. גם ר' שלום שורצמן, איש „מאה שערים", קבל רשיון עליה (סרטיפיקט) בעזרתנו — המחלקה הארגונית שדאגה להפצת השקל לארגון החברים, ועדת התרבות שארגנה הרצאות, הקראות בימי זכרון ונשפים כולל עבריים וכו'. את הנשף הראשון ארגן הועד הציוני הראשון עוד בהתחלת החורף 1919 במחסן לאריזות ביצים, שרוב פועליו היו ציונים וצבי אליעזר שטרנברג היה בנו של אחד השותפים. הענין עורר סערה בין היהודים וכדי למנוע את השערוריה יצאו כמה יהודים מבית המדרש לבקר ולראות את הנעשה. הם נתקבלו בשמחה וברוח טובה על ידי הנאספים שהיו כה קרובים להם ובהיוכחם שאין שחר לשמועות הרעות עזבו בשקט את המקום. מאז נשבר הקרח והנשפים והאספות התקיימו כבר באין מפריע. במשך השנים הגענו גם לכך, שמצד אחד אופשר לנו לקיים אספות חשובות גם בבית הכנסת ומצד שני לערוך נשפים באולם הגדול של ארגון הספורט הפולני „סוקול". דבר יחיד במינו היו הנשפים העבריים שהתקיימו בכל ט"ו בשבט ואורגנו על ידי כחות מקומיים, למרות זה שעד אז לא היה בית ספר עברי במקום. בימי שהותו בעיר היה צבי שפירא מכניס לנשפים האלה מרוח ארץ ישראל דבר שעורר תמיד התפעלות רבה. הוא היה גם מדריך את הנוער הציוני, מנהל קורסים שונים ובפרט ללימוד השפה העברית ומעורר את הצעירים לחלוציות ועליה.

יותר מאוחר אורגנו נשפים עבריים מוצלחים על ידי הגננת העבריה אלקה שולמן בהשתתפות הילדים תלמידי הגן והקורסים העבריים.

בעבודה נוצלו כל הכוחות והאפשרויות שעמדו לרשות התנועה, בצירוף מסירות לרעיון של חבריה וישרם של אלה שעסקו בעניני כספים. ההסתדרות המקומית הקיפה לבסוף את רובם המכריע של הצעירים שיצאו משורותיה ובגרו בינתים והנוער שחונך על ידה ונכנס לשורותיה. יחס אחוה שרר בין כל חלקי התנועה וזה נמשך גם אחרי שהתפתחו ופעלו ארגוני הנוער השונים. תמיד היתה חזקה השאיפה למצוא את המשותף והמאחד וגם הרביזיוניסטים, אחרי עזבם את ההסתדרות הציונית, המשיכו בדרך הזאת במקום שזה לא התנגד לאידיאולוגיה שלהם. הנהגת הציונים הכלליים שהיוו כל הזמן הרוב המכריע בהסתדרות המקומית, היתה מוכרת גם כהנהגת התנועה בכלל, בכל דבר המשותף לכולם.

כפי שהיו טובים היחסים בפנים התנועה כן היה גם היחס בין הציונים לבין כלל היהודים. הציונים בתורת כלל ובתורת פרטים לא נבדלו משאר היהודים, השתתפו בכל פעולה צבורית ובכל פעולת צדקה בעיר והיו אהודים על הצבור.

אחרי שהצעירים בגרו ומספר החברים גדל, התחילו גם לעסוק במדיניות מקומית שבה היתה השפעתם גדולה, בהיותם הכח המאורגן ביותר בקרב האוכלוסיה היהודית. השתתפו במוסדות העירוניים הכלליים, כגון ועד העיריה, ועד הקהילה ואחרים. הם היו גם כדרכם, תמיד המארגנים את האוכלוסיה היהודית בעת בחירות לסים ולסנט הפולני דבר שגרם לא פעם (אחרי שהסנציה הגיעה לשלטון והשתדלה לקבל את קולות היהודים) — להתנגשות בין ראשי התנועה והשלטונות.

בשנת 1925 ארגנו החברים חיים וינברג, פנחס זילבר, יהושע שטורם ואחרים את ארגון הנוער הראשון בעיר מטעם „המזרחי". ביחד עם הפעילות הרגילה בארגוני הנוער אורגנה אז לראשונה על ידי הארגון הזה „מרכז רוחני", העליה לארץ ישראל שהתחזקה במשך הזמן, הקיפה את כל הנוער ונמשכה עד לפרוץ המלחמה. קבוצת החלוצים הראשונה שאורגנה על ידם קבלה את הכשרתה באחוזת ר' יחזקאל ולך בכפר לוטצ'ה. כדי לקבל את הסכמתו של ר' יחזקאל וולך לקבלם לעבוד באחוזתו, היה צורך בהתערבות של ר' ישראל ווילנר, חתנו של ר' יחזקאל וקרובו של הצעיר מרדכי שיף, שהשתדל אצל קרובו שישפיע על ר' יחזקאל (בכלל לא קל היה למצא מקומות הכשרה, בשביל חלוצים). קבוצת חלוצים גדולה, מחברי המזרחי, תושבי ערים שונות, קבלה את הכשרתה בחוות הכפר וויסוקה, שהיתה שייכת לשותפים בדיאן—שינגל, וחכורה לר' צבי מילבאוער איש המזרחי. כן היתה קבוצת הכשרה בניבילייץ, באחוזתו של ר' יוסף אשר וולך, בנו של ר' יחזקאל. חברי הקבוצה שעבדו באחוזתו של ר' יחזקאל וולך, יוסף וינברג, גיטל פייט ועוד, היו מן הראשונים מבני סטריזוב שעלו ארצה. קדם להם עקיבא דיאמנט, בן ר' שלמה זלמן וויסוקר, שהיה החלוץ הראשון, יוצא סטריזוב, שעלה ארצה. אמנם לא כל העולים הראשונים התאזרחו בארץ, אבל ההתחלה נעשתה ובמשך השנים עלו הרבה חברים וחברות באופן לגלי, בקבלם סרטיפיקטים, ויותר מהם באופן אילגלי. הודות לזה ולעובדה שרוב אנשי סטריזוב שהגרו במשך שנים לגרמניה, עלו ארצה אחרי עלות היטלר לשלטון — וגם אנשי שארית הפליטה, שנשארו בחיים ברוסיה עלו כמעט כולם ארצה — ישנו כעת קבוץ יוצאי סטריזוב בישראל. לעולים ניתנה כל העזרה הכספית והאר־גונית האפשרית — כולל מסמכים. — לחלק כדי להכשירם ולעשותם ללגליים ולחלק כדי לאפשר להם את הכניסה לארץ — מצד הנהגת התנועה הרשמית וכל ארגוני הנוער הקיימים שנוסדו אחרי זה.

כמו כן פעלו בארגון העליה הלא לגלית לארץ ישראל. תצוין עובדה אפינית אחת. אחרי מותו של הירש מורר, שהיה מנהל מרשם התושבים היהודיים, הוציא בנו חיים, חבר התנועה הרביזיוניסטית (כיום בארץ) וחברו נפתלי דימאנט, אחד מעסקני הנוער הציוני, מספר רב של טפסים רשמיים שונים ושלחום למוסדות הציוניים המרכזיים לקרקוב, כדי להשתמש בהם לצורך העליה הלא לגלית.

בשנת 1926 ארגן הצעיר יוסף דיאמנט, איש קרקוב, חבר התנועה הרביזיוניסטית, שעבד זמנית בסטריזוב בתור פקיד פרטי ויותר מאוחר עובד המדור הכלכלי של העתון הציוני בקרקוב Nowy Dziennik את ארגון הנוער הרבי־זיוניסטי בשם „מנורה". לארגון הזה עברו כמעט כל חברי ארגון „המרכז הרוחני" ופעיליו היו חוץ מהמארגן, אליעזר גרובר, ברוך נירנברג, פיבל שכר, יוסף דויטש ועוד הרבה חברים וחברות. הארגון הרביזיוניסטי התחזק במשך הזמן וגם נוסד ארגון „ביתר" שמפקדו היה צבי שפלר ופעיליו חיים ואיטה מורר, פסל רוס, חוה גרובר, לאה קרכר ואחרים. הארגונים הרביזיוניסטיים פתחו פעילות אידיאולוגית ענפה בקרב החברים ופעלו הרבה בקרב הנוער לארגון העליה, בעיקר הבלתי לגלית.

עזיבת ההסתדרות הציונית מצד הרביזיונים גרמה לזעזוע בהסתדרות המקומית אבל התגברו עליו על ידי גידול מספר החברים ובפרט על ידי התארגנות הנוער הסתם ציוני באותו זמן בארגוני „הנוער הציוני" ו„עקיבא" שהתחזקו גם כן במשך הזמן ועבדו ביחד עם ההסתדרות הציונית, נוסף לפעילותם הרעיונית בקרב ארגוניהם ולארגון עלית החברים. פעיליו היו נפתלי דיאמנט, נפתלי רוט, יוסף שיף ואחרים.

האחרונים התחלקו לקבוצות שונות ביניהם קבוצת בנות בשם „שושנה" ובנים בשם „בר־כוכבא", היו עורכים טיולים ופגישות ביחד עם ארגוני הנוער הציוני של הערים הקרובות ויסדו להם ספריה קטנה נוסף לספרית „התקוה" — כך נקראה אז הספריה הכללית של ההסתדרות הציונית אחרי שהראשונה „הספריה היהודית" נסגרה על ידי השלטונות.

גם נוער המזרחי התארגן בהשפעת אלימלך ולדמן, איש פשוורסק, שנשא את בת ר' דוד וינר והיה מורה לעברית בעיר יסלו הקרובה. פעיליו היו ראובן זליג מנדל, משה דים, יעקב אדסט ואחרים. נוסף לפעילותם הציונית הרגילה, יסדו גם מנין לתפילה בשבתות באולם ארגונם. אחר זמן עבר משה דים לעבוד במרכז „המזרחי" בקרקוב ומשם היה עוזר לעלית החברים בני עירו בכל הדרכים.

האווירה בעיר היתה ציונית. כל צעיר וצעירה חוץ מחרדים קיצוניים וחברי „האגודה" מצאו את דרכם לאחת מתנועות הנוער.

תנועה שמאלית לא היתה בכלל בעיר. אנשים שהגיעו לסטריזוב ממקומות, שבהם היתה חזקה השפעת הקומוניסטים, הושפעו מרוח המקום והיו פעילים בתוך התנועה.

קבוצת חלוצים התארגנה לעבודה במנסרה המקומית, הם סודרו שם בתמיכת שלשת מנהליה: שני הבעלים, ר' צבי קרכר שכל בניו היו ציונים פעילים, ר' משה יוהננס עסקן ציוני בימי נעוריו והודרכו בעבודה ע"י ר' יעקב אייזנר מנהל המנסרה, יהודי יקיר, חובב ציון, יודע ספר ובעל תפילה, איש ישר ונוח לפועליו הפולניים הקבועים והחלוצים היהודים הזמניים.

צעירים בודדים למדו מקצועות „לא יהודיים" — לפי מנהגי גליציה — כמו נגרות, מסגרות וכדומה וגם הצעירות התכוננו על ידי למוד מקצוע או התקשרות עם תנועה חלוצית ושאיפת כולם היתה — ארץ ישראל.

המפעל החשוב האחרון של ההסתדרות הציונית בסטריזוב היה יסוד גן ילדים עברי ביחד עם קורסים עבריים למבוגרים. אחרי שנסגר בית הספר לבנות „בית יעקב" — אולי מחוסר ארגון מתאים, כי מספר התלמידות היה רב — שבתנאי המקום, היה צריך למלא את החסר בחנוך היהודי לבנות, נגשה ההסתדרות הציונית בשנת 1936 לנסיון נועז —

לפי תנאי העיירה — ליסד את הגן. אחרי גיוס כספים מראש, ממספר מינימלי של תלמידים שיבטיח עבודה סדירה במשך כמה חדשים, הוזמנה הגננת אלקה שולמן — חניכת ארגון החנוך המזרחי „יבנה", בהתחשב ברוח העיירה. אורגן ועד אמהות בהשתתפות נחמה גרטנר, אשתי שרה ברגלס, רחל פייט, שרה שפירא ועוד כמה אמהות שנהלו את הגן בעזרת ההסתדרות הציונית. למרות קשיים שונים, התפתח הגן והתקיים עד פרוץ המלחמה וגם גרם לשאיפה ללמוד השפה העברית בין הנוער ובין ילדים בחוגים הרחוקים עד אז מהיהדות.

בשנת 1938 התפטרתי מראשות הועד הציוני ובמקומי בא עורך דין צעיר פ. אכט, איש לבוב, שעבד בסטריזוב והוא שמש במשרה הזאת עד פרוץ המלחמה.

הפעילות הציונית נמשכה עד הרגע האחרון. עוד בקיץ 1939 גמרנו בהצלחה את מפעל קרן הקיימת השני „הגלילה" אחרי נאומו של השליח הארצי ישראלי דר' אליהו פורצקי בבית הכנסת, שהזהיר את היהודים מפני שאננות והורה להם את הדרך היחידה המובילה לארץ ישראל. גם הנואם וגם השומעים לא האמינו כי השואה כה קרובה. ביום השישי 1.9.39 פרצה המלחמה וביום ראשון 10 ספטמבר 1939 השתלטו הגרמנים על העיירה ובוטלו כל צורות החיים היהודיים שהיו קיימות עד אז והתחילה שעת חרום. שעת החרום נגמרה כידוע באבדן הקהילה בתוך שואת יהדות פולין ואירופה.

האינטליגנציה המקצועית

אנשי האינטליגנציה המקצועית היהודית שנמצאו בעיר במשך שני הדורות האחרונים היו כולם יוצאי ערים אחרות שהתישבו בסטריזוב. היו אלה רופאים, רופאי שיניים, עורכי דין ומעט פקידים. עד למלחמת העולם הראשונה היו מעטים נוטים להתבוללות — ממתבולל קיצוני בעל הכרה עד למתבוללים סתם מנוחיות —. בימי המלחמה ואחריה עלה קצת מספרם, אבל לא היתה להם שום השפעה על חיי היהודים במקום וגם בפעולת התנועה הציונית לקחו חלק קטן מאוד. היו משתתפים בצדקה יהודית ולפעמים גם באופן פעיל באיזה מפעל יהודי כללי או מקומי — אבל הם לא היו היוזמים ורק במידה קטנה נצלו את מעמדם המכובד — בין נוצרים ויהודים כאחד — לעבודה צבורית יהודית. אמנם לא התקרבו לגויים ולא חגגו את חגיהם, אבל גם לא את חגי היהודים ורק ב„ימים הנוראים" היו באים לבית התפילה. הם היו היחידים בעיר שהרשו לעצמם לעבור עברות בפרהסיה, ונסלח להם בתור יוצאים מן הכלל. בחייהם החברתיים לא חיו את חיי הגויים, אבל לא התערבו ביהודי המקום ונשארו סגורים בחוגם. רק בזמן האחרון, בהפתח הגן העברי, התחילו כמה מהם ללמד את ילדיהם את השפה העברית, אבל לא הספיקו להמשיך בדרך זו, כי פרצה המלחמה.

טפוסים שליליים

טפוסים שליליים במובן גס של המלה לא היו בדור האחרון של יהודי סטריזוב. המוכסים, שהיו כמעט מנודים מתוך הצבור לא היו עוד, בהבטל מכס הנרות ועוד שהיו לדראון בין היהודים. אלמנת המוכס האחרון האריכה ימים עד לסוף המאה הקודמת ולעת זקנתה עדיין סבלה ממעשה בעלה בחייו. גם „המוסרים" המקצועיים — שסחטנות באיום מסירת יהודים לשלטון שבקיום מנהגיהם הסתכסכו לפעמים בחוקי המדינה, היתה להם לפרנסה צדדית או גם עקרית — אזלו כבר. גנבים מקצועיים או בריונים לא נמצאו בכלל בקרב יהודי העיר. על ישרם ורגש המוסר של יהודי סטריזוב מעיד דבר זה, שליהודי האוהב מדון או שהרבה להתדיין בערכאות, וגם למי שביחס מסחרו — בלי הבדל אם ביחס ליהודים או נוצרים — לא היה הגון לא היה שם טוב בעיירה ואף אם האיש הזה לא נבדל בשאר מדות טובות — למשל צדקה — מכלל היהודים.

גורם מסייע לזה היתה העובדה, שכל יהודי העיירה היו כמו משפחה אחת גדולה ותכונותיו ומעשיו של כל אחד היו ידועים לכל.

משומדים

גם אלה נמצאו בסטריזוב הקטנה. לפי האגדה שהיתה נפוצה בין יהודי העיר, התנצר פה לפני דורות הרב של קהילת גריבוב ע"י סנדץ. לפסל של קדוש נוצרי שעמד בשביל היער היפה המוביל לכפר לנטובניה — מקום טיולם של הצעירים בשבת וחג, קראו פסל הרב מגריבוב. האגדה ספרה כי בשבת הרב הנ"ל עם אנשי עדתו בסעודה השלישית של שבת, קם ויצא עם הכמרים שהגיעו כדי לקחתו כפי שנדבר אתם מראש ויסעו ביחד עד סטריזוב מקום התנצרותו. מה מידת האמת שיש באגדה הזאת אין איש יודע.

בדור הקודם התנצרו שתי נערות כפריות, דודניות בכפר ברז'ז'נקה הסמוך לעיר כדי להנשא לצעירים כפריים, אבל בדור האחרון כמעט ונשכח הדבר למרות זה שחיו עוד בניהם ואחד מהם בעיר עצמה. לקרובי המשפחה שהיו בהם גם מנכבדי העיר לא הזיקה העובדה — למרות הנהוג בין היהודים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה התנצר בסטריזוב ביחד עם משפחתו מנהל תחנת הרכבת, איש גליציה המזרחית, שהגיע לעיר עוד לפני המלחמה, ופחד פן ידיחוהו ממשרתו, בגלל האנטישמיות ששררה בפולניה הקמה לתחיה. ההתנצרות הזאת שהתקיימה בכנסית העיר, בטקס מפואר היתה מלווה גם התנגשות משפחתית קטנה, כי בכור בניו שלמד בבית ספר תיכון ברישא הקרובה, התחבר שם עם חוג תלמידים ציוניים ורק בקושי הצליחו הוריו לשכנעו שילך בעקבותיהם. האיש שחונך כנראה באווירה יהודית, ידע את כל מנהגיהם וגם בסטריזוב התחבר לרגל קשריו עם הסוחרים היהודיים היה מתרץ את מעשהו בכך, שמשה רבנו לא הפסיד, ולהבדיל, ישו לא הרויח. אבל אם משה לא הפסיד כי לבית

הכנסת היה בא לעתים רחוקות מאוד כדי לאמור „קדיש" לזכר הוריו ועל פי רוב היה השמש עושה בשבילו את המלאכה בתשלום זעיר. הרויח ישו, כי מאז עד עזבו את העיר היה בא כדרך המתנצרים בכל יום ראשון וחגא עם כל משפחתו לכנסיה. במעשהו הציל את חייו בימי השואה, כי במקומו החדש לא ידעו, כנראה, את מוצאו היהודי ונחשב כנוצרי מבטן ומלידה. אחרונת המשומדים, היתה בתו של עורך דין, מהראשונים בעיר. היות ואביה היה כבר רחוק מהיהדות ולה בודאי שלא היה שום קשר אתה, לא עשתה התנצרותה כל רושם בעיר.

היחסים ההדדיים בין היהודים והפולנים והפרעות ביהודים

את יחסי שני העמים או יותר נכון, את היחס של הפולנים ליהודים בסטריזוב, בעבר הרחוק אינני יודע. היה זה בודאי אותו היחס כמו לכל יהודי פולניה בכל מקום ובכל זמן. בדורות האחרונים ישבו יהודים בסטריזוב ובסביבתה בעיירות ובכפרים בין פולנים, קיימו יחסי מסחר ושכנות טובה ולעתים יחסי ידידות, אבל לא היה צל של התבוללות המיעוט היהודי ברוב הפולני — חוץ ממקרים בודדים. הפולנים לא הושפעו מהיהודים והיהודים לא הושפעו מהם, בעוד שלפולנים ברובם המכריע, היו היהודים, שפתם, חייהם, מנהגיהם ועוד יותר קורותיהם כספר חתום, ידעו רוב היהודים את כל הקשור בפולנים, כי הלא למדו בבית ספרם וגם נחוץ היה להם להכיר את אדוני הארץ. היו אלה שני לאומים שישבו אחד על ידי השני, קיימו יחסים הדדיים אבל בחייהם החברתיים והתרבותיים חי כל עם את חייו הוא. יהודים היו נבחרים למועצה עירונית, עובדים ביחד, ויש שהיו להם לפעמים גם עסקים משותפים אבל לא באו לחתונות ולשום שמחה משפחתית ורק לעתים רחוקות באו ללוית נוצרי ואותו הדבר גם להפך.

אבל גם בימים שקטים היו היהודים מרגישים את הגלות, הכירו בזכות הבכורה של הפולנים ועוד יותר כאשר הופרע השקט על ידי מקרה כל שהוא ואז גם ביצבצה מצד רבים השנאה ליהודים שהיתה חבויה מתחת לפני השטח בימים כתקונם. לשבחם של תושבי סטריזוב העירוניים האמידים יאמר, כי בפרעות השנים 1898, 1918, 1919 נטלו חלק בעיקר כפריים, אספסוף עירוני ורק מעטים מהאמידים, בעוד שהרוב עמד מרחוק.

ידוע, שבמחצית השניה של המאה הקודמת, נהרג יהודי בעברו בחורשה העבותה הנמצאת בסמוך לעיר, על שפת נהר ויסלוק בדרך לכפר ויסוקה אבל אין לנו פרטים על המקרה.

מעשה ריטר בלוטציה

מקרה אחר שזעזע את יהודי סטריזוב והסביבה והיו לו הדים בכל גליציה היה מקרה ריטר בשנות התשעים של המאה הקודמת.

לפני פסח, בשעת פזור ערמת הזבל של ר' יצחק משה ריטר בכפר לוטצ'ה, הסמוך לסטריזוב, נמצאה גויתה של נערה כפרית בת הכפר האוקראיני הסמוך, שעבדה כפועלת אצל הכומר הכפרי ונעדרה זמן רב לפני זה. ריטר, יהודי דתי, כפרי פשוט, כבן שבעים, הובא למשפט ולמרות זה שלא היו נגדו שום הוכחות, וגם ערמת הזבל שהיתה שייכת לו נמצאה בשדה פתוח, נדון לעונש מות. בית המשפט לא שם לב לעדותם של שני יהודים האחים דיאמנט, ר' צבי (הירשל) איש בונרובקה ור' שלמה איש זיזנוב שהעידו, כי באותם הימים שבהם נעלמה הנערה סובב ר' יצחק משה ריטר בחברתם בכפרי הסביבה, רחוק מלוטצ'ה לרגל מסחר היערות שלהם. אחרי ערעור נדון למאסר עולם וכן גם אחרי ערעור השני. משפחתו שהיתה בטוחה שהוא חף מפשע, לא שקטה במאמציה כדי להוכיח את צדקתו. היא נעזרה בזה על ידי יהודים בעלי השפעה בגליציה, ביניהם הרב ר' ליב ברוידה מלבוב והרב ר' גדליהו שמלקס מפרשמישל. לבסוף הצליחו להתקבל לראיון אצל הקיסר פרנץ יוסף הראשון — דבר קשה מאוד בימים ההם — שבו השתתפה בתו של ריטר, עורך הדין שלו, שני הרבנים הנ"ל ור' מרדכי וילנר מעיר ברז'וזוב השכנה שעזר למשפחה במאמציה. לראיון הקצר קדמה הכנה מדויקת וכל פרטי המעשה היו ידועים לקיסר לפני זה. הוא הרגיע את המשלחת במלים „סעו הביתה בלי דאגה" וזמן קצר אחרי זה חונן ריטר ויצא לחפשי.

ספרו, כי אכר הקרוב לכומר הודה בודויו לפני מותו — כבר אחרי מותו של הכומר — כי הוא הוא שהרג את הצעירה לאחר שפותה ע"י הכומר, שקיים יחסים אתה ולבסוף רצה להפטר ממנה, והוא גם הטמינה בערמת הזבל של היהודי. כמה אמת יש בדבר, אין כבר באפשרותנו לברר.

הפרעות בשנת 1898

כמה שנים אחרי מעשה ריטר, בשנת 1898 התחוללו פרעות ביהודי גליציה וגם בסטריזוב ובסביבתה, בהשפעת מפלגתו האנטישמית של הכומר סטוילובסקי. יהודים הוכו, שמשות בתיהם נופצו והרבה גם בוזזו ובפרט בכפרים. הממשל האוסטרי הביא לגליציה צבא מגלילי ארץ אחרים, גרמנים והונגרים. גם לסטריזוב הגיע הצבא הזה. הצבא, בהתאם לפקודה, השיב את השקט על כנו, אבל עשה את מלאכתו כאילו בעל כרחו, הכביד — ביחד עם הממשל האזרחי ובתי המשפט בכלל — גם על היהודים. אז נאסר ונענש ר' יעקב (יענצ'י) הגל, שהיה בזמן הזה גבאי בית הכנסת ולא רק שהתנגד להכנסת סוסי הצבא לחצר בית הכנסת, אלא גם העז לשאול לסיבת הפלית בית הכנסת לגבי הכנסיה. בכלל נענשו אז יהודים על עברות קלות ולפעמים גם מדומות, כמו למשל ר' יחזקאל גורגל איש הכפר גודובה ש„העליב" את הפורעים הבוזזים אותו, בקראו להם שודדים.

בזמן הפרעות האלה ניצלה העיר משפך דם המוני של אכרים, חלק גדול מהם פורעים. הדבר לא היה קורה

באשמת היהודים, אבל במצבם הקשה היה דבר כזה מלבה עוד את שנאת ההמון אליהם. היה זה באחד מימי ראשון בשבוע, אחרי הפרעות, כשהצבא כבר נמצא בעיר. בכנסיה נאסף אז המון גדול פי כמה מהרגיל ומשם התחיל להתפרץ העירה. מפקד הצבא ששמר על הסדר דרש מהם לסגת לחצר הכנסיה ומשלא נענה נתן לצבא לאט את פקודותיו: להוריד את הרובים, לטעון, להכון לירייה, וההמון לא נסוג אלא המשיך להתפרץ. חסרה רק הפקודה האחרונה: לירות! שהיתה מפילה הרבה קרבנות מבין ההמון. ברגע האחרון יצא מהכנסיה בלבוש כהונה הכומר הזקן יבלצ׳ינסקי, שהיה אהוב על אנשי עדתו והתחיל להתחנן לפניהם שיסוגו. את בקשתו נמק בטענה שאם רוצים להפטר מהיהודים אין צורך להכותם ולבוזם. מספיק להפסיק את המשא ומתן אתם, לא לקנות אצלם ולא למכור להם, אז יצאו היהודים ברצונם את הארץ. נמוקיו מצאו אוזן קשבת, ההמון נסוג ונתפזר בשקט.

הפרעות בסביבת סטריזוב נסתיימו בירית הז׳נדרמיה המחוזית שהיתה מורכבת מפולנים בפקודו של הסמל קמינסקי שירתה בהמון המתפרע בעיר פרישטק הקרובה והרגה אחדים מן המתפרעים.

אחרי הפרעות נגש הכומר יבלצ׳ינסקי להגשים את רעיונו, שהביע בעת הרגעת ההמון. ביחד עם חבר עסקנים — מצדדיו, יסד בסטריזוב את הסניף המחוזי של החנות כל בו „חוג חקלאי״ Kołko rolnicze כולל סניפים מקומיים בכפרים. חנויות אלה נוסדו אז בכל גליציה על יסוד קואופרטיבי עם מרכז החברה בלבוב. מטרתם היתה לדחוק את רגלי היהודים מהמסחר.

בסטריזוב נפתחה החנות ברוב פאר ביום ראשון בנוכחות אלפים מהעיר והסביבה, והוטבלה על ידי הכומר יבלצ׳ינסקי בעצמו, לבוש בגדי כהונה. בנאומו הלהיב את שומעיו ודרש מהם לקנות רק בחנות הזאת ובחנויות הכפריות המסונפות לה והוסיף, מי שרוצה לגנוב — הוא הכיר את צאן מרעיתו וידע שלא חסרים בהם כאלה — יוקיר את רגליו מהמקום הזה. אבל קל יותר להכות ביהודים ולבוזם מאשר לשלם יותר בעד מצרכים, שאפשר להשיגם אצל היהודי בזול. הסוחר היהודי הגמיש, בעל מקצוע במסחרו מנעוריו, הסתפק ברווח שהיה קטן מהוצאות הנהלת „החוג החקלאי״. נוסף לזה העדיף האכר לסחור עם היהודי שיחסיהם ההדדיים היו גמישים והתנהלו כבין שוים, בעוד שהפקיד העובד בחנות הנ״ל, התיחס אליו בנוקשות ביורוקרטית ולפעמים אף הביט עליו מגבוה. בגלל הסיבות האלה לא הצליח ה„חוג החקלאי״ לדחוק את רגלי היהודים מהמסחר ואחרי הצלחה בהתחלה, כשהתלהבות האנטייהודית היתה עוד חזקה, התחיל חוג הקונים להתמעט. הכומר יבלצ׳ינסקי ניסה להציל את המצב בדרשותיו בכנסיה ובהזמינו אליו אישים בעלי השפעה בכפר, אבל ללא הועיל. הסוחרים היהודיים נשארו ו„החוג החקלאי״ היה מוכרח לצמצם את היקפו ובמשך שנים גם נאלץ לחסל מחלקות. הוא התקיים עד הזמן האחרון רק הודות לזכיונות שונים שהיו לו בעזרת השלטונות. גם החנות החקלאית הקואופרטיבית השניה Kmieć — „אכר אמיד״), שנוסדה כמה שנים אחרי זה שחבריה היו אכרים עשירים ובעלי אחוזות, התחסלה אחרי שהתקיימה כעשרים שנה. במשך הזמן הזה התקיימו סוחרים נוצרים פרטיים ומידת הצלחתם היתה כמו זאת של היהודים, בגלל כושר ויעילות בהנהלת החנות.

במשך הזמן שקטו הרוחות ועד למלחמת העולם הראשונה שררה רוח של ליברליזם. היה זה בימים ששלטה האידיאולוגיה של פולנים בני דת משה. העיריה התחשבה בצרכי דת של היהודים במוסדותיה — בבית המטבחיים וכדומה, את היריד השבועי של יום שלישי היו מעבירים ליום אחר, אם חל בחג יהודי וכו׳; סתם פולני אינטליגנט התבייש בהבלטת השנאה ליהודים ובפניו לא היו משתמשים בתואר „יהודי״ („ז׳יד״) שנחשב אז בין הפולנים כשם גנאי, רק בתואר „ישראלי״ (Israelita) או „בן הברית הישנה״ (Starozakonny) בבית הספר הגנו עלינו המורים מפני חברינו הנוצרים, אבל בכל זאת היה זה מובן מאליו שאנחנו ישבנו בצוותא בספסלים האחוריים אם ביזמת המורים או אם ביזמתנו אנו כבר לא אזכור. גם בתקופה ההיא היה ילד יהודי מותקף לפעמים על ידי צעירים נוצריים בלכתו מחוץ לעיר.

במשך המלחמה היתה מתגברת והולכת השנאה ליהודים בכל גליציה — אולי גם בכל הממלכה האוסטרו־הונגרית — וגם בסטריזוב. למרות זאת שיהודים שרתו בצבא לא פחות מנוצרים ומספר הנופלים מהם במלחמה לא היה קטן יחסית ממספר הנופלים של הנוצרים, היה כל צעיר יהודי שנשאר בבית מסיבת לקוי או מום, חשוד כמשתמט, בדרך כלל היה היהודי השעיר לעזאזל בשעת חרום בכל הדורות. בפרלמנט האוסטרי בוינה הוגשה גם שאילתה לממשלה, מצד אנשי מפלגתו של וינצנטי ויטוס, מנהיג האכרים בגליציה, שהיה יותר מאוחר ראש ממשלת פולניה, על מתן אפשרות להשתמטות היהודים מלשרת בצבא. ראש מגישי השאילתה היה ציר המפלגה, איש פרבר סטריזוב, האכר ין לישצ׳יאז׳. בשנה האחרונה של המלחמה גברה עוד השנאה והיהודים חרדו לבאות, בידעם כי בכל עת שנוי המשטר הם הנם תמיד הקרבן. אז קרו מקרים שבשרו את הסערה המתקרבת. היהודי מלר, איש סטרי שהגיע בשנת 1918 לקרקוב כדי לבקר את בנו הפצוע בבית החולים הצבאי, הורד מהחשמלית ונהרג ברחוב. מעשה הרג זה זעזע את כל יהודי גליציה. גם בסטריזוב התחוללו פרעות קטנות. אחרי אספת מחאה נגד הממשלה האוסטרית ונגד הממשלה הגרמנית על כריתת ברית שלום עם הממשלה הסוביטית בבריסק דליטא ומסירת מחוזות פולניים לרוסיה, יצאו אכרים מוסתים, שהנואמים שכנעום, כי האויב העיקרי הם לא ממשלות ברלין ווינה כי אם היהודים, ונפצו שמשות בבתים יהודיים אחדים.

הפרעות בנובמבר 1918

בנובמבר 1918, אחרי התפוררות הקיסרות האוסטרו־הונגרית, התארגנו בסטריזוב החיילים היהודיים שחזרו מה־חזית והשלטונות הפולניים הזמניים מסרו להם נשק. אבל למחרת ברגע המכריע כשהרגישו כי הפרעות נגד היהודים עומדות להתחולל, פרקו השלטונות את הנשק מהמשמר היה־הודי, והיהודים נשארו חסרי מגן מול הפורעים.

גם הפעם היה זה בשעת אספה גדולה באולם „סוקול", כשהמון מתפרע פרץ את חנויות היהודים והתחיל בביזה. הם התחילו בחנות השותפים טנצר את פיס, שנמצאה מזר־חית־דרומית לככר המרכזית של העיירה, עברו בכוון מערבי, בזזו את כל החנויות הנמצאות בצד הדרומי ומשם עברו לצד המערבי של הככר וגמרו בחנותו של אבי בפינה המערבית־צפונית.

כאשר שמעו באספה על הפרעות והביזה, יצאו הנאספים בהנהגת הנואם הראשי, הכומר בולק מלוטצ'ה, שהיה המסית הראשי נגד היהודים ופזרו את המתפרעים. נמוקם היה זה של הכומר יבלצינסקי בזמנו, כי לא זאת הדרך למלחמה ביהודים והפרעות יגרמו נזק לשמה הטוב של הממלכה הפו־לנית שקמה לתחיה. הביזה הופסקה ורק בפינות נידחות באין רואים עשו עוד הפורעים את מלאכתם. הנזק שנגרם ליהודים היה גדול וכמה משפחות נתרוששו כליל, כמו סוחר היין האומלל ר' ישראל קנר, שיד הגורל פגעה בו זמן קצר לפני הפרעות, במות עליו בנו הצעיר ואשתו ועכשיו שברו הפורעים את חביות היין במרתפו אחרי ששתו לשכרה ואחד מהם שתה עד מות.

גם החורף הבא של שנת 1918—9 לא הביא מנוחה ליהודי פולניה בכלל ולא ליהודי סטריזוב בפרט. בזמן ההוא השתוללו חיילי הגנרל הללר ברכבות וברחובות הערים לאחר שחזרו לארצם מהחזית המערבית וכן השתתפו בהש־תוללות זו חיילים של חטיבות אחרות. הנסיעה ברכבת היתה כרוכה בסכנת נפשות. יהודים הוכו בזמן הנסיעה והיו מקרים שהושלכו מהרכבת בהיותה בתנועה. בסטריזוב היה ידוע על המקרה של הצעיר מרגלית, איש יסלו השכנה, שהושלך מהרכבת בנסיעתה ונהרג במקום. באותו החורף נערך הפוגרום הידוע בלבוב, עת כבש הצבא הפולני את העיר מידי האוקראינים והתחוללו פרעות ומעשי אלימות ביהודים במקומות שונים בכל רחבי פולניה. בסביבה הקרובה והרחוקה פשתה מכת השודדים, חיילים יוצאי כפרים שחזרו מהחזית, במקום שיחזרו לחיי העבודה הקשים, יצאו לתרבות רעה, שדדו וגם רצחו. קרבנותיהם העיקריים היו בעלי אחוזות קטנות, אכרים אמידים ויהודי הכפרים ופרברי העיירות. חתת השודדים האלה היתה גדולה, כי נוסף למעשיהם הפילו אימה בספורים עליהם, שעברו מפה לפה והיו לאגדה. בסטריזוב עצמה היו מידים לא פעם אבנים ביהודים, אבל בעיקר סבלו יהודי המקום מהמצב היהודי הכללי. אז גם הגרו מהעיר הרבה צעירים, ברובם חיילים שחזרו מהחזית שלא יכלו להסתגל לחיים של הדכאון הנפשי והפחד ששררו בחורף זה בקרב יהודי העיר. את הצפוי להם הם בעצמם עוד לא ידעו.

עלילת הדם

היה זה באביב, בשנת 1919 ביום שני בשבוע, שהיה יום שני של חג הפסחא של הנוצרים ושביעי של פסח שלנו. לפני הצהרים נכנסו שתי נוצריות כפריות, לבית המדרש שהיה מלא מפה לפה מתפללי תפילת שחרית, אחת בגיל העמידה בחברת צעירה ודרשו מהיהודים הנאספים להחזיר להן את בתה של הזקנה וחפשוה מתחת לספסלים והשלחנות וגם בדירת השמש הפולני הסמוכה. אחרי צאתן שכחו היהודים את המעשה, גם אלה שבשעת הופעת הנוצריות בבית המדרש לא צחקו כאחרים רק נחרדו בידעם על מקרים כאלה הממיטים אסונות על היהודים. אבל מארגני עלילת הדם לא שכחו שהופעת שתי הנשים בבית המדרש שמשה, כנראה, אחד מפרטי תכניתם השטנית המדוייקת.

אחרי הצהריים הופיעה המשטרה בדירתו של ר' לוי יצחק שיף בלוית הקשישה שהיתה לפני הצהריים בבית המדרש ואתה בתה החורגת, ילדה כבת 14 במטרה לזהות את האיש ש„כלא" את הילדה במרתף הבית, שהיה בשמושו של ר' לוי יצחק וממנו „נמלטה" דרך האשנב הקטן.

המפקד המחוזי של המשטרה קרמר הציב את משפחת שיף בשורה וצוה על הילדה לזהות את האיש שסחב אותה למרתף. אחרי שהילדה הססה, ניסה לשכנעה כי ר' לוי יצחק הוא האיש צהוב הזקן, כי כנראה היה זה מכוון מצד מארגני העלילה להאשימו בנסיון לרצחה לצורך דם. למזלו של ר' לוי יצחק, לא נשתכנעה הילדה מדבריו של מפקד המשטרה ולא הכירה בו בתור זה שעשה את המעשה והשוטרים עם הנוצריה והילדה עזבו את דירתו. בצאתם ממנה פגשו באשה גולדה הורוביץ יושבת על מפתן הכניסה המשותפת של הבית הזה ושל בית אביה ר' יהושע זליגמן. אז „הכירה" אותה הילדה בתורת זאת שכלאה אותה. האשה הזאת חיתה עם ילדיה במשך המלחמה בתנאים קשים, כי בעלה שהיגר לפני המלחמה לארצות הברית לא היה יכול בימי המלחמה לתמוך במשפחתו מחמת נתוק היחסים בין ארצות הברית ואוסטריה שהיו במצב מלחמה. באותו יום חג אחרי הצהריים, באה מדירתה הנמצאת בסמטה העקבלת ממול לככר העיר, כדי לבקר את הוריה וחכתה בחוץ לקומם משנת הצהריים. לקול ההמולה הופיע בחוץ החלבן העני, ר' ישראל אהרן ברגר, גם הוא צהוב זקן, הגר בשכנות ובו הכירה הילדה כזה שעזר לאשה להביאה למרתף. לפי דבריה קראה לה האשה להסיר את פמוטי הנרות מעל השלחן כנהוג בשבת (מארגני העלילה לא ידעו להבחין בין האסור בשבת ומותר בחג של אחד מימות השבוע אבל כדי להכות ביהודים לא צריך לדייק) כבדה אותה במצות וחלב וסחבה אותה אחרי זה למרתף בעזרתו של ר' ישראל אהרן וכשצעקה סתמו את פיה.

מקום עלילת הדם בסטריזוב
דער פלאץ פון עלילת הדם אין סטריזוב

א. הפינה המזרחית־צפונית של הככר המרכזית.
דער מזרח־צפון זייט פון מארק.

ב. בית אליעזר גלט.
דאס הויז פון אליעזר גלאט.

1. אשנב המרתף בו „נסגרה" הילדה.
דאס פענסטערל פון קעלער ווי מהאט „איינגישלאסן" דאס מיידל.

2. מדרגת בית ר' יהושע זליגמן עליה ישבה ונאסרה בתו הגב' גולדה הורביץ.
די שטיג פון ר' יהושע זעליגמאנס הויז ווי ס'איז גיזעסן און ארעסטירט גאווארן זיין טאכטער די פרוי הורוביץ.

3. חלונות דירתו של ר' לוי יצחק שיף שם נערך מסדר „הזהוי" של המשטרה.
די פענסטער פון ר' לוי יצחק'ס דירה ווי די פאליציי האט גיוואלט גיפונן דעם וועלכער האט פארשלעפט דאס מיידל.

4. בית המרחץ של הקהילה.
דאס באד פון דער קהילה.

שניהם נאסרו על ידי המשטרה ובשעה שהילדה סיפרה לשוטרים את ספור המעשה על יד מקום כלאה, הופיע גם העד שראה את הכל וגם עזר לה להמלט מהמרתף. היה זה יאן קופיטו, ענק, חצי אידיוט, שהתפרנס מעבודות עזרה בבתי היהודים ולן בקביעות על ספסל בחדר מרחץ הזעה, בבית מרחצם של היהודים. בשעת הופעת המשטרה עם הילדה ואמה החורגת, התחמם לאור שמש האביב בקרבת המקום על מכסה של באר שיצאה מכלל שמוש ובראותו את ההתקהלות נגש למקום ומיד העיד שראה את הכל.

מסביב לבית התקהלו נוצרים רבים והאספסוף החל בפרעות, שהתגברו אחרי זמן קצר בהגיע לעיירה צעירי הכפרים השכנים כנהוג בחג הזה.

יהודים שעברו ברחוב הוכו באלות ובאבנים ויותר מאוחר התפרצו הפורעים גם לבתים ובפרט לאלה שדלתותיהם היו קלות והחלונות לא היו מוגפים בתריסים. יותר מכולם סבלו היהודים שנמצאו לפנות ערב בבית המדרש, לתפילה ולעיון בספר בין תפילת מנחה למעריב. הפורעים התפרצו לבית המדרש, אבל נהדפו על ידי צעירי היהודים הנמצאים במקום. אז הקיפו בחשאי את הבנין בהדרכת צעירים מבני העיר וגם נכנסו לעזרת הנשים שבקומה העליונה ובשעה שהיהודים התפללו תפילת שמונה עשרה, רגמו באבנים את המתפללים ואחרי זה התפרצו פנימה והכו קשה את הנאספים שבגלל המהומה לא התארגנו יותר כדי להתגונן ולעמוד על נפשם. המהומות נמשכו עד שעה מאוחרת בלילה.

למחרת בבוקר השכם יצאו שני צעירים, חברי התנועה הציונית, אחותי, חיה ברגלס, ואריה דיאמנט, לרישא הקרובה כדי לבקש עזרה. בואם בחג וספורם על הנעשה בסטריזוב עשו רושם חזק בעיר, אבל למרות זה, שהרב ר' נתן לוין ונכבדי העדה השתדלו אצל השלטונות, נשתכנעו השליחים שאין לצפות לעזרה רבה מצד שלטונות המקום והמשיכו מיד בדרכם לקרקוב מקום הדלגטורה — השלטון הזמני, שסמכותו כסמכות הנהלת הפלך להבא — הממונה גם על סטריזוב, ובעזרת מזכיר ההסתדרות הציונית דר' יצחק שורצברט פנו לשלטונות.

בעיר נמשכו בינתיים הפרעות. בבוקר יום השמיני של פסח, אחרי צאת שני השליחים שרר שקט בעיר ורוב היהודים הלכו לבתי התפילה. בטרם הספיקו לגמור את התפילה הגיעו העירה צעירי הכפרים הקרובים וביחד עם האספסוף העירוני התחילו בפרעות. היהודים נמלטו בחפזון דרך הסמטאות לבתיהם ורבים הוכו בדרך. הפרעות נמשכו כל היום ולמחרת, יום הרביעי אסרו חג של פסח. רק באותו יום אחרי הצהריים הושלט השקט בעיר על ידי שוטרים שהגיעו מהחוץ.

במשך שלשת ימי הפרעות נפצעו קרוב למאתים יהודים וביום האחרון נהרג מידי הפורעים במכת מוט ברזל בראשו ר' אלכסנדר קיממל, שגר בביתו הנמצא מול בית העלילה. בעיר ספרו כי הפורעים חדרו לביתו של ר' אלכסנדר, בפתויו של שכנו, הבנאי קונדרא, שברצותו להנקם בו על סכסוך שכנים רגיל, העמיד סולם על יד הגדר הגבוהה שהקיפה את חצרו כדי לאפשר להם לחדור לתוכה.

העלילה הוכנה הכנה מדוייקת כעלילת דם קלסית עם קרבן חי (ילדה) שיכלה גם להעיד במשפט. מי היו המארגנים לא נודע לעולם, ובעיקר לאחר שנהרג אבי הילדה, כעבור זמן על ידי אלמונים, שלפי השמועה התנגד מלכתחילה למעשה אשתו השניה — האם החורגת — שבתו תשמש אוביקט לעלילה. לכן הרגוהו מפחד, פן יגלה את סודה. בעיר אמרו, שהיו אלה ראשי השלטון הפוליטי במקום ביחד עם כמה אישי צבור של הסביבה וביניהם הכומר מכפר פולומיה הקרובה לעיירה ניבילץ, הכפר שהיה מקום מגורה של משפחת הילדה. היהודים הטרודים בצרותיהם לא חשבו על גלוי המארגנים והמשטרה, או שראשיה נמנו בין מארגני העלילה — כך ספרו בעיר — או שאנשיה האמינו באמונה שלמה במעשה היהודים.

הוכחה לכך היתה התנהגותו של מפקד המשטרה קרמר בשעת הזיהוי בדירתו של ר' לוי יצחק שיף, בשעה שהתאמץ לשכנע את הילדה שתכיר בר' לוי יצחק את האיש שכלא אותה. על זה מעידה עוד העובדה, שהשוטרים התנפלו עלי בצעקות וגידופים כעל שותף לפשע, בעברי בבוקר יום האחרון של פסח על יד המשטרה בדרכי לחבר את שני השליחים, אחותי עם אריה דיאמנט. היה זה בבוקר השכם בטרם החלו הפורעים בפרעות. במעשה היהודים האמינו גם הטובים שבנוצרי העיר. כאשר פנתה משלחת מורכבת ממקורבי ראש העיר דר' פטרין אל הנ"ל הידוע ביחסו ההוגן ליהודים וכאיש חפשי מכל שמץ של אנטישמיות, בבקשה שיפעל להרגעת הרוחות והפסקת הפרעות, ענה לפונים במלים: „למה היה לכם צורך בדבר".

אחרי שוך הפרעות שדוכאו בכח על ידי המשטרה, הורגשה עדיין המתיחות בעיר והיהודים פחדו פן ינצלו הפורעים איזו הזדמנות נוחה כדי לעשות עוד פעם שפטים בהם. בגלל זה יצאו שוב מסטריזוב אחותי ביחד עם הצעיר משה קוליק לדר' יצחק שורצברט בקרקוב וביחד אתו פנו לדלגטורה ושם נפגשו עם משלחת שניה של ראש הקהילה ר' אברהם טנצר, שבא בלוית ר' חיים יהודה הורוביץ, בן הרב ר' אלתר זאב, האיש שהיו לו קשרים עם אנשי האצולה הפולנית, שהדלגט דר' גלצקי וראשי הפקידים נמנו עליהם. ואכן היה פחדם של היהודים מוצדק.

כמה שבועות אחרי הפוגרום הראשון הגיעה לעיר ביום שני בערב, פלוגת הגנה יהודית שהתארגנה באותה תקופה ופעלה בקרקוב ובסביבתה ובלי קשר עם אלה הגיעה גם פלוגת צבא בפקודת קצין צעיר. לפלוגת ההגנה לא הרשו השלטונות המקומיים לפעול בטענה, כי הופעת יהודים מזוינים תעורר את חמת האוכלוסיה הפולנית וזה יגרום עוד להרעת המצב. פלוגת הצבא נגשה לפעולה נמרצת — כנראה היה ידוע לשלטונות הפלך על העומד להתרחש.

למחרת ביום השלישי, הוא יום היריד השבועי בסטריזוב, הגיעו לעיר אכרים מהסביבה הקרובה והרחוקה במספר גדול

פי כמה מהרגיל, כנראה בכוונות לא טובות בנוגע ליהודים. אחרי הפשרת השלגים וגשמי האביב היה הנהר ויסלוק המקיף את העיר משני צדדים, מלא על גדותיו, ולעיר אפשר היה להגיע ממזרח ומדרום דרך גשרי עץ הצרים שנבנו בשעת המלחמה, במקום גשרי בטון שפוצצו ע״י הצבא האוסטרי בשנת 1914 בנסיגתם השניה (וממערב וצפון רק בכבישים ולא בשבילי השדות). קצין הצבא הנמרץ ערך את חייליו, מזוינים ומוכנים ליריה בעמדות על הגשרים והכבישים והוא בעצמו דהר על סוסו כל הזמן מעמדה לעמדה, פקד על חייליו והזהיר את הרוצים לפרוץ את שורותיהם וגם התחנן לפניהם שלא יגרמו לשפך דם אחים כי הוא לא יתן להם בשום אופן מעבר העירה. בגלל זה התגנבו רק בודדים דרך השבילים ממערב וצפון העיר והרוב הגדול שהגיע בעגלות נשאר מחוצה לה.

בסטריזוב לא נעשה אחרי זה נסיון לפגוע ביהודים, אבל הפרעות עברו כמו מגפה למקומות הקרובים וגם המרוחקים מסטריזוב ועד לרישא הגדולה הגיעו. היו מקרים שאנשים נמלטו מסטריזוב עד יעבור זעם ונפגעו בפרעות במקומות אחרים. הפרעות במספר מקומות נגמרו בפוגרום קשה בעיר קולבושובה (ביידיש קולבוסיב) שבה נהרגו אחד עשר יהודים ונפצעו רבים.

הגברת גולדה הורוביץ ור׳ ישראל אהרן ברגר הועמדו למשפט של מושבעים באשמת נסיון לרצוח את הנערה. מטרת הנסיון לרצח, עלילת הדם, לא הוזכרה במשפט. פרקליטם של הנאשמים היה עורך הדין הידוע ד״ר ליב לנדאו מפשמישל. בית הדין ערך גם זהוי במקום ה„פשע״ וצוה על אחד מבניו של ר׳ לוי יצחק שיף לצאת מהמרתף דרך האשנב וזה הצליח לצאת. במשפט העיד חוץ מהמעורבים הנזכרים למעלה ויאן קופיטו, גם הבנאי קונדרא, שהעיד כי שמע מביתו הנמצא לא רחוק מהמקום, את צעקותיה של הילדה הבוקעות דרך אשנב המרתף.

הנאשמים שוחררו מחוסר הוכחות ומאותם נמוקים שוחררו גם פורעים שנאשמו ברצח ר׳ אלכסנדר קימל.

לאט לאט השתרר שקט בעיר ובסביבה. קונדרא מת זמן קצר אחרי זה בבית חולים לחולי רוח. בעיר נפוצה שמועה כי יצא מדעתו בגלל נקיפת מצפון על גרמו לרצח היהודי. לקופיטו לא זכרו מארגני העלילה את חסדו והיהודים לא זכרו את פשעו ובהיותו רעב ללחם, האכילה אותו מלכה רוזה טיטלבאום, האופה טובת הלב שוב את פתותיה הטעימות כמקודם, כי נכמרו רחמיה על בן אדם רעב למרות מה שעשה.

למעשה ולפרעות היו עוד הדים זמן מה אחר כך בחיים הצבוריים ולסטריזוב הגיעה ועדה פרלמנטרית של הסים הפולני שבדקה את ענין הפרעות ביהודים בכל הסביבה. על חבריה נמנו בין היתר מנהיג האכרים הידוע, וינצנטי ויטוס, שהיה אחרי זה ראש הממשלה הפולנית וההסטוריון היהודי הנודע ד״ר יצחק שיפר. הועדה בדקה בסטריזוב גם את ענין עלילת הדם וכמו בית המשפט הגיעה למסקנה שהילדה יכלה להמלט מהמרתף דרך האשנב.

אלמנת ר׳ אלכסנדר קימל, שנשארה עם ילדיה הקטנים מחוסרת פרנסה, מכרה את הבית והיגרה לארצות הברית וגם שני הנאשמים יצאו במשך הזמן את סטריזוב. הגברת הורוביץ הגרה עם ילדיה ובעלה — שחזר אחרי זה למשפחתו — לארצות הברית ור׳ ישראל אהרן ברגר עבר לגור בעיר אחרת. בעיר חזרו החיים לאט לאט למסלולם הרגיל.

היהודים שכחו את ימי שלטון האוסטרים והסתגלו למשטר החדש, לקחו חלק פעיל בבחירות לסים ולסנט הפולניים והפעם — עד לתקופת פילסודסקי — הצביעו בעד רשימות יהודיות ובפרט שלמפלגות הפולניות לא היו גם תביעות לקולות יהודיים ולא היתה — כבימי אוסטריה ותקופת הסנציה — מפלגה קרובה לשלטון. השלטון התארגן בכל פעם אחרי הבחירות לפי תוצאותיהן. באוטונומיה הפנימית של הקהילה לא נשתנה כלום ובשלטון המקומי של העיר שתפו היהודים פעולה עם מפלגות נוצריות — או יותר נכון עם אישים — כמקודם. בשטח התרבות לא נשתנה כלום, כי גם בימי שלטון אוסטריה שלטו בגליציה הפולנים ושפת הדיבור השלטת היתה הפולנית. בשטח הכלכלי הפסיקו היהודים כמובן את קשרי המסחר עם הארצות שהשתיכו לקיסרות האוסטרו־הונגרית וקשרו קשרי מסחר עם שאר חלקי פולניה, והיחסים הכלכליים עם האוכלוסיה הפולנית לא נשתנו כמעט במאומה. בעקבות הפרעות לא קמה — כמו בשנת 1898 — תנועה של חרם כלכלי והנוצרים המשיכו לסחור עם היהודים כמקודם. אמנם נעדרה ביחס ליהודים רוח הליברליות האוסטרית אבל ביחד עם זאת נעלמה גם רוח העליונות של האצולה הפולנית השלטת אז, במקום זה גדל במידה רבה — רגש הכבוד העצמי של היהודים, אולי כתוצאה מהתנועה הציונית המתחזקת והולכת.

התקופה הזאת שבין שתי מלחמות העולם הצטיינה בחייה התרבותיים האינטנסיביים של האוכלוסיה היהודית בעיר, במיוחד של התנועה הציונית לכל הסתעפויותיה ובהתגברות העליה לארץ ישראל. המצב הכלכלי של היהודים לא היה גרוע ואולי עוד יותר טוב מאשר בימי אוסטריה וגם השתלטות פילסודסקי והסנציה על פולניה לא גרמה לשנויים גדולים בחייהם. במדה קטנה גבר הלחץ עליהם בשעת בחירות כלליות שבהן טענה הסנציה — כמו הממשל האוסטרי מקודם — לקולות היהודים ולותה את דרישתה בלחץ משטרתי וכלכלי קל. התנועה האנטי־שמית שגברה אז וזכתה באהדת המשטר (ה־Owszem הידוע) הרעה ליהודי סטריזוב רק במידה קטנה. אמנם מותר היה למשרד ממשלתי לדחות מתן זכיון ליהודי בלי מתן נמוק והמשטר גם השתמש בזכות זאת, אבל לא נהגו להוציא מידיהם את הזכיונות הקטנים שנשארו להם עוד. בימים אלה נפתחו כמה חנויות נוצריות פרטיות שהתקיימו,

אבל לא היה ביכלתן לדחוק את רגלי היהודים המבוססים והמנוסים במסחר.

אחד מסימני הזמן ההוא היתה יציאה מוגברת של היהודים מהכפרים, גם של אלה שישבו במקומותיהם במשך דורות ורובם מצאו את פרנסתם בעיר והמשיכו לסחור עם בני כפרם.

היו גם תופעות אחרות של אנטישמיות, שהזמן גרמן, למשל: ביערות הקרובים לעיר שהיו שייכים לבעלי האחוזה, ממשפחת האצילים וולקוביצקי שהיו מקום טיולם של יהודי העיר בשבת וחג באין מפריע, נקבעו שלטים כי ליהודים הכניסה אסורה אבל בהשתדלותי הוסרו השלטים. את הירידים השבועיים של יום שלישי לא היו מעבירים עוד ליום אחר אם חלו בחג יהודי — כפי שהיו עושים זאת במשך שנים — אבל בירידים אלה בלי יהודים, השתתפו רק מעטים.

היהודים הגרים ברחובות צדדיים בין אוכלוסיה נוצרית או בפרברים סבלו לא פעם מידוי אבנים ע״י פרחחים נוצריים ובפרט לתוך הסוכות הנמצאות בחצרות וגם מפגיעות אחרות שונות. הפולנים מפשוטי עם איימו לא פעם על היהודים בפחד היטלר ואפילו בבית הספר הורגשה השנאה לילדי היהודים מצד התלמידים ולפעמים גם המורים.

בכל זאת היו בדרך כלל תקינים היחסים בין הפולנים והיהודים עד פרוץ המלחמה.

שלמה יהלומי (דיאמנט)

אלה אזכרה...

(לזכר בחורי בית המדרש ורבותיהם)

בתי המדרש בערי פולין וגליציה, כישיבות שבליטה, היו בית היוצר לנשמת האומה. בהם ישבו ולמדו זקנים ונערים, עשירים ועניים, תלמידי חכמים וסתם יהודים, וביחוד — בחורי חמד מכל השכבות. כי זאת לפנים בגליציה ופולין: כל בחור שכבר לא מצא מלמד בשבילו, ללמוד אצלו בביתו, עבר לבית המדרש, או „קלויז" ונהיה ל„בית־המדרש בחור". כאן המשיך בלימודיו בעצמו, בעזרת תלמידי חכמים וחברים, עד שהיה גם הוא תלמיד חכם ועזר לאחרים. הבחורים, מהם שהיו מתמידים גדולים שלמדו שש־עשרה — שמונה־עשרה שעות ביום. מהם שלמדו „רק" שש שעות ומהם — ואלה היו המיעוט — רק שעתיים בבוקר ושעתיים בלילה. מה למדו? למדו הכול! גמרא, תוספות, מפרשים, פוסקים ראשונים ואחרונים, יורה דעה, חושן משפט, וכו׳. הגדולים שבהם — שכבר היו בעצמם תלמידי חכמים — שטו בים התלמוד, רמב״ם, רשב״א, נודע ביהודה, ברוך טעם, משנה למלך, שאגת אריה, קצות החושן וכו׳. וכך היה בית המדרש, בית שמגדלים בו תורה ויראה. דבר קשה כי יהיה למישהו מהבחורים, יגש לחברו הגדול ממנו, או לאחד מתלמידי החכמים שבעיר, שישב גם הוא בבית המדרש, (או ב„קלויז") בקביעות ושאלו. היו גם סוחרים ועשירים שקבעו שיעורים בגפ״ת עם בחורי בית המדרש — כלומר: הם היו התלמידים והבחורים המורים — בשעה חמש לפנות בוקר בחורף ובקיץ, ובערב אחרי מנחה ומעריב, עד שעה תשע. לעומתם חבחורים, מהם שהיו ערים כל הלילה ורובם באו לבית המדרש בשעה ארבע לפנות בוקר. הלמדנים מבין בעלי הבתים, היו לא רק מוריהם של הרבה בחורים בתורה, אלא גם חינכום למידות ומעשים טובים, לחסידות ויראת שמים. אשר עין ראתה את בתי המדרש של גליציה בפריחתם ובהתפתחותם! את קול התורה ומלחמתה של תורה ב„שטיבלעך" של החסידים ובישיבות הקטנות (שהתחילו כבר להיוסד גם בגליציה, בהשפעת אדמו״ר ורבי גליציה)! בית המדרש שלנו לא נפל מכל בתי המדרש שבגליציה. ממנו יצאו הרבה תלמידי חכמים, יראי ה׳ ואנשי מעשה, בדורות הקודמים ובדורות האחרונים. בבית המדרש היה לבחור כל הנוחיות הדרושה ללימוד תורה. היה בעל בית לעצמו ולשרותו עמדו אלפי ספרים בהלכה ואגדה, חקירה וקבלה. כאן היתה הממלכה האדירה של הבחורים. ואוי ואבוי היה לגבאי שלא השביע את רצונם של חובשי בית המדרש!... גבאי כזה לא יכול היה להחזיק מעמד זמן רב והיה נאלץ להתפטר — —

כבהרבה עיירות יסדו הבחורים גם בעיירתנו חברת „תקון וקנין ספרים" שפעלה ועשתה רבות בתיקון ספרים ישנים ורכישת חדשים. כן תיקנו מדפים, סידרו את הספרים לפי העניגים: שס״ים לחוד, ספרי הראשונים לחוד, ספרי שאלות ותשובות, חידושים על מסכתות וסוגיות הש״ס, ספרי אגדה, חקירה, פרשנות וכו׳ — הכול היה מסודר לפי סדר ומספר סידורי. כל זה נעשה, כמסתבר, שלא על מנת לקבל פרס, מתוך סיפוק מלא והנאה יתירה. הלומדים ניצלו את העושר הרב הטמון בספרים, ולא פעם ראית ערמות ספרים ממש, על יד אחד הלומדים המשולהבים ושקועים בכל רמ״ח איבריהם באותיות הקדושות — וכל זה כדי ליישר איזה קושיה — ולא רק קושיה חמורה אלא גם — איזה „קמט" ברש״י או תוספות...

והלומדים — יש שלמדו ביחידות ויש עם חברים. יש שישבו רתוקים שעות שלמות לשולחנם, ויש שעמדו נשענים על יד העמוד; יש שעיינו מספר דקות ואחר כך

טיילו והלכו הלוך וחזור בבית המדרש ממזרח למערב וממערב למזרח, כדי לעכל את אשר למדו; יש שעיקר לימודם היה לשם בקיאות, ללמוד הרבה ולסיים הרבה מסכתות, ויש להפך: למדו בעיון רב ובעמקות רבה, ולא איכפת היה להם כלל כמה ילמדו אלא איך? ויש שגם מזה וגם מזה לא הניחו ידם; למדו שיעור אחד או שניים בעיון ושיעור אחד בפחות עמקות. אלה ואלה שמו כל מעיינם בתורה. ומה נהדר היה המראה כאשר נלחמו לפעמים מלחמתה של תורה, כשזה מביא ראיות וזה סותרן; זה מסתמך על הרז"ה וזה על הרמב"ן; זה אומר שכך היא השיטה של רש"י וחברו טוען לעומתו שבמחילה מכבודו לא הבין את כוונת רש"י — וכל אחד מביא תלי תלים של סברות להוכיח צדקתו! — — —

ויש שפנו לתלמידי חכמים שבבית המדרש, מבין בעלי הבתים שהיו יושבים קבועים בבית המדרש, כגון: ר' אלעזר וואורצל — למדן מופלג ומעמיק ועם זאת גם ענוותן; ר' שמעון לייטנר (חתנו של ר' ברוך דילר) — ת"ח גדול וחריף, ירא שמים וחסיד נלהב, מחסידי צ'ורטקוב; או לבחורים שהיו כבר מוכרים לסמכות תורנית גם בעיני חבריהם — שהם יכריעו בין ה„לוחמים". אשרי עין ראתה כל זה ואוי ואבוי לאלה שבמקום לספר על זה בשמחה ובסיפוק רב — כותבים על זה בדם ודמע!...

בודדים נשארו בחיים מבחורי חמד אלה, אחרי השואה, ומאלה שנשארו, רק חלק מהם נשאר כזה שהיה: אוהב תורה ולומד תורה, וקשור לתורה... ודווקא משום כך החובה מוטלת על השרידים היחידים להעלות את זכרם של אותם בחורי חמד, הקדושים והטהורים שקידשו שם שמים בחייהם ובמותם.

אילו באנו לפרט את תולדותיהם של כל אלה שיצאו מבית מדרשה של סטריזוב, החל מהגאון הצדיק ר' משה טיטלבוים, בעל „ישמח משה" ועוד ספרים (ראה: „רבני סטריזוב וגדוליה; הרב ר' אברהם אריה ליב, „בעל „אותות השמים), ר' צבי הירש, בעל „דרכי תשובה"; ר' נפתלי גוטמן, בעל „תולדות נח" ועוד הרבה גדולים מהדורות הקודמים. וגם סתם תלמידי חכמים, לומדי־תורה מופלגים ויראי השם מרבים, כגון: ר' משה'לי קרים; ר' מנחם מניס פרידמן, בן ר' משה שמואל, המלמד המופלג, איש צדיק תמים, יקר־רוח ובעל נפש אצילה (מבניו חי בישראל ר' שמחה פרידמן, איש „טירת צבי", מטובי החברים של הקיבוץ הדתי); אחיו ר' פנחס פרידמן, חתנו של ר' ישראל אהרן, הדיין מפריסטיק. על ר' פנחס כותב ר' שלמה שפירא מסטריזוב־מונקטש (בהסכמה לספר „מאה קשיטה", להרמ"ע מפאנו שהוציא, בשנת תרנ"ב): „האברך המופלג בתורה, השנון מו"ה פנחס נ"י מסטריזוב". כן הוציא ספר „דברי יהונתן", על התורה מר' יהונתן אייבשיץ זצ"ל. פירסם חידושי תורה ב„אהל מועד", בעריכת הרב ר' יקותיאל אריה קמלהר (תרנ"ט, סימן מ"ד וקמ"ג); ר' משה נירנברג, מי שהיה דיין בקלן שבגרמניה — אילו באנו לפרט תולדותיהם, אין אנו מספיקים, גם מחוסר ידיעה וגם מחוסר תקציב... על כרחנו נסתפק בציון רק חלק מהם. מהדור האחרון ושלפני האחרון.

מבחירי בחורי בית המדרש וה„קלויז" בדור שלפני האחרון היו:

ר' מנחם מנדל גרוסקופף, בן ר' שמואל משה, תלמיד חכם מופלג וירא שמים גדול, ענוותן וצנוע בהליכותיו, ביישן ורחמן, גומל חסד וצדקה; היה גם בעל תפילה ומנגן מצוין. אחרי שנשא אשה, עבר לגור בבית חותנו בבז'וסטיק. היה אהוב וחביב על הכול. בימי השואה, נתמנה על ידי הנאצים כיושב ראש מועצת היהודים. במשרה זו נתגלתה במלוא טהרתה תכונת נפשו היקרה. כאשר דרשו ממנו הנאצים שימסור להם רשימת יהודים שישלחו לעבודה, מסר להם רשימה ובה שם אחד: שלו עצמו! למרות כל האיומים עמד בנסיון ולא רצה להסגיר יהודים בידי הרוצחים. הוא נרצח בהראותו גבורה נפשית עילאית. הי"ד.

ר' מנחם מנדלי שטורם, בן ר' יעקב — כחברו גם הוא תלמיד חכם וירא שמים, ענוותן ובעל מידות. אחרי חתונתו עבר לדוקלה וגורלו היה כגורל אנשי קהלתו. הי"ד.

האחים ר' **יעקב** ור' **מנחם מנדל רחן**, בני ר' יוסף הירש, — תלמידי חכמים ונבונים, מהמכובדים שב־עיירה. יסופר עליהם להלן באריכות. הי"ד. אחיהם ר' **יואל** הי"ד.

ר' זאב וולף הכהן מנדל, בן ר' חיים, מטובי הבחורים, ת"ח ובעל מידות. בעל נפש יפה ופנים שוחקות. היה ידיד ורע לכל הבחורים, מקרבם לתורה ועונה בסבר פנים לכל שאלה. גם הוא עבר לדוקלה. הי"ד.

מלבדם למדו בבית המדרש ו„קלויז", אם לא בקביעות, לפחות זמן מה לפנות בוקר, או בערב, כמעט רוב בחורי העיירה.

כולם קדושים וטהורים הי"ד — — —

ומאלה הקדושים — לחובשי בית המדרש שבדור האחרון, חבירי וידידי, ומהם גם תלמידי. — מהם גדולים ממני בשנים ומהם צעירים — כולם חביבים כולם יקרים:

משה יעקב (משה'לה) **שוורצמן**, בן ר' אריה לייב אחי ר' שלום שוורצמן. מוכתר במעלות רבות, בר אבהן ובר־אוריין. היה מחונן בכושר ארגוני רב. היה הרוח החיה בהסתדרות אגודת ישראל ופעיל בכל שלוחותיה: תלמוד תורה, בית יעקב ועוד. כל מה שעשה, עשה בהתלהבות ובלהט חסידי, למרות ההבדל בגיל (היה גדול ממני בשבע שנים בערך) היה חברי הקרוב ביותר ואהבה ללא מצרים שררה בינינו. להלן, כשיסופר על אגודת ישראל וצעירי אגודת ישראל, עוד יוזכר שמו לטובה. הרבה אמרות־חן שמעתי ממנו בשם גדולי תורה ויראה. אזכיר פירוש יפה ששמעתי ממנו בשם ה„חפץ חיים" זצ"ל, על האמור במסכת

אבות (פרק ב): „דע מה למעלה ממך". יש יהודים שלמים ויש יהודים למחצה, לשליש ולרביע... יש יהודי שאם תהיה לו הזדמנות קלה לרמות את חברו בארבע ל"י — לא ירמה, אבל אם יוכל לרמותו בחמש ל"י — לא יעמוד בנסיון; ויש שיאמר שלא כדאי לעבור על לאו שבתורה בגלל סכום קטן כזה, אבל בעד עשר ל"י כדאי... ויש שכדאי לו רק בעד מאה, אלף, עשרת אלפים... כל אחד לפי מדרגתו ומצבו. אבל יש יהודי מוחלט, שלם בתכלית השלמות, שלא יעבור על לאו שבתורה אפילו בעד כל הון בעולם. והנה בשמים יש „פנקס" גדול, שבו רשומים כל ישראל, ויש מחלקות שונות. מחלקה בה רשומים יהודים עד חמש ל"י — עשר ל"י — מאה — אלף — וכו', וכן יש מחלקה בה רשומים רק יהודים מוחלטים, שגם אלפי אלפים לא יעבירום על דעת קונם. וזה שאמר: „דע מה למעלה" — אם רוצה אתה לדעת באיזה פנקס אתה רשום למעלה־„ממך": זה יכול אתה לדעת ממך — עד כמה שאתה מוכן לעמוד בנסיון...

חיים פרידמן, בן ר' לייב שו"ב, בחור יקר, ת"ח וירא שמים. בעל מידות נאצלות ביותר, מחבירי הקרובים ביותר. אכן ראוי היה להיות נכדו של ר' יוסף מרדכי דיין זצ"ל, מחשובי חסידי צאנדז זצ"ל. לאחר זמן היה שו"ב אצלנו. הי"ד.

אחיו פנחס — ירא ושלם גם הוא. פיקח ונבון. חבירי ותלמידי, הי"ד.

וולף זילברמן, בן ר' בנדעט. למדן ועמקן גדול. מתמיד גדול, מבחירי הבחורים, שראה כל עולמו רק בתורה ולא התענין כמעט בשום דבר אחר חוץ ממנה. מה תהמה נפשי עלי בהעלותי על לבי את הוויכוחים הסוערים וה„מלחמות" — מלחמתה של תורה — שהיו בינינו!! גם בשנים אלה היה בבחורים כמוהו משום חידוש. הי"ד.

אהרן שמואל ביטלר, בן ר' לייביש, נפש עדינה ופיוטית. נפשו היתה קשורה בנפשי. אהב מאד ללמוד ספרי חקירה ושירה. התחיל בעצמו לכתוב הגיגי לבו ונפשו. מחבירי ותלמידי האהובים ביותר. הי"ד.

האחים **יצחק, מנחם־מנדל, צבי אלימלך**, בני ר' אברהם'לי גולדמן — בחורים חביבים ויקרים. הראשון — יצחק — היה מופלג בידיעת חשבון השנים. זכר הל' קדוש החודש להרמב"ם בעל פה (להלן יספר עליו מר משה מוסלר). הוא הפליא את ביאליק בידיעותיו הרבות במקצוע זה. כתב ספר נפלא על חשבון השנים ועוד, ולא זכה להדפיסו. הי"ד. מנחם־מנדל וצבי אלימלך, וביחוד צבי אלימלך, היו חברים טובים שלי. זה האחרון היה גם תלמידי. נפש טובה ועדינה, ענוותן ושפל רוח, וירא חטא. הי"ד.

יעקב לנדסמן. למרות שנשאר יתום מאביו והתנאים בביתו לא היו כל כך מסוגלים לתורה ויראת שמים — זכה ונחה עליו רוח טהרה, התמסר כולו לתורה וחסידות. למד בהתמדה רבה ובאהבה גדולה לאין קץ. מתלמידי המסורים ביותר. הי"ד.

אלעזר לוס, בן ר' אליעזר לייזר. בחור נבון ומשכיל, צנוע, מנומס וישר־דרך. עבר כל מדורי הגיהנום הנאצי ונשאר שבור ורצוץ. לא עמד בו כוחו לראות באבדן כמעט כל משפחתו — ונפל חלל בנסיבות טרגיות. הי"ד.

מאיר שיף, בן ר' לוי יצחק. ענוותן, צנוע ונעים הליכות. נוח לשמים ולבריות ואהוד על מכיריו. הי"ד.

נוסף להנ"ל למדו בבית המדרש ו„קלויז": **שמואל שרייבר**, בן ר' נח, המלמד המצוין; חסיד סדיגורי נלהב ומאמין תמים; **פנחס קראכר**, בן ר' צבי הירש; שא"ב **ישראל הויבן**, בן ר' ליפא הכהן, ירא שמים גדול ומתמיד; **מרדכי מאטל**, בן ר' יוסלי ויטמן, ענוותן וצנוע; האחים **פלטיאל ויצחק אייזיק**, בני ר' אפרים קנלר; **יוסף מרדכי טנצר**, בן ר' משה; **הירש טנצר**; **שמעון האכדארף**, בן ר' לייביש; **יעקב גולדמן**, בן ר' אברהם; ועוד ועוד.

ואחרונים חביבים, צעירי הצאן, פרחי קודש, כולם היו תלמידי: **דוד דוב** בן ר' יעקב יצחק **ברנשטין**; **דוד**, בן ר' מנדל **רוזן**; **יוסף מרדכי**, בן ר' יעקב **שיף**; **מאיר מרדכי הכהן**, נכד ר' שלום **שוורצמן** — כולם קדושים וטהורים, הי"ד.

בעלי־בתים לומדי תורה

מספר לא מועט של בעלי בתים חשובים היו תושבים מכובדים בבית המדרש ו„קלויז". יום יום התקיימו שיעורי תורה, בין בשבתות ובין בימות החול. בשעות תפלות מנחה־מעריב השתתפו בשיעור משניות עשרים־שלושים איש. מגיד השיעור היה איש מורם מעם, ר' שלום שוורצמן זצ"ל (ראה להלן ברשימתי: „תפלה לעני כי יעטוף"). היה בעל־מסביר מצוין והכל הבינוהו ונהנו מאד מדרך לימודו, שעיקרו היה, לא חיטוט יתר, אלא הסברה פשוטה ומקיפה של הענין, ללא פלפולי סרק. מלבד שיעור משניות זה התקיימו עוד שיעורים של קבוצות, קבוצות תלמידי חכמים וסתם יהודים אוהבי תורה, גם בבית המדרש וגם ב„קלויז". בשבת לימד ר' חיים יעקב נירנברג שיעור במדרש. הוא היה אמן בלימוד מדרש. שילב גם סיפורים יפים תוך כדי הלימוד וכך ענין את „עמך" וחיבב עליהם את התורה. בלילי שבת למדו בבית המדרש שיעור תורה ורש"י ופירוש „אור החיים" על כל הפרשה. נוסף לאור החיים הוסיף נותן השיעור, שבו השתתפו בעיקר בעלי־בתים מכובדים, גם רעיונות ואמרות מגדולי תורה וחסידות שבדורות האחרונים. נותן השיעור היה — כותב הרשימה הזאת. בין הבעלי־בתים הלומדים בבית המדרש ו„קלויז", הצטיינו במיוחד: ר' דוד וינר, ר' חיים מנדל, ר' יעקב יצחק ברנשטן, חתנו של ר' ברוך ברגלס, מהאריות שבחבורה, ר' שמעון מילר, ר' אפרים קנלר, ר' יעקב רוזן, ר' מנדל רוזן. מענין ביותר שגם גביר העיירה, ר' ברוך ברגלס, שחנותו היתה תמיד מלאה קונים וחסרו לו ידיים עובדות לשרת את הקונים, וגם — עינים

להשגיח... גם ר' ברוך ישב זמן רב בבית המדרש ולמד „חוק לישראל" — — — אלה היו תושבי העיירה!

מסתבר שבזה לא תמה ולא נשלמה רשימת לומדי תורה ואוהבי תורה בעיירה. הרבה בעלי בתים למדו שיעורי תורה בקביעות בביתם. מהם שלמדו גמרא, מהם — מדרשים ומהם — ספרי חקירה. עוד מצלצלים באוזני קולות חשאיים ונעימים, מלאי חן ותפארת, של ר' אברהם טנצר, יהודי אציל רוח ויפה נפש שהתרפק מדי יום ביומו על „ילקוט הראובני" ו„עין יעקב"; והנה שומע אני גם היום את לחשו־רחשו של ר' שלום שוורצמן בימים כבלילות, כשהוא מפזם „זהר", מדרש רבה ועוד — מלבד שיעוריו בבית המדרש; והנה המשכיל ר' אלתר נחמי' — מתעמק ב„עקידת יצחק" ומלבי"ם — — — כולם, כולם עומדים לפני כאילו רק אתמול זה היה!...

ישיבת „עץ חיים"

בשנת תר"צ בערך יזמו כמה בחורים הקמת ישיבה קטנה בשם „עץ חיים", ולמרות שיוזמיה היו בעיקר מחוגי אגודת ישראל וצעירי אגודת ישראל, עלתה בידם למשוך אליה גם את חסידי מונקטש ובובוב וגם את אנשי המזרחי. בין מגידי השיעורים היו: הדיין ר' יעקב שפלטר, ר' חיים מנדל, ר' מנדל רוזן, הי"ד — וגם הכותב. בעיקר למדו גמרא ותוספות, עם מפרשים ראשונים ואחרונים. בשבת למדו פרשת השבוע עם רש"י אור החיים ועוד מפרשים. מגידי השיעור התחלפו כל שבוע ולבסוף נשארתי אני לבדי... ביום חמישי בערב היו בוחנים את התלמידים (שלושים־ארבעים בערך) בנוכחות הוריהם וסתם בעלי בתים שבאו לראות וליהנות מעמלה של תורה. הישיבה התקיימה כמה שנים. מתלמידי הישיבה שנשארו בחיים: שמחה לנגסם מורה בבית ספר ממלכתי דתי בפתח־תקוה; ראובן, בן ר' חיים חייקל גרינבוים (ארצות הברית); ויצחק ליב רוזן, בן ר' בן־ציון ועוד.

מלבד הישיבה היתה בעירנו חברת „תלמוד תורה". החברה דאגה לשלם שכר לימוד בשביל התלמידים שהוריהם לא היו די אמידים לשלם כל השכר למלמדים — או אפילו חלק ממנו. הכנסות החברה היו מתרומות קבועות של בעלי הבתים וגם מנדרים בחגים ושבתות ומנדבות שנגבו בהזדמנויות שונות בשמחות, מ„קערות" בערב יום כפור ובימי תענית אחרים. דאגתה והשגחתה של חברת תלמוד תורה היתה גם לרמת הלימודים ומזמן לזמן נשלחו תלמידי חכמים לבחון את התלמידים — בין של בני עניים ובין של בני עשירים — ואלה שהצטיינו בלימודיהם קבלו תעודות הוקרה וגם פרסים גדולים וקטנים, החל מספרים יקרי ערך וכלה בחבילות ציצית, או טלית קטנה...

היו גם מקרים משעשעים בבחינות אלה, כי לא כל הבוחנים היו שווים באופיים, במדותיהם ו ב י ד י ע ו ת י ה ם. יש ששאלו קודם את המלמדים על רמת הידיעות של תלמידיהם וכפי הרמה שלהם כן התאימו את השאלות, כדי שלא לבייש את אלה שלא יודעים. אבל היו גם כאלה — ולאו דווקא למדנים גדולים — שחיפשו דרכים להכשיל את הנבחנים, כדי להוכיח על ידי כך את למדנותם שלהם... ברם לפעמים נפלו בפח שרצו להפיל בו את הנבחנים; רצו להכשיל ונכשלו! בין התלמידים היו גם כאלה שכבר בילדותם היו חריפים, פיקחים ושנונים והצליחו להביא את הבוחנים במבוכה, בתשובותיהם הנכונות ובשאלותיהם הנגדיות, ש ה ב ו ח נ י ם ל א י ד ע ו ל ה ש י ב ע ל י ה ם... כשלון כזה לא נשאר סוד וחיש מהר התפשטה שמועה בכל העיירה שהנה פלוני הבוחן — נבחן ונכשל!!! והעיר סטריזוב צהלה וצחקה — — —

ה„חדרים" והמלמדים

רבים ממשכילי הדורות הקודמים לעגו ל„חדרים" ולמלמדים וגם בימינו ישנם לא מעטים המדברים וכותבים עליהם בזלזול. הטענות ידועות. יש המצביעים שלא היה להם כשרונות פדגוגיים, ויש שמתרתחים על תנאי ההיגיינה והנקיון בחדר. ברם, גם אם נודה שחלק מהביקורת הוא מוצדק — וצריך להדגיש: ח ל ק, כי היו מלמדים אשר אף־על־פי שלא למדו בסמינריונים ולא ביקרו באוניברסי־טאות, היו בעלי הסברה נפלאים ועלו בכשרונותיהם על הרבה בעלי מקצוע שבימינו; היו גם חדרים שהצטיינו בנקיון למופת — אמנם עובדה היא, שאין להכחישה, שמחדרים אלה יצאו גאונים אדירים, סתם תלמידי חכמים ולומדים מופלגים, משכילים ואפילו — ביאליקים... ראוי איפוא להציב יד ושם גם למלמדי העיירה, החל ממלמדי דרדקי וכלה במורי גפ"ת לבחורים מבוגרים. על כמה מהם כבר נכתב בספר זה במקומות אחרים. כאן ייכתב על אלה שעדיין לא נזכרו, או שיש משהו להוסיף על הכתוב כבר. אתחיל באלה הזכורים לי, שלמדתי אצלם או שהכרתים אישית.

ר' מרדכי רוזנבוים

היה מלמד דרדקי מוכשר. קראוהו: „מרדכי מלמד". הדרת פניו וזקנו המוכסף והמטופח, עשו רושם רב על מי שראהו בפעם הראשונה. אכן כך צריך להיראות רבי! מבטי עיניו הביעו מרץ ותקיפות. נוהג היה להרביץ לפעמים לתלמידים שהפריעו ללימודים, או שהתנהגותם היתה לא לפי רוחו. בת־זוגו, באשי (יסופר עליה להלן במדור: „הווי החיים") היתה גם־כן בעלת מרץ ועזרה לבעלה בניהול החדר. ראוי לציין שר' מרדכי מלמד ידע את מקצועו היטב והצליח למסור לתלמידיו את אשר ידע: ידיעת האותיות, קריאה בסידור והתחלת לימוד תורה. לא הספקתי ללמוד אצלו זמן רב, כי התקדמתי מהר בלימודי אצלו ואבי הוציאני ממנו ומסרני למלמד יותר גדול (באידית אמרו: „צו א גרעסערן מלמד"). נשארה בחיים בתו שפרינצא וצאצאיה.

ר׳ יחזקאל גורגיל

הוא היה מלמד לחומש ורש״י וקצת גמרא. רק מעטים ידעו ששם משפחתו: גורגיל והכל קראוהו: „יחזקאל גודובר״ (על שם הכפר גודובה שממנו בא). ואף־על־פי שבזמני היה כבר זקן מופלג, היה מלמד מצוין ובעל מסביר נפלא. כשהיה מסביר את פרשת „חושן ואפוד״ הלביש את אחד התלמידים הקטנים, שהיה חביב עליו, חושן ואפוד ממש, העשוי מקרטון חזק, בו היו מצויירים ומשובצים האבני שהם ואבני מילואים. התלמידים קנאו קנאה גדולה בתלמיד שזכה להיות הכהן הגדול מאחיו... אצל רב זה למדתי חומש ורש״י, ובסוף הזמן — גם גמרא. זכורה הקדמתו לפני השיעור הראשון: „דע ילדי כי לפני שהתחלתי ללמוד, גם אני לא ידעתי כלום, והיום... ובכן למד גם אתה, כדי שתהיה תלמיד חכם ואל תהיה „דרונז׳יק״ (מין בול־עץ, שם נרדף לבור ועם הארץ)... כנראה שחשבני לתלמיד טוב וכל פעם שבאו מה„תלמיד תורה״ לבחון את התלמידים, העמידני הראשון בתור. ברם לא תמיד הצליח בתמרון זה, כי הבוחנים עשו לו „להכעיס״ ובחנו דווקא את האחרונים. גם הוא היה נוהג „לכבד״ לפעמים את התלמידים שסרחו והיתה לו שיטה משלו, מיוחדת במינה: תלמיד שסרח היה לוקחו בידו ואמר: „נו, למפרט״! (לדידו „למפרס״ הכוונה: „שייגיץ״), הואיל נא להתמתח עם „הזייטשי מוחל״ (הישבן...) על הספסל; אם תשכב בעצמך, תקבל שתי מכות ואם אצטרך להשכיבך בכח — תקבל חמש... והכול לפי חומר וגודל החטא. היה מקרה מעציב שכמעט גם אני זכיתי להתכבד במכות. ומעשה שהיה — כך היה: מישהו המציא שנשחק ב„פגר״ (כלומר: לערוך הלוייה של גוי שמת). בחרנו באחד התלמידים השובבים ועשינו אותו לנפטר. שמנוהו בארון, ערכנו הלויית המת, הורדנוהו לקבר וכיסינו אותו בקרשים — הכל כדת וכדין... ואולם אחרי שהמת החי שכב כמה דקות בקבר, תקפתו אימה וכמעט שמת מפחד... מובן שצעק צעקות איומות, התאספו אנשים והוציאו את ה„מת״... הואיל וגם אני הייתי חשוד בעיניו בשיתוף פעולה בעסק ביש זה — רצה להענישני. הציל אותי גבור המאורע, התלמיד „המת״, שביקש מהרבי לא להענישני, כי הוא סולח לי — וכך ניצלתי. בדרך כלל היה ר׳ יחזקאל מכובד על בעלי הבתים ושמו הלך לפניו כמלמד טוב. נוסיף לכך שהיה מחסידי סדיגורה ומאמין נלהב וממילא עמדו לימינו חסידי סדיגורה שבעיירה, שכוחם היה לא מבוטל. רוב צאצאיו נספו בשואה ות״ל שנשארו לו שרידים, החיים עמנו בישראל. עזר לו במלמדות חתנו ר׳ יעקב דים שאחרי מות חותנו נהיה למלמד עצמאי.

ר׳ יוסל ברזובר

המלמד הברזובאי („דער ברעזובער מלמד״) ר׳ יוסף, היה מפורסם לשבח בכל הסביבה. היה בעל מסביר מצוין וידע איך לרתק את התלמידים לשיעוריו. למעלה מזה: הם היו קשורים אליו בלב ונפש. העובדה שלא היה מקומי, אלא שהביאוהו מ„חוץ לארץ״, גם היא גרמה לא מעט שהתלמידים יתיחסו אליו, לא כאל סתם מלמד, כי אם כאל יוצא מן הכלל. אצלו למדו בחשק רב. הוא לימד גם גמרא ותוספות וגם קצת דעת והשכלה; היינו: חידות מטמטיות והמצאות נפלאות, הזכורים לי ברובם עד היום. בעיקר הערצנוהו בגלל כשרונו לנגן ניגונים יפים וללמד אותם לתלמידיו בדרך „מקצועית״ — נתן לנו מושג מתווים; ממנו שמענו ביאור על דו־רה־מי־פא... וגם הסביר להלכה ולמעשה מתי מותר להרים את הקול ומתי צריך דווקא להנמיך. הוא ידע את כל היצירות המקוריות של חזני סדיגורה—באיאן—צ׳ורטקוב ולימד את המוכשרים שבתלמידיו לשיר אותן בצוותא, מתוך סדר ותיאום. הרעיש עולמות ב„אב הרחמן״ של החזן שור; ב„ידיד נפש״; „היה פיפיות״ ועוד. הייתי מהמצטיינים בחבר המשוררים שלו. וזה היה לרועץ לי ולהורי, כי כל פעם שהזמינו את ר׳ יוסל ברזובר לחתונה לשמח בשיריו — הייתי מוכרח גם אני להשתתף בחתונה, כלומר: במקהלה. פעם אחת קרה שבשובי מחתונה אחת, הכירה בי אמי שיש לי חום גבוה, מדדה ומצאה שחומי עלה לקרוב לארבעים מעלות. אמי הטובה היתה בטוחה שנתנו לי „עין רעה״ ומאז הסכימה רק לעתים נדירות שאשתתף במקהלתו של הרבי.

יהודי טוב ומלמד טוב היה „המלמד הברזובאי״ ז״ל. מצאצאיו נמצאת בישראל אחת מבנותיו.

ר׳ ישראל לייב קרפף

הוא היה מלמד בינוני, לנערים בני עשר — שתיים־עשרה. לא היה פדגוג מצוין ולא ידען גדול, אבל היה מאנשי שלומנו — כלומר: מחסידי בית רוזין וגם — עני... על כן „עשוהו״ חסידי סדיגורה למלמד. הוא עשה את מלאכתו באמונה. לימד תנ״ך וקצת גמרא ושלחן ערוך ו„אידישקייט״, היינו: אמונת חכמים; וחכמים משמע: אמונה באדמו״רי בית רוזין. בדרך כלל היו מרוצים ממנו, כי לא היה כעסן ורגזן ולא ניהל את „ממלכתו״ ביד חזקה. מסתבר שהנערים־התלמידים ניצלו היטב חולשתו זו ונהגו בחופש מוחלט בשעת לימוד השיעור. הואיל ור׳ ישראל לייב היה שקוע כולו בספר, לא הבחין במה שנעשה ומתהווה בין החבריא. ואם קרה והבחין — הסתפק בנזיפה קלה. לעתים נדירות יצא מכליו ואז הגיב בסטירת לחי מצלצלת. גם כותב שורות אלה זכה פעם למנה יפה ממנו, על חטא שחטא בשאילת שאלה תמימה ונאיבית ביותר בפרשת סוטה. אילו שאלה אדם מבוגר ומבין היה בוודאי בשאלה זו משום חוצפה וניבול פה, אבל אני הייתי אז „ירוק״ לגמרי ולא התכוונתי לשום דבר, רק להבין את הכתוב, ברם ר׳ ישראל לייב סבר שאני רוצה להיתמם, כדי להכשילו... במקום תשובה לשאלה קבלתי סטירת לחי! זמן רב לא יכולתי לסלוח לו לרבי פגיעה זו בי, עד — עד שגדלתי במקצת והבינותי שאכן צדק הרבי.

ירא שמים וענוותן היה ר' ישראל לייב והשתדל כמיטב יכולתו ללמד לתלמידיו תורה ויראת שמים ה.י.ד.

על יתר המלמדים, ר' משה שמואל, ר' אלי' דוד, ר' אברהמ'לי גולדמן, ר' חיים יעקב נירנברג, ר' יעקב שיף, שלימדו לתלמידיהם גפ"ת — כתוב בספרנו זה במקומות אחרים.

אגודת ישראל

„אגודת שלומי אמוני ישראל", כפי שקראוה אז, נוסדה בעירנו בשנות תר"פ—פ"ב בערך. ביסוד האגודה במקומנו היה משום הישג לא קטן; צריך היה להתגבר על מכשולים וקשיים הרבה. העיקריים שבהם: א. היו בסטריזוב הרבה חסידים של הרבי ר' חיים אלעזר שפירא זצ"ל ממונקטש, שהיה מתנגד חריף ביותר, לא רק לציונים ולמזרחי, אלא גם לאגודת ישראל. יותר מזה: יש שהיה מתקיף את האגודה ביתר חריפות מאשר את הציונים. רבי חיים אלעזר היה מבקר כמעט מדי שנה בשנה בסטריזוב ובדרשותיו הנלהבות, החוצבות להבות אש, הזהיר בכל לשון של אזהרה לא להצטרף לשום מפלגה והיה כורך יחד את „הציוניסטן, מזרחיסטן, בונדיסטן, סוציאליסטן, אגודיסטן און אלע — מיסטן"... היה משום סיכון רב ליסד את האגודה, שמא תתוסף עוד מחלוקת על המחלוקת „המסורתית" על הרבנות; ב. גם אלה שלא התנגדו, מבחינה עקרונית, לאגודה לא רצו ביסודה. טענתם היתה פשוטה בתכלית: אין צורך בה! בשביל מי ובשביל מה עוד מפלגה? אנשי העיר רובם ככולם שומרי תורה ומצוות, קול התורה נשמע בבתי מדרשיה ובבתיה; הפרהסיה היתה כולה ברוח התורה וללא פגם — ואם יש מספר מסוים שאינם מדקדקים כל כך במצוות — הרי אלה ממילא לא יצטרפו לאגודת ישראל?

מסתבר שלא חסרו נימוקים לאלה שרצו ליסדה. והנימוק העיקרי: יש חשש מפני התפשטות הציונים... צריך להלחם עם האויב בנשק שלו. היום זמנים חדשים — יש צורך בהסתדרות, במפלגה שתלחם וכו' וכו'. וכך נוסדה אגודת ישראל. ולמרבה הפלא הצטרפו אליה, גם כאלה שרבותיהם היו מתנגדים לה, או שלפחות דעתם לא היתה נוחה ממנה.

עסקניה הראשונים של האגודה היו: הרב ר' נפתלי חיים הלברשטם, בן הרב ר' אלישע מגורליץ, חתנו של הרב ר' אלתר זאב הורביץ זצ"ל. ר' נפתלי חיים היה אדם נעים הליכות ונוח לבריות ועשה פעולתו בשקט וברצינות; ר' יואל גליקמן, התנו של ר' ברוך דילר; ר' יעקב יצחק ברנשטין, הי"ד, חתנו של ר' ברוך ברגלס, מחשובי הבעלי בתים בעיירה. הוא היה תלמיד חכם וירא שמים, חסיד נלהב של הרבי ר' צבי אלימלך מבלזוב זצ"ל; ער ותוסס ונוטה לקיצוניות. כל מה שעשה עשה בהתלהבות עצומה. לא ידע מה זאת עשיה שגרתית, אלא הכול בכוונה רבה ובלב ונפש. נפשו לא היתה חצויה — כפי שהתבטאו על אחד מיקירי עירנו, שהוא „פעם מלאך ופעם גלח"... — הוא היה בבחינת „אתם נצבים היום כולכם לפני ה' אלוקיכם" — כולו ממש. עשה הכול כדי לחנך גם את צאצאיו ברוח זו. המזכיר המוכשר והכשרוני של התנועה היה חברי וידידי הבחור המופלג בר אורין וירא שמים משה יעקב שוורצמן, בן ר' לייב, אחי ר' שלום שוורצמן

בית הספר לבנות „בית יעקב"
די „בית יעקב" שול

המפורסם. משה'לי שוורצמן היה הרוח החיה והמפעילה באגודת ישראל. היה לו כשרון ארגוני רב והיה נואם מלהיב מסור בלב ונפש לרעיונה. הוא רצה ליסד גם „צעירי אגודת ישראל", ברם צריך היה להתגבר על התנגדותו של שלמה דיאמנט (כותב הרשימה הזאת) שסבר שאין לסחוב את בחורי המדרש לפוליטיקה ולמפלגות. בשנת השלושים בערך, הגיעה במקרה לידי רשימת קוני השקלים הציוניים בסטריזוב ואז נוכחתי שיש כבר מספר בחורי בית המדרש שקנו שקלים... אחרי „גילוי מרעיש" זה נוסדה „צעירי אגודת ישראל", שאליה הצטרפו רוב חובשי בית המדרש. עיקר פעולתו של כותב הטורים האלה היה מתן שיעורי תורה, הרצאות תורניות ודומה להן — — —

היו עוד כמה עסקנים, בעלי בתים ובחורים, כמעט כולם ניספו בשואה. אותם הבודדים שנשארו בחיים — מקומם כיום לא באגודת ישראל...

האגודה שיפרה במדה רבה והכניסה סדר מסוים בחדרים ובתלמוד תורה וכבר נכתב על זה במקום אחר בספרנו. הישג גדול היה בהקמת „בית יעקב" בעירנו ותזכר לטובה המורה וסרמן (בריינדל) מדוברומיל, שהיתה מוכשרת וראויה למשרה זו, הן מבחינת ידיעותיה וכשרונותיה והן מבחינת רמתה המוסרית ומדותיה התרומיות. מסיבות שונות, ובעיקר מחוסר תקציב, נאלצים היו לאחר מספר שנים לסגור את בית הספר.

היחסים בין אגודת ישראל והציונים

היחסים בין האגודאים והציונים היו תקינים בהחלט. שלא כבמקומות אחרים לא היתה מחלוקת ביניהם. היו ויכוחים על רקע רעיוני ולא עוד. שתיים היו הסיבות לזה:

א. גם הקיצוניים, מחסידי מונקטש, לא היו כל כך „נוראים" כבפריסטיק למשל (פריסטיק עיירה סמוכה לסטריזוב שהיתה מפורסמת בקיצוניותה — שם שרפו פעם את הספריה הציונית והשיגו משפטים וחילול השם); גם האגודאים לא היו „שרפים" כאלה וגם הציונים לא היו „גויים גמורים"... כמעט כולם שמרו שבת, אכלו כשר, התפללו יום יום והיו אפילו שלבשו בגדי משי ו„שטריימל" (כובע פרוה) בשבת.

ב. ברם עיקר הסיבה ליחסים הטובים ששררו בין המפלגות, בתור מפלגות, היתה נעוצה בזה, שהמחלוקת על הרבנות וספיחיה, העמידה בצל את כל חילוקי הדעות האחרים. העיירה היתה מחולקת למצדדים בהרב ר' אלתר־זאב הורביץ (ואחריו נכדו הרב ר' קלמן הי"ד) ולמצדדים בהרב מססוב זצ"ל. מחלוקת זו האפילה על כל יתר הענינים וכך נמצאו חסידי מונקטש והציונים מצד אחד של החזית וחסידי בלז, בובוב והאגודאים וגם קצת ציונים, מהצד השני. גם ציונים, גם אגודאים וגם חסידי מונקטש היו לוחמים בחזיתות שונות של המערכה הכבדה הזאת — וכל זאת לא מתוך שיקולים מפלגתיים — — —

עקב חלוקת כוחות כזו קרו דברים משונים. כשהתקיימו בחירות לוועד הקהילה או לעיריה, נלחם בן באב ואח באחיו. קרה גם שאב ובנו הופיעו שניהם ברשימות נפרדות (כלומר: זה במחנה אחד וזה במחנה השני), האב, שהיה מהבעלי בתים החשובים והמכובדים ביותר וגם עשיר ותלמיד חכם — לא נבחר; הבן — גם הוא איש מכובד — נבחר... מסתבר שכל אחד מהנבחרים היה נאמן לקוו שלו ולרב שלו. לא הועילה „פרוטקציה" — אשה לא יכלה להשפיע על בעלה, אב — על בנו וחותן על חתנו. (במקום אחר יספר יצחק ברגלס על מקרה מענין שקרה לו בעצמו).

משה מוסלר

אחת מרבבה

קשה לי לתאר עתה ולו רק בדמיוני, דמותה של עירתנו בלי יהודים. אחרי שנתרוקנה מתושביה היהודיים כמעט שאין טעם לקיומה בלעדנו. מושרשים היינו בה מדורי דורות וחלקנו בעצוב בנינה והתפתחותה, רב היה. התושבים הלא יהודים, נראים היו לנו — לקשישים ולנותר — כאלו נדחקו לתוכה כאורחים לא קרואים... אווירה רווי היה יהדות, סמטת בית המדרש והקלויז וסמטת המלמדים נשמו יהדות...

משהעריבה חמת יום ששי והוגפו תריסי החנויות, ירדה שכינה של מעלה עליה ונתעטפה במעטה של קדושה. הכפריים המעטים, שחנו עם עגלותיהם בככר השוק, מהרו לחזור לכפריהם כאלו התכוונו שלא לחלל את קדושתה והפקידים הפולניים שחזרו ממשרדיהם, נחפזו לעקור את רגליהם מרחובותיה. הם, אדוני הארץ, חשו, שמיותרים הנם אותה שעה, שהעיירה פושטת צורה ולובשת צורה.

ר' אייזיק השמש המופלג בשנים, יצא בצעדים מדודים מזוין במקלו ובפטיש העץ המסוקס, לערוך את סבובו סביב כיכר השוק, מקיש בפטישו על שעריה ומכריז: לבית הכנסת! אין שול אר א א א א ן!..

החול האפרורי, הסתלק בשקט ונרות שבת החלו להתנוצץ בחלונות. שלוות יום המנוחה ירדה על העיירה ועל תושביה, מעתה, מלכת שבת שולטת בתחומיה.

המאחרים לצאת מבית המרחץ, נזדרזו, שלא לאחר חלילה את התפלה וראשוני המתפללים לבושי משי וחבושי שטריימל נהרו לבית המדרש לקבל פני שבת מלכה.

פשוטי עמך, חייטים וסנדלרים, תגרנים ורוכלים וכל אלה שהתנהלו לאטם באותיות הזעירות, פנו לעבר בית הכנסת הגדול. שם, לא הרבו בהכנות. מרדכי מנדל החייט, עבר לפני התיבה לתפילת מנחה ור׳ ליבלה שטרנברג — „שטארק״, הנעים זמירות בקבלת שבת. אנשי עמל ועבודה, לא הרבו בכוונות ומכל שכן שלא האריכו בתפילת י״ח. שבתם, היתה שבת של מנוחה מעבודת פרך ומדאגות פרנסה. סעודה טעימה וכוסית י״ש. בת תשעים ושש מעלות, מוכנה היתה על שולחנם. רוקקים ב„עלינו״ רקיקה של ממש ונפטרים לביתם.

בבית המדרש ממתינים לבואו של הרב דמתא. פסוקי „שיר השירים״ בלווית אנחות וגניחות מהדהדים בחללו. בעלי מוחין, מטילים ארוכות וקצרות שקועים במחשבות על רזין דשבת עד שקולות „הודו לד׳ כי טוב״, רוויים עגמומית מרשימה, מעוררתם להתלוות לתפילה. מעתה, כאלו נתפשטו כולם מגשמיותם החילונית וגעגועי הלב מוצאים את פרקונם וזיכוכם ב„ותיק יהמו נא רחמיך וחוסה נא על בן אהובך״.

מה„קלויז״ בוקע קולו של שמואל משה, החזן של הרבי ר׳ משה ליבלי. הניגון של „לכה דודי״ מרומם את הנפש, מעלה את הנשמה מעולם עכור זה לעולם האצילות, נוהר, שוטף וסוחף אתו את קהל המתפללים. כל שבעת הרקיעים מלאים רינה, בחינת „לבי ובשרי ירננו לאל חי״. מלכת שבת, עדויה צעיף קדושה ועטויה בגדי חן ועמה חיל מלאכי שלום, ירדה ממרומים ופרשה את חסדה על קהל מעריציה שיצאו לקראתה ברינה.

כה נחקקו בזכרוני לילות שבת בעיירתי. בכל ימי בדודי בתבל הרחב, לא ניתן לי לחוש קבלת יום השבת כעין זה שחשתי בעיירתי, בה עברו ימי נעורי.

ומה עלתה לה לעיירה זו? בית הכנסת הפך למחסן גרוטאות, בית המדרש, מקום בו שפכו כמים לבם אבותינו התמימים, נהרס, בתי הקברות נחרשו וידי טמאים נפצו את אבני המצבות ורצפו בהן את כיכר השוק. נתיתמו שבילי העיירה, נדם קול תינוקות של בית רבן בסימטת המלמדים והד קול קודר זועק וקובל, על השואה שירדה עליה ועל רבבות עיירות בתחומי הגולה. יהא זכרה צרור בזכרון אחד בניה שרידיה.

מאימתי ישבו יהודים בסטריזוב?

בעודנו צעירים נטולים היינו תחושה היסטורית. אף אחד מאתנו לא התענין ולא נתן דעתו לחקור ולדרוש מאימתי החל הישוב היהודי בעיירה.

לפי מיטב ידיעתי, לא היה קיים בימי פנקס קהלה. ייתכן, שבדורות הקודמים כן היו רושמים בפנקס כל מה שקרה בין חומותיה. אלא שלא נשאר הרבה מקורות — מלבד מה שנזכר בשאלות ותשובות של הרבנים והערות אגב בכמה ספרים — לתולדות העיירה מאז החלו יהודים להתישב בתוכה.

יש להניח, שבשעת השרפה הגדולה בסוף המאה שעברה, שרוב בתי העיירה ואתם גם בית המדרש ובית הקהילה, נשרף כל החומר שנמצא אישם מוצנע בחדר הקהילה.

משהגענו לכלל הבנה והתחלנו בחיפושים אחרי שרידים נפגשנו בחלל ריק. הזקנים, הסתלקו לבית עולמם והמעטים, שעדיין זכרו משהו, לא הבינו שיש צורך לרשום ולהציל כל מה שניתן עוד להציל. לגביהם, נחשב ענין זה לדבר שאין לו שום ערך... עתה, בבואנו לסכם ולסגור את הדף האחרון של ישובנו בעיירה, הרינו מגששים כעוורים באפלה. מן השרידים המעטים שנשארו נשתדל להתחקות על העבר.

ברבעון „ציון״, כתב עת להיסטוריה, מצאתי מפה, שעליה רשומים כל הערים והאתרים שהיו תחת השפעת ועד ארבע הארצות. עירתנו רשומה על מפה זו.

היוצא מזה, שכבר במאה השבע־עשרה היתה קיימת קהלה בעיירתנו.

ארבעת בתי קברות נכללו בתחומיה. הראשון, זה שמאחורי הקיר הצפוני של בית הכנסת הישן, ממש בתוך העיר. השני והשלישי, במרחק כמאתים מטר ממנו, והרביעי מחוץ לתחום העיר על גבעה, ומסביב לו שדות מרעה.

המצבות המעטות שעדין נשארו תקועות במקומן בבית הקברות הראשון — היינו לפני יותר מיובל שנים — כמעט כולן שבורות היו והאותיות המעטות שאפשר היה להבחין, קטועות ואכולות על ידי שני הזמן. איש לא שם לבו לפענח מה שניתן עוד לפענח, לרשום את השם והתאריך החקוק עליהן. מנהלי החברא קדישא, רחוקים היו מהיסטוריה כנזיר מכרם... ולא שמו לב לדברים כגון אלה.

אבי ז״ל. שנחשב לחוקר קצת, מצא על אחת מאבני המצבות שעודן נשתירו, בדיוק מול חומת בית הכנסת, פרט, שלפיו נפטר הלה, שמקום מנוחתו תחת מצבה זו, בשנת שי״ב. 1650 לספירתם.

העדות המוכיחה ביותר על קדמות ישוב יהודי בסטריזוב, הוא בית הכנסת, שעדיין נשאר עומד גם עתה על כנו. אם לדון לפי סגנון הבנייה, יוצא, שנבנה לפני שנת 1600, משום, שבאותן השנים, כל בנין צבורי, שמש גם כעין מבצר נגד הפולשים מבחוץ, הטטרים והשוודים. עובי הקירות החיצוניי,ם, הגיע, לכדי שני מטרים ומעלה. אף לבנה אחת לא נמצאה בין הקירות. הכול בנוי אבנים טבעיות לא מסותתות.

התיקונים המעטים שחלו בבנין, זמנם בסוף המאה הקודמת, אחרי השרפה הגדולה שבה נשרף הגג, השולחנות, הספסלים וארון הקודש. רק שריד אחרון מכלי הקודש נשאר לפלטה. פמוט הנחושת הענקי, שעמד על כן־עץ ומשקלו, כמאתים קילו בערך, ורוב פמוטי הנחושת שתלויים היו בין הקמרונים.

בפתח הכניסה בצד ימין, בלטה טבעת ברזל בגובה קומת אדם ששמשה, כפי המשוער, להצמיד או לקשור אליה את

העברינים שעברו על אחד מחוקי הדת וכל מי שעבר עליהם ירק בפניהם...

מספר מדרגות בירידה הובילו פנימה לקיים מה שנאמר: „ממעמקים קראתיך ד׳״. אל הבימה, שנמצאת בדיוק באמצע, עלו בשבע מדרגות. האקוסטיקה היתה מצוינת. על אף גובה הבנין, הדהד קולו של החזן בכל מלוא חללו ובימים נוראים, כשבית הכנסת היה מלא מתפללים שהרימו את קולם בתפילות מסוימות, נשמעה תפילתם, לאלה שנמצאו בחוץ, כהמית ים אדירה...

בית העלמין השני והשלישי שנמצאו במרחק כמאתים מטר בערך מן הראשון, נחשבו גם הם לישנים. עובדה היא, שמאז סוף המאה — ובלי ספק כבר קודם לכן — חדלו לקבור שם את מתי העיירה.

בימי נעורי, אפשר היה לפענח מספר מצבות, שאותיותיהן לא ניטשטשו עדיין. אולם זכור לי, שבכוונה נמנעתי לקרא את החרות עליהן משום שמקובל היה: „קריאה על מצבות, מביאה לידי שכחה...״

בחודש הרחמים ובעיקר בימי הסליחות, רגילים היינו לצאת לבית העלמין מזוינים בקופסות, לאסוף נדבות ממבקרי בית העלמין שבאו להשתטח על קברות קרובים הטמונים באדמתו. מעולם לא פגשנו באדם שבא לבקר בבית עלמין זה. פרט למקרה אחד שהיה לשיחה בפי כל. זקנה אחת מעיירה קרובה, הגיעה, ובקשה למצוא קבר אמה הקבורה שם. מובן, שהיא לא זכרה את מקום הקבר — בת עשר היתה כשמתה עליה אמה — ולפי שנותיה יצא שאמה נפטרה לפני ששים שנה — כלומר בשנות החמישים למאה שעברה.

כל הבתים שמסביב לשוק חדשים היו. רובם נבנו בתחילת המאה ורק בסמטת המלמדים עדיין עמדו — בימי נעורי — בניני עץ עתיקים. העתיק שביניהם היה בלי ספק, ביתו של ר׳ יהודה נתן, שהחזיק מעמד ממש בנס ולא התמוטט על יושביו. גם חדרו של רבי אליהו דוד, לא נמנה על הצעירים שבדור, ודומה שהוקם בשנה שהקיסרית מריה טרזה עלתה על כסא המלוכה...

היוצא מכל זה הוא, שלדאבוני, נמנע ממני לקבוע אימתי החל הישוב היהודי בסטריזוב. מאידך ולצערי היותר גדול, כליונו החרוץ וחורבנו עדי עד, נתקיים בימי. נמחק זכרה עם שאר קהלות הקודש שנספו על אדמה רוויית דם הורינו אחינו ואחיותינו. „ארץ אל תכסי דמם ואל תתני מקום לזעקתם״.

ראשית ניצני השכלה בעיירתנו

אימתי, ועל ידי מי, הופצה בתחילת המאה שלנו שמש השכלה בשמי עיירתנו? עדיין לא עלה, וגם לא יעלה בידי חוקר קדמוניות סטריזוב לגלות תאריך זה. ברם, עובדה היא, שבאמצע שנות העשור למאתנו זו, הקיפה תנועת ההשכלה שהתפשטה אז ברוב עיירות גליציה, גם את עיירתנו וגרמה למהפכה תרבותית בחייה השקטים.

כרוב העיירות, היתה גם היא קופאת על שמריה. לא היה פוצה פה על הקיפאון ועל השממון ששרר בכול, רק הדים עמומים נקלטו מעיירות קרובות ורחוקות, שבהן נתעוררו כוחות צעירים ורעננים מקפאונם, ודרשו שנוי ערכין ויחס חיובי לרעיונות, שהחלו מנסרים אז ברחבי הגולה. השפעת הכוחות הללו, הגיעו אלינו ונפשנו הלכה שבי אחריהן.

השכלה זו, מצאה את בטויה בדרכים שונות. לגבינו, חובשי בית המדרש, היתה הסיסמה, לא להסתפק אך ורק בדף גמרא וציות עוור לכל מה שהיה מקובל זה דורי דורות, אלא ידיעה גם בתנ״ך ועיון בספרי חול, שחל עליהם אסור חמור ב„בל ייראו ובבל ימצאו״ בארון הספרים.

היידיש, שהשתמשנו בה בחיי יומיום, פנתה מקומה לעברית, שנעשתה לעיקר מגמתנו, ושאיפתנו היתה להשתלם בה ובדקדוקה.

גם השפה הגרמנית ולא הפולנית, נחשבה אז בעינינו לאחת מעיקרי השכלה, שצעיר מישראל מצווה לדעת...

במשך זמן קצר בערך, הגענו בלי עזרת מורים ורק על ידי התמדה וכמובן על חשבון הזנחת למודי קודש, לדרגה של משכילים לפי מושגי אותה תקופה. השכלה זו, נקראה אז „ציונות״ והיתה נחלת רוב הנוער בעיירה, ורק מעטים מבין בני החסידים שיד הוריהם תקפה עליהם, לא נסחפו בזרם זה.

הצעד הראשון לחזק את היסוד לתנועה, היה, יסוד ספריה, שהכילה ספרים בעברית, יידיש, פולנית וגרמנית. כלפי חוץ, היתה זו אגודה תרבותית גרידא. מובן, שקיבלנו הוראון בנידון זה מצד בקיאים בענינים כאלה — היינו, אגודה ללא צביון מדיני, כדי להערים על תקנון הממשלה ועל הקשיים שיתעוררו מצד קצין המחוז, להשיג רשיון ליסוד אגודה בעלת מטרות מדיניות.

ומשום כך, הכילה הספריה גם ספרים בפולנית ובגרמנית. פולניים — כדי לא לתת פתחון פה לרשות המקומית, שאנו מתבדלים ומתרחקים מהם, המהווים את הרוב במדינה והנם השליטים בה בפועל, וגרמניים — לסכל מראש את מזימת הפקידות הפולנית, למנוע את הרשיון. שהרי, לא יהינו לאסור פתיחת ספריה, המכילה ספרים בלשון הממשלה המרכזית בווינה, שגם הם הפקידים הפולנים נשבעו לה אמון...

שלהבת ההשכלה אחזה בכל הנוער, לרבות הנערות. לעתים תכופות התאספנו בספריה — שבתחילה נמצאה במעונו של אחד החברים ולאחר מכן עברה לדירה משלה — כדי להאזין להרצאה, על פי רוב מכוחות עצמנו.

על רמתה של הרצאה זו, נמנע אני מלהעיד. גאונים או מלומדים, שרכשו להם השכלה מחוץ לגבולות עיירתנו, לא נמצאו בינינו. טירונים היינו, ואף־על־פי־כן היה בזה משום חדוש, שכן, בין הרעיונות שנגנבו מתוך הספרים שקראנו, השתלב לפעמים גם כעין רעיון משלנו...

השתלמותנו בקריאת ספרות עברית וחנוכנו בערכי

ציונות, נשלמה לגבי רבים מבינינו בבית המדרש, בשבתנו על הגמרא, אגב התעסקות בהוויות דאביי ורבא, היינו מתעמקים גם במאמרו של אחד העם וברדיטשבסקי. רשאי אני לומר, שלא פעם נשארנו ערים עד שעה מאוחרת בלילה, כדי ללבן ולעמוד על מובנו של רעיון מופשט שלא היה מחוור לנו כל צרכו. האמת נתנה להאמר, שלא תמיד ירדנו לסוף דעתו של המחבר.

בתקופה זו, נתערער אצלנו האמון בכמה הנחות ומוסכמות, שקודם לכן אף לא עלה בדעתנו לפקפק בהן. בשל כך, פרצה מלחמה גלויה מצד שומרי החומות נגד המהרסים מבפנים את יסודות האמונה. מעיד אני עלי ועל חברי מחובשי בית המדרש — אולם לא על אלה שלא השתיכו לחוגנו — שאף אחד מאתנו, לא העיז לצאת בגלוי נגד המקובל והמקודש מעיקרי האמונה. אלא שלגבי מנהגים מקרוב באו, התחלנו לנהוג בהן זלזול. הלכך, גברה המלחמה בין שני הצדדים, שהיתה מלווה בזיונות וסטירות לחי, שחולקו מצד הורים קנאים לבניהם, בעין יפה...

היו בינינו אחדים, שהצטינו בידיעותיהם, במידה שנתאפשר הדבר לרכוש אותן מתוך הספרים המעטים שנמצאו להם, וגמרו אומר לעזוב את העיירה ולנדוד למקומות ששם ההשכלה מצויה. רק למעטים עלה הדבר, אלא שלגדולות לא הגיעו. לא זכינו שעיירתנו תוציא מתוכה סופרים ואנשי שם, מלומדים וחוקרים בעלי שעור קומה...

בשנים הללו, שנות תסיסה ושנוי ערכין, הופיעו בשמי עיירתנו הנואמים הראשונים מבחוץ, שנשאו את נאומיהם לפני קהל ועדה בבית המדרש, לרגלי הבחירות לפרלמנט בווינה.

חסידים ויראי שמים מצד אחד וראשי הקהילה, שמצד הרשות, קבלו פקודה לתמוך במועמד הממשלה מצד שני, התנגדו בכל כוחם להרשות לאפיקורסים הללו להשמיע את דבריהם ועל אחת כמה וכמה לתת להם דריסת רגל במקום קדוש, כלומר בבית המדרש.

על פי פקודת ראש הקהל ויותר מזה, על דעת עצמם, מהרו וסגרו את דלתות בית המדרש ואף העמידו שומרים. ברם ידם היתה תמיד על התחתונה.

שעה קלה לפני בוא הנואם, פרצנו את הדלתות והנואם — היה זה בין אחרים הד"ר ירמיה פרנקל, בזמן מאוחר מורה בגמנסיה העירונית בתל־אביב — הוכנס בכוח לבית המדרש ונאם את נאומו. אט, אט, התגנבו כמה מבעלי הבתים ומפשוטי העם כדי ליהנות מנאומו. ואמנם, ידע העורך דין הצעיר להלהיב את שומעיו, ובעיקר אותנו הנוער, אלא שהתלהבותנו לא נשאה פירות. כולנו היינו מחוסרי זכות בחירה... המועמד הפולני, שהופיע בחסותו של רבי חסידי, שדעתו היתה מכרעת, נחל ניצחון מוחלט בעזרת פתקאות מזויפות...

ואף־על־פי־כן, חייב אני לומר, שנצחוננו, שנחלנו באותו זמן, גדול היה לאין שעור. נפרצה חומת הקיפאון ויד הקנאים מטה. מאז, החלו להופיע בעיירתנו מרצים ושומעיהם הלכו ורבו. על יד בית המדרש תפס אט, אט, את מקומו גם המועדון.

על צמאוננו למלה מודפסת, ביצירה עברית, מרשה אני לי לספר עובדה, שהנושא, הנו כותב השורות הללו;

המהדורה הגדולה של שירי ביאליק הראשונה, יצאה אז לאור בהוצאת „מוריה". מחירה היה — בערך ליכולתי החומרית — גבוה.

חברי יצחק ברגלס היה היחידי בכל העיירה, שהיה סיפק בידו לרכוש אותה. תשוקתי, להחזיק ספר זה בידי ולעבור על כולו, היתה גדולה מאד. והואיל ובימים אלה שמר כל אחד על ספריו כעל אוצר יקר, לא בקשתי ממנו להשאיל לי את הספר לפני שמסרו לכריכה.

כשנודע לי, שחברי מסר את הספר לכורך הספרים זלמן בראונר — הכורך רגיל היה לעבוד גם בלילה — השתמשתי בהזדמנות זו ונשארתי אצל הכורך עד חצות ליל. בהחבא ומובן בלי רשות, עברתי על כל הספר.

גדול לאין ערוך היה אשרי, שזכיתי לקרוא את כל שירי משוררנו הגאוני. זכורני, שאותו ליל, לא עצמתי עין וטרם עלות השחר, קמתי והלכתי לבית המדרש. ישבתי על מקומי הקבוע, ובדומה להמתמיד של המשורר, צללתי בין דפי הגמרא שלפני...

מי מאתנו זוכר עדיין את לילות השבת בבית המדרש האפל, בלילי החורף הארוכים, בשבתנו סביב התנור המחומם. עוד טרם שבאה לעולם אגודת „עונג שבת" בתל אביב, מיסודו של המשורר, קימת היתה כעין זו בעירתנו, בלי שקיומה ידוע היה בעולם היהודי...

ראשית כל, עברנו על כל שירי ציון, שנכללו בספר בשם זה, בהוצאת מאיר היבנר בנדבורנה, מתוך דבקות והתלהבות, בדומה לחסידים החוזרים על ניגוני הרבי. משנגמרה השירה, התוכחנו על המאמר הראשי של עורך „המצפה" או עתון אחר. את „השלוח" לא זכינו לראות ומסופקני, אם מישהו מאתנו ידע על קיומו. אגב כך, הגענו לשוחח על ארצנו ורקמנו חלומות על עתידנו בארץ האבות.

מי פלל ומי מלל, אז, שחלומותינו יתגשמו? יתירה מזה, אף במדה יותר גדולה ממה שקיווינו אז...

ואתה, ידידי בן עירי מהדור שאחרינו, אם רצונך להכיר בפרוטרוט, קורות נעורינו וחלקנו בתנועה הציונית והתחיה העברית, צא ועיין בכתבי ש.י. עגנון ובעיקר, בספור „בנערינו ובזקנינו" ותבוא על שכרך. ואף על פי שעירו של עגנון נמצאת בגליציה המזרחית ועירתנו במערבה, אין בינן אלא הבדל של מרחק. בשאר הפרטים כמעט שאין בינן ולא כלום. אלא שלאמתו של דבר, קים הבדל עיקרי, שכל בר בי רב יצביע עליו, הינו; בוטשטש, הוציאה מתוכה גאון שהנציח את שמה בספרות העברית, ואולם עירתנו, לא זכתה לשום גאון ואף בפחות מגאון...

משכיל משונה התהלך בסימטות עירתנו, שאנו הצעירים, לא היה לנו אתו שום מגע ומשא. התנהגותו היתה יוצאת

דופן במקצת. כלפי חוץ, התנהג כשאר בני עירנו, לבש ארוכים, השכים והעריב לתפלה. ואפעלפיכן היו מרננים אחריו. סימן ניכר אחד היה בו, שמשתייך הנו למשכילים, שקצץ בפאות ובזקן... עוד אמרו עליו, שמדלג על הפיוטים הרבים הנאמרים בין לפני ובין אחרי ברכות שבע בחגים.

סבור אני, שהכיר את ספרות ההשכלה מתקופתו של בן זאב ונ.ה. ווייזל, אלא שלא עלה בידי לעמוד על אמיתת השערתי. שמו היה אלטר נחמיה, ששמש לבלר אצל עורך דין יהודי.

עוד טפוס אחד שלא עמדנו על טיבו היה בעירתנו, שספרו עליו ספורים נוראים ואף הוסיפו שיצא לתרבות רעה וקצץ בכל הנטיעות, הלא הוא בנו של הדיין ר' אלטר עזרא. אמרו עליו, שבבחרותו, היה עילוי, אלא שנתפס למינות וכדי שלא לצער את אביו, עזב את העירה והשתקע בסביבת לבוב.

סמוך למלחמת העולם הראשונה, בא לגור בעירנו, הירש פפר בעל בית דפוס. אמרו עליו, שבקי גדול היה בספרות הגרמנית ואת השכלתו רכש בגרמניה. ועוד אמרו, שאין הוא זהיר כל כך במצוות קלות והוא נוטה למשכילים.

באותה תקופה, נראו בקצה האופק הסימנים הראשונים של תמורות ושנויים העומדים להתרחש בקרוב. הנחשונים מהנוער עזבו את העירה וחפשו את דרכם בכרכי העולם נתרוקנה העירה ובחורשה הסמוכה, נדמו קולות הנערים והנערות ששיריהם על „הירדן והחרמון" הדהדו בין אילנות. תקופת התחיה באה לקיצה ואתה, קץ החלומות והתקוות שלא באו על סיפוקן בימי הרס ושאון של מלחמת העולם הראשונה שפרצה אז.

גם כותב השורות הללו נסחף בזרם העוזבים את העיר ושוב לא חזרתי אליה אלא ללינת לילה ארעית. אולם זכרונה שמור אתי כל ימי חיי עלי אדמות.

מקדמי השואה

יותר משש עשרות שנים חלפו עברו מאז ואפעלפיכן, כל אימת שאני נזכר באותה ליל, רעד וחלחלה עוברים בגופי. בצפורן שמיר, נחרת מאורע זה בנשמתי והרי הוא עומד לנגד עיני כאילו קרה רק זה עכשו.

באחד מערבי אביב ישבתי על ברכי אבי בפתח החנות — זו נמצאה אז בבית הרבי ר' משה ליבלה מססוב — ולפתע פתאום, הושלכה אבן ופוצצה את חלון הראווה של חנותנו. אבי ז"ל. מהר להוריד את תריסי החלון והדלת והתכנסנו בחדר האחורי של החנות אחוזי אימה.

אותה שעה ממש, נופצו עוד שמשות בחנויות אחרות ואחדים מאנשי העיר, שהיו אז בדרכם לבית המדרש לתפלת ערב, הוכו קשה על ידי בריונים.

בככר השוק, התהלכו טפוסים חשודים, מזוינים במקלות ושאר אביזרי פגיעה ויד נעלמה ניהלה את ההתנפלויות באופן שיטתי. על כל מי שבשם יהודה יכונה.

השוטר היחידי, נעלם אי שם במסבאה הנוצרית ושר המחוז הפולני עם ראש העיריה, כאלו בלעה אותם האדמה...

אותו ליל, לא ישן איש במיטתו. מלובשים ומזוינים בכלי גולה, ישבנו וחיכינו לרגע בו יתנפלו עלינו. ציפיה ממושכת ומורטת עצבים, שעקבותיה אינן נימוחות לעולם, בחינת „והיו חייך תלוים לך מנגד..."

למחרת אותו יום, נערך יום השוק בפריסטיק הסמוכה ועל אף הסכנה שהיתה כרוכה בנסיעה שמה, לא נמנעו רבים מן התגרנים לנסוע. התקוה, להשתכר כמה פרוטות עלובות, גברה על הסיכון, שמא לא יחזור משם חיים... עד יומי האחרון לא אגיע לחקר רוחם של האנשים הללו. ההיתה זו קלות דעת או שמא התגרות בגורל?

סמוך לצהרי יום, חזרו התגרנים משם מוכים ומדוכאים וידיהם על ראשם. איכרי הסביבה עם נשיהם וטפיהם, נהרו אותו יום שוק גם ממקומות מרוחקים לפריסטיק, ובמקום לערוך את קניותיהם כרגיל, התנפלו על הדוכנים, שדדו וחמסו ככל העולה על רוחם ורק בדרך נס נצלו התגרנים ממות.

ימים של מתיחות וחרדה, עברו אז על עירתנו ועל העירות הסמוכות לה. החיים שותקו כליל ובדאגה צפו לבאות. לאשרנו, עדיין לא הגיעה שעת שחרור פולין ומלכות הבסבורג עדין שלטה בכיפה. על פי צו מגבוה, הגיעו לעירה חילים מטשכיה והסדר הוחזר על כנו.

מאז, אם אפשר לומר כך, נתערער אמוני בקיום יהודים על אדמת פולין. למרות היותי אז קטין. נתגבשה אצלי בתת הכרתי ההנחה, שעלי לעזוב ארץ זו המתנכרת לנו. שנאה כבושה קיננה בי, שמקורה כנראה, באותו ליל בלהות שעבר עלי בציפיה להתנפלות הפורעים. שנאתי את פולין ושליטיה.

משנגמרה מלחמת העולם הראשונה ופולין המשחוררת קמה לתחיה, נפלו החללים הראשונים על אדמת פולין. נמצאתי אז בערבות איטליה בצבאו המובס של אחרון מלכי הבסבורג.

כשחזרתי לעירתי, כמעט שלא היכרתיה. דיכאון ומפח נפש שררו בכול. עניות התהלכה בין סמטותיה. אנשיה שוטטו כדוכאים ומיואשים, שבורים ורצוצים ועתיד מעורפל לפניהם. כל הדרכים סגורות מקורות הפרנסה נסתתמו, ופתח הצלה אין. רק מעטים מבני גילי נשארו בעירה. יתמות ואזלת יד, השתלטו וחנקו את יצר החיים. השממון אכל את אנשיה וקיפאון ירד עליה.

בליל חושך וערפל עטוף בלהות, פניתי לה גם אני עורף. עזבתיה בלי לשוב אליה. נולדתי בה אולם היא היתה מולדת חורגת שבגדה בנו.

נוסח אשכנז

בכל בתי התפלה שבעירתנו התפללו נוסח ספרד. ברם, נראה לי, שנוסח זה הונהג רק בשנות החמשים או מוקדם קצת של המאה שעברה, הינו, אחרי שהחסידות פשטה והקיפה את כל העירות והשפעתה הלכה וגברה.

אי אלה שרידים ממנהגי אשכנז, נשתירו עד סוף קיומה של הקהלה.

אלף: בלילי שבתות וחגים, היה השמש מקדש על היין בבית הכנסת, מנהג, הנהוג רק אצל הנהגים מנהג אשכנז.

בית: בימים הנוראים היה השמש מכריז אחרי שהשץ גמר את תפלת שמונה עשרה של שחרית: (תפלת שבע) „גלדון אחד, שני גלדונים, עם פתיחת ארון הקודש". (גלדון ולא גולדן) כידוע, פתיחת ארון הקודש, חשיבות יתירה לה בקהילות אשכנז ורבים הקופצים על מצוה זו אף אם זה עולה בדמים יקרים ובעיקר בימים הנוראים. ואולם אצלנו בבית המדרש, כל הקרוב לארון ניגש ופותח... יהללו...

בלל שמחת תורה נהוג היה, שאחרי ההקפות הכניסו את כל ספרי התורה לארון, חזרו והוציאו ספר אחד, גללו אותו ור' אהרן קנר כובד באמירת „יהללו". ר' אהרון קנר, לא עבר אף פעם לפני התבה, אולם בעל קול אדיר היה, וכשהשמיע את ה„יהללו" שלו, נעו אמות הסיפים וזגוגיות החלונות רעדו...

לאה לוס

עיירתי סטריזוב

מולדה אני, לא אהבתיך עיירתי, קהילת סטריזוב, מקום הולדתי ומקום הולדת משפחתי מדורי דורות. שם גדלתי, חייתי, התבגרתי ועזבתיך לפני שנים רבות בעלותי ארצה. הפסקתי לאהוב אותך מיום שהטלת עלי מגבלות והתערבת בחיי הפרטיים וטענות רבות וכבדות היו לי כלפיך.

לא ראיתי את יופיך, לא הרגשתי את הטוב שבך, ראיתי רק חסרונות, לא הערכתיך כפי שאין מעריכים מצב בריאות תקין, אלא ברגע של מחלה. אבל עכשיו, אחרי השבר האיום כשכל יקירי ניספו בידי הרוצחים וכמעט שלא נשאר מיהודיך שריד ופליט, החלותי להרגיש מה אבד לי ואיננו עוד. נעלמו כל טרוניותי כלפיך. לבי מלא אהבה אליך ואל יהודיך, אני רואה אותך בעיני ילדה קטנה שראתה את יופיך, שהרגישה את עצמה כמו בתוך משפחה אחת גדולה, שמחת היחיד היתה שמחת הכלל ואבל היחיד היה אבלו של הכלל.

מצטערת אני שלא חוננתי בכשרון משורר ואינני יכולה לשיר לך שירים רבים שמתנגנים בקרבי, לו הייתי פסלת ויכולתי לצייר דמויות העיירה היהודית שלי כפי שאני רואה אותן בעיני רוחי. לו היסטוריון הייתי ויכולתי לכתוב תולדות משפחת אמי, רק לפי אוצרות המורשה שהיו סגורות ומסוגרות במגרה התחתונה של השידה העתיקה, איזה עושר של דמויות הייתי יכולה להעלות. כל מוצג וסיפור של דורות של מאות שנים, אנשי רוח גאוניים, רועי צאן רוחניים של קהילות קדושות.

לצערי לא חוננתי בשום כשרונות אמנותיים ולא אוכל לתת בטוי לכל מה שמצטייר לנגד עיני רוחי, לכן אנסה להעלות קטעי זכרונות מחיי יום יום של עיירתי כאחת מבנות עיירתי וזאת תהיה מצבת זכרון ליקירי.

אני מרגישה את עצמי כאותו ילד יהודי כפרי רועה צאן, בסיפורו של פרץ, שבבואו לבית הכנסת בערב יום הכיפורים בין קהל היהודים המתפללים בדביקות ולא ידע להתפלל ובכל זאת רצה גם הוא להביע את רגשותיו לפני בוראו עשה זאת על ידי שריקה מקרב הלב.

יקירים הם לי עכשיו לא רק בני משפחתי, אלא כולם, כל בני העיירה יקרים ולבי שותת דם על אובדנם. אף היהודי חם המזג, האדמוני שהבטיח להריק דלי שופכין על ראשי, אם אעיז להמשיך ללמוד בגימנסיה. גם היהודי הזה יקר לי עכשיו, הוא הוא ששמר על הדמות היהודית של ילדי העיירה בחששו פן יצאו ילדי העיירה לתרבות רעה — על ידי השכלה. רק החרדה ליהדות בני העיירה הכתיבה לו להתנהג כפי שהתנהג. הצריך לכעוס עליו? בשום אופן לא. קדושים וטהורים היו מניעיו וסליחה ומחילה אני מבקשת מנשמתו הטהורה.

רק אהבה עמוקה והערצה נשארה בלבי כלפי קרובת אמי, הרבנית מססוב, הדמות הפטריארכלית מלאת ההוד וההדר, שהתהלכה עם קופסאות סיכות בכליה, על מנת לרכס את המחשופים היתרים של בנות עיירתי וגם שלי. נעלם העלבון והכעס ונשארה כמיהה לאותה אוירה של מוסריות נעלה, אחריות היחיד להתנהגות הזולת.

ולרבי שלי, אלי דוד, הזקן, שהכניס אותי בסוד האלף־בית ותורת קריאת התפילות, לרבי שלי שבסופו של דבר גרשני בכעס מהחדר שלו בגלל החטא שלא יכופר — הלימוד בגימנסיה, הימצא אח ודוגמא? הוראה היתה פרנסתו, לחם עוני, בולבוס חם שהביאה אשתו לתוך „החדר" הצר, הארוך והאפל, נחמה — בפי הילדים „חומה די בנדה" אולי בגלל הופתה הרעשנית. היא לא היתה אשת נעוריו של ר' אלי דוד וגם הוא לא אישה הראשון. היו אלה נשואין מתוך חשבון תועלת, כפי שהיה נהוג בין זקנים, כי היא היתה צריכה למפרנס והוא לעקרת הבית — בלוית צעקות, טענות ומענות על מעוט הפרוטות, לכלכלת הבית ורוב השאון והצרחות של הדרדקים.

אני רואה לפני עכשיו את דמותו השבתית של רבי אלי דוד בהופיעו לפרקים בביתנו בשבתות, כדי לשנן

פרקי תורה עם אחי אלעזר ז"ל וכדי להתפאר לפני הורי על הישגי אחי בלימודים הודות לו, לרבי אלי דוד. הבחינה הזאת המלווה כיבוד היתה חויה נאה בבית.

השבת בעיירתי — ההכנות לקראת השבת התחילו עוד ביום חמישי בבקר. התנועה מכיוון הבתים למקום מכירת כרטיסי שחיטה לעופות ולשוחט, מרוק הרצפות וכו' ביום ששי בבקר, נערך „טיול" עם החלות לאופה: החלה החלקה המאורכת לליל השבת; הקלועה — לשבת בבוקר והחלות הקטנות המעוגלות לסעודה השלישית. מלכה רווה האופה, הרגזנית שצעקה תמיד על בעלות הבית שלא הביאו את החלות בזמן הנקוב, מתחת לקליפה של רוגזה וצעקנות שכן לב זהב, כל רעב מצא אצלה לחמניה מעשה ידיה ומקור פרנסתה הדלה.

ישו קופיצ'ק, הגוי הגדול האינפנטילי, ששכן ברחוב. „הגבור", עד־המלך של עלילת דם משנת 1919, מצא אצלה מחסה ופרוסת לחם וכתונת לבשרו.

יום ששי אחרי הצהרים. הגברים נחפזו למקוה והילדים והנשים מיהרו עם החמין לאופים. מסתיימות ההכנות האחרונות לקבלת שבת וכל החנויות נסגרות. השולחנות מכוסים מפות לבנות, נרות שבת דולקים בפמוטים עתיקי יומין ושתי החלות הצחורות מכוסות גם הן. התנועה בכיוון בתי כנסת בעיר, חלק לביהכ"נ הגדול, חלק לבית המדרש וחלק לקלויז של הרב מססוב. הנשים ישבו בפתחי הבתים לבושות בגדי שבת וחכו לבוא בעליהן מבית הכנסת ולקבלת שבת. לעתים מופיע בעל הבית בלוית „אורח" לשבת, יהודי עני החוזר על הפתחים, אבל בשבת הוא אורח נכבד על יד השולחן.

לא על כל שולחן הועלו בלילי שבת דגים, מרק עם אטריות ופול, בשר וליפתן. לא עשירה היתה עיירתי אבל לא נמצא יהודי שלא היו לו חלות לשבת לסעודה צנועה. תמיד נמצאה איזו אשה צדקנית שביום חמישי כבר ידעה באיזה בית אין פרוטה להכנת השבת. עם מטפחת בידה הסתובבה בין בעלות הבית, אספה נדבות ובסתר מסרה את הפרוטות לנצרך. וחס וחלילה, לא נמצא בתוך העיירה רעב בשבת. אם נלקח יהודי לבית הסוהר, הגיעה הידיעה תיכף לאשה צדקנית אחרת וחס וחלילה שירעב או יאכל טריפה. אספו מאכל חם ופרוטה וגם ה„פושע" ידע שבקהל היהודים הוא נמצא, אפילו מאחורי סורג ובריח.

סטריזוב היתה בנויה כרוב העיירות בפולין. ככר מרובעה לא מרוצפת ובתים מסביב, רוב תושביה יהודים. רחוב ראשי אחד בכיוון לתחנת הרכבת עם כביש סלול המחבר שתי ערים יותר גדולות ריישא ויסלו. שאר רחובותיה צרים ומרופשים. רוב בתיה — בתי לבנים, מעוטם — בתי עץ. בתי הלבנים שלה באו לה הודות לשריפות שפקדו את העיירה — השריפה הגדולה ושריפות בודדות. בזמנו עמד בית העיריה באמצע הככר, זוכרת אני יום שלישי היה יום השוק, את הככר כמקום ריכוז של עגלות האיכרים שהיו מופיעים ביום השוק לעיר המחוז למכירת תוצרתם החקלאית ולקנית מצרכים הנחוצים להם. לעתים גם באו להשתכר ולבזבז את כספם.

מקור פרנסתם של רוב יהודי העיירה היה המסחר וחיכו בכליון עיניים ליום השוק. היו שחכו בתוך חנויותיהם לקונים, והיו שהסתובבו בין עגלות האיכרים וקנו מהם תבואה, עופות, פירות וירקות.

יום מיוחד בשבוע היה יום ראשון, יום מנוחה כפוי על היהודים. יום של הכנסה נוספת לפוליציאנט של העיירה שמתפקידו היה להשגיח שבעלי החנויות לא יכניסו קונים לחנויותיהם דרך הדלת האחורית. רוקא הנוצרים הכשרים רצו לנצל את יום מנוחתם לשם עריכת קניות. בדרכם חזרה מן הכנסיה, הנוצרי שהפר את יום המנוחה שלו לא היה צפוי לעונש, אבל לא כן היהודי. מהחוק הזה נהנה הפוליציאנט, שומר החוק והיה מקבל שוחד מ„העבריין" היהודי". שאר ימי השבוע היו שקטים ורדומים מאד, אם לא קרה מאורע כל שהוא שיחיה את העיירה. מאורע כזה היה למשל, כשהופיעה מכונית של בעל האחוזה הבזבוזני בכביש הראשי של דובז', אז היו רצים כל ילדי העיירה לראית את „עגלת הפלאים" המתקדמת לא בכוח סוסים אלא על ידי איזה כישוף או שד.

בצד השני של הכביש הראשי, מול שורת הבתים היפים של הרחוב הראשי, שבמרכזה עמד בית הכנסת הגדול, היתה מדרכה, טיילת ובקציה הצפוני — עמדה של „מוכרי פירות". ארבע היו במספרן, ישובות על שרפרפים נמוכים מאחורי סלים של פרי העונה. קונים רבים לא באו אליהן ולא היו גבירים מובהקים. לעומת זאת ניצלו יפה את זמנם הפנוי הרב. העמדה שלהן היתה בדיוק במרכז העיר, מקום תצפית נוח לכל המתרחש בה.

לא קרה שיופיע בעיר „מועמד" להיות חתן ולא יעבור את הביקורת הראשונה של החבורה הזאת. עינן היתה חדה ולשונן שנונה. על ידיהן גם נקבע כינוי לכל איש חדש שהצטרף לתושבי העיירה והשם הזה נדבק לאיש עד יומו האחרון, כך נוצר השם לחתן נמוך קומה ופנים שקטים ורחבים — „אגיל ואשמח", לגבוה ורזה „סטרונצ'יק" וכדומה.

תחנת הרכבת היתה מרוחקת קצת ממרכז העיר. שני בעלי עגלות היו „בעלי הבתים" על אמצעי התחבורה. — אחד מהם נרצח בזמן הפוגרום של עלילת הדם בשנת 1919 — וקם אחר במקומו. הרכבת היתה מקומית וחיברה שתי ערים יותר גדולות ריישא ויסלו.

עיקר הקשרים שלנו היו עם ריישא, עיר מסחר מובהקת ר,ובה יהודית. גם העיר הזאת שוממה עכשיו מיהודיה. בשנים מאוחרות יותר, אחרי עלותי ארצה נפתח קו אוטובוסים בין שתי הערים. תחנת האוטובוס היתה בככר העיר. מה היה גורל בעלי העגלות — קרבנות הקידמה? עשירים גדולים לא היו בעלי העגלות שלנו, אבל אנשים ישרים ושמחים בחלקם. וששו ברצון להזדמנות למעשה

ליצנות ושעת כושר כזאת ניתנה להם בקביעות בשבת הגדול לפני פסח.

בשבת הזאת, אחרי שנת ישרים שלאחרי ה„טשולנט", כשאמי ז"ל היתה ברוב חשיבות ניגשת לחבית של חמיצה של פסח, מסירה ממנה בזהירות את העטיפה הלבנה, פותחת את המכסה לוקחת בידה בול העץ הקשה שהיה טבול בתוך החבית, בוחשת יפה וטועמת מהחמיצה, בדרך כלל מרוצה מטעמה ונותנת לטעום גם לנו; אחרי שאבי ז"ל מביע דעתו שטעמה כיין משובח, נחה דעתה. היא מכסה חזרה את החבית, מרחיקה אותה, מקרבת התנור ואנחנו הילדים החוצה! שמה מחכה לנו חויה גדולה.

„השגץ" שעבד אצל אחד העגלונים רתם שני סוסים לעגלה המפוארת (קולעס) ששימשה רק להזדמנויות חגיגיות, הצטייד בהזמנה ובכרטיס נסיעה חינם למצרים, עצר לפני הבתים של בעלי קרחות מובהקים, בדרך כלל בעלי בתים מכובדים. דפק בדלת ומסר להם את המסמכים. בעוד שהמוזמנים היו מחרפים ומגדפים את המזמין, שהזדרז להסתלק במהירות האפשרית לפני „שיכבדו" אותו אחרת. אנחנו הילדים בחוץ פתחנו בשיר. „שבת הגדול יום חם, כל ה„פרחים" הולכים לרכבת" וכו'. גם אנחנו הזטוטים מיהרנו להסתלק לפני שנתכבדנו בגידופים הגונים מצד אשתו של בעל קרחת כזה. אבל היו גם מקרים של מוזמנים בעלי חוש הומור, שקיבלו את ההזמנה ברוח טובה והיו מתלוצצים עם העגלון, לאכזבתנו הרבה.

הכנות לפסח התחילו תיכף אחרי הוצאת כלי הפסח מהבית. עם הבשלתם של הפירות הקטנים הראשונים התחילו בהכנות של משקאות ומיצים לפסח — וישניאק, בורובצ'ק וכו'.

חג החנוכה מוקדש היה תמיד להכנת שומן אוזים לפסח. אמי ז"ל הגעילה את הכיריים עד שהאדימו. אנחנו ישבנו ושיחקנו בסביבון או בדומינו ואמי הגישה לנו „גריבין" טריים, נוטפי שומן או כל מיני מאכלים מטובלים בהם.

השומן נאגר בתוך סירי חרס ונשמר עד לפסח. אפית המצות המשפחתיות התחילה תמיד בראש חודש ניסן, אנחנו אפינו תמיד ביום א' בשבוע כשהחנות סגורה. כל המשפחה השתתפה במבצע זה. לכל ילד היה תפקיד. למטרה הזאת הולבשנו שמלות כותנה שניתנות להרתחה, חמץ לא דבק בהן. תחילה קיבלתי רק תפקיד של שפיכת מים לתוך העיסה. כשגדלתי וניתן לי גם לגלגל מצה והצלחתי להוציאה מידי עגולה, דקה, בלי שתדבק לקרש או למערוך לא היה קץ לאושרי. זאת היתה תעודת בגרות מכובדת. באפיית המצה השמורה או מצות של ערב פסח עבור הרבי, לא ניתן לנו, לנשים לקחת חלק. כל זה היה עטוף מיסתורין עבורי. כפיצוי קיבלנו בליל הסדר פרוסת מצה שמורה, טעמה היה כמאכל גן עדן, אם גם לאמיתו של דבר היתה קשה כקרש.

מלכה על כס המלוכה לא ראיתי בימי חיי. אבל מלכה אמיתית ראיתי בפני אמי ז"ל בליל הסדר. עייפה היתה מהעבודה המפרכת מהסידורים לכבוד הפסח והכנת הסדר. פניה האצילים היו חיורים, הפיאה הנוכרית היתה מסודרת יפה, גלים גלים, העגילים באוזניה, הענק על צוארה והטבעות על אצבעותיה נצצו והחזירו ברק עיניה הגדולות האפורות. היא ישבה בקצה השני של השולחן בשמלת משי מבריקה, כולה אומרת הוד ורוממות. בסקרה את השולחן הערוך כהלכה, נדמה היה לי, כי כך מביטה מלכה על הממלכה שלה, שזה עכשיו כוננה אותה.

חוית ליל הסדר נתחדשה אצלי מדי שנה, ותמיד נדמה היה לי שזאת פעם ראשונה. נכון, קריאת ההגדה שיעממה אותי, לא הבנתי מה שקראתי, רק מה שאבי ז"ל תירגם לנו לאידיש. אבל סוף סוף בא הקץ גם לקריאת ההגדה. בסיפוק רב השתתפתי בזילוף טיפות יין מהכוס, מספר טיפות כמספר מכות מצרים. ובעיני רוחי ראיתי איך נתמעט היין בגביע של אליהו הנביא, אחרי שפתחתי לו הדלת והוא נכנס ושתה. הייתי מוכנה לרצוח נפש את מי שיעז להכחיש את עובדת היכנסו ושתייתו מהיין.

גם ימי האבל לעם היהודי היו מקור לשמחת ילדים. הרבה מאסון האומה וחורבן בית המקדש לא הבנתי. עיקר חויה היה להראות בגיל 12 שנה את היכולת לצום ביום הארוך של תשעה באב. למרות שהלכנו ליער הסמוך ועל כל צעד ושעל תות יער, חמניות ופטל התגברתי על רעבוני ולא טעמתי אף אחת! את זעמנו ואבלנו ביטאנו על ידי זריקת פרי קוצים לתוך שערות חברותינו שהוצאתו גרם ממש יסורים ואוי ואבוי היה לבעלות שערות מסולסלות כמוני.

המאורע החשוב ביותר בראש השנה, היתה ההליכה לבית הכנסת כדי לשמוע את תקיעת השופר, התקיעות החרידו אותי ממש ובטוחה הייתי שכל העולם יחד עם הרקיע מזועזעים. בית הכנסת היה מלא עד אפס מקום. היציע של הנשים היה דחוס ונדחקנו כמו דגים מלוחים בחבית. ופתאום הרגשתי חוסר אויר לנשימה והתעלפתי. היו נשים שהסבירו עלפוני זה כעונש על משפט פולני שאמרתי בבית הכנסת לחברתי, שלא שמעה אידיש. ההסבר נתקבל על דעתי.

יום הכיפורים בזמן שטרם חלה עלי חובת הצום, גרם לי הרבה הנאה, אבל גם צער עמוק. לא הבנתי מדוע הורי, השכנים והקרובים מבקשים סליחה איש מרעהו. בעיני כולם היו טהורים וחפים מכל פשע. תפילת „כל נדרי" החרידה אותי מפני שחשבתי שאיזה שהיא פורענות עומדת לפקוד אותנו ולא ידעתי מה. השתתפתי בבכי כולם. לא יזיק קצת לבכות בלא סיבה ברורה. לעומת זאת רצתי כל היום מבית הכנסת לביתי, שם היו מוכנים בידי אמי ז"ל מעדנים בשפע עבור הילדים שלא צמו. מה שאכלתי באותו יום הספיק לי בדרך כלל בימי חול ליומיים. אני רצתי לשאול

לשלום אמי הצמה והיא תמיד שאלה אם חס ושלום אינני רעבה, אבל בערב, בתום הצום, רוחי נפלה עלי. חשיבותי ירדה פלאים, הייתי צריכה לדאוג לצמים, להגיש להם כיבוד ונוסף לזאת אמי ז״ל סבלה קשות מכאבי ראש אחרי הצום ולא יכלה לאכול כלום. זה קילקל לי את כל שמחת הזלילה של יום הכיפורים.

התכונה להקמת הסוכה שהתחילה תיכף אחרי יום כיפור, העסיקה אותנו — הילדים — הרבה. הכינונו הקישוטים, ציפורים שגופם קליפת ביצה, שרשרות, פנסים מניר צבעוני, הכל היה יפה ושמח, לולא חג הסוכות חל בסתיו הפולני הגשום. כמובן, בעלי הסוכות עם גג הזזה היו מוגנים מפני הגשם, אבל לא לרבים היו סוכות כאלה. וכשפתאום ירד גשם זלעפות וקילקל את היופי שהושג בעמל ושמחה כה רבה, ירד גם מצב רוחנו. נוסף לזה, המשפחה התחלקה בזמן הארוחות, הגברים אכלו בסוכה והילדות הצטרכו כל הזמן להתרוצץ בין הבית והסוכה בחצר. לעומת זאת קיבלנו פיצוי מלא בשמחת תורה. להקפות בבית הכנסת יכלו לבוא גם הילדות ולא רק ליציע של הנשים. אמי ז״ל הלבישתנו בשמלות חג עם מטפחות משי על ראשנו. בידינו היה דגל שמחת תורה עם תפוח עץ אדום ובו תקוע נר צבעוני.

בבית הכנסת היה שמח. הזקנים רקדו כילדים, לקחו אותנו לתוך המעגל והתלוצצו אתנו, כאלו רוצים להצית את רגלינו. חיש מהר התברר כי פחד חינם פחדנו. לא יעשו לנו שום דבר רע. אדרבה! לטפו את שערותינו וכבדונו בסוכריות.

העליתי קטעי זכרונותי מעיירתי — זכרונות מתקופת הילדות התמימה שלי. חושבת אני שהם תמונה נאמנה מחיי העיירה, שכמעט כל בת ישראל עברה אותם באותן עיירות בפולין. חבל, חבל שנפסקו חיים יהודיים אלה בצורה כה איומה.

אישים ומאורעות

במדור „אישים ומאורעות" ייכתב על אישים ידועים ומאורעות שונים הראוים לדעתנו להנציחם בספר. נתאר דמויות מעניינות, מהן — מהדורות הקודמים ומהן — מהדורות האחרונים; מהן — יהודים בעלי שיעור קומה רוחנית, מבני העליה תלמידי חכמים ויראי־השם. מהן — סתם יהודים טובים ויקרים, נאים במעשיהם ותמימים באמונתם. ומהם — גם יוצאי דופן. נספר על מאורעות גדולים וקטנים, מהם — מה שסיפרו לנו אנשי אמת מבני־העיירה ומהם — מה שבעינינו ראינו ובאזנינו שמענו. כל אלה מצטרפים למה שכתוב בספרנו ונותנים תמונה שלימה מחיי העיירה, החל בדורות הקודמים ועד לסוף ימיה. וזאת לדעת: לא בחרנו במיוחד דווקה אלה שזכרונם יעלה לפנינו כאן, משום שאנו חושבים אותם — ורק אותם — ראוים יותר מאחרים לכתוב עליהם; חס לנו להפלות בין יהודי ליהודי! אלא שכל אחד כתב על אלה שהכירם יותר, או ידע עליהם יותר. אם למרות רצוננו הטוב וכוונתנו הרצויה, לא מלאנו את חובתנו כראוי — עם כולם הסליחה.

שלמה יהלומי (דיאמנט)

שלמה יהלומי (דיאמנט)

בני עליה של סטריזוב העתיקה

ביקור „ממלכתי" אצל ר' אהרן קנר (הראשון)

הסיפור דלהלן שמעתי מפי ר' אלעזר וואורצל, ז"ל, ששמעו מפיו של הרב רמ"ל שפירא זצ"ל מססוב—סטריזוב, והרב הנ"ל שמעו מפיו של ר' חיים הלברשטם זצ"ל, אבי חותנו, ר' ברוך מגורליץ, זכר כולם לברכה:

הרב הצדיק ר' נפתלי ממליץ, זצ"ל, היה קודם חתנו של הה"צ ר' מאיר נתן, בן ר' חיים מצנדז, זצ"ל. אחר־כך, כאשר הציעו לו לקחת לאשה את בתו של ר' אבישל קנר, בן ר' אהרן קנר (הראשון), אבי האחים, ר' אבישל, ר' פנחס, ר' לייביש, ר' יוסף ועוד — חשש שמא יפגע בכבודו של אבי חותנו הראשון, ר' חיים; מי שהיה חתנו של בני של בעל „דברי חיים" יקח בת „בעל־בית"?... על כן נסע לר' חיים לצנדז, כדי לשאלו אם הוא מסכים לזה. ר' נפתלי ממליץ, שאל את שאלתו בדחילו ורחימו, שמא חס ושלום יכווה בגחלתו של חכם וקדוש כר' חיים — — — כששמע ר' חיים את שאלתו, לא הרהר אף רגע וענה מיד בשמחה רבה ומתוך התלהבות: „מסכים"! „מסכים"! כדאי הוא בנו של ר' אהרן קנר להיות מחותננו. וסיפר לו מעשה שהיה בינו ובין ר' אהרן קנר.

כידוע היה ר' נפתלי מליזנסק (נכדו של הרבי ר' אלימלך זצ"ל) נחבא אל הכלים ולא רצה להיות רבם של חסידים. מסתבר שעוני גדול שרר בביתו ולמרות הפצרותיהם של גדולי הצדיקים, מעריציו וידידיו של ר' נפתלי, שיסכים לנסוע אתם לכמה עיירות לבקר אצל חסידי בית ליזנסק ורופשיץ לשעבר, כדי לאסוף איזה סכום כסף לפרנסת ביתו — לא נענה ר' נפתלי לבקשתם. ברם משבאו מים עד נפש, וההפצרות של ר' חיים מצנדז וחברו ר' שלום מקמינקא חזקו מיום ליום, לא יכול היה ר' נפתלי לעמוד בסירובו והסכים לנסוע אתם לבקר בעיירות במשך שבועיים. בכל זאת ניסה ר"נ לטעון שאין לו גבאים... ענו הצדיקים, ר' חיים ור' שלום, שהם יהיו הגבאים. וכך התחילו נסיעתם. אחרי אשר כבר עבר שבוע שלם — וכסף לא היה מספיק — החליטו לנסוע לסטריזוב. זה היה בערב שבת. בדרכם לסטריזוב, פגעו בדרך לעיירה טשיטש, את ר' אהרן קנר, כשהוא נוסע בעגלה רתומה לשני סוסים וממהר מאד. ר' אהרן — כאשר ראה אותם, הבחין לפי צורותיהם שהם אנשים גדולים וחשובים — ירד מהר מעגלתו וניגש אליהם, נתן לכל אחד ואחד: „שלום" ומיהר להסתלק ולעלות על עגלתו. כאשר רק נסע כמה מטרים — נשבר אופן אחד מעגלתו. הוא הבין שזה בוודאי משום שזלזל בכבוד הצדיקים ומיהר כל כך להסתלק מהם... רץ חיש מהר אליהם וניגש ישר לר' נפתלי, כי לפי היחס של ר' חיים ור' שלום אליו, הבין שהוא הגדול שבהם. ר' אהרן התנצל לפניו כי הוא ממהר מאד, היות והרוזן של טשיטש חייב לו כמה אלפים זהוב והוא חולה מסוכן, על כן עליו להגיע אליו בעוד מועד, כדי שיאשר לפני מותו את חובו. ר' נפתלי, ברוב ענוותנותו, אמר: „לא אני... אלה הם ה„יינגעלייט" (כלומר: ר"ח ור"ש) שהענישו אותך... אחרי שהצדיקים הביעו הסכמתם לר"א שיסע מהר לרוזן החולה, אמר להם ר"א שכאשר יגיעו לסטריזוב יכנסו לביתו, שם ישבתו אצלו

והוא יחזור עוד היום לביתו ויקבלם בכבוד גדול — — — ר׳ אהרן חזר, באמת, באותו יום הביתה. השבת היתה שבת של הצדיקים ושל כל העיירה. מסתבר שלא חסר להם לא אוכל ולא כבוד, לא גשמיות ולא רוחניות — — —

במוצאי שבת שאל ר׳ אהרן את הצדיקים לסיבת נסיעתם וכמובן תיארו לפניו את מצבו של ר׳ נפתלי. הם גם הוסיפו שהם שרוים בדאגה על שכבר עבר שבוע ועדיין לא אספו סכום של ממש — ור׳ נפתלי אומר שבתום השבוע השני יחזור לביתו — משמע שלשוא טלטלו את עצמם ואת אותו צדיק וקדוש. ר׳ אהרן שאלם כמה כסף חשבו לאסוף במשך נסיעתם? הם ענו לו שחשבו לאסוף חמש מאות גילדן! זה היה באותם הזמנים (לפני כ־130 שנה) סכום גדול. ר״א ענה בשקט וברצינות: הנני מתחייב לתת לכבודכם את כל הסך הנ״ל, בתנאי אחד ויחיד: שכל השבוע השני, שנשאר לכם לנסיעותיכם, תשבו בביתי!... הצדיקים הסכימו בלב שמח לתנאו של ר׳ אהרן, ישבו בביתו עוד שבעה ימים, וכל יום ויום היה חג גדול ליהודי העיירה והסביבה, ובתום הזמן הזה, הוציא ר׳ אהרן סך חמש מאות גילרן ומסרם בשמחה רבה ל„גבאים" (ר״ח ור״ש) והצדיקים והעיירה נפרדו אלה מאלה בשמחה ובששון — — —

כך סיפר ר׳ חיים הלברשטם לר׳ נפתלי ממליץ והוסיף: כבר אז חשבתי שהיה כדאי שר׳ אהרן יהיה מחותננו, שהרי „ער האט אונדז מחיה געווען" (החיה אותנו) — ועכשיו שהדבר בא לידנו הבה ונהיה מחותנים — מסכים, מסכים! — — —

נכדיו של ר׳ אבישל קנר, התקשרו בקשרי חיתון עם נכדיו של ר׳ חיים מצנדז. ואחד מנכדיו הוא האדמו״ר ר׳ אבישל קנר, הרבי מצ׳חוב, כיום בחיפה שבמדינת ישראל.

יצוין כאן שהבית הזה, שבו ישבו אז הצדיקים הנ״ל, הוא הבית בו גרו אבותי ר׳ יוסף ואמי דבורה דיאמנט, עד יומם האחרון.

ר׳ יואל מרגליות ז״ל

הנגיד ר׳ יואל מרגליות מסטריזוב היה מחסידיו של רבי נפתלי מרופשיץ זצ״ל. פעם אחת בא לשבות אצל רבו ברופשיץ, אחר השבת הלך לבית המדרש לקחת ברכת פרידה מיושבי בית המדרש ונתן לכל אחד ואחד סכום מה. כשניגש לרבי ר׳ הירש כיבדו בשקל כסף. בימים אלה זה היה סכום די הגון. רבי הירש ענה לו, שהיום יצטרך לתת לו ח מ י ש י ם שקל כסף כי נחוץ לו לצרכי נשואי בתו היחידה. ר׳ יואל מרגליות שחק ורגז ויקח את השקל חזרה. בבואו לפני רבי נפתלי התלונן על ר׳ „הירש מ ש ר ת" (כך קראוהו באותו זמן, לפני שנתגלה) שנתן לו נדבה הגונה ודרש ממנו שיתן לו חמישים שקל כסף! ענה לו ר׳ נפתלי: כך דרש ממך לתת?! מי יודע אם לא תאלץ לתת לו כרצונו. שוב אליו והשתדל להתפשר אתו, אולי יוריד לך משהו, ואם לא ירצה לוותר תוכרח לתת לו כמה שהוא דורש... ר׳ יואל חזר לר׳ הירש, עמד עמו על המקח, התחיל בחמישה שקלים, הוסיף עד לעשרה, עשרים, שלושים — דיבר אתו קשות ורכות — ברם רבי הירש עמד על דעתו. ר׳ יואל חזר שוב לרבי נפתלי ושוב התלונן, ר׳ נפתלי אמר לו שאם ר׳ הירש לא רוצה לוותר אין עצה אלא למלאות את רצונו. בדלית ברירה נתן לו חמישים שקל כסף ור׳ הירש — שהיה לאחר זמן הצדיק המפורסם הרבי ר״ה מרימנוב — ברכו באריכות ימים ועושר רב וברכתו נתקיימה — — („מבשר טוב" לר׳ גרשון קמלהר ז״ל, אבי שא״ב הרב הגאון רי״א קמהלר זצ״ל).

ר׳ איציק׳ל דילר בוחר בין צנדז לסדיגורה

אחד מיוחד בין בני העליה שחיו בסטריזוב בימי הרב רבי שלמה שפירא זצ״ל, שעבר אחר זמן למונקטש, היה ר׳ יצחק־איציק׳ל דילר. הוא היה מתלמידיו של רבי צבי אלימלך שפירא, בעל „בני יששכר" ועוד. ר׳ יצחק׳ל היה, לא סתם „יהודי יפה", אלא בעל מדרגות רמות, למדן מופלג, בקי בנגלה ונסתר וחסיד נלהב. אף־על־פי שהרב ר׳ שלמה היה נכדו של רבינו צבי אלימלך, רבו של ר׳ יצחק׳ל, לא עמדה לו לרבי שלמה זכותו זו — ולא זכות עצמו — ור׳ יצחק׳ל היה ממתנגדיו החריפים, מסיבות שונות, שלא כולן ניתנות לפרסום. ברם נציין שאחת הסיבות העיקריות היתה עובדת היותו של רבי שלמה מחסידיו המסורים ביותר של רבי חיים הלברשטם מצנדז זצ״ל, אשר רדף את צדיקי בית רוזין וחסידיהם. (ראה: „רבני סטריזוב — ר׳ שלמה שפירא") סיפר ר׳ ברוך דילר, בנו של ר׳ יצחק׳ל, כי אביו רגיל היה לנסוע פעם לרבי חיים מצנדז ופעם לרבי אברהם יעקב מסדיגורה. כאשר פרצה מחלוקת צנדז־סדיגורה החליט ר׳ יצחק לא לפסוח על שני הסעיפים, אלא להחליט: כאן או כאן. וכך אמר: „אסורה נא ואראה". נסע לשבת אחת לרבי חיים וכמובן ראה אצלו את עבודת הקודש שלו, בקולות וברקים כדרכו בקודש. לשבת שניה נסע לסדיגורה — שם ראה עולם אחר לגמרי: הכול נעשה שם בקול דממה דקה ואין כמעט שום סימן חיצוני ללהבת־שלהבת הבוערת בלבו של הצדיק ר׳ אברהם יעקב. פסק ואמר: בצנדז עובדים את השם מתוך יראה, בסדיגורה — מתוך אהבה; מכיון שכן — כבר פסקו ראשונים: עבודה מאהבה היא יותר גדולה מעבודה מתוך יראה. מאז היה ר׳ יצחק׳ל חסיד נלהב של סדיגורה וקינא כבוד רבו וכבוד כל הצדיקים בני רוזין.

התנגדותו של יהודי כר׳ יצחק׳ל לרבי שלמה, כאבה לו מאד וכמסתבר זה התבטא ביחסים שביניהם, אבל כאשר חלה ר״י, הלך רבי שלמה לבקרו, כי ידע מיהו מתנגדו: תלמידו של זקנו רבי צבי אלימלך ו...ר׳ איציק׳ל! — — —

אין זה הסיפור היחידי ששמעתי מר׳ ברוך דילר על מעשיו וגדולתו של אביו הגדול, אלא שלא הכול מותר לגלות. ברם ראוי לצטט את דברי ר׳ ברוך, שחזר עליהם כמעט כל פעם שסיפר איזה סיפור: „כ׳שמוס עס קייגן דעם — פארצייטישע יידן"... (אני מדבר כלפי זה — יהודים בזמנים קודמים).

ר׳ נפתלי חיים נוטמן

באותו זמן חי בסטריזוב רבי נפתלי חיים נוטמן. הוא היה מתלמידיו של הגאון ר׳ יעקב צבי יאליש, בעל „מלא הרועים״. היה, גם הוא, מהמצוינים שבתלמידי־חכמים ולא התערב במחלוקת שבעיירה. חיבר ספר „תולדות נח״ על התורה (נ—ח: נפתלי חיים, כשמו) נביא דבר תורה מספרו:

„ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון מפני ה׳ אלוקים״ (שמות, ט׳ל). ידעתי שיש לכם יראת „טרם״ מפני אלוקים; שאתם יראים אותו יראה כזאת, שהיא לפני יראת אלוקים ממש — וזוהי יראת העונש — — —

„ושרת את אחיו ועבודה לא יעבוד״ (במדבר, ח׳ כ״ו). כל אדם עובד את ה׳ לפי דרכו ועיקר העבודה: שיעשה כמו שציוהו השם; ואם ציוהו לא לעבוד — זוהי עבודת השם שלו; „ועבודה״ — עבודת השם שלו היא: „לא יעבוד״ — שלא יעבוד...

(בשם רבו בעל „מלא הרועים״)

ר׳ חיים הלברשטם מצנדז „מרביץ״ לר׳ שלמה זיזנובר...

סבי ר׳ שלמה זיזנובר, מי שהיה מוכר בתור עשיר גדול ובעל נכסים רבים — לא נולד עם עשרו. בימי נעוריו עמל הרבה והתלבט קשה למצוא פרנסתו ופרנסת אנשי־ביתו. השינוי הגדול לטובה בא בעקבות ביקורו אצל ר׳ חיים מצנדז זצ״ל והמקרה המפליא שאירעו שם. וכך סיפר לי אבי, ר׳ יוסף חיים ע״ה: פעם אחת נסע ר׳ אלי׳ בילט — מי שהיה חוכר אחוזת הכפר לוטצ׳ה בימים ההם — לר׳ חיים מצנדז. בדרך נסיעתו עבר על זיזנוב, נכנס לביתו של ר׳ שלמה סבי, והציע לו להצטרף אליו ולנסוע אתו יחד לצנדז. ר׳ שלמה הסכים בחפץ לב להצעתו של ר׳ אלי׳ ונסעו יחד. כאשר הגיעו לצנדז לבית המדרש של הרבי, רבתה השמחה בין החסידים „היושבים״ שם; ר׳ אלי׳ התנהג כבן מלך, בפזרנות רבה וחילק מכספו, לנצרכים וללא נצרכים, ביד נדיבה, כיד הנדיבות הטובה עליו. מסתבר שקודם כל נדרש ממנו לתת „תיקון״. מיד הביאו י״ש משובח, דגים מלוחים וכל מיני מטעמים מלוחים ולא מלוחים ושתו „לחיים״, יותר מפעם אחת. גם ר׳ אלי׳ לא חסך מפיו קצת משקה (ואולי יותר מקצת). אחרי כמה כוסות היה במצב רוח מרומם ועליז — ואולי גם קצת „בגילופין״... משלא יכול היה להכנס מיד לרבי, פקד על העגלון שיסיעהו עם כרכרתו לנהר העובר בצנדז. משהגיעו לנהר — הוא ור׳ שלמה — ירדו שניהם להתרחץ ולהפיג את חומם. חום — תרתי משמע: חום היום וחום הי״ש. הם רק הספיקו להכנס למים והנה הגיע במפתיע שמשו של הרבי וקרא לר׳ אלי׳ בילט, שיבא מיד בכרכרתו לבית הרבי, הרוצה לנסוע ולטייל קצת מחוץ לעיר בכרכרתו של ר׳ אלי׳. ברם ר׳ אלי׳, שהיה אדם מסורבל וכבד תנועה, לא הצליח עם כל מאמציו לצאת מהר מן המים ולהתלבש.

לעומתו, ר׳ שלמה, היה זריז וצעיר, קפץ כצבי מן המים, התלבש מהר, התישב בכרכרתו של ר׳ אלי׳ ולפני שהלה הספיק לראות מה שקרה ומה שעשה לו ר׳ שלמה — כבר עמד ר׳ שלמה בכרכרתו לפני ביתו של הרבי. ר׳ חיים לא אמר כלום ולא שאל כלום. נכנס לכרכרה ונסע עם „העגלון״ החסיד מזיזנוב.

כשחזר ר׳ חיים לביתו מהטיול, הלך ר׳ שלמה אחריו לחדרו, בלי לבקש רשות מהגבאי ובלי לחכות שהרבי ישאלהו מה רצונו? סיפר לו על מצבו הקשה וביקש ממנו שיברכהו בפרנסה טובה ובהצלחה בכל אשר יפנה. ר״ח, שהיה צולע במקצת ואחז מקלו בידו, הרים מהר את מקלו והרביץ בו בר׳ שלמה, תוך כדי צעקות חוזרות ונישנות: „הראיתם „שקץ״ שכזה? לא די שהקדים את ר׳ אלי׳ וחטף־גזל ממנו את הטיול — הוא מעיז עוד לבקש ממני ברכה״?!.. ושוב חבטו במקלו פעמים מספר, כשהוא מכנהו: „שקץ״, „מחוצף״ ועוד. לבסוף — ברכו!...

נקל לשער מה גדולה היתה שמחתו של ר׳ שלמה; ידעו הכול איזו זכות גדולה היא לקבל מכות מר׳ חיים. לא אחד מגדולי חסידיו עשו הכול, כדי להרגיז את הרבי, על־מנת שירביץ לו — ולא הצליח. גם חירופיו וגידופיו של ר׳ אלי׳ כלפיו, לא העיבו על שמחתו הגדולה. הכול אמרו שהרבי גירש במקלו את דחקו של ר׳ שלמה.

מאותו זמן ואילך, האיר המזל לר׳ שלמה ויהי הולך וגדול בעושר ונכסים רבים עד כי גדל מאד — — —

ר׳ אברהם יצחק (אברהם איטשי) שטורם ז״ל

ראה עליו במדור: „משפחות וותיקות בעיירה״.

הרב ר׳ אלתר זאב הורביץ זצ״ל

בימיו של הרב ר׳ אלתר־זאב טרם התחילו לזלזל בתוארים וכינויי כבוד. אז לא הדביקו לכל מן דהוא את המלים שנהיו כיום נרדפות: „הרב הגאון״; „הרב הצדיק״, „קדוש וטהור״; „ראש גולת אריאל״ וכו׳... בימים אלה חשבו וישבו שבעה נקיים, כדי לא להפריז בשבחים. לכן חשוב שנציין בראש רשימתנו כי הרב ר׳ אלתר־זאב היה באמת איש צדיק תמים, קדוש מרחם. כל גדולי הצדיקים שהכירוהו העידו עליו שצדיק הוא. סיפר לי אחד מיוחד מיקירי עירנו, ר׳ שלום שוורצמן ז״ל, שבהיות הרב ר׳ אלתר זאב אצל הצדיק ר׳ יהושע מבלז, עבר על ידי חלון ביתו של הצדיק. קרא ר׳ יהושע לבנו ר׳ ישכר דוב זצ״ל, הראה באצבעו על האברך הצעיר, ר׳ אלתר, שהיה אז בן תשע־עשרה שנה, ואמר לו: „בא וראה ירא שמים באמת״! כך סיפר רבי ישכר דוב לר׳ שלום והוסיף ואמר: „מעתה עליך לדעת מיהו הרב שלכם והזהר בכבודו״! — — — —

גם הצדיק ר׳ יחזקאל הלברשטם משיניווה זצ״ל אמר עליו שראוי היה להיות רבי ואדמו״ר לחסידים עוד לפני שני דורות, וכך אמרו גם בשם ר״י מבלז זצ״ל.

כבר בילדותו עורר השתוממותם של רבים ביראת שמים

שלו ובצדקתו הגדולה. ויש שעורר על עצמו את רוגזו של אביו, רבי אברהמ׳לי, רבה של סנדישוב. הוא היה מחמיר גדול, עד כדי כך שלא סמך אפילו על אביו. והיה מעשה, והוא אז בן שלש־עשרה שנה, בליל פורים, אחרי קריאת המגילה, של אביו הרב, נדמה היה לו שלא יצא ידי חובתו בקריאת המגילה... וביקש את חברו הירש־בר (מי שהיה לאחר זמן: „הירש־בר חוקק המצבות״) שישאר עמו בבית המדרש, כדי שיקרא עוד פעם את המגילה. וכיון שחשש שמא יפריעו לו, ביקש ממנו שיעמיד כמה שולחנות על יד הדלת הסגורה, ולא יתן למישהו להכנס.

בראות הרב ר״א שבנו הקטן, שצם כמסתבר בתענית אסתר, איננו בבית, הלך לחפשו בבית המדרש. כשמצא את הדלת סגורה, דפק עליה, הירש־בר לא ידע מי הדופק ואמר: — „מיט׳ן קאפף״!... (דפוק עם הראש) התרגז הרב וקרא בקול נרגש: „פתח שקץ״!... הכיר הירש־בר שהקול — קולו של הרב הוא, הזיז את השולחנות וקפץ החוצה דרך החלון, ואלתר׳ל המשיך בקריאת המגילה... בגלל חומרה זו קיבל הנער סטירת לחי מאבא, אבל לשנה הבאה התחכם וקרא את המגילה פעם שניה אחרי סעודת הערב; בהיותו בן שלש עשרה קיבל על עצמו לקיים דברי חז״ל: „אסור לו לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה״, וכך נהג כל ימיו. בגיל פחות מעשרים נתקבל לרב בעיירה. היה יפה להפליא וכשבא בשנים, וזקנו הארוך והרחב הכסיף, היה תוארו כמלאך אלוקים. יהודים וגויים השתוממו על דמותו האצילית. היה לו קול נעים, ואמרו עליו שבצעירותו חיבר ניגון חדש בכל שבת לשיר: „ברוך אל עליון״ (דבר ידוע כי כמעט כל יוצאי גזע רופשיץ בעלי תפילה וזמרה נפלאים היו).

התפלל ושר יפה מאד והיה רגיש מאד אם מישהו מעוזריו־משורריו יצא מחוץ לצליל הנכון. היה מאריך בתפלה — „פתחו לי״ בלבד ארך אצלו למעלה מרבע שעה — אבל היה כדאי. היה זה עונג רוחני רב לשמוע תפלתו, שירתו הנפלאה והקדושה.

היה עובד ה׳ במלא מובנה של המלה. עסק בתורה ועבודת השם ימים ולילות; כרגיל, גמר את תפלתו בכל ימות השבוע בשעה שלש אחר הצהרים. גם היה פזרן גדול לצדקה. ואשתו הרבנית, שידעה יותר ממישהו אחר את גודל צדקתו, שמרה עליו כעל בבת עינה. ודאגה שלא יחסר לו כסף לחלק לצדקה. סיפרה לי אמי מורתי, דבורה ע״ה, שהיתה חברה של בת הרב: לא אחת קרה שהרב אמר בערב שבת, לפני הדלקת הנרות, שלא ילך לבית המדרש להתפלל הואיל ואין לו ה„שטריימל״ — כלומר: לא היה בידו סכום הכסף שהיה רגיל לתת בערב שבת לקופסת רבי מאיר, בעל הנס, והרהין את ה„שטריימל״ אצל הקופסא... באין ברירה הלכה הרבנית לאחד העשירים ולוותה ממנו את הסכום הדרוש כדי לאפשר לרב ללכת להתפלל, בבית המדרש לא ידעו על כך ורינננו אחרי הרב שהוא מטריד את הציבור לשוא...

ואם בכל השנה היתה עבודתו קודש, היתה בחגים ומועדים קודש קדשים.

יסופר קודם על חג הפסח:

על זקנו של הרב, רבי נפתלי מרופשיץ, אמרו שנשמתו היתה משורש מצוות סוכה, משום שיום יום מימות השנה אמר, או עשה, דבר לכבוד הסוכה. ור׳ אלתר׳ל עסק כל השנה במצוות הפסח, ובעיקר התעסק בהכנת מצות שמירה. יצא בעצמו לראות איך קוצרים את החיטה, שמר עליה כל השנה, ניצח על הבוררים את הפסולת ממנה, עמד על יד הגוי, שטחן, ברחיים של יד, את החיטה וכו׳ (והיה מעשה שהגוי התיז מזמן לזמן רוק בידו בשעת הטחינה כדרכם של הטוחנים הזריזים, מיד מיהר הרב לדחות את ידו מהפה. כאשר הגוי חזר על זה מספר פעמים והרב דחה את ידו שוב, אמר הגוי ברוגזה: ״אידז׳ קסיאקרעב ז׳ידז׳יע דא כאלערי״!... (לך לך יהודי ל...) הרב שלא הבין פולנית פנה לאבי ר״י דיאמנט ושאלו מה הגוי אומר: מפני הכבוד לא רצה אבי לתרגם נכון את דבריו של הגוי ואמר לו: הגוי אומר שהרחיים טוחנות לא רק...) הרב אכל כל הפסח מצה שנאפתה בערב פסח. מסלתה ושמנה של העיירה השתתפו באפיית המצות. המנצח על האפיה היה הרב בכבודו ובעצמו. העבודה נעשתה בזריזות רבה, ומכיון שהיו יותר מתנדבים משאפשר היה להעסיק — עבדו במשמרות: משמרת אחת גלגלה את המצות ומשמרת שניה אמרה „הלל״ עם הרב, וחוזר חלילה. מי שלא שמע את הרב אומר „הלל״ בשעת אפיית המצות — לא טעם טעם הלל מעולם! — — — „הללו את ה׳ כל גוים״ שר הרב שיר מסורתי של הרב מרופשיץ, כשכל הצבור שר אחריו. אלא שהזמרים הראשיים היו בחורי בית המדרש. המקהלה „דפקה״ כראוי, והאופה, אף הוא קיבל על עצמו תפקיד נוסף, ומזמן לזמן זרק לחלל האויר כמה מלים מפוצצות, כגון: „יהודים עשו תשובה כל זמן שהתנור אופה״... „יהודים רחמנות״! „אש בוערת״!... כשנגמרה אפיית המצות קיבל כל בחור את שכרו: מצה אחת. עם נתינתה הודיעו לכל אחד שיש לו הזכות להיות אורחו של הרב ל„סדר״, ורבים ניצלו זכות זו בשני הלילות.

והסדר — אשרי עין ראתה אותו! חשמל לא היה בעיירה אבל כשנכנסת לחדר הגדול בו ישב הרב בראש שלחנו הערוך, עם בני ביתו ואורחיו הרבים — פרצו לתוך עיניך אלפי נגוהות אור צח ומצוחצח — כאלו מלאכי מעלה מהעולמות העליונים באו ל„סדר״ להאיר להרב ולבשם את שלחנו בזיוום וזהרם. ואולי דמותו הנפלאה של הרב, עיניו הזכות והטהורות, שמעולם לא הסתכלו בדבר טמא — אולי הן הן המאירות ומפיקות נוגה? איזו ארשת של קדושה וטהרה פרושה היתה על פניו הקורנות?! באיזה לובן מבהיק ה„קיטל״ של הרב! והוא עצמו — כולו אומר הדרת קודש וענות־חן. כשהתחיל הרב באמירת ההגדה, דממו כל המסובים. חבל היה לאבד מלה אחת. הוא היה אמן האמירה. רגילים היו מעריציו לאמר: לו היו יודעים

בעולם איך הרב מספר יציאת מצרים, היו הכל עוזבים את בתיהם ובאים לסדרו של הרב. דרכו היה גם לשלב דברי תורה ואמרות צדיקים בדברי ההגדה. ולאו דווקא מזקנו הרופשיצאי אלא מכל גדולי החסידות. חסידים ואנשי מעשה אמרו שהמענין ביותר בסדרו של הרב הוא לראות איך הוא אוכל; בעל עין בוחנת הבחין שהוא אוכל בקדושה ובטהרה, כדרכם של גדולי צדיקים. בפסח האחרון שזכיתי להיות נוכח בסדרו אמר הרב דברים בענין זה בשם המגיד מקוזניץ: — הרשע, בראותו לפניו מצוות כאכילת מצה, פסח, ארבע כוסות ועוד — שואל: „מה העבודה הזאת לכם״? איזו עבודה יכולה להיות ב„לכם״ — באכילה ושתיה?... לכן „ואף אתה הקהה את שיניו״ — אם דעתו היא שהשיניים נתנו לאדם, רק כדי לאכול ולמלאות תאוות נפשו הגשמית — אין לו צורך בשיניים... המסובים צחקו לדברים השנונים האלה, ואולם הרב אמרם בכובד ראש והוסיף שהמגיד מקוזניץ לא היה ליצן חס שלום והדברים חוצבים להבות אש — — — אחרי שעה קלה אמר בשם זקנו ר׳ נפתלי מרופשיץ, שכידוע היה מבריק לעתים תכופות מאד באמרותיו השנונות ובבדיחותיו: — מעולם לא אמרתי דבר הלצה״... והוסיף: ולואי שנזכה להתפלל באימה וביראה באותה מדה של יראה שאמר ר׳ נפתלי הלצה! — — — צמרמורת עברה בי, ובודאי גם ביתר הנוכחים, לשמע דברים אלה. לשיא מדרגתו הגיע הרב בסוף הסדר ב„חסל סדור פסח כהלכתו״ וב„לשנה הבאה בירושלים״, אז היה בבחינת התפשטות הגשמיות לגמרי, אלא שלצערי הרב לא עצרתי כח לשבת עד הסוף...

ומה גדול היה הרב בימים הנוראים??!

אי הסופר ואי העט אשר תתאר הרב הזקן, ההדור בלבושיו, כשהיה אומר את ה„מלכות, זכרונות ושופרות״ בקדושה ובטהרה, בחן ויופי, בהשתפכות הנפש וביראה עילאה — כשדמעות מתגלגלות ויורדות מעיניו הבדולחות ישר לתוך זקנו המוכסף, שירד על פי מדותיו?! אי התקליט שיקלוט את ה„הושענות״ שלו? את „ההקפות״ ואת המנגינה היפה הנפלאה ששר בקול דממה דקה, בשעת הנענועים? אי הסופר אשר יתאר ויעמיד לנגד עינינו את ראש השנה האחרון לחיי הרב, כאשר היה חולה ולא יכול היה ללכת והביאוהו לבית הכנסת הגדול לפני תפלת מוסף, והרב ישב ואמר ושר בהתרגשות ובהשתפכות הנפש, תפלת „ונתנה תוקף״, נוסח רופשיץ? ולמרבה הפלא וההשתוממות שר „היום תאמצנו״ בקול חזק מרעיש שחקים — למרות חולשתו ומחלתו האנושה! וכך היתה עבודתו, עבודת ה׳ בחג השבועות. וכך בסוכות, וכך — כל השנה — — —

ככל בית ישראל הביא הרב ר״א הרבה קרבנות על מוקד התופת הנאצית. רוב בניו ונכדיו נספו בשואה, ברם זכה והותיר ה׳ לו לפליטה בנים ונכדים, ביניהם גדולי־תורה ומרביצי תורה, חסידים ואנשי מעשה, החיים כיום (עמוע״ש) בארצות הברית ובישראל וממשיכים את השרשרת המפוארה של בית הרב זצ״ל.

הרב ר׳ נחמיה קורא ממעמקים

מעלות שמנו חכמים בסנהדרין: בעל חכמה, בעל מראה בעל קומה, בעל זקנה ועוד, היו בו בהרב רבי נחמיה מססוב־סטריזוב. רואה אני אותו כאילו עומד לפני במלוא קומתו התמירה, משכמו ומעלה גבה, יפה־תאר ויפה־מראה, בפנים המאירות ושמחות ועינים גדולות ומזהירות, שכל טוב לבו הטהור השתקף בהן. ככל משפחת שפירא, מגזע הרבי ר׳ צבי אלימלך, בעל „בני יששכר״ מדינוב, היה גם הוא איש צורה: במובנה החיצוני ובמובנה הפנימי; עשיר בתורה ובמדות, בקי גדול בהויות העולם הזה. וידען בהרבה מקצועות חכמה ומדע ומעל לכל — אדם ואף שהיה בעל־יוחסין גדול, לא התפאר ולא התגאה ביחוסו. אדרבה! לא פעם בשוחחו עם הכותב, התודה לפניו שלפעמים הוא כמעט קורא תגר על הקב״ה, כביכול, על שנולד למשפחת מיוחסים. ארזי החסידות ואדירי התורה. מקנא אני — היה אומר — בלייביש בייטלר וכמוהו (יהודי פשוט ותמים, ירא השם לפי דרכו התמימה). הוא בוודאי יוצא ידי חובתו כלפי הקב״ה וגם כלפי הבריות. ואילו אני — קורא אני על עצמי את דברי רבי נפתלי מרופשיץ, הצדיק החכם בדורו: — „מהו ההבדל בין נפתלי, היחסן, ליהודי סתם? יהודי סתם, שאינו יחסן, כאשר הוא קם בבוקר וטובל במקוה, הולך לבית הכנסת וכו׳, יכול להיות מרוצה ולחשוב שבאמת יצא ידי חובתו והוא אפילו „יהודי יפה״ — ויתכן שהוא גם צודק — ואילו נפתלי, שאביו ואבות אבותיו היו גאוני עולם וצדיקים גדולים — כמה שיעשה וכמה שישתדל להרבות בתורה ומצוות, לבו נשבר בקרבו, כי לעומת אבותיו הקדושים לא עשה ולא כלום ואינו מגיע לקרסוליהם! — — —כך אמר בשם רבי נפתלי והוסיף בשברון לב ובאנחה — „ואנן מה נעני אבתריה״?...

מסתבר, שאיך שהוא הבליג ר׳ נחמיה׳לה על „אסונו״ זה ולא עוד אלא שלא חיסר יגיעה להידמות לאבותיו הקדושים וללכת בדרכיהם. ואמנם ירש מהם תכונות טובות. הן בעבודת הבורא והן במדות. מהרבי ר׳ משה לייב מססוב סבא של אמו זקנתו, אשתו של ר׳ שלמה שפירא ז״ל מסטריזוב־מונקאטש, ירש מדת אהבת ישראל — אהבת כל ישראל, מי כמותו קירב את היהודים הפשוטים? מי כמוהו אהב אותם אהבת נפש ממש, אהבה שאינה תלויה בדבר? הוא, פשוטו כמשמעו, ליטפם וחבקם, עודדם ושימחם, חיזקם והפיח בהם רוח תקוה ובטחון בה׳ ומלא אותם אמונת־תום באלוקי ישראל בימים טובים כקשים, ומה פלא שיהודים תמימים אלה, אנשי עמל ועבודה, סוחרי בהמות ובעלי עגלות, וסתם מסכנים עלובי־עולם — אהבוהו גם הם אהבה עזה כמות?! ומה תימה אם יהודים ללא כחל ושרק אלה — „היהודים של רבונו של עולם״, כפי שהיה רגיל לאמר — היו מוכנים ללכת באש ובמים למענו ולקרוע כדג את כל מי, שנדמה היה להם, שהעיז לפגוע בכבודו של רבי נחמיה׳לה שלהם? אכן גדולה היתה

האהבה אליו והיא השאירה אחריה רושם רב עד היום הזה. בואו וראו את השרידים היחידים של היהודים הפשוטים האלה, הנמצאים כיום בארץ ישראל — מהם כאלה אשר לדאבון לב כבר עזבו דרך אבותיהם, דרך האמונה באלוהים חיים — בואו וראו איך נפשם פשוט יוצאת למשמע השם: „רבי נחמיה'לה"! — — —

מרבי חיים הלברשטם מצאנז, סבא של אמו הצדקנית חנה, בת רבי ברוך מגורליץ, בנו של ר' חיים, ירש את אש ההתלהבות לתורה ומצוות. כמו לאביו ר' משה לייב זצ"ל, כן גם לא זרחה לו שמש ההצלחה... מלבד שלא מצא מקום קבוע ושקט — מעולם לא היה עשיר, ובכל זאת חילק מכספו והונו לכל; אך לא היה קיצוני כבעל „דברי חיים" סבו הגדול, הרחמים נתגברו אצלו על הדין. אומר היה בשם אביו: — בזמן הזה, כאשר יהודי מקיים את הכתוב בשולחן ערוך — הרי זה כמו בדורות הקודמים לפנים משורת הדין... ולא עוד אלא שלמרות המחלוקת הגדולה שהיתה בזמנה בין צאנז וסדיגורה, היה ידיד נאמן לבית רוזין והיה מבאי ביתיהם של נכדי רוזין. בהיותו גר בוינה. וביחוד היה מעריץ נלהב של הרבי ר' ישראל ז"ל מצ'ורטקוב אולם כל כולו היה — דינוב. כלומר: התנהגותו ודרך עבודתו את השם היתה דרך גזע הרבי ר' הירש אלימלך מדינוב. לא רק משום שהיה בן אחר בן, דור חמישי לבעל „בני יששכר", אלא — והוא הדגיש את זה תמיד — גם בגלל היותו חתנו, בעל בתו, של רבי ישעי' הירץ ז"ל שפירא מדינוב, בנו של ר' דוד'ל מדינוב, בן הרבי ר' צבי אלימלך ז"ל. רבי ישעי' הירץ היה „שרף" ממש בעבודת השם. אש להבת שלהבת, והוא נפטר בדמי ימיו וכפי שהחסידים אמרו נשרפו מעיו בקרבו מרוב התלהבותו בתורה ותפילה. היה מקובל על הכל והכל אמרו עליו: מקודש, מקודש! וכבר אמר אחיו הרבי ר' צבי אלימלך מבלזוב (רבו של ר' אהרה'לה מירושלים) — הלואי היו חולקים על אחי הקדוש, כי אז היה מאריך ימים כמוני... אביו של ר' נחמיה'לה, הרב ר' משה לייב, היה נוהג בהרבה דברים לא כאבא שלו ר' שלמה ממונקאטש־סטריזוב אלא כחותנו ר' ברוך מגורליץ ואילו ר' נחמיה'לה לא נהג כאביו; כאשר שאלוהו: למה אינו הולך בדרכי אביו? — אמר: אני נוהג בדיוק כמו אבי. אבי לא נהג כאביו אלא כחותנו וגם אני נוהג כחותני, שהוא אגב, נוהג כזקני... דברים אלה לא נעמו כל־כך לאמו הצדקנית חנה, אלא שלא יכלה להניעו מדרכו, דרך־סבו וחותנו. כן עמדו לו לימינו חסידיו וידידיו האריות שבחבורה — חסידי מונקאטש נלהבים — ר' אלעזר ווארצל, הלמדן השתקן והפיקח: ר' חיים יעקב נירנברג, המאמין הגדול, שנפשו יצאה לשמע צליל אחד של נוסח דינוב־מונקאטש, שהיה דומה לזה של ר' נחמיה'לה; ר' חיים מנדל, ה„שרף", שעקר הרי הרים בתפילתו, אפילו ביום חול, וטחנם בהתלהבותו ואשו ויכולת לספור בידים ממש את גידיו, שקמו גם הם והשתתפו בתפילתו — כל אלה, שהיו חסידיו של האדמו"ר המפורסם ר' חיים אלעזר שפירא ממונקאטש, בן־דודו של ר' נחמיה'לה, עמדו לימינו כחומת ברזל ולא נתנו לפצות פה נגדו.

ולא רק האריות שבחבורה — גם „עמך": יהודים מסוגו של ר' לייביש רוס, מאמין תמים וחסיד נלהב של הרבי ממונקאטש, היו מוכנים ומזומנים ללכת באש ובמים למען ר' נחמיה'לה וכל מלה שיצאה מפיו היתה קודש בשבילם.

בדרכים רבות השפיע על בני העיירה, ברם בעיקר השפיע בתפילתו, מי יגלה עפר מעיניך, ר' נחמיה'לה וראית את שרידי ידידיך כמה הם מתגעגעים לתפילתך?! מי יתן וישמעו לפחות עוד פעם אחת בחיים את ה„ואני תפלתי" שלך בתפלת מנחה של שבת? — — — קול חזק לא היה לו אבל כמה מתיקות, כמה השתפכות הנפש, כמה חן היה במלים שיצאו מפיו! — זכור למספר ביחוד מעמד אחד ב„קלויז" שימים רבים הזכירוהו קרובים ורחוקים: היתה שבת שלפני חג השבועות, הרב, שהיה חולני, הרגיש קצת ברע ולמרות בקשת ידידיו ניגש בכל זאת לפני ארון הקודש והתחיל כדרכו תמיד, לאמר: — ...„וא—א—א—ני תפ—י—י—ל—ת—י—י—י— כאן התייפח ופרץ בבכי רב — לך השם עת רצון... אוי, אוי, ע—ת—ת ר—ר—צון, ע—ע—ת ר—צון, (כאן שילב כדרכו וכדרך הרבי ממונקאטש דברים באידיש:) „דער בארימדעך שוין, דער בא—א—רימדעך שוין", הא—הא— הא הא... ושוב פרץ בבכי מר והמשיך: —א—אלו—קים ברב חסדך ענ—נ—י— ענ—נ—י...

— ופתאום טראח! — זעקת פרא כשל חית טרף הדהדה בחלל ה„קלויז". היתה זו צריחתו האיומה של בחור חסר דעה בנו של אחד מבני העיירה, שהיה חולה גם בחולי נופל ר"ל, וכנראה שגם הוא הרגיש בחושו הבהמי שמשהו לא רגיל מתרחש כאן ויצא לגמרי מדעתו ה...לא שפויה.

כסבורים אתם שמקרה זה נתקבל על דעת הכל כמקרה סתם? — אינכם אלא טועים. נמצאו בין ה„עמך" יודעי דבר שהסבירו את כל הענין בדרך מסתורית: גלגול, דיבוק, סטרא אחרא ר"ל — והיה גם מי שהעיז לאמר: סתם נבהל הבחור המסכן: ונמצאו כאלה שרצו לקרעו כדג.

מסתבר, שלשיא השתפכות הנפש הגיע הרב בימים הנוראים, כבר ב„סליחות" הראשונות הסתער על הקב"ה, כביכול, בטענותיו והתדיין אתו, פעם התחנן ופעם דרש במפגיע, פעם בכה כילד ופעם צעק וצוח ככרוכיה, פעם עמד צמוד וכפוף לעמוד. ופעם הלך לו, הלוך וחזור, וצעד כמה צעדים מהעמוד והלאה וחזר חלילה. התחיל „אשר לו הים והוא עשהו ויבשת ידיו יצרו" והיה מספר לאט, לאט, מתון, מתון, כאדם המרצה לפני שומעי לקחו, המשיך — „הנשמה לך והגוף שלך", כמי שמוסר דו"ח לממונה עליו... וכאשר אמר: — „חוסה על עמלך"! היה דומה לתובע את המגיע לו ואינו מוכן לוותר כמלוא נימה — — — והקלויז — כל כולו וסביבו אש. והרב מתחיל לאמר הפזמון: „במוצאי מנוחה" ועוד טרם פתח את פיו וזרם דמעות פורץ מעיניו ומעיני קהל המתפללים; והנה הגיע ל„בצדק נעקד ונשחט תמורו איל". הרב מתכופף על העמוד,

שוהה מספר שניות ומרים את ראשו ושוב כופף אותו ומפזם בחשאי: — „הייליקער טאטע, הייליקער טאטע" — אי— אי— אי— „גנון נא גזעו," „גנון נא גזעו", אי—י „בזעקם בעוד ליל". ומרים פתאום את ראשו וצועד כמה צעדים הלאה ופושט את ידיו ומחפש את מדת הרחמים. וכך מתלהב הוא ומתלהב וכשהוא מגיע ל„זוחלים ורועדים" אינך צריך להיות ירא־שמים גדול כדי שתזחול יחד אתו מיום הדין, הרב הוא כולו זיעה וחיור כשלג, ממש כלות הנפש.

הרב תוקע בעצמו בשופר, כשם שהוא בעל מעלות רבות אחרות, כגון, מוהל וסנדק גם יחד, אדריכל, ספרא רבא ועוד, כן הוא בעל תוקע נפלא. אין מכשול ואין פגע אצלו. אינו טועה, ואינו מטעה. מתפלל בעצמו „מוספים", מי יתנה ומי יתאר תפילה כזאת? מי מדור הצעיר שמע תפילה כזאת? אוי לו לדור שאינו יודע כיצד התפללו יהודים לפני השואה! כאמור, לא היה לו קול חזק וגם חלש היה. ברם הודות לשקט המוחלט שהיה ב„קלויז", שאף רשרוש קל לא נשמע; הדהדה תפילתו בקול הדממה דקה שלה באזני המתפללים כאילו היו אלה קולות וברקים. היה זה בחינת ר ו א י ם את התפיל.ה הרב היה כולו תפילה, כולו תחינה, כולו מלכות, זכרונות ושופרות — הוא עצמו היה הכל. כשם שהרבה יהודים תמימים יהודים חסידים, יהודים יראי השם, ממש — היו כולם, כולם תפילה, בחינת „ואני תפלה".

גם ה„שולחנות" שערך הרב היה מלאי־ענין. ידע גם לאמר דברי תורה משמחי לב. רובם של דברי התורה משל אבותיו הקדושים, ומיעוטם משלו. ותמיד היה משלב גם איזה סיפור חסידי בדבריו: כדי ש„היהודים של רבון עולמים" יבינו ויהנו גם הם משלחן גבוה. דבר המובן מאליו, שהרב ישב ועסק בתורה והיה תלמיד חכם גדול, אבל במקום גדולתו שם ענוותנותו, יש שהיה מתקשה בהבנת איזה ענין חמור בגמרא או פוסקים, לא היה מהסס לפנות לבחור מחובשי בית מדרש להתיעץ אתו ולשמוע דעתו על הענין הנדון. יש שאי־אלה מאנשי שלומו הביטו על זה בעין רעה, כאילו זה פוגע בכבודו. אבל הרב לא היה איכפת לו „מה יאמרו", אלא בעיקר מה אומרים התוספות——— בשנות חייו האחרונות עסק בחיבור גדול על המסכתות הקטנות: כלה, סופרים ועוד, אשר כידוע יש בהן הרבה שיבושים וגם גדולי תורה מתקשים להבינם. הוא עסק ימים ולילות בבירור הנוסחאות ובביאורם. כשמצא פירוש הולם למקום בלתי מובן היה שש כבעל כל הון ומיהר לקרוא לאחד הבחורים להראות לו את תגליתו. חבל שלא זכה לפרסם את פירושו. ברם זכה להוציא את ספר **„תורת הרמ"ל השלם", ג' חלקים.**

התחילה תקופת השואה. מה חסר היה לעולם, אילו העולם היה ממשיך ובמנהגו נוהג? ומה חסר היה לרבון כל העולמים אילו התהלכו יהודיו, בקומתם הזקופה, ופרסמו מלכותו בעולם, ללא מפריע?! — כך התאונן רבי נחמיה'לה תכופות מיום שתמה פרשת חיים תקינים, פרשת חיים ש י ש ב ה ם ח י י ם. והתחילה פרשת „חיים" של עבדות השפלה, עלבון ופחדים, בוקה ומצוקה ומבולקה — שהתחילה עם פרוץ הנאצים ימ"ש לעיירה, לשאלה כאובה זו לא מצא רבי נחמיה'לה תשובה, כשם שלא מצאו אותה מיליוני הנהרגים והנטבחים, וכשם שלא מוצאים ולא ימצאו תשובה עד סוף כל הדורות. עד תתגלה ותראה מלכות שדי לעתיד לבוא ויתגלו לנו סתומים — — — ברם, רבי נחמיה'לה לא הסתפק בשאלות ואף לא בקינות ובפיק ברכים, הוא רצה לעזור ליהודים של העיירה בעת צרה גדולה שבגדולות זו. הוא — החולני, החלש, שסבל גם בימים כתיקונם מכל מיני מחלות — התאזר עוז ולבש מרץ ותעצומה, התגבר כארי ושם לפניו מטרה אחת: — לחזק ידים רפות, לעודד ולהסביר לשבורי לב, שאכן לא תמה תקוה וכי יש סיכוי לבלות את הצורר. ועשה את זה בכח שכנוע רב ובניצול כל כשרונותיו. גייס למערכת ההסברה שלו כל מערכת הנימוקים שאפשר היה לגייס, בהיותו בקי בהויות העולם ויודע פרק בהיסטוריה ובפוליטיקה, הוכיח ברורות שלא יתכן אחרת אלא מפלה שלמה לנאצים הצוררים, מסתבר שלא חיסר להביא מאמרי חז"ל, אמרת חסידים ומעשי־ גדולים לחזק את ידי המאמינים. וכל זה עשה מבלי היות הוא בעצמו אופטימי כל־כך. להיפך: ליחידי סגולה גילה שהוא בעצמו לבו מר עליו ורואה חזות קשה לישראל, אבל חשב לחובתו הדתית והמוסרית לא לעורר בהלה בקהילה אלא, להיפך, לחזק ולעודד, וראה והתבונן: מקום הניחו לו מן השמים לעזור גם עזרה ממשית לעדה, וכך היה מעשה:

באחד הימים נכנסו קלגסי היטלר לדירתו של הרב, נכנסו, כדרכם בשצף־קצף, ובפראיות ההולמת בני העם של „משוררים והוגים"; הרב, עם כל פחדו המובן, לא עצר כח ושאלם בתקיפות, בגרמנית צחה (בהיותו גר שנים מספר בוינה ידע גרמנית על בוריה) אם אי אפשר להם לדבר בצורה מנומסת, ההולמת אנשי תרבות? — אילו שאל שאלה זו סתם יהודי ואילו היה מקרה זה לא זמן מועט אחרי כניסת הנאצים לעיירה — היה כדור בראש, תשובה לשאלה חוצפנית כזאת מפי „יהודי ארור", אבל אז בימים הראשונים עדיין לא היה זה „בתכנית" של הרשעים להתנהג בשיטת כדור בראש כלפי „הר רבינר", הם הסתפקו בדברים גסים וקשים וגם איימו עליו שאם יעיז לפנות אליהם פעם נוספת בחוצפה יהודית כזאת, יענש בכל חומר הדין. כשעזבו את ביתו, נשא ידיו לשמים והודה לאל על שיצא בשלום מצפורניהם הגסות. בזה עדיין לא נגמרה הפרשה. הדבר הגיע לקצין הקלגסים בעיירה והלה פקד שה„רבינר" יובא מיד למפקדה שלו. חיש מהר הובהל הרב לקצין. נקל לשער מצב־רוחו שברון לבו בלכתו לגוב הנאצים. אבל אחת החליט: לא ישקר אף לא ינסה להכחיש את אשר אמר, אמנם ישתדל לרכך במקצת את כעסם של „הנפגעים", אבל רק במידה שלא יהא בה משום השפלה עצמית. כאשר נכנס למפקדה, ראה לפניו אדם שלפי מראהו החיצוני ומבט עיניו, לא היה נראה כגס ביותר. ואם אמנם לא חשב שיש

נאצים „טובים" ורעים, בכל זאת השפיע מראהו עליו והתעודד במקצת. הקצין פנה אל הרב בהסתכלו ישר בפניו: — האתה זה „הר רבינר שפירא"?

— כן! — ענהו הרב. הקצין הלך סחור סחור. התענין בעברו ומה מעשיו עכשיו. התפתחה שיחה ערה בגרמנית צחה. ר' נחמיה'לה סיפר לו שהוא ווינאי, — „ווינאי"? — קפץ מכסאו הקצין, גם אני ווינאי. — — — השיחה נמשכה באופן ידידותי כמעט, מסתבר שהרב לא נשאל כלום בקשר לכל התקרית ולא עוד אלא שבצאתו אמר לו: במקרה ויהיה לך איזה ענין לסדר — בא אלי והכל יבא על מקומו. מה ראה קצין נאצי להציע הצעה מפתיעה זו? — אמרו בעלי סברה: כנראה שהוא מכיר את הרב מווינה. הרבה לילות נדדה שנתו של הרב. האם לנצל בעת כזאת את האשמדאי ולפנות אליו בכל עת צרה או שמא יהיה בזה חילול השם אצל הפולנים. שה„ראבין" מתידד עם הצורר? השכל הקר אמר: אסור לעמוד בקשר עם נאצי, כי טוב שבהם רוצח ושופך דם נקי! והלב הרגש אמר: כדאי הכל. שיאמרו הגויים מה שיאמרו, כדאי הוא יהודי אחד, כל־שכן שכדאית עיירה שלמה כדי לנסות אצל השטן בעצמו לעזור לה. לבסוף נצח הלב. גברה מדת הרחמים ור' נחמיה'לה הלך לתוך לוע הארי. עת לעשות! באותם התנאים ובאותן הנסיבות פעל והשפיע לרכך באופן יחסי את האכזריות של החיות הטורפות. שנה תמימה היה אותו ווינאי בעיירה ובמשך אותו שנה היה ר' נחמיה'לה מטליא טלאים. הוא הצליח לחסל גזרות לגזרות הכלליות, קטנות וגדולות, שהרשעים המקומיים הטילו מדעתם על העיירה. בזכותו של הרב חיו בעיירה באותה שנה בפחות פחד ואימה מאשר במקומות אחרים.

בשנות זועה אלה, הרבה ר' נחמיה'לה להתדיין עם אבינו שבשמים, אין המספר יודע מה אמר הרב ומה תבע באותן השנים? אבל זכור לו שההתדיינות הזאת התחילה מיד עם פרוץ המלחמה. היה זה בשבת אחרונה של שנת תרצ"ט (היום התשיעי לפרוץ מלחמת העולם השניה) בביתו של הרב ישבו כמה מחסידיו—ידידיו, ביניהם גם הכותב, שבדרך בריחתו מהנאצים, למקום שיוליכוהו השי"ת, ביקר בעיירה ושוחחו על המצב. מסתבר שהכל ראו לפניהם ענגים כבדים וימים קשים ומרים העתידים לבוא על ישראל. היה שם יהודי פשוט אחד שבתמימותו חשב שהכל ידוע לרבי שלו והוא פנה אליו בערך בלשון זו: — נכון רבי שאחרי המפלה של היטלר יבוא המשיח?... ר' נחמיה'לה נאנח עמוקות ולא ענה. כמה דקות היה הס בחדר. הפסיק את הדומיה יהודי אחד ששאל, ספק ברצינות ספק באירוניה: — ולמה אתה חושב ככה? התמים ענה לתומו: — אם חס ושלום לא — למה שיביא הקב"ה צרות על ישראל?... — משום שחטאו!" — ענה בתוקף הראשון. רבי נחמיה'לה, שכאמור לא התערב עד עכשיו בשיחה, קם פתאום מכסאו. התחיל צועד כדרכו הלוך וחזור, בחדרו, פניו החיוורות האדימו במקצת, שניות מספר מילמל לעצמו דברים שאי־אפשר היה לשמעם, אחר כך נעשו צעדיו יותר מהירים ונראה היה כי נרגש הוא מאד. ושוב התחיל ממלמל, אבל הפעם בקול רם: — — לא — לא — לא!... לא, לא, לא!... לא תהא כזאת בביתי! — — — חס ושלום שישמעו בביתי דיבורים כאלה: — „משום שחטאו"! כלומר: אתה בא להצדיק את הדין!!

דומיה השתררה בחדר. הכל ראו שהדברים נגעו ללבו של הרב, ישבו איפוא וחיכו להמשך שלא איחר לבא. הרב ישב, נח קמעה, וממשיך: — מעשה ובאה אשה אחת לביתו של אא"ז הרבי ר' משה לייב מססוב וצעקה מרה על מות ילדיה, בזה אחר זה, ומרוב צערה והוותה פלטה מלים כלפי הקב"ה שחס ושלום אינו אל טוב... נזפה בה אשתו של הרבי: כל מה שהקב"ה עושה, טוב הוא! התערב הרבי ר' משה לייב ואמר: — חיים ארוכים עליך אשת חיל! צדקת, אני מבטיחך שתלדי בן ואני אוליכו לחופה — סיים את סיפורו והכל הבינו את הנמשל.

כאשר נפרד הכותב מהרב, אמר לו: — הרי בעל תפלה אתה? הריני ואגיד לך „קינד־לעב" (כך היה דרכו לאמר דרך חיבה) מה עליך לכוון ב„ממעמקים קראתיך ה'". משל לבור עמוק אלפי קילומטרים ולמטה בקרקעית עומד אדם וצועק ומתחנן ממעמקים, מ—מ—ע—מ—ק—ים"... המשיך ודמעות חמות התחילו נוזלות מעיניו — רק השם יכול לשמוע בקולנו — — —

הדיין רבי יעקב שפלטר

רבי יעקב שפלטר מאיליטש, שנתקבל לדיין אחרי ר' אלתר עזרא זידמן, היה טיפוס מענין מאד. הוא היה חריף עצום ובקי גדול. בעיקר היה בקי בספרי שאלות ותשובות. היה חטטן וידע את הדרכים המסובכים של ספרות ההלכה; ידע איך לחפש ולמצא את מה שצריך, ותמיד מצא מה שרצה למצא. היה בעל הוראה מצוין, בעל סמכא גדול, ושיטתו היתה שיטת „כוחה דהיתרא עדיף". דרכו זו גרמה לו הרבה מחלוקת ובגללה היו היחסים בינו ובין הרב ר' נחמיה שפירא, ועוד תלמידי חכמים, מתוחים. היו טוענים שהוא מיקל יותר מדי וערערו על פסקיו והוראותיו. אבל ר' יעקב לא התחשב בהתנגדותם. אדרבה! אהב להתנצח בדבר הלכה ולהוכיח שהוא, ולא מתנגדיו, צודקים. לדעתו כל אלה שמחמירים, מחמירים מחוסר ידיעה. הרבה פעמים היתה מחלוקת בגלל פסקיו: היו מערערים על המקוה המודרנית החדשה שבנו לפי תכניתו והוראתו. הרב ר' נחמיה מססוב פסלה. היה גם מקרה שהתיר במצב מסוים, לבטל איסור לכתחילה והרב ר' נחמיה הרעיש עולמות על זה וכתב לבן דודו רבי חיים אלעזר שפירא ממונקטש על המכשלה הזאת — לדעתו — ורבי חיים אלעזר הסכים לדעת ר' נחמיה. לעומת זאת ערך הדיין תשובה נפלאה בבקיאות וחריפות ופנה לכמה גדולי תורה מפורסמים, וגם להגאון רבי שמואל פירר מקראס והלה הסכים לדעתו של הדיין. בהיותי אז מחובשי בית המדרש ועסוק כולי בתורה פניתי גם אני בשאלה זו לשני גאוני הדור: רבי יוסף

רוזין מדינבורג ורבי שמואל אנגל מראדומישלא (גליציה) שהיה אז בקשוי שבהונגריה. הר״ש אנגל לא ענה כלל, כי הוא הריח שיש בענין משום איזו מחלוקת. ברם רבי יוסף רוזין ענה לי במכתב שהיה מלא וגדוש „עיינים״: ע׳ שבת דף פלוני, ע׳ זבחים דף פלוני וכו׳ וכו׳. זכורני שלא רק אני אלא גם הדיין לא יכול היה לבא לידי מסקנא מה בעצם דעתו של הגאון. אז שמעתי לראשונה את ההלצה הידועה: „עיין פה, עיין שם — עיין ל א ראתה״!...

אהב להתלוצץ מיריביו, לא כדי להעליבם אלא — שלא יכול היה לא „למכור״ בדיחה שנונה. כאשר פסל הרב ר׳ נחמיה את המקוה שנבנתה לפי תכניתו, אמר ר׳ יעקב כך: ר׳ נחמיה הוא מומחה בארכיטקטורה ובחכמת הבניה (כאביו ר׳ משה לייב זצ״ל) לכן סובר הוא שזה מספיק כדי לקבוע הלכות, אבל יש לנו ראיה מפורשת מגמרא שלא כן הדבר. ומיד הסביר: מסופר (שבת ל״א). על גר שבא לשמאי להתגייר ואמר לו: „גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה, כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת הבנין״. נשאלת השאלה: איך העלה גר זה על דעתו שאפשר ללמוד את כל התורה על רגל אחת? אלא שהוא היה ב נ א י טוב וחשב שזה מספיק כדי להיות למדן... אבל שמאי „ד ח פ ו ב א מ ת ה ב נ י ן״ — כלומר: אמת הבנין בלבד אינה מספיקה... כשבא להלל אמר לו ...„זיל ג מ ו ר״!..: נקל לשער את התגובה של חסידי רבי נחמיה, שהיה באמת, לא רק מבין באמת הבנין, אלא גם תלמיד חכם מופלג — —

היה מחדש גדול בהלכה ובאגדה וגם מומחה לגימטראות ונוטריקון. כשנפטר הרב ר׳ שמואל שיף מנביליץ, היה זה בפרשת „וישלח״. בין המספידים היה גם רבי יעקב ובין יתר דבריו אמר: „וישלח יעקב מלאכים״, אומר רש״י: „מלאכים ממש״. מה מלאכים ממ״ש? מורה מורנו שמואל. גימטריאות ונוטריקון היו נשקו המסוכן ולא פעם „הרג״ את מתנגדיו בחיציו אלה — — —

היה בקי בכל מיני תכסיסים של סוחרים ורמאים ולא קל היה לרמותו. הרבה סכסוכים בין בעלי דינים באו לפניו. מכיון שר׳ יעקב היה גר בביתנו (שלי ושל אחי) היה מזמין אותי הרבה פעמים לקחת חלק בדין תורה מענין. עזרתי לו לחפש בשאלות ותשובות, מקורות לענינים הנידונים. איני יכול לא לציין שלמרות שלמדתי אצלו רק זמן קצר בכל זאת לא יצאתי ריקם ממנו. בעיקר למדתי ממנו את דרך החיפוש ועיון בספרים.

אילו באתי לספר כל המעשיות המענינות והבדיחות הממולחות שלו, היו הרבה יהודים טובים נהנים מהם, אבל מסיבות מובנות לא כאן המקום והזמן לזה. אסכם בקיצור: אפשר היה לחלוק על רבי יעקב ועל דרכיו, אבל אי אפשר היה לבטלו. יהודי פיקח מאד, למדן מופלג, ספרא רבה ועל אף הכול, — סמכות גדולה בעניני הלכה.

הוא, אשתו בניו ובנותיו ונכדיו — מלבד אחד, הלא הוא אפרים, בן בנו היושב עמנו בישראל — כולם נספו בשואה. ה.י.ד.

ר׳ ברוך ברגלס ז״ל [1]

בעל קומה בינונית, גב כפוף במקצת, זקן ארוך ומדובלל, מבט־עין חודר ונוקב, הילוך מרושל ואטי — זוהי דמותו החיצונית של ר׳ ברוך ברגלס, אחד מיקירי עירנו. הוא היה במובן מסוים „חד בדרא״ בעיר. טיפוס נדיר ומיוחד במינו. אמרו עליו זקני העיר שבנעוריו היה בחור חריף ועצום, עוקר הרים בפלפוליו וחידודיו בגמרא ובמפרשים. היה מתמיד גדול. בהיותו בגיל שבע־עשרה למד חורף תמים בהתמדה רבה, מסכת חולין, קם בשלש בבוקר וסיים באחת עשרה בלילה, והספיק להגיע בסוף החורף עד לדף — ט״ז... היה סופר ומונה כל אות ותג בגמרא, רש״י ותוספות, ועל כל אות ואות דרש והמציא תלי תלים של חידושים וסברות דקות מן הדקות. היה לו כשרון עצום להתעמק „ולהתחרף״. כאשר גדל והיה לבעל בעמיו ולאבא — פסקה לאט לאט התמדתו בתורה ולמד הרבה פחות משהיה רגיל ללמוד, אבל מעולם לא פסק ללמוד. ומה שלמד — למד בדקדוק רב ובעמקות כלשעבר. יש שהיו מבקרים את דרך לימודו (בעיקר בעלי לימוד שטחי) ואת סברותיו המפליאות, אבל הוא לא שם לב לביקורת שהושמעה נגדו והיה עומד בעקשנות רבה על דעתו ונלחם כארי להוכיח את צדקת הנחותיו ומסקנותיו.

חברו וידידו, ועם זאת בר פלוגתא שלו, הי׳ ר׳ שלום שורצמן ז״ל — אחד מיקירי העיירה שעליו מסופר באריכות בספר זה — הם היו תמיד חולקים זה על זה: מה שזה בנה זה סתר. ויש שהוויכוחים הוציאו את שניהם מכליהם וכמעט שפגעו זה בכבודו של זה; בסופו של דבר השלימו תמיד ונתקיימו בהם: „את והב בסופה״ (קידושין ל.) כדרשת חז״ל. ידע כל אחד להוקיר את חברו. ידע ר׳ שלום שאין ר׳ ברוך קוטל קנים, וידע ר׳ ברוך שאין כר׳ שלום ליראת שמים ולמסירות נפש לדבר מצוה.

הוא היה ה ע ש י ר בה״א הידיעה. בית מסחרו המה כל השבוע — ולאו דווקא ביום שוק — לקוחות שבאו מכל הסביבה. עם היותו משוכנע שבני ביתו היו מעדיפים שהיה מקצר בתפלה ולימודים בביהמ״ד והיה חוזר מהר לעסק לעזור במסחר — לא חס על דבר, ובבואו יום יום לבית המדרש להתפלל וללמוד, שהה בו למעלה משעתיים. התפלה לבדה ארכה למעלה משעה, ובלימודו כן תפלתו — לא סתם הפלה שיגרתית, מצות אנשים מלומדה, אלא בכונה מלאה. ולכוון משמע לדעת ר׳ ברוך: ללמוד את כוונות האר״י הקדוש; כל הגימטריות, נוטריקון, ראשי תיבות ומשמעם; „שמות״ וצירופי־שמות — ולא עוד אלא שבכוונה בלבד לא סגי — צריך לבטא הכל בשפתיים ממש!... וכך היה אומר: „פו—תח את יד—י—ך — פ״א, אל״ף. יו״ד; פ ו ת ח א ת י י ד י ך — חי״ת תיו כ״ף; חת״ך... וכך חוזר חלילה כמה פעמים. וכן ב„שמע ישראל״. וכך אמר בעל פה את כל השמות וכנוייהם, ולפעמים — כששכח או שקשה היה לו להתרכז ולכוון את הכוונה הרצויה — חזר על משפט אחד כמה

---

1) כתבנו על האישים לפי סדר א—ב.

פעמים. במיוחד אהב לחזור כמה פעמים על המלים: „אלוקי נצור". בגלל דרך תפלתו זו עורר עליו שוב את רוגזו של ר' שלום, אשר הוכיחו שמן הדין אסור לבטא את השמות והכוונות בעל פה, אבל לא איש כר' ברוך ירתע ויכנע. יש שהיה עונה ברוגזה: „איני שואל בעצתך"! ויש שענה בנימה של בדיחות דעת: אתם מטיפים לי מוסר? יפה מאד; ובכן יצאתם ידי חובתכם... בזה פרק את נשקם והסתלקו ממנו כשעל פניהם מרחפת בת צחוק סלחנית.

הוא היה גם איש חסד ובעל צדקה. ובעוד שהיו אי אלה צרי־עין שהלעיזו עליו שהוא קמצן — ידעו אלה שהכירוהו מקרוב, שאם אמנם לא היה פזרן אבל קיבל תמיד בסבר פנים יפות את העושים והמעשים לצדקה. כאשר דרשו ממנו סכום מסוים — וכרגיל דרשו הרבה — ניסה לעמוד על המקח והציע „להוריד מן המחיר", ויש שהתרגז, כביכול, וצעק כלפי המתרימים: „גזלנים"! „רוצחים"!... אבל מי שלא נבהל וידע לא להכנע ל„איומיו" קיבל כמה שרצה. לא איש כר' ברוך יתן למישהו לצאת ריקם מביתו, והיו כאלה שאמרו שכל ענין עמידתו על המקח הוא רק מין תאוה כזאת... שעשוע ולא יותר. וכל זה כשדרשו ממנו כסף, אבל בענין הכנסת אורחים, לקיים מצות אש"ל (אכילה, שתיה, לויה) היה מן הראשונים. נמנו וגמרו עם ר' ברוך (כותב הטורים האלה ועוד) שאפשר לשלוח אליו הביתה, בלי שאלה מוקדמת, כל עני הזקוק לאכול ארוחת בוקר או ארוחת ערב. רק לארוחת צהרים צריכים היו להודיע לו תחילה, כדי שאפשר יהיה להכין בשבל העני גם כן. כזה היה ר' ברוך.

היה שנים רבות חבר מועצת הקהלה, והעיריה, ער לכל דבר צבורי ועוזר בעצה ובממון לכל הזקוקים. התרחק ממחלוקת וכל אביזרייהו, בסיכום: אדם מענין ומכובד. איש אמת ושונא צביעות. זכה ר' ברוך ולא כל צאצאיו נספו בשואה נשארו ממנו: בנו יחידה, ר' יצחק ברגלס, הגר עמנו במדינת ישראל, וגם נכדים ונינים בישראל ובתפוצות.

ר' אברהמ'לי גולדמן

ספק אם מישהו בעיירה היה מפורסם כמוהו. ולאו דווקא בזכותו, אלא בעיקר בזכותה של דבורה־שרה אשתו. וארוך בשמות היה, שמו היה, ככתוב בכותרת: אברהם, ושם חותנו: זליג, על כן קראוהו: אברהמ'לי זליג'ס, ולאשתו — דבורה־שרה אברהמ'לי זליג'ס; ויש שגם סימן היכר זה לא הספיק להם, וקראוהו: אברהמ'לי, דבורה־שרה'אברהמ'לי זליג'ס... ולבנו קראו יצחק, אברהמ'לי דבורה־שרה אברהמ'לי זליג'ס... (וכן ליתר בניו על דרך זו) וכך הוסיף כל ליצן תלי־תלים של שמות־לווי. ועד לנתן, סבו של זליג, חותנו של אברהמ'לי הגיעו — — —

ר' אברהמ'לי היה, כפי שהגדיר בעצמו, „עני בנסים". ולמה בנסים? משום שהעוסק בעסק אחד ואין לו פרנסה, הריהו עני סתם, עני בדרך הטבע, אבל העוסק בכמה וכמה עסקים ומקצועות ואין לו מה לאכול? — זהו דבר שמחוץ לדרך הטבע, ואפשר לו להיות עני רק בנסי־נסים... במה עסק אברהמ'לי זליג'ס ובמה לא עסק? היה סיטונאי של מלט וסיד, מוכר רעפים, נוסף לאלה היו לו כמה מיני פרנסות „רוחניות", כגון: חזנות, מלמדות ודומה להן, ומכל אלה — היתה הדלות מצויה בביתו. „האין זו תופעה של נסי־נסים"? — התלוצץ אברהמ'לי זליג'ס.

זמן מסוים היה מתפרנס ממלמדות. היה המלמד בה"א הידיעה ורק בחורים שכבר ידעו ללמוד גפ"ת בעצמם, יכלו להתקבל ללמוד אצלו. היה חריף עצום ובעל מסביר נפלא, וסברותיו היו תמיד „גג על גג"; יודעי דבר אמרו, שלפעמים טועה הוא אגב חורפא ומשתבש, והיה מעשה שאחד הבחורים אמר לו שסברתו אמנם יש לה, אולי, גג אבל אין לה יסוד — אבל לא יהודי כמוהו יפול ברוחו מהערה של איזה בחורון שאינו יודע מה דקאמרי רבנן! ההיפך, הוא ראה בזה סימן שלא יורדים לעומקם של סברותיו וחידושיו, ולא עוד אלא שמקנאים בו כל אלה שאינם מגיעים לקרסוליו. אכן תלמיד חכם גדול היה, אלא שהפריז בערכו והמעיט בערכם של אחרים.

אף בעל תפלה היה ואשתו, דבורה־שרה התגאתה במעלתו זו מאד. פעם התדיינו עם אחד ממתחריהם בערכאות של גויים, עמדה וקראה בגאווה רבה: עם בעלי הוא מתדיין? הרי — „יאק מאי מאנז' זאטשינא שוכן עד טא, וושיסטקיע ז'ידקי זאַנים" (כשבעלי מתחיל „שוכן עד" כל היהודים ממשיכים אחריו...) לא ככל החזנים — שאין ה„כלי" שלהם מוכן תמיד — ר' אברהמ'לי, הוא היה מוכן תמיד. מעולם לא אמר שהוא צרוד, או שאינו מרגיש טוב. לדעתו, רק אלה שאינם יודעים להתפלל מחפשים להם אמתלאות שונות להסתלק מתפילה.

אהב להתלוצץ והיה „דלפון עליז" (כפי שבעצמו אמר). גם בניו היו כמוהו, אוהבי בדיחות והלצות. וכשם שאהב „להרביץ" באחרים, כך לא נעלב כשמישהו הרביץ בו עקיצה יפה. העיקר להגיד משהו מבדח!... גם בניו לא חששו להגיד לאביהם לפעמים בדיחות שלא היה בהם משום כבוד רב, ואביהם נהנה מהם וצחק יחד עמם — — —

על בניו המוכשרים יסופר במקום אחר.

ה' י' דמם — לא נשאר מהם, כנראה, אף אחד.

ר' הרשל גלנדר בעל ה„מוספים"

כמו חי נצבות לפני הדמויות המופלאות של העיירה, וכל אחת ואחת מהן ראויה לייחד עליה את הכתיבה ולהנציחה בספר, למען ידעו הדורות הבאים מי היו קרבנות השואה שלא הניחו אחריהם דוגמתם בחיים. יהודים יקרים אלה, מהם שלא נשאר זכר למו מהם שהשאירו אחריהם בנים, — אבל ברובם אינם הולכים בדרכי אבותיהם; מהם שרק מתי מעט מקרוביהם הרחוקים מזכירים לפעמים את שמותם. ויש שהורישו אמרות נאות ושיחות חולין

של תלמידי חכמים, ואילו ר׳ הרשל השאיר אחריו (מלבד בן ובת) — נוסח תפלה.

ראית לפניך יהודי בעל קומה בינונית, פאות ארוכות, הנראות כמגוהצות, וזקן שחור כפחם, כשהוא עומד מאחורי התנור הגדול, בבית המדרש, ומזמזם בקול ערב ונעים תיקוני זהר, ועמדת תמה: של מי הן העינים הגדולות הבוערות הללו, המביעות רוך ועוז גם יחד, שכל כולן שקועות בספר וכאלו התקשרו קשר עולם בל ימוט עם הזהר, וכל מאווין להתאחד ולהתמזג לחטיבה אחת עם האותיות הקדושות של הספר החתום והמופלא הזה? ומנין הניגון המלבב, הבוקע רקיעים בחשאיותו, המלווה כל מלה ומלה היוצאת מפיו? ומה מקורה של בת־הצחוק האצילית המרחפת על שפתיו?

הוא גדל וחונך בחצרות האדמו״רים לבית רוזין. שם עשה ימיו ולילותיו בתורה וחסידות ו—בנגינה. היה משורר עוזר של ר״י שור, שמואל אוסטריקר. ועוד. ומהם למד איך להתפלל. חכמה גדולה היא לדעת איך להתפלל — אמר. חכמת התפלה היא לא רק לסלסל בקול ושיר יפה. לא. בעיקר צריך לדעת שחזן אסור לו להיות שחקן... וכשם שתקיעת שופר חכמה היא ואינה מלאכה, כן גם חזנות. והחכמה של חזנות היא, לדעת, שמתפללים לפני מלכו של עולם, וכל היודע שהוא מתפלל לפני מלכו של עולם, לא יכשל ובטוח הוא שתפלתו תתקבל בשמים ובארץ.

היה יהודי פיקח ושנון, תלמיד חכם וירא שמים, וחסיד גלהב של האדמו״רים לבית רוזין. לא התעמק בחסידות אלא האמין בה. לא שלא היה מסוגל להתעמק אלא שאמר שצריך להיות פשטן, וכמו שאמרו כבר: — „כל שהוא פשוט אינו עקום״... ובכלל, מה ערך לחטט ומה תועלת בחקירות? מה תועלת יש בדבר, להעפיל ולעלות ההרה ולבקש להבין דברים שהם למעלה מכושר השגתנו? ממילא לא נשוג ולא נבין דרכי „בני קדושים״ (כלומר: בני גזע רוזין), אלא מה? מי שיש לו עינים פקוחות וקצת שכל, יודע שעיקר הידיעה היא לדעת שלא צריך לדעת אלא להאמין — — — הלא כה אמר ר׳ ישראל׳צי ז״ל מרוזין: — „ומי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים״: שיש לו צדיקים אשר הם בבחינת משפטים, שהכל מבינים את דרכיהם, וצדיקים שהם בחינת חקים — שדרכהם נעלמו מאתנו ואין משיגים אותם; ואלה הם בני גזע רוזין...
הקדמה זו רגיל היה להקדים לכל סיפור שהיה מספר, והדברים נאמרו לא כדי לשכנע ולהשפיע על מישהו — „איננו צריכים לעשות נפשות לבית רוזין״ — אמר, אלא שלא יכול היה לפסוח על ה„אני מאמין״ החסידי שלו.

וכשרוחו היתה טובה עליו אמר: — לו היה הרמב״ם חי אחרי הבעש״ט כי אז היה קובע י״ד עיקרים ולא י״ג... סיפוריו ושיחותיו נסבו בעיקר על בית רוזין, על האדמו״רים ועל בניהם. על חצרותיהם ועל מרכבותיהם וסוסיהם... ועל כל אשר להם. כי בעצם הכל קודש קדשים! אף הודה בכמה מגדולי האדמו״רים שלא היו מאותו גזע מובחר, אלא שהדבר היה אצלו פשוט וברור שאינם מגיעים למדרגת רבותיו. משל למה הדבר דומה? לנר לגבי אבוקה ואולי פחות מזה. כאשר הזכירו את שמו של אחד האדמו״רים שהיה גם גאון בדורו. אמר: — יודע ללמוד? מהיכי תיתי?! יפה מאד, אבל העיקר — „מדרגות״! ומדרגות יש רק בסאדיגורה, צ׳ורטקוב, באיאן וכו׳, כאן השכינה שורה וכאן מקור הקדושה בעולם הזה.

בחצרות האדמו״רים למד מדת אהבת ישראל — אהבת כל ישראל ואפילו לא חסידים. ואמר בשם חסיד אחר, שבעצם אין להתפלא על הרשעים שעושים כל מה שלבם חפץ, מכיוון שגם אנחנו עושים את זאת. אלא — מה? יש להם לרשעים תאוות אחרות משיש לנו, אבל גם החסידים וגם המתנגדים עושים אף הם מה שלבם חפץ וממלאים אף הם את תאוותיהם הספציפיות... ואף שהיה מתנגד חריף לציונות. לא דבר סרה על הציונים ולא עוד, אלא שפעם אחת שמע מישהו מהקיצוניים מקלל את הציונים גער בו ואמר: מוטב לברך ישראל חנם, מלקלל יהודי אפילו על חטא שחטא!... וסיפר שכאשר שאלו את הצדיק ר׳ זאב מזבריז׳ ז״ל, מה דעתו על הצעת כמה צדיקים להרחיק את החפשים ולאסור עליהם לפנות לבית דין? ענה ר״ז ואמר: — „כלום אני אוהב אתכם יותר משאני אוהב אותם״?!...

היה מצניע לכת והשתדל להיות תמיד בצל. רק מעטים ידעו שהוא קם יום־יום בשעה ארבע בבוקר וטובל את עצמו במקוה קרה, בין בקיץ ובין בחורף, ועוסק בתורה בביתו עד שעה תשע ואח״כ הוא בא לבית המדרש; תפלתו היתה לכאורה בלי התלהבות נראית לעין, אבל מכיריו ידעו כי בלבו פנימה בוערת שלהבת אש קודש, ושוב אמר בשם הריזינאי ז״ל — תנועה קלה באצבע קטנה לשם שמים חשובה יותר מקולי קולות שלא לשם שמים...

כל שנותיו התפרנס ממסחר, אולם אם בכל ימות השנה עסק גם בדברי חולין — בהגיע חודש אלול עזב את כל הבלי העולם הזה ועסק רק בדברים שבקדושה. עיקר תשומת לבו היתה מופנית לדבר אחד: — להכין את עצמו לתפלת ה„מוספים״. ולהכין — משמע: לא לחזור על התפלה ולשנן לעצמו את הנוסח — תפלתו ממילא היתה שגורה בפיו — אלא בעיקר להתכונן מבחינה נפשית־רוחנית. יהודי שהוא שליח צבור בימים הנוראים אסור לו להסיח דעתו אף רגע אחד מ„לית אתר פנוי מיניה״, וכך היה אלול מוקדש אצלו לתורה ועבודה. עיקר ישיבתו בחודש זה היתה בבית המדרש, כאן עשה כל היום ולמד ביחוד תיקוני זוהר. יש שאמרו שהוא כבר זוכר את „התיקונים״ בעל פה ויש שפקפקו בזה ואולם הכל הודו שהוא בקי בהם כיהודי ב„אשרי״.

כתפילתו ביחידות כן גם תפילתו בתורת ש״ץ היתה ללא התרגשות חיצונית כלשהיא, וללא נסיון לעשות רושם או להתפלל יותר טוב משידע; כלל גדול הוא בבעלי תפלה: המתפלל כמו שהוא יודע — לא יכשל; אולם

המשתדל להתפלל יותר טוב משהוא יודע — כשלונו מובטח לו. רבים היו חסידיו, שלא זזה ידם מתוך המחזור, כדי שלא לאבד חלילה אף רגע אחד של הנאה. לאט לאט, ובבטחון, סלל לו את דרכו לקדיש שלפני המוסף. ביתר עוז והסתערות חשאית התחיל את ה„אבות" כשהוא מתחיל בקול נמוך, עובר ל„צ" עליונה ושוב מנמיך את קולו, והכל במקצועיות נפלאה ורבת חן. יהודים „לקקו אצבעותיהם" מ„זכרונות" שלו וכשהגיע ל„הבן יקיר לי אפרים" יצא גם הוא מכליו והשתפך לפני קונו בדמעות חמות: —

—ה—ה—ה—בן יקיר לי אפ—רי—י—ם א—א—ם— ילד שעשו—ע—י—י—ם! — — — —

כשהגיע ל„וביום שמחתכם" התכונן כמו למלחמה עם האויב המסוכן ביותר, השטן, וממלה למלה התגבר קולו: — „וביו—ם שמח—ת—כם ובמו—עדיכם וברא—שי חד—ד—שיכ—ם—מ—ם! כאן נשם קצת לרווחה ואח"כ הרעים כלפי הקהל: —

— „ותקעתם"!!! — וכל הקהל הריע אחריו ...„ותקעתם" ונדמה היה שגם כותלי בית המדרש התעוררו מתרדמתם וגם הם עונים בקול: — „ותקעתם"! — — —

בהגיעו ל„אני ה' אלוקיכם" שככה הסערה והמצודה נכבשה...

בתפלות של יום הכפורים, הצטיין במיוחד בסדר „העבודה". מבית הכנסת הגדול וה„קלויז" באו לשמעו. התחיל ב„עמרם נבחר מזרע לוי" בקול נמוך, בצורה של סיפור מענין. וכשהגיע ל„וכך היה אומר" אמרו — שרו עמו יחד כל המתפללים! —

— אנא השם!!! ח—ט—א—א—א—תי ע—ע—ו—י—י—תי פשעת—י— ל—פני—י—ך באם—בא—בא—בא, אוי—אוי—אוי ווי— אני וביתי—י—י, תפלת „נעילה" שלו הית ל„שם דבר" בעיירה. ב„אתה הבדלת" ו„אתה נותן יד לפושעים" ידע להשביץ כל מלה ומלה במקומה בטעם ובחן. על כן אמרו המבינים: רק היודע להתפלל „נעילה" כר' הרשל ראוי להקרא בשם: בעל תפלה.

בין הבחורים שעזרו לר' הרשל בימים הנוראים הצטיין אחד שידע על בוריו את הנוסח שלו בשלמותו, וכשהיה וויכוח על תנועה מסוימת, בנוסח היה הוא הפוסק האחרון. ידע מזה ר' הרשל ושמח מאד שיש לו תלמיד כזה, וכשאותו תלמיד התכונן לברוח לרוסיה מחמת החיה הנאצית הטורפת, ביקר בעיירה ונפטר לשלום גם מאת ר' הרשל שלנו. התלמיד והרבי התנשקו בלבביות יתרה וכה אמר ר' הרשל: — רצה הקב"ה שכנסת ישראל למודת יסורים וצרות תעמוד שוב בפני נסיונות איומים, אל—אלוקים יודע עד מתי תמשך המלחמה הארורה הזאת, איני יודע גם אם... כאן פרץ בבכי מר ואחר כך הוסיף ואמר: — אתה צעיר ממני וגם בריא יותר — — — אנא, אל תשכחני ואל תשכח את תפלתי — — — ר' הרשל הי"ד איננו. גורלו היה כגורל המליונים שהיו ואינם, אבל — הנוסח שלו נשאר; ברחבי רוסיה הסוביטית, בגרמניה שלאחר השואה, ובארצנו הקדושה — בכל מקום שמתפלל תלמידו זה, זוכר הוא את ר' הרשל ואת נוסחו ובכל תנועה ותנועה שבתפלתו, רואה הוא לפניו את דמותו האצילית ואת תיקוני הזהר שלו.

אבי מורי ר' יוסף דיאמנט

אחד החשובים והמצוינים בעיירה היה אבי מורי ר' יוסף דיאמנט ע"ה. קוי־דמותו הרוחנית היו: בטחון חזק באלוקים, אמונה איתנה בנצח ישראל, יחס אבהי לכל אדם ומסירות לכלל ולפרט. מהעוסקים בצרכי ציבור שלא על מנת לקבל פרס. אף היה מחונן במדת השמח בחלקו; תמיד עליז ותמיד מלא תקוה שהכל על מקומו יבוא בשלום וחלק (חית קמוצה) משמחתו זו לכל הבא עמו במגע. מדותיו אלה, נוסף לפיקחותו ובינתו הרחבה, העמידוהו במרכז העסקנות הציבורית. ואף־על־פי שלא חסרו בעיירה מחלוקות שונות על דא ועל דא, „לשם שמים" ולא לשם שמים — ולפעמים היה גם הוא „צד" במחלוקת — ידעו היודעים, שגם כשהוא רוגז, רגזו אינו אלא לפנים; לא פעם „הרביץ", תוך כדי דין ודברים חריפים, אמרה שנונה, או בדיחה יפה, ומיד נתקררו הרוחות וניטלה לשונם של בעלי לשון מדברת גדולות. ידע להתרומם מדלי"ת אמותיו הפרטיות ולדון על כל דבר מתוך אספקלריה של טובת הכלל. כשהיה צורך דחוף בתיווך בין יריבים, אמיתיים או מדומים, ולהוציא את מישהו מהבוץ ששקע בו, פנו לר' יוסף, והוא בפיקחותו ובמתינותו, סידר הכל על צד היותר טוב ושני הצדדים יצאו מנצחים... וכל זה בצחוק קל על שפתיו. אמרו עליו — כך אמר הרב ר' אלתר זאב זצ"ל — שמה שהוא יודע לפעול בהלצה חריפה אחת, במקום הנכון ובזמן הנכון, לא יפעלו עשרה חכמים בעיניהם. בדרך כלל לא רגז ולא כעס ואם רגז במקצת לעתים נדירות — היה נוח לרצות. רגיל היה לומר: דרכי היא שאם אומרים לי: „שלום עליכם", אני משיב: „עליכם שלום"...

לבו היה לב יהודי חם והוא עזר לכל מי שפנה אליו, אם בעצה טובה לצאת מאיזו תסבוכת, ואם סתם טובה אצל האדון האינו יהודי. היה פעיל בשטח רגיש ועדין מאד: שיחרור בני ישראל מהליכה לצבא. כידוע ליודעים, זאת לפנים בגליציה: מדי שנה בשנה ביקרה בכל עיירה ועיירה ועדה צבאית, אשר בדקה בדיקות רפואיות את החייבים להתייצב לצבא באותה שנה. אחינו בני ישראל, בכל מקומות מושבותיהם, לא ששו לקראת השירות הזה בצבא הגויים. להפך: כל אחד השתדל להתחמק מ„זכות" זו לסבול ולפעמים ליהרג, למען מולדת לא לו — — — — והדברים עתיקים. בכל מקום נמצאו יהודים טובים שפעלו ועשו למען שחרר אחינו בני ישראל מצפרני הצבא הגויי. בעיירה שלנו היה אחד העוסקים הפעילים ביותר בשטח זה, אבי ר' יוסף. הוא היה עושה את עבודת קודש זו שלא על מנת לקבל פרס. תמיד השתדל להתקשר עם הועדה ולבא אתה לידי „הסדר" בענין העדין הזה. המתווך, בין הרופא הצבאי ובין

היהודים, היה על הרוב — פרט למקרים בודדים — ד״ר פטרין, ראש העיר, רופא לפי מקצועו. עובדת היותו רופא נתנה לו אפשרות לחוות את דעתו, דעת חבר למקצוע, בנוגע לכל יהודי, שהיה קיים חשש שלפי מצב בריאות שלו ראוי הוא לשרת בצבא. יש שהשפיע על הרופא הצבאי בלי שוחד ויש שהיה צורך לשלם בכסף מלא. לעתים נדירות מאד נשלח מישהו מהעיירה לצבא. ואם קרה מקרה כזה ואתרע מזלו של אחד — הפכו יהודים עולמות; כמעט תמיד מצאו דרך לבטל את ההחלטה הפזיזה של הועדה הראשונה ולהביא את המתייצב לועדה שניה — ולשחררו.

ברצוני לספר כאן על מקרה נורא שקרה פעם בעיירה. היה מעשה וד״ר פטרין, הציע, ביזמת אבי, סכום כסף לרופא הצבאי על מנת שישחרר את כל היהודים המתייצבים לפניו. הלה סירב לקבל כסף, אבל מילא בקשתו חינם. לדבר זה היו תוצאות לא משמחות כלל וכלל. ומעשה שהיה — כך היה: הרופא סיפר את דברי ההצעה לחברו, יושב ראש הועדה, רב סרן צבאי, ולאחר זמן, כאשר פרץ ריב בינו ובין הרופא, מסר הרב סרן את כל הענין לקטיגור הצבאי. ראש העיר, ד״ר פטרין, נתבע לדין באשמת נסיון לשחד את הרופא הצבאי. מסתבר שצפוי היה לו עונש חמור. אילו הכיר בית המשפט באשמתו, היה נידון לא רק למאסר, אלא שהיו שוללים ממנו את הזכות להמשיך במקצועו ואף לא היה יכול לשמש להבא כראש העיר. נקל לשער את הרעש שמשפט זה עורר במחוז כולו ובעיירה בפרט. בעיקר נגע הענין ללבם של היהודים; אלמלי היה נענש ראש העיר, היה הדבר גורם לחלול השם גדול ומצער מאד והיה מביא תוצאות גרועות ביותר. ברם, ביותר כאב הדבר לאבי, שבעטיו באה כל הצרה הזאת. טענתו של ראש העיר היתה, שהוא אמר, שאם לא יפלו לרעה את היהודים, יתנו כסף לצלב האדום, אלא שהואיל והרופא הצבאי לא הבין טוב פולנית — לא הבין בדיוק מה שנאמר לו... אולם הרופא הצבאי אמר בהחלטיות, שלא היתה שום אי־הבנה בדבר: — „אירטום — איסגעשלאסן״! (טעות — בלתי אפשרית!).

אחר השתדלויות רבות ומאמצים גדולים הוחלט להעביר את ניהול המשפט מווינה לריישא (ז׳עשוב, עיר ואם בגליציה המערבית); לחזור ולחקור עוד פעם את הצדדים ואת העדים. למשפט זה נקראו, מלבד ראש העיר הנאשם והרופא הצבאי, גם אבי ע״ה, בתור עד הסניגוריה. הוא צריך היה להעיד שראש העיר אמר שיתנו לטובת הצלב האדום — כטענת ד״ר פטרין ולא שוחד. גדולי תורה פסקו שצריך לעשות הכול כדי להציל את הנאשם, שסיכן את עצמו לטובתם של ישראל. בעיקר דאגו לא לגרום לחלול שם שמים ושם ישראל ולא לעורר, אחר פסק־דין חמור, רגשי נקמה ביהודים — — —

כל הלילה שלפני היום, שהמשפט צריך היה להתקיים, היה ליל שימורים לכל גיבורי המשפט. הרופא הצבאי, שחיכה ברוגז רב ובכעס לא עצור על שהטריחוהו לבא מווינה לריישא, ציפה לרגע בו ישמיע את עדותו המרשיעה וילמד לקח את ראש העיר הגוי... הוא בכבודו ובעצמו היה יהודי... — — — ראש העיר, עם היותו ידיד היהודים, לא יכול היה בכל זאת להתעלם מן העובדה כי בגללם באה לו כל הצרה הזאת; אבי, ר׳ יוסף, חשב וטיכס עצות איך לצאת מעסק ביש זה בשלום. כלומר: איך להציל את ראש העיר ויחד אתו את העיירה. יגע ולא מצא עצה אחרת מזו שאמרו לנו חז״ל: „אין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים״; קיווה שברגע האחרון, על סף השעה השתים־עשרה, יאיר ה׳ את עיניו וימצא מוצא מהסבך הזה. ועוד אחד, יחיד ומיוחד, היה ער באותו הלילה: הרב דמתא, ר׳ אלתר זאב זצ״ל. הוא לא הניח ספר התהלים וספרי קבלה שונים מתוך ידו. „גייס״ את כל זקניו הצדיקים, קרא בשמותיהם ובשמות אבותיהם ורבותיהם. הזכיר את השל״ה, ר׳ יצחק הורביץ מהמבורג, את הבעש״ט ואת זקנו ר׳ נפתלי מרופשיץ זצ״ל — את כולם הזעיק לעזור לעיירה בשעת צרה זו! — — — כעלות השחר, כאשר נכנס אבי אליו לקבל את ברכתו לפני הנסיעה למשפט, אמר לו הרב: „על דעת המקום ועל דעת זקני הצדיקים הנני מברכך שתצליח בדרכך״. הרהר במקצת והוסיף: חודש ניסן (זה היה בחודש ניסן) הוא החודש אשר בו ישועות מקיפות וחג הפסח הוא חג הנסים הגדול וחג החירות — יהי רצון שיעשה ה׳ נס ויראנו נפלאות.

כשיצא ר׳ יוסף מקרון הרכבת בריישא, ראה פתאום לפניו את הרופא הצבאי, כשהוא יוצא מאחד הקרונות שבאו מווינה. ברגע זה הרגיש שכאלו מישהו דוחף אותו בכוח לעבר הרופא ומיד מצא את עצמו עומד לפניו. שניהם החוירו כסיד. הרופא השתדל להפנות את מבטו לעבר אחר, אבל — כפי שאמר אחר כך — נדמה היה לו שאיזה זקן בעל הדרת פנים דוחף אותו דווקא לצדו של ר׳ יוסף! ...ור׳ יוסף? — אזר עוז ובקול צלול והחלטי, כנגיד ומצווה, הרעים כנגד הרופא ואמר: „הלא תשמע אדוני הרופא הנכבד! היום עומדים לשפוט נוצרי, שרצה לעזור ליהודים; המאשים היחידי הנך אתה — היהודי — הנתת דעתך על כך, כמה שונאי ישראל יתוספו אחרי פסק דין מרשיע נגד הנוצרי? — שונאי ישראל, אשר יתכן שלאחר זמן יפגעו גם בך אדוני הנכבד״!...

הדברים הנמרצים האלה, שנאמרו מתוך סכון רב ומתוך לב יהודי חם, עשו את שלהם;

בהופיעו לפני השופטים אמר הרופא הצבאי:

„אירטום ניכט אויסגעשלאסען״ (טעות אינה בלתי אפשרית)

וליהודי העיירה היתה אורה ורוחה — — —

נפטר כ״ז באייר, שנת תרפ״ט.

מיוצאי חלציו נשארו בחיים בנו אברהם יהושע העשל, מי שהיה ראש הקהלה האחרון בסטריזוב — כיום בניו־יארק, ובנו שלמה, כותב הרשימה הזאת. ברוך אל עליון שזכינו לבנות מחדש את בתינו ולהוליד בנים ובנות שיחיו.

ר׳ אלעזר וורצל ז״ל — בעל הרמזים

א.

אם נאמר שר׳ אלעזר היה ממעט בדיבור, לא אמרנו מה שרצינו לאמר. הוא דיבר פחות ממה שמדברים ממעטי דיבור; אם נאמר שהיה שתקן הגזמנו במקצת, שהרי דיבר יותר ממה ששתקנים מדברים. נאמר את האמת אם נגדירהו כאיש הרמזים. דבריו היו רמזים, חצאי משפטים, וכל מה שאמר אמר בשפת רמזים, וכל רמז שהוציא מפיו, אם חדרת לעומק כוונתו, מצאת בו רעיון שלם ולעתים — עולם מלא. כך היה דרכו כאשר אמר משהו בהויות של אביי ורבא, וכך בהויות של העולם הזה.

הוא היה למדן מובהק. עמקן גדול, אשר אמנם תפיסתו היתה לא מהירה, אבל אחרי שחזר על הגמרא, התוספות או מהרש״א, מספר פעמים, תפס את כל עומקו של הדבר ושום סברה, אפילו דקה מן הדקה, לא נעלמה ממנו. ספר ומנה את האותיות של רש״י ותוספות, לא הסתפק במה שהפני יהושע או צל״ח מסבירים — לדידו עדיין לא הכל ברור כשמלה — הוא לבדו צריך ומוכרח למצוא את דרך המלך להבנת הענין. מעולם לא למד ב„קבלנות"... לא אכפת היה לו כמה למד אלא איך למד. אדם הלומד בקבלנות למה הוא דומה? — לבנאי הממהר לשים לבנה על לבנה, מבלי לבדוק אם הטיח הדביק את הלבנים כראוי, וכך הוא בונה ובונה ושמח על הכמות הגדולה שהצליח בזריזותו לעשות, אלא שפתאום הבנין מתמוטט והכל נהרס. כך הם הלומדים בקבלנות המון דפים; בונים בנינים של סברות הבל, וחריפות שכל עיקרה הפך הסברה הנכונה — ולבסוף הכל מתמוטט!... כל החידושים, כביכול, אין להם אחיזה לא בשכל הישר ולא בהגיון הפשוט. ובכלל — כל הענין הזה ללמוד במהירות הבזק — מה החיסזון?

וכך סיפר: פעם היה הגאון ר׳ יצחק שמלקיס מלבוב, בעל בית יצחק, בריישא, שם כיהן ברבנות חתנו הרב ר׳ נתן לוין (אבי הרב ר׳ אהרן לוין הי״ד) וכדרך הרבנים הגאונים בימים ההם, באו בחורי בית המדרש לשוחח עמו בדברי תורה. אחד הבחורים, מהמופלגים שבהם, מאיר — מי שהיה לאחר זמן ר׳ מאיר׳צה אקשטין מיקירי יהדות גליציה — הביא לפני הגאון שאלה חמורה במשנה: „ביצה שנולדה ביום טוב". הבחור החריף סמך על בקיאותו וחריפותו של ה„בית יצחק". התחיל לצטט קצת את הגמרא ואמר: „הרי הרבי יודע מה שאמר הרא״ש, הרמב״ן וכו׳". הסתכל הגאון הישיש על הלמדן הצעיר ואמר: באר דבריך, „דער רבי ווייסט נישט"... (הרבי לא יודע) הרבי צריך ללמוד לאט לאט, מתון מתון... וכך היה דרכו של ר׳ אלעזר. הוא עסק בתורה יומם ולילה, ממש הגה בתורה תמיד, אלא שהתמדתו לא השתקפה במספר הדפים שלמד אלא באיכות לימודו. יכול הי׳ לעיין באיזה מהר״ם שי״ף, בלתי מובן לכאורה, ימים שלמים, וכל עוד לא מצא את ההסבר הנכון לדעתו, לא התעייף ולא התיאש אלא המשיך להתעמק ולחשוב עד שפתאום אורו עיניו ואז ראית בת צחוק קלה על שפתיו: אכן יש שכר ליגיעה! — — — כל זה כשלמד לעצמו, ברם כאשר נשאל מאחד מחובשי בית המדרש קושי׳ חמורה, יכול היה לשבת בבית המדרש אפילו כל הלילה, לא נח ולא שקט עד שמצא מה שמצא או — שהודה ולא בוש כי אין בידו תשובה. ואם ר׳ אלעזר אמר שאין בידו התשובה, ידעו הכל שאכן לית נגר ובר נגר דיפרקוני׳!... בדרך כלל לא כל בחור העיז לגשת לשאול את ר׳ אלעזר. לא רצו להטריחו יותר מדי וגם חששו אולי אין צורך לפנות מיד אליו, ורק כאשר כבר נשאלו אחרים ולא ענו — והאחרים היו רגילים לשאול: „ואת ר׳ אלעזר כבר שאלת"? — פנו אליו. וכך היה דרכו: קודם למד בעיון את הגמרא עם רש״י ותוספות, מהרש״א וכו׳. גמר פעם אחת חזר ללמוד עוד פעם ורק אחרי שלמד פעמיים השמיעו את השאלה. והוא — מעולם לא ענה מיד. אם תמצא לאמר משום כבוד השואל, שלא יעלב בחשבו ששאל דבר פשוט שאינו צריך עיון; אם תמצא לאמר משום שלמרות גדלותו הוא בתורה וחריפותו הרבה, לא החשיב הנשאל את ידיעותיו וחשש לענות מיד — גם אם הדבר הי׳ פשוט בעיניו כביעותא בכותחא — — יש שהי׳ אומר לשואל שיבא מחר ויש שהי׳ אומר סתם: נעיין ונראה; והיה אם מצא תשובה, הי׳ פונה אחר כך לשואל ועונה. ואיך ענה? — ברמזים... כיצד? — אם מצא שלפי דעת הרא״ש במקום פלוני, „וים של שלמה" במקום פלוני תתישב שאלת השואל, אמר פשוט: עיין פה ועיין שם. ואם הי׳ צורך בהסבר נוסף, הוסיף כמה מלים ספורות, כשתוך כדי דיבורו הוא דופק מתון מתון בשלחן, שהיו מיעוט מחזיק את המרובה, ורק בחורים שהיו כבר בעצמם בדרך להיות תלמידי חכמים הבינו מה שאמר. ויש שהשואל לא הבין מה שאמר לו ר״א, ופנה לבחור אחד ומסר לו מלה במלה את דבריו והבחור הנשאל הסביר למה התכוון ר׳ אלעזר.

כך הי׳ דרכו בקודש וכך בחול. גם בעניני העולם הזה דיבר בשפת רמזים. או שאמר מלים אחדות. או שרק נענע בראשו ועליך הי׳ להבין מה כוונתו. ולא עוד אלא גם כאשר נשאל פעם שאלה עדינה מאד מאת הצדיק הקדוש ר׳ יחזקאל משיניבה זצ״ל (הואיל וכמה מקרובי האנשים שלהם נגע הענין העדין הנ״ל, חיים וקיימים אתנו, גם בארץ וגם מעבר לים, לא נגלה את הדבר עד בא מועד) — ענה לו בעקיפין וברמז. הרבי הרים עיניו הקדושות והסתכל עליו כתמה ור׳ אלעזר רעדה עברה בעצמותיו, ברם — לא הוסיף על מה שרמז והצדיק אמר לו: — „נו! מילא, גם עלי נאמר: „והמבין יבין"...

שמא תאמר שמרוב גאוה נהג ככה? לא מינה ולא מקצתה! הוא היה ענוותן גדול מטבעו, נהג כבוד בכל אדם ואפילו בפחות שבפחותים. כל שכן שכיבד בחורי בית המד־רש. יש שהיה פונה גם הוא לאחד הבחורים ושואלו במקום קשה, לא כדי לתהות על קנקנו לדעת אם יודע הוא, אלא שהוא בענוותנותו חשב שהלה חריף יותר ממנו. לא פעם

יכולת לשמוע איך שר׳ אלעזר ואחד הבחורים מתווכחים בהלכה. הבחור, תוסס ורותח, והוא — בקול דממה דקה, רמזי חכמים בנחת נשמעים — — —

על אף היותו איש מורם מעם, בעל מדות תרומיות, מכובד על הכל, היה בבחינת מקום ארון שאינו מן המדה. הוא לא תפס מקום בעיירה — כלומר: לא התבלט, ועשה הכל שלא יתבלט, גם במקום שבניגוד לרצונו רצו להושיבו בראש ולכבדו בראש, לא התערב בחיים הציבוריים בעיירה — לא במחלוקת של רבנות, שלא פסקה מהעיירה מיום שעזב הגאון הצדיק ר׳ שלמה שפירא זצ״ל את העיירה וקבל רבנות במונקטש; ולא בריב בין הציונים למתנגדיהם. זה היה נסיון גדול. הוא היה קרוב משפחה לאחד הרבנים, הרב רמ״ל, ומסתבר שהעדיף אותו על הרב השני. אבל לא התערב בפועל ולא לקח חלק בכל הדברים הלא נעימים שקרו בקשר לרבנים. נזהר מלשון רע וכל אביזרייהו. שמע הכל, הבין הכל — ושתק. הכותב שהיה קרוב אליו, אולי יותר מכל מישהו אחר מחובשי בית המדרש, אינו זוכר מקרה שר׳ אלעזר קטרג על מישהו או על משהו. ואם רוב רובם של „היהודים היפים״ נלחמו בציונים, מי בקולות וברקים ובשצף קצף, ומי בפחות להט — הוא לא קם ולא זע, לא נגע ולא פגע. למעלה מזה: נתקבל הרושם שכאלו אינו אוהב כלל וכלל את כל המחלוקת הזו. זכור למספר שפעם אמר מישהו בנוכחותו של ר׳ אלעזר: מלה גסה, על יוצר הציונות, ד״ר הרצל — עשה ר״א תנועת יד מהירה בצד האומר והוסיף כדרכו ברמיזה: „נו, או״... לפי דרך דיבורו לא היה כל ספק ש„נו, א״... הכוונה: כך לא אומרים! — — —

לא הכל ידעו שהוא גם בקי בהוית העולם הזה. התענין במדיניות ובפוליטיקה העולמית והיהודית. אף הציץ בעתון בשעה שלא יום ולא לילה, ויש שאפילו שאל אי אלה שאלות לענין. קרה גם שחיוה דעתו על דברים העומדים ברומה של הפוליטיקה. והכל בחכמה רבה, ובצורה תמציתית. למרות היותו כולו רציני וסגור בתוכו, הבריק לפעמים גם בדיחה יפה ושנונה. והואיל והיה איש מופלא, מוצנע ומכוסה, הת־רקמו סביבו גם ניחושים וסיפורים שונים. יש שאמרו שהוא קרא ובקי גם בספרות חילונית... יש שאמרו שהוא אפילו „קצת״ משכיל. ויש שחשדוהו ביותר מזה: הוא ר״ל קצת ציוני... כל הניחושים האלה לא היו מבוססות על ראיות חותכות אבל היפלא כי איש הרמזים זכה גם הוא להרבה רמזים שרמזו עליו?... ובכל זאת, ואולי גם בגלל זה, כאשר הזכירו את השם ר׳ אלעזר, ידעו הכל כי מדובר באיש שבמדה מסוימת כמעט שאין שני לו בעיירה — הכל העריצוהו ורוממוהו — — — הוא היה מעמודי התווך התורניים של העיירה.

ג.

כשם שבכלל כלל יש יוצא מן הכלל, כך בענין רמזיו של ר׳ אלעזר היו שני יוצאים מן הכלל: כשדיבר חסידות — וביחוד על רבי חיים הלברשטם, בעל דברי חיים, מצנז, ובנו ר׳ יחזקאל משיניבה זצ״ל — הפתיע באמנות הסיפור שלו. לא רק שלא קימץ בדברים, אלא שכל סיפור יצא מפיו מסוגנן ומלוטש מעשה ידי אמן. תוך תיאור הדברים שילב כל מיני „אגב״ שהיו כשלעצמם מלאי חן ותוכן. קצר המקום לספר כל מה שזכור למספר מסיפוריו של ר״א — נסתפק רק בשניים מהם — כלומר: תמצית של שניים מסיפוריו.

מעשה ברבי חיים מצנז „רבן של כל בני הגולה״ (כך תיארו תמיד) שישב בביתו יחד עם כמה מגדולי חסידיו, ביניהם מי שהיו בעיירה אדמורי״ם, ועסק בדברים העומדים ברומו של עולם, והנה פתאום נפל, דרך החלון, זוג נעליים על שולחנו של הצדיק... הזורקת היתה אשה אלמנה שהרבי קנה נעליים בשביל בנה והן לא מצאו חן בעיניה, כי ראתה שילד אחד קיבל, לדעתה, נעליים יותר יפות... ר׳ חיים לא התרגז ולא כעס אלא אמר למשמשו שילך מיד ויקנה נעליים אחרות לילד היתום — — —

ומעשה בר׳ יחזקאל משיניבה שבא אליו אחד החייטים שבעיר ודאגה בפיו, היות שבנו צריך לעלות לתורה בשבת קודש שלפני החתונה, וכמנהג העיר יקראוהו ל„מפטיר״, והוא לא יודע לקרוא את ההפטרה ולא את הברכות של ההפטרה. הרגיעו הרבי וברכו שהש״י ישמרהו מכל עלבון ובושה. בשבת הלך ר׳ יחזקאל להתפלל באותו מנין בו התפלל החתן — לתמהונם של כל העיר — כאשר קראו את החתן למפטיר והחתן התחיל לאמר את הברכות, התחיל הרבי הטוב להתלהב ולקרוא בקול רם, כדרכו בקודש, את ההפטרה, כאילו לעצמו, וקולותיו החוצבים להבות אש השתיקו את קול החתן... וכך עבר החתן בשלום את הקריאה — — —

אחר סיפורים מעין אלה, רגיל היה ר״א לפנות לשומעיו ולאמור: „נו, מה אתם אומרים ל„מופת״ כזה?״ — — —

היוצא מן הכלל השני, ובמדה יותר גדולה מהראשון, היה בלילות ה„סדר״ של פסח. בפסח אי אפשר לנהוג כפי שנוהגים כל השנה — מצוה לספר ביציאת מצרים ולא לרמוז!... על כן היו דבריו וסיפוריו בליל הסדר ברורים ומאירים. הוא היה מזכיר לפני ה„סדר״, מדי שנה בשנה, דברי גדולי החסידות על „והיו מספרים ביציאת מצרים״: „מספרים״, מלשון ספיר — כלומר: היו מאירים כספיר בסיפור בימי יציאת מצרים. וכשם שמצוה לספר כך מצוה להאיר. אשרי עין ראתה ואוזן שמעה את עריכת הסדר של ר׳ אלעזר. באותו זמן שמסופר כאן היה ר״א כבר הרבה שנים אלמן ל״ע, וישב על שולחנם של חתניו ובנותיו. אמנם לא היו מגדולי העשירים בעיירה, אבל כלום לא חסר בבית כל השנה, וכל־שכן בפסח. אחרי שהקדים דברי תורה וחסי־דות אמר את ההגדה מתוך מתוך, לאט לאט, הוסיף הסבר במקום שצריך להוסיף, שילב מאמר חז״ל לכל פסקא ופסקא, שאל שאלה במקום ומצא לה פתרון במקום אחר. כשלפעמים לא מסיים את הרעיון ומחכה שמישהו מיושבי סביב שולחנו יבין מעצמו את ההמשך — והכל בשמחה עילאית, ב„מוחין דגדלות״, כראוי לחג החירות. לא רק משעבוד מצרים אלא גם ממ״ט שערי טומאה — — — לא זכה ר״א שחתניו יהיו

תלמידי חכמים מופלגים, אבל היו ברי־אורין ונבונים. והואיל וגם הוא בעצמו לא חשב שהנהו למדן גדול, היה רגיל לחזור מפעם לפעם על דברי ר׳ חיים מצנז: „ושאינו יודע לשאול" — היודע שאינו יודע אפילו לשאול — „א"ת פתח לו" — פתח לו ה׳ כל השערים מאל"ף עד תי"ו.

בשעת הסעודה, בין מנה למנה, אמר מילתא דבדיחותא לשמח ולבדח לכבוד החג, ואם אמנם הרבה מסיפוריו היו ידועים לבחורי בית המדרש שעמדו באותה שעה מאחורי חלון ביתו, לראות איך ר׳ אלעזר עורך את הסדר — נראו סיפוריו בעיניהם כחדשים, החידוש לא היה בתוכן, אלא בסגנון. לא ה„מה" עיקר אלא „איך" מספרים. הוא היה מספר כפשוטו ומספר — מאיר———וכך אמר הרב ר׳ נחמי׳ שפירא זצ"ל, ה.י.ד.: „אני יודע לספר? ר׳ אלעזר יודע לספר"! — — —

✶

אילו ידע כותב הרשימה הזאת, שתבוא שואה איומה ובין אלה שנשארו בחיים, יהיה צורך לחפש בנרות יהודי כר׳ אלעזר, היה רושם כל דבריו — אפילו שיחות חולין שלו — והיה מוסרם לדורות, כדי שהיהודים יזונו מאור חכמתם ותורתם — אלא שבעוונותינו הרבים מסתמא הלכו הרבה דברים לאיבוד וטבעו בתהום השכחה. ואלה שעדיין זכורים למספר ישתדל לכתבם בספר־הזכרונות שהוא מקוה לפרסם בע"ה, למען יזכרו ויספרו לדורי דורות, וידעו הדורות הבאים מי ומי היו אלה שקדמו להם שבזכותם אנו חיים וקיימים. וכך אמר ר׳ אלעזר: אנו משלנו אין לנו ולא כלום. ואותו הקמצוץ שיש לנו — משלהם הוא — — — ראויים דבריו אלה להאמר עליו בעצמו — — —

אם אשכחך השואה? בנותיו, חתניו ונכדיו עלו על מוקד השואה ואילו הוא זכה להשיב את נשמתו לבוראו כדרך כל האדם. זכותו תגן עלינו — — —

ר׳ דוד ווינר

נכס מיוחד וטיפוס נפלא היה ר׳ דוד ווינר, תלמיד חכם גדול וירא שמים, פקח וממולח, חכם ותמים גם יחד, סוחר מצויין ואיש המעשה מחד גיסא ו„בטלן", כביכול, מאידך גיסא... הוא היה הכל, אבל לא בערבוביה... כלומר: כשהיה למדן, לא התעסק במשהו אחר מחוץ ללימוד; כשעסק במסחר — לא התעטף בחסידות, אלא היה סוחר ממש; כשהיה חכם — לא התיימר להיראות כתמים; וכשהיה צורך להיות תמים — לא התחכם. הוא היה בכל עת רק מה שצריך היה להיות באותו מצב ובאותו זמן... היה תענוג לשמוע את ר׳ דוד לומד. הוא קיים „גמרא גמור זמורתא תהא" בניחותא. למד ושר בבת אחת. קולו הנעים וניגונו המיוחד הוסיפו חן לגמרא. נדמה היה לך כי שומע אתה איזו קומפוזיציה נפלאה ולא גמרא „יבשה". חוט של חן וחסד היה שפוך על פניו העדינים. אהב ר׳ דוד את בחורי בית המדרש בכל לבבו ונפשו, לפעמים גם הטיף מוסר. אבל הטיף מתוך אהבה רבה ורחמים גדולים, וישב שבעה נקיים לפני שהוציא מלת גנאי מפיו. ואם כבר כלו כל הקיצין ולא יכול היה להתאפק מלאמר איזה משפט חריף, היה מתבל אותו במליצה שנונה וקלה, שאפשר יהיה לחשוב שלבדיחה בלבד הוא מתכוון... וכך היה באחד הבחורים שיצא קצת לתרבות רעה (שמו היה חיים) ר׳ דוד ניגש אליו, התחיל מלטף את סנטרו מתוך חיבה יתרה, עבר בידו הקלה על לחייו וסנטרו, אחת ושתיים — הבחור שכבר גילח בתער את זקנו — הצטחק במקצת ור"ד אמר לו בנימה אבהית ורפה: „אתה צוחק, ולי — דוקר"... (דו לאכסט און מיר שטעכט...)

הבחור ענה, שחבל שיהודי פיקח כמוהו אינו רוצה להבין ש„העולם מתקדם"... ר"ד קיבל בשקט ובנימוס את דבריו ואמר לו בנחת: בברכת החודש נאמר: „חיים שיש בהם יראת שמים ויראת חטא" ואחר כך נאמר: „חיים שאין בהם בושה וכלימה"; דע לך כי יש לבחור באחת משתיים אלה: יכול אתה להיות חיים (רמז לשמו) שיש בו יראת שמים ויראת חטא, או חס ושלום חיים שאין בו בושה וכלימה.

רגיל היה לאמר: אני הנני ירא שמים? — אבא שלי היה ירא שמים! (אביו היה ר׳ יוסף מרדכי דיין זצ"ל). ברם האמת היא שר׳ דוד היה יותר מירא שמים. את זה ראו ונוכחו בימי האימים והשואה. מיד כשבאו הנאצים לעיירה, אמר, שצריך להתכונן למטרה הנשגבה ביותר: לקידוש השם. למרות כל המהפכה האיומה הזאת, המשיך ר׳ דוד כדרכו, דרך התורה והיראה, כאילו לא קרה כלום. אדרבה! צריך ללמוד יותר, והוא באמת למד יותר. גבורה עילאית ביותר הראה כשנכנסו הנאצים לביתו, להוציא אותו לגיטו, יחד עם אנשי העיר, הם מצאוהו יושב רכון על יד הגמרא ומפזם לו כדרכו דברי אביי ורבא בניגון המלבב והנלהב שלו, יושב ומפזם — ואינו שם לב כלל וכלל לנוכחותם של בני „עם האדונים" — דמם רתח בקרבם, כאשר לא הגיב ולא ענה כלום לצעקותיהם הפראיות. וכי מה יש כאן לאמר? צריך ללמוד יותר!.. הם רצחוהו במקום. הוא נהרג על קידוש השם וניגונו בפיו — — — ה.י.ד.

ר׳ פייטל לסט ובנו שלמה

א.

ראית לפניך יהודי בעל קומה בינונית, צנום ורזה שזקנו הארוך והמכסיף תפס, כמעט, שליש קומתו. הראש — עקום במקצת ונראה היה כאילו נוטה הוא ליפול מעל צווארו הדק מן הדק. גם גבו היה כפוף במקצת. רק פניו היו יפות ועדינות. לפעמים שוחקות ולפעמים מפיקות רוגזה יתרה. לא היה למדן מופלג, אבל ספג לתוכו מנעוריו ריח של תורה, ויותר מזה — אמונת צדיקים, וביחוד האמין בצאצאי הרבי ר׳ צבי אלימלך (רבי הירש מלך) מדינוב. יכולת לדבר, חס ושלום, על השם ועל משיחו והיה מבליג על כעסו ושותק, אבל אם פלטת איזו מלה נגד אחד מצאצאי הרבי ר׳ הירש מלך — התנפל עליך והיה מוכן לקרוע אותך כדג. במקרה הטוב

ביותר, כשהיה במצב רוח נוח ועליז, הסתפק בתגובה פחות חריפה, כגון: „שייגאץ״! או: „דרונז׳עק״! (בול עץ)...

הצטיין בנקיות למופת. מעולם לא נמצא רבב על בגדיו הישנים־נושנים — אומרים היו ליצני העיירה, שקיבל אותם מאביו, ואביו — מאבי אביו... בכל רגע של פנאי הרטיב את אצבעותיו בלשונו והוריד את השערה הקטנטנה ביותר שנדבקה למעילו או למכנסיו. נעליו, שלפי עדותם של זקני העיר, קנה אותם ביום חתונתו, לפני כארבעים שנה בערך, היו תמיד מצוחצחות להפליא ונראו כחדשות, כאילו רק אתמול יצאו מתחת ידו של הסנדלר. ואכן אין כל פלא בזה, כי הוא הלך לאט, עקב בצד אגודל, כדי לא לפגוע חלילה בסוליות, וכאשר ראה אנשים הולכים בצעדים יותר מאוששים, עמד מולם ועכבם, קרא בנימה אבהית: „נו, עובר בל תשחית!״...

היה יהודי עליז ובחתונות של אנשי שלומו היה מעין בדחן לשם מצוה. ידע גם לשיר שירי חסידים ושירי עם שונים. כשבאת במוצאי שבת ל„קלויז״ של הרב מססוב, מצאת אותו מטייל לו לארכה של ה„קלויז״, הלוך וחזור, הלוך וחזור, כשהוא שר „המבדיל״ בנגון ונוסח משלו. השיר התחיל: „דער הייליקער שבת איז אוועקגיגאנגן״ (שבת קודש הלכה לה) וחסידיו, שומעי שירתו ענו אחריו: „אוועקגיגאנגן, גאנגן, גאנגן... אוי לו למי שהכניס נימה לא מתאימה לשיר!...

כשהיה לו יום זכרון (יארצייט) ניסה כוחו גם בחזנות ולא הצליח, ולא עוד אלא שקפצה עליו רוגזתו של הרב מססוב מה„קלויז״. היה מעשה שניגש ר׳ פייטל ל„עמוד״ בליל שבת לאמר תפילת „לכו נרננה״ והתחיל לסלסל בקולו, מעשה חזן: „לכו—לכו—לכו—לכו״ — וחזר מספר פעמים על „לכו״, ניגש אליו הרב רמ״ל ואמר לו: „ל כ ו, ל כ ו!״ — כלומר: לך לך... ונחזור למוצאי שבת. כשגמר לשיר „המבדיל״, ישב לו על שולחנו והתחיל מספר סיפורים. היה לו כמה סיפורים שחזר עליהם מאה פעמים ואחת, ובעיקר אהב לספר שני סיפורים ידועים: א) מעשה בתלמידו של הבעש״ט שרצה להמיר את דתו חס ושלום והמגיד ממזריץ הצילו בדברי תורה שלו; וב) מעשה בר׳ מאיר מפרימשלן שבילדותו היה אומר לקצב איזו בהמה היא כשרה ואיזו לא כשרה. סיפר כדרכו לאט, לאט, כמונה מעות וכשמישהו מחובשי בית המדרש חמד לו לצון להפריע באמצע ולאמר שלא כך היה המעשה, היה ר׳ פייטל מרים את ראשו, מגביה את סנטרו החד, יחד עם זקנו הארוך, למעלה למעלה, ושם את ידו תחת סנטרו ואומר: נו, ספר, אדרבה! נשמע קצת! הבחור סיפר בכוונה תחילה לא כפי שרגיל היה ר׳ פייטל לספר ומיד הפסיקו הלה: „הנה קלע למטרה! לא היו דברים מעולם! נישט געשטויגן און נישט געפלויגן!״... חברה בחורים השתיקו את המרדן והוא המשיך לספר כשזר הנצחון על ראשו. כהתימו לספר היה רגיל לאמר בנימה של נצחון כן ילדים, היה פעם — מה אתם יודעים? ממש לא כלום! אי, אי, ילדים מהיכן לוקחים היום „דעם הייליקן ר׳ שלמה׳לי (הצדיק המפורסם ר׳ שלמה שפירא ממונקטש, שהיה קודם רב בעיירה וברח למונקטש, כמסופר בספרנו).

ב.

מתנגדו הגדול ביותר של ר׳ פייטל היה בנו שלמה. הבן היה „מתנגד״ ובכלל מתפלסף גדול. אביו קרא לו „הפילו־סוף״ והיה בזה הרבה מן האמת. שלמה היה באמת בחור משכיל ולמד הרבה ספרי חקירה ומוסר. הוא לא סבל את סיפורי המופתים של אביו ועל רקע זה היו תמיד וויכוחים וכמעט קטטות בין האב והבן. „מהרסיך ומחריביך ממך יצאו״, התאונן האב. ואם בכל ימות השנה כך, בשבתות ובחגים על אחת כמה וכמה. האב נהג בשבת ובחגים מנהגים שונים שנהגו אדמור״י דינוב, שלא מצאו חן בעיני בנו המשכיל וכך נלחמו תמיד: מה שהאב עושה הבן מבטל ולפעמים גם מתלו־צץ, כי כשם שעלה שלמה על אביו בתורה והשכלה כך עלה עליו בשנינותו. לא כאן המקום, מטעמים מובנים, לספר על המלחמות ועל הנפלאות הללו שבין האב והבן, כאן נספר על מעשה נורא באמת, שיכול היה להסתיים מר מאד ורק בנס ממש נסתיים בכי טוב. וכך היה המעשה בליל הסדר הראשון של פסח. מסתבר שלא היה חסר כלום בביתו של ר׳ פייטל והגם שהיה קצת קמצן בימי חול לא חסך כסף לכבוד שבת ויום טוב. כמו בכל בית יהודי הכינו גם בביתו — מ ר ו ר. וכמה שיראה הדבר מוזר ותמוה — מרור זה היה בכל שנה ושנה מקור לחלופי דברים בין האב התמים ובין הבן המשכיל — המתמשכל. האב הכין מרור מנה גדושה, שיספיק כזית לכל אחד ואחד, וגם רצה לקיים הלכה למעשה שלא רק הוא אלא כל בני ביתו יאכלו כזית שלם, והבן — לא רק שלא הסכים ל מ ע ש ה לדעת אביו, אלא שעוד ניסה להוכיח ל ה ל כ ה שאבא לא צודק. רגיל היה בנו להזכיר את המימרה הקוצקאית הידועה „מ ר ו ר פרעסערס!״... מחלוקת מ ר ה זו על מרור הביאה ל מ ר י ר ו ת גדולה ולא פעם אמר האב לבן „שייגאץ״!... וגם הבן הגיב בדברים חריפים. הוויכוח התנהל לא רק לפני אלא גם בעצם ליל ה„סדר״, בשעת מעשה, והיו לא מעטים שעמדו אחורי ביתו של ר׳ פייטל בליל הסדר, כדי לשמוע את הוויכוח המר הזה, וכדי ליצנות וקלס — — —

ופעם אחת קרה מעשה נורא בשעת אכילת המרור. תוך כדי אכילת המרור במנה גדושה, מתוך רוגז רב וצעקות על הבן — נעמדה לו לר׳ פייטל חתיכת מרור בגרונו וכמעט שנחנק... מתחילה עדיין לא ידעו בני ביתו עד היכן הדברים מגיעים והבן עדיין המשיך לרטון: „מ־ר־ו־ר, מ־מ־ר־ו־ר־ר... אבל פתאום ראה, שאבא פשוט איבד את הכרתו וחס ושלום יקרה אסון — — — צעקות: „הצילו! רחמו!״ נשמעו מביתו של ר׳ פייטל ואחד השכנים רץ להביא רופא להציל את הנ־פש — — — כשחזר להכרתו היו המלות הראשונות שלו — „שייגאץ״!...

כששבה רוחו אליו סיפר ר׳ פייטל: יודעים אתם מי הציל אותי? הציל אותי, נו, אדרבה, הגידו מי? נו, אדרבה, הגד אתה תכשיט, פנה לבנו המשכיל, מי? הלה כבר הספיק גם הוא להתנער מהתדהמה והיה שוב מוכן למלחמה... אלא שבכל זאת גבר על יצרו ואבא ממשיך ואומר: יודע אתה מי הצילני? — לא אחר אלא הרבי ר׳ הירש מלך בכבודו ובעצמו, זכותו

תגן עלינו ועל כל ישראל! חי־נפשי, המשיך לספר מתוך התרגשות והתלהבות בבת אחת; כאשר כבר חשבתי שקרב קיצי, ראיתי אותו, את הרבי ר׳ הירש מלך, זכר צדיק וקדוש לברכה, והוא פשוט ניגש אלי, תחב ידו לתוך גרוני ודחף את המרור פנימה, וכאשר רציתי לנשקו ולהודות לו על החסד אשר עשה עמדי — נעלם ועלה למרומים...

מיותר להעיר שבנו המשכיל לא האמין לכל זה, אלא שהפעם לא הגיב על דבריו.

ר׳ פייטל זכה למות כדרך כל האדם ואילו בנו שלמה ויתר בנותיו נספו בשואה.

ר׳ חיים מנדל הכהן

ראית לפניך יהודי נמוך־קומה, צנום ודל־בשר, בעל פנים רזות שמתחת לעורן נראו גידים פתוחים, ראש מוארך במקצת, מצח רחב וזקנקן דליל וקטן, עינים גדולות ופקחיות מאירות ושמחות מזה ומפיקות מרץ רב וניצוצי אש מאידך— זה היה ר׳ חיים מנדל. הוא היה כל־כולו תנועה מתמדת, הוא לא הלך — הוא עף. תלמיד חכם מובהק, בקי גדול, חריף ושנון, מהיר־תפיסה ובעל כשרון התמצאות נפלא. לכאורה היה סוחר עור, אבל למעשה הוא היה הכל חוץ מסוחר. ראשו היה שקוע כולו באביי ורבא, בספרי חסידות, בעניני צבור, בעסקי כלל ישראל, במלחמה נגד הציונות, בסכסוך בין שני הצדדים של הרבנים המתחרים על כסא הרבנות של העיירה, בהרבצת תורה לבחורי בית המדרש, ועוד ועוד, ולבסוף גם בקצת מסחר... וכך התפרנס מעסק העור, ו...ממה שקיבל מחמותו, אשת החיל המפורסמת והמוכשרת, אסתר הינדה, בעלת המכולת, שהיתה מעין „סופרמרק" בעיירה, מכל זה יחד טרם הספיק לפרנסת הבית, ובודאי שלא היה מקום לשביעות רצון, אלא שבכל זאת מעולם לא ראו את ר׳ חיים דואג. אדרבה, הוא היה תמיד שמח בחלקו ופניו הביעו, בדרך כלל אורה ושמחה, אומר היה שעל אפו ועל חמתו של ה„בעל־דבר", לא יצליח להוציא ממנו אנחה על עניני העולם הזה; הוא היה מטבעו בעל השקפה אופטימית שנבעה מאמונתו הגדולה ובטחונו בה׳. כמעט תמיד היה צחוק קל מרחף על שפתיו ומעטה דק של אירוניה דקה־מן־הדקה היה מסתתר מאחורי גבות עיניו. לא ככל חבריו, שרובם ככולם לידתם, התפתחותם, השתלמותם וחייהם היו בעיירה — היה ר׳ חיים, הוא ראה גם עולם אחר שמחוץ לעולם העיירה; בימי מלחמת העולם הראשונה היה בהונגריה ולמד תורה אצל הרב ר׳ שאול בראך, זצ״ל, מנייטרא—קאשוי, שם גם התידד עם כמה וכמה מגדולי תורה ויראה. אין כמוהו בעיירה בקי במנהגי יהודי הונגריה ואין כמוהו יודע להתלוצץ על הרבה ממנהגיהם.

באמת היה איש פלא: מצד אחד לא היה כמוהו בעיירה איש שיכונה בשם „שרף", על שום שהיה אש לוהטת ושרף ממש בהתלהבותו, הן בתפלתו והן בוויכוחיו־התנצחויותיו; ומאידך — אהוב וחביב, שמח ומשמח, מתבדח ואוהב לשמוע בדיחה יפה. היה מתנגד חריף לציונות וכאשר אמרה בתו, סעריל, שהיא תסע לארץ ישראל, התפרץ בזעקה מרה, שהיא לא רק כאילו ממירה את דתה, אלא שתגרום לשמד של כל המשפחה!...

„לא ידים אלה יבנו ארץ ישראל!" — היה רגיל לאמר בהראותו על ידיהם של כמה פורקי עול שלמען נוחיותם הצטרפו לציונים. ובכל זאת — לא פעם קרה שתוך כדי התרגזותו על הציונים כאשר צעק בקולי קולות על ה„שקצים" — נזרקה מפיו אמרה שנונה ומבדחת, בצרוף בת־צחוק משו־בבת על שפתיו, שהורידה פתאום את המתח בתשעים מעלות אחורנית בבת־אחת.

התנגדותו לציונות קיבל ממורו ורבו האדמו״ר ר׳ ח״א שפירא, זצ״ל, ממונקטש. הוא היה חסיד נלהב לרבו, שהיה בן העיירה, וכאשר עזב סבו האדמו״ר ר׳ שלמה שפירא מסטריי־זוב את העיירה ונסע למונקטש, היה רבי ח״א נכדו בן שמונה בערך ואנשי סטריזוב רובם, זכרו לגזע מונקטש חסדי הרבי ר׳ צבי אלימלך זצ״ל, בעל בני יששכר ועוד, בנו ר׳ אלעזר מלנצוט־סטריזוב, ונכרו ר׳ שלמה שהיו שלשתם רבני סטריזוב. ר׳ חיים היה איש אמונו של הרבי. היה רבו של הרב ר׳ ברוך רבינוביץ, האדמו״ר ממונקטש, והיום הרב של חולון שליט״א. למד אתו תורה כאשר היה ר׳ ברוך בעיירה אצל הסבתא הצדקנית חנה, בת רבי ברוך הלברשטם זצ״ל מגורליץ, בנו של רבי חיים הלברשטם מסנדז זצ״ל, גם כאשר לקח הרבי ממונקטש את המיועד להיות חתנו למונקטש — הזמין אליו את ר׳ חיים שיחנכו וילמדו תורה. ההתנגדות לציונות היתה איפוא טבעית אצל ר׳ חיים. אלא שבכל זאת לא האמין מישהו כי ר׳ חיים מסוגל לשנוא את מישהו. היה מכובד על הבריות ומכבד גם הוא אותם. אלא שכך אמר: — דווקא מתוך שאני אוהב אותם — כלומר: את הציונים — אני מחוייב להזהירם שיתרחקו מהמסיתים; ר״ל.

כדרכו בתפלתו כן לימודו. הוא למד גפ״ת כאילו זה עתה שעת מתן תורה, למד בקולות וברקים, על הרוב בעמידה, כשהוא מתנענע כבשעת תפלה — ממש כל עצמותיו למדו. לפני שאמר את השיעור התכונן היטב, לא רק במקום שעמד בו אלא גם הביא ערמות, ערמות ספרים מראשונים ואחרונים: פני יהושע, צל״ח, ראש יוסף, אור חדש, לב אריה ועוד. מובן מאליו כי לא פסח על כל מפרשי הש״ס שבהוצאת ווילנא. תלי־תלים של סברות, על כל מלה ומלה של רש״י ותוספות, היו מנת חלקם של תלמידיו. כל קמט וקמט שברש״י זכה לביאור מפורט ומדוקדק, אהב להתווכח ולפלפל בדברי תורה ואז היה מתגבר כארי ולא חס על יריבו־מתנגדו ו„הת־קיפו" ללא רחם... וכבר היה מעשה והתווכח עם אחד מחובשי בית המדרש בתוספות, והבחור, שידע גם כן פרק בהלכה וכמוהו היה עומד על דעתו ונלחם בחרוף נפש להוכיח צדקתו, לא זז ממקומו ואמר לר׳ חיים שהוא טועה — ור׳ חיים שכח את עצמו לגמרי ובהתחמם לבבו נתן סטירת לחי מצלצלת לבחור המתווכח, כדי לשכנעו בצורה כזאת... הדבר היה בליל חמישי, כאשר מספר בחורים היו ערים ולומדים כל הלילה, הסטירה כשלעצמה לא עשתה רושם על המתווכח, כי לפנים

כך היה דרכם של אנשי „אורייתא דקא מרתחא בהו"... למחרת בבוקר — יותר נכון: בשעת ארבע לפנות בוקר — בא ר' חיים לבית המדרש ובידו רשב"א, הוא ניגש בצעדים זריזים — בכלל היה אדם זריז — לבחור (זה היה כותב הרשימה הזאת) וביקש את סליחתו; מצא ברשב"א את סברתו של הבחור. כזה היה האיש. מתווכח, מתלהב, ולפעמים אפילו יוצא מכליו, אבל — מודה על האמת. הוא היה גם שרף וגם א ד ם. היה מפורסם גם בסביבה כחריף וממולח. פרסם לעתים מזומנות דברי תורה בילקוט התורני: „אהל מועד", שבעריכת שא"ב הרב הגאון ר' יקותיאל אריה קמלהר ז"ל (ראה: „אהל מועד", שנת תרנ"ח, סימן ל"ב; מ"ט; תרס"א; סימן ז').

גם שני בניו היו לומדי תורה, הראשון, זאב וולף, מבחירי הבחורים, למדן גדול וחריף. מתמיד גדול ובעל מדות. בנו הצעיר, נפתלי, בר־אורין ובעל נפש פיוטית, קרא הרבה ספרי מוסר וחקירה. נפתלי, היה בחשאי איש המזרחי, וגם הגדול לא היה מתנגד מושבע לציונות, דבר זה היה סוד גלוי בעיירה וגם אבא, שהיה יהודי פיקח, ידע על זה, אלא שהב־ליג על צערו — מוטב להתעלם ולחסוך עגמת נפש. מלבד בניו היו לו ולאשתו הצדקנית קריינדל ברכה, שהיתה לו לעזר בכול וקבלה באהבה דרך חייו של בעלה, שש בנות — כולן מוכ־שרות ופקחיות. שתיים מבנותיהם: סריל (אשת ר' אברהם פישלר נ"י מת"א) ומרים איזירר, נשארו בחיים בחסדי השם. מהן יש להם נכדים ונכדות ממשיכי השרשרת. ר' חיים ואשתו ויתר נפשות ביתו ויוצאי חלציהם, עלו בלהבות השואה השמימה. ה. י. ד.

ר' ישעיהו מנדל הכהן

יהודי בר־אורין, ירא־שמים ובעל מדות תרומיות היה ר' ישעיה מנדל. חסיד נלהב, ממעריצי האדמו"ר ר' חיים אלעזר שפירא ממונקטש והרב ר' מ"ל מסטריזוב—ססוב. אלא שאהבתו לרבי שלו לא סינוורה את עיניו ולא אמר קדוש קדוש רק על שניים אלה. לא סבל לשמוע כשמדברים רע על יהודי — ואפילו לא על ציוני... כששמע מקטרגים על מישהו, היה אומר: „ווי, ווי — כל היהודים הם טובים". הוא התפלל „מוספים" בימים נוראים ב„קלויז" של הרב מססוב. וכשחזר הרב ר' נחמיה שפירא מווינה לסטריזוב והיה בעצמו הבעל־תפילה — התפלל ר' ישעיה „שחרית". היה בעל צדקה, עושה ומעשה לכל דבר טוב ומועיל. לא עבר שבוע שלא יקבץ כסף בשביל איזה „נכד" או סתם יהודי. תמיד היה בעל חוב. כי זאת לפנים בערי גליציה: „יהודי יפה" שבא לעיירה, או שהלכו מיד לאסוף כסף בשבילו, או שקבלו הלואה מאחד הבעלי בתים ונתנו לו לאורח ואחר זמן אספו את הכסף להחזיר לבעל הבית את החוב. ר' ישעיה היה בעל־חוב תמידי ואשרי לו שכיתת רגליו למען עניים יותר מכל בעל בית אחר בעיר. עשה הכל בפשטות ובצניעות, כאילו דבר זה מובן מאליו, שהרי מי ידאג ליהודים כאלה, אם לא הוא ודומים לו?

לא פעם היו מתלוצצים ואומרים: ר' ישעיה אוסף כסף בשביל פלוני העשיר... (כלומר: להחזיר את החוב) יהודי יקר היה. אפילו בדורות שלפני השואה היה מצוין בהליכו־תיו. כל־שכן אילו היה חי בימינו — — —

מזרעו נשארו בחיים אחרי השואה בנו התלמיד חכם וירא שמים, ראובן זליג, שנפטר כאן בארץ, ז"ל, ונכדו שמעון, בן בנו בנימין, החי עמנו בישראל. וכן בנו משה יעקב, כיום בשוויץ.

ר' חיים יעקב נירנברג ז"ל

חסידים מספרים (ראה: „החסידות" לר"א מרקוס, הוצאת נצח, עמוד 147) שר' ברוך ממזיבוז אמר פעם לר' הירש ליב מאליק: „כלום לא ידעת שאני חד בדרא"? ענה לו ר' הירש ליב: „גם אני חד בדרא". החזיר לו ר' ברוך: „כלום מצויים שני חד בדרא"? אמר ר"ה ליב „למה לא? הרי ישנם גם שני חד גדיא"... הרהר ר' ברוך קצת ואמר: „יש ארבעה חד בדרא. אני חד בדרא בתורה; אתה חד בדרא בחכמה; ר' מרדכי — ביראה; רבי שלום מפרוהובישץ—במלכות"— — —

דו־שיח נפלא זה מבטא בצורה פשוטה ועמוקה גם יחד שגם הבטוי „יחיד בדורו", או בעירו, אינו החלטי ושיש כמה וכמה יחידים שאפשר להגדירם כחד בדרא. גם בעיירה שלנו היו כמה אישים יקרים שהיו יחידים במינם, כל אחד במשהו המיוחד שבו. אחד מאלה היה ר' חיים יעקב. היה בעל מדות ומעלות, שכל אחת לחודה היתה מספיקה כדי לצרפו לבני עליה, כל שכן — כולן יחד. הוא היה תלמיד־חכם, ירא שמים מרבים, חסיד נלהב, אוהב ישראל ומאמין שלם ותמים. תפלתו היתה אש לוהטת וכשהיה אומר: „ומפני חטאינו גלינו מארצנו", רעדו הסיפים. ואם ר' חיים מנדל הצטיין כ„שרף" בתפלתו וכביכול כל עוף הפורח בשעת תפלתו נשרף — עלה עליו ר' חיים יעקב בהשתפכות נפשו ובבכיותיו. דברי חז"ל: „שערי דמעה לא ננעלו" (ברכות ל"ב:), על ר' חיים יעקב ושכמותו נאמרו. הוא גרף בדמעותיו רבים מ„עמך" וגם בני עליה הושפעו מתפלתו הזכה והכנה. היה ממרביצי התורה הפוריים ביותר ושיעוריו במדרש רבה היו לשם דבר. היה אמן הסיפור החסידי וסיפוריו היו מלאכת מחשבת. ידע לתאר את הרקע והסביבה, מראה הבית והחצר, מקום המעשה, גילם המדויק של גיבוריו ואפילו איזה בגדים לבשו — הכל ידע לפרטי פרטיו — ולא עוד אלא שידע לחקות את קולותיהם של הצדיקים שסיפר עליהם — גם של אלו שנפטרו לפני כמה מאות שנה... הכל היה אצלו בקבלה... מי ששמע את ר' חיים יעקב מספר נדמה היה לו שרואה הוא את הצדיק ממש בהקיץ ולא בחלום. היה מעשה וכמה בחורים מחובשי בית המדרש טיילו קרוב ל„קלויז" ופתאום שמעו קול צעקה איומה: „געוואלד"! „ראטעוועט"! (הצילו!) וכמעט שפרחה נשמתם מרוב פחד; כשנכנסו ל„קלויז" ראו שלא קרה שום דבר רע והקול — קולו של ר' חיים יעקב היה; הוא סיפר מעשה נורא, הפלא ופלא, והגיע למקום שאחד מגיבוריו הראשיים היה בסכנה וצעק „געוואלד"!... אין איפוא כל פלא שהוא ריתק אליו גם

את בחורי ה„קלויז", שהיו מוכנים לשמוע את מעשיותיו אפילו בפעם המאה ואחת, כי כל פעם היו נראות כחדשות בגלל כשרונו הסיפורי הרב והסממנים המיוחדים ששיבץ בהן, שרק אמן כמוהו היה ביכולתו לתתם.

זכה רח"י ונשאר בחיים חלק מצאצאיו בישראל ובתפוצות.

תפלה לעני כי יעטוף

(לזכרו של ר' שלום שורצמן ז"ל)

אחרי שהעלינו את דמויותיהם של בעלי התפלות בימים הנוראים: ר' הירשל גלנדר, בעל „המוספים", ר' יעקב שיף, בעל „השחרית", מן הראוי להעלות את זכרם של בעלי „פסוקי דזמרה", אשר אם אמנם לא סלסלו בשירה ובזמרה ולא הראו גדולות ונפלאות באמירה יפה, — הרי בקעו רקיעים באשם הגדולה והתלהבותם המתלקחת. הם־המה היו מציתי התפילות אשר התלקחו ועלו השמימה למרום כסא הכבוד. אחרי פסוקי־דזמרה שלהם, כבר היתה הדרך סלולה וקלה, נוחה וחלקה, לבעלי שחרית ומוסף הבאים אחריהם. השטן כבר קיבל סטירת־לחי מצלצלת ונחלש כוחו וקל היה לכבוש אותו... ראויים הם בעלי פסוקי דזמרה להזכירם, הן מבחינת תפילתם והן מבחינת אישיותם: יהודים בעלי קומה רוחנית, אפילו באותם הימים שלפני השואה, כל שכן אילו היו חיים עמנו היום — שהיו מתבלטים בצדקתם ובמידותיהם התרומיות. הבה ונעלה את הראשון להם, ר' שלום שוורצמן, ז"ל.

ראית לפניך איש מורם מעם, בעל קומה תמירה ואיתנה והדרת פנים להפליא, זקנו הרחב והארוך, שער ראשו הגדול ופאותיו הארוכות המתחוות כמקלות שהלבינו בטרם עת — מרוב יגון וצער — עיניו הגדולות, החודרות חדרי בטן ומפיקות מרץ לא יתואר וניצוצי אש — הוסיפו הוד והדר חיצוני רב לישותו הפנימית. חייו היו שלשלת ארוכה של צרות, יסורים ואסונות מזה, וגבורה נפשית עילאית, עמידה בנסיונות רבים וקשים, וקדוש שם שמים מזה. היה ירא שמים מרבים, חסיד נלהב, לוחם מלחמת ה' צבאות, מוכיח ומטיף מוסר ויראת שמים, משגיח על בחורי בית המדרש שלא „יתקלקלו" חס ושלום, מנצח על המלחמה בכפירה, ר"ל. מנעוריו למד ולימד וחינך צעירים וזקנים לתורה ויראה. ביחוד שם את הדגש על יראת שמים, מצודתו היתה פרושה על בית דמדרש והיה אביהם ומדריכם הרוחני של צאן קדשים, לומדי תורה, הטיף מוסר וחסידות, סיפר סיפורי חסידים ושמר מכל משמר שלא יצאו לתרבות רעה, שלא יקראו חס ושלום בספרים חיצוניים, כגון ביאליק — ואפילו ספר האגדה לביאליק, למקולקל נחשב גם מי שקנה „שקל" ציוני, כל שכן ציוני ממש! קנאי היה ר' שלום ולחם בעקשנות נגד הציונות וגם נגד המזרחי. פעם בא נואם ציוני לעיר ורצה לדרוש בבית המדרש, ארגן ר' שלום את בחוריו, בחורי בית המדרש, ואת תלמידיו מחברה משניות שלמדו אצלו, שילמדו בקול רם, כדי שלא ישמעו את דמרצה. ברם האמת ניתנה להיאמר: הוא לא לחם נגד הציונים אלא נגד הציונות. אהב את כל ישראל והיה ביחסים טובים וחי בידידות עם העסקנים הציוניים בעיירה. הם, לא רק שלא פגעו בכבודו אלא גם כבדהו והוקירוהו, בידעם שכל מעשיו לשם שמים. גם כאשר צעק על המשוחחים בשעת התפילה: — „שא! שקצים"... — לא כעסו עליו, כי מכובד היה האיש בגלל כנותו וצדקתו ובגלל גבורתו הנפשית הנדירה, כי גדול מאוד היה נטל הסבל של ר' שלום, כמעשי איוב קרהו ונשאר בצדקתו מתחילה ועד סוף. אשת נעוריו נפטרה ללא עת, בנו־יחידו היקר משה יהושע, הירא ושלם, תלמיד חכם מופלג ובעל מידות, ענוותן גדול ויקר — רוח אשר עלה ביושרו ובתום לבו על כל בני גילו — נפטר גם הוא בדמי ימיו; בנותיו הצדקניות והמלומדות, רישה ואיטה, שהיו נשואות לתלמידי חכמים ויראי השם, וכל נכדיו — כולם הלכו לעולמם; הוא בעצמו היה בעל יסורים גדול, מלבד צרותיו אלה, ובכל זאת לא חטא איוב — ר' שלום בשפתיו ולא שאל שאלות — רגיל היה להזכיר דברי זקני חסידים: למאמין אין שאלות, לכופר — אין תשובות... — הוא נשאר בצדקתו, הוא נשאר — ר' שלום, בכל שמחה של מצוה — כל שכן בשמחת תורה — היה שר ורוקד כאילו הוא המאושר בעולם.

גם מצבו החמרי לא היה טוב ביותר, כמעט תמיד התפרנס בצמצום ולפעמים אפילו בדוחק, היו זמנים שעבד אצל אחרים ונותני לחמו התייחסו אליו בכבוד ובדרך ארץ רב. סיפר אבי, ר' יוסף דימנט, שבהיות ר' שלום עובד בתור נאמן בעסק אביו ר' שלמה זינוזבר, היה הוא, ר' יוסף, דממונה עליו, ויחד עם זאת גם תלמידו שלמד אצלו תורה. בחול היה אבי ר' יוסף בעל הבית, המנצח על העבודה ועל העובד, ר' שלום, ובשבת היה ר' שלום הרבי, המנצח ונותן „פקודות" לתלמיד. היחסים בין בעל הבית, התלמיד, ובין העובד בעסק היו ידידותיים ואינטימיים ביותר ולעיתים התבדחו איש על רעהו. בימות החול, בהתחשק לר' שלום „להרגיז" את אבי, נותן לחמו, היה אומר בבדיחות הדעת: חכה, חכה, יבוא יום השבת ויתחלפו היוצרות ואני אהיה המצווה; בשבת — כשניהל ר' שלום סעודה שלישית והטיל את מרותו על אבי, היה הוא אומר לו: — „עוד מעט ויאמרו אתה חוננתנו"... כאלה היו היחסים בין „נותן העבודה" למקבלה. לאחר זמן, היה עצמאי, מכר יי"ש והתפרנס בצמצום רב. את היום חלק ר' שלום חציו לתורה ועבודה וחציו לפרנסתו. והלילה חציו לתיקון חצות ולתורה, וחציו לשינה ולמנוחה.

הוא היה ראש וראשון לחברה משניות, יום יום היה יושב בבית המדרש, כשעה וחצי לפני תפילת מנחה בקיץ, ובחורף — לאחר התפילה, ולימד משניות עם עשרות בעלי בתים, ביניהם גם עשירים מופלגים, היה בעל מסביר מצוין ולא חסך עמל ויגיעה עד שכל התלמידים יבינו את המשנה על בוריה, אשרי עין ראתה את ר' שלום ותלמידיו כשהוא מסביר להם את החשבונות במסכת כלאים! כמתמתיקאי

מבטן ומלידה פרש לפניהם את כללי הרמב"ם, ברטנורא והתלמידים שתו בצמא את דבריו.

הוא היה גם ספרא רבא, במובן הטוב ביותר באותם הזמנים. כבר בהיותו בגיל צעיר מאוד, מחובשי בית המדרש, יצא לאור ספר ובו מכתבים למופת מאת בחורי חמד. בספר הזה פורסמו „מכתביו של הבחור החו"ב וכו׳ שלום שוורצמן". גם כתב ידו היה יפה להפליא. הוא עשה ציצים ופרחים — תרתי משמע: הן ליופי הכתב והן ליופי המליצות לפי מיטב המתכונת דאז — ללשון קדשנו. בחורי בית המדרש שהת־חתנו, ולא ידעו כתוב להורי הכלה מכתבים יפים, פנו לר׳ שלום. ויש שגם כתב לכלה — כמובן על טהרת הקודש... בחור שנסע לבית הכלה — אם אמנם דעתו של ר׳ שלום לא היתה נוחה מזה — הדריך אותו איך להתנהג ומה לעשות כדי למצוא חן בעיני אלוקים ואדם ו...בעיני הכלה. והכל לשם שמים‎!‎ — — —

מה תמים היה ר׳ שלום? — הכותב שהיה קשור אליו קשרים אמיצים ואינטימיים ואשר לפניו גילה את כל לבו, יודע הרבה הרבה לספר מתמימותו ונאיביותו שנבעה מתוך צדקתו. הוא היה בטוח ששום סופר חילוני אינו מסוגל לכתוב מכתב לכלה, שימצא חן בעיניה כמו מכתב הכתוב בידי יהודי מאמין. אשר הוא ורק הוא, יודע בעזרת השם למצוא את המפתח ללבה של הכלה, הואיל והקב"ה עוזר לו באשר כל כוונתו לשם שמים — — — ומה יפו מליצותיו ליעלת החן היפה כשמש וברה כלבנה, אשר שכלה לגבהי מרומים יגיע וגם עד לתהום רבה?!... רגיל היה לשלב משפטים שלמים משירי האהבה לרבי יהודה הלוי ולא שכח לציין ראה שם ושם. נקל להבין מה גדולה היתה שמחתו של החתן בראותו מה נפלא ומה נהדר הוא מכתבו אשר יגיע לה ובוודאי יעשה רושם עז — — —

ומכיון שכתוב „בכל דרכיך דעהו" — עם כל מה שנאמר ונדרש על כתוב זה — עסק גם בצרכי ציבור ולפעמים גם בדברים שנראו פעוטים וקלים. „אין חלל ריק בעולם — הכל תורה. הכל יראת השם"! — חיווה דעתו על כל ענין קטן וגדול. יש שבא בהתנגשות עם ידידיו הקרובים ביותר, כגון: ר׳ ברוך ברגלס — עשיר גדול שהתפלל על פי קבלה ואפילו ביטא בפה מלא את ה„שמות" והרזין דרזין.... עם כל קרבתם וידידותם היה לו תמיד דין ודברים אתו. לא רק שהזהירו שאסור לבטא את ה„שמות", אלא גם בענינים אחרים היו ביניהם חילוקי דיעות חריפים: מה שזה בונה זה סותר וכן להיפך. אבל כאמור — כן הסכימו לדבריו או לא הסכימו — גם המספר היה לו דין ודברים רבים אתו, שהרי לא הרי דעותיו כדעותיו — אבל כל הכבוד לר׳ שלום!!!

צרף למעלותיו את מעלת הזריזות ומצאת שהוא היה כליל המעלות היה זריז מאוד, זריז לדבר מצוה, זריז לכל דבר, כל מה שעשה, עשה במהירות מכסימאלית. אם משום שלא היה לו זמן, אם משום שכך היה טבעו. צעירים לא יכלו להתמודד אתו במה שנוגע לזריזות. כזה היה בילדותו וכזה גם כששערותיו הלבינו, כזה בימי שלוה יחסיים וכזה בימות צרה. „היום קצר והמלאכה מרובה", היתה סיסמתו.

לכאורה כבר תיארנו את דמותו די הצורך, ברם זה רק לכאורה. את העיקר החסרנו: את ר׳ שלום המתפלל.

כך היה אומר אחד מגדולי הצדיקים: שלושה סוגי חזנים, בעלי תפילה, ישנם. כנגד שלוש תפילות: תפלה למשה, תפלה לדוד, תפלה לעני. תפלה למשה — כלומר: המתפלל אין קולו נעים ואין הוא יודע לסלסל בשיר ובנגינה ויש שהוא כבד־פה במקצת, אלא שהוא בחינת משה, צדיק הדור ומנהיגם של ישראל דוגמת משה רבינו — בעל תפלה כזה תפלתו רצויה ומתקבלת; תפלה לדוד — ש"ץ היודע להתפלל יפה, שקולו נעים ותפלתו שגורה וסדורה בפיו. ראש וראשון לבעלי תפלה כאלה הוא דוד נעים זמירות ישראל — תפלה כזו גם כן עולה לשמים ובוקעת רקיעים; מלבד שניים אלה יש תפלה לעני — אדם שאינו צדיק הדור ואף לא בחינת נעים זמירות ישראל, אבל הוא בבחינת תפלה לעני — אדם מדוכא ביסורים ובעוני, שלבו נשבר בקרבו, על כזה נאמר: „לב נשבר ונדכא אלוקים לא תבזה" „כי לא בזה ולא שקץ ענות עני"; „קרוב ה. לנשברי לב ואת דכאי רוח יושיע" ועוד. תפלתו של זה מתקבלת כתפלת משה ודוד, ולא עוד אלא שלפעמים היא עולה עליהן. וכבר אמר המגיד ממזריץ: —יש כל מיני מפתחות למנעולים אבל יש גנבים הפותחים כל מנעול בלי מפתח, הם שוברים את המנעול. הקדוש ברוך הוא אוהב את ה ג נ ב השובר את המנעול על ידי שהוא שובר את לבו למען השי"ת...

כזה היה ר׳ שלום. אמנם ראוי היה בדורותיו להתפלל גם מבחינת תפלה למשה, כי ירא־שמים גדול היה, וגם מבחינת תפלה לדוד, כי אם אמנם לא ידע לשיר אבל קולו היה חזק ומרטיט לבבות, אבל בעיקר היה ראוי, מאין כמוהו בעיירה, להתפלל מבחינת תפלה ל ע נ י. מי כמוהו היה עני?׳ מי כמוהו סבל יסורים לא־אנושיים? ובעיקר מי כמוהו היה מסוגל לבטא בתפלתו את כל הצער והכאב, המרירות ויגונים שהצטברו בלבו ובלב כל מרי־נפש ומוכי־ההשגחה? הוא הוא שהיה ה„גנב" הגדול ביותר, שיכול היה לשבר את כל המנ־עלים ולפתוח שערי רחמים ורצון, גם בימות חול היתה תפלתו להבת־שלהבת. כל־שכן בימים הנוראים, מספיק היה לראותו הולך למקוה לטבול במים קרים לפני התפילה, כדי להבחין שסערה מתקרבת ומתגברת והולכת, הוא כל כולו אימה ופחד עוד טרם ניגש ל„עמוד". והתפילה עצמה — רק מי שראה ושמע אותה יודע תפילה מהי. התחיל את הברכות כשכל עצמותיו רועדות. אמר בקול רם וחזק כל מלה ומלה, הדגיש במיוחד את המלים המבטאים את תודתו של האדם על ח ס ד י ה ש ם שסבבוהו, מלים אלה אמר ברגש רב ובבכי עצום, קולו הלך וגבר, הלך והתעצם מרגע לרגע, ויש שפתאום נהיה צרוד ודמעה חמה חנקתו: —

...„ב—ע—ר—ב י—ל—י—ן ב—כ—כ—כ—י ו—ל—בו—קר—ר—ר ר—ר—י—נה"... כאן כמעט שחדל לבו לדפוק, אגלי זיעה נטפו ממנו וירדו על זקנו הלבן, הוא כאילו טבע

כל כולו בזיעה, כל העינים היו מכוונות לר׳ שלום: היתגבר? היחזור להרעים בקולו האדיר? — — — התשובה לא איחרה לבוא: „א ל י ך ה׳ אקרא ואל ה׳ אתחנן״!

— כאילו פצצה נפלה מן השמים, כאן הרגישו שהנה הוא שובר את המנעול!... כך המשיך ר׳ שלום, פעם ברחמים ובתחנונים, פעם בתוקף רב, פעם כבן שמתחטא לפני אביו שבשמים, ופעם בבחינת חוצפה אפילו כלפי שמיא מהניא — פעם לאט ופעם במהירות הבזק ופתאום כאילו נעו אמות הסיפים:

„...ע—ד ה—נ—ה ע—ז—ר—ו—נ—ו ר—ח—מ—י—ך״!... לא! ...יותר אי־אפשר להמשיך ...דממה ארוכה ביותר — — — הכל הרגישו שהגיעו מים עד נפש. גם בעזרת נשים הבחינו שהנה ר׳ שלום חס ושלום יכרע ויפול. יללה מחרידה הגיעה משם; הכל בוכים. סוף העולם, כמעט ששכחו איפה עומדים בתפילה. והנה נשמע קולו של ר׳ ברוך דילר — חסיד סדיגוראי נלהב שאף פעם לא יצא מכליו ולא התרגש מצעקות: „נו! אה״! לדידו, לפי שיטת רוזין, עיקר התפילה בלב ולצעקה מה זו עושה?... יש שהיו מוכנים לקרעו כדג ויש שאומרים: אדרבה צריך לעורר את ר׳ שלום! ובינתיים הסערה מתקרבת לקיצה, ר׳ שלום מתעורר ביתר שאת ומסיים בנוסח הרבי מבלזוב (נכר רצ״א מדינוב וגדול הצדיקים בדורו) „מי ידמה לך״... עד „והנורא בנוראותיך—ך—א—א״! ורגש של הקלה פורץ מפי הכל: הנה הוא שב בשלום למקומו בבית הכנסת. אמנם כולו זיעה וכל בגדיו כאילו זה עתה נכבסו, אבל תודה לא־ל בריא ושלם.

כדי לעודד קצת את ר׳ שלום היו רגילים אחר תפילת שחרית לגשת אליו ולבקשו שישמיע משהו מעניינא־דיומא ומענין תפילה. ברצון רב ומתוך שביעות רצון גלויה היה חורז סיפורים ואמרות חסידים, דברי תורה ומוסר, מושכים את הלב והמוח גם יחד. פעם שאלוהו למה הוא מזיע כל כך בתפילתו? ענה ואמר: דיו לאדם שיזכור אפילו פעם אחת, לפני מי הוא מתפלל, כדי שיהפך כל כולו למים! המתפלל ואינו מזיע מאימת הבורא — סימן שהוא רק מ צ ט ט דברי תפילה אבל לא מ ת פ ל ל! — — — רגיל היה לאמר: אנחנו יודעים להתפלל? — הרבי מבלזוב ידע להתפלל! אלא מה? מי ששמע את הרבי מבלזוב מתפלל — יודע לפחות כמה צריך אדם להתפלל לה׳, שיזכה להתפלל כראוי — — —.

ועדיין לא תמה ולא נשלמה פרשת חייו של ר׳ שלום, פרנסתו הלכה והתמוטטה מיום ליום. ממש כלתה פרוטה מן הכיס. מכל עמלו נשאר לו נכדו מאיר מרדכי ואשתו השניה. גם היו חולים והיו זקוקים לטיפול רפואי ובבית — אין כל. החליט לעשות הכל כדי לנסוע לארץ ישראל. הוא שכח הכל. פנה גם ל„אגדת ישראל״ וגם לציונים. להרב קוק זצ״ל ולעוד רבנים ידועי שם בבקשתו — תחינתו: אנא תנו לי האפשרות לעלות. אחרי עמל רב — שלו ושל ידידיו (וגם המספר יש לו חלק במצוה זו) עלה ארצה יחד עם אשתו ועם נכדו מאיר מרדכי. גם כאן לא חבלים נפלו לו בנעימים. אולי נשוב נספר פעם יתר דברי ר׳ שלום בארץ ואת הקורות אותו, נציין הפעם רק את הסוף המר. וכך כתוב ב„הצופה״ (כ״א אב, תרצ״ח): —

„שוב הגיחה יד מרצחים ממחבואה בסביבת ירושלים וקיפחה את פתיל חייו של בחור ישיבה צעיר, מאיר מרדכי הכהן גוטווירט, בן 19. אתמול בשעה 11.15 עברה מכונית ערבית בדרך סנהדריה—רמה וכקילומטר אחרי סנהדריה מצאה את מאיר מרדכי גוטווירט מוטל הרוג לאורך הכביש. הנהג הודיע על כך מיד לשכנים, שקראו למשטרה ולמגן דוד אדום... ראשו היה מלא חורים מדקירת סכינים ורגימת אבנים... הקדוש עלה ארצה לפני שלוש שנים מסטריזוב שעל יד ריישא, בגליציה המערבית. עם סבו ר׳ שלום שוורצמן, שהתיישב במאה שערים. הוא היה הנכד היחידי שנשאר לזקן... בלווייתו השתתף קהל גדול. בעיקר בני ישיבה. הספידו קצרות הרב חנוך סנקביץ,מנהל ישיבת שפת אמת. לפי דרישתו של אביו הזקן הובא לקבורה בקברות של כולל גליציה בקבר האחים״.

כך מצא את מותו הקדוש מאיר מרדכי, האחרון לבית ר׳ שלום, מאיר מרדכי הכהן — תלמידו של כותב הטורים האלה! — — —

לפני כמה שנים נפטר בירושלים ר׳ שלום ז״ל, והוא בן תשעים וכמה שנה. הרבה צדקה וחסד עשה בחייו. תעמוד לו גם זכותו זו שבזכות תפילתו — תפילת העני — זוכים כיום שרידי העיירה להיזכר בכל ימות השנה וכל שכן בימים הנוראים — ת פ י ל ה מ ה י...

ר׳יעקב׳לה שיף

איש קדוש במלוא מובנה של המלה היה ר׳ יעקב שיף — חתנו של ר׳ יוסף מרדכי דיין ומו״ץ; — מספיק היה מבט־עין אחד ביהודי נמוך קומה זה, בעל עיני תכלת ילדותיות ותמימות, פנים רזים ופה צר, שנראה היה כאילו הוא סגור ומסוגר בשבעה חותמות — ונוכחת כי הנה עומד לפניך איש שכל כולו אומר קדושה ותפארת; גם הגויים קראוהו „בוסקי צ׳לובייק״ (איש אלוקים). מה היתה גדולתו של האדם הנערץ הזה? הוא לא היה גדול הלמדנים בעיירה — הוא נחשב לתלמיד חכם בינוני, לא התפלפל ולא התעמק למעלה מהמידה הרגילה: לא חידש חידושים, וגם לא היה ידוע אם הוא בקי גדול בש״ס ופוסקים; הוא היה איש נסתר ומסתתר מעין כל. הגה בתורה יומם ולילה, עסק במצוות, נסע לרבי ר׳ ישכר דב זצ״ל מבלז והיה אצלו מהחשובים ביותר, חינך ולימד תורה ומצוות להרבה מבחורי העיירה — והכל בהצנע לכת. אלא מה? הכל ידעו, „גדולים וקטנים״, שר׳ יעקלה אין שני לו בתמימות, ביראת שמים אמיתית. אימת שמים היתה עליו בכל ימות השנה כבערב יום כפור לפני „כל נדרי״ (כך העיר עליו הרבי זצ״ל) ועם זאת: ענוותן גדול, שקט ממים שקטים, ונמוך מעשב; הוא היה בחינת „מקום הארון שאינו מן המידה״ (יומא כ״א). לא תפס מקום, ולא רצה להתבלט בשום

מקום. לא התוכח ולא התפלמס, לא הטיף מוסר ולא רמז אפילו באצבע כלפי מישהו... במה דברי אמורים? בסתם יהודים, אבל ביחס לתלמידיו — זמן מסוים היה מלמד לבחורים בגיל שבע־עשרה, עשרים — עליהם השגיח באלף עיניים; לא רק בזמן שישבו לפניו ולמדו, אלא בעיקר כשיצאו ממנו, לא היה מקום שאפשר היה להסתתר ממנו; ישבו תלמידיו בבית המדרש ובטלו לפעמים מלימודיהם — צפה מבלי משים ר׳ יעק׳לה מאחורי חלון בית המדרש, עמד על בהונות רגליו והציץ על תלמידו ולא אמר כלום... ברם שתיקה זו היתה משפיעה יותר מקולותיהם של אחרים, כי יראו התלמידים ממנו יראת הרוממות ובושה כסתה פניהם — — —

הוא התפלל תפלת שחרית בימים הנוראים. כסבורים אתם שהיה בעל תפלה מצוין? — כלל וכלל לא! אלא מה ובמה היה כוחו? אמרו בני העיירה: אם בעל תפלה איננו — מליץ יושר אין כמוהו! לא קול אדיר וחזק אלא „לב נשבר ונדכה אלוקים לא תבזה" (תהלים נ"א). מי שלא ראה איך התכונן לתפלה, אינו יודע התכוננות לתפלה מהי. ואם בכל השנה פירנס עצמו ב„גרוגרת דר׳ צדוק", בחודש אלול צמצם את אכילתו ושנתו עד למינימום, ממש רק כדי להחיות את נפשו ולא יותר. בכתה לפניו אשתו הצדקנית, ברכה, שיחוס על נפשו ועל נפש ילדיו ועל עצמה — לשוא; איני יכול — אמר — לאכול בימים קדושים אלה. וידוע ידעה אשתו, יותר ממישהו אחר, כמה צודק הוא. והאיך יאכל בימים ש„גם הדגים בים רועדים" מאימת הדין?! וכל זה לפני ראש השנה, ואולם ראש השנה בעצמו — עין לא ראתה; הוא התהלך כמו חולם חלום, כאיש לא מהעולם הזה; טבל את עצמו במים לפני התפלה, חזר וטבל את עצמו בזיעתו — — — וכשסיים בעל פסוקי דזמרה: „...והנורא בנוראו—ת—י—ך—א—" ...שררה דומית מות בבית הכנסת ובחללו הדהד קולו הדק מן הדק של ר׳ יעק׳לה שהיה שטוף דמעות: —

„הא—הא—הא—הא—הא—הא"... ועוד לפני שהספיק לאמר: „ה מ ל ך"! — געה כל „עזרת נשים" בבכיה, ואחריה כל המתפללים. ואין כל פלא: מי יכול להתחרות עם דברים היוצאים מן הלב של לב קרוע ומורתח כלבו של ר׳ יעק׳לה — — — הוא התפלל בנוסח עממי רגיל. לא ידע לסלסל בגרונו, לא שר ולא רקד, לא חזר על מלה פעמיים, אף לא צעק ולא כבש בסערה את הכביכול; אבל לאט לאט בכובד ראש, אמר כל מלה ומלה ומרגישים היו הכל ובטוחים שכל השערים פתוחים לפניו — וכי אפשר לא לפתוח לדופק בתשובה כה כנה כמוהו? בשעת תפלתו של ר"י לא נשמע אף הגה אחד בבית הכנסת — הס כל המתפללים מפניו! כשעזב את העמוד היה כולו מכוסה זיעה. בגדיו היו רטובים כאילו זה עכשו ירד עליהם גשם שוטף, ופניו — מראה כהן לא־ל עליון! הכל ניגשו לאמר לו: „יישר כח", לא רק מתוך רצון להודות לו על תפלתו אלא גם משום שרצו להתברך ממנו ב„ברוכים תהיו"; וכבר אמר אחד המתנגדים שאלמלי רצה יהודי כר"י לקבל פתקאות, היו מוסרים לו מתוך אמונה שלמה...

כשחלה ר׳ יעקב במחלה אנושה ונבצר ממנו להמשיך ללמד תורה, וגם אשתו הצדקנית לא הספיקה להוציא את פרנסתה מחנות המכולת שניהלה היו הרבה בעלי בתים שרצו לתמוך בו במישרין והוא סירב לקבל. היו כאלה ששלחו לו כסף בדאר, בעילום שם השולח, פעם אחת ביאר לו כותב שורות אלה את הכתוב: „ושונא מתנות יחיה" (משלי ט"ו, כ"ז) — שכוונת האומר היתה: „ושונא מתנות — גם כן צריך לחיות"... הבין ר"י את הרמז השקוף, הרהר במקצת, נאנח אנקה עמוקה ואמר: — „התפלל עלי שאחיה" ומאן דיהיב חיי יהיב מזוני" (לפי תענית ה:) — ודמעה זכה וטהורה זלגה מעיניו — — —

זכה ר׳ יעקב שיף למות מיתה טבעית, אשתו וצאצאיו נספו בשואה ולא נשאר זכר למו.

תזכר כאן אמרה אחת שאמר בשם אחד מגדולי החסידות: — „אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו" (ע"ז ג.) ובלבד שגם הוא לא יבא בטרוניא על הקב"ה...

חצי חלק עולם הבא

א.

מי שראה אותו בפעם הראשונה לא יכול היה לא להתרשם מדמותו האצילית שכל כולה אמרה הוד ותפארת. קומתו התמירה, קווי פניו העדינות שאושר אין קץ קרן מהן, מבטי עיניו הילדותיות שתמימות כנה ותום לא מלאכותי השתקפו מהן, זקנו הלבנבן שירד לו על פי מידותיו — ועל כולם בת צחוקו המלבב שכבש לבבות, רתקו אליו תשומת לב כל עובר.

לא היה פיקח יותר מן המדה, אבל לפעמים אמר דברים שגם הפקחים ביותר לא היו מתביישים להשמיעם. גם למדן לא היה, אבל למד יומם ולילה והיה מן היחידים בעיירה — ואולי היחיד ש„עבר" על הש"ס מדי שנה בשנה. אמנם ידוע היה ליודעי חן שלא תמיד הוא שווה בשווה עם הפירוש הפשוט ויש שהוא כורך יחד את התירוץ והקושיה. אבל „איך שהוא" עבר בשלום והגמרא יצאה תמיד צודקת... על כן משל היה בפי חובשי בית המדרש על הלומדים גמרא בסיטונות: הוא לומד כמו ל"י!...

ויש שגם הוא ראה שמשהו לא בסדר ואז פנה ללומדים המובהקים בכל מיני קושיות ושאלות על הגמרא, רש"י ותוספות, וכל המפרשים, שכנראה טעו. מכיון שלרוב כל הקושיות נבעו מתוך אי ידיעה מספיקה או משום סילוף פשט הגמרא שבנידון, לא עצרו הנשאלים כוח וצחקו לו בפניו או שאמרו לו בלשון ברורה. — טעית במחילה מכבודך! דבר זה הכעיסו מאד והגיב בקולות וברקים וגידף את כל הלומדים שאינם יודעים ולא כלום ומתיימרים להיות תלמידי חכמים, רק בחור אחד היה בבית המדרש שידע להסתדר אתו. הלה, כשהיה ל"י פונה אליו בשאלה „חמורה" היה אומר לו שהשאלה היא באמת יוצאת מן הכלל וצריכה עיון

רב. עשה את עצמו מעיין קמט את מצחו ואחרי שעה ארוכה פנה לל״י בלשון רכה ובזהירות גדולה בזו הלשון: — אולי הפשט בגמרא הוא באופן כזה? (כלומר: שעד כאן הקושיא ומכאן ואילך — התירוץ). שמע השואל וקפץ מלוא שמחה: — שד יקחך! יש לך ראש ברזל!... ירא השם היה האיש וחסיד נלהב. לפנים נסע לרבי יחזקאל ז״ל משינאווא ואחר כך לנכדו הרבי מקולוצ׳יץ ז״ל. סיפר עליהם נסים ונפלאות. ומכיוון שהיו כאלה שלא רצו להאמין לו — לא רק מתנגדים אלא גם חסידים — כאב לו הדבר מאד: — יהודים מאמינים בני מאמינים לא יאמינו ברבי? ושוב הסתדר אתו אותו הבחור בעל „ראש הברזל״, הוא קיבל את סיפוריו כמטבע עובר לסוחר ועל כן תיארו ל״י כחסיד אמיתי. מצבו החמרי היה לא רע. יש שאמרו שהוא עשיר ויש שאמרו: לא דווקא. לכל הדיעות: פרנסה לא חסרה לו. אלא שדא עקא שסבל מצער גידול בנות. שלוש בנות היו לו, הרבה הרפתקאות עברו עד שהצליח להשיאן ואחרי שהשיאן — לא ילדו נכדים. עברו כמה שנים לבנות הצעירות ויותר מעשר שנים לבת הגדולה ובנים אין. הרעיש ל״י עולמות בשמים ובארץ, הזעיק רופאים וכל מיני מומחים ובעיקר התרפס לפני רבו עד שסוף כל סוף הבטיחו הרבי שהבת הגדולה תלד זרע של קיימא. וכן היה: בשנת השתים עשרה לנשואיה ילדה בת. ותהום כל העיירה ותשמח בשמחתו של הסבא, ויותר מכל שמח כמובן הסבא שמחה כפולה: — על הנכדה שנולדה לו ועל ה„מופת״ של הרבי. נתקיימה ברכתו ויראו הלא מאמינים וייבושו.

והנכדה גדלה ופרחה, גדלה ופרחה, והסבא ראה בה חזות הכל.

ב.

היה זה בשנת תש״ו. כשבאתי למחנה הנידחים בברלין המערבית נתבקשתי מאת הרב של המחנה, הרב פ. לבקר אותו דחוף בענין כאוב מאד. כאשר ביקרתיו קבלני בדברים הבאים:

— חכיתי לבואך כמו לביאת המשיח! — כמו לביאת המשיח? — כן, כמעט כמו לביאת המשיח — ענה וגלל לפני את הפרשה דלהלן:

ישנה במחנה בת ישראל אומללה, ובעלה הלא יהודי, ושני בניהם. יום יום מבקרת היא אצלו ומתנה את גורלה המר: אותו גוי שהיא גרה אתו, מסר נפשו עליה בימי השואה, והצילה מצפרני הנאצים, הוא עשה את זה לכתחילה לא לשם כוונה מיוחדת, ואולם אחר כך לא יכלה לעמוד נגד הפצרותיו, וילדה לו שני בנים, ואולם הבטיח לה אז להתגייר כתום המלחמה, ועכשיו רוצה הוא לקיים את הבטחתו, להתגייר וגם למול את עצמו ואת הילדים. דעת הרב היתה שהואיל ולפי הדין הילדים הם יהודים, והואיל וגם האב רוצה להתגייר — מחובתם לגיירם ללא דיחוי, וביקש לגמור את הדבר בהקדם האפשרי. אבל עמד לו בדרכו ר׳ ד. אחד מחסידי ליובאוויטש — שהתנגד בכל תוקף לדעתו של הרב, והביע כל מיני חששות נגד ההתגיירות הזאת של האב. ובכן, נתבקשתי מאת הרב להתערב בדבר, לעמוד לימינו ולעזור לו להביא את הענין לידי גמר, כלומר: להכניס את האבא והילדים לבריתו של אברהם אבינו.

בשמעי את סיפורו של הרב הזדעזעתי. הבין לא יכולתי האיך אפשר לו לאדם מישראל — ונוסף לזה גם חסיד — לדחות את בת ישראל אומללה ולהשיב את פניה ריקם? ואודה ולא אבוש כי יותר משעניינה אותי השאלה מבחינה הלכותית — עניינה אותי מבחינה אישית. בכל זאת כדי לקיים: „הוו מתונים בדין״ — החלטתי לבקר קודם כל אצל הזוג לא־זוג זה, כדי לשוחח אתם ולעמוד על אפיים מקרוב.

כשנכנסתי לביתם התחיל ראשי מסתחרר — ראיתי לפני את נ כ ד ת ו של גיבור סיפורנו.

ג.

מכאן ואילך נגזלה ממני מנוחתי, לא רק גורלה של האשה נגע ללבי, אלא בעיקר לא יכולתי להשיח דעתי מר׳ ל״י. צילו לווה אותי על כל צעד ושעל. ראיתיו בלילה בחלומי וראיתיו ביום, ונדמה היה לי שהוא עוקב אחרי, אינו נותן לי להתחמק ממנו — הא כיצד? היטלר הכרית את כל צאצאיו והשאיר את נכדתו זו, היחידה, ואנחנו גם את זו נכחיד ולא נרשה לה להיות בת ישראל? לל״י אתה רוצה לעשות את הדבר הזה? ופניו היו כה עגומים, כה עצובים, שלא יכולתי לעמוד בפניהם, החלטתי — יהי־מה! את המשפחה הזאת צריכים להכניס תחת כנפי השכינה וכנסת ישראל!

כאשר שבתי להרב פ. מצאתי אצלו גם את ר׳ ד. כשהוא עדיין עומד ומתווכח ואינו רוצה להסכים בשום אופן לדעת הרב, אמרתי לר׳ ד.:

— הלא בטח ידוע לך מה שמספרים על הרבי רד״ב ממזריץ ז״ל, ששמע פעם כרוז, שאיבד את חלקו לעולם הבא? ברגע ראשון חלשה דעתו ואולם תוך כדי דיבור התאושש ואמר: — אדרבה! מעתה יכול אני לעבוד את השם שלא על מנת לקבל פרס! חכיתי שניה והוספתי: אחרי מה שקרה לנו צריך כל יהודי להיות מוכן, אפילו לוותר על חלקו לעולם הבא, ובלבד לעשות משהו למען כלל ישראל ולמען ישראל. נניח שאני חוטא ופושע בזה שאני אומר לגייר את המשפחה הזאת — ונניח שאני מאבד את חלקי לעולם הבא — אבל מוכן אני לזה.

הסתכלתי בפניו של ר״ד וראיתי שדברי עשו עליו רושם והמשכתי הלאה: — אלא מה? הרי גם אתה חסיד לפחות כמוני — למה שאני לבדי אפסיד את כל עולם הבא שלי ולך יהיה הכל? הבה ונעשה שותפות ונקבל על עצמנו את העבירה הזאת אפסיד אני חצי ואתה חצי וישאר לנו עוד חלק בשבילנו...

צחוק קל עבר על שפתיו של החסיד הליובאוויטשי ובקול חוצב להבות אש הכריז: — ניצחתני ר׳ יהודי! מסכים לשותפות!

יצאתי את ברלין ואחרי כמה שבועות חגגו במחנה את חגיגת הכנסתם לבריתו של א"א של האבא והילדים.

*

עברו כמה שנים וכותב הטורים האלה פגש את ר' ד. באחד הרחובות בתל־אביב. אחרי חילופי דברים שיגרתיים סיפר לו ר"ר שהוא יושב כיום באחד הקיבוצים של... השומר הצעיר ועובד אצל בנו במשק.

בלא כוונה מחושבת מראש זרקתי לחלל העולם את השאלה: — ומה עם החלק השני של העולם־הבא?

...לתקן עולם במלכות שדי

לזכר היהודים הפשוטים והתמימים

א.

הפעם, יסופר על יהודי סתם „עמך", הנראה לכאורה אבק־אדם שלא כדאי ליחד את הסיפור עליו, אלא שהמספר חושב כי יתכן שאותו „אבק" הוא־הוא שהיה בו אותו משהו הקרוי אדם. יתכן שהוא היה יהודי יפה באמת, אם לא כאן בעולם השפל הזה, שמשקלו של האדם הוא לפי הנראה לעין, — הרי שם, בעולם האמת, במקום שהכל נמדד ונשקל לפי קנה מדה פנימי־אמיתי. וכבר נאמר: — „קטן וגדול שם הוא" — כלומר: שם, בעולם האמת, יודעים מי קטן ומי גדול...

וכשם שכל סיפורי המספר מטרתם להדליק נר זכרון לקדושים שאבדו בשואה, כן גם מטרתו של הסיפור דלהלן. ולא עוד אלא שאם נמצה עומק הרעיון נראה שיותר מצווים ועומדים אנו להעלות את דמויותיהם של אותם עלובי החיים והמות שלא כובדו לא בחייהם ולא במותם מאשר „היהודים היפים". ולמה? — אל"ף: משום שהאחרו־נים, בין אם השאירו דורות או משפחה אחריהם ובין אם לא השאירו — מזכירים אותם שרידי העיירה. אם מחמת חשי־בותם ואם מחמת דברי תורה שלהם ואם מחמת מעשיהם הטובים, המפורסמים, שטרם נשכחו. ואילו הראשונים, היהודים הפשוטים והתמימים — אם לא ימצא אחד כזה „משוגע" לאותו דבר — לזכור ולהזכיר את זכרם — מי יעלה את זכרם?... בי"ת: אם הכוונה לא להשכיח את אלה שאבדו ולא נמצאים כיום, הרי ככל שהאסון גדול בהעדר גדולי ישראל ותלמידי־חכמים וחסידים ואנשי מעשה שניספו בשואה — בכל זאת לא אלמן ישראל ועדיין נמצאים, תודה לא־ל, וימצאו עד ביאת גואל צדק, רבנים וצדיקים, מלומדים ואנשי מדע וכו' וכו'. ברם אותם יהודים תמימים וקדושים שהיו בדורות הקודמים, אינם כיום ובדרך הטבע לא יהיו עוד — — —

ובכן, יעלה ויבא ויגיע זכרונו של אחד תמים ר' פלוני וביתו.

ב.

ראית לפניך אדם בעל קומה בינונית, רחב־כתפיים וגוף מוצק, ראש גדול באופן יוצא מן הכלל ופנים עגולות שמנמנות, שלמרות היותן עטורות זקן סמיך ומדובלל נראו בהן סימני יופי וחן. מצחו היה כפי שהגדירוהו ליצני העיירה: „מצח רמב"ם" — כלומר: רחב ומנומר קמטים כשל מי שהוגה כל ימותיו ולילותיו בסוגיות חמורות ובעיות עמוקות. ברם, כתר פניו, היו עיניו הגדולות השחורות שהביעו רוך וחמימות, אהבה ורחמים וטוב לב. בניגוד לשקר המוסכם שכל אדמדם הוא כעסן ורגזן, היה ר' פלוני ההיפך מזה: אדם נוח מאד שרק לעתים נדירות מאד הצליחו להוציא אותו מכליו. בדרך כלל אפשר היה להרגיזו רק כשפגעו בבבת־עינו: ברבי ר' ח"א שפירא זצ"ל ממונקטש (אגב: הוא ועוד כמה „למדנים" כמוהו קראוהו: — דיצר „אומקאט־שער"...) אם מישהו העיז להוציא הגה מפיו נגד הרבי, מוכן היה אפילו לתת „מחנת (מחנת בחי"ת כלשונו) יד"... ברם ענינים גשמיים־חומריים מעולם לא יכלו להוציא אותו מידי שלוותו הנפשית וסבלנותו הטבעית. יכול שכל מדותיו אלה נבעו ממדה יסודית אחת ועיקרית שנחן בה: הוא היה ענוותן גדול ושפל־רוח. ידע את ערכו הפעוט בתורה והש־כלה, בתרבות ונימוסין, ומסתבר שחשב שלא יתכן שחדל אישים כמוהו יעיז להיות גם אדם רע וכעסן. תאמרו: וכי מה יש כאן רבותא שהיה ענוותן? הרי באמת היה בור בתורה וחכמה ונוסף לזה גם עני מדוכא? — התשובה כבר ניתנה בספרים הקדושים שככל שאדם הוא בור יותר, כך יכול הוא להיות דווקא יותר דל גאה, והדברים עתיקים.

עם כל מעלותיו הנ"ל היתה התנהגותו בהרבה דברים כשל בור ועם הארץ, מחוסר חינוך מתאים בבית הוריו ומחוסר ידיעות אלמנטריות בהלכות דרך ארץ. על כן ראוהו לא פעם עושה דברים שאין הדעת סובלתם, להסתבב בשוק ולצבוט חתיכות־חתיכות לחם מככר שבכיסו ולטחוב אותן מנה גדושה לפיו — היה אצלו מהדברים היום־יומיים וטב־עיים בהחלט; לגשת לבאר שבככר־העיירה, להתכופף ולשתות ישר מהדלי כשליש ממנו — דבר רגיל בהחלט; לגשת לסוס העומד בשוק וללטפו כבנו־יחידו — דבר של מה בכך... למרבה המזל, או הצער, היו לו שני בנים, ברי־אורין וביחוד הצעיר שבהם, שהיה בעל לב רגיש ונשמה פיוטית ועדינה — שנפשו כאבה ודאבה מאד למראות נגעים אלה שבהתנה־גותו של אביו והרבה־הרבה מרץ והסברה השקיע באביו שיחדול ממעשים אלה הסוגעים בו בעצמו ובביתו. אבל לשוא היו תחנוניו ומאמציו, וכך אמר אבא: עד שאתה מטיף מוסר לאביך על מומיו החיצוניים צא והטף מוסר ל„יהודים היפים" על מומיהם הפנימיים, על צביעותם, גאוותם והתנשאותם, שקריהם ועוד, — — — לכאורה ישאל השואל: דברים מחוכמים ויפים כאלה מהיכן הגיעו לפלוני? — תורה לא למד, נימוסין לא רכש — מנין דברים בעלי תוכן רב כזה ליהודי כזה? — שאלה יפה שתשובתה מסתברת: ספק רב אם ר' פלוני דנן הבין את עומק משמעות שאלותיו

הנוקבות. ברם דברים מעין אלה שמע תכופות מפי הרב רבי נחמיה שפירא זצ"ל, אשר רגיל היה לשלב בדברי תורה שלו בסעודה שלישית של שבת דברי מוסר מעין אלה, וגבור סיפורנו, מעריצו המובהק, קלט דבריו וחזר עליהם. ואמנם אם האב לא הבין משמעות דבריו שהוציא מפיו — הבן, בעל המחשבה והמתמיד הגדול בספרי מוסר וחקירה, ידע והבין מאד מאד עד כמה צודק אבא.

וכאן יחרוג קצת המספר ממסגרתו ויספר קצת על הבן. הוא היה כשושנה בין החוחים בבית אבא. כי גם האם לא היתה מצטיינת ביותר לא בהשכלתה ולא במדותיה, והוא סבל מאד מזה. היה לו רגש נחיתות וחשב את עצמו לאומלל ביותר. הרבה פעמים אמר לידידו הטוב ביותר — בחור בר־אורין ובן עשירים שבחר בו לחבר בגלל נפשו העדינה והתמדתו בלימודים — „כמה אני מקנא בך שאתה יכול לקיים „כבד את אביך ואת אמך", לא רק משום שכך צווה השם, אלא משום שהם באמת ראויים לכבוד ואילו אני... לשוא ניסה חברו לנחמו כי חלקו גדול יותר לעולם הבא, משום שמקיים מצווה רק משום שכך צווה השם, הוא לא התנחם. „וכי מה איכפת לי — היה אומר — חלק לעולם הבא? וכי לא אמר רבי שמחה בונם מפשיסחא זצ"ל: — העובד את השם בשביל עולם הבא, הוא „שנורר"? אלא שזה אוסף פרוטות וזה — „עולם הבא"... — נסתתמו טענותיו של החבר — — —

ג.

נחזור לר' פלוני. אם בשטחים של נימוסין במרכאות והתנהגות לא מצטיינת ביותר, היו לו כמה מתחרים, הרי בשטח אחר, ודווקא חשוב, היה הוא כמעט יחיד בעיירה — בשטח אמירת תהלים. כיום בישראל, כאשר אנשים סובלים מעודף זמן, מטכסים עצות כיצד „להרוג את הזמן", ברם לפנים בעיירה לא היתה קיימת בעיה זאת: או שעסקו בתורה או שנכנסו סתם לבית המדרש לראות, לשמוע ולהינות מהדהוד קול התורה של חובשי בית המדרש, או שאמרו תהלים. גבור סיפורנו היה לו הרבה זמן, חנות מאניפקטורה או מכולת לא היה לו, פרנסה אחרת קבועה — גם־כן לא, ממה התפרנס? הלך לכפרים לקנות כל מיני „מציאות" אצל הגויים ולפעמים גם מכר משהו. בדרך הליכתו — אמר תהלים, בתחילה מתוך הספר ואחר זמן — כאשר כבר חזר יותר ממאה פעמים ואחת על פרקי התהלים — אמר בעל־פה, כאשר הלך וכאשר נסע ליווהו פסוקי תהלים. הוא לא הבין את תוכן הדברים אבל ידע שזהו ענין גדול מאד. כבר שמע מפי הרב ממונקטש — (או בלשונו: אומקטש) בשם מישהו גדול שאמר: איזה הפלא ופלא? — בא יהודי ואומר מזמורי תהילים, אשר הרבה מהם תוכנם קללות נמרצות... והנה יהודי שופך מספר דמעות באמירת קללות אלה והקב"ה עוזר לו... ובכן יכולת לראות לפעמים את ר' פלוני, כשהוא הולך בדרכו לכפר, ממלמל משהו ודמעות זולגות מעיניו — לא פעם היה מתאונן שקשה מאד היא לו ההליכה לכפרים — לא בגלל ההליכה כשלעצמה, אלא שקשה לו להתאפק ולא לבכות... ברם כל זה בדרך ואולם בבית, כל־שכן בבית הכנסת או ב„קלויז" — כאן נשם לרווחה. קולו היה רועם כגלגל חמה ברקיע ובכיותיו עלו השמימה כאשר הסתער על התהלים שלו. לא תמיד היה „שווה בשווה" עם העברי, קל וחומר עם מלעיל ומלרע... אבל — איך זה שמע מר' נחמיה הקדוש? — העיקר הכוונה הטובה והרצויה ומה התכוון בתהלים שלו? — לפרנסה — חס ושלום! אסור לחשוב על שטויות כאלה בשעת אמירת תהלים — רק בתפלה מותר — כך אמר ובוודאי היה נימוקו עמו... אלא לשם מה? — לשם המשיח שיבוא, ענין המשיח שיבוא היה בשבילו חשוב ביותר. וכך הסביר: אם המשיח יבוא, הרי תהיה תחיית־המתים —ואם תהיה תחיית־המתים — כלומר: שאלה שכבר מתו יקומו לתחיה — כל־שכן — כאן נראה צחוק רחב על שפתיו — כל־שכן שאלה שטרם מתו שלא ימותו?!.. זהו רבותי כל הענין: שלא ימותו! — לא לא לחינם אמרו בשם תלמיד חכם פיקח אחד שאמר בהקשר לדבריו אלה: — מה שיהודי תמים יכול לחדש מתוך פשטות ותמימות — עשרה חכמים לא יחדשו — — — —

ואם בכל השנה היה ר' פלוני עסוק בעיקר בתהלים, הרי בהגיע ימי הרחמים והסליחות נתוסף לו עיסוק חדש: סליחות. ושוב אין צורך להדגיש שכאן בכלל לא מצא ידיו ורגליו, לא בעברי ולא בניגון ונעימה. שפת הסליחות היתה בשבילו בכלל כמין חידה כפולה ומכופלת שאין להבין אותה ולא לדעת את דרכה. ברם דווקא משום כך, דווקא המסתוריות הזו של המלים — משפטים אלה — הביאתו לידי הערצה תהומית של תפלות אלה. אם באמירת תהלים היה צורך שיתחיל לאמר לפחות כמה מזמורים עד שיתחמם במקצת ויפתח את זרם דמעותיו, הרי מספיק היה שיפתח את ספר הסליחות, או אפילו שיקח רק את הספר ביד וכבר הדפים היו רטובים מדמעות, רגיל היה לאמר ר' מנדל — חסיד נלהב ותלמיד חכם גדול — למתלוצצים לר' פלוני: — תאמינו או לא תאמינו, בטוחני שהשטן מפחד יותר מדמעותיו של ר' פלוני העם הארץ מאשר מכוונותיו של ה... (משום כבוד הנפטר לא נזכיר את השם).

עד כאן בשנים כתיקונם.

ד.

כשהתחילו השנים האיומות של שלטון הנאצים ימ"ש והתחיל הסבל הכפול: הגופני והנפשי שפגע בבתאחת בעשירים ועניים גם יחד — כלומר: בעשירים, כי הם הרגישו מיד בהשפלה הנפשית — רוחנית) בהיותם מטרה ראשונה לרשעים להשפילם ולזלזל בהם לעיני כל, על־ידי כל מיני משימות בזיון ועבודות פרך שהטילו עליהם לעשות בפומבי: ובעניים — כי הם היו הראשונים שסבלו מרעב, מבלי היות להם לפרנס את ביתם אפילו יום אחד — היה ר' פלוני

כחולם חלום. רגיל היה לראות כדבר טבעי בהחלט את חלוקת העיירה בפרט וכל עולם בכלל לשני סוגי אנשים: אנשים שיש להם כל טוב ושלהם מגיע העושר והכבוד והמשרה וההוד — ואנשים כמוהו, עניים ממש ועניים בדעת שגורלם לסבול ולידום. והנה פתאום — מהפכה כזאת! הכל סובבלים... רבות טרח לעכל תופעה לא נורמלית זאת ולא הצליח. בת־קופה הראשונה, יכול היה „לנחם" את עצמו במקצת שבכל זאת עדיין לא נהפכו לגמרי סדרי בראשית, שהרי עדיין לא חוסלו המחיצות לגמרי. העשירים, עם כל סבלם, היה להם מה לאכול והעניים — לא. אבל בתקופות הבאות, כאשר הרעב חדר לכל השכבות והציק גם להרבה עשירים שלפני המבול — היה לגמרי אובד עצות. — „סוף העולם" — כך אמר — אומר אני לכם רבותי, סוף העולם". הנה קיים עולם מעולם לפי סדרים קבועים: חכם וטפש, עשיר ועני, מכובד ונבזה וכו' — והנה באו הם ימ"ש, ורוצים לעשות סדרים חדשים!... הם השתגעו רחמנא ליצלן! — — —הדבר לא יעלה ולא יבוא!

ועדיין היה לו נחמא פורתא: תלבושתם של העשירים היתה עדיין יותר טובה ויותר יפה משל העניים — — — ובכן — העולם אינו הפקר לגמרי... כך ניחם את עצמו, כי בניגוד לאחד ממכריו ששמח בפומבי ואמר: הנה השוו־יון המלא של עני ורש! — — — לא יכול היה הוא, הענוותן הגדול והסבלן הגדול, שפל הרוח ואוהב ישראל בתמימות ובאמת — לא יכול היה לשאת את חרפתם וסבלם של אלה שכל ימיו חשב אותם לעליונים ולמיוחסים. כל שכן שלא עלה על דעתו למצוא סיפוק מ„שוויון" זה. על אחת כמה וכמה שהיה רחוק כרחוק ממזרח ממערב משמחה לאיד — — —

ברם, הגיעו זמנים יותר גרועים שלא רק שהוא היה שווה למיוחסים אלא שפתאום ראה שמעדיפים אותו עליהם. הגיעו הזמנים של ה„סלקציות". מה ראה ומה לא ראה? — ראה איך שכולם, כולם עומדים יחד בשורה — כולם כעשיר כעני -- כמיוחס וסתם יהודי — כולם יחד! ולא עוד, אלא שהרבה יהודים יקרים מקבלים מכות איומות על אי־עמידתם יפה בשורה והוא — הוא הבור, הקבצן מאז ומעולם — הוא מוצא חן בעיניהם. מעולם לא יחס את עצמו עם גופו האיתן ושריריו החזקים ולא ראה בהם שום דבר של ערך — אדרבה — יהודי צריך להיות — יהודי! ולא להיראות כעשו... והנה כאן — מעדיפים אותו דווקא בשל מעלותיו אלה. יותר מזה: כאשר התחילו שולחים יהודים ל„שם" — למקום שממנו לא חזרו עוד — השאירו אותו ושכמותו, בשל „חיוניותם למאמץ המלחמתי"... נפשו דאבה עליו מאד למראה כל הדב־רים הלא־נורמליים האלה ואילו היה אפשר היה נותן את נפשו במקום אלה שעד עתה הוא מכיר בגדלותם ובעליונותם עליו — — — הנה כי כן מלבד סבלו שלו ושל ביתו — הסבל שכיום כבר ידוע לכל — היה לו גם צער מסבלם של אחרים. ואין המספר יודע להכריע מה כאב לו יותר — — —

ה.

וכך בימים הנוראים. נוראים ממש. על אף הסכנות הכרוכות בדבר נמצאו מספר יהודים שהחליטו להתפלל בציבור, ביניהם היה גם ר"פ. וכאן עלינו לחזור ולציין כי דווקא בימים הקשים ההם של שלטון ממשלת הרשעה של הנאצים ימ"ש, חדל להרקיע שחקים בתהלים שלו. אמנם פיו לא פסק מלאמר פסוקי תהלים בכל מקום וזמן שהיה אפשרי, אבל לא ברעש ולא בקולי קולות אלא בלחש־רחש שכמעט רק הוא לבדו שמע ולא אחרים. כן גם לא בכה כדרכו מעולם. לכאורה: הרי תמוה הענין: הא כיצד? וכי דווקא בימים הנוראים והטרופים האלה הוטב מצבו? וכי מצבו השתפר דווקא בימי רצוח הרוצחים וטרוף הטורפים? הרי ההיפך הוא הנכון! אלא שכך אמר: — בזמן שהכל בוכים, גם הרב וגם העשיר, גם המלומד וגם החכם — מה לאיש כמוני לערבב את בכיי הזול לבכיים?... אם השם יתברך לא ישמע חס ושלום לקול בכי הגדולים — מה ערך לבכיי? — — —

איש לא שם לב לתמורה הזאת שחלה בר' פלוני כי מיהו ומהו שבכלל יתענינו בו?... ברם הרב הקדוש רבי נחמיה שפירא, זצ"ל, לא נח ולא שקט וקיבל על עצמו לעשות הכל כדי לפתוח את מקור דמעותיו. בעת צרה כזאת — אמר — נחוצות מאד דמעותיו של יהודי פשוט ותמים כמוהו. גם בשנים כתיקונם הקב"ה מתאווה לדמעותיהם של „עמך". כל־שכן בימי אימה חשכה כאלה. לפני הימים הנוראים מסר לו הרב „מחזור" עברי־טייטש, כדי שילמד ויבין תוכן התפלות. כאשר התחיל לקרוא ב„טייטש" אורו עיניו. נפתחו לפניו עולמות חדשים. כמה מתוקות הן התפלות! כיצד היה אומלל כל השנים כאשר התפלל ולא ידע מהו מתפלל?! עכשיו — עם „הטייטש" נפתחו מעינות דמעותיו. את כוונות התפלות ממש, לא ידע גם עם ה„טייטש" אבל משהו כבר תפס. כבר בימי הסליחות נפתחו מעינות דמעותיו והיה הולך ובוכה, הולך ובוכה — — — ברם בהגיע ראש השנה יצא מכליו. הנה תפלת „ונתנה תוקף", הוא ידע תמיד ש„כאן צריך לבכות", אבל היום — כמה מתאימה התפלה למצב בו נמצאים?!—

— „כ־ב־ק־ר־ת ר־ו־ע־ה ע־ד־ר־ו" — הוי, הייליקער טאטע! הרי מובילים אותנו — הוא ממשיך בתפילה, הוי טאטע, הרי מובילים אותנו כ„מ־ע־ב־י־ר צ־א־נ־ו ת־ח־ת ש־ב־ט־ו" ... „כן תעביר ותספור ותמנה נפש כל חי" — פרץ בבכי מר, כי כאן הגיע לפי פרושו לנקודה הרגישה ביותר. הרי זהו הדבר שבגללו לבו מתפלץ כל הזמן: „נפש כל חי" — הכל שווים. כקטן כגדול, וכי אפשר לו לעולם להתקיים ככה?!... רבונו של עולם — התייפח בבכי מר — החזר את העולם לקדמותו, שידעו הכל שיש אלוקים, שיש קטן וגדול — — —

בכיו הלך וגבר, הלך וגדל עד שפתאום נשתתק והתעלף במלים:

— עשה שהעולם יהיה עולם — — —

משה מוסלר

אנשי סגולה ותמימים

ר׳ אייזיק הוללס

לא חסרו ולא יחסרו יראי שמים, כל עוד קים עם ישראל בעולם. יהודים, החרדים לקיים מצוות בוראם ונזהרים במצווה קלה כבחמורה, מספרם רב. בעיקר ניכר היה רישומם בעיירות הקטנות בתפוצות הגולה. אף עיירתנו, נמנתה על אותן העיירות שחסידים ואנשי מעשה הוו בה את הרוב.

לאמתו של דבר, גם בין יראי שמים היו דרגות, שלא כל מי שנטלם לעצמו או שנתנו לו על ידי אחרים ראויים היו לאיצטלא זו.

בין המעטים, שהגיעו לדרגה עליונה זו של יראת שמים, במובנו הרחב של מושג זה — לפי עניות דעתי — היה, ר׳ אייזיקל, כפי שנקרא על ידי כל אנשי עיירתנו. אף־על־פי שלא נתמנה רשמית מטעם ראשי הקהל להורות ולדון בעניני איסור והיתר, רבים היו המשכימים לפתחו, שואלים ונוהגים על פיו.

משמש היה את הרבים, שלא על מנת לקבל פרס ונזהר היה בכבוד כל אדם, לרבות ילדים, שבאו בשליחות אמם לשאול שאלה באסור והיתר.

ברם, פרנסתו היתה בצמצום כזה, שאין אדם בימינו מסוגל להעלותו על דעתו. פליאה בעיני, כיצד החזיק אדם זה כוח לעסוק בתורה יומם וליל פשוטו כמשמעו? פניו קרנו מאור תורה, וארשת של עניוות טבעית, היתה שפוכה עליהם. סבור אני, שהצייר שצייר את דיוקנו של הגאון מווילנה, דיוקנו של ר׳ אייזיקל שמש לו דגם. כל אימת שאני נזכר בו — למרות השנים הרבות שעברו מאז — חש אני ביראת הכבוד, שנפשי רחשה אליו.

אבי ז״ל, שלא נמנה על החסידים וידוע היה כמתנגד, נעשה חסידו של ר׳ אייזיקל, והיה יוצא ונכנס בביתו ואני בחברתו. זכור לי, שכאשר חזרנו הביתה בימות החורף מביקור אצלו, הייתי קפוא מקור. התנור שבביתו לא טעם מימיו טעם חום.

על טוב לבו מעיד המקרה בחייו הפרטיים; אחרי שאשתו לא ילדה לו משך עשר שנות נישואיהם, דרשה ממנו אמו, שיתגרש ממנה. ר׳ אייזיקל סירב בנמקו; „היא נישאה לי צעירה ויפה וכעת, איפה תמצא מי שישאנה?״

בבואו לבין הבריות, לא הגביה את קולו ומכל שכן, שלא עלתה על שפתיו טרוניה כלפי מישהו. את סבלו נשא בדומיה ושנות חייו המעטות עברו עליו בתפילה ובלימוד.

עליו ועל כיוצא בו, שרדו בעיירות נידחות בתפוצות, ניתן לומר, שלא נהנו מעולם זה כמלוא נימה ובמותם מסרו את נשמתם לבורא בתודה, שגאלם מעולם עכור זה. נשמתם צרורה בצרור קדושים שהנם „מלח העולם״ ובזכותם תלוי קיומו.

ר׳ אייזיק שמש

הנחה מוסכמת, שאין שום בר דעת יעורר עליה הנה, שמשרת ראש הקהילה, עדיפה ממשרת השמש באותה קהילה. הראשונה, שכרה בצדה, כבוד ותוקף. ואולם השניה, עניות ופחיתות הכבוד מתלווים אליה.

ברם, בנידון ר׳ אייזיק השמש, הנחה זו, בטלה ומבוטלת מעיקרה. אנשי עיירתנו נהגו בר׳ אייזיק כבוד יותר, מאשר לגבי ראש הקהילה. היחס אליו, היה, כאל איש, שבלעדיו אין העיירה יכולה להתקיים.

בערבי שבתות וחגים, כשהחמה נסתלקה מראשי האילנות, הזדיין ר׳ אייזיק בפטיש העץ הכבד, שהיה שמור אצלו מדורי דורות, ועל אף זקנותו המופלגת, עבר במרוצה על יד כל שער בית בכיכר השוק, הקיש עליו פעם ופעמיים, והכריז בקול: „לבית הכנסת״. „אין שול אר א א א ן״.

קולו הדהד בכל השוק, ומיד נסגרו החנויות. לא נמצא אדם בכל העיירה, שהיה מרהיב בנפשו, להשאיר את חנותו פתוחה, אחרי הכרזתו של ר׳ אייזיק.

לימים, הגיע לעיירתנו שר מחוז חדש, שמנהג הכאת הפטיש בבתי היהודים, לא נראה בעיניו, וגמר אומר לבטלו.

ראש הקהילה נקרא להתיצב לפניו, והלה, הזהיר בו, לחדול ממנהג זה. ראש הקהילה ניסה אמנם לטעון, שמנהג זה מקובל בעיירה זה דורות, ושייך לפולחן הדת, כשם שצלצול פעמוני הכנסיה, מקובל לגבי הנוצרים. ברם, שר המחוז, ששנאתו לישראל ידועה היתה לכול, לא נטה לוויתורים והפקודה נשארה בתוקפה.

משנודע הדבר לר׳ אייזיק, נכנס מיד לראש הקהילה, התיצב לפניו, הכה בפטיש שהביא אתו על השולחן, והצהיר:

„לא עלה ואף לא יעלה בדעתי, לציית לפקודות שר המחוז, אף אם אצטרך להכלא בבית הסוהר לא אחדל ממנהגי זה. שליחי מצווה אינם ניזוקין. מובטחני מפי ר׳ חיים מצאנץ ז״ל בעל „דברי חיים״ ומיסד שושלת „צאנץ״, שידו הקדושה נחה על ראשי, שלא תארע תקלה על ידי בבית הכנסת, שאני משמש בו כל ימי חיי.״

וסופו של דבר; באותו שבוע שחלה הגזרה, נצטוה שר המחוז לעזוב את העיירה ושוב לא חזר אליה.מאליו מובן, שהגזרה בטלה, ושר המחוז שבא אחריו התעלם ממנה.

כבודו של ר׳ אייזיק, גדול היה בעינינו נערי החדר, ויקרתו היתה ללא שעור. הוא שלט לא רק על החיים, אלא, וזה העיקר, גם על המתים.

מקובל היה על כל תושבי העיירה, שמדי לילה בלילה, מתכנסים שוכני עפר בבית הכנסת להתפלל, ולא נמצא אדם, שיהין להיכנס אותה שעה לבית הכנסת. מי שנזדמן לו לעבור בסמוך לו אחרי שקיעת החמה, ובפרט, בסימטת שבין בית הכנסת ובית החיים, עשה קפנדריה כדי לא להסתכן חלילה...

על אחת כמה וכמה, שאנו, נערי החדר, פחד המתים הפיל את אימתו עלינו, ובעד כל הון שבעולם, לא הרהבנו להמצא בקרבתו בשעות הערב והלילה.

ואולם לגבי ר׳ אייזיק שמש, לא היה כלל קיים פחד מתים. יאולי כן? אלא, שאנחנו לא ידענו.

בימי סליחות ורחמים, נכנס בשעות הבוקר המוקדמות לבית הכנסת יחידי. אולם, הקדים להקיש על השער, פעם ופעמיים, כדי להודיע לשוכני עפר, שעליהם לפנות את המקום ולשוב למקום מנוחתם... היטיב את נר התמיד, שמקומו היה בכוך מיוחד, והעלה אורות בבית השם. לאחר מכן, הזדיין בפטישו, עבר במרוצה על פני שערי הבתים אגב הקשה וקריאה מונוטונית: „קומו לעבודת הבורא". „אין שול אַראַאַאַאַן".

נוסף על משרת השמש, שהכנסתה היתה מעטה, תפס גם את אמנות הנחתום. העוגות והכעכים שיצאו מתחת ידו, לא הצטיינו אמנם ביפין. חלף זה, הצטיינו בטעמן היהודי המיוחד... כלומר, מפולפלים ומבוצלים בימות החורף, וממו־לאים באוכמניות ובפטלים בימות החמה.

על אף זקנתו המופלגת, היתה אימתו עלינו. די היה שירים את מקלו עלינו, ומיד לא נשתייר מכל החבורה אף אחד מאתנו.

פרט ליום אחד בשנה, שנתנה לנו רשות לשלוט בבית הכנסת, ולעשות בו כעולה על רוחנו. יום זה, ערב תשעה באב, משנפטרנו מלמודי החדר ודרור קורא לנו, נגשנו למלאכה, להפוך את ספסלי בית הכנסת, השולחנות והעמודים, וכל מה שניתן להיעקר ממקומו, כדי להגדיל את החורבן...

ר׳ אייזיק, היה יהודי פשוט, אולם זכה ושנים מבניו, היו תלמידי חכמים, שהרביצו תורה בעירתנו, והבן השלישי, היגר ללונדון, והיה מחשובי העדה בעיר זו.

כשנסתלק לעולמו, פנה זיוו של בית הכנסת, ועירתנו נתיתמה משריד אחרון של שמשים, שראויים היו לשמם ולכבוד קהילתם.

תורתו של הרמב"ן (משה מנדלסון)

בטוחני, שהקשישים מבינינו, בעידן היותם דרדקים, זכו להיכנס בעול תפילה ותורה בחדרו של ר׳ אלי דוד ז"ל, ושני עוזריו המצוינים, היינו, הרצועה שהיתה תלויה על הקיר מעל ראשו, והחוטר המסוקס שבין אצבעותיו. שנים אלה, זכו להיכנס יחד אתו לגן העדן, וקבלו את שכרם על עמלם.

מקובל היה בין תושבי עירתנו, שרבי חיים מצנץ ז"ל, בעל „דברי חיים", הסמיכו להיות רבם של צאן קדשים, אגב הבטחה, שכל תלמידיו שיזכו ליהנות מתורתו, יהיו יראי שמים...

ר׳ אלי דוד, שלא היה ולא נמנה על הלמדנים המופלגים בעירה, הכניסני בעולמו של החומש, וקיים בי את הצו של „ושיננתם". ההתחלה היתה, בפרשה ראשונה של ספר ויקרא, כנהוג אז בכל תפוצות ישראל.

ואם ישאל השואל: מנין ידע רבנו לבאר לנו הזטוטים, פרשה זו באר היטב, שאף אחד מהתינוקות — לפי מושגנו היום כולנו היינו בגיל ארבע — לא ירד לעומקה, וחוזרים אחרי דבריו כתוכי זה, כדי שתהא שגורה בפינו, והיא זכורה לי עד היום?

יתירה מזה. אחרי שגדלתי וספר הספרים היה ללחם חוקי, התקשיתי להבין, מנין היתה לרבנו אותה לשון גרמנית נמלצת בפרוש המלים? הרי מעודו, לא יצא את תחומי העירה, ואף לא ידע לקרוא לועזית!

תעלומה זו, נפתרה לי רק אחרי שנים רבות רבות, ומעשה שהיה כך היה:

בימי מלחמת העולם הראשונה, זכיתי להיות נמנה על חיליו של פרנץ יוזף הראשון וללבוש מדיו. ביום מן הימים, קבלתי חופשה לבקר בבית הורי.

אחרי שנחתי קצת, הבחנתי שה„בנימין" בינינו, היינו, אחי אברהם, איננו. על שאלתי איפה הוא? ענתה לי אמי ז"ל, בחדרו של ר׳ אלי דוד.

כשנכנסתי לחדרו, של מי שהיה רבי, לבוש בגדי „מלכות", כלומר מדי צבא, קפץ הרבי מבוהל מכסאו, וכמעט שפרחה נשמתו. קיר"ה, או ביותר דיוק, פקידיו של שר המחוז הפולני, אסרו על אדם מישראל לעסוק בהוראה, אלא, אם כן הכין לתלמידיו בנין מתאים, כדוגמת הבנינים שהקימה הממשלה בשביל בתי ספריה. למעטים, ניתן רשיון ללמד בחדרם מספר קטן של ילדים.

מפקידה לפקידה, נשלחו הג׳נדרמים לסימטה, שבה התרכזו החדרים, לבדוק אם אמנם לא עברו המלמדים על החוק.

כשמצאו מלמד, שלא זכה לקבל רשיון, או שמספר תלמידיו עלה על המותר, יושב ומלמד את תלמידיו תורת השם, רשמו לו דו"ח, וגרשו את הפעוטים לבתיהם. על המלמד הוטל לשלם קנס, אגב התראה לא לפתוח יותר את „חדרו". הקנס שולם מקופת הקהילה. הרי ידוע היה, שהמלמדים עניים מרודים, ומשכר למוד או שכר בטלה שקבלו, לא הספיקו לפרנס את משפחתם בימי חול, ומכל שכן בשבתות ובחגים, על אחת כמה וכמה שלא היה בידם לשלם את הקנס.

בו ביום שנערך דינו של המלמד, נפתח החדר מחדש. הצו, ש„אסור לבטל תינוקות ישראל מלמוד תורה", גבר, על פקודת שר המחוז. לכאורה, הרי מפורש כתוב „דינא דמלכותא דינא". ברם, זו היתה גזירה, שחוקקה על ידי פקידים שונאי ישראל, שסכנה את קיומנו, ומשום כך לא השגיחו בה.

אין פלא איפא, שר׳ אלי דוד סבור היה, שאחד הג׳נדר־מים עומד לפניו. פניו חוורו ונשאר יושב כמשותק על מקומו.

מהרתי אליו כדי להרגיעו, ולברכו בשלום עליכם מסורתי. עברה שעה קלה, עד שהתאושש ורוחו שבה אליו. עיני שוטטו סביבי, כדי למצוא את אחי הקטן, ואגב, נוכחתי, שמאז ימי ילדותי, בישבי לפניו, מערכת השולחן

וכליו הספרים, שמהם שאבתי ראשית ידיעותי וכל שאר אביזרים, עדיין מצוים במקומם. הרצועה, שבה היה מלקה את הסרבנים, לשמאלו, וקופסת הטבק, לימינו. החוטר, שבו היה מראה את האותיות לתינוקות, תקוע לו מאחורי אזנו, והכרית, שעליה השעין את זרועו נתרבה כתמים, והזקנה קפצה גם עליה.

לפתע, נפל מבטי על החומש, שמונח היה בקצה השולחן, אותו חומש, שממנו למדתי את הפרשה הראשונה בספר „ויקרא", עם כל הפרושים „והאוסזאגכץ", כלומר, הבאורים התמוהים והמשונים, שהיו למעלה מבינתי הילדותית, ואפעל־פיכן, ידעתי לחזור עליהם בדיוק נפלא, בלי להחסיר אף תג...

כמוצא שלל רב, נטלתיו בידי, פתחתי אותו, ועל שערו המצויר קראתי: „מבואר על ידי החכם בלשון אשכנז משה מדסוי". הינו, משה מנדלסון, החכם והפילוסוף מברלין. את ספריו ופרושו, דנו החסידים לגניזה, ואסור היה לעיין בהם, ומכל שכן, ללמד מהם תינוקות של בית רבם. מיד נתחוור לי, שמהם שאב רבנו את באוריו הגרמניים לתורה.

מותר להניח, שרבון העולם לא הקפיד עם אותו יהודי תמים, ששמו של הרמב"ן. ודעותיו החופשיות, לא הגיעו אליו, ועל השגגות אין מעינישין. מסופקני, אם היה בין הורי התלמידים, אחד, שיעמידו על כך. ומה שנוגע לברכתו של רבי חיים מצנץ ז"ל. אין אני אחראי לאמיתתה. כה שמעתי מזקני עירתנו. במקצת כן נתקימה.

אילן שנגדע

אין עירתנו נמנית בין אלה העירות שזכו להוציא מתוכן חכמים וסופרים, ששמם ידוע בעולם היהודי. כוונתי, רק לחכמה חילונית. ברם, בנוגע לספרות תורנית וכל השיך למקצוע זה, אין אני בר סמכא לדון בו.

נתנה האמת להאמר, שאמנם, היו בינינו אחדים שהצטינו בידיעות, שהן למעלה מבינוניות. אלא, שבין חובשי בית המדרש שבכל עירה ועירה, נמצאו רבים כאלה. אלו היו זוכים לחנוך הדרגתי ומסודר, ייתכן, שהיו מגיעים לדרגה של מלומדים בחכמת ישראל, ואולי גם במקצועות חילוניים.

אחד מאלה היה, בלי ספק, חברנו חיים גרטנר, שהצטיין בידיעות ביבליוגרפיות. זכורני שהיה מונה וסופר, כל מאמר שנכתב על ידי סופר פלוני, בעתון, לפני שנה או שנתיים. כל שמות הסופרים, שכתבו עברית או יידיש, היו שגורים על פיו, ואת חבוריהם מנה על אצבעותיו. נמצאו בינינו כאלה, שמעולם לא בקרו בבית ספר ממשלתי, ואפעלפיכן, שלטו בשפת המדינה וידעו פרק בספרות גרמנית. הצמאון לרכוש דעת והשכלה, התגבר על כל מכשול. אנו, בני הדור שלפני יובל שנים, רגילים היינו לטפוסים כאלה, ולא היה בהם משום יוצא מן הכלל. סוג, זה מצוי היה בכל עירה ולאו דוקא בסטריזוב.

היה זה, בעונת חופשת הקיץ של שנת 1938, במוצאי שבת, נכנס פתאום למעוני אשר באנטוורפן, צעיר כבן שלושים וחמש ואולי יותר, והציג את עצמו כיצחק גולדמן, בנו של ר' אברהם גולדמן, מי שהיה רבי ומורי בתלמוד ונושא כליו. בהמשך השיחה ספר לי, שלפני שנתיים עזב עם אשתו וילדיו את סטריזוב, והגר לאנגליה.

זמן מה, התגורר בלונדון הבירה. למרות השתדלויות מצדו, ומצד חוגים קרובים לאחת המפלגות, שהתימרה באהבת ישראל, לא עלה בידו להשיג רשות ישיבה בארץ זו, ועבר לאמסטרדם שבהולנד. פרנסתו, מורה פרטי לתלמוד.

נודע לו, שבאנטוורפן, נתפנתה משרת מורה ללימודי קודש בבית הספר של קהילת החרדים, והרי הוא שוקל בדעתו, אם לקבל משרה זו. משום כן, בא אלי, בתור בן עיר, ובתור מי שהיה תלמיד אביו, להימלך אתי, אם כדאי לו לעזוב את אמסטרדם ולעבור לאנטוורפן.

נזכרתי בו, כשהיה יושב על ברכי אביו, בשעה שזה, שנן לי פרק בסוגית „רבי חנינא סגן הכוהנים"", במסכת פסחים.

קונם עלי, אם הרהרתי אותה שעה, שילד זה, יגיע במשך שנים לדרגת תלמיד חכמים מופלג בש"ס. ובעל ידיעות פנומינליות בחשבון.

בהמשך שיחתי אתו ניתן לי להכיר במקצת את תכונותיו ולעמוד על אופיו. אגב, נודע לי, שעסוק הוא בכתיבת ספר, בענין חשבון העיבור של הרמב"ם ז"ל. (עיין באגרות ח.נ. ביאליק, שקרא חלק מחבורו, ובמכתב אליו, הוא מעודדו להמשיך בעבודתו). לא תהא זאת הפרזה, אם אומר, שמי שמעיז להכניס את ראשו בסוגיה זו „לא לקטלא קניא באגמא ייחשב..."

חצות ליל עבר, כשנפרד ממני. לא זכיתי לראותו עוד. אחר המלחמה נודע לי. שמת מות קדושים, עם שאר יהודי הולנד במשרפות אושוויץ. לא הוא ולא אנחנו, זכינו ליהנות מפרי עבודתו. ייתכן, אלו נשאר בחיים היינו מתגאים בו.

חקרתי ושאלתי בין שרידי קהילת אמסטרדם, שנצלו מני התופת, אם ידוע להם משהו עליו ועל ספרו, שנשאר בכתב יד. לצערי, לא רבים ידעו עליו. ענו היה וחכם מסכן, שאיש לא שם אליו לב. חבל על אילן זה שנגדע לא בזמנו.

התמים

על אף ששים וחמש שנה שעברו מאז, הרי זה, כאלו עומד הוא חי לנגד עיני. נמוך קומה, כפוף גב, הלוכו מהיר, ומקלו שבידו צועד לפניו בעוז...

„עשיר עני" היה, כלומר, בעל בית, שהחניכה „חורבת רבי יהודה נתן", מתאימה לה...

את הנוסח שחרתו על מצבתו לא אזכור. מסופקני, אם אלה שחברו אותו, ידעו להעריך את טיבו של אדם זה. משוכנע אני, שהשתמשו בנוסח המקובל לגבי כל יהודי שהתפלל שלוש פעמים ביום, הינו: „איש תם וישר", וכו'.

הגדרה זו, לא תמיד היתה נכונה. לא כל מי שהיה תם, היה גם ישר, ולא כל ישר, היה תם. ברם, לגבי ר'

יהודה נתן, זוהי אמת לאמתה. כי אכן, הוא היה „תם וישר" ללא שמץ של הפרזה. אלא שבזה לא סופר אף מקצת שבחו. לפי עניות דעתי, ראוי היה שיחרתו על מצבתו רק שתי מלים: „צדיק הדור", כי כזה היה.

בנעוריו, התפרנס ממלמדות, וכשהזקין — ממכירת כוסית י"ש. וכעך, לבאי בית המדרש. סחורה זו, היתה שמורה בארגז נעול על מנעול, מתחת לאחד הספסלים בבית־המדרש.

הדרגה העליונה של עניות נתקימה בו, ואפעלפיכן, מעולם לא עלתה תלונה על שפתיו, ויתירה מזה, בטוחני, שלא הרהר אחר מדותיו של בורא עולם.

מעשה, שהגיע בן העירה מארצות הברית, לבקר קבר אבותיו. ביום הזיכרון, אחרי התפילה, הזמין את כל באי בית המדרש לברכת „שהכול". ידי ר' יהודה נתן, היו מלאות עבודה. פדיון כזה, לא התרחש בכל יום... אורחים מעבר לים, היו תופעה נדירה, ובפרט כאלה, שעוד מנהג הוריהם נתקיים בידיהם.

משנגמרה הטעימה והאיחולים המקובלים, הושיט האורח לר' יהודה, שטר של דולר שלם, אגב הערה, שכולו שלו, כלומר, שהוא מוותר על עודף...

ר' יהודה נתן, שם משקפיו על עיניו, הסתכל בשטר מכל צדדיו, החזירו ואמר: „אין זה כסף העובר לסוחר, אני מבקש ששים צ"ל.

לא הועילו כל הבאורים מצד אחדים שעמדו שם, שניר זה, שווה יותר מכפליים ממה שהוא דורש. הוא בשלו: „ששים צ"ל".

בסופו של דבר, לקח האורח בחזרה את השטר ונתן לו כתרים אוסטריים. רק אז אורו פניו של ר' יהודה נתן.

מאותו יום והלאה, היה מתפלל לאורחים מעבר לים, אלא, שתפילתו לא נתקבלה, ועד יום מותו לא נשנה אותו נס. אמרו עליו, שמימיו לא ראה ולא החזיק בידו מטבע של זהב, בערך של עשרה כתרים אוסטריים, ומפקפק היה אם בכלל קיים מטבע כזה. „ומה שהבריות אומרים... ואסור להוציא לעז על בני אברהם יצחק ויעקב...".

מאיר הרצקס

בין המעטים היה, שלא הוסיפו לו את הכנוי המקובל „ר'". סתם, מאיר הרצק'ס. מן הפשוטים שבפשוטים, אלא שבכל זאת, הצטיין במידה שלא כל אחד יכול להתפאר בה. הוא ידע את ערכו ולא היה מגביה את קולו כשנקלע בחברת בעלי בתים, ועל אחת כמה וכמה, בחברת לומדים.

מה שאין כן, כשנמצא בחברת הולכי כפרים ורוכליו כמוהו. כאן, היה מחווה את דעתו כשווה בשווה, ולפרקים כשמדובר היה בעניני מתים, היה הוא ראש המדברים.

בשבתות ובחגים אחרי ה„קדושא רבא", היה נוהג לבקר בבית המדרש ומכבד את כל היהודים היפים, לרבות את הרב דמתא, מקופסת הטבקה שלו. לא נמצא איש שהיה מסרב לו. „מנהג זה להנאות את כל אנשי העירה בהרחה מקופסתו — רגיל היה לומר — ירשתי מאבי ז"ל. ובשכר זה הריני גם מקברם כשמגיע שעתם להסתלק לעולם האמת.."

וזאת לדעת, מאיר, היה הקברן של הקהילה. אותו יום ששבק אחד מהעירה חיים לכל חי, לא יצא מאיר כדרכו לסובב בכפרים, אלא, נשאר בעיר והתכונן לתפקידו.

ראשית כל, טעם טפה מרה מהבקבוק שהיה מוכן לו בכיסו. אחר כן, נכנס לביתו של הנפטר, הסתכל בפניו של המת והפליט: „מת! נעשה מה שיאות לו!" והסתלק.

אחרי שגמר לכרות את הקבר, חזר העירה והשתתף בטהרתו. מובן, שבשעת הטהרה השתמש רק בבטוים עבריים כרגיל אצל אנשי החברא קדישא... „החזיקו בידים" „תפסו במי רגלים..." (בטוי זה, שגור היה בפיו מפרשת הקרבנות שבסדור) וכדומה. בתהלוכת ההלוויה היה מן הראשונים שהלכו אחרי המטה, והיה הולך ומונה את שבחיו של הנפטר. וכשסתמו את הקבר, היה עומד ומפקד כיצד יש למלאות את העפר שיהא יאה למת...

יהודי פשוט זה, זכה למה שלא זכו אחרים: בנו יחידו, הרצקה, היה מחובשי בית המדרש ונמנה עם הבחורים שידעו פרק בהוויות דאביי ורבא.

עני זה, חסך מלחמו הדל כדי לשלם למלמדים שכר טרחתם. זכורני, שבכל יום חמישי בשבת, בלכתו לבית המדרש לתפילה, היה סר לבית הרבי ומסר לידו שכר טרחתו.

אחרי מלחמת עולם הראשונה, משנפתחו שערי ארצות הברית עזב את העירה יחד עם בנו והיה לתושב ניו יורק ובה מצא את מנוחתו הנצחית. ת. נ. צ. ב. ה.

פקחים ולא פקחים
שלמה'לי ביר

סתם בעל בית היה, ולא נמנה בין היהודיו „היפים". אלא, שהתנהגותו היתה כצורבא מדרבנן... מעולם לא נמצא על בגדיו אף רבב כלשהוא. צועד היה עקב בצד אגודל, ונימוסיו כשל אציל פולני. בעל עין חדה ולשון שנונה, אלא, שנזהר היה להביע את דעתו על אנשים, שמטעם מה, לא נראו בעיניו. כאלה, רבים היו בעירה. מפרק לפרק, היה מפליט לתוך החלל, הערה חריפה דו משמעית, כלאחר יד, על חשבונו של הלה...

יהודי פיקח היה, ואפעלפיכן, לא עלה בידו לבסס לו מעמד בעירה. ומשום כך עבר לגרמניה, כרבים אחרים מאנשי עירתנו, שלא רצו, ושמא גם התבישו, להגר לארצות שמעבר לים. את פרנסתו שם, מצא בנדודיו על פני כפרים ועירות, עמוס מרכולתו על גבו.

פעם בשנה, בהתקרב חג האביב פקד את ביתו, פשט את בגדיו האשכנזיים והחליפם בלבוש המסורתי, הינו, בקפטן ושטריימול כשאר היהודים, החזיר את הפאות שהיו מסורקות מתחת לאזניו למקומן — זקנו היה תמיד עשוי יפה יפה — ונראה ככל יהודי.

משחלה ברגליו, בגלל ההליכה הרבה ובגלל צרור השנים

שנתווספו על גבו, נתן גט פטורין לגרמניה, וחזר לעירה. שני בניו ירשו את מקומו, וקימו בו מצות כבוד אב ואם.

ימים אין חפץ בהם, הגיעו לו. את ימות החורף, בילה בישיבה על יד התנור בקלוז של ר׳ משה ליבלה ומעיין בספר.

בשעה זו היינו מתאספים סביבו, ומבקשים ממנו שיספר לנו מה שעבר עליו בנדודיו בארץ נכריה. מעיד אני עליו שאמן גדול היה בספור מעשיות ומקרים שונים שקרו בימים הללו בעולם שמחוץ לעירתנו.

בעיקר, לא נלאנו לשמוע מפיו, את הספור על התאבדות יורש העצר האוסטרי, ועל כל מה שקרה אז בארמונו של הקיסר פרנץ יוזף, שהיה אהוב על כולנו... לחידה הדבר בעיני עד היום; מנין היתה לו אותה בקיאות במה שקרה אז? ייתכן, שהספיק ללמוד במשך השנים לקרוא עתון גרמני ואולי גם ספר. אלא, שכל זה הנו רק בגדר השערה בעלמא מעודי לא ראיתי אותו מעיין בעתון גרמני שהיו מצויים בעירה. יותר מתקבל על הדעת, שאת ידיעותיו בענין זה, שמע מפי אחרים וזכרונו לא בגד בו.

על מה שקרה בין יורש העצר לבין אהובתו, והסיבה שגרמה להתאבדותם, היה מבליע במלים מעטות. בני עשר ואחת עשרה היינו אז, וחלילה להזכיר לפנינו דברים שבינו לבינה... השתתפותנו בצערו של הקיסר, היתה כנה, ומעומק לבנו נאנחנו על שברו של קיר״ה, שהיה מגן ומחסה ליהודיו. אגב, על הנחה מוטעת זו עמדנו, רק כעבור מלכות הבסבורג מן העולם.

ספור אחר, שהיה מלהיב את דמיוננו והתמצאותו בו על כל פרטיו ופרטי פרטיו, היה, על הרב סרן הקפיטן מיקפניק. בספורו, היה חוזר בדיוק פרוסי על מהלך המאורעות לרבות הפקודות שיצאו מפיו של הקפיטן הפרוסי, בגרמנית צחה, כאלו הוא עצמו הנו הקפיטן, והוא הוא המפקד על כיתת החילים למלא אחרי פקודותיו... לא היה זה ספור סתם, אלא משחק תיאטרוני על כל תגיו ואבזיריו...

סבורני, שאדם זה, מחונן היה בכשרון קרין ממדרגה עילית, אלא שבעירתנו לא נמצא איש, ואף הוא עצמו, לא עמד על סגולתו וכשרונו במקצוע זה.

בימות הקיץ, משנתפנתה החמה לערוב, ורגל איכר כלתה מן השוק, היה תופס מעמד בקרן רחוב הפונה לבית המדרש, ומיד, היו מתכנסים סביבו הולכי בטל ותגרני השווקים, שנתפנו מעסקיהם, והוא דורש לפניהם מעניני דיומא. לפתע הבחין שהולך ומתקרב אחד מפקידי בית המשפט, שחניכתו שגורה היתה בפינו בכנוי „מלך אביון״, שנאמרה בנעימה המסורתית של הימים הנוראים. למה, ועל שום מה זכה לחניכה זו? מרוב השנים שעברו מאז, אין הנימוק ברור לי כל צורכו. סבורני, משום שהיה מתגנדר בכובעו הרשמי, ואלו שאר בגדיו מרופטים היו ובלויים. נוסף על זה, כמעט תדיר היה נמצא במצב של כוסית י״ש. אחת יותר על המדה...

משהתקרב ה„מלך אביון״ אליו, מהר שלמהלי להתיצב בקצה המדרכה, כדי שיהא נראה היטב, והחל מנענע את כובעו, כדי להפרידו מן הכיפה שמתחתיו.

אולם, כבוד „מלך אביון״ סבור היה, שלמענו כוונתו, היינו לברכו... ואז מהר להסיר את כובעו כדי להחזיר לו ברכה... אלא, ששלמה׳לי שהספיק בינתים להוריד את כובעו, העביר עליו את שרוולו בכוונה לנקותו...

שוב מעשה, שעמד על המדרכה שנמשכה לאורך הכביש, והבחין באחד מתושבי העירה שלא מבני ברית, שמהר בסוסו ועגלתו לביתו. נזדרז ונגש לקצה המדרכה, ורמז במקלו לאותו עממי, על אחד האופנים, כשהוא מוציא מפיו הברות מקוטעות. העממי, מהר לעצור בסוסו, ירד והסתכל באופנים. כיון שלא הבחין בשום סימן של תקלה שאל; לשם מה נתכוון לעוצרו?

שלמה׳לי שהספיק בינתים להתרחק מטווח ידו של העממי, עשה את עצמו כמתמם והפליט: כוונתי היתה לאופנים המסתובבים... ומיד נעלם בסימטה.

יהודי שנון זה, עם כל פקחותו וחריפתו, מציית היה לזוגתו שהיתה אשת חיל ממש ודי לחכימא...

מאיר בר הקרוב למלכות

מאליו מובן, שאין כוונתי למאיר בר היהודי הגרמני, המלחין הידוע של האופרה „ההגנוטים״ שהמיר את דתו אלא, למאיר בר החובש, הספר, המומחה בעניני חוקן, עוקר השינים, ועל כל אלה, גם מוסיקאי במקצת...

דומה, שהשר הממונה על הנגינה שכח, ושמא גם התעלם להכניסו בין הגאונים העולמיים שקמו לה לאנושות במקצוע זה... ברם, שכחה זו, לא מיעטה אף כמלוא נימה את אישיותו בתחומי עירתנו, ובעיקר, את קרבתו לצמרת הרשות.

גאון זה לא היה יליד עירתנו. יחוסו מגיע עד דומרדז, עירה ירודה בערכה משלנו, קבורה אי שם בדרך לדינוב, ללא מסילת ברזל.

באותם הימים, נחשבה הספרות למקצוע מכובד, שיש לה קצת קירבה לאמנות רופא... ומשום כך, היה נוהג בעצמו מנהג אינטליגנט ונבדל משאר היהודים...

כבר אז, לפני יותר מיובל שנים, היתה השפה הפולנית שולטת בביתו. שלוש בנותיו ורעיתו, הקפידו לא לבוא במגע ומשא עם בנות דתן, אלא, עם נוצריות, מחשש, שמא יקולקל על ידי כך מבטאן, ולא יהא על טהרת המבטא הפולני... הרגיל היה להתפאר לפני לקוחותיו שלא מבני ברית, על הנוכן הפולני וקרבתן לנערות משלהן...

הוא היה היחידי בכל העירה, בלי חתימת זקן ופאות, ברם, לא מנע את רגליו מלבקר בשבת בבוקר בבית הכנסת, לבוש בגדי משי, ולראשו, מגבעה קטנטנה, שקצותיה היו מקורזלות, ובקושי כסתה את פדחתו הקרחה.

סמוך לשעת מנחה, היה פושט את בגדי השבת, חובש כובע מלון, יוצא את ביתו כאלו לערוך טיול, ואל נכון היו פניו מועדות לעבר בית קצין המחוז ושאר הפקידים רמי המעלה, כדי לגלחם ולספרם לכבוד יום ראשון של שבתם. בעיקר היתה גאוותו על קצין המחוז שנמנה על לקוחותיו. בשעה שעסק בזקנו היה מפטפט — כרגיל אצל בעלי מקצועו

— ומתבדח על מנהגי בני עמו, ואגב כך, מגלה משהו מצפונות עסקי העירה שהצנעה יפה להן... מאידך, קרוב היה גם לרב דמתא. פעם בחדש, היה סר לביתו כדי לגלח את שער ראשו. כאן, היה משים את עצמו יהודי ירא שמים ומתגאה בכשרות הנהוגה בביתו, ובהשתדלויות הרבות אצל פקידי המחוז לטובת אחיו בני עמו. האמת נתנה להאמר, שהרב ושאר אנשי העדה, ידעו שמחלל הוא את השבת ואפעלפיכן, מטעמים מובנים, נמנעו מלהוכיחו על פניו.

בימות השוק היו ידיו מלאות עבודה, בעיקר, בעקירת שינים רקובות מפי יושבי הכפרים. הללו, למרות הכאבים שסבלו בשעת העקירה, לא העיזו להרים קולם. כדי להשקיט את הכאב, היו מקדימים ומריקים חצי תריסר כוסיות י״ש. אצל אשת הדיין, ועל ידי כך, גם היא באה על שכרה.

ביום הכפורים, היום המיוחד בשנה, הפך מאיר ליהודי אדוק שבאדוקים, כמעט כל היום, לא יצא מבית הכנסת, ראשו שקוע במחזור, ומה שנראה לו מן הפיוטים, נאמר בכוונה, אמנם לא בקול, משום שמתקשה היה קצת באותיות קטנות...

משהגיעה שעת נעילה, לבשו פניו ארשת של רצינות, התיחד בפנה, והיה מרים את קולו ב„אבינו מלכנו״. בקשה אחת היתה לו אל רבון העולם — כך היה משיח לפי תומו עם צאת הצום — פתקה טובה. פחד טמיר קנן בנפשו, שמא לא יצא זכאי בדין. הרי לאמתו של דבר, רבים חטאיו ולית מאן דפליג, שהכול נרשם שם למעלה... ובכל זאת האמין, שמידת הרחמים גוברת על מידת הדין, ואין ספק שיזכה לפתקה טובה.

אחר מלחמת העולם הראשונה נעלם מתחום עירתנו. עם רבבות הנודדים שפלטה פולין העצמאית שהתאנה ליהודים, מצא גם הוא את דרכו לאמריקה החופשית, ואם לא מת בינתים, עדיין הוא חי שם בעושר ובכבוד, כיאות למי שהיה קרוב למלכות...

יוצאי דופן

העשיל הולושיץ, המכונה „העשיל פויער״.

לא היתה עירה בתפוצות הגולה שלא נמצאו בין תושביה היהודים כמה יוצאי דופן, טפוסים משונים בהתנהגותם, ונבדלים משאר תושבי העירה.

כאלה, היו בלי ספק בכל עירה, והספרות העברית והיידיש גדושה מהם. בריות מעין אלה, הצטינו ביחודם, ומשום כך, נחרתו בזכרון, ודומה, שהם עומדים חיים לפניך במלוא גופם.

אחד מביניהם היה העשיר הולושיץ. מוצאו, כפי ששמעתי מפי סבי, מבונרובקה, כפר אוקראיני, סמוך לסטריזוב, ומשם עבר לדור בעירתנו.

מקום מגורו, בחדר גדול רטוב ואפל, בביתו של שמעון הסיס מאחורי ביתו של סבי. חדר זה שימש גם מטבח וגם חדר מיטות. ונוסף על זה, הכיל גם את חנותו. הפרקמטיה שלו, הצטינה במעלה יתירה; היא היתה ריחנית. היינו, עטרן, זפת, דגים מלוחים, שמן דגים, שהעלה צחנה חריפה, מיני סבון, שהכריזו על ריחם וגפרורים שגרמו לסחרחורת...

לקוחותיו נמנו על שבט הרוטנים, מהכפרים המרוחקים, שבכל יום שוק, היו מתכנסים בביתו עם נשיהם וטפיהם, לקנות ולאכול. ושמא משום כך, נתוספה לו החניכה „פלח״, (פויער״) על היותו מתעסק עמהם והתנהגותו כמוהם.

מסופקני, אם ידע לכתוב צורת אות. קירותיו, מסומנים היו קווים ישרים ואלכסונים ונוסף עליהם, מיני סימנים שהיו נהירים רק לו לבדו.

קמצן היה שאין למעלה ממנו. חס היה על פרוטה שנמנע להוציאה אף על צרכי מחיתו. הוא ואשתו, חיו על לחם יבש, שהיו מלפתים בבצל חריף או בקערת כרוב כבוש, ואף בשבתות ובחגים, היו מסתפקים בסעודה דלה, ובלבד שלא להחסיר מרכושם.

אין פלא איפא, שהאיש, צבר במשך שנים לא מעטות, גרב מלא מטבעות זהב. אמרו עליו, שהונו עלה לכמה אלפים זהובים. את אוצרו זה, היה מסתיר בארגז מחושל חשוקי ברזל, ונעול במנעולים עתיקי יומין. ארגז זה, חבוי היה מתחת למיטתו, מכוסה סחבות וסמרטוטים בלוים.

עניי העירה, בעלי מלאכה, ואף חנוונים זעירים, שמצבם כמעט תמיד דחוק היה, ונזקקו תדיר למעט כסף מזומן, אנוסים היו לעבור את סף ביתו. כדי ללוות ממנו זהובים אחדים, מובן, בריבית קצוצה.

אדם זה, שממונו חביב היה עליו יותר מגופו, זהיר היה, לא להלוות סתם אלא רק אם הביא הלווה גם משכון בעל ערך. יודעי דבר, העידו, שבארגזו, מונחים היו עשרות טבעות קידושין, צבורי פנינים, שעוני זהב, שרשרות זהב, עגילים צמידים וכיוצא בהם מכלי זהב וכסף, ירושת הורים, או שנרכשו בימים שהפרנסה היתה מצויה.

הון זה, שהיה שמור בארגזו, גזל את מנוחתו, בין ביום ובין בלילה, בגלל אימת גנבים ושודדים. שנוא היה על כל תושבי העירה, ולא היה אדם, שדרש בשלומו. לרבות הללו שחבו לו. עני לא עבר על מפתן ביתו, ולצורכי צדקה, לא פתח את ידו הקמוצה. כמנודה, התהלך בצדי דרכים, זועף וקנוט על עצמו ועל כול.

לבושו היה מרופט ומזוהם. בדומה לו גם זוגתו, היתה לבושה מיני בגדים, שקשה היה לעמוד על מוצאם, שרידים מאפנת שנות השבעים, וייתכן שגם מלפני כן.

הדעת נותנת, שלא נהנו מחייהם, על אף הכסף הרב שהיה שמור אתם. נוסף על זה, לא נתברכה האשה בפרי בטן. ערירים היו.

משעבר אביב חייהם והחלו להזדקן, נזכרו, שקים גם עולם הבא, ובראש דאגתם נתעוררה השאלה: כיצד להבטיח לעצמם פינה בגן העדן? ברם, איך ניתן להשיג פנה זו, אם אין מי שיאמר קדיש אחרי מותם!... והרי, רק בזכות הקדיש ובלמוד פרק משניות ייתכן להתגבר על כל המכשולים המובילים שמה.

קימת היתה בעירתנו, חברה, בשם „זכרון טוב״, שנוסדה

על ידי הרבי ר׳ משה ליבלה, חברה, שמטרתה ללמוד פרק משניות, משך שנה ראשונה לפטירת אחד מחבריה, ולהבא, ביום הזיכרון, ולומר קדיש ביום פטירתו, אם מת ערירי.

מדי שנה בשנה, באחד מערבי חול המועד פסח, נערכה אספה כללית של אנשי החברה בדירתו של הרבי. גדולה היתה אז התכונה בבית הרבי. הרבנית ובנותיה, הכינו כיבוד לכל אנשי חברה.

ואל נכון, כדאי היה הדבר, משום, שהרבי ומשפחתו, קבלו תמיכה הגונה מקרנות החברה.

השיל הולושיץ וזוגתו, החליטו בלב כבד, להרשם בחברה. בתקופה זו, לא היה אדם מישראל מוכן לוותר על חלקו בעולם הבא. ידוע ידעו, שעליהם לסלק טבין ותקילין כמה מאות זהובים, וקשה, קשה מאד היה, להיפרד מכספם, שכה קשה עמלו בו... אפס, הפחד שמא חלילה ימותו לפני שירשמו בחברה, גבר על תאוות כספם, ואנוסים היו לקבל על עצמם את הדין.

אותו ערב של חול המועד פסח, בשעה שדנו בענין קבלת השיל וזוגתו לחברה, נדחקתי בין שאר הנערים לחדר הישיבה, לא כל כך כדי לחזות במחזה זה, אלא ובעיקר, כדי ליהנות ממטעמי הרבנית...

הסכום שנדרש מהם לשלם במלואו, עצום היה — לפי מושג הזמן והמקום — ערך המטבע האוסטרי, היה זהב ממש, והסכום שהוטל עליו, כמעט שגרם לו להתעלף... השיל בכה והתחנן, נשבע בחייו ובחיי זוגתו, שסכום עצום כזה, אף לא זכה לראות בימי חלדו. עני הוא, עני מדוכא, שאין לו משלו כדי סעודת ר׳ חידקא... ואם אנשי החברה מתעקשים ודורשים סכום זה, עליו לחזור על הפתחים...

ברם, כל שבועותיו לא הועילו לו. הכול ידעו, שארגזו מלא מטבעות זהב, שדיוקן פרנץ יוזף טבוע בהם, וחבל מאד שיהיו מונחים כאבן שאין לה הופכין. יתירה מזה, השיל אינו נהנה מהם הנאה כל שהיא, ואולם החברה, תדע, כיצד להשתמש בהם..

השעות של השקלא והטריא, נתמשכו למעלה מן המדה, ובסופו של דבר, נכנעו השיל וזוגתו, ובלב כבד, מהרו הביתה והביאו את הממון. מסתבר, שהיתה זו הפעם הראשונה והאחרונה בתולדות החברה, שסכום כה גדול נכנס לקופתה בבת אחת.

כשחזרתי אחר המלחמה לעירתי, שוב לא מצאתי את השיל ואשתו בין החיים. ספרו, שבימי הכבוש הרוסי, נהרגו שניהם, על ידי שודדים שהתנפלו עליהם ושדדו את כל הונם. חלקם בגן העדן היה שמור להם.

האביונים

בתקופה זו, שגליציה, ובתוכה עירתנו, היו חוסים בצל ממלכת ההבסבורגים האדירה, היה מספר העשירים בעירתנו, פחות ממספר האצבעות שביד. המושג עשיר, פרושו, אדם, שדאגת המחר לא הטרידה את מנוחתו, לא ביום ולא בלילה. ואפעלפיכן, מסופקני, אם עשיר כזה, נהנה מעושרו ביד רחבה ובשלוות רוח כיאות למצבו.

למטה מהם, בעלי הבתים, שפתם, לכאורה, ניתן בסלם אלא, שדאגת המחר טרדה את מנוחתם. קשה היתה אז הפרנסה כקריעת ים סוף, ואחד היה יורד לחיי השני.

המוני החנווונים, התפרנסו מן היד אל הפה, ומצבם תלוי היה על בלימה. דוחקים אחד את רגלי השני, נלחמים על כל קונה בחרוף נפש, מריבים ומתקוטטים על כל פרוטה מחוקה, ופתם טבול היה בראש ולענה.

במקום עשירים, נתברכה עירתנו בשבעה מיני עניים שלשוננו מצטיינת בהם... רשים ודלים, פושטי יד ומרודים, חוזרים על הפתחים וחוזרים בעיירות הסמוכות והרחוקות, וסתם בעלי צורה, שלא ניזונו מסעודה מספקת אלא, משבת לשבת, ואף זה, לא נתרחש בכל שבוע.

למעלה עליונה של עניות, הגיעו שני האביונים שנקראו „די דזאדיס", האחים שלמה ומנדל ואמם העלובה, שכל המעלות המנויות באביונים נתקימו בהם.

האח הבכור מנדל עבד במחסנו של ר׳ משה רייכר, בהטענת שקי קמח והבאתם לחנוונים. כל כולו, היה גוש קמח, וריח משונה נדף ממנו. שני האחים, היו גם שואבי מים היהודיים היחידים בעיר, בעוד שרוב בעלי המקצוע הזה היו שלא מבני ברית.

מנדל, היה נוח לכול, ומעולם לא זרק מרה בנערים שהקניטו אותו. אפעלפי שלא היה מחסור בנערות עניות, לא נמצאה לו בת זוג, ונשאר רווק כל ימיו. בימי שבת ומועד, לבוש היה קפטן מרופט ומטולא, עומד בירכתי בית הכנסת ורוטן לתוך סדורו. מסופקני, אם ידע לקרוא קריאה נכונה, ועל אחת כמה וכמה, שלא ידע לברך ברכת התורה, ומשום כך, לא זכה אף פעם לעלות.

כשנשאל, משום מה אין הוא נושא אשה? נתחייך שחוק תמימי על פני רוחב כל פניו, ובשפה רפה הפליט: „גם אני שואל שאלה זו. כנראה, שבת זוגי עדיין לא נולדה".

בעלות זכרונו לפני, הריני רואה בו את התמים שבעירתנו מעודו לא נגע אף בזבוב לרעה, פשוטו כמשמעו, ועל אחת כמה וכמה, שלא הרע לבן מינו. מהלך היה בצדי הדרך, כדי שלא לפגוע באדם, ובדרך כלל היה ממעט בדבור ואת ענייתו נשא בדומיה.

אחיו שלמה, אלו היה חי אתנו היום, היו הרופאים הפסיכיאטרים מגדירים כ„מפגר", שדרגת התפתחותו הנה, כזו, של ילד בן שנתים. ואמנם, התנהגותו היתה כילד. אף אמו התיחסה אליו כאל תינוק, בהצמידה אל שמו כנוי הקטנה לסימן חיבה...

רק לעתים רחוקות, היה עוזר על יד אחיו הקשיש, בהטענת שקי קמח, והפרוטות המעטות שהיה משתכר, שמר כאוצר יקר, עד שאבדו לו, או, שאמו הוציאה אותן מכיס.

הנערות, סטו ממנו, כאלו היה רוח רעה, והוא עצמו, נמנע מלהיפגש אתן. במקום זה, נדחף לבין הנשים הקשישות ונהנה לשבת בקרבתן.

זכורני, שכשהגיעה שעתו להתגייס לצבא, לקחו ראש העיריה, הכניסו לפני ועדת הגיוס, והעמידו לפניהם. אותה שעה, עמדה אמו בחוץ, ומררה בבכי לפני „מי שאמר והיה העולם", שיינצל בנה מידיהם של סרדיוטי המלכות הרשעים...

בימי שבת ומועד, הלבישה אותו אמו מחלצות; מין מעיל ססגוני, מכנסי הוקי, של פרש מחיל הפרשים, בעלי שני חורים מטולאים, וחזית קטיפה של „נער החצר".

מלובש במלבושי הוד אלה, שלחה אותו לבית הכנסת, להראות בלבושו הנאה לפני הקהל...

שלמה שש לקיים מצות אמו, במיוחד בימי הקיץ — בימות קור נשאר תקוע על יד התנור — התהלך בבית הכנסת גאה כטווס, אחת הנה ואחת שמה, כשחיוך רחב נסוך על פניו התמימים־טפשיים, דגדג את אחד המתפללים תחת בית שחיו, ומהר להסתלק.

על המגרש שלפני בית הכנסת, חכו לו הזטוטים, שבחברתם חש את עצמו כשוה בשוה, ובילה עמהם במשחקים עד גמר התפילה.

עד כמה האריכו ימים, ומה היה בסופם של שני האביונים הללו, נבצר ממני לדעת. משנגמרה המלחמה והחיים שבו לתקנם, פניתי עורף לעירתנו, וזכרון אנשיה החוויר ונשכח מזכרוני, פרט למה שמצא תיקונו בשורות המעטות הללו, שעלו מתהום הנשיה.

יצחק ברגלס

המשפחות האומללות

צרות לא חסרו בעיירה. הפרנסה היתה קשה כי הלקוחות העקריים, האכרים הפולניים, (שתוצרתם היתה זולה מאוד) היו קונים העומדים על המקח בכל דבר וההתחרות בין הסוחרים היתה גדולה. היו ליהודים דאגות משפחתיות שונות. מעל הכל היתה בעיית הבריאות. למרות האויר הצח, חלו צעירים ומבוגרים רבים ומתו בשחפת. למרות החיים השקטים והצנועים מתו גם ממחלות לב ומכל המחלות הפוקדות את המין האנושי.

היו שתי משפחות בעיר שראו מעט מאוד נחת בחייהם ושתו את כוס התרעלה עד הסוף.

הראשון: ר' שלום שורצמן, הנקרא ר' שלום נאמן בן דיין מסיקולוב ע"י רישא, שהגיע העירה כדי להשגיח ולהיות נאמן על עסק הפרופינציה של ר' יעקב קנר — מזה בא לו הכנוי — אחרי זמן היה לעצמאי ופתח לו עסק משולב. בית מרזח עם מסעדה ומלון ביתי בדירתו. הלקוחות העקריים שלו היו יהודי העיר, הנוהגים לשתות כוס בירה אחרי סעודת שבת ובמשך כל ימות השבוע היו באים סוכנים זרים המגיעים העירה לרגל מסחרם. כן באו לשם גם נוצרים עירוניים שרצו ליהנות ממאכלים יהודיים. הכח המושך את לקוחותיו היו לא רק המאכלים והמשקאות אלא, גם ר' שלום בעצמו, יהודי פקח ותלמיד חכם, שהיה מהנה את אורחיו בחכמתו ובתורתו. אשתו הראשונה ילדה לו שתי בנות ובן אחד ונראה היה כי ההצלחה האירה לו את פניה. אז קרה אסונו הראשון, אשתו מתה בדמי ימיה במחלת השחפת. ר' שלום הבליג על יגונו ונשא כעבור זמן אשה שניה. היא לא ילדה לו, אבל היתה אשה טובה ואם טובה ומסורה לילדיו כאם ממש.

ילדיו גדלו והתחתנו ובתו הגדולה גם ילדה שלשה בנים לשמחת ההורים והסבים. האסון בא עליו פתאום. בחורף אחד חלה בנו משה, שגר ברישא, במחלקת דלקת הריאות. מחלה קשה בימים ההם ובפרט לנגועי הריאות, לקוי שירשו כנראה בניו של ר' שלום מאמם. משה מת ואחריו חלתה אחותו הגדולה שגרה גם היא ברישא, אם לשלשה בנים, כתוצאה מהתרוצצות בחורף הקשה בשעת מחלת אחיה, וחוסר שמירה על בריאותה הרופפת. אחרי מותה חלתה גם אחותה הצעירה, שגרה כל הזמן בסטריזוב ביחד עם אביה ומתה כעבור זמן, למרות טפולם הנמרץ של הוריה ובעלה שהיה מסור לה בכל נפשו. ר' שלום ואשתו לקחו לביתם את בכור הנכדים מאיר מרדכי, בעוד ששנים האחרים נשארו ברישא אצל אביהם. שני הילדים האלה מתו לאחרי זמן במחלת שנית ואת מאיר מרדכי גדלו הסבים כבנם, לתורה וליראת שמים.

למרות כל האסונות האלה לא נשבר ר' שלום ברוחו, לא מרד בקונו והמשיך ללמד תורה ברבים בנהלו בבית המדרש חוג לומדי משניות כמקודם. אבל בכל השקט החיצוני זעזעו האסונות הרבים את ר' שלום וגם הפרנסה לא היתה מצויה כמקודם בגלל הזנחת העסק. הוא עשה אז מעשה לא רגיל בחוגו, והחליט לעלות לארץ ישראל. הוא קיבל סרטי־פיקט בתור רב, לא בלי עזרתנו הציונים — טפל בזה חברי, אביגדור דיאמנט — ר' שלום התנגד אמנם לציונות, אבל היתה זאת התנגדות ברוח טובה, בלי צביעות ובלי שנאה אישית ולנו היה מובן כי איש כר' שלום לא יכול לא להתנגד לציונות. הוא עלה ארצה והתישב בשכונת מאה שערים, בירושלים עיר הקודש. פה המשיך לעסוק בתורה ותפילה, גדל את נכדו מאיר מרדכי ברוח אנשי השכונה הזאת וקוה למנוחה לעת זקנתו.

אבל האסונות רדפו אחריו גם ארצה וגזלו ממנו את האחרון שנשאר לו.

בימי מאורעות בשנת 1938 יצא פעם מאיר מרדכי לפנות ערב לטיול קצר כדי לשאוף אויר ירושלמי צח הנחוץ לו

לבריאותו. הוא תעה בדרכו ומסמטאות מאה שערים נכנס לסמטה ערבית שכנה. שם התנפלו עליו ערביים, הכניסו אותו לתוך שק והרגוהו. הרצח זעזע את מאה שערים והסעיר גם את יהודי סטריזוב, אבל ר' שלום הבליג במשך הזמן על כאבו והמשיך בחייו הקודמים, למוד התורה והתפילה.

הוא האריך ימים, קבל עוד את פניהם של יוצאי סטריזוב פליטי רוסיה שהגיעו ארצה אחרי המלחמה, נפטר בשיבה טובה ונקבר בירושלים.

המשפחה השניה שנפקדה על ידי הגורל, היתה משפחת ר' ישראל קנר, בן למשפחת קנר המיוחסת, המושרשת בסטריזוב. הוא לא היה עשיר כאחיו ר' יעקב, אדם שקט, נחבא אל הכלים ועוסק רק בצרכי ביתו. פרנסתו, בית מרזח עם מלון קטן ור' ישראל התמחה במסחר היין שבו היה מומחה גדול. לקוחותיו — לפי סוג מסחרו — אכרים ונוצרים מקומיים, זרים המגיעים העירה ויהודי המקום, שקנו יין לשבת ובפרט לחג הפסח.

האסונות התחילו לפקד אותו עוד בימי עלומיו כאשר חלתה אשתו פרידל לבית לנדאו המיוחסת, זמן ממושך וכן נולד להם בן לא מוצלח. במשך שנים הבריאה אשתו ולבן התרגלו. בשנת 1910 היה הוא מהמעטים שנלקח מהם הרשיון לבית מרזח, ובזה קופחה פרנסתו (זה קרה בשעת בטול זכות הפרופינציה והרשיון הזה שהיה תלוי בחוכר הפרו־פינציה, ניתן מאז בתור זכיון ממשלתי מצד הממשל האדמי־ניסטרטיבי), על הקושי בפרנסתו התגבר הודות לחריצותו וחריצות אנשי ביתו, אבל מהתחלת מלחמת העולם הראשונה התחילו לפגע במשפחתו האסונות הגרועים בחיי אדם, אסונות של מחלה ומות. בימי המלחמה אבד בנם לא יצלח ונעלמו עקבותיו, אחרי שנה חלתה בתם הבכירה, חיה, במחלה שהנתוח בה הכרחי אבל הרופא המקומי הכיר במחלה בשעה שהיה כבר מאוחר. היא מתה בדמי ימיה. עוד בזמן המלחמה מת בנם הצעיר יצחק במחלת השחפת. מעצמת האסונות חלתה אשתו ימתה זמן קצר אחרי מות בנה.

בשעת המאורעות של נובמבר 1918, נפגע ר' ישראל יותר מכולם כי הפורעים — אחרי ששתו לשכרה — שברו את חביות היין במרתפו, שבקניתו השקיע את כל חסכונותיו.

כל המכות לא נכרו בר' ישראל הצנום והשתקן. הוא לא הזיל דמעה במשך כל הזמן אבל, הן נגעו בנפשו פנימה ורופפו את בריאותו. הוא חלה במחלה קשה וממושכת ומת לפני זמנו אחרי יסורים רבים.

האסונות פקדו את המשפחה גם אחרי מות ההורים. בתם השניה יהודית שהתחתנה, מתה בלדתה תאומים ביחד עם הילדים הנולדים. בנם יוסף בנדיט, בחור משכיל, שהתחתן גם הוא, לא זכה לעולם לחיי משפחה טובים. הבן הזה חי בפרוץ מלחמת העולם השניה בודד בעיר לבוב ושתי בנותיו האחרונות של ר' ישראל, הנשואה חנה עם בעלה וילדה והרוקה בילה, נשארו בסטריזוב בביתם של הוריהם. כלם נספו בשואת יהדות פולניה ואירופה כשהכחידו הנאצים כאחד את כל היהודים, המאושרים והאמללים בחייהם.

הציוני הראשון בסטריזוב

היה זה כפי שכתבתי במקום אחר — משה מאיר זידמן בנו יחידו של ר' אלתר עזרא הדיין.

בנעוריו ובימי בחרותו בלמדו בבית המדרש וגם אחרי שהתחתן בשנת 1905 ועד שיצא את סטריזוב בשנת 1908, לא נבדל מיתר צעירי העיירה, גידל פאות וזקן, לבש מעיל משי בשבת ואחרי התחתנותו חבש „שטריימל" התפלל ולמד תורה וגם לא עשה שום מעשה המתנגד לדת ולמסורת היהודית. בכל זאת יצא לו שם רע בעיר ובמשך שנים — עד שהתרגלו לדומים לו — היה הוא סמל האיש שהתחמץ. חטאו היה שהציץ גם בספר חילוני למורת רוח אביו הדיין והוסיף בגלוי לציונות, התנועה החדשה שלא נתקבלה באהדה מצד החסידים.

הוא אמנם לא הצליח לארגן תנועה בסטריזוב, אבל הפגין בכל הזדמנות את נאמנותו לציונות. בהולד לו בנו בכורו, קרא לו בשם בנימין זאב, לזכר המנהיג שנפטר.

בשנת 1908 עבר לגור לעיר דרוהוביץ עיר הנפט ושם היה אחד הפעילים הנמרצים בתנועה הציונית המקומית.

בימי מלחמת העולם הראשונה נתעשר הודות לתכסיסים מסחריים מחוכמים וקנה אחרי זה את אחוזת לשניוביצה הגדולה על יד גרודק יגיללונסקי בדרך ללבוב.

ביתו נוהג מאז, כבית עשיר, אבל בהשפעת אשתו רוקן מכל מסורת יהודית ונוהל ברוח חילונית לגמרי. הוא, שהמסורת היהודית היתה טבועה בנפשו מילדותו בבית הוריו, סבל מאד מהתנהגות אשתו, שלא השלים אתה לעולם. לבטי נפשו הביאוהו לידי מעשה נואש. הוא עזב את ביתו ואת משקו, יצא לחצר הרבי מקומרנו, שגר אז בלבוב והיה שם ל„יושב" כשנה, חי עם החסידים ותומך בהם ביד רחבה.

לבסוף חזר לאשתו אבל לא מצא מנוחה נפשית ובשנת 1923 עזב עוד פעם את ביתו, התחפש למען לא יכירוהו, גידל זקן ופאות כבימי נעוריו והחליט לערוך גלות על חטאי ביתו. הוא היה יוצא ונכנס בבית מדרשו של הרבי מקומרנו מבלי להתגלות אבל הרבי הכירו למרות התחפשותו מבלי לגלות לו את זה. באחד ממוצאי שבת הודיע לו הרבי על פטירת אביו שמת באותו יום והוא הגיע עוד להלויתו.

מאז עד שנת 1939 נאבק מאבק תמידי עם אשתו על נהול ביתו ברוח יהודית והצליח קצת להשפיע לפי רוחו.

עיר מולדתו היתה תמיד קרובה ללבו והיה שמח להפגש וגם לעזור לבן עיר. משנה שמחה שמח בהפגשו בשנת 1913 בלבוב עם משה מוסלר בן ידידו ר' אליהו. משה למד אז בסמינר העברי למורים, והוא ראה בלימודו זה הגשמת רעיונו הציוני שהטיף לו כל ימיו.

בהתחלת מלחמת העולם השניה, בעת מסע הנצחון של הגרמנים נגד פולניה, הרגו אלה את בנו בכורו בנימין זאב שנמלט אליו מריישא עיר מגוריו. בזמן ההוא, שמעשי ההרג היו אמנם רבים אבל עוד לא כלליים, לא היתה עוד צרת רבים חצי נחמה ואבדן בנו דכא אותו למאד מאד.

אחרי השתלטות הרוסים על גליציה המזרחית שנה את שם משפחתו לאלטרוביץ והתגורר לבדו בלבוב כדי שלא יכירוהו, במגמה להנצל משלוח לארץ גזירה כעשיר מופלג. גם אז היה יוצא ונכנס בבית מדרשו של הרבי מקומרנו הצעיר שהתישב בלבוב.

כדי להתרחק עוד יותר מביתו שמצא בו כל ימיו צער ורוגז ובפרט בימי שלטון הרוסים כשנתערערו כל סדרי החיים המקובלים, יצא והתישב בטרוסקביץ, מקום מרפא על יד דרוהוביץ. שם מצא את מותו מות קדושים ביחד עם אחיו היהודים ועם משפחתו שנהרגה במקום מגוריה.

ריזי׳ האשה הצדקנית

נשים צדקניות לא חסרו בסטריזוב. בשם זה אפשר היה לכנות את רוב נשי העיר גם אלה שלא הלכו לבית התפילה בכל שבת ואפילו לא בשבת מברכים. הן היו נשים טובות לבעליהן, עזר ולא כנגדו, בלי תביעות מופרזות, דואגות לבניהן ולביתן ועוזרות בעבודת הפרנסה הקשה בכל כחן, והעיקר כמעט כל אשה היתה עוסקת פחות או יותר בצדקה וגמילות חסדים. בעוד שהצדקה הרגילה הנתנת למשפחה הנצרכת, ומתקבלת על ידי הבעל ראש המשפחה, נעשתה על ידי הגברים, עסקו הנשים בצד השני של מעשה זה, במתן בסתר הניתן ב„דלת האחורית" לאשה העניה עקרת הבית לצרכי הפרנסה, בלי ידיעת בעלה שבודאי לא היה רוצה להיות מקבל.

אחת המצטינות במעשה הצדקה בעיר ואולי המצטינת היתה ריזי׳ רוזנבליט שנקראה בפי כל רק בשמה הפרטי.

בעלה ר׳ אלעזר רוזנבליט התקשה תמיד בפרנסתו למרות זה שהיה רוכל בדרגה גבוהה. בעוד שאחרים פוזרו את סחורתם ביום השלישי והששי — ימי הירידי — על דלפק פשוט מורכב משני בסיסים ששמו לוח עליהם, היה ר׳ אלעזר מוציא ממגרש בית הכנסת שלש דפנות וגג, מחברם לסוכה ומסדר לו מין חנות ניידת. בכל זאת היה זקוק לעזרת אשתו כדי לפרנס את ביתו.

כל ימיו התלונן ר׳ אלעזר על לחץ בראשו אבל שום איש לא האמין כי האיש החסון, גבה הקומה בעל לחיים אדומות הוא חולה ובגלל תלונתו החוזרת ונשנה זכה לכנוי, כרגיל בעיירה. מי ידע אז בסטריזוב על מחלה משונה הנקראת לחץ דם גבוה?

לעזור לו במסחרו לא היה צורך וריזי׳ לא היתה בכלל מסוגלת לעסוק במסחר. ישרה מדי היתה כדי לשכנע לקוח בשעת מכירת סחורה. היא פתחה לה איפוא מאפיה פרטית בדירתה וחוג לקוחיה ידע כי אפשר לתת בה אמון ולמסור לה ביום החמישי את החומר לאפית חלות השבת. גם טובת לב היתה וסבלנית ואף פעם לא כעסה על המאחרות להביא את החמין בערב שבת אחרי הצהרים.

עבודתה השניה ואולי העקרית היה מעשה הצדקה. לבה וידיה היו פתוחים לכל נצרך וכמאמר חז״ל היו עניים בני ביתה. הם באו אליה בעת דחקם ולכולם העניקה משלה ומשל אחרים ודאגה לכל צרכיהם. לעסקי צדקה מצאה תמיד שעה פנויה והיא עסקה בזה ביום ובלילה בשעות עבודתה ואחריה.

שמחתה היתה שלמה בראותה גם אחרים, ובפרט צעירים עוסקים בצדקה, כי זאת היתה בשבילה מצוה לשמה.

ארבעה היינו

לזכרם של שלשת חברי נעורי, שמואל זינביל גרינבלט, נפתלי הרץ ובר וחיים גרטנר שאינם עוד בין החיים.

היינו אז בני 16—17 שנה, בתקופת החיים הטובה של שאיפות וחלומות. התקופה עצמה עמדה בסימן מעבר מהשמרנות של בית המדרש הישן לתנועה הציונית החדשה שצעדה בד בבד עם השאיפה להשכלה ולחדוש צורות החיים.

בדרך כלל היינו, הצעירים הציוניים חובשי בית המדרש חברים, אבל באותו זמן היינו גם מתחלקים לחוגים יותר צרים, הנפגשים בכל שעה חפשית, מטיילים בעיר וסביבתה היפה ודנים על עולם ומלואו.

חוג צר כזה היינו ארבעתנו, שלשת הנ״ל ואני, הרואה לחובתי להזכירם בספר הזכרון שלנו.

המבוגר בינינו והארי שבחבורה, בגלל ידיעותיו העבריות ששלשתנו היינו שותים בצמא את דבריו, היה שמואל זינביל גרינבלט הנקרא בקצור זינביל. הוא היה בן למשפחת אוטודידקטים. אביו היה ר׳ יעקב גרינבלט המכונה יעקל שרייבר (כנוי היה כמעט לכל יהודי בעיירה ולפעמים היה ידוע רק בכנויו ולא בשם משפחתו, היו גם כנויים משפחתיים כשכל בני המשפחה נקראו באותו כנוי במקום שם המשפחה הנכון וכנויים כאלה היו עוברים בדרך כלל בירושה מאב לבן). ר׳ יעקב לא למד בשום בית ספר, ידע חוקים כעורך דין ועסק גם ביעוץ משפטי וכתיבת בקשות — מזה בא הכנוי — במשך השנים עלה בדרגה והיה למזכיר ועד הקהילה ובימי מלחמת העולם הראשונה, בימי כהונתו של ד״ר יוסף פטרין כראש העיר, היה גם מזכיר העיריה. לבסוף בחור מנהל עצמאי של בנק מקומי — נבחר למשרת ראש הקהילה כפי שספרתי לעיל.

אחיו הגדול של זינביל, יואל, חבר הועד הציוני הראשון היה בעל מוח חריף וידע עברית וגרמנית על בוריה — הידיעה בגרמנית באה מעסוק בספרי חכמת ישראל שהיתה נפוצה בגרמנית יותר מאשר בשפה לועזית אחרת — למרות זאת שגם הוא לא ביקר בבית ספר מעודו או רק בבית ספר פולני עממי. הוא הגר מסטריזוב לגרמניה, ניסה ללמוד בבית מדרש לרבנים של ד״ר ברויער בפרנקפורט, אבל עזבו אחרי תקופת למודים קצרה, כי לא יכל להסתגל לרוח הדתית הקנאית ששררה בבית מדרש זה. לבסוף הצליח במסחר ובעלות היטלר לשלטון יצא לאנגליה. שתי אחיותיו פיגה ולובה היו ציוניות פעילות בעיר ושתיהן מתו מות

קדושים, הראשונה בסטריזוב והשניה ברימנוב מקום מגוריה האחרון.

גם זינביל לא למד בבית ספר — אמו החרדה רצתה כי בניה יהיו תלמידי חכמים ויראי השם—, הוא היה „תולעת ספרים" ידע עברית וגרמנית על בוריה ובקי בספרות. בהיותו כבן חמש עשרה היה בהשפעת הספר „ראשית חכמה" לדתי קיצוני. הקיצוניות לא האריכה ימים אבל נשאר דתי כל ימי חייו. למרות זה לא ראו הורינו בעין יפה את התחברותנו אתו כי יצא לו שם כציוני שנחמץ. הוא עסק במשך כמה שנים בהוראה פרטית בעיקר של השפה העברית והיה לאחד ממניחי היסוד לידיעת השפה העברית בסטריזוב.

יותר מאוחר היגר לגרמניה בקוותו להסתדר שם בעזרת אחיו יואל. חזר מאוכזב וגר בסטריזוב כל ימי חייו בעבדו כפקיד בבנק שנוסד ונוהל על ידי אביו. הוא מת מות קדושים בהרצחו על ידי הנאצים ביום הרג כמסופר להלן.

השני, נפתלי הרץ ובר, שנקרא בקצור הרצקה על שם סבו. אביו, ר' מאיר ובר, בכנויו מאיר הרצקה'ס, היה יהודי פשוט, רוכל כפרי עני (אדארפסגייער") שלא החסיר אף פעם את אמירת תהילים בצבור בבית הכנסת בשבת לפני תפילת מנחה ו„ברוך הוא וברוך שמו" „אמן" שלו היו לשם דבר בעיירה. הוא שאף שבנו, יחידו, יהיה לבן תורה, לא שיתף אותו בפרנסתו והוציא לשכר למוד שלו כאחד האמידים. אחרי שהרצקה למד בחדר, גמר את בית הספר העממי הממלכתי הפולני, המשיך את למודיו כבחור בית המדרש והשתלם בלימודים חיצוניים בבית, היה למורה פרטי כדי לעזור להוריו בפרנסתם הקשה. הוא לימד ידיעות כלליות — בעיקר תלמידים ותלמידות מפגרים, כן לימד קרוא וכתוב ביידיש את התלמידות ועברית חדשה את התלמידים משני המינים. גם הוא תרם את חלקו לידיעת השפה העברית בעיירה. בשנת 1920 היגר עם הוריו לארצות הברית שם חיו שלש אחיותיו שהיגרו לפני זה. בתחילה התקשה במציאת עבודה קבועה כי מעבידיו, על פי רוב יוצאי סטריזוב, שהתנהגו כדתיים בסטריזוב ככל יהודי המקום, הסתגלו מהר לאופן החיים האמריקאי ונהלו את עסקיהם או בתי המלאכה שלהם בשבת, היו מסרבים לקבלו לעבודה ביום הראשון השני אחרי שסירב — הידוע בסטריזוב כציוני „מתקדם" — לעבוד בשבת.

לבסוף התאזרח באמריקה, התחתן שם וחי בה את כל חייו.

השלישי והצעיר שבחבורה, חיים גרטנר, בנו של ר' ישראל, אחד מעשירי העיר. הוא עבר את כל שלבי החנוך היהודי והחילוני ביחד אתי ועם הרצקי. כמוני עזר לאביו בעסקו וגם למד בבית המדרש, השתלם בלמודי חול בבית וביחד אתנו נמנה על פרחי החברים של ההסתדרות הציונית הצועדת את צעדיה הראשונים בעיר. אביו, שמר על כבוד המשפחה („בעל־ביתי־שקייט") ועל כן לא התיחס באהדה לנטית בנו לציונות, כי בעיניו היתה זאת פחיתות כבוד לבן־טובים. הוא שם בדרכו מכשולים ככל האפשר בכל הנוגע לפעילות ציונית. בכל זאת ידע חיים הגמיש להסתדר ומדרכו לא סר. הוא יצא את העיר ביחד עם משפחת הוריו בימי מלחמת העולם הראשונה, לפני שכבשו הרוסים שנית את גליציה המערבית ולא חזר יותר לסטריזוב. אחרי המלחמה התישב בקרקוב.

עוד לפני המלחמה, בהיותנו בני שש עשרה, בדרכנו הביתה מלויתו של ר' ליביש שיפר ז"ל *, הסכמנו בתקיעת כף לעלות ביחד, בזמן הנכון, לארץ ישראל ארץ חלומותינו. בחורף שנת 1931/32 הצעתי לו לקיים את ההסכם אבל הוא סירב להותו ולרעתי. אני לא מצאתי בו את העדוד הנחוץ לי כדי להתגבר על התנגדות כל משפחתי והוא, טוב היה לו בקרקוב עיר ואם בישראל, עיר מלאה אוירה יהודית וציונית, שבה היה נפגש בפעילותו הציונית וגם בבית התפילה עם תלמידי חכמים וסופרים מלאים חכמת ישראל כרמון.

בימי מלחמת העולם השניה נפגשתי אתו בלבוב שמה נמלט עם אשתו בילה ובנו יוסף. כנראה קיבל דרכון סוביטי או הצליח — כאחיו משה — להתחמק בשעת הגרוש לארצות גוזה ועל כן נשאר במקומו עד שכבשו הגרמנים את הארץ ומת מות קדושים ביחד עם משפחתו ועם מליוני אחינו.

---

* ר' ליביש שיפר, אחת הדמויות המענינות של העיירה בראשית המאה הנוכחית. הוא הגיע לסטריזוב מעיר אחרת אחרי שהתחתן לעת זקנתו עם תושבת סטריזוב. התפרנס, כנראה, מתמיכת בניו והוא ישב מהבוקר השכם עד מאוחר בלילה במקומו הקבוע בקלויז של הרב מסבוב ולמד גמרא פשוטה — גמרא עם פרוש רש"י בלי תוספות ושאר מפרשים — במהירות של קריאת סיפור בלשי להבדיל. אשתו, נחמה, היתה מביאה לו את ארוחותיו לשלחן הלמודים. סיום הש"ס היה אצלו דבר של שיגרה.

בן עמי פיינגולד

ר׳ שמחה פיינגולד ז״ל

סבא, ר׳ שמחה פיינגולד, נולד בראדומישל שבגאליציה בשלהי המאה הקודמת (1863). את ימי נעוריו עשה, כדרך הימים ההם, בחדר ובישיבה. לאחר שנשא אשה עבר לגור בסטריזוב, שם חי עד ערב מלחמת העולם הראשונה. אז הגר עם גלי ההגירות הגדולים לארצות הברית. היה תלמיד חכם ואיש מעשה. את פרנסתו בסטריזוב מצא בעבודת יערות. היה ממונה על כריתת עצים ועל שיווקם.

כתלמיד חכם עסק בנסתר ובנגלה. אך יותר מכל העסיקה אותו מחשבת הגאולה; ובסתר אף כתב חיבור עיוני משלו, אותו היה משלים פרק פרק — ורק באחרית ימיו, והוא בארץ־ישראל, הוציא תחת ידו דבר מתוקן, ספר של ממש, כדרך תלמידי־חכמים מאז ומתמיד.

מחשבת הגאולה הביאה אותו כבר בצעירותו אל הציונות. ביתו בסטריזוב היה בית־ועד לציונים, כשאשתו טובה, סבתא עליה השלום, עזר כנגדו. נואם ציוני כי יבוא לעיירה היה מתארח בבית ר׳ שמחה פיינגולד; ויום גדול היה זה בחייו, כאשר בנו יעקב, אבא ז״ל, עלה לארץ־ישראל עם הגדוד העברי האמריקני המהולל, כשברכת סבא וסבתא, המתובלת בחרוזיו של ר׳ יהודה הלוי, מלווה אותו לדרכו.

ציוניותו היא שהביאה אותו לארץ־ישראל וב־1934 עלה והשתקע בשכונת בורוכוב ליד בנו. גם כאן המשיך סבא בעיוניו ובמחקריו. היה קורא, כותב ומבלה ימים ושעות בספריות כשהוא תר אחר ספרים וכתבי־יד עתיקים וחדשים, אולם האוירה החילונית של שכונת ברוכוב היתה זרה לו. הוא שב וחיפש הוויה יהודית. יצא לבני־ברק ולאחר כמה שנים השתקע בשכונת מונטיפיורי, בין „עמך״ יראי־שמים, שם חי עד יומו האחרון, חיים של תלמיד חכם, שומר־מצוות ואוהב־אדם.

סבא היה יהודי מאמין אך לא קנא. באהבה ובהבנה קרב אליו את נכדיו ה„אפיקורסים״, כביכול, ונתן להם הרבה אהבת־ישראל בגישתו הסובלנית, בתבונה ובחכמה.

ר׳ שמחה פיינגולד נפטר, ערב הקמת המדינה, והוא שבע ימים ושבע מעשים. לא זכה לראות את חלומות הגאולה שלו, להם נכסף כל ימיו, מתגשמים. סבתא טובה לא האריכה ימים אחריו. הם נטמנו בהר־הזתים בחלקת קבר שקנו להם; ואין פוקד את קברם, שמעבר לגבול, נוכח הר הבית.

שלמה יהלומי (דיאמנט)

משפחות ותיקות ומסועפות בעיירה

קודם כל: התנצלות הכותב.

עם החלי לכתוב על משפחות וותיקות בעיירה, הריני להקדים את מה שכבר ציינתי בכמה מקומות בספרנו זה: אין אני מפלה בין משפחה למשפחה, כי כולן קדושות וטהורות, אלא שאני כותב על המשפחות הידועות לי. מי יתן ויבואו אחרים וימלאו את החסר ויוסיפו כהנה וכהנה. הריני מתחיל לפי סדר אלף־בית:

משפחת אדסט

משפחה ענפה ומכובדת. ראשון למשפחת אדסט היה ר׳ יעקב ולו שלשה בנים ידועים לנו. כולם פקחים ובעלי מרץ רב: ר׳ **זליג אדסט**, עסקן רב פעלים בקהילה, תוסס וחריף, תקיף בדעתו, שלא היסס להתיצב גם כנגד גדולים וטובים ממנו. אפשר היה לא לקבל את דעתו, אבל אי־אפשר היה לבטלו ולזלזל בו... חתנו, בעלה של בתו דבורה שרה, שהיתה ל„שם דבר״ בעיירה, היה ר׳ אברהם׳לי גולדמן, ת״ח מופלג וחריף עצום. עליו ועל בניו היקרים עוד יסופר להלן בספרנו; בנו השני של ר׳ יעקב, ר׳ **פייבל אדסט**, עלה עליו בפקחותו ובהשפעתו. הוא היה, כפי שכינוהו ה„אמיננציה האפורה״ של הקהלה. ידו בכול. כמעט שלא נעשה דבר בלי עצתו והדרכתו. פעל בעיקר מאחורי הקלעים. עוד מסופר עליו לפנינו; הבן השלישי, ר׳ **משה אדסט**, יהודי פיקח ושנון, שנשקו המסוכן ביותר היתה לשונו החדה; בדיחותיו ועקיצותיו — שנאמרו לא מתוך שנאה חס ושלום — פגעו ברבים; ובכל זאת נהנו מהן — גם הנפגעים... גם בנו של ר׳ משה, יעקב (יעקיל), ידע את מלאכת הליצנות, אבל לא הגיע לקרסולי אביו. לעומת זאת היה שחקן מצוין וידע לחקות את קולותיהם של כל בעלי התפלה, הדרשנים וה„נשים הצדקניות״... בחור חביב ואהוב. מעטים מאד נשארו ממשפחת אדסט (ראה ברשימת הקדושים בסוף הספר).

משפחת ברגלס

מספר משפחות וותיקות היו בעיירה, שגרו בה במשך דורות הרבה. מהן שהיו ידועות בדורות קודמים וצאצאיהם עזבו את העיירה, מבלי שישאר בה שריד ממשפחתם. ומהן שנשארו מהם מעטים. אחת המשפחות הוותיקות, מהמכובדות ביותר, היא משפחת ברגלס. כמעט כל נושאי השם הזה

בעולם הם יוצאי סטריזוב ונפוצו במשך דורות רבים בארצות אירופה ואמריקה. בזמן האחרון נשארה בעיירה משפחת ר׳ ברוך ברגלס, שבית מסחרו — אחד הגדולים ביותר בעיירה — נוסד בראשית המאה הקודמת, בימי נפוליאון בונפרטה. על ר׳ ברוך ברגלס ויוצאי חלציו ייכתב באריכות במקום אחר. ממשפחה זו חיו בסטריזוב, מלבד הנ״ל: פעריל, בתו של ר׳ אברהם מנדל מגליניק, אמו של ר׳ ישראל גרטנר — בעל בית מכובד, עשיר גדול וגומל חסדים; ר׳ מנחם־מנדל גרטנר; חתנה של פעריל, ר׳ דוד ליברמן, מהקרבנות הראשונים של הנאצים. לכל אלה היו בנים ובני בנים שרובם נספו בשואה וניצלו רק כמה שרידים בישראל: בתו השניה של ר׳ אברהם מנדל מגליניק היתה נשואה לר׳ מאיר דייטשר, שלהלן ייכתב עליו. זמן מסוים גר בעיירה חתנו של ר׳ מאיר דייטשר, ר׳ חיים לויפר, אחד מאבני החן של העירה, בר אוריין ובעל מדות; בעל תפלה מצוין ומנגן נפלא. זכור לכותב ניגונו היפה והמלבב ל„אל אדון" ולעתים לא נדירות הריני שר את ניגונו, כשאני מתפלל תפלת שחרית בשבת. ר׳ חיים לויפר עזב את סטריזוב ויצא לגרמניה. לעתים היה מבקר בעיירה ומהנה את חסידיו בתפלה נאה. ממשפחת ברגלס חי בעירנו ר׳ הירש בר ברגלס — יהודי יקר רוח, בר אורין וירא שמים. מעולם לא הקדימו אדם בבית המדרש. גם בחורף הקר, כשבאו בחורי בית המדרש בשעה ארבע, או לפניה, ללמוד את שעוריהם, כבר מצאו את ר׳ הירש בר יושב ועוסק ב„חק לישראל", או ב„עין יעקב". בנו ובתו חיו בעיירה עד הזמן האחרון.

משפחת דיאמנט

המשפחה הגדולה והמסועפת ביותר בסטריזוב והסביבה, היתה משפחת דיאמנט. אם נצרף לה גם את המשפחות שבאו אתה בקשרי חיתון, נגיע למאות נפשות. ארשום את הידועים לי וליד אותם האישים שיש בידי אי־אלה פרטים עליהם, אמסרם בקיצור.

ר׳ אריה לייביש דיאמנט (דובז׳כובר)

הראשונים למשפחה ענפה וגדולה זו, הזכורים לי, הם: ר׳ אריה לייביש דובז׳כובר (על שם הכפר דובזכוב על יד סטריזוב), סבא של סבתי שרה, אשת ר׳ שלמה זיזנובר; ור׳ עקיבא שמואל דיאמנט, אבי סבי ר׳ שלמה הנ״ל. לשניהם היו בנים ובנות רבים ומהם התפשטה המשפחה והתפזרה בכל הסביבה. הראשון, לפי סדר השנים, היה ר׳ לייביש — יהודי חסיד ומכניס אורחים. נסע לצדיקי דורו וביחוד דבק בר׳ שלמה זלמן פרנקל זצ״ל, הצדיק המופלא מווילופולי, שהיה, כפי המקובל במשפחה, קרוב המשפחה. זכורני שהרב הצדיק ר׳ יוסל׳ה פרנקל מסנדישוב הי״ד, נכד רבנו שלמה הנ״ל, כתב לאבי מורי יוסף חיים ע״ה במכתביו אליו: „שא״ב" (שאר בשרי).

לר׳ לייביש נולדו ארבעה בנים: א. ר׳ יעקב (יעקל וויסוקר); ב. ר׳ משה ריזינקר; ג. ר׳ אברהם סטרונגובר; ד. ר׳ עקיבא קוזלובר. כולם לא נקראו על שם משפחתם (דיאמנט) אלא על שמות הכפרים בהם גרו. כולם התישבו בכפרים לפי ציוויו של ר׳ שלמה זלמן זצ״ל. (ראה: „על הכפרים והעיירות בספר זה).

ר׳ יעקב (יעקל) וויסוקר

לר׳ יעקל וויסוקר — גם הוא כאביו, חסיד ומכניס אורחים גדול — נולדו שמונה בנים ובנות: א. ר׳ שלמה זלמן וויסוקר (יסופר עליו במקום אחר); ב. ר׳ שמעיה לוטצ׳ר — ירא שמים מרבים ומכניס אורחים מפורסם. כשהיה מציע מיטה לעני ללון בביתו, היה שוכב קודם הוא בעצמו על המזרון, או הקש, לראות אם נוח לשכב עליו. השאיר אחריו בן אחד, יוסף, ושתי בנות, מרים ולנה. לנה נישאה למנדל זילבר, בן ר׳ משה אהרן זילבר מסטריזוב — כולם נשמדו בשואה, הי״ד; ג. ר׳ ברוך דיאמנט מסטריזוב. היה זמן רב גבאי בבית הכנסת. הוא, אשתו וצאצאיו עלו על המוקד הנאצי. הי״ד; ד. ר׳ לייביש לונקר. היו לו שבעה בנים ובנות. ולהם צאצאים רבים שרובם ניספו בשואה, מלבד שרידים מעטים. שלש מנכדותיו חיים בישראל ושניים בארצות־הברית; ה. ר׳ משה שיקלובר, נהרג במלחמת העולם הראשונה. אשתו וצאצאיו נרצחו בידי הנאצים בעיר פילזנו; ו. שרה, אשת ר׳ שלמה זיזנובר — ייכתב עליהם להלן; ז. מלכה, אשת ר׳ ליפא הויבן מסטריזוב, ולהם חמשה בנים ובנות וגם נכדים. נשארה בחיים רק בת אחת, פעריל, החיה עמנו בישראל; ח. חיה, אשת ר׳ יהושע ניעבודנר — רוב צאצאיהם ניספו בשואה. הי״ד.

ר׳ משה ריזינקר

הוא השאיר עזבון מרכושו בשביל עניי סטריזוב (ראה ברשימתו של ברגלס). מבניו של ר׳ משה ריזינקר ידוע לי בנו ר׳ פישל גליניקר. אשתו, הניה (הענטשי) גרה בסטריזוב אחרי שנפטר בעלה. היה להם שמונה בנים ובנות. שניים מחתניו גרו בסטריזוב: ר׳ נטע מנהיים נ״י ור׳ שמעון מילר תלמיד חכם וירא שמים ובעל צדקה. היא היגרה לארצות הברית עם רוב בניה, שנשארו בחיים. גם ר׳ נטע מנהיים היגר לשם. ר׳ שמעון מילר ואשתו, בניו, בתו היחידה, וחתנו נשארו בסטריזוב ועלו על המוקד. הי״ד.

ר׳ אברהם סטרונגובר

מצאצאיו ידועים לי שני בניו: ר׳ זאב אריה לייביש ור׳ שרגא פייבל דיאמנט, ושני חתניו, לוקחי בנותיו: ר׳ יצחק טנצר, בנו של ר׳ הירשל טנצר מסטריזוב, ור׳ שלום קרפ מבז׳וסטיק. לר׳ אריה לייביש היו אחד עשר ילדים, ארבעה בנים ושבע בנות, שכולם ניספו בשואה. נשארו רק שרידים בודדים מנכדיו ונiניו, החיים כיום בישראל. ר׳ שרגא פייבל דיאמנט, חי בסטריזוב והיה יהודי פיקח, בר־אורין ובעל

מעלות רבות. היה גם בעל תפילה מצוין. בנו, צבי הירש ובנותיו ונכדיו — הי״ד. גם צאצאי ר׳ יצחק טנצר ור׳ שלום קרפ — הי״ד.

ר׳ עקיבא קוזלובר

היו לו צאצאים רבים וידועים לי בניו: זאב וולף קוזלו־בר ושרגא פייבל מוויעלופולי. מכל צאצאיו נשארה בחיים נינתו פרידה, בת נכדו יצחק אייזיק, בן בנו זאב וולף, החיה עמנו בישראל. פרידה היתה בכפר מרקושאווא, ע״י סטריזוב, אצל נוצרי אחד. אחרי המלחמה מצא אותה קרובה ר׳ מנדל דיאמנט ופדאה מאת הנוצרי בסוס ועגלה שנתן לו תמורתה!...

כל אלה הם מצאצאיו של ר׳ לייביש דובז׳כובר הידועים לי.

ר׳ עקיבא שמואל דיאמנט

הראש השני למשפחת דיאמנט, הזכור לי, הוא ר׳ עקיבא שמואל דיאמנט, סבא של אבי. לר׳ עקיבא היו ארבעה בנים ולהם בנים ובנות רבים, שכינויים היה: „די עקיבא שמואל׳ ניקעס״. ארבעת בניו היו: א. סבי ר׳ שלמה זיזנובר; ב. ר׳ הרשל בונרובקר; ג. ר׳ אריה לייביש מלוטצ׳ה; ד. ר׳ אייזיק מפריסטיק. מבניו אלה הסתעפה משפחה רבת ענפים, שמספרה לשבט שלם יגיע. אתחיל בסבי ר׳ שלמה:

ר׳ שלמה זיזנובר

היה בעל מרזח ורכוש רב בזיזנוב ושם היה ביתו הקבוע. עם זאת היה מראשי הקהילה בסטריזוב ומבעלי ההשפעה הגדולים בעיירה ובסביבה. בעל צדקה מפורסם. פיקח ושנון; רחמן ותקיף — הכל בזמן ובמקום הנכון. במקום אחר בספרנו זה ייכתב עליו בפרוטרוט. היו לו שנים־עשר ילדים. שלשה מאשתו הראשונה, גיטל — שכל ה„גיטלים״ במשפחת נקראו על שם „די מימע גיטל״ — ושבעה מאשתו השניה, שרה בת ר׳ יעקל וויסוקר. ואלה שמות בני ר׳ שלמה: א. ר׳ שמואל דיאמנט; ב. ניכה (נעכציע), אשת ר׳ חיים צבי פייט; ג. מרים, אשת ר׳ ברוך אשר לעמל לנדסמן; .ד ר׳ אריה לייביש; ה. אבי מורי ר׳ יוסף חיים (השם חיים ניתן לו במחלתו אשר נפטר ממנה); ו. ביילה, אשת ר׳ מאיר צנגר, ממשפחת הרב ר׳ בנימין זאב־וולף צנגר מזמיגרוד; ז. גננדל, אשת ר׳ נתן קורנרייך מבוקובסק; ח. רחל, אשת ר׳ חיים פרופר; ט. ר׳ אברהם — תלמיד חכם וירא שמים גדול, גר בסטריזוב ואחר כך עבר ללבוב ושם נרצח עם משפחתו; י. מינדל, אשתו השניה של ר׳ מאיר צנגר (אחרי מות אחותה ביילה); י״א. מאיר, בעל כשרונות רבים, שנסטר בדמי ימיו; י״ב. אסתר, אשת הרב ר׳ ישראל פרנקל נ״י. כל אלה ילדו וגידלו ילדים ונכדים שתשעים אחוז מהם, בערך, ניספו בשואה. הי״ד. בחסדי ה׳ נשארו בחיים א.י. העשל ושלמה, בני ר׳ יוסף חיים ודבורה דיאמנט; הרב ישראל פרנקל ובנו שמואל נחום; הניה וגיטל, בנות רחל וחיים פרופר; גיטל ומרים, בנות ר׳ חיים צבי וניכה פייט; שלמה קורנרייך ואחיו אורי, בני ר׳ נתן וגננדל; הינדה בת עקיבא שמואל פייט, בן ר׳ חיים צבי וניכה. לכולם בנים ובנות. מהם החיים במדינת ישראל ומהם הפזורים בארצות־הברית ובמקומות אחרים.

מצאצאיו של ר׳ **הירשל בונאראווקר**, בנו השני של ר׳ עקיבא שמואל, ידועים לי: בתו לאנטשי, אשת ר׳ אלתר נחמיה — בר אורין ומשכיל, שיסופר עליו בספרנו; שרה, אשת ר׳ אברהם טנצר — יהודי יקר־רוח, מיחידי הסגולה שבעיירה שייכתב עליו להלן. צאצאיהם של הנ״ל, בניו וחתניו ונכדיו של ר״א טנצר ור״א נחמיה. כולם ניספו בשואה. הי״ד. עוד שתי בנות היו לר׳ הירשל: יהודית (אידית) יאר מנביליץ וניכה, אשת ר׳ אלימלך נירנברג, אחי ר׳ משה ור׳ חיים יעקב נירנברג. בניו של ר׳ אלימלך: שלמה, יחד, אשת ר׳ חיים זוסמן ז״ל; הענה, אשת ר׳ שלמה, בן ר׳ חיים יעקב נירנברג.

מצאצאיו של ר׳ **אריה ליב דיאמנט** מלוטצ׳ה (ואשתו חיה לבית ביים), בנו השלישי של ר׳ עקיבא שמואל: ר׳ יוסף דיאמנט משווילצ׳ה; ר׳ משה (יעקב משה) דיאמנט מסטריזוב; ר׳ שלמה מברזוב. בנותיו של ר׳ אריה ליב: פייגה לנדסמן, שהיתה נשואה בזיווג שני לר׳ שמעיה דיאמנט מלוטצ׳ה, בן ר׳ עקיבא שמואל; ומינדל ריטר.

לר׳ יוסף דיאמנט משווילצ׳ה ולרעיתו פייגה מינדל לבית מילגרוים נולדו: גיטל אשת בן דודה ישראל יעקב מילגרוים; פרל, אשת ר׳ יהושע וועג משדליסק (בזיווג ראשון) ובזיווג שני — אשת ר׳ חיים לרר; שרה, אשת ר׳ אפרים שיינין. שלשתן ילדו בנים ובנות, שרובם ניספו בשואה (ראה הרשימה שבסוף הספר). מבניו של ר׳ יוסף דיאמנט משווילצ׳ה נשארו בחיים, אחרי השואה: ר׳ אריה דיאמנט, איש תבונות, משכיל ובר־אורין, גר בקרקוב עד פרוץ המלחמה וחי עמנו כיום בחיפה. בנו יחידו, יעקב, ניספה בשואה יחד עם אמו פרל לבית שאגרין, הי״ד; ד״ר עקיבא שמואל מילגרוים־דיאמנט, רופא ידוע בחיפה, שלעתים לא נדירות בבקרו אצל משפחה עניה לבדוק את החולה — השאיר כמה לירות בבית דמי ביקור... נפטר בחיפה ה׳ אדר ב׳, תשכ״ה. עוד יש שרידים ממשפחה זו בארצות הברית.

ר׳ יעקב משה דיאמנט, בן ר׳ אריה ליב, היה מהבעלי בתים החשובים ביותר בעיירה. נולדו לו, מאשתו רייזי לבית ויזנפלד מפילזנו, שני בנים: אריה לייביש ואביגדור. שניהם עסקנים ציוניים נלהבים, מחשובי העיירה. ר׳ אריה לייביש נשא לאשה את בתו של מונטג מירולסב, בפרוץ המלחמה, עם כניסת הנאצים לירוסלב, גורש משם והיה בפשעמישל זמן מסוים. אחר כך עברו ללבוב. הם ניספו בשואה יחד עם בתם יחידתם. הי״ד. אביגדור ואשתו חיה בת ר׳ יחיאל הולנדר, ראש הקהילה בגורליץ, לא היו להם בנים. ימים אחדים לפני פרוץ המלחמה הגיע עם אשתו לקרקוב ושכב שם בבית החולים האוניבסיטאי. אשתו גרה

אצל בן דודו של אביגדור, אריה דיאמנט. הם ניספו בשואה. ה.י.ד.

בזה לא תמה ולא נשלמה רשימת כל צאצאי משפחת דיאמנט וצאצאי צאצאיהם; רבים היו ורבים קרבנותיה. יסלח לי השם על אלה שהחסרתי ברשימתי ולא יחשב לי זאת לעון.

משפחת הולס

ראשונים למשפחת הולס בסטריזוב היו הרבנים הצדיקים לבית שפירא; ר׳ אלעזר מלנצוט—סטריזוב ובנו ר׳ שלמה ממונקטש—סטריזוב. שניהם היו קודם, רבני סטריזוב ואחר־כך עברו לערים אחרות. הרבנית טאבא חוה, אשת הרב ר׳ אלעזר, היתה בתו של הרב ר׳ יהושע העשל מדיקלא, בן הרב ר׳ שלמה הולס, שהיה דיין ומורה צדק בלבוב בזמנו של הגאון רבי יעקב אורנשטיין, בעל המחבר ספרי „ישועות יעקב״ — זכר כולם לברכה. הרב ר׳ יהושע העשל היה נין ונכד להגאונים מחברי הספרים „פני יהושע״ ו„מגיני שלמה״ ולמעלה בקודש. בסוף ימיו עבר ר׳ יהושע העשל לגור בסטריזוב אצל חתנו הרב ר׳ אלעזר וכאן נפטר בז׳ בשבט, תר״ט. הרבנית טאבא חוה נשארה בסטריזוב גם אחרי שבנה, הרב ר׳ שלמה עזב את העיר וקיבל את הרבנות במונקטש. היא נפטרה בשיבה טובה, בהיותה בת שמונים, בסטריזוב, בח׳ בסיון תרמ״ה. תולדות הרבנים ר׳ אלעזר ור׳ שלמה ויוצאי חלציהם, הלא הם כתובים בספרנו זה, במדור: „רבני סטריזוב וגדוליה״. כאן נכתוב על יתר בני משפחת הולס, הידועים לנו.

לר׳ יוסף הולס, הראשון, ולאשתו אדל, היו ששה בנים ובנות מאשתו השניה ואלה הם: א. ר׳ בריש הולס — תלמיד חכם וירא שמים מפורסם; ב. ר׳ יצחק אייזיק, המכונה בעיירה: „ר׳ אייזיקל״. ר׳ אייזיקל היה לשם דבר. למדן מופלג ואיש צדיק תמים. עליו יסופר באריכות במקום אחר בספרנו; ג. פראדל, אשת ר׳ אלעזר וורצל — גם הוא למדן מופלג, מיחידי הסגולה. את דמותו האצילית תיארנו במדור: „אישים ומאורעות״; לר״א ואשתו היו בן יבנות ומהם חיו בסטריזוב שתי בנותיו ובעליהן ר׳ יחזקאל אמקרויט ושמואל סאמול; ד. ויטה רייך; ה. לאה בלר; ו. שרה, אשת ר׳ אליעזר לייזר לוס, מנכבדי העיר וחשוביה. להם היה בן אחד, אלעזר, ושלש בנות: אדל, ויטה ולאה — — —

מכל המשפחה הענפה הזאת, נשארו בחיים: לאה לוס, בת ר׳ אליעזר־לייזר, החיה עמנו במדינת ישראל; רייך יוסף, בן שלמה ואדל, נכד ר׳ אליעזר לייזר הנ״ל; שתי נכדות של ר׳ בריש הולס, בנות יוסף וגולדה הולס: אדל, עם ילדיה, החיים בקבוץ „עין המפרץ״; סרלה עם בעלה — ניר דוד.

יצוין עוד כי לר׳ יוסף הולס, הראשון, היו עוד שלשה בנים מאשתו הראשונה, שלא גרו בסטריזוב, ומספר נכדיו חיים בישראל.

משפחת טנצר

משפחת טנצר היתה מהמכובדות ביותר בעיירה. ראשון הידוע לי היה ר׳ נפתלי צבי (ר׳ הירשל) טנצר. איש חסיד ותמים (ראה ב„זוטות״ מש׳ יהלומי). מבניו: ר׳ אברהם טנצר חתנו של ר׳ הירשל באנאראוקער (דיאמנט). הוא היה אציל רוח ועדין נפש. טיפוס של בעל בית, בר אורין ובעל מדות. דייקן ואיש אמת. ענוותן ובעל פנים שוחקות. אוהב תורה ולומד תורה. לימודו החביב עליו ביותר היה „ילקוט שמעוני״. כאשר עברו על יד ביתו של ר׳ אברהם הדהד קולו העדין והמלבב של ר׳ אברהם. הוא „שר״ תורה... אשתו, שרה, בניו: יהושע, בתו מלה, כולם ה.י.ד. בניו יצחק ועקיבא שמואל נפטרו בדמי ימיהם.

ר׳ משה טנצר. ירא שמים גדול, חסיד נלהב של הרבי מבלז ובעל מדות טובות. אשתו, יוכבד, בת ר׳ עזריאל ווינר (אחי ר׳ יוסף מרדכי דיין); בניו: חיים, נפתלי צבי, יוסף מרדכי, שלום יונה, בנותיו: גולדה ומלה — כולם ה.י.ד. נשאר בחיים רק בנו יצחק, החי עמנו בישראל.

ר׳ יעקב טנצר. כאחיו ירא־שמים ובעל נימוסין. מחסידי בובוב. אשתו. בניו: יצחק, נפתלי צבי, מרדכי, בנותיו: פראדיל ובילה — ה.י.ד.

ר׳ יצחק טנצר (בנו של ר׳ הירשל הנ״ל) (גר ברייששא) בניו נספו בשואה.

ר׳ טוביה טנצר (גר בטרנובז׳ג). בנותיו: עטל, רייזל, מלה — ה.י.ד.

מרים בת ר׳ הירשל טנצר, אשתו של ר׳ חיים פייט. בניהם: ישעיה, יהושע, בנותיהם: פרדל וגיטל — ה.י.ד.

יזכר לטובה חתנו ר׳ אברהם עבר קלגסבלד, בן השו״ב מקראס. בעל מדות ובעל מעלות נפלאות. מנגן נפלא ואיש נפלא. במקום אחר יסופר על מסירות נפשו למען העיירה, כאשר אסף זהב בקראס (מקום שהיה שו״ב) בשביל בני סטריזוב, כדי להצילם מידי הנאצים. יזכרהו ה׳ לטובה, עם כל הקדושים והטהורים.

ולבסוף נזכיר את ר׳ זלמן טנצר, שזכה לעלות עם אשתו לישראל והאריך ימים וזכה למות כאן כדרך כל האדם. גם בנים ונכדים הי״ו.

משפחת מינץ

ראשון למשפחת מינץ הידוע לי: ר׳ אברהם מינץ, איש מכובד ביותר, גבאי בבית הכנסת ומקובל על כולם. בנו, ר׳ מיכל מינץ (ר׳ מיכלי), גם הוא איש מכובד וישר דרך. מבניו של ר׳ מיכל: יצחק איזיק (נפטר בצרפת); אברהם; שלמה, איש משכיל ומכובד, החי בארצות הברית, ובת אחת החיה בצרפת. חתניו של ר׳ אברהם מינץ היו: ר׳ פייבל אדסט (ראה: משפחת אדסט); ר׳ לייב איזנברג, תלמיד חכם ידוע. עבר לווינה. נשארו ממנו צאצאים בתפוצות.

משפחת מנדל

משפחת כהנים מפוארת. צאצאי ר׳ משה יעקב מנדל הכהן מסטוטשין. הוא בעצמו לא גר בסטריזוב, אבל בניו ונכדיו היו תושבי העיירה והסביבה. המשפחה היתה גאה על ר׳ משה יעקב, שהיה מבני העליה בדורו. רגיל היה לבא לר׳ שלמה שפירא, הרב מסטריזוב, לשבתות וחגים. רבנו שלמה כבדו מאד. מקובל היה במשפחת מנדל שפעם אחת, כאשר קראו לר׳ משה יעקב הכהן לעלות לתורה, ור׳ משה יעקב רצה לברך ברכת התורה, ציווה עליו ר׳ שלמה לחכות קצת. הרב עמד והרהר מספר שניות ואחר־כך פנה לר׳ משה יעקב ואמר: „אמנם כן, כהן צדק אתה, מזרע אהרן הכהן, לך נאה לברך ראשון".

מבניו ידועים לנו: ר׳ שמעון, אבי ר׳ ישעיה מנדל הכהן; ר׳ נתן ליב; ר׳ נפתלי. מבניו של ר׳ נפתלי ואשתו העני רעכיל: ר׳ חיים הכהן מנדל, מיקירי עירנו; ר׳ ישעיה מטשוטש (נרצח בדקירה ע"י הרוסים במלחמת העולם הראשונה); ר׳ צבי הירש מצנדז; ר׳ שלמה מסנדישוב; ר׳ אריה ליב מראזוב; (נעלם במלחמת העולם הראשונה); בנותיו: רבקה ושרה פירר מגורליץ, שעברה לאחר זמן להונגריה.

צאצאיו של ר׳ חיים הכהן מנדל ואשתו בריינדל ברכה בת ר׳ יהושע ברגר: חיה, אשת ר׳ ישראל שינמן; שרה; זאב וולף; מישקיט; שיינדל ובנו נפתלי, כולם ה.י.ד. נשארו בחיים: בתו, סערל, אשת ר׳ אברם פישלר, ומרים איזירר, החיים עמנו בישראל.

צאצאיו של ר׳ ישעיה הכהן מנדל, בן ר׳ שמעון: בנימין, שרה, אלטה לאה, אשת ר׳ משה יעקב מנדל, בן ר׳ ישעיה, אחי ר׳ חיים מנדל — אברך יקר, סמך ורחום רבנן, בר־אורין וירא שמים מרבים. כולם ה.י.ד.

נשארו בחיים, אחרי השואה: בנו משה יעקב (החי באיטליה) וראובן זליג, שזכה להגיע לישראל אחרי השיאה והספיק להרביץ תורה כאן כמו שהרביץ תורה בסטריזוב; נפטר בדמי ימיו והשאיר אחריו בת יחידה, נעמי, החיה עמנו בישראל.

כן ישנו עמנו פה נכדו של ר׳ ישעיה, בן בנו ר׳ בנימין ושמו שמעון כשם אבי סבו.

משפחת קנר

לפני מאה וחמישים שנה, בערך, חי בסטריזוב ר׳ אהרן הלוי קנר, אבי האחים המפורסמים: ר׳ אבישיל, ר׳ פנחס, ר׳ יהודה לייביש, ר׳ יצחק ור׳ יוסף קנר. ר׳ אהרן היה עשיר גדול ושמעו הלך למרחקים בתור בעל צדקה ומכניס אורחים גדול. בניו, שגם הם היו עשירים גדולים ברובם, תלמידי חכמים, יראי השם ובעלי צדקה וחסד. המפורסם מכולם היה ר׳ אבישיל קנר, שעבר לגור בסנוק. בניו של ר׳ אבישיל היו: ר׳ משה ור׳ אהרן. ר׳ אהרן היה למדן מופלג ומוזכר בשאלות ותשובות מהר"ש, להגאון ר׳ שמואל ענגל זצ"ל (חלק ב׳). חתניו, לוקחי בנותיו של ר׳ אבישיל היו: הרב הצדיק ר׳ נפתלי הורביץ ממליץ; הרב ר׳ יוסף צבי רובין אבד"ק יסלו ורבי יהודה אייכנשטיין, צדיק מפורסם מכובד ונערץ, שגר בסנוק. נכדיו של ר׳ אבישיל התקשרו בקשרי חיתון עם נכדיו של רבי חיים הלברשטם, בעל „דברי חיים" מצנדז. מנכדיו של ר׳ אבישיל יושבים כיום בישראל: האדמו"ר ר׳ אבישיל קנר, הרבי מצ׳כוב — חיפה והרב ר׳ משה הלברשטם (ירושלים) נכד הרב מזמיגרוד, שהיה חתנו של ר׳ נפתלי ממליץ, חתנו של ר׳ אבישיל קנר הראשון (במקום אחר יסופר על התקשרותם בקשרי חיתון של ר׳ אבישיל והרב ממליץ). בסיכום: צאצאיו של ר׳ אבישיל וצאצאי צאצאיו היו כולם לומדי תורה מופלגים ו„התבוללו" בין רבנים, אדמורי"ם ורמי מעלה.

ר׳ פנחס קנר, בנו השני של ר׳ אהרן קנר הראשון, שגר בסטריזוב, היה גם הוא עשיר גדול, תלמיד חכם ובעל מדות, התקשר גם הוא עם משפחות מיוחסות. מבניו, שחיו בסטריזוב, ידועים: אבי־אבי־זקני ר׳ יעקב קנר, אחיו ר׳ ישראל ובתו זיסל, אשת ר׳ יצחק בורגניכט. אשתו של ר׳ ישראל היתה צדקנית גדולה, מגזע בעל ה„נודע ביהודה" ועוד גאונים וצדיקים. ר׳ ישראל היה איש צדיק תמים, במלא משמעותה של המלה. סבל כל ימיו יסורי איוב וקבלם באהבה. (ראה ברשימתו של יצחק ברגלס).

אבי־אבי־זקני, ר׳ יעקב קנר, היה העשיר בה"א הידיעה בעיירה ופיקח גדול. היה ראש הקהלה במשך שנים רבות. אשתו הראשונה, דבורה, היתה בתו של הצדיק ר׳ ישראל אלבוים מליזנסק, בן הצדיק ר׳ משה אלבוים (אחי הרבי ר׳ שמעון מירוסלב ואחי הרבנית חנה, אשת הצדיק ר׳ א"ס מקומרנא, אבי רי"א מקומרנא זצ"ל), בן הצדיק ר׳ ישראל ליקובר (אחי הרבנית מאטיל, אמו של ר׳ יעקב יצחק „החוזה" מלובלין), בן הרב הקדוש, המקובל האלוקי, ר׳ קופל ליקובר (שהיה גם סבו של „החוזה" מלובלין ושל הצדיק ר׳ יצחק אייזיק מקומרנה). אשתו של ר׳ ישראל ליקובר היתה בתו של הרבי ר׳ אלימלך מליזנסק — זכר כולם לברכה (ראה: אוהל אלימלך אות שמ"ח). מאשתו זו נולדו לר׳ יעקב קנר בן ובת. הבן ר׳ אברהם יהושע העשל, תלמיד חכם וירא שמים מרבים, נפטר בדמי ימיו והשאיר אחריו את בתו דבורה, היא אמי — אשה יראת ה׳ היא תתהלל, גם ביופי וגם במעלותיה ובמדותיה וחכמתה. ועוד בן אחד, הנקרא על שמו של אביו אברהם יהושע העשל החי כיום בארצות הברית. הבת, חנה, נישאה לתלמיד חכם, ר׳ אליעזר רוסהנדלר וילדה לו בנים ובנות, שכולם ניספו בשואה. מבניו של אא"ז ר׳ יעקב קנר מזיווג שני, גרו בסטריזוב: ר׳ פנחס קנר ואשתו אסתר, ממשפחת מהר"ם מינץ, עם בתם היחידה איידל; בתו לאה, ובעלה ר׳ משה רייכר ובניהם — כולם ניספו בשואה. מיתר בניו: בנו ר׳ ישראל מריישא, שכמה מבניו ובנותיו נספו בשואה והיתר זכו בחסדי השם להשאר בחיים וגם בישראל לו שם ושארית. עוד בת אחת היתה לר׳ יעקב, שפרינצה, אשת ר׳ חיים

קינסטלר מברזוב, ולהם בן יחיד, אברהם. אביו ואמו מתו לפני השואה, והבן נרצח בידי הנאצים. כולם ה.י.ד. על ר' משה רייכר, משפחת בורגניכט ואבי מורי יוסף חיים, בעל נכדתו, אמי מורתי — יסופר במקום אחר בספרנו. (להשלמת הסתעפות מש' קנר יצוין שר' ברוך דילר היה חתנו של ר"י קנר בזיווג ראשון).

עוד בן אחד היה לר' פנחס קנר, אבי ר' יעקב: ר' אהרן, שגר קודם בדומברובה ועבר לאחר זמן להנובר, שבגרמניה ונפטר שם. בניו: אשר פנחס ומרים לבית קלויזנר; שמואל יוסף ואשתו שרה לבית רוזנצוויג; אברהם אביש — כולם גורשו לזבונש'ין (פולין) בשעת גירוש נתיני פולין מגרמניה ונספו בימי השואה. אחד מבניו של ר' אהרן, יעקב, נתפס על־ידי השוויצים בעת נסיונו להמלט לשוויץ וקבל התקפת לב ונפטר כעבור זמן קצר בשוויץ. אשתו, רוזה רחל, לבית שטיגליץ נשלחה ממחנה עבודה בצרפת למחנה השמדה בפולין, יחד עם בתה טובה. בנם אהרן נפל במלחמת השחרור בישראל. מכל המשפחה הגדולה הזאת, נשארו לפליטה: חיה, בתו של ר' אהרן ונכדה אחת, בתו של אהרן, האחרון, החיים עמנו בישראל.

מיתר צאצאיו של ר' אהרן קנר, הראשון, היו בסטריזוב בדור שלנו: ר' אהרן, בנו של ר' לייביש קנר, ואשתו ובתו חיה, אשת ר' שמשון מייזלס — בר־אורין וירא שמים, מחסידי באיאן — ה.י.ד.; בנו יצחק זכה לחיות בישראל ונפטר כאן. עוד בן אחד היה לר"א, אריה ליביש, שהיה מוסמך לרב ויצא לגרמניה. עוד חיו בסטריזוב: ר' נפתלי קנר ובניו; ר' שלמה'לי ביר, חתנו של ר' יוסף קנר, ולו בנים ובנות, מהם בישראל ומהם בארצות הברית.

מעטים נשארו ממשפחה גדולה וענפה זו, אלא שרצתה ההשגחה העליונה, שלא תכרת חס ושלום משפחה אפרתית זו מישראל והשאיר לה שם ושארית בגולה ובארץ. אחד מאנשי השארית — כותב הרשימה הזאת — רושם בדם ודמע ו...בהודיה לא־ל שזכה להיות בין המעטים שנשארו לפליטה — — —

וזאת לדעת כי לא כל מה שיש לכתוב על משפחה זו ועל משפחות אחרות נכתב כאן; לא הכול זכור לכותב ולא הכול ניתן לכתוב. גם צר המקום בספר כזה שיכיל הכול ועל החסר — הסליחה.

משפחת רוזן

ראשון למשפחת רוזן בסטריזוב היה ר' שמואל רוזן, שהגיע לעיירה מוויעלופולי. כינויו היה: שמואל הובר. הרב ר' אלתר זאב הורביץ זצ"ל כיבדו וקירבו מאד ובסעודת פורים הלבישו את ה„שטריימל" שלו. מבניו של ר' שמואל: ר' דוד ור' יחיאל. מבניו של ר' דוד חיו בסטריזוב: ר' יוסף הירש רוזן — תומך וחסיד נלהב של הרב ר' אלתר זאב. למרות היותו נוח לכעוס, היה אדם טוב בהחלט, בעל צדקה ומכניס־אורחים. בניו של ר' יוסף הירש היו אברכים מצויינים ביותר; בנו ר' יעקב — ת"ח ופיקח גדול. רב מעש וברוך כשרון. פעל ועשה גם בימי השואה לטובת בני העיר, כפי שיסופר להלן בספרנו. זמן מסוים למדתי אצלו (בנו של ר' יעקב, משה יהושע, היה ילד פלא וחריף עצום, לפי גילו הרך. היה תלמידי אשר בו התפארתי. נפטר בילדותו). בנו השני של ר' יוסף הירש, ר' מנדל — גם הוא תלמיד חכם ובעל תפלה מצוין. היה שו"ב בעיירה. בנו השלישי — ר' יואל, בר אורין ובעל מדות. כולם ה.י.ד.

חתניו של ר' דוד רוזן: ר' לייבלי שטרנברג, יהודי יקר רוח, בר־אורין ובעל־תפלה מצוין, אהוב וחביב, מכובד ומכבד את הבריות. עוד ייכתב עליו להלן. מבניו של ר' לייבלי חי עמנו בישראל בנו ר' צבי אלעזר וצאצאיו.

חתנו השני של ר' דוד היה ר' אהרן קנר (ראה: „משפחת קנר").

בנו השני של ר' שמואל רוזן: ר' יחיאל, היה ממתנגדיו החריפים ביותר של הרב ר' שלמה שפירא זצ"ל. נפטר כשהוא עטוף בטלית ועטור בתפילין — באמצע תפלתו.

בניו של ר' יחיאל: חיים, בנציון רוזן, יעקב וישראל. ר' בנציון היה יהודי חביב מחסידי סדיגורה. מבניו של ר' בנציון: יחיאל, מתלמידי (כיום בארצות הברית), יצחק ליב ושמואל, גם בת אחת, פרל, נשארה בחיים. (ראה ברשימת הקדושים).

חתניו של ר' יחיאל רוזן: ר' שמואל פייט — ת"ח גדול. בזמנו היה מלמד גפ"ת; ר' פישל פלדר, מחסידי בית רוזין המובהקים; ר' ישראל מנדל שפרינגר, בר־אורין ובעל תפלה מצוין, גם הוא מחסידי בית רוזין. כולם ה.י.ד. רק בודדים נשארו ממשפחה זו.

ר' הרשל רסלר (טילקיוויצר) וחתניו

ידועים היו בסטריזוב ובסביבה ר' הירשל רסלר (טילקיוויצר — על שם הכפר בו גר) וחתניו המכובדים: ר' בנימין בוימל, ר' דוד דמביצר ור' משה אהרן זילבר. ר' בנימין בוימל היה יהודי כשר ותמים, מחסידי בית רוזין, בעל תפלה טוב ונוח לבריות. חינך ילדיו לתורה ומצוות. מבניו נשארו בחיים: בנו ישראל (ארה"ב) ובת אחת, אסתר, החיה עמנו בישראל. ר' דוד דמביצר היה יהודי פיקח וחביב וטוב לב. בניו היו פעילים בתנועה הציונית וגם לומדי תורה. נשארו בחיים: בנו בנימין (בעניה) החי כיום בארצות הברית. בנותיו שרהביים והדסה פרידמן.

ר' משה אהרן זילבר היה ירא השם, ענוותן ותמים. בניו; יהושע, פנחס ובתו שרה היו פעילים בתנועה הציונית. חתנו היה ר' צבי שפירא, עסקן ציוני מסור, החי עמנו בישראל. רוב הצאצאים של המשפחות הנ"ל נספו בשואה.

משפחת שטורם

משפחה עתיקה ומכובדת ביותר. ראשון למשפחה זו היה ר' יעקב שטורם. מבניו: ר' אברהם יצחק (ר' אברהם איטשי) ושם אשתו: אסתר. מבני העליה שבעיירה. עסק בתורה יומם ולילה, לבש בגדי משי ו„קולפיק" גם ביום חול,

התפלל בטלית בליל שבת והסירו רק אחרי הקידוש. אמר עליו הרב ר׳ שלמה שפירא זצ״ל שהוא מתפלל בהתלהבות גדולה כל כך, שכאשר הוא אומר: „יום הששי״, יש לחשוש שמא חס ושלום תצא נפשו מתוך התלהבות ולא ימשיך להגיע ל„ויכולו השמים״!... היה בזמנו ראש הקהלה ובימי כהונתו נבחר לרב העיר — אחרי שר׳ שלמה שפירא הלך למונקטש — הרב ר׳ אלתר זאב הורביץ זצ״ל. בנו השני של ר׳ יעקב שטורם היה ר׳ שמעון. הוא יצא את סטריזוב. בניו היו מתלמידיו של המהר״ם שיק זצ״ל.

לר׳ אברהם איטשי היו שני בנים: ר׳ חיים ישראל, מבני העליה גם הוא ת״ח מובהק. (הוא היה גיסו של ר׳ אריה־ליביש דיאמנט, בנו של ר׳ אברהם סטרונגובר, כי אשתו של ר׳ אריה־ליביש היתה אחותה של ניכה־גיטל אשתו של ר׳ חיים־ישראל) היה גם מוהל מצוין. למרות שאביו, ר׳ אברהם יצחק, תמך בהרב ר׳ אלתר זאב ובחר בו לרב העיר, היה ר׳ חיים ישראל, לאחר זמן, מתומכיו של הרב ר׳ משה לייב מססוב, בנו של ר׳ שלמה. בגלל חטאו זה לא היתה דעתו של הרב ר׳ אלתר זאב נוחה הימנו... אשתו, ניכה גיטל נכדת אחי הרבי ר׳ צבי אלימלך זצ״ל. האריכה ימים ועד יומה האחרון דאגה לעניי העיר. עוד בן אדר היה לר׳ אברהם יצחק, ר׳ יהושע, שעבר לגור בגורליץ.

חתניו של ר׳ אברהם יצחק היו: ר׳ אלתר עזרא הדיין ור׳ זאב וולף דייטש (בזיווג ראשון). עליהם ייכתב במקום אחר.

מבניו של ר׳ חיים ישראל: ר׳ יעקב שטורם, ר׳ אלעזר, וליבה, אשת ר׳ ירמיהו אשר. ר׳ יעקב שטורם היה גיסו, בעל אחותו, של הרב הגאון ר׳ שמואל פירר מקראס, זצ״ל. לר׳ ירמיהו אשר היו שלשה בנים: זליג, יעקב, שלמה ובתם איטה. ממשפחה מפוארת זו נשארו בחיים: ר׳ יעקב אשר ומשפחתו, שיצאה לגרמניה והנם כיום בארצות הברית, יחד עם שני בנים ובת. בן אחד של ר׳ יעקב; מרדכי אשר, חי בארץ והנהו מרצה בטכניון בחיפה. בנו השני של ר׳ ירמיהו אשר, שלמה ומשפחתו, עלו מגרמניה לישראל וכאן נפל צעיר בניו במלחמת השחרור.

בניו של ר׳ אלעזר, בן ר׳ חיים ישראל: שאול, אריה ואסתר. כולם חיים בישראל.

משפחת שפלר

משפחה מסועפת, רבת ענפים, היתה משפחת שפלר. הם היו שלשה אחים: ר׳ מרדכי מנדל, בעל תפלה טוב. אמרו עליו שהוא „סגנו״ של ר׳ לייבלי שטרנברג, הבעל תפלה המפורסם בעיירה. עסק בצרכי ציבור באמונה; ר׳ שמעון שפלר, יהודי פשוט ותמים, ירא שמים ובעל לב טוב. היה מ„התהלים יידן״ שבעיירה. ר׳ משה שפלר, עוסק בצדקה וחסד. הוא נרצח, יחד עם ר׳ שמואל משה גרוסקופף ור׳ יעקב רוזן, בהיותם באמצע ישיבה בעניני צדקה. ה.י.ד. בחסדי השם ישנם בחיים שרידים ממשפחה זו. מהם בישראל ומהם בתפוצות. לבסוף תזכר לטובה אחות האחים הנ״ל באשי שפלר הטבחית הראשית של העיירה, שהכול נהנו ממאכליה כמעט בכל השמחות שהיו בעיירה.

מהווי החיים ועלטות

יצחק ברגלס

ספורים שונים

הנוצרים קוראים שמע ישראל

היה זה אחרי הפשרת השלגים וגשמי האביב, לפנות ערב, אחרי הלויתו של הכומר יבלצ׳ינסקי, הנקרא בפי כל, הכומר הזקן, כי האריך ימים ומת בשיבה טובה (כתבתי עליו באריכות בדברי על מאורעות שנת 1898). להלויתו הגיעו אלפי איש מהסביבה הקרובה והרחוקה כי הוא היה אהוד מאוד על בני עדתו. באותו זמן לא היו עוד גשרים על נהר ויסלוק המקיף את העיר משני צדדים והיו עוברים את הנהר בספינות מעבר, שנמצאו אחת על יד העיר בדרך לגודובה והשניה היתה קילומטרים מספר צפונה.

ביום ההלויה היה הויסלוק מלא על גדותיו. בגלל העבודה הרבה עזרו ר׳ ראובן ספיר, חוכר הספינה ביחד עם אשתו מרים בעבודה, למעביר הנוצרי וגבו דמי מעבר מהעוברים. לפנות ערב עלו על הספינה אנשים במספר גדול בהרבה מהרגיל, הספינה שקעה קצת, חבל הפלדה שאליו היתה מחוברת נקרע ובמקום לעבר את הנהר לגדו השני פנתה הספינה צפונה ונישאה במהירות במי הנהר הגואים.

בין הנוסעים והמחכים לתורם על שפת הנהר קמה בהלה. הנוסעים היו חסרי אונים ובכח עצמם לא יכלו לעשות שום דבר להצלתם. נשארה להם רק התפילה. בעיר באו ילדי ר׳ ראובן ואשתו לבית המדרש וליד ארון הקודש הפתוח התפללו לד׳ להצלת הוריהם. תפילתם היתה בלי מלים והתבטאה בבכי חרישי שנמשך שעות וכל הצבור התפלל עמהם.

נוסעי הספינה, שחייהם בסכנה התפללו גם הם בכל לבם, הנוצרים לישו ולאם הקדושה מרים, ור׳ ראובן ואשתו ישבו בירכתי הספינה והתפללו את תפילתם המתחילה בשמע ישראל. בשמוע הקרובים להם את תפילתם פנו גם הם ביאושם לאלקי ישראל והתחילו לחזור על דבריהם של היהודים ואחריהם הרחוקים. לבסוף נשמעה מפי ההמון הנוצרי הנמצא בספינה הנשאת על מים רבים — בסלוף מלים — תפילתם הנצחית של היהודים תפילת שמע ישראל.

הספינה נעצרה על ידי המצילים על יד המעבר השני בכפר זבורוב וכל הנוסעים נצלו. רק איש אחד שבתו נמצאה בספינה והוא רדף אחריה ביאושו מרחק רב נפל מת מרוב צער ומאמץ.

המסיבה בבית קצין המחוז

אבי היה איש בעל תכונות שונות שהשלימו אחת את השניה. מצד אחד שומר מצוות ככל אחיו היהודים, נזהר בקלה כבחמורה, חסיד מונקטשי נלהב ומאמין בצדיקים. מצד שני עשה מעשים שנראה בהם כמתקדם. בימי נעוריו היה יוצא ונכנס בביתו של הרבי ר׳ שלמה׳לי שפירא שעבר לכהן ברבנות מונקטש, עסק בתורה יומם ולילה וגם הצטיין בלמודיו והיה לעילוי. אבל באותו זמן למד גם תנ״ך, בהכירו כי בלי ידיעת התנ״ך לא ידע לכתב בלשון הקודש. בידעו לפני נשואיו כי עליו לקבל את עסקו של סבי, למד בצורה אולפנית, ממש על רגל אחת, אצל ידען העיר של הימים ההם, ר׳ הירש מוהרר את שתי השפות הנחוצות לו להבא במסחרו — פולנית וגרמנית.
את שתי בנותיו, אחיותי הגדולות נחמה וחיה שרה, שלח אחרי גמרן את חוק לימודיהן בבית הספר העממי בעיר, לבית ספר תיכון ברישא — הנקרא „בירגרשולע״ שיתרונו הגדול היה, שלא היו מוכרחות ללמוד בשבת כפי שהיה נהוג בכל גמנסיה. לי לא נתן אמנם להמשיך בלמודי בית ספר תיכון אחרי סיימי את חק הלמודים בבית הספר העממי אבל האיץ בי ללמוד את שתי שפות הארץ הנ״ל בתור אוטודידקט וכן צוה שאלמד תנ״ך. הוא לא הפריע לי ללמוד את השפה העברית דרך מכתביו של שבח וולקובסקי, למוד מקובל בין הצעירים השואפים לרכוש את ידיעת השפה העברית, דבר שהתנגדו לו רוב ההורים בראותם בו התחלת הדרך המובילה לתרבות רעה, כלומר, לציינות.

אבי סבל הרבה עקב שמירת השבת הקפדנית ביחסי מסחרו המסועפים עם הלקוחות החשובים בסביבה ולא הסכים בזה לשום דרכי עקיפין, בבקוריו, בימי נעוריו לרגלי מסחרו בבתי האצילים לא הסכים להתכבד בביתם גם בכוס תה. למרות זאת לא הפסיד אף לקוח אחד משום שלבית מכחרו היה בסטריזוב מעמד כמעט מונופוליסטי. ועתה לעיקר המעשה.

אחד מקציני המחוז בסטריזוב בימי אוסטריה היה מר זלבסקי, איש אצולה וגם אציל ברוחו והתנהגותו. הוא דרש אמנם מהיהודים ציתנות ועזרה בבחירת מועמדים הנתמכים על ידי השלטון, אבל לא גרס בשיטה של „אתם היהודים מוכרחים״ (ספרתי על זה למעלה) והכיר להם תודה בעד

עזרתם, בדברים ובמעשים. הוא עלה מהר בדרגה ומסטריזוב הקטנה עבר לשמש במשרת קצין המחוז בפשמישל הגדולה והחשובה באוסטריה כאחד המבצרים החזקים בממלכה.

בעזבו את סטריזוב נתמנה לאזרח כבוד של העיר ולאות תודה ערך בביתו מסיבה לכבוד ועד העיריה, נוצרים ויהודים כאחד. אשתו של שר המחוז, קבלה במסיבה בכניסה — כנהוג — את האורחים בלחיצת יד. אחרוני הנכנסים היו יהודים (כנראה היה מקובל גם בימי אוסטריה הליברלית שהיהודים נמצאו תמיד בשורה האחרונה כפי שהיה נהוג בבית הספר) וביניהם היה אבי. בהגיע תורו של אבי להתקבל בלחיצת ידה של אשת קצין המחוז, התנצל שהוא לא לוחץ יד אשה זרה. אחרי המבוכה הראשונה שבעקבותיה לא זכו כבר יתר חברי ועד העיריה היהודים ללחיצת ידה של בעלת הבית, עברה המסיבה ברוח טובה. בשביל היהודים היו מוכנים מאכלים כשרים אבל אבי ספר לי אחרי זה בהתמרמרות על חבריו היהודים ששתו יין במסיבה.

למחרת היה המקרה לשיחה בפי כל בני העיר. ה„מתקדמים" אמנם צחקו אבל היראים הלליהו על אומץ לבו ועקביותו.

האלפים שנשרפו

זה קרה בימי שלטון אוסטריה בזמן שאלף כתרים או חמש מאות גולדן-רייניש — היו סכום עצום שאפשר היה להחליפו בכל רגע במטבעות זהב, באותו סכום נומינלי אבל האנשים, היו נזהרים מעשות זאת, פן יאבדו את המטבעות הקטנות או יוציאום בתור מטבעות של שני הלר חדשים המבריקים גם הם. (היהודים השמרנים מנו עד סוף ימיה של אוסטריה בולוטה הישנה גולדן או רייניש לשני כתרים וגרייצר לשני הלר).

ר' משה דוד היה איש פשוט, עשיר, בעל בית החרשת לסודה היחידי בעיר, וגם סיטונאי מייצא פטריות מיובשות לאמריקה ומשווקם באמצעות בניו שהגרו שמה. הרוכלים הכפריים היו מביאים אליו את הפטריות שקנה כל אחד בכפרו, ובנות העניים עובדות אצלו, בוררות, מסדרות ומחרזות אותן. הוא גם היה נוסע מדי פעם לפולניה הקונגרסאית הקרובה — ומייצא משם ישר לאמריקה.

חוץ מקבוצת סוחרי בהמות שהיו שולחים מדי שבוע בשר לוינה, היה ר' משה דוד אחד המקבלים העקריים של משלוחי כסף בעד סחורתו. בהעברות כסף באמצעות בנקים לא נהגו אז, או אולי משום שבסטריזוב לא היה קיים אז סניף של בנק חשוב שדרכו אפשר היה להעביר סכומים גדולים וגם לא היתה אפשרות להעביר כסף בהמחאות דאר מספק אם במשרד הדאר הקטן בעיר יימצא הסכום הנחוץ לתשלום האקספורטרים. על כן היו שולחים את הכסף במקרים הנ"ל במעטפות ערך רשמיות מיוחדות, סגורות בלכה מיוחדת, שהיו נהוגות בדאר האוסטרי.

אחד המשלוחים הנ"ל שהכיל אלפי כתרים הגיע לר' משה דוד ביום חורף בשבת. הדוור מסר את המעטפה בשבת, בהיותו בטוח כי חתימת המקבל תנתן לו למחרת. היות ואיש מבני הבית לא יכל לקבל לידו כסף מוקצה בשבת, שם הדוור את המעטפה על מקום במטבח דירתו לא רחוק מהכיריים. אחרי זמן קצר הגיע לבית ר' משה דוד, שואב המים הזקן קוזלסקי, גוי של שבת המסיר את הפמוטות מעל השלחנות ומסיק את תנורי היהודים בשבתות החורף ובחפשו נייר כדי להצית את העצים הדקים ובהם את הגדולים מתחת לכיריים מצא את המעטפה המונחת בקרבת המקום, שמח על המציאה ובתמימותו הצית בה את העצים מתחת לכיריים. כשהקים צעקה בהכוותו בלכה שנמסה ונשפכה באש הבוערת, נתגלה הדבר. בבית ר' משה דוד קמה בהלה אבל היה זה כבר לאחר המעשה בלי אפשרות לתקן את המעוות.

התרופה

לשתות כוסית יי"ש, ספירט נקי 96 מעלות חוזק, אהב כמעט כל יהודי. ביום חול בארוחה, כדי לעורר את התאבון, ובבית המדרש בשתיות מצווה שונות. בשבת — בביתו אחרי אכילת הדגים, ובבתי אחרים בכיבוד (קידוש) של שמחה חשובה ובכלל בהזדמנויות שונות. על זה שלא ישתכר שמרה פקחותו של היהודי והעובדה כי יי"ש כזה הצורב כמו אש אי אפשר להרבות בשתיה.

ר' צבי, יהודי פשוט ותמים שחילק את יומו בין חנותו לקלויז של ר' משה לייב מססוב, אהב לשתות לפעמים כוסית נוספת, כמובן במידה, לבלי להשתכר. לעת זקנתו חלה ר' צבי בדלקת הריאות, אחת המחלות הקשות בימים ההם, שגרמה למותם של רבים. מיד בהתחלת מחלתו ביקש מבני משפחתו להגיש לו כוסית ספירט שהוא כל כך רגיל לו. בני משפחתו סרבו להגיש לו את מבוקשו למרות שהוא פשוט התחנן לפניהם כל ימי מחלתו.

מצבו הלך ורע ואז ספרו בני משפחתו לד"ר שמואל טאוב, הרופא היהודי היחידי שגר בסטריזוב עד למלחמת העולם הראשונה, על מבוקשו המוזר של ר' צבי. הרופא שראה כי שעותיו של החולה ספורות לא מצא שום סיבה למנוע ממנו את העונג הזה ברגעי חייו האחרונים ויעץ לבני הבית להגיש לו את כוסית היי"ש הנכספת, באמרו כי אין כבר מה להפסיד.

והנה, אך לגם ר' צבי מהמשקה החריף, אורו עיניו וכאילו נכנסה בו רוח חיים חדשה. אחרי כמה שעות התחיל להזיע ועבר בשלום את משבר המחלה הקשה. מצבו הוטב במהרה ואחרי זמן קצר החלים לגמרי.

„עם הארץ בעל הכרה"

פלוני היה איש אמיד ועם הארץ מדאורייתא, אבל לא סתם עם הארץ המקנא ביהודים היודעים ללמוד פרק משניות ודף גמרא, אלא בעל הכרה, הבז לאלה שמבלים את ימיהם בלימוד התורה. לפעמים היה גם עומד לצדם של חבריו לבורות. עמי הארצים היו לפי השקפתו, מעמד מיוחד בניגוד לתלמידי החכמים המתגאים בידיעותיהם.

פעם נפטר בסטריזוב איש אמיד ועם הארץ, וועד הקהילה וחברה קדישא דרשו מיורשיו את התשלום המקובל לפי מצבם הכלכלי. אז התארגנה קבוצת עם ארצים והגנה עליהם למען שחרר אותם מהתשלום. כשנשאלו לסיבת דרישתם המוזרה, כי את התשלום הזה הלא דורשים מכל בן אדם, כי גם יורשיו של ר׳ אברהם איטשע שטורם, מנכבדי העיר, תלמיד חכם ובעל צדקה שילמו את התשלום המקובל לועד הקהילה, אז ענה פלוני: „מה אתם מדמים את הנפטר לאברהם איטשי אשר כל ימי חייו היה מ......על יד הגמרא ?״.

כשהרס את ביתו הקטן ובנה במקומו בית קומותיים גדול, שבתה העבודה יומיים בשבוע, ביום השבת והראשון כנהוג בבניית בית יהודי. פלוני התרגז על השהיית העבודה בגלל תורתם של תלמידי החכמים ואמר: „בגלל השבתות והימים הרעים החשוכים (פינצטערע שבתות און ימים רעים) — הכוונה לימים הנוראים — לא יכולתי לגמור את ביתי לפני החורף״...

„החלטת״ הרבנים להנהיג שבת פעמים בשבוע

ר׳ משה היה איש כפרי שהתישב בעיר והפרנס מסרסרות נוסף לתמיכה שהיו תומכים בו בניו. תלמיד חכם מופלג לא היה, אבל ספר המשניות לא מש מידו ואהב גם להסתכל בעתון אם כי לא הבין את כל הכתוב בו.

והנה פעם אחת קרא בעתון דבר נפלא. באספת רבנים ועסקנים חרדים שהתקיימה בישיבת חכמי לובלין, הוחלט להנהיג שבת פעמים בשבוע (כך הבין הוא את דבריו של רב העיר ר׳ מאיר שפירא ז״ל שהזכיר בדרשתו, בדברו על חלול שבת את דברי חכמינו, שלו שמרו ישראל שתי שבתות, מיד הם נגאלים). הוא מהר מיד אל יצחק שהיה איש סודם של אנשים יוצאי דופן בעיר, וספר לו על החדשה המרעישה.

הוא הצטער מאוד בעמדו על טעותו ומאוכזב חזר הביתה לספר המשניות שלו.

מהיחסים בין היהודים והנוצרים

כפי שסיפרתי במאמרי על היחסים בין הפולנים והיהודים היו אלה בדרך כלל יחסים תקינים. בפרט היה טוב היחס של העירוניים האמידים לשכניהם היהודים. היהודים היו דיירים בבתיהם, סחרו אתם ולפעמים הגיע הדבר לידי ידידות ממש, למרות שבחייהם הרוחניים ובמנהגיהם היו זרים אלה לאלה. אני כותב להלן על שני מקרים הנוגעים ליחסים אלה, ששמעתי ביחד עם הספור על ר׳ משה, מפי ידידי יצחק דויטש.

היהודים מכבים שריפה בבית נוצרי

בבית הנפח גורניצקי לאופולד, שגר באחד הרחובות הראשיים של העיירה פרצה דליקה ביום ראשון אחרי הצהרים. היה קשה אז לארגן עזרה מצד הנוצרים הנחים ביום חגם ועד שהיו מגיעים מכבי אש המתנדבים דפזורים בכל העיירה, היה נשרף ביתו של גורניצקי הבנוי עץ, על כל אשר בו. הוא יצא לרחוב בקריאה נואשת: „יהודים, שכני הטובים, הצילו״! מיד נתארגנו היהודים הגרים בש־כנותו עם עורכי הדין — שגרו ברחוב הזה הסמוך לבית המשפט — בראש ובמשך זמן קצר כבו את השרפה והוא נשא נזק קטן בלבד. כדי להביע את תודתו ליהודים על מעשיהם, השתדל אצל הכומר, שזה יפרסם את הדבר ברב עם בדרשתו השבועית, בתפילה החגיגית ביום הראשון. המעשה הזה ודרשתו של הכומר עשו רושם רב על הנוצרים ופעלו ליצירת יחסי שכנות טובים בין שני חלקי האוכלוסיה.

היהודים מצילים רכושו של נוצרי בשעת שטפון

הנגר יאן זמורסקי ואשתו היו מעורבים בין היהודים, והיהודים היו לקוחותיו העקריים ובפרט התידדה אשתו עם הרבה יהודיות, מכירותיה.

ביתו נמצא על יד נהר ויסלוק שמימיו היו עולים לא פעם על גדותיו. בשעת שטפון קשה, היה צורך לפנות את הבתים הנמצאים על שפת הנהר ואת בית זמורסקי בתוכם.

היהודים ידידיו באו לעזרת המשפחה, הוציאו מהבית כל דבר ערך ושמרו עליהם עד שירדו המים וניתנה האפשרות למפונים לחזור לביתם.

הנגר ואשתו ספרו ברבים, כי בעוד שהיהודים שמרו בישר על חפציהם והחזירו להם את הכל בחזרם הביתה, מעלו אנשים ממכיריהם הנוצרים בהשאירם לעצמם חלק גדול מהחפצים שהוציאו מביתם.

בתנועה הציונית

דרכי אל הציונות

(ספורה של לאה לוס).

הייתי אז תלמידת כיתה א׳ של הגמנסיה העירונית הפולנית בסטריזוב. בלמודי אלה לא המשכתי זמן רב, כי למרות זה שלא בקרתי בבית הספר בשבת וחג, הוציאו אותי הורי במהרה מהגמנסיה בלחץ דעת הקהל, כלומר, מתפללי הקלויז של הרב מסבוב שלא יכלו לסבול כי בת משפחה הקרובה למשפחת הרב, תחלל את קדושת המשפחה הזאת. הורי היו יהודים דתיים כמו כמעט כל בני העיר ודאגו, כמובן, שלא אעבור חלילה על אחת המצוות. בבית ינקתי אל תוכי את רוח היהדות המסורתית, ידעתי שאסור לחלל את השבת, שאסור לאכול בשר בחלב וטרפה, שמרתי על כל מנהגי פסח, שבועות, סכות, חנוכה ופורים, על יום האבל של התשיעי באב ועל כל יתר החגים ומנהגי ישראל בכלל. שמחתי בחגים והתאבלתי בימי האבל, מבלי לדעת ידיעה של ממש את מהותם.

לחנוכי המסורתי דאגו הורי אבל לא לחינוכי הלאומי ואותו קבלתי בבית הספר הפולני. בשעת שעורי ההיסטוריה כאב לבי מאוד בלמדי על ירידתה הרוחנית של ארצי, פולניה, על חלוקת הארץ המשולשת ואבדן חרותה, שמחתי

על נסיון העם — עמי — לתחיה שהתבטא בקונסטיטוציה של השלישי למאי, בנסיונות הצלת הממלכה מצד קושציושקו ובנסיונות להחיותה ע"י דומבורובסקי, פוניאטובסקי ומתקוממים של שנות 1830 ו1863.

ופתאם בא המשבר דוקא ביום חגי הגדול, בשלושה למאי. תלמידי כל בית הספר יצאו בתהלוכה לתפילה החגיגית בכנסיה ומשם דרך כל העיר, לאספה שהתקימה מדי שנה באולם ה„סוקול" המפואר. אנחנו היהודים, לא נכנסנו כמובן לכנסיה וחכינו בחוץ, לצאת חברינו אחרי גמר התפילה, כדי להצטרף אליהם בתהלוכתם. והנה בשעה שעמדתי עם חברותי בחוץ, התנפלו עלינו ילדים נוצריים בגדופים ובקריאות „יהודיות לארץ ישראל". (Żydowki do Palestyny). ההתנפלות והקריאות פגעו בי מאוד אבל עוררו בי גם הרהורים. מאז השתדלתי להכיר את תולדות עמי, היהודי והתקרבתי לתנועה הציונית שהיתה קיימת כבר בסטריזוב ופעלה בקרב הנוער.

במשך הזמן עשיתי מפנה ב180 מעלות והחלטתי לקיים את צו התנועה, לעלות לארץ ישראל. אבל אם לעלות, צריך להתכונן כדי להיות מוכשרת ובמה אפשר לעסוק בארץ־ישראל, הלא רק בחקלאות. צריך איפא ללמוד את המקצוע.

תנועה חלוצית מאורגנת לא היתה עדיין בסטריזוב והייתי מוכרחה ללמוד את החקלאות בארח פרטי נצלתי את העובדה כי חברתי הטובה, שרה בת ר' יעקב רבהן החלבן, היתה נוסעת בכל יום לאחת החוות של אחוזת וולקוביצקי הגדולה כדי לקבל שם את החלב. מנהל המשק של החוה הזאת הכיר אותי בהיותו קונה קבוע בחנות אבי ונתקבלתי אצלו לעבודה כדי ללמוד חקלאות.

כמובן, לא סיפרתי על כך להורי, שלא היו מסכימים למעשה ילדות כזה ובאמתלא שאני נוסעת סתם עם חברתי, הייתי יוצאת בכל יום מביתי והתחלתי לעבוד לצחוקן של הפועלות הכפריות, שלא היו רגילות לדבר כזה מיהודיה, בת עיר מפונקת. העבודה היתה בשבילי קשה מאוד, כי לא הורגלתי לעבודה גופנית ובפרט לעמוד יום יום במשך שעות, כפופה בשדה ונוסף לזה לא יכלתי גם להתלונן בבית על כאבי הגב, כי הכל הלא נעשה בסתר.

למרות הכל החלטתי להחזיק מעמד ויהי מה, אבל ביום אחד התפוצצה הפצצה. מנהל המשק, מעבידי, בא כדרכו מדי פעם לחנותנו לקנות מנופקטורה וגילה להורי משיח לפי תומו על עבודתי. ספורו זעזע את הורי ומיד החליטו לעשות קץ „לשגעוני". הקרבן הראשון היתה הקופסה הכחולה — קופסת ק.ק.ל. — אבל אני לא חזרתי עוד מדרכי. במשך הזמן הייתי לחברה פעילה בתנועה והחלטתי לקיים את מה שלא יכלתי לעשות לפני כמה שנים, לעלות לארץ ישראל. הפעם היו מוכרחים גם הורי להסכים להחלטתי ובהיותי כבר יותר מבוגרת, ידעתי, כי בארץ ישראל אפשר לעבוד לא רק בחקלאות.

למדתי את מקצוע האחות שמצא חן בעיני והייתי בין ראשוני העיירה שעלו ארצה והתאחזו בה.

התשובה

(לפי ספורה של לאה לוס)

ר' ישעיהו מנדל היה חסיד מונקטשי נלהב ובאופיו בעל לב טוב — הוא היה אחד מעסקני הצדקה בעיר שכתבתי עליו במאמרי על צדקה —. היה מאותם היהודים שאמרו עליהם חכמינו „נתבעים למשכן ונותנים, נתבעים לעגל ונותנים". על כן גם לא השיב ריקם את פני שלשת הבחורים שפנו אליו במפעלם הראשון לטובת „קרן היסוד" בבקשת תרומה הגונה לקרן זו. אולי גם נדבק בהתלהבותם של אותם הצעירים למען מדינה יהודית בארץ ישראל. העיקר, גם ר' ישעיהו נמנה בין התורמים הראשונים למען „קרן היסוד", אבל במעמקי לבו כרסם הספק אם היטיב לעשות. הלא סוף סוף זה מפעל ציוני והציונות הלא אסורה, אסור גמור ובפרט לחסידי מונקטש לפי תורת רבם האדמו"ר ר' חיים אלעזר ממונקטש, נכדו של ר' שלמה'לי זצ"ל, שזכרו היה יקר כל כך לחסידיו בני סטריזוב.

והנה הגיע לעיירה באחד מבקוריו — כפי שהיה נוהג מדי פעם — הרבי ר' חיים אלעזר בעצמו. כמובן, גם ר' ישעיהו נמצא בין אלה שבאו כדי לברכו, לקבל שלום וגם כדי למסור לו „פתק" (א קוויטל) ובהזדמנות זאת רצה פעם להפטר מהספק המציק לו והתודה לפני הרבי על חטאתו אשר חטא.

הרבי ממונקטש שבעיניו גם ה„אגודה" היתה אסורה ועל אחת כמה וכמה הציונות, התיחס לחטאו של ר' ישעיהו בכל הרצינות וצוה עליו לקבל על עצמו „תשובה" כדי לכפר עליו.

את מהות התשובה לא אדע כבר ורק זה ידוע כי ר' ישעיהו קיים בדייקנות את אשר קיבל עליו ולא הוסיף לחטא עוד.

גם אצלו היתה קופסת קרן הקיימת, שהחזיקה בתו שרה אלטה בביתו, הקרבן הראשון. היא שוברה ונזרקה החוצה, בתו זאת סבלה מאז רבות מאביה בגלל השתיכותה לתנועה.

העסק עם האוקראינים

היה זה בבחירות לסיים הפולני בורשא שהתקיימו בשנים שבין מלחמת העולם הראשונה לשניה. המועמד היהודי באיזור הבחירות שלנו היה איש המזרחי, הרב הירשפלד מביאלא—בילסקו. אנחנו הציונים עשינו עבודה רבה כדי לעזור להצלחת מבצע הבחירות בעירנו.

על יד סטריזוב היו שני כפרים בונרובקה ואופרובקה, שהיו מאוכלסים אוקראינים* שתושביהם היו תמיד מצביעים — באין מועמד אוקראיני — בעד רשימות האכרים הפולנים, מעמדם.

---

* הפולנים קראו להם רוסינים Rusini והיהודים יונים בגלל כנסיתם שהיתה תערובת של הכנסיה הקתולית והיונית.

אחד החברים שהיה יוצא ונכנס לרגל מסחרו בשני הכפרים הנ״ל בישר לנו על מציאה. במחיר של כמה מאות זהובים שנתרום לבנית בית עם, בכפרים הנ״ל, יצביעו כל תושבי שני הכפרים בעד הרשימה היהודית ובזה יעזרו להעברת מועמדנו. התקשרנו עם מרכז תנועתנו או עם המועמד — לא אזכור בדיוק — ומשם יעצו לנו לעשות את העסק, בהבטיחם לנו להחזיר את הסכום שנוציא.

אנחנו התמימים שכל צו התנועה שבא מגבוה היה קדוש לנו, מיהרנו לעשות את הדבר ומסרנו לחבר הנ״ל כמה מאות זהובים — גם את הסכום המדוייק לא אזכר עוד — כדי למסרם לידי האוקראינים.

ואיפה לקחת את הכסף? הלא אני התמים מכולם, יושב ראש ההסתדרות המקומית ונוסף לזה איש שיכל להוציא כסף מבלי להרגיש את חסרונו. הוצאתי איפוא את הסכום הנדרש מכספי הפרטי בתקוה לקבלו בחזרה.

האוקראינים רימו אותנו. קבלו את הכסף והצביעו כמו בכל פעם בעד רשימת האכרים הפולנים ומועמדנו לא עבר בבחירות כפי שלא עבר מועמד אחר בבחירות הקודמות. האיש שהבטיח לנו להחזיר את הכסף שהוצאנו, שכח את הבטחתו ואני הייתי הקרבן. אסוף הסכום בין החברים היתה עבודה מאוד לא פופולרית ובפרט לאחר מעשה וכסף הקרנות שנמצא בידי היה קדוש ונשלח תמיד במלואו למרכזים. באין ברירה השלמתי והתיחסתי לזה כמו להוצאה שאין להחזירה.

הבחירות לעיריה

התנועה שלנו התפתחה בהדרגה. בתחילה היינו קומץ צעירים וצעירות חולמים ולומדים, נהנים מכל ספר עברי וספר לועזי בעל תוכן יהודי, המגלים לנו אפקים חדשים. ארץ ישראל היתה לנו חלום, משאת נפש והנסיעה לרישא לראות סרט תעמולה של הקק״ל המראה יהודים עובדים בארץ ישראל — (לא כל ההורים הרשו לבניהם לנסוע) — היתה חויה בשבילנו. במדיניות ארצית אמנם התענינו, אבל רק במובן ארצי. עוד מימי שלטון אוסטריה השתתפנו בכל מפעל בחירות וכדומה לצד ההסתדרות הציונית הארצית.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, ואחרי הירידה בתנועה שבאה בעקבותיה, התחזקנו, עם חזור הבחורים הביתה לאט לאט היינו לכח בחיים הצבוריים של העיירה. כמה שנים אחרי קום פולניה לתחיה, באה הדמוקרטיזציה של ועדי העיירות. בבחירות שבאו בעקבותיה עמד להיבחר בססריזוב ועד העיריה של 40 איש, ב-4 חוגים, עשרה בכל חוג. בחוג הרביעי בחרו כל המבוגרים שהגיעו לגיל מסוים, בשלישי, משלמי מסים קטנים, בשני, משלמי מסים יותר גדולים ובראשון, „מיוחסים״, פקידים גבוהים, אקדמאים בעלי תואר, משלמי מסים גבוהים, הרב ולהבדיל הכומר וכדומה.

שלטון העיר היה אז בידי החדציה Chadecja הקלריקלית וראש העיר, הנגר קז׳מירז׳ קוניצ׳קובסקי, נמצא תחת השפעת הכומר קוריצ׳ינסקי. הרופא ד״ר יוסף פטרין — אני כותב עליו במקום אחר — ראש העיר לשעבר, התמודד אז עם מתנגדיו כדי לכבוש מחדש את השלטון בעיר וכדי להשיג זאת רכש בעלי ברית בכל חוגי התושבים. היהודים נמצאו בשני הצדדים היריבים — רובם בצד של ד״ר פטרין —, כי יותר מאשר הצד המפלגתי, קבע פה הצד האישי וקוניצ׳קובסקי למרות השתיכותו למפלגה קתולית קלריקלית לא ידידותית ביותר ליהודים, התנהג בימי כהונתו כראש עיר בהגינות כלפיהם והרבה יהודים נמנו על ידידיו, מכיריו ותומכיו בשעת הבחירות.

אנחנו הציונים שיכלנו כבר אז לארגן כח נכר בעיקר בחוג הרביעי, הססנו בהתחלה אם להתערב בתור ארגון בבחירות אלה, אבל במשך התעמולה, באספות שהתקימו במיוחד בשביל נוצרים בבית הכנסיה, הנמצא בחצרה והמנוהל על ידי הכמורה, יצאו דוברי צד קוניצ׳קובסקי בהתקפות על היהודים. אז הצטרפנו גם אנחנו למפלגתו של ד״ר פטרין והסכמנו אתו על שלשה מועמדים מצדנו הכפופים לועד המקומי שלנו, חוץ מציונים או אוהדים (למשל אהרן דויטש) הנמצאים בין מועמדי היהודים שלו. שלשת המוע־מדים שלנו היו, עורך הדין ד״ר חיים פרנקל, חברי אביגדור דיאמנט ואני.

בכל יום ראשון היו בחירות בחוג אחד החל מחוג ד׳. בבחירות בחוגים ד׳ וג׳ נבחרו ד״ר פרנקל ודיאמנט ואני הייתי צריך להיות המועמד בחוג השני האקסקלוסיבי יותר. בשני החוגים הראשונים לא יכלתי להופיע בתור מועמד כי לא רציתי להיות מתחרה של אבי, שהיה אחד המועמדים מצד קוניצ׳קובסקי. הבחירות לא היו פרופור־ציונליות כי אם רובניות ועל כן נבחרו בשני החוגים הנ״ל כל מועמדי צד ד״ר פטרין שקבלו רוב קולות. בחוג השני ויתר כבר אבי על מועמדותו בהיווכחו כי הרוב המכריע של אנשי העירה עומדים לצדו של ד״ר פטרין, ואז דרשנו ממנו שיעמיד לפי ההסכם את מועמדותי בחוג השני. ד״ר פטרין שדרש מתומכיו נאמנות עורת לא שש לרשום אותי ברשימת מועמדיו, על חטא אבי, שהיה מתומכיו של מתנגדו ובהרגישו כבר את כחו רצה לכפות עלינו מועמד ציוני שלישי כרצונו. עזרו לו בזה מקורביו היהודיים שהציעו מועמד ציוני „לוילי״ ובי מצאו פגם גדול הצריך לשכנע כל בוחר, שהייתי אז עוד רוק. היתכן טענו, הנשמע דבר כזה, „א בחור״?

אנחנו התנגדנו לזה נמרצות בטענה, כי רק ארגוננו רשאי לקבוע את מועמדנו ודרשנו מד״ר פטרין לקיים את ההסכם. בראותנו כי האחרון לא משתכנע מדברינו ועלול לעשות כרצונו השתמשנו בתכסיס חק הבחירות האומר, כי באם יוצאים מועמדים נבחרים לפני הישיבה המכוננת של ועד העיריה שבה נבחר שלטון העיר, באים במקרה זה במקומם נבחרים, לא ממלאי המקום של אותה הרשימה אלא המועמדים הראשונים של הרשימה הנגדית. החלטנו איפוא בישיבת הועד הציוני המקומי להודיע לד״ר פטרין,

כי באם לא יעביר אותי בתור מועמד כמוסכם, יתפטרו בתור מחאה ד״ר פרנקל ואביגדור דיאמנט עוד לפני גמר הבחירות.

כשהודענו על ההחלטה לד״ר פטרין הבקי הגדול בכל עניני חוק הבחירות קפץ כנשוך נחש ממקומו, בידעו כי במקרה הזה יבחרו מתנגדיו העקריים, קוניצ'וקבסקי והיהודי ר' מיכאל שיץ, הראשונים ברשימת הצד שכנגד.

מקורביו היהודיים התמרמרו והקימו קול צעקה בעיר. האם „העליה" („דער בוידים") — „הספריה היהודית" שבה התרכזו פעולותנו במשך כל הזמן נמצאה אז עוד בעלית הגג של בית דיאמנט העתיק — תכפה עלינו במי לבחור? אבל ד״ר פטרין הריאלי, לא רק הכניס אותי ברשימת מועמדיו אלא ביום הששי שלפני יום הבחירות וביום הראשון, יום הבחירות, ביקר בבוקר השכם בעצמו בבית תומכיו הבוחרים שמספרם היה קטן בהרבה מאשר בחוגים הקודמים, וביקש לא לעשות שום שנויים ברשימה. בהצביעו על שמי המופיע ברשימה אמר „כי אני מוכרח להעביר את השייגיץ הזה" („שייגיץ" בשפת עם ביידיש כנוי לחוצפן).

אני נבחרתי ואנחנו, ההסתדרות הציונית המקומית הרגשנו את כח ארגוננו ומאז לא נעשתה בסטריזוב שום פעולה צבורית יהודית בלעדנו ובלי השתתפותנו הפעילה.

שתדלנות שלא הצליחה

היה זה לעת זקנתו של הרב ר' אלתר זאב, כשבית הרב התחיל לדאוג לממלא מקומו בחייו, כדי לא להשאיר אחרי מאה ועשרים שנה את כסא הרבנות ריק אף לרגע מפחד פן ינוצל זה על ידי המתנגדים, מצדדיו של הרב מססוב ר' נחמיה שנמצא אז כבר בסטריזוב.

משפחת הרב החליטה לעשות מעשה לא שגרתי ולהשתדל כי נכדו הצעיר של הרב, ר' קלונימוס בנו של ר' חיים יהודה, יתמנה לממלא מקום הרב בחייו, משרה לא נהוגה עד כה.

לפי תקנון הקהילות היה רב נבחר בהצבעה של כלל חברי הקהילה בעוד שאת ממלא מקומו, אפשר היה לבחור לפי החלטת ועד הקהילה אבל דא עקא; בועד הקהילה היו הקולות שקולים, ששה תומכיו של הרב ;ששה מתנגדיו וראש הקהילה ר' יעקב גרינבלט מתנגדו של הרב יכול להכריע לרעתו.

קצין המחוז ד״ר מלין שתמך ברב ורצה לעזור לו בביצוע המעשה הנ״ל ניסה להשפיע על אחד מחברי הועד המתנגדים שיעבור לצדו של הרב ויכריע בזה את הכף לטובתו. היה זה בא כח הציונים חברי וידידי ר' אביגדור דיאמנט, שניהל את בית המרזח של אמו וגם הוא מצא בזה את פרנסתו.

עסק זה היה זקוק לרשיון משרד שר המחוז ונמצא בהשגחתו. שר המחוז היה יכול למצוא אמתלה להציק לו בהזדמנויות שונות ואפילו לגרום לשלילת רשיונה של אמו. לאביגדור היה קשה לעמוד נגד הלחץ הקשה של שר המחוז ומצד שני לא יכול להצביע בנגוד לדעתו ובפרט בנגוד לדעת בוחריו הציוניים, שברובם התנגדו לבחירת ר' קלונימוס בגלל מדיניותו המקומית וארצית של אביו ר' חיים יהודה והגיש את התפטרותו מכהונת חבר ועד הקהילה. בתור שני ברשימה הייתי אני צריך לבוא במקומו.

בשביל בית הרב לא הייתי עדיף מאביגדור. בני משפחתי היו מתומכיו הנמרצים של ר' נחמיה: אבי ר' ברוך, היה יוצא ונכנס בנעוריו בבית הרבי ר' שלמה שפירא שהיה מקרב בחורים לומדי תורה, ושמר אמונים לצאצאיו. גיסי ר' יעקב יצחק ברנשטין — משים שר' נחמיה היה חתנו של הרבי ר' ישעיהו הרץ מדינוב, אחיו של הרבי ר' צבי אלימלך שפירא מבלוז'יב שגיסי היה אחד ממקורביו ומקבל את דבריו כתורת משה. אני לא התערבתי בריב על הרבנות אבל חשבוני עם בית הרב היה חשבון הציונים עם ר' חיים יהודה הורביץ. משפחת הרב שבמאבקה הקשה על הרבנות שנמשך שנים, למדה לנצל כל דבר שהיה לטובתה, מצאה בכל זאת גם בי דבר כזה ורצו לנסותו לפני שקצין המחוז יקבל את התפטרותו של אביגדור.

אבי ארוסתי — היא אשתי עד מאה ועשרים שנה — ר' פיבל שטפל, איש שנדישוב, נמנה על ידידיו ותומכיו של ראש בית הדין שם, ר' יוסלי פרנקל משושלת אדמו״רי וילופולה חתנו של הרב ר' אלתר זאב וחותנו של ר' קלונימוס, המועמד להיות ממלא מקומו. ר' אלתר זאב שימש אמנם ברבנות סטריזוב אבל לא ויתר לגמרי על זכותו בשנדישוב וכאשר עלה שם אחיו הצעיר ר' טוביה על כסא הרבנות, העביר את בחירת חתנו הנ״ל בתו:ר ראש בית הדין.

את ידידותו של מחותני לר' יוסלי, ניסו לנצל, כדי לשכנעני להצביע בעד מועמדותו של ר' קלונימוס למשרת ממלא מקום הרב בקוותם, כי לא אתנגד ובפרט שהפגישה לצורך זה נערכה בנוכחות ארוסתי.

אני דחיתי את נמוקיהם בטענה כי לפי מושגנו אנו הציונים, אין משרה צבורית נכס פרטי או משפחתי כנהוג פעם לפני שנים. בא כוחנו מוכרח להתחשב ברצון בוחריו והרצון הזה ידוע לי כמתנגד לבקשת בית הרב. התנגדתי גם להצעת מחותני שאתפטר כמו שעשה חברי — ההצעה הזאת באה ביזמת אנשי בית הרב המנוסים בתור אלטר־נטיבה — בנמוק כי בעוד שחברי יכול לעשות את זאת בידעו כי ממלא מקומו לא ימעל בבוחריו, נבצר הדבר ממני, כי האדם השלישי ברשימה שיבוא במקומי, הוא איש הניתן להשתכנע ובזה יגדל כח משפחת הרב.

בראות מחותני כי אני איתן בדעתי הודיע לאלה שבקשו אותו להשתדל בענין, כי אני עוד גרוע להם מאביגדור ובסופו של הדבר לא קבל קצין המחוז את התפטרותו של האחרון.

למרות הלחץ הקשה, לא נרתע אביגדור ולא ביטל

את התפטרותו ואז מצא בית הרב דרך לשכנע אחד ממתנגדיו של ר׳ קלונימוס וזה הצביע בעד מועמדותו והכריע את הכף לטובתו, שבעה נגד חמשה.

ר׳ קלונימוס נבחר לממלא מקום סבו הרב ר׳ אלתר זאב ואחרי הסתלקותו נבחר לרב קהילת סטריזוב.

המגעים עם השלטונות

בדרך כלל לא ששנו למגע עם אנשי השלטון כדרך רוב היהודים והם גם לא התענינו הרבה בנעשה בין היהודים פנימה, חוץ מדבר הרב, ועד הקהילה ועניניו שמקובל היה כבר להביא את הענינים האלה להכרעה לשלטון המחוז. בכל פעם שאנשי השלטון בכל צורותיו התענינו בנו, היה זה לרעתנו. הם הציקו לנו בגלל שנאתם ליהודים בכלל ולציונים בפרט, שהיו פחות ציתנים מסתם יהודים. בין היתר הם סגרו ללא סיבה את ספריתנו הראשונה „הספריה היהודית" אבל גרמו בזה לשנוי השם גרידא, כי יסדנו מיד באותה דירה ובאותם הספרים ספריה חדשה בשם „התקוה" שהיתה פתוחה עד הסוף. סדור הענינים היה תלוי באופים של האנשים שאתם באנו במגע ובענין הנדון. להלן אספר על שלשה מקרים.

חשוב׳ר שהפך להשומר

היה זה בשנות 2—1921 בזמן ששלשתנו, חברי אביגדור דיאמנט ועקיבא קה ואני נהלנו במרץ את פעולתנו הראשונה למען קרן היסוד והשתדלנו להגיע לכל חוגי האוכלוסיה היהודית בעיר ובסביבה ובפרט לאמידים. על יהודי המקום נסינו להשפיע בכח השכנוע שלנו, פנים אל פנים, וכדי להכין את יהודי הסביבה הקרובה לקראת בקורנו כתבנו ביידיש חוזר הפותח במלים „חשוב׳ר געזיננונגסגענאססע" (חבר לדעה הנכבד) כי התיחסנו לכל יהודי כמו לחבר לדעה המעונין בהגשמת הרעיון הציוני. בחוזר הזה כתבנו בין היתר על הסכנה האורבת לנו אם לא ננצל את ההזדמנות הנתנת לנו לבנות את ארצנו, מבלי לקרא בפרוש בשם האויב — הערבים. על החוזר חתמנו שלשתנו, הפעילים.

אחד החוזרים ששלחנו למר אנגל, חוכר חוה בלונק ע״י פרישטק, הגיע מסיבה לא ידועה לנו לידי המשטרה המחוזית בסטריזוב וזאת כדרכה בדקה את הכרוז. אחד השוטרים הסמל שפיטל, ידע קצת לדבר יידיש והתימר להיות מומחה בכל דבר שנוגע ליהודים ולחייהם. בקבלו לטפול את החוזר הזה פנה לר׳ מאיר בר (מאיר רופא). אז הספר היחידי בעיר, שהיה פעם עוקר שניים ועד הגירתו מסטריזוב לארה״ב הרכיב כוסות רוח ועלוקות (מזה הכנוי רופא), יהודי מגולח למשעי, אם כן אינטליגנט בבקשה לעזור לו בפענוח החוזר. ר׳ מאיר, שהתגאה בחכמתו ולעג לכל יהודי „בטלן", לא רצה להוריד מהפרס־טיזה שלו ולא הודה שאינו מבין כלום בכתוב בחוזר. מכל הטפול של שניהם — שפיטל ור׳ מאיר — יצא כי בסטריזוב ישנו ארגון „השומר" (המלה חשוב׳ר יצאה להם „השומר") שהוא ארגון לגלי במקומות אחרים אבל לא בסטריזוב כי לא הוכשר במשרד קצין המחוז.

היה זה זמן לא רב אחרי המלחמה עם רוסיה והיהודים ובפרט הציונים היו חשודים כאלמנט לא לויאלי ביותר ואוהדים את הקומוניזם — בעתונות האנטישמית היה שגור הכנוי ציוני — בולשביקים למרות הגחוך שבצירוף זה. — המשטרה החליטה כנראה למצוא עוד הוכחות לפעולתנו המחתרתית וביום שבת אחד אחרי הצהריים — דווקא בשבת — בשעה ששלשתנו — אני ושני חברי הנ״ל — טיילנו בככר המרכזית של העיירה יצאה מתחנת המשטרה קבוצה גדולה של שוטרים, שהתחלקה לשלש קבוצות קטנות. אחת מהן נכנסה לבית הורי ושתים לבית דיאמנט שבו גרה גם משפחת קה. השוטרים ערכו חפוש מדוקדק בבתי שלשתנו. אצל חברי לא מצאו כלום כי כל החומר של ההסתדרות הציונית המקומית ושל ועד קרן היסוד נמצא אצלי, בשמשי אז מזכיר הועד הציוני המקומי ויושב ראש ועד קרן היסוד. כל התעודות ביחד עם הקרספונדנציה הפרטית שלי, נלקחו על ידי השוטרים שלא יכלו להבחין במקום בין חומר חשוד ללגלי.

המשטרה הגישה לבית המשפט הגלילי ברישא האשמה נגד שלשתנו בקיום ארגון לא לגלי והדבר נמסר לשופט שהגיע כעבור זמן קצר לסטריזוב ואנחנו הוזמנו להתיצב לפניו לחקירה שהתקיימה בבנין בית המשפט המקומי בסטריזוב. אני נקראתי הראשון אם לפי הא.ב. של השמות או בגלל זה שאצלי נמצא הכל. החקירה התנהלה בנוכחות בא כח המשטרה, הסמל שפיטל. השופט דרש ממני לתרגם את כל הכתוב ביידיש או בעברית ובהזדמנות של החקירה העיר הערות אנטישמיות שאני דחיתי אותן בתוקף כלא שייכות לענין הנדון. אחרי שכל החקירה לא נתנה לו שום חומר לבסוס האשמה, הוציא את „התותח הכבד", את החוזר שלנו הנזכר לעיל ובקש ממני לתרגמו מלה במלה לפולנית. אנחנו לא ידענו אז עוד במה מאשימים אותנו ולא התעכבתי במיוחד על המלה „חשוב׳ר" רק הבהרתי לו, כי כונתנו בדברינו על הסכנה האורבת ליהודים היא לא ארצנו פולניה, כי אם לערבים בארץ ישראל, ואז דרש ממני לברר לו את ענין „השומר" שבראש החוזר. כשבררתי לו את פרוש המלה „חשוב׳ר" — לא השומר — נדהם השופט ועוד יותר הסמל שפיטל, כי נוכחו שבזה נהרס כל בנין האשמה שעלה להם בכל כך הרבה עמל.

השופט גמר מיד את החקירה ואחרי שחתמתי על הפרוטוקול, החתים עליו את שני חברי שחכו לתורם בפרוזדור בית המשפט, בלי כל חקירה נוספת.

הקרבן העיקרי היה הסמל שפיטל, שהוכיח את בורותו בנוגע לעניני היהודים. זמן רב אחרי זה בוש להביט בפנינו והתרחק מאתנו ככל האפשר.

הבחירות לסים ולסנט

כפי שסיפרתי במקום אחר היה בקושי רב לקולות היהודיים, בבחירות לפרלמנט בימי השלטון האוסטרי, שנאלצו לבחור, באונס וברצון ובפתויי ה„עסקנים" („וואהל מאכערס") במועמדים הפולניים הקרובים לשלטון. האצילים הפולניים ששלטו אז בגליציה, הביטו אמנם מגבוה על היהודים אבל היו צריכים להם והשתמשו בם כדי לחזק את השפעתם. גם במקרים שהיו מוכרחים לותר על מועמדם לטובת הסוציאליסטים של פ.פ.ס. שעליהם נמנו גם יהודים מתבוללים, או לטובת היהודים המתבוללים חברי המפלגות הפולניות הדמוקרטיות — היו מבכרים אותם על מועמדים ציוניים כי חברי פ.פ.ס. ואחרים היו חברים בחוג הפולני (Kolo Polskie) בפרלמנט האוסטרי שממנו שאבו אנשי השלטון את כחם והשפעתם.

בקום פולניה לתחיה לא בקשו המפלגות החזקות, את קרבת היהודים ולא חזרו אחריהם בשעת בחירות. במקום שזה היה אפשרי תוכננו מחוזות הבחירות באופן מלאכותי כדי להמעיט את אחוז הבוחרים היהודיים והשפעתם. אבל במקומות שזה היה בלתי אפשרי, נבחרו היהודים באי כח המפלגות היהודיות לסים ולסנט.

כשהגיעה הסנציה לשלטון והתפייסה אחרי זה עם האצולה, אחזה גם בשיטותיה ודרשה מהיהודים לבחור במועמדיה כי לא היתה — פופולרית בין המוני העם הפולני, בפרט בתחילה.

היא לא נפלה אמנם באנטישמיותה מהמפלגות הפולניות שקדמו לה בשלטון ובשנים האחרונות לפני המלחמה דגלה באנטישמיות רשמית, אבל כל זה לא הפריע לה לדרוש תמיכה מהיהודים בשעת בחירות.

את התמיכה הזאת דרשה גם בסטריזוב, כמו בכל הארץ וכדי לרכך את התנגדות המעטים ובפרט הציונים השתמשו בלחץ משטרתי לא קשה ביותר, כי למרות המשפט בבריסק דליטא ומחנה המעצר בברזה קרטוסקה, היתה זאת דיקטטורה קלה בהרבה מדיקטטורות אחרות באירופה של אותה תקופה.

לפני הבחירות לסיים — כמדומני האחרונות —, שלח קצין המחוז בסטריזוב ד"ר מלין, שהיה גיסו של אחד הגדולים המקורבים ל„בלבדר" — ארמון הדיקטטור מימי פילסודסקי — את מפקח המשטרה המחוזית פוטוצ'ני לציונים, בעלי השפעה בעיר, כדי ל„חפש" אצלם („זוכן" מבטא עממי יהודי לחפוש עברות בחפים מפשע) ולהענישם כדי למנעם בדרך זו מתעמולה ציונית בשעת הבחירה.

פוטוצ'ני איש צעיר וישר שהגיע לסטריזוב מרישא, התידד שם עם כל הצעירים הציוניים ולסטריזוב הגיע בלווית אחד מהם, אליעזר בירמן שהציג אותו לפנינו, התנצל לפני על מעשהו, שמוכרח הוא לעשותו בפקודת שר המחוז והטיל עלי קנס כספי קטן שבשום אופן לא יכל להניעני מהתעמולה למען המועמד היהודי.

בשבת שאחרי הבחירות לסים ויום לפני הבחירות לסנט — הן היו נערכות ביום ראשון בהפסקה של שבוע — פגש ראש העיר ד"ר חמיל — בן אכרים שהיה פעם מקורב למפלגת העם של ויטוס ובעלות הסנציה לשלטון הפך את עורו והיה לאחד מהם — בקבוצת ציונים מטיילים ברחוב והביע את בטחונו כי כלנו נבחר מחר בבחירות לסנט באיש הסנציה. עניתי לו כי משאלתו היא מזורה, היות כי בכל בחירות לסנט מיום קום פולניה לתחיה היה נבחר במחוזנו — המחוז היה פלך שלם — סנטור יהודי ואנחנו נמשיך לבחר במועמדנו. השלטונות כבר דאגו שהיהודי לא יבחר הפעם, אבל קצין המחוז לא שכח את „פשעי". כל קצין מחוז היה באופן אוטומטי יושב ראש מחלקת עבודות צבוריות של המחוז. ולמחרת הבחירות נתן פקודה לפקידי המחלקה להפסיק אצלי את כל הקניות וגם הסית את בעל אחוזת סטריזוב שהוא יפסיק את קניותיו אצלי. שניהם עברו לבית מסחרו של מתחרי היהודי —, חנות הנוצרי שנפתחה זמן קצר לפני זה, בהתאם לקו נשול היהודים ששרר אז, לא באה כלל בחשבון — אבל לא לזמן רב. מצב בית מסחרנו — שלי וגיסי ר' יעקב יצחק ברנשטין — היה כמו של אבי בשעתו, כמעט מונופוליסטי ושני הקונים הנ"ל לא יכלו להסתדר בבית מסחרו של אחר.

כעבור זמן קצר החליטו פקידי מחלקת העבודות הצבוריות של מחוז סטריזוב האחראים על העבודות לחזור לקנות אצלנו, בהשתדלם רק, שלא יודע הדבר לממונה עליהם וגם בעל האחוזה חזר אלינו כעבור זמן קצר מבלי להשתדל אף להסתיר את הדבר מפני קצין המחוז.

הבקרת בגן הילדים

ביסדנו את גן הילדים העברי לא טרחנו לקבל רשיון במשרד החנוך הממשלתי. כספים רבים לא היו ברשותנו וידענו כי משרד החינוך דורש לפעמים סדורים כאלה שקשה לקיימם. סמכנו על זה כי הנוצרים לא מתענינים ביותר בנעשה בין היהודים פנימה ושום יהודי לא ילשין עלינו ובפרט שמחוץ לכמה יחידים לא ידע איש אם עבודתנו היא בהיתר או באסור. אולי היינו מצליחים לנהל את גן הילדים בצורה כזאת עד הסוף, לולא המקרה.

לסטריזוב הגיעו שני מפקחים מטעם משרד החינוך — איש ואשה — כדי לבקר בגני הילדים הקתוליים בעיר ובכפרי הסביבה הקרובה המנוהלים על ידי נזירות בהשגחת הכמורה המקומית. מכוניות לא היו אז בעיר וכדי להגיע מתחנת הרכבת העירה ולכפרים, שכרו המפקחים את אחד העגלונים העירוניים את ר' רפאל בר (פ'וליק). כדרך העגלונים נכנס אתם לשיחה ובהיודעו על מגמת בואם נתן בטוי לגאותו הלאומית באמרו להם, כי כל גני הילדים שבקרו ושיבקרו בהם הם כאין וכאפס לעומת גן הילדים העברי המנוהל על ידי הציונים. המפקחים שבתיקם לא היה רשום שום גן עברי, קפצו על המציאה ובקשו מר' רפאל להביאם גם לשם.

הגן נמצא בחדר שכור בדירתו של ר' שמואל (מוליק)

פייט. המפקחים הגיעו לשם לפני הצהרים בעת שכל ילדי הגן נמצאו במקום והגננת אלקה שולמן עסקה בעבודתה. לשאלתם על האחראי לגן, קראה בשמי, למרות זה שבמובן רשמי היתה השגחתי רק כעין פטרונט ויעוץ ומעשית נוהל גן הילדים על ידי ועד אמהות, בהנהלתה של הגברת נחמה (אמה) גרטנר.

המפקחים לא נהגו במידת הדין ולא הודיעו לשלטונות על נהול גן ילדים בלי רשיון, רק פנו ישר אלי והגיעו אחרי דקות ספורות לחנותי המלאה קונים. אחרי עברי אתם לדירתי הפרטית, גוללו לפני את אחריותי על מעשי. אני דברתי אתם גלויות, באמרי כי היות שאנחנו לא יכולים למסר את ילדינו הפעוטים — בעיקר ילדות. — לגן ילדים המנוהל על ידי נזירות קתוליות, ואיננו יכולים להפקירם בידי העוזרות הכפריות היודעות בקושי קרוא וכתוב, אין לנו ברירה אחרת, אלא לנהל גן ילדים יהודי. מאחר שאין לנו אמצעים כספיים כדי לעמד בדרישות השלטונות במקרה של לגליזציה, עלינו לנהוג בדרך הלא לגלית.

המפקחים, אנשים נבונים וישרים, הביעו הבנה לנמוקי אבל חוק הוא חוק שאין לעבר עליו. הם הסכימו לא להודיע לשלטונות ולהרשות לנו להמשיך בנהול הגן וגם לתת לנו את מלוא עזרתם במאמצינו לקבל את הלגליזציה שלו. אני מצדי התחייבתי להתחיל מיד במאמצים אלה.

התקשרתי אחרי זה ללא דחוי עם ארגון בתי הספר העבריים „יבנה" — רוב החברים השתייכו אמנם לתנועה הסתם ציונית, אבל במה שנוגע לעניני מסורת וחנוך היינו קרובים ל„מזרחי" — והיינו כבר קרובים למטרתנו, להשיג את הכשרת הגן, שהיה פתוח עד הרגע האחרון עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

משה מוסלר

גם זה קרה בעירתנו

(מתים שקמו לתחיה)

לא יאומן כי יסופר, שאמונה זו, היינו, ששוכני עפר מתכנסים מדי ליל בליל בבית הכנסת ומתפללים — אמונה זו. מושרשת היתה בתודעת אנשי עירתנו, כשם שמקרי בלת היתה בכל עירות ישראל במזרח אירופה. ולא רק פשוטי עם, נשים וילדים, אלא, גם באים בימים ויודעי פרק בגפ"ת, לא כפרו במציאותה...

ייתכן, שאמונה זו, נעוצה בעובדה, שבתי העלמין נמצאו על פי רוב סמוכים לבית הכנסת — המרחק בין בית הכנסת לבית העלמין העתיק בעירתנו לא עלה על ארבעה מטר — צמידות שני אלה, מקורה במאה החמש עשרה או שש עשרה, שרוב תושבי העירות היו מבני ברית, והרשות המקומית לא התחשבה בעתיד....

קיסר אוסטריה, או כפי שמכונה היה בינינו „קיר"ה", נמנה, על ידי פשוטי העם, על מגיננו מצד שונאי ישראל מבין הגרמנים, ומצילנו מידי הפולנים שכנינו אויבינו... בתומתנו הקרתנית לא היה מקום להטיל ספק בבדותה זו. ברם משרתיו ועושי רצונו מבין הפקידים בעירות המרוחקות מבירת מושבו, רוחם לא היתה סובלת, שהמלמדים בעירות גליציה, ילמדו ויבארו תורת ישראל לילדי ישראל, כדי שיכלו לעמוד ביהדותם. עינם צרה היתה בקיומנו, וכל האמצעים כשרים היו, כדי להצר את צעדנו.

בכל יום שני וחמישי, נשלחו הגנדרמים לסמטת המלמדים לבדוק, אם נוהגים הללו לפי החוק, להורות את תלמידיהם באולמות מרווחים ומוארים, כדוגמת בתי הספר הממשלתיים, בעיקר, אם יש להם רשיון מטעם הרשות העליונה הממונה על החינוך. כמו כן, הוטל עליהם לבדוק אם מספר התלמידים אינו עולה על המותר. אוי לו למלמד שנתפס בקלקלתו! עונש כסף ומעצר היו מנת חלקו.

גם רבנו, לא עצר לעמוד בגזרתו של שר המחוז, והעביר את חדרו לחדר הקהילה שעל יד בית הכנסת. מקום זה, היה מחוץ לשלטונם של הגדרנמים, וגם זכות שלטונו של שר המחוז, פקעה על ספו...

האמת נתנה להאמר, שבימות הקיץ, הלמוד בחדר הקהילה גרם לנו תענוג נפש מעט. חלון אחד, מופנה היה מול בית העלמין הישן, והאוויר הצח שנשב עלינו מהאילנות בני מאות השנים, ריענן אותנו במקום להיחנק מריחות התבשילים ואידי השופכין במטבח בית הרבי, ששמש גם חדר לימוד...

אולם חלופו בימות החורף. התנור הגמלוני, עמד מיותם ומבויש בקפאונו. עשרו של קורח, לא היה מספיק לחממו. אילו היה רוטשילד מבזבז את עשרו ומספק לנו עצי הסקה, צריך היה להעמיד גדוד חוטבי עצים בשביל למלאות את חללו...

עם הישמע תקיעת השופר של מוצאי יום הדין, עבר חדר הקהילה לשלטונו הבלעדי של שר החורף, ולא זז משם עד ערב חג שבועות.

על אפו ועל חמתו של שר החורף, החזקנו מעמד. קפואים עד לשד עצמותינו, ישבנו שעות על גבי שעות, והגינו בתורת השם. בלילות חורף הארוכים, קשה היה שבעתיים. השעות נתמשכו והקור הקפיא את גפינו בלי יכולת להזיזן. בתרועות גיל נפטרנו לבתינו בגמר הלימודים, מאותתים

ומאירים בפנסי הניר מעשי ידינו, את נופה החורפי של העירה הרדומה.

באותה תקופה, עם התחלת הזמן החורפי, נכנס לחדרנו תלמיד, שהיה קשיש מכולנו בשלוש ארבע שנים, ומוצאו, מאחד הכפרים הסמוכים, אלא, שבקושי ידע לצרף אות לאות.

את חוסר ידיעותיו בתורת משה רבנו, תפסו ידיעות שלא היתה להן שום שייכות לחומש ורש״י, ומכל שכן לגמרא ולתוספות. חריף היה ובקי בתורת כלבים וסוסים, זריז בטפוס על אילנות ובגנבת תפוחים מעל עגלות האיכרים. לשוא התאמץ רבנו לשתף אותו אתנו בלמודים. מוחו הכפרי, לא תפס אף כמלוא קורטוב מהויות דאביי ורבא. ברש״י, לא מצא שום ענין והחומש מעשיות של סבתא...

מומחיות יתירה הראה בסחיבת תפוחים מעגלות האיכרים, שהללו הביאו ביום השוק העירה, ובזכותו, זכינו למאה ברכות גם ביום חול...

יותר מכל, ידע, כיצד להתחמק מספסל החדר ומעינו הזעומה של הרבי. מעולם לא עצר לשבת על ספסל זה משך חצי שעה ופתאום, כאלו בלעה אותו האדמה...

, ההלקאות והצביטות גלשו מעליו כגשם קיץ, וידו של הרבי אין אונים היתה להכניעו. להוט היה אחרי משחק הקלפים כקוביוסטוס רומאי, ולא החמיץ שום הזדמנות להתחבר לחברת משחקים.

אלא, שלא תמיד נמצאה לו חברה. לא די שאתה לבדך חופשי. למשחק קלפים נחוץ בן זוג. בלעדו, אין למשחק שום טעם... ומאין יקח לו בן זוג אם אנחנו חבריו נתונים היינו למרותו של הרבי ועולו הכבד שהכביד עלינו!...

נוסף על זה, טירונים היינו ולא ידענו כיצד להתעלם מעינו החדה ולהתחמק מספסל הלמודים. גם אימת אבא ואמא קימת היתה, ואין לזלזל בה כלל. יתירה מזה, הלב היה מהסס והמצפון לא הרשה לעבור על צו מפורש, שאין לבטל חלילה מלמוד תורה.

דומה, שמן השמים נשלח אלינו בחור זה, להוציא אותנו מן המיצר, ומוטב לומר שיד השטן היתה באמצע... רעיון גאוני נצנץ במוחו, רעיון שהתגלגל ממש לרגלינו, ואפעלפיכן אף אחד מאתנו לא עמד על טיבו, עד שבא אותו בחור. חבל רק שגאוניותו זו לא עמדה לו בשבתו לפני הגמרא.

לעיל הזכרתי, שבאותם הלילות למדנו בחדר הקהילה שבכניסה לבית הכנסת.

כרגיל, ממתינים היינו בחוץ עד בואו של הרבי, כדי לעבור יחד אתו, את ה„פלוש" ואת שער בית הכנסת. המתים המתפללים, הפילו את אימתם עלינו, ואף אחד מאתנו לא היה בו די אומץ להציץ ולראות אם אמנם המתים נמצאים שם... אמנם, שער בית הכנסת כמעט תמיד סגור היה, ורק אור קלוש מנר התמיד הבהב בחשכה, ודוקא אור קלוש זה, הפיץ צללים איומים על הקירות, צללים מתנועעים, מתפשטים ומתעוותים, ולובשים צורות משונות. דמיוננו הילדותי, ראה בהם מה שרצה לראות, היינו, מתים עטופים טליתות לבנות, עומדים צפופים ומתפללים...

באחד הערבים חכינו ליד שער בית הכנסת לבואו של הרבי. אף אחד מאתנו לא הבחין, שאותו בחור כפרי לא היה בינינו. סוף סוף הגיע הרבי. נכנסנו לפלוש כשהרבי הולך בראש. בעברנו לפני השער, נדהמנו לראות שהיה פתוח לרווחה, ועל הבימה שבאמצע בית הכנסת, שהיתה מוארה באור קלוש, הבחנו, במת שעמד עליה, עטוף טלית והתנועע בתנועות חזקות כשידיו מורמות כלפי מעלה...

שאגה איומה פרצה מפי כולנו, וגם רבנו נבהל מפחד המת... ברחנו על נפשנו כדי שלא להיקרא לעלות לתורה, כי הרי מקובל היה, שכל מי שנקרא לעלות אינו מוציא את שנתו...

הביתה הגעתי כל עוד נשמתי בי, וספרתי לאבי ז״ל, את הקורות אותנו. אבי, שידוע היה כנוטה קצת לאפיקורסות, בחן אותי היטב, ושאלני אם אל נכון ראיתי במו עיני ממש את המת...

נשבעתי בכל הקדוש לי — ושבועתי זו היתה לחלוטין שבועת אמת — שבעיני ממש ראיתי את המת ולהוכחה נוספת ספרתי שגם הרבי ראה אותו וגם הוא ברח...

חיוך קל עבר על שפתי אבי והעיר:

„מובטחני בני שמת זה, אדם חי היה, וחבל שלא השתמשת במקל עבה כדי להיוכח אם חי הוא או מת. על פחדך אין לתמוה, אולם על פחדנותו של הרבי, אין מענה בפי..."

מובן מאליו, שאותו ערב לא חזרנו לחדר ונתכנסנו בבית המדרש החם והמואר. היה זה קרוב לחנוכה ומצאתי שם את כל חברי מכונסים באחת הפינות שקועים במשחק קלפים והמנצח עליהם אותו בחור כפרי.

משעבר „הזמן", ואותו בחור חזר לכפרו ריק מתורה כמקודם, גילה לנו את הסוד, שאותו מת מתפלל בבית הכנסת בליל החורף, היה הוא עצמו, הוא ולא אחר.

נקל להבין מה היתה כוונתו בזה; אלף. נתחשק לו להפחיד את הרבי. ב. להתחמק מן הלימוד ולהשיג בן זוג למשחק הקלפים...

יחי הקיסר

לא כל אדם זוכה לברך את הברכה המסורתית; ברוך שחלק מכבודו לבשר ודם. ובפרט בימינו, שמספר המלכים הולך ומתמעט. אנשי עירנו ואני עבדכם ביניהם, זכינו להקביל פניו של קיר״ה, ולברך בשם ומלכות את הברכה...

מאורע זה קרה בשנת הארבע או החמש למאתנו. בסביבות עירתנו, נערכו תמרוני צבא. כל הכבישים והדרכים מלאים היו מצבא הוד מלכותו, פרשים ורגלים, תותחנים וגושרי גשרים, ונלווים עליהם כל הכבודה הנמשכת בעקבותיהם.

בבוקר יום קיץ, הודיע המתופף, שבתוקף פקודת שר המחוז, על כל תושבי העירה להתיצב בסמוך לפסי מסילת הברזל במורד העיר, וכאשר תעבור הרכבת המלכותית, ובחלון

הקרון יופיע פני הוד מלכותו, על כל העומדים לקרוא בקול: „יחי הקיסר".

מאליו מובן, שלא נמצא איש שמוכן היה להתנגד לפקודה זו. יתירה מזה, פקודה זו שכרה בצדה. אלף; בלי שתעלה לו בהוצאות זוכה הוא בברכה... בית; אם קיר"ה טרח את עצמו לבוא אלינו, על אחת כמה וכמה, שנטריח את עצמנו להקביל את, פניו...

בשעה הקבועה נהרו זקנים ונערים, נשים ועוללים, בדרך לגשר של מסילת הברזל, — הרב וראש הקהילה ניתן להם מקום בין המוזמנים הרשמיים בתחנת הרכבת — התיצבו בשורות צפופות לאורך המסילה, ובלב חרד חכנו לרכבת הקיסר.

אותו יום, לא רק חובשי בית המדרש בטלו מלמוד תורה, אלא גם המלמדים עם כל תינוקות בית רבם, יצאו להקביל את הוד מלכותו שבצלו חסינו.

טרם צאתנו, חזרנו על הברכה בעל פה מספר פעמים, כדי שתהא שגורה על פינו ועינינו כלו מיחל לרגע הנעלה שיתגלה לפנינו...

סוף סוף נשמעה צפירת הרכבת. אט, אט, גחנה מתוך הסיבוב, ובהלוך איטי עברה על פנינו. פרנץ יוזף הראשון, בכבודו ובעצמו, נעמד על יד החלון ונפנף אלינו בידו... מרב התרגשות שכחתי לברך, וכשנזכרתי, כבר עברה הרכבת. מהרתי לברך, חדור הכרה שלא היתה זו ברכה לבטלה...

מי יגלה עפר מעיניך, „החיל האמיץ שוויק", כדי שתראה, שלא רק אתה, בתום לבך האמנת, שההשגחה העליונה הועידה אותו להיות מולך בכיפה ומלכותו לעד תתקיים, גם אנו תמימים היינו והאמנו בצדקתו ובצדקת שריו ויועציו.

אל נא נתבייש להודות על האמת; טעינו ביושרם של מושלים ושליטים, ועתידים אנו לטעות עד סוף הדורות...

שאלי שרופה באש

עובדה שאין להכחישה; העירה פריסטיק, שהיתה כפופה וסמוכה לעירתנו, והיא מעוטת אוכלוסין, ומוכה עוני ודלות, ידועה היתה בעולם היהודי, לא פחות מאשר עירתנו שהגיעה למעלת עיר מחוז.

לשעבר, כיהנו בה רבנים בעלי שם בתורה ובחסידות, ושמעה הלך בכל המדינה כעירה מלאת יראת שמים ויראת חטא. נשים צדקנית העידו עליה, שהתינוקות אחרי שהוכנסו בבריתו של אברהם אבינו, מאנו לינוק משדי אמם, אלא, אם כוסה ראשם בכיפה רחבה, שהיה בה כדי לכסות את כל ראשם בלי שיור כלשהו, ואמם ברכה במקומם בשם ומלכות את הברכה המסורתית „שהכול נהיה בדברו..."

מעיד אני על עצמי, שמעודי לא זכיתי לראות פלא זה. אולם מקובלני מפי אמי ז"ל. שבאזניה היא, שמעה זאת מפי נשים מהימנות, והמאמין לא יגונה...

בתחומי אותה קהילה, לא נמצא כל ספר שריח מינות נדף ממנו, ומכל שכן, אדם שנטה אחרי הכת החדשה הנקראת „ציונים"... כל זה באופן רשמי. אפס, בדרך לא רשמית ובהחבא, חדר יתוש הציונות רחמנא ליצלן, לתוך תחומיה, והחל לערער את יסודותיה.

שני צעירים מאותה עירה שנתפסו למינות, היינו „שקצרו בתחתונים והאריכו בעליונים" נועדו עם מנהלי אגודתנו, ובאו לכלל דעה, שיש מקום לזכות גם את צעירי פריסטיק בהשכלה בת השמים, ולשם כך, ליסד בה סניף של ספריתנו, ועל ידי השאלת ספרים וקריאה בהם, להכניס את הנוער תחת כנפי הציונות...

מסתבר, שכוחו של הסטרא אחרא גבר, על אף החרמות וההשבעות מצד בית הדין ומקנאי קנאת הצו העליון, שהוכרז על ידי הצדיק הידוע אז בכל רחבי גליציה.

הבחורים ובעיקר הנערות נתפסו ברשת ההשכלה ורוו את צמאונם בתוכן הספרים. בחורי חמד, שקודם לכן קבעו עתים ללמוד דף גמרא ועיון בספרי מוסר, הפכו למינים ומקצצי בנטיעות. קים היה חשש שכל העיר תיהפך לעיר נידחת...

ראש הקנאים ר' חיים מאיר, החליט לבער את המינות מהקהילה.

בליל חושך ואפלה, התגנב הוא ואתו מספר משתפי פעולה, שהתנדבו למלאכה קדושה זו לאותו בית, ששם נשמרו הספרים הטמאים, העמיסו אותם על מריצה, הובילום לבית המרחץ ושם נידונו כולם לשריפה. עדי ראייה ספרו, שבשעת שרפתם לחש ר' חיים מאיר „כל חמירא", שרגילים לומר בשעת ביעור המץ...

אותה תקופה עדיין היתה מלכות הבסבורג עומדת על תילה, ובמדינת קיר"ה לא נמצא אדם שיאמר לית דין ולית דיין.

מיד, כשנודע הדבר לראש אגודתנו, הגיש באמצעות העורך דין דר. קורנהויזר מיסלו, קובלנה לבית המשפט המחוזי נגד ר' חיים מאיר ועוזריו ודינם יצא לשלם את כל הנזק במלואו.

הם התנחמו אמנם בזה, שבערו ספרי מינות, אולם אוי לנחמה זו... בכספם הם נקנו ספרים חדשים ושליטתם על הנוער פקעה. הפירצה בחומת הקנאות הלכה וגדלה.

קל וחומר

ר' שלום שורצמן ז"ל. ידוע היה לחסיד מובהק ולירא שמים גדול. הוא נהג מנהג חסידי בלז, מגביה קולו בתפלתו וכולו אש בוערת. מאליו מובן, שמלחמתו בנוער שנתפס לציונות, היתה לשם שמים... שהרי הרבי מבלז, היה אחד ממתנגדיה החריפים ביתר של התנועה הזאת.

ביום מן הימים פנה ר' שלום לאבי ז"ל בהא לשון;

„אלי, חוששני שבנך, — היינו אני — סופו שיצא לתרבות רעה ואולי חלילה לשמד..."

נענה אבי ואמר;

טועה אתה לגמרי במחילה מכבודך. אסביר לך את הדבר בקל וחומר. אם מזלזל הוא במקצת במנהגים, שלא באה עליהם הסכמת ראשונים ורק זה מקרוב הונהגו, יאמין בשטויות שאין אדם בר הכי מאמין!... ייתכן, שייתפס, לדעות שיש בהן שמץ של מינות, אולם לבגוד בתורת ישראל — לא! בשום אופן לא! עד כדי כך אין להניח...״

(צפרא טבא) בוקר טוב

בימי חנוכה, היינו מתחבאים בעזרת הנשים כדי לשחק בקלפים. בבוקר אחד, נכנסה גברת רייזיל רייכר לעזרת הנשים וסידורה בידה. היא באה להתפלל ולקרוא הלל במנין. שמה את ידה על המזוזה ואמרה בקול: (צפרא טבא) בוקר טוב לך קודשא בריך הוא...

שלמה יהלומי (דיאמנט)

מהעבר הקרוב והרחוק של סטריזוב

יהודי שאינו פחדן...

הרב ר׳ אלתר זאב הורביץ זצ״ל, היה גר זמן מסוים באחת הדירות שבביתו של סבי ר׳ שלמה זיזנובער (דיאמנט). ר׳ שלמה היה ממעריציו ומכבדיו של הרב ותמיד עמד לימינו, אלא ש„מחותן לחוד ועסק לחוד״... כשהיה צריך להשיא את אחת מבנותיו ולתת לה דירה משלו, ביקש מהרב שימצא לו דירה אחרת וימסור לו את דירתו. הרב לא נוח היה לו לעזוב את הדירה ולא מיהר למסרה. וכך היה ר׳ שלמה לוחץ על הרב והרב דחה את יציאתו מזמן לזמן. והנה הגיע זמן כלולת בתו של הרב עם הרב ר׳ חיים יוסף, בנו של הגאון הצדיק ר׳ מנשה איכנשטיין, חתנו של הרבי המופלא ר׳ יהושע מדז׳יקוב זצ״ל. החתונה התקיימה בסטריזוב ומלבד המחותן, אבי החתן, בא להשתתף בשמחה גם הסבא רבי יהושע׳לה, על כל החבריה הקדושה של צדיקים ורבנים משני הצדדים. סמוך ונראה לר׳ יהושע׳לה ישב סבי ר׳ שלמה — בעל הבית. כששתה ר׳ שלמה „לחיים״ להצדיק ר׳ יהושע׳לה, אמר לו הרבי: „שמעתי שכבודו רוצה לזרוק את מחותני מהדירה״? (אמר, והדגיש בכוונה את המלה: „לזרוק״, כדי להדגיש את חומר המעשה...) — „לזרוק״? ענה ר׳ שלמה על אתר — אם הרבי רוצה לקרוא לזה „לזרוק״, איני יכול לעשות דבר כנגד זה, אבל אין ברצוני לזרוק אלא רוצה אני שהרב יתן בעצמו את הדירה, הואיל ואני זקוק לה — — — הרבי הביט ישר בפניו של ר׳ שלמה, נתן בו את עיניו הפקחיות ואמר בקול נגיד ומצוה: „אם כבודו יזרוק את מחותני מהדירה — יצטרך למכור את ביתו״!...

רבי שלמה, אשר כיבד מאד רבנים וצדיקים ונסע גם הוא לצדיקי הדור — היה עם זאת גם בעל אופי חזק, ולא היה עד כדי כך כפוף לרבי שיבטל את דעתו — במקום שהיה משוכנע שהצדק אתו — מפני דעת הרבי. חשב כמה שניות ועשה חשבון מה מצבו הכספי ובא לידי מסקנה שבדרך הטבע, רחוק הדבר שיצטרך למכור את הבית — התאזר עוז ואמר בקול שקט אבל בוטח: „יסלח לי כבוד הרבי, אבל נדמה לי שמותר לי להבטיח לו כי בשנה הזאת, ואפילו בשנתיים הקרובות, לא אצטרך למכור את הבית״...

שמע ר׳ יהושע׳לה את תשובתו הפסקנית והנמרצת של ר׳ שלמה וצחוק קל עלה על שפתיו. פנה להרב ר׳ אלתר׳ל מחותנו ואמר: „חשבתי שיש למחותני ענין עם בעל הבית שוטה ופחדן שאוכל להפחידו, אבל מכיון שאיננו מפחד — הרי שאני מציע לו שיחפש לו דירה אחרת״... הסוף היה שר׳ שלמה נתן לרב את כל העצים שהיה נחוץ בשביל בניית הבית והרב בנה לו בית בן שלש קומות במקום מרכזי בעיירה — — —

תשובה כהלכה...

מנהג היה בעיירות גליציה לשלוח לרבנים מתנת־כסף לפני כל חג („רגל־געלט״) וגם משלוח מנות לפורים ודמי חנוכה. אבי־אבי־זקני, ר׳ יעקב קנר, רגיל היה לשלוח כסף לשני הרבנים של העיירה; פעם אחת שכח לשלוח דמי חנוכה להרב ר׳ משה לייב זצ״ל. לאחר זמן ראהו הרב מססוב ואמר לו שהוא חייב לו חוב („איר זענט מיר שולדיג א חוב״). שאלו ר׳ יעקב: „איזה חוב״? ענה לו הרב שלא שלח לו דמי חנוכה. תמה ר׳ יעקב מאד ואמר לרב: „אוא! אני חשבתי שאני שולח לרב כסף משום שאני רוצה ולבסוף נודע לי שאני חייב״... זמן מסוים אחרי עובדה זו לא שלח ר״י דמי רגל לרב, עד שנודעה הסיבה לרב — ופייסו...

יהודי פיקח

כשעבר הרב הצדיק ר׳ צבי אלימלך שפירא זצ״ל, הרבי מבלזוב, דרך סטריזוב, לאחת העיירות שהזמינוהו לשבת, יצאו רוב רובם של בני העיירה לתחנת הרכבת לקבל ממנו שלום. בין היוצאים היה כותב הטורים האלה (אז ילד בן שמונה—תשע). כשנתן לו שלום לרבי, אמר ר׳ יצחק ברנשטיין ה.י.ד. לרבי, שהילד הזה הוא נכדו של שלמה זיזנובער, — „שלמה זיזנובער״? — אמר הרבי — הוא היה יהודי פיקח. וכך היה מעשה אצלי (כך סיפר הרבי): אשה אחת באה לפני והגישה פתקה עם פדיון נפש ובה כתוב מבוקשה ודאגתה לבעלה שהוא מואשם בעבירה חמורה על החוק. הרבי בידעו שר׳ שלמה יכול לעזור לה, הואיל והיה מיודד עם

הרבה קציני משטרה וגם שופטים, פנה לר' שלמה שישב שם באותה שעה ואמר: „נו, תן עצה"! (הכוונה היתה ש„יסתדר" עם המטפלים בדבר). ענה ר' שלמה: „הרבי לקח את הפדיון ואני אתן עצה"?....

כבר ארזו את הסחורה

מעשה בר' יהושע מדזיקוב שהיה בעיירה, וקרה מקרה לא נעים שאף אחד מבני העיר לא נתן „פתקה" לרבי... התלוצץ ר"י ואמר: „טרם ראיתי עיירה פקחית כזאת"... כאשר הרבי עמד לעזוב את העיר והיה כבר בתחנת הרכבת, נודע לר' הירשל טנצר (אבי האחים היקרים ר' זלמן, אברהם, משה ויעקב טנצר ה.י.ד.) על מקרה לא נעים זה, מיהר לתחנת הרכבת למצא עוד את הרבי ולפייסו. כאשר הגיע לרבי הוציא ר' הירשל פתקה ופדיון נפש למסור לר' יהושע'לה. הרבי סירב לקבל את הפתקה ואמר בחיוך מר: „כ'האב שוין פאר־פאַקט די סחורה" (כבר ארזתי את הסחורה)...

רמז דק וברור

שוב פעם היה מעשה ברבי ברוך מגורליץ, בן ר' חיים הלברשטם זצ"ל מצנדז, שהיה בסטריזוב, לבקר אצל בתו הצדקנית חנה, אשת הרב ר' משה יהודה ליב שפירא זצ"ל. גם הוא לא קיבל את כבודו הראוי לו מבני העיירה (כאן היו חסידי סדיגורה—צ'ורטקוב, שיניווה ועוד) וכאשר עמד לעזוב את העיר, ישב לו על מרכבה רתומה לארבעה סוסים, וסביבה עמדו הרבה מבני העיר והסתכלו על הרבי. הרב ר' ברוך הסתכל סביבו — פעם על בני העיר ופעם על ...הסוסים — ואמר: „איצט זע איך ערשט די סטריזובער פערד" (עכשו אני רואה את סוסי־סטריזוב)...

צדיק שלא חטא...

כשחלה שמואל החייט (שמואל שניידר), נכנס אליו ר' יוסף מרדכי דיין לבקרו. כשראה שמצבו רציני התחיל משדלו בדברים שיעשה תשובה ויאמר ווידוי על חטאיו. סירב שמואל החייט ואמר: „אין לי על מה לשוב! מעולם לא חטאתי — לא היה לי פנאי לעבירה... תמיד עבדתי ותו לא"... ראה ר' יוסף מרדכי מה ומי לפניו ושאלו: „אולי שכחת פעם להתפלל מנחה או מעריב"? — „לא"!

— „אולי דברת פעם דברים בטלים"?

— „וכי מה הם דברים בטלים"?

— „דברים מיותרים"...

— „לא"!

ראה ר' יוסף מרדכי שאותו שכיב מרע רואה את עצמו צדיק גמור שאין בו שום פגם, קם ופתח את הדלת ובעמדו כבר חציו בחוץ, אמר: „אם צדיק אתה — אין לך מה לחשוש — יכול אתה למות בשקט... (סיפור זה מפי ר' משה אדסט שמעתיו).

מעשה בגבאים שהוכרחו להתפטר

היה מעשה ומספר בעלי בתים, וגם בחורים, לא היו מרוצים מגבאי בית המדרש. החליטו ביום בהיר אחד ללמדם לקח ובלילה אחד, ליל חורף קר, הרסו את התנור לחלוטין; בבוקר, כשבאו בעלי הבתים לבית המדרש וראו מה שנעשה, אמרו שאין ברירה אלא שהגבאים יתפטרו. וכך היה. נבחרו גבאים אחרים. אמר ר' מאיר דייטשר — יהודי חריף וממולח — זה שכתוב:

„שובר אויבי'ן (תנור) ומכניע זדים" — כששוברים את „האויווין" מכניעים את הזדים...

כחה של מלה אחת

„מנשה ליטשער" (כך קראוהו על שם הכפר לוטשא שגר בו) היה עם הארץ מדאוריתא ומדרבנן. יודעי דבר אמרו שאינו יודע אפילו עברי שלא כהלכה... כל ימיו היה עובד אדמה וסוחר בהמות. בשבילו היה זה משחק ילדים לקחת על כתפו עגל ולשאתו הביתה מרחק כמה ק"מ מהכפר או השוק בו קנה את המציאה. אך כמדת כחו הפיזי, כך היה חלש בענינים ששייכים לאותיות הקטנות, ובכלל לכל דבר השייך ל„יהודים יפים"... ביום כפורים היה רגיל לבא לעיר להתפלל בבית הכנסת יחד עם ה„סחידים" והואיל וידעו בחורי חמד שהוא אינו שוה בשוה עם הסידור, הסתתרו מאחורי מושבו בבית הכנסת, לשמוע מה הוא אומר בשעה שהוא מסתכל בסידור, והנה גילו משהו מפליא מאד: מנשה אמר כל הזמן רק מלה אחת, וחזר עליה עשרות פעמים:

...„לעשות, לעשות, לעשות"...

היו עומדים ותמהים: מה פתאום מצאה חן בעיניו מלה פשוטה זו? יגעו ולא מצאו פתרון, עד שבא ר' משה אדסט ע"ה והסביר את הדבר הסבר מתקבל על הדעת: מנשה ישב על יד הכיור בו רחצו המתפללים את ידיהם וברכו את הברכה המסתימת ב...„ומפליא לעשות" — — — מלה אחרונה זו, שהיו רגילים לסיימה בקול רם, נחרתה במוחו של מנשה ולכן חזר עליה במשך כל התפלה — יותר לא ידע — — —

הכל יודוך והמאיר לארץ

אשתו של מאיר דייטשער, ה„עזר כנגדו" שלו, יותר משהיתה „עזר" היתה „כנגדו"... מעולם לא היתה מרוצה מבעלה; חשבה אותו לבטלן. לאמיתו של דבר גם הוא בעצמו חשב ככה, ולכן לא התפלא עליה שהיתה רגילה לקנטרו. ואפילו התלוצץ על זה לפי דרכו. וכך אמר: איזה פלא? הכל אומרים בחול: „המאיר לארץ", ובשבת „הכל יודוך", ושלי אומרת גם בשבת „המאיר לארץ"... ולא עוד אלא שבסידור כתוב: „ברחמים", והיא לא גורסת ברחמים...

לא הכל צריך לעשות כמו שהאשה אומרת

מעשה בפלוני שר' ברוך ברגלס תבעו לדין תורה, לפני הדיין ר' יעקב שפלטר ה.י.ד. אחרי שהדיין פסק שעל הנתבע לתת לר' ברוך סך חמישים זהוב, או לתת תקיעת כף על

טענותיו, ביקש פלוני ארכה ליומיים, כדי להתיעץ עם אשתו. כשבא ביום השלישי לדיין אמר באדיבות: כבוד הדיין, אשתי מיעצת לי לתת את הכסף ולא לתת תקיעת כף. שמח הדיין ואמר: אם כן שני הצדדים יהיו מרוצים, אתה לא תתן ת״כ ור׳ ברוך יקבל את כספו. ענה פלוני בנעימה רכה שברכה: „מה משמע שאני אתן את הכסף? אמנם אשתי מיעצת לי כך, אבל אני? — וכי אני אין לי כלום מה לאמר? הלא כך כתוב: „והוא ימשול בך״?!... היא רוצה שלא אתן ת״כ — מילא, לא יכולים לגמרי לא לשמוע בקולה, סוף סוף אשתי היא, אבל גם לתת את הכסף — זה אני לא רוצה, גם לי יש דעה...

מה עשה הירש בר השמש?

כששכב ר׳ הירש בר השמש על מיטתו חולה אנוש, נכנס אליו ר׳ יוסף מרדכי הדיין זצ״ל לבקרו. שאלו ר׳ יוסף מרדכי: „מה אתה עושה הירש בר״? (הירש בר וואס מאכסטו?). הירש בר, שהיה ליצן גדול לא שכח גם עכשו את מקצועו וענה מיד ללא עקימת שפתיים: — „כ׳מאך יתומים״!... (אני עושה יתומים! — שהרי אם ימות יהיו בניו יתומים...)

לקיים מה שנאמר: אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מ ה ל צ ה י פ ה...

ר׳ ברוך דילר מסביר שהעיקר הוא הרצון

אחד העשירים שבעיירה היה לו חזקה לעלות למפטיר בחג השבועות. והנה קרה מקרה, שר׳ ברוך דילר שהיה אז גבאי, קראו לעלות לשלישי. העשיר היסס תחלה לגשת — הא כיצד? לוותר על „חזקה״! בכל זאת עלה לשלישי, אלא שהחליט להתנקם באופן אחר: כאשר אמרו: „מי שברך... בעבור״... ענה בכעס לא עצור: „לא כלום״!... ר׳ ברוך ניסה להסביר לעשיר הנעלב שאין השלישי כל כך נורא, אלא שהלה לא קיבל שום הצטדקות. אמר לו ר׳ ברוך: אתה חושב שמגיע לך מפטיר? — ובכן דע לך שכתוב בספרים הקדושים שהעיקר הוא הרצון הטוב, ואתה מכיון ש ר צ י ת, יצאת בזה ידי חובתך כלפי שמים. אלא מה? אני לא רציתי? אין זו אשמתך — — —

מעשה נורא בעגילים של אמא....

שנים רבות היה ריב משפחתי בעניני ירושה בין שתי אחיות. עיקר המחלוקת היה בגלל העגילים של אמן, שהיו ממולאים ביהלומים יקרים, שהיו בידי אחת מהן. הראשונה — פעריל, אשת בנימין החייט („ימין שניידר״) שהעגילים היו בידה, טענה שהיא מוכנה לתת לאחותה — באשי, אשת מרדכי מלמד — את חלקה המגיע לה בכסף מלא. והשניה, באשי, לא רצתה בשום אופן לוותר על „העגילים של אמא״, שהן יקרות אצלה מכל הון... שנים התדיינו וגם לבית המשפט הגויי הגיעו הדברים, עד שלבסוף הסכימו לסמוך על בוררות מוסכמת. אבי היה הבורר מצד פעריל, המחזיקה בעגילים. ר׳ הירש גלנדר — מצד באשי התובעת, והרב הגאון הצדיק ר׳ שמואל שיף אבד״ק ניבילץ זצ״ל, היה השלישי שהיה צריך להכריע. אבי, לא רצה לגשש באפלה — כלומר: לדון בעגילים שאינו יודע ערכם, כל שכן שהוא עמד לפני חידה סתומה: מהיכן לקחה אשתו של יצחק קצב (אבא של האחיות המריבות), שהיה ידוע שהוא „עני ואביון מגוזלו״ — מהיכן לקח כסף לקנות עגילים בשביל אשתו?... על־כן העמיד תנאי לבנימין החייט, שרק אם בנימין יסע אתו יחד לריישא (העיר הגדולה הסמוכה לסטריזוב) ויכנס אתו לסוחר יהלומים להעריך את שווין של העגילים — וגם יתן תקיעת כף שלא יגלה את הדבר לאשתו, פעריל — יקבל על עצמו את התפקיד של בורר. בדלית ברירה הסכים לנסוע עם אבי לריישא (קודם רצה שיסע לבדו, כי הוא מאמין לו, אבל אבי לא רצה ליסע לבדו מטעם מובן מאליו...) כאשר באו לרישא ונכנסו לסוחר הידוע מר שיף והראו את העגילים — העריך אותן ב...חצי זהוב! — — —נכנסו לסוחר שני, מר צוקר, והלה העריכן בששים גרוש... שמר אבי את ה„סוד״ בקרבו עוד כמה שבועות, ובינתיים רבו ודנו והתווכחו על העגילים... ובהגיע הזמן המתאים ביותר גילה את הסוד ותהום כל העיר! — — — מסתבר שפעריל וויתרה מהר על העגילים, וגם באשי — לא צעקה יותר שלא איכפת לה כסף אלא שהעיקר שהיא רוצה „עגילים של אמא״... וחסל פרשת מריבה על ביצה שלא נולדה...

עם היתר ובלי היתר...

היו בעיירה שני סוחרים בדבר מסוים (שמפני הכבוד לא נקרא בשמותיהם ולא נציין מהי הסחורה). אחד נוהג היה שכאשר ידע שביום שבת תגיע בשבילו סחורה, היה מסדר היתר לפרק את הסחורה בשבת. והשני — שלא הזדקק להיתר, וגם כן פירקו את סחורתו. אמר ר׳ משה אדסט: יש חלול שבת „זאַ קאנסענסעם, אי בעז קאנסענסא״ (עם רשיון מיוחד ובלי רשיון מיוחד)...

מה זאת מצוה? ואיך עברו המרגלים את הירדן?

ר׳ יחזקאל גורגל („חסקיל גודאוועגר״) היה מלמד בחורים בני עשר—שתים עשרה שנים ורגיל היה להתחכם ולשאול את תלמידיו שאלות שונות כדי לחדד את שכלם. פעם אחת שאל: כיצד עברו המרגלים את הירדן? (כך שאל כדי לבחון את ידיעותיהם של תלמידיו), ענה א׳ ......„אני יודע. המרגלים היו ד ג י ם״...

שוב פעם אחת שאל מה זאת מצוה? ענה אותו ילד: מצוה זוהי — נקבה... (הוא למד לפני שבוע דיני אשה כי תזריע וכו׳ ורצה לאמר בזה כי יש באשה הרבה מצוות...) זמן רב לאחר מעשה זה (גם כשהילד היה כבר בחור גדול) קראוהו: „א נקבה״...

נוטל ידיו ואינו אומר על נטילת ידיים...

ר׳ משה רייכר, חתנו של ר׳ יעקב קנר, הי׳ איש תם וישר במלא מובנה של המלה, ירא־שמים ומאמין גדול בצדיקים — ובעיקר צדיקי בלז — שתקן גדול ומעולם

לא הוציא מפיו מלה אחת לבטלה. בעל בית וחנות מכולת שהתפרנס ממנה, מעולם לא דיבר רע על מישהו וכשהיה נאלץ לרמוז משהו לא טוב על מישהו (כגון: בעניני מסחר או שידוכין) היה כולו רועד ופניו נשתנו ככרום, ולבסוף לא אמר כלום... רגיל היה לאמר: למה לדבר? מה זה יועיל? ושקט היה האיש וצנוע וענוו מאד. ופעם אחת ראיתיו „יוצא מכליו" והיה זה לפלא בעיני ובעיני כל. וכך היה מעשה. אחד מאנשי העיר, קראו לדין תורה אצל הדיין ר׳ יעקב שפלטר ה.י.ד. התובע הרגיזו כל כך בטענותיו ובשקריו עד שהוא, ר׳ משה, לא יכול היה להתאפק ולסבול את שקריו, קם ממקומו ניגש אל התובע ו...הכהו במטריה שבידו... והנה הפלא ופלא: גם הפעם לא יצא מגדרו, גדר השתיקה, ואף שהרביץ לו — לא הוסיף אף מלה אחת בשעת מעשה! התובע קם וצעק: הראיתם כזה? נוטל ידיו ואינו אומר על נטילת ידים! ...כלומר: מכה ואינו אומר שום דבר... אילו לפחות אמר לי: „שקרן", אבל להכות ולא לאמר כלום! איזו חוצפה?...

„השראה" מיוחדת לשבת...

ר׳ מ.צ. היה ממשפחה מיוחסת, נכד לרבנים ות"ח גדולים, ברם הוא בעצמו לא היה למדן גדול ואף לא פחות מזה. לעומת זה היה ליצן גדול ואהב להתלוצץ בכל מכל כל, ואף אהב להתערב בכל עניני העיר, לחוות דעה בכל מקום ולפעמים גם נזף בפלוני ואלמוני שלא מצאו חן בעיניו. כל זה בכל השבוע, כשהיה עסוק בפרנסתו. ואילו בשבת הגיעה רתחנותו לשיא. כבר ביום ששי, אחר הצהרים היתה שורה עליו „ההשראה" של שבת וכשמישהו היה מתחיל לדובבו, היה אומר: „הרפו ממני, כי כבר תקפה אותי הרציחה של שבת! („די שבת רציחה"...)

אב ובניו משחקים בקלפים

א.ז. היה תלמיד חכם גדול וחריף עצום. לא נעמוד כאן ולא נתאר אותו בשלימותו, אף לא נספר הרבה דברים מענינים עליו — זה שייך למדור אחר שבספרנו זה — כאן רק נספר ענין פעוט ומשעשע. הוא ובניו שיחקו, יחד עם עוד כמה בחורים, בקלפים. היה זה משחק שאחד המשחקים מחזיק בקלפים ומחלק אותם ליתר המשחקים ו„מכה" קלפים בכסף כלומר: נותן קלף לשני בסכום מסוים ולזה קראו „להכות" („שלאגן"). כשהיה אחד מבניו של א.ז. מחזיק בקלפים. היה אומר לאביו: „טאטע גיי נישט, וייל כ׳וועל דיך שלאגן"!... כלומר שאל יקח את הקלפים הואיל והוא „יכה" אותו... אבא היה עונה לו: „שייגאץ"! את אבא אתה רוצה להכות??

בן קורא לאבא לדין תורה

פלוני היה עשיר גדול (ומפני כבודו וכבוד המשפחה לא נקראהו בשמו) והיה תומך גם בבנו, שתמיד בא לבקרו ולבקש ממנו תמיכה. פעם אחת החליט הבן שיותר כדאי לקרא לאבא לדין תורה, ולתבוע חלק מרכוש שלו, בטענה שהוא ואבא קנו בשותפות רכוש מסוים והאב רשם את הרכוש רק על שמו. כאשר נכנסו לרב העיר, האב והבן, שאל הרב בהשתוממות: מה עושה כאן ר׳ פלוני עם בנו? ענה האבא, שהיה כבר זקן מופלג: בני קורא לי לדין **על שאני חי זמן רב מדי**... (רצתה ההשגחה שהבן נפטר כשנה לפני שנפטר האב!).

המשקפיים של ר׳ הרשלי שיף

ר׳ הרשלי שיף, מוותיקי חסידי סדיגורה, שקראוהו: „ר׳ הרשלי „בלי נדר" — משום שרגיל היה לאמר: „בלי נדר" על כל דבר, כגון: מחר, בלי נדר, אקום, בלי נדר, בבוקר ואתלבש, בלי נדר ואלך בלי נדר לבית המדרש... פעם אבדו לו משקפיו. הרבה טרח למצא אותם ולא הצליח למצאם. עברה למעלה משנה ועדיין לא התייאש מהן וממשיך לחפש. פעם עמדו כמה אנשים ברחוב ושוחחו ביניהם, ניגש אליהם ר׳ הרשלי ושאל לתומו: „האם לא מדברים כאן מהמשקפיים שלי"?...

ר׳ ישראל גרטנר נגד קניות לא במזומנים

ר׳ ישראל גרטנר היה העשיר בה"א הידיעה בעיירה. הצטיין במידת גמילות חסדים. כשנכנס מישהו אליו לקבל גמ"ח, היה עוזב את הלקוחות והלך מיד להביא את ההלוואה המבוקשת. ברם בנו ר מנחם מנדל מברזוב, לא נתמזל לו מזלו והיה תמיד תחת לחץ החובות. היה חייב עבור הסחורה שקנה בהקפה. לפעמים היה חותם את שם אביו על השטרות שחתם... על דבר זה כעס ר׳ ישראל וטען: לא איכפת לי על הכסף שאני צריך לשלם אבל דבר זה מרגיזני ביותר: היכן ואצל מי ראה שקונים סחורה בהקפה? למה הוא לא קונה במזומנים כמוני?...

„בעל תשובה" כזה

היה בעירנו איש אחד שבימי נעוריו לא היה צדיק ביותר. לעת זקנתו נהיה ל„יהודי יפה" ורצה שהכל יכבדוהו. אמר עליו ר׳ משה אדסט — יהודי פיקח נמולה וגם בר־אורין — פלוני מחל לעצמו את העבירות שעשה בילדותו...

יעקב או יעקב חיים?...

כשהתקיימו בחירות לועד הקהלה, עשה האחראי לניהול הבחירות כל מיני זיופים כדי למנוע ממתנגדיו להצביע. כשבא ר׳ יעקב זיגל (כינויו היה: „סטרונציק" משום שצווארו היה דק כמיתר של כנור...) להצביע וקרא בשמו „יעקב זיגל", התברר שברשימת הבוחרים הוא מופיע בשם: „יעקב חיים"... ופסלו את קולו. התלוצצו בעיירה שבבחירות הבאות ישנו את שמו ליעקב מת...

כל רבי מרפא מחלה אחרת...

אלעזר גורגיל היה איש פשוט, קצר בינה ודעת, אבל היה ישר, ומאמין בפשטות באלוקים, מתפלל למען ישראל ודואג

לחולים ומכתיב (כלומר: ביקש מאחרים שיכתבו) בשבילם **פתקאות לאדמורי״ם, מדעתם ושלא מדעתם.** ידע לספר מופתים מרבי שלמה ליבלי מטיטשין, מהרבי מדוקלא, מר׳ שלמה ממונקטש, ועוד ועוד. והנה מופת אחד שסיפר: **א.ד.** היה חולה שלשול ר״ל... מה עשיתי? כתבתי לרבי מ... ואחרי כמה ימים קבלתי תשובה שהרבי מברך את החולה ברפואה שלמה — וכך היה: החולה נתרפא — — — סיים את סיפורו בנימת נצחון: כלפי מה אני מספר לכם את זה? (א קייגן וואס דערצייל איך עס אייך?) לדעת שהרבי מ... טוב למחלת השלשול...

„איזהו הצום הטוב ביותר״?

— שאל ר׳ אלתר נחמיה, אחד היהודים הפיקחים ביותר בעיירה. הוא שואל והוא משיב: הצום הטוב ביותר הוא תענית אסתר. ולמה? משום שביום זה עושים כל מיני מאפה ומטעמים לפורים, ובמשך כל היום מוציאים מהתנור עוגות טריות וטעימות ואפשר איפא לטעום מכל אחת ואחת ולהחיות בה את הנפש המתאוה...

ואיזהו „חג מופרע״?

— המשיך ר׳ אלתר הנ״ל ושאל, כשהוא קורץ קריצה אירונית.

— חג מופרע הוא כ ש א י ן ג ש ם יורד בחג הסוכות...

אנא ה׳ הצליחה נא

ר׳ יעקב איזנר, יהודי מכובד היה, ירא שמים ונוח לבריות. היה עסוק כפקיד במנסרה של השותפים יוהנס־קרכר. אחרי שעבד כשלושים שנה אצלם — והוא כבר הגיע לגיל הזקנה — החליטו הבעלים לסגור את המנסרה, הואיל וניהולה היה כרוך בהפסדים. בראות ר׳ יעקב שפרנסתו תלך ותתמוטט, חשך עליו עולמו ופניו נפלו מיום ליום. **אמנם לא חסרו יהודים טובים שניסו לעודדו, אבל אף אחד** לא מצא תשובה לשאלה הפשוטה והמחרידה מהיכן יחיה יהודי יקר זה ומאין יבא עזרו? כשבועיים לפני סגירת המנסרה — באחרון של פסח — **נתכבד ר׳ יעקב בתפילת** שחרית. הוא היה בעל תפלה נעים ותפלתו היתה לבבית וכנה. הפעם עלה על עצמו וניכר היה שממש באו מים עד נפשו. זכור לי הניגון המלבב ששר על „פתחי לי״. בהגיעו ל„אנא ה׳ הצליחה נא״ פרץ בבכי מר קורע לבבות... אמר אחד מקטני אמונה: אם יש אלוקים בעולם — צריך הוא לעזור לר׳ יעקב אחרי תפלה חמה כזאת. ואכן קרה נס: כל ימיו שיחק ר׳ יעקב בפייס ותמיד הפסיד. ברם ביום חג זה התקיימה הגרלת הפייס ולמרבה ההפתעה והשמחה זכה ר״י בסך חמישים אלף זלוטי!!! ותהום כל העיר והכול אמרו שבו ברגע שר״י שר „אנא ה׳ הצליחה נא״ — זכה בגורל...

צבי שטרנברג

זכרונות מפרעות 1898

במחצית השניה של שנת 1898 התקדרו שמי בני ישראל בעננים שחורים. רוחות רעות החלו מנשבות ואוירא של פוגרומים היתה מורגשת בסטריזוב. שונאי ישראל הרימו ראש, הפיצו כל מיני שקרים וכזבים, כדי להוציא מזה תועלת בשבילם, וכומרים הטיפו מעל בימות הכנסיות שבכל מיני פורעניות אשמים אך ורק היהודים. הכומר סטוילובסקי הידוע לשמצה, נסע מכפר לכפר והסית ביהודים. אין פלא איפוא שהגויים התנפלו אז על אחינו, רצחו, שדדו ובזזו. נוסף לזה היתה אז שנת בצורת. הממשלה האוסטרית לא הגישה עזרה לאיכריה, על כן היה כר נרחב לשונאי ישראל להטיל את האשמה ביהודים — שעיר לעזאזל בכל זמן.

אחרי הפרעות הראשונות קבעו שונאי ישראל את יום ראשון, 18 באוגוסט 1898 ליום ביזה ורצח של עיר סטריזוב. מהעיירות הסמוכות פריסטיק, נבילצק, צודצק והכפרים הגיעו שמועות רעות על ביזה ומכות. יהודי העיר רעדו מרוב פחד לקראת הבאות, ומשלחת על משלחת רצה אל ראש העיר בבקשה להעביר את רוע הגזירה, והוא הבטיח להם כי בהשתדלותו יעבור הכל בשקט. ויזיקובסקי הזקן, עירוני נכבד וראש הכבאים, לבש את מדיו, חבש את כובע הפאר שלו, ענד את אותות ההצטיינות שלו ממלחמת 1866, חגר חרב חלודה, שמצא במרתף, ויצא לרחובות העיר ודיבר על לב היהודים שהוא ידאג שהכל יעבור בסדר. מי שראה אותו במדיו ולא הכיר אותו יכול היה להאמין שבן אדם זה הוא גדול בעמיו וכל יכול

אבי ז״ל התקין תריסים לחלונות מקרשים דקים שרות מצויה היתה יכולה לפרק אותם בין רגע. ביום הששי בבוקר הגיע העירה צבא מורכב מהונגרים, גרמנים ואוקראינים, חיל רגלי ורוכבי סוסים ממזרח גליציה, ובין אלה נמצאו יהודים. תושבי סטריזוב נשמו לרווחה וכל אחד לקח חיילים יהודיים הביתה לשבת, כדי לקיים את מצוות הכנסת אורחים, וכדי שתהיה הגנה בתוך ביתו.

רוכבי הסוסים העמידו את סוסיהם בחצר בית הכנסת. ר׳ יענטשי האגל שהיה אז גבאי בית הכנסת, לא ראה בעין יפה את העמדת הסוסים לפני בית הכנסת. הוא הלך למפקד ואחרי דין ודברים האשימו אותו בעלבון הכנסיה הנוצרית. אסרו אותו וישב בבית סוהר עד למשפט למרות השתדלות ופרוטקציות. במשפט נדון למאסר של שנה וחצי, כבול ידיים הובל לריישא לרצות את ענשו.

אבא לקח לשבת שני חיילים שבמקרה היו בני שיינאווא, עיר מוצאו, והוא הכיר את אבותיהם. הם דברו על לבנו לא לפחד, כי עכשיו שישנם חיילים בבית לא ירהיבו לעשות שום דבר רע. בכל זאת בכתה אמא הי״ד תמרורים בהדלקת נרות של שבת, ואנחנו, אבא, אני והחיילים הלכנו לבית המדרש לקבלת שבת. בבית המדרש חסרו הרבה מתפללים ואת מקומם מלאו חיילים. לדודי ר׳ יוסף הרש רוזן נולד אז בנו השלישי ,יואל, ול„שלום זכר״ שהתקיים כנהוג בליל שבת, לא בא שום איש מפחד בלילות. כל מה שהכינו חלקו בין החיילים. מבית המדרש הלכנו הביתה בקומה זקופה בלי פחד, כי במקום המלאכים המלווים כל יהודי בלכתו הביתה בערב שבת ליוו אותנו שני החיילים. הם אכלו אצלנו ויחד עם החיילים שרנו זמירות. פתאום נשמעה דפיקה בדלת. פחדנו לגשת, עד שאחד החיילים תפס את כידונו כמתכונן לקרב, ופתח לאט לאט את הדלת, אז התפרץ הביתה כמעט בלי נשימה, ר׳ מנשה שוולב מלוטצה, הנקרא מנשה לוטצר, אחרי שאבי כיבד אותו בכוסית יי״ש התאושש קצת והתחיל לספר: השכנים התנפלו עליו, בזזו, שדדו והוציאו הכל מהבית, אני הסתתרתי מאחורי הדלת עם קרש בידי, ואחרי שהגויים הסתלקו עם הביזה, התנפלתי על האחרונים שנשארו עוד בבית, הכיתי אותם עד זוב דם וברחתי העירה.

את מנשה הכרנו, כי היה מוכר לנו מזמן לזמן ארגז ביצים. הוא היה יהודי כפרי־דתי, אבל דיבר אידיש כמו גוי.

ביום הראשון 18 לאוגוסט, ביום שקבעו שונאי ישראל לעשות את הפוגרום בעיר, באו האיכרים מכפרים שונים, מי ברכב מי ברגל עם שקים מוכנים לשוד, עד שכיכר השוק היתה מלאה גויים. ויזיקובסקי לבש עוד פעם את מדיו, התהלך בין ההמון, צעק בקולי קולות וציווה עליהם להתפזר אבל איש לא שמע לצעקותיו. אז באו החיילים, רוכבי הסוסים והתקיפו את ההמון שהתחיל לברוח והחיילים רדפו אחריהם עד לחצר הכנסיה. מפקד הצבא העמיד את חייליו בשורה, ואז יצא מהכנסיה הכומר הזקן יבלצינסקי והתחנן לפניו שהוא ידאג לזה כי אנשיו ילכו הביתה בשקט.

ההמון נתפזר והיהודים נשמו לרווחה.

יצחק ברגלס

מלחמת העולם השניה והשואה

ביום ששי (1.9.1939) פרצה כידוע מלחמת העולם השניה. כבר בימים האחרונים של חודש אוגוסט הורגשה אוירת מלחמה ואת התחלתה בשרו ההפצצות הגרמניות בסביבה הקרובה והרחוקה. בימים הראשונים שרר שקט בעיר בלי ידיעות מוסמכות על המצב. אמנם תנועת הרכבות שובשה מיד כתוצאה מהפצצות ומעשי חבלה של האויב, אבל בכל זאת האמין העם ובתוכו היהודים בכושר הלחימה של הצבא הפולני, כלם היו בטוחים באמיתות הבטחת הממשלה שבאה לידי ביטוי במודעות פרסום של מלוה המלחמה: „חזקים, מלוכדים, מוכנים", ובזה שהצבא הלא יגן בכל כוחו על ה„צופ", התעשיה הצבאית שהעברה מהגבול המערבי למרכז הארץ למשולש הנהרות ויסלוק־סן. ביום השני 4.9 וליל שלישי נראתה עוד תנועת הצבא בכוון הגבול הסלובקי בדרום הארץ, אבל באותו זמן התחילו כבר להופיע בסטריזוב עגלות הפליטים הראשונים שבאו ממקומות הס־מוכים לגבול הזה. זרם הפליטים גבר ביום הרביעי ועוד יותר ביום החמישי. באותו ערב ולמחרת ביום הששי 8.9 נצטרפו גם פליטי סטריזוב לזרם הכללי. היה זה כמו נהר שבדרכו לים מקבל אל תוכו את מי הנחלים הממשיכים לזרום מעתה עם הזרם הכללי. אבל למרות זרם הפליטים הכללי הגדול, — שכלל גם הרבה פולנים, כל הפקידים השוטרים וכד' (שרובם חזרו בנפול פולניה) — היו בתוכם רק מעטים מבין יהודי העיירות וכך גם מסטריזוב. במלחמת העולם הראשונה כבשו הרוסים פעמיים את סטריזוב ואחרי שהיהודים סבלו מהם בפעם הראשונה ונהרג על ידיהם בצ׳ודץ הקרובה קרוב משפחה של בני מגדל מסטריזוב, נמלטו מהעיר בהתקרב הרוסים שנית הרבה משפחות — על פי רוב משפחות ולא בודדים —. נסיגת הצבא האוסטרו־הונגרי היתה אטית ומסודרת וגם אמצעי תחבורה — רכבות ועגלות פרטיות — עמדו לרשות הפליטים. הפעם היתה נסיגת הצבא הפולני מבוהלת, הרכבות משותקות בגלל הפצצות ומעשי חבלה של הגרמנים וסוכניהם וגם השגת עגלות או מכוניות היתה קשה מאוד.

חוץ מזה לא חשבו רוב יהודי העיר וגם רוב יהודי גליציה בכלל על יציאה. רבים שהיו עוד בחיים מאלה שנמלטו בימי מלחמת העולם הראשונה לאוסטריה, צכיה והונגריה לא נסו לעשות זאת עכשיו. גם לא העשירים והאמידים שבכסף רב יכלו למרות הקשיים להשיג אמצעי תחבורה. את הגרמנים הכירו רק המבוגרים מימי מלחמת העולם הראשונה, כשהיו „ידידים" בני בריתה של אוסטריה, את הספר „מיין קאמפף" לא קרא אף יהודי אחד בסטריזוב והשמועות על רדיפת היהודים בגרמניה, אוסטריה וצכיה לא זעזעו את יהודי העיירות במדה מספקת. אמנם כמה מפליטי גרמניה, יוצאי סטריזוב שהתישבו זמנית בעירם, הזהירו מפני הגרמנים של היום, אבל הם בעצמם נשארו במקום. היהודים היו מוכנים לסבל — שצפו מצד הנאצים — ובלבד לא לחיות חיי נדודים ובפרט בראותם את הסבל של הפליטים, נשים וילדים שעברו עם משפחותיהם דרך סטריזוב. מחשבה שטנית כזאת, שיהרגו אנשים, נשים וטף, לא יכלה לעלות על דעת איש והיו רק שמועות לא ברורות ששולחים צעירים למחנות עבודת כפיה.

בגלל כל הסבות הנ"ל יצאו את העיר רק כמה משפחות ומספר גברים בודדים ברגל, ביניהם רב העיר, ראש הקהילה כמה עסקני צבור ואנשים אמידים מפחד להיות בני ערובה, ויתר היוצאים היו צעירים.

נתיב הפליטים מסטריזוב ומהרבה מקומות היה דרך דינוב, עיר על פרשת דרכים. בעיר הזאת נשארו תקועים אלפים, משפחות שלא היה להם במה להמשיך את דרכם ומספר רב של הולכי רגל שחסרו להם הסבלנות והכח להמשיך, או אנשים נכבדים במקומות שמלכתחילה יצאו רק מביתם למקום שלא מכירים אותם ולא נתכוונו להרחיק.

מבני סטריזוב, שעברו דרך דינוב נשארה תקועה קבוצת בודדים בעיר הקרובה דוביצקו. אחד מהם, חתנו הצעיר של ר' לוי יוסף וינד, ר' יחזקאל מסטריזוב, נהרג שם. בלכתו בבוקר כדרכו מביתו לבית התפילה עם תרמיל הטלית והתפילין בידו, פגש בו חייל נאצי וירה בו.

בדינוב עצמה נשאר גיסי ר' יעקב יצחק ברנשטין עם שלשת ילדיו כי לא רצה להמשיך את דרכו בשבת. אחרי נצחון הגרמנים ופלישת הרוסים לפולניה המזרחית חזרו כל אלה לסטריזוב ובכלל חזר אז מספר גדול של פליטים ושוב נראו השיירות, קטנות יותר ובכוון הפוך.

מספר קטן של החוזרים נרתע בשמעו על מעשי הזוועה של הנאצים וחכה בדרך לבוא הרוסים שהתקדמו לפי ההסכם עם הגרמנים בכוון הנהר סאן, אבל רוב החוזרים הגיע הביתה. ר' דוד ליברמן שיצא את העיר עם כל ילדיו לא נרתע ממעשה התעללות ההיטלריסטים בדרכו חזרה. בהתפללו

ביום כפורים ביחד עם קבוצת פליטים חוזרים בפרבר העיר דוברומיל, התנפלו עליהם חיילים, הוציאום עטופים בטלי־טותיהם ליער הקרוב, העמידום מופנים בגבם אליהם וירו באויר. למרות אימת המות שנתנסה בה חזר הביתה ושם היה בין הראשונים שנהרגו כפי שיסופר להלן.

עדיין לא היתה זאת התקופה של ההרג הכללי המתוכנן, אבל דם יהודי היה הפקר מיד בהכנס חיילי היטלר. בסביבות סטריזוב הרגו: בפשמישל למעלה משש מאות יהודים — ביניהם את ר׳ משה דויטש בנו של ר׳ זאב דויטש מסטריזוב — בהזמינם את האנשים לגסטפו לפי רשימה שבידם; — בדינוב הרגו כמאתים ושלושים איש וביניהם חלק גדול מהפליטים שנשארו בעיר הזאת, בעברם מבית לבית ובהוציאם את הגברים. בסנדישוב הוציאו בראש השנה כחמשים איש מתפללים מבית הכנסת וכך בעוד הרבה מקומות. את כל האנשים היו מוציאים מחוץ לעיר והורגים ביריות. בסטריזוב עצמה הרגו בראש השנה חמישה אנשי פרישטק כפי שיסופר להלן. אז טרם פגעו בנשים וילדים.

גם החוזרים נמצאו כל הזמן בסכנה.

נוסף לגרמנים היו מתנפלים האוקראינים, שונאי ישראל מאז על שיירות ובפרט על בודדים. היו מקרים שנתקפים מצאו מקלט בשיירות הצבא הגרמני הנסוג. קשה במיוחד היה המקרה בסביבת לסקו, שם הרגו האוקראינים מספר גדול מבין קבוצת חוזרים — ביניהם את אחד מבניו של ר׳ אפרים קנלר מסטריזוב — ורק מעטים מהקבוצה נצלו במצאם מחסה בפלוגת מטבח שדה של הצבא הגרמני. בדרכו הביתה נהרג אז, גם צבי באומאל, בנו של ר׳ בנימין באומאל מסטריזוב. הוא עבד עד המלחמה בקרקוב ובהתקרב הגרמנים יצא כדי להגיע הביתה אל הוריו. בעברו בעיירה פרצלב ע״י מיאלץ, התעכב ביחד עם עוד קבוצת יהודים בבית המדרש. כשהתחילו החיילים ההיטלריסטיים להתדפק על הדלת, פתח אותה והם ירו בו והרגוהו במקום.

מחנה הפליטים בגליציה גדל פי כמה, כשגרשו הגרמנים את כל היהודים הגרים בערים הקרובות לגבול שתחמו ביניהם, לצד הרוסי לפני התקרבם של אלה, אבל סטריזוב הרחוקה מהנהר סאן כארבעים קילומטר, לא זכתה לזה. לפליטי סטרי־זוב הצטרף רק מספר קטן של חיילים, שנשארו במזרח, בצד הרוסי בהתפרק הצבא הפולני. רוב הפליטים התרכזו בלבוב וסביבתה ושם בקשו קרבתם של בני העיר, בלבוב עצמה היו עוזרים להם: בני משפחת שיף, סוחרי תכשיטים ידועים מרישא, בעלי בית בלבוב ור׳ שלום ולך מצ׳רדץ בעל בית חרושת למשקאות, לפני שהשלטונות הסוביטיים הפקיעו את רכושם. הם היו נפגשים בחנותו של יוסף וינברג ומוצאים בית אצל יוצאי סטריזוב האחרים הגרים בלבוב ובפרט בביתו של ר׳ פישל גולדברג, גם הוא פליט שהגיע ללבוב עם כל משפחתו — אחת המשפחות שנמלטו מסטריזוב — והשיגו שם דירה מרווחת. בביתו היו מקרבים את פליטי סטריזוב הבודדים ובפרט אשתו פיגא, האם היחידה בין יוצאי סטרי־זוב בלבוב, שגם בסטריזוב היתה מקרבת את העניים המגיעים בעגלות והיו מכניסים אותן לשבת לחצרו של ר׳ פישל והסוסים לארותו.

בתקופה של תשעת החדשים שנמצאו הפליטים בלבוב וסביבתה עד לגרושם של הבודדים למחנות עבודת כפיה ושל המשפחות לארצות גזרה, חזר חלק גדול מהנמלטים הבודדים בדרך אי לגלית הביתה. הידיעות שהגיעו אז מסטריזוב לא היו רעות, כל אחד השאיר שם את משפחתו והתגעגע אליה ואל ביתו ונוסף לזה היה קשה לאנשים להסתגל לארח החיים הסוביטי. אלה היו גם הסיבות שאלה שלא חזרו אז הביתה הצהירו, כי רוצים הם לעשות את זה בדרך רשמית ורובם ניצלו הודות לזה בהשלחם למקומות שיד הנאצים לא השיגתם.

כל החוזרים לסטריזוב הצליחו לעבור את הגבול ולהגיע הביתה, חוץ ממקרה האסון המזעזע של האשה הצעירה, וויטה פופר בת ר׳ אליעזר לוס, שגורשה ביחד עם כל יהודי דינוב — זמן קצר אחרי ההרג — לצד הרוסי ובחזרה מבקור אצל הוריה בסטריזוב נורתה ונהרגה ע״י משמר הגבול — אם גרמני או רוסי לא ידוע — כתוצאה מהלשנת נוצרי.

יוצאי סטריזוב ניסו גם לעבר את הגבול באופן לגלי ברשיון ועדת החלפת האוכלוסיה הרוסית—גרמנית, שעבדה בעיר הגבול פשמישל, למזלם כלי הצלחה. ברשיון הועדה הזאת עברו לצד הגרמני יהודים רבים, שהסתירו את עובדת היותם יהודים. האמללים האלה שקבלו בשמחה את הרשיונות לא ידעו כי הולכים הם לקראת המות.

הועדה הזאת עברה אחרי זה ללבוב ושם נתנה רשיונות חזרה לצד הגרמני לפולנים וליהודים בודדים, שבני משפ־חותיהם השיגו אשורים מצד השלטונות הגרמניים במקומו־תיהם, כי שיבתם רצויה לטובת המשק.

רבבות הפליטים בלבוב וגליציה המזרחית שהצהירו על רצונם לחזור, צפו לזה בכליון עיניים וגם היו בטוחים כי הועדה הנ״ל באה כדי לסדר את החזרתם הביתה. הפליטים האלה רצו ששיבתם תהיה מאורגנת ולכן התארגנו מרצונם בקבוצות עם הנהלה מרכזית של הקבוצות. הם השקיעו בארגון הזה עבודה רבה, אבל למזלם של רבבות היהודים לא הוצאה החזרת הפליטים לפועל.

בהתחלת יוני 1940 נאסרו כל הפליטים הבודדים שהצ־הירו על רצונם לחזור הביתה ונשלחו אחרי זמן קצר למחנות עבודת כפיה הפזורים במרחקי רוסיה ומשפחות נשלחו בשבת אחרונה של אותו החדש בקרונות משא למקומות מרוחקים על פי רוב לסיביר ולארצות הצפון הרחוק. ממש־פחות פליטי סטריזוב נשלחתי רק אני עם משפחתי, כי משפחת גולדברג וד״ר פרנקל קבלו דרכונים סוביטיים. גם ד״ר צ׳בל, הרופא היהודי היחידי בסטריזוב בזמן האחרון, שנמלט לבדו והעביר את משפחתו לצד הרוסי בשעת החלפת האוכלוסין בין הרוסים והגרמנים, נשאר במקומו שהתישב בו ובדאי נהרג עם יהודי המקום. גם מספר אנשים בודדים עם הרב ר׳ קלונימוס עשו כן או התחמקו בשעת הגרוש וקבלו דרכונים סוביטיים אחרי זה. כל אלה

נשארו בלבוב ובסביבתה. בהתקיף הגרמנים בשנת 1941 את רוסיה ובכבשם את לבוב, חזרו כמעט כל הבודדים, שנשארו בלבוב, הביתה אל בני משפחותיהם ושם היה גורלם כגורל כל יהודי העיר. ממשפחת גולדברג נשארו בחיים רק שני בנים, הצעיר אלעזר שהתגיס לצבא הסוביטי והשני מנחם, שלמד בפרוץ המלחמה באיטליה והצטרף אחרי זה למחתרת האנטי נאצית. ד״ר פרנקל מצא בחזרו מעבודתו הביתה את דירתו ריקה, כי אשתו ושתי בנותיו הוצאו ע״י הנאצים ונשלחו למקום שלא חזרו יותר. הוא נשאר בחיים בתעודות אריות כד״ר וצלב ויז׳ביאנסקי, התישב בקרקוב ואחרי המלחמה שמש כעורך דינם של פליטי סטריזוב שחזרו מרוסיה לפולניה.

פליטי סטריזוב שגרשו לרוסיה נתנסו בכל מיני צרות: מאסר, עבודת פרך, רעב, מחלות ומגפות וחלקם מתו ונקברו שם. בין אלה הרב ר׳ נפתלי חיים הלברשטם, חתנו של רב העיר ר׳ אלתר זאב, בזמנו מארגן ויושב ראש אגודת שלומי אמוני ישראל — בסטריזוב, נכדו של הרב הנ״ל הצעיר ר׳ מנשה פרנקל מסנדישוב, שהסתגף במחנה עבודת כפיה, כדי לא להכשל במאכל טרפה ובפסח, נזון מסוכר שצבר ממנתו הזעומה וממתנת כמה מאחיו לצרה, כדי לא לעבור על אכילת חמץ. לבסוף לא החזיק מעמד ומת במחנה. כן מתו: ר׳ גרשון הולס הלמדן ודודנו ר׳ יוסף קנללר בשעת המגפות שפרצו ברפובליקות אסיה הדרומיות של ברית המועצות, כבר אחרי שחרור האסורים כתוצאה מהסכם סטאלין—שיקורסקי (האחרון שמר כל עת כלאו על שעון הזהב שקבל ביום התארסו כנהוג בגליציה, שיהיה לו למציל בעת צרה, לבסוף נשאר השעון בלי בעלים), ר׳ אהרן טויב שנאסר שנית אחרי השחרור, כי לא רצה לקבל דרכון סוביטי שהשלטונות כפוהו על כל נתיני פולין המשוחררים, מפחד שלא יוכל לחזור לסטריזוב אל אשתו ובניו ומת מאפיסת כחות אחרי מאסרו ושרותו בגדוד עבודה. ר׳ מרדכי ויטמן מת בסמרקנד, אחת מבנותיו של ר׳ אלתר יעקב ויכסלבאום מתה ביחד עם בעלה מרעב בעיר דז׳מבול. ליוצאי סטריזוב אחרים שנמצאו בעיר הזאת ושבאפשרותם היה לעזור לה, נודע עליה בשעה שאי אפשר היה כבר לעזור. שני בניו של פיבל האובן מתו מרעב באיזה קולחוז נדח, הצעיר שמואל צביבל, נכד משפחת גרטנר, שנמלט אחרי גרוש הנתינים הפולניים מגרמניה לסטריזוב, יצא בהתחלת המלחמה מזרחה, הגיע אחרי השחרור ולאחר טלטולים רבים לסובחוז בקזכסטן ומת שם גלמוד ועזוב. אי שם ברוסיה מתה ליפצ׳ה גלייכר, בתו של ר׳ זישא הירשפלד מלוטצ׳ה עם בעלה זישא ועוד רבים.

רוב הפליטים חזרו בשנים 1945—1946 מרוסיה לפולניה. חלקם הגר לארצות שונות ובעיקר לארצות הברית והרוב עלה ארצה והתאחז בה.

רק אחד החוזרים לא זכה לעלות. היה זה הצעיר נפתלי רוט, שהיה עד המלחמה חבר פעיל בארגון הנוער הציוני. האקלים והחיים ברוסיה ולבסוף הדרך חזרה בקרונות משא, רופפו את בריאותו הלקויה. בפולניה הוכנס לבית מרפא ושם מת אחרי יום של אושר אשר נגרם לו בבקורם של שני קרובים בני סטריזוב.

על העיר סטריזוב השתלטו הגרמנים ביום ראשון 10 ספטמבר 1939. יהודי העיר שחששו מפני בוא הגרמנים פחדו מפני הבלתי ידוע וקוו בסתר לבם שחייהם יסתדרו כמו שהסתדרו בימי מלחמת העולם הראשונה בהכבש העיר על ידי הרוסים בפעם הראשונה וכן גם בפעם השניה, עתה נוכחו לדעת כי הפחד היה מבוסס, והתקוה תקות שוא.

מיד בהכנסם לסטריזוב התעללו הנאצים ביהודיה. הכו, מרטו פאות וזקנים ובכל התנהגותם הפראית הטילו אימת מות עליהם. הם בזזו גם את חנויות היהודים בהוציאם מהם כל דבר בעל ערך.

השלטון נמצא בהתחלה בידי מפקדת הצבא שמקומה היה בארמון משפחת וולקוביצקי וכמה מחלקות בבתים פרטיים אחרים, גם של יהודים (בדירותיהם של ר׳ מיכאל שיץ ושל ר׳ שמואל פייט).

עד לראש השנה נרגעו קצת הרוחות בעיר. בכל זאת לא התפללו היהודים בבתי התפילה הרגילים, כי אם בסתר כמו בימי גזרות ספרד, במרתפים ועליות גג.

ביום השני של ראש השנה קרה מקרה שזעזע את יהודי סטריזוב והמחיש להם כי חייהם הפקר והם תלויים בחסדו של כל איש צבא היטלריסטי. הגרמנים הביאו באותו יום חמשה יהודים במכונית משא מעיר פרישטיק הקרובה, שהוציאום מבית התפילה, עטופים בטליתותיהם והרגום ביריות ביער לנטובניה, מקום טיולם לשעבר של יהודי העיר בשבת וחג. בין ההרוגים היה אחד ממשפחת פוטר־ביטל, אחד — בנו של ר׳ משה יהושע צנגר — הוא בעצמו שנמלט לפני זה לדינוב ונתקע שם, היה בין 230 הרוגי העיר הזאת — וכן אחד ממשפחת קרכר, בעלי מחצבת אבנים בכפר צישימה. הם נקברו במקום והובאו אחרי זה, בהשתדלותם של יהודי סטריזוב — (אמרו כי בעיקר בהשתדלות ר׳ מיכאל שיץ) — לקבר ישראל בבית הקברות של הקהילה.

כאלו לא להשכיח את יהודי העיר אף לרגע, כי עת צרה היא להם, קרה בערב יום הכפורים המקרה השני שנגמר למזלם בלי תוצאות טרגיות. בנצלם את הארגעה היחסית של כל אותם הימים, מהרו מספר יהודים לבית המרחץ כדי להטבל לכבוד היום הקדוש. באותו זמן הגיעה העירה מכונית מלאה חיילים גרמניים שרצו כנראה להתבדח בהציקם ליהודים. הם השגיחו ביהודים הבאים לבית המרחץ או מישהו הודיע להם על כך ויתנפלו על הבית. רוב היהודים נמלטו על נפשם חצי ערומים והסתתרו בסביבה, אחדים מהם נתפשו על ידי הגרמנים שהביאום לככר העירה. אז יצאו צעירות יהודיות והתחננו לפני החיילים ששחררו לבסוף את הנתפשים.

עברו ימים מלאי פחד ודאגה ובמקום המפקדה הצבאית באה מפקדה אזרחית והצרות לבשו צורה אחרת. במקום

הרדיפות הפראיות, באו אחת אחת הגזרות ה„חוקיות" שדכאו את היהודים עד עפר. המפקד הגרמני קללר לא היה רע במיוחד ואולי לא הוסיף נפך משלו לגזרות שבאו מגבוה, אבל די היה גם בלי זה, למרר את חיי היהודים.

בהתחלת שלטון המפקדה האזרחית נתמנה כמו בכל פולניה (ואולי בכל ארצות כבושם של הגרמנים) היודנרט בן 8—10 חברים שהיה המקשר בין השלטון והיהודים. בתור יושב ראש נתמנה ר' אברהם ברב, עסקן ציוני וכחברי הועד נתמנו — ר' יעקב רוזן ור' אהרן דויטש עסקנים עירוניים, חברי ועד הקהילה הנבחר האחרון, ר' אלימלך ולדמן איש „המזרחי", שינגל איש גורליצה, גיסו של תושב סטריזוב עורך הדין ד"ר סמואלי — שכנראה עבר לגור מגורליצה לסטריזוב, (כמו שעשו בימי הגרמנים הרבה יהודים נכבדים במקומם שהיו יוצאים לעיר אחרת למקום שלא מכירים אותם) — ועוד אחרים. ליודנרט צורפו גם שנים ממגורשי קליש שגרו בסטריזוב. היודנרט בסטריזוב התנהג בכל ימי קיומו בהגינות, עמד לימין האוכלוסיה היהודית בכל עת והשתדל ככל האפשר להמתיק את גזרות הנאצים.

ר' יעקב רוזן נהרג עוד בסטריזוב ור' אהרן דויטש נשלח למחנה השמדה ביחד עם משפחתו מגיטו רישא. ר' אלימלך ולדמן היה אחד השתדלנים הפעילים, נושא ונותן עם הגרמנים ועוד בגיטו רישא השתדל לטובת אחיו. גם הוא האמין כשאר אחיו, כי בשתדלנות זאת אפשר לבטל את הגזרה. בשלוח הנאצים את אשתו וילדיו למחנה השמדה רצו להשאירו עוד בגיטו, אבל כאחרים, סירב גם הוא להשאר ויצא אתם בדרכם האחרונה. ר' אברהם ברב ושינגל היו לחברי היודנרט הפעילים בגיטו רישא ועד גרוש אחרוני יהודי סטריזוב למחנות השמדה נמצאו עוד שם. הם היו מאחרוני הנשלחים להרג.

אחת הגזירות הראשונות שנגזרו היתה הגזרה על איסור הנסיעה ברכבת ויותר מאוחר נאסרה היציאה מתחום העיר בכלל. כדי לצאת את העיר היה נחוץ רשיון מצד המפקדה המקומית ובימים ה„טובים" של המפקד קללר לא היה קשה להשיגו. כדי לנסוע ברכבת היו צריכים לרשיון מיוחד מצד מפקדת המחוז ברישא, שאפשר היה לקבלו רק באמצעות היודנרט. האחרון סדר רשיון כזה, קבוע, ליצחק ליב רוזן, שהיה המוביל (פראכטער) הרשמי היחידי בעיר, הוא יכל היה לנסוע ברשות ובזמן האחרון גם להיות יוצא ונכנס בגיטו רישא שנוסד מקודם, בימים שיהודי סטריזוב ישבו עוד בבתיהם. בדרך כלל נסעו היהודים רק במקרה שנאלצו לכך, כי כל נסיעה היתה כרוכה בסכנה.

הגזרה השניה היו עבודות הכפיה. היהודים וחלקית גם פולנים הוכרחו לעבוד, כל איש מספר ימים בשבוע ולפעמים עבדו גם הנשים. את הפועלים היהודיים היה שולח היודנרט. בסטריזוב פעלו שתי חברות גרמניות, הוך אונד טיעפבוי „טוט", חברה קבלנית צבאית וחברה פרטית „קירכ-הוף". שתיהן היו מאכילות את הפועלים העובדים ושלמו גם שכר עבודה. היו גם מקרים שיהודים מחוסרי פרנסה היו יוצאים לעבודה מרצונם בידעם כי יקבלו שכר. החברה „טוט" התיחסה יותר טוב לפועלים מאשר החברה „קירכהוף" שבה היו רודים וגם מכים אותם. העבודות היו עבודות סרך בסלילת כבישים, בנית מנהרות, חציבת אבנים, פרוק משאות וכדומה.

גם בעבודות, שהיו חלק משיטת הדיכוי, הועסקו פועלים יהודיים. הם הוכרחו לעקור את המצבות בבית הקברות העתיק לקברם באדמה ולהכין את השטח לגן ציבורי. את המצבות בשלושת בתי הקברות האחרים עקרו רק אחרי גרוש היהודים. במצבות הטובות שהוציאו מבית הקברות האחרון, רצפו את ככר העיירה. מה נעשה בשאר המצבות לא ידוע לנו.

הגרועות בעבודות בהן הועסקו היהודים, היו לא העבודות הקשות הנ"ל הנחוצות למשקם המלחמתי של הגרמנים, אלא העבודות ה„קלות", שלא הצטרכו להן כלל ונעשו רק כדי להשפיל את כבודו האנושי של היהודי. לעבודות אלה, לטאטא רחובות, לעשות עבודות בזויות בדירות החיילים והפקידים ההיטלריסטיים וכדומה, היו חוטפים את היהודים, אנשים ונשים כאחד, על פי רוב בשבתות ובחגים. בשעת מעשה היו גם מתעללים בהם, גוזזים פיאות וזקנים ומבזים את העובדים ככל האפשר.

חוץ מהעובדים, יוצאי סטריזוב, הועסקו בסביבה כאלף פועלים יהודיים צעירים יוצאי וורשא, רדום וקליש, מאורגנים בגדודי עבודה, בהנהלת מנהלי עבודה יהודיים ובלווית שוטרים יהודיים. הם גרו מחוץ לעיר, בצריפים, במחנות עבודה זמניים מסטריזוב עד פרישטק וליהודי העיר אסור היה להתחבר אליהם.

אחד הנוגשים בפועלים היהודיים יוצאי סטריזוב, היה בתחלה השבת גוי הנוצרי של בית המדרש והקלויז סיבירצא. היה זה איש פטלורה, שנמלט לפולניה בה מצאו מקלט הרבה מהם. הוא התישב בסטריזוב והיהודים בסלחנותם המופרזת נתנו לו עבודה וגם דירה בבית הקטן שנבנה בשביל השמש על יד בית המדרש. עתה הגיעה שעתו לשלם להם רעה תחת טובה והתחל להציק להם עד כמה שידו מגעת. אחרי זמן קצר איבד את חנו בעיני הגרמנים. הוא הלשין על פולני שהתבטא בצורה אי ידידותית עליהם והלה ברצותו להתגונן ייחס לסיבירצא עצמו את בטויו זה. בהתאם למידת יושר של הנאצים נשלחו שניהם למחנה רכוו, משם לא חזרו יותר העירה. היו אלה מהמעטים ואולי היחידים מבין האוכלוסיה הפולנית המקומית שנשלחו שמה.

העירה הובאו יהודים מקליש שסופחה לרייך הגרמני. הם שוכנו זמנית על ידי היודנרט, בבתי התפילה, אחר כך שוכנו שכון קבע בחנויות שנעזבו על ידי בעליהם, ובדירות יהודי המקום וחיו אתם ביחד. הם התפרנסו מתמיכת יהודי העיר — בפרט בהתחלה — ומעבודות בחברות גרמניות והיו גם מקבלים מצרכים במנות קבועות במחירים מוזלים.

כל הגזרות שנגזרו על יהודי סטריזוב חלו, כמובן, גם עליהם וגורל אחד היה לכלם.

בימים עד לגרוש היהודים לגיטו נשלחו רק מעטים מצעירי סטריזוב למחנות עבודת כפיה, ונחטפו גם צעירים לצורך זה. בשעת פעולת חטיפה כזאת נתפש בטרנוב, יצחק ליב רוזן, שכאמור היה לו רשיון תנועה מיוחד, אבל שוחרר בהראותו תעודת רשיון מפירמה גרמנית בסנוק, מאושר על ידי שלטונות הגנרלגוורנמנט לקנית פרות בשביל הצבא הגרמני.

רוב הפועלים נשלחו בזמן ההוא למחנה פוסטקוב או ביאשדקה, שניהם בגליציה המערבית.

היהודים בחיוניותם כי רבה, התאוששו למרות כל הגזרות והרדיפות. החנויות אמנם נשדדו והרבה מהן — כאמור — נעזבו על ידי בעליהן, אבל הם הסתגלו לתנאים וכל אחד השתדל למצוא איזו פרנסה כדי להחזיק מעמד עד יעבור זעם. בעלי המלאכה המשיכו לעבוד והסוחרים מכרו את הסחורה שהצליחו להסתיר מעיני הגרמנים בשעת שוד החנויות או שהביאו סחורות — בסכנת נפשות ממש מקרוב ומרחוק. הפרנסה היתה בדוחק ורבים התפרנסו מהח־לפת חפצי בית ודברי ערך במזון שהאכרים היו מביאים העירה לצרך זה, כי ליהודים אסור היה לבוא לכפר.

גם מידת הצדקה המושרשת בלב יהודי מאז, באה לידי בטוי בעת צרה זאת שכמוה עוד לא היתה ליהודים ובתוכם ליהודי סטריזוב. מי שהשיגה ידו, היה עוזר לנצרך, אבל פעולת צדקה מאורגנת נעשתה רק בקנה מדה קטן ובסתר, כי כל ארגון — חוץ מהיודנרט — היה אסור ובעד כל עברה על חוקי הנאצים, היה רק עונש אחד, מות.

מלשינים שנהנו מצרות אחיהם לא היו בסטריזוב. היו שני שוטרים יהודים שעזרו לגרמנים בבצוע גזורותיהם באמ־צעות היודנרט וכמובן, לא זכו באהדתם של יהודי סטריזוב. על אחד מהם ידעו, שניצל את משרתו כדי לסחוט כסף מאנשים שונים. למרות הכל לא דמו לאותם „הקפו״ היהודיים הידועים לשמצה. לבסוף נשלחו לגיטו רישא, ביחד עם שאר היהודים ומצאו את מותם מות קדושים כמוהם.

לצדם עבדו גם כמה עוזרים שגויסו לעבודה זאת על ידי היודנרט או הגרמנים — אחד מהם בן אחת המשפחות הטובות בעיר — אבל הם היו שליחים פשוטים, העושים מצות הממונים עליהם.

כאמור, הסתגלו היהודים לחיי הדכוי והגזירות בתקוה שאלה יעברו לבסוף ובימים שקטים לא מנעו מבני משפ־חותיהם שנמצאו באיזור הכבוש הרוסי לחזור הביתה ויש שגם יעצו להם לחזור מאזור הכבוש הרוסי. כפי שכתבתי, היו הגעגועים הביתה חזקים בין הפליטים וגם קשה היה להם להסתגל לארח החיים הסובייטי ורבים מהם חזרו אז בדרך אי לגלית. אבל גם בימים ההם קרו מקרים שונים שלא נתנו ליהודים לשכוח את מצבם הקשה והגרוע מכל, היה הרג אנשים מבני העיר שעברו עבירות קטנות של חוקי הדכוי.

למרות זה לא אבדו היהודים את תקותם שהצרות יעברו פעם. כל מקרה שקרה זעזע את תושבי העיר לזמן מה אבל חשבו שזה מקרה בודד, שנגרם על ידי נסיבות מיוחדות ומי שיצליח לעבור בשלום בין הגלים הזדונים — יינצל. גם בשעת הגרוש לגיטו ידעו שזה אמנם מקרה קשה מאוד, המכביד על חייהם הקשים עד לקצה גבול הסבל, אבל לא עלתה על דעתם אפשרות של השמדה כללית, שכבר הוחלט אז עליה בצמרת השלטון הנאצי.

מקרה ההרג הראשון של בן עיר קרה עוד בשנת 1940. המפקד הגרמני שמלא אז את מקומו של קללר, שנמצא בחופשה, פגש את ר׳ דוד ליברמן על גשר גודובה ופקד עליו להתיצב בקומנדטורה. לפי השמועה, רצה ר׳ דוד להגיע לפיליפוביץ, חוכר אחוזות גודובה, שעמד אתו תמיד ביחסי מסחר, כדי להשיג ממנו קצת מצרכי מזון בשביל ביתו. הוא התלבט הרבה אם להתיצב במפקדה, או לא, לבסוף הבין כי אין מנוס, הלך ולא חזר יותר. ההיטלריסטים הוציאוהו מבית המפקדה, שנמצא בביתו של הנוטריון בנסקי לשדה הקרוב והרגוהו ביריה בערפו בשעת הליכתו. גויתו נמסרה אחרי זה למשפחתו והובאה לקבר ישראל.

הרדיפות גברו אחרי הצטרף ארצות הברית לנלחמים בגרמניה. בערב פסח 1941 הוצאו מבית הסהר ברישא 18 יהודים, נתיני ארה״ב, וביניהם משה רוזן איש סטריזוב אחיהם של שלשת האחים רוזן שניצלו וכלם נהרגו באותו יום ביריות בבית הקברות היהודי ברישא, שההיטלריסטים הפכוהו למקום הרג.

באותו זמן היה גם מבצע הפרוות. היהודים נצטוו למסור למפקדה הגרמנית את כל הפרוות הנמצאות בידיהם. זמן קצר אחרי זה נמצא אצל ר׳ שמואל ספיר צווארון פרווה שלא מסרו והרגוהו בו במקום בביתו.

המקרה הקשה היה ביום 1942.4.5 כאשר הגיעה העירה פלוגת ס.ס. או גסטפו כדי לעשות שפטים ביהודים שנמלטו מזרחה לפני הכנס הגרמנים בשנת 1939, לא נשלחו על ידי הרוסים למקומות מרוחקים וחזרו הביתה אחרי שהגר־מנים כבשו מידי הרוסים את גלילי פולניה המזרחית. מאלה מצאו בבית רק את עורך הדין ד״ר רוזנטל, הוליכו אותו לחצר משק הכנסיה הקרובה ושם הרגוהו, כדרכם, בשעת ההליכה ביריה בערפו. יתר החוזרים, ביניהם יחיאל רוזן, משה גרטנר וגיסו צבי ליכטמן, הסתתרו בעוד מועד בהודע להם הדבר. במקומם הרגו הרוצחים ששה יהודים אחרים, חלק מהם שנפגשו בבית ר׳ שמואל משה גרוסקופף כדי לדון בענין צדקה ויתרם בדרך. באותו יום נהרגו חוץ מד״ר רוזנטל הנ״ל, ר׳ שמואל משה גרוסקופף, ר׳ יעקב רוזן, ר׳ משה שפלר, ר׳ זינביל גרינבלט, ר משה פנחס איזמן (פינטשי יהודה נתנ׳ס) ועוד אחד ששמו לא ידוע לנו.

מעשה ההרג הזה דכא את רוח היהודים ולא התאוששו עד לגרוש שבא זמן קצר אחרי זה. דרך סטריזוב היו עוברות באותו זמן ואחרי זה — רכבות מלאות יהודים הנשלחים למחנות השמדה מהערים הקרובות הדרומיות, ביטש, יסלו, גורליצה ואחרות. הם נסעו בצפיפות נוראה, בקרונות סגורים

שעל רצפתם היה מפוזר סיד והנשים השתדלו ככל האפשר להמצא עם התינוקות על יד האשנבים כדי לשמרם מחנק.

הגיטו ברישא היה אז כבר מאורגן. שמה הובאו חוץ מיהודי רישא כל יהודי הסביבה. יהודי סטריזוב חשבו בפחד על הצפוי להם, כי למרות כל הצרות היה המצב בעיירה טוב מאשר בגיטו, שם רעבו פשוט ללחם — מה שיבוא אחרי זה עדיין לא ידעו —. כטובע הנתפש בקש, השתדלו יהודי העיר להנצל מגזרת הגרוש, אנשי היודנרט התרוצצו כל הזמן ונסעו למפקדה המחוזית בתקוה שתצמח איזו ישועה. הנאצים, בראותם שהיהודים חיים באשליה, החליטו שיש מקום גם לרשת את קרבנותיהם. ליהודים הורשה אמנם לקחת עמם את הכל לגיטו ושם יפול כל הונם ממילא לידי הנאצים, אבל כל אחד מהם העדיף שהוא יהיה היורש ולא הנאצי האחר והיתה גם אפשרות שהיהודים יטמינו את חפצי הערך שלהם במקומות סתר בביתם ולא יפלו לידיהם. על כן הבטיחו בערמומיות האפינית ל„תמימים" האלה, להשאיר אותם, במקומם במחיר של כמה קילו זהב, למרות זה שידעו היטב את כונותיהם הם.

למרות מעשיהם של הנאצים האמינו היהודים שאולי הפעם אמת בפיהם ואיש היודנרט — ר׳ אהרן דויטש יצא בתוך העיר בזעקה גדולה ומרה ממש ובבקשה נואשת ליהודי סטריזוב שיתנו יד להצלת עצמם — „יידן ראטיוויט, דערבארימט אייך, ראטיוויט" — שלא יסתירו את חפצי הזהב שעוד נשארו להם. לאחר שלא נאסף בסטריזוב זהב דיו שיספק את דרישת הנאצים, למרות כל המאמצים, נשלח על ידי היודנרט יצחק ליב רוזן — היחידי בעיר, שהיה לו רשיון נסיעה ממקום למקום — לקרוסנו העשירה, בבקשה לתרומת זהב כדי להציל את יהודי סטריזוב מגרוש.

בקרוסנו טרם הוחל באותו זמן מבצע ההשמדה כי, כנראה, לא הספיקו הנאצים לעשות את כל מלאכת התפת שלהם בבת אחת. היהודים שם, חיו עוד את חייהם חיי השעבוד. עסקו בעבודתם וגם החנויות היו עוד פתוחות. הם הושמדו יותר מאוחר במקום. בקרוסנו אורגן על ידי הנאצים גיטו, שמה הובאו יהודי העיר והסביבה וכלם נהרגו ביערות הסביבה בעיקר ביערות ארדז׳יקון ורימנוב. רוזן פנה, בהגיעו לעיר הזאת לר׳ אבר קלגסבלד, אחד משוחטי הקהילה חתנו של ר׳ חיים פייט מסטריזוב ולמרות שמצבם של יהודי קרוסנו היה גם כן קשה הצליח ר׳ אבר בעזרת כמה יהודים לאסוף כמות נכרת של חפצי זהב — והביאו אותם ארוזים בשקיק ליצחק ליב רוזן שחכה בביתו. כשהביא רוזן לסטריזוב את הזהב מקרוסנו נמסר הכל לידי ההיט־לריסטים ואז נקבע יום הגרוש לגיטו.

בימים אלה 26, 27, 28 לחודש יוני 1942 הגיעו העירה מאות אכרי הסביבה עם עגלותיהם, חלקם שנזעקו על ידי הגרמנים להעברת היהודים וחלקם שבאו מרצונם בתקוה להנות מביזת היהודים המגורשים. הגרמנים קבעו תשלום 25 זלוטי בעד עגלה עם סוס אחד ו50 זלוטי עם זוג סוסים והרשו ליהודים להכניס את הכל לגיטו בידעם כי בדרך זו יפול לידם כל מה שהיהודים נסו עוד להסתיר לעת צרה.

בסך הכל נשלחו מסטריזוב כאלף ושלש מאות איש, אנשים, נשים וטף.

מלאי יאוש העמיסו היהודים על העגלות את כל מה שנשאר עוד להם בהאמינם כי יהיה עליהם לחיות בגיטו זמן רב. היו כאלה שלקחו אתם גם סחורות שהצליחו להסתירם עד עתה, כדי שיוכלו להחליפם במזון ובעלי מלאכה הביאו אתם את כלי עבודתם.

במשך שלושת הימים הנ"ל נדדו לרישא. אנשי ס.ס. לוו את השיירות ובדרך הרגו כל חלש וכושל ובפרט את הנכים. בין אלה נהרגו אז ר׳ מרדכי רוס, קטוע הרגלים, נכה מלחמת העולם הראשונה והחולה ר׳ אהרן בורגניכט שהיה חצי משותק. אומרים, כי ר׳ דוד וינר, שבמשך כל ימי הכבוש הגרמני היה יוצא מפתח ביתו רק לעתים רחוקות ובכל הימים היה יושב ועוסק בתורה, לא זז ממקומו בימי הגרוש, רק ישב ולמד כדרכו. לאלה שבאו להוציאו כדי לגרשו — הגרמנים או עוזריהם הפולנים — לא ענה ולא שע אליהם בכלל. הם ירו בו והרגוהו במקום.

ביום השלישי, האחרון לגרוש, כשלא היה כמעט יהודי בעיר, הגיע יצחק ליב רוזן מהגיטו העירה, באמתלה, שעליו למסור מחסן חביות שנוהל על ידו ולאמיתו של דבר רצה להוציא ולהביא לגיטו את דודו ר׳ חיים רוזן שנשאר בודד בחדרו ולא רצה לצאת, באמרו כי טוב לו למות בביתו מאשר בנכר. בתי היהודים היו פרוצים ושדודים ובאויר העיירה נשאו נוצות של כלי המיטה היהודיים שקרעום השודדים בחפשם אחרי דברי ערך. משתפי הפעולה הפולניים שמו עין על כל יהודי בעיר, כי מיד בהגיעו שאלו ראש העיר גורניצקי ולדיסלב למעשיו וגם העיר לו על דודו שעוד לא עזב את המקום. יצחק ליב הצליח לשכנע את דודו שיסע אתו וגם היה עד לגרוש אחרוני היהודים בעיר. היה זה הרב הססובי, ר׳ נחמיה׳לי שהוציאוהו אז בכח מביתו ביחד עם משפחתו, לקול יללת הנשים ונכדיו הילדים אבל כל זה לא השפיע על הרוצחים. בגיטו הם לא נראו וכנראה לא הגיעו שמה ונהרגו בדרך.

לנאצים עזרו משתפי הפעולה הפולניים עם ראש העיר גורניצקי ולדיסלב בראש. אביו, הנפח פיוטר גורניצקי, היה מתידד עם יהודי העיר ובמשך עשרות בשנים היה נבחר לועד העיריה בעזרתם, אבל בביתו טופחה כנראה השנאה ליהודים שקבלוה בניו ממנו. עוזריו של גורניצקי היו בדרך כלל מדלת העם, מאותם החוגים של האוכלוסיה הנוצרית, שהיו תמיד משתתפים בכל מקרה של פרעות ביהודים.

העירוניים האמידים עמדו גם הפעם מנגד אבל קשה להגדיר את עמדתם. עובדה היא שבכל העיירה לא הסתתר אף יהודי, והיחידי שעשה זאת, נשלח ממקום למקום עד שהגיע לאותם החוגים, שמהם יצאו עוזריו של גורניצקי ולבסוף נהרג כשלא היה לו יותר במה לשלם למסתיריו.

היה זה הילד משה בן אהרן בורגניכט, שנמצא על ידי

עוזרת משק של החקלאי העשיר יאן פטרין „בעל השוורים" מסתתר במתבן מעבר לנהר ויסלוק בדרך לגודובה. משם עבר לקרובו של יאן, איגנאצי פטרין, אחרי זה לבית האשה מז'ניצקה וכאשר התחילה המשטרה לחפשו כתוצאה מהל־שנה, עבר לבית ולדיסלב אושליזלו. למסתיריו שלם כל הזמן בחפצי ערך, שהפקידו הוריו אצל שכניהם האינטלי־גנטים, ואלה מסרו לו רק חלק מהם, בהשאירם לעצמם כמות ניכרת כדמי שמירה. אחרי שאזל אצלו הכל נמצא הרוג בשלולית מים, בפרבר „בושניה" בסביבת המקום שהסתתר בו.

בשנת 1948 בשלטון הפולני החדש, נאסרו אושליזלו, מז'ניצקה ואדם שלישי בשם שרו, כחשודים ברצח זה והועמדו למשפט. האשה מז'ניצקה מתה בשעת התהליך המשפטי והשנים שוחררו מחוסר הוכחות. כתוצאה מערעורו של התובע נדון אושליזלו למאסר עלם ואחרי ערעורו שוחרר שוב מחוסר הוכחות. כעבור כמה שנים נדון הרוצח בידי שמים בהנתז ראשו, בנפלו תחת הרכבת.

לפי השערתי וידיעותי אפשר לחלק את האוכלוסיה הנוצרית של סטריזוב בזמן הזה לשלשה סוגים:

1) לאלה שכאבו את כאב היהודים, אבל היו חסרי אונים או גם חסרי כוח מוסרי לעזור להם, דבר שהיה כרוך בסכנה.

2) לאלה ששמחו לאידם „טוב להם ככה"

הרבה מהם שיתפו פעולה עם הנאצים ועזרו להם ברדיפת היהודים.

3) לאדישים שדאגו רק לנפשם ולא היה איכפת להם המעשה הנורא שנעשה בשכניהם, שחיו אתם במשך דורות.

בכל אופן הם נהנו מצרת היהודים, היו מקבלים בזול חפצי ערך או סחורות בעד אוכל ולבסוף ירשו את חנויותיהם, דירותיהם וחפציהם, שנשארו בלי בעלים אחרי הגרוש.

השנאה ליהודים לא פסקה גם אחרי גרושם.

כאשר הגיעה בשנת 1943 לסטריזוב קבוצת יהודים צעירים יוצאי סטריזוב והסביבה, מאחרוני גיטו רישא, שהעסקו בעבודות שונות לפני שנשלחו למחנות עבודת כפיה והשמדה — ביניהם שלשת האחים רוזן ואלעזר לוס — כדי לפרק צריפים צבאיים בפרבר העיר ובהזדמנות זאת היו מחליפים בגדים וחפצים שונים באוכל כדי להביאו לגיטו הרעב הלשינו עליהם נוצרים מסטריזוב והם נמלטו משם כל עוד נפשם בקרבם ולא נשלחו יותר לעבודה זאת.

הפועלים שעבדו בסביבה והיו חוזרים אחרי העבודה לגיטו, היו נשלחים מדי פעם לדירות אחרות שנתרוקנו מדייריהם שנשלחו להשמדה ומוצאים בדירות אלה בגדים וחפצים שהשאירו דייריהם הקודמים, מבגדים אלה החליפו הפועלים הנ"ל. את האוכל היו מכניסים לגיטו בהסכמת מנהלו הגרמני שהוא וחבריו היו לוקחים לעצמם חלק נכר ממנו. הפעם נאסרו עד שנתברר כי המלשינים ושוטרי סטריזוב לא גלו את הדבר לשלטונות בלקחם לעצמם את אשר הוציאו מידי הפועלים.

השנאה הזאת התבלטה גם ביחסם של כמה נוצרים בסטריזוב לצעירה גיטל שלוסמן (כעת גיטל גוזה בישראל). גיטל שלוסמן בת סטריזוב, שיצאה בשנים האחרונות לפני המלחמה לעבודה בעיר אחרת, חיתה בימי הגרמנים בתעודות אריות. בסוף שנת 1942 אחרי גרוש היהודים מהעיר, הגיעה לסטריזוב בשליחות מעבידה סוחר נוצרי בקרקוב, כדי לקנות עורות אצל הקצב גוצק. בהגיעה העירה הוכרה על ידי בנות גילה ששאלוה למטרת בואה למקום שאין בו כבר יהודים. בהעמידה פנים כלא מכירה לא הרפו ממנה, עד שהגיעה לחנותו של גוצק וחכו בחוץ לצאתה. היא יצאה משם בדרך אחורית ונמלטה לכפר גודובה, לנה שם בבית אכר ויצאה בבקר השכם את העיר כשהסכנה נשקפת לה עוד פעם, כי האיש שקנה לה לפי בקשתה את כרטיס הנסיעה, הכירה ברגע האחרון, בצאת הרכבת. המכירות מסרו על הדבר למשטרה הגרמנית כי גוצק פנה בקובלנה לסוחר בקרקוב על ששלח אליו יהודיה וגורם לו בזה סבוכים עם המשטרה.

כך נרדפו היהודים הבודדים שנמצאו עוד ומטרת הרודפים לעזור לנאצים בהשמדתם המוחלטת.

בגיטו רישא, שהיה ברחובות מאוכלסים יהודים, רכזו הנאצים את כל יהודי רישא, יהודי העיירות וכפרי הסביבה. תנאי החיים היו כמו בכל גיטו. צפיפות נוראה, רעב, מחלות, עבודות פרך ובכל יום גזרות רעות וצרות שונות והגרוע מכל — האקציות — השלוחים למחנות השמדה — שהיו מארגנים מפקידה לפקידה.

בהגיעם לגיטו קבלו הצעירים, כרטיסי עבודה. העובדים היו מועסקים בעבודות פרך בסביבה, יוצאי סטריזוב הועסקו על פי רוב בחציבת אבנים במחצבת ז'רנובה.

בחיסול הגיטו התחילו הנאצים זמן קצר אחרי שהגיעו שמה אנשי סטריזוב. בעבודה זאת עזרו להם שוטרים פולנים וגם „קאפו" יהודים על פי רוב יוצאי וורשא, קליש ואחרות.

את הקשישים לא היו שולחים למחנות השמדה אלא הורגים במקום. אם יתר בני המשפחה הצעירים לא רצו להפרד מיקיריהם, היו הורגים אותם ביחד.

כן נהרגה ביחד עם אמי יוכבד, כל משפחת אחותי נחמה ברנשטין שלא רצתה להפרד מאמי. היא, בעלה ר' יעקב יצחק, שני בניהם הצעירים דוד דב ואלימלך שלמה ובתם הילדה בינה. הי"ד.

את משפחות הפועלים העובדים מחוץ לגיטו, היו מצר־פים לטרנספורטים הנשלחים למחנות השמדה, על פי רוב, בשעה שהגברים העובדים נמצאו בעבודה. הם נשלחו לתחנת הרכבת סטרז'ניבה — תחנת הרכבת השניה ברישא בקו רישא — יסלו משם היו נשלחים, — מסודרים בשורות של חמשה חמשה ולפני צאתם לדרך היה הקיצוני בשורה צריך לשלם דמי נסיעה למחנה המות בעד החמשה בשורתו, 50 זלוטי לכל אחד — ס"ה 250 זלוטי — למרות שסחטו לפני זה את כספם בכל האופנים, שהיה בתקפו האיסור בהחזקת כסף ובהמצאו היו הורגים. בגיטו נהרגה הילדה חיה, בתו של

ר׳ אהרן דויטש, כי נמצא אצלה כסף וכן נהרגה האשה חיה שינמן, בתו של ר׳ חיים מנדל, יחד עם בתה פרימט בגלל זה או „עברה" אחרת. הפעם, בדרכם האחרונה היו מוציאים מהשורה והורגים במקום את אלה, שלא נמצאו בידם 50 זלוטי הנ״ל. את האומללים הוליכו לרכבת ביום, באמצע הרחוב, מוקפים חיילי ס.ס. וגסטפו, שהיו מכים בשוטים וקתות הרובים, מבלי להבדיל בין ילד, אשה וזקן. מי שכשל בדרך, נורה ונהרג מיד ומי שלא הלך בשורה כהלכה הוכה באכזריות. קרובי הנהרגים לא יכלו להתעכב אף רגע על יד יקיריהם שנפלו, כי נרדפו הלאה בשורה והובאו לקרון המות.

המדרכות בצדי הדרך היו בשעה זו מלאות אנשים מהאוכלוסיה הפולנית המקומית, ששמחו לאידם של היהודים ולעגו למעונים — יכתב זה לדראון עולם — המובלים למות „נגמר לכם היהודים" („Skończło sie wam Zydy")

אחרי כל אקציה היתה הדרך לתחנת סטרוניבה מלאה הרוגים.

בכל סלקציה שקדמה לאקציה, היו מעבירים את המצ־ליחים לעבודה לגיטו המזרחי גיטו של החיים — עד לסלקציה חדשה. היו גם מקרים שהנשארים בחלק זה של הגיטו היו מצליחים להוציא שמה את בני משפחותיהם, ולהסתירם. אבל בהעדרם היו הנאצים מוציאים אותם משם ושולחים להשמדה. זה קרה גם לאשה בילה חיה רוזן, אמם של בני רוזן, שנשארו בחיים.

היהודים ידעו את גורלם כי מובלים הם להשמדה ובכל זאת קוו או השלו את עצמם והאמינו — כי רצו להאמין — לדברי צורריהם, שמעבירים אותם רק למקומות אחרים ושם גם יקבלו עבודה. עם הגיעם למחנות השמדה ולפני השמדתם היו הנאצים מכריחים כמה מקרבנותיהם לכתוב מכתבים לקרוביהם שנשארו עוד בגיטו ולהודיעם כי עובדים הם וטוב להם. את המכתבים האלה היו מפיצים הגרמנים בכל הגיטו.

ביום 19.11. 1942 — נשארו רק כארבעת אלפים איש בגטו שהיו בו כשלשים אלף איש, בני ריישא, עיירות וכפרי הסביבה. ביום זה נשלח הטרנספורט האחרון, למחנה השמדה לא ידוע, כי המחנה בבלזץ שבו נהרג חלק גדול של יהודי גליציה ורוב הנמצאים בגיטו רישא, היה כבר מחוסל. לטרנ־ספורט שהגיע בלילה מגיטאות טרנוב ובוכניה לתחנת סטרו־ניבה, הוכנסו יהודי גיטו רישא. לכל קרון נדחסו 150 איש, ביחד נמצאו בשבעה קרונות 1050 איש. בתקרת כל קרון היה תלוי חבל ואיש הס.ס. שלוה את הטרנספורט הכריז, כי מי שנמאסו עליו החיים יכל לשים להם קץ בחבל זה. בכל זאת היו עוד אנשים שקוו. ברכבת הזאת נשלחו אחרוני היודנרט עם אברהם ברב בראש.

באחד הקרונות שנמצאו בו ארבעת יוצאי סטריזוב: ר׳ שמואל (מוליק) פייט והצעירים יצחק ליב רוזן, אחיו שמואל וחיים אדסט נמצא גם יהודי איש בוכניה שקפץ כבר כמה פעמים מרכבות המות. גם הפעם כאשר רק יצאה הרכבת לחוץ לעיר — היה זה בשעה 2 בלילה — פרץ היהודי הזה ממש מעל ראשי האנשים לאשנב — אחרת אי אפשר היה להגיע — חתך בצבת שהיתה מוסתרת בבגדיו את החוט הדוקרני שסגר על האשנב וקפץ מהרכבת בהליכתה החוצה. אחריו קפצו עוד שנים מגיטו טרנוב או בוכניה, יפה זכריה איש צ׳ודץ — הרביעי — הוא נשאר בחיים בימי השואה — שמואל רוזן החמישי ויצחק ליב אחיו, הששי האחרון. הם עשו את מעשיהם למורת רוחן וצעקותיהן של כמה נשים שפחדו כי בגלל בריחתם ינקמו אנשי ס.ס. בנשארים. חיים אדסט, בחור צעיר ובריא, לא רצה לקפוץ למרות שדוליהם של האחים רוזן כי היה משוכנע שבתור בעל מקצוע חיוני בימי המלחמה — בהכשרתו לעליה ארצה למד מסגרות ומכניקה — יקבל עבודה בכל מקום שיגיע שמה. ר׳ שמואל פייט לא עשה את זה כי נמאסו עליו כבר החיים. בטרנספורט הקודם נשלחה רחל אשתו ובנו, הילד יוסף, בשעה שהוא נמצא בעבודה מחוץ לגיטו. בגיטו נשארה עוד בתו הצעירה הינה בעוד שהגדולה הינדה נמלטה משם עוד לפני זה בתעודות אריות כפי שאכתוב להלן.

מרכבת המות הזאת קפצו כ־150 איש וחוץ משלשת יוצאי סטריזוב וצודץ הנ״ל היו בין הקופצים, הצעיר ריטר, איש לוטצ׳ה, נכדו של גבור העלילה בימי הקיסר פרנץ יוסף הראשון, שכתבתי עליה למעלה. הוא נמלט לכפרו לוטצ׳ה ונהרג שם כפי שאספר להלן.

אחרי קפצם מהרכבת הסתובבו האחים רוזן וזכריה יפה פצועים ושותתי דם במשך יומים עד שלבסוף הצליחו להתגנב דרך הגדר לגיטו, שמחים להמצא שוב בין אחים.

היהודים שנצלו ממות היו חוזרים אל הגיטו למרות זה ששם ארב להם המות בכל עת, כי כרגע היה זה המקום הבטוח היחידי. בחוץ היו מוקפים פולנים אויבים — חוץ מבודדים יוצאים מן הכלל — שהיו מוכנים למסר לנאצים נפש יהודי ב־1—1½ ק״ג סוכר וגם בלי תשלום ששו לעזר להם בהשמדת הנשארים, היהודים הבודדים, הנרדפים כמו חיות טרף. כאשר שאל הדוור לודביק קולודז׳י — אחד הטובים בסטריזוב — את אלעזר לוס בשעת עבודתו בפרוק הצריפים בסטריזוב בשנת 1943, מדוע הוא לא בורח, היתה תשובתו: לאן אברח, ולכמה זמן זה יצליח? ליהודי לא היה מנוס.

רוב הקופצים מהרכבת ביום 15.11 1942 נצלו וחזרו לגיטו ובהגיע שמה שלשת אנשי סטריזוב הנ״ל מצאו שם כמעט את כלם.

אפיני לדרכם של הנאצים היה, שנתקבלו שם ברצון הן על ידי מנהל הגיטו ועוד יותר על ידי מנהלי העבודות במקום למרות שידעו כי חוזרים אלה קפצו מרכבת המות. ההיטלריסטים היו אמנם מאוחדים בדכוי ובהרג יהודים אבל בכל זאת דאג כל אחד ראשית כל לעצמו ולעבודה שהיה אחראי עליה. כל גרמני פחד כי מחוסר תפקיד ישלח לחזית והיות שהפעם נשלחו למחנה השמדה לא זקנים, נשים וילדים — כאלה לא נמצאו כבר בגיטו — רק גברים והרוב צעירים.

חסר להם כח עבודה ועל כן ששו לשובם. הם יכלו לנצל הלאה את כח עבודתם ולהשאר בתפקידם ולהרוג את היהודים לא יאחרו גם אחרי זה.

מקרי התנגדות מאורגנת לא היו בסטריזוב. יהודי העיר הלכו, כמו רבם המכריע של יהודי אירופה — לקראת המות בלי התנגדות פעילה. היהודים נלחמו כחיילים בצבא פולניה נגד הגרמנים ואחרי תבוסתו לא היתה שום אפשרות והגיון להתנגדות. אז, לפני תבוסות הגרמנים ברוסיה, לא מרד בהם שום עם יושב על אדמתו ועל אחת כמה וכמה לא היה זה אפשרי ליהודי פולניה שנמצאו בתוך אוכלוסיה שהיתה אמנם משועבדת ע״י הנאצים אבל בחלקה הגדול הסתגלה לשעבוד באין סכנה לחיי הפרט והיתה עויינת את היהודים. כלל הפולנים לא רק שלא הגיש עזרה ליהודים, אלא בהרבה מקרים עזר להשמדתם.

נוסף לזה תכננו הנאצים, החזקים והשולטים, את הרג היהודים במרמה וצביעות ולפני ההתקפה הישירה על יהודי הגולה, חסרי כח ומגן, שברו בהדרגה את רוחם וכח התנגדותם. הם הכריזו על שנאתם העזה ליהודים אבל את החלטתם להשמידם שמרו בסוד, כי גילוי הדבר היה מעורר התנגדות מזויינת גם בתנאים הקשים של היהודים כפי שעשו אחרוני הגיטאות והפרטיזנים. לא היתה זאת מצדם מלחמה בעם היהודי, אלא רצח שפל מן המארב.

כשהיתה רק אפשרות היו מוציאים את הזקנים, הנשים והילדים כדי להוליכם להשמדה, באותו זמן שהגברים והצעירים נמצאו בעבודה. בכל דרכי שקר הסתירו מקרבנותיהם את כוונותיהם האמתיות והפיחו בהם את התקוה עד לרגע האחרון. כל התנגדות לנאצים, גם קלה ביותר, היתה קשורה במות בטוח וכל יהודי קוה כי בסבלו יחזיק מעמד עד גמר המלחמה. הם האמינו כי מקרי ההרג הם רק חלקיים ולא יקיפו את כל היהודים. מאידך, היו גם הרבה אנשים שחכו למות הגואל אחרי אבדן משפחותיהם. גברים רבים מבני סטריזוב, שהנאצים רצו להשאירם עוד בגיטו כדי לנצל את כח עבודתם עד שיגיע תורם להרג, לא הסכימו לכך ויצאו ביחד עם משפחותיהם לדרכם האחרונה.

בסטריזוב היו שני מקרי התנגדות פעילה של יחידים, שנגמרו במותם של המתנגדים ולמעשה רק החישו את קצם.

את הצעיר מרדכי טהים תפסו כמה חיילים גרמניים בשעה שניקו את מכוניתם על יד הבאֵר הפתוחה „שצ׳יפּנובקה" ורצו להכריחו שיעשה את מלאכתם. הוא התנגד לזה בתוקף והכה אותם בנשקם הם. לבסוף התגברו עליו בכח מספרם והביאוהו למפקדה. היה זה עוד „בימים הטובים" של קללר. כשנודע הדבר לאביו, ר׳ קלמן טהים החיט, שעבד בשביל קללר וכל המפקדה, בא לנ״ל והתחנן על חיי בנו. קללר, שלא יכול לסלוח לבחור שהעז להכות בחיילי הצבא הגרמני המהולל או שפחד לשחרר איש כזה, ומצד שני היה קשה לו לעמוד נגד תחנוניו של האב האומלל ששרת אותו כל הזמן באמונה, לא חרץ בעצמו את המשפט, כי אם שלח אותו למפקדה המחוזית ברישא ומשם לא חזר יותר מרדכי טהים אל הוריו.

המקרה השני אירע באחת האקציות, כאשר הובלה משפחתו של ר׳ שמואל זלצמן איש ניבילץ, שהתישב בסטריזוב, לרכבת השמדה בתחנת סטרוניבה. את ר׳ שמואל זלצמן, איש צעיר וחסון, רצו הנאצים להשאיר עוד כפועל בגיטו, אבל הוא סירב והצטרף למשפחתו. בדרך הכה איש הס.ס. שלווה את הטרנספורט את אשתו. זלצמן בן יהודי ניבליץ הגאים שהכפריים בעלי הזרוע היו מפחדים מפניהם ושנצל כבר פעם בברחו מפני הגרמנים כשרצו לאסרו בגלל איזו עברה על גזרות הדכוי שלהם לא יכל לסבול את התעללות איש ס.ס. באשתו, התקיף אותו והכהו מכות נמרצות. חייל אחר מהמלווים שצעד מאחוריו ירה בו — כדרך „הגבורים" ההם — בערפו והרגו במקום.

ביערות הכפרים פסטרונגובה והקרובים בדרך סטריזוב — שנדישוב הסתתרו קבוצות קטנות של יהודים יחד עם משפחותיהם ומשם היו גם מתנפלים לעתים על הנאצים, אבל היו אלה יוצאי רישא, צ׳ודץ, ניבילץ ומקומות אחרים ולא מסטריזוב. קבוצה אחת של המסתתרים האלה התנפלה בשנת 1943 על מפקדת המשטרה הגרמנית בסטריזוב ועשתה שמות במפקדה. בהתנפלות זאת נהרג אחד הפרטיזנים, ווילף, שהיה רשמית איש המשטרה היהודית בגיטו רישא, אבל היה שם חבר המחתרת האנטי נאצית ועזר בהרבה לאחיו.

המסתתרים הנ״ל או חלקם נשארו בחיים ויצאו משם ביחד עם בני משפחותיהם אחרי שחרור הסביבה על ידי הצבא האדום.

יסופר גם על מעשה גבורה עילאית של יוצא סטריזוב שהתישב בעיר אחרת. היה זה ר׳ מנחם גרוסקופף, בנו של ר׳ שמואל משה, עושה העטרות (דער עטרות מאכער) שהגיע לסטריזוב מסבוב הידועה בתעשית בית זאת, ביחד עם הרב ר׳ משה ליב שפירא, התישב בסטריזוב ונהרג ביום 4.5.42 כאמור לעיל. ר׳ מנחם, חניך בתי המדרש בסטריזוב, שהתחתן עם בת העיירה ברז׳וסטק על יד טרנוב והתישב שם, חי חיי יהודי הדור הישן, עוסק במסחר לפרנסת ביתו, בודאי גם בצרכי צבור ובזמנו החפשי בלמוד תורה. בהשתלט הגרמנים על העיירה, מנוהו ליושב ראש היודנרט, וכנהוג דרשו אחרי זמן לספק להם אנשים כדי לשלחם למחנות עבודת כפיה. ר׳ מנחם בעל לב יהודי חם וגאה התנגד וענה כי הוא לא מוסר יהודים לעבודת פרך וענויים ואם זה נחוץ מוכן רק הוא בעצמו לצאת. היה זה בהתחלת השלטון הגרמני ור׳ מנחם היה יכול לקוות כי בציותו לנאצים לא יאונה לו כל רע. למרות זה עשה את מעשה הגבורה שלו והנאצים הרגוהו במקום על התנגדו לגזרותיהם.

במקום אחר מספר ר׳ יצחק ליב רזון על התנגדות, אפילו פעילה לקפו יהודים בגיטו רישא ובמחנה וגם במקרים אלה נמצאו חייו בסכנה, אבל על הקפו, למרות אכזריותם ועזרתם לנאצים בענוי אחיהם אפשר היה לפעמים להשפיע על ידי

קרובים או אנשי הממשל היהודי הפנימי והודות לזה נצל יצחק לב כמסופר במאמרו.

אחרי האקציות הנ״ל לא נשארו יותר משפחות בגיטו. נשארו רק גברים צעירים שהיו נשלחים בקבוצות לעבודה בסביבה ויותר מאוחר, למחנות עבודת כפיה שבתנאים ששררו ברובם היו גם הם מחנות השמדה. בהיותם עוד בגיטו, היו יוצאי סטריזוב הבודדים מתידדים ולפי האפשרות היו גרים ביחד עד שנשלחו בנפרד למחנות. ביחד גרו: שלשת האחים רוזן, יחיאל, יצחק ליב ושמואל, אלעזר לוס, יעקב (יעקל) אדסט ונחמיה פלבר, שני בניו של ר׳ לוי קלב, מנחם ליברמן, נפתלי דיאמנט ואחרים.

נפתלי דיאמנט הרגיש פעם ברע ולא יכל לצאת לעבודה, דבר שהיה קורה גם לאחרים. הפעם, כשחזרו חבריו מהעבודה, לא מצאוהו בחדר ועל מיטתו כדור וסימני דם. בשעת בקרת לא סלחו לו הנאצים את היעדרו מהעבודה במחלתו והרגוהו במקום.

האחים רוזן, מהמעטים של בני סטריזוב שנשארו בחיים, נשלחו ממחנה למחנה. מגדוד העבודה בגיטו רישא נשלחו למחנה עבודה בהוטה קומורובסקה שהיה מסונף לגיטו ומנוהל משם. שם נמצאו עם שלשת האחים ליברמן בני ר׳ דוד, מנחם, יצחק ולייביש ונחמיה פלבר. יום לפני בואם, נהרג במחנה הזה בשעת נסיון בריחה, הצעיר מרדכי ביטלר בן ר׳ לייביש. האחים יצחק ולייביש ליברמן חלו במחנה זה במחלת טיפוס, נלקחו בחזרה לגיטו רישא ולא נראו יותר. האחים רוזן נשלחו משם ביחד עם מנחם ליברמן ונחמיה פלבר למחנה קוכנובקה ואחרי כן לפוסטקוב. משם נשלח הבכור יחיאל למחנה עבודה בלתי ידוע לי והצעירים יצחק ליב ושמואל ביחד עם מנחם ליברמן ונחמיה פלבר נשלחו לפלשוב על יד קרקוב ומשם למילץ. במחנה זה שהיה על טהרת יהודים, עבדו כשלשת אלפים איש בתעשית אווירונים. בהתקרב הרוסים העבירו את ארבעת הנ״ל למכרות המלח בויליצ׳קה ומשם למחנה השמדה הידוע אושוינצים. למזלם לא נמצא שם מקום בשביל הטרנספורט ונשלחו דרך מחנה פלוסנבורג לליטמריץ אשר בארץ הסו־דטים. מנחם ליברמן נשלח משם למחנה דכאו, ולא נראה יותר. שני האחים עם פלבר, נשלחו למחנה הידוע מאוט־הויזן ומסונפים לו גוזין 1 וגוזין 2. למחנה מאוטהויזן קראו שומרי המחנה בעצמם „מורדהויזן״ וגוזין 2 היה הגרוע בין שלשתם. את גוזין 2 הציתו האמריקאים מיד בהכנסם אליו כדי למחות את זכר הזוועה מעל פני האדמה (עשו בזה גם שרות לנאצים המעונינים להשכיח את מעשיהם הנוראים). במחנה הזה פגשו עוד שני יוצאי סטריזוב וולף מנדל ונחמיה האובן. שני אלה ביחד עם נחמיה פלבר נספו שם בימים האחרונים לפני השחרור. אחרי שנים של עני, רעב, מכות ועבודה קשה התמוטטו במכה הנוראה האחרונה שנגזרה עליהם.

היתה זאת גזרת חטוי („אנטלויזונג״) ונעשתה בצורה כזאת שאלפים העמדו במשך 36 שעות ערומים בחוץ בקור של 30 מעלות מתחת לאפס, ומדי פעם היו עוברים בשורות מתחת למקלחת קרה. לכל ארבעה איש היתה שמיכה משותפת אחת ולמאושרים היה זוג נעלים קרועות לרגליהם.

במכה הזאת נספו למעלה משלשת אלפים ו־500 איש וביניהם שלשת בני סטריזוב אלה. במחנה עבודת כפיה שיבנה נספה גם יעקב פלדר שנשלח שמה מגיטו רישא אחרי שמשפחתו נשלחה למחנה השמדה באחד הטרנ־ספורטים.

שני האחים רוזן שוחררו על ידי האמריקאים ביום 5.5.45 ונפגשו אחרי זה בבית חולים צבאי אמריקאי עם איש סטריזוב, איזק גטנברג—וליש שגר בזמן האחרון בעיר זמיגרוד וחי כעת בארצות הברית.

מתושבי סטריזוב עד המלחמה שהיו תחת שלטון הנא־צים נשארו בחיים בסך הכל שמנה איש.

שלשת האחים רוזן, יחיאל, יצחק ליב ושמואל, ראובן גרינבאום, אלעזר לוס, דוד שפלר פרל רוזן אחות האחים הנ״ל והינדה פייט. כאשר עבדו פועלי סטריזוב במחצבת האבנים בזרנובה השיגו שמואל (מוליק) פייט ובני רוזן שתי תעודות לידה של נוצריות שבהן נמלטו בתו ואחותם לקרקוב. כשהגיעו לשם צעירים נוצריים מסביבת סטריזוב והיו צפויות לגלוי זהותן, יצאו לגרמניה ובברלין החזיקו מעמד בתור פולניות עד אחרי המלחמה, בהמצאן לא פעם בסכנה כתוצאה מהפצצות בעלי הברית הנלחמים עם גרמניה.

גם ראובן גרינבאום טולטל ממחנה למחנה. מגיטו ריישא נשלח לביאשדקה, משם לפוסטקוב, לאושווינצים, גליביץ, גרוסרוזן, ליטמאריץ ומאוטהאוזן — אחד המחנות הגרועים. למזלו לא נתנו לטרנספורט שלו להכנס שמה בגלל חוסר מקום. לבסוף נשלח לטרזינשטאט שם נפגש עם אלעזר לוס ושם שוחרר. אחרי השחרור נשלח לבוכנוולד, שהיה כבר אז מחנה משוחררים אמריקאי, ומשם קיבל, הודות לגילו הצעיר, רשיון כניסה לשווייץ. משם היגר לארצות הברית וחי שם.

אלעזר לוס שעברו עליו שבעה מדורי גיהנום במחנות גרמניים שוחרר במחנה טרזינשטדט, ביקר אחרי המלחמה בסטריזוב, אבל כתוצאה מכל הצרות שעברו עליו לקתה בריאותו ולא זכה להגשים את רצונו לעלות ארצה ולהפגש עם אחותו. הוא מת במחנה הפליטים לנדסברג אשר ב־גרמניה. על דוד שפלר כותבת אחותו שושנה גינסברג.

מיוצאי סטריזוב שנמצאו בימי המלחמה בשטח הכבוש הגרמני במזרח נשארו נוסף לאלה בחיים: גיטל שלוסמן— גוזה שכתבתי עליה לעיל, יוסף רייך נכדו של ר׳ אליעזר לוס, שמעון מנדל נכדו של ר׳ ישעיהו מנדל, יוסף וינברג וד״ר צבי הרש אייזנר.

יוסף וינברג, שגר עד פרוץ המלחמה בלבוב, נמצא במחנה ינוב על יד לבוב שנקרא בית הספר לרוצחים כי שם חונכו אנשי הס.ס. גססטפו וכו׳, בהרג ואכזריות. ספרו כי מפקד המחנה הזה היה נוהג לעמוד בחברת משפחתו על מרפסת ביתו מזוין ברובה, ומראה להם את

ידיעתו ביריה כשפקידיו היו משליכים ילדים יהודיים, אל על, והוא הורגם באויר. בתו הקטנה היתה עומדת על ידו ומבקשת מאביה שימשיך במשחק הגורם לה עונג כה רב. המפקד הזה היה מצוה על יהודים, כלואי המחנה ש־נפגשו בדרכו, להסב את פניהם והורג אותם ביריה בערפם כדרך הנאצים. הוא הטיל אימה כל כך גדולה על האסירים שבכל מקרה מלאו אחרי פקודתו למרות שקיום הפקודה נגמר במות בטוח. יוסף וינברג שנן לעצמו במשך זמן רב כי בקבלו פקודה כזאת לא ישמע לה וכך גם עשה. המפקד סטר על פניו אבל לא הרגו. הוא היה אחרי כן במחנה אושוינצ׳ים, ושם פעל הרבה לטובת בני עמנו אחיו לצרה, לפי עדות אחד מהם האדריכל מ. קובוביצקי. פעם קפץ מרכבת המובילה למחנה השמדה ולבסוף ניצל בנס מידי הרוסים שרצו להמיתו ביחד עם עוד קבוצת יהודים — שמחים בשחרורם ומחפשים מקום מנוחה — כמרגלים גרמניים.

יוסף רייך, בן אדלה, בתו של ר׳ אליעזר לוס מסטריזוב עבר עם הוריו מעיר מגורם רישא לעיר מולדתו של אביו יסלו כי היהודים הנרדפים האמינו לשוא כי בשנותם את מקומם ישנו גם את מזלם וישארו בחיים —. פרטים על הנצלו כותבת בספר הזה דודתו גברת לאה לוס.

שמעון מנדל בן ר׳ בנימין נמצא בפרוץ המלחמה בסטריזוב בבית סבו ר׳ ישעיהו מנדל. אחרי זמן הצליח, מוסוה כילד נוצרי להגיע לבית הוריו בדומברובה ע״י טרנוב, טולטל במחנות רכוז גרמניים ושוחרר בטרזינשטדט שם נפגש עם אלעזר לוס. גם הוא עלה ארצה והשתקע בה.

ד״ר צבי הרש אייזנר, בנו של ר׳ יעקב אייזנר שגדל בבית הוריו בסטריזוב הסתתר בימי רדיפות הנאצים במשך זמן בבונקר ביחד עם אשתו. לבסוף יצא משם ועבר כשבידו תעודות אריות בתור נוצרי, לגוב אריות, לאוקראינה, למקום שנאת ישראל הלוהטת ונשאר בחיים. כעת הוא חי ועובד בפולניה בתור רופא.

גם באירופה המערבית בצרפת ובלגיה נספו הרבה יוצאי סטריזוב ורק כמה מהם הצליחו להנצל מידי הנאצים בשעת כבוש הארצות האלה — אחד מהם — משה מוסלר נמצא עם משפחתו בארץ ומשתתף בכתיבת ספר הזכרון הזה שכותב בו גם על סבלו ודרך הנצלו עם משפחתו בימי השואה.

התינוקות שנשבו

בימי ההשמדה וסכנת החיים מצא קשר המשפחה האמיץ של היהודים את ביטויו הנעלה. בנים לא עזבו את הוריהם הזקנים ויצאו אתם להשמדה גם אם נתנה להם עוד אפשרות להשאר במקומם ובחיים לפי תקות שוא שהפיחו בהם הנאצים. אבות שלא יכלו לצאת מגיהנום הנאצי, השתדלו להוציא ממנו את ילדיהם כדי למנוע מהם סבל וצער. בספר הזה מספרים הרב ד״ר חנן לרמן כי הוריו שנאלצו לחזור מגרמניה לגליציה אחרי עלות היטלר לשלטון, הצליחו להוציא משם את צעירת ילדיהם בעוד האפשרות הזאת לא ניתנה להם, שולמית גרינוואלד — הזנקופף מספרת כיצד אביה ר׳ מיכאל הזנקופף מסטריזוב, שלא יכול לעזוב את גרמניה האיץ בה „אל תשארי כאן! סעי מהר מפה״. בקשתו היחידה של שמואל (מוליק) פייט שנשאר בקרון המות, בשעה שקפצו ממנו האחים יצחק לייב ושמואל רוזן, היתה, שישמרו על בתו הצעירה הינא, שנשארה עוד בגיטו ריישא.

ינטה ברגר, בתו של ר׳ ישראל גרטנר, נשארה בגרמניה עד שהצליחה בקושיים ומאמצים מרובים להוציא משם את שלושת בניהם ולשלחם לארצות המערב, ורק אחרי זה נסעה לסטריזוב והתחברה עם בעלה ר׳ יוסף ברגר, שיצא שמה כחודש לפני זה. סטריזוב נראתה להם כחוף מבטחים ארעי. את בנם הרביעי חיים, שלחו עוד לפני זה לארץ ישראל, בה הוא חי וממנו קבלתי את פרטי מאמציה של אמו. צעיר בניה, זכריה, יצא עם קבוצת ילדים להולנד שמה הגיעו 31 באוגוסט 1939, יום לפני פרוץ המלחמה, ומנמל הוק ון הולנד הפליגו 250 ילדי ישראל בספינה הולנדית לנמל הבריטי דובר. בהגיע שמה האניה בחשכת הליל סירבו הבריטים להרשות לילדים לרדת ממנה עד שקברניטה הנוצרי־הולנדי איים להטביעה על נוסעיה וצוותה לדראון עולם. בלחץ האיום הזה התקשר מנהל הנמל, האנגלי הנוקשה עם הממונים עליו, בלונדון. אז נודע הדבר למנהיגי היהדות האנגלית עם לורד הרברט סמואל בראשם והם הצליחו לשדל את משרד הפנים הבריטי למתן ההרשאה הדרושה.

בימי השואה נמסרו הרבה ילדים יהודיים לידי נוצרים אם כדי להצילם או לחסוך מהם את הסבל האל אנושי שהיה מנת חלקם של ההורים. על שני מקרים של מסירת ילדי סטריזוב לנוצרים אני מספר בזה.

הראשון, הילד אריה בן מרדכי פופר ואשתו ויטה, בתו של ר׳ אליעזר לוס מסטריזוב. כשאמו ויטה מצאה את מותה הטראגי — ראה מאמרי „השואה״ — היה בן ארבע וגר עם אביו בפשמישל, שם גרו רוב מגורשי דינוב. כשנכבשה העיר על ידי הגרמנים והתחילו רדיפות היהודים נשלח אביו לעבודת כפיה ברכבת (אוסטבאהן) ולא יכול היה להחזיק את בנו אצלו. באותו זמן היה כבר מסוכן למסור את הילד למשפחה יהודית, על כן מסר אותו למשפחה פולנית, שתמורת דמים מרובים שמרה עליו, ובזמן שהיה יוצא בשיירה לעבודתו תחת משמר של חיילים נאציים, היתה האומנת מביאה לפעמים את אריה לרחוב כדי שיוכל לשים עין על בנו יקירו. כפי שמספרת גיסתו הגברת לאה לוס במאמרה „עם ישראל חי״, נשלח מרדכי פופר ביחד עם בן אחות אשתו, יוסף רייך, לאושוויץ, בנו אריה נשאר בידי הנוצריה, ועד היום לא ידוע מה היה בגורלו. אם נמסר לידי הנאצים ונהרג על ידם, אם מת כמות כל אדם, או

לפני פרוץ המלחמה. אביו משה נמלט לבדו, לא נשלח ע"י המשטר הסובייטי בשעת השילוחים לארצות גזירה ביוני 1940, וחזר לסטריזוב אחרי שהגרמנים כבשו בשנת 1941 את פולניה המזרחית. גורלם — שלו ושל אשתו, היה כגורל כל יהודי העיר.

כשחזרנו מרוסיה בשנת 1946 שמענו, שמועות לא מאושרות, כי לפני שנשלחו לגיטו מסרה אמו את הילד ישראל, שהיה אז בן שש, לעוזרת הנוצרית שלה לשעבר, בת כפר מסביבת ניבילץ, שטיפלה בו בילדותו.

בסטריזוב, שבקרתי בה זמן קצר לא יכולתי לוודא את זה ואי אפשר היה אז לשוטט בכפרים נידחים, כי ברוח שנאת ישראל הפראית ששררה אז היה אפשר למצוא שם רק את המות. הבטחתי סכומי כסף גדולים לכמה פולנים בני סטריזוב, כתשלום בעד מציאת עקבות הילד. פניתי אז ואחרי זה, בהיותי כבר בארץ, למוסדות יהודיים שפעלו בפולניה, אבל בלי תוצאות חיוביות.

בשנת 1966 ביקר בגליציה דודנו של ישראל, משה ברגר מניו־יורק, אחד משלושת בני ינטל ברגר, שכתבתי עליהם לעיל, ובלי ידיעת שפת הארץ הגיע עד לאותו כפר בסביבת ניבילץ, כדי להתחקות אחרי עקבות דודנו האבוד. משיחותיו עם תושבי הכפר הוציא את המסקנה כי אכן נמסר הילד לנוצריה, אבל הוא לא מצאו. ובכן גם גורלו לא ידוע.

אחרי המלחמה והשואה

אחדים מפליטי השואה ומפליטי רוסיה החוזרים בקרו אחרי המלחמה בסטריזוב. המניעים היו שונים, אך המניע העיקרי אצל כלם היו הגעגועים הביתה, הצורך הנפשי להפרד מעיר המולדת שיצאו אותה זמנית לפני כשש שנים בהשאירם בה את כל היקר להם. לפני עזבם את מולדתם, כדי להתחיל בחיים חדשים רצו לראות עוד פעם את כל המקומות שהזכירו להם את יקיריהם וחייהם הטובים, את נעוריהם. אחד המבקרים הייתי גם אני.

לסטריזוב נסעתי לא בלי פחד. חלק גדול מהאוכלוסיה הפולנית התיחס ליהודים המעטים שיצאו ממחבואיהם בשנאה גלויה ובפרט לאלה שחזרו מרוסיה — שמספרם נראה להם גדול פי עשר משהיה בפועל —. לא פעם נשמעו הערות מלאות איבה על מספרם הרב של היהודים שנשארו עוד בחיים וידועה היתה האמרה הנפוצה בין הפולנים על הסכם החילופין בין רוסיה לפולניה, שהאחרונים מספקים לרוסיה את הפחם הרב שלהם ורוסיה מספקת לפולניה את היהודים. היו מקרים שנהרגו יהודים וביניהם נשים לאחר שהורדו בכוח מהרכבת. נהרגו גם יהודים בודדים שהיו מבקרים אחרי המלחמה בעיירותיהם מאותם הטעמים שבקרנו אנחנו בסטריזוב. הרוצחים לא ידעו או לא היו מתחשבים בכך שהאודים המוצלים הבודדים מהשואה, עוזבים בהמוניהם את הארץ, וכי לרוב המכריע של הפליטים החוזרים מרוסיה שמשה פולניה — עוד לפני בואם מרוסיה ובפרט בהגיעם

אריה פופר

חי הוא אי שם כגוי פולני ולא יודע על מוצאו היהודי ומשפחתו הגדולה והחשובה שהיתה ידועה בסטריזוב ומחוצה לה.

הילד השני ישראל בן משה גרטנר ואמו נחמה לבית ויסברג. בגללו לא יצאה אמו את סטריזוב בהתקרבם של הגרמנים, כפי שתכננה, כדי לשמור עליו מסבל של טלטולי דרך אחרי מחלת שנית קשה שפקדה אותו כחצי שנה

ישראל גרטנר ואמו נחמה

אליה — רק ארץ מעבר לעולם הרחב, כי בשטטין שם רוכזו רבבות חוזרים, נמלטים אלה כמעט לילה לילה במכוניות, ומדי פעם בספינות דרך התעלה אודר־אלבה, לברלין המערבית. הדבר נעשה בהסכמתם החשאית של השלטונות הפולניים ועצימת עין של המשמרות הרוסיים והגרמניים (המשוחדים). היו צריכים להזהר רק מפני העסקנים הקומוניסטיים היהו־דיים, כי הנמלטים מפולניה ערערו את צורך קיומן של הועדות השונות שאורגנו על ידם. שונאי ישראל לא התחשבו גם בזה, כי דרך הגבול הצ׳כי הפתוח כמעט ברשות שתי הארצות היו עוברים בלי הרף פליטים יהודיים בדרך לאוסטריה ואיטליה. בשנאתם העזה ליהודים הרגו האנטישמים הפולנים אותם היהודים גם בשעת הברחת הגבול למרות שידעו, כי במשך שעות ספורות יצאו מגבול פולניה לבלי שוב אליה עוד. היה זה לפני הבריחה ההמונית דרך שטטין וקלדסקו, עת חפשו היהודים דרכי יציאה מפולניה. בעברנו בדרכנו מרוסיה את גבול פולניה, זעזעה אותנו הידיעה על רצח קבוצת צעירים שנסתה לעבור לסלובקיה ומשם לארץ ישראל.

ברישא עצמה נערך פוגרום ביהודים עוד בשנת 1945, אחרי שהתישב בה מספר קטן של הנצולים, יוצאי הבונקרים, יחלק מהם ניסה גם למצוא שם את פרנסתו. היהודים הועברו משם בחסות הצבא האדום לקרקוב והיו בין קרבנות הפוגרום שנערך שם זמן קצר אחרי זה.

אנחנו — אני עם בת אחותי העניא — באנו לרישא בדרכנו לסטריזוב, בקיץ שנת 1946, זמן קצר אחרי הפוגרום הידוע בקילצא. האוירה היתה רוויה שנאה ליהודים, אבל ברישא עצמה שרר אז שקט. התרכזו בה קצת בודדים, יוצאי רישא, שחזרו מרוסיה וארגנו בבית יהודי לשעבר מעין ועד יהודי, שנהנה מתמיכת ארגוני הסעד היהודיים והועד החזיק מסעדה קטנה ומקומות לינה אחדים לנצרכים. נוסף לאלה התעכבו ברישא יוצאי עיירות הסביבה, עד גמרם את עניניהם במקומותיהם. הפולנים הסוחרים החדשים, — אולי היו ביניהם גם מאלה שהתעללו ביהודים בלעגם למובלים למות בשנת 1942 ועורכי הפוגרום בשנת 1945 — נהנו מריכוז יהודי זה שלא נסה כבר להשתקע במקום והמבקרים היו לקוחות טובים בחנויות, מסעדות ומקומות לינה.

מיד בהכנסנו לקרון הפרימיטיבי של קו הרכבת רישא—יסלו, העובר דרך סטריזוב, נתקלנו בשנאה העזה ליהודים. בקרון שוחחו שלש אכרות „תמימות" על היהודים שהיו ואינם — כמובן לא עלה על דעתן כי היושבים על ידן הם יהודים — ובמשך השיחה אמרה אחת לרעותה בהבעת ספוק „בא קצם" (Przyszło im na koniec) ועונה השניה „טוב להם" (Dobrze im tak)

נסענו בדרך המוכרת לנו מלפני המלחמה וירדנו בתחנת סטריזוב הצנועה. מיד בצאתנו ראינו את בית הקברות האחרון הנמצא על גבעה לא רחוק מתחנת הרכבת. מקיר הבטון שהקיף את בית הקברות וגם מהמצבות אין סימן ורק במקום אחד, במקום קברו של הרב ר׳ אלתר זאב הורוביץ זצ"ל, נשארה ערמת לבנים ומלט מהאהל החרב.

הלכנו העירה בהרגשה כאלו חזרנו לבית שרק אתמול עזבנוהו. לא נשתנה כלום. הכל כה קרוב ללב שאפשר לבטא זאת רק ביידיש הכל היה „היימיש", אז התעורר הכאב ביתר עז והפצע שעוד לא הספיק להגליד נפתח שוב. אותם הבתים, אותן החצרות ואותן החנויות, רק אחינו ואחיותינו אינם. מהפולנים חסרים יחידים שהלכו בדרך כל האדם במשך שבע השנים, אבל אין אף יהודי אחד. בכל החנויות מצויים בעלים חדשים וברוב המקרים סוחרים באותה סחורה. בחנותנו מצאתי עוד סחורה שהשארתי בצאתי בשנת 1939, בדירות היהודים — דיירים חדשים שהשתמשו גם ברהיטים של הבעלים הקודמים.

והנה השנויים החיצוניים שחלו בעיר. נחרבו: בית ר׳ אהרן קנר ובהמשכו בית המדרש ביחד עם הבית הקטן שבו גר ה„שבת גוי" הנוצרי של שני בתי התפילה. בזה בא הקץ על סמטת בית המדרש, „המרכז הרוחני" לשעבר של יהודי העיירה. במקום זה נפתח רחוב רחב הנמשך דרך בית הקברות היהודי העתיק עד למרגלות הגבעה שבצפונה של העיר. גדר הלבנים וגדרות הבטון שהקיפו את שלשת בתי הקברות במרכז העיר — העתיק, השני והשלישי — נהרסו כליל. בבית הקברות העתיק נשארו רק האלונים הענקיים, שני בתי הקברות הגובלים אתו נפתחו ונהפכו לגנות ירק לשמוש השכנים. מכל המצבות הרבות אין סימן ולא ידוע לאן נעלמו.

בית הכנסת עמד על תלו שומם כעדות נצח לחיי היהודים בעיר במשך דורות, נוסף למתים בקברותיהם, ולהרבה מצבות שהוציאו מבית הקברות החדש, ורוצפה בהן הככר המרכזית של העיירה, הרצוף הזה נעשה כאלו בזדון, עם כתב המצבות כלפי מעלה.

עדים לחיי היהודים בעיר היו גם בתיהם שנבנו על ידם ביחד עם שלשת המבנים ששמשו למטרות כלליות — הקלויז של ר׳ משה ליב שפירא ובנו ר׳ נחמיה, בית תלמוד תורה ולינת אורחים ובית המרחץ הכללי של הקהילה. בבתי היהודים גרו נוצרים שירשו גם את חפצי היהודים. הבנינים הצבוריים משמשים את התושבים ה־נוצריים.

השרידים האלמים הנמצאים עוד בעיר היו מנורות ה־נחשת התלויות („העגללייכטר") ומנורת פליז העומדת הגדולה שכתבתי עליה בפרק על בתי התפילה.

בימי מלחמת עולם הראשונה, רצה השלטון האוסטרי להחרים את המנורות האלה. זה קרה בעת שהחרימו ליצור תחמושת את כל חלקי הנחשת והפליז של בנינים וביניהם של בתי התפילה היהודיים ובתי היראה של הנוצרים. בסטרי־זוב הסירו אז את גג הנחשת של צריח הפעמונים של הכנסיה וכסוהו בפח מגולבן. בקשי הצליחו אז היהודים למנוע את החרמת המנורות כחלקים פנימיים של בית

הכנסת. בהכנס הגרמנים לסטריזוב הסתירו כמה צעירים את המנורות האלה, כדי לשמר עליהם מהחרמה — האמללים לא ידעו, כי עליהם לשמר קודם כל על חייהם — ובמקום הסתר הזה הם נמצאים, כנראה, עד היום.

באחד מבתי הקברות הנוצריים נמצא קברן של שתי צעירות יהודיות שהובאו העירה על ידי הגרמנים כבר אחרי גרוש היהודים, הן נהרגו ונקברו שם ללא הצבת יד לקברן. מספרים שישנם נוצרים המביאים פרחים לקבר זה ביום הנשמות שלהם.

בבית המדרש (הקלויז) של ר׳ משה ליב שפירא ובנו ר׳ נחמיה שלבנינו ושפורו הקדיש ר׳ משה ליב את כל כשרונותיו בשטח התכנון, נעשתה בשעת בקורנו עבודה קדחתנית כדי להפך את הבנין למחסן מכבי אש המתנדבים ולמטרה זאת משמש הוא עד היום.

בצד המזרחי של ככר העיר נהרסו שלשת הבתים שנמצאו בין בית גרטנר ובית קולון־גלט לשעבר — כי במראיהם החיצוני לא מצאו חן בעיני ה„אסטטים״ הנאציים.

בככר עצמה נמצא קבר אחים של חיילי הצבא הסובייטי שנפלו בשעת כבוש העיר מידי הגרמנים. מסביב לקבר מצויה גינה שהורחבה במשך הזמן על כל הככר. במשך שנים נאבקו חברי ועד העיריה הפקידים כדי לחסל את השוק בככר הזאת ולהפכה לגן צבורי אבל התנגדו לכך היהודים, בעלי החנויות ובעלי בתי המלאכה בככר ובעזרת העירוניים הפולניים תושבי העיר הקבועים הצליחו לסכל את עצתם.

כעת הגן לא מפריע. העיר רדומה, אין מסחר ואין תנועה, או בגלל תנאי המשטר החצי סובייטי — אז — או בגלל העדרו של האלמנט התוסס היהודים. היריד השבועי נערך גם אז בהיותנו בעיר ביום השלישי, אבל נמשך כשעתיים בלבד, בהשתתפות זעומה של אכרי הסביבה ולא — כמקודם — מהבקר עד הערב.

נתקבלנו בעיר באדיבות. במשרדים שסדרנו בהם את הנחוץ כדי לקבל לרשותנו את ביתנו עשו לנו את כל ההקלות כדי שהפורמליות תיעשה במהירות האפשרית. הכסף המעט שקיבלנו בעד הבית, הספיק לנו למחיתנו בעת שהותנו בפולניה ולצרכי הדרך עד הגיענו לחוף מבטחים. בעיר שהינו שלשה ימים אבל לנו רק לילה אחד בביתו של הרופא ד״ר אדם פטרין, אחינו של הרופא ד״ר יוסף פטרין המנוח, ראש העיר לשעבר. כדודו התיחס גם הוא וכל משפחתו בידידות ליהודים. אמו הקתולית האדוקה קיבלה כבר בימי „Owszem״ את ר׳ הישל דיאמנט בתור שותף לעסקה, ובגלל זה בוטלה התפילה החגיגית שהיתה נערכת במשך עשרות בשנים על יד ביתה בתהלוכת „גוית האל״ (Boże ciało) הקדושה לקתולים. הוא, ד״ר אדם בעצמו, בקר בימי הכבוש הגרמני, יהודי חולה או פצוע שהסתתר ביערות בסביבת סטריזוב, דבר שהיה כרוך בסכנת נפשות.

עזבנו את העיירה לבלי שוב עוד, כפי שעשו אלה ש־בקרו בה אחרי המלחמה לפנינו ואחרינו. לכמה עיירות גליציה וגם פולניה הקונגרסאית חזרו והתישבו בהן אחרי המלחמה יהודים בודדים וחיו חיי נוון — במובן יהודי — וכמעט כאנוסים כי השתדלו לא להבליט את יהדותם. מהם היו גם ששלמו בחייהם בעד כמיהתם למקום מוצאם. בסטרי־זוב לא התישב איש. יורשה של הקהילה היהודית היתה העיריה — יותר מאוחר לפי נוסח סוביטי, „הועדה הלאומית העירונית״ —. המצב בעיירה כפי שהוא עתה:

הסימטה בין בית הכנסת ובית הקברות העתיק הורחבה ובבית הקברות נטע גן צבורי. בבתי הקברות השני והשלישי המחוברים והגובלים בהעתיק שהשתמשו בהם בהתחלה השכנים כגינות ירק, נבנה בית ספר. היות ולא היה שם בכלל מקום פנוי ויסודות הבנינים הנם בפולניה די עמוקים, הוצאו שלדי המתים מקברותיהם ורכזו במקום אחד.

בבית הכנסת תכננו להקים טחנת קמח ולבסוף נהפך המקום למחסן של הקואופרטיב העירוני. בשנת 1959 החליטה הועדה הלאומית העירונית להרס את בית הכנסת ולבנות במקום זה — (לפניו ישנו גם מגרש יפה השייך לבית הכנסת („דער שילפלאטץ״) הידוע לכל יהודי סטריזוב ומרכז שעשועים של ילדיהם) — בנין צבורי. התנגד לכך שומר העתיקות של פלך רישא, שקבע כי הבנין הוא איתן למרות חוסר קונסרבציה משנת 1939 וראוי הוא לשמירה כבנין עתיק. הוא הביע את התנגדותו להריסה והציע לשפר את הבית למטרה אדמינסטרטיבית או תרבותית. אחרי לבטים רבים ובהשתדלות נמרצת של הנהלת ארגון יוצאי סטריזוב בישראל ובהסכמתו, הוחלט — לפי הידיעות שהגיעו אלינו — להפך את בנין בית הכנסת למוזיאון רגיונלי.

בשעת כתיבת הטורים האלה משמש עוד בית הכנסת כמחסן ולא ידוע איזו מגמה תנצח. האם זו של השלטון המרכזי, העוררת בהרבה מקרים ובפרט בכרכים, על שמירת העתיקות היהודיות או זו של השלטון המקומי ובפרט בפרובינציה הנדחת העוקר את זכרם של היהודים ולא נרתע גם מהריסת מבנים עתיקים וחלול בתי קברות כמו במקרים הנ״ל.

בשנת 1959 הוצאו המצבות מרצוף ככר העיירה — לפי צו מגבוה, כנראה, גם כן כתוצאה מהשתדלות הארגון הנ״ל. — אחרי שהיו מונחים זמן רב בערמה בצדה המזרחי של הככר, העברו באביב 1961 (חוץ מחלק גדול שהתפורר כתוצאה משמוש המצבות לרצוף קרוב לעשרים שנה) לבית הקברות האחרון על הגבעה, במזרחה של העיר ומונחים שם בערמה עד היום הזה. השטח הנותר בבית הקברות הזה מעובד על ידי אנשים שונים ובעיקר על ידי עובדי העיריה.

על בנין תלמוד התורה והכנסת האורחים נבנתה עוד קומה הבנויה עץ והוא משמש כעת מרכז רפואי של העיר.

יותר מאוחר שופץ גם בית המרחץ היהודי והוא משמש בתור בית מרחץ עירוני בבעלות הועדה הלאומית העירונית.

תשכ״ז — 1967

לבסוף ניצחה מגמת השלטון המרכזי ובית הכנסת בסטריזוב נשאר עומד על תלו. בשנת 1966 שופץ הבנין, נעשו בו שינויים יסודיים והפך לספריה עירונית. ואלה השינויים:

משני שערי הכניסה לפלוש שהיו בקיר הדרומי בחזית הבנין עשו חלונות, עלית המדרגות שהובילה לעזרת הנשים נהרסה, ובמקום זה נפתחו שני שערי כניסה דרך פרוזדורים קטנים, אחד בקיר המזרחי, במקום שעמד ארון הקודש, והשני — בקיר המערבי, במקום הכניסה האחורית לפלוש מתחת למדרגות הנ״ל. בפנים האולם המרכזי נבנתה גלריה רחבה מסביב לקירות הבנין עם מדרגות פנימיות. בזה סודרד בבית הכנסת קומת קרקע וקומה שניה. רק באמצע האולם בין ארבעת העמודים לא חלו שינויים והמקום נשאר בגבהו הקודם. לצורך קומת הקרקע נפתחו למטה חלונות מקבילים לאלה שלמעלה מיום שנבנה בית הכנסת. שופצו גם האולמות הצדדיים, הפלוש עם חדר הקהל ועזרת הנשים נהפכה לחדר ישיבות מפואר. את פנים בית הכנסת סיידד בצבע אחיד, שכיסה את כל ציורי משפחת גרפונקל ואת כתב התפילות ומזמורי התהלים שנשארו בשקעי הקירות, שנשתמרו מהמאה השמנה עשרה. נשאר רק ציור הדג (לויתן) שנמצא על תקרת הקימור האמצעי בין ארבעת העמודים, מקום הבימה בימי היהודים, והאורנמנטים היפים על קשתי הקימור מסביב לציור. האורנמנטים היו מעשי ידיהם של ר׳ שמואל גרפונקל ובנו ר׳ אהרן וציור הדג מלפני מאתים שנה. את הציור הזה תיקנו וחידשו בעמל רב ציירים פולניים. בשתי הכניסות לבית הכנסת נקבעו לוחות ועליהם כתוב בפולנית: — „הספריה הכללית העירונית הצבורית בסטריזוב״. לעובדה שהבנין הזה שימש בית תפילה יהודי כארבע מאות שנה — אין זכר, כי בסטריזוב לא נמצא איש שידאג לזה כפי שנמצא בקרקוב או אפילו בעיר קטנה כלנצוט.

בקרוב עומדים להרוס שני בתים הנמצאים בשכנות הבנין. בית ר׳ ראובן ספיר העומד מימין בית הכנסת ובית ר׳ יעקב קנר שמשמאלו ועל מגרש שני הבתים הנ״ל ביחד עם חצר בית הכנסת היפה (דער שולפלאץ) יקימו בנין מסחרי גדול שיסתיר את בית הכנסת לשעבר ויכניסהו לקרן זוית. העיריה רצתה לבנות את הבנין הזה על מגרש בית הכנסת אחרי הריסתו, ואחרי שלא קבלה את רשיון ההריסה מהרשות המוסמכת מצאה דרך זו לבנות את הבית.

בשעת שיפוץ בנין בית הכנסת ,כשנהרסה מחיצת הלבנים שסגרה על החלון השמאלי שנמצא בקיר הדרומי של עזרת הנשים, נפתחה הכניסה למדרגות הנמצאות בתוך קיר הקימור המבדיל בין עזרת נשים לאולם והמובילות לעלית הגג. אז נתגלתה לעיני הפולנים עליה מלאה ספרים עבריים. היו אלה ה„שמות״ שנמצאו שם כבר בימי נעורי ונוסף עליהם עוד במשך שנים. בעליה רחבת הידים לא הפריעו ה„שמות״ ואיש לא טרח לקברם כנהוג. הדבר נודע למלומדים פולניים העוסקים כעת בחקר חיי היהודים כשכבר אינם, וגם אלינו הגיעה השמועה על 400 ספרי קודש שנתגלו בעלית הגג של בית הכנסת בסטריזוב. אחרי בדיקה נתברר אפים האמיתי של הספרים.

זכר היהודים הולך ונשכח בסטריזוב ורק לפעמים מגיע שמה איזה יהודי החי עוד בפולניה כאנוס ומשתדל לקנות ספרים עבריים, פמוטים ומנורות תלויות (הענגלייכטער) שנמצאים עוד בבתים נוצריים יורשי היהודים. אחד מהם שביקר בסטריזוב בזמן האחרון היה אחיו של ר׳ ראובן ספיר.

מובן גם שקשרינו עם עיר מולדתנו לשעבר, שחיה נגד עינינו כעיר יהודית, יפסקו במשך הימים, כי אין לנו שום ענין בעיר סטריזוב החדשה הגויית.

הרב ישראל פרנקל (טורונטו — קנדה)

יהדות ולאומיות

מוקדש לזכר הקדושים, ה.י.ד. אשתי, אסתר בת ר' שלמה דיאמנט; בנותי רחל ושרה; בני שלמה ושלום, שנהרגו על קידוש השם על ידי פראי־אדם הנאציים ועוזריהם ימ"ש, בעיר לבוב (למברג), בשנת בש"ת

א.

כמו אורעות הזוועה והשואה האיומה, שרשמיה חרותים בחרט ברזל בלבו של כל אחד מאתנו, נבעו וחשפו את מצפוני תרבות עשו והוכיחו בעליל שהמדע החילוני אינו אמצעי מספיק לחינוך החיה הרודמת באדם. אין בו משום ריסון הנטיה הטבעית לגזל ולרציחה שבו. ברור כי מה שכונה בשם הפטטי: קידמה, הוא רק כסות חיצונית ומעוררת את העין על החיה — האדם, אשר בהרגישה ריח דם טרפה, תנערה מעל גבה ותבעטה ברגליה למהר להשביע תאוותה, בגלותה בזה את דמותה הערטילאית וצורתה האמי־תית.

כמו־כן אין בלאומיות העברית, שנוצרה לפי דוגמתה של זו, הכח הדרוש אשר יוכל לעצור בעד התפרקותה הפנימית וגוונה הרוחני ובעד טמיעה במובן הרחב של המלה, לאומה, שהגלות היה לה לגרדום והפזורה בכל קצווי עולם בין עמים, אשר לא פעם הציעו לה נוחיות חומריות שונות בעד מחיר ההתבוללות. העובדה הזאת אושרה כבר בקורות עמנו, בהעלמם לבלי שריד של עשרת השבטים, שצללו בים אדיר של עמי אשור, מפני ששומרון קבלה עליה פולחן זר בימי ירבעם בן נבט, עוד טרם הוגלתה, בסירובה להכנע למרותו וקדושתו של בית המקדש בירושלים.

הלאומיות השומרונית היתה אמצעי חלש מדי, שתוכל לעמוד כתריס בפני פרענות הטמיעה. מה שאין כן יהודה. באחזה קשר איתן במסורת העברית ובתרבותה, היא לא נסתפחה בנחשול הטמיעה ולא נפלה שולל בפני בולמוס האסימילציה, שאחז אז את ממלכת ישראל. ובאמת אחרי שבעים שנות גלות בבל, מכריזים דברי העם, זרובבל, עזרא ונחמיה, על שיבת ציון, שהולידה את הצהרתו של כורש ומשכה אחריה בנין בית שני וקימום חייו המדיניים של העם בארצו.

הודות למרכז הרוחני של יבנה וחכמיה, אשר ממעינה שבעה נשמת העם את מזונה הרוחני ואשר זהרה האיר את חשכת הגלות ואת לבו הדווים, באמונם לעתיד מזהיר לביאת המשיח שנהפכה ל„אני מאמין" של כל היהודים — אצרנו כח והגענו עד הלום. בה בשעה שאצל עמים אחרים לאומיות ודת הן מושגים סוברניים והמלוכה נפרדת מהאמונה, כי זו כוללת במסגרתה אומות שונות — אין דתנו כוללת במסגרתה אלא האומה הישראלית בלבד; עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב. ישראל ואורייתא חד הוא. לא קרבת הדם מהווה את האומה הישראלית. הקנאות הגזעית זרה להשקפת היהדות. רסיזם כשהו לעצמו, שרשיו בדרביניזם, העומד ב־סתירה לתורת משה המתחילה ב„ויברא ה' את האדם". דוד מלך ישראל הוא נכדה של מואביה, כי כשקבלה על עצמה רות את מוסר היהדות, בהכירה את השקפת עולם התורנית, ללא גורמים חיצוניים חמריים שדחפוה לכך, ובגמרה אומר בלבה: „אלוקיך אלוקי", נעשתה לאבר מגופו של עם ישראל ולעצם מעצמותיו.

גם לא המסגרת הטריטורילית לבדה מגדירה את האומה הישראלית. מלבד הקדושה המסתורית של ארץ, „אשר עיני ה' בה מראשית השנה עד אחרית שנה" משמשים גבולות הארץ רק כמחיצה בפני השפעות זרות מבחוץ, בה יכול

העם באין מפריע להגשים את שאיפותיו ולחיות את חייו האופיניים, בלי תלות חברותית־כלכלית במושלים נכריים, שהיא הצעד הראשון בתהליך הדרגתי להכנעה רוחנית, הנגמרת בהתבוללות שלימה. הקריטריום היהודי־לאומי מבו־סס על העשיה והשמיעה הספציפית, על דרכי מחשבה ופעולה ששרשיהם נעוצים בעבר הגדול והעשיר של העם ובנטיה מנטלית של הנשמה היהודית העדינה, היונקת מן האידאליזם ההסתורי הכמוס בספר הספרים.

עוד טרם נכבשה הארץ בנדוד ישראל במדבר ובעמדו בתחתית ההר, כשפרק מעליו את הפולחן המצרי, נשמע קולו של משה, מנהיג העם: „היום הזה נהיית לעם" — עם קבלת התורה גובשה האומה ותהי לחטיבה שלימה. יחשב כבגידה בעם ובערכיו הלאומיים — להניח חס ושלום עתה את התורה בקרן זווית. לאומיות בלי רעיון והשקפה יהודית ובלי דת, הנה כגוף בלי נשמה ואין בכוחה להעלות את הנשמה הישראלית למדרגה הדרושה.

ב.

עד כאן היו דברי מופנים אל הנוער העברי, „לבחור ובתולה מצד אחד". מכאן ואילך אהפוך את המטבע לצדה השני: „לזקן וזקנה". כבר בסוף המאה התשע עשרה היו מדינאים אנטי־שמיים באוסטריה ואשכנז שבדו מלבם קונ־צפציה חדשה המגדירה את היהודים ככת מאמינים וכגרמנים מחזיקים בתורת משה. בזה רצו לפתור את הבעיה היהודית במיתת נשיקה, בשריפת נשמה וגוף קיים. המתבוללים נענו להם ונעשו שותפים נאמנים ל„שיטה" הזאת, ללחום בציונות. ההנחה הזאת של שלילת הלאומיות מצאה לה, לדאבוננו, אוהדים רבים גם בחלק הדתי של עמנו, אשר חשש שה־ציונות תחדור לכותלי בית המדרש ותשפיע לרעה על הנוער הדתי. זו גם היתה הסיבה שהתנגדו גם לזרם ההגירה לארצות הברית, שכפי הנראה עתה היתה זו אצבע ההשגחה להקדים רפואה למכה, לשים שם ושארית למהגרים לשם; הגדלת הקיבוץ היהודי בארצות הברית, ע"י ההגירה ההמונית של יהודי אירופה, הצילה את היהדות האמריקאית מכליה. לתופעה אידנטית אנו עדים בעקבנו אחרי תהליך התפתחות הישוב ועיצוב דמותו הדתית.

רצון החיים החזק של העם היהודי וגם ההבטחה השמי־מית: „ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם", חזקה יותר מהמחיצה המלאכותית שהעמידו בין לב ומוח, בין נשמה לגוף ובין לאומיות ודת. ההכחשה העצמית בארצות גליות שונות, לא הקטינה כמלא נימה את שנאת העולם לעם עולם. גם לא עלתה לה לעצור את הרגש הלאומי אצל הנוער הדתי. אף שוחרי הצדק החברתי בעמים, החולמים על עולם חדש — ובראשם מרקס בפרקיו העוקצים על מהות היהדות — מנסים לתאר את היהדות באספקלריה שאינה מאירה. הם שוללים מהעם היהודי את הצביון הלאומי, בשיטת מרקס רבו הולך תלמידו סטאלין. בחוברתו „הבעיה הלאומית" שולל הוא את לאומיותו של העם היהודי בהסתמכו על ציטטות מרבו.

ברם הכח הממשי של התנועה הציונית, צמיחותו ושג־שוגו של הישוב הארץ־ישראלי, מלחמת החרות של העם וגלי הים של ה„אקסודוסים", מחקו עולמית את השיטה המוטעית הזאת. בעקבות המאורעות הדיסטוריים שינה סטאלין את דעתו, בהצהרתו של גרומיקו בועידת העמים המאוחדים ובהכרת המדינה היהודית. ואם בגוים כך — על אחת כמה וכמה שאלה שעמדו עד כה מרחוק ובעמידתם השלילית לציונות גרמו להפריד בין הדבקים — שעליהם לשנות את דעתם ועמדתם השלילית לתנועת תחיית העם ורוחו. לאומיות ודת ישראל הן אידנטיות ושתיהן נובעות מבאר מים חיים אחת — תורת משה. היסוד שעליו מבוססות זכויותינו על ארצנו, אשר בלעדה אי אפשר לקיים את התורה בשלימות.

יהדות מלמדת אהבה לאנושיות. היא הורת התוארים בהם הוכתר עמנו: רחמנים, בישנים, גומלי חסדים. יהדות היא הסינטזה של לב העם ומוחו. סמלה תפילין של ראש כנגד המוח ותפילין של יד כנגד הלב, שאסור להפסיק ביניהם. יהדות מצווה להפוך חומר לצורה, להקריב את הגוף על מזבח העם, בעד נשמת העם הנצחית, בעד קיום האומה וקידוש השם.

יושפע מוחו של היהודי הלאומי מרוח התורה — נשמת היהדות, ישיג היהודי הדתי בשכלו חשיבות הגורם הלאומי — גוף היהדות, ישבות וינוח היהודי המאמין ביום השביעי, כי בו שבת אלוקים, והיהודי הלאומי — כי אבותיו שמרוהו מדור דור; יניח היהודי הדתי טלית ותפילין, לשם יחוד, לקיים מצוות בוראו, והיהודי הלאומי — לשם יחוד „כבד את אביך ואת אמך" „ואל תטוש תורת אמך" — — —

המחיצה האפלטונית בין הדת והלאומיות היא גורם מפריע לאחדות האומה והריסתה היא צוו השעה.

מאמר זה נכתב לפני קום המדינה

הרב יצחק גליקמן

(מחבר ספר: „שואה ותקומה")

קידוש השם וקדושת החיים

(מוקדש לזכר אחי הגדול, יואל וכל בני משפחתו ה.י.ד.[1])

תנו רבנן: כשחלה רבי יוסי בן קסמא, הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו. אמר לו חנינא אחי, אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכוה וכו' ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים וספר תורה מונח לך בחיקך? אמר לו: מן השמים ירחמו. אמר לו: אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומר לי מן השמים ירחמו? תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש וכו'. אמרו: לא היו ימים מועטים עד שנפטר ר"י בן קסמא והלכו כל גדולי רומי לקברו וכו'. בחזרתם מצאוהו לרחב"ת שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים וס"ת מונח לו בחיקו. הביאוהו וכרכוהו בס"ת והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו, כדי שלא תצא נשמתו מהרה, וכו'. אמרו לו תלמידיו... אף אתה פתח פיך ותכנס בך האש, אמר להם: מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו. אמר לו קלצטונירי: רבי, אם אני מרבה בשלהבת ונוטל ספוגין של צמר מעל לבך, אתה מביאני לחיי העולם הבא? אמר לו: הן. השבע לי ונשבע לו. מיד הרבה בשלהבת ונטל ספוגין של צמר מעל לבו, יצאה נשמתו במהרה... בכה רבי ואמר: יש קונה עולמו בשעה אחת (עבודה זרה י"ח).

שני קוים יסודיים מבליט לעינינו הסיפור המובא הנ"ל, המתאר את דמותו הרוחנית של ר"ח בן תרדיון, שהגיע לשיא מרומי הפסגה של מסירות נפש על קידוש השם. החלק הראשון של הסיפור מראה לנו את גודל מדת אהבת ה' ואהבת התורה, הבוערת בקרבו כאש שלהבת, שהמריצה אותו למרוד בפומבי בגזרת המלכות, שלא לעסוק בתורה, מבלי להתחשב כלל בסכנה הנשקפת לחייו, וכשר"י בן קסמא מוכיח אותו בחריפות על מעשהו זה, שלפי דעתו לא היה צריך להסתכן עד כדי כך — הוא אינו שם כלל לב לדבריו וממשיך הלאה לעסוק בתורה ולהקהיל קהילות ברבים. כשנתפס על ידי המלכות ונשאל מהשופטים: למה עסקת בתורה? הוא עונה: „כאשר ציוני ה' אלוקי" (שם י"ז), מבלי לנסות להתגונן, אף במלה אחת, להציל את חייו, כמו שעשו אחרים, כאלו היה מחכה רק להזדמנות, שיוכל להקריב את חייו על מזבח קדושת ה' ותורתו. ברם לא פחות מפליא הוא החלק השני של הסיפור, שבו מובלט עקרון קדושת החיים, המניע אותו מלפגוע בחייו, אף כשהוא עומד על סף המות ומפרפר ביסוריו. על הצעת תלמידיו: „אף אתה פתח פיך ותכנס בך האש, הוא עונה: „מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו". החיים אינם ברשותו של האדם שניתנו לו, אלא בבעלותו של החותך חיים לכל חי. היסורים הנוראים שאילצו אותו להקנות חיי העולם הבא לזה שביצע עליו את גזר הדין האכזרי, בשכר שחילץ אותו מיסוריו אל ידי מות מהיר — שעל זה בכה רבי — לא יכלו להניע אותו לקצר במו ידיו את פתיל חייו, אף בכחוט השערה.

שני צווים מקבילים ירדו כרוכים לעולמו של עם ישראל והטביעו את חותמם על מהלך ההיסטוריה שלו: „ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כ"ב — ל"ב) „וחי בהם" (שם י"ח — ה') — במובן ההלכתי: „ולא שימות בהם". הראשון דורש מהאדם הישראלי למסור את נפשו על קידוש השם, והשני מצווה על שמירת קיום החיים בכל הנסיבות ובכל המצבים, במדה שאין בהם משום קידוש השם. שני הצווים הללו כבשו את לבו של כל אדם מישראל, חדרו לעומק נפשו ונהפכו לתכונות עצמיות של העם, ששמרו עליו מניוון רוחני וכליון פיזי, מצד אחד, הדם הנשפך על קידוש השם בכל הדורות היה בו מעין הקזת דם של האורגניזם הלאומי, שחיזקה את רוחו והבריאה את נשמתו. ומצד שני — השמירה החזקה על המשך קיום החיים, על אף הסבל הגופני והנפשי הכרוך בהם, שמרה על העם מחיסול פיזי. יכולת ההסתגלות לתנאי החיים הגלותיים, שבע עלבון ומרורים, והרצון העז להמשיך לחיות, אף בששחה לעפר נפשנו וחורשים חרשו על גבינו, הם ששמרו עלינו מכליון והתאבדות.

אותו הלקח שהוציאו חכמים מתשובתו של רבי עקיבא — כשנשברה ספינתו בים על השאלה: „מי העלך"? „דף של ספינה נזדמן לי וכל גל וגל שבא עלי נענעתי לו בראשי, שמכאן אמרו חכמים: „אם יבואו רשעים על אדם ינענע להם ראשו" (יבמות קכ"א), הוא היה לקו המדיני של עם ישראל בחיי הגלות. הוא שהעביר את ספינת ישראל המטורפת בין הגלים הסוערים של רשעים ועריצים, שאיימו עליה להטביעה במשך כל שנות הגלות, עד שהגיעה לחוף מבטחים.

בצביטת כאב אנו שומעים מפעם לפעם מפי הרבה מבני הדור הצעיר, שבמדינתנו, דברי ביקורת על הפאסיביות של קדושי־השואה ביחס למשמידיהם, שהובילו אותם כצאן לטבח. דברים הבוטים כמדקרות חרב ומחללים את כבודם של הקדושים — שמחורבנם קמה ונבנתה מדינת ישראל — מלווים דברי התרברבות „אלו אנחנו היינו שם"... ולא חלים ולא מרגישים עד כמה דבריהם הם משוללי כל יסוד מציאותי ונעדרי הבנה וחוש היסטורי. ידוע הוא המשל, שהשתמש בו הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ב פי"ז) לסתור דעת מאמיני

---

1) הלא הוא ר' יואל גליקמן, חתנו של ר' ברוך דילר, שהיה מיקירי העיירה ומפעילי אגודת ישראל ובית יעקב. בעל מדות ובעל אורין, אהוב וחביב על הכול. (ש"י).

הקדמות, שלוקחים ראיה מטבע המציאות, אחרי שנברא העולם, למצבו בעת התהוותו, או בטרם היותו, שהרי זה דומה למי שמשווה תנאי חייו וטבע התפתחותו של הילד אחרי שנולד, לטבע גידולו והתפתחותו בעודו בבטן אמו. קדושי השואה, בהיותם נתונים בתוך לוע החי' הטורפת, שהדבירה תחת רגליה עמים גדולים וממלכות אדירות, מחוסרי כל נשק ומגן, שרויים ומפוזרים בתוך אוכלוסיה גויית ואויבת בנפש, ידעו היטב שכל תגובה של התקוממות מצדם, אין לם שום סיכויים להצלה של ממש, וכמוה כהתאבדות לדעת. ספוק של רגש הנקמה באחדים מסרדיוטי הנאצים הארורים עלול לגרום להריגה מידית, תוך עינויים קשים של אלפים מישראל.

בלי שום ספק שאם היתה ניתנת להם האפשרות להי־שאר בחיים תמורת בגידה באמונתם, היו הולכים בעקבותיהם של מקדשי השם בכל הדורות והיו משליכים את חייהם מנגד. אבל מאחר שהעמלק הגרמני שאסר מלחמה על ישראל ואלוקיו גם יחד, לא נתן לקרבנותיו את האפשרות לקדש את השם — הם שמרו על טוהר אמונתם ונשאו את נטל חייהם עד הרגע האחרון, שהחזירו את נשמתם לבוראם, תוך אמונה שנפל בחלקם למצות עד הסוף את כוס התרעלה של פורענות הגלות ושהדם הנשפך שלהם ממלא את התפקיד הגורלי, החוזר ונשנה בתולדות עם ישראל, שבא לידי ביטוי במשפט הקצר של הנביא: „בדמיך חיי".

הם אמנם לא זכו להינצל מהמבול של דם ואש, שהציף אותם, אבל במותם הם הורישו את החיים לעם ישראל. הבה וניתן כבוד ויקר לקדושי השואה, שבדמם אנו חיים.

שלמה יהלומי (דיאמנט)

שויתי השואה לנגדי תמיד

השאלה של „צדיק ורע לו, רשע וטוב לו", ימיה כימות עולם. כבר אדון הנביאים, משה רבנו, שאל: „הודיעני נא את דרכיך" (שמות ל"ג, י"א), ולפי חז"ל הכוונה היא: „מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו; יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו" (ברכות ז'.) גם ירמיהו (י"ב — א') שאל: „מדוע דרך רשעים צלחה"? ואין לך שאלה חמורה מזו, שעל אף כל התשובות שניתנו עליה — במקומה עומדת ועדיין לא נפתרה במלואה והיא תלויה ועומדת בחלל עולם המחשבה. ואם נשאלה בכל הדורות ולא הסיחו דעת ממנה כלשכן שהיא נשאלת בדורינו, דור השואה, ותי־שאל גם להבא, עד אשר יגלה כבוד השם וראו כל בשר יחדו — ולא רק המאמינים — כי „צדיק השם בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו".

ברם אם אמנם נכון שלא מחשבותיו של הקב"ה מחש־בותינו ואין אנו מסוגלים להבין דרכיו ולהשיג עמקי מחש־בותיו, וכבר ביטא את זה רב נחמן מברצלב זצ"ל, באמרתו השנונה: „איזה אלוקים יהיה זה אם נחמן יבינהו"?... — בכל זאת נאמרו הרבה דברים ורעיונות יפים בישוב שאלה־תמיה זו, אשר אם אמנם אינם מסבירים את הספק לגמרי, אבל מקילים עלינו ל„עכל" במדת־מה את הפלא הגדול שבגדולים זה. נביא בקיצור כמה תשובות עיקריות שנאמרו מפי חז"ל, בתוספת הסבר מפי ספרים וסופרים ובתוספת נופך משל הכותב.

א. יוצר האדם ברא את עולמו וכל אשר בו ויצר את האדם בחכמה ונתן לו תורת אמת, תורת חיים המדריכה ומראה לאדם את הדרך ילך בה ואת המעשה אשר יעשה; לקיים מצוות השם ולמאס ברע. ואפעלפי שהשם הוא כל יכול ובידו להכריח את האדם שיקיים מצוותיו — העניק לו בחירה חפשית לבחור בטוב או ברע חס ושלום. אם יבחר בטוב — זכה לו ולכל העולם ויבא על שכרו; ואם יבחר ברע — ייענש; מעתה, אילו היה הקב"ה נותן לצדיק שכרו בעולם הזה, לעיני כל, ולרשע עונשו — הרי היתה מתבטלת הבחירה החפשית של האדם, כי הכול יפחדו מהעונש שיבא עליהם, אם יחטאו, ועל כרחם היו בוחרים בטוב ולא ברע. — לכן נוהג השם בעולמנו במדת הסתר פנים, שיש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו; יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו. מהסתר־פנים זה פתוחה הדרך לבחירה חפשית, בין כפירה לאמונה בין קיום מצוות השם ואי קיומן ואם האדם חפשי לבחור כרצונו, ממילא אחראי הוא למעשיו ויש שכר ועונש, שעיקרם בעולם הבא.

ב. נצטט כמה דברי חז"ל כלשונם: „כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושין, כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושין; כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם הבא, אפילו על מצוה קלה שעושין, כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה, אפילו על מצוה קלה שעושין" (תענית י"א.) עוד אמרו: „הקב"ה מביא יסורים על צדיקים בעולם הזה, כדי שירשו העולם הבא... משפיע להן טובה לרשעים בעולם הזה, כדי לטרדן ולהורישן למדרגה התחתונה" (קידושין מ':) עוד אמרו „מדקדק עם הצדיקים וגובה מהם מיעוט מעשים רעים שעשו בעולם הזה, כדי להשפיע להם שלוה וליתן להם שכר טוב לעולם הבא; משפיע שלוה לרשעים ונותן להם שכר מצוה קלה שעשו בעולם הזה, כדי להפרע מהם לעתיד לבא" (בראשית רבה. ל"ג — א'). וכן יש עוד מאמרים מפוזרים בגמרא וזוהר בכיוון זה. סיכום דברי חז"ל בזה בלשוננו: יש שהקב"ה משלם לרשע בעולם הזה, שכר מעשה טוב שעשה, כדי שלא יקבל שכרו לעולם הבא, ששם השכר הוא גדול לאין

ערוך מכל מה שהוא יקבל בעולם הזה. לעומת זה, יש שהצדיק מקבל בעולם הזה עונש חטא שחטא, כדי שלא יקבלו לעולם הבא, ששם העונש חמור פי הרבה מבעולם הזה. ואלה דברי רש"י על הפסוק: „ומשלם לשונאיו על פניו להאבידו" (דברים ז' — י') — בחייו משלם לו גמולו הטוב, כדי להאבידו מן העולם הבא". ובגמרא (עירובין כ"ד.): „לא יאחר לשונאו" — אמר ר' אילא: לשונאיו הוא דלא יאחר, הא לצדיקים גמורים יאחר". והכוונה: לשונאיו משלם מיד בעולם הזה, אבל לצדיקים יאחר לשלם בעולם הזה, אלא ישלם לעולם הבא (תורה תמימה). נסיים בדברי חז"ל, המובאים ברבנו בחיי (דברים ז' — י'): אין הקב"ה מאחר צביונן של רשעים בעולם הזה, אלא מה שהם מבקשים נותן להם. משל לחולה שנכנס הרופא לבקרו, נטל זרועו ואמר תנו לו כל מה שהוא רוצה. למה? מפני שהוא מת. כך אמר להם משה: „ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו". ובמלים אחרות: „הקב"ה רוצה לגמול לו בדבר הגרוע, שהוא הגוף, ובזמן הפחות, שהוא העולם הזה, כדי להאבידו מן העולם הבא, ושיעניש אותו בדבר הנכבד, שהוא הנפש ובזמן המעולה, שהוא עולם הבא" — — — ומכאן שאצל הצדיק זה להפך: הם מקבלים את העונש בדבר הגרוע שהוא הגוף ובזמן הפחות שהוא העולם הזה, כדי שיקבלו את השכר בדבר הנכבד, שהוא הנפש, ובזמן המעולה, שהוא העולם הבא.

ג. עד כאן בתורת הנגלה. ואולם בתורת הנסתר, בספרי קבלה, מוסברת תופעת „צדיק ורע לו" על פי תורת הגלגולים. לדעת ספרי קבלה, כמעט ואין בדורותינו נשמות חדשות, אלא שכל הנבראים כבר היו בעולם פעם או הרבה פעמים. ואם כן, יש שאדם חטא בגלגולו הקודם ואחרי שנפטר חסה עליו מדת הרחמים והקב"ה מורידו פעם נוספת לעולם שפל זה, כדי שירצה את עוונו ויתקן נשמתו. ובכן יתכן שאף שהוא צדיק וישר ומקיים קלה כחמורה וכל מעשיו לשם שמים — בכל זאת רע לו, בגלל חטאיו בגלגולו הקודם. והדברים עתיקים וארוכים, אלא שכאן לקצר אנו צריכים.

ד. לפי האמור עד הנה, אנו קובעים ללא ספק שבאמת יש צדיק ורע לו ורשע וטוב לו. ברם הרבה מקדמונינו מטילים ספק אם באמת כל מה שאנו רואים כטוב ורע הוא באמת כן. גם דעה זו מקורה בחז"ל ונבאר אותה בפרוטרוט. נתחיל מפסוק בפרשת בראשית (א' — ל"א): „וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד". פסוק זה מבואר בספרי דרוש כדלהלן: כל מה שאנו רואים כאן, בעולם הזה, הוא רק לכאורה, לפי ראות עינינו; אין אנו יודעים אם הרע שאנו רואים הוא רע מוחלט והטוב — טוב מוחלט, כי אנו רואים רק מה שנעשה עכשיו, אבל איננו רואים את כל התוצאות של העובדות המתרחשות לעינינו, ולכן אי־אפשר לנו להוציא משפט על הנעשה, אם טוב או רע הוא; מה שנראה לעינינו רע — סופו להביא בעקביו תוצאות טובות. „וירא אלוקים את כל אשר עשה" — אלוקים הרואה ומביט עד סוף כל הדורות ורואה את כל אשר עשה — לא חלק אלא הכל — גם מה שעתיד להיות; „והנה טוב מאד" — יודע הוא שהכל טוב מאד. „יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת" (תהלים י"ט) — יש שהנך מלא תמיהות ושאלות על דרכי השם ואי אתה יכול להבין את תופעות החיים היום־יומיות הנראות לך כחידה סתומה שאינה ניתנת לפתרון. אבל עליך לדעת כי „יום" — העתיד לבא — „ליום" — שעבר — „יביע אומר": יפרשהו ויבארהו; „ולילה — של מחר — „ללילה" — של היום — „יחוה דעת": יגלה את הסתום ויסלק את הספיקות. „אין אומר ואין דברים, בלי נשמע קולם" — יש שהמאורעות הנם כה סתומים, שאי אפשר להוציא מהם שום אומר ודברים, שום הגיון: „בכל הארץ יצא קום" — אתה רואה רק קוים בלתי מובנים; אבל „ובקצה תבל מליהם" — המלים הם „בקצה תבל"... בעתיד רחוק — — — „לא כעולם הזה העולם הבא. העולם הזה על בשורות טובות אומר: ברוך הטוב והמטיב, ועל בשורות רעות אומר: ברוך דיין האמת. אבל בעולם הבא כלו הטוב והמטיב" (פסחים נ') ולמה? כי בעולם הזה, שחיינו קצרים ואיננו רואים את התוצאות הסופיות של המאורעות הרעים, לכן אנו אומרים על בשורית רעות, לפי ראות עינינו: „ברוך דיין האמת". אבל בעולם הבא, בהגלות התוצאות הסופיות, הטובות, כולו הטוב ומטיב. (צל"ח ועוד מפרשים).

„ויוסף ישית ידו על עיניך" (בראשית מ"ו — ד') במכור בני יעקב את יוסף אחיהם לישמעאלים, היה מאורע זה בזמנו, אסון נורא ליעקב אבינו וימאן להתנחם, אבל העתיד הראה שאסון זה היה מקור אושר גדול, כי „אלוקים חשבה לטובה". „ויוסף ישית ידו על עיניך" — כלומר: המאורע של יוסף ישית ידו על עיניך", יראה לך שעיני אדם קצרי ראות הן ולא תוכלנה לראות את סוף כוונת ההשגחה האלוקית. ואולם „אדם ילוד אשה, קצר ימים ושבע רוגז" (איוב י"ד — א'). האיל והאדם הוא קצר ימים, ולא יכול לראות התרקמות ההיסטוריה עד סופה, לכן הוא שבע רוגז והתמרמרות (לפי ספר „חכמה ומוסר").

ומה יפו דברי ר' משה סופר, בעל „חתם סופר", המפרש: „וראית את אחורי ופני לא יראו" (שמות ל"ג כ"א) — דרכי השם רואים אותם ומבינים רק אחריהם זמן רב אחרי שקרו; אבל „ופני לא יראו" — לא רואים ולא מבינים אותם בשעה שהם נעשים ומתהווים, ולכן הם נראים הרבה פעמים כמוזרים ובלתי צודקים חס ושלום... והרב ר' אהרן לוין מרישא זצ"ל הי"ד. מפרש: „הראני נא את כבודך" (שמות ל"ג — י"ח) הראני איה כבודך? הלא על ידי תופעות של צדיק ורע לו מתערערת האמונה באלוקים? מה תשובה השיב ה' למשה? „אני אעביר כל טובי על פניך" — אעביר לפניך כל טוב־מהותי ותראה את כל הדברים המתרחשים בשלימותם ובהקיפם, ותיווכח כי „וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם" — כי אני מרחם על אלה שצריכים לרחם עליהם ומחונן את אלה שצריך לחוננם...

כל האמור הביע, לדעתי, ר׳ ינאי (אבות פ״ד) במשפט קצר וקולע: „אין בידנו לא משלות הרשעים ואף לא מיסורי הצדיקים״. והכוונה היא לא רק כפשוטה, שאיננו יודעים להסביר תופעת צדיק ורע לו, רשע וטוב לו — שאם כן הרי נשאל את שאלת הראב״ד על הרמב״ם בענין הידיעה והבחירה (פ״ה הל׳ תשובה, הל״ה): „לא נהג המחבר מנהג חכמים, שאין אדם מתחיל בדבר ולא ידע להשלימו... וטוב היה לו להניח הדבר בתמימות התמימים ולא יעורר לבם ויניח דעתם בספק״... — אלא הכוונה שאין בידנו „לא משלות הרשעים״ — אם היא באמת שלוה; „ואף לא מיסורי הצדיקים״ — אם הם רק לרעה ולא תצמח טובה מהם בהמשך הזמן, נמצא שר״י הוא שואל ומשיב בבת־אחת.

ואולם כל מה שהראנו לדעת עד כאן, יכול להתקבל על דעתנו, רק כשהננו דנים על צדיק אחד או צדיקים רבים בתור יחידים — לא כן הדבר כשאנו ניגשים לפרשת השואה האיומה. המלות „ששה מליונים״ תליות ועומדות באויר לנגד עינינו, חרוטות באותיות דם ואש ותמרות עשן של כבשני האש ותאי הגזים, בהם עונו והוציאו את נשמותיהם: הורינו, נשותינו, בנינו ובנותינו, אחינו ואחיותינו, מיליוני עמנו בית ישראל!!! זוועת השואה, שאין לה אח ורע בכל שלשלת הרדיפות ומאורעות האימים, שליוו את עמנו הנרדף במשך קרוב לאלפיים שנות גלותו ונדודו — לא ניתנת להסברה בשום פנים ואופן. ואפעלפי שאסור לנו להרהר אחרי מדותיו של הקב״ה ובוודאי שכל יהודי מאמין מצווה להודות שהשם הצדיק — הודאה זו אי־אפשר להכריז עליה בקולות וברקים בפרהסיה; חס ושלום שנכריז ונודיע — כפי שעושים זאת, לצערנו ולחרפתנו, יהודים חרדים, שהשואה מוצדקת והיא באה עלינו עונש מן השמים על חטאים שחטאנו!... גם כאשר השם הוא הצדיק — ובוודאי הוא הצדיק -- אסור לקטרג על קדושינו־טהורינו. על פחות מכגון דא נאמר: „לא תעשון כן לה׳ אלוקיכם״ (דברים י״ב — ד׳) — אל תאמרו „כן״ לה׳ אלוקיכם; אל תצדיקו כל פורענות... (בשם הרי״ם ז״ל).

והנה מה שאומרים חז״ל (ב״מ פ״ה ונדרים פ״א) ״אמר רב יהודה אמר רב: מה דכתיב (ירמיה ט׳) „מי האיש החכם ויבן את זאת ויגידה על מה אבדה הארץ... -- דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולמלאכי השרת ולא פירשוהו, עד שפירש הקב״ה בעצמו דכתיב: ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי״... ובהשקפה ראשונה הדברים נראים שטחיים ותמוהים: מה הקושי הזה להשיב על השאלה על מה אבדה ארץ? וכי מה כאן סתום כל־כך עד שגם חכמים, גם נביאים ואפילו מלאכי שרת לא ידעו להשיב!? לכאורה כל ילד קטן שלמד בבית ספר. אם ישאלוהו למה אבדה הארץ — יענה מיד: משום שחטאו ישראל? (וז״ל הר״ן: „כשנשאל לחכמים ולנביאים, למה לא פרשוהו והלא דבר גלוי היה וקל לפרש״) אלא שרעיון עמוק טמון בדברי רב יהודה אלה. הוא רצה לומר בזה שהצער והעלבון של החכמים היו כל־כך גדולים וההתמרמרות כל־כך עצומה, שלמרות שהאמינו וידעו שהשם הצדיק ומשפטו צדק — לא רצו להצדיק בגלוי את החורבן; לא יכלו להבליג על יגונם ולאמר שעם ישראל צריך היה לקבל עונש חמור כזה, לא העיזו להאשים את ישראל ולכן „לא פרשוהו״... גם מלאכי השרת לא פרשוהו — — —

רק הקב״ה — הוא בכבודו ובעצמו — הוא לבדו יכול היה לאמר: „על עזבם את תורתי״, ולא מישהו אחר. לא חכם ולא נביא ואפילו לא מלאכי השרת[1]) ואם יאמר האומר: אם־כן —אם מצד אחד מוכרחים להודות שה׳ הצדיק ומאידך אסור להצדיק את השואה — הרי אסור בכלל להרהר בה וצריך לשכוח אותה? על זה נשיב ונאמר: חס ושלום. לא תהא כזאת בישראל. אדרבה, אסור שזוועת השואה תעלם מנגד עינינו אף לרגע אחד, שאם נשכחה נגדיל ונוסיף שואה על שואה, נחטא לעצמנו ולעמנו, הבה נבאר את הדברים:

כשיסורים באים על האדם, או על עם שלם, יש להם מלבד הצד השלילי גם צד חיובי. „יסורים ממרקים כל עוונותיו של אדם״ (ברכות ה׳.) הם מוציאים את האדם מתרדמתו ומעוררים אותו לעשות חשבון נפשו ועולמו ולשאל: „למה״? למה זה קרה לי ובגלל מה? אם השאלה הזאת, הנוקבת, עומדת לפניו תמיד ומביאתו לידי מוסר השכל אמת ולמסקנות נכונות, לתקן את הטעון תקון ולא להמשיך בשגיאות הקודמות — הרי זהו הצד החיובי של היסורים. אבל אם היסורים אינם מעוררים את האדם מתרדמתו ולא מביאים אותו לעשיית חשבון נפשו ואינם מניע ומנוף חזק להרימו משפל מדריגתו ומדרכי חייו העד־עכשווים — הרי שאלה הם יסורי סרק, שלא מביאים עמם שום תועלת רק את עצמם בלבד. וכך מפרשים את המסופר בגמרא (ברכות ה׳:) „חביבין עליך יסורים? אמר לו: לא הן ולא שכרן״. ולכאורה התשובה תמוה מאד, הרי צריך לקבל את היסורים באהבה? אלא שכך השיבו: „לא״? — בתמיה; וכי לא חביבין עלי? הרי אם־כן „הן ולא שכרם״ — אם לא אקבלם באהבה יהיה לי רק הן בעצמם ולא את שכרם של היסורים...

מכאן המסקנא: לדרוש ברבים על השואה ולחפש חטאים — לא! לשאל תמיד ולחשוב עליה כל אחד לעצמו — כן; שכל אחד ואחד יחשוב היטב היטב וישאל את עצמו: „למה״? ויעשה חשבון נפשו — ואז ימצא תשובות על הרבה שאלות.. ויכה „על חטא״ על לבו שלו ולא על לבם של אחרים... וממילא יוציא את המסקנות והלקח הנכונים...

כל הרוצה שהאסון הגדול והאיום שקרה לעמנו לא יהיה בבחינת „הן ולא שכרם״. עליו לקיים: „שויתי השואה לנגדי תמיד״.

---

1) רעיון זה כבר הבעתי במאמרי: „דרכי ציון אבלות״, בעתון „די יידישע שטימע״. שהופיע במינכן שבגרמניה, מס׳ 31 מיום ה׳ מנחם אב תש״ז.

ש״י

שמואל נחום פרנקל [1] **(טורונטו — קנדה)**

זכירה ושיכחה

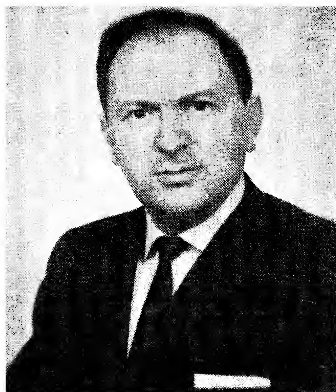
כן קובל בתורת הרפואה, כי תהליך השכחה הוא תהליך טבעי המלוה את בן התמותה מיום הוולדו עד צאתו מן העולם.

כשם שאברי הגוף הולכים ומתנוונים ומאבדים את חיוניותם עם התקרבות הזקנה, כך גם תאי המוח עם שלל עצבים המתקשחים, מתישים את כח הזכרון.

אולם, אם סימני ההיכר של התנוונות שאר אברי הגוף מוצאים את ביטוים במחלות שונות המפסיקות את פעולתו הסדירה של האדם ומעוררות כאבים: סמפטומטים, המשמשות כסימני אזהרה לאדם, והמצריכות פעולת החלמה נגדית — אין השכחה כך:

המחלה הזאת חפשית היא מסימני לואי, ואין האדם חש כמעט כל כאב או אי נוחיות בגופו. לא זו אף זו, ישנן מחלות־רוח מסוימות שהשכחה רפואה היא להן. ידוע שהרופאים מאסכולת הפסיכואנליזה מזריקים סממנים מיר חדים לחולי רוח להחיש את השכחה ומשקמים את החולה על ידי כך לחיים נורמלים.

ברם אם השכחה ברכה ליחיד, הריהי קללה ואסון לכלל. האזהרות: „**זכור אל תשכח**" שהתורה גדושה בהן, כולן

מכוונות לכלל האומה משום, שיש בנשיה משום מיתת נשיקה וגוף קים. הצטרכנו לאזהרות חמורות נגדה: לעומת האמרה „ברית כרותה למת שישתכח מן הלב", עובדה, שבלעדה, כל יחיד מישראל השומר זכרונות כאבים של העבר, לא הי' מוצא עוז בנפשו לבנות חיים חדשים — בא הצוו הנצחי של ה„זכור"! המתרה את העם לבל יסיר מלבו את זכרונותיהם של הקדושים חללי האומה והמצוה למחות את זכר עמלק.

יהי זכרם של הקדושים ברוך ותהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים של מקדשי השם בכל הדורות.

---

1) בן אסתר, בתו של ר' שלמה זיונובר (דיאמנט)

שרידים כותבים

יצחק ברגלס /

חבל על דאבדין

לזכר משפחתי שנספתה בשואה

השמדו מיליוני אחינו, אבל הצער על המיליונים אינו משקיט את הכאב על היחידים, בני המשפחה הקרובה שנמנו עליהם; והכאב גדול עוד יותר כי כמעט כל משפחתי ומשפחת אשתי יכלה להנצל, לולא מעשי טעות מצד אחותי וגיסי, ולולא סיבות לא תלויות בהם — במשפחת אשתי.

מעשיהם של גיסי ואחותי היו אנושיים והטעות היתה בזה, שהם לא ידעו כי אין לייחס לצר הצורר שום רגש אנושי ושאכזריותם של הנאצים היא מחוץ לכל מושג.

גיסי ר׳ יעקב יצחק ברנשטיין, בעל אחותי הבכירה נחמה, יצא את סטריזוב אור ליום ששי 8.9 1939 ביחד עם שלושת ילדיו, בנו בן השבע עשרה דב דוד, חובש בית המדרש ומשכיל, בנו הקטן אלימלך שלמה בן ארבע עשרה ובתו בינה בת השש, הגיע לדינוב, עיר מולדתו, והתעכב בבית הוריו, שגרו בו אמו וגיסו הדיין ר׳ אברהם שור עם משפחתו. במשך כל היום הששי לא מצא אמצעי תחבורה כדי להמשיך בדרכו, ורק בערב אותו יום אחרי כניסת השבת ניתנה לו האפשרות. רוב הפליטים, ביניהם רבנים ורביים, בני תורה וזהירים במצוות, נסעו אז בשבת, בהכירם בזה פקוח נפש אבל גיסי הירא וחרד לא רצה לנסוע.

הוא נשאר איפוא במקום עד שנכנסו הגרמנים, היה שם וניצל בשעת ההרג הגדול כשהוציאו הנאצים מבתי היהודים 230 גברים — „האבירים" האלה לא נגעו אז בנשים וילדים — והרגום מחוץ לעיר. אחרי כן חזרו לסטריזוב, אל אמי ואחותי שנשארו שם, בעגלה ששלחה להם אחותי, חיו זמן מסוים בשקט יחסי בימי קללר וגם סבלו ביחד עם כל בני העיר עד לקצם המר.

הם נהרגו בסביבת ריישא כי לא כדאי היה לנאצים לשלוח את אמי, יוכבד, הזקנה למחנה השמדה והרגוה כמו כל הזקנים — במקום, וביחד אתה — את משפחת אחותי שלא רצתה להפרד מאמי ז"ל.

אחותי הצעירה, חיה שרה פיבוש, גרה בסנוק יחד עם בעלה אברהם יצחק ושני ילדיה יעקב ורות. כדי להפטר מהיהודים שגרו על יד הגבול שתחמו בהסכם עם הרוסים, גרשו אותם הגרמנים בספטמבר 1939 לגדה השניה של נהר סאן בטרם התקרבו לשם הרוסים. גם מסנוק, שנמצאה על יד נהר סאן גרשו אותם ורוב היהודים יצאו את העיר. רק מעטים הסתתרו עד יעבור זעם גזירת הגירוש ונשארו בעיר. עליהם נמנתה גם משפחת אחותי למרות שבהתחלה התכוננו ליציאה, ארזו את חפציהם וחיכו לעגלה שתביא אותם לגדות הנהר.

גם הם חיו בהתחלה בשקט יחסי עד התחלת ההשמדה. כשהכירו כבר בסכנה סידרו להם מקום סתר (בונקר) יחד עם בעל המאפיה דיללר, שהיה מכירם כי היה חתנו של ר׳ דוד דמביצר מסטריזוב. את הבונקר הזה סידרו בתנור האפיה הגדול של המאפיה ושם חיו בתנאים קשים ובפחד תמידי במשך כמה שנים, כמעט עד לשחרור העיר על ידי הצבא האדום. כמה חדשים לפני זה גילו הנאצים את הבונקר והרגו את כל הנמצאים בו.

דרכי ההצלה של שמונה נפשות הקרובים ממשפחת אשתי — יכלו להיות אחרות. הם היו צפויים להשלח על ידי המשטר הסובייטי כמונו, ובגלל סיבות שונות לא נשלחו ונספו בימי השואה.

בני ביתו של חותני ר׳ שמואל פייבל שטפל ז"ל, פליטי שנדישוב הצהירו כמונו על רצונם לחזור הביתה והיו נשלחים יחד אתנו. אבל באותו יום ששי של סוף יוני 1940, שבערב נאסרנו ונשלחנו למחרת, נותח חותני בבית החולים בז׳ולקב ובגלל זה לא נשלחו גם אם אשתי פרידה ואחיה הבחור אליעזר.

חותני נפטר זמן קצר אחרי הניתוח, חותנתי וגיסי נשארו בז׳ולקב עד שנכבשה על ידי הגרמנים אחרי פרוץ מלחמת גרמניה—רוסיה ונהרגו בין הראשונים עוד לפני שנשלחו לגיטו.

גיסי ר׳ אברהם טויבה בעל אחות אשתי חנה, שבביתם התגוררנו לפני שילוחנו לסיבריה, היה איש עשיר, וכמעט כל עשירי העיר נשלחו על ידי המשטר הסובייטי למקומות נידחים ברחבי רוסיה ששמה לא הגיעו הגרמנים. גם גיסי היה בטוח שישלחו אותו ואת בני ביתו, ובמשך זמן רב חכו וחפציהם ארוזים ומוכנים לשילוח. לרוע מזלם לא נגעו בהם.

הוא היה איש טוב לב, מטיב עם נצרכים וביניהם גם באלה שהיו אחרי כן מלחכי פנכה של הקומוניסטים בימי שלטונם. המשטר הסובייטי החדש לא הכיר את אנשי המקום וכדי להבחין בין אנשים „כשרים" ועשירים לשעבר, היה מקבל את הדרכתם של היועצים הנ"ל והם שמרו על

מטיביהם — וביניהם גיסי עם משפחתו — ודאגו לזה שיניחום לנפשם.

נשארו איפוא בביתם וגיסי עבד במקצועו במשק היערות הגדולים בסביבה שהולאמו ע״י המשטר עד שהש־תלטו הגרמנים על המקום.

גיסתי חנה נהרגה בהתחלת שלטון הנאצים יחד עם אמה ואחיה, כנ״ל — בעלה קפץ מרכבת שהובילה יהודים למחנה השמדה, נורה ע״י הנאצים השומרים ומת ביסורים קשים. שני בניהם המוכשרים, יוסף בן השבע עשרה ומשה בן השלוש עשרה עונו למות במחנה ינוב הידוע לשימצה.

אחותי הבכירה של אשתי, לאה מילשטין, עסקנית ציבורית נמרצת בארגוני נשים לצדקה וגמילות חסדים בלבוב, היתה אשתו של חרשתן עשיר שותף לבית חרושת לבירה הידוע בקליש, התחמקה ככל האפשר והצליחה להנצל משילוח על ידי הסובייטים. בימי הנאצים הגיעה בתעודות אריות לוורשה הבירה, שם נעלמו עקבותיה וסיבות מותה לא ידועות לנו.

היחידי ממשפחת אשתי שלא היתה לו שום אפשרות להנצל היה אחיה צבי. הוא היה סוחר יערות, ובימי ההש־מדה נמלט עם אשתו בלהה לכפר והסתתר אצל שומר יערות, נוצרי מכיר שלו. הלה ניצל אותם ככל האפשר ובסוף מסר את שניהם לנאצים.

מכל משפחתי ומשפחת אשתי נשארו בחיים רק אלה שנשלחו על ידי המשטר הסובייטי למקומות שיד הנאצים לא השיגה אותם.

שושנה גינסברג (לבית שפלר)

משפחתי

הורי, אבי, שמעון שפלר ואמי שיינדל היו אנשים דתיים־חרדים כרוב בני עיירתנו וברוח זאת חונכנו אנו הילדים.

בכל זאת לא שמו לנו מכשולים בדרכנו, כשהצטרפנו עם הראשונים לתנועת „הנוער הציוני״ ושאיפתנו כשאיפת רוב הנוער — לעלות לארץ ישראל. הורינו הבינו לרוחנו כי אנחנו הצעירים לא יכולים להמשיך לחיות באוירת הגולה אוירת השנאה והרגשת קפוח (ולפעמים פוגרומים ועלילת דם) וקוו להצטרף אלינו במשך הזמן.

לדאבוננו לא הספיקו להגשים את שאיפתם וקדשו שם שמים במותם ביחד עם אחי משה, וקרובתי שושנה גלבוקס שהורי אימצו אותה, קרוב ליום עליתנו — שלי ושל אחותי שרה — ארצה.

אחי דוד שנשאר בחיים במחנות הרכוז הגרמניים לא החזיק מעמד בעקבות הסבל והיסורים במחנות אלה, ובהגיעו לצרפת אחרי השחרור, מת שם אחרי מחלה קשה.

ה.י.ד.

שולמית גרינואלד — הזנקופף

אבא אמר: אל תשארי כאן!

עליתי לארץ מפרנקפורט דמיין בסוף אוקטובר 1938. כמה ציפיתי ליום זה, אך מה מרות היו הנסיבות שבהן זכיתי סוף־סוף לעלות. שנים חייתי בתנועת נוער חלוצית והתכוננתי לחיי הגשמה בארץ־ישראל. בראש השנה 1938 הגיעו תעודות־העליה שלי, הניירות סודרו, ארגזי המטען נשלחו, המזוודות נארזו ועמדו בחדרים מוכנות, אמי שפכה דמעות על שהמשפחה מתפרקת — אך אני צהלתי. בדמיוני ראיתי את יום העליה: נהוג היה שביום הפלגתה של קבוצת נוער לארץ־ישראל היו קרובים וידידים באים לתחנת ה־רכבת, שרים שירים עבריים, רוקדים הורה ושמחים בעליית הבנים על אפם וחמתם של הנאצים מסביב. כך קרב ובא מועד עלייתי, יום שני, 3.11.38.

והנה בא ביום ה׳ דודי הביתה והביא שמועות על גירוש כל היהודים בעלי נתינות פולנית מויסבאדן הקרובה. נתמ־לאנו חרדה. אמי כדרכה הכינה את הכל לשבת ובדאגה שכבנו לישון. ב־5 לפנות בוקר התעוררתי. שמעתי קולות בחדר ההורים: „להתלבש מיד — כל המשפחה! אתם מגורשים לפולין״, קמתי ונכנסת לחדר הסמוך. שני שוטרים גרמניים במדים ואחד שוטר חרש לבוש אזרחית עמדו שם. „אה, הנה עוד יהודיה״, אמר אחד השוטרים. אבי דיבר על לבם, שבקור ובגשם לא יוציאו ילדים קטנים לרחוב (היו שלושה אחים קטנים), אך ללא הועיל. רק לי — משום שהיה בידי סרטיפקט — ניתן אחרי הפצרות אבי צו גירוש ל־3 ימים. כל שאר בני המשפחה נצטוו לצאת מיד. המומים היינו. הערנו את האחים. עזרתי לאמי לארוז מיטלטלים. עליתי לעליית הגג. שם היו תלויים כבסים

שקפאו מחמת הקור העז. עד היום אני זוכרת את אריזת הלבנים והבגדים הקפואים. לאחי הקטנים סיפרנו שעומדים לנסוע ברכבת, וכמובן, שמחו. תוך חצי שעה היינו מוכנים, כי זמנם של השוטרים דחוק היה. עוד מלאכה רבה היתה לפניהם — לגרש את כל היהודים בעלי נתינות פולנית מפרנקפורט.

חיבקתי את בני משפחתי. השוטרים סגרו את הדירה, אני הורשיתי לקחת את מזוודותי אתי והם נסעו עם בני משפחתי למקום המאסף. בשעה 5 בבוקר נשארתי, נערה בת 16, ברחוב, בכל יד מזוודה, בגשם השוטף. הייתי כמאר־בנת. לא ידעתי לאן ללכת, שהרי מן הסתם גם את קרובי גרשו. פתאום עברו שתי נשים נוצריות על פני. הן לא ראו אותי, ואחת אמרה בשמחה לשניה: „באמת, היום יפה, זורקים את היהודים החוצה". ורק אז התחלתי לבכות, לקחתי את שתי המזוודות, ובבכי מר בבוקר הקודר הלכתי ל„בית־החלוץ", אל המדריכים שלי. שם עוד ישנו. צלצלתי והמדרי־כה הכניסה אותי. סיפרתי את שקרה, והם העירו מיד את בני הנוער שהיו מיועדים לגירוש, האכילו אותם, ארזו להם את חפציהם, ציידו אותם בשמיכות חמות ובאוכל. וכשבאה המשטרה, נלקחו, ללא אוכל ולבוש חם.

השבת עברה עלינו בדכאון, הייתי צריכה לעזוב את גרמניה ביום שני. ביום ראשון פגשתי את אבי. הפולנים לא הרשו לו לעבור את הגבול והוא הוחזר לגרמניה, לפרנק־פורט. במשטרה מסרו לו את מפתחות הדירה. נפגשנו ברחוב התחבקנו. לא דיברנו. הלכנו יחד הביתה, הוא פתח את הדירה. במטבח עמדו המצרכים לשבת על המדפים. כל המיטות נראו כאילו רק עכשיו קמו מהן. אבי התחיל פתאום רועד בכל גופו. זיעה קרה כיסתה אותו. הוא התחיל מקיא והתעלף. סחבתי אותו, את אבי החזק, הגבוה והחסון, אל המיטה. ואז פרץ בבכי ואמר: „אל תישארי כאן! סעי מפה מהר! כולנו נאבד, רק את תישארי בחיים". מלים אלה דברי נבואה היו.

באותו יום שני הלכנו שלושה צעירים לבדנו לרכבת. תחנת־הרכבת היתה ריקה מאדם. ישבנו בפנה מדוכאים ובכינו. בעיר מינכן נתמלא הרכבת עולים, ארך רוח־הנכאים לא פגה. רק כשעברה הרכבת ברוסבאך, תחנת הגבול, ועזבה את אדמת גרמניה, חלה תמורת־פתע במצב־הרוחות. כולם פרצו בשירה: „מזל טוב, אידען, איך פאר אהיים" („מזל טוב, יהודים, אני נוסע הביתה"). זאת היתה שירה שיצאה מן הלב ולעולם לא אשכחנה.

שלמה יהלומי (דיאמנט)

החשבון המר

היום לא יום רננה
קח גליון ושא קינה
(ר' יהודה הלוי)

א.

זה היה ביום שני של חג השבועות, תש"ז, במחנה פרנוולד שבגרמניה. בית־הכנסת היה מלא וגדוש עד אפס מקום. גם בחוץ עמדו צפופים כמה מאות אודים מוצלים מאש ומכפור, גברים, נשים ויתומים, שכולם חיכו לתפילת הזכרת נשמות. מתכוננים לשפוך את מרי לבם ותוגתם לפני אדון עולם. הנני עומד על־יד ה„בלאמור", כולי מכונס בתוכי ומחשבה מזעזעת אינה מרפה אותי: כיצד ואיך, אצא ידי חובתי? הרי כל־כך הרבה קדושים וטהורים, וגם נפטרים, עלי להזכיר?! את הורי וסבי; אשת נעורי וילדינו; אחותי, בעלה ובנם; גיסתי, אשת אחי ובניהם; דודים ודודות ובני דודים; חברים במספר רב, שלא נשאר זכר מהם — את כולם צריך להזכיר, כי אם אין אני להם מי להם? ויתוש נוקר את מוחי: מאין אקח כל כך הרבה זמן וכח להזכיר את כולם? לבי מתכווץ מכאב וצער וראשי כבד עלי, כאילו הר ענק לוחץ עלי — כיצד אחלץ מנטל אימים זה וכיצד אגול את האבנים מעל לבי? ופתאום הבריק ברק במוחי: נזכרתי בסיפור מלבב שראיתי (לפי „עשר צחצחות", מערכת ר' צבי אלימלך מדינוב, אות כ') מספרים על אחד מרבני סטריזוב בדורות הקודמים, הלא הוא רבנו צבי אלימלך שפירא זצ"ל. וכך מסופר:

פעם אחת, בימים נוראים, לקח רצ"א סידור האר"י הקדוש בידו, ניגש אל העמוד להתפלל, שם את הסידור לפניו ופתחו. הרבי התפלל כל היום והסידור נשאר פתוח באותו מקום שנפתח, בלי שרצ"א ידפדף בו אפילו פעם אחת. החסידים ראו כן תמהו ושאלוהו פשר דבר החידה הזאת. ענה להם הרבי ואמר: מעשה היה בימי הבעל־שם־טוב זצ"ל, ביהודי שהיה מוכסן בכפר אחד אצל אדון הכפר. ולו ולאשתו בן אחד. אחרי שאביו ואמו נפטרו לקח האדון את הילד לביתו וחינכו וגידלו כנוצרי גמור. לימים נודע לבן שהוריו היו יהודים והחליט לברות מה„פריץ" ולשוב לדת אבותיו. כשנודע לו בערב יום־כפור שהלילה הוא ליל סליחה ומחילה, ברח לעיירה הסמוכה ובא לבית הכנסת, בדיוק לתפילת „כל נדרי", בראותו שרוב הקהל עטופים בגדי לבן ומתפללים ובוכים לפניה ה', התרגש מאד, לקח סידור בידו ואמר בבכי רב ומר: „רבונו של עולם, איני יודע להתפלל, איני יודע מה לבקש ממך — קח, רבון העולמים, את הסידור וקרא כל מה שצריך לקרא, הרי אתה יודע הכל"...

חיכה רצ"א רגע קט והמשיך: „כך גם אני; לקחתי את סידור האר"י, שהוא מלא סודות נפלאים ורזין דרזין ואיני מבין בו כלל וכלל, לכן פתחתי אותו ושמתיו לפני ה', בלי לדפדף בו, וכך אמרתי: „הנה לפניך רבונו של עולם סידור האר"י הקדוש, הרי אתה יודע הכול"...

סיפור זה שנזכרתי בו אז בשעה זו, הוציאני ממבוכתי הנפשית, וכאותו תינוק שנישבה, הרהרתי במחשבתי ברתת וזיעה: „אהה, ה' אלוקים! אתה יודע הכול וסוקר הכול בסקירה אחת"... ופתאום, כאילו התעוררתי ונחלצתי מעמק הדווי, פרצה מפי הכרוזה־צעקה: — „יזכור אלוקים"!...

מאותו חג השבועות ואילך, כל פעם שאני אומר תפילת „יזכור" מרחף לנגד עיני רוחי אותו סיפור מלבב, ועל דעת אותן המחשבות של אז הנני מזכיר נשמות. וגם עתה, כשאני רושם בדם ודמע את החשבון המר של הקרבנות שהקרבתי אני, אחי ורעיתי על מזבח התופת הנאצי — יודע אני שאין באפשרותי להזכיר את הכול, אלא שאני סומך על: „יזכור אלוקים", היודע וזוכר הכול — — —

ב.

איני כותב כאן על הורי, שעזבוני בדמי ימיהם, ומתו כמות כל האדם. עליהם כתבתי במקום אחר בספר זה. כאן אכתוב רק על אלה שנהרגו על קידוש השם בידי הצוררים הנאצים. ראשונה תיזכר רעיתי, אשת נעורי המשכילה, הכשרונית והפקחית, **לאה** בת ר' אליעזר־לייזר ליכט מבז'וסטיק (על יד יסלו שבגליציה המערבית). משפחת ליכט היתה מהמכובדות ביותר וחותני, ע"ה, היה איש משכיל ויראשמים גם יחד. הקים בית יהודי לתפארת וכל בניו ובנותיו היו מפורסמים בהשכלתם ובהתנהגותם המופתית. אשת נעורי היתה הצעירה מכולם (קראו לה בעיירה: „דער מיניסטער קאפ"). אחרי הנישואים (בי"ב באדר, תרצ"ו) גרנו בבז'וסטיק וחיינו שלש וחצי שנים חיים שלוים ומאושרים, עד שפרצה המלחמה האיומה, ששמה קץ לכל תקוותינו והרסה את ביתנו.

כבר ביום הראשון להתחלתה, הופיעו בשעות הבוקר המוקדמות מפציצי האויב הנאצי בשמי העיירה. הפחד היה גדול והרבה מתושבי בז'וסטיק אמרו ש„יהודים כמוני" — כלומר: אדם ידוע ועשיר — צריכים לברוח. כי הם יהיו הקרבנות הראשונים. כמו־כן הוסבר כי הנאצים אינם פוגעים בנשים, מכאן ברור שהדרך היחידה להציל את האשה והילדים היא... לעזוב אותם. גם אשת נעורי, הפקחית והכשרונית, הפצירה בי ללכת, קודם כל לעיר מולדתי סטריזוב בה גר אחי, ראש הקהלה, א"י העשל — ומשם ללכת יחד למקום שנחליט. אחרי לבטים מרובים יצאתי ובאתי שבוע מיום פרוץ המלחמה (7.9.39) לסטריזוב. בסטריזוב כבר לא מצאתי את אחי, כי הוא עזב את ביתו ועירו כמה שעות לפני בואי. בעוד אני מצטער על שלא מצאתיו. נפתחה הדלת ונכנס. הוא שמע בדרך, שאני הולך אליו והחליט לחזור ללא שהות, כדי להשיגני ולטכס יחד עצה על צעדינו הבאים. הוא הצליח להשיג בשבילו מקום אחד במכוניתו של הרוזן בילציקי — נוצרי עתיר נכסין, שהיה חייב כסף לאחי — שהציע לו מקום במכוניתו לנסוע יחד אתו ללבוב. אחי רצה למסור לי את המקום; הוא ימצא לו מקום אחר. בידעי שאחי מסכן בזה את חייו הוא, כי קשה מאד — כמעט לא אפשרי — היה להשיג בעת כזאת מקום, אפילו בעגלה, כל־שכן במכונית — לא קבלתי את הצעתו ואחי נכנע לי ונפרד ממני ומביתו בנשיקות חמות וב„התראות" בקרוב אחרי מפלתו של היטלר.

במוצאי שבת נפוצו שמועות שבסביבות בז'וסטיק תתנהל מערכה כבדה, בין הצבא הפולני והגרמני, הואיל והרים סביב לה. החלטתי ללא היסוס: לא יתכן שאני אהיה **כאן** ואשתי (שהיתה אז בהריון) בחזית! למחרת השכם בבוקר חזורתי לבז'וסטיק. יחד אתי נכנסו לעיירה הנאצים. ישבתי יחד אתם חדשיים. לא כאן המקום לספר את הקורות אותי בחדשים אלה. סוף דבר: באנו לידי מסקנא — אני, אשת נעורי, קרובי וידידי שמוכרח אני לברוח. אני ורק אני, שהרי „בנשים לא פוגעים"... וכך שמתי לדרך פעמי בי"ח מרחשון, ת"ש (31.10.39). ושוב אני מדלג על כל הקורות אותי בימים קשים אלה. אחרי גלגולים וטלטולים רבים; בתי־סוהר בלבוב, אודיסה וכרקוב; עבודת פרך בסיביר ועוד ועוד — קבלתי מכתב — ואחר כך גם חבילה — מאשת נעורי מבז'וסטיק. למרות המצב האיום שנמצאה בו, המשיכה והצליחה להתקיים, וגם ילדה לנו בן — — —

„החיים" בתופת הנאצית נהפכו לגיהנום והסבל גדל מיום ליום. חיות הפרא הגרמניים כבר התחילו לפגוע גם בנשים. הכול כבר ראו שהקץ מתקרב — ובכל זאת הבהב שביב תקוה בלבם של הרבה מעונים ונרדפים. אשת־נעורי, שהיתה בעלת מרץ רב ומפורסמת כאשה פקחית ורבת כשרונות, לא רצתה לשבת בחיבוק ידיים ולחכות לסוף המר. כשהתחילו ה„מבצעים" („אקציע" בלשונם הטמא) בערך בסוף שנת 1942, ברחה מבז'וסטיק יחד עם בתנו שרה (הבן יוסף חיים כבר הוציא את נשמתו לפני כן, עקב התנאים הנוראים ששררו אז) לגיטו קרקוב, היא צבעה שערותיה של הבת, ומי שלא ידע אותה וראה את תלתליה הצהבהבות יכול היה לחשבה כארית טהורה. היתה בקרקוב רק זמן קצר וברחה לגיטו באכני, שם היתה אחותה, לאחר זמן מסויים נודע לה שאפשר להשיג דרכונים לחוץ לארץ בהרבה כסף, לאחר שיכלה לתת יותר כסף משנתנה אשה אחרת (שנשארה בחיים, הואיל ולא רצתה לתת, או שלא היה לה, סכום גדול כזה ונשארה בחיים למרות מה שעבר עליה) — השיגה את הדרכון המבוקש והיא, עם עוד מספר אנשים „מאושרים" הוכנסו לרכבת, שהיתה צריכה להסיעם לחוץ־לארץ. הם נסעו והגיעו ישר למחנה המפורסם לשמצה פלאשוב — — — מיד עם הגיעם רצחום הנאצים הארורים. יזכרם ה' לטובה עם כל שאר הקדושים והטהורים וינקום את דמם השפוך — — —

אחותי, **איטה**, היתה אחת הבנות היפות, והמשכילות, החכמות והמנומסות ביותר בסטריזוב. כל מה שלמדה ידעה, על הרוב, בעל־פה. ציטטה פרקי תנ״ך ולהבדיל „פאן טא־דעאוש״ למיצקיעוויטש, בקלות מפתיעה. למרות שעלתה בידיעותיה וכשרונותיה על כל חברותיה, לא קינאו בה ואהבוה אהבת נפש. וזה בגלל עדינותה וטוב לבה, ששבו את לב כל מכיריה. היתה נוהה לבריות ואהבה את הכול. ומי כמוה קיים מצוות כיבוד אב ואם?! אחרי שאבינו עזב אותנו לאנחות, לא זזה ידה מתוך ידה של אמנו ושמרה עליה כעל בבת עינה. היא נישאה לאיש יקר רוח ויפה נפש, בעל „לב זהב״, כביטוי העממי הידוע, בר־אורין ובעל מדות תרומיות, ר׳ אריה לייב בן ר׳ בנימין בייניש הלוי פדרבוש מטרנובז׳ג־דז׳יקוב. ביתם היה בית יהודי לתפארת. שניהם עסקו בגמילות חסדים במובן הרחב ביותר של המילה. סחה לי אחת הנשים שנשארו בחיים מטרנובז׳ג, ששלחה כמעט כל מה שהיה לה מבגדיה שהביאה איתה מביתנו בסטריזוב (והיה לה הרבה) לחברה עניה שהתחתנה — וגם כרים וכסתות — והיא קנתה לעצמה אחרים. משפחה עניה שעשתה סעודת בר־מצוה לבנם — מי אפה עוגות וחלות בשבילם? — איטקה פדרבוש! יכאשה כן בעלה. למרות שהיה עסוק ראשו ורובו בעסקיו, מצא זמן לעסוק בצדקה והיה עושה ומעשה בשביל עניים. הוא ניהל את החברה מזונות לעניים וחילק פתקים לארוחות בוקר צהרים וערב, כפי שהיה הנוהג בהרבה עיירות בגליציה. ויברך ה׳ אותם בפרנסה ובבן יקיר ונחמד, שהפליא ביופיו וחינו וחכמתו ושמו יוסף חיים, כשם אבינו ע״ה. מה נאמר ומה נסכם? בית אחותי ובעלה היה בית של אושר ועושר. צדקה וגמילות חסדים, כראוי לבית יהודי, שתורת ה׳ ומצוותיה נר לרגלו.

והנה התחילה המלחמה האיומה.

מיד בימים הראשונים לפרוץ המלחמה נכנסו קלגסי הנאצים לטרנובז׳ג־דז׳יקוב. את האיזור הזה חשבו לחשוב ביותר ונתנו צו שכל היהודים יעזבו את העיר. בחול המועד סוכות, ת״ש, גורשו כל היהודים — ובתוכם אחותי, בעלה ובנם — מהעיר. קודם באו לרדומישל ואחר כך הגיעו ללבוב. גם בלבוב סבלו הרבה, הן בגלל המצב הכללי והן משום שאחותי היתה חולה. בכל זאת דאגו לי ובהיודע להם מקום הימצאי במחנה רחוק ונידח בסיביר, בתור אסיר ונידון לעבודת פרך — שלחו לי מספר פעמים חבילת מזון! לימים נודע לי שלא רק לי בלבד שלחו, אלא גם לקרובים אחרים. מה היתה חבילת מזון בימים טרופים אלה — יודע רק מי שסבל כסבלנו. קבלתי גם כמה מכתבים שעודדוני וחיזקוני. מכתביה של אחותי היו, למרות המצב העגום והמר שבו נמצאה, מלאכת מחשבת של תוכן וסגנון. השתוממתי על יכולתה זו גם בימים קשים כאלה. במכתב האחרון שקבלתי ממנה, שהיה ספוג תוגה ועוצב מחד ועידוד מזה, רשמה בסוף, שהיא חולה וסיימה במילות: „איטה בת דבורה לרפואה שלימה״ — — —

אחרי פרוץ המלחמה, גם בין רוסיה והנאצים, והנאצים נכנסו ללבוב וערכו שם פרעות ושחיטות, ברחו גיסי, אחותי ומשפחתם חזרה לדז׳יקוב והיו שם עד ה׳ באב, תש״ב (42), באותו יום גורשו לברנוב והוכרחו ללכת ברגל, אנשים נשים וילדים, זקנים וטף; בברנוב רצחו את הורי גיסי, ר׳ בנימין ביניש הלוי פדרבוש ואשתו, ה.י.ד. מברנוב הובילום בקרנית משא לדמביץ. בדמביץ הוציאו הנאצים בכח מידיהם את בנם יקירם יוסף חיים (יאשי) ורצחוהו לעיניהם. **לא רצו** לעשות את ה„חסד״״ לאחותי שירצחו אותה קודם!... במחנה דמביץ היו מרוכזים אז 58.000 נפש. בז׳ באב הוציאו הרשעים מדמביץ 600 גברים. 150 נשלחו לרישא 150 — לטרנוב; 150 — לפוסטקוב; ו150 נשלחו לדז׳יקוב. גם גיסי — הוא לבדו — נשלח לשם. אחותי נרצחה אחר כך יחד עם הנשארים בדמביץ. מכל ה־58.000 שהיו שם, נשארו בחיים אחרי השואה אולי ח מ י ש י ם איש!!! — — —

אחרי כל מה שעבר על גיסי ואחרי כל מה שראה במו עיניו היה כמתעתע. הוא החזיק תמיד מתחת לבית שחיו את בגדי בן יקירו יוסף חיים. הספיק עוד לעבוד עבודת פרך בדז׳יקוב. נוסף לכל מה שעוללו לו, הוכרח לשיר להם, לרשעים הארורים, שירים פולניים ויהודיים, כי היה מנגן מצוין. התחשק להם שישיר להם את השיר ההיתולי הידוע על המצביא הפולני „המהולל״ המרשל שמיגלי רידז׳. לבסוף נרצח גם הוא. לפני הירצחו הוציא את בגדי בנו מבית שחיו ומסר אותם למישהוא להחזיקם ואמר: — „ה ח ז י ק ו ב ב נ י ו ש מ ר ו ע ל י ו״...

ראה השם והביטה וראה עניי וצערי ושברון לבי, בעת כתבי דברים אלה ונקום נקמת דמם השפוך.

לבי יתכווץ מכאב וצער עת בואי להמשיך בחשבון המר ולהזכיר את הקרבנות שהקריב אחי, אברהם יהושע העשל, נ״י, על מזבח התופת הנאצי. גם הוא חי חיים מאושרים ומכובדים, חיים בדרך ישראל סבא כרוב רובם של יהודי פולין וגליציה — והשואה הרסה את ביתו והחריבה את כל אשר היה לו. מחובתי להזכיר את קרבנותיו:

גיסתי, אשת נעורים של אחי העשל נ״י, **הינדה** בת ר׳ יוסף שאול הלוי וינפלד מלימנוב. ממשפחה אצילה ומפורסמת. אחרי שאחי נאלץ היה לברוח לצד הרוסי, היא נשארה בסטריזוב, יחד עם בניהם: יוסף חיים וישעיה יצחק, הנאהבים והנעימים. אשה עדינה וטובת לב. יחסה לאמנו, דבורה בת ר׳ אברהם יהושע העשל הלוי קנר, היה ללא רבב כלשהוא. כיבדה אותה כאם ממש. אחרי שאמנו נפטרה ואני ואחותי גרנו יחד עם אחי, היה יחסה אלינו לבבי ואימהי. ודבר זה היה מפורסם בעיירה. זמן מסויים היה המצב בסטריזוב די נסבל, באופן יחסי, עד כדי כך שכמעט כל הנשים שבעליהן היו בצד הרוסי ביקשו בכל מיני מכתבי־סתר מבעליהן שיחזרו הביתה. גם היא כתבה לאחי ללבוב שיחזור, אבל אחי לא רצה לעזוב אותי, כי ידע שאני יושב בבית הסוהר וכל עוד לא יצאתי לחפשי לא רצה לעזבני, כי חשב אולי יצליח לעשות משהו למעני. הוא נשאר בלבוב והודות לזה נשאר בחיים ואילו אלה שחזרו ניספו בשואה.

לא עברו הרבה ימים והמצב בסטריזוב הורע. הרדיפות הלכו וגברו מיום ליום והסוף המר היה שניספה, יחד עם הבנים ועם כל העיירה במחנה בלזיץ. יזכרם השם לטובה וינקום דמם — — —

ועדיין לא תמה ולא נשלמה פרשת הקרבנות ומצווה אני להזכיר את הקדושים מצד רעייתי הנוכחית, עד מאה ועשרים שנה, דבורה, בת ר׳ מנחם מנדל אייזן מוויעלופולי:

חותני, ר׳ מנחם־מנדל אייזן, בן ר׳ אברהם, בן רבי שמעיה איזן מרופשיץ זצ״ל — איש קדוש וטהור, מתלמידיו של הצדיק המפורסם רבי שלמה זלמן פרנקל מוויעלופולי זצ״ל, שאמר לחסידיו שבזמן שהוא איננו, יכולים ללכת לר׳ שמעיה ולהתברך ממנו. חותני הנ״ל ירש מסבו הגדול את אמונתו הטהורה ואת תמימותו. היה מכניס אורחים וכמעט שלא זזה ידו מתוך ספר תהילים. היה אחד היוזמים של חברת ביקור חולים בעיירתו ומפעיליה. שרידי העיירה מעידים שביראת שמים ובמדות טובות, לא נפל מאחיו ר׳ שלמה, הדיין ומורה צדק בוויעלופולי, שהיה ידוע בלמדנותו ויושרו, עד שגם הנוצרים היו באים להתדיין אצלו. גם חותני וגם אחיו ניספו ה.י.ד.

אשתו, חמותי חנה בת ר׳ חיים בליצר; בניהם: יעקב שמעיה ואשתו מרים וילדיהם: אברהם, בינה ושרגא פייבל; רחל ובעלה מרדכי פינצ׳ובסקי מסטריזוב ובניהם: אליעזר, חיה ופרל; פרידה ובעלה יצחק וויזר ובתם מרים; יששכר; ברינדל ולבסוף בנם אהרן דוד, שברח לרוסיה ואין זכר לו. כולם ה.י.ד. בחסדי השם נשארו בחיים מצאצאי חותני, מלבד אשתי, בן ובת בארצות הברית וגם נכדים תלמידי חכמים שומרי תורה ומצוות.

נוסף לאלה היקרים עלו על המוקד הנאצי עשרות נפשות יקרות וקדושות ממשפחתי — משפחות דיאמנט, קנר ואיזן המסועפות — דודים ודודות (וביניהם דודי, בעל אחות אבי גננדל, ר׳ נתן קורנריך מבוקובסק, שאחד הפולנים ניצל את „ההזדמנות" של כניסת הנאצים לעיר ורצחו במלבנה שלו) בני דודים וכו׳ וכו׳ — מספרם למאות יגיע. הזכורים וידועים לי יפורסמו ברשימת הקדושים שבסוף הספר.

לא אצא ידי חובתי כלפי שמיא אם לא אוסיף גם את — השבח וההודיה לאלוקים, שהשאירני לפליטה; כשם שאדם מתאונן ובוכה על הרעה כך **חייב הוא לברך על הטובה**. ברוך אל עליון אשר זיכני להקים ביתי מחדש. נפתולי אלוקים נפתלתי וגם יכולתי ואחרי אשר חרב ביתי ונהרס עולמי בשנות השואה קמתי. זכינו — אני ואשתי דבורה שתחי׳ — לשתי בנות יקרות, שהן חלקנו מכל עמלנו. זכה גם אחי אברהם יהושע העשל להקים ביתו מחדש ולו אשה ושני בנים יקרים, ההולכים בדרך ה׳. הי״ו.

דוד כלב

אבי ר׳ חיים יצחק בן ר׳ תנחום יעקב כלב ז״ל

למי ההשגה ולמי העט בכדי לכתוב תולדות הדור הזה, שנולד בשלהי המאה הקודמת בעיירה היהודית, התחנך בה, נזרק עם נחשולי מלחמת העולם הראשונה מערבה, השתלב בעולם החדש הזה, ועם עליית היטלר ימ״ש עלה לארץ להאחז בה. ומי יכול לעמוד בסערות אדירות אלו, שהתקופה הזאת הולידה, ולהשאר בטוהר דמותו היהודית והאנושית. אם לא תלמיד חכם מובהק? ואך ורק כזה, שספג את הדינמיות הפנימית, פנימית של תורת החיים היהודית יכול היה לכל תמורות החיים האלה — וכזה היה אבי ר׳ חיים יצחק כלב ז״ל.

בנו של ר׳ תנחום ושרה ע״ה, שוחט העיירה סטריזוב, בר אוריין ומכובד על הבריות. הילדות שלו עברה עליו בדחקות איומה. על מנת למנוע את הגיוס לצבא, יצא לגרמניה לקרובו, ולימד בהמבורג שעור בגמרא לפני האורטודוקסיה העשירה שם. המפגש עם אורח החיים כאן, השונה כל כך מזה שבעיירתו, השפיע עליו השפעה עמוקה והוליד בו את הכמיה לאותם הערכים, שהיהדות שם נתברכה בהם.

בשובו הביתה בא בברית נשואים עם אשתו רייזל (ז״ל) נולדו שני ילדים, והסערה העולמית הטילה אותם לבוהמיה. פה התבסס מבחינה כלכלית ור׳ חיים יצחק ז״ל היה בין מייסדיה של הקהילה האורטודוקסית בטפליץ — שינוי. עם הקמת משפחתו לא נחסך ממנו ומרעיתו צער ויגון בהלקח מהם 3 ילדים, כתוצאה ממחלות שונות.

עד מהרה נודע ברבים בפקחותו העמוקה, וכשהיתה מתעוררת בעיה בתחום משפטי, אישי או כלכלי, היתה כתובת ידועה לנטילת עצה: ר׳ חיים יצחק ז״ל. וכי מה הוא הסימן המובהק של תלמיד חכם, אם לא היכולת לתרגם את הנקנה ע״י למודים ושקידה לשפת המעשה, לחיי יום־יום? וכזה התגלה, כאיש מעשה, מעורב בין הבריות, במיוחד התחבב כבעל־תפילה בחסד עליון, כשקולו הזך נשמר לו עד ימיו האחרונים.

בזמן עליית היטלר ימ״ש היה מבוסס מבחינה כלכלית בעסק רב־ענפים וברכוש גדול, אשר רק מעט מזעיר ממנו הצליח ברגע האחרון להציל, על מנת להתחיל חיים חדשים בארץ ישראל.

כתוצאה מתאונת דרכים נפגע קשה, ובנס החזיק מעמד 4 שנים, הודות למרצו העצום ואהבת החיים שלו, וזאת חרף כל הפרוגנוזות הרפואיות... נפטר בדיוק בהגיעו לגבורות.

לאה לוס

עם ישראל חי!

כמה יהודים שרדו מהשואה, שהושמדו בה ששה מיל־יונים? רבבות מעטות, אחד מעיר, שניים ממשפחה. אם לתאר צורת ההצלה של כל יהודי ויהודי ולא להשתמש בביטוי, „נס" — לא יספיקו מאות כרכים של ספרי תולדות ההצלה. היתה זאת אפופיאה בממדים עצומים שטרם ידעה אותה הספרות העולמית, כפי שהאנושות טרם ידעה שואה כזאת עד בואו של האשמדאי היטלר.

אני רוצה כאן במסגרת המצומצמת של ספר הזכרון לקהילת סטריז׳וב והסביבה, לתאר תולדות הצלתו של אחד השרידים, אוד ניצל, ממשפחה ענפה שמנתה קרוב למאה איש.

משפחת אמי ז״ל שרה, מבית הולס, חיתה במשך דורות רבים בסטריזוב. אבי אליעזר ז״ל, הגיע מעיירה לא רחוקה לנצוט. משפחתו הענפה התפזרה בכל רחבי גליציה. משפחת אמי התגוררה ברובה בסטריזוב ובריישא. בזמן השואה נשארו בסטריזוב הורי ואחי אלעזר יצחק, אחותי אדלה עם בעלה ושני ילדיה, בריישא, ואחותי ויטה עם בעלה ובנה נשארו בדינוב. חוץ מאלה נשארו בני אחיות ואח של אמי עם משפחותיהם. גם בן אח של אבי, אפרים קנלר עם ילדיו נשארו בסטריזוב. מכל המשפחות האלו ניצל אחד ויחיד, בן אחותי הבכירה, אדלה, יוסף רייך. איך ניספו כולם מסופר בספר הזה. אני רוצה רק לציין איך ניצל האוד היחיד הזה.

בזמן „הסלקציה", כשהפרידו בין צעירים לשלוח לעבודת כפיה ולהשמדה, בחרו בשני בני אחותי אדלה לעבודה. הבן יוסף נפרד מהוריו והבת הניה בת 15 שנה סרבה להיפרד מהוריה והלכה אתם להשמדה.

אחי אלעזר נשלח למחנות, עבר את הקשיים בגיטאות ומחנות, שבר יד ונשאר בחיים. בטרזנשטט חלה במחלת טיפוס, הגוף התגבר גם על המחלה הזאת אבל נפשו נפגעה ונכנס לדכאון נפשי. הצליח לבוא אתי בקשרים, בהיותי באותו הזמן בשרות צבא הברית באיטליה. שמע מפי דברי עידוד והודעה על הצלתו של בן אחותנו, יוסף, הביע רצונו לבוא לישראל ולהשתקם כאן, אבל בארץ שלטו אז האנגלים, וברשיונותיהם תלוי היה גורל עליתם של היהודים הניצולים. האכזבה דיכאה אותו עוד יותר ועד שהספקתי לעשות צעדים כדי לזרז את עליתו בדרך בלתי לגלית, הוא שם קץ לחייו הצעירים. הצבתי לו מצבה בלנדסברג בגרמניה, מצבה יחידה מכל משפחתי.

בן דודתי, אחות אמי, מאיר הולס, חי באמריקה. כל זמן המלחמה היה בקשר אתי ובכל מכתב הביע חרדה לגורל משפחתנו והשלה עצמו בתקוה אולי בכל זאת נשאר מישהו בחיים ממשפחתו. גם רוחו נשברה בהיוודע לו המציאות המרה כי אף איש ממשפחתו, — אחיותיו אחיו ובני משפחותיהם — לא נשאר לפליטה. נכנס לדיכאון ושם קץ לנפשו. ערירי היה, ולא נשאר זכר למשפחת פרדל ואלעזר ורדצל, ששה ילדים ומשפחותיהם.

אחותי ויטה הגיעה ממקום מגוריה דינוב, אחרי השחיטה הראשונה שם, עם בעלה מרדכי פופר ובנם אריה בן הארבע לפשמישל. שם מצאה את מותה מכדור רוסי או גרמני. בזמן חציית הנהר סאן, רצתה להביא טרף למשפחתה. גיסי נשאר בגיטו פשמישל עם הילד ובן אחותי יוסף. הם עבדו והסתתרו שם זמן מסויים. כשהתחילה האקציה האחרונה של הילדים, מסר גיסי את בנו הקטן למשפחה נוצרית נגד תשלום. הילד בן החמש בחר לעצמו שם לא יהודי „סדק" לשם הסואה. סופר לי על אינסטינקט החיים המופלא של הילד הזה, הדומה לשאר ילדי הגטאות — כמו אצל חיות נרדפות. באחת מהאקציות כשהרגיש במתרחש סביבו, ברח והתחבא בתוך דוד ענקי למרק באחת המסעדות נשאר שם עד שהרגיש שהסכנה חלפה, אז יצא והגיע לבדו למקום הימצאו של אביו.

על גורל הילד הזה לא ידוע לי ולא כלום עד היום הזה. הניצול היחיד, יוסף לא ידע לא שם הנוצרים שלהם נמסר הילד ולא כתובתם. כל מאמצי וחיפושי אחריו העלו חרס. החי הוא במקום כל שהוא כנוצרי?! המסרה אותו המשפחה הנוצרית לגסטפו? השאלה הזאת מנקרת במוחי יומם וליל.

בזמן חיסולו הסופי של גטו פשמישל הוצאו גיסי מרדכי ויוסף בן אחותי ברכבת בכיוון אושביץ. בתוך המגפיים הם החביאו מכשירי פריצה ובזמן הנסיעה פרצו דלת הקרון וקפצו מתוכו. כמעט כולם — כמאה יהודים — מצאו את מותם או בזמן הקפיצה או מידי כדורי הגרמנים המלווים אותם. יוסף ועוד בחור צעיר אחד ניצלו והגיעו בדרכים שונות עד ליער בסביבות טרנוב. השני היה גם פצוע בברכו. הם הסתובבו ביער בודדים, רעבים ומדוכאים שבוע ימים עד שהגיעו למצב של אפטיה ואי רצון לחיים. יום אחד הבחינו בזוג סוסים ביער. החבר של יוסף, שהיה בן כפר ידע, שבעל הסוסים צריך להופיע בשעות הצהרים להשקות את הסוסים והם חיכו לו. יוסף פנה אליו בבקשת אוכל ומחסה, בעיקר לחברו הפצוע.

הם לא קיוו למענה חיובי, בטוחים היו שהגוי ימסור אותם לגסטפו תמורת קילו מלח או סוכר. לתמהונם הרב, לא רק שלא מסר אותם אלא חזר מהבית עמוס סל עם כל טוב, אוכל וסיגריות שהכינה אשתו. כדאי שיזכר לדורות, שם המשפחה אצילת הנפש הזאת, זאת היתה משפחת איכרים, מיכל ומריה ולודק, מכפר לנקוביצה ע״י טרנוב. זוג האיכרים האלה גם החביא אותם בבונקר מתחת לגורנם. האכילם והלבישם במשך שנה ומחצה עד לשחרורם. חייהם היו בסכנה תמידית, בדירתם שרצו קציני ס.ס. וכל רגע היו צפויים להלשנה מצד השכנים או אף הילדים והמשרת,

שמפניהם הם הסתירו עובדת הימצאות יהודים מתחת לביתם. לו היו פולנים רבים כמותם, אז היו ניצולים יותר יהודים.

אחרי השחרור, שם יוסף פעמיו בכיוון ביתנו בסטריזוב, בית הוריו ריישא, ובית סביו, יסלו, באשליה למצוא עוד מישהו ממשפחותינו בחיים — ולא מצא שריד ופליט. לא קשר אותו שום דבר יותר עם פולניה. התקשר עם אירגון הבריחה והתחיל בדרכים בלתי ליגליות להתקדם בכיוון ארץ ישראל, בידעו שאני נמצאת כאן. באותו הזמן הייתי באיטליה, בשרות מתנדבים מהארץ בצבא הבריטי. שם נודע לי על השארותו בחיים וגם מצאתיו אחרי חיפושים רבים במחנה פליטים בפדואה. הוא עלה ארצה בעליה „ב״ השתרש בה, הקים משפחה ושני ילדיו ימשיכו את שרשרת משפחתנו.

עם ישראל חי!!!

ד״ר חנן לרמן (רב קהילת ברלין המערבית)

לזכר הורי שניספו אי־שם בפולין

הם היו אנשים פשוטים, אם לא לאמור ענורים. הם לא ידעו כל יומרה אינטלקטואלית וכל שאיפתם היתה לחיות חיים הגונים וישרים על פי עיקרי עשרת הדיברות, ככתבם וכרוחם, ולהקנות עיקרים אלה לבניהם אחריהם.

אבי — כפי ששמו מעיד עליו — מוצאו ממשפחת מלומדים ורבנים במשך דורות רבים. הוא לא רצה לעשות את תלמודו קרדום לחפור בו, ומצא מחייתו ומחיית בני ביתו מרובי הנפשות כסוחר קטן. שמח תמיד במה שזימן לו יום האתמול, כי האמין באמונה שלמה באותו פסוק בתהלים האומר: „ברוך ה׳ יום יום״. הוא נהג להקדיש מספר שעות בכל יום ללימוד התורה, וגם לימדה לילדיו, כי הלא כה הם דברי התורה: „ושיננתם לבניך״, אתה אשר יש לאל ידך לעשות, ולא בידי מורה שאומנותו בכך.

כך היה האידיאל שלו וכך היו מידותיו. לכנותו הנוגעת עד הלב נלוותה פיקחות עירנית ואינטואיציה שהיה בהן כדי להרחיקו מלסטות מהדברים שבעיקר. ניחן היה במקור בלתי נדלה של טוב־לב וחוש הומור, אשר לא עזבוהו ברגעיו הקשים ביותר.

ביחוד מצא עזר כנגדו בדמות רעייתו — אמי — אשר מרצה, אומץ לבה, תבונתה החדה בחיי המעשה, התמסרותה לזולת ומסירות נפשה שלא ידעה גבול, היו לשם דבר. דמותה של אשה זו, קטנת הקומה והעירנית, אשר למרות רפיפות בריאותה, הצטיינה בחיוניות אין־סוף, נחקקה בלב כל מי שהכירה. לגדל תשעה ילדים, אשר האחד מסובך ממשנהו, הוא כשלעצמו דבר של מה בכך. גם לפרנסם אך ורק מעבודה משך כל שנות מלחמת 1914, כשהאב נמצא מגוייס, אינו עדיין הכול. נוסף לכל זה, מצאה פנאי לבוא לעזרת שכניה ומכריה, לסועד חולים, לנחם דלים — ולא רק במלים. בנפש חפצה ובדברי שחוק, היא הקטינה מערך מעשיה הטובים. וכשהובא לפניה עני אחד, או שניים ואפילו שלושה, קיבלה אותם בסבר פנים יפות באמרה: „ומה בכך? עוד אורח, עוד כף במרק!״. מאשה מופלאה זו נמשך זרם אהבה ממקור אלוהי כי אמונתה עקרה הרים, אמונה שאנו האינטלקטואלים קוראים לה ברוב יוהרתנו ק נ א ו ת. וכי אין זו קנאות כשבעיצומה של מלחמת 14—1918 לא ויתרה אשה זו — ולו פעם אחת בלבד — על הדלקת הנרות בערב שבת, איש איש ונרו?

תמיד השיגה את הנרות הללו, אשר נעשו יותר ויותר נדירים. ובכל פעם, לאחר גמר טכס ההדלקה, אשר היה מעין סמל להתחדשות הברית עם האלוהים, לבה נתמלא שמחה, כי לדידה ברית זו היתה גורלית לבני משפחתה. וכל אימת שחיי אחד מילדיה היו נתונים בכף, שפע ממנה מעין לא אכזב של אהבה, מעיין אשר אין לעמוד בפני כוח שטפו, עד כי גם מפקד מחנה הריכוז לא עמד בפניו. וכשנעצר אחד מילדיה במחנה זו, היא הצליחה לשחררו משם, ללא כסף, וללא „קשרים״, רק בכוח דמעותיה. וכשהוגלו שני הזקנים לפולין, עם צעירת ילדיהם, הם הצליחו להוציאה מאותה ארץ אומללה שנהפכה לגיא־קברות ענקי. האלוהים, כביכול, קיים בריתו שנכרתה בטכס הדלקת הנרות, נרות השבת. הם מילאו חובתם. בירכו ילדיהם ולימדום מידות מוסר, כי ידעו היטב שילדיהם נמצאים במקומות מיבטחים, ולו גם מפוזרים בארבע כנפות הארץ. זאת היתה גם נחמתם האחרונה לקראת סופם הטראגי. הנה הם שוב יחידים, נתונים במרתפו של בית חרושת וכל מזונם כמה תפוחי אדמה ומעט חבילות שהגיעום — אחת מחמש! — מקצווי הארץ. הם עוד המשיכו לחיות בכוח התקווה שהנה יבוא יום ופזורי המשפחה ישובו להתאחד.

היסורים נמשכו, חורף 41—1942 — האחרון לפני הטבח הנורא — הביאם למצב של יאוש. שרויים בלי חימום, בלי בגדים, בלי מזון כשבמצב של חולשה גמורה מתמלטת מפיהם זעקת־שבר, מרה מזעקתו של איוב. אך זו אינה אלא חולשה של רגע שהאירה באור מסנוור את מצבם ואשר עליו הם חיפו במלים מרגיעות, פן נתבהל ללא תועלת.

הגלויה האחרונה מיולי 1942, אשר הוברחה ללא ספק, מודיעה בפשטות במספר מלים שנכתבו בחיפזון וביד רועדת, שהם הועברו למקום אחר, ושלפי שעה אין להם כתובת אישית, ושאנו לא צריכים לדאוג לגורלם. מאז חדלנו לקבל את גלויותיהם. יסוריהם, כיסורי אלפים רבים

אחרים תמו. יסוריהם אלה אנו מתחילים להכירם רק כעת. גורלם אינו אלא גורלם של מיליונים אחרים, והייתי מבקש סליחתכם בענין אישי אשר אינו כיום אלא ענין בנלי. דמיוננו אינו מסוגל לתפוס את כל המוראות והאימים שהם מסתמלים במספרים ענקיים, ודמיון זה אינו מגיב אלא כשהמיקרה הוא אישי. אבקש ברשותכם לתת לי לכבד את זכרם כי על ידי כך נמצאים אתם שותפים לכיבוד זכרם של כל הקרבנות מכל אומות. מנהג מסורת יהודית, דורש שביום זכרון מותם של ההורים, ייאמר „קדיש" אחריהם — תפילה רבת הוד הבאה לפאר ולרומם את רצון האלוהים, ומדליקים נר המסמל את הכוח העובר מאב לבנו והמפיץ את האור הרוחני אשר ישים את השלום בארץ. ספק אם אוכל אי־פעם לדעת את יום הזכרון, אך שיעורי מהיום על היחס בין ההגיון והאמונה ייתנו ברוח מסורת זו. זאת תהיה תרומה צנועה לאור הקולקטיבי, וזה בזכות הניצוץ שהדליקו בי הורי.

(קטע זה הושמע בשפה הצרפתית בשיעור פומבי ב־9 לנובמבר 1944 באוניברסיטת לוזן בתחילת הלימודים על „המחשבה היהודית בקורות הפילוסופיה").

המחבר נכדו של ר' משה קרנצלר מסטריזוב היה אז מרצה באוניברסיטה הנ"ל.

סריל פישלר (מנדל)

זכרונות מבית אבא ז"ל

לעתים קרובות בעברי ברחוב ומולי הולך יהודי בעל זקן ופאות, בעל הדרת פנים, שזיו השכינה מאיר עליהם, עובר רעד בכל גופי — דמותו של אבי ז"ל עולה לנגד עיני.

יהודי ירא שמים היה — שכל מעיניו נתונים היו ללמוד התורה הקדושה והפצתה ברבים.

העסק הקטן, שהיה למשפחתנו אחרי המלחמה סבל רבות בגלל זאת, מכיון שאבי ז"ל ראה בו דבר טפל, שאין להקדיש לו זמן כלל, ולכן נפלה מעמסת חנות על כתפי אמי והילדים, והפרנסה לא היתה מצויה ביותר.

סדר יומו של אבי ז"ל התחיל כבר בשלוש בבוקר, אז קם והלך לבית המדרש, לא החסיר אף פעם את הטבילה במקוה ומיד לאחר מכן ישב ללמוד בקלויז.

צלילי ניגוניו התפשטו בכל האזור וכל אדם כבר ידע „הנה ר' חיים מנדל יושב על תלמודו". היה נותן שעור תלמוד לבחורי ישיבה, משניות לבעלי בתים, סוחרים ובעלי מלאכה. קולו הערב והמלא ונגוניו הלקוחים מבית סטוב, מלאו את חלל בית המדרש בתפילה בשבתות ובימים טובים.

אבי ז"ל היה עולה לרגל לבית הרבי ממונקטש, שם למד תורה עם חתנו של הרבי ממונקטש, כעת רבה של חולון.

לא בבוררות אחת ישב בין בעלי דין והיה ידוע בחריפותו.

לאחר מותו של הרב מססוב ר' משה ליב שפירא המשיך אבי ז"ל ביחד עם ר' ישעיה מנדל ז"ל, ר' שמואל משה גרוסקופ ור' חיים יעקב נירנברג ז"ל במסורת, והחצר של הרבי המשיכה להתקיים בהנהגתה של הרבנית חנה, עד שבא בנם ר' נחמיה מוינה וירש את מקום הרב.

אמי ע"ה, ברוב צניעותה, סבלה עקב דאגות הפרנסה. בית מלא ילדים קטנים. רק תמיכת סבא וסבתא ז"ל עזרה לקיים את המשפחה עד שגדלו הילדים ועזרו בחנות.

אחי הגדול, וואלף ז"ל, שהיה אחד מטובי הבחורים שבעירנו, המשיך בדרכו של אבא ז"ל. בגיל רך מאד ידע כבר את כל התפילות בעל פה. ישב ולמד תורה עם חבריו עד חתונתו. לאחר החתונה המשיך ללמוד ולהרביץ תורה בעירה דוקלא.

אחי הצעיר נפתלי ז"ל שילב תלמודו עם דרך ארץ ורכש לו השכלה כללית רחבה.

אני כנערה צעירה, חברה בהתאחדות הציונים הכלליים, שאיפתי היתה לעלות ארצה. לא ניתן לתאר מה גדול ורב היה סבלי, בגלל הגישה השלילית לציונות בביתי ואף ללמודי העברית שלי הפריעו.

ברור היה לי כי לא תהיה לי אפשרות לעלות ישר מהבית לארץ ישראל ולכן עזבתי את בית הורי בשנת 1931, סמוך לעליתו של הצורר ימ"ש לשלטון והגעתי לברלין.

מרגע שנכנסתי לגרמניה, השקעתי את כל מאמצי להשיג סרטיפיקט, המאמצים נשאו פרי ובזכותם יכולה אני לכתוב פה בארץ דברים אלה...

הראיתי את הדרך למשפחתי, אשר נשארה בגולה, אולם רק אחות אחת המשיכה בדרך זו ונמצאת אתנו כיום כאן. אחותי מינה ע"ה, שגם היא היתה ציונית פעילה ואחת מהמשכילות בעירנו, שהיתה צריכה להגיע מורשה עם העליה הבלתי ליגאלית האחרונה, לא זכתה לעלות על האניה, כי חשבה שהאניה כבר לא תגיע, ורצה הגורל שנש־ ארה עם כל משפחתי עד הסוף המר.

אין בכוחן של מלים פשוטות להביע על ניר אשר רוחש הלב, את גודל האסון אשר לעולם לא ימחה. יהיו מספר מלים אלה הטבולות בדם ובדמעות נר נשמה, אשר לא יכבה לעד, לזכרם של יקירי, שהלכו ולא שבו.

בן-ציון קאלב (ניו-יארק)

אבי הקדוש ר' אברהם שו"ב קאלב זצ"ל

אדוני אבי מורי ורבי הקדוש ר' אברהם זצ"ל, בן ר' תנחום יעקב זצ"ל, אמר לי שהיה נכד לר' קאפל ליקובר, ומוצאו מרש"י. על מצבת ר' אברהם'לה נוביטניצר, אבי סבי ר' לייביש, היה כתוב: „איש אלוקים קדוש, תקע בשופר גדול אצל ר' צבי מרימנוב". אבי היה קדוש וטהור בחייו, לפני שנרצח בידי הנאצים ימ"ש. תורה ותפילה, גמילות חסדים ועבודת השם במסירות נפש — כל אלה מילאו את חייו, מיום עמדו על דעתו. הכל עשה בהתלהבות נפלאה. מי ששמע אותו שופך את נפשו בתפילות „מלכות, זכרונות ושופרות", „כל נדרי"; עבודת יום־הכפורים ועוד — לא שכחו מימיו. וכך היה בלכתו לקיים מצוות אכילת מצה, ישיבה בסוכה, הדלקת נרות חנוכה וכו' — הכל עשה באש קדושה ובהתלהבות עצומה. הוא היה בבחינת „אש תמיד תוקד על מזבח לא תכבה". פסוק זה היה רגיל תמיד על לשונו. איני זוכר אותו אף פעם שהלך לישון, או קם בבוקר, כשהוא עיף. הניגון הסודי שלו בתיקון חצות, היה מלא געגועים לאל־חי והעירני תמיד באמצע הלילה. כח אמונתו באלוקים היה משכנע יותר מכל מיני הוכחות שכליות ופילוסופיות. היה דבק בצדיקים ובחסידות. הסתופף בצל האדמורי"ם: ר' יחזקאל משיניבה, ר' דוד משה מצ'ורטקוב ובנו ר' ישראל, רי"מ מאוסטרובצה ועוד קדושי עולם, זצ"ל. היה קשור לכולם בכל נימי נשמתו.

בימות השואה, כאשר הצלחתי בע"ה להציל משאול תחתיה למעלה משלושת אלפים יהודים, אנשים, נשים וטף, וצריך הייתי לכתוב מאות מכתבים ופתקים, כדי לארגן עבודת קודש זו — חתמתי על המכתבים: „בן אברהם". הייתי בטוח כי רק הודות לזכותו של אבי הקדוש שלימדני למסור את נפשי למען השם ועמו ישראל, יכולני לעשות עבודת קודש זו בהצלחה. הפעם האחרונה ראיתיו בסוף שנת 1939, הוא אמר לי לקחת אתי את הש"ס הקטן שהיה לנו. כשאמרתי לו שאצל הגיסטפו הש"ס אינה סחורה מקובלת כל־כך... ענה לי בהתלהבות: „תורה מגינה ומצילה". לקחתי את הש"ס והש"ס הזה הוא הדבר היחידי שנשאר לי מאבי זצ"ל. הנאצים רצחוהו על יד הקבר הפתוח בבית החיים של נימרק.

אמי, שיינדל בת ר' בצלאל מר"ץ ושו"ב בסטיטשין, במשך חמישים שנה — נרצחה יחד עם אבי. אמונתה התמי־מה ומעשיה הטובים היו מפורסמים. כשנתנה צדקה רצתה שלא ידעו מזה. אחותי מלכה, בעלה משה הלפרן, ת"ח וירא שמים, בנם בצלאל, בן החמש — כולם נרצחו, ה.י.ד. אחי הקדוש מנחם מנדל עשה הרבה צדקה וחסד, קיים כיבוד אב ואם במדרגה הגדולה ביותר. כאשר אנשי הגיסטפו באו לקחת אותו באמצע הלילה, אמרה לו אמי שיקפוץ דרך החלון ויברח, אבל הוא ענה: „ומה יהיה אתכם"? חשש שאם יברח ירצחו את ההורים במקומו. לא ידע שממילא ירצחום אחר כך.

כך נרצחו כולם. השם ינקום דמם וזכותם תגן עלינו ועל כל ישראל.

מנחם בן משה קנדל (נירנברג)

לזכר אבי ועירי

אזכרה ואהמיה על עיר מולדתי, שעזבתיה לפני יותר מארבעים שנה, ושנמחתה מעל פני האדמה ואיננה עוד.

עיירתי, עיר מולדתי היקרה, איך זה אשכחך, הנך עוד חיה בזכרוני כמו ביום שעזבתיך, עודם חיים בזכרוני השוק הרחב והמרובע, כל רחובותיה וסמטאותיה, שהיו מלאות חן ויופי.

מעלה אני בזכרוני את כל הבעלי בתים החשובים, תלמידי חכמים, גם האנשים הפשוטים והתמימים, שהיו כולם אנשי אמונה, אנשים ישרים ותמימי דרך.

מעלה אני בזכרוני את בית הכנסת הישן, את בית המדרש וה„קלויז", ששעריהם היו מצויינים בהלכה, והיו מלאים בעלי־בתים, תלמידי חכמים, בחורי חמד עם נערים, שהיו שוקדים בתורה וקול התורה היה נשמע מבין כותליהם. חיים אלה שהיו תוססים ומפכים בחזקה ובקצב נפסקו ביום מר ונמהר בידי הגרמנים הארורים ימ"ש, חיתו—טרף בדמות אדם. כולם נספו בימי השואה בתוך השריפה אשר אחזה את כל בית ישראל. ועיני זולגות דמעה על חורבן עמנו.

אציין את זכרו של אבי ז"ל ר' משה בן ר' יצחק אייזיק נירנברג, שהי מן המצויינים שבעיר, בעל שעור קומה ומדות תרומיות, תלמיד חכם מובהק, וידיו רב לו בש"ס ופוסקים, ובשאלות ותשובות, והיה מורה הוראה בישראל. הרבה אנשים באו לביתו והיו נהנים ממנו עצה ותושיה. היה מותיקי חסידיו הנלהבים של הרבי ר' יחזקאל הלברשטם משיניווא, היה מושך בעט סופרים, והניח כתבים שלא ראו אור עד הנה.

בסוף ימיו היה דיין בקהילת קלן בגרמניה.

יהי זכרו ברוך זי"ע.

כתבתי זאת ביום א', א' דראש חודש אדר ב'ה'תשכ"ז, יום שחל בו פטירת אבי.

רות קרמרמן (לבית רוס)

לזכר משפחתי

אבי, ר' ארי לייבוש רוס ואמי, רחל אידס כהרבה יהודים מהדור הקודם, התנגדו לעליתי ארצה ועשיתי את זה בלי הסכמתם. חלומי לעלות לארץ ישראל התגשם — אבל שמחתי היתה מהולה בתוגה כי השארתי את הורי לאנחות אחרי מות בנם יחידם, אחי אברהם שנפטר, והוא רק בן עשרים ושלוש.

אחרי, התכוונה לעלות משפחת אחותי שרה פרידה, בעלה משה בלאו, בעל „היתר הוראה", קווה לעלות בתור רב, אבל אז בוטלו ע"י השלטונות המנדטוריים הקלות עלייה שנתנו לפני זה לרבנים, והם נשארו עם שלשת ילדיהם בנכר. כולם הושמדו ע"י הנאצים, ואני לא זכיתי לראותם עוד. ה.י.ד.

חנה שיף (לבית שמולביץ)

ימים ושנים בסטריזוב

תחילה ברצוני להעלות זכרונות מימי ילדותי, מהיום בו התחלתי את לימודי בבית הספר היסודי, את בית הספר מבחינת הלימודים אהבתי מאוד, אך מעצם היותי יהודיה בבית ספר, שכולו סביבה נוצרית — סבלתי. מקרה אחד שהשפעתו עלי היתה רבה, היה בבית הספר בשעור היסטוריה, כאשר המורה שאלה אותי על פרק מהיסטוריה הפולנית. עניתי לה כהלכה ומיד אחרי כן שאלה המורה תלמידה נוצריה, שמוצאה מהאינטלקטואלים הפולנים בעיי־רה, והיא לא ידעה לענות. המורה נזדעזעה והעירה כי לבה כואב בראותה נערה יהודיה שההיסטוריה הפולנית קולחת מפיה, בניגוד לנוצריה פולניה, שלא יודעת דבר. הערה זו שכל כך הרבה אנטישמיות היתה ספוגה בה, הטביעה בי את חותמתה במידה רבה. בספרי להורי על מקרה זה הם ראו זאת כדבר מובן מאליו והורו לי להתרגל לעובדה ולא להפגע להבא ממקרים כגון אלה.

כך עברו שנותי בבית הספר, שנים של הפלייה ברורה בין התלמידים היהודים והנוצרים מצד המורים. אך גם התלמידים הפולנים לא סמנו ידם בצלחת, כתוצאה מחינוך שקבלו הן בבית והן בבית הספר, הביטו עלינו תמיד בבוז ורובם התגרו בנו וכינו אותנו בשמות מעליבים. אולם אנחנו שתקנו ברוב המקרים ובלבנו הצטבר כאב מר שהשפיע עלינו בעתיד והדריך אותנו למצוא לנו משהו, בו נמצא סיפוק ואתגר, וזו היתה התנועה הציונית בעיירה.

אחרי שגמרנו את בית הספר עמדנו לפני חלל ריק. היינו בלי שאיפות וכן היינו שרויים בחוסר מעש. תעסוקתנו היחידה בעיירה היתה במשטחי הנהר ויסלוק. שם בילינו שעות בחברה יהודית בשיחות ובקריאת ספרים. זכור לי היטב היום, בו ארגנו אותנו אחדים מבניה הצעירים של העירה: אלעזר גולדברג ויוסף שיף (אז לא עלה בדעתי שהוא יהיה בעלי) ובקשו מאתנו להצטרף לתנועת „הנוער העברי". בתקופה ההיא מנתה התנועה חברים מועטים ומר־ביתם היו בנים. מעונה של התנועה היה במועדון תנועת הציונים הכלליים „התקוה" בבית הגדול של ר' שלמה דיאמנט ז"ל, שנכדו שלמה יהלומי־דיאמנט לקח חלק פעיל מאוד בכתיבת ספר זה. יו"ר התנועה הציונית היה מר יצחק ברגלס, שהשקיע בה הרבה מזמנו במסירות רבה, וגם היום הוא ממשיך בדרך זו בתור יו"ר ארגון עולי סטריזוב והסביבה, והודות להם יצא לאור גם ספר זה שכה יקר לנו.

עד מהרה התרגלנו לתנועה, מצאנו בה מה שחפשנו — היינו, אידיאלים. והתחלנו לעבוד למענה בסיפוק רב. שיא שאיפתנו היתה מעתה — העליה לארץ ישראל. המדריכים הראשונים שלנו היו יוסף וינברג ופנחס קלוץ, ומהם ספגנו הרבה מחיבת הארץ. היו לנו הרבה חוגים ואחד מהם היה לימוד השפה העברית, שאותו הדריך מר צבי שפירא. לאחר שמר שפירא עלה ארצה המשיכה ללמד אותנו הגב' ליבקה גרינבלט ומר אלימלך ולדמן ועוד אחרים שאינני זוכרת כבר את שמותיהם וכולם נספו בשואה. יהא זכרם ברוך. לאחר זמן מה עברנו גם אנחנו להדרכה, בהדריכנו את בני הנוער הצעירים מאתנו בתנועה.

כך עבדנו כמה שנים בתנועה ולבסוף נסענו להכשרה, כדי שנוכל לעלות לארץ ישראל. יום הנסיעה הלך וקרב. מצד אחד עלתה השמחה בלבנו על גדותיה. כי הנה אנו עולים לארץ ישראל, ומצד שני התרגשנו מאוד כי יהיה עלינו להפרד מחוג משפחתינו ומחברינו.

ביום ה' 14 בינואר 1935, יום א' בבוקר, יום אפוף קור ושלג יצאנו לדרך. לתחנת הרכבת לוונו ההורים, האחיות והאחים וכן חברינו מהתנועה. כן לוותה אותנו סבתי אסתר הינדה ברגר הי"ד, אשתו של יהושע ברגר ז"ל. למרות גילה המופלג, היתה סבתי ידועה בסביבה בחכמת החיים שלה.

כשנה לאחר שהותנו בארץ עלו ארצה הוריו של בעלי, רבקה שיף ז"ל ור' לוי יצחק שיף שיחיה, וכן בנם דוד שיף שיחיה. ר' לוי יצחק שיף היה בין הפעילים בקהילת

סטריזוב, והוא אחד מחסידי סדיגורה. אחיו של בעלי, ר' מאיר שיף, שהיה מסור מאוד להוריו, וכן אשתו דבורה ובתם הקטנה חיה לאה, נשארו בסטריזוב וכולם נספו בשואה. תכניתם היתה לבוא אחרינו ולדאבוננו לא הספיקו בדומה לרבים.

ביתם של הורי בעלי יוסף היה ידוע בעיירה במידה של הכנסת אורחים. במוצאי שבתות וחגים התאספו בביתם חסידים לסעודת „מלווה מלכה" ובימי הזכרון של האדמו"רים היה הבית מלא מפה לפה. החסידים סיפרו מההווי בחצרות האדמו"רים. בהכנת הסעודות לקחה חלק נכבד אמו של בעלי רבקה שיף ז"ל, שהיתה צדקנית גדולה, ולידה עזרו סבתא של בעלי, חיה לאה שיף ז"ל אשתו של ר' הרש שיף ז"ל, ודינה בראונר ז"ל אשתו של ר' זלמן בראונר ז"ל, גם בארץ המשיכו הורי בעלי במסורת של הכנסת אורחים וכו'. לוי יצחק שיף המשיך גם בארץ בפעילות ציבורית, והוא אחד ממיסדי ארגון עולי סטריזוב. יש ברצוני להעלות את זכרם של הורי: אבי ראובן שמולביץ הי"ד זכור לי בתור אדם ירא שמים ונוח לבריות. לא הכבוד והבצע עמדו לנגד עיניו אלא אהבת התורה ואהבת הזולת. ימים ולילות יגע בתורה והיה משתתף קבוע בלמוד משניות אצל ר' שלום שוורצמן ז"ל.

יום הכיפורים בביתנו נחרט עמוק בזכרוני. זכור לי כי ביום הכיפורים לא ראיתי את אבי מזמן תפילת כל נדרי ועד אחרי תפילת נעילה. כל אותו זמן ישב אבי בבית הכנסת והגה בספרי קודש. גם אמי רבקה היתה אשה טובת לב ומסורה לילדיה, והיתה ידועה במעשי צדקה. יהי זכרה ברוך.

כן ברצוני לעלות את זכרם של כמה מיהודי סטריזוב, שאמא של בעלי ספרה לי מהשכנים שלהם. שהיו ידועים כאנשים עושי חסד וצדקה, כמו ר' משה שפלר שהיה ידוע בעזרתו לעניים ולחולים, ובמעשי צדקה אחרים, וכן את ר' מרדכי שורץ שהיה אופה וגומל חסדים ידוע, ומאפיתו היתה פתוחה לכל דכפין. ובדרכיו של האחרון המשיך בנו אליעזר קלפר־שורץ ז"ל, שהיה בעל אותן תכונות כמו אביו. אליעזר קלפר ז"ל חי שנים רבות בארץ ולפני שנים מספר נפטר לאחר מחלה ממושכת.

מכל חברי התנועה בסטריזוב נשארו מעטים, ואלה שחיים כיום הם אלה שעלו ארצה לפני פרוץ המלחמה או שעזבו בזמנו את העיירה.

השארנו בסטריזוב הרבה חברות וחברים ובטוחים היינו שנפגש כאן בארץ. היו אלה בחורים ובחורות שעשו הרבה למען התנועה הציונית בסטריזוב, והם יכלו לתרום הרבה ממרצם ומאונם למען בנין הארץ, אך בעודם מחכים להיתרי כניסה לארץ, פרצה המלחמה הארורה ומנעה מהם להגשים את שאיפותיהם. מבין חברותי יש ברצוני להעלות את זכרה של חברתי הטובה ביותר בסטריזוב — לאה רוזן, שבעודה מחכה להיתר כניסה לארץ, נקטפה בדמי עלומיה, מותה של חברתי הטובה ביותר, שקרה לאחר שהותי מספר חדשים בארץ, זעזע אותי עד לעמקי נפשי וזכרה לא מש ולא ימוש ממני לעד.

אני רוצה גם להעלות את זכרם של כמה מבניה הצעירים של העיירה, שנספו בשואה, והיו ידועים בכשרונותיהם הרבים כמו מרים (מינקה) צנגר, רבקה קרש, רחל (רוחקה) דימנט, חיים דים שהיה חברו הטוב ביותר של בעלי יוסף, נפתלי (טולק) דיאמנט (תמונתם מופיעה בספר) וכן עוד הרבה בחורות ובחורים שנקטלו באכזריות בהיותם בדמי עלומים ע"י מרצחים ימ"ש. זכרם עומד נגד עינינו ולא נשכחם לעד. יהי זכרם ברוך!

שי"ן יו"ד

איטה הקר (לבית לנדסמן-דיאמנט) ע"ה

נולדה להוריה, ר' ברוך אשר למל לנדסמן ומרים, בת ר' שלמה דיאמנט (זיזנובר) בערך בשנת תרנ"ה. נתית־מה בגיל צעיר. היתה אשה נבונה ופיקחית ביותר, אצילת־רוח ועדינת־נפש. לא חבלים נפלו לה בנעימים בשנות חייה. לפני עלותם לשלטון של הנאצים, גרה בווינה וחיתה חיים ישרים וצנועים. עם עלות הנאצים לשלטון, נאלצה לעזוב את ווינה ואחרי טלטולים רבים הגיעה לארצות הברית. זכרה תמיד את בית הוריה ומקור מחצבתה והניצוץ היהודי ליווה אותה כל ימי חייה.

נפטרה, אחרי מחלה ממאירה, בניו־יארק, בי"ג בטבת, תשכ"ד. בהתאם לצוואתה הוטסה לקבורה לישראל ונטמנה בהר המנוחות סמוך לקברו של הרב אשלג זצ"ל.

השאירה את כל רכושה לבתי יתומות. תנצב"ה.

מאלבומם של הקדושים

נפתלי בן ר' חיים מנדל הכהן הי"ד[1]

..."ובחזקת היד נוטל הזמן את האדם ועושה עמו כרצונו... ורק לפרקים שאדם מתרחק מן החיים הסואנים לפינה בודדה, בהשארו עם נפשו, אז מרגיש האדם עד כמה שנתרחק מן החיים ומרגיש כי נשמתו נתרוקנה... ולפעמים מעומק הלב בוכה הנשמה על חורבה ומקוננת, ואז געגועים כמוסים תוקפים את האדם על הזמנים שחלפו ועברו"...

"ועתה אהובי באתי לעורר אותך כי בהיותך בארץ הקדושה, מטרופולין של מלך, ארץ אשר ד' דורש אותה תמיד... זכור תזכור, חיים חביבי, כי עזבת ארץ מולדתך ובאת בסביבה חדשה, בין ימניים, הנקראים: "רעכטע" ושמאליים — "לינקע" והפרצות וההפקרות גדולה עד למאד. לכן, חיים, תשגיח היטב על מעשיך ועל נשמתך... זכור את הנאמר בתלמוד על הפסוק: "תשת חושך ויהי לילה" — זה העולם הזה, שדומה ללילה... חזק עצמך לקבוע עתים הפנויות, שיש לך ללמוד איזה שיעור גמרא או ספרי מוסר... מנע רגליך מהמון השקועים בהבלי הזמן, כי אתה במקום שאין מכירים אותך והנסיונות הנם כה מרובים וכה גדולים. ובכן אל תלך בדרך אתם, עם האנשים אשר אין להם שום שכל, להבחין בין יום ללילה" — — —

"אצלי בפרטיות אין חדשות... לומד אני כל יום שיעור גמרא יומא עם תוס'. תנ"ך וספרי חקירה, רמב"ם, חובת־הלבבות, ורק שם אני מוצא תנחומין ורפואת הנפש והגוף" — — — (א' בחוקותי, סטריזוב יצ"ו תרצ"ו—1936).

...."ביי אונדז אין שטעטל, חיים, ווייטער דאס זעלבע. עס פירט זיך ווייטער גאטס וועלטעל. ווידער אלעס דאס זעלבע... דער נאטורלעכער גאסט קומט אן, דער ווינטער... מען זעט שוין די פארע פון די מענטשליכע מאלער און בהמה'ישע נאזלעכער... און אפן טראטואר פון בונים'ס גיוועלב ליגט שוין אויסגעשפרייט די שאלן פון די באניע־קערלעך... און א פרישען שיעור פון סדרה ב י ל א ר ד. אין אלע צוקערניעס איז פארהאנדן א טיש מיט זעקס לעכער און זעקס באלין און שטעקינס און מען שפילט. די קונץ דערפון איז ארייננצווווארפן די באלין אין די לעכער אריין. מילא, פרעג מיך נישט וואס עס טוט זיך מיט שם העצם בילארד? די קללות און חרמות פון די שקצים, די תלמידי חכמים... דאס חריפות און בקיאות איז אין לשער... די קולות פון בונם'ס גיוועלב הערט מען ביז אין הימל אריין. השי"ת זאל זיך מרחם זיין און העלפן אז חעמטשא קרוק (פעלבער) זאל דאס באלד אויפנעמען, ווען נישט וועט ער די וועלט חרוב מאכן... די ווערטאלעך און שיחות חולין ביי דעם בילארד, וועט מען ס'ספעציעל א חיבור ארויסגעבן... מען זעט אז די וועלט שטייט אויף עפיס...

"אויך ביי דעם צווייטן רבין, ר' שמואל רוזנבליט שליט"א, פארמאגט אויך זער בעל־בתישע חסידים ויראי ה'. און שמואל בעצמו איז מיחד יחודים און מצרף צרופים ...דער זוהר ליגט ביי אים אייביג אופן טיש אין געוועלב (עס זאל אים זויער ווערן!) ער איז פארטיפט אין דעם פלפולדיקן ראמאן פון "היינטיקן נייעס" — — —

(מוצש"ק מקץ, תרצ"ז)

1) קטעים ממכתביו לחברו ותלמידו חיים מארער (היום: בן צבי).

איטה (איטקה) דיאמנט-פדרבוש, ה.י.ד.

...."למה אלוקים כל־כך הענישני?"...[2]

...."כן, ליבקה שלי. אמי אהובתי, צפור נפשי, כבר אינה חיה!... המות האכזרי חטף ממני את אוצרי היקר ביותר, שהיה טמון עמוק בחדרי לבי ונשמתי. אמא — אדמה כיסתה את היקר שביקרים שהיה לי בעולם. לבה של אמי, לב של מלאך, חדל לדפוק ואותה אם אוהבת ומסורה לאין שיעור לילדיה — נאלצה לעזוב אותם. כמה זה איום ונורא?!

האפשר לתאר ולשער את גודל האבדה? היכולה אני להעלות על הנייר המת את המתרחש בלבי? בלבי השבור והרצוץ? תמיד היתה לנגד עיני אותה מטרה קדושה: "א מ א"!!! לחיות למענה, לטפל בה ולשמור עליה כעל בבת עיני. נדמה לי שבדבר זה — כיבוד אמי היקרה — עשיתי כל מה שהיה ביכולתי לעשות; הקדשתי לה את כל נעורי. בעשרה השבועות האחרונים לא עזבתיה לרגע, לא ביום ולא בלילה. כל כוחי ומרצי השקעתי כדי לעזור לה. אך

2) מתוך מכתב לחברתה ל. רוט—טוקר משנת תרצ"ד.

לשוא!... למה הענישני אלוקים כל־כך? כנראה שראויה אני לעונש... אכן, לא נחקרו דרכי ה׳ — — — —

..."היודעת את מה תוכן חיי? אני חיה עם דמותה של אמי היקרה, שנחקקה עמוק בלבי. הדבר היחידי שמרגיע אותי, הן הדמעות שאני שופכת עליה!... היא היתה לנו — אחרי שאבינו נפטר — גם אבא וגם אמא. היתה היסוד של הבית וכאשר היסוד נפל — מה נשאר לי עוד לעשות?! לבכות ולבכות!...

..."היי לי בריאה, בכי ושפכי דמעות על גורלה של חברתך שנתיתמה"...

מכתב עברי מליבה גרינבלט ושרה אלטה מנדל מסטריזוב, ללאה לוס בארץ ישראל

חברתי הטובה,

תודה רבה לך בעד המזל טוב החם ששלחת לי. את מאחלת לי שתוכלי עוד מעט לאמור לי מזל טוב שם בארץ. יתן השם שימלאו דבריך שהם משאת נפשי מכבר הימים. לפי שעה אין לי תקוות לגשם את שאיפתי זאת, מפני שיש לו לבעלי משרה המסוגלת לפרנסנו ואנו יראים שמא לא נמצא לנו שם על נקלה (בקפיטל שלנו) פרנסה כזאת, מפני שצרכי משפחה גדולים הם מצרכי עלמה יחידה. אבל בכל זאת לא אמרתי עוד נואש, לא. אולי יסודרו היחסים בינתים באופן כזה שנוכל גם אנו, ואם גם אחרי עבור זמן מה, להתיישב בארץ.

עוד לפני שבועות אחדים אמרה לי אמך שאת כותבת מכתב לחברותיך ואנו מחכות למכתב הזה פשוט בכליון עינים, כי סקרניות אנו מאוד מה הוא מצב רוחך האמיתי, על דרך חייך החדשים בפרט, ומה הוא המצב הכלכלי והרוחני של בני ישראל שם בכלל. אבל המכתב לא בא ואני אסע בינתים מפה ואלך לגור ברימנוב, וכאשר יגיע סוף סוף המכתב לא אוכל לקראו ועלי יהיה להסתפק בהודעות של שרה אלטה אודות תכנו וזה לא נותן הרבה. לכן אני מבקשת שתמהרי ותשלחי. אפשר יבוא עוד בהיותי פה. אם לא, אז הואילי וכתבי לי מכתב מיוחד שבו אשמת מאוד.

תיכף אחרי החגים אי"ה אני עוזבת את סטריזוב והלואי שאמצא גם אני על דרכי החדשה את זה שכל אחת מאתנו מבקשת בחיים.

היי שלום ובריאה וכתבי במהרה, מחברתך הדורשת בשלומך גם בשם בעלי הבלתי ידוע לך, אבל יהודי טוב שכל הנמצא והנעשה בארץ מענינו מאוד.

שלך **ליבה**

גם אני מודה לך בעד כרטיסך ודורשת בשלומך הטוב. אין לי עכשיו פנאי לכתוב, כי עושה אני סדרים לפסח. למכתב שלך מחכה גם אני בכליון עינים וכתבי תיכף ומיד.

שרה אלטה

בריף פון דער דייטשער אקופאציע קיין סיביר

גישריבן פון איטה דעמביצער־פאלק דעם 1941 16.3 פון סטריזוב קיין פימיה אין סיביר צו שרה און יצחק בערגלאס.

מיינע זער ליבע!

ענטשולדיגט אז כ׳האב אייך נישט גיענטפערט טראצ־דעם איך ווייס ווי עס פרייט א ידיעה פון דער היים. איך בין אבער גאנץ צערבראכן אונטער דעם איינדרוק פון גרויסן אונגליק אין מיין נאנטסטער משפחה. דורכדעם קען איך נישט צוזאמנעמען די גידאנקן און מיך זעצן צום שרייבן. דאס קארטל ליגט שוין אַדרעסירט צוויי חדשים און היינט צוגעהענד צום שופלעדל האב איך בשלאסן צום סוף עס אוועקצושיקן.

איך שרייב נישט קיין סך נייעס ווייל איך געה ווייניג ארויס און קיינער קומט נישט צו מיר. יעדער האט גינוג זיינע צרות, וויל מען נישט אנטייל נעמען נאך אין מיינע.

דיין גאנצע פאמיליע האב איך לעצטנס גיזען, זיי זענן ב"ה גיזונד. אויך חיה׳טשע איז גיוועזן פון סאנאק און האט מיך באזוכט. אויך ביי איר איז אלס אין ארדנונג. איך האב גיהערט אז לעצטנס איז גיוועזן פון אייך אַ קארטל ביי דער פרוי גערטנער, איך פריי מיך אז איר זייט גיזונד. איך בעט שרייבט אויספירליך פון אייך.

איך קוש אייך פון גאנצן הארץ **איטה**

★

גישריבן פון חיה בערגלאס־פייבוש דעם 24.2.1941 פון סאנאק קיין פימיה אין סיביר צו איר ברודער יצחק בערגלאס און זיין פאמיליע.

מיינע טייערע!

פאר א וואָך בין איך גיוועזן אין סטריזוב אויף דער יארצייט פון אונזער טאטן ז"ל. מיר ד.א. נחמה׳טשע, איך, דוד און אלימלך זענן גיוועזן אויף דעם בית עלמין. מיר זענן ב"ה אלע געזונד און די מאמע בענגט זער נאר אייך, זי טראגט די ווייניגע קארטלעך וועלכע זיי האבן באקומן פון דיר ביי זיך אין דער טאש.

האסט עטוואס באקומן פון די קרובים און באקאנטע אין אמעריקא? מיר האבן צו אלע גישריבן. אפשר ווילן זיי אייך דארט אהיננעמען ראט איך אייך פון גאנצן הארץ איר זאָלט פארן, נאר דאס געט נישט שנעל. פון דיר באקומן מיר זער ווייניג שרייבן, מיר זענן ב"ה גיזונד און האבן וואס צו עסן.

מיר קישן אייך און די קינדער **חיה**

גישריבן פון נחמה בערגלאס־בערנשטיין דעם 25.2.1941 פון סטריזוב קיין פימיה אין סיביר צו איר ברודער יצחק בערגלאס און זיין פאמיליע.

טייערע!

מיר האבן שוין ווידער לאנג קיין שרייבן פון אייך באקומן, אויך פון העניען נישט. די וועלכע מיר האבן באקומן האבן אונז פשוט ערקוויקט. דיינע קארטלעך גישיקט דורך פלטיאל קנעלערס שווער אין טאמסק האבן מיר נישט באקומן שרייב אלזא ליבער דירעקט. שרייב יעדע וואך א קארטל און שרייב נישט צו קיין יידישע ווערטער ווייל עס ווערט צוריקגיהאלטן און דויערט לענגער. חיה׳טשע איז גיוועזן אויף די יארצייט פון טאטן ז״ל, מיר אלע זענן גיוועזן אויף דעם בית עולם און מתפלל גיוועזן מיר זאלן ווידער אמאל זיין צוזאמן. מיר זענן ב״ה געזונד און נישט־מער. מאנכסמאל באדויערן מיר זאגאר אז מיר זענן נישט אלע צוזאמן דארט ביי אייך ווייל צוזאמן איז בעסער. וואס לערנט רבקה? זי איז שוין אוודאי א גרויס מיידל. רחל גידיינקט אונז נאך? בינה קישט אלע מאל איר בילד.

ווי זענט איר, אין א שטאט אדער אין א דארף? וואס איז דיין באשעפטיגונג? העניע איז אין א דארף און אליעזר (העניעס מאן) א װאלדארבייטער, אויך העשל דיאמנט איז ערגיץ דארט און שרייבט גאר נישט. שרה׳טשע און די קינדער זאלן אַלע מאָל צושרייבן. מיר קישן אייך אלע און ווינשן זיך ווידער צו זעהן.

נחמה

חברת גמילות חסדים,

סטריזוב

סטריזוב 23 מרץ 1939

צו דעם סטריזובער רעליאף—קאמיטעט ניו־יארק.

מיין ליבער סעקרעטאר!

דיינע בריוו, געריכטעט צו ד״ר פרענקל און צו מיר, האבן מיר דערהאלטן דעם 14 מרץ. איך ענטפער ערשט היינט, ווייל כ׳האב געוואלט אז דער כעס זאל ביי מיר אדורכגיין. איך האב באשלאסן יענע אנגעלעגענהייטן מער ניט צו בארירן. די אוויזירטע דורך דיר געלדער זענען ביז היינט נאך נישטא, אבער מיר ערווארטן יעדן טאג זייער אנקומען. אזוי ווי דאס געלד וועט אנקומען וועלן מיר גלייך צוזאמענרופן א זיצונג פון קאמיטעט און דאס געלד צוטיילן און אוועקשיקן קיין זבאנשין. אזוי־ווי דער פון דיר געמאכטער אויסווייז איז ניט געווען גאנץ גענוי און ס׳האבן געפעלט די גענויע אדרעסן, האבן מיר זיך געווענדעט קיין זבאנשין צו שלום פלוימענהאפט, וועלכער האט אונדז איינגעשיקט א גענויען אויסווייז מיט אדרעסן פון אלע סטריזובער, דאביי האט זיך ארויסגעוויזן אז דארט געפונט זיך נאך א סטריזובער און צוואר, ר׳ שמואל פייט, א איידעם פון יחיאל ראזן. מיר וועלן אים נאטירלעך אויך געלד שיקן. פון שלום פלוימענהאפט׳ס אויסווייז ווייזט זיך ארויס אז אינום לאגער וווינען אינגאנצן 6 פאמיליעס און דער רעסט וווינט פריוואט.

קיין זבאנשין וועלן מיר דאס געלד שיקן יעדן באזונדער, מיט דער פאסט, ווייל אהין צו שיקן א שליח וואלט געמוזט קאסטן איבער 100 זלאטעס. פון סטריזוב קיין זבאנשין איז זייער ווייט, מען דארף פארן אין איין זייט מיט שנעלצוג, איבער 15 שעה. א גענויעם באריכט וועגן דער פארטיילונג פון די געלדער, מיט א נאמענטליכן אויסווייז, וועלן מיר אייך ארויסשיקן פסח־צייט, ווי אויך אנדערע מאטעריאלן וועגן דער טעטיקייט פון דער גמילות חסדים קאסע.

מיט צופרידנהייט קאנען מיר אייך מיטטיילן אז אונדזער קאסע האט באקומן. פון „דזיאינט" אין ווארשע. א פרישן קרעדיט, אין דער הויך פון 500 זלאטעס, אף א לאנגען טערמין, דאס הייסט: די סומע איז ערשט צאלבאר אין די יארן 1947—1948. ווי איר זעט מאכט אונדזער קאסע מיט׳ן „דזיאינט" גאנץ גוטע געשעפטן. עס וואלט נאך בעסער געווען ווען זיי גיבן מער געלד. פון די פריערדיקע, וועלכע מיר האבן פון „דזיאינט" באקומן, האבן מיר שוין צוריק־געצאלט 150 זל. די טעטיקייט פון אונדזער קאסע גייט נארמל. ד״ה: אז ספליסט איין געלד, גיבן מיר אנלייען. מאנאטליכע בילאנסן וועלן מיר אייך שיקן, ווי אויך אבשריפטן פון די פראטאקאלן, פון די אבגעהאלטענע זיצונגען.

אינום נעכסטן מאנאט וועט פארקומן די יערליכע אלגע־מיינע פארזאמלונג, פון די מיטגלידער פון אונדזער קאסע. די אלגעמיינע פארזאמלונג וועט צווישן אנד. אויך וועלן א נייע פארוואלטונג, וואס ווערט ביי אייך אנגערופן עקזע־קוטיווע־קאמיטעט. ס׳איז לייכט מעגלעך אז אין דער נייער פארוואלטונג זאלן געוועלט ווערן נייע מיטגלידער און מיר, די אלטע, וועלן גיין אהיים אף פענסיע.

ליבער פריינד, סעקרעטאר! אזוי־ווי איר האט געטראכט וועגן הילף פאר די היגע ארימע לייט און ארויסגעטריבענע פון היטלער לאנד, פאר וואס ס׳קומט אייך א אמת׳ר דאנק דארפט איר איצט שטרעבן צו טון עפעס פאר אונדזער גמילות חסדים קאסע, וועלכע נויטיקן זיך אייביק אין געלד. די צאל ביטעס אף איינלייען פארגרעסערט זיך כסדר.

פון סטריזוב האב איך אייך גאר קיין וויכטיקעס מיט־צוטיילן און וואס עס הערט זיך אין פוילן, ווייסט איך פון די צייטונגען.

מיר גריסן אלע סטריזובער און ווינשן א לוסטיקן פסח.

אברהם בראוו (סעקרטאר)

הסביבה

יצחק ברגלס

העיירות

במחוז סטריזוב נמצאו עוד שלוש עיירות שהיו קשורות אתה כעיר המחוז. הגדולה בהן פרישטק — בפי יהודים פריסטיק — בדרך סטריזוב־יסלו, סטריזוב קרוסנו. מספר יהודיה היה גדול ממספר יהודי סטריזוב והם היוו שם גם הרוב המכריע. כמעט שלא נמצאו נוצרים בפרישטק ובמשך שנים, עד להתחזקות התנועה האנטישמית הרשמית בפולניה בימי „הסנציה", היה יהודי ראש העיר בפרישטק. האחרון ששמש במשך שנים בכהונה זו היה ר' צבי (הירש) יארע.

במצבם הכלכלי היו יהודי פרישטק נחותים מיהודי סטריזוב. הפויפריזציה בין הסוחרים הזעירים שהיו תמיד הרוב בעיירות גליציה, היתה יותר גדולה וחלק גדול מהם — אולי הרוב — היו רוכלים בירידים, נודדים במשך כל השבוע מיריד אחד לשני וגם האמידים שבהם לא הגיעו למדרגת האמידים בסטריזוב.

אחת הפרנסות העיקריות בעיר הזאת היה היריד השבועי הגדול שנערך בכל יום חמישי בעיקר לבהמות בית, אליו היו באים אכרים וסוחרים, קונים ומוכרים מקרוב ומרחוק.

בחייה הרוחניים נבדלה פרישטק מסטריזוב, בזה שהיא היתה עיר דתית קנאית כזאת שלא נתנה דריסת רגל לתנועה הציונית — כתבנו למעלה על שריפת הספרים החילוניים — והתנועה הזאת, בהנהלת שלמה שמידט, היתה תמיד בשפל המדרגה.

שניה בגדלה צ'ודץ (ציטש בפי היהודים) בדרך לרישא, היתה דומה בתכונותיה לסטריזוב ורק קטנה בכל. במסחרה, בעשיריה, בלמדניה, חסידיה וגם בתנועה הציונית.

עיקר פרנסת יהודיה ממסחר עם אכריה העשירים בעיירה וסביבתה בעלי אדמות מישור עידיות ומיחסי מסחר שונים עם אחוזת צ'ודץ הגדולה שהשתיכה לבני אצולה. התנהגות הנוער היתה יותר חפשית מאשר בסטריזוב ובתנועה הציונית הושם הדגש על הצד החברתי. היה בה חוג דרמטי שלא היה בסטריזוב והתפתחה גם תנועה חלוצית שהודות לה נמצאים יוצאי צ'ודץ בישראל.

העיירה השלישית היתה ניבילץ (נבליץ ביידיש). היתה בה קהילה יהודית עם רב ויתר „כלי הקודש" ובדור האחרון היו בה גם יהודים סוחרים, לומדים וחסידים כמו בכל עיירה גליצאית — בשנים האחרונות היה בה גם רופא יהודי — אבל בין ארבעת עיירות של מחוז סטריזוב היתה ניבלץ דומה ביותר לכפר. פעם היו רוב יהודיה אנשים פשוטים, מאמינים ושומרי מצוות, אבל כפריים בהתנהגותם, סוחרי סוסים ובהמות, בעלי גאוה מופרזת ונוטים לתגרה בדומה לאצילים פולניים זעירים לשעבר ועד הזמן האחרון היה בה מספר גדול של סוחרי סוסים ובהמות שתפסו מקום חשוב ונכבד ביריד פרישטק.

האפיני לעיירה הזאת היתה האחוזה[1] של ר' יוסף אשר ולך והצלב הגדול שנשאר עומד בגן האחוזה מהבעלים הקודמים. ר' יוסף אשר ולך היהודי הדתי לא היה יכול, כמובן, להרחיק את הצלב מתוך גנו וחי כל ימיו בצלו.

הכפרים

גם בכפרי כל הסביבה גרו יהודים עד הזמן האחרון למרות היציאה המוגברת בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה. על פי רוב היו אלה משפחות מושרשות במקומן במשך דורות. פרנסתם היתה שונה. סוחרים זעירים ובעלי מלאכה קטנים, רוכלים, סרסורים, מוזגים, גם עסקו במסחר תוצרת חקלאית ובסחר יערות בקנה מדה גדול ועמדו בקשרים בעיקר עם בעלי האחוזות. בהרבה מקרים היו האחרונים מסדרים את כל עניניהם הקשורים במשא־ומתן מסחרי רק באמצעות היהודי המקורב להם. הסוחרים הגדולים היו עולים לפעמים לדרגה גבוהה במסחרם שהקיף סביבה שלמה — ר' הירש רסלר — טולקוביצר על שם כפר מגורו — ויש שהיו מגיעים עד לחכירת הפרופינציה, שיא המסחר היהודי בזמנו (ר' שלמה דיאמנט — הנקרא שלמה זיזנובר לפי מקום מושבו). כמעט לכל יהודי כפרי היו משק חקלאי ובהמות בית נוסף למסחרו ורבים מהם חיו על החקלאות בלבד כשכניהם, האכרים הפולניים. בידי היהודים נמצאו גם כמה חוות, כמו חוות רוז'נקה, שהיתה במשך דורות בידי משפחת דיאמנט וחוות גליניק שהיתה שייכת פעם לר' אברהם מנדל ברגלס, אבי משפחת גרטנר ודויטשר בסטריזוב. הוא היה בעל צדקה ומכובד בעיר, כי היה תורם מדי שנה אחרי האסיף, כמות גדולה של מצרכי

---

1 פעם היתה אחוזה בכל עיירה וכפר וחוה בכפר קטן השיכת לאחת האחוזות הגדולות הקרובות. היה זה שריד הממשל הפאודלי החזק בפולניה.

מזון בשביל עניי העיר. גם חוותו עברה במשך הזמן לידי איש ממשפחת דיאמנט ולבסוף עברו שתיהן לידי נוצרים.

בעיירה הכירו אמנם כל יהודי אבל כל אחד היה חלק מהכלל. בעוד שבכפר התבלט היהודי הפרטי, אליו היו פונים האכרים בבקשת עצה ועזרה בעניני משא ומתן ובמקרים רבים נתנו בו אמון יותר מבאחיהם הנוצרים. יהודי העיר היו מכירים את יהודי הכפר רק בשמם הפרטי ובשם כפרם וכמעט אף פעם לא בשם משפחתם. יהודי הכפרים נבדלו גם בחייהם הרוחניים איש מאחיו. היו ביניהם אנשים פשוטים היודעים רק להתפלל ולאמר פרק תהילים — גם בורים גמורים — ובהדרגה יודעים ללמוד פרשת חומש ופרק משניות עד לידעי תורה וחסידים כמו בני העיר. בכמה כפרים היו מארגנים מנינים לשבת וחג וגם לימים הנוראים היו רק מעטים באים העירה — כפי שהיו עושים פעם —. על פי רוב היו מביאים בעל תפילה מהעיר. בכלל, לא נפלו עד הזמן האחרון יהודי הכפרים מיהודי העיר בדתיותם והיו שומרי מצוות. ינזהרים בקלה כבחמורה. למרות בדידותם — לפעמים משפחה אחת או שתים בכפר — לא התבוללו בגויים וביתם היה בית יהודי לכל פרטיו. הכשרות, השבתות והחגים נשמרו אצלם בקפדנות ואת ילדיהם היו שולחים למלמדים העירה ללמוד הא.ב. „עברי" וחומש ולפעמים גם שלחו ילדיהם להמשיך בלמודם כבני העיר.

המקרה של בנות ברז'ז'נקה שהמירו את דתן — שספרתי על זה לעיל — היה יוצא מן הכלל ולא נשנה בסביבה. בזמן האחרון היו בין הצעירים גם חברי התנועה הציונית שהתרועעו עם החברים בעיר והשתייכו לארגונים חלוציים.

בכל אופן, שאיפתם של יהודי הכפר — אם לא הגרו למרחקים — היתה להתישב בעיר ורבים גם הגשימו את זה. חלק גדול של יהודי סטריזוב היו יוצאי כפרים שהת־ישבו בעיר או בני היוצאים האלה.

הכפר לוטצ'ה

שונה מכפרים אחרים היה הכפר לוטצ'ה, שגרו בו מספר רב של יהודים ועורכים בו כמה מנינים בשבת וחג ובאחוזתו שהשתיכה לר' יחזקאל ולך ואחרי מותו לבניו עד לתקופת השואה. האחוזה הענקית הזאת, הגדולה בשטחה משטח הכפר הגדול, בעל אלפים תושבים, היתה מקודם מוזנחת במשך שנים על ידי בעליה האצילים ועמדה למכירה. לפני קנית האחוזה על ידי ר' יחזקאל, היה חוכרה היהודי ר' אליהו בילוט. ר' אליהו, חסיד נלהב של הרבי מדינוב, התנהג בחייו כמו אציל פולני, מתיחס בגאוה לעובדיו ולאכרי הכפר. אלה שהיו רגילים בזמנו לפיאודליזם קבלו את זה כיחס טבעי מצד בעל האחוזה. כאצילים פולניים היה גם ר' אליהו מזניח את משקו ויוצא מדי פעם לזמן רב. בעוד שהאצילים הפולנים היו יוצאים לכרך או לחוץ לארץ כדי לחיות חיי תענוגים, היה הוא נוסע לשבתות שלמים לרבי בדינוב ובפרט בחדשים אלול—תשרי, ימי החגים, שהם העונה הבוערת — זמן האסיף וזריעת החורף — בחקלאות הפולנית. ר' פיבל אדסט, היהודי הפקח איש סטריזוב, כנה את ר' אליהו בילוט „א חסידישער לומפ".

בסטריזוב ספרו כי הרבי בדינוב הבטיח לו שיזכה לקנות את האחוזה מידי בעליה אבל אבי שספר לי כך, הכחיש את השמועה נמרצות, באמרו כי אם הרבי היה מבטיח לו, בוודאי היה זוכה לקנות וזה הלא לא נעשה (אמונת היהודים בצדיק הגוזר והקב"ה המקיים היתה שלמה). —

לבסוף יצא ר' אליהו משם בעירום ובחוסר כל והאחוזה נקנתה על ידי ר' יחזקאל ולך. ר' אליהו בילוט וצאצאיו נטרו איבת עולם לר' יחזקאל ולמשפחתו וגם הזיקו להם במשך השנים ככל האפשר.

ר' יחזקאל ולך, שזכה לקנות את האחוזה עשה קריירה אמריקאית. בנעוריו היה הצעיר המוכשר הזה עוסק במשלוחי יד שונים ועליתו התחילה אחרי מותו החטוף של אחיו הגדול, סוחר יערות מצליח. הוא נהל את עסקי אחיו בשות־פות עם אלמנתו והלך מחיל אל חיל עד לקנית אחוזת לוטצ'ה.

ר' יחזקאל ולך היה ההפך של קודמו, מתנהג בענוה ובפשטות עם עובדיו ואכרי הכפר, דואג למשקו הענקי וחי חיי צנע. המותרות היחידים שהרשה לעצמו, היו השדוכים של בניו ובנותיו. כחתנים לקח בני טובים יודעי ספר. וככלות חיפש בנות טובות ממשפחות מיוחסות. כל בניו וחתניו נעזרו על ידו. בעזרתו קנה בודאי ר' יוסף אשר בנו את אחוזת ניבלץ הקרובה וחתנו ר' יהודה (יידל) שיף את חוות לונק הגדולה. הנכדים והנכדות קבלו בכפר חנוך דומה לבני העיר. היו להם מלמדים ללמוד תורה ומורים ללמודים חילוניים ולא נבדלו במאומה מבני העיר. אחד מנכדיו יוסף בן חתנו ר' זישא הירשפלד, היה פעיל בהסתדרותנו הציונית והיה בא כחנו בלוטצ'ה וסביבתה.

ר' יחזקאל נפטר בימי שלום בשיבה טובה ונקבר בעיירת ניבילץ הקרובה, שלקהילתה השתייך הכפר לוטצ'ה.

פרטים על הקורות את יהודי העיירות הנ"ל וכפרי הסביבה בימי השואה, כמה מהם ומי נצל, כמעט ולא ידועים לי. ידוע רק שהקהילות נכחדו כמו כל קהילות פולניה ומיהודי הכפרים בסביבה נצלו רק מעטים מאוד.

בכפר מגוריו גודובה, הסמוך לסטריזוב, הסתתר במשך זמן מסוים הצעיר יעקב דיאמנט בנו של ר' אריה (ליביש) מסטריזוב. לבסוף נתפס על ידי אחדים מאכרי המקום, הובא למשטרה הנאצית בעיר ונהרג על ידיהם במקום.

בלוטצ'ה נהרג הצעיר ריטר, נכדו של בעל העלילה, שסיפרתי עליה לעיל. הוא היה אחד הקופצים מהרכבת שיצאה מגיטו רישא ביום 15.11.42 -- ממנה קפצו האחים רוזן כמסופר לעיל — והסתתר אחרי זה בכפרו עד שמצא את מותו מידי מכיריו הפולנים. בלוטצ'ה נהרג גם ר' אברהם ולך, בנו של ר' יחזקאל היורש העיקרי של אחוזתו, שהת־גורר עם משפחתו בקרקוב והגיע לכפרו כדי להסתתר בו.

מכל בניו ונכדיו הרבים של ר׳ יחזקאל ולך, נשארו בחיים רק מעטים מאוד. אחד, נכדו ר׳ שלמה וילנר שהסתתר בכפר לוטצ׳ה וכמה מהם שנמלטו ונשלחו לרוסיה.

בכפר רוז׳נקה ניצל ר׳ חיים רסלר ביחד עם חלק מבני משפחתו בהסתתרו בבית אחד מאכרי המקום. ממשפחתו נהרגו אשתו ואחד מבניו שיצאו פעם ממחבואם בפתויה של אחת האכרות, שידעה על מקום מחבואה של משפחת רסלר אבל לא יכלה להודיע על זה למשטרה הגרמנית כדי לא לסכן את קרוביה, בעלי הבית, המחביאים, אבל היתה שמחה לאיד, באפשרות להשמיד לכל הפחות חלק מהמשפחה.

שלמה יהלומי (דיאמנט)

יושבי הכפרים - עמוד גמילות חסדים

ישיבת יהודים בכפרים היתה גורם חשוב, לא רק מבחינת התערותם של יהודים בכל שטחי החיים בפולין וחיפוש עיסוק ופרנסה לא רק בערים, כי אם גם בכפרים — היא היתה דרושה ורצויה גם לטובת היהודים שגרו בערים ועיירות. הבקי קצת בתולדות החסידות בגליציה, יודע שהיו מן האדמו״רים שרצו לבטל ישיבת יהודים ב־כפרים. הן מחשש לבטחונם של יהודים בודדים בין תשעים ותשעה אחוז נוצרים, והן מחשש מבוסס שהסביבה הגויית המגושמת עלולה להשפיע לרעה על שכיניהם היהודים, ומה שגרוע ביותר: על חינוך בניהם. לעומתם היו צדיקים מפורסמים שראו בעין יפה ואף עודדו ישיבה זאת והשפיעו על מספר חסידיהם שיתישבו בכפרים. טעמם ונימוקם היה משום שבימים אלה — ובמדה מסויימת היה זה עד הזמן האחרון — מצאו רבים מאחינו בני ישראל את פרנסתם ברוכלות בכפרים, או במסחר שדות ויערות עם אדוני ואיכרי הכפרים, רצו איפוא הצדיקים שכל יהודי עובר אורח בכפר, ימצא בכל כפר לפחות בית יהודי אחד, שיוכל להתפלל שם ולאכול את פיתו ולעיתים גם ללון. וכך ציוה הצדיק המופלא רבי שלמה זלמן פרנקל זצ״ל מוויעלופולי לארבעת בניו של ר׳ אריה לייביש דובז׳יכובר (על שם הכפר דובז׳י־כוב על יד סטריזוב; שם משפחתו, דיאמנט. היה ידוע רק למעטים) שיתישבו, כל אחד ואחד בכפר אחר. ארבעת האחים: ר׳ יעקב (יעקל וויסוקר) ר׳ אברהם סטרונגובר; ר׳ משה ריזינקר ור׳ עקיבא קולובר, קיימו וקבלו עליהם ציוויו של הרבי והתיישבו כל אחד בכפרו שעל שמו של הכפר נקראו ונקראים עד היום בפי יוצאי חלציהם ויוצאי העיירה שזוכרים אותם. הם לא היו היחידים שעשו כך — כאלה היו בהרבה מקומות בגליציה שמילאו שליחות קדושה זו והצליחו להתפרנס בריווח — ויש שגם השיגו עושר רב — וגם אלה שלא היו עשירים, שהרי לא חדלו אביונים גם בכפרים... אבל רובם ככולם קיימו מצוות הכנסת אורחים בכל מאודם ונפשם.

באותו זמן וקצת לאחריו חיו בסביבה של סטריזוב ופריסטיק: ר׳ אברהם מנדל ברגלס מגלינק, ר׳ אלי׳ בילט ואחריו ר׳ יחזקאל וואלך; מלוטצ׳ה; ר׳ עקיבא שמואל דיאמנט ואחריו בניו: ר׳ שלמה זיזנובר (אבי אבי ר׳ יוסף חיים); ר׳ הירשל בונארובקר (חותנם של ר׳ אברהם טנצר ור׳ אלתר נחמיה); ר׳ אריה לייביש מלוטצ׳ה (אביהם של האחים ר׳ משה יעקב דיאמנט מסטריזוב); ר׳ יוסף שווילצ׳ר; ר׳ שלמה מברזוב) ר׳ שלמה זלמן וויסוקר; ר׳ שמעיה לוטצ׳ר ועוד ועוד — כולם היו יהודים יקרים, גומלי חסדים ומכניסי אורחים ומהם — גם תלמידי חכמים, יראים ושלמים עם אלוקים ואדם. מסתבר שבין פשוטי היהודים הכפרים לא חסרו גם בורים וע״ה, אבל אלה ידעו את מקומם ולא קפצו בראש, כל־שכן שלא העלו על דעתם שהם מיו־חסים... אז טרם שלטה ה„דימוקרטיה״ המזויפת, המפירה את הכלל הגדול של דרך ארץ קדמה לתורה — ואפילו לתורת ה„דימוקרטיה״...

במדור: „משפחות וותיקות בעיירה״, כתבתי פרטים מספר על כמה אישים חשובים מכפרי הסביבה ואמלא כאן את אשר החסרתי שם.

ר׳ אלי׳ בילט מלוטצ׳ה

הוא היה חוכר הכפר לוטצ׳ה ונהג באחוזתו כ„פריץ״ מבטן ומלידה. אהב גינוני שררה וכמוהו גם בניו. בנו ירצ׳י (יאיר?) היה מדריך את האיכרים להכריז: „יארצ׳י פאן; יאיצא (אחיו יעקב) פאן״ (יארצי הוא אדון; יעקב הוא אדון)... עם זאת היה ר׳ אלי׳ חסיד של צדיקי גליציה: ר׳ חיים מצנדז, ר׳ יצחק אייזיק מזדיצ׳וב ועוד. היה פזרן גדול לצדקה ולכל דבר טוב. בכל מקום בואו הראה את ידו הרחבה ואת כבודו הרב. בהיות סבי ר׳ שלמה בחור צעיר, כבר הרגילו לנסוע לצדיקים ולקחו לצנדז ולזידיצ׳וב. במקום אחר בספר זה ימצא הקורא סיפור מענין ממה שקרה לסבי ולר׳ אלי׳ באחת הנסיעות לצנדז. עם כל הכבוד לצדקה שעשה ר׳ אלי׳ ולחסידותו — נופל היה מיתר ה„פריצים״ היהודים הכפריים בידע וכשרון לנהל כראוי את המשק וכל הכרוך בו. התוצאות של ניהולו הכושל היו, שנאלץ היה לעזוב את אחוזתו ולבסוף היו צאצאיו נזקקים לאחרים. הכרתי את אחד מבניו, שלמרות היותו בשפל המדרגה לא השלים עם המצב ועדיין רצה שינהגו בו מנהג עבד כפוף לאדונו — כלומר: שהמהנהו יעמוד דום לפניו... אכן נפלאים הם מחשבות אדם ומעלליו! — — —

ר׳ יחזקאל וואלך מלוטצ׳ה

זמן מסוים אחרי ר׳ אלי׳ בילט קנה את הכפר לוטצ׳ה ר׳ יחזקאל וואלך (מצד אמו היה ממשפחת דיאמנט המסועפת). לאחר זמן היה ר׳ יחזקאל לאדון הכפר והיה העשיר הגדול ביותר בכל הסביבה. הוא היה איש פשוט בתכלית, אבל פיקח היה ובעל מעשה. ישר־דרך ללא כחל ושרק. מאמין תמים באלוקים לפי דרכו. בשעה שהתפלל סגר את עצמו בחדרו ולא נתנו לשום בן אדם להכנס, להפריע לו באמצע תפלתו. דבר זה ידעו גם ה„פריצים", הגוים, של הסביבה ונמנעו לבקרו בזמן תפלתו. ואם קרה ומישהו בא — צריך היה לחכות עד שיגמור תפלתו. היה מקרה ואחד הרבנים הצדיקים מגזע רופשיץ בא ללוטצ׳ה לר׳ יחזקאל וגם הוא צריך היה לחכות... ר׳ יחזקאל ביקש אחר כך את סליחתו של הרב, אבל הלה ענה לו שאדרבה! דבר זה מוצא חן בעיניו וחן חן לו על מנהגו זה.

סיפורים יפים היו מתהלכים בעיירה על פקחותו של ר״י והרי אחד מהם (מפי יצחק דויטש): בין פועליו ומשרתיו הרבים היתה בת ישראל אחת, רווקה, לא יפה ביותר ולא צעירה ביותר. היא היתה מנהלת את משק ביתו ועיקר תפקידה — שמירה קפדנית על כשרות. ואם אמנם לא קשה היה בימים אלה גם לבחורה כ ז א ת להת־חתן — אם היה לה מספיק כסף כדי לכסות על חסרונותיה — ברם דא עקא: הבחורה היתה עניה ביותר. וכך הלכה והזדקנה, הלכה והזדקה, לצערה הרב ולדאבון לב מכיריה. והנה קרה מקרה שאבדו לו לר׳ יחזקאל אלף דולר אמריקאיים סכום גדול לגבי יהודי סתם ואפילו לגבי עשיר כר׳ יחזקאל — גם כן יותר משווה פרוטה... חבל היה לו על כספו שאבד, לאחר ימים מספר מצאה המשרתת את הכסף וללא שהיות החזירתו לר״י. הוא השתומם מאד למעשה זה וידע להעריך את גודל הנסיון של בחורה עניה כזאת, שעמד בה כוחה להתגבר על יצרה. ברם החליט „להענישה" על „טפשותה". מה עשה? קרא לאחד ה„שקצים" שלו ואמר לו: „יאשעק, קח מקל והרביץ לה"... „הרביצו" לה קצת ואחר כך הוציא ר״י את אלף הדולרים והחזירם לה. הסכום הזה היה הבסיס עליו בנתה המשרתת את ביתה; כלומר: איפשר לה להנשא לבחיר לבה — — —

לר׳ יחזקאל היו בנים ובנות ונכדים רבים. שידך בניו ובנותיו עם משפחות רמות מעלה. אחד מחתניו, ר׳ זישא הירשפלד, בן ר׳ משה (מושקה) הירשפלד מרוזבדוב, היה למדן מופלג וחריף עצום. רגיל היה ללמוד בעל־פה ולא פעם תפסתיו „בקלקלתו" כשהיה מטייל בחדר הלוך וחזור ומשנן לו בעל פה את ה„קצות" (ספר „קצות החושן" המפורסם). רוב בניו וצאצאיו של ר׳ יחזקאל ניספו בשואה ונשארו בחיים רק מתי מעט.

משפחת דיאמנט הענפה

את משפחת דיאמנט הענפה והמסועפת כבר הזכרנו במדור: „משפחות וותיקות בעיירה" נוסיף כאן כמה פרטים. כמעט לכל האישים ממשפחה זו היו ספרי תורה שכתבו לעצמם. אצל סבי ר׳ שלמה זיזנובר היו שני ספרי תורה ובביתו היה מנין. ר׳ אברהם דיאמנט מסטרונגובה כתב ארבעה ספרי תורה והיה מפורסם בפזרונו לצדקה. וכן התנהגו רובם ככולם. עם כבוש גליציה, בשנת תרע״ה, על ידי הרוסים טפלו על משפחת ר׳ זלמן דיאמנט מוויסוקה אשמת ריגול לטובת האוסטרים ורק בנס לא אירע למשפחה כל רע. כאשר פרצו פרעות בסטריזוב על רקע עלילת דם (ראה ברשימתו של יצחק ברגלס) נפל בחלקו של ר׳ זלמן להיות מן הקרבנות הראשונים בכפר זה. גם פגיעות גופניות היו מנת חלקה של המשפחה. את אחד מבניו של ר׳ זלמן, יעקב (יעקל) שמו הפולנים במעצר־בית ורצו להרגו. יעקב הצליח להתחמק מן הבית לטחנת קמח עזובה והסתתר כל הלילה ב מ י ם — כלומר: היה שקוע כולו במים עד צוארו והודות לכך ניצל, כי הגוים לא העלו על דעתם לחפשו שם. למחרת בבוקר הצליח לקפוץ לרכבת שנסעה ליאסלו (עיר גליצאית ידועה) ומשם נמלט לגרמניה. כיום נמצא ר׳ יעקב דיאמנט בישראל יחד עם אשתו ובניו ונכדיו יחיו. ר׳ זלמן נפטר בכ״ט כסלו, תרצ״ז. אשתו, חנה־רחל וחמישה מתוך שמונת צאצאיו ניספו בשואה. ה.י.ד.

משה מוסלר

כוס היגונים ממנה רויותי בשנות השואה

שלווים ושקטים עברו עלי ועל משפחתי, השנים במטרו־פולין של בלגיה, העשירה והתרבותית. נמניתי עם חבר המורים ללמודים העבריים בבית הספר היסודי והתיכוני בשם „תחכמוני". שהשתייך לקהילה היהודית באנטוורפן. בית ספר זה, מוכר היה על ידי השלטון ושלטו בו שתי רשויות: הממשלתי והקהילתי. אולם, מלכות אחת לא נגעה בשניה. אנו, המורים ללמודי היהדות היינו, עברית, השפה ודקדוקה, תנ"ך. תלמוד, היסטוריה יהודית וכו'. עסקנו בשלנו והמורים ללמודי חול, פלמים לא יהודים, בשלהם.

פרנסתנו היתה מצויה. פרט למשכורת החודשית שקבלנו מהקהילה, השתכרנו גם משעורים פרטיים ולמוד „בר מצוה" לאלה מנערים שלא בקרו בבית הספר.

היחס מצד הצבור היהודי אלינו המורים, היה יחס של כבוד, ולא כיחס הצבור בפולין ל„מלמדים". ידוע ידעו, שמי שנתקבל למורה ב„תחכמוני" ראוי היה בגלל ידיעותיו לאיצטלה זו.

בעשירי למאי לשנת 1940 פלשו גיסות גרמניה לבלגיה. עוד קודם לכן, העיקה הרגשת אין אונים על הצבור היהודי בארץ זו. ידוע ידענו, שתחת יד גרמניה הנאצית יהיה מצבנו נואש. העשירים, בעלי דרכון בלגי או דרכון מיוחס אחר, הקדימו לעזוב את הארץ ואולם הרוב נשאר.

כעבור יומיים נפתח פתח הצלה. בין הראשונים הייתי, להידחק לתוך רכבת שעשתה את דרכה לכוון הגבול הצרפתי. ההרפתקאות שעברו עלינו בנסיעה זו תארתי בספור שפר־סמתי באחד העתונים בארץ המכיל פרטים אוטוביאוגרפיים מנסיעה זו.

עברנו כל צרפת וכעבור שמונה ימים, הגענו לכפר על גבול ספרד. הממשלה הצרפתית אכסנה אותנו בבתים עזובים ואף הקצתה לנו סעד חודשי.

בתחלה היה היחס אלינו כאל פליטים אומללים, שאנוסים היו לעזוב את כל רכושם ולברוח. אולם, אחרי שצרפת נוצחה והממשל עבר לידי משתפי פעולה עם גרמניה, נשתנה היחס אלינו לגמרי. תודות לתעמולה הגרמנית נשתנה גם יחס האוכלוסיה אלינו לרעה, כאלו רק אנחנו היהודים אשמים בתבוסתה...

פרט מענין: באחד הימים שמעתי איכרה משיחה לפי תומה. „סופם של היהודים הללו שהגיעו בהמוניהם לצרפת, יהיה, שיגרשו את כולם לפולין ארץ מוצאם, ושם ימצאו את מותם.." נבואה שנתקימה במלואה.

לעת עתה ישבנו שלווים באותו כפר ונואלנו להאמין, שבו נישאר עד בוא השלום. הקיץ קרב לקיצו והתכוננו לקראת החורף. כמאה ושמונים קילומטרים היינו מרוחקים מגבול ספרד. אולם לא עלה בדעתנו להסתכן ולעבור את הרי הפירנאים, כדי למצוא מחסה בספרד. המצב היה מעורפל. שמועות משמועות שונות התהלכו בין הפליטים. היו שאמרו, שהספרדים מוסרים אותם בידי הגרמנים, ואמנם קרו מקרים כאלה — והיו שספרו, שהשודדים בהרי הפיר־נאים, מפשיטים את בגדי הפליטים עד עורם ועוזבים אותם לשני החיות, או שמתים מקור ורעב במדבר ההרים.

ימים אחדים לפני ראש השנה תש"א. הוכנסנו למחנה פליטים ראשון. במחנה זה בילינו כשבעה חדשים. אין כאן המקום לתאר חיי המחנה בכפיפה אחת עם המוני אנשים — אמנם כולם אחינו בני ישראל — מכל קצווי ארופה, היו אלה חיי ניוון ובטלה, אלא, שעדיין היינו במדת מה, חופשיים לצאת ולבוא, ולא הכריחו אותנו לעבוד. רבים חזרו — בדרכים אסורות — לבלגיה, בגלל שהגיעו שמועות שאין שלטון גרמניה נוגע לרעה ביהודים, ואף מרשים להם לעבוד. יתירה מזה, רבים גם נתעשרו עושר רב... בסופו של דבר כל אלה אפרם פוזר על שדות טרבלינקי ואושוויץ.

במחנה זה התחלנו טועמים טעם רעב. לאושרי, עוד היתה מצויה הפרוטה בכיסי ועדיין ניתן היה להשיג מחוץ למחנה, משהו שהיה בו להשביע את הרעב.

בחודש אפריל 1941 הועברנו למחנה ריווסלט, לא רחוק מגבול ספרד. במחנה זה, חשנו מיד את השנוי שחל ביחס לפליטים היהודים על פי צו משלטון הכובש הגרמני. כאן במחנה זה, שלט הרעב בכל תוקפו. הכפן חרת את אותו־תיו בנפשנו. התהלכנו כצללים. אנסו אותנו לעבוד אולם לא עבודת פרך. כל אחד כפי כוחו. כאן המקום להעיר שרוב הפקידים והשומרים לא התעללו בנו, פרט למקרים בודדים, והיחס אלינו היה יחס הוגן, בהשוואה לתנאים ששררו בשאר ארצות הכבוש, ובעיקר במזרח אירופה.

תודות לידיעותי בשפות עבדתי בדואר המכתבים, והוטל עלי לעבור על המכתבים ולמחוק כל מה שעלול היה להוציא שם רע על ממשלת ווישי... מאליו מובן, שמחקתי מלה אחת

והשארתי שתים, לצאת ידי חובת הצנזור, והמקבל את המכתב ידע על בוריו את המצב שבו היינו נתונים...

בין המכתבים שעברו תחת ידי, מצאתי כתובתה של משפחה אחת, שהתגוררה באחת העירות באופן חופשי, שבנה היה תלמידי בבית הספר באנטוורפן.

פניתי לאם תלמידי — ידעתי שהיא אשת חיל ושתדלנית — ובקשתי ממנה, שתשתדל עבורי להתקבל אצל איכר בתור עוזר חקלאי, ועל סמך זה, ייתכן, שיעלה בידי להש־תחרר מן המחנה.

אשה זו, שהצילה את נפשי ואת נפשות ביתי, — לא נחה ולא שקטה עד שעלה בידה להשיג חוזה עבודה בשבילי. ובחידש אוגוסט באותה שנה, שוחררתי מהמחנה ועברתי לגור בכפר ללן בפלך טרבה, ונעשיתי פועל חקלאי.

מעיד אני על עצמי, שלא הצטינתי בעבודת שדה. וכי מנין הייתי יכול לדעת כיצד זורעים וכיצד חורשים? אבי לא היה בעל שדות וכרמים, בחדר לא למדנו חקלאות, ועל כל אלה, חיי המחנה אכלו את שארית כוחי. בכל זאת החזקתי מעמד ועבדתי.

עברו עוד שלושה חדשים, עד שעלה בידי לשחרר את רעיתי ואת ילדי. נעשינו תושבי כפר ומצבנו, בהתאם למקום ולזמן, היה מצוין. אלא, שפטור בלא כלום אי אפשר.

בגלל הטלטולים הרבים ובעיקר חיי המחנה גרמו, שאשתי חלתה וחייה תלויים היו זמן מה על בלימה. כיצד ואיך החלימה, בשעה ששרר מחסור בתרופות וגם באוכל מבריא ונוסף על זה המתיחות הנפשית והפחד התמידי שהיינו נתונים בו כל שעה, חידה היא בעיני עד היום.

משפחת פליטים אחת ויחידה היינו באותו כפר נידח וגם... יהודים. עלי להודות, שלמרות התעמולה מצד שלטון ווישי נגד היהודים — וכולם בכפר ידעו שיהודים אנו — אגב׳ כדאי להעיר שבני ובתי היטיבו לדבר צרפתית — על אף זאת היה היחס אלינו כאל אנשים אומללים שגורשו מביתם ומנחלתם על לא עון בכפם. תושבי הכפר לא מצאו בנו שום דופי, ותמכו בנו במכירת צרכי אוכל די ספוקנו.

בעירה הסמוכה גרו משפחות יהודיות אחדות, פליטים כמונו, שהגיעו אתנו מבלגיה, ואחדים מהחלק הצרפתי שהיה כבוש בידי הגרמנים. לעתים תכופות, בקרנו בעירה והם באו אלינו לביקור. כמעט שנה שלמה עברה עלינו באותו כפר במנוחה יחסית. רק הדים קלושים הגיעו לאזנינו ממה שהשלטון הגרמני — ואתו שלטון ווישי שהיה כפוף לו — זומם נגדנו.

על מצב היהודים בארצות הכבושות כמעט שלא הגיע אלינו דבר. בדעתו של מי יכול היה לעלות, שאי שם באירופה נגזר כליה על כל מי שבשם יהודי יכונה?

הגיע היום שגם עלינו המאושרים המעטים, שמצאו מחסה ברחבי צרפת, יצאה גזרה זו ורק מעטים, מעטים מאד, זכו להינצל ממנה.

עם עלות השחר של החמשה עשר לאוגוסט שנת ארבעים ושתים, העיר אותי האיכר מעבידי משנתי, אגב הערה, ששוטרים ממתינים לי בחצר.

לא היה מקום לברוח ואף לא עלה בדעתי לחשוב שנשקפת לי סכנה. קופה של שרצים לא היתה תלויה מאחורי. לא עסקתי בשוק שחור ולא חוויתי את דעתי בעניני המדינה. חשתי את עצמי הף מכל עוון ומשום מה עלי לברוח?

טירונים היינו, תמימים באמונתנו כילדים, שקים צדק בעולם, ובגלל זה שלמו מיליונים מאחינו בחייהם.

הג׳נדרמים לא אסרו את ידי באזיקים, עזרו לי לארוז את חפצי, ועל שאלתי למה ועל מה הם לוקחים אותי? ענו בשפה רפה: צו מגבוה להעביר אותי לאיזה מקום.

הובאתי לכפר מגורי, ושם כבר מצאתי את אשתי וילדי מחכים לי, מוקפים שוטרים כמוני. הוליכו אותנו לעיירה הסמוכה, ושם מצאנו את כל היהודים מכונסים במשטרה.

התושבים הצרפתים עמדו חבורות חבורות והסתכלו בנו. היו ביניהם שהביעו מורת רוחם בפרהסיה על מאסרנו. כמעט כולם, השתתפו בצערנו והאשימו את השלטון הגרמני שהשתלט על ארצם המדכא גם אותם.

אותו יום נאסרו בכל רחבי צרפת היהודים נתיני פולין, גרמניה, טשכיה, ושאר ארצות הכבוש, פרט ליהודים אזרחי צרפת ובלגיה. בערים אחרות, הודיעו הפקידים, שהשתיכו למחתרת, ליהודים, מה שצפוי להם. רק מעטים האמינו והתחבאו. ואולם רובם לא מצאו מקום להתחבא, ואולי גם לא האמינו שאמנם הגזרה תוצא לפועל.

הובלנו לעיר המחוז ושם מצאנו עדה בת מאתים יהודים ויותר, שנאסרו בעירות ובכפרים. רובם לא טעמו עד אז טעם מחנה, ולא שערו בנפשם שזוהי התחנה האחרונה בחייהם. אדישות וחוסר מעש, ובעיקר אי הידיעה מה שצפוי לנו, היו בעוכרינו. במעט אומץ לב, ניתן היה להציל את הנפש, אלא שקהו חושנו ויצר החיים ניטל מאתנו. שר האומה הפקיר אותנו להריגה ויד השטן היתה על העליונה.

הובאנו למחנה גירס, הידוע לשמצה בין המעטים ששרדו בחיים. במחנה זה, כלו ומתו משופרא דשופרא של קהלת היהודים ממנהים שבגרמניה, שהוגלו שמה על פי פקודת הגרמנים בשנת הארבעים אחרי כבוש צרפת.

מחנה זה המשתרע לרגלי הרי הפירנאים טובע ביון הביצות בחדשי החורף.

קהילת מנהים שהוכנסה למחנה זה בעיצומו של החורף, לא החזיקה מעמד במזג אוויר קשה ומתו כזבובים עם בוא הקור הראשון, בעיקר ילדים וזקנים. עדות אלמת לטרגדיה נוראה זו, הנם מאות תילי עפר — עלובים אלה, אף לא זכו למצבת אבן כשאר מיליוני אחיהם בגיא ההריגה במחנות פולין — שתחתם קבורים האלמונים שנפחו את נשמתם בחבל מקולל זה.

למחנה זה הובאנו. אין מלים בפי למסור הרגשתנו. אחרי שנסגרו עלינו שערי המחנה השומרים התיחסו אלינו כאלו

היינו אבק דרכים, והפקידים מטעם ממשלת ווישי, נהגו בנו כאלו מחנה פושעים לפניהם, העלולים להפוך את סדרי המדינה ואולי גם להרוג את העומדים בראשה...

אפעלפי שמלומדים היינו קצת בהיי מחנה, בתת הכרתנו חשנו, שאם לא יעלה בידינו להשתחרר בעודנו בחיים ממחנה זה, הננו אבודים. דכאון ויאוש, אזלת יד ודעיכת כל תקווה להינצל מצפורני חית האדם, השתלטה עלינו.

יומיים כמעט שלא בא אוכל אל פי, התהלכתי כמוכה סהרורים מצריף אל צריף והתבוננתי בפני אחי ואחיותי, שרידי כל הגלויות של מזרח ומערב אירופה. צאן טבחה, וילדינו שיות אלמות הנגררות אחרי אמותיהן, לדשן אי שם את האדמה הצמאה בגופם. מקור הדמעות יבש, והשמים על ראשנו נחושת. אפסה כל תקוה.

בין המוני הפליטים נפגשתי עם בעל נכדתה של פרל גרטנר מסטריזוב, בנו של הרב מבריזוב — שמו כמדומני יעקב יצחק וובר — גם הוא תושב אנטוורפן שנקלע לצרפת ונתפס עם שאר הפליטים. דרשנו אחד בשלום חברו בשפה רפה וכל אחד פנה לעברו. חדור היה אמונה חזקה שנצא בשלום ממחנה זה. לא ייתכן שיד הרשע תעשה ככל העולה על רוחה. אשתו וילדיו — אחד מבניו גדל פאות ארוכות — שמו בו את מבטחם. זכות אביו הרב וזכות כל הצדיקים תעמוד להם. מי יתן ואמונתו זו לא תכזב.

בינתים, התודעתי אל הרב אנסבכר, שהכרתי ממחנה ריווסלט. גם הוא הובא למחנה זה ולעת עתה, שמש בתור רב המחנה. גם הוא, משוכנע היה שמגרשים אותנו לאיזה מחנה בפולין ואין שום חשש לחיינו...

מה גדולה היתה תמימותו של רב זה להאמין, שהגרמנים עדיין הם בחזקת בני אדם, שזיק רחמים בוער בלבם...

כיוון שידע שעסקתי בהוראת עברית, עלה רעיון בלבו לארגן קבוצת לומדים ועל ידי כך, שמא יימצא פתח הצלה גם בשבילי, כאחד מכלי קודש. במחנה הסתובב סוג אנשים, שלעת עתה גזרת הגרוש לא חלה עליהם, כגון בעלי אזרחות דרום אמריקאית, חיילים יהודים שנלחמו בצבא צרפת ועוד. הוא הבטיח לי שיעשה כל מה שביכולתו להציל אותי מגרוש.

טילנו לאורך גדר המחנה ואגב הליכה, בקש ממני לבאר לו כללי בנין נפעל ופיעל. אם עלה אז בידי לבאר באר היטב את הכללים, מספקני מאד בכל אופן מצאתי ענין לגרש את ההרהורים המענים מלבי ולשכוח ויהא זה רק לשעה קלה, מה שצפוי לנו. נחמה פורתא.

למחרת היום, נקראנו להתיצב לפני הפקידים הצרפתיים שמספרם הוכפל, אחד אחד, וההלו החליטו על גורלנו ועתידנו. הפעם, ראו עיני חרבו של מלאך המות בדמות פקיד שבהרמת אצבע גוזר על חיי אדם.

יהודי, מיוצאי גרמניה, נקרא להתיצב, וכשעמד לפני הפקיד ועוד טרם הרים הלה את ידו לשבט או לחסד, צנח האיש ומת. הרופא מהר אליו, אלא שטרחתו היתה טרחת שוא. על אדמת צרפת, נתווסף תל עפר, שבו טמונה גופת יהודי אלמוני, שאפרו לא פוזר והיא תעמוד לקץ הימים...

גם אני ומשפחתי עברנו לפני פקיד זה, ודיננו יצא, להשאר לעת עתה במחנה, בגלל ספקות שהתעוררו בנוגע לאזרחותי. הספקות הללו, הן הן גרמו, שעדיין אנו נמנים בין החיים.

בינתים, יצאו המשלוחים ממחנה זה — ביניהם, בנו של הרב מברזוב עם משפחתו, ועוד מכרים מבלגיה — לכוון בלתי ידוע. האמת נתנה להאמר, שגם הצרפתים לא ידעו את יעד המשלוחים הללו. מעטה של סודיות וערפול, עטף מבצעים אלה. בסופו של דבר, האמת לאמתה תישאר בגדר סוד, שרק מעטים באו עד חוקרה, וההלו, אי שמתו כבר, או שמתבישים להודות שאמנם ידעו את תכליתה. ומשום כך סתמו את פיהם מים. זהו כתם שאין להסירו, שנדבק בגוף האומה, ומוטב שלא ייודע עולמית.

שבועיים נשארנו במחנה גירס ובבוקר לא עבות הודיעו לנו — קבוצה של חמשים ששים נפשות — שמעבירים אותנו למחנה ריווסלט, ושם יחליטו אם לשבט אנו או לחסד.

בקבוצה זו, היה גם רב אחד מגדולי גרמניה, נשים משומדות, שהצלב היה תלוי להן על צווארן כדי שיהא נראה לעין, והשאר. שאזרחיותם היתה מוטלת בספק. גם אני שייך הייתי לקבוצה זו.

אותו ערב, טרם צאתנו לדרך, נתכבדנו בסעודה, כזו, הניתנת רק לנידונים לתליה... ממש לא האמנו למראה עינינו. אף מנת עישון, שקשה היה להשיג בכסף, ניתנה לנו. אולם מצד שני, עברנו בדיקה יסודית על ידי המשטרה, שלקחו מאתנו כל כלי, שעלול לסכן את חיינו, כלומר, להמית את עצמנו מדעת וגם תרופות, מחשש הרעלה...

שומרים מזוינים בנשק חם, שמרו עלינו שלא נבוא במגע עם שאר הפליטים ורק הרב אנסבכר וכוהן נוצרי, הורשו לגשת אלינו. כל אותו ליל, ישבתי בחברתו של הרב ושוחחנו על כל מה שהיה לו יחס ליהדות, פרט לגורלי המחכה לי. משהאיר השחר, נצטווינו לעלות על מכוניות, שהובילו אותנו לתחנת הרכבת.

אחרי שעה של נסיעה, נוכחנו, שאמנם לכוון מחנה ריווסלט אנו נוסעים, והוקל לנו. מחנה זה, שבו ביליתי כמעט שנה, מוכר היה לי היטב, וסבור הייתי כיוון שניצלנו ממלתעות מחנה גירס יימצא לנו פתח, ויהא אף צר כפתחו של מחט, להימלט בפעם שניה ממחנה זה. שוב פעמה בי הרגשת תקווה. תהפוכות הגורל מי יודע ?...

בהגיענו, אחרי נסיעה של שעות אחדות למחנה, נתקלתי במכר מאנטוורפן, אחד מאותם היהודים חדורי אמונה, שיש „מנהיג לבירה". משראה אותי, ממש נפל על צווארי — במדת מה תמכתי בו, כי רק זה מקרוב הגיע לבלגיה, ועדיין לא הספיק לבסס לו מעמד — ויהודי זה, שלא ידע לקרוא שום שפה זרה, פרט ליידיש, אחרי ששמע ממני מה שעבר עלי במחנה גירס, יעצני, מה עלי לטעון בעמדי לפני הפקידים החולשים על גורלי.

הוא עצמו, לא זכה להציל את חייו, אולם אותי ואת משפחתי, הציל בעצתו. שמו שמור בזכרוני כל עוד בחיים חיתי.

וכאן עלי להבהיר את הענין. היתה בידי תעודת נישו־אין, שקבלתי ביום נישואי האזרחיים, בעיר אדריאה־ברה בטרנסילווניה. בתעודה זו, לא נזכר שם ארץ מוצאי, הינו פולין, תודת לשוחד, שחותני שם בידי הפקיד הרומני שלא לעכב את הנישואין. נוסף על זה היה בידי אשתי דרכון רומני, שעבר אמנם זמנו — אולם כשר בתכלית הכשרות, אחרי תקון קל שהכנסתי בו ברגע אחרון... — וכן תעודת לידה של בני ובתי שנולדו בבלגיה.

בהגיע תורי לעמוד לפני הפקיד שהחליט על גורל כל אחד אם להישלח או בהתאם לחוק, לפטור אותו מגרוש, טענתי, שאזרח רומני אני וילדי הנם אזרחי בלגיה, ולפי ההוראות שהוציאה ממשלת ווישי, אין הגירוש חל עלינו.

הפקיד טען — הוא הסתמך על זה שמצא רשום עוד מלפני שנה בפנקס המחנה — שאזרח פולין אני, ויצא דיני לגרוש, אולם אשתי וילדי חופשים הנם... אולם אני בשלי, טעות כאן! מעודי לא הייתי בפולין...

נלחמתי על נפשי. לא די שסבלנו בארץ בה נולדנו, גם אחרי שעזבנו אותה ומתכחשים לה, מוסיפה היא לרדוף אחרינו.

בסופו של דבר, החליט הפקיד בלי שידעתי זאת, למסור את הדבר לועדת הברור. בצאתי מן הפקיד נפגשתי באברהם (אביש) קנר. הוא החליט לברוח מן המחנה, הוא לא יחכה עד שיביאו אותו לפני הועדה. יש לו די כסף לשחד את השומרים, והעיקר משפחתו אינה כאן, יחידי הוא. ואמנם, עוד באותו יום נעלם מן המחנה.

בינתים, הגיע ראש השנה שנת תש״ג. בערב, התכנסנו, לתפלה באחד הצריפים. אין מלים בפי, לתאר תפלה זו והדמעות שנשפכו בשעת אמירת ובכן תן פחדך... על סף החיים בקשנו על נפשנו. נשמתנו פרפרה והתחננה. אראלים ומצוקים שתפו את עצמם בתחינתנו שבקעה שערי שמים. מי מאתנו יזכה שתתקבל תפלתו?

עם עלות השחר של יום ב׳ דראש השנה תש״ג. עבר קול בצריפים

„קומו וצאו עם מטלטליכם וצרורותיכם, התיצבו על מגרש המפקד. מהרו!״

כשש מאות איש ואשה, זקנים וזקנות, צעירים וצעירות, ילדים ונערים, צבור אומללים שעונה במחנות, שסבל עוני וכפן, נדרס על ידי שוטרים ושומרים מטומטמי לב וחסרי זיק רחמים, התיצבו על יד מטלטליהם על המגרש, מצפים לגזר דינם.

שמש דרומית, הפציעה את קרניה על ההמון המדוכא, וצוקי הפירנאים האירו באור מבהיק. זו הפעם השניה בהיסטוריה, שמסתכלים הם בהמוני יהודים החונים ל־רגליהם.

לפני ארבע מאות שנה בערך, הסתכלו בהמוני יהודים, בעוזבם את ספרד, הנמצאת בעברם השני, בלכתם בגולה לעבר צרפת. עתה מקיאה אותם גם צרפת. אלפים נפחו את נשמתם בדרך, וגם עתה, רבים, הוי רבים החללים, המסמנים דרך זו.

ישבנו על צרורותינו וחכינו. כל אחד שקוע בהרהורי נפשו וחשבון עולמו. סוף סוף, הגיעו אלה, שחיינו היו נתונים בידיהם. עמדנו לפי אותיות האלף בית של שמותנו. הפקיד עם רשימה בידו, קרא בשם האיש, וזה ששמו נקרא, עבר לצד אחר, שהיה מגודר ומשומר על ידי שוטרים מזוינים. כמעט שלא הבחנתי, בשעה שהפקיד קרב לאותה קבוצה שבה עמדתי עם משפחתי. חושי נתבלבלו, במשותק תהו עיני בחלל.

לפתע התעוררתי והבחנתי, שהפקיד עבר לקבוצה שעמדה אחרינו. לא אני ולא בני ביתי, נקראנו לעבור לצד השני. האומנם ניצלנו? צנחתי ארצה ושפתי מלמלו כעין תפלה שאינה בשום סידור. הודיה בת מלים מעטות, שרק בשעה כזו פורצת מן הלב, החש את הסכנה הזוממת לחייו.

משש מאות איש שעמדו על הכיכר, רק עשרים וששה ניצלנו מגרוש באותו יום. בזכות מי? בזכות מה? הנזכה גם לצאת מן המחנה ולהשתחרר מן הסיוטים הכבדים שהעיקו ושרטו שרטות אנושות בנשמתנו? תעלומות הגורל מי ידע?

עם שקיעת החמה, לווינו בעינינו את אחינו ואחיותינו, שהוסעו במכוניות לתחנת הרכבת לאי שם, שרק מעטים, יחידי סגולה, זכו לחזור משם.

יומים אחר כך, זכיתי להשתחרר מן המחנה עם בני ביתי. חזרנו לכפרנו. אולם בזה לא תמה פרשת סבלנו.

בחודש נוובמבר אותה שנה, נכבשה צרפת כולה על ידי הגרמנים ויד הכובש נחה עלינו במלוא כובדה. אימת הגרוש נהיתה עכשו ממשית יותר. כל הדרכים סגורות. לא ידענו מנוחה, לא ביום ולא בלילה. חיינו תלויים היו על נימה דקה ואנו לא ידענו. לאשרנו, עמדו שכננו האיכרים לצדנו, ולא פעם מצאנו מחסה בבתיהם.

לעתים תכופות התגנבתי לבית איכר והאזנתי לש־דורים מלונדון. הקשבתי לתאור השמדת קהלת ביאליסטוק מפי עד ראיה. התאור היה כה מזעזע, שבקושי יכולתי לחזור לביתי.

ספרתי לבני ביתי מה ששמעו אזני. הם לא רצו להאמין, וגם אני פקפקתי באמיתת הידיעה. זוהי תעמולה נגד הגרמנים אמרה אשתי. לא ייתכן שיהרגו מספר כה גדול של יהודים על לא עוון. תקופת ימי הבינים עברה ללא שוב. כה תמימים היינו...

שנה וחצי, עברו עלינו מתוך פחד תמידי, ועד היום, חידה היא בעיני, כיצד עלה בידינו להינצל מיד הזדונה.

בכוונה, נמנע אני מלפרט כל מה שעבר עלינו, מאז ששוחררנו ממחנה ריווסלא בפעם שניה. אם אמנם אנוסים היינו לעבור מבית אכר אחד לשני, להתחבא בגרנות ופעם אף הייתי נתון בסכנה ממש להתפס על ידי המשטרה הצרפתית, כל זה, היא כטפה מן הים, לעומת מה שסבלו המגורשים למזרח, עוד טרם מצאו את מותם בתאי הגז.

לאשרנו, נשתנה יחס התושבים הצרפתים אלינו, בעיקר, בעירות ובכפרים, והם עזרו לנו להסתר מעיני הכובש הגרמני.

בחודש אוגוסט שנת ארבעים וארבע, מוגר שלטון הרשע במחוזנו, והגיעה שעת חרותנו. מעתה, שוב התהלכנו בקומה זקופה, בדומה לשאר תושבי המדינה. במאי, ארבעים וחמש, חזרנו לאנטוורפן עיר מגורנו, ואולם להוותי, לא מצאתי את שתי אחיותי ומשפחותיהן בחיים. אחותי, שרה ולאה ואחי יואל, מצאו את מנוחתם אי שם בפולין בגי ההרגה, עם שאר קדושי עמנו. כמו כן אחי אברהם עם משפחתו.

בחודש אדר תש״ה. עליתי ארצה אל בני ובתי שהקדימו לעלות. ברוך שהחינו וקימנו לקיים מצות עליה וישיבת בה. שנים אחדות שמשתי בהוראה בבית ספר תיכון ובאולפן הר כנען, בגלל מחלתי אנוס הייתי לפרוש מהוראה וברוך המקום שזיכני לראות בשגשוג ארצנו. בני, הנו חבר בקבוץ דתי בעמק בית שאן, ובתי נשואה לפקיד בנק יהיא עצמה, נמנית על סגל פקידי ממשלתנו. ילדיהם, נכדי, כן יחיו, כולם, פרט לאחד נולדו בארץ והם נחמתנו בחיינו כאן.

שלמה יחלומי (דיאמנט) /

עֲלֵי סַף בֵּית הַשַּׁחַת...*)

עֲלֵי סַף בֵּית הַשַּׁחַת עָמַדְתִּי,
וָאֵרֶא תְּהוֹם אֲבַדּוֹן וּנְשִׁיָּה;
וָאֶשְׁתּוֹמֵם וַחֲרָדָה חָרַדְתִּי:
הַאוֹבַד פֹּה בְּאֶרֶץ שְׁמָמָה וְצִיָּה?

כְּפֶסַע הָיָה בֵּינִי וּבֵין הַמָּוֶת,
כְּבָר לִרְצוֹנִי הָאַחֲרוֹן נִשְׁאַלְתִּי...
וָאֶתְוַדֶּה דוֹם עֲלֵי חֵטְא וְעָוֶת,
וּבְאֶגְלֵי דִמְעָה נַפְשִׁי טָבַלְתִּי.

מַה נּוֹרָא זֶה הָעֵמֶק הַבָּכָא!
אִם מָוֶת גָּזַרְתָּ אֵלִי, אֵל רָם —
אַךְ לֹא פֹּה, לֹא פֹּה בְּפִנָּה נִדָּחָה —
הַחֲיֵינִי עֲדֵי אָבֹא לְבֵיתִי וָשָׁם...

וְהִנֵּה קִיבֵּל אֵל חַי אֶת הַתְּפִילָּה
וּמַלְאַךְ הַמָּוֶת בִּי לֹא פָגַע;
לָכֵן אֶתֵּן לוֹ שֶׁבַח וּתְהִלָּה
וְאוֹדֶה לָאֵל עַל כָּל רֶגַע וָרֶגַע.

ניסן, תש״ב.
„קולכוז טרודוביק״, מחוז דז׳מבול
רוסיה הקזקסטנית.

*) כתבתי אחר שת״ל קמתי ממחלת הטיפוס, חרף החלטתו „הסופית״ של הרופא, שאמר לי: „פומריאש״ (תמות)...

שלמה יחלומי (דיאמנט) /

שָׁלֹשׁ שָׁנִים *)

שָׁלֹשׁ שָׁנִים לֹא רָאִיתִי בַּיִת,
שָׁלֹשׁ שָׁנִים נָע וָנָד הִנֵּנִי;
שָׁלֹשׁ שָׁנִים לַחְמִי מָרוֹר כְּזַיִת,
שָׁלֹשׁ שָׁנִים נָדְדָה שְׁנָתִי מֵעֵינַי.

שָׁלֹשׁ שָׁנִים חַיַּי אֵינָם חַיִּים,
שָׁלֹשׁ שָׁנִים יוֹמִי חֹשֶׁךְ כְּלֵילִי;
שָׁלֹשׁ שָׁנִים עֵינִי יוֹרְדָה מַּיִם—
שָׁלֹשׁ שָׁנִים יִסַּרְתַּנִי אֵלִי!...

שָׁלֹשׁ שָׁנִים אַךְ רָעָה רְדָפַתְנִי:
מַאֲסָר, עַבְדוּת, חוֹלָאִים וְצָרוֹת —
עַל־מֶה אֱלוֹקַי כָּל זֹאת בָּאַתְנִי?
וְכַמָּה שְׁנוֹת צַעַר עוֹד לִי נִשְׁאָרוֹת?...

שָׁלֹשׁ שָׁנִים דָּמִי נִשְׁפַּךְ כַּמַּיִם —
פְּדֵנִי חִישׁ מַהֵר אֵלִי בַּשָּׁמַיִם — — —

„טרודוביק״, תש״ג.

*) במלאת שלש שנים לנדודי ברוסיה הסובייטית.

שלמה יהלומי (דיאמנט)

שבעה ראשי שנים

(זכרונות מעמק הבכא)

באימה ויראה.

ראש־השנה, שנת ת״ש. בז׳ווסטיק (גליציה המערבית).

היו אלה ימים נוראים ממש. רק ארבעה ימים עברו מאז נכנסו קלגסי היטלר לעיירה וכבר עלה בידם להשליט את סדריהם החדשים ב„דייקנות גרמנית". היינו: להראות את ידם החזקה, הטמאה, בארגון „יעיל" של המשטרה ולהטיל אימתם ופחדם על כל הסביבה. רוב יהודי העיירה כבר הספיקו ללמוד מן נסיון אישי „סדר" זה מהו; אחד הצעדים הראשונים של הנאצים היה היפוכו של בית הכנסת למחסן, ובחלקו — לרפת. מלבד הדאגות האישיות המשפחתיות — היתה דאגת כל הדאגות: הימים הנוראים הממשמשים ובאים. נוצרים „טובים" מסרו מפה לאוזן, לידידיהם היהודים, שהנאצים מתכוננים להתעולל ביהודים ולהשתולל דווקא בימים אלה. אבל למרות הסיכון הגדול, לא עלה על דעת מישהו לוותר על תפילה ותקיעת־שופר בציבור. „לא בחיי הנאצים יהיה דבר כזה"! — אמר ר׳ משה וולטר. היהודי התמים הזה, מחסידיו של הרבי ר׳ יצחק מסטוצ׳ין, מגזע רופשיץ, לא האמין בשום אופן שהמלחמה כבר התחילה... כשפגשתיו ביום הראשון למלחמה — אחרי אשר כבר ראינו בשמי העיירה מפציצים גרמניים ואמרתי לו: „נו, ר׳ משה?!" — פתח את ידו השעירה והראה באצבעו באמצע היד הפתוחה, ואמר: „כאן תצמחנה לי שערות, אם תהי מלחמה"!... הרי הרבי אמר בהחלטיות שלא תהיה מלחמה"!... ר׳ משה, ועוד רבים כמוהו, היו בטוחים שעוד מעט ונראה במפלתם של הנאצים ולכן אסור לנו להירתע מהם, ולא להתפלל במנין, כי כל ימינו נבוש ונכלם ולא נוכל לסלוח לעצמנו, שלא עמדנו בנסיון. הוחלט איפוא לארגן כמה מנינים.

שלא לעורר חמת המציק, סידרנו בתי תפילה בסמטאות עקומות וסתם פינות נדחות, שלא היו חסיות בבז׳ווסטיק. נקטנו אמצעיזהירות ככל האפשר. העמדנו משמרות בחוץ בכל פינות הבית בו התפללו. בכל צד עמדה ילדה והתבוננה סביבה אם לא מתקרב איזה נאצי. כשלושים מטר ממנה עמדה ילדה שניה — עד למרחק של מאה מטר בערך. והיה אם ראתה אחת הילדות שאחד מהני כלבין דחצופין מתקרב — הודיעה לחברתה, וזו לחברתה, עד שהידיעה הגיעה למתפללים. ברגע זה הפסיקו את התפילה והיינו מוכנים „על כל צרה שלא תבוא" כאשר קיבלנו אות ארגעה, המשכנו בתפילה באימה וביראה, יראה עילאה ויראה תתאה, עד גמר התפילה.

קשה מאד היתה תפילה זו וקשים ממנה היו הלבטים הנפשיים והספיקות שכרסמו, בעל כרחך, את הגוף והנפש גם יחד: איזה מרחק משווע בין „ידבר עמים תחתנו ולאומים תחת רגלנו", לבין המציאות המרה! מה רב הדרך מ„ובכן תן פחדך ה׳ אלוקינו על כל מעשיך" עד „למשמרות בחוץ... ובכל זאת, כאשר גמרנו בלי מכשול רציני את תפילתנו, הודינו לאל ושרנו בניגון רופשיצאי: „היום תאמצנו", כאילו לא קרה כלום. רק אחד היה שלא שר באותו מעמד: ר׳ פישל גולדמן, אחד המשכילים מהדור הישן, שהיה פסימסטן, רואה שחורות מטבעו, וכה אמר: אילו ידעתי שלפחות החצי מאלה שמתפללים כאן, ישארו בחיים לאחר המלחמה — הייתי שר כמוכם. מכיון שאני מסופק בזה מאד — עלי לבי דווי. הפעם צדק הפסימיסטן. הה! ועוד איך צדק?! מקרוב לארבעים נפש, איש ואשה, שהתפללו אז יחד אתי, נשאר בחיים רק הש״ץ בלבד: כותב הרשימה הזאת — — —

בבית הכלא.

ראש השנה, שנת תש״א, בבית הכלא האודיסאי.

בין ראש־השנה, שנת ת״ש, לראש־השנה, שנת תש״א, עברתי כברת־ארץ לא קטנה והחלפתי „מקום מגורי" כמה פעמים. יותר ממשהו קרה בינתיים. זמן מסוים הייתי בחסותם „האדיבה" של הנאצים; שבועיים „נחתי" באחד החדרים שבבית המשפט שבלינסק (גליציה) כשאנשי נקו״ד שומרים עלי שלא תיפול משערת ראשי ארצה... שלושה חדשים „ביליתי" בלבוב, בבית הכלא המפורסם — לאוו דוקא לשבח — „בריגידקי"; משם עברתי — כלומר: העבירוני — ל„דירה חדשה": לבית הכלא האודיסאי שברוסיה החופשית. באותו מקום חגותי את הימים נוראים וחג הסוכות של שנת תש״א. כשבועיים לפני ראש־השנה שוחרר מתפקידו המנהל האוקראיני של בית הכלא, וסילי איבנוביץ, ובמקומו בא היהודי גריגורי (גרשון?) איסקוביץ. עם בואו הרגשנו איזו פעילות בכתלי בית הכלא. לא היה כמעט תא אחד שלא הוציאו ממנו כמה אסירים והושיבו אחרים במקומם. אחינו בני ישראל, כשם שרואים צל הרים כהרים — כך רואים צל ישועה כישועה. ומכיון שברוב התאים שחלו השינויים, נשארו רק היהודים — ולא פחות מעשרה יהודים — היו כאלה שראו בזה לא מקרה סתם, אלא כוונה ברורה של המנהל החדש, שהוא אחד משלנו. אמור אמרו: רוצה הוא שהגויים לא יפריעו לנו ונוכל להתפלל בראש־השנה כחפץ לבנו.

איני יודע מה היה בתאים אחרים — וודאי היו בכל תא יהודים שומרי־אמונים שהתפללו — בתא שלנו הייתי אני המזכה את האסירים, „יושבי חושך וצלמות". „מחזורים" ו„סידורים" לא היו לנו, אבל נעזרתי בכוח זכרוני, שחנני בו השם; יודע אני כמה נוסחות: נוסח רופשיץ, דינוב,

צנדז, מונקטש, סדיגורה — אבל אז לא התפללתי באף אחד מהנוסחאות האלה; התפללנו בנוסח מיוחד במינו, חדש לגמרי: תוצרת בית־הכלא. כל מלה טבעה בדם ודמע ובכאב עמוק מני תהום רבה! הפעם לא שרנו בגמר התפילה: „היום תאמצנו". במקום שירה נשמעה מפי כולם אנחה כבדה.

בקולכוז סוביטי.

ראש־השנה תש"ב. קולכוז „מוקרי מיידן", על יד סרטוב.

עברה שנה עשירת מאורעות. במשך השנה הספקתי לקבל את ה„סרוק" (פסק דין של „בית המשפט"), שחברי קגאוני בו. רק שלש שנים עבודת פרך במחנות־סיביר. הרוסים אמרו: „דז'יצקי סרוק" — כלומר: רק ילד מקבל עונש קטן כזה... אחרי חג הסוכות התחילו המסעות. קצת „בית הבראה" בבית־הכלא שבחרקוב; „טיול" ברחבי מחוז ארכנג־ילסק תשעה חדשים במחנות עבודה שונים וסתם „חיי־נופש"; חנינה על סמך ההסכם עם גינירל שיקורסקי; טלטולים ממקום למקום, מתחנה לתחנה: וולוגדה־גורקי־ירוסלב — עד שהגעתי עם עוד חברים לצרה לקולכוז „מוקרי מיידן". למרות היותנו כבר חפשים ומשוחררים, כביכול, היה יותר קשה להתפלל בציבור מאשר במאסר. הבריגאדיר, שאכאנוב, איים בכל מיני איומים שלא נבטל את ימי העבודה בימים הנוראים ורובם ככולם פחדו להמרות את פיו. רק בליל ראש־השנה התפללנו בציבור. ואולם בשני ימי ראש־השנה התפללתי ביחידות בביתה של אשה רוסיה אדוקה, שהעמידה לרשותי את חדרה למשך שעתיים. בעשרת ימי תשובה נקראנו פתאום לעיר סרגטש, להתגייס לצבאו של גינירל אנדרס — כך נאמר לנו. חששתי שאצטרך לנסוע ביום הכיפורים, יהגם שהיה זה רגיל וטבעי בההלט שכל רכבת נסעה חצי יום ועמדה יומיים... והיו סיכויים שביום כיפור נשבות באיזה מקום — חששתי שמא יגרום מזלנו שדווקא ברכבת זו יקרה נס והיא תמשיך את דרכה בלי מכשול בדרך. אבל תודה לאל ש„עולם כמנהגו נהג" והגענו לעיר הגדולה ארזמס בערב יום כיפור וכל יום כיפור עמדנו, והמשכנו במסענו רק במוצאי יו"כ. בינתיים היה לי — אם אפשר להתבטאות כך על יום הדין הנורא — יום כיפור שמח. בתחנת הרכבת הגדולה של ארזמס, שהמתה מאנשים, נשים וטף, חיילים ואזרחים סתם — עמדו יהודים מוכים ומעונים, שבורים ורצוצים, התפללו והודו לשם על החסד, שאיפשר להם להתפלל בקרן זווית, להתוודות לפניו בהכנעה רבה ולהכות: „על חטא שחטאנו לפניך"!...

טוב, התפללו.

ראש־השנה, תש"ג. קיש־מיש, מחוז טקמק, קאזקסטן.

אחרי שהייתי זמן מסויים בצבא אנדרס וטולטלתי ממקום למקום, כמעט בכל קצווי קזקסטן, אוזבקסטן, טאד־ז'יקסטן — באתי, יחד עם מספר רב של גולים, לקיש־מיש, אשר על יד טקמק. שם חלו אנשינו יהודים ולא יהודים, במחלת הטיפוס ויותר מחמישים איש מתו. החל מאחר הפסח עבדתי בקולכוז „טרודוביק", ואחר כך באחד מסניפיו, כל סוגי עבודות. כשהתקרבו הימים הנוראים לא היה לנו צל של ספק שיפריעו לנו להתפלל. התכוונו לארגן תפילה בציבור בקיש־מיש, מקום שגרו גם יהודים מרוסיה, שברחו מהמקומות שכבשום הנאצים ומצאו כאן את מקלטם — והיו צמאים לקצת „אידישקייט". שבוע לפני הימים הנוראים הופתעתי פתאום בהיכנס אלי הבריגדיר בוגומולוב, כשבפיו בשורה לא משמחת, כי הוחלט להעביר חלק מאנשינו לקול־כוז אחר, ושמו: טשיק פר, ובין האנשים המיועדים להעברה גם אני. בשורה זו הציקה לי עד מאד, כי חששתי שאם אעבור למקום אחר, לא יהיה כאן מי שיארגן מנין ויתפלל בקיש־מיש. בדלית ברירה ארזתי קודם כל את חפצי ונסעתי לקיש־מיש, מרכז הקולכוז, בחשבי שבקיש־מיש אחליט מה לעשות. כשבאתי לקיש־מיש נכנסתי לאחד היהודים ומצאתי שם אוצר גדול: ספר מלכים. שמחתי שמחה גדולה כעל כל הון. כי מאז הכניסוני לבית הכלא בשנת ת"ש לא היה לי שום ספר מספרי קודש בידי. נזכרתי מה שמובא בספרים שיש מהגדולים שנהגו שאם היה להם איזה ספק בענין מסויים איך לנהוג, פתחו איזה ספר ולפי הפסוק שמצאו כך עשו. פתחתי את ספר מלכים ומצאתי, בדף שפתחתי, תפילתו של המלך שלמה. אמרתי לנפשי: גם שמי שלמה — רואה אני בזה רמז ברור שעלי להשאר בקיש־מיש כדי שנתפלל בראש־השנה והיהודים ישמעו את תפילת שלמה — כלומר: תפילתי... חמקתי איפוא מהנסיעה לטשיק־פר, המקום שלשם נשלחו חלק מעובדי הקולכוז, ונשארתי בקיש־מיש.

בליל ראש השנה עברה התפילה בלי הפרעות ואולם למחרת נכנס פתאום, באמצע התפילה איש נקו"ד, ניגש בכעס לש"ץ, הוריד ממנו (ממני) את הטלית וצעק בחימה שפוכה:

— „טשטו עטו טאקויע"?! (מה זה כאן?)

עניתי לו בחוצפה מעושה: „טשטו־ווי טרוזקיזמעם זאנימאיטעס"?! (מה זה? אתה עוסק בטרוצקיזם כי הקומוניסטים אמרו שטרוצקי אמר שצריך להלחם בדת עד חרמה, אבל סטאלין „הטוב" הוא נגד זה) כשמוע איש הנקו"ד את תשובתי, הרהר רגע ויצא לחוץ להתיעץ עם חברו הגדול ממנו בדרגה. כעבור רגעים מספר חזר החדרה ואמר בנעימה רכה:

— „נו, לדנו מאליטעס"! (טוב, התפללו).

„בארץ החופש"

ראש־השנה, תש"ד. „טורף רוזרבוטקא", מחוז דז'מבול.

ושוב חלפה שנה, לא סוגה בשושנים. במשך שנה זו הייתי, לכאורה, במקום אחד: „טורף רוזראבוטקא". אבל באמת נדדתי לרגלי עבודתי ב„קומנידרובקא" (מין שגריר

צודד) ברחבי רוסיה הגדולה, ועד להרי „טיען שאן" הנודעים הגעתי. היה גם נסיון לשלחני בתור מגוייס לאיזו פינה נידחת, אפופת הרים וסלעים, למען סלול כביש חדש למולדת הרוסית, אבל ברגע האחרון הצלחתי להסתדר (אוי ואבוי היה ברוסיה למי שהצליח להסתדר, אבל פי כמה וכמה היה אוי לו למי שלא ידע את המלאכה הזאת, שבלעדיה אי אפשר להתקיים שם אפילו שעה אחת) נשארתי במקומי. בשנה זו כמעט שדנוני פעם נוספת למאסר, או לעבודת כפיה, על סירובי לקבל דרכון רוסי, ובעזרת השם ניצלתי. מספר רב של יהודים מכמה ארצות אירופה היו ב„טורף רוזראבוטקא" והתכוונו להתפלל בציבור ב־ימים הנוראים. היינו בטוחים כי הפעם יהיה הכול בסדר, שהרי כמעט כל ה„נאצ׳לסטווא" היה שלנו. הדירקטור זימן, ה„זאווכאז" ווירכאווסקאיא; המהנדס הראשי זלצר (כיום בעירית ת״א, מהנדס רשת הביוב) — אשר אמנם היה פליט, אבל השפעתו היתה גדולה; המהנדס קרפ ועוד כמה בריגדרים ומנהלי־עבודה, אבל כנראה רצתה ההשגחה שאעמוד עוד פעם בנסיון — ובנסיון גדול. בערב ראש השנה נקראתי לדירקטור זימן, שם ישב איש נקו״ד והם אמרו לי: „רוצה אתה להתפלל? — בבקשה! קח לך חופש לשבוע ואפילו לשבועיים, סע למקום שאתה רוצה והתפלל שם, אבל כאן אל תארגן תפילות! היהודים שלך יזניחו את העבודה בימים הנוראים ויתפללו אתך, ואנחנו נעמידך למשפט בתור מחבל וסבוטז׳ניק"!... חד וחלק! לא פחות ולא יותר. הרהרתי במקצת ואמרתי: איני יכול לקבל ברצינות את דבריכם שאענש בעד תפילתי. הרי הדברים קל וחומר: התפללתי אצל הנאצים ולא עשו לי שום דבר, וכאן, בארץ החופש והצדק — אענש?!... איש הנקו״ד הסתכל עלי בפנים זועפות. קלעתי למטרה. נראה היה שהוא מתאמץ לא להראות יותר מדי סימני התרגשות. אחרי דומיה עמוקה, שארכה כחצי דקה, אמר כאילו לעצמו:

— „כיטרי"! (ערמומי).

— „אתה יכול ללכת" — פנה אלי הדירקטור והוסיף: עליך לזכור מה שאמרו לך כאן. „ס׳קאזאל אי וושיא" (ציוויתי וחסל).

למרות שכמה מידידי ניסו בכל כוחם להניאני מהחלטתי לארגן תפילה בציבור ולהיות החזן בימים הנוראים — לא ויתרתי ושוב מאותו טעם: ידעתי שאם אני לא אעשה את זה — לא תתקיים כלל תפילה. הודעתי על־כן שהתפילה תתקיים. רוב יהודי המקום באו בליל ראש־השנה ובראש־השנה, לצריף שלנו להתפלל והתפילה עברה בלי שום תקלה ומכשול. לא הפריעו לנו. ברם הדירקטור העניש אותנו: לא קיבלנו לחם בשני ימי ראש־השנה, בהתאם לכלל: „קטו ניע ראבוטאיעט — טוט ניע קושאיעט" (מי שאינו עובד אינו אוכל). בצום גדליה ראה אותי הדירקטור ושאלני מה ביקשתי בתפילתי? אמרתי לו: ביקשנו שנה טובה בשבילנו וגם בשבילך חבר דירקטור, למרות שלא נתת לנו את מנות הלחם...

— „נו לאדנו, דאדים"! (טוב, ניתן) ענה לי, ובאותו יום קיבלנו שלש מנות לחם בשביל שלשה ימים.

הדירקטור וכל ה„נאצ׳לסטווא" השלימו עם המצב, ולא ניסו אפילו להשפיע עלינו שלא נתפלל בציבור ביום הכיפורים. בערב יו״כ בקשוני כמה מנהלי עבודה ובריגדירים שאאחר באמירת: „כל נדרי", עד שהם יבואו, כי גם הם רוצים לשמוע. היה זה קידוש השם ממש; לא רק יהודים, אלא גם לא יהודים באו, ביניהם „קומסומולצים" ואנשי שם במקום. תפילת נעילה היתה נלהבת ביותר. כל רגשי לבנו הכואב שפכנו בתפילותינו. עוד היום מהדהדת באזני הקריאה הגדולה שיצאה ממעמקי יהודים גולים ונידחים, שבארץ הכפירה הכריזו, למרות הכול ועל אף הכול:

— „ה׳ הוא האלוקים"!

לא פעם כשאני נפגש עם יהודים שהתפללו אז יחד אתי ,אני נשאל: הזוכר אתה את „ה׳ הוא האלוקים"?...

יחד עם אחי.

ראש־השנה, תש״ה. דז׳מבול.

השנה שחלפה הביאה עמה עובדה משמחת ומרעישה בשבילי. מצאתי את אחי העשל! אמנם כבר בב׳ אייר, תש״ג, (7.5.43) נודע לי מפי יחזקאל דימנט מרודניק, שאחי חי (הוא ניגש אלי בביסטרובקה, מקום שהייתי ב־„קומנדירובקה", ונתן לי „שלום עליכם" בשמחה רבה, באמרו: „שלום עליכם העשל"! וכאשר עניתי לו בהשתוממות שאיני מכירו, אמר לי: מה אתה משתגע, הרי היינו יחד במחנה"?... הבינותי מיד שהוא מחליף אותי באחי, כיון שהננו דומים בקלסתר פנים), אבל לא ידעתי מקום המצאו וכתובתו. אמנם בכ״ד בניסן, תש״ד (17.3.44), קבלתי מכתב מי. ברגלס, בו הוא הודיעני את הכתובת של אחי. בשנה זו גוייסתי שוב למחנה עבודה והצלחתי לברוח ממנו. ברצותי להגיע לאחי, לדז׳מבול, השתדלתי שיגייסוני לצבא האדום, כדי שאוכל להתחמק, תוך כדי נסיעתי למקומי המיועד — ולהגיע לדז׳מבול... אחרי כמה נסיונות כושלים, הצלחתי להגיע לדז׳מבול — כלומר: לקולכוז על יד דז׳מבול, ששם חי אחי. מסתבר שיש הרבה מה לספר על פגישתנו, אחרי שנות הנדודים, כאן יסופר רק על נושא רשימתי: „ראש השנה".

הפעם לא רק אני התכוננתי לימים נוראים, אלא עוד אלפי יהודים שגרו שם, פליטים מפולין, ליטא וכו׳ וכל קצווי רוסיה. מצאתי הרבה יהודים שהכירוני, גם מהמחנות וגם מלפני פרוץ המלחמה. גם בדז׳מבול זכיתי להיות ש״ץ והתפללתי מוספים, כל נדרי ונעילה לפני קהל רב של יהודים מכל הגלויות. אין לתאר ־אין לשער איך התפללו! כבר ידעו — אמנם לא הכול — ששם, אצל אחינו שנשארו אצל הנאצים, קרו דברים ששום יצור אנוש לא יכול היה להעלות על הדעת — — — הבכיות עלו עד לב השמים,

הלבבות נקרעו לקרעים, קול השופר נשמע בקושי רב, כי קולות הבכי והאנחות עלו והתגברו עליו. החדרים שהעמיד ר׳ עבר אנגלנדר, אחד העשירים הגדולים בקרוסנו, שלפני המלחמה, לא הכילו את כל קהל המתפללים והרבה מהם — הרוב — עמדו בחוץ. אליהם הצטרפו, בתור משקיפים סקרניים, גם לא יהודים, והרבה מהם גם הם זיעזעו עד עומק לבם ודמעות זלגו מעיניהם — — —

למרות הבכי הרב ומצב הרוח העגום, התנהלה התפילה כבשנים קדמוניות. שרו במקום שהיו רגילים לשיר את הניגונים המסורתיים וחדשים שנתוספו עליהם בימי הנדודים אחרי תפילת מוסף שוב בקעו המלים החזקות: „היום תאמצנו״!...

ראש השנה אחרון ברוסיה הסוביטית

ראש־השנה,תש״ו. אלמא־אטא.

לשוא דימיתי שנוכל לשבת בדז׳מבול עד סוף גלותנו ברוסיה. חשבתי שכבר לא אצטרך להמשיך בנידודים עד אשר יורשו אזרחי פולין לחזור לארצם. לא כן היה. שוב נטפלו אל היהודים המעונים והנרדפים ושוב התחילו לשלחם לכל מיני מחנות־עבודה, שקראום: „טרוד־ארמיי״ (צבא־עבודה). אחרי אשר גוייסתי אני מספר פעמים והצלחתי להתחמק; אחרי אשר גם אחי הוכרח לברוח מדז׳מבול והגיע לאלמא־אטא; עשיתי גם אני את דרכי בבריחה האחרונה והגעתי לאלמא־אטא. כאן מצאנו עולם חדש. מסתבר שלא מצאנו עולם חפשי — אבל באלמא־אטא מצאנו יהודים יקרים מכל קצווי ברית המועצות, יותר מבכל מקום אחר שהיינו בו. כאן היו חסידי חב״ד, ברצלב, צ׳רנובל, טריסק וכו׳. למדנים גדולים לא היו, חוץ מיחידים, אבל אנשי מדות ובעלי לב יהודי חם שנפשם יצאה לעזור ליהודי מפליטי פולין ויתר הארצות. רגש של אהבה וקנאה גם יחד פעם בקרבם. אהבה — מכיון שהודות ליהודי פולין שלא היו כל כך חדורי פחד מאימת המשטר הסוביטי, התנהגו ביתר חפשיות בעניני דת וארגנו מנינים ללא חשש כלשהו, ומזה נהנו גם הם; קנאה — כי בניגוד למה שאמרו כולם בשנים הראשונות לבואם של פליטי פולין לברית המועצות, ש„מכאן לא יוצאים״, כבר האמינו שבכל זאת יצאו. מובן מאליו כי פליטי פולין ארגנו מנין גדול לימים הנוראים (כי גם בכל השנה התפללו בציבור). קהל של כאלף איש השתתף בתפילה. מיעוטם היו בפנים ורובם בחוץ. היה בתפילה זו משום חידוש רב לעומת כל השנים שהתפללתי ברוסיה, הפעם היה ה„בעל שחרית״ בראש השנה, יהודי מאוקראינה, חסיד ברצלבי נלהב, אשר אם אמנם לא היה בעל תפילה, אבל תפילתו היתה חמה זכה וטהורה. הרבה מאזרחי רוסיה השתתפו בתפילה זו. ושוב הייתי אני בעל המוספים וכו׳. היתה זו חויה גדולה בשביל כל המתפללים ובעיקר בשביל יהודי רוסיה. זה הרבה שנים — כך אמרו — לא הורגלו לתפילה כזו. האש שהיתה חבויה בקרבם של יהודי רוסיה במשך הרבה שנים — התעוררה והתלקחה שוב. גם יעקב מאירסון — מי שהיה המיסד של המפלגה הקומוניסטית בארץ ישראל וחזר לרוסיה ושם חזר בתשובה, כאשר כבר כתבתי על זה בעתונות הישראלית — היה נוכח באותה תפילה. הרבה מאחינו שזכו לעלות ארצה, נזכרים ברטט ובחרדת קודש בתפילה זו שהיוותה מפגן גדול בארץ הכפירה הגדולה. במעמד אדיר זה הוכרז כלפי כל המלעיגים והמלעיזים, שאלוקי ישראל חי וקיים גם ברוסיה! — — —

פורים בבית הסוהר

כשאמרתי בראש חודש „וי״ אדר שנת ת״ש לחברי לצרה בבית הסוהר, שבעוד שבועיים יהיה פורים, ושחושבני שאף באותו זמן ובאותו „מקום״ שאנו נמצאים עלינו לקיים: — „והימים האלה נזכרים ונעשים בכל דור ודור״ — הביטו כולם עלי בהשתוממות מרובה ולא הסתירו את הצחוק הקל שרחף על שפתותיהם. לא רק הדתיים למחצה, לשליש ולרביע התנגדו להצעתי, אלא גם נתן גינסבורג, הירא והחרד, ה.י.ד. משך בכתפיו ואמר: — „גם כן פורים״!... איך נשמח על מפלתו של המן לפני אלפי שנה, בשעה שגזרתו מתקיימת לנגד עינינו?... אבל לאט, לאט שכנעתי את כולם כי דווקא אנחנו „יושבי חושך וצלמות, אסירי עני וברזל״, צריכים לקיים את ימי הפורים האלה, המזכירים לנו שסופו של כל המן לתליה! — — —

עלי ועל עוד חבר הוטל התפקיד לעבד איזו תכנית מיוחדת לפורים בבית הסוהר. בו בערב ישבנו ידנינו עליה בכובד ראש. נקל מאד היה לקבוע במה לא נוכל לקיים את הפורים, אבל קשה היה למצוא במה נוכל לקיימו; ידענו מראש, כי על „גשמיות״ אין מה לחשוב וכי „חייב אדם לבסומא בפוריא״ לא נקיים. אך חשבנו בעיקר על רוחניות. איך ובמה נוכל להשליט אוירה פורימית בתוך אותו חדר־לול שלנו? היו הצעות שונות וביחוד היה עשיר תכניות מר גננדלמן מקטוביץ, אשר הצטיין בדמיונו הנפלא ובהזיותיו המשונות. סוף כל סוף באנו לידי הסכם על תכנית מפורטת אשר — לא בצענו אותה בשלמות, כי שכחנו שאנו נמצאים ברוסיה הסוביטית ושחושדים בנו שאנו מרגלים...

במצב־רוח מדוכא, לגמרי לא „פורימי״, ישבנו לנו מנין יהודים בליל פורים בחדרנו. מי על ה„כעין מיטה״ ומי על הרצפה, תחת המיטה (כי לא היה מקום לשבת לכולנו, אפילו צפופים) בכובד ראש וברצינות כזו של יהודי ירא־שמים בערב יום הכיפורים בתפלה זכה, לפני „כל נדרי״. התחלתי לקרא את המגילה בקול נמוך מאד, ממש כמו תפילת שמונה־עשרה בלחש! כי יראתי שלא ישמע שומר הפתח שלנו ה„טובריש״ סרגיי ויפריע לנו. אני קורא: — „ויהי בימי אחשורוש״ ונדמה לי שאני שומע: — „ויהי בימי היטלר״... וקורא הלאה עד „איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי״, וכאן הפסיקני הנפח ויסברג מגורליץ ושאלנו: מתי

חי היהודי הנפלא הזה? עניתי לו (מובן שלא היתה לנו מגילה וקראתי אותה בעל־פה, בלי שם ומלכות) שמרדכי חי לפני אלפי שנה ורטנתי לי בחשאי: המנים ישנם בכל דור ודור אבל מרדכי היהודי?... ובעודני רוצה להמשיך לקרוא הלאה והנה נפתחה הדלת ו„טובריש" סרגיי שואל בכעס לא עצור: — „טשטו עטא טאקויעה"?! טשטו עטא זא אגיטאציה"?! (מה זה פה? איזו תעמולה פה?) לשוא נסיתי להסביר לו ולהרגיעו שאין כאן שום „אגיטציה" הוא בשלו: „פלוכו בודיעט" (יהיה רע)!... כעבור שעתיים בא אחד הפקידים ופתח את הפתח וקרא: —

— „נא בוקווא דע"?! (כלומר: מי כאן בין היושבים ששם משפחתו מתחיל באות „דע"?, כי לא ידע לקרא רק את האות הראשונה שכתבו לו). — „דימנט" — אמרתי לו ועמדתי ישר לפניו. „בא אתי", אמר לי ויצאנו מהחדר. — —

לא ידעתי אם קריאה זו יש לה קשר עם קריאת המגילה, או שפשוט הגיע התור שלי להתיצב לחקירה לפני ה„סלי־דובטיל" (חוקר־דין) אבל מובן שלבי פעם בקרבי מדאגה על העתיד להתרחש, ובעיקר יראתי שלא יפריעו לנו את הפורים שכה התכוננו אליו. ובהיותי כה שקוע בדאגתי הכניסוני שני חיילים במכונית טקסי אפלה וסגורה לגמרי ונסענו יחד כחצי שעה, עד שבאנו לבנין גדול ונהדר, מקום מושבה של נ.ק.ו.ד.; חיש מהר הוליכוני שני החיילים לחדר קטן בו ישב „סלידובטיל" שפניו ועיניו העידו בו שהוא — יהודי. אחרי רגע של דומיה התחילה החקירה. תחילה נשאלתי, כרגיל לשמי ושם משפחתי, שם ההורים וכו'. אחר כך התחילו השאלות העיקריות: — למה עברת את הגבול ללא רשות? הידעת שעובר אתה על החוק? עניתי לו כי ברחתי ממות בטוח, או לפחות ספק מות, מהנאצים ולא יכולתי להתחשב או אפילו לחשוב שיש אסור בזה. כמו־כן הבעתי את תמיהתי שבכלל אפשר להאשים אנשים שעזבו את ביתם ונחלתם וכל רכושם מחמת אונס — ב„חטאים" כאלה כמו עברת הגבול. הוא כמובן ענה מה שענה ועבר לשאלה יותר חמורה: — „למה באתי לרגל לטובת גרמניה"?... לתמיהתי הגדולה האיך אפשר לחשוד ביהודי שהוא מרגל לטובת הנאצים? — ענה בערמה: — להפך: דווקא משום כך בחרו להם הנאצים את היהודים למרגלים, שלא יחשדו בהם. מובן שעל הגיון ברזל כזה לא יכולתי לענות שום דבר מלבד עצם ההכחשה שאינני מרגל. שוב שאלני אם רוצה אני להישאר ברוסיה גם לאחרי שתיגמר המלחמה? — ידעתי למה הוא מתכוון ואלו רציתי למצא חן בעיניו הייתי אומר שרוצה אני להישאר ברוסיה. לא עניתי ככה משני טעמים: א) ידעתי שממילא לא יאמין לי וארבה יראה בתשובתי זו ראיה לאי־כנותי: ב) בכלל החלטתי, עוד לפני שהלכתי אליו, שאענה רק את האמת לאמיתה. עניתי על־כן שאינני יכול במצב שאני נמצא כיום לענות על שאלתו, כי עדיין לא הייתי יום אחד בחופש ברוסיה ואיני יודע אם החיים טובים הם כאן או רעים... הוא הבין את העוקץ שבתשובתי והגיב, כלאחר יד: — „דא" (כן) מכאן ראיה שאתה באמת מרגל!... שוב שאלני מה היו מעשי בפולין? — ידעתי שכל מי שנשאל למעשיו בפולין ענה שהיה פועל. החלטתי לא לשקר, ושוב מאותם הטעמים: ראשית כל, לא יאמין לי (ממילא אמרו לי כל ה„סטרילוקים" שנפגשתי אתם כי אינני נראה כפועל, וגם ידי העידו על זה...) ושנית — אגיד רק את האמת. חשבתי שדווקא על־ידי כנותי אעורר אצלו אמון בדברי. הוא שאלני עוד הרבה שאלות ואמסור רק את הדו־שיח האחרון שהיה בינינו: —

— „אתה דתי"?

— „כן! טובריש סלידובטיל"!

הוא: גם אמי היתה דתית והלכה תמיד לבית התפילה להתפלל; הלא תגיד לי: האם זו אמת מה שאמר לי יהודי אחד מליסקה (גליציה) כי לפי הדין שלכם אסור ליהודי לכבות שריפה בשבת?

— „לא, מותר לכבות את השריפה, במקום סכנה".

— אתה מאמין שיש א־ל בעולם?

— כן!

— אתה רואה אותו?

— איזה א־ל יהיה זה אם אני אראהו?...

— יכול אתה להוכיח שיש אלו־הים?

השבתי גם אני בשאלה: אתה יכול להוכיח שאין אלו־הים?... הוא קימט את מצחו, חשב קצת ואמר: „דא, ראוונה סילי" (כן, כוחות שווים) אחרי דו־שיח זה אמר לי שאני יכול ללכת. יצאתי ממנו בלווית שני החיילים והודיתי לאל על שנכנסתי בשלום ויצאתי בשלום.

למחרת בבוקר הציע ג. בעל ההזיות, כי עלינו לקיים מחיית עמלק בגוי היחידי היושב אתנו בחדרנו, בסעניק האוקראיני המזוהם, שונא ישראל ורשע מובהק, שלא יכול היה לסבול את ה„ז'ידים" וביחוד התקוטט תמיד עם רוטמן מברזוב, מפני שהלה, שהיה שכנו הקרוב הרגיזו באמירת תהלים שלו. ובכן, כדי לקיים „מחיית עמלק" אורגינאלית זו, הרכין הבחור העלוב הזה — שהיה תמיד מוכן לפרענות — את ראשו ופיו ממש ליד אזנו של הערל ואמר את מזמורי התהלים שלו בקול! כדי „לעשות נקמה בגוים" (נקמה יהודית...). התרגז הגוי וקילל את כל היהודים בקללות נמרצות, ורוטמן — גם הוא לא נשאר חייב תשובה עד — ששוב נפתחה הדלת ושומר הפתח לקח את הערל והוליכו ישר לצינוק" (מרתף אפל עם כל מיני „נוחיות"...) — ולנו היהודים היתה אורה ושמחה, אף שהשמחה לא היתה שלמה, כי השומר התרה בנו שאם לא נהיה שקטים יוביל את כולנו לצינוק. בדלית ברירה ישבנו כל היום בלי אומר ודברים עד שבא הערב ועמו — שומר חדש.

אותו ערב לא אשכח לעולם. ישבנו ושוחחנו על הנסים ועל הנפלאות שעושה עמנו הקדוש ברוך הוא בכל דור ודור והושמעו דברי תורה מענינא דיומא. הנפח הגורליצאי אמר כי עלינו לשכוח את המצב שבו אנו נמצאים ושנגיד הלצות ובדיחות „פורימיות" לבדח איש את רעהו. הסכמנו

פה אחד לדבריו ושימחנו איש את רעהו ובידחנו זה את זה לקיים עד דלא ידע בין בית לבית־הסוהר... אחרי ההלצות והבדיחות שוב באו האנחות — — —

לבסוף סיפרתי סיפור חסידי אשר שמעתיו עוד בימי ילדותי: רבי ישראל מרוזין זצ"ל, ישב בפורים בבית־הסוהר והשתוקק מאד לקיים מצוות משלוח מנות איש לרעהו. מכיון שהיה יחידי בתאו, ציפה כל היום שיבא מישהו לבקרו ויוכל לקיים את המצווה. משעבר כל היום ולא קיים את המצווה, הצטער מאד אותו צדיק ודמעה קדושה זלגה מעיניו. נשא הרבי את עיניו למרום ואמר: —

— „הריני שולח לך, רבונו של עולם, משלוח־מנות את דמעתי הטהורה"...

בסיפור זה גמרתי אותו ערב בלתי נשכח — — — ועשרה יהודים אסירי בית הסוהר האודיסאי שלחו את דמעותיהם משלוח־מנות לאביהם שבשמים...

אותן הדמעות — הן הן שחזקו ואמצו אותנו ונתנו לנו כח ותקוה להתגבר על צערנו וצרותינו ו...להתכונן לחג הפסח.

פסח — זמן חרותנו בבית-הכלא...

בעצם התחלתי לחשוב על חג הפסח המתקרב, חדשיים לפני החג. לא היה לי מה להתכונן, כי לא היה לי אף צל של ספק ותקוה קלה שבקלות להשיג מצות. דאגתי היתה רק איך להתקיים גם בלי חמץ... הדבר היחידי שיכולתי לעשות היה: לא לאכול את החמישה עשר גרם סוכר (להלכה עשרים גרם, למעשה חמישה עשר) שקיבלתי יום יום ולהשאירם לפסח. במשך החדשיים חסכתי כתשע מאות גרם סוכר ובזה — בתוספת ה„קיפיאטוק" (מים רתוחים) התכוננתי לחיות בחג. בליל ערב פסח קיימתי בדיקת חמץ, בלי אור הנר, כי לא היה לנו נר בתא. ברם באמרי „כל חמירא וחמיעא... ליבטל", התכוונתי יותר לרמז מאשר לפשט. היתה זו תפלה שכל ה„חמץ" הזה שאנחנו שקועים בו... ליבטל כעפר הארץ... בליל הפסח התפללנו תפלת מעריב חגיגית. אמרנו „הלל" וזמזמתי בחשאי ניגון רופשיצאי ל„פתחו לי שערי צדק" והרהרתי: פתח לי אלי שערי בית הסוהר... אחר התפלה קדשתי על כמה גרמים סוכר: — „אשר בחר בנו מכל עם... ותתן לנו... זמן חרותנו". אחר־כך התחיל ה„סדר" ועשרה יהודים, אסירי בית־הסוהר חגגו את חג החרות בדלתיים סגורות ומסוגרות, כשתריסי ברזל ו„סטרילוקים" אדיבים שומרים על יושבי חושך וצלמות אלה, שלא יברחו חלילה מ„חרות" זו; אגלי דמע נטפו מעיניהם ושאלה גדולה מעיקה ומכאיבה ריחפה באויר: —

— „מה נשתנה"?!...

— מה נשתנה „סדר" זה מכל הסדרים? וסעניק האוקראיני — שהיה לו היום יום־טוב אמיתי, באכלו את המנות שהביאו בשביל אלה שלא אכלו — התפלא אף הוא ושאל:

— מה נשתנה? למה היהודים — על אף דמעותיהם — הם במצב רוח הגיגי, ואני — עם כל העולם הזה שלי — הנני כה עצוב? וה„סטרילוק", שומר הפתח, אשר הסתכל מפעם לפעם מבעד לחור הקטן שבדלתות התאים, וראה שבתאים בהם יושבים רק גוים, שוררת מאפליה, ומהתאים שבהם יושבים יהודים, נשמעת שירה חרישית — עמד גם הוא משתומם ורטן: — איזה עם זה? — „ניטשעווא ניע פונימאיו" (לא מבין כלום); ונתן גינסבורג, הירא וחרד, החסיד הצ'ורטקובאי, ואיצ'ה רוטמן מברזוב — שאלו ושאלו הרבה „מה נשתנה" והטיחו דברים כלפי מעלה — — — והמספר הקריא את ההגדה נוסח בית־הסוהר: „...עבדים היינו בפולין, ליטא, רומניה ולא רצינו לצאת משם; מצה זו שאנו אוכלים על שום מה? — על שום שהחמצנו את השעה ולא עלינו משם, על אף כל האזהרות; מרור זה שאנו אוכלים על שום מה? מרור זה שממררים את חיינו על שום מה? — על שום שלא רצינו לעזוב את חיינו „המתוקים" בגולה, מחשש שמא נצטרך חלילה לטעום קצת מרור למען ארץ ישראל... וכך הקראתי את כל ההגדה והתאמתי אותה למצבנו, עד ל„ואתא הקדוש־ברוך־הוא ושחט למלאך המות" — גם למלאך המות המתחפש ל„משחרר"...

למזלנו לא הפריעו לנו באותה חויה יחידה במינה של חגיגת חג החרות בתוך עבדות שבעבדות, לא ה„סטרילוק" ולא האוקראיני שישב אתנו. בעזרת השם הצלחנו לשכוח לזמן מסויים היכן אנו נמצאים ולמרות הכול הרגשנו בחרות...

ברם לא זכיתי לשמור את כל הפסח. החייתי את נפשי בסוכר ו„קיפיאטוק" (מים רתוחים), עד ליום שלישי של פסח. ביום השלישי חליתי ולקחוני לבית החולים שבבית הסוהר ושם תם ולא נשלם הפסח הכשר שלי ברוסיה הסוביטית — — —[1]

„אקדמות" נוסח ארכאנגלסק

ליל שבועות שנת תש"א.

הייתי אז במחנה עבודה מוסטוביצה־ירבצה (מחוז ארכנגלסק), ואף שפעמים רבות נאנסתי לעבוד בשבת, לא יכולתי להשלים עם הרעיון, שגם בחג השבועות, זמן מתן תורתנו, אצטרך לחלל יום טוב. ניסיתי איפוא לבא בדברים עם ה„נאריאדצ'יק"" (ראש לכמה בריגדות עבודה) שישחררני למחר מעבודה. לאחר שעלה בידי לשכנעו שהנני בעל־סוד

---

1) את הרשימה: „פורים בבית הסוהר", פירסמתי ב„הצופה" (פורים, תש"ח); כמו כן פרסמתי („הצופה" ערב פסח, תשי"ב) על פסח בבית הכלא. הצטערתי צער רב בראותי לאחר זמן שאישיות מכובדת פירסמה, אחרי התאריכים הנ"ל, חלק חשוב מתוכן רשימתי, בלי לציין את המקור...

(שי"ן יוד)

ואפשר לסמוך עלי „סידרתי" אתו לא לצאת מחר לעבודה ולהישאר בצריף בתורת חולה. זה היה „תיקון ליל שבועות" שלי באותו הלילה...

כל הלילה לא ישנתי, כי כל כמה שהתאמצתי לשכוח את „ההווה כהרף עין" לא עלה בידי. מחשבות נוגות צצו ועלו בראשי מאליהן ומעת לעת פרצה אנחה כבדה ממני, שהרגיזה את שכני הגרוזיני המסומטם, שלא יכול היה להבין מה חסר לי במחנה זה אשר הוא, לפי דעתו, הבנתו ונסיונו, אחד המחנות הטובים ביותר. אמרתי לו ברצינות מעושה, שחוששני פן חס ושלום יגיע זמן ואצטרך לעזוב את המחנה ה„טוב" הזה — ומי יודע לאן יובילוני?

— „עטא דא" — השיב הגרוזיני. פרוש: על זה אמנם יש להצטער...

שבור ורצוץ קמתי בבוקר מעל „משכבי" ואחרי אשר רחצתי את גופי במים קרים וטבלתי את נפשי בדמעותי, חזרתי למקומי. כיסיתי את ראשי בשמיכה והתפללת דום בלב נשבר ונדכה. ואם החיים היומיומיים בכלל והעבודה בפרט, לא השרו עלי רוח שמחה אפילו בימות החול — פי כמה וכמה גדלה מידת עצבותי בשבתות וימים טובים; העליתי על לבי שמחת החג והחדוה העילאית בעיירתי הקטנה ואבל החג ויתמותו פה — — — שפכתי על כן את כל רגשותי והמית לבי בתפילתי. כשגמרתי להתפלל הסרתי את השמיכה מעל ראשי והסתכלתי בעין מחפשת ובוחנת בכל פינות הצריף, כאילו רוצה הייתי לראות היכן אני נמצא?...

נטלתי את ידי וקידשתי על פרוסת לחם ואמרתי: „הנני מוכן ומזומן... אלה מועדי ה'"... באותו רגע ניצנץ בקרבי רעיון מר: „אלה מועדי השם"! — כאלה הם מועדי השם... ניגשתי לקרן זוית, ששם ישבו שני פולנים ושחקו ב„שח־מט". ככל משקיף נייטרלי התערבתי גם אני במשחק ונחה דעתי במקצת. אמנם ארגעה זו עלתה לי בדמים יקרים, כי בשובי חזרה למקומי ראיתי שנגנב ממני מעיל החורף האחרון שלי. ושוב הרהרתי „אלה מועדי ה'" — זה מגיע לך על שהרהרת על מועדי השם... חקרתי ודרשתי ומצאתי את הגנב — רוסי צעיר — אבל לא את הגניבה, שכבר היתה בבית ה„נארידצ'יק", שבשליחותו עשה הגנב את המלאכה היפה הזאת. עובדה זו לא הפתיעתני כלל, כי היה זה לא המקרה הראשון במחנה והייתי מסכים לכתחילה לתת לו את המעיל על מנת שישחררני מעבודה בשבתות וימים טובים. מעניין ביותר הוא שה„נארידצ'יק" היכה את הגנב מכות אכזריות — שיודה על אשמתו...

„אין רעה שלא תצמח ממנה טובה". אחרי גניבה זו הרגשתי את עצמי חפשי לגמרי והחלטתי לא לצאת לעבודה גם ביום השני של החג, כי הייתי בטוח שה„נארידצ'יק" לא יעיז להגיד לי דבר, אחרי אשר רמזתי לו ששליחו של אדם כמותו... מחשבה זו, שגם מחר אשבות, עוררה בי רגש הקלה וקורת רוח מיוחדת. לאט, לאט, באתי לידי מצב רוח נורמלי.

בערב ישבנו כמה יהודים על יד חבית של דגים מלוחים, ששימשה לנו כשולחן, ודיברנו מעינינא דיומא. נאמרו דברי תורה וגם הושר הניגון המפורסם של ר' אביש מאיר מצנדז לפיוט: „אזי בשלישי בהיות בוקרו". מנגינה נפלאה, המלאה השתפכות הנפש ליוצר כול, וגם בטחון עז בצור ישראל וגואלו. כדי לצאת ידי חובת „עמך", אמרתי גם „אקדמות", נוסח ארכאנגלסק שהנני זוכר אותו כמעט כולו ואצטט כאן כמה שורות::

אקדמות מילין ושריות שות—תא,
אולא שקילנא רשותא מ„נאטשאלניק—תא";
בבכי תרי ותלת דאפתח בנקשות—תא,
בבכי ה„סטרילוק", המושל על ה„לאגר"—תא;
גבורן עלמין ליה ולא סיפק לדבר מעבוד—תא,
גדולה מלאכה — „ראבאטאטש נאדא נורמ—תא";
דיו אילו ה„טשיי", קנה כל יערי ארנגלסק—תא,
דיירי המחנה ספרי ורשמי רשמ—תא;
הדר הצריפים והמיטו—תא,
הטעם של ה„סופ" וה„דובאווקא"—תא... 1).

וכה המשכתי לקרא אקדמות זו בניגון המסורתי והשמחה היתה בפינתנו. וכאשר שאלני אחד מידידי, הנמצא כיום בארצנו, מהיכן נובעת שמחה זו במקום זה? — עניתי לו: אלה מועדי השם! זהו כוחם של מועדי השם!...

וביומני, הנשאר לי לפליטה מאותם הימים, רשמתי לי את כל פרשת המאורעות ביום זה בקצרה:
„שבועות — תש"א; אלה מועדי ה'"...

---

1) סטרילוק—חייל השומר על האסירים; ראבאטאטש נאדא נורמתא — צריך לעשות את הנורמה שהוטל על העובד לעשות; סופ—מרק; דובאווקא—תוספת מרק, יותר משמגיע; טשיי—תה

יצחק ברגלס

זכרונות מארץ גזירה

הגרוש

קיץ שנת 1940. גדולה היתה התרגשות פליטי פולניה המערבית — ברובם המכריע יהודים — שנמצאו אז בחלקה המזרחי של פולניה בשלטון ברית המועצות. ברישום שהתקיים זמן מה לפני זה הצהירו אמנם כמעט כל הפליטים על רצונם לחזור למקומותיהם שיצאו או שגורשו משם, אבל ההצהרה הזאת לא ניתנה בכל לבם. הם היו מעדיפים שיניחום לנפשם ולא ישאלו אותם באותו זמן כי לא ששו לשוב לשלטון הנאצי, אבל כשנשאלו הוכרחו להצהיר כפי שהצהירו. חלק גדול של הפליטים היו גברים בודדים, שבצד הגרמני נשארו הוריהם, אחיהם ואחיותיהם ובעיקר נשיהם וילדיהם. בידעם כי ברית המועצות היא ארץ סגורה ומסו־גרת חששו כי בהצהירם על רצונם לקבל דרכון סובייטי ינתקו לצמיתות ממשפחותיהם. גם הפליטים שנמצאו שם ביחד עם משפחתם הקרובה — היו אלה בעיקר היהודים תושבי הערים על שפת נהר סאן המערבית, שגורשו על ידי הנאצים לגדה המזרחית לפני שהרוסים הגיעו שמה לפי ההסכם — היו קשורים בכל נפשם ומאודם במקומות שגורשו משם, ובערים אחרות בשטח השלטון הגרמני נשארו גם הוריהם, אחיהם, קרוביהם וידידיהם שחיו אתם במשך כל חייהם. בגלל כל זה התגברו על חששותיהם ובאין ברירה הסכימו לחזור לשטח הכיבוש הגרמני.

ללבוב הגיעה אז הועדה הגרמנית להחלפת האוכלוסיה והפליטים בהאמינם כי הועדה הזאת באה כדי לסדר את ענין שובם וברצותם ששיבתם תהיה מאורגנת, התארגנו ובחרו בועדות מקומיות, מחוזיות וכלל ארצית, אבל מצד הועדה הגרמנית לא ניתן שום אות. ניתנו רק רשיונות מעבר לפולנים שרצו בזה וליהודים מעטים שקרוביהם בצד הגרמני סדרו ושלחו להם המלצה אישית משלטונות הגרמניים ב־פולניה המערבית.

בשבועות האחרונים לפני הגרוש צוו השלטונות הסוב־ייטיים על הפליטים שהצהירו על רצונם לקבל דרכון סוביטי להתיישב בערים מסויימות, הרחוקות לכל הפחות 100 קילומטר מהגבול הגרמני, ומזה הסקנו את המסקנה כי יתרחש גם אתנו דבר מה, וכן היה.

ביום אחד נאסרו כל הפליטים הבודדים שסרבו לקבל את הדרכון הסובייטי ואחרי ימים מועטים, בליל ערב שבת של סוף חודש יוני גם כל המשפחות מבין אלה. הרא־שונים נשלחו אחרי זמן קצר למחנות עבודת כפייה, ואנחנו רוכזנו ברכבות משא שנמצאו תחת משמר כבד של אנשי הבולשת הפוליטית — נ. ק. ו. ד. — ונשלחנו אחרי זה למקומות מרוחקים של הארץ הרחבה. הקרונות היו מלאים. בכל קרון כמה ספסלים קשים, שצריכים היו לשמש מיטות והנוחיות באמצע הקרון. גם המכה השלישית של מכות מצרים לא חסרה, כי כנראה השתמשו בקרונות אלה לכל שילוח בלי לעשות בהם חיטוי.

מז׳ולקב, שם גרנו, נסעה הרכבת דרך לבוב מזרחה. מיד בהתחלת דרכנו הכרנו את „יושרם״ של האיכרים האוקראינים שהביאו מצרכי מזון לתחנות ודרשו מאתנו, מאנשים הסגורים מאחורי סורג, מחירים הגדולים פי כמה ממחירי השוק, ואת רגש האחים החם של אחינו היהודים. להתקרב אלינו לא יכלו כי מגודים היינו אבל למרות הכל התגברו על פחדם והושיטו דרך חלונות הרכבת המסורגים אוכל ומגדנות לילדים.

נסענו בכיוון צפוני מזרחי עד צ׳יליאבינסק, ובדרך קבלנו גם שעור באורח החיים הסובייטי. בהתקרב הרכבת שלנו לרכבת נוסעים אמר לי יהודי שעבר במסדרון הרכבת ממול: תדע שאצלנו אין שיבה משילות ומיהר להסתלק. מצ׳יליאבינסק הוליכו אותנו ברכבת הטרנססיבירית מזרחה, ולמרות התנאים הקשים היינו שמחים לנסוע ברכבת עד אין סוף כי פחדנו עוד יותר מהבאות, כשנגיע למטרת השילוח. אחרי 18 ימי נסיעה נותקו מהרכבת כמה קרונות ולמחרת, ביום ה־19 הגענו למקום יעודנו והורידונו מה־קרונות בתחנת הרכבת קמרצ׳גה.

מקום שילוחנו

התחנה הזאת וגם מקום שילוחנו שהגענו אליו אחרי יומיים, נמצא בארץ קרסנויארסק המשתרעת מהאוקינוס הצפוני עד הגבול המונגולי. בקרמצ׳גה קבלנו מזון ובמקום הזה נשארנו ללון קבוצות קבוצות בבנינים ציבוריים. למחרת בבוקר נשלחנו למקום יעודנו הנמצא כששים קילומטרים דרומית מקו הרכבת, הנשים והילדים במכונות משא והגברים במכוניות הנגררות על ידי זחל ומובילות פסי רכבת. בחצות הגענו לכפר נרבה והוכנסנו לבית התרבות. רוב תושבי הכפר הזה היו אסטונים שהתבוללו כבר והיו לרוסים. הם נשלחו למקום הזה עוד בימי הצאר, וקראו לכפר על שם עיר מוצאם, עיר נמל באסטוניה.

בכפר הזה נלוותה אלינו אחות ציבורית, שעיקר תפקידה היה לשמור על הילדים והתשושים. היא „עודדה״ אותנו באמרה, כי כל אלה הנתונים לחסותה לא יחזיקו מעמד במקום שילוחנו כי: הקור בחורף עולה עד ל־50 מעלות מתחת לאפס, החום בקיץ הקצר עד ל־40 מעל לאפס, היתושים והזבובים השונים עוקצים עד זוב דם, והנחשים הארסיים שורצים בכל מקום ונכנסים גם לבתים. כפי שנו־כחנו לדעת אחרי שהותנו במקום היה אמת בדבריה, אבל בדרך נס החזקנו מעמד, חוץ מכמה מקרים, עד השחרור.

מנרבה נשלחנו לפנים היערות עד 20 קילומטרים בקבו־צות, שנתארגנו על רגל אחת לפי מקום הלינה בקמרצ׳גה.

כל קבוצה רוכזה בצריף גדול במרחק כמה קילומטרים בין קבוצה לקבוצה. קבוצתנו שמנתה 88 איש, אנשים, נשים וטף, הוכנסה לצריף שנבנה — כפי שספרו — לפני שנים על ידי אוקראינים שגרו סמוך לגבול הפולני ונשלחו משם כדי שלא יתקרבו לאחיהם בצד הפולני. אחרי שהם עברו להתיישבות קבע בקולחוז, באו במקום סוציאליסטים אוס־טריים שנלחמו בדולפוס ואחרי תבוסתם נמלטו לרוסיה ארץ הסוציאליזם, ונשלחו לסיביריה. אחריהם באה הבריגדה הבינלאומית מספרד שנלחמו בפראנקו, והאחרונים לפנינו היו איכרים פולניים שקנו אדמות אחוזות האצילים בפולניה המזרחית ופקידי אותן האחוזות שנשלחו לארצות גזירה עוד לפנינו. הם בנו להם — לפני שהגענו שמה — בתים, שבהם חדר לכל משפחה ואנחנו ירשנו את מקומם.

הצריף שהכיל חדר אחד גדול ושני תאים קטנים שבאחד מהם גר שומר עם משפחתו, פולני שנשאר לגור אחרי שאחיו עזבו את הצריף — הצפיפות בו היתה איומה. על יד הקירות ולאורך הצריף באמצע נמצאו פגומים תחתיים ושניים ששמשו לנו מקום משכב, ובין מקומות המשכב מעבר צר. „דיירי המשנה” בצריף, העכברושים הענקיים שנזונו ממזוננו הדל התרוצצו בלי פחד בינינו, וחרקים שונים למיניהם נזונו מגופנו. ביום גשם דלפו המים דרך גג הקרשים ו„הנהנים” מזה היו בעיקר אלה שזכו למקום משכב עליון שגם אני עם בתי הגדולה — אז ילדה בת שמונה — נמנינו עליהם.

אחרי שלושה ימי מנוחה גוייסנו לעבודה.

המקום נקרא פימיה ובעתיד הקרוב היתה צריכה להבנות במקום עיירה — מרכז לכל הסביבה ובעיקר למשק היערות. תפקידנו הראשון היה לסלול מסילת ברזל צרה שתאפשר להוביל עצים מיערות עד שבסביבה הגדולה לנהר הגדול מנה, הנופל לתוך הנהר הענקי יניסיי, ומשם לרחבות רוסיה והתבל.

עד אז היה זה אפשרי רק באביב עת הפשירו השלגים וגאו המים בנהרות ההרריים הסלעיים הנופלים לתוך המנה. כל העבודות השונות שבצעו הנשלחים בהנהלת המקומיים נעשו למען המטרה המרכזית הזאת.

אנחנו עבדנו קשה בחפירות, חציבת אבנים, הפלת עצים וחטיבתם וכדומה. על אלה מהנשים שלא התגייסו מרצונן לעבודה היה המיליציונר — קראנו לו בשם כבוד „המפקד” — השומר וממונה עלינו, עורך ציד כדי להכריחן לזה על כרחן. הוא היה מגיע מדי פעם דוהר על סוסו ושוטו בידו והנשים היו נמלטות מפניו לסבך היער.

בתנאים אלה חיינו שם — חלק מאתנו נשלח בחורף כשקפאו הביצות, כמה עשרות קילומטרים הלאה לעומק היערות ויצאו משם בסתיו הבא אחרי השחרור בסכנת נפשות — עד השחרור שבא כתוצאה מהסכם שיקורסקי — סטאלין, אחרי התנפלות גרמניה על ברית המועצות.

המחאה

אנחנו הנשלחים לא קבלנו באהבה את יסורינו. זמן קצר מדי חיינו תחת שלטון ברית המועצות וברוחנו לא הסכמנו לעול שנעשה לנו. תמימים היינו וחשבנו שאם נשלחנו לסיביריה אין לנו עוד מה לפחד ולא התחשבנו בזה „שישנה עוד סיביריה אחרת, משם לא יוצאים לעולם” — במלים אלו איים פעם עלינו מנהל המגסרה המקומית באמרו שמתרשלים אנו בעבודתנו — וגם לא יכולנו כמובן אז לדעת כי השילוח הזה הוא שהציל אותנו, וכמו יוסף בשעתו נצטרך להודות כי „אלקים חשבה לטובה... להחיות עם רב”.

אחרי שבתנו במקום מספר שבועות נגשנו לעשות מעשה כדי להשתחרר ולחזור למקומנו זולקב שנשלחנו משם.

כתבנו בפולנית ושלחנו שלושה תזכירים זהים לשלושה אישים בלבוב, שידענו עליהם שהם עסקנים מהתחלת שלטון ברית המועצות שם: לסופרת הפולנית הידועה ונדה ושילבסקה, פרופסור פנצ׳ישין, שידענו עליו כי עוד בימי שלטון הפולנים היה עומד לצד היהודים הנרדפים, ובמיוחד היה מגן על תלמידיו בני עמנו המותקפים על ידי חבריהם הפולנים, שונאי ישראל, וכמדומני לפרופסור סטודניצקי שידענו עליו עוד לפני שילוחנו.

את התזכיר כתבנו בטון חריף נגד השלטונות — בין אחרים — כי במקום לזכות אותנו בזכות פליטי חרב כנהוג בכל עמי תרבות, הוציאו אותנו באישון לילה כעבריינים ונשלחנו לארץ גזירה זאת, ולבסוף בקשנו להשתדל שנוחזר למקומנו.

אני, יוזם ומחבר התזכיר, חתמתי הראשון ואחרי, כל ראשי משפחה אשר בצריפנו.

לאשרנו לא יצאו, כנראה, המכתבים מידי האנשים אליהם נכתבו, למרות זה שקבלנו שתי תשובות: מונדה ושילבסקה מכתב לבבי, שיודעים על הנעשה לנו ומשתדלים לתקן את המעוות, ומפרופסור פנצ׳ישין תשובה יותר פור־מלית אבל גם עם הבטחה לעזור לנו, השלישי לא ענה בכלל.

במשך הזמן התרגלנו למצבנו כדברי הפתגם העממי שלנו „אז מ׳געוויינט זיך צו די צרות לעבט מען מיט זיי אין פריידן” אבל תקותנו לצאת פעם מסיביריה לא אבדה לנו כל ימי שהותנו שם והיא עודדתנו במידה רבה להחזיק מעמד עד לשחרורנו.

הודו לד׳ כי טוב

שלהי דקייטא, בסיביריה כבר סתיו. יורדים גשמים לעתים קרובות, רוחות קרות מנשבות ותנאי חיינו והדיור קשים עוד יותר מאשר בקיץ החם. „מיטתנו” מקום משכב בתי הגדולה בת השמונה ושלי שאת „מעלותיה” מניתי למעלה, נמצאה גם על יד דלת הכניסה שהיתה נפתחת כל רגע ביום ובלילה — 88 איש — וגם דליפת המים דרך

הגג נתחזקה עם התרבות הגשמים. היה זה איפוא דבר כמעט בלתי נמנע שבתי הצטננה וחלתה באנגינה קשה מאוד.

הודיעה לי על זה גיסתי במקום עבודתי בשדה, וישר משם נסעתי אחרי גמר העבודה לנרבה, למרפאה שעבדו בה רופא צעיר ופלצ׳ר זקן. באמרי לרופאים שיש חשש לדיפטריה ציוו עלי לשלם בעד שמוש בסוס, והפלצ׳ר יצא רכוב על סוסו לצריף שלנו. בקבעו שזאת אנגינה קשה ולא דיפטריה הכתיב תרופות, שהיה עלי לקבלם למחרת בבוקר במרפאה.

בבקר השכם הלכתי עם תעודת הרופא ואישורו. כי על אשתי לשמור על יד מיטת בתי, ל„מפקד" הממונה עלינו כדי לקבל ממנו רשיון נסיעה לנרבה. אסור היה לנו לצאת מחוץ למקום מושבנו בלי רשיונו. המיליציונר ישן עוד, פניתי איפוא למנהל העבודה שישחרר אותי מעבודת היום ושחרורו זה היה משמש לי גם אמתלא לנסיעה בלי רשות. מנהל העבודה שהטיב לנו בענין החגים ובכלל אחרי שהתידד אתנו — ראה להלן — לא רצה לשחרר אותי. קפצתי איפוא בלי רשותו על קטר הרכבת ברגע שזז ונסע עם קרון פתוח אחד בכיוון נרבה, כדרכו בכל בוקר כדי להביא משם את העובדים המנהליים. אחד מעובדיו, רוסי משולח כמוני, יעץ לו אמנם לעצור את הקטר ולהורידני בכוח, אבל הוא סירב לעשות זאת.

בחזרי מסרתי את התרופות לגיסתי שחכתה לי, ואני הועמדתי מיד למשפט על פשעי. השופטים היו: מנהל העבודה, המפקד שלנו ומפקד מיליציה המחוזי, שהגיע כדרכו מדי פעם לפימיה.

המפקד המחוזי גולל לפני את אשמתי, עזיבת העבודה השרירותית ויציאה מחוץ לתחום בלי רשות. עניתי לו בשאלה אם הוא אב לבנים, ובקבלי תשובה חיובית, סיפרתי לו על המקרה ועל סרובו של מנהל העבודה לשחרר אותי, הראיתי לו את אישורו של הרופא לאשתי ושאלתיו איך היה הוא מתנהג במצבי. בלי אומר שחרר אותי וצווני לחזור לעבודתי.

עברו יומיים, וביום ששי באה אלי גיסתי שוב למקום העבודה ואמרה, כי עלי להביא עוד פעם את הרופא, כי לבתי הורע ומצבה קשה מאוד. הרופא סירב לבוא באמרו כי הוא קבע דיאגנוזה נכונה ואין לזה שום תרופות אחרות מאלה שנתן כבר. בצער ובדאגה רבה לגורל בתי באתי למקום שעמד הקטר כדי לחזור הביתה. סעדתי את לבי אחרי יום של צום בפלח לפתית, שכבדני בו רוסי שנסע אתי. את המרחק של ארבעת הקילומטרים ממקום שעמד הקטר עד צריפנו הלכתי כבר בחשכה, דרך שביל עפר בעליות וירידות והרבה פעמים התחלקתי באדמה הכבדה והרטובה, ותפילה בלבי כי בזכות יסורי שקבלתים באהבה, תנצל בתי ואמצא אותה בחיים.

בפתחי את דלת הצריף, הסואן תמיד, נבהלתי מהדממה ששררה אז, אבל אשתי הרגיעה אותי מיד וסיפרה כי הסכנה כבר עברה. בהיות מצב בתי קשה מאוד קבלה שטף דם שהודות לו נפתחו דרכי הנשימה שלה הסתומות והחום הגבוה ירד בבת אחת עד למטה מנורמלי. השקט שרר, כי אחינו לצרה שבמשך כל ימי מחלת בתי עזרו ככל האפשר, השתדלו לא להפריע לה במנוחתה.

זמן תפילת מנחה עבר כבר ובכל זאת התחלתי לקבל את השבת במזמור „הודו לד׳ כי טוב כי לעולם חסדו". אז היתה זאת אצלי לא תפילה שיגרתית הנאמרת בכל ערב שבת לפני מנחה אלא תפילת הודיה מקרב לב לד׳ על חסדו ומעיני זלגו דמעות, דמעות תודה וגיל.

החגים בסיביריה

חיינו היו קשים ופרימיטיביים, חושבים רק על עניני העבודה השגת מזון וכדומה. היינו לבושים סחבות, כי את מלבושינו שהבאנו אתנו היינו מחליפים באוכל אצל תושבי הסביבה, בעיקר בנרבה הקרובה. כל מזוננו הרוחני היו סידורי התפילה עם ספרי התהילים שבהם, שנמצאו אצל כמה אנשים, וה„עמעס" מקובנו שנשלח לנו במקום ה„עמעס" ממוסקבה שחתמנו עליו. לי היה נוסף לזה חומש מקוצר לילדים שממנו לימדתי את בתי הגדולה כדי שלא תשכח את מעט העברית, והקטנה את הא"ב שלמדה עוד בסטריזוב. מאורח חיינו היהודי הגליצאי התרחקנו מאונס, אבל קשה מאוד היה לנו לוותר על החגים היהודיים ובפרט על הימים הנוראים הממשמשים ובאים. בעוד אנו מנהלים משא ומתן עם מנהל העבודה שלנו — אותו האיש שלא נתן לי לנסוע כדי להביא את התרופות, היה לאיש אחר אחרי שהתידד אתנו — על שחרורנו מעבודה בראש השנה, הקדימונו שכנינו בצריף אחר שנמצא במרחק של כמה קילומטרים, ופנו אל המנהלים הראשיים של החברה, ובראשם יהודי שגר בקראסנויארסק. אלה, חברי המפלגה הקומוניסטית שהתנגדו לחיים דתיים דחו את בקשתם בתוקף והשגיחו על זה שלא נצליח חלילה להתבטל בימים הקדושים לנו. בעוד שבפעם אחרת היו מפגרים במשלוח הקרונות, שעליהם היינו מעמיסים את האבנים והחצץ, ומקפחים בזה את שכר עבודתנו, שלחו הפעם מספר קרונות גדול בהרבה מהרגיל, ונתנו פקודה כי הקרונות הריקים יוחזרו מיד על דרך המסילה, אחרי שנספיק לפרק אותם. אבל קרה אחרת. בחזורנו עם הקרונות הריקים ממקום פירוק האבנים להר שממנו חצבנו אותם, ירדה הרכבת מהפסים והפסים עצמם התפזרו לכל עבר.

לתקריות דומות היינו רגילים — אם כי במידה קטנה — וכמו בכל פעם, אירעה בלי לגרום נזק לאנשים, אבל התיקון דרש כמה ימי עבודה, ומנהל העבודה שהיה מוכן לפני זה לשחרר אותנו לולא פחד ה„גדולים" הממונים עליו, שמח גם הוא במקרה ואמר לנו „את זה פעל אלקיכם".

ישבנו איפוא במשך שלושת הימים הבאים — אותו יום חמישי יום ראשון של ראש השנה, למחרת ביום ששי

יום שני של החג ובשבת, במקום עבודתנו באפס מעשה והתחממנו על הגבעה לאור שמש הסתיו, שהיתה לנו אז שמש צדקה, וכשחזרנו מעבודתנו אחרי הצהרים, התפללנו בהרחבה את תפילת המוסף.

אחרי ראש השנה דאגנו כבר ליום הכיפורים המתקרב, ולבסוף הסכמנו עם מנהל העבודה הנ"ל שיחליף לנו את יום העבודה הזה שיצא בשבת למחרת — ליום הראשון, שהיה יום חפשי מעבודה. בידעו שעשה מעשה לא „כשר" לפי האידיאולוגיה השלטת, יצא באותו יום באיזו אמתלה לנרבה.

אנחנו לא יצאנו לעבודה והתחלנו להתפלל בצריפנו. בראות המיליציונר שהיה בא מדי פעם למקום עבודתנו, שכל קבוצתנו נעדרת, מיהר ובא דוהר על סוסו לצריפנו ושם ראה מחזה שראה בפעם הראשונה בחייו. כל הגברים התפללו עטופים בטליתותיהם והנשים אתם. לשאלתו בררנו לו את הענין וספרנו על ההסכם עם מנהל העבודה. הוא לא הסכים ודרש בתוקף שנצא לעבודתנו, משלא קיבל תשובה לדבריו הוציא מכיסו את רשימת האנשים והתחיל לשאול את כל אחד אישית אם יציית לו או לא. הראשון בשם א. הסכים לצאת ואני נשאלתי השני. לפני שעניתי לו התיעצתי בחשאי עם הנאספים והחלטנו לצאת למקום העבודה ולשבות שם.

בקבלו את הסכמתנו לצאת, מיהר הוא על סוסו כדי למצוא את מנהל העבודה, ומשלא מצא אותו פנה לסגנו, צעיר פולני שהיה בסוד הענין. הוא ענה כי ידוע לו על ההסכם עם מנהלו ולו אין סידור עבודה בשבילנו. אז פנה למנהל עבודות הבנין, אבל גם זה לא רצה לקבל פועלים ליום אחד או שידע על הענין ולא רצה להרע לנו וחברו. (היה זה רוסי אינטליגנטי שפנה פעם אלי בבקשה ללמד אותו את השפה העברית העתיקה — עברית סתם אצל הרוסים היא יידיש, והמלה ייד Żyd היא שם גנאי. בפרוץ המלחמה עם גרמניה אמר הוא בהיותו שיכור במס־עדה בקרסנויארסק, שיצא להלחם בעד ארץ מולדתו רוסיה ולא בעד סטאלין. בעד ההצהרה הפומבית הזאת נידון למות וחונן בהשלחו לחזית).

„המפקד" פחד שהוא עלול להפסיד את שני העולמות, והסכים באין ברירה להסכם של מנהל העבודה. חזרנו הביתה ברוח מרוממת והמשכנו בתפילה ובצום עד הערב.

בחג הסוכות זכינו בסוכה שמעטים מאחינו ברחבי רוסיה זכו לה. על יד צריפנו עמד בנין קטן לא גמור ובלי גג. סכך לא חסר לנו ביערות, יכולנו איפוא לברך „לישב בסוכה" על פת לחם ותחת מעטה של שלג.

חמץ בפסח לא אכלנו. יהודי זולקב על יד לבוב, שמשם נשלחנו לסיביריה, לא שכחו אותנו ושלחו לכל משפחה חבילת מצות לא גדולה. בעד המצות שלמו קרובי המשפחה. שנשארו שם, ואלה שלא היה להם גואל קיבלו אותם חינם. אנחנו המאושרים — שלוש משפחות — קיבלנו חבילת מצות נוספת מדודני אלימלך איזנטל הי"ד, שגר בברודי לא רחוק מהעיירה רדזיווילוב, מקום תעשיית המצות בפולניה. לפני הפסח הכינונו לנו גם קצת תפוחי אדמה ואת החסר השלמנו במנה של רעב.

עוד לפני הפסח עברנו מהצריף המשותף לדירות בודדות — שתי משפחות לחדר — ובכל דירה ערכנו את הסדר בנפרד, בתקוה לימים יותר טובים ולהתאחד עם משפחותינו שנשארו בגליציה המזרחית בשלטון הסובייטים ובגליציה המערבית בשלטון הגרמנים.

רוב הנשלחים זכו לחזור לפולניה, אבל את בני המשפחה שנשארו שם לא מצא אף אחד.

שמחה בן יעקב לנגזם

זכרונות מהימים הראשונים עם כיבוש פולין ע"י היטלר

כמיד בימים הראשונים של מלחמת העולם השניה שפרצה ב־1 בספטמבר 1939 השתרר תוהו ובוהו בכל פולניה. האוכלוסיה התרחקה מגבולות הרייך, ברם הכרזתו של המצביא הפולני רדז' שמיגלי „כי צבא האויב לא יזכה לנגוע אפילו בכפתור אחד השייך לעם הפולני", עוררה תקוה בלבם כי תוך מספר ימים, לאחר תבוסת הצבא גרמני, יחזרו הפולנים לנחלתם כמנצחים.

ההפצצות הראשונות על ערים וכפרים גרמו לאנדרל־מוסיה רבתי ולבהלה בקרב האוכלוסיה. החלה נדידת המונים. הכבישים והדרכים גדושים פליטים לרוב, משפחות שלמות על מטלטליהם מי ברכב מי בעגלות, ומי ברגל, ביניהם גם הצבא הפולני שנסוג כצאן בלי רועה בלי דעת אנא והיכן. האוירונים הגרמניים הנמיכו טוס וירו על הבורחים, אלפי חללים נפלו ביניהם נשים וטף. בתוך האנדרלמוסיה הזאת התבלטו במיוחד הפליטים היהודים אזרחי פולין, הם היו מבוהלים, נבוכים ונדהמים מבהלת „בליץ קריג"" מצד הגרמנים ומאידך מהיחס העויין של אזרחי פולין ליהודים.

כל הנדידות הללו הופסקו כאשר השיגו הגרמנים את הבורחים, ויש שחילקו לפליטים לחם וסוכריות ופקדו עליהם לחזור לביתם.

הפליטים הפולנים חזרו מיד למקומותיהם ואלו הפליטים היהודים בהודע להם כי רכושם נשדד ע"י שכניהם הפולנים וכי במקומות שונים החלו הגרמנים במערכת הדמים, לא

מיהרו לחזור וחפשו אמצעים כיצד לאחד את המשפחות שנפרדו זו מזו דרך הנדידה.

בין כל אלה הפליטים היהודים היו יהודי סטריזוב וה־סביבה מספר מועט (מכיון שהעירה אינה שוכנת על פרשת דרכים או מקום איסטרטגי). בתוך זרם הפליטים היהודים היה יחזקאל, אחי, (הגר כעת באמריקה) וכותב השורות. נתקענו בעירה דומברובה והתארחנו אצל אחותנו בלהה הי״ד שגרה, בעירה זו. (נספתה עם בעלה ושלושה ילדיה).

ככל הפליטים, גם אנו חיפשנו דרך כיצד לחזור לחיק המשפחה ולהיות יחד עם אבינו שנשאר בודד בביתנו בסטריזוב.

נסיעה ברכבת באותם הימים היתה בחזקת סכנת ליהודים דוקא מצד הנוסעים הפולנים ולא מצד הגרמנים, לכן דחינו את נסיעתנו מיום ליום.

דומברובה כעירה שכנה לטרנוב עקבה אחרי הנעשה והנשמע בעיר זו. בדומברובה עצמה שרר שקט יחסי חוץ מחטיפת יהודים לעבודות שונות. הידיעות שנתקבלו מטרנוב בסוף חודש אוקטובר 1939, סיפרו שברחובות העיר פורסם חלק מגזרות נירנברג, הגבילו את תנועת היהודים ברחובות שונים בעיר, גילחו זקנים, וערכו רשום של התושבים היהודים בעיר. מנו קומיסרים על בתי מסחר ותעשיה השייכים ליהודים, הוצא צו שכל יהודי חיב לענוד סרט ועליו מגן דוד וכן חויבו לסמן את חלונות הראוה בסימן היכר „מגן דוד״. עדי ראיה הביאו גם בשורות מחרידות על יהודים שהוצאו להורג ללא כל סיבה.

עם קבלת הידיעות הללו השתרר דכאון בין יהודי דומברובה, הבהלה גברה עם חטיפת קבוצת יהודים ביום הראשון של חג הסוכות. רק חלק מהם חזר למשפחותיהם, היתר נהרגו במקום. אחרי המקרה הזה נמנעו היהודים לצאת לרחוב והתכנסו לתפילה אצל רב העיר או בבתים פרטיים. המתיחות הגיעה לשיאה לאחר המקרה שקרה ביום הושענא רבה. עם סיום התפילה בביתו של הרב נתבשרנו שהגרמנים חוטפים יהודים לעבודה וכי ביום הקודם נורו 8 יהודים מבין הנחטפים, חיש מהר התפזרו המתפללים לבתיהם, גיסי (בעלה של בלהה) ואני שכבנו במיטה כמת־חלים, שמנו תרופות שונות ליד המיטה (הגרמנים נזהרים מאוד מחולים מפחד מחלות מדבקות) והנה אחרי כמה דקות, נשמעו נקישת מגפים וצעקות מהרחוב. צמרמורת חלפה בגופינו ובחרדה ציפינו לבאות, במכת רובה נפרצה הדלת וגרמני שפרצופו כחיה טורפת צעק בכל כחו „יודען הראוס״ רוצו לשוק! התלבשנו במבוכה מבלי להבחין מה נעשה מסביב. בדלית ברירה יצאנו מהבית לכיוון השוק שהיה כבר מלא יהודים, בראותנו את הנעשה, צץ במוחי רעיון לרוץ יותר מהר, אבל בכיוון הפוך ולא לשוק. תוך כדי ריצה הצטרפו אלינו עוד כמה יהודים וביניהם בנימין מנדל, בנו של ר׳ ישעיהו מנדל מסטריזוב, (גם הוא גר בדומברובה) כך הגענו לחורשה במרחק מה מהעיר. בחורשה מצאנו כמה עשרות יהודים, רובם צעירים כמונו, אין לתאר את הפחד והבהלה ששררו בצבור הקטן הזה, זוהי הפעם הראשונה שנותקנו מהקבוץ היהודי, בלי לדעת מה יעלה בגורלנו. עם שקיעת חמה הגיעה למקום אשת אחד הבורחים ובשורה בפיה, שהסכנה חלפה וכי חלק גדול מהנחטפים חזרו שלמים ובריאים לבתיהם.

באותו ערב ערכנו את ההקפות בביתו של הרב. היתה זו הרגשה של ליל קינות בתשעה באב ולא שמחת תורה. אחרי המקרה הנ״ל הועלתה הצעה בין המתפללים, שיש לברוח משטח הכיבוש הגרמני לצד הסוביטי, כי לפי כל הדעות יתקדמו הרוסים עד הויסלה ובנסיגת הגרמנים צפויה סכנה, במיוחד לנוער היהודי. למחרת החג יצא חלק מצעירי דומברובה לגבול הסוביטי ואני יצאתי לטרנוב כדי להגיע לסטריזוב, להפרד מאבי ויחד עם אחי יחזקאל צעדנו לעבר הרוסים.

גזרתי את הפאות, לבשתי כובע מצחיה כדי שלא יכירו בי שאני יהודי, מטרנוב הגעתי ברכבת לרישא ומשם לסטריזוב. את הפחד בשעת הנסיעה ברכבת אין לתאר, פה ושם היכרתי יהודי מחופש כמוני יושב בפינת הקרון, מסתכל דרך החלון וכאלו נהנה מהעולם היפה... השיחות שהתנהלו בין הנוסעים הגוים נקלטו היטב באזני, הנושא העיקרי היה „יהודים״ ואובדן המולדת. רק תודות לשיחות אלו לא שמעו את הלמות לבי ולא ראו את פני שחורו והחליפו צבעים בהתאם לנושאי שיחתם.

בשעות הערב הגעתי לסטריזוב. נתקבלתי ע״י אבי הי״ד וע״י אחי יחזקאל יבדל לחיים, שהצליח להגיע רגלי לסטריזוב בחול המועד סכות. מפי אבא שמעתי על השקט היחסי השורר בסטריזוב פרט משני מקרים: יהודים הובאו מפרישטיק ונורו ע״י הגסטפו בבית הקברות הנוצרי בלנטובניה. והקרבנות נמסרו לקבורה לחברה קדישא. ה־מקרה השני — את בית הכנסת „השול״ הפכו הגרמנים לאכסניה עבור הפרשים עם סוסיהם, לאחר מספר ימים מסרו את בית הכנסת לראש הקהילה נקי ומסודר.

המצב בסטריזוב

ביום היתה תנועת היהודים בסטריזוב כמעט חפשית, עם שקיעת החמה הסתגרו היהודים בבתיהם כשהתריסים מוגפים והשערים נעולים. למחרת היום היה יום ה„יריד״, יצאתי לשוק במטרה להפגש עם כמה מחברי, אולי יצטרפו למסע הבריחה לשטח הרוסי. השתוממתי לראות את השפע במסחר, כל החנויות של היהודים פתיחות מלאות קונים כבימי שלום, ראיתי כאן עולם אחר, שונה מזה שראיתי בטרנוב ובמקומות אחרים, יתכן שהשקט המדומה הזה מנע חלק מיהודי סטריזוב ובמיוחד מן הנוער לעזוב את ביתם ולהמלט בעוד מועד. לא נתקלתי כאן באותה אימה ופחד מפני סכנת ההשמדה כפי שבלטה במקומות אחרים. באותו יום נפגשתי עם חברים שונים, ספרתי להם על הנעשה במקומות אחרים והסברתי להם את הסכנה הצפויה להם, אבל לתדהמתי לא מצאתי אוזן קשבת להצעתי.

ישראל פרידמן, בנו של יחיאל פרידמן, ענה לי: „וכי חושב אתה שהגרמנים ישחטו את כל היהודים? הרי רואה אתה ב"ה השד לא נורא כל כך, לעת עתה חיים והקב"ה יעזור גם להבא". שוחחתי גם עם נפתלי מגדל הי"ד, בנו של ר' חיים מגדל, הוא ממש לעג לי — מה? לעבור לרוסים? האם הם טובים מהיטלר? לסיפורי על הנעשה במקומות אחרים ואחרי הסברתי על הסכנה הצפויה לנוער יהודי ושנוכל לחזור אחרי זמן קצר עם הצבא הרוסי שיכבוש את כל פולין, ענה לי: „שוכנעתי במידת מה כי הסכנה היא רצינית, אבל אומר לך את האמת, מעולם לא חייתי מחוץ לבית הורי ואיני רגיל לדאוג לעצמי, והוסיף: דוקא בימים של סכנות אין להפרד מהמשפחה אפילו ליום אחד, מי יודע מה ילד יום המחר".

נזדעזעתי מדבריו, האם עד כדי כך טחו עיניהם מראות את הצפוי לנו? לא נותר לי אלא להפרד מחברי וסרתי להכין את הסדורים האחרונים לקראת היציאה לשטח הסוביטי, שהיא נראית באופק כהצלה היחידה. כאשר נודע לאבינו כי אף נער מבני סטריזוב לא קיבל את הצעתנו, ניסה להשפיע עלינו להשאר עם כל בני העיר, כי גורל משותף לכולם. אך בראותו שהחלטתינו נחושה נטה להסכים בתנאי שנקבל את הסכמת הרב מססוב, רבי נחמיה שפירא הי"ד, אבינו, „כבן בית" בבית הרב, ידע שהרב מסתתר מחוץ לביתו וגילה לנו את המקום. הגענו לביתו של רבי שלמה אורהון, שם הסתתר הרב באותו זמן אחרי שהגרמנים התחילו להתענין באישיותו. לאחר מספר דקות נכנס הרב בכל הדרו, מפניו נעלמה בת הצחוק שהיתה שרויה עליהם תמיד בדברו עם קטנים וגדולים, בהביעו את חיבתו לזולת, במקומה כיסתה קדרות את פניו, קדרות של סבל לא רק אישי אלא צערה של קהילה שלמה ואולי אף סבל האומה כולה. אחרי אנחה עמוקה הושיט לנו את ידו בברכת „שלום עליכם", בנשימה עצורה שמע מפינו על מצב היהודים במקומות אחרים, על השמועות השונות ועל התעללות ה־גרמנים ביהודים. שוחחנו אתו על מטרת בואנו וביקשנו ממנו את ברכתו הסכמתו. בכובד ראש ובישוב הדעת ענה לנו הרב: „בני היקרים! מי חכם וידע — אין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים ולשפוך את לבנו בתפילה ובתח־נונים, והקב"ה יעזור לנו, הלואי ויכולתי אני כמוכם לעזוב את המקום. יתן ה' הצלחה בכל אשר תפנו, ישמרכם ה' בכל דרככם וישמור את כל עם ישראל", לחץ את ידינו בברכת „צאתכם לשלום" וליווה אותנו בעינים המורמות בתפילה ובתחנונים בדאגתו לגורלנו, ולגורל צאן מרעיתו. בדרך נכנסנו להפרד מבנו של הרב, רבי שלמה'לי, גם הוא הוסיף את דעתו: „קשה ליעץ בימים אלו מהי הדרך, הנני מצטרף לברכת הרב, יהי"ר, שנזכה לגאולה שלמה ויבוא קץ לצרותינו.

בכליון עינים ציפה אבינו לבואנו מבית הרב, בשמעו את הסכמת הרב זלגו דמעות מעיניו, אחרי כמה דקות של דומיה אמר: „קינדרלעך, קשה עלי פרידתכם, מי יודע..." יתר המלים נבלעו בתוך גרונו ולא סיים את המשפט הראשון, אחר המשיך: „יודע אנכי כי קשה להיות יהודי ברוסיה, למען ה' היו יהודים, יהודים טובים!" יותר לא יכול היה לדבר ואחר הפסקה הוסיף. רק — למען ייטב לכם מסכים אני לנסיעתכם לרוסיה. הסברנו שנית לאבינו, כי אי"ה בודאי נחזור הביתה לחג הפסח ש"ז, עם התקדמות הרוסים נהיה הראשונים. למחרת התחלנו לצייד את הבית במצרכים שונים לשעת הצורך, כגון: סבון, מלח, גפרורים וכדומה, שיספיק לכמה חודשים. ב־14 לאוקטובר, ביום שלישי בשבוע, ביום שנכפל בו כי טוב עזבנו את כל היקר לנו בתקוה שהכל יבוא על מקומו בשלום ונמצא את אבינו שלם בחזורנו.

נסענו ברכבת מסטריזוב ליסלו, שם התארחנו בבית מלון יהודי בסביבת תחנת הרכבת (כמדומני ששם בעל המלון היה צנין). בעל בית המלון קיבל אותנו בסבר פנים יפות בחמימות ובלבביות של הכנסת אורחים, למרות שכל החדרים היו תפוסים ע"י קצינים גרמניים מצא לנו מקום ללון. למחרת השכמנו כדי להניח תפילין וכדי להתפלל תפילה קצרה במטרה לצאת אח"כ לסנוק, תחנת הגבול. את בעל הבית מצאנו מצחצח את מגפי הקצינים הגרמנים, הוא הפסיק את מלאכתו, הסביר לנו לאן לפנות כדי להגיע למטרתנו ושלח אותנו בברכת „צאתכם לשלום". בשעות הצהרים הגענו לעיר סנוק, שם קיבל את פנינו איש גסטפו, לבוש אזרחית דובר פולנית. עצר אותנו ברחוב בשאלה: יהודים לאן? התחלתי כאילו לגמגם, לקהילה היהודית ביקש להראות לו איזו שהיא תעודה. הראיתי לו את תעודת חבר של השומר הדתי, שאל אם יש לנו נשק ואחר חיפוש קל בתרמילים פקד: „עליכם לפנות לרחוב הפונה ימינה ואחר כך שמאלה, עליכם להיכנס מיד לבנין הקהילה היהודית ולא להסתובב ברחובות, אחרת מרה תהיה אחריתכם".

בקהילה היהודית מצאנו כ־300 יהודים יושבים על מטלטליהם ומחכים כבר יומיים כדי לעבור לצד הרוסי דרך נהר סן. בגלל הגשמים המרובים בעונת הסתיו עבר הסן על גדותיו ועכב את העברת היהודים לשטח הרוסי. בחדר השני ראיתי קצין גרמני משחק קלפים עם פרנסי הקהילה היהודית. מפי אנשים נודע לנו, שאנשי הגסטפו בסנוק מקבלים שוחד כדי להעלים עין מהעברת היהודים דרך הסן — ומשחק הקלפים אמצעי הוא למצוא דרך למתן שוחד. עם שקיעת החמה קבלנו הודעה, כי הלילה עוברים את הסן וכי זוהי פקודת הגיסטפו כי אין הם יכולים להסכים לריכוז מספר יהודים גדול במקום זה. הסתדרנו בשורה עורפית, כל אחד עם החבילה שלו וה־שיירה יצאה לדרך. בינינו היה מספר ניכר של נשים וכן כמה זקנים. כאילו מתחת לאדמה, צצו כמה עשרות פולנים שליוו אותנו בצחוק ובלעג ובלווי מפוחית פה ובהביעם את שמחתם הכריזו „היהודים הולכים לפלסטינה" בחצות ה־לילה עברנו את הסן ונאסרנו ע"י משמרות הגבול הרוסי.

שמחה בן יעקב לנגזם

זכרונות

„ויאמר ה' אל משה: כתב זאת זכרון
בספר ושים באזני יהושע"
(שמות י"ז).

שתי תשורות נאות העניק הקב"ה לברואיו, בשעה שנפח באפם רוח חיים, את שאין אתה חפץ לזכור אתה שוכח בכח השכחה, ואת שאין אתה חפץ לשכוח, זוכר אתה בכח הזכרון.

חיבה יתירה לי לתשורה השניה, משום שכל אימת שאני נזכר באירועי חיי, עולה בי כוח הרצון לפרסם את גדולתו ואת פלאיו של הקב"ה בעולם, להודות לו, על כן חובה ומצוה קדושה זאת לי, לכתוב זכרון בספר מאותה תקופה, בה המיט העולם את השואה על עמנו, שממנה נצלנו אני ומאושרים מעטים אחרים מיהדות פולין.

אחי יחזקאל ואני יצאנו יחד עם מאות יהודים בדרך לא דרך לחפש מפלט מצפורני הכנופיות ההיטלריסטיות בשנת 1939. לאחר נדודים רבים (עליהם ספרתי במאמרי הקודם) הגענו לעיר לסקו. עיר זו שוכנת מעבר לנהר סאן, אשר שימש בתקופה זו גבול טבעי בין שטח הכיבוש הסוב־ייטי לבין שטח הכיבוש הגרמני, על אדמת פולין.

לאור הזרקורים הגרמניים עברנו את הסאן המלא על גדותיו, המראה היה מזעזע, בחשכת הלילה נעה קבוצת יהודים זקנים, נשים וטף במים שהגיעו עד הצואר, בגדיהם והחבילות על שכמם נרטבים עד לשד העצמות, וסכנת הטביעה היתה צפויה לכולם, שכן היה זה בעונת הגשמים. „אני טובע, אנא הצילוני הן אב לילדים אני", התחנן זקן אחד בכוחותיו האחרונים, ואמנם הצלחתי להביאו לחוף הנהר במאמצים גדולים.

נרגשים, מזועזעים ורטובים ראינו את עצמנו על חוף הנהר הסואן בשטח הסובייטי, חלק מהפליטים אשר הספיק כבר לחוש את טעם המות אצל הגרמנים, נשק את האדמה של הארץ החופשית... וחלק אחר התפלל ברכות השחר, ההרגשה היתה מוזרה, הרגשת שמחה מהולה בעצב, מחד גיסא רואים אנו את הגרמנים המרצחים מעבר השני, אבל מאידך גיסא דאגה חדשה מלאה את לבנו; מה יהיה גורל יקירנו שנשארו עדיין בידי המרצחים?

משמר הגבול הסובייטי מצויד בנשק קל קבל את פנינו בסיסמא החוזרת מידי פעם: „שקט"! (לא הבינונו אז שהשתיקה בארץ זו היא סם החיים...).

תחת משמר כבד הביאונו השומרים לאולם הגדול של הקולנוע העירוני בעיירה לסקו, הם הודיעו לנו כי אנו נמצאים במאסר, עד שיבררו אם לא באנו לרגל לטובת הגרמנים. בין האסירים פגשנו את רבי קלונימוס, רבה הצעיר של סטריזוב. הוא היה מדוכא מאד, ורמז לנו כי בחוץ נעשה מאמץ לשחרורו, לשמחתנו שוחרר כעבור מספר ימים עקב טפול נמרץ מצד קומוניסטים יהודיים, שהמליצו על שיחרורו.

מלסקו הועברנו ע"י שלטונות נ.ק.ו.ד. לעיר למברג ושוכנו בבית הסוהר הגדול „בריגידקיס". לאחר בדיקה יסודית בכל חלקי הגוף הוחרמו החפצים „האסורים". חלקו אותנו לתאים שונים בבית כלא, כשבעים עד שמונים אסירים בתא אחד. תא שהכיל בימים רגילים עשרה אסירים בערך, הדבר שדיכא אותנו וגרם צער רב לאסירים, היה החרמת התפילין. היבסקים השליכו את התפילין אל ערימה גדולה בחצר בית הכלא, רעד עבר בגופנו בראותנו את הנעשה בדבר הקדוש לנו מדורי דורות, הרגשנו כי מלחמה נוראה זו היא אף מלחמה נגד הנשמה היהודית, ראינו ביחס שפל זה „טיפול" מיוחד, המכוון נגד יהודים. מחינו, אמנם באוזני הממונים אך התשובה היתה: „בארצנו, הארץ החופשית, אפשר להתפלל באין מפריע, אולם בית סוהר אינו כנסיה"!

אחד האסירים היהודים הצליח להגניב תפילין לבית־הסוהר, הידיעה על מציאת התפילין בתא הכלא עודדה אותנו. רוב האסירים שכחו את שעבר עליהם בימים הא־חרונים ומצאו נחמה בזוג התפילין.

קשה לתאר את הלילה הראשון על „מיטת קרשים" בבית הכלא, איש לא עצם עין למרות העיפות של הימים האח־רונים. לאור השחר, לאחר הסידורים הראשונים לפי התקנות בבית־הסוהר, עמדנו כולנו בעינים אדומות זולגות דמעות בתור, כדי לקיים מצוות „הנחת תפילין". הצטרפו אלינו יהודים אשר הניחו תפילין רק פעם אחת בחייהם. כל אחד ברך ומסר את התפילין לחברו, שחכה בתור. את התפילה ערכנו באחת הפינות של התא, כדי שהסוהרים לא יגלו את מעשינו.

בתאינו היו יהודים מפרישטק, מיסלו, מקרקוב, מטר־נוב, מרישה ועוד. את אנשי סטריזוב לא פגשנו, אך לאחר זמן מה נודע לנו כי באחד התאים נמצא בנו של מורה הוראה מסנדזישוב. כפי שסופר לי, סרב לקבל כל אוכל, פרט ללחם יבש ומים. הוא היה מאוד מדוכא וסבל ממחושים שונים.

מדי פעם בפעם הצלחתי להעביר אליו גזר, או קובית סוכר, שקבלתי מאסיר יהודי, שעבד במטבח — יהודי מבוכרה. בדרך מקרה נודע לי, שהינו יהודי. פעם ראיתיו מנענע שפתיו לפני הסעודה, שאלתיו: „מה אתה ממלמל"? „מתפלל אני" — ענה, בקשתיו, שישמיע לי את תפילתו, ולתמהוני שמעתי מפיו את ברכת „נטילת ידים". „זהו כל מה שנשאר בזכרוני מבית אבי ז"ל, יהודי אנוכי"! וכל זה אמר ברוסית, שפת יידיש לא ידע.

בתא הכלא, בו הייתי, היינו כשני מנינים יהודים דתיים

השתדלנו לחזק ולעודד איש את רעהו ע״י דברי נחמה, ע״י שיחות שונות, בדברי תורה וסתם בדברי חז״ל.

במשך תקופה זו התידדתי במיוחד עם יהודי מרישא. ר׳ שמואל נחום עמר, אחד הטיפוסים המיוחדים שעליו אספר בהמשך דברי.

לאחר ישיבה של 3 חודשים בבית־סוהר בלמברג העבירו אותנו לבתי סוהר שונים: באוקריינה, בקיוב, חרקוב ואחרים. הפרידו בין האנשים, שמצאו ביניהם שפה משר־תפת, ובמיוחד בין אחים וקרובי משפחה. גם אני נפרדתי מאחי יחזקאל. הוא נשלח לבית־סוהר אחר, שאת מקומו לא ידעתי עד לשחרורו.

כדי שיובן מה נורא היה מראה פנינו וכיצד השתנינו במשך תקופה קצרה זו, אספר אפיזודה מיוחדת במינה:

בכלאינו היו בין האסירים גם לא יהודים, אנדקים לשעבר או לאומיים קיצוניים, שלא ראו בעין יפה את השלטון הקומוניסטי על אדמת פולין. אלה העדיפו את השלטון הנאצי לו ציפו שנים רבות לפני פרוץ המלחמה.

פתאום נפתחה הדלת, סוהר שנכנס פקד עלינו „להצ־טופף עוד ולהכין מקום״, אסירים נוספים נכנסו מבוהלים, בלים וקרועים. יהודים ולא יהודים. כל אחד משני הצדדים חיפש בשבע עיניים מכר מעירו, ממשפחתו או סתם יהודי. אף אני שלחתי מבט לעבר אחד הבאים, שמראהו היה יהודי, פניתי לו מקום על ידי ומיד פתחנו בשיחה: „מאין יהודי״? „כמה זמן עבר מאז שעזב את פולין״? „כיצד חיים היהודים בפולין״? ועוד שאלות כהנה וכהנה. לאחר שסיימתי את שאלותי הרבות, נאנח שכני החדש והתחיל לענות לי עליהן. פתאום פרץ שכני בצעקה: שמחה! שמחה!, אינך מכיר אותי? הרי אני מסטריזוב, אני שמואל״! הפעלתי את כל התאים האפורים במוחי, אך לא יכולתי להזכר, מי הוא הבחור המגודל זקן ובן גילי, שאך לפני מספר חודשים התפללנו בבית־כנסת אחד ונפגשנו יום יום, שבת שבת ברחובות העיר בטיולים ובשיחות רעים. לא יכולתי להאמין לחליפות ולתמורות כה גדולות בזמן כה קצר. כשראיתי שאין ביכולתי להכירו, גילה לי את שמו — שמואל ליברמן בנו של רבי דוד ליברמן מסטריזוב (שמואל חי כיום בפתח־תקוה) אבל לאחר 24 שעות שוב הפרידו בינינו.

ז׳יטומיר:

באחד מפרברי העיר עמד בנין בן 3 קומות, מבודד, מוקף חומה, ונקודות מצפה לו מכל פינה. היה זה בית־הסוהר, בו קבעו השלטונות את מקומי יחד עם אלפי יהודים אחרים. בתא, בו ישבתי, היו מספר בני־נוער רובם חברי תנועת „השומר הדתי״ ויתרם יהודים שומרי מסורת. בימים הראשונים הורגש בנו הדיכאון והיאוש, היינו מנותקים מכל העולם ללא עיתון, ללא קשר עם המשפחה וללא ידיעה מהמתרחש בזירת הקרבות. דאגתנו למשפחותינו, שנשארו בידי המרצחים, הרעב, הלכלוך ונ־דודי השינה בלילות הטביעו בנו את רישומם הנורא. החק־קירות הבלתי פוסקות בחצות הליל, האיומים של החוקרים, הכפיה בהכרה „בחטא הריגול״ והוצאת פסק דין של 5—10 שנות מאסר ללא משפט, חוללו בנו תמורות להפליא.

לאור צרותינו המשותפות התלכדנו הנוער הדתי וה־יהודים המסורתיים למשפחה אחת בחיי בית־הסוהר.

המלכד הראשי מבין האסירים בחבורה היה ר׳ שמואל נחום ז״ל. היהודי הזה עודד אותנו החדיר בנו את האמונה והבטחון בנצח ישראל, חיזק בנו את האמונה בגאולה, את האמונה — בזכות הצדיקים הגדולים מיסדי החסידות, שחיו ופעלו בערי אוקראינה וכן עודדנו בשיחות כלליות ופרט־יות עם כל אחד. ר׳ שמואל נחום קבל על עצמו להיות המדריך הרוחני בחיינו המושפלים ובמצבנו המיואש.

ראוי היה ר׳ שמואל נחום ז״ל לשמש דמות מיוחדת במינה, דמות נפלאה. את משפחתו הניח בעיר רישה (שם התגורר) היה בערך בגיל 45—40, למדן גדול, ירא שמים, מקפיד על קיום מצוות עד מסירות נפש, מה שהתיר לאחרים לא התיר לעצמו. זכרונו היה „כבור סוד, שאינו מאבד טיפה״. זכר בע״פ מסכתות שלמות, כל „תהלים״ ו„מעמדות״.

במשך 11 חדשים בחיי בית־הסוהר לא בא לפיו יותר מלחם יבש. יתר האסירים הדתיים אכלו את המבושל, אבל לא בשר. בשר, אמנם לא ניתן, אך אם היינו רואים בכל זאת סימן של בשר במרק, סרבנו לקבלו. רצוי לציין כי ר׳ שמואל הצליח ללכד סביבו 12 בני־נוער שלא טעמו טעם חמץ במשך כל ימי הפסח.

ר׳ שמואל נחום היה חדור אמונה שלמה, כי כל מה שעובר על העם היהודי הוא חבלי משיח ורק מעטים יזכו לאחר הסבל לראות במו עיניהם את הישועה. ר׳ שמואל נחום היה חסיד של הרב מקולושיץ, מתנגד קנאי לתנועה הציונית בכלל ולמזרחי בפרט. הדמות הנפלאה הזאת, שרק מעט ממעלותיו תיארתי, השאירה את רישומה בנו, ועודדה אותנו בהמשך דרכנו הקשה. יום יום לפני תפילת שחרית היה ר׳ שמואל נחום מגיד „שעור״ בע״פ בפני תלמידיו בתא הכלא, פרק משניות או סוגיא בגמרא. כמו־כן ארגן גם תפילה בציבור: שחרית, מנחה ומעריב וכך נהפך תאינו למרכז הרוחני של בנין בית הסוהר בזיטומיר, אך ר׳ שמואל נחום ז״ל לא הסתפק בזה, כשראה שזכרון האדם נחלש מיום ליום וחשש, שבתנאים כאל לא ימצא אדם, שיזכור בע״פ לכל הפחות את התפילה, היה אומר: „מי יודע, מי ישאר בחיים ומי ימשיך בשרשרת הזהב, הרי צפויה סכנה, שתישכח חו״ח האות היהודית והתפילה מלב העם״.

„מי יודע״ — היה אומר „אם לא אנחנו היהודים האח־רונים, שנשארנו בחיים ואם לא עלינו הוטל התפקיד „לתקן את העולם במלכות שדי״.

„העמידה בנסיון — המשיך בהתלהבות אינה דבר של מה בכך, ולא קל לשמור על גחלת האש מעל מזבח ה׳״.

מכל מקום — הוא המשיך „נהיה מוכנים לצאת למלחמת המסורת המקודשת, ולכוון במאורה את הפליטה הנישארה, נגד כל הממיט עלינו כשלון. נאזר בעז להמשיך את השרשרת דומים אנו בשעה זו לאנשי גדליה בן אחיקם במצפה, ולכל אותם השרידים, שנצטוו בעקיפין להעלות נר תמיד על מזבח ה׳, הננו יוצאים למלחמה נגד כל הטבע, העומד לכלותינו על כל צעד ושעל, ובמיוחד בתקופתנו, תקופת בין השמשות, כשאור וחושך משמשים בעירבוביה. תקופת בין הערביים בה יש שליטה מדאיבה של החשך על האור, של הענן על הברק והזהר״, „יודע אני נאמנה״ — המשיך ר׳ נחום „כי חרב וחנית הן לנו התפילות שבהן שופך היהודי את לבו לפני קונו ומקבל עליו את עול מלכות שמים מידי יום ביומו, בחינת — כי שם ה׳ נקרא עליך ויראו ממך״!

המחשבות הנמלצות הללו לא נתנו לו מנוח, ואותן גילה ר׳ שמואל נחום לחוג מצומצם של „חניכיו״ וביניהם אני, יחד עם זה גילה לי את החלטתו: „יהא אשר יהא, עלי לכתוב סידורי תפילה בכתב יד, וכמו כן לוחות למס׳ שנים, כדי שלא תכשלו חס וחלילה בחילול ראש־השנה, יום הכפורים ורגלים אחרים. לאותות ולמועדים, עד שהקב״ה ירחם שוב על עמו ונוכל לחיות כיהודים שלמים בגוף ובנפש״.

„איני יודע אם אהיה אז בתוככם״ — היה אומר — „קטונתי מכל החסדים״! ישבנו שעות רבות, חשבנו בדיוק על כל פרט ופרט, כיצד להוציא את רצונו של ר׳ שמואל נחום לפועל, כיצד לספק נייר, מכשירי כתיבה ודיו. זה לא היה מהדברים הקלים במשטר בית הסהר.

ר׳ שמואל נחום קיבל על עצמו לדאוג לנייר, אחות בית הסהר התיחסה אליו בכבוד מיוחד, קראה „יבריסקי פופ״ (רב יהודי) ר׳ שמואל נחום נצל יחס זה, ובקש ממנה אבקה נגד כאבי ראש, את העטיפות של האבקה הצליח להסתיר. (בבית הסהר אין משאירים את העטיפות בידי האסיר). את מכשיר הכתיבה הצלחתי אני להגניב משלחנו של השופט־החוקר בשעות החקירה הארוכות, גם להשגת דיו מצאנו עצה, בפרוזדור בית הסהר עמד שלחן של הסוהרים ועליו קסת דיו, לפני יציאה לטיול בחצר בית הסהר הכינונו חתיכות צמר גפן, הנוהג היה, ששני סוהרים הלכו בראש ושניים בסוף. כשעברנו אנחנו ע״י שלחנם של הסוהרים, הצלחנו לטבול את צמר הגפן בתוך קסת הדיו, כשחזרנו לתא הכלא, הוספנו קצת מים בתוך ספל, והיתה לנו דיו.

כמובן כל הפעולות הללו נעשו ביתר קפדנות, כי הנתפסים בפשעים הללו, היו נידונים בענש חמור ביותר. כדי להבטיח סודיות מוחלטת למפעלנו הסתרנו את כלי הכתיבה בתוך המטאטא מבדי הערבות שעמד ע״י הדלת, שכן מעולם לא עלה על דעתם לחפש במקום זה. ביראת כבוד ובפחד משלטונות בית הסהר, אך שמח למצוה, התישב ר׳ שמואל נחום בפינת התא והחל לכתוב את האותיות בכתב זעיר על דפים בגודל 5 ס״מ × 5 ס״מ, כך ישב ר׳ שמואל נחום ימים ולילות ועסק בעבודת הקודש, בעזרת תלמידיו אשר השגיחו ב־7 עיניים ושמרו ע״י הדלת, כדי להודיעו על התקרבות הסוהר לדלת התא. שני חדשי העבודה המפרכים הסתיימו, כשסידוריו של ר׳ שמואל כוללים את כל התפילות מ„אדון עולם עד אדון עולם״, מתפילות של ימי חול עד תפילות של ימי שבת וחג, תפילות עמידה על ראש השנה, יום הכפורים, ברכת המזון, ברכת החודש ואפילו הפיוט „אקדמות״ לחג השבועות — מונחים לפניו.

ביום „ל״ג בעומר״ התכוננו לחגיגה הצנועה של מסירת הסידורים. פניו של ר׳ שמואל זהרו מאשר. ההתרגשות אחזה בכלנו, התאספנו באחת הפינות, ור׳ שמואל נחום פנה אלינו בקול רועד וברטט של קדושה: „טייערע קינדער״! אמר — דמעות זלגו מעיניו. מלאי התרגשות הצטרפנו לבכי, שקרע לבבות, בכיות שנחנקו לפני שמיעתן, מחשש שמא ישמעו הסוהרים. אוירת קדושה של יום הדין אחזה בנו, כאילו עומדים אנחנו לצקת את היסודות של המשך קיום העם, בחינת: „מי ברעש ומי במגיפה״, ומי לחיים ומי למות. ור׳ שמואל בקול חנוק המשיך — „בזה הזמן נעשה דם יהודי הפקר, מי יודע אם נשאר מי שהוא „שמה״ שיש ביכולתו להצטרף לבכיתנו. מכל היקר לנו, גלינו, מאבות, אמהות, אחים ואחיות, נשים וטף. — כאן הגביר ר׳ שמואל את קולו: לבי נגזר בזכרי, שחלק גדול מהעם יכול היה להציל את חייו, לו היו שומעים לפעמי הגאולה... עלי להודות, שחלק גדול מהעם אינו נקי מאסון גדול זה. לא הבינונו ולא רצינו לשמוע את קריאת יחידי הסגולה לבנין העם בארצו. דחינו את הגאולה במו ידינו. ועכשיו!... כאן הוא פנה במיוחד אל נערים — „איני יודע אם אזכה לבוא בקהל ה׳, אבל אתם בודאי תזכו לכך, אני מאמין, אנא! בבוא העת השליכו את הגלות, אל תתעכבו על אדמת נכר, אף אם הדבר יהיה בנפשיכם, למען ה׳, עליכם לנתק את כל הקשרים עם הגולה המרה, ולהקים חיים חדשים בארץ הקדושה, ובכוח להחיש את הגאולה השלמה למענכם ולמען הדורות שיבואו״.

בידיים רועדות הגיש ר׳ שמואל נחום את הסידורים לאחדים מהחבורה ואמר: „זהו האוצר היקר לנו, התפילה, בה אנו שופכים את לבנו לפני בורא עולם. הסידורים הללו, שאני מוסר לכם, ילוו אתכם בכל הדרכים עד שיבוא הגואל ויגאל את שארית ישראל״.

את הסידור האחרון פתח ר׳ שמואל וכש״ץ בקש שכלם יחזרו אחריו, והחל לומר את התפילה: „אבינו מלכנו״, כאשר הגיע לפס׳ „אבינו מלכנו חמול עלינו ועל עוללנו וטפנו״, „עשה למען באי באש ובמים על קידוש שמך״ הרים קולו בבכי, אך נאלץ להפסיק מפחד השלטונות — „מה קשה״ — היה אומר — „העובדה, שאין ביכולתנו אפילו להרים קולנו. אין קשה ומצער יותר מזו, שלך אסור מה שמותר לאחרים, אולם דא עקא, נערים, זוהי גדולתו של עם ישראל, בכל דור ודור קמים עלינו לכלותנו

והקב״ה מצילנו מידם. עמלקים במשטרים שונים גוזרים עלינו גזירות הגוף וגזירות הנפש, שמים את עם ישראל ללעג ולקס בין העמים, מקדירים לנו את עין השמים ומחשיכים לנו את אור היום ונדמה כי הנה חלילה בא הסוף — אבל דוקא בתקופות הללו מתרומם העם בגבורה עילאית והקרבה עצמית מופתית, יוצא מהכבשנים השונים, אמנם פגוע ופצוע, אבל חזק באמונתו, שהוא חייב להעמיד מתוכו גואליו ומושיעיו, ולהוכיח לעולם הרשע, שלמרות הכל „עם ישראל חי וקיים, לכו בכוחכם זה והושעתם״!

עם סדור שקבלתי גם אני. עמדתי מספר דקות לאחר הטכס, נדם בי הכל, העליתי בדמיוני את אבי ז״ל, ר׳ יעקב בן צבי אלימלך, נצר ממשפחת בני יששכר — ר׳ צ״א מדינוב — בשעות האחרונות שעמדתי להפרד ולצאת מהבית. הנה הוא עומד בפני: מצחו צחור, רחב וענוג, זקנו הארוך זהוב ומסולסל במקצת עוטר את פניו העצובים ועיניו זולגות דמעות.

בידיים רועדות מסר לידינו את התפילין והסדור לאורזם בין חפצנו המיועדים לדרך, והנה מהדהדים באזני דבריו האחרונים ששמעתי מפיו ברגע שמסר לנו את התפילין: (אחי יחזקאל וכותב השורות).

„בני האהובים והיקרים מכל! בכל עת שהצרות מתרגשות ובאות עלינו והאומה הולכת ומתדלדלת, מחובתו של כל יהודי לעמוד בפרץ, לגדור גדר ולהקים כושל, ירא אני בני, שמא חס וחלילה... (לא השלים את המשפט) עליכם להקדיש את חייכם „ליידישקייט״, זכרו — אל נא תפרדו מהתפילין, בכל אשר תשמרו אותם — ישמרו הם אתכם, נשקנו וחבקנו ביתר חיבה ודמעותיו נטפו על לחיי כאילו רצה להעביר אלי את מחשבותיו ולחרטם בזכרוני.

זכרונות אלו עלו במוחי ברגע שלחצתי אל לבי את הסדור החדש עם דפיו הקטנים והאותיות הזעירות, שנכתב ע״י ר׳ שמואל נחום, ברגעים אלו הבטחתי לעצמי לקיים את דבריו האחרונים של אבי ז״ל יחד עם דברי ר׳ ש׳ נחום ז״ל.

שער הסדור של עמער מוקדש ללנגזם

זיכני הקב״ה לבנות את ביתי במדינת ישראל, באתי אל המנוחה ואל הנחלה וזכיתי להביא אתי את הסדור שליוה אותי בערבות סיביר הנרחבות את הסדור מסרתי לתצוגה במוזיאון „דור ודור״ אשר בהיכל שלמה בירושלים עיר הקודש.

בספר זכרון זה אנו מייחדים מקום לכל הנשמות הקדושות והטהורות, בני עירנו, שנספו בשואה, יחד אתם מזכיר אני את נשמתו הטהורה והעילאית של אחד מיחידי סגולה ר׳ שמואל נחום עמר ז״ל, ויהי זכרו ברוך.

למען המולדת

יצחק ברגלס

הלוחמים

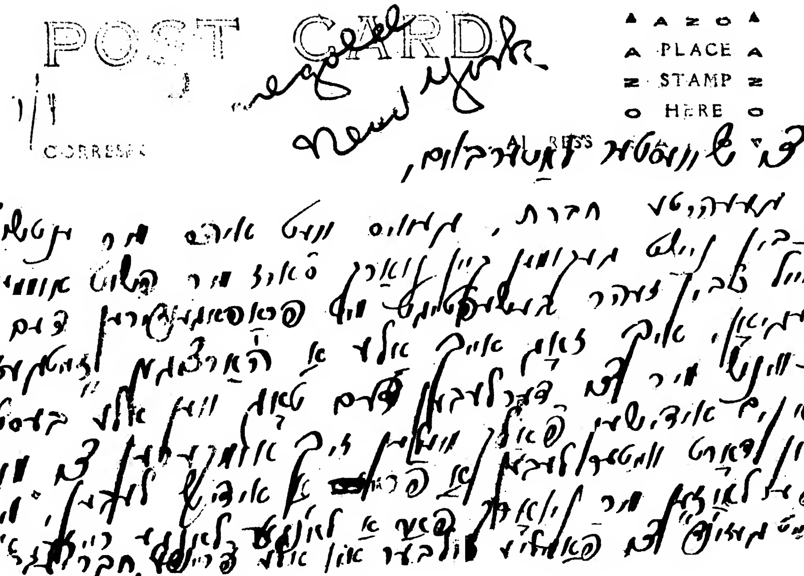
יוצאי סטריזוב ובניהם נמנו על בוני המולדת והלוחמים לשחרורה מידי זרים. בכל המערכות שרתו בני עירנו בצבא ישראל. לא ארחיב פה את הדיבור עליהם כי בארצנו זה הוא דבר מובן מאליו. אני כותב רק על מקרה אחד שהיה בימי התחדשות רוח הגבורה היהודית במלחמת העולם הראשונה. אז זה לא היה דבר שבשיגרה.

יעקב פינגולד במדי הגדוד העברי

יעקב פיינגולד ז״ל

היה בין הראשונים שהתגייסו לגדוד העברי. הוא נמצא אז בארצות הברית ביחד עם הוריו ר׳ שמחה וטובה. בבית ספג לתוכו את רעיון חיבת ציון מהוריו ומאחיו משה שאירגן את ציוני סטריזוב. יעקב היה נאה דורש וגם נאה מקיים כי לפני צאתו לצבא היהודי עשה תעמולה בין מכיריו לרעיון ההתגייסות לגדוד ולעליה לארץ ישראל. (למטה דבריו שכתב למכיריו משפחת לטרבאום, בני עירנו, נכדיו של ר׳ שבתאי לטרבאום). אחרי מלחמת העולם הראשונה נשאר בארץ, התחתן פה עם בת סטריזוב גב׳ צילה בלר, נצר למשפחת הולס הענפה בעירנו, וחי פה את כל חייו.

POST CARD

PLACE STAMP HERE

גלויתו של יעקב פיינגולד למשפחת לטרבאום

דאס קארטל פון יעקב פיינגולד צו דער פאמיליע לאטערבוים

הנופלים

המלחמות והאויב דרשו גם מבני עירנו את מס הדמים, וכמה מבני יוצאי סטריזוב היו בין הנופלים במערכות. הידועים לנו:

מאיר מרדכי הכהן גוטווירט ז״ל בן תשע עשרה.

הוא היה ראשון הנופלים מבני סטריזוב בארצנו. עליו כתב שלמה יהלומי במאמרו „ר׳ שלום שורצמן", ואני במאמרי „המשפחות האומללות". לפי רוחו וחינוכו לא היה מאיר מרדכי לוחם אקטיבי אבל נלחם למען מולדתנו בעצם שבתו בארצנו, בירושלים עיר הקודש — ולמענה נפל.

יוסף אשר ז״ל

על חייו וגבורתו כותבת בזה דודניתו לאה לוס.

לאה לוס

הבן שלא שכח ולא יישכח

יוסף אשר ז״ל, נכדם של ר׳ ירמיהו וליבה אשר ונינם של ר׳ חיים ישראל וניכה גיטל שטורם מסטריזוב, נולד להוריו אדלה ושלמה אשר בברסלאו שבגרמניה. לשם היגרו הוריו מסטריזוב, ביום ב׳ דרה״ש תרפ״ח (28.9.1924) ונפל במלחמת השחרור, בקרב על קולה, ט׳ תמוז תש״ח (16.7.1948).

הילד יוסף קיבל חינוך מסורתי וחילוני גם יחד. המשפחה המלוכדת השפיעה עליו רוב חום ואהבה וצידה אותו בערכים מוסריים שהטביעו את חותמם על אישיותו. חיי הילדות המאושרים הופרעו מוקדם מאוד, בעלות הנאצים לשלטון בגרמניה. הילד היהודי הגאה היה עד לרדיפת היהודים האכזרית. במו עיניו ראה שריפת בתי הכנסת היהודיים שביקר בהם בתמידות, ואזניו שמעו את שירי פלוגות ס.ס. הצועדים בחוצפה ברחובות עיר מולדתו „כשדם יהודי נשפך בחרבותנו הלב הגרמני צוהל". העלבון מפגיעה בכבוד האדם והיהודי חדר עמוק ותסס בתוך נשמתו הרגישה. הילד העליז והשמח תמיד, הפך שתקן ומהורהר. שתק, חרק שן ורקם חלומות.

ציון לא היתה מושג זר לילד המחונך בבית מסורתי ושומר מצוות. הדי ציון הקמה לתחיה ונבנית מחדש, הגיעו אליו מאחיותיו שהשתייכו לתנועות נוער ציוניות.

מאביו שהיה חייל בצבא האוסטרי־הונגרי במלחמת העולם הראשונה שמע על צבא ומבצעיו — וחלם.

חלם שיגיע לארץ ישראל, שם יהיה לנו צבא משלנו, והוא יהיה כבר גדול וישרת בתור יהודי בצבא היהודי וחלומו התגשם. בפסח שנת 1939 הגיע עם משפחתו לארץ, ממש ברכבת האחרונה. בקלות הסתגל לתנאים החדשים בארץ, לשפה חדשה וחברה שונה. במהרה רכש לו הנער יפה התואר והנפש, אהדה וחיבה מכל הסובבים אותו.

כדבר מובן מאליו שהצטרף בבית הספר ל„גדנ"ע" ושם הצטיין בשקידתו, כושרו ואומץ לבו. מתנועת הנוער העובד נכנס להגנה, ושם הטילו עליו תפקידים חשובים, למרות גילו הצעיר. לפעילות הזאת הקדיש רוב זמנו, מרצו וכוחו. מאותן השורות נשלח לחיל הנוטרים. כאן נפתחה תקופה חדשה לגמרי בחייו של יוסף הצעיר: אמונים בנשק, תמרונים, לילות שמירה בדהרה על סוסים במרחבי הארץ, הכיר כל כפר וישוב בודד על יושביו ועובדיו, הכיר ואהב, ונפשו נצמדה ביתר שאת לארץ לאהבה ולשמרה. בכל נימי נפשו התמסר לתפקידו,

יוסף אשר

עם פרוץ מאורעות הדמים, אחרי החלטת או״ם לחלוקת הארץ, היה יוסף הראשון ברמת גן שהעמיד את עצמו לשרות הגיוס המלא בהגנה. עמדתו הפיקודית בהגנה הכתיבה לו את הצעד הזה, לשאלת ההורים והאחיות החרדים לשלומו, למה הוא מוכרח להיות הראשון, השיב: בלי ראשון אין שני, ומדוע לא אהיה אני הראשון?

במחנה אמונים הוטל עליו התפקיד להפוך עולים חדשים, שירדו זה עכשיו מאניות המעפילים, לחיילים ישרא־ליים מאומנים. לא היה כמוהו בתפקיד זה. מיהודים נפחדים, נרדפים, כפופי גב וחשדנים, עשה במשך הזמן הקצר שעמד לרשותו — חיילים יהודיים אמיצים וגאים, בעלי כבוד עצמי והכרה ברורה של המטרה למענה הם יוצאים להלחם.

אבל אישיותו התוססת לא מצאה די סיפוק בתפקיד זה. הוא רצה בעצמו להשתתף בקרבות ולא רק להכשיר אחרים ללחימה. הוא הצטרף ליחידה קרבית בתור מ.כ. והשתתף בכל הקרבות הקשים ביותר. פקודיו היו מבוגרים בהרבה ממנו. בכל זאת העריכו והעריצו אותו כולם, והמשמעת ביחידתו היתה למופת. הדוגמה האישית שלו הלהיבה אותם כי הוא היה תמיד הראשון בכל מקום סכנה.

היה גם בן ואח מסור למשפחתו בלב ונפש. היה מופיע בבית לחופשות קצרות. מרגיע את משפחתו המודאגת וחוזר לתפקידיו. לא הירבה לספר על פעולותיו וסכנת נפשות שבכל רגע היה נתון בה.

אחרי ההפוגה הראשונה נקלע לתוך הקרב עקוב הדמים, שתכליתו היתה להבקיע את הדרך לירושלים. היה זה הקרב הנואש והאחרון של יוסף. מספר קטן של חיילינו, עם ציוד דל ביותר, בלי מים ואוכל, עמד על גבעות קולה במשך 24 שעות מכותר מכל הצדדים ע״י הלגיון הערבי המצויד במיטב הנשק האנגלי, טנקים, תותחים ומכונות יריה. ברד כבד של כדורים ופגזים ירד על קומץ הבחורים וקטל אותם אחד אחד.

יוסף נפל באותו הקרב שעות ספורות לפני ההפוגה השניה. הספיק למסור את הפיקוד לסגנו ולהגיד שלום.

עשרים ושמונה בחורים צעירים יקרים נקטלו באותן הגבעות של קולה. בקרבת המקום נוסד כפר עולי תימן בשם „גבעת כ״ח״. רבה התימני של הכפר אומר בהספדים ביום הזכרון: אנשי הכפר החלשים בגופם נצמדו לאדמת הגבעה באהבה ובעקשנות, למרות התנאים הקשים של המקום, הודות לכוח הנפשי שהם שואפים מדוגמת הבחורים האלה, שמסרו את חייהם בשביל לגאול את האדמה הזאת מידי האויבים למענם ולמען ילדיהם.

היתה בפי יוסף אימרת סיסמה: „המולדת אינה מגרש, לא קובעים את מחירה ולא עומדים על המקח״. ויוסף ודאי שלא עמד על המקח.

מיכאל כלב ז״ל

לזכרו כותב בזה אחיו **אריה כלב** בן ר׳ חיים יצחק ז״ל.

אריה כלב

אחי מיכאל ז״ל

אחי מיכאל כלב ז״ל הי״ד בן חיים ורייזל (שושנה) נולד ב־18.1.1931, בטפליץ־שיינוי שבצ׳כיה, עלה ארצה עם בית הורינו במרץ 1939. למד בתלמוד תורה ובבית־הספר „תחכמוני״ בבת־ים, ואחר כך עבר ולמד אצל

מיכאל כלב

אופטיקאי בתל־אביב, והמשיך להשתלם בגימנסיון ערב של „בני עקיבא״. בבית הספר היה כשרוני ועניו כאחד, וכפי שמעידים יומניו, שכתב בגיל 6 היה בוחן ושופט את עצמו והשתדל לחשל את אופיו ולהמריצו לשמירת החובה והכבוד, למסירות למולדת ולשאיפות האומה. בשנת ה־16 ביקש להתקבל בהגנה ומשקצרה רוחו מהשהיות שבקבלתו, הלך אחרי חבריו למחתרת לח״י, נתפס ע״י שוטרים בריטיים בהדבקת כרוזים, שוחרר בערבות ובמשך שבועות אחדים חי בהשלמה פילוסופית עם העונש הצפוי לו. עם זה הביע ביומנו את הבטחון, שהשלטון הבריטי לא ישאר עוד בארץ למשך כל הזמן שידונו אותו למאסר. כדי להרגיע את משפחתו, שחרדה לגורלו, סידר את שחרורו מהארגון ואמר לצאת לכפר לאחר שישוחרר מהכלא. נידון בנובמבר 1947 ליציאה מהעיר למשך שנה ויצא לשפיה אל אחיו. כשנרצחו חמשה מחבריו לשעבר ע״י שוטרים בריטיים ליד רעננה, הבליג על יצר הנקם והתאפק מלחזור אל הארגון.

אחרי החלטת החלוקה והתחלת המהומות. התגייס ונתקבל לפלמ״ח. התאמן בבית הערבה. בהיותו במצור הלגיון, נשא את סבלו באהבה, חזר אל השפלה והשתתף בקרבות. דחה את הצעת מפקדו להוציאו בגלל גילו הרך משרות קרבי, ולשלחו לקורס לעזרה מהירה ראשונה. השתתף בקרבות, נשא בגבורת נפש את מצוקת הרעב והצמא, ואת נפילת טובי חבריו — והנער בן ה־17 היה לחייל וותיק. בהפצצות על ראשון לציון ועל חולדה הוציא מהמפולת פצועים והרוגים בעצם זמן ההרעשות. ביום ו׳ בתמוז תש״ח (13.7.48) על סף ההפוגה השניה, בעמדו על המשמר במשלט צרעה, ליד שער הגיא, נפגע בכדור צלף מצרי ונפל. היה קבור בחולדה. הועבר ב־31.10.1950 להר הרצל בירושלים. — ת.נ.צ.ב.ה.

משה לרמן ז״ל

בן ר׳ יצחק לרמן ונכדו של ר׳ משה קרנצלר ז״ל מסטריזוב ממשפחת בני תורה. על אישיותו ומפעל חייו אנו מצטטים בזה את המאמרים שנכתבו בחוברת שיצאה לזכר הנופלים בקרב דווימה, על גבול ירדן. היתה זאת התנפלות פתע של מרצחים ירדניים מן המארב על שבעה חיילינו שנמצאו בסיור שגרתי בגבול.

נולד בשנת תרצ״ז, בתל אביב. בילדותו הצטין בלימודיו בביה״ס הדתי „מוריה". כוחו היה רב בגמרא ובלימודים חיצוניים. מבית־ספר עממי עבר לגימנסיה העירונית הדתית גם שם היה בין התלמידים המצטיינים, ושוב — בעיקר בלימוד הגמרא שבו הראה תפיסה מהירה, יחד עם חריפות ואבחנה. בעלותו למחלקה השביעית בחר במגמה הריאליס־טית, אך לא הניח ידו מלימודי הקודש.

משה נטל חלק פעיל בחיי החברה ואף הצטרף לארגון „בני עקיבא".

אחרי עמדו בבחינות הבגרות החל בלימוד משפטים, באוניברסיטה העברית בירושלים. אף כאן היה תלמיד מצטיין וזכה בפרסי־לימוד.

היה חביב על כולם, ונתחבב מאוד גם על חבריו לאימונים אליהם התנדב למרות היותו בעל כושר גופני מוגבל.

יהי זכרו ברוך.

פרידה

התזכור, משה, את השיחות האחרונות שהיו בינינו? ביקשתיך לעשות את העבודה היום יומית מן הקל אל הכבד, שלב שלב, ולא בבת אחת להרקיע שחקים, באשר אין זה בתכונות האדם לדלג ולקפץ, אולם אתה אמרת:

— הנה אני אוצר בקרבי כל כך הרבה און ומרץ, שבכוחם לחבוק זרועות תבל, ואיני רוצה לפרוט אותם לפרוטות. אני רוצה מעשה אחד כביר, שאוכל להפעיל בו את כל אוני ומרצי.

אני טענתי כלפיך כי העצלות מדברת מתוך גרונך, באשר הנך יודע שאין מעשה כביר לפניך ורצונך רק להשתמט מהעבודות היום יומיות. והנה, משה, בלב קרוע ומורתח באתי להודיעך כי ניצחתני, ובאמת ביקשת את הכביר והנשגב. גם אהבתך לעם לא מסרת טיפין טיפין, אלא כדרכך, בבת אחת — את כל כולך.

אכזר המעמד שבו יד טמאה גדעה נטע אשר ה׳ שתלו. להפנות את המבט הזועם אל היד הטמאה? הבה ונראה מה שפת השמים במקרים כאלה. חז״ל מספרים כי כאשר הוציאו את ר׳ עקיבא להורג, סרקו את בשרו במסרקות של ברזל. היש מעמד אכזרי מזה? ר׳ עקיבא, קדוש ה׳, יד טמאה סורקת את בשרו, מה אומרים בשמים? יצאה בת קול

משה לרמן

ואמרה: „אשריך ר׳ עקיבא". אין מפנים בשמים את המבט אל היד הטמאה, אלא אל הנטע הנגדע, ואומרים לו — „אשריך!" המעמד האכזרי מוצא את ביטויו בשפת השמים — בלשון „אשריך". ואם סבור הנך שזו רק שפת שמים, ואין בכוח אנוש להגיע לידי רגשות כאלה, מספרים חז״ל שבאותו זמן נתפס גם פפוס, וגם הוא אמר: „אשריך רבי עקיבא שנתפסת על דברי תורה", הרי שגם אדם יכול להגיע לידי הכרת הרגשה זו.

משה! הלוא בלהט נעורים סתרת כל מה שלא נראה בעיניך. ולמה הנך שותק עכשיו? הרשה נא לי, משה, להניח ששתיקתך משמשת לי הוכחה שהנך מסכים לדברי ועל כן לא אפנה אל היד הטמאה אלא אליך. ובשפת השמים:

„אשריך משה שנתפסת על קדוש ה׳, העם והארץ". ונפרד בפסוק: לך ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימים.

הרב מ. שפירא

חברי משה

בערבו של יום רביעי — אחר רצח השבעה באדמות דווימה — הייתי בין באי הבית השכול. אוירת המוות רחפה מסביב, צעקת שבר קפואה פלחה את תפילת הקהל, שבא לחלוק כבוד למת בבית הוריו. על השולחן, שעמד במרכז החדר, הונחה תמונת הבן שנפל חלל, מכתב

מטעם שלטונות האוניברסיטה, המזכה אותו בסטיפנדיות לימודים, חוברת הרצאות ערוכה על ידיו ועוד דברי יקרות כהנה וכהנה. הלב נשבר למול קשיחות הגורל, שקטל עלם בעצמת תנופת עלומיו. „משה איננו כבר" — קונן האב בלב שבור, חנוק, ספוג אימה וצער עמוק. וכאילו אישר — מתחת לסף ההכרה, אבל בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים — את העובדה, אשר על אמיתותה היינו כולנו מצרים וכואבים.

משה —' הן כולנו זוכרים אותו: קומה בינונית לו, כתפיו רחבות ותוי פניו רגילים ושלוים, כיפה שמוטה לו על שער הדליל, משקפיו דהויים, וחתימת זקן, שלא גולח למשעי, מסתמנת כמעט תמיד על פניו החוורים, מראה פניו נראה מבוגר קמעא מכפי שנותיו. לבושו פשוט ונקי, בהליכתו הוא נוטה לצדדים, וקצת כפוף. זוכר אני את משה מהלך לאיטו במסדרונות האוניברסיטה וברחובות הקריה, ובידו תיק ספרים, העשוי מעור שחור, שכבר נתיישן ונתרפט, והוא גדוש ומלא ברשימות שזה מכבר עבר זמנן.

וכשם שהיה מלגו, כך היה מלבר, לבו טוב עליו, ורעות לא חשב על הסובבים אותו. ישר והוגן היה עם הבאים אתו במגע יום יומי. ורגיש ביחסי אדם לחברו. עניו וצנוע מאוד בהליכותיו. אפיק מחשבתו נהיר וברור, ללא סטיות וללא ערפול.

שומר מצוות היה משה. מאותם הבחורים הדתיים, שאין שמירת הדת מהווה לגבם חיץ, או גורם המפריד בינם לבין העיסוקים האחרים, שהנער רגיל בהם. נהפוך הוא: אף בספורט הרבה לעסוק, והתענין בכל ספרות ספורט מקצו־עית. אמונתו היתה צרופה ואמיתית. הדת לא הסתכמה לגביו בכיפה ובסמלים חיצוניים אחרים. ואם כי שמר עליהם בקפדנות הנה אמונתו הפנימית היא שהורתה לו מתי להקל ומתי להחמיר בדקדוקי המצוות. מי ששהה עם משה במסגרת צבא, ולוא לתקופת זמן קצרה ביותר, יודע כי מעולם לא עשה את דתיותו עילה להשגת הקלות שונות.

בלימודיו היה יסודי מאוד. יתכן שמציאותו אצל המקורות העבריים ובקיאותו בם הקנתה לו את החריפות והעמקנות בלימודיו. הוא לא היה מאלו השונים פרקם מאה ואחת פעמים, אלא מאלו השונים פעם אחת — אבל יסודית. פסוקו של סוקרטס — „הידיעה היא אי הידיעה" — התקיים בו: מעולם לא התפאר בידיעותיו אלא הצניע לכת וקנה דעת מכל מלמדיו. לא פלא הוא כי ההצלחה ליותה את דרך חייו. בבחינות הקונקורס, בשנת לימודיו הראשונה באוניברסיטה, זכה בפרס לימודים גבוה, בו זכה גם בשנה השניה ללימודיו, ועוד ידו נטויה...

משה היה מן הסטודנטים שדאגת כלכלתם עליהם. המצב הכלכלי בבית הוריו ורמתו המוסרית לא הניחו לו להיות נתמך ע"י הוריו. ידע משה כי עליו להרוויח את דמי מחייתו. צורך זה לא התמלא ע"י סטיפנדיות למודים בלבד; זמן יקר הקדיש משה לעבודה. הוא לא נרתע מפני עבודה פיזית. אכן, בררנות בעבודה היתה רחוקה ממנו, ומכריו יודעים היטב כי לא משך ידיו מכל עבודה שהיא. אבל לא נתערבבו תחומי עבודה בתחומי תורה, ולא גרעה העבודה מן הזמן ומן המרץ המוקדשים לתורה. שילוב יפה של עבודה ולימוד מצא משה בעריכת הרצאות. בפעולה זו, המאורגנת מזה שנים ע"י מפעל השכפול שליד הסתדרות הסטודנטים, השקיע משה עבודה רבה, מרץ, עקביות ואחריות, רק מי שעבד עם משה יד ביד, יודע להעריך אל נכון את יסודיות עבודתו, עמקות הבנתו, מסי־רותו ואחריותו. כיצד היה בודק כל תג ותג, כיצד דקדק בקלה כבחמורה, כיצד החשיב את הצורה החיצונית הנאה, את התוכן ואת הפנים, ועד כמה חרה לו, בהתגלה שיבוש כל שהוא בטכסט. יחסי חברות נאים, נכונות ורוח של רצון טוב אפיינו אותו במשך כל העבודה המשותפת.

את צעדיו היה משה רגיל לתכנן ביסודיות רבה. כל שלב ושלב בהתקדמותו עבר תחת שבט ביקורת הכדאיות והתכליתיות. מצער ומדאיב לחשוב, כי דוקא נטיה זו שהיתה בו קרבה אותו אל המות. במשרדי היחידה יודעים להעריך את משה, אשר לפי סוג בריאותו לא חייב היה באימונים. רק רוח ההתנדבות שפעמה בו, והיותו בעל אמביציה, הביאוהו למסגרת צבאית זו.

וכך, רחוק מקטנוניות יום יום, קידם המות את פניו. עבר משה ונסתלק מן העולם, כרעם היתה הידיעה על פטירתו לכל מכריו ומוקיריו. ביום ההלויה התקבצו מתי מעט בבית הוריו הצנוע. אף אני הייתי באותם שרצו לנחם, שראו חובה עמוקה לעצמם לומר „כמה מלים", והנה נוכחתי, למרבה השבר, כי אין מלים בפי.

שלמה לוי

צבי נבון ז"ל

בן איטא נבון לבית מורר, נכדו של ר' צבי הרש מורר, אחד הידענים של סטריזוב בדור הקודם. הוא היה טייס קרבי ונהרג בהתרסק אווירונו. גודל האבדה לצה"ל מצא את בטויו בדברי נוחם של מפקדו למשפחתו, כי גם צבאנו נמצא בין האבלים וזקוק למנחם. אנו מצטטים את דברי חברו ושיר אחותו חיה, אז ילדה בת שתים עשרה, שנכתבו לזכרו בבטאון הנוער „מעניית" מחודש אב תשט"ז יולי 1956.

צבי נבון ז״ל
(ליום השלושים)

(בן עין־ורד, טייס, שנפל על משמרתו)

עד כמה אכזרי הגורל, שאנו חבריו של צביקה, אשר ליווינו אותו במשך כל השנים, צריכים עתה להעלות בכתב את פרשת חייו הקצרה, פרשת החיים של צביקה, שאך לפני ימים מספר היה בינינו, שיחק ובלט בתוכנו — ברעננותו, מרצו, חיוכו ומזגו הטוב.

צביקה נתברך בכשרונות מרובים אשר לא כל נער זוכה בהם. עודנו בגן, היה צביקל׳ה הקטן, הגמיש, הזריז, והמסופר כילדה — מלך היער שבתוכנו. טפס ודלג על העצים כאילו בשבילו נוצרו. מי לא קנא בו עת היה קופץ מעץ אל עץ בקפיצות טרזן קלילות, מבלי שתקרה לו תקלה שהיא. דמותו השתלבה בנוף העצים. הוא היה ממש מרחף עליהם.

אפשר וכבר אז ניתנה לו הדחיפה הפנימית לבחור בדרכו בעתיד. ואחר כך, בבית הספר, נתגלה בכשרונו כתלמיד טוב. בשעה שהכתה היתה נבחנת בחשבון או פיזיקה, היו מוצאים את צביקה הקטן מסתובב בחוץ וכולו אושר, לפי שהמורה היה מוציאו לפני המבחן, כדי שלא יעתיקו ממנו. הציונים הגבוהים היו ניתנים לו מבלי שראה צורך להבחן. ולא רק במדעים המדויקים התבלט צביקה, אלא גם בשעורי התעמלות ובכל ענפי הספורט. מי לא יזכור את צביקל׳ה הגמיש כשהיה מהלך על ידיו להנאת כל החבריא, ועושה סלטות והיפוכים שונים ומשונים. הוא הצטיין בקפיצות על הארגז בגודל ניתוריו וביופי ושלימות הביצוע. לא היתה נבחרת אשר צביקה נעדר ממנה.

נסתיימו שנות הלימודים בבית הספר המשותף, וכל אחד הלך בדרך אשר בחר לו, צביקה עובר ללמוד בבית הספר הטכני של חיל האויר בחיפה כי נטיותיו נתונות למקצועות טכניים וללימודי פיזיקה. לבית ספר מתקבל בסטיפנדיה אחר בחינות קשות וגם שם מצטיין בלימודים. בעודו בבית הספר מחליט להצטרף לחיל האויר עם סיום הלימודים.

למרות המצאו בחיפה, אינו מחסיר שבת אחת בבית. צביקה אהב בכל לבו את אחיו הקטנים, את הוריו ואת חבריו במושב. מהלימודים הוא מרוצה ואף נהנה מהם ומספר תמיד את קורותיו במשך השבוע על כל פרטיהם ובכשרון גדול. תמיד אהבנו לשבת סביבו, לשמוע אותו, וליהנות מאופן דיבורו.

כשסיים את הלימודים אין צביקה יושב זמן רב בבית, ואחר מאבק קשה עם ההורים מתנדב לצה״ל, לשורות חיל האויר, ונכנס לעבודה שאותה למד. אחר תקופה קצרה ותוך מאמץ ורצון עז הוא מצליח להגשים את שאיפתו. כאן נתגלה צביקה בעקביותו וברצונו החזק שאפשרו לו לגבור על כל הקשיים.

מה שמחנו יחד אתו, כשהגיע הרגע המאושר והוא בא

צבי נבון

אלינו עטור כנפי טייס. ראינו לפנינו בחור מבוגר שאפשר לסמוך עליו.

ומאז לא נעדר צביקה אף שבת אחת מהבית, מהמו־עדון ומחבריא. בכל ליל ששי היה הראשון בין הרוקדים ותענוג היה להסתכל בו. תנועותיו קלילות, גמישות וחי־נניות, וריקודו שפע מרץ עלומים. בכל התקהלות מצאת אתו במרכז, שופע חן והומור. ואור ליום ה׳.... נתקבלה הידיעה המחרידה: „סגן צבי נבון נפל בעת מילוי תפקידו״ והוא רק בן עשרים וחצי — וי לנו! צביקה איננו עוד!

זלמן

לְאָחִי

עוּפִי צִפּוֹר פְּלָדָה,
עוּפִי אֶל מֶרְחֲבֵי שַׁחַק.
עַל כְּנָפַיִךְ שׁוֹכְנוֹת
נִשְׁמוֹת עֲלוּמִים.
וּבֵינֵיהֶן אַחַת מְרַקֶּדֶת,
אַחַת מְפַזֶּזֶת —
זוֹ נִשְׁמַת אָחִי — !

עוּפִי צִפּוֹר פְּלָדָה,
עוּפִי צִפּוֹר קֶסֶם.
הַקֶּסֶמֶת עֲלוּמִים
עֲלוּמִים זַכִּים
עֲלוּמִים צְחוֹרִים.
עוּפִי צִפּוֹר פְּלָדָה...

כּוֹכָבִים מְאִירִים בַּלַּיְלָה,
שֶׁמֶשׁ מְאִירָה בַּיּוֹם,
הַכֹּל, הַכֹּל, הַכֹּל
הַכֹּל אָבֵל, שָׁחוֹר,
דָּרַךְ כּוֹכָב, נָפַל כּוֹכָב,
עוֹלָם חָשׁוּךְ,
עוֹלָם עָרוּף
עוּפִי צִפּוֹר פְּלָדָה...

חיה לוין

אהרן בן יעקב קנר ז"ל

בן משפחת קנר המיוחסת והותיקה בסטריזוב. סבו ר' אהרן אחי ר' יעקב קנר הידוע בסטריזוב, התישב בגרמניה והקים שם ענף של המשפחה הגדולה הזאת, בגדלו שם בנים ובני בנים. כמעט כולם נספו בשואת יהדות אירופה. אנו מצטטים את המלים המעטות הרשומות לזכר אהרן ז"ל בספר הזכרון לכבוד הנופלים, חברי קבוצת מסדה בעמק הירדן, לה השתייך.

אהרן (ארי) קנר

נולד ב־20.7.1920 בלייפציג אשר בגרמניה. גמר בית ספר תיכוני. מצעירותו היה חבר ב„גורדוניה—מכבי הצעיר". מראשי המדברים בתנועה, סמל ודוגמא אישית באורח חייו. ערב מלחמת העולם השניה עבר לבלגיה ונכנס מיד לחיי התנועה החלוצית. עם החרפת המצב הגיע לשווייץ. שם היה למחנך לפליטים הצעירים שהתרכזו בארץ זו כדי לעלות ארצה. עם פתיחת הגבולות עלה בשנת 1945 כחבר „הגרעין השווייצי". מיד נלקח לתפקידי שמירה והגנה. התגייס לחי"ש והשתתף בפעולות ההגנה במחוז היה נוטר. השתלם בצבאיות גם ע"י לימוד תיאורטי. בימי הדמים השתתף בקרבות בגליל ובעמק הירדן. נפל בצמח ב־18.5.48

אהרן בן יעקב קנר

בקרב המכריע על עמק הירדן והובא למנוחת עולמים בבית הקברות בדגניה א'.

ה. י. ד.

פרופ. ד"ר ח. להרמן
(סטריזוב — ברלין)

קטעי זכרונות מסטריזוב*)

א. בימים עברו

(כאשר סבא נשא את סבתא לאשה)

כן חצית המאה שנים משמעותן כאורך חיי אדם; ולעתים הן מהוות אפילו יותר מפרק זמן של קיום אנושי עלי אדמות. הן מהוות מספר שנים רב בתולדות האנושות בדרך כלל, ולפחות כאשר מסתכלים על תקופת שנים כזאת בתוך תחומיה של המאה העשרים בהמולתם החולפת של המאורעות העולמיים שנתרחשו בה. יתר על כן, מכוונים הדברים לגבי דברי ימי העם היהודי, אשר גורלו קשור מאז ומעולם בצורה דרמאטית מיוחדת במאורעות המתרחשים בעולם.

משפחה יהודית, שהמקרה אינה לה להאחז במערבולת של ההיסטוריה העולמית, מהווה מעין אספקלריה מיוחדת של תמורות עיקריות החלות בחלוף העתים ובחיי המדינות. משפחה יהודית שאינה בעלת שם מצלצל בשטחי האמנות, המדע, הפוליטיקה והפינאנסים, אלא שהיא פשוטה בהחלט, כרגיל במשפחות מרובות־הילדים העממיות של יהדות מזרח אירופה, היא טיפוסית לגבי העם עצמו, בכל סימני ההיכר והגורל המיוחדים לו, נדודיו ותמורותיו. בכל אחת מהמשפחות האלה חי כל העם בשלמותו, כמו שבכל אלון בולט נכלל היער כולו.

המונח „יער" הוא מופשט לגבי מספר גדול של עצים, הגדלים ופורחים בתנאים של מזג־אויר שווה. לעתים יפגע הברק באחד האילנות; לעתים יגדעו כמה אילנות בידי אדם; לעתים קרובות יושמד חצי היער; אבל, תמיד מהווה האילן היחידי את המציאות; היער הוא רק מושג יחדני של חיי מציאות כאלה. הגזע ושרשיו וענפיו ועפאיו הם יצירי־כפיהם של האדמה המים והאויר בכל מקום שהם משגשגים, ומהווים הוכחה לכל הדומים להם, הניזונים והנוצרים תחת אותם השמים ועל פני אותה האדמה. כל עץ מוריק ושרשיו המעמיקים, וענפיו המסתעפים למרחב, וצמרתו הנישאת אל על, מיצגים את כל היער; כשם שכל משפחה יהודית פאטריארכאלית, רבת ילדים מיצגת את כל העם. בגורלם רב הגוונים, בזעיר אנפין משתקף גורלו של העם; ותולדותיה של משפחה כזאת מהוות מעין חתך לרוחב בתולדותיו של עם היהודי, ומסמלות את קשריה הטראגיים עם המאורעות הגדולים שבעולם.

זוהי ההצדקה היחידה לנסיון הנועז הנעשה בזה בתאור מהלך הדברים במשפחה כזאת, המעורבת ומעורה בסערות ימים ובמזג אויר של התחוללות הזמנים. אהה, הגזע הזה, מכבר נעקר משורשו, כמה ענפים נשברו, העלים פוזרו לכל רוח; ואף על פי כן, שלחו כמה ענפים שרשים חדשים תחת שמים אחרים ובתוך אדמה אחרת, והוכיחו למרות הכל את השרידים ואת העצמיות המיוחדת של הגזע המשותף. הצאצאים מדברים בכל השפות של אדוני־הארץ האחרת, כך שלעתים הם אינם מבינים זה את זה ישירות, ועליהם למצוא איזו לשון משותפת כדי להגיע להבנה הדדית; ברם, בתנאי חיים אחרים ובמצבים שונים, ניתן לראות דרך־התנהגות שווה, כמורשה נפשית של המשפחה.

לגבי כותב הדברים מהווה המשימה, בגלל סיבות רבות, תפקיד קשה לבצוע, אשר במשך שנים רבות היסס לעשותה; אלא שתמיד צצה ועלתה מעין התחיבות מוסרית שאיננה סובלת דחוי, הדמויות שחלפו ועברו בזכרונו פקדו את כותב הדברים, ולא הניחו את האפשרות להניסם, אף כי זה מכבר שבקו חייהם עלי אדמות; אכן, דוקא אז הם עוררו במידה חזקה ביותר את הצורך בתיאור ובאור רצוף אהבה של עברם: הם בקשו את רשום קיומם ומתן משמעות לאותה ישות שחלפה בענותנות ובאפלולית, וללא כל זוהר והדר.

ומשום כך לא יופיעו ברישום־הדברים האלה כל גבורים ועטורי נצחון, כל דמויות בלבוש של קטיפה ומשי, החולפות בשאון ובהמולה רבה. לא היה לי כל מגע ומשא עם גנראלים עטורי נצחון, עם דיפלומאטים בעלי ישוב־הדעת, עם ראשים עטורים; ואם במקרה חלפתי בכל זאת על פניהם, הרי הם לא גילו בפני את תכניות הקרבות שלהם ואף לא את סודותיהם המדיניים, או את מחשבותיהם להנהגת המדינות, אלא שהם שוחחו אתי על בעיות פשוטות שהיו ממשיות אותה שעה.

וכך נשאר רישום הדברים האלה רק תאור פשוט של מאורעות פשוטים, של אנשים קטנים במאבקיהם עם מצוקותיהם ובעיותיהם האכזריות יום יום, ועם נסיונותיהם ללא הצלחה שלא להגרר לתוך מריבותיהם של הגדולים והעצומים.

וכן לא הוליך אותנו דרכנו על פני רמות מזהירות; גם עצים ויערות אינם גדלים במידה מרובה כל־כך על גבעות נישאות, אלא בעמקים מוריקים ועל פני גבעות שפלות־רוח. כל חיי האדם, עם עושר הרגשותיו ותשוקותיו, אינם מתגלים בתוך סאלונים, אלא בשכבות אחרות של החברה, במקומות שבהם שייכים האנשים עדיין לעם.

כל מי שנולד כמה שנים לפני מלחמת העולם הראשונה, מכיר עוד את האוירה של אותם הימים מחוסרי הדאגות, שבצרפת היו מכנים אותה בשם „התקופה היפה". אירופה היתה בימים ההם על פסגת הזוהר והעצמה. במשך עשרות שנים לא התרחשה כל מלחמה, רק „שם מאחור בטורקיה"

*) מסיבות טכניות לא בא המאמר במדור הרגיל.

ועל הבאלקאנים, היו קיימות הסתערויות והתפרצויות של מלחמות הדדיות; לעומת זאת חיו בהרחבת־דעת יתירה על גדות הסיינא, הרהיין והדונאו. פאריז היתה מזמרת את המלודיות הרהפניות של אופנבאך; וינה היתה מרקדת לפי הלחנים הרחפניים של שטראוס וליאר, אשר חדרו אף לפינות המרוחקות ביותר של המונארכיה הקיסרית והמלכותית הכפולה. הם חדרו אף מעבר לקארפאטים, למוצאות האחרונים של המונארכיה הכפולה בארץ הכתר גאליציה, עם אוצרות האדמה העשירים שלה ועם יהודיה האביונים, אשר כל העושר שלהם לא היה שקוע באדמה אלא בממלכת השמים ובשליחיה עלי אדמות בתורה ובתלמוד. לא קיים כל עולם של ניגודים גדול יותר מאשר אותם יהודים בעלי זקן וכובע פרוה, אשר מבחינה חיצונית היו דומים למוז'יקים הרוסים, שעה שבתוך תוכם הם היו חיים בעולם דמיונות דתי, שאינו קשור בכל סביבה שהיא יחד עם זאת היו נאמנים בתוך לבם ויושרם אל 'הקיסר' פראנץ יוסף, אשר הם כינו אותו בכינוי של חיבה „אפרים יוסל", הם אהבו את הקיסר מגינם, אשר בשנות זקנותו, לאחר טראגדיות שהתחוללו בביתו, הפך והיה לדמות אגדתית, והיה מביט למטה, מעל החומות של הבנינים הצבוריים, בהתגשמותו של סבר הפנים היפות.

בכל המונארכיה הכפולה חרקו אמנם התקרות, וכחות צנטריפוגאליים המתינו להזדמנות של השתחררות מן האפוט־רופסות של וינה להשגתה של אבטונומיה לאומית מדינית, אשר מחוץ להונגריה, מנעה אותם הימנה פוליטיקה צרת־מוח. רום לבם ומגבלותיהם של אנשי כנופית השלטון עצרו בעדם את הפיכת המדינה ההיטירוגנית הזאת לארצות־ברית מודרנית, אשר תרחיק כל מתח מדיני, ואשר תעמיק את ההתקרבות הקיימת התרבותית והאנושית. מבחינה כלכלית ומדינית היתה פדראציה כזו בשטח הדונאו, אשר זה מכבר לא היתה מחוברת יחדיו מבחינת האמנות המדינית, עלולה להיות לברכה.

בשטח הבלתי מדיני יצרו, כאמור, כל חלקי העמים, מעין אחדות בלתי הגיונית אבל מעשית, והחלק היהודי היה נכבד בהפצת אורה הרוחני של וינה. אחד מנציגיה המזהירים ביותר של עיר המטרופולין הזאת, סטיפאן צוויג, מציין בסקי־רתו על „העולם של אתמול" את היסוד היהודי באוסטריה של המאה העשרים אפילו כמכריע ביותר, הוא קובע שרוב השמות בשטחי האמנות והמדע, אשר פרסמו את וינה בעולם הגדול, היו שמות יהודיים או ממקור יהודי.

אף כי זו תופעה מוזרה — הרי בכל זאת גם כל היהודים שהיו גרים בסביבה לגמרי אחרת של שטחי־הגבול האוסטריים היו קשורים בנפשם במטרופולין, הן בגלל הקיסר שקלסתר פניו בזקן הלחיים, ובגדי השרד הבלתי מלחמתיים שלו, הזכיר משהו שלא בדומה לרוסיה השכנה, שבה משתקפים בפני הזוועות של הצאר כל הפוגרומים והצווים האנטי־שמיים. אנטישמית למדי היתה גם האוכלוסיה הפולנית, ו־אפילו בוינה עצמה היו בחלוף העתים סימנים לאותה מנטאליות איומה הפכפכת אוסטרית, ששימשה לקרקע פורה ליצורים כגון היטלר ואייכמן; אבל, להתפשטות הארס הזה היו דרושים תנאים קלימאטיים, כפי שהיו קיימים בשעת התפוררותה ללא זמר וללא צליל של ממלכת הדונאו היהירה, עד אותה התקופה היתה שלטת שם אוירה של שלוה מוסכמת שהיתה קיימת לא רק כתוצאה עקבית של הרמה המדינית. וכך נהנו גם היהודים בקאפטאנים, בעלי הזקן של גאליציה, מאבטונומיה תרבותית דתית, כמו בדברי ימי העם הזה לפני אלפי שנים. כמה עיירות היו בעלות אוכלוסיה יהודית מכרעת; בערים גדולות היתה האוכלוסיה שלהם כה ניכרת, עד כדי שהיו מקיימים בפומבי באין מפריע את חייהם הדתיים והתרבותיים בכל צורותיהם ובמילואם. אם איזה אזרח אדוק ואמיד היה מנדב ספר־תורה לבית הכנסת שלו, כי אז היה קהל־המתפללים נושא אותה במחול ובריקודים ובשירה וזמרה אל בית הכנסת דרך רחובות העיירה, ולעיני האוכלוסיה הנוצרית המקומית, שאפילו לא הפנתה את ראשה הצידה, כשם שהיהודים עשו כזאת כאשר עברה תהלוכה קאתולית. לא חשבו כלל על „ההתבוללות", כפי המקובל בארצות אירופא המערבית והתיכונית. לא היתה קיימת גם תרבות גבוהה יותר בסביבה העשויה למשוך את הלב, שכדאי היה להתבולל בה. כמה משפחות רמות היחש שלחו את ילדיהם לגמנסיות שבהן היו לובשים בגדי־שרד נאים, אלא שהקהל בכללו היה מביט על כל לובשי בגדי־שרד כעל בוגדים למחצה והיו נמנעים מבוא אתם במשא ומתן. כאשר היו לאחר מכן מופיעים כרופאים או כעורכי דין היו בכל זאת מעדיפים אותם על פני רופא „גוי", משום שהיה אפשר לגלות בפניהם במידה יעילה יותר את מכאובי בני גזעם, ולתת בהם יתר אמון; וכן הם היו משיחים באותה הלשון „יידיש" באותו דיאלקט סוגסטיבי של גרמניה התיכונית, אשר חרג מגבולות הארץ, ועבר עם היהודים לארצות הסלאביות והיו בעת ובעונה אחת גם ליחידה לאומית.

דיאלקטים יש להם גורל משלהם, ולעתים הם משפיעים על הקשר הלאומי יותר מאשר גבולות מדיניים. הדיאלקט הגרמני־שוויצארי, שהוא עדיין מדובר אבל אינו נכתב, יצר לעומת השכנים הצפוניים, גבול יותר חזק מן הרהיין, ושמר על בעלי הברית, כאשר כל השטחים שעל גבולות גרמניה שאפו „הביתה לתוך המדינה", מפני השלטון של הנאציונאל־סוציאליסטים. וכן היה גם גורלם של שלש מאות אלף בני לוכסמבורג, שהחזיקו בדיאלקט המוסל־פראנקי, אף כי עתוניהם היו מודפסים גרמנית או צרפתית. אם במקרים כאלה היו גם מסתייעים בתנאים גיאוגרפיים, אזי נעשתה ה„יידיש דאייטש" לאחר הפרדתה המושלמת מארץ מקורה, כצורת הבעה מיוחדת, והיתה למחסום כלפי הסביבה. פליטים מבאווואריה ופראנקיה, שהיו עייפים מן הגרושים ומן הפרעות, שהתחוללו מזמן לזמן, הביאו אתם את שפת ביתם לפולניה (של קאזימיר?) והחזיקו בה כמו בנכס ביתי. מדיאלקט בלבד היא התפתחה לשפה ספרותית, למכשיר עדין ודק של מחשבות ורגשות. בעוד שמצד אחד נמסרו בה מהלכי המחשבות המסובכות והמושגים השונים של התלמוד־בבלי,

הרי מצאו בה מאידך, היהודים שהתישבו בפולניה ובדרום רוסיה, שפה בעלת כח סוגסטיבי בלתי רגיל להבעת סבלותיהם וגעגועיהם. כמה מאות שנים של דברי ימי היהודים השתקפו בשפה זאת, שבסופו של דבר היתה מדוברת בפיהם של שנים עשר מליון יהודים בארצות מזרח אירופא ואמריקא. לאור דמות העולם הפרימיטיבית של בעלי העצמה הנאציונאל־סוציאליסטית היו מלגלגים על ה„געמאושל" של יהודי המזרח, אשר בודאות יתרה ירשו את שפתם ממשוררים ומאנשי מחשבה, ושבכל זאת נהפכה בפיהם רק לקאריקאטורה, לשפת הפיקוד הגסה של שופטים ותליינים. בוינה הקיסרית הכירו יפה את משמעותם של איי הלשון הגרמנית, כחלוצי הקולוניזאציה באיזורי הגבול הסלאביים שנמצאו תחת שלטון אוסטרי.

הדיאלקט הפראנקי הנושן היה איפוא ליהודי פולין מעין הרגל חביב ונאמן, יתר על כן בסביבה סלאבית. פולנית, רוסית, וכן יוגוסלאבית והונגארית היו שפות הדבור במשא ומתן עם העולם הבלתי יהודי, אלא שבשבת הוגלו „שפות ימי החול" ככל המחשבות והעסקים של ימי החול, ואז היו חיים לגמרי בעולם הדמיון של עצמו, ללא מגבלות של זמן, אשר מאז אברהם אבינו מאור־כשדים, גדל באופן אורגאני במשך אלפי שנים ,כמגן פנימי על העצמאות הלאומית, אשר שמר על אלה שיצאו לגלות מביתם וממולדת כתבי־הקודש. אין זה משנה כלום אם בתאריך הגידל הזה נרכש עוד רכוש תרבותי רב מבחוץ, משום שזה נשתנה ונהפך לרכוש עצמי בעמלו הרב של הכח הרוחני העצמאי. מחוץ לתקופות סלאביות קודמות חדרו ללא מניעה כמה השפעות סלאביות בחיי העם היהודי, צורת הלבוש, האכילה הזמרה, אכן גם אלה הם סלאביים, ולעתים גם דם וחום־מזג, אפילו מונגולי. אלא שכל אלה נתמזגו ונקלטו לתוך החומר היסודי, ונעשו לעממיים ולדרכי התנהגות עצמאיים; ובכל זאת יכול כל אדם לחוש את תהליך התסיסה הזה בעורקיו ובלבו; ומבלי לדעת על זאת, נוצרים לעתים מתח וניגודים באופי שלו, אשר לעתים הם בעלי כח יוצר רב־גוני, ולעתים רק פשוט מתח וניגודים של אשליות בתוך תוכו של האדם והיהודי ממזרח אירופא, שמקורם באותו תהליך התמזגות של גורמים תורשתיים מנוגדים.

שונים בהחלט במראה החיצוני ובאופי היו גם בני הזוג הצעיר, אשר בראשית שנות המאה הזאת נכנסו בברית־נישואים לכל ימי חייהם. שניהם היו בגיל של עשרים לערך. היו נוהגים להנשא בגיל צעיר מאוד, עדיין במצב בלתי מושחת, בלתי מנוצל, בגיל של בתולים. הנישואים היוו קשר בין שתי משפחות בעלות אותו היחוס, ומטרתם היתה אך ורק גידולם וחינוכם של צאצאים רבים. שדכנים מקצועיים ובעלי כוונה טובה היו מקשרים יחדיו שתי משפחות ההולמות אחת את השניה ממקומות מגורים שונים; ראשי המשפחות היו באים לידי הסכם, גם ביחס לתנאים מסויימים, והיו מפתיעים את ילדיהם בהודעה כי הנה הם ארושים. משפחות אמידות היו שמות את הדגש על הקשר המשפחתי עם משפחה של תלמידי חכמים, ורכישת חתן בקיא בתלמוד נחשבה לכבוד רב, אשר היה כדאי להשקיע בו משהו. משפחה של תלמידי חכמים היתה זו של אבי, חיים, מפשיבורסק, אף כי בשושלת היוחסין של אמי בלומה קראנצלר מסטריזוב מצויים אנשים יראי־שמים ובקיאים בספרי־הקודש; אלא שבמשפחת אבי היה הידע התלמודי קשור באמנות הכתיבה של ספרי־התורה, מלאכת קודש שעברה בירושה מדור לדור, מזה כמה דורות, עם יוצא מהכלל אחד בלבד, כי רק אחד מבני המשפחה הזאת חילל את המסורת של כל הגזע. סבא שלי לייב היה ראש־ישיבה של בחורים מועטים, זאת אומרת בעיקר של בחורים כשרוניים במיוחד. להשתייך לחוג כזה, הרי זו הצטיינות מיוחדת, אשר לא תסולא בפז. שלושת בניו למדו באותה ישיבה; האחד היה יוסף, אשר בקיאותו וחריפותו היו ידועים בכל מקומות נדודיו, ואשר היה בר־סמכא בכל הנוגע לתורתם של הרבנים; הבן השני דוד, היה פחות מזהיר בחריפות התלמודית, לעומת זאת היה מזהיר ביופיו הגברי, תכונה שלא היתה כלל ידועה לו לעצמו, ואשר עד לגיל מופלג היה לו כוח מושך־לב והשפעה על הנוער ועל הקשישים. הוא היה היחידי בין אחיו ואחיותיו אשר מת מות רחום, כי „כל המתפלל עבור אחיו נענה תחילה".

הצעיר שבשלושתם, חיים לא חש כל תשוקה להתקנא באחיו. הוא הסתפק בזה שהיה עליו ללמוד את הבלתי־נמנע בישיבה של אביו, אף כי היה תופש במהירות ומבין וזוכר את כל אשר למד. אבל, כל המתרחש בחוצות עניין אותו הרבה יותר, והוא היה מנצל כל הזדמנות, חוקית או בלתי חוקית, להתחמק מן הישיבה, לקבל עליו מרצונו כל סוגי שליחויות, ובצוע כל עבודות־בית, אשר לדעתו היו „תמיד טובות יותר מן הלימוד בישיבה".

בהיותו ברחוב לא היה סר הצידה, כדי להמנע מהתגרויותיהם של נערי הרחוב הפולניים, כדרך שהיו עושים חבריו, בדאגה מרובה, אלא שהיה מתיצב אפילו כנגד היריב החזק ביותר, כדוד לעומתו של גלית, ואת מה שהיה חסר לו בכח גופני, היה משלים על ידי טאקטיקה מפתיעה. כאשר פעם אחת הציב נער איכרים את כדי חלב שלו, כדי שיוכל להעניש את ה„ז'יד" על המתת ישו הנוצרי, לא נכנס חיים הקטן למערבולת של ידים, אלא דחף את מתנגדו דחיפה חזקה אחת עד שנכשל בכד החלב שלו עצמו ונפל לתוך שלולית של חלב. קולו המעורר רחמים על הנזק שסבל והדאגה לכד החלב השני השכיחוהו את הנער היהודי.

כמו במקרה הזה כן היה אבי במלוא זהרו בכל מצבי החיים. בתפישה מהירה ונכונה של מצב הדברים, ובתגובה מהירה. יתר על כן, הוא היה גם נוח לכעוס ונמרץ, אלא שלא היה עומד על דעתו ביחס לטעות שנעשתה, רגש הצדק שבו לא הניחו לעשות כך. הוא היה מסוגל לעמוד על טיבו של אדם תוך כדי מבט אחד, והיה מתענג ביותר כשהיה יכול להציגו, ולחקות את אופן דיבורו. תמים היה ומאמין על נקלה, משום שלעולם לא יכול היה להוציא דבר

שקר מפיו, ובכל זאת היה מכיר בכל ענין חשוב את מצב הדברים, והיה מסוגל באופן מדהים להוציא משפט אל נכון בענינים שהיו רחוקים ביותר מעניני יום יום שלו והתעסקויותיו. הוא היה גם מוציא משפט בענינים מדיניים, באופן קולע ביותר, כאילו היה מכין עצמו למסלול חיים שכזה. הוא ראה את כוונותיו של היטלר וניתח אותן עוד בשנים ההן בנחת־רוח, עוד בשנת 1945 ו־1936, כשהעולם היה עדיין מניח להרדים אותו בשגשוג שהיה קיים בגרמניה, ואפילו כשהיהודים שהיו חיים בגרמניה השתתפו ללא שיקול־הדעת בפריחה למראית עין של חיי הכלכלה. אבי היה אז מזועז מכעס על סינוור הכלל, וכשהיינו מעירים לו שיניח את הפוליטיקה, הרי היא אינה נגעת לו באופן ישיר, אז היה זועק: „כן, היא נוגעת לי, הפושע הזה נוגע לכולנו!” לגודל הצער, הוא היה הצודק, שעה שאף פוליטיקאי מקצועי לא האמין בציניות הכללית של השלטון הנאצי, שלאחר כמה שנים הראה לכל את פרצופו המכוער, ולגביו היה זה למעשה גורלו האישי ביותר, כפי שהוא ראה את זאת מראש בבהירות חסרת אונים...

אבל זה קרה רק במאוחר, דור של חיי אדם לאחר מכן, ומסופר על כך מראש, רק כדי לציין את רוב רובם של הקווים האופיניים המהותיים של אבי, את בהירות הבחנתו בבני אדם ובענינים שונים, את עצמאותו במחשבה ובמעשה, אשר באה לידי ביטוי מנעוריו ועד ימי זקנותו, בענינים קטנים ביותר כבגדולים ביותר. כח ההחלטה המהיר שלו במחשבה ובמעשה הביאה לעתים קרובות את חיים הצעיר במצב קשה של חיכוכים גם בסביבה היהודית, שבה היתה מכל מקום חברה אשר ביסודה היו נימוסים דתיים, שעברו בירושה, והכרה ללא בקורת במנהגים פאטריארכאליים. לזה יש ליחס גם את עניני עריכת הנשואים, שלא היתה ענין להחלטה אינדיבידואלית, אלא לשקול דעתם של ההורים, מתוך השקפה של גדול, הנוטל בחשבון את ההשקפות ואת הסיכויים הלאומיים והדתיים. מתוך כניעה חסודה היו נוטלים מידי ההורים באמון גמור את זה שהם בחרו לבן־זוג לכל ימי החיים. כך נהג אברהם אבינו כאשר שלח את אליעזר עבדו לקחת אשה לבנו יצחק, וכך היתה המסורת הפאטריארכאלית אצל אלה שעבורם היו תולדותיו של יעקב לא אגדות אפופות ברוח של חסידות מן העולם הרחוק, אלא דמויות למופת שיש לחיות על פיהן. ברוב המקרים היו חיי הנישואים מתנהלים יפה, האהבה לא מתה בהן, כפי שציין זאת צרפתי ציני, במוות טבעי, אלא שהיא היתה שונה מן הנורמה הקיימת בספרות של ארצות המערב. בודאי שהיו קיימות גם טראגדיות חרישות, כגון אלה שהמקרא מספר עליהן בין יעקב ולאה כאשר זו הובאה אליו במקומה של רחל, שאותה אהב אל נכון. אלא שכל זה היה שייך בתחום סיכונה של חברה, ושיטת חיים חברתית, אשר בה היה צריך היחיד להכנע לאידיאל הדתי־לאומי של מבחר קפדני וגידול „ממלכת כהנים וגוי קדוש”.

מכל מקום, ובאיזו צורה שהיא, חדרו גם הרעיונות של המאה השמונה־עשרה והתשע עשרה, ביחס לזכותו העצמית של היחיד בבחירת בן זוגו, גם לפשבורסק; וחיים הצעיר, אשר כבר בגיל רך היה מושפע, אלהים היודע בהשפעת מי, מן הרוחות החדשות המנשבות בעולם, ודאי שחשב על כך, כאשר אחיו הגדולים ממנו נישאו לבנות זוגם שהובאו להם. אולי הוא מצא בדמותו של יעקב אבינו, בסיפורי המקרא, את ההחלטיות של האדם, אשר מלבד זאת היה תם ויושב אהלים, את המשל לעצמו. מכל מקום, הוא נעלם בוקר אחד מבית אבא, מצא את ההזדמנות של איזה כלי־הובלה, הנוסע ממקום למקום בסביבה, והגיע בו לעיר מחוז ז׳ישוב, שר משם היתה מהלכת רכבת לסטריזוב.

מתחנת הרכבת, אשר בעצם לא היתה אלא צריף קטן, היתה הדרך רחוקה עדיין העירה, אלא שלפתע הוא נמצא במרכז העיר, על כיכר השוק העצום, שממנו מסתעפים רחובות קטנים. כיכר זו היתה בעצם כל העיירה, ועליה היה מתרחש הכל, ושם אפשר היה לדעת את החדשות המקומיות ואת המאורעות שבעולם הגדול. אחד הרחובות הצדדיים האלה הוליך אל ביתו של משה קראנצלר, נחלה גדולה למדי, ללא קומות עליונות, שהיתה מוקפת בגן, גובל עם המחסום של הרכבת. מעבר למחסום של הרכבת השתרע שדה מרעה גדול, שעליו היו רועות בימי הקיץ שתי פרות שהיו מספקות את הצריכה בחלב, חמאה וגבינה של משפחת קראנצלר, ושל אורחיה. במשך כל החורף היה שדה המרעה מכוסה בשלג, ורק בחודש מארץ היו עולים מי הוויסלוק על גדותיו, ולאחר שהיו משברים את הקרח שכיסה אותם, הם היו מציפים את השדות ואת הערבות. מעין מדבר של מים, בלתי נעים היה משתרע אזי למרחב של קילומטרים מעבר למחסום של הרכבת, ולעתים היתה גם תנועת הרכבות נפסקת לכמה ימים, עד שעם רדת פני המים היה נשלח קטר לנסיון על פני פסי הברזל, ועובדה זו היתה מציינת את בוא האביב.

חיים שאל על מקומו של הבית. שמות של רחובות ומספרים של בתים עדיין לא היו קיימים בימים ההם; והוא נכנס דרך הדלת של הבית למסדרון אפל, שבו היתה ניצבת חבית גדולה עם מים חיים. בכל יום היה יענקל שואב המים מביא שני דליים של מים, מן הבאר שליד השער, תמורת כמה פרוטות אדומות של נחושת, דמי סבלות; כדי להביע את אומץ לבו, וגם כדי להכריז על מציאותו כאן, הוא שאב בספל הניצב ליד החבית מידה כל שהיא של מים וברך עליהם בקול רם את הברכה: „ברוך אתה ה׳ אלקינו מלך העולם שהכל נהי׳ בדברו”, ולבסוף פתח בצניעות את הדלת המוליכה אל הדירה. בחדר הראשון עם תנור־החרסינא הגדול, היו מתנהלים החיים של כל ימות חול, שעה שבחדר הסמוך, אשר מעל תקרתו היתה תלויה למטה נברשת הנרות של השבת שהעידה כי בחדר הזה עורכים את הארוחות החגיגיות של הימים הטובים השבתות והמועדים. מיטות היו מצויות בשני החדרים; ליתר דיוק היו אלה מקומות שינה, אשר במשך הלילה שמשו למיטות, ובמשך היום שימשו לספסלי ישיבה. הספסל העגול שמסביב

לתנור החרסינא, ה„בובקא", היה מלבד אלה מקום מקלט חביב על עוברי אורח, אשר לא מצאו להם כל מקום באסם. מקומות לינה היו תמיד מצויים למכביר, אף פעם לא הוחזר חסר־קורת־גג בגלל חוסר־מקום. וכך היו נוהגים במאוחר יותר גם בגרמניה ובצרפת, לתת מקום לינה לאנשים שבאים מן החוץ, ובשעה מאוחרת בלילה אינם יכולים למצא כל קורת־גג אחרת כך נשאר המנהג גם בארץ ישראל, כשהיו באים פליטים מאירופא לבתיהם של אלה שמכבר כמה שנים היו בארץ, ודאגו לשיכונם. רק בישראל המודרנית נשתנו פני הדברים, כשבניהם של הפליטים הללו רכשו להם דירות אלגנטיות של ארבעה חדרים, שבהן הם עורכים זה אצל זה „נשפי שבת".

חיים נכנס איפוא, אף כי בענווה יתרה, בכל זאת בהחלטיות יתרה, לתוך החדר. הוא נשאר עומד ונבוך, כאשר ראה לפניו ארבע נשים. האשה המקושטת בתווך, הנושאת פאה נכרית, כדת וכדין, ובעלת עיני התכלת, כפי הנראה — האם, ושלש בנותיה, אשר אחת מהן היתה שחורת שיער, השניה בלונדינית, והשלישית — מצבע חום כהה. הן הביטו בסקרנות יתרה אל הבחור הזר, אשר פניו הצעירות היו עטורות בזקן קטנטן ושחור, ואשר, כפי הנראה, היה עלול להעדיף לחזור על עקבותיו. הוא לא עשה כזאת, אלא אמר בעינים מושפלות את שמו, ושאל על בלומה ארוסתו, כולם הסתכלו על הנערה הצעירה והבלונדינית, אשר הס־מיקה ולא הוציאה כל הגה מפיה. היא היתה בעלת קומה נמוכה, בלונדינית בהירה ועיני תכלת כאמה; אלא שבנין גופה היה איתן יותר, בעלת מצח גבוה ומעוגל, ולסתות רחבות. אילו היו נפגשים בה בחוצות קראקאו או למברג, היה אפשר לומר ללא כל היסוסים כי זו נערה פולניה, מגזע סלאבי טהור ביותר, אילו לא מבטה החד והחודר אשר העניק לעיני התכלת שלה הבעה לגמרי אחרת מזו הנשקפת כתוך האישונים הכחולים מצבע המים של הנערות הסלאביות שבהן משתקפת כל הסביבה. (בעיני התכלת מצבע המים חולם הנוף של ארץ המולדת, חולמים המשחקים והרקודים מחוסרי הדאגות של הנערים והנערות הפולניים והרוסים; עיני התכלת היהודיות, אף כי יתכן שלפנים היו ממקור סלאבי, בכל זאת השפעתן היא עמוקה יותר, והן עמוקות עד אין חקר, כמעמקי הים, והן מספרות על נסיון־חיים ועל סבל־חיים).

בעוד היו שיינדל שחורת־השיער וינטה חומת־השיער מביטות בחיוך לעבר בלומה, פתרה האם הבלונדינית מאלי את המבוכה הכללית, כאשר אמרה תוך הצצה דרך החלון: „הנה באים כבר הגברים מתפילת השחרית". דרך החלון ניתן היה לראות את כל הרחוב עד לכיכר השוק, ולעתים היו הנשים מתבוננות בדאגה בהליכתו של אדון הבית, כדי לקבוע אם הוא זועם או שהלך־רוחו טוב עליו. היום הוא הלך ובא במתינות, עם בנו ירחמיאל, כששניהם נושאים תחת הזרוע את כיס הקטיפה, המכיל בתוכו את הטלית ואת התפילין. גם הם היו קצרי־קומה, מה שעלה מיד על דעתו של חיים שהיה גבה־קומה. האחד מהם היה בעל זקן קצר, מסובך ולבן. השני — עם פלומה בלונדית אדמדמת העוטרת את סנטרו, ועם פאות מסולסלות בקפדנות, שעליהן היתה גאוותו, משום שהיה נוגע בהן תמיד, ומסלסל אותן בחיבה יתרה, כדי שלא תהיינה תלויות לו פרע, כמו אצל אי־אלה עם־הארצים אדוקים, שאין בהם תלמוד־תורה בדרגה נעלה יותר. ירחמיאל היה גאוות משפחתו, אביו מסר אותו לידי מורי־ההוראה הנבחרים ביותר, כדי שילמד מהם במשך שנים רבות את ספרי הקודש, וכאשר היה לעת ערב פותח את ספרי התלמוד הגדולים, ומזמר בקול נאה איזו מחלוקת משפטית של חוק אזרחי או של החוק הפלילי, היו קווי הפנים הקפדניות של אביו מתרככים, והעינים של האם הקטנה מאלי היו נוצצות מגאווה, ואפילו שלש האחיות היו משוחחות ביניהן בקול עצור.

עתה נכנסו האב והבן הביתה בהלך־נפש של שמחה, כראוי וכיאות לאחר השלמת תפילת שחרית, וכאשר ראו את העלם הזר הושיטו לו את ידם בברכת „שלום עליכם" הרגילה והמקובלת, הסתכלו בתמיהה מסביבם, והבינו מיד את כל המצב. פניו של אדון הבית קדרו בכל אופן, כדרכו תמיד שהיתה מעוררת את חרדתה של המשפחה; הוא כיווץ את גבותיו העבותות ולא ידע כיצד לקדם את פני ההתנהגות הזאת, שלא נשמע כמוה, של חתנו לעתיד, כיצד להגיב עליה. אבל, עוד בטרם יכול היה להתקצף, ריככה אשתו עד מהרה את הלך־רוחו המזדעם, והוכיחה לו בכמה פסוקים מן המקרא על מקרים כגון אלה, שכבר היו מאז ומעולם, ושהיו ידועים לה כקוראת סדירה של ה־„צאינה וראינה", אותו חומש מתורגם לשפת עברי־טאיטש עבור הנשים. בסופו של דבר, הרי זה אורח, ולאורח מן הדין לומר ראשית כל: „לך ונטול ידיך, ואכול קמעא!" וכזאת עשה גם אברהם אבינו בארץ הקודש, כמו שכתוב בתורה „וסעדו לבכם ואחר תעבורו" וכן צריך גם לנהוג יהודי חסיד, שומר תורה ומצוה, המתגורר בארץ נכר, כי אחרת אינו מזרע של אברהם אבינו.

שלושת הגברים ישבו איפוא אל השולחן, הנשים הגישו לחם דגן שחור, חמאה צהבהבת וקפה חריף, ובלומה הגישה לאורח במיוחד ספל גדול של קפה. בשעת סעודה דברו על דא ועל הא, וחיים היה יכול לעתים קרובות לשלוח מבט לעבר בלומה, ולעתים היה גם חסר תגובה, משום שבמקום להקשיב אל המדובר, הוא היטה אזנו למה שאומרות הנערות; ובסופו של דבר, הזמין אותו בעל הבית לברך את ברכת המזון במזומן, כי לא שבת ולא חג היה אותו יום, ומוכרחים לצאת ולשוטט בכפרים, ועל פי רוב היה צריך ללכת ברגל, אבל, כולם חשו כי אותה ארוחת־בוקר היתה מעין מאורע חגיגי, ונפרדו זה מזה בברכה: „היה בשלום וסע לשלום". בשעה מאוחרת בלילה חזר חיים לפשבורסק, ורק אמר: „אני שבע־רצון בארושי"; ולאחר מכן הלך לישון.

✶

בלומה, הכלה, היתה הבכירה והמעשית ביותר בין אחיה ואחיותיה הרבים. את מרץ הברזל ואת כשרון המעשה היא ירשה מאביה; את שערה הבלונדיני ואת עיניה הכחולות — מאמה, שהיתה עדיין נקראת בשם „מאלי היפה", ושיופיה בשנות זקנותה התבטא בטוב לבב ובאהבת האדם. היתה לה השפעה חרישית ובמקצת גם מלאת דאגה ליד בעלה, אשר היה עמוס במרץ רב, אשר שלט במשפחתו עד כדי הטלת אימה, בעיניו הנוצצות שהיו כמעט תמיד רגזניות. בתור מתווך בקרקעות ובבקר, הוא הגיע לידי רכוש ניכר, והיה גר בביתו, שגן ושדות לו מסביב. מן המדעים הוא הכיר רק אלה, שהיו חסרים לו על פי רוב בהנהלת עסקיו, היינו את הקריאה ואת הכתיבה ודיקא באותיות לאטיניות, ולאו דוקא בעברית, שבה היה שליט במידה מרובה. ילדיו היו איפוא צריכים ללמוד את הקריאה ואת הכתיבה, והם כתבו כולם כתב קאליגראפי יפה מאוד ודיקני, מחוץ לבלומה, שכבכירה שבהם לא היה לה פנאי, והיא היתה רושמת על גבי הנייר את כל הדרוש בבהירות פוניטית, בזריזות ובמהירות, כפי שהיתה עושה כל דבר, אף כי לא היתה שמה לב לאורתוגראפיה. בשביל לימודי החשבון לא היה כל צורך בנייר, את לוח הכפל היו עושים באצבעות עבור הסכומים הקטנים, וחשבונות גדולים היתה עושה כהרף עין בראשה. אם היתה לה תבונה מסחרית והכרת האופי האנושי של אביה, הרי היתה לה יחד עם זאת אותה מידה של תוקף ועוז רוח ועקביות של ברזל, אשר באה לידי ביטוי באמונה הדתית ההחלטית, ללא כל פשרות, ובאמת בכל מצב, ללא היסוסים. אמונה מסוג זה המעתיקה הרים ממקומם ערכה בחיים רב יותר, כשהיא מצויה אצל אדם טוב לב ושופע רחמים עד אין סוף כלפי הדלים והאביונים, כפי שהיתה נוהגת אמה בחשאי. ודאי, גם האב מילא את החובה הדתית של גמילות חסד וצדקה, משום שהדת מחייבת זאת, והוא היה אפילו עובר במידה מרובה על המינימום הדרוש. באסם שליד ביתו היה תמיד מצוי מקום לינה למספר די ניכר של עוברי אורח עניים, אשר בבוקר הי מקבלים גם ספל קפה ומשהו נוסף לזה. את זאת היו עושים באדיקות ממשית, וזו היתה תוצאה של חינוך דתי, אשר אברהם אבינו, שהיה מכניס אורחים, ומאכיל עניים ואביונים, שימש בו כמשל מוסרי. אלא שרק השפע של אהבת האדם, של מאלי העדינה, הפך את מצוות הצדקה לענין אישי, והשפיע על האופי של ילדיה, ובעיקר על זה של בנותיה בלומה וינטה (ז'אניט). יסודות דתיים ואנושיים גדלו בנפשה, והתגבשו לגוש אחד, שלא יכול היה להתפרק על ידי שום השפעות ולחשים מכל סוג שהם.

לאחר שנערכו הנישואים בין חיים לבין בלומה הכיר האדם הצעיר כי בתנאים הסוציאליים הדלים של ארץ המולדת תוכל מלאכתו כסופר סת"ם לאפשר לו רק קיום בדוחק; אלא שהכל שם מעבר לגבול בגרמניה נראה היה כטוב יותר, וכקל יותר. היו שומעים על אנשים שהיגרו לשם, ושהגיעו לידי הישגים כל שהם, והביאו אחריהם גם את בני משפחותיהם.

אבל, האם זו ארץ שבה יכולים לגור יהודים שומרי תורה ומצוות, הרוצים להשאר נאמנים לדתם? לעתים היו באים משם לביקור, אנשים שיצאו קודם לכן לשם, והם חזרו בפנים חלקים, מגולחים למשעי ללא פיאות, ומראיהם היה כגרמנים ממש. יעקעס לכל דבר. ומעיליהם היו קצרים, לפי הגזרה הגרמנית, שאפשר היה להבחין ביניהם לבין קרובי משפחותיהם שהיו עדיין לבושים בקאפטאנים ארוכים. ואם אפילו היו קיימים כאלה אשר היו נושאים את זקנם בצורה צנועה, כדי לציין בזה את דרך חייהם האדוקה, בכל אופן, איך יהיו ילדיהם, אשר ילמדו שם ברחוב ובבית הספר גרמנית, ועל ידי כך יתנכרו להוריהם המדברים יידיש, וכן גם למסורת היהודית שלהם? הם עלולים אזי להגיד ביראת הכבוד: „מוטער, גיב קאפע!" במקום לומר באותה לשון רווית אמון וביתית: „מאמע, גיב קהווע!" ומי יודע לאן עלולים הדברים להגיע. האם לא משתנה ביחד עם הלשון גם קיום המסורת הנשמרת או הפסקתה? אכן, היה בזה מעין ניגוד מצפוני, קשור עם היציאה לגרמניה, וניסו לפתור אותו על ידי כך שיגיעו לידי הסכם עם הורי בלומה, ומשפחת קראנצלר, כי הילדים יוולדו ויצאו לאור העולם בבית, ויגדלו בביתם של סבא וסבתא; ובינתים יבנה לו הזוג הצעיר בסביבה רבת־הסכנות את ביתם היהודי. במצוקת נפשה הלכה בלומה אל הרבי, משה לייבלה, לא אל הרב הרשמי, אלא אל היועץ והדואג לנפשם של חוג מובחר של אדוקים, של „חסי־דים", ושאלה אותו אם היא תוכל בגרמניה להשתמש בבשר הנשחט שם, כי בכל זאת אולי יש לחשוש על בדיקת הכשרות שאינה קפדנית כל כך כמו „בבית"? לא משום שהיא מעריכה את אכילת הבשר, היא יכולה להתקיים במשך שבועות על לחם יבש ופירות; אבל, בזמן הריונה הרי תהיה חייבת לאכול כהוגן, ומה איפוא עליה לעשות? והרבי הנבון השיב לה: „בלומה'לי, בלומה'לי, וכי לאיזה תשובה את מצפה ממני? האם לא די בזה שאין אני אוסר עליך זאת? האם עלי להטיף לך מוסר, בפרוש, כי עליך להזין את עצמך לפי התנאים הקיימים שם? לכי אחר בעלך, והשארי בת ישראל כשרה!" ובלומה לקחה אל לבה את האמון שנטע בה הרבי קטן־הקומה הידידותי, בעל העינים הטובות והערמומיות, והיא לא אכלה אף פת־לחם שלא בצעה אותה בסכין שלה, ולא שמה על לחם אף נתח של חמאה, אשר היא לא עשתה אותה בעצמה מחלב שהיתה קונה ישר ברפת; לאחר עבור שנים נצטוו אזי צאצאיה, לקחת את כד החלב המיוחד שלה מבית האכר, ולהיות נוכחים שם בשעת החליבה, כדי שחס ושלום לא יתערב החלב בחלבה של בהמה טמאה שאסור בהנאה הימנה. הצאצאים הללו, כאשר גדלו בצורה כזאת, לא היו ילדים למופת, והכבידו את החיים להוריהם האדוקים לעתים קרובות ביותר, אבל, הם שמרו בכל זאת בעיניהם על חותמת הנאמנות הדתית בכל הנוגע לדת.

הנדוניה הקטנה — שהובטחה על ידי החותן, כמובן שלא שולמה במלואה; רק חלק הימנה שולם במזומנים; אבל

האם נהג לבן הארמי כלפי יעקב בצורה הוגנת יותר? כעסו של החתן המרומה היה מוצדק; אבל לפי כתבי הקודש מצא גם החותן מקום להצדיק את עצמו; כל מה שנותר מן הנדוניה הספיק להוצאות הנסיעה לדרומה של גרמניה, ולמחיה במשך השבועות הראשונים, עד שיוכלו לשים כף רגל ב־שטוטגארט, ואפשר יהיה למצא מקור לפרנסה.

היה חסר בעיר הזאת ובקהילות היהודיות הרבות של שוואביה סופר סת״ם מובהק, ולפיכך חשב חיים, כי מלאכתו תהיה מכנסת כראוי, כפי שאומר הפתגם של כל העמים כי המלאכה עומדת על יסוד של זהב, והמדובר כאן היה במלאכה המחייבת מוח ולב, ולא רק אמנות קאליגראפית של המעתיקים בימי הביניים, שהעתיקו כל מיני טקסטים נושנים, שלהעתקתם לא היה דרוש כל ידע תורני ביחד עם יראת שמים. משום שלא כל אדם, ואפילו אם הוא יודע את המקצוע, רשאי לכתוב על הקלף את אותיות הקודש. סופר סת״ם חייב להתמסר בכוונה למקצועו המחייב גישה של קדושה; ובעיקר, בטרם הוא צריך לכתוב את שם אלהים, הוא הולך קודם לכן לטבול במקוה, כדי להיות טהור בגופו ובנפשו. אכן, רק מעטים היו אלה שביניהם אפשר היה למצא את כל התכונות הדרושות יחדיו: — את האמנות, את הידע ואת החסידות; ולכן היה חסר בשטוטגארט סופר סת״ם אשר כזה, כדי שמזמן לזמן, לפחות יערוך בקורת על ספרי התורה, אם איזו אות או איזו מלה שבספר הקדוש נעשתה לבלתי ברורה, משום שבמקרה כזה נעשה כל ספר־התורה פסול לצרכי הדת, ואין משתמשים בו לקריאה בצבור בשעת התפילה, יחס של כבוד זה, מצפוני עד לאין סוף, לגבי כל תג הכתוב בספר התורה, שמר עליו במשך מאות, אכן, במשך אלפי שנים מן הטעות הקלה ביותר, וכך נשמרה טהרתו וכן גם הנאמנות לאותיותיו, כפי הכתוב בתורה: „לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו״, כאן אי אפשר היה לתקן „מקומות בלתי ברורים״, כפי שהיו נוהגים לעשות המעתיקים מימי הבינים של כתבי יד קדומים, ואשר הבאו לנוסחאות שונות של שירים קדומים, אשר חוקרי הטקסטים המודרניים חייבים להוגיע בהם את מוחם. היחס של יראת־הכבוד של סופרי סת״ם היהודיים כלפי ספר התורה, שמר עליו מכל זיופים וסלופים בכוונה טובה.

ובכן, היה חסר בעל מקצוע שכזה; אבל היו גם חסרים יהודים ווירטמבורגאים טובים, אשר חיים תאר אותם לעצמו, בצער רב. הקהילות הדתיות הליבראליות המבוססות יפה, בארצות הקידמה המדיניות של ווירטמברג ושל באדן, לא שמו לב כלל אם ספרי התורה שברשותם הם פגומים במקצת. ובכן, כאשר סופר סת״ם מופיע ומציע את שירותו, יתכן למסור לו ספר תורה אחד או שנים לבדיקה, אלא שאמנות זו לא היתה אהודה, והיו משלמים עבורה כמו על עבודה של הזדמנות. חיים נסע איפוא מקהילה לקהילה, והיה לפעמים נשאר יום או יומים, ולפעמים אף שלשה עד ארבעה ימים מחוץ לביתו, והיה אוכל ממה שהיה מביא אתו, משום שבמקומות שמזלזלים כל כך באמנות הכתיבה של ספר התורה, שם לא תתכן כל נאמנות דתית לגבי חברי הקהילה. ואי אפשר לדעת אם הם מקפידים כל כך בהכנתו של המזון. הזלזול החברותי של תושבי המקום לגבי „יהודי מן המזרח״ שזה עתה בא ביניהם, גרם לכך שהתשלום לא היה שקול לעומת ערכה הדתי של מלאכת הקודש הזאת, והיה נעשה מתוך גאוה שלא ניתן לחלוק עליה על „זכות בעלותם״ במדעי־הקודש.

חיים הצעיר לא רצה להיות „בטלן״, וכן לא סופר סת״ם שאינו בקיא בהוויות העולם, וכן לא רצה לאכול לחם־חסד אצל אחיו לדת בעלי ההכרה של גרמניותם. לאחר חדשים אחדים של צורת חיים בלתי יציבה, כסופר סת״ם, הוא הכיר לדעת, כי אמנם יוכל להמשיך את קיומו, משום שלא היו כל ידענים במקצוע זה, היודעים את הצד האמנותי והמדעי, שמלאכה זו מחייבת אותו, אבל, יחד עם זאת הוא נוכח לדעת כי אין למלאכה זו כל יסוד של זהב, אלא שהוא עלול להיות נתון בה לעוני מתמיד, ולהיות תלוי במשפטים קדומים. הוא חיפש איפוא מלאכה שיוכל לעסוק בה בקביעות, וקבע כי בשעה של פריחה ושגשוג בחיים הכלכליים, כפי שהדבר קיים בכל מצב של מדינה המצטיידת ללא הפוגה לקראת מלחמה, ישנן אפשרויות של השגת רווחים, אשר האזרחים באופן מיוחד הזניחו אותן. ואלו היו דברים העלולים לשמש חומר גלם נחוץ לכל הצטיידות צבאית, כגון: גרוטאות ברזל, סמרטוטים, וכדומה, העלולים בשעת צריכה גוברת והולכת להפך לענף כלכלי מכניס רווחים רבים. באופן מיוחד שגשג ענף זה של הכלכלה באותם מקומות שבהם נטלו בחשבון מלחמה מידית, בגרמניה, והיתה לו חשיבות מועטת בארצות שבהן שררה „התקופה המזהירה״ מצב של שלום בלתי מופרע, למראית עין, בכל סימני ההיכר שלו, כגון צרפת, אוסטריה ואיטליה. גם בגרמניה חל משבר מיד אחרי המלחמה במסחר של חמרי גלם אבל הוא מיד החל להתאושש, כשהחלו בהצטיידות חדשה בצורה חזקה למדי, וכיסו של האדם הקטן היה תלוי במצב הענינים העולמי.

חיים נכנס איפוא לעסק זה, ראשית במידה קטנה וצנועה, וללא כל כוונות פאטריוטיות של הפקעת הפוטנציאל הכלכלי של המולדת; היתה זו האפשרות היחידה לגבי המהגר הצעיר לרכוש לו קיום צנוע ובמידה יחסית בלתי תלוי; בנדון זה הוא לא היה תלוי בנותני־לחמו הדתיים, אשר השכר הזעום שהיו משלמים עבור העבודה שנעשתה, הוצדק על ידם באמצעות הכרתם האדוקה, היינו באמרם כי תיקון ספר תורה היא מצוה כשלעצמה, שיש לצפות לגמול אלקים תמורתה. חיים חשב איפוא שלא להשקיע את אדיקותו בהשתעבדות אלא לשמור עליה כעל תורת חיים בחיי יום יום חילוניים.

לאחר זמן מה הוא התחזק בהשתתפותו הצנועה בהספקת חומר הגלם לגרמניה, וידיעותיו בענף זה התרחבו, עד שיכול היה על אחריותו, לאחר מספר מועט של שנים להביא אליו את אחיו הבכור ואת אשתו רחל, ולעשותו לשותף בעסק.

שני האחים היו לכל ימי חייהם בלתי נפרדים, עד שנבללה הלשון של מדינות העולם, כמו בשעת מגדל בבל, בתקופת הנאציונאל־סוציאליסם, והביאה את האחד להגירה חדשה, לחיים חדשים, ואת השני לגרוש לעיר מולדתו.

שני האחים פיתחו גם יוזמה אחרת, בזה שאספו יחדיו את תושבי שטוטגארט שהגיעו לשם מכבר מארצות מזרח אירופה, לעדת מתפללים אחת. הקהילה של יהודי מזרח אירופה שהיתה קיימת מכבר כללה את כל המהגרים מכל המקצועות. האם אפשר להתפלל יחדיו עם אנשים שאינם מקפידים בחוקי הכשרות של המזון ובשמירת השבת? בבית התפילה של „שומרי שבת" נתקבלו רק אנשים ונשים יראי שמים אל נכון. באנשים שימלאו את תפקידי הפולחן הדתי לא היה כל חוסר, ולא היה כל צורך ב„תקציב" מובטח, כדי להעמיד את קהל המתפללים על רגליו.

בתור חזן היה משמש דוד הצעיר; הוא היה פחות אינטליגנטי ומלומד מאחיו הצעיר חיים; לא היתה לו תפישה מהירה כל כך ויזמה מרובה כל כך, אבל לעומת זאת היה לו קול נפלא, אשר האיר את בית התפילה הדל בזוהר אלוהי, כך שבלבו של המתפלל היה אור מרובה יותר מאשר בכל היכלי השיש שבעולם. דוד היה בעל הופעה מזהירה, גבה־קומה כאחיו, תמים עד לאין סוף, שלוו ברוחו, בלתי מלאכותי, לא שם את הדגש על הרושם שהוא עלול לעשות, היה רוכש לבבות על ידי שניגותו הילדותית. הוא לא ידע כלל על ההשפעה הנובעת ממנו, לא העלה אף פעם בדעתו שהוא מהווה דמות מכתבי־הקודש, משום שמעולם לא היה מסתכל במראה, המכשיר הגורם לידי עברה הלזה של ההדרנות האנושית. בלימוד השעור בתלמוד, יום יום לפני תפילת מעריב, או ביום השבת, הוא היה פאסיבי, אף כי בשקידתו הדתית היה ניכר ופעיל; אבל, אך ניגש אל העמוד וטליתו מכסה את ראשו, ופיו נפתח לתפילה, אז היו המלאכים פותחים פיהם בשירה ומענגים את נפשותיהם של המתפללים.

לא היה איפוא כל פלא כשהמוניטין שלו נתפשט למרחקים, והיו משתדלים לרכוש את משורר האהבה לאלהים הלזה עבור קהילות אחרות, שהציעו לו שכר גבוה עבור תפילתו בהן, לפחות בימי החגים, בראש השנה וביום הכפורים; אבל, אפילו בימים של מצוקה כלכלית הוא דחה הצעות כאלה ולא רצה אפילו לנהל כל שיחה ביחס לזה. האם לא אמור על זאת בפרקי אבות שאסור לעשות מן המצוה הדתית קרדום לחפור בה, ולהרויח הימנה אוצרות ויתרונות? אמנות כזאת לא נגררה אחר הלחם, ואך למען רצון ה׳ היא באה לידי שימוש. ברם, הקהילה הקטנה הזאת הלכה וגדלה, הודות לחזן שלה ברוך האלהים, וכן גם הודות לאחיו חיים, מיסדה, אשר ידיעותיו במסורת של חמשת חומשי התורה עשו אותו למוכשר ביותר לקריאה בתורה. לבסוף הגיע גם האח הבכור, יוסף שבא אחרון, לאחר שנמלט מן הקוזאקים הצאריסטיים, ובידיעותיו הרבות בתלמוד העניק לעדה הקטנה של יהודי המזרח זוהר רבני ויראת כבוד אף בעיניה של הקהילה הליבראלית הראשית העצומה.

שלושת האחים, יוסף, חיים, ודוד, היו מאליהם, מבלי לחשוב על כך, ושלא במתכוון, לועד העדה הזאת, אשר אף היא מאליה, ומבלי לשאוף לכך במיוחד, נהפכה לקנה מידה מוחלט של הדתיות היהודית בשטוטגארט ובכל הסביבה ה־וירטמבורגית הרחבה. האנשים האלה, אשר מספרם היה דל, יכלו על ידי מלוי חובותיהם הדתיות, ללא כל פשרות, ולפי כל החוקים הרבניים, להראות כאבסורדיים, ואף על פי כן היו רוחשים להם כבוד, כתוצאה מן הבטחון הפנימי הבלתי מזועזע. בתוך העדה הזאת היו שלושת האחים האלה, ללא כל יצר השתלטות, למשל לכל האחרים. בהופעתם החיצונית הם היו דומים זה לזה, בקומתם הגבוהה, הם היו משכמם ומעלה מעל אחרים, ואף מעל לנשותיהם. יוסף היה בלונדיני, ועיניו היו כחולות כעין הפלדה; דוד היה חום־כהה, וחיים היה שחור־שיער. כל הגוונים של הגזע היהודי התבטאו בש־לושת האחים, שהיו כמעט דומים זה לזה. וכך היה הדבר לגבי נשותיהם, אשר ביניהן היתה בלומה, בקומתה, בצבע שערותיה ובגון עורה, בשום דבר, מלבד אשר במבט עיניה, שונה מן הטיפוס הסלאבי של הסביבה. שוני זה של מראה פניה הוריש לצאצאיה הרבים ניגודים מופלאים באופי ובמראה החיצוני.

ובינתים, במרחק מדוייק של שנה עד שנתיים, נולדו ויצאו לאור העולם נערים ונערות שונים, חבר נקוד וטלוא של בלתי משתווים. אבל כאן השתקפו בהופעתם החיצונית כל הניגודים הפנימיים שהיו קיימים אצל ההורים, הניגודים שבין המסורת הדתית, והסביבה הזרה והחשדנית, וכל הקושיים היום יומיים הנובעים מזה, וכן גם החלטיות־הברזל לעמוד לנוכח כל האתגרים, היצרים והמשימות בהרחבת־הדעת ובמזג של מתינות ופשטות נאמנה.

ב. עולמות מנוגדים

וינה — בודאפשט, 19.8.1966

„בשייט על גלי הדונאו
סובי סירתי..."

שיר קטן ונלבב זה היה נוסך בי מעין פחד בלהות, מאז השנה החמישית לחיי. אחותי הקטנה הביאה אותו מגרמניה. ארץ הפלאים הרחוקה, כאשר באה ביחד עם אמא לסטריזוב, כדי לקחת אותנו, את שני הבכירים, „הביתה", לאחר שהושארנו בידי סבא וסבתא כ„משכון". הן באו כדי לקחת אותנו אל ההורים שהיו בעינינו כזרים, ואל אחינו ואחיותינו שצצו ועלו בינתיים בשטוטגארט, הם היו מדברים ביניהם לבין עצמם שוואבית, מזמרים שירים שוואביים, וכן גם בבית היו משיבים בשוואבית, כאשר היו ההורים שלנו פונים אליהם בלשון הקדומה של גרמניה העליונה, שבארצות הסלאביות קראו אותה בשם „יידיש".

עלינו, האחים מן המזרח, הלבושים בקאפטאנים ארוכים ועטורים בפאות גנדרניות היורדות ומסתלסלות לנו מרקותינו, היו האחים והאחיות הקטנים מביטים בתמהון ובתמיהה מוזרה והיו שומרים על מידה מסוימת של התרחקות נימוסית מאתנו. הם היו נוהגים בנו ממש כשם שיהודי מערב אירופא נוהגים כלפי בני דתם ממזרח אירופא. לא משום ש„ילדים אומרים בקול רם, את אשר משיחים הקשישים בלחש", אלא משום שזוהי דרכם של בני אדם; ובטבעו של האדם טבועה התכונה לחשוב את עצמו למישהו נעלה יותר מאותם אי־אלה חדשים שמרחוק באו, ותופעה זו מתגלית כבר בגיל צעיר ביותר ובתוך אותה משפחה עצמה.

אנחנו, ילדי החדר, מצדנו, היינו מסתכלים בתמיהה אל האחים והאחיות הקטנים, הלבושים בגדים כה נאים, ומדברים באופן כה שונה מאתנו. הם אומרים „מוטער" ו־„דאנק־שיין", ופתגמים שונים היו שגורים בפיהם לכל הזדמנות, כגון:

„אסור לילד לקחת לידיים
סכין, מזלג, אש ומספריים"

הכל היה נראה לנו כאילו נובע מעולם מסודר אל נכון, אשר עד השמדת ההמונים לא רצה לוותר אף כמלוא הנימה על סדרי דייקנותו.

הוא הדבר לגבי אותו השיר הקטן, המספר על הדונאו ועל הסירה הקטנה, אשר כפי האמור היא סובבת. תפשתי אותו מיד בגלל הלחן הנעים שלו, אלא שמיד לאחר מכן הייתי תמיד מחטט במשמעותה של אותה סירה סובבת, ובמשך שנים רבות היא נשארה בעיני כחידה שטרם נפתרה. עתה הגעתי גם אל פתרונה של החידה.

שטתי על גלי הדונאו. בסופו של דבר, לאחר שחציתי אגמים וימים רבים, והפלגתי על נהרות רבים במעלה הזרם ובמורדו, הגשמתי גם את השאיפה הרחוקה הזאת שהשתוקקתי אליה כל ימי חיי. אין דינו של כל שייט סתם כדינו של שייט על גלי הדונאו. כאן אני חוזר אל הנוף של ימי ילדותי, אל אותה התקופה שטופת־האורה שקדמה למציאות המפוכחת הנוכחית של אירופא המזרחית. מימי הדונאו עדיין חוצים וזורמים באותן הארצות, אשר לפנים השתייכו אמנם לאותה ממלכה צבאית חסרת־האונים; אלא, שבכל זאת היא היתה ממלכה בעלת זהר אותה מונארכיה כפולה של אוסטריה הונגאריה, אשר הסמל שלה היה הנשר בעל שני הראשים, ומספר השפות שהיו מתהלכות בה היה כמספר הלאומים שהתגוררו בתוכה. גאליציה השתרעה אמנם על השפה החיצונית של התמונה הנרחבת, קרובה יותר אל הווייכסל; אבל, בכל זאת, מצויה בתוך החוג התרבותי של אותה המונארכיה שעל גדות הדונאו, שהלכה ונתפוררה ונעשתה לאנארכיה שעל גדות הדונאו, עד שהגיע אליה מצעד הברזל של הצבא האדום, לפרוש בשלומה בהתלהבות מועטת, ויצר בה, לפי נסיבות הזמן, את האחדות המדינית החברתית הקיימת.

עתה, כשעמדתי על שפת הנהר בלינץ, והמתנתי לספינה הקטנה שתבוא לקחתני אל וינה, ראיתי כיצד היא אינה מתקרבת וניגשת ישר אל מיצר היבשת, אלא שהיא עוברת על פניו; ולפתע היא סובבת ופונה אל כיוון מעלה הנהר, ושטה לעבר הרציף שעל היבשת. כך קרה הדבר גם בוינה וגם בבודאפשט, בקרן פעולה רחבה יותר, כשהספינה היתה כאילו סובבת על צירה, בהגיעה ובהפלגתה.

וכך היו גם חיי סובבים על צירי. חזרתי עתה אל נקודת המוצא, אל המקור, כדי להבין אותו הבנה יתירה; אלא שתמיד היה נראה לי כאילו הייתי סובב על צירי, שלי עצמי. בכל שלבי קיומי המסחרר והרב־גוני היתה זו חוזרה מתמדת אל המקור. בכל שלבי חיי, בגרמניה, שוויצריה, צרפת, בארצות האנגלו־סאכסיות ובלוכסמבורג, שבהם חייתי חיים שונים מן הקצה אל הקצה, הייתי תמיד צץ ועולה בתוך סביבתי, ומתאים את עצמי לסגנון החיים של הסביבה, משום שהבינותי אותו במהירות יתרה, ולעתים במידה יעילה יותר מאנשי המקום שלא העלו אותו כלל על הדעת, ואשר הכירו אפילו את שפת סביבתם, כשם שהכירו את הבירה ואת הלחם, את האהבה ואת הנאמנות שלהם, בצורה בלתי נכונה, ובמידה פחות טובה ממני, האדם שבא אליהם ממרחקים, אשר שאף אל קרבו ונתן את דעתו לסביבתו הזמנית. אלא שתמיד היה מפריע להתמזגותי השלמה איזה כוח התנגדות אחרון אשר כפי הנראה היה זה כוח התנגדות חיצוני, או איזה שגעון להכעיס, מקצועי או משטרי, אשר ברגע המכריע שיקף את ההתנגדות הפנימית. מתוך הכרת נשמתי, שצורתה היהודית חושלה במזרח אירופא, התגוננתי כנגד הצלילה ללא תנאי בצורות קיום אחרות, אשר יכולתי לראותן בעין יפה, להתבונן בהן מתוך הנאה, ולקלוט אותן לקרבי, מבלי להכשל ולחקותן בחד־צדדיות חסרת־מחשבה. שמרתי על זכותי היהודית, אפילו לגבי היהדות עצמה. וזה דבר מאוד בלתי נוח בעולם שבו אינה נסבלת כל חברה אנושית, בעלת זכויות מובחנות, ושבו שליט שוויון שווה של המחשבות וההרגשות. אדם אינדיבידואלי, השומר על

האינדיבידואליות שלו, הוא במקרה הטוב ביותר אך מסתכל מן הצד. קיום תחומים זה מעורר את חששות ההמון, והוא איום יותר, במידה שאיזה מעמד חברותי הוא מוגדר יותר, סגור, ובצורה מגבילה של הכרת עצמו נעשה בלתי־סביל. כאן המקור של שנאת הנכרי מכל הסוגים, החל מן האנטישמיות ועד להינופוביה המצויה בתוך הקיבוצים היהודיים לגבי בני אותה הדת, השונים בתכונותיהם.

כאורח, מצדו זה ומצדו האחר של האוקינוס, יכולתי לראות ולהווכח בתופעה זו מנסיוני, הדחיה הגוברת והולכת וגובלת כמעט עם האיבה, מצידם של אזרחי המדינה הגר־מנית, בני הדת היהודית, כלפי היהדות של מזרח אירופא, הפכה פניה מבחינה היסטורית, כאשר יהודי מזרח אירופא, שהגרו לאמריקא ועשו שם הון, החלו נוהגים במרוץ הזמן באותה מידה כלפי היהודים מגרמניה שנקלעו לשם לאחר מכן.

בצורה חריפה יותר היתה התנהגותם של יהודי הונגאריה, החדורים ברוח לאומית מאדיארית נמרצת, לגבי אחיהם מעבר לקארפאטים.

היהודים השוויצארים, אף כי מספרם הוא דל, אלא שמעמדם הכלכלי הוא איתן ובטוח, ראו את ההוכחה להיותם נבחרים, בעובדה שמזה מאה שנה הם מתגוררים בארץ שיצאה בלתי נפגעת משתי מלחמות־עולם. רגש הנחיתות שלהם לגבי בני בריתם מקדמת דנא התבטא באותה הדגשת שווי־צאריות, במגע שלהם עם כמה אלפי פליטים עלובים מן הרייך השלישי שנתמחת. בהיות והם לא יצאו להלחם בצבא הנאצי, הם הביאו לידי ביטוי את מחשבתם השוויצארית, בזה שציינו את המהגרים היהודים בתור „שוואבים" או „פולנים". לעומת הפליטים הללו, שנמלטו על נפשם, הם התימרו כאריסטוקראטים. אבל, כדי לקיים את מנהגיהם הדתיים כלפי הנצרכים שבאו מן החוץ, הם התנהגו כלפיהם בערך באותה הצורה שבה נהגו הפאטריצים הרומאים, הבארבאריים למחצה, כלפי עבדיהם היוונים, בעלי התרבות הגבוהה, אשר תרבותם והידע שלהם נראו בעיני נותני לחמם כרכושם תמורת התשלום. הם השתמשו בשנים ההן ברוחם ובידע של השכירים, במידה זולה למדי, „בשם כבוד האלהים", של נשיא הקהילה שבו בזמן. המלומד שנשכר, ויתר לא רק על כל זכויות־המחבר שלו, אלא גם על הזכות לכיבוד אישיותו.

ועל כל אלה לא היתה להם כל נקיפת מצפון, והם חשבו להם לנאה וליאה להתפאר בפני זולתם כי העניקו למהגר צל קורה ונהגו בו מנהג הכנסת אורחים.

לעומתם היו גם יהודים טובים ורגישים בין יהודי שוויצאריה.

אכן, הייתי האדם היחידי מן החוץ, אשר עלה בידו למצוא מדרך כף רגל באוניברסיטא שוויצארית בימי האיבה וההתנכרות ההם. זאת אומרת, להתמנות כראוי למרצה, ולרכוש את זכות המרצה, את ה„וניא ליגינדי". משום שבתי הספר הגבוהים היו המקלט האחרון של השוויצאריות הליב־ראלית, הדימוקראטית והחפשית, ואני זוכר את הדבר בהכרת־תודה ובכבוד למורים שבפאקולטה הפילוסופית של האוניבר־סיטא בלוזאן, כשם שאני זוכר, כמובן, בהכרת־תודה את המשפחות היהודיות היחידות, אשר קיבלו את פני הפליטים כנשימה מרעננת ומחייה עבור חיי־הרוח המוקפאים של הקהילות היהודיות. כאשר, לאחר מינויי כמרצה, הדפסתי על גליונות המכתבים שלי, בגאווה צנועה לאחר שמי, את האותיות פ.ד. (ראשי תיבות של פריבאט דוצנט), כדי לציין לפחות את ערכי מחדש, העיר יורש העצר של אחת המשפחות היהודיות העוסקות במסחר, ברוממות הרוח: „אותו פ.ד. משמעותו „פובר דיאבל" (שד אביון)?" זה היה נכון במידה מסויימת והולם את מצבי משום שלא היה לי אותה שעה כל חשבון בבנק שוויצארי; הייתי אותה שעה צריך להסתפק בכל בנק, שעל השלט שלו לא היו כתובות המלים „אסור ליהודים". אלא שאותן אותיות פ.ד. יש להן גם משמעות אחרת על אישיותי, דבר זה היה חסר כל ערך בעיניו של אותו נשיא קהילה. פליט היה „שד אביון" והיה צריך להתנהג בתור שכזה; לא היו כל ערכים אחרים.

אכן, הם היו אריסטוקראטים מכבר, היהודים הללו אזרחי הלוזציה, שבט נבחר מתוך בני ישראל, שהיו באותה השעה נרדפים ונמרטים בצורה גרועה ביותר באירופא. הם חשו את עצמם כחביבים על רבון העולמים, וכמה מהם אפילו ניסו להעלות על הדעת את המחשבה, שלא רק כמה אלפי הניצולים של בני דתם, השוואבים והפולאקים, אלא שגם כל שוויצאריה כולה, חייבת להכיר להם תודה, עבור אדיקותם הראויה, שבזכותה היא. ניצלה באורח פלא מן המלחמה ומן החורבן, כי האלהים מעניק את הטובה לבחיריו בשעת שנתם, והם ישנים שנת ישרים, שינה שלווה ועמוקה, וכאשר הם מתעוררים מתוך ההמולה הסואנת של הממלכה המתמוטטת בת אלף השנים, אזי הם נוכחים כי המחזור שלהם גדל במידה מרובה, ללא נקיפת אצבע מצידם, ורכושם הלך ורב. ובכן, האם אין לראות בזה את האות ואת המופת על חיבתו של היושב במרומים כלפיהם...

אחרים מבחינה מסוימת היו הנמוקים שלפיהם ייחסו יהודי לוכסמבורג את זכויותיהם. הם התימרו כאילו היו הבן היקיר לי אפרים". המלחמה לא נעצרה ליד שעריה של הנסיכות הזאת, המושלת, הממשלה, וכן גם כל מי שחש בסכנה האורבת לו היה נאלץ להמלט; והיהודים, כמובן, על אחת כמה וכמה. ומספרם היה באופן יחסי רב, דוקא בשעת הפלישה. שימוש אנושי בחוק הזרים הרשה, ראשית כל, לכמה אלפים בני זכויות־יתר מגרמניה ומאוסטריה, לשדות באופן ארעי בלוכסמבורג, כדי להמתין שם לקבלת רשיון להגירה לארצות הברית. מספרם היה פי כמה גדול ממספר בני דתם תושבי הקבע, בערך אלף נפש. המת־גוררים במקום מאז תקופתו של נאפוליאון; אשר רובם היו סוחרי בקר, ולאחר מכן נעשו לסוחרים, ולבסוף הקימו בתי מסחר מבוססים למדי, וראו את עצמם מצידם כאריס־טוקראטים מובהקים לכל דבר, לגבי אלה שבאו ממרחקים,

אשר אפילו אינם שולטים בשפת המקום. הפלישה הבלתי צפויה, שניתן היה לראות אותה מראש — לגבי הגדולים שעל פני האדמה, המדינאים המפוכחים כפול־תשע, מ־צ'אמברלין ועד דאלאדייה, כולל סטאלין, הרי בא הכל באופן בלתי צפוי — לא הרשתה ליהודים להגיע למועד הנכון למקום מבטחים; אלא שהם נדרשו לנטוש את המקום ולנדוד לכל אשר תשאם הרוח, ובנידון זה האיצו בהם שלטונות הכיבוש, כדי שלוכסמבורג תהיה המדינה הראשונה באירופא ללא יהודים", ושאפשר יהיה להודיע על כך לברלין.

לפי שיטת הקבוטה הנודעת והאומללה, ששלטה בימים ההם בארצות הברית, — שככל הדימוקראטיות האחרות בימים ההם התענינה אך במעט מבחינה הומאנית ברדיפות היהודים, ומשום כך גם לא הגיעה לידי החלטות נדיבות לב —, היה קל להם ליהודי לוכסמבורג להשיג וויזות של מהגרים; הפליטים, לעומתם, שלוכסמבורג היתה לגביהם אך תחנה ראשונה, היו נאלצים לנהל וויכוחים במשרדי הקונ־סוליה האמריקאית במשך זמן ממושך כל כך, עד שלא יכלו עוד לצאת בשלום וגורשו משם.

לאחר המלחמה חזרו האמריקאנים החדשים לבתיהם ולר־כושם, ובהלך הקוניונקטורה הגבוהה עשו הון ניכר. הצלחתם על יסוד ארץ מולדתם נראתה להם כמופת מיוחד משמים על דאגת אלהים לשלומם, והתגובה על כך לא באה באמצעות תפילות הודיה אדוקות, אלא על ידי גאותנות, מבאת היותם יחידי סגולה הקיבוץ הזה של אלף נפש, אשר ללא בני דתם ממקור חוץ לא היו יכולים אף להגיע לידי עריכת חיים דתיים כל שהם, הסתמכו במקום בלתי נכון על הנוסחה הנאה של הכרת הלאומיות הלוכסמבורגאית „אנחנו נשאר את אשר הננו", שבה התגוננה המדינה הקטנה במשך מאות שנים, בהצלחה, לנוכח המדינות האימפריאליסטיות השכנות. בפיהם של היהודים החוזרים לבתיהם הדהדה כל מלה של אותה הסיסמה כגילוי דעת גרוטסקי על עליונותם הרבנים והמורים שעבדו בשרותם ושלא היו מבני המקום היו צריכים לתאם את עצמם, לאור המלים אלה, אל האו־וירה של המקום, ולוותר כליל על האופק של ארצם הם, ועל אופן החיים המיוחד שלהם, וכאשר לא עשו כזאת, התיחסו עליהם בבוז, רדפו אותם, וגרשו אותם.

נמצאו ביניהם גם כאלה אשר התמידו לתאם את עצמם בשלמות, והיו תמימי דעים עם אלף בני החיל היהודיים של הנסיכות הגדולה, בכל הנוגע להשקפת העולם, רמת הייהם ויחסם אל תורת משה. אלה לא רצו לקבל על עצמם כל עומס של תרבות מן החוץ, נשארו את אשר הנם, ולא היה להם כל צורך להזדקק, אפילו לא למשה רבינו ולנביאי האמת והצדק; אולם, גם שם נמצאו ונמצאים עדיין יהודים כשרים וחסידים בליבם, בחינת נח שצדיק תמים היה בדורותיו, או כלוט וביתו, והיתה שם נסיכה גדולה, אשר בעלה היה ממקור משפחת השלטון האוסטרית, והיא היתה נוטה חסד מיוחד לגבי נתיני הקיסר והממלכה.

עד שרכשתי לי את הנסיון ואת הידע הזה, היתה סירתי סובבת לעתים קרובות. היא הסתובבה על מימי הרהיין, השפריי, הלימאט, המוזל, ההודסון והירדן, היתה לעתים שטה כנגד הזרם, כנגד הרוח, אבל לא העלתה את דגלה בהתאם לכך, עמדה בפני הסכנה של הפיכה על צידה, של שבירתה, היא נאנחה ונאנקה בשיחותיה המשותפות עם אניות קיטור גאות, אשר בגאוה ובנחת שטו במעלה הזרם, אלא שתמיד היא כיוונה את מהלכה מחדש, והמשיכה את דרכה המיוחדת בעקשנות, נגד הרוח והגלים. ועתה היא מסתובבת שוב על הדונאו, ללא כל סטיה מכל המהפכות שעל גדותיו, והיא חוצה לה דרכה ומספרת לעצמה סיפורים.

✡

אבי חיים ואמי בלומה בנו להם בשטוטגארט את יסודות קיומם הצנוע, אבל בתוך ליבם פנימה הם נשארו „בבית", בגאליציה הדלה עם תוכן החיים היהודיים המלאים שבה, כפי שהתפתחו ללא שינויים מזה מאות בשנים. תוכן החיים שם היה הדת, מטרת החיים — מילוי מצוות־התורה; שמחת החיים היתה טבועה בקיום חגי־התורה, עם כל התוספות הפולקלוריות שלהם; הפרנסה בארצות המזרח היתה מכל מקום דלה ובלתי בטוחה, והיו חיים בעצם רק משבת לשבת, שבה היו גם האביונים ביותר, בעזרת בעלי הנכסים האמידים יכולים להרשות לעצמם ארוחות מלאות. בכל בית ובקתה לא צריך היה לשרור המחסור בדגים או בבשר ביום השבת. דבר זה היה עלול להתפרש כחילול היום הקדוש, פשע העלול לחול על ראשיהם של אלה שלא ידעו כל מחסור. ומשום כך היתה שרויה עירנות מיוחדת בחיים ובהליכות של כל יום ששי לפני הצהרים, שבו היו מחלקים נדבות, וכל קבצן היה לו נדיב משל עצמו וקיצבה מיוחדת לעצמו, ולא היתה קיימת כל השפלה וכל פחיתות כבוד בלקיחה ובמתן של הנדבות, משום שללא מקבלי הנדבות לא קיימת כל הזדמנות לנדיבי־הלב למלא את חובת הפרשת מעשר־עני, שהיתה נשמרת בקפדנות על ידי החוגים הדתיים. זו היא מצווה מפורשת מן התורה, והנהיג אותה יעקב אבינו עליו השלום, עוד לפני מתן התורה, כאשר היה אנוס לברוח מפני עשיו אחיו, לאחר שהוציא ממנו במרמה את הבכורה ואת ברכת יצחק, ואשר נדר לאחר שנחלץ מן הסכנה, בשעת מצוקתו, להפריש מעשר מכל אשר יתן לו האלהים למטרות של קדושה. מתן המעשר לנצרכים מתוך ההכנסה הדלה היה איפוא מילוי חובה וקיום מצוה מן התורה וכאמור היתה זו עלולה להיות לחרפה לכל הקהילה אילו נותר בה מי שהוא שנבצר ממנו לקיים את השבת כהלכתה, ולו בצורה הצנועה ביותר. המדינה היתה לעומת זאת מפלצת מופשטת; תשלום המסים למדינה לא נעשה במלוא המצפון, כשם שנעשתה חלוקת הצדקה. לעתים היו מדמים אפילו את המדינה כדרקון בעל זרועות רבות, שיש להתגונן כנגדו בכל האמצעים האפשריים. לא, לא היה כל עוול בזה אם אפשר היה להערים על המדינה שידה בכל, ולתקן את חוקיה המשתנים חליפות כמעט באופן מתמיד. ברם, את המצוה

מן התורה, את מצוות הצדקה את החוק הקדום של האנושיות יש לקיים במלואו ואין לעבור עליו, ובעולם היהודי של אירופה המזרחית נחשבה כל סטיה הימנו כפגיעה בחוקי הטבע.

לא תמיד היו נותנים בנדיבות הלב, ולא תמיד היו באים לעזר מתוך טוב־לב גרידא, ואף על פי כן, היתה הצדקה נחשבת כתפקיד מובן מאליו, כנשימה וכהליכה; החוגים העניים יותר היו חיים בכל רע ומתפרנסים זה מזה, ורק בידיה של שכבה דלה עלה הדבר לחגור מתוך החוג של העוני הקולקטיבי, ועל ידי המסחר והתיווך לתפוש מקום באותן הארצות של מזרח אירופה שהיו רק מעט פתוחות לכל אדם, ועל ידי ההתעסקות הזאת הגיעו העוסקים בה לעמדה מסויימת של אמידות.

לשכבה הזו השתייך גם סבא, משה קראנצלר, אביה של בלומה אמי ושל ארבעת אחיה ואחיותיה. הוא היה מתווך קרקעות, הקים לו חצר, ורפת שבתוכה היו כמה פרות חולבות. בכסף שהרוויח הוא המשיך לעבוד, והוא היה מלווה אותו לאיכרים עניים עד לימי הקציר. בנותיו שיינדל (יפה), בלומה (פרח) וינטה (ז׳אניט) עזרו לו בפיתוח העסק; וכי למה עוד תצלחנה הבנות, שלא חלה עליהן חובת תלמוד־תורה, ושיש אי פעם להשיאן. הבנים חיים וירחמיאל היו חייבים, לפי תשוקת לבם, ללמוד תורה ותלמוד, להיות בנים מלומדים ויראי ה׳, ונחשבו לתפארת להוריהם ולתקוותם בחיים, ולא זו בלבד אלא שהביטו עליהם כעל השקעה של הון המשפחה. הרי הם עלולים להיות רצויים כחתנים במשפחות אמידות. משה קראנצלר היה אדם אדוק ועם־הארץ ומשום כך היתה גאוותו על בניו שהיו תלמידי־חכמים. אלא, שבחייו המעשיים רבי ההצלחה, כסוחר, הוא הכיר לדעת כי גם ידע בהילכות עולם אינו חשוב פחות, ולכן היה ברצונו כי בניו ידעו לכתוב גם משמאל לימין, וילמדו את תורת החשבון. הם היו מתפארים בכתיבה התמה שלהם, באותיות העטורות בצורה נאה לפי רוח הזמן, והצעירה שבהם ינטה, למדה בסתר מאחיה את מלאכת הכתיבה, ובזריזותה היא עלתה על כולם, אף כי לגבי נערה הרי זה מדע ללא הועיל. כל שלושתם כתבו בצורה קאליגראפית, והיה קשה להבחין בין הכתב של האחים והאחות.

רק לאחר מכן סיגל לעצמו הבן הבכור כמה אותיות אמריקאניות, כאשר על ידי ידיעתו קרוא וכתוב הובא לת־שומת לבו גם העולם הנרחב והוא חסך לו כספים לכרטיס נסיעה, ויצא לעולם החדש, וכאות לחייו החדשים שינה את שמו ל„הנרי״. לגבי ההורים הוא נעשה למשהו כגון בן אובד, מגולח למשעי ככופר בעיקר; לגבי אחיו ואחיותיו הוא היה אידיאל נסתר של אומץ לב לעצמאות; ועבור ירחמיאל אחיו, שמעתה פונק ונשמר יפה בבתי ההוראה, כבן יחידי, הוא היה כבעל־חסות, ולבסוף גם הציל את חייו, כאשר יצר את האפשרות, להעביר אותו ואת כל משפחתו רבת־הנפשות, לאמריקה, בה בשעה שאחיותיו ומשפחותיהן ציפו לשוא לעוגן הצלה בתוך המבול הנאצי; וכך קרה במרוץ הזמן כי בשעה שהושמדה היהדות באירופה, פרח נצר חדש של שבט הקראנצלרים מעבר לאוקינוס, כשם שבימי קדם מצאו להם, באמצעותו של יוסף, שבעים הנפש מבית יעקב, מקלט בארץ גושן, ושם אפילו נהפכו והיו לעם גדול עצום ורב.

אכן, הבנים האבודים, אשר לא התנהלו במסלול הסלול ומאז ימי חייו של יוסף, החולם, גרמו להוריהם צער רב כל כך. דרכם מגיעה אל קיצה לעתים קרובות באפלה ובחשכת הלילה. העקשנות הילדותית והמרירות האבהית גורמים לניתוק קשרי הטבע. ברם, לעתים כמה קרובות הופ־כים הבנים האבודים למצילים ולמפרנסים של הוריהם במרוץ הזמן? כיצד היתה יכולה להתרחש כל קידמה רוחנית ללא הבנים האבודים, החורגים מתוך ההרגל שהפך לקדוש, וחורשים להם ניר חדש?

ובכן, במידה כה אוניברסאלית לא התרחשו הדברים אצל הנרי קראנצלר וגילוי־אמריקה שלו, ובשנת 1900 היו כבר רבים, אשר כמוהו נטשו את העוני של הגיטו במזרח אירופה, וברוב רובם הפליגו לארץ המבוטחת, לאמריקה. אחרים נדדו לבלגיה, צרפת, אנגליה, או כחיים ובלומה, הורי, לגרמניה.

אצל מיליוני היהודים המתגוררים בין הדונאו והווייכסל והוולגא, התנהלו החיים בצורתם הקבועה מזה מאות שנים ללא כל סטיות, בתוך החומות הבלתי נראות שבהן הסתגרו בעצמם. הקריאה והכתיבה באותיות לאטיניות עוררה בחוגים של החסידים חוסר אמון עקשני, משום שמכאן החלה נשירתם של רבים. כשרק החלו הילדים לבקר בבתי הספר הממשלתיים, מיד היו חסרים במשך שעות רבות ביום בבתי הספר הדתיים, בחדר; כמה מהם נשלחו אפילו לאחר לימודים במשך ארבע עד שש שנים בבית הספר העממי, לגמנסיות, משום שבחלקה האוסטרי של פולניה, לא היו כל הגבלות לגבי תלמידים יהודיים. שם היה עליהם להופיע גם ביום השבת, ובבגדי־השרד של הגמנסיה, כגויים לכל דבר, והם היו נושאים את ילקוט הספרים שלהם ברשות הרבים ברחובות, והיו מחללים את השבת בפרהסיה, ומי יודע אם אפילו לא היו כותבים ביום השבת־קודש. בבתי האדוקים היו רואים את תלמידי הגמנסיות כיוצאי דופן, כבוגדים לעתיד, והיו נמנעים מכל מגע ומשא אתם, וכן גם היו מתחמקים מביקורי החובה בבתי הספר העממיים.

לעומת זאת יכול היה כל ילד בן עשר לכתוב על גבי הנייר באותיות עבריות, ובמהירות יתרה, את שפת אמו היידיש־גרמנית, והיה אפשר לסמוך עליו בקריאה בתורה. כבר בגיל שלש שנים, לאחר שהיו גוזזים לילד את שערותיו בפעם הראשונה, כמובן, מלבד הפיאות, שאסור לגעת בהן, היה מתחיל השיעור בקריאה. בגיל של חמש היה מתחיל בתרגום פרשת השבוע שבתורה ליידיש־גרמנית, ואת הילדים המסוגלים יותר, היו מלמדים בגיל שש את פרוש רש״י לתורה, ואפילו היו מתחילים להורות להם את החוק האזרחי של התלמוד, וכמה שנים לאחר מכן את

הילכות האישות שבתלמוד. כל מה שראוי לדעתו בחיים, את זה היו לומדים מן התלמוד. האם לא מתנהלים בו ויכוחים על הכל ועל כל דבר? בטרם יכלו לראות בעיני עצמם, הם ראו את פני הדברים באספקלריא של המשנה ושל הגמרא. אלה היו לגבי היהודי ממזרח אירופא צורות ההסתכלות בכל שאלות חיים. מאז קאנט מהווים הזמן והמקום צורות של הסתכלות אשר לפיהן תופשת רוח האדם את פני הדברים ומסדרת אותם. רוחו של היהודי ממזרח אירופא התבוננה בעולם מבחינת הזמן והמקום, שבהם נוצרו המשנה והתלמוד.

כאן נשאר ביתם של הורי, חיים ובלומה, אפילו לאחר שהגרו אל שטוטגארט והקימו שם את יסודות כלכלתם. בהשקפת עולמם, היו צמודים לכאן. אבי, — באמצעות הידע התלמודי המושלם שלו; אמי — באמצעות אדיקותה האיתנה והבלתי מתמוטטת, שתבעה ממנה קרבנות, ושדוקא בגלל הויתורים, על כל צעד ושעל, על תענוגות החיים הלכה ונתחזקה, ולא הניחה כל מקום לפשרות. ברם, — האם יתמידו גם הבנים, שנולדו באוירה אחרת, באותה התנגדות נגד כל הגרויים של העולם החיצוני שמסביבם, האם יוכלו להשאר אף הם כיהודים איתנים באמונתם?

הם החליטו איפוא להשאיר את בניהם למשך כמה שנים בבית סבא וסבתא בסטריזוב, כדי שיספגו לתוכם את האוירה היהודית, עוד בטרם יוכלו לחשוב על ביקוריהם בבתי הספר, או עד לכתם לשם. ולכן נסעה אמי בלומה ללדת את הבן הבכור, יצחק, בסטריזוב, והדבר היה לשביעות רצונם של סבא וסבתא, משה ומאלי קראנצלר, אשר ביתם החל מתרוקן מילדיהם שלהם, ועתה שוב החל מתמלא. כעבור זמן מה הופיעו שני בנים נוספים, חנן ונפתלי, ובלומה זכתה לנשיאת־פנים, בגלל היותה פעילה כל כך, בהעניקה לבית שלשה בנים בזה אחר זה. יצחק ונפתלי דמו לאם, בלונדי־נים כעין הפשתה, ובעלי עיני תכלת למחצה. הבינוני היה לו שמץ קל של האב שחור השיער, ועיניו היו כעין תערובת של גונים, חום בהיר וירוק. הוא בא לעולם במלוא השיער, לגודל שמחתן של הדודות, ובעיקר של הדודה ינטה, אשר קשרה את משמעות הדבר במשמעות שמו העברי המלא „אלחנן", זאת אומרת — מתנת האל, מה שמהווה סימן יפה למסלול חיי אושר לחנן, לפי תפישת עולמה.

עתה לאחר שהשאיפה ליורשים זכרים נתמלאה בשפע, היתה הצפיה ללידתה של בת וזמן מה לאחר מכן באה תינוקת לעולם, רויזליין, שנעשתה לנקודה המרכזית ולשיא במשפחה, בעלת שיער שחור, כתשוקת לבו של האב, אשר מיד יצר אתה קשר כנגד שלושת הבנים שדמו למשפחת קראנצלר. היא נולדה בשטוטגארט, משום שהנסיעה המתמדת הביתה לצורך הלידה בסטריזוב לא היתה קלה כל כך; וגם ביחס לחינוכם של הילדי מהושגה פשרה: — יצחק וחנן ישארו עד גיל של בר־מצוה בבית סבא וסבתא; כל הילדים האחרים, מנפתלי והילך יגדלו בבית אבא ואמא בשטוטגארט.

החלוקה הזאת, שנעשתה מתוך כוונה חינוכית טובה ביותר ומתוך אחריות דתית מחושבת, היתה עשויה להביא לידי התנכרות בין שני הבנים הבכירים לבין ההורים ולבין אחיהם ואחיותיהם האחרים, מצב של התרחקות אשר אף פעם לא בא על תיקונו. כאשר, לאחר מכן, היה הבית בשטוטגארט הומה מילדים, היו יצחק וחנן נשארים זמן רב כיוצאי דופן, כמעט כזרים, ואף היחס שלהם אל ההורים היה כבד ומלא מתח. בתוך אותה משפחה עצמה, וכן גם במשפחות אחרות, היו קיימות שכבות שונות של התבוללות בתאומן אל דרכי החיים והרגלי המחשבה בגרמניה. הדרך מהדונאו אל הרהיין עוברת דרך מאות שנים של היסטוריה יהודית ואירופית. היא נמשכת מימי הביניים עם כוח האמונה היציב והאיתן, אבל גם עם הכניעה ללא רחמים וההסתגלות של הפרט להשקפת עולם סגורה, ועד למאה העשרים עם כוח הנפץ שבה, שאין לתארו, לטובה, ועוד יותר על כן, לרעה.

יצחק וחנן מלאו את החלל, שנוצר על ידי נטישתה של בלומה, העליזה ומלאת החיים, מבית קראנצלר. סבא, משה קראנצלר, היה מביט על שני הפעוטים כאילו היו הרבית של ההון אשר הוא השאיל לאבי, חיים. האדם התקיף והנוח לכעוס, שלא היה קל כלל במגע ומשא, גם לגבי אשתו, שהיתה לפנים מאלי תכולת העינים, וגם לגבי ילדיו, היה קורן ווזהר למראה נכדיו. ואף על פי כן, היתה קיימת הסתייגות מסויימת ביחסם אל הסבא לבן־הזקן, שהיו קוראים לו בשם „זיידע". הם היו לעתים קרובות נוכחים בשעת התפרצותו בזעם, והיו נבהלים, כאשר ראו כי אותו אדם המתיחס אליהם תמיד בחיבה יתרה, הוא כה תקיף עד לאין גבול כלפי האחרים; ואז הם ראו גם כן כי הוא רחב־לב ביחס למתן צדקה ותרומות למוסדות הדתיים של הקהילה הם עדיין לא ידעו כי אותה נטייה של התכעסות, היא מכבר טבועה בליבם הם ובגופם הפעוט, אותה התפרצות בזעם חסרת־הטעם, שהיתה עלולה להרוס ברגע אחד את כל החיבה האנושית שנצטברה במשך יום תמים. מנין נובעת איתה תקיפות הרסנית? ודאי שלא מתוך החינוך הנובע מכתבי הקודש, המטיף לאהבת האדם, המציין את חיי החברה של העיירה היהודית הקטנה.

כמו בכל מקום, היו מפנקים בבית את הילד הקטן ביותר, וחנן הפעוט יכול היה עד מהרה לשים לבו לכך. יצחק „הגדול" היה במשך שנתיים לבדו, ועתה התעסקו כולם עם חנן הקטן. כאן הוא נשאר במשך שנים רבות הקטן ביותר, האדון ללא מצרים על ליבותיהם של סבא וסבתא ,הדוד ירחמיאל והדודה ינטה; לאחר מכן, בבית ההורים, זה היה עשוי להשתנות לפתע. לפינוקו של חנן הקטן היה עוד גורם נוסף — יופי פניו, שהיו כפני ילדה, וכן גם עדינותו ומחלתו. מצב חולני זה לא יכול היה להשתפר במשטר ההזנה הנושן, ואילו לא הסבתא האהובה, מאלי, שלא ידעה לאות, ושכל קרבן לא היה יקר לה, כי אז היה חנן מגיע לקץ ימיו בגיל צעיר. אני זוכר את עצמי בגיל של שנתיים, כאשר לעתים קרובות היתה

הסבתא נבהלת מאיזו סיבה שהיא, והיתה עוטפת את הילד במטפחת של צמר, ואצה אתו, כשיא נושאת אותו על זרועה, אל הדוקטור טאוב, שעה שהילד, כמחאה על כך, היה לאורך כל הדרך מתופף בידיו וברגליו על גופה של האשה החלשה הזאת.

דוקטור טאוב זה לא היה אמנם במועצה הדתית של הקהילה, משום שהיה לבוש כדרך „הגרמנים", וזקנו השחור היה מסופר מסביב, ומטופל כראוי, לא ממש בהתאם לנימוסי הדת; ואף כי אין ההלכה אוסרת עליו לנסוע בשבת בעגלה, לביקוריו אצל החולים, משום שפיקוח נפש דוחה שבת; וכי אפשר היה לומר, מכל מקום, שכל החולים בטיפולו הם אנושים ושיש בנסיעותיו אליהם משום פקוח נפש? ספקות אלה גרמו לכך שתמיד היה צל של עובר־עברה מרחף עליו, כשם שקיים הדבר לגבי כל החוגים הגבוהים בכללם, שילדיהם הולכים בשבת אל בתי הספר, במקום ללכת אל בית הכנסת, ובודאי שהם עושים כל דבר אסור, שנפשו של כל יהודי אדוק סולדת ממנו. אולם, בתור רופא היה דוקטור טאוב זוכה ליחס מסויים של כבוד, אפילו בתוך הקהילה, למרות אדיקותו המפוקפקת. היהדות של מזרח אירופא רחשה כבוד, ראשית כל, לתלמידי חכמים היודעים פרק בתלמוד ובהלכה; אלא שלא היתה חוסכת את הכבוד מאנשי־המעשה בהלכות־עולם.

וכך היה חנן הקטן לעתים קרובות מבקר אצל דוקטור טאוב, ולאחר מכן אצל רופאים אחרים שבסביבה, ואפילו עד קראקאו הגיע. כנראה שהיו כבר אז קובעים את הדיאגנוזה המתמדת הבלתי משתנית: נטיה למצב חולני ללא כל ממצאים ממשיים. זה היה בכל זאת מספיק בשביל הסביבה כדי לטפל תמיד בילד בדאגה מרובה. חנן ידע בעוד מועד להסיק מכאן מסקנות לטובת עצמו, והוא היה מתנהג בעריצות וללא רחמים כלפי כל בני־הבית, מפני החשש למחלתו, אלא שחזות פניו היתה משתנית, כאשר נהגו בו בעדינות. דבר זה היה נוסך שמחה בלבו, ובין לילה היתה מחלתו נעלמת, והוא היה חוזר לאיתנו.

יחס של אהבה איומה היה לו כלפי סבתא, ובחסותה היה חש את עצמו לבטח עד אין גבול, והיה חש במסתרים כי בגלל ישותו הילדותית מותר לו הכל, ויסולח לו הכל, ושאפילו מידת ערמומיותו הבלתי נימוסיות נושאות חן ומעוררות את התלהבותה של האשה הזקנה ושל המבוגרים האחרים. מה שנראה היה לו למוזר אצל הסבתא היה פניה המקומטות, שלא היו חלקות כפניהן של האמהות של חבריו למשחקים. הוא שאל אותה פעם בהקפדה על סיבת השוני הזה; העובדא שגם פני אמו הן חלקות לא ענינה אותו, השם „אמא" היה חסר משמעות לגביו; היא היתה רחוקה, אי שם בגרמניה, ומזמן לזמן היתה באה לביקור, בכל פעם עם איזה ילד אחר משלה, פעם אחת היא באה עם הילד הבלונדי כעין הפשתה, שעיניו מצבע תכלת, ושמו נפתלי; פעם אחרת היא באה עם ילדה נחמדה שעיניה המש־

תוקקות הביעו תמיהה על האנשים המשונים שפגשה בהם בעיירה הקטנה של גאליציה, שגם שני אחיה שנולדו כאן משתייכים אליהם. העינים הללו שהיו כה שופעות הדר, של הילדה שהיתה לבושה ומסורקת בהידור רב, היו שרויות במבוכה רבה, ובהיותן מלאות מבוכה ובוז הביטו הצידה.

לאחר כמה זמן התרגלו הילדים זה לזה, והיו אפילו משחקים יחדיו, אף כי גם זה לא הצליח ללא רוגז; ברם, קשים היו היחסים עם האנשים המבוגרים שהוצגו כאבא ואמא, עלינו, על שני הסטריז׳ובאים, שלא נקראנו בתור שכאלה. אותו אב בעל שיער שחור וזקן שחור, היה כעין חתן מן הנכר, את זאת שמענו בחוג של סבא וסבתא, ואנחנו התיחסנו אליו בעקביות ילדותית כאל זר שחדר לתחומנו. רק מתוך היסוסים ולעתים רחוקות היו נכנסים יצחק וחנן אל החדר האחורי של הבית, אשר חזיתו היתה מופנית אל השדות, ואשר בו גרו ההורים במשך ביקורם, ופעם אחת סגר יצחק, לאחר שליחות כזאת, את הדלתות אחריו בעצמה, ואשר בתגובה על זאת אץ האב הנרגז אחריו למקום המסתרים שלו בדירתם של סבא וסבתא כדי להפעיל את סמכותו האבהית; אלא שדוקא עובדה זו הציגה אותו כפולש לתחום שאינו שלו; ואפילו אמא לא יכלה במשך כמה שבועות, ולאחר מכן גם במשך כמה שנים בגרמניה, ליצור את הקשר המשפחתי עם שני הסטריז׳ובאים האלה.

רק פעם אחת לפני נסיעתה אחזני לפתע העצבון, ואני התחמקתי לבדד בחדר, והצפנתי את פני לתוך הכר; ואזי היא ירדה שוב מן המרכבה, ונכנסה אל החדר, והצמידה לי נשיקה ארוכה ולוהטת על המצח, והניחה לי בכף ידי מטבע של חמשה זהובים, ונעלמה. חשתי עוד זמן רב לאחר מכן את פיה הלוהט על מצחי, והייתי נרגש ונסער באופן מוזר ביותר, התפלאתי על הרגשותי המופלאות שלא יכולתי לברר אותן לעצמי. רק לאחר ימים מרובים, לאחר שגדלתי ובגרתי חזרה אלי שוב אותה תמיהה, אותו מקור בלתי פוסק של דאגה ומסירות מצד ההורים. ואז היה כבר מאוחר מדי; הילדים הפכו ונעשו למכתבים, וההורים היו לילדי טיפוחים. אהה! אלו היו בני אדם מרבים לדבר ביניהם לבין עצמם, לא על זולתם אלא עצמם בלבד, כדי להסביר את עצמם זה לזה, וכדי להתקרב זה לזה. שיחה הדדית כזו אינה כסף אלא זהב, והשתיקה אינה אפילו כסף, אלא תחנת דגירה להתנכרות, להתרחקות, ליצירת איבה הדדית ולכל הרע המתרחש עלי אדמות.

פעם אחת הגיעה כל המשפחה משטוטגארט לסטריזוב לתקופה ממושכת יותר. אותה הפרדה ארוכה בלי גבול מחלק אחד של הילדים נראתה להורי, כפי המסתבר, לקשה לשאת לזמן ממושך. ויתכן כי היו גם בעיות אחרות של מלחמת הקיום, שנעשתה קשה יותר על ידי השמירה הקפדנית ללא פשרות של המסורת הדתית. אבי שכר חנות קטנה בכיכר השוק, והדירה הקטנה הסמוכה אליה, היתה עלולה להספיק,

אילו היינו אנחנו, הסטריז׳ובאים מכבר נשארים לפי שעה אצל סבא וסבתא. לעתים קרובות היינו הולכים לבקר אותם, אלא שכדבר הזה היה מתרחש אך לפי דרישת סבא וסבתא. כשהייתי נפגש באבי ברחוב, היינו מסתכלים זה בזה בענין רב אבל שנינו כאחד לא ידענו על מה לשוחח בינינו, ומבלי להוציא כל הגה מן הפה, היינו עוברים הלאה לדרכנו. לפעמים ראיתיו יושב בטל על מדרגות חנותו, ממתין ללקוחות, ולרוב לשוא. ההמתנה הראוותית הזאת ללקוחות, לא תאמה למרצו הפעיל של האיש, ובוודאי שהוא מילא אך את משאלת אשתו בנסיונו במשך זמן רב לחזור ולהתאים את עצמו אל הבית הגליצאי.

הלקוחות באו רק לעתים נדירות וקנו אך מעט; לעומת זאת הופיע יום אחד לקוח שהתיראו ממנו: — היה זה יאשק, הגנב לאור היום ה„שקץ". הוא היה מופיע מפעם לפעם, בחנות זו או אחרת, והיו נותנים לו את מה שביקש, אך ורק כדי להיפטר הימנו בדרכי שלום. על פי רוב הוא היה שיכור, והיה מנופף בסכינו ומשתעשע אתו, כך שרבים סגרו את חנויותיהם, כאשר אך ראו אותו בקרבת המקום. לא ראו כל אפשרות כיצד להחלץ ממנו, משום שהשוטר היחידי שהיה נמצא במקום היה מופיע רק לאחר המעשה, והיה עושה פשרות עם יאשק, כמו כל אדם אחר שלא רצה להתקל בו; והלה עסק איפוא במעשי השוד שלו ובעריצותו למגינת ליבם של בעלי החנויות היהודים.

וכך הוא נכנס אי פעם גם לחנות החדשה, הקטנה והצנועה, וביקש מאבי המופתע, בבת שחוק מטונפת, כסף או סחורה. הוא היה רגיל לקבל מתת־יד ללא כל הסברים מן היהודים רכי־הלב, המתיראים מפני הסכין. הפעם הגיע זמנו של יאשק לצאת בהפתעה גדולה, משום שאבי, מבלי להסס הרבה, הרביץ לו שתי סטירות לחי, ודחף את המשתאה החוצה, בצורה בלתי עדינה ביותר, וסגר את הדלת בבריח, מבפנים. תושבי העיירה נתאספו קבוצות קבוצות, וכל השכנים ראו והסתכלו בתמהון רב כיצד יאשק זה האיום הושלך החוצה על ידי יהודי שקט ושלוו, שאינו נוגע בזבוב שעל הקיר, וכיצד אפו של יאשק זה זב דם. למראה כל הקהל הרב שהתאסף מצא הדחליל המטיל אימה על הכל לנכון להסתלק, ולא מבלי קללות איומות, ביופי המליצה של השפה הפולנית, ובאיומים של חוזק־יד נגד אבי. בכל העיירה היו מספרים על המאורע על האיומים, ולא היו להם מלים להגדרת עוז נפשו של אבי, אשר חייו היו עתה בחזקת סכנה, ואיש לא היה מוכן להתערב עוד אף בסכום פעוט כי ידו תהיה על העליונה גם להבא. לאחר מכן אחז הפחד את אמי בכל גופה ואבריה, היא דאגה לחיי בעלה וחשבה כיצד למנוע את התרחשותו של האסון. כאשר, לאחר כמה זמן, שוב הופיע יאשק, היא פשוט יצאה לקראתו, שאלה אותו אם אין ברצונו לשתות כוס יין־שרף, הזמינה אותו להכנס לדירה הסמוכה לחנות, מזגה לו מן המשקה כמה פעמים בזו אחר זו, ומלאה את ידיו וצלחתו בעוגות ועוגיות. יאשק אכל ושתה, לא יכול היה להגיע לידי ישוב־הדעת לנוכח קבלת הפנים השופעת הזאת, לבסוף נשא רגליו באמירת שלום נבוכה, ומאז לא הראה פניו עוד בסביבה זו.

לאחר המעשה הזה עלו במידה מרובה ערכו והדרת פניו של אבי בעיניהם של יהודים רודפי שלום ונחבאים אל הכלים שבעיירה; הופעתו למועד של אשתו הקטנה, היתה עשויה כמה פעמים להגן על חייו מפני כל סוגי מרצחים מסוגו של יאשק. התנהלותו של העסק היתה מכל מקום בכל רע, והצד הטוב שבדבר היה כי נשאר לו לאבי זמן פנוי ללימודי התלמוד, שהיה מקדיש להם עתים קבועים מדי יום ביומו. ההכנסה היומית עבור המשפחה הספיקה אך בקושי עד כדי לומר „ברוך ה׳ יום יום", אלא שיום השבת היה תמיד יום חג עם בשר ודגים, וכוסית של משקה בין המנות, בשעת האוכל, עם חלות קלועות ועם פרפראות לקינוח סעודה, ועם פשטידא וחמין מהבילים, סעודה חגיגית שנמשכה שעה ארוכה עם זמירות של שבת מושכות לב, בעברית ובארמית, כדי להודות ולהלל לאדון עולם על הטובה הרבה שהוא מעניק לנו, לגוף ולנפש. וכאשר מופיע איזה עובר אורח בבית הכנסת, וכאורח הוא נקרא לעלות לתורה, והוא מוזמן אף לסעודת השבת, והוא מביא אתו איזה לחן חדש לאיזה זמר ישן נושן, הרי זה תגמול שאין כמוהו, ולא חסר אזי שום דבר לאושר השרוי בבית. את השיא, מכל מקום, רואים בתפילת שחרית של יום השבת בבית־הכנסת שבו ישנה השפעה רבה לרבי מסאסוב. הרב העירוני נוהג להתפלל בבית המדרש. אבל, בית הכנסת הוא מקום תפילתם הקבוע, ומרכז לימודיהם של היהודים „בני האצולה" המצטיינים בחסידותם בדרכי חייהם. הם מצטברים מסביב לרב שלהם, נצר לשושלת של שפירא, כפי הנראה בגלל מוצאים מעיר שפייר), אדם מעודן, מעוטר בזקן לבן, עינים מאירות ומביעות חיבה, וקול חמים ומעודד. לעתים, הוא היה עצמו עובר לפני התיבה, והיה מתפלל את תפילת השחרית בשמחה ובצהלה „שוכן עד מרום וקדוש שמו". הוא לא היה מזמר תפילתו בקול מאומן, ולפי כללי הזמר, אלא שנהימתו והלך נפשו היו מושכים את הלב ומוסיקאליים כשלעצמם, וקולו היה מסתלסל לפי כל כללי הנוסח המסורתי, כך שהמתפללים, בין שהיו ותיקים והכירו את נוסח תפילתו, ובין שהיו חדשים, היו מתרשמים במידה יוצאת מגדר הרגיל מן הצלילים לכל גוניהם, שהיו מתבקעים מגרונו ועולים למרומים. תפילתו זאת, וכן גם אישיותו המחוננת היו נוסכים רוח חיים בדתיות שמסביבו ויוצרים לו מספר רב של חסידים, למרבית צערו של הרב הרשמי „הרב של־שנדישוב", אשר לעומת החן והחסד הזה היה יכול להגשים רק אדיקות בנוסח ההלכה, ללא כל חמלה.

הערכת ההפרש בין שני מנהיגי הרוח הללו על ידי הציבור מצא את ביטויו במשלוח־מנות שהיו משגרים להם בימי הפורים, עם כל סוגי דברי האפיה, על טס של כסף או של זכוכית. אני ידעתי על מעמד ההערכה הרבנית אל נכון, משום שאני, או אחי יצחק, חליפות, היינו שליחיו של סבא (מלבד זאת היינו גם שליחיה של סבתא, בסודיות, עם

כל סוגי מצרכי מזון, לנשים עניות וישישות, שלא צריך הייתי לגלות להן מי שלחני, ואשר הפתעתן העליזה על דברי המתיקה גרמה לי עליצות נפש, כך שהחלטתי אותה שעה להמשיך ולעשות כזאת גם להבא). על הצלחת אל הרב הסאסובי, התנוצץ באמצע העוגה, מטבע של חמשה זהובים. היו אלה עשרה כתרים אוסטריים, מתנה נאה, בהתחשב עם ההוצאות הקטנות של סבא, שהיו בערך של פרוטה ליום. הערכתו של הרב העירוני לעומת זאת היתה מטבע כסף של שלושה זהובים, אף זו כהכרה ראויה על ההשתייכות לקהילתו, אף כי היתה זו השתייכות רשמית, למען דרכי שלום, בהבחנה לגבי אותה התקשרות לבבית עם החוג החסידי של הרבי מסאסוב. אף אני הייתי שבע־רצון לנוכח הערכה זו, משום שהרב שחור־השיער ושחור־הזקן, וקצר־הקומה, זה הרב שיש לצאת בו ידי חובה, היה קרוב אל לבי במידה מועטת יותר מאותו רב קטן וכחוש ובעל זקן לבן כשלג, שהיה מלא חיים ותחושת נעורים, ואשר אדיקותו לא היתה כה קודרת. אלא עליזה ומלאה חיבת הבריות; וכן הוא אהב את הילדים, ולפיכך התגנבנו פנימה, שני תלמידי חסידים, כאשר אבינו הוזמן, ביחד עם כמה אורחים אחרים, לבית של הרב מסאסוב, לאחר סיום התפילה, ובשעה שהרבנית היתה מחלקת עוגת דבש וריבה, צצנו לפתע והופענו, למבוכת אבינו, אשר חש את עצמו אשם מבחינת המימרא התלמודית „אין אורח מכניס אורח". אלא שחשנו את עצמנו בטוחים לגבי זעמו הקל של האב, לנוכח מבטו וקריצת עיניו של הקדוש העליז שהיה לנו לצור מחסה.

לעתים היה אבי הולך אל הרבי מסאסוב, גם בליל ששי, לאחר סעודת השבת, כדי לשמוע בתוך קהל החסידים לפרושי התורה של הרבי, וכדי להנות מעונג השבת בזמירות ובשירה. האח „הגדול" יצחק, שהיה אזי בן שבע או בן שמונה, ברם, הוא היה הבכור, ומבחינה דתית חלה עליו אחריות מסויימת, והוא היה רשאי ללוותו, בעוד אני, לפי עידודה של סבתא, הייתי הולך לבקר את אמי ואת אחי ואחיותי הקטנים. לאחר שהתגברתי על המעצורים הראשוניים הרגילים, נכנסתי ביחסים די טובים, בעיקר עם נפתלי, שהולכתיו לטייל לאורך החדר ולרחבו, בעודו יושב בתוך כסא הילדים, כבתוך מרכבה על גלגלים. לפתע הוא התייצב על רגליו הקטנות בתוך הכסא על הגלגלים והצטחק מרוב שמחה על מסעו מסביב לחדר. מאוד שבע־רצון על יכולתי להיות למועיל בבית אבא ואמא, רציתי להרבות את השמחה, ולשעשע את אחי הקטן עוד יותר. וכשם שאני עצמי פרצתי בדהירת פתע, ולפתע גם עצרתי, חשבתי להפתיע גם את נפתלי חליפות, במנוחה ובתנועה לפתע. על החוק הפיסי של ההתמדה עדיין לא שמעתי כל מאומה, ולכן יצאתי בדהירה עם הכסא על הגלגלים שעליו עמד הילד הקט, וצפיתי כי יתפרץ בשחוק מרנין. במקום זאת, הוא נפל, וגם זה כתוצאה של אותו חוק נוכל, ומצחו נחבט ברצפת האבן, והוא פרץ בבכי מזעזע, שהביא במרוצה את אמא למקום המעשה, כולה אחוזת פחד. עמדתי נדהם ומבוהל וחשבתי כי הרגתי את אחי, ולא ידעתי כיצד להתחמק מן המצב המביש הזה, אף כי מצב הענין כפי שנתגלה לאחר מכן לא היה כה חששני, ואזי שלחה אלי אמא מבט נזעם שלא מדעת, אף כי ודאי שלא האמינה בכוונה רעה מצדי. דבר זה, יחד עם החיבה היתרה שבה היא נשקה לבנה הקטן, הוכיח לי כי בבית זה הנני זר וכן גם אשאר בעתיד. מבוייש על תבונתי המועטת לנוכח חוקי הפיסיקה והחיים, נעצב על האהדה שהפסדתי התחמקתי משם וברחתי „הביתה" אל סבתא, ומבלי להוציא כל הגה הלכתי למיטתי. חשתי כי אצל הורי הנחתי את הגורם להוצאת משפט לגנאי על שאר־רוחי, דוקא משום שנעשיתי אזי חסר־ישע ונבוך בשעת היותי חף מכל פשע. חשתי גם את חוסר האפשרות להתקבל על ידיהם ללא הסברים, ולהבין לרוחי, באותה צורה שנוהגים לעומתי הדוד ירחמיאל והדודה ינטה, בבית סבא וסבתא והחלטתי חגיגית להשאר תמד בסטריז'וב, ולשמור על מרחק מסויים לנוכח כל יחסי הקרבה האחרים.

ולכן ראיתי את עצמי חפשי מכל חובה להתחלק ברכושי חלק כחלק עם נפתלי הדובר גרמנית, כפי שהייתי נוהג כלפי יצחק, בהתנגדות פנימית פחות או יותר גדולה. יום אחד הייתי צריך ללכת לפרבר מרוחק שבעיר כדי למלא שליחות כל שהיא. הלכתי בלוויתו של אחי קטן, וכתגמול קיבלתי אגס גדול ומלא מיץ, ועם צידה מעוררת תיאבון כל כך, בצלחת מכנסי, יצאתי לדרך. באופן מתמיד צצו כל מיני מחשבות במוחי, כיצד אוכל לכלות את האגס מבלי כל צורך לתת לו כל שהוא הימנו. אף כי חברתו נעמה לי ושעשעה אותי, אלא שהאגס הוא אגס, ונוסף לכך את המדבר בשפה אחרת אינו בסופו של דבר שאר־בשר קרוב כל כך, לעומת המציאות. יש לשקול במצב כזה את ההנאה הודאית באכילת אגס שלם לנוכח הנאה מפוקפקת באכילתו של מחצית האגס. שקלתי בדעתי, אם לא אצטרך להטות את ראשי הצידה בכל נגיסה ונגיסה מן האגס, וכיצד אוכל להוציאו מן הכיס מדי פעם בפעם, ואזי להעלימו שוב באותו מקום. אלא, שבעוד מועד שיערתי כי ערמה זו עלולה להתגלות ואזי לא אוכל להתחמק מחלוקתו של האגס. מה לעשות? הריר היה שופע בחלל־הפה שלי, ותבע את שימושו הנכון והמועיל. ואז עלה רעיון מושיע במוחי. „יודע אתה נפתולי", אמרתי, „עד עכשיו הלכנו זה ליד זה, במשך זמן רב מדי. זה משעמם. עתה, הבה נלך זה מאחורי זה, משהו שונה משהיה, ואנו נוכל בכל זאת לשוחח האחד עם רעהו. ומשום שאני במידה מסוימת גבוה ממך, ואוכל להביט קדימה מעל לראשך, הרי זה טוב ביותר שתצעד אתה קדימה, ואני אלך אחוריך. אבל, אינך צריך להביט אחורנית, אחרת עשוי אתה ליפול. אלא שתמיד תביט יפה קדימה".

לא קל היה לשכנע את נפתלי עד מהרה, אלא שלא היה לו כל נימוק מתקבל על הדעת לסרובו, ולכן הוא נכנע. צעדנו איפוא האחד אחורי משנהו, לאט אכלתי את הפרי, ונזהרתי שלא להשמיע קול מצמוץ, או לפחות האמנתי

בכך, כי עלה הדבר בידי, נפתלי זקף לעתים את אזניו, ועשה הכנות לפנות אחורנית, אלא שעלה בידי להצעידו כראוי במצעד האווזים, או אולי היו גם לו נימוקים משלו, עד שלסוף הערתי בנהימה של טוב לבב כי את החלק האחרון של הדרך נוכל שוב להלך זה בצידו של זה. (בדיוק התבטאתי ממש בצורה כזו, אלא שקיימות בלשון יידיש גם צורות דיבור מתאימות לצורך זה).

אלא שעכשיו נתעוררה התנגדות גדולה: „לא, חנן, עכשיו גם אני רוצה ללכת פעם מאחור, ואתה צריך להיות החלוץ ההולך קדימה".

חשד איום עלה במוחי. הייתי ממש נרגז לנוכח מעשי מרמה מסוג זה, ונסיתי להטותו בדברים מזה. אלא שהוא עמד על זכותו, להחלפת התפקידים, ואני מצידי לא היה לי כל נמוק מתקבל על הדעת לסרב לו, משום שאת העובדה שאני גבוה ממנו במחצית הראש, הוא לא רצה לקחת בחשבון, והוא עמד על זכותו השווה לנהוג כמוני. ההכרה ההגיונית המשכנעת זאת של הצדקה וחוסר הצדקה, נשארת לכל ימי חיינו עצמתנו וחולשתנו. צעדתי איפוא כחלוץ קדימה, ודמיתי בנפשי כי אני שומע את קול המצמוץ של נגיסה בתפוח, ורציתי תמיד מתוך רוגז לפנות אחורנית, ולגלות את מרמתו. אבל, הוא מחה בתוקף למראה התנועה הקלה ביותר מצדי, והתמיד בביצוע חוקי של ערמת־הקרב שלי. נכנע, מצטער ומחריש, המשכתי הלאה את דרכי, כשנפתלי הממצמץ הוא מאחורי. האגס שמכבר נאכל, הניח לי בקיבתי, לאור דמיוני על התפוח העומד עתה על סדר היום, טעם בלתי נעים שחשתי אותו בחלל הפה. חשתי את עצמי כנלכד ברשתי, כמרומה, ונוסף לכך, בשום פנים ואופן לא כישר־לב וכבלתי־אשם, כמנוצח בעזרת הנשק שלי, למרות שוויונו החומרי של הפרי שנאכל. אי שם בפנים לבי צץ ועלה אותו פסוק, אשר בשבתי ב„חדר" שיננתי אותו בעל פה באדישות מרובה, ואשר לפיו משלם אלהים לרשע רע כרשעתו ומפיל אותו בפח שטמן עבור זולתו. הרגשתי הישירה היתה אמנם, כפי שנראתה לי, מלאת זעם ומכוונת כנגד אחי הקטן ורב המרמה, אלא ששלטתי ברוחי, משום שלאחר שראיתי את האנוכיות ואת חוסר היושר אצל זולתי, החילותי בדרך כלל לתפוש את כל התכונות האלה באופיי שלי. הקשר שבין המשפטים ששוננו ב„חדר" הטחוב והמעופש על הצדיק והרשע לבין החוויות האישיות עולה ומופיע ממרחקים ומתיצב, אף כי זמן רב עובר עד שאנו תופשים כי הקשר שבין ההלכה והמעשה הוא בכללו התפקיד הנעלה ביותר שאך בקושי יכול אדם לבצעו במשך ימי חייו. להתבגר משמעותו להגיע לאותו מצב המתאם את ההלכה ואת המעשה. כאשר אין מגיעים לתהליך התבגרות כזה, שלטת הבארבאריות, למרות ידע הספרים המקובץ ערמות ערמות.

האם מצוי בהכרה זו איזה הסבר על מהלך הדברים בארץ שבה טופחה האמנות עד מאוד, וכן גם נתפתח בה המדע במידה יתרה, בארץ המשתרעת בין הדונאו והרהיין, שבה עומדת סירת חיי להסתובב? כל הבלתי מתקבל על הדעת אינו העובדה שבאמון צבא מומחה לרצח נשים וילדים ובאים בימים; את זאת יכולים לבצע גם בכל מקום אחר, לאחר הכנות שיטתיות ולאחר השפעה מוסכמת. בתנאים כאלה ניתן להקים בכל מקום טורים רצחניים. מה שחסר הוא — המעצורים כנגד ההתנוונות של שלטון המדינה, ה־התנגדות מצד אנשי הרוח וכל אלה השומרים על המדע ומטפחים אותו, כפי הנראה לא היה מספיק אצלם תהליך ההתבגרות, הקירבה שבין ההלכה לביו המעשה, בין הידע לבין הפעולה.

המדע הוא ראוי לשמו, כאשר הוא יוצר מוסר כליות. אחרת הנו אך ורק ערמה של ידיעות, שניתן להשתמש בהן לכל מטרה מסוכנת. בחוסר הגיון זה לקויים מוסדות החינוך בארצות רבות, זו אולי בכלל מחלתה של המורשת היוונית אשר עובדי עבודה זרה חריפי מוח הבריחו אותה לארצות המערב האבנגליות רק במידה שטחית. ילד שגודל על ברכי היהדות, אדם שגודל על ברכי המסורת היהודית, חייב במגעו עם העולם המערבי, הנקרא בשם נוצרי, לדעת על הניגוד הנכרי, הניגוד העמוק, לא רק מבחינת שטחי המדע השונים ושיטות הלימוד השונות, אלא בהופעה היסודית לנוכח קניני החיים. השייט בדונאו למרכזה של אירופה, חייב להיות לילד יהודי בעל הכרה לתפקיד קשה ועצום, שאין לתאר אותו במלה הכללית המקובלת „התבוללות"; היתה זו עשיית פשרה בין שני עולמות, אשר לא על ידי מאמרים פילוסופיים הגיעה לידי קיום, אלא על ידי גישושים בדרך חיפושיהם של נערים יהודיים, אשר לעתים היו חסרי ישע, אחר ערכי החיים האמתיים. הפעולה היחדנית והחדירה של ערכים מנוגדים והשקפות עולם מנוגדות, קיימת כבר לגבי דברים יסודיים, אשר התוצאה מהם היתה בביקוריהם של ילדים יהודיים בבתי ספר כלליים. כך התחילה הפשרה החרישית בסביבה הדוברת פולנית של אוסטריה לשעבר, ונמשכה בסביבה השוואבית, שבה מצוי המקור של הנהר המלכותי, הזורם ללא מפריע, בין גדותיו הירוקות והכחולות, דרך ארצות שונות, וללא השפעת כל שנויים מדיניים, שר לו את שירו הנצחי.

מילואים והערות

דייני סטריזוב

(רנ״ח נוטמן זצ״ל)

ב„דייני סטריזוב״ (עמוד 22) כתבתי שידועים לנו רק שלשה דיינים: רי״מ ווינר, רא״ע זידמן ור״י שפלטר. ברם זה עתה, הגיע לידי ספר תולדות נח, שהופיע לראשונה בשנת תרפ״ט בפשמישל ועכשיו נדפס מחדש בירושלים, תשכ״ו, ובו מצאתי כתוב שרבי נפתלי חיים נוטמן, זצ״ל, מחבר הספר, היה דיין ומורה צדק בסטריזוב נכדו של רבי נפתלי חיים, ר׳ ישראל נוטמן מסטריזוב, מספר בהקדמה לספר הנ״ל שאביו של ר׳ נ״ח היה עשיר גדול ובנו רנ״ח ברח מביתו לר״י, בעל „מלא הרועים״, ללמוד תורה אצלו ושם עשה לילות כימים בלימוד תורה והיה לגדול בתורה וחריף ובקי בש״ס ופוסקים. (וראה בעמוד 75 בספרנו, דברי תורה ממנו).

נכדו ר׳ אברהם פנחס ויסמן מספר, בסוף הספר, שלפני פטירתו, — וזה היה בעש״ק — שאל כמה השעה? וכאשר אמרו לו שעתה אחר חצות היום אמר: רבונו של עולם, אבקשך שאחיה עוד בעולם הזה עד אחר השבת והוטב לו קצת. אחר־כך התפלל מנחה בהתלהבות גדולה, כאילו לא היה חולה כלל. במוצאי ש״ק נפטר (בחודש אייר, שנת תר״ט) בהיותו בן מ״ב שנה.

הה״צ ר׳ משה יהודה לייב שפירא זצ״ל

כתבתי עליו במדור: „רבני סטריזוב וגדוליה״ (עמוד 20). הריני להוסיף שפרנסתו של הרמ״ל מעולם לא היתה ברווח ופעם אחת ביקש מרבי חיים הלברשטם מצנדז, אבי חותנו ר׳ ברוך מגורליץ, שיתן לו תמיכה כספית, אמר לו ר׳ חיים: ממי אתה מבקש כסף? מאדם שאינו בעולם הזה?... (ביי וועמען רעדסטו געלד? ביי א מענטש וואס איז ניט אויף דער וועלט?...)

שלמה יהלומי (דיאמאנט)

סטריזוב בתמונות – סטריזוב אין בילד

חלק משערי הספרים שכתבו רבני סטריזוב
שערים פון ספרים געשריבען פון סטריזובער רבנים

ספר

שובע שמחות

והוא חיבור נחמד יקר ונפלא חידושים עריבים ומתוקים מכבוד האי גברא רבא ויקרה מגלה עמוקי' וטמירתא שמו נודע בשערים המאיר לארץ ועליה דרים איש חי רב פעלים ה"ה הרב הגאון החריף ובקי בחדרי תורה חו"פ נ"י ע"ה פ"ה תפארת ישראל אספקלריא המאירה איש אלקי המפורסים שמו ברוב תהילות המנוח מוה' **מנחם מענדיל** זצלה"ה מק"ק **טארנא** שהי' אבדק"ק **סטריזוב** ובסוף ימיו חזר לארץ מולדתו ותקע אהלו של תורה בק"ק **טארנא** ויראים ושלימים היו מסתופפים בצלו לשמוע מפה מפיק מרגליות כליל מפרדת להורת דרך ושביל בדרכי ה' וזכות הרב המחבר יעמוד לנו ויגן עלינו שלא ימוש התורה מפינו ומפי זרענו וזרע זרענו ויוליכנו מהרה קוממיות לארצנו אמן :

הוצא לבה"ד וגם הוגה ע"י ה' **יוסף לעזער** נ"י נכד המחבר זללה"ה .

בהשתדלות הגביר המופלג חסיד מפורסים מוה' **בנימן זאב וואלף לעזער** שליט"א בן הרב המחבר זללה"ה :

בשנת ,תרל"ט

פרעמישלא

נדפס על הוצאת הנגיד מוה' חיים אהרן זאפניק ור' חיים קנאללער נ"י.

Sowa Semuchot

Verlag Josef Leser Tarnow.

Druck A. Żupnik et Knoller.
Przemyśl 1878.

Nachdruck verbotten.

זה השער לה׳ צדיקים יבאו

ספר

נתיבות עולם

וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל • זה הספר החשוב ונכבד קיצור ספר מצות גדול אשר חיבר השר הגאון הגדול מורינו ורבינו רבי משה מקוצי נ״ע בעוד כפתו רעננה כספרד כמבואר בהקדמתו הראשון ואני שמואל הקטן לבית הלוי גלאנטי אב״ד דק״ק **שענדשוב** בעל המחבר **בנית ברמה** בא״מ החכם השלם מהו׳ **מרדכי** כנ ל זלה״ה עשיתי ציונים לבאר דברים מאירים כספירים ולייסר מהדורים ולהגהות אמרי שפר מהטעות וקמשונים שנפלו בראשונים ולזכות הרבים וקראתי בשם הספר **נתיבות עולם** והשם יזכני ברוב טוב וחסדו להוציא לאורה חיבורי **האשל ברמה** אשר חברתי על משניות סדר זרעים בלי מכשול ונזכה לגאולה בימינו ותחז בציון עינינו אמן :

נדפס פה ק״ק **לבוב** הבירה

מיט סענסאר מהגיבערני יר״ה.

תחת ממשלת אדוננו האדיר הקיסר אונגרין פיהם גליציאן עטלאדמריאן קיניגליכו מייסטעט פראנץ הראשון יר״ה

בדפוס של הרבני ונגיד מוהר״ר **אהרן** במהו״הר חיים דוד סג״ל זצ״ל :

לפרט . וזאת התורה אשר שם **משה** לפני **ב**ני ישראל :

ספר

בנוית ברמה

פירש על מסכת אבות

אשר חברתי אני שמואל סק' לבית הלוי גלאנטי אב"ד דק"ק ספריווא ומל"פ בק"ק ... בן הרבני
המנוח השלם המנוח מוהר"ר מרדכי סג"ל זלה"ה והוא בנוי לתלפיות על קוטב אמתי הוכחה מגולה
דרבה מסודרת מוסר בפירושים למבקשים דבר ה' מעורר לבות בני אדם לאהבת השם וליראה הרוממות ...
של בית ישראל אחרי ה' ותשב באיתן קשת ישראל ויתענגו ברוב שלום במשכנות מבטחים
בשוב ה' שבות עמו בב"א :

נדפס פה ק"ק לבוב

יה"ר ממעלת אדונינו המלך הקיסר רומיסר אונגרין פיהם גליציען אלאדמיריען קיניגלייכר מאיעסטעט
מייכטעטס פראגן השני יר"ה :

גידרוקט מיט לעגואר

בדפוס של האשה הגבירה הרבנית מרת יהודית אשת הרב הגאון הגדול המפורסם בדורו מוהר"ר
צבי הירש אב"ד דק"ק לבוב יע"א :

בשנת תקי"א לפ"ק

בשם ה׳

ספר

תולדות נ״ח

דרושים נאים ומתוקים על תורה ולקוטים על פרקי אבות, וגם
על איזה מסכתות, חברו נאה דורש ונאה מקיים, לו יד ושם
בחכמה בנגלה ונסתר, ראו דברים חדושים אשר אנכי נותן לפניכם
היום, אשר היה טמור וגנוז יותר משמונים שנה שלא יצא לאור
עולם, כי כל הרואה הדברים יוצאים מן הלב ונכנסים ללב להאיר
בהם נפש כל שלומי אמוני ישראל, משבחים כי המה מתוקים
מדבש ונופת צופים מאת אבי זקני אבי אמי ע״ה **הגאון** הצדיק
ר׳ נפתלי חי ם נאטמאן זצ״ל בן ר׳ יצחק הנקרא בפי כל ר׳ א׳ציקיל
פרעמישלער מו״צ מק״ק סטריזוב נ׳ ר״ח אייר תר״ט **שהי׳**
תלמיד מובהק להרב הצדיק בעל **מלא הרועים** זצ״ל, ובחמלת
ד׳ עלי נתגלגלה הזכות על ידי, והוצאתיו לאור הדפוס להאיר
עיני בית ישראל ולהחיות רוחם, בנועם מגדיו, הק׳ **אברהם פנחס**
וויסמאן סופר סת״ם חיראב נכד המחבר זצ״ל.

בהשתדלות בית מסחר הספרים של ה״ר **שמחה פריינד**

פשעמישל

שנת **תרפ״ט** לפ״ק

TOLDOT NOAH

Komentarz na Pismo Święto

Nakładem Wydawnictwa i Księgarni SYMCHA FREUND,

PRZEMYŚL 1929 r.

עיה״ק ירושלים תובב״א

שנת תשכ״ו לפ״ק

ספר

עולם אחד

עולם אח"ד הזה אנכי בניתי · ועל ענין
האחדות אותו יסדתי · ואזור
כגבור חלצתי · ומאמרים מן הקדמונים לקחתי ·
ומכף הקושיות אותם הצלתי וגאלתי · והרבה דברים
סגורים פתחתי · וכמה עניינים סתומים פרשתי ·
והכל במאזנים שקלתי · וצדק בקהל רב בשרתי :

ירצה הרואה ויאמר האח חמותי · אור גדול ראיתי ·
זאת מנוחתי · פה אשב כי אויתי :

הלא לאמונה כי לא לכבודי וכבוד משפחתי :
זאת עשיתי · רק למען דעת האחדות
האמיתי · מאי מצאתי ראיתי · אם שהראשונים
הכחידו תחת לשונם התבוננתי · ובכבודם כל העולם
הזה מצאתי ורכיל הלכתי · וסוד גליתי · וגם למצא
משאלות לבי אשר בקש מאתי :

ועתה בי צדקתי · כי חבא אל הקדמתי ·
אשר שם העתקתי · איך לאשר שאלוני
נדרשתי · ולאשר בקשוני נמצאתי :
הכ"ד הצעיר ליעזר פישל בלא"א הרב הגדול המופלג
בדורו מוהר"ר יצחק זלה"ה מילידי סטריזוב יצ"ו :

פה ק"ק זאלקווא

אצל הרבני המופלא מוהר"ר גרשון סג"ל :

בית הכנסת — די שול

בנין בית הכנסת — החזית
דער פראנט פון דעם שול בנין.

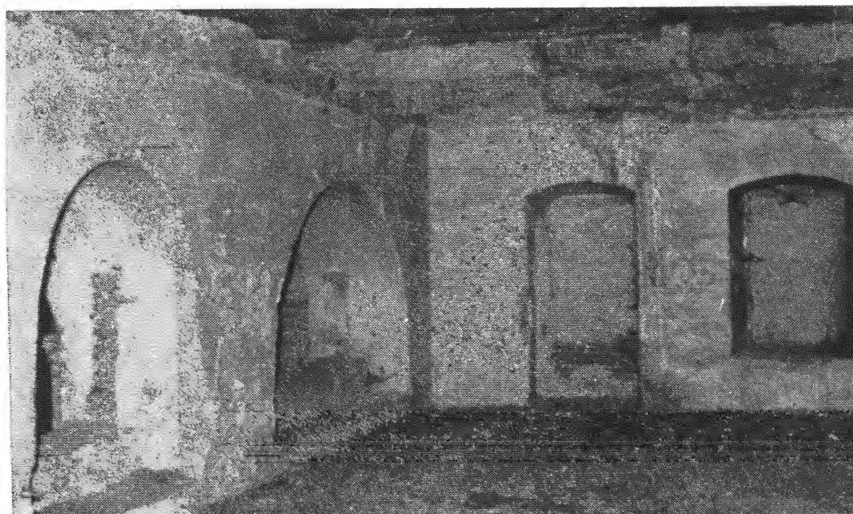

בנין בית הכנסת — הכותל המזרחי־צפוני — די מזרח־צפון וואנט פון שול בנין

המדרגות לעזרת נשים
די טרעפען צו דער דער ווייבער שול

פינה בעזרת נשים א ווינקל אין דער ווייבערשול

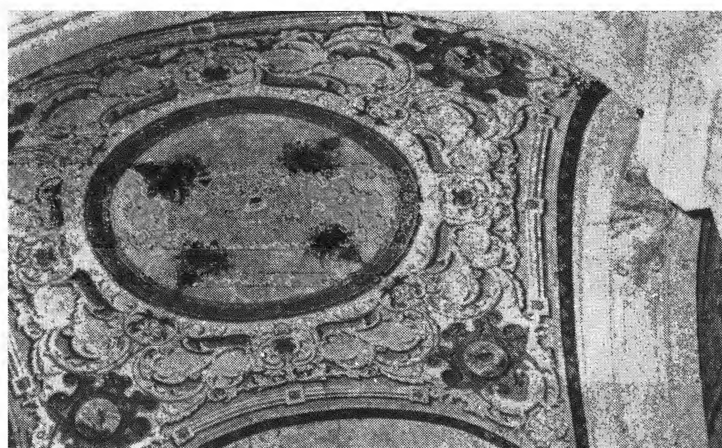

מול הכניסה — בעומק ארון הקודש — קעגן דעם איינגאנג — טיף דער ארון קודש

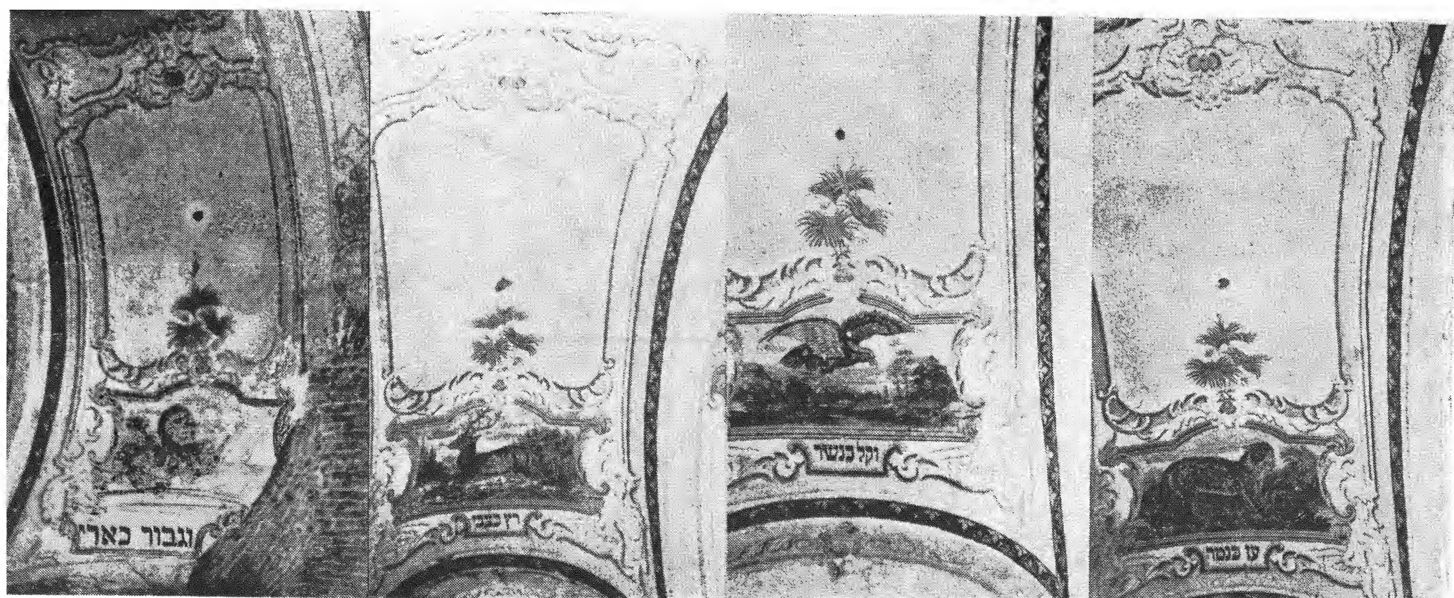

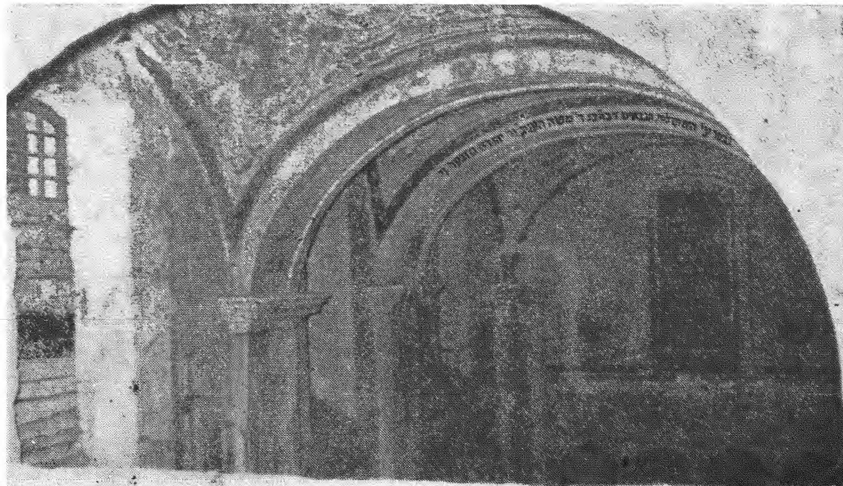
הכניסה מהפלוש לפנים — דער איינגאנג פון פלוש

ציור על תיקרה — אַ בילד אויף אַ באלטן

מכלול ציורי התיקרה לפי פרקי אבות ה—כ״ד.
א קאמפאזיציע פון בילדער אויף דעם באלטן לויט פרקי אבות ה׳—כ״ד

חלק פנים — אַ טייל אינווייניג

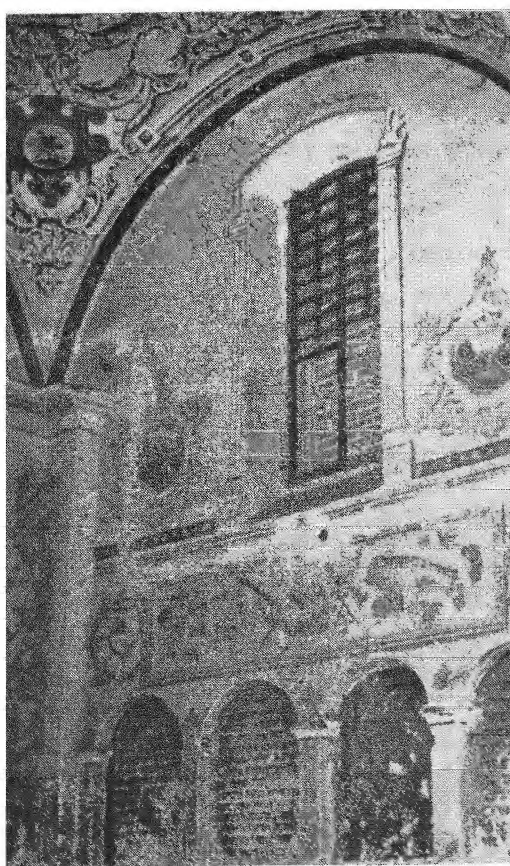

חלק פנים — אַ טייל אינווייניג

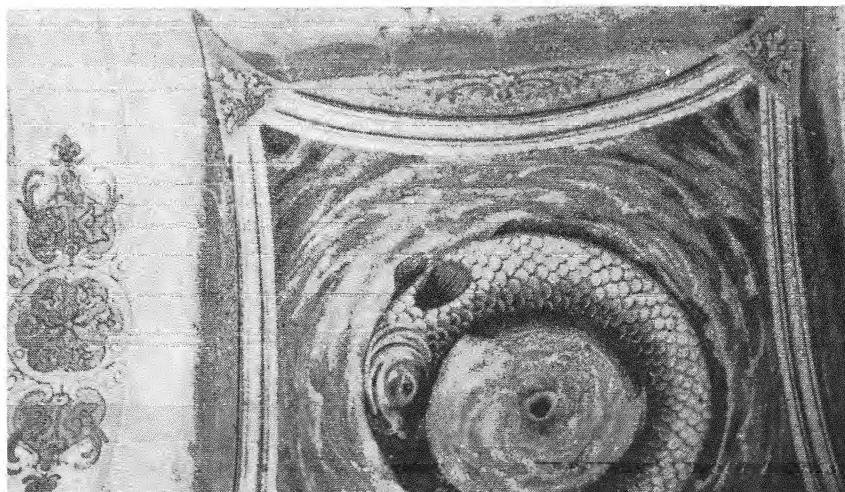

חלק פנים — אַ טייל אינווייניג

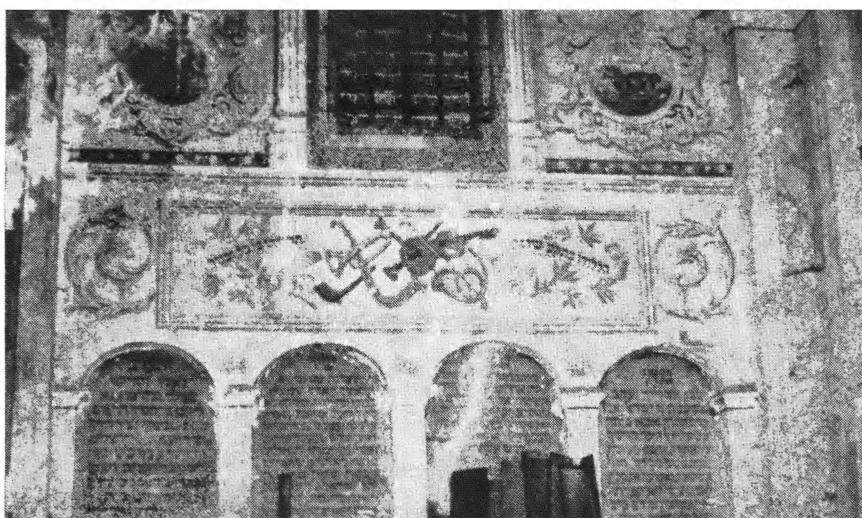
חלק פנים — אַ טייל אינווייניג

ציור דג (הלויתן) בתיקרת הבימה — אַ פיש (דער לויתן) אויפ׳ן באלקן פון באלעמער

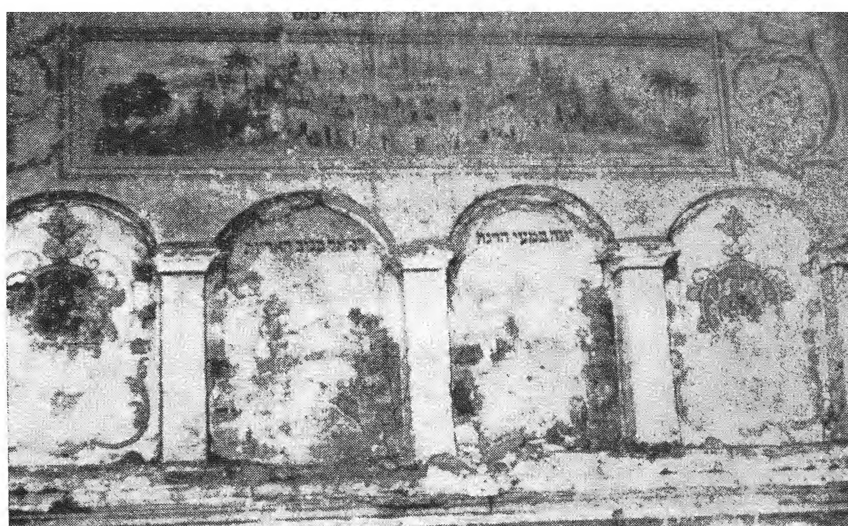

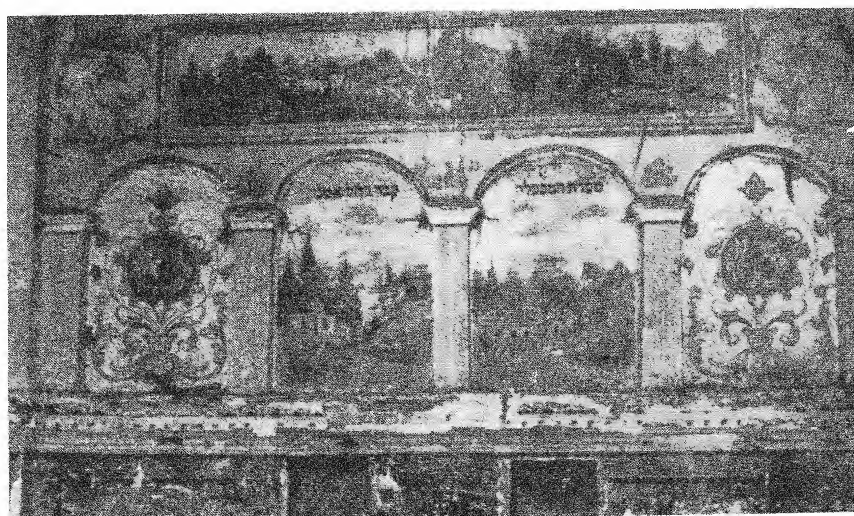

בשנת

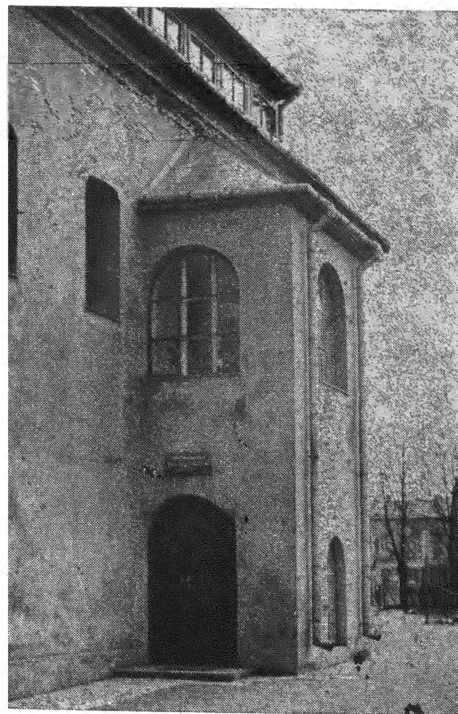

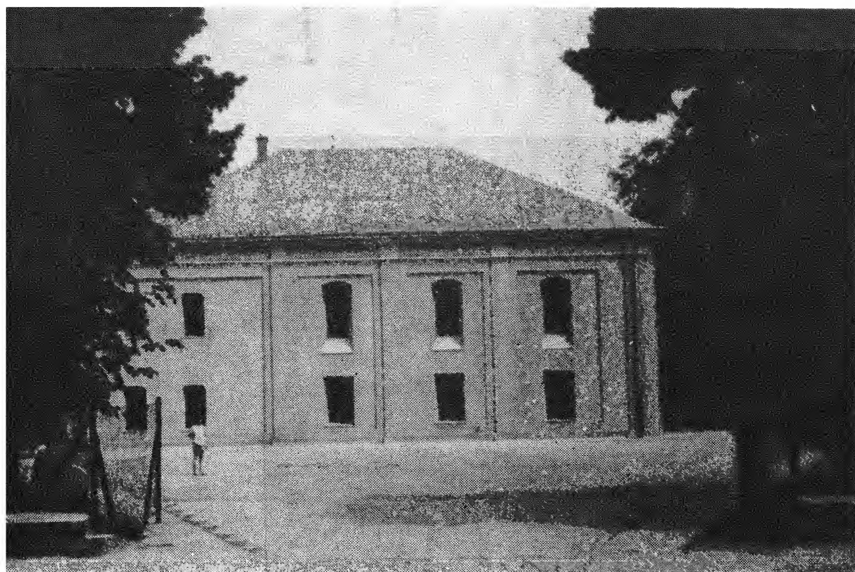
בית הכנסת שהפכוהו למחסן — די שול אלס מאגאזין

בית הכנסת בגלגולו האחרון — ספריה עירונית
די שול אלס שטעטישע ביבליאטעק

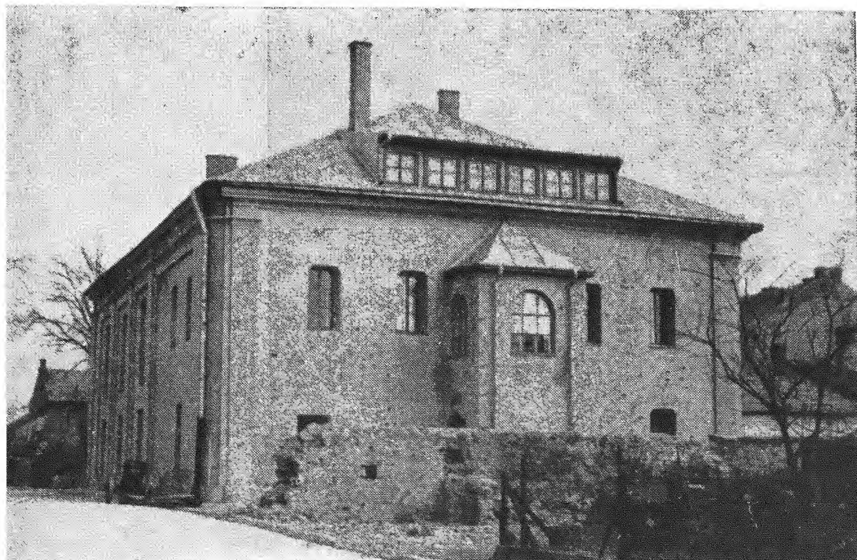

אחת הכניסות — איין איינגאנג

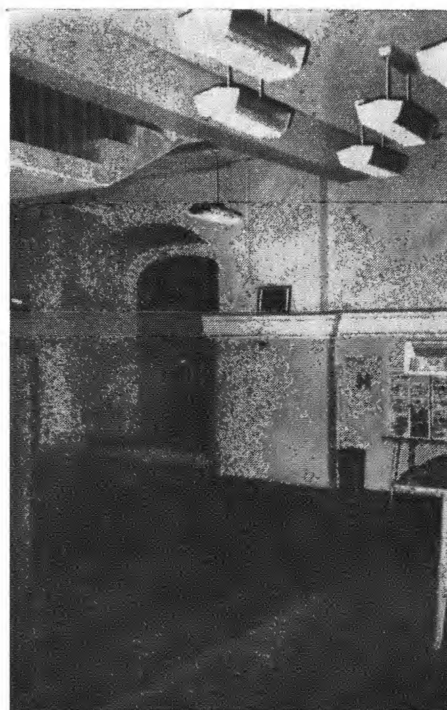

חזית הבנין — דער פראנט

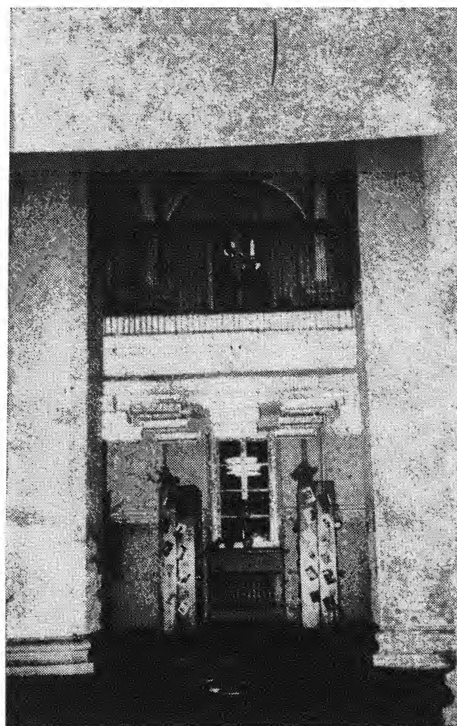
הצדדים, צפוני מערבי עם הכניסה החדשה
די צפון מערב זייטן מיט דעם נייען איינגאנג

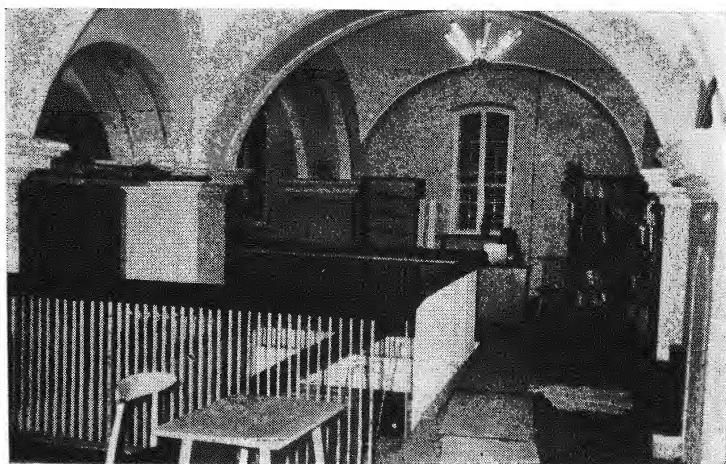

הכניסה מהפלוש — דער איינגאנג פון פלוש

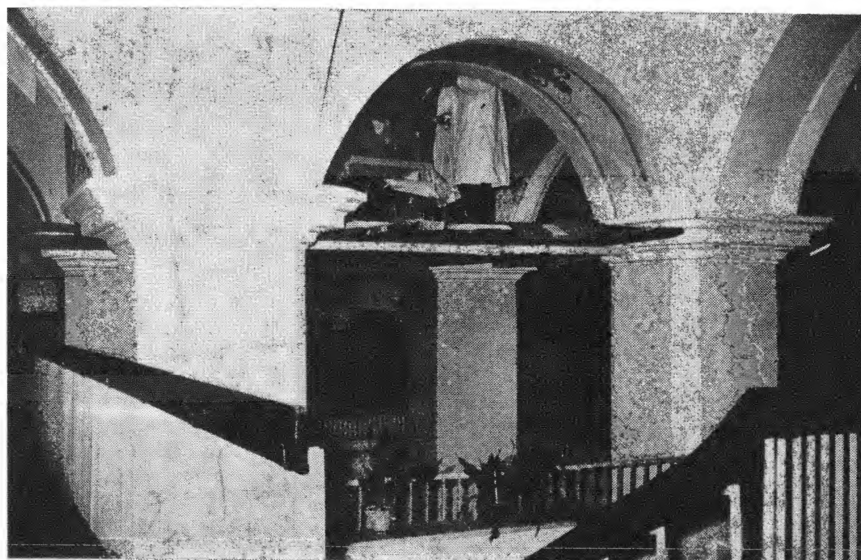

פינות בקומה העליונה וקומת קרקע
אין פארטער און אויף דער גאלעריע

ארבעת העמודים באמצע הבנין
די 4 זאלן אין דער מיט פון שול

אחת הכניסות — א איינגאנג

הפלוש — דער פּלוש

חדר הישיבות בעזרת הנשים
דער זיצונגסזאַל אין דער ווייבערשול

המדרגות בפנים — די טרעפּען אין דער שול

מראה כללי — אַלגעמיינער אַנבליק

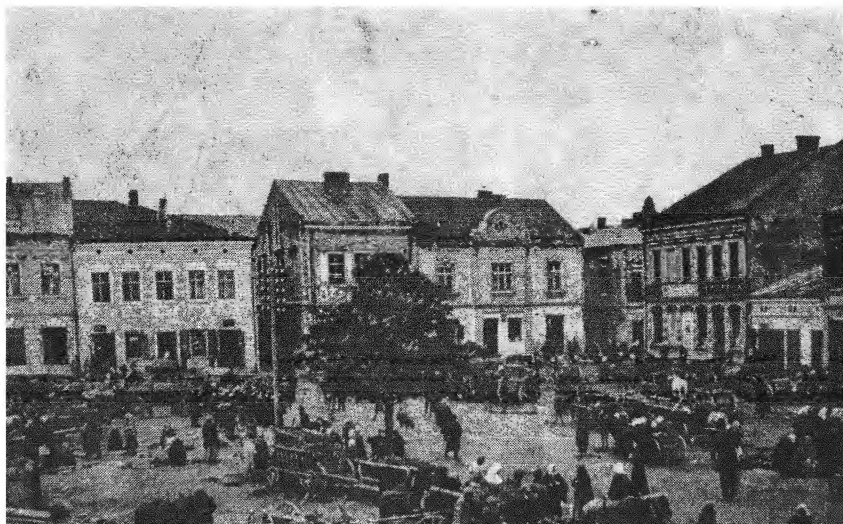

פינת הככר הדרומית־מערבית בהתחלת המאה הנוכחית
דער דרום־מערב ווינקעל פון מארק אין אנהויב פון איצטיגן יארהונדערט

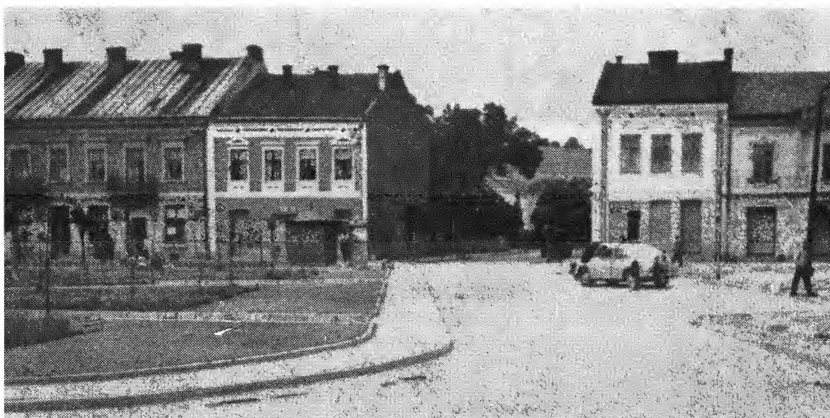
בתים בככר (מימין ביתו של רב העיר ומשמאל של משפחת אונגר)
הייזער אין מארק (רעכטס דאָס הויז פון רב, לינקס פון דער משפחה אונגער)

לפני המלחמה, פינת הככר המזרחית־צפונית ביום השוק. נראית הכניסה לסימטת בית המדרש. לימין הסימטה בית הרב מססוב ולשמאלה בית אהרן קנר שנהרס בתקופת הגרמנים ביחד עם בית־המדרש כדי להרחיב את הרחוב.

פאר דער מלחמה, דער מזרח צפון ווינקל פון מארק אין טאג פון יריד. מ׳זעט דאָס בית מדרש געסל צווישן די הייזער פון סאסאווער רב — פון רעכטס און פון לינקס אהרן קאנערס, וועלכעס מען האָט צערשטערט אין דער צייט פון די דייטשען צוזאמען מיט דעם בית מדרש, כדי צו מאכן אַ ברייטע גאס.

אחרי המלחמה — נאך דער מלחמה

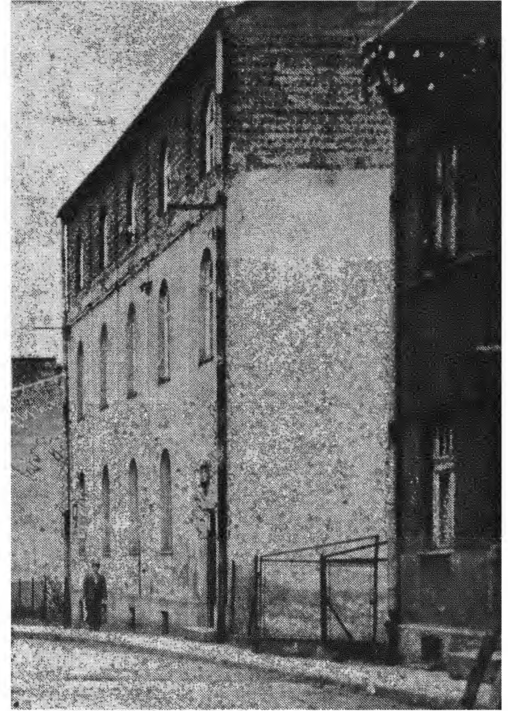
הרחוב הרחב במקום סימטת בית המדרש בין בית הרב מססוב לצד ימין ובית משה רייכר לצד שמאל

די ברייטע גאס אויפ׳ן ארט פון בית מדרש געסל צווישן הויז פון סאסאווער רב — רעכטס — און משה רייכערס — לינקס.

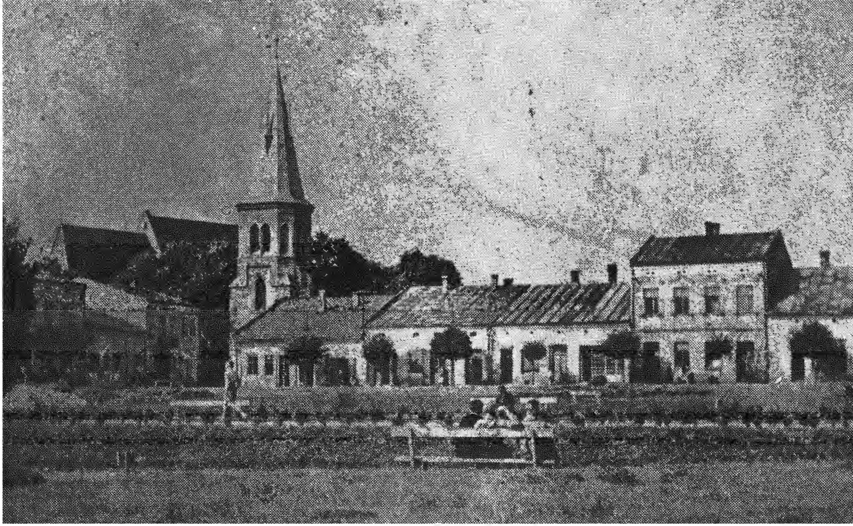
בתוך סימטת בית המדרש המורחבת. לצד שמאל הקלויז של הרבנים מססוב כעת מחסן מכבי אש עירוניים.

אין ברייטן אמאליקן בית מדרש געסל. צו דער לינקער זייט די קלויז פון די סאסאווער רבנים, איצט אַ מאגאזין פון די שטעטישע פייערלעשער

בית תלמוד תורה. הקומה האחרונה נבנתה אחרי המלחמה והבית משמש מרכז רפואי של העיירה.

דאס תלמוד תורה הויז, דעם לעצטן שטאק האָט מען צוגעבויט, נאך דער מלחמה און דאָס הויז דינט אלס היילצענטער פון שטעטל.

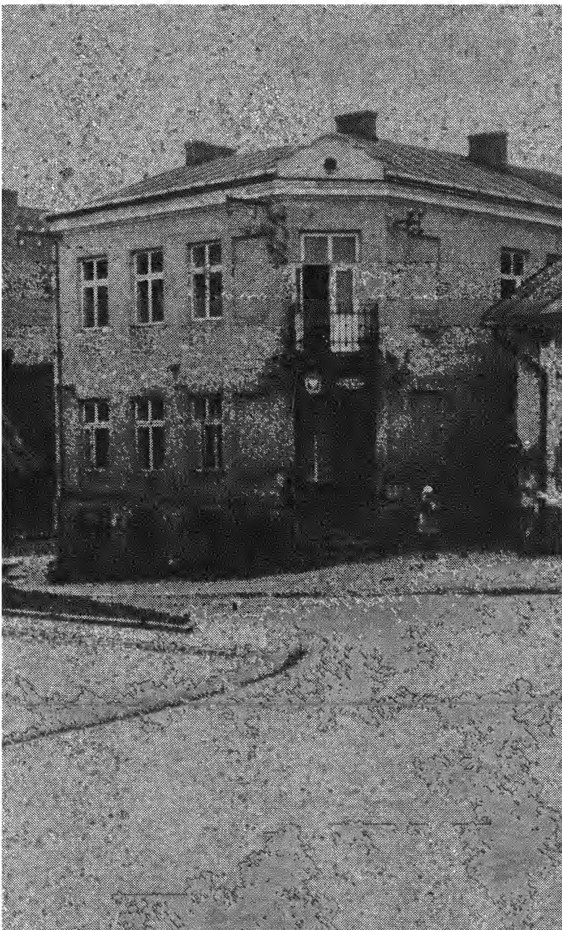

הצד המערבי־דרומי של הככר. מימין: חלק בית יעקב קנר, בתי: ברוך ברגלס, חיים ישראל שטורם, ישראל קנר, משה ויעקב טנצר ומשה פינצ׳ובסקי, זלמן טנצר ומשפחת רוזן

די דרום־מערב זייט, פון מארק. פון רעכטס: א טייל פון יעקב קאנערס הויז, די הייזער פון: ברוך בערגלאס, חיים ישראל שטורם, ישראל קאנער, משה און יעקב טענצער און משה פינצ׳ובסקי, זלמן טענצער און די פאמיליע ראזען.

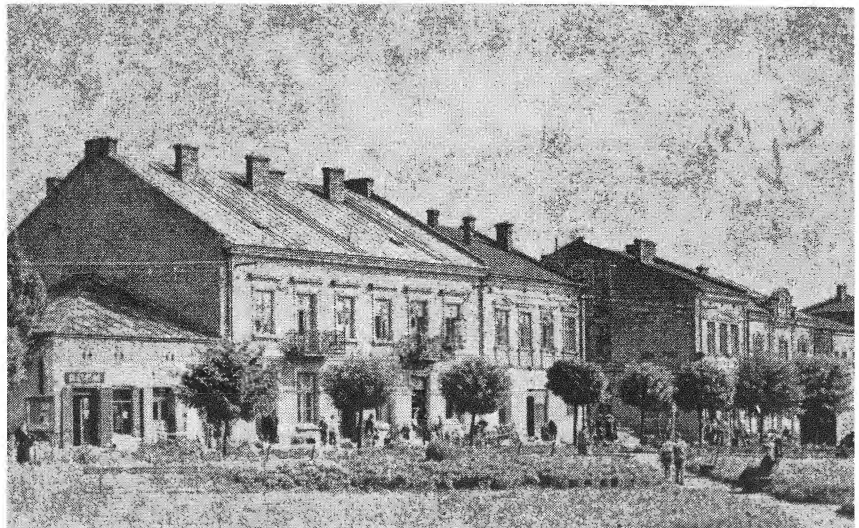
בית פישל גולדברג, לצד ימין הכניסה לסימטת המלמדים

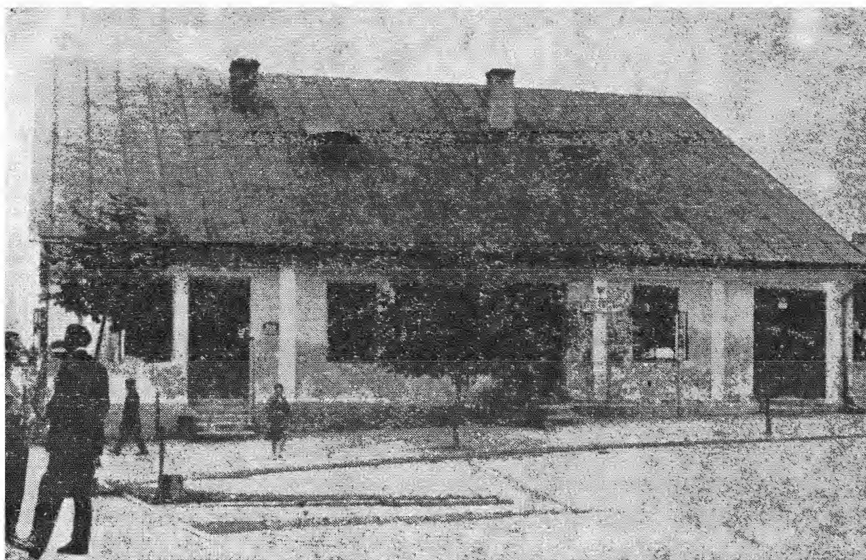
דאָס הויז פון פישל גאלדבערג, פון דער רעכטער זייט דער אריינ־גאנג אין מלמדים געסל

הצד הצפוני של ככר העיר. לצד שמאל בית ראובן ספיר

די צפון זייט פון מארק. צו דער לינקער זייט, דאָס הויז פון ראובן סאפיר.

בית יורשי שלמה דיאמנט (שלמה זיזנובר) שהוכר כבנין עתיק שאסור להרסו
דאָס הויז פון דער משפחה דיאמאנט וועלכעס איז אנערקענט געווארען אלס אנטיקע געביידע וועלכע מען טאָר נישט צערשטערן

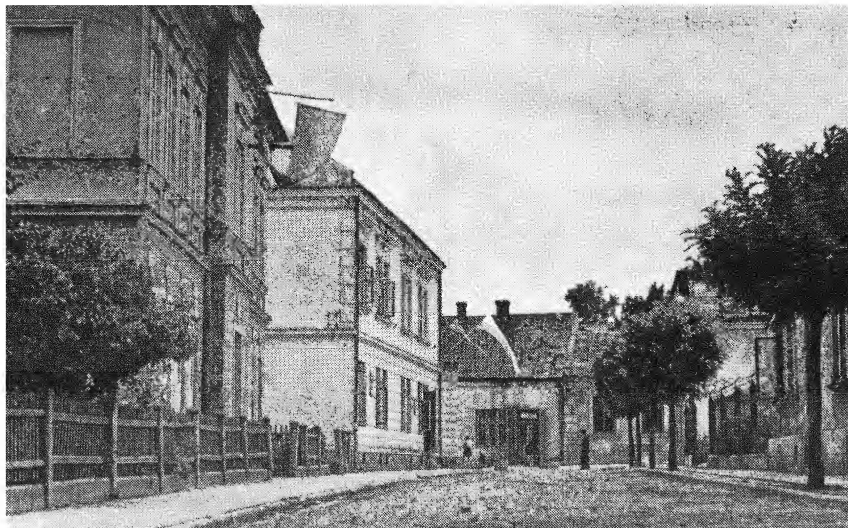
בית יעקב קנר אחרי הריסת אגף לצורך הרחבת הרחוב
דאָס הויז פון יעקב קאנער נאכ׳ן צערשטערן פון אַ טייל כדי צו פארברייטן די גאס.

פינת השוק הצפונית מערבית
דער צפון מערב ווינקל פון מארק.

בית ה„סוקול״   דאָס הויז פון „סאקול״

רחוב. משמאל: בית הספר העממי. אחריו בית ממשל המחוז. ממול בית ברוך דילר

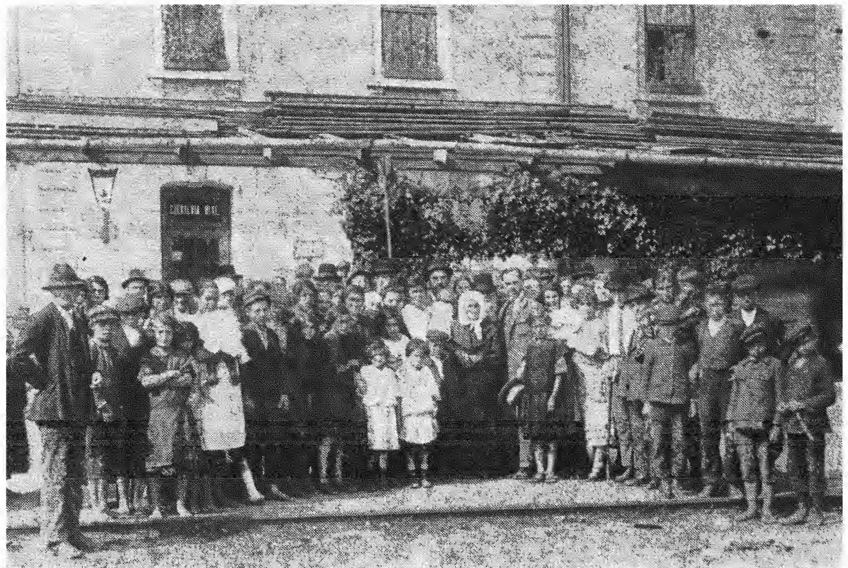
א גאס. פון דער לינקער זייט די פאלקסשולע, ווייטער די סטאראסטווע, קעגנאיבער דאס הייז פון ברוך דילער.

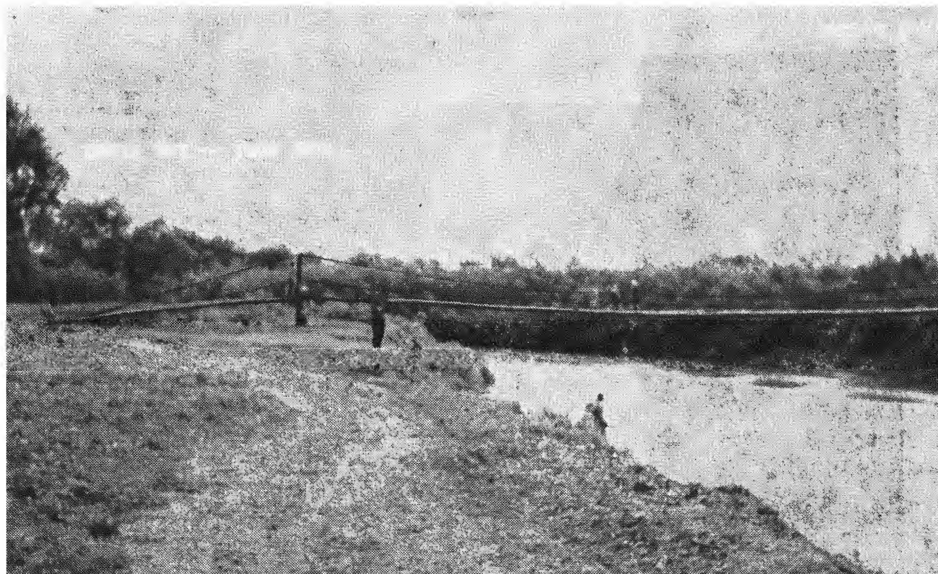
„הפונדק העקום״. בית משק של אחוזת וולקוביצקי. לפנים פונדק בחכירה יהודית

„די קרומע קרעטשמע״, אַ ווירטשאפטסהויז פון וואלקאוויצקיס גוט. אמאל אַ קרעטשמע געדונגען פון יידען

תחנת הרכבת (קרובים ומכרים מלווים את צבי אונגר בחזרו לארצות הברית)
די באנסטאנציע (קרובים און באקאנטע באגלייטן הערש אונגער ביי זיין צוריק פארן קיין אמעריקע)

המעבר על נהר ויסלוק — די לאווע אויף דעם ויסלאק

הגשר על נהר ויסלוק — די בריק אויף דעם ויסלאק

כפר בסביבה — א דארף אין דער געגענט

STRZYŻÓW

סמל העיר — דער צייכן פון שטאָט

ביערות לנטובניה — אין די וועלדער פון לענטאָווניע

ברית הנוער הציוני הרביזיוניסטי „מנורה"
פארבאנד פון ציוניסטישער רעוויזיאניסטישע יוגענד „מנורה"

פגישת „ביתר" גליל ירוסלב חוה"מ פסח 1925
צוזאמענקונפט פון „ביתר", קרייז יאראסלאוו חוה"מ פסח 1925

קבוצת נוער רביזיוניסטי
אַ גרופע רעוויזיאניסטישע יוגענד

יושבים מימין — זיצען פון רעכטס: משה שיץ, איטה מארער, אליעזר גרובער, בילה אויערהאן, איזיק רוס, זילבערבערג

עומדים מימין שורה ראשונה — שטעהען פון רעכטס ערשטע רייהע: רחל רוס, שרה פליישער, לאנדעסמאן, מינדעל רייכער, שושנה שפלער.

עומדים מימין שורה שניה — שטעהען פון רעכטס די צווייטע רייהע: אברהם מוסלער, מרדכי טהים, רבקה קראכער, אלמוני — אומבאקאנטער, קראוט, רובינפעלד, ישראל רוס

מפקדת „ביתר” 1934 — די קאמאנדע פון ביתר 1934
מימין — פון רעכטס, יושבים — זיצען: שושנה שעפלער, חיים מארער, צבי שעפלער חוה גרובער
עומדות — שטייען: שפרינצה שווארץ, חנה אויערהאן

קבוצת חברי „הנוער העברי” 1930
אגרופע חברים פון הנוער העברי 1930
מימין — פון רעכטס, יושבים — זיצען
חיים דים, נפתלי דיאמאנט
עומדים — שטייען: ישראל דיאמאנט, שלמה זאלאשיץ, נפתלי זילבערבערג

קבוצת „שושנה” של „הנוער העברי” 1930
די גרופע „שושנה” פון הנוער העברי 1930
מימין — פון רעכטס, יושבים — זיצען: חנה שמולעוויץ, לאה ראזען, רבקה אמאייז
עומדות — שטייען: רחל דיאמאנט, מרים פייס, ראט רבקה, קרעש, הינדע בלאך

„הנוער העברי״ 1929, מימין — פון רעכטס
ושבים שורה ראשונה — זיצען ערשטע רייהע, מרים פייט, צבי שעפלער, חנה שמולעוויץ

ושבים שורה שניה — זיצען צווייטע רייהע: לאה
יאזען, מרים צאנגער, רבקה אמאייז, רחל דיאמאנט, פייגע שפרינגער, חדוה פינצ׳ובסקי

ומדים — שטייען: אליעזר קלאפער, משולם האובען,
וסף שיף, שלמה זאלאשיץ, ישראל דיאמאנט, עקיבא דיאמאנט, קופפער, גרשון קעט, אברהם דיאמאנט

„הנוער הציוני״ 1932, מימין — פון רעכטס:
יושבות בשורה ראשונה — זיצען אין ערשטער רייהע חנה שמולעוויץ, רבקה קרעש.

יושבים בשורה שניה — זיצען אין צווייטער רייהע: מרים צאנגער, שלמה שמולעוויץ, מרים פייט, נפתלי דיאמאנט, לאה ראזען.

עומדים שורה ראשונה: — שטייען ערשטע רייהע: שיינדל מאנדעל, רחל דיאמאנט, ברכה שמולעוויץ, רבקה צאנגער, ישראל דיאמאנט, נחמיה האובען

עומדים שורה שניה — שטייען צווייטע רייהע: האובען, אייזיק וועליש, נפתלי זילבערבערג, חיים דים, גרשון קעט.

„הנוער הציוני 1933״, מימין — פון רעכטס, יושבים בשורה ראשונה — זיצען אין ערשטער רייהע: מרים צאנגער, פנינה שמולעוויץ. יושבים בשורה שניה: זיצען אין צווייטער רייהע: רבקה צאנגער, האובען, לאה ראזען, נפתלי זילבערבערג.

עומדים — שטייען: אברהם דיאמאנט, אלמונית — א אומבאקאנטע, גרשון קעט, חנה שמולעוויץ, נחמיה האובן, שלמה שמולעוויץ.

„הנוער הציוני״ 1934, מימין — פון רעכטס
יושבים — זיצען: שרה קופפערמאן, חיים דים, חנה שמולעוויץ, יוסף שיף, רחל שמולעוויץ.

עומדים בשורה ראשונה — שטייען אין ערשטע רייהע שעפלער, אלמונית — אומבאקאנטע, מלכה שמולעוויץ זיידלער, קראוס, פעלבער, שעפלער, זיידלר.

עומדים שורה שניה — שטייען אין צווייטער רייהע: אברהם דיאמאנט, גרשון קעס, שלמה שמולעוויץ, אלמונית — אומבאקאנטע.

צעירות „עקיבא״ 1932, מימין — פון רעכט
יושבות — זיצען: פייגא שפרינגער, מרים צאנגער רבקה אמאייז, חדוה פינצ׳ובסקי.

עומדות — שטייען: רחל דיאמאנט, חנה שמולעוויץ מרים פייט, מלכה וואלקענפעלד, שרה קלאץ, רבקו קרעש, לאה ראזען.

„הזמיר״ 1927, מימין — פון רעכטס
יושבים — זיצען: פייבל שאכער, מרדכי שיף, אליעזר גרובער.

עומדים — שטייען: הערש נעכעמיע, פנחס קאנער, ישראל רוס, ברוך נירנבערג

מסיבת פרידה לעולים
אגעזעגנונגספייער פאר עולים
אליעזר קלאפער ושלמה זאלושיץ

יושב באמצע: צבי שפירא
לימינו זלושיץ ולשמאלו קלפר
זיצט אין דערמיט: צבי שאפירא,
צו דער רעכטער זייט זאלאשיץ.
צו דער לינקער זייט קלאפער

מסיבת פרידה לבילה אויערהאן —
יושבת באמצע — בהתכוננה לעליה
א געזעגנונגספייער פאר בילה אויערהאן —
זיצט אין דער מיט — ביים גרייטן זיך צו עליה

תלמידי קורס מסחרי בטיול

תלמידים פון א האנדעלסקורס אויף א אויספלוג
1928, מימין — פון רעכטס

יושבים בשורה ראשונה — זיצען אין ערשטער רייהע
צפורה גדובעד, לאסט, האובען, בריינדל וויינבערג,
איטא דיאמאנט, ישראל שיף, מרדכי שיף, משה דים,
שלמה לאסט, —

יושבים בשורה שניה — זיצען אין צווייטער רייהע:
דינסטאג, תלמידה נוצריה — א קריסטליכע שילערן,
ברוך נירנבערג, מוסלער.

עומדים — שטייען: המורה — דער לעדער, מנחם
גאלדמאן, אליעזר גרובער

שמחה משפחתית (בבית צאצאיו של משה דוד אונגער) א פאמיליענשמחה (אין דער פאמיליע פון משה דוד .אונגערס קינדער). יושבים באמצע — זיצען אין דער מיט, החתן יחזקאל פייבר והכלה גיטל רוטשטיין

שונות — פארשידענס

Stowarzyszenie Dobroczynne
„GEMILUS CHESED"
w Strzyżowie n/W.

חותמת החברה „גמילות חסד"
דער זיגעל פון דער חברה „גמילות חסד"

Burmistrz
Midura

חותמת העיריה וחתימת ראש העיר
דער זיגעל פון דער שטאטפארוואלטונג און די אונטערשריפט פון בירגערמייסטער

חותמת ארגון „הנוער הציוני"
דער זיגעל פון ארגון הנוער הציוני

חותמת מרשם התושבים היהודיים וחתימת מנהלו הערש מארער
דער זיגעל פון יידישען מעטריקאלאמט און די אונטערשריפט פון מעטריקאלפירער הערש מארער.

תרומת עצים של ועד הקרן הקימת לישראל בסטריזוב על שם לאה לוס לרגל עליתה

א באומשפענדע פון קרן קימת קאמיטעט אין סטריזוב אויפ'ן נאמען פון לאה לוס אנלעסליך איר עליה

Dienststempel des Polnischen Roten Kreuzes
POLSKI CZERWONY KRZYŻ
BIURO INFORMACYJNE
WARSZAWA
ul. Czerwonego Krzyża 20

26.MAI.1942 * 011040

ANTRAG
durch das Deutsche Rote Kreuz, Präsidium, Auslandsdienst,
Berlin SW 61, Blücherplatz 2,
an die *Agence Centrale des Prisonniers de Guerre, Genf*
— Internationales Komitee vom Roten Kreuz —
auf Nachrichtenübermittlung

1. Absender (Name, Vorname) Loos Leizer
Nadawca (imię, nazwisko)
Genaue Anschrift Strzyżów n/Wisłokiem, dystrykt Kraków.
dokładny adres

bittet, an
prosi

2. Empfänger (Name, Vorname) Loos Lea
Odbiorcę (imię, nazwisko)
Genaue Anschrift Tel-Avév, SzinkinStr.55. Palestine.
dokładny adres

folgendes zu übermitteln / *o następującem zawiadomić.*
(Höchstzahl 25 Worte)
(Najwyżej 25 słów)

Jesteśmy wszyscy zdrowi. Adela z rodziną mieszkają w Jasle Rynek 16a. Co słychać u Ciebie? Gdzie pracujesz? Podaj Twój dokładny adres. Pozdrawiamy Cię

(Datum / *data*) 10 kwietnia 1942 — Leizer Loos (Unterschrift / *podpis*)

3. Empfänger antwortet umseitig
odbiorca odpowiada na odwrotnej stronie

17 JUIN 1942

C/1555.

קשר בין סטריזוב בימי שלטון הנאצים לארץ ישראל דרך הצלב האדום

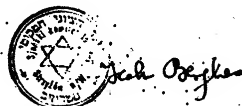
א פארבינדונג צווישן סטריזוב בשעת דער נאצי הערשאפט און ארץ ישראל דורך פארמיטלונג פון רויטן קרויץ

Związek ... w Strzyżowie n/W.
ועד הציוני המקומי בסטריזוב

Oświadczenie.

Poświadczamy niniejszem że p. Henryk Mohler jest członkiem tutejszej Organizacji Sjonistycznej.

Strzyżów 4/4. 1933

Icak Orzyłes

אשור.

הנני מאשר בזה שמר צבי אלעזר שפרנגר
נולד בסטריזוב (פולניה) בשנת 1894, היה אחד ממיסדי
בשנת 1908 את ההסתדרות הציונית בסטריזוב ומורה עברית
שהיה אחד ממנהיגי ההסתדרות הציונית והתנועה העברית.
ובתור כזה, עבד במסירות ומסירות נפש רבה.
להתפתחות הרעיון הציוני ותחית השפה העברית
והמשורים בין אגודות ומוסדי הציוניות בזמן ההוא.

סטריזוב יא' סיון תרצ"ד
25/5 1934

אשורי הועד הציוני המקומי בסטריזוב למשתדלים להשיג סרטיפיקט

באשטעטיגונגען פון ציוניסטישען לאקאלקאמיטעט אין סטריזוב פאר חברים וועלכע באשטרעבן זיך וועגן א סערטיפיקאט

הסבלים — די טרעגערס: מימין — פון רעכטס
האחים — די ברידער: מענדל ושלמה מארער

מענדל מארער: שואב המים על יד באר
דער וואסערטרעגער ביים ברונען

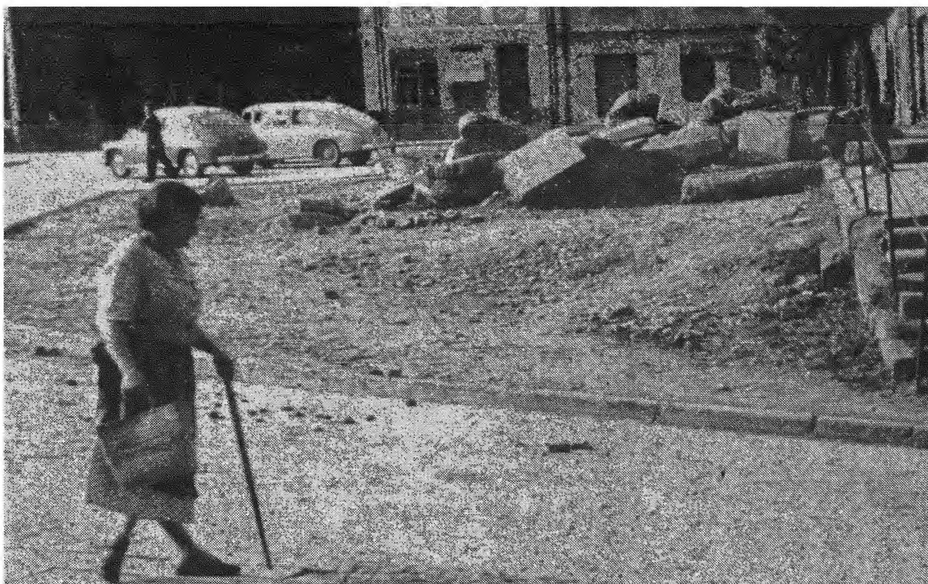
דוואר — אַ בריפטרעגער

שוטר עירוני — אַ שטעטישער פאליציאנט

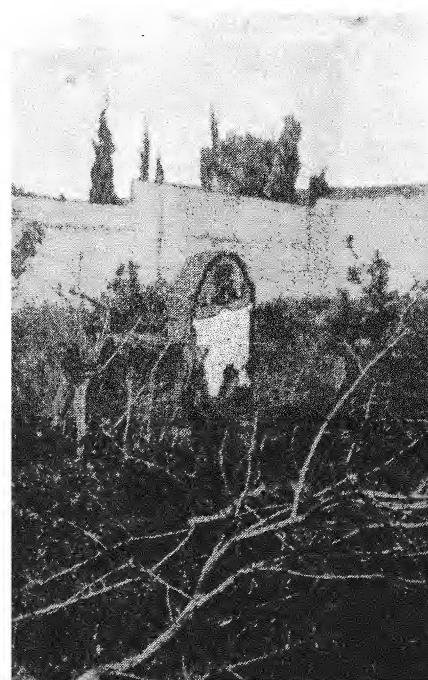
בתי קברות ומצבות

המצבות שהוצאו מריצוף ככר השוק מונחות בקצה הככר
די מצבות וועלכע מ׳האט ארויסגענומען פון מארקפלאסטער ליגען אויפגעהויפט אין מארק

אותן המצבות מונחות בערמה על חלקת בית הקברות האחרון השומם
דיזעלבע מצבות ליגען אויפגעהויפט אויף דעם וויסטען לעצטען בית הקברות

קברים נדחים
קברים אין דער זייט

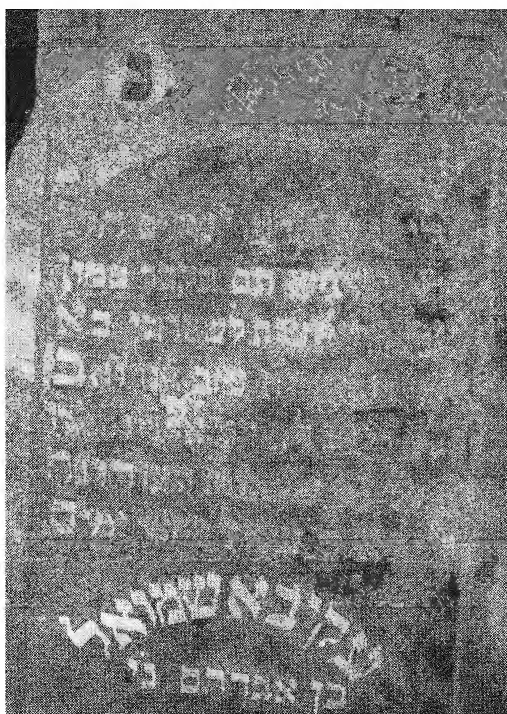
מצבת ר׳ יחיאל ראזען שהוצאה
מככר השוק
די מצבה פון ר׳ יחיאל ראזען
וועלכע מ׳האט ארויסגענומען
פון מארקפלאסטער

מהמצבות שהוצאו מרצוף הככר

פון די מצבות וועלכע מ׳האט ארויסגענומען פון מארקספלאסטער

מצבת ר׳ צבי הערש שיף

מצבת ר׳ עקיבא שמואל טענצער

מצבת מרת מעכא קאנער

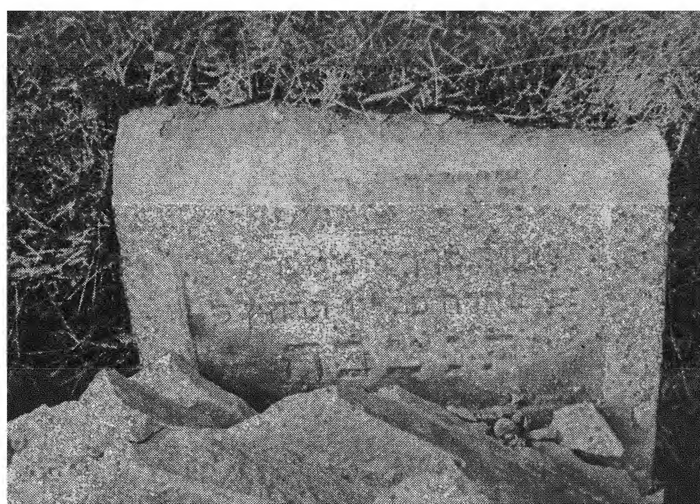

מצבה שבורה — אַ צערבראכענע מצבה

מצבות שבורות — צערבראכענע מצבות

בית־הקברות היהודי העתיק — כעת גן עירוני
דער אלטער יידישער בית־עלמין אלס שטעטישער פארק

ספר סטריזוב

יידיש

שלמה יהלומי (דיאמאנט)

סטריזוב מיין שטעטאלע

אַ מעשה, זייער אַ טרויריקע
פון א שטעטל געוועזן און ניטא,
א מעשה גאר אַ מורא׳דיקע,
מיר דערציילן אין ספר דא.

ס׳איז געוועזן אַ שטעטל אמאל,
אַ שטעטאלע אַ קליינס,
ארומגערינגלט מיט בארג און טאָל —
געוועזן איז עס מיינס־דיינס.

כאָטש דער שטח אַ קלייניקער,
משפחות עטליכע הונדער נאָר,
נפשות פון צוויי טויזנד ווייניקער —
איז עס געוועזן חשוב גאר.

דאָ זיינען געוועזן רבנים,
גאונים גרויסע און אדמורי״ם,
דינאסטיעס פון בנים ובני בנים,
הייליקע יידן און תורה גיבורים.

פון רופשיץ, דער רבי נפתלי,
מיט זיין חכמה דאָ פארשיינט;
דער בעל „שובע שמחות״, ר׳ מנדלי,
מ׳לערנט פון איהם נאָך היינט.

דער מחבר פון „דרישת ארי״,
דאָ האָט מרביץ תורה געוועזן.
געלערנט מיט ברען און ברי,
מיט׳ן „ישמח משה״, זיין קוזען.

דערקוויקט הערצער, מחיה געוועזן נפשות,
האָט דער בעל „בנויות ברמה״.
מיט זיינע טיפע דרשות,
געהיילט האָט די נשמה.

און פון דינוב, דער קנאות׳דיקער,
לוחם מלחמת השם צבאות,
ר׳ צבי אלימלך, דער הייליקער —
האָט דאָ באוויזן נפלאות.

דער צדיק ר׳ אלעזר׳ל לאנצוטער,
מפורסם מיט זיין פרעכטיקן אויסזען,
נאָך זיין גרויסן פאטער,
איז אין שטעטל רב געוועזן.

ר׳ שלמה׳לי, דער ארי שבחבורה,
דאָ אפן כסא הרבנות געזעסן.
זיין דרך: חסד שבגבורה...
מ׳האט אים קיינמאל פארגעסן.

ר׳ שלמה׳לי מיט זיין לייבן־שטימע,
מיט זיינע תפילות געשפאלטן הימלען.
געוועקט פרומע און ניט פרומע,
ניט געלאזט זיי איינדרימלען...

דאָ האָבן אויך געלעבט אמאל,
צוויי גרויסע תלמידים, גאונים,
פון בעל שם־טוב, ר׳ ישראל —
געשוועבט האבן בעולמות העליונים.

אויך דער מחבר פון די „עולמות״,[1]
ר׳ אליעזר פישל, פון די מקובלים,
וועגן דער גאולה געחלום׳ט חלומות
און עוסק געוועזן און גלגולים...

און נאָך גרויסע פערזענליכקייטן,
זייער גלייכן איז היינט ניטא,
אין מעשים און אין פעאיקייטן —
זענען געבוירן אין שטעטל דאָ.

בעלי־בתים, תלמידי חכמים,
וואָס יומם ולילה האבן געלערנט,
קריסטאל־ריינע הערצער, אן פגמים,
וואס האָבן ג—ט ניט דערצערנט.

און חסידים, אמת׳ע, פייערדיקע,
וואס פון התלהבות געקאכט, געזידט,
תמיד לוסטיק, תמיד לעבעדיקע —
קיינמאל זענען ניט געווארן מיד.

האבן ליכט אין שטעטל פארשפרייט,
מיט זייער יראת־שמים פארשמעקט,
צו מסירת נפש תמיד געוועזן גרייט
און זייערע גרויסע מדרגות פארשטעקט...

און בחורים מיט שארפע מוחות,
וואס זייער ברויט געוועזן גמרא,
האבן אוועקגיגעבן זייערע כוחות,
מהרשא׳ס צו פארשטיין די סברא.

סוחרים טיכטיקע און בעלי מלאכה,
מכניסי אורחים און נדבנים,
וואס פארן שטעטל געוועזן אַ ברכה,
און אויך ערליכע כלל־עסקנים.

און נשים צדקניות, צניעות׳דיקע,
מיט גאלדענע הערצער, רחמנות־פולע;
און תהלים יידן, תמימות׳דיקע,
געבעטן האבן אף דער גאולה.

און נאָך און נאָך איז געוועזן,
אין דעם שטעטל, דעם קליינעם —
וויי! וויי! וואס איז געשען?!
אלעס איז אומגעקומען אינאיינעם!...

ס׳איז א שטעטל אמאל געוועזן —
וואס איז פון אים פארבליבן?
און „מרתף השואה״[2] וועסטו זען,
וואס דאָרט איז פארשריבן:

---

1) ער האָט מחבר געוועזן די ספרים: עולם הגדול, עולם אחד, עולם ברור, עולם הפוך און עולם ועד.

2) דער קעלער פון דער שואה, אפן הר־ציון אין ירושלים, ווו עס זענען דאָ מצבות פון די חרוב געווארענע שטעט.

לא תשכח!!!

א.

די געשיכטע איז גאר אנ'אלטע: איז זיך געזעסן דאס פאלק ישראל אין מצרים, אין גושן לאנד, שטיל און באשיידן געלעבט; נישט אויסגעמישט זיך צווישן די מצרים און געווען געטריי דעם מלכות און אירע געזעצן. „ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד" (שמות א'). דאָס פאלק האט זיך געמערט און געשטארקט. דאמאלס איז אויפגעשטאנען דער „גענעדיקער" פרעה, דער ערשטער „הבה נתחכמה"-ניק, און געטענהט גאר אנ'אריגינעלע טענה: „הנה עם בני ישראל רב ועצום" — ווייסט איר פארוואָס דאס יידישע פאלק איז גרויס און שטארק? — „ממנו": דאס איז פון אונדז; פון אונדז זענען זיי רייך געווארן; האבן צוגערויבט אונדזערע פארמעגנ'ס, דורך פארשידענע שווינדלערייען און קאמבינאציעס... (לויט "בינה לעתים") האט פרעה אויסגעחכמה'ט און פארעפנטליך דעם ערשטן „ווייס"-שווארץ בוך, און אזוי געשריבן: „כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו" יעדער יידיש קינד, וואס וועט געבוירן ווערן, זאל אין טייך געווארפן ווערן. ס'איז זעלבסט-פארשטענדלעך אז דאס מאדערנע, איידעלע און אינטעליגענטעס מצריש פאלק, האָט מיט דער גאנצע הארבקייט אויסגעפירט דאָס געזעץ; מיט גענויער פונקטליכקייט און מוסטער האפטער ארדנונג איז די גרויזאמע גזירה אויסגעפירט געווארן! הייליקע יידישע קינדער זענען אין נאמין פון געזעץ און ארדנונג געווארפן געווארן אין ים — — —

געמיינט האט מען אז ס'וועט חלילה נישט בלייבן ק'איין יידיש קינד ביים לעבן. אבער ס'איז געשען א נס: אַ אידישע מאמע, יוכבד, האָט מצליח געווען צו באהאלטן איר קינד אין א קעסטל פון פומסענהולץ, געשטעלט עס ביים ברעג פון טייך א.אז.וו. און פרעה'ס טאכטער, וואס איז געגאנגן באדן זיך אין טייך האט געהערט דאס געוויין פון קינד און געזאגט: „מילדי העברים זה" — דאס איז דאָס איינציקע קינד (אזוי האָט זי געמיינט) וואָס איז געבליבן לעבן פון אלע יידישע קינדער! „ותחמול עליו" — אפילו פרעה'ס טאכטער האט נישט געקאנט נישט דער-בארימען זיך אף דעם איינציקן יידישן קינד וואס איז לעבן געבליבן.

ב.

...ערשט נישט לאנג איז דאס געשען. כמעט נעכטן האט פאסירט דער מורא'דיקער און גרויזאמער חורבן, וואס זיינ'ס גלייכן איז נישט געווען אין דער גאנצער מארטירער גע-שיכטע פון יידישן פאלק. דאכט זיך: די טויטע ליגן נאך פאר אונזערע אויגן; די יתומים — די קליינע און גרויסע יתומים — זענען דאך געבליבן ווי עלענדע שאף אן זייער פאסטוך. און דאך — דאס אלץ איז כמעט ווי אלט און פארגעסן געווארן!...

געווען איז אין „קולטורעלן" אייראפע, און אונדזערע צייטן, א גרויס יידיש פאלק; גרויס אין צאל און גרויס אין גייסט. ס'זענען געווען דאס פוילישע, גאליצישע, ליטווישע, אונגארישע, טשעכאסלאוואקישע, רומענישע און רוסיש יידנטום — צו אלע זייערע שיכטן: חסידים, מתנגדים, סתם כשר'ע יידן וואָס האָבן געהיטן תורה אין מצוות; בעלי-בתים, ארבייטער, ערד באזיצער; אדמורי"ם, גאונים, רבנים, ראשי-ישיבות און מיליאנען טייערע יידן. ס'זענען געווען יידישע געלערנטע, שטאטסמענער, דענקער דיכטער און שרייבער — ס' איז געווען א קאכעדיק, פול מיט שיינקייט און ליכט-שפראדלדיק יידיש לעבן — — — — ס'איז געווען...

איז אויפגעשטאנען אַ גיפטיקער שלאנג — היטלער ימ"ש — און האט באפוילן זיין „קולטורעל" פאָלק צו פרניכטן אלע יידן און נישט איבערלאזן חס ושלום קיינעם. און דאס דייטשע פאלק, דאס פאלק פון „דיכטער און דענקער", איז פאוואנדלט געווארן אין אפאלק פון ווילדע פארציקענדע חיות — ענטשולדיקט! געערטע חיות פאר דעם פארגלייך! — און זיי האבן געמארדעט אן רחמנות מיט פארשידענע מורא'דיקע מיתות משונות: אלט און יונג, בחורים און מייד-לעך, יונגע און זייגענדיקע קינדער! האבען געמארדעט, פארציקט, גאווארגען, דערטרינקן, פארברענט און אויך באגראבן לעבענדיקער-הייט — זעקס מיליאן יידן!!! — זעקס מיליאן יידן!!!

קאן מען דאס פארגעסן?!

ס'איז געווען אַ חסד פון גאָט: ס'איז נישט אומגעקומן דאָס גאנצע אייראפעאישע יידנטום. ס'זענען איבערגעבליבן איינצעלנע זאנגען, איינער פון אַ שטאָדט און צוויי פון אַ משפחה: „שארית הפליטה"! דאָס ביסאלע וואס איז געבליבן „מילדי העברים אלה"! — דאס זענען די וואס זענען געבליבן פון אלע אידישע קינדער אין אייראפא! אָט די איינצעלנע זאנגען — וועלן זיי פארגעסן ווערן?!

אם אשכחך הגולה?!

אפשר וועלן פארגעסן די וואס האבען געהערט פון דערוויטנס; ס׳וועלן אבער נישט פארגעסן די וואס האבן מיט זייערע אייגענע אויגן געזען; אפשר וועלן פארגעסן די וואס האָבן געליטן בכח, בלויז אין געדאנק, און מיט־געפילט מיט די ליידענדע; ס׳וועלן אבער נישט פארגעסן די וואס האבן געליטן ממש בפועל, וואָס האבן אליין געטרינקן דעם בעכער פון פיין און ווייטוק אין אָט די יארן פון צעבראכונג אין פארניכטונג; די וואס זענען נאכגעשלעפט ארויס פון דער תורה־בה און קאנען פון איר נישט ארויס. די וואס זייערע פרויען, קינדער, עלטערן, ברודער און שוועסטער און אלע זייערע נאנטע און טייערע — דערמאנען — ווארינען זיי, אין יעדער צייט, אין יעדן מאמענט, אין יעדן ארט און אין יעדער לאגע:

— לא תשכח! זאלסט נישט פארגעסן!!!

ג.

און פון אלגעמיינעם חורבן צום חורבן פון אונדזער שטעטל; סטריזוב, דאס קליינע־גרויסע שטעטל. ס׳איז געווען א שטעטאלע, א קליינס אבער א חשובעס. ס׳איז ווערט מ׳זאל שרייבן וועגן אים און וועגן די גדולי תורה וואס האבן געלעבט און געווירקט אין אים; וועגן די צדיקים — חסידים און דעם קול התורה, וואס האט געקלינגן פון אירע בית המדרש ווענט; וועגן דער חסידות אידע, וואס האט דאָ געבליט נאָך אין דער צייט פון בעל שם טוב זצ״ל; וועגן די לעגענדעס וואס זענען געשפינען געווארן ארום אים; וועגן די ליכט און די שאטנס וואס אין אים און וועגן דעם איינפלוס אירן אָף די שטאָדט איינוואוינער און אָף דער ארומיקער סביבה. ס׳איז ווערט דאָס היסטא־רישע סטריזוב — וואָס כ׳האָב געליינט וועגן איר אין ספרים און געהערט פון די זקנים פון שטעטל — ס׳איז ווערט אט דאס סטריזוב, וואס איז געווען און ס׳איז מער נישטא, מ׳זאל עס פאראייביקן אין א ספר. כל־שכן אז ס׳איז ווערט אונדזער סטריזוב, פון דער לעצטער תקופה, וואס כ׳האב געלעבט אין איר און געזען איר שיינקייט, איר פראכט און אירע שאטנס — וואס איז כמעט אינגאַנצן פאַר־ניכטעט געוואָרן פון די הענד פון די פארשאָלטענע נאציס — מ׳זאל עס פאראייביקן אין ספר; צוליב אונדז און צוליב די קדושים וואס זענען אין פייער־פלאמען ארויף אין הימל. ס׳איז דער פליכט פון אלע לעבענגעבליבענע נאך דעם אומגליק, צו טאן אלעס אז דאס שטעטל זאל נישט פארגעסן ווערן מיט אלעם וואס עס איז אין אים געווען; ס׳זאלן נישט פארגעסן ווערן די מעשים פון די גרויסע און קליינע; מעשים, וואס קאנען זיין און דארפן זיין א מוסטער פאר אונדז, די לעבען־געבליבענע.

איך הויב דערמיט אן, בעזרת השם, מיינע זכרונות וואס האב געצייכנט־געשריבן מיט בלוט און טרערן, מיט מורא און ציטערניש. פון השם יתברך בעט איך: ער זאל מיר העלפן אנהייבן אָן אַ מכשול און פארענדיקן אָן אַ תקלה.

שלמה יהלומי (דיאמנט)

בן ר׳ יוסף דיאמנט

אוד מוצל מאש

שלמה יהלומי (דיאמאנט)

די סטריזשובר רבנים און אירע גדולים

פארשידענע לעגענדעס זענען דערציילט געוואָרן וועגן די אמאליקע צייטן פון שטעטל. די זקנים האבן פעסטגעשטעלט אז אין סטריזוב האבן געלעבט יידן שוין מיט איבער פירהונדערט יארן צוריק. א מצבה אפן אלטן בית החיים. אין צענטרום פון שטעטל, א קייגן איבער דער גרויסער שול, זאגט עדות אז פאר איבער 220 יאר איז דאָ נפטר געווארן אַ „איש אלוקים קדוש, ר׳ אליהו זצלה״ה ואשתו״ — אזוי איז געווען אויסגעקריצט אף דער מצבה, ביז דאס שטעטל צוזאמען מיט׳ן בית החיים, זענען חרוב געווארן פון די רוצחישע נאצישע הענד — די דאטע פון דער פטירה איז געשריבן: תק״ג. פיל מופתים האט מען דערציילט וועגן ר׳ אליהו. ס׳איז געווען אנגענומען אז ר׳ אליהו האָט געלאזט בצוואה אז ווער ס׳וועט זיין אין אַן׳עת צרה, זאל קומען אף זיין קבר און בעטן גאט, וועט ער געהאלפן ווערן. פיל יידן האבן אזוי געטאן און געהאלפן געווארן. חסידים האבן דערציילט אז ס׳האבן געוואוינט אין שטעטל צוויי תלמידים פון בעל שם טוב זצ״ל. איינער איז געווען א באוווסטער צדיק און דער צווייטער — א נסתר (אין דעם ערשטן חלק פון אונדזער ספר, וואס איז געשריבן אין עברית, איז באשריבן אַ שיינע געשיכטע וועגן די צוויי צדיקים) אויך האָט מען דערציילט אז ר׳ לוי יצחק בארדיטשעווער זצ״ל האט אמאל באזוכט סטריזוב און געדאוונט אין דער גרויסער שול. דער אלטער ר׳ אבא מילר, ע״ה, האָט דער־ציילט וועגן דעם באזוך פון רבי ר׳ הירש, פון רימאנוב, און וועגן די מופתים וואָס ער האָט באוויזן. ווער ס׳וויל וויסן מער איינצהלהייטן וועגן די און אנדערע ענינים, זאל ליינען דעם ערשטן טייל פון ספר. דא שרייבן מיר בקיצור און נאר דאָס וואָס מיר ווייסן גענוי און וואָס איז באשטעטיקט און געשריבן אין ספרים. מיר וועלן אנפאנגען פון די סטריזובער רבנים און אירע גדולים.

הרב הגאון ר׳ אברהם אריה לייב הלוי ב״ר יהודה זצ״ל

דער ערשטער פון די סטריזוב׳ר רבנים וואס איז אונדז באוווסט איז געווען: הרב הגאון ר׳ אברהם אריה לייב הלוי, בר׳ יהודה זצ״ל. ווי עס זאגן עדות די גרעסטע גדולי הדור, אין זייערע הסכמות אף די ספרים וואס הרב ר׳ אברהם אריה לייב האט געשריבען, איז ער געווען איינער פון די גרעסטע גדולים. ער האָט געהאט פיל תלמידים.

איינער פון זיי איז געווען דער באקאנטער גאון און צדיק ר׳ משה טייטלבוים זצ״ל, פון פשעמישל, שיניווא און שפעטער אוהעל, דער מחבר פון די ספרים: „ישמח משה״, „השיב משה״ און נאך. דער „ישמח משה״ איז געווען א זון פון הרב ר׳ אברהם אריה לייב הלוי׳ס פעטער. פון דער הקדמה וואס דער רב האט געשריבן זעט מען אז ער איז געווען רב אין סטריזוב אין יאר תקמ״ב. ער האט מחבר געווען די ספרים: אבן פינה, אותות השמים, חוק ומשפט. ער האט זיי גערופן: „דרישת ארי״. די ספרים זענען געדריקט געווארן אין די יארן תקס״ד—ה. דער ספר „אבן פנה״ איז אף שלחן ערוך אבן העזר און אף הלכות נדה; „אותות השמים״ — אף הלכות מילה און תפילין; שבת ויום טוב; חול המועד; „חוק ומשפט״ — אף חושן משפט, ביז סימן צ״ט, ווייל אינמיטן איז ער נפטר געווארן.

אף די ספרים זענען דא הסכמות פון די גדולי הדור, די גאונים: רבי מרדכי זאב אורנשטיין, אב״ד דק״ק לבוב—לעמברג; ר׳ צבי הירש רוזאניס, אבד״ק לבוב; ר׳ נחמן הלוי עפשטיין פון קאלאמיי; רבי לוי יצחק פון בארדיטשעוו; ר׳ משה טייטלבוים, דער בעל „ישמח משה״ און נאך זכר כולם לברכה. אלע שרייבן גאר גרויסע שבחים וועגן דעם מחבר. ר׳ לוי יצחק פון בארדיטשעוו שרייבט: „ארי שבחבורה... וכל דבריו כגחלי אש ולפידים״ (דער לייב פון דער חבורה... אלע זיינע ווערטער זענען ווי פייערדיקע קוילן און פלאקערן); דער ישמח משה: „וכיון דרקיע פתיחין ליה... ידע לשער ממש כמה טיפין בים״ (די פענסטער פון הימל זענען אפן פאר אים, האט געקאנט אפשאצן וויפיל טראפן ס׳זענען דא אין ים...). אין דעם העברעאישן טייל ברענגן מיר די הקדמה פון מחבר און אויך א פרעכטיקן שיר לכבוד אים, געשריבן׳ פון „ישמח משה״ און נאך אונטערעסאנטע פרטים. ווי דער מחבר שרייבט האָט ער אנגעהויבן שרייבן דעם ספר אין יאר תקמ״ב, אלט זייענדיק קרוב אכט־און־פירציק יאר.

הרב הגאון ר׳ שמואל הלוי גאלאנטי זצ״ל

דער צווייטער פון די סטריזובער רבנים וואס איז אונדז באוווסט איז געווען הרב הגאון ר׳ שמואל הלוי גאלאנטי זצ״ל. אין זיין ספר: „בנויות ברמה״, אף פרקי אבות שרייבט ער: „אבד״ק ס ט ר י ז ו ב ומצ״פ (ומצודתו

פרושה) בק״ק סענדישוב״. דער ספר איז געדרוקט געווארן אין יאר תקס״א, מיט די הסכמות פון די גאונים: ר׳ צבי הירש רוזאניס פון לעמבערג, ר׳ אלכסנדר סנדר פון סאטנאוו און רבי חיים בלומענפעלד. אב״ד ריישא. אין דער הקדמה צום ספר שרייבט דער מחבר זייער א שיינעם שיר, וועלכן מיר ברענגען אין העברעאישן טייל פון ספר. ווי מיר זען פון דער חתימה: „אבד״ק סטריזוב ומצ״פ בק״ק סענדישוב״, איז ר׳ שמואל הלוי געווען גלייכצייטיק רב אין ביידע שטעטלעך. אין דער הקדמה צום ספר „בנויות ברמה״ שרייבט דער מחבר אז אויב השי״ת וועט אים שענקן לעבן וועט ער ארויסגעבען די ספרים „אשל ברמה״ אף משניות און חידושים אף דעם ספר סמ״״ק. זעקס יאר נאכדעם ווי ס'איז ערשינען דער ספר „בנויות ברמה״ איז ערשינען דער ספר „נתיבות עולם״ אפן סמ״ק. דער ספר „נתיבות עולם״ איז געדרוקט אין יאר תקס״ז, מיט הסכמות פון ר׳ יעקב אורנשטין, דער באוווסטער לעמבערגער רב; ר׳ יוסף הויכגעלערנטער, זאמאשצער רב, דער בעל „משנת חכמים״ און נאך באקאנטע גאונים. אַלע לויבן דער רב און גאון. פון סטריזוב.

ס'איז כדאי צו באַמערקן אז אויב אין דער הקדמה צום ספר „בנויות ברמה״, וואס איז ערשינען אין תקס״א, איז געשריבן אז דער מחבר איז געווען רב אין סטריזוב און אויך אין סענדישוב — איז אין ספר: „נתיבות עולם״, וואס איז ערשינען אין תקס״ז, געשריבן נאר „אבד״ק סענדישוב״. דאס ווייזט אז אין יאר תקס״ז איז ער שוין נישט געווען רב אין סטריזוב.

צום סוף ווילן מיר דערמאנען דעם ברודער פון הרב ר׳ שמואל הלוי, הרב הגאון ר׳ משה גאלאנטי, דער מחבר פון ספר: „ויפרש משה״ — אַ פירוש אף דעם ספר „בחינת עולם״, אף די „בקשת הממי״ם״. צווישען די הסכמות אפן ספר — אַ הסכמה פון באוווסטן גאון רבי יום טוב אלגזי, זצ״ל, בעל רי״ט אלגזי אף מסכת בכורות.

הגאון המקובל האלוקי ר׳ אליעזר פישל זצ״ל

בערך אין דער זעלבער צייט האָט דער גרויסער מקובל ר׳ אליעזר פישל פון סטריזוב ארויסגעגעבן זיינע ספרים אין חכמת הקבלה: א) „עולם הגדול״, וואס ווערט אויך גערופן: „מדרש לפירושים״, וואס ענטהאלט זיבציק פירושים אף איין פסוק אין דער תורה, דאס איז דער פסוק: „ויבא יעקב שלם״ (פרשת וישלח). דער מחבר שרייבט: „חיברתי אנוכי מקטני שבטי ישראל, מן הצעירים, אליעזר פישל בן לאדוני אבי הגאון הגדול, סיני ועוקר הרים, המופלג מוהר״ר יצחק, מילידי עיר סטריזוב״. דער ספר איז ערשינען אין יאר „דרושים״ (תק״ס), מיט הסכמות פון די חכמי בראד; ב) „עולם אחד״ — דרושים וועגן אחדות, וועלכער ענטהאלט הונדערט פרקים; ג) „עולם ברור״ — דרושים בדרך הקבלה; ד) „עולם הפוך״; ה) „עולם ועד״; ו) „פרשת אליעזר״ — א פירוש אף דעם ספר „קרניים״, וואס איז פול מיט קבלה סודות. אין דער הקדמה צו דעם לעצטן ספר, שרייבט דער מחבר: „הצעיר אליעזר פישל, נין ונכד להגאון הגדול, רבן של כל בני הגולה, מוהר״ר יצחק זלל״ה, אב״ד ור״מ בק״ק קראקא והגלילות, יע״א, שהיה נקרא בפי כל: „דער גרויסער רבי רבי איציק זללה״ה״ — — —

דער רב ר׳ אליעזר פישל איז געווען זיינערצייט מגיד און דרשן אין בראד.

הצדיק רבי נפתלי מרופשיץ זצ״ל

דער באוווסטער צדיק רבי נפתלי פון רופשיץ איז געווען א געוויסע צייט רב אין סטריזוב. אזוי איז געשריבן אין דעם ספר: „דרך יבחר״ (מונקאטש תרס״ד) אין א בריוו פון הגאון הצדיק רבי יחזקאל פאנעט, אַ תלמיד פון רבי ר׳ מנדל'י פון רימאנוב זצ״ל (די דאטע: יום ב׳ בין שלושים לכח... תקס״ה לפ״ק״) אין דעם בריוו איז געשריבן: „גם כעת שקם בנו (של ר׳ מנחם מנדל מלינסק) תחתיו, ה״ה המאור הגדול וצדיק, אב״ד רופשיץ וסטריזוב וכעת רב הקרייז שלנו״ (זע: „אוהל נפתלי״, תרע״א, אות כ״ג; „אוצר הכבוד״, דפוס נובידוואר, תקס״ה, א הסכמה פון ר׳ נפתלי רופשיצער) וועגן רבי נפתלי איז געשריבן געווארן פיל. ער איז געווען פון די גרעסטע און קלוגסטע צדיקים. אין דעם העברעאישן טייל פון אונדזער ספר האבן מיר געשריבן אוטערעסאנטע ענינים וועגן אים. ר׳ נפתלי איז נפטר געווארן י״א באייר אין יאר תקפ״ז. אף דער מצבה איז אויסגעקריצט: „יחיד בדורו בחכמת אלוקים״ — — —

הרב הצדיק ר׳ צבי אלימלך שפירא זצ״ל

דער באוווסטער רבי ר׳ הירש־מלך (צבי אלימלך) זצ״ל איז געווען רב אין ריבאטיטש, סטריזוב, הולושיץ, דינוב, מונקאטש און נאך. זיינע לעצטע יארן איז ער צוריק־געקומען קיין דינוב און דארט נפטר געווארן. אין יעדן שטעטל איז ער געווען רב נאר עטליכע יאר. מ'האט אים אמאל געפרעגט פארוואָס ער טוישט אזוי פיל מאל זיין אָרט? האָט ער געענטפערט: ווען אַ מענטש האָט אַ פאס און שטעלט עס אמאל דא און אמאָל דא — צו וועט ווער פרעגן דעם בעל־הבית פארוואָס ער טוט עס? דער בעל הבית ווייסט וואס ער טוט!... דער רבי ר׳ הירש אלימלך איז געווען פון די גרויסע אין זיין דור; א גאון בנגלה ובנסתר. ער האָט געשריבן פיל ספרים וועלכע האבן באלויכטן און באלייכטן ביז היינט די יידישע וועלט. זיינע ספרים: אגרא דפרקא, אגרא דכלה, בני יששכר, רגל ישרה, מעין גנים, דרך פקודיך, מגיד תעלומה, והיה ברכה, ריח דודאים, חידושי מהרצ״א, דרך עדותיך, כלי הרואים, דברים נחמדים, ליקוטי מהרצ״א אף תנ״ך, ברכה משולשת אף משניות, הוספות מהרצ״א אף דעם ספר סור מרע, הגהות מהרצ״א אף זוהר, תקנות תמכין דאורייתא, סדר תקנות — די

אלע ספרים זענען פארשפרייט אין דער גאנצער יידישער וועלט.

דער רבי רצ״א איז געווען איינער פון די גרעסטע קעמפער קייגן די בערלינער משכילים: מענדעלסאן און זיינע חברים און תלמידים. ער האט געזען אין זיי צעשטערער און צעברעכער פון יידישן דת. די צייט האט געוויזן ער האט זיך נישט טועה געווען.

ער איז געבוירן אין יאר תקמ״ו, צו זיין פאטער ר׳ פסח יאווארניקער און צו זיין מוטער, וואס איז געווען די טאכטער פון רבי ר׳ אלימלך׳ס שוועסטער, פון ליזענסק. מ׳קען שרייבן אגאנצן גרויסן ספר וועגן רבי ר׳ הירש אלימלך און זיינע קינדער, וועלכע זענען אלע געווען צדיקים מפורסמים און גדולי תורה ויראה. זיינע קינדער: ר׳ אלעזר׳ל לאנצוטער, וואס איז געווען רב אויך אין סטריזוב; ר׳ דוד׳ל דינובער; ר׳ שמואל, דער איידעם פון ר׳ הירצל זידיטשויבער; זיינע אייניקלעך: ר׳ שלמה סטריזובער רב, (שפעטער מונקאטשער רב); ר׳ ישעיה הירץ פון דינוב; ר׳ צבי אלימלך, דער בלאזוב׳ר רב; ר׳ מאירל, דער בוקאווסקער רב און נאך — אלע גדולים עולם זצ״ל.

רבי צבי אלימלך איז נפטר געווארן י״ח בטבת תר״א.

הרב הגאון ר׳ מנחם-מנדל זצ״ל מטארנא

פון די תלמידים פון רבי יעקב יצחק, דער „חוזה״ פון לובלין זצ״ל. ער האט מחבר געווען די ספרים „שובע שמחות״ אף מסכת קידושין און אף חמישה חומשי תורה. אויך האט ער מחבר געווען „שאלות ותשובות להלכה ולמעשה בעניני נשים ותקנות עגונות״. דער סאנדזער רב, רבי חיים האלבערשטאם זצ״ל שרייבט אין דער הסכמה צום ספר: „עיינתי בדבריו הקדושים, היוצאים מפי הרב הגאון הקדוש, החסיד המפורסים מו״ה מנחם מנדל... ואוי לנו כי חשך השמש בצהרים״!...

דער „בעל „שובע שמחות״ איז געווען בעל תפילה די ימים נוראים ביים רבי ר׳ מנחם־מנדל׳י פון רימאנוב זצ״ל, ווען די חסידים פון ר׳ מנדל׳י זענען געקומען נאך די ימים נוראים צו ר׳ יעקב יצחק, דעם „חוזה״ פון לובלין, האט ער זיי געפרעגט ווער ס׳איז געווען דער בעל־תפלה אין רימאנוב? זיי האבן געענטפערט: „דער גרויסער ר׳ מנדל״ (אזוי האט מען גערופן דעם „שובע שמחות״). האט דער לובלינער רבי ווידער געפרעגט, צו ער האט געדאווענט ביידע טעג ראש־השנה? די חסידים האבן געענטפערט אז יא. דער לובלינער האט באמערקט: „כ׳האב אים געהערט נאר א י י נ מ א ל״... ווען מ׳האט שפעטער דערציילט דאס געשפרעך דעם „שובע שמחות״, האט ער געזאגט אז דער „חוזה״ האט געהאט רעכט, ווייל דעם ערשטן טאג ראש־השנה האט ער זיך באמיט נישט צו שטארק דאווענען, כדי ער זאל קאנען דאווענען אויך צומארגנ׳ס... דעריבער האט דער „חוזה״ נישט געהערט.

אמאל, ווען ער האט געדאווענט „יום־כפור״, מוסף, ביי ר׳ מנדלי רימאנובער, האט אים ר׳ מנדלי פארשלאסן דעם מחזור. אף דער פראגע פון די דערשראקענע חסידים: פארוואס ער האט עס געטאן? האט דער רבי געענטפערט: ווייל ער האט געוואלט מכוון זיין ביי דער „עבודה״, די כוונות פון כהן גדול אין קדשי־קדשים — האב איך מורא געהאט ס׳זאל אים נישט שאטן, ווייל ער איז דאמאלס געווען זייער יונג — — —

ר׳ מנדל, בעל „שובע שמחות״ איז נפטר געווארן ט״ז באב, תקצ״א אלט זייענדיק אינגאנצן דריי־און־פערציק יאר.

הרב הצדיק ר׳ אלעזר שפירא זצ״ל

ווערט גערופן אין דער חסידישער וועלט: „ר׳ אלעזר׳ל לאנצוטער״. דער זון פון רבי ר׳ הירש אלימלך (צבי אלימלך) שפירא פון דינוב. איז אויפגענומען געווארן אלס רב אין סטריזוב אין יאר תקצ״ח. דער באוווסטער גאון און צדיק ר׳ הרשל׳י זידאטשובער זצ״ל, האט געזאגט אף אים: „שוין לאנג האב איך נישט געזען אזא שלימותדיקע און שיינע צורה ווי די צורה פון אט דעם יונגנמאן, וועלכער האט נישט פוגם געווען אין זיין צורה״. ר׳ אלעזר פלעגט קומען פרייטיק פארנאכט גאנץ פרי אין בית המדרש אריין, צו קבלת שבת. אמאל — דאס איז געווען אין סטריזוב — האט געטראפן דאס קומענדיק מיט זיין זון ר׳ שלמה (דער שפעטערדיקער סטריזובער־מונקאטשער רב) אין בית המדרש, האט ער געזען זיצן א ייד ביים אויוון, אין פשוטע, געווענליכע בגדים און זאגן תהלים. ווען דער ייד האט געזען ר׳ אלעזר׳ן איז ער אויפגעשטאנען פון זיין ארט, צוגעגאנגען צו אים, געזאגט: שלום עליכם און צוריקגעזעצט זיך אף זיין ארט. ר׳ אלעזר האט געזאגט צו ר׳ שלמה׳ן: מיין פאטער האט געזאגט אז אף דעם ייד שטייט א ד ר י ט ל וועלט — — —

אמאל זענען ר׳ אלעזר און זיין זון ר׳ שלמה, געפארן צוזאמען מיט הגאון הצדיק ר׳ שלום קאמינקער זצ״ל קיין רוזין, צו ר׳ ישראל׳טשע ריזינער. צוריקפארנדיק פון רבין, זייענדיק נעבן דער שטאט סטאניסלאוו, האבן זיי דערזען אז זיי זענען געבליבן אן געלט. ארייננגייענדיק אין קרעטשמע זיך אפרוען אביסל, איז צו זיי צוגעקומען איינער פון די געסט און געבעטן זיי דאס היות ער האט א קרובה אין דארף וויסאקא, נעבן סטריזוב. דארט ווי עס וואוינט ר׳ יעקל וויסאקער (דאס איז געווען ר׳ יעקב דיאמאנט, דער פאטער פון מיין באבע שרה, ר׳ שלמה זוזנובער׳ס פרוי) — און ער האט געבעטן פון זיי, זיי זאלן מיטנעמען פאר איר א סכום געלט. ס׳פארשטייט זיך אז ר׳ אלעזר און זיין חבר האבן זיך זייער געפרייט מיט דעם שליחות, ווייל דערווייל וועלן זיי האבן אויף הוצאות הדרך א היים — צוקומען. ווען ר׳ אלעזר איז געקומען א היים און געוואלט אפגעבן דער פרוי דאס געלט, האט זיך גאר ארויסגעוויזן אז ס׳איז נישטא און

ס'איז נישט געווען אין וויסאקא אזא פרוי. דאס האט מען זיי מן השמים צוגעשיקט דעם מענטש אין דער קרעטשמע, ער זאל זיי ארויסהעלפן.

ר' אלעזר איז געווען דער איידעם פון הגאון ר' יהושע העשל האלעס, דער זון פון הגאון ר"ש האלעס, דיין און מגיד אין לעמבערג, אין דער צייט פון הגאון ר' יעקב אורנשטיין. עס זענען געבליבן פון אים אין כתב יד צוויי חיבורים: „בנין אפריון". ר' אלעזר'ס שווער האט געוואוינט זיינע לעצטע יארן אין סטריזוב, ביי זיין איידעם. ער איז נפטר געווארן ז' שבט תר"ט.

אינטערעסאנט איז דער פאקט וואס איז פארגעקומען צווישן די מחותנים, ר' צבי אלימלך פון חתן'ס צד, און ר' יהושע העשל פון דער כלה'ס צד. ר' יהושע העשל האט זיך פארפליכטעט צו געבן נדן זיין טאכטער פיר הונדערט גאלד־רענדלעך און ביילייגן זיי פאר דער חופה. די חתונה האט געזאלט פארקומען אין דעם שטעטל ריבאטיטש. פאר דער חופה האט ר' יהושע העשל געוואלט ביילייגן ווייניקער ווי ער האט צוגעזאגט, ווייל דאמאלס זענען זיינע געשעפטן געווען אביסל שוואכער ווי בשעת די תנאים. דער רבי ר' הירש אלימלך האט אבער נישט געוואלט פארציכטן און פאלאנגט דעם גאנצן, צוגעזאגטן סכום. צוליב דעם האט דער שידוך געזאלט בטל ווערן און ר' יהושע העשל, צוזאמען מיט דער כלה און זיינע געסט, האבן פארלאזט ריבאטיטש. פארנדיק צוריק, האט ר' יהושע העשל דערזען דאס זיין טאכטער איז זייער צועלייגט און האט שטארק צער פון דעם. ער האט דעריבער באשלאסן צוריקפארן קיין ריבא־טיטש. האט אויסגעציילט דעם גאנצן נדן און די חתונה איז פארגעקומען מיט גרויס פרייד. ס'ווייזט אבער אויס אז ס'איז געווען באשערט, מן השמים, אז דאס געלד זאל פארלוירן גיין. נאכדעם ווען ר' אלעזר'ל איז געקומען קיין מונקאטש צוזאמען מיט זיין פאטער, ר' צבי אלימלך, האט די רביצין, טאבא חוה, אוועקגעלייגן דאס געלד אף „היתר עסקא". ווען די בעלי־בתים פון שטאט האבן געוואר געווארן אז דעם רב'ס זון — ר"א — האט געלד, איז מען צו אים געקומען, פון צייט צו צייט בעטן א גמילות חסד. ר"א האט געגעבן יעדן איינעם א צעטל צו דעם וואס איז געווען שולדיג דאס געלד, ער זאל יענעם געבן געלט אף זיין חשבון — אזוי איז דאס גאנצע געלט צערינען געווארן...

הרבנית טאבא חוה איז געווען א קרובה פון הרבנית מלכה, (ביידע זענען געווען אייניקלעך פון דעם גביר און חסיד ר' שמחה הלוי פון דיקלא) די פרוי פון רבי ר' הירש פון רימאנוב, און שפעטער, נאך דער פטירה פון רבי ר' הירש, פון ר' ישראל'טשע ריזינער. אף דער חתונה פון ר' ישראל'טשן מיט הרבנית מלכה, איז ר"א געווען דער מסדר קידושין.

ר' אליעזר איז געווען רב אין סטריזוב, אומגעפער, צוואנציק יאר. אין יאר תרי"ז איז ער אויפגענומען געווארן אלס רב אין לאנצוט, ווי ער איז געווען רב ביז זיין פטירה: ב' אלול, תרכ"ה. ער איז נפטר געווארן אין ווין און מיט דער השתדלות פון באראן רוטשילד איז ער איבערגעפירט געווארן קיין לאנצוט און דארט איז ער נקבר געווארן. ער האט מחבר געווען דעם ספר „יודעי בינה" על התורה.

הרב הצדיק ר' ישראל דוב געללערנטער זצ"ל

נאך ר' אלעזר'ן איז אויפגענומען געווארן אלס רב אין סטריזוב, הרב הצדיק ר' ישכר דוב געלערנטער פון יאשעניצא, דער מחבר פון ספר „רביד הזהב". ר' ישכר דוב איז געווען פון די גדולי התורה והחסידות אין זיין דור. איז געפארן כמעט צו אלע גדולים פון גאליציה און זיי משמש געווען. בעיקר איז ער געווען א תלמיד מובהק פון רבי נפתלי ראפשיצער, וועלכן ער אט זייער געשעצט און דערציילט וואונדערבארע סיפורים וועגן זיינע מדרגות און זיין חכמה. מיר ברענגען איינעם פון זיינע סיפורים: ר' ישכר דוב האט געהאט א חבר, הרב ר' יוסף פון פלאנטש. זיין פלעגן ביידע גיין צוזאמען צום „טיש" פון רבין און געזעסן צוזאמען, איינער נעבן צווייטן. ר' נפתלי, וואס פלעג אליין טיילן חלות זיינע חסידים, וואס זענען געזעסן ביים טיש — פלעג אלעמאל געבן ר' ישכר דוב'ן און זיין חבר צוויי צוזאמענגעהאפטענע חלות. האט אמאל געטראפן דאס צווישן די צוויי חברים איז עפעס פארגעקומען און זיי האבן געהאט טענות איינער קייגן צווייטן. זיי האבען עס קיינעם נישט דערציילט, ווי דערשטוינט זענען זיי געווארן פרייטיק־צו־נאכט ביים טיש, ווען ר' נפתלי האט זיי געגעבן צוויי א י י נ צ ע ל נ ע ח ל ו ת... אהיים קומענדיק האט איינער געזאגט צום צווייטן אז ס'ווייזט אויס אז דער רבי האט דערשפירט דאס ס'איז עפעס פארגעקומען צווישן זיי. זיי האבן מפייס איינער דעם צווייטען, געטרינקן „לחיים", און די אהבה צווישן זיי איז נאך גרעסער געווארן ווי פריער. צומארגנס, שבת קודש, זיינען זיי ווידער געקומען צום טיש און זיי האבן באקומען פון רבי נפתלי'ן צוויי צוזאמענגע־האפטענע חלות...

ר' ישכר דוב איז געווען רב אין סטריזוב גאר א קורצע צייט. ער האט געהערט אז ר' אלעזר'ל איז נישט צופרידן פון דעם. רי"ד איז אנטלאפן פון סטריזוב אין מיטן דער נאכט און איבערגעלאזט דאס רבנות...

הרב הצדיק ר' שלמה שפירא זצ"ל

נאכ'ן פארלאזן סטריזוב פון ר' ישכר דוב, איז אויפ־גענומען געווארן אלס רב דער באוווסטער גאון און צדיק ר' שלמה שפירא, דער זון פון ר' אלעזר'ן, דאס איז געווען אין יאר תרי"ז—י"ח. ר' שלמה איז געבוירן אין יאר תקצ"ב, אין דעם שטעטל ריבאטיטש. אין יאר תר"ו האט ער חתונה געהאט מיט הרבנית חיה פרימא רבקה, די טאכטער פון הה"צ ר' שמלקי, דער זון פון רבי ר' משה

לייב סאסאווער. אין דעם ספר „תולדות שלמה" (מונקאטש) איז איבערגשריבן באריכות דאס לעבן און שאפן פון ר' שלמה. מיר גיבן דא אין ספר די וויכטיקסטע פרטים וואס האבן א שייכות צו דער צייט וואס ער איז געווען רב אין סטריזוב. מיר האבן אויך צוגעגעבן פרטים וואס זענען ניטא אין ספר „בית שלמה". ר' שלמה איז געווען פון די מפורסם'דיקע צדיקים פון דור און א מנהיג פון גרויסן פארנעם. געווען א פייערדיקער בעל־תפילה — פון די געציילטע און גרעסטע אין דער חסידישער וועלט. נאך זייענדיק גאר יונג, ווען ער איז געווען ביים רבין ר' הירש פון רימאנוב, איז ער באערט געווארן מיט דעם כבוד צו זיין פון זיינע אונטערהאלטער ביים דאווינען. ר' שלמה האט דערציילט דאס אמאל האט דער רבי ר' הירש — וועלכער איז אליין געווען דער בעל־תפילה־געזינגן אזוי הויך און שטארק, דאס קיינער פון די משוררים איז נישט אומשטאנד געווען אונטערצוהאלטן דעם רבין און ס'איז געווען א חשש אז דער רבי זאל חלילה נישט נכשל ווערן... נאר ר' שלמה איז געווען דער איינציקער וואס האט אונטערגעהאלטן דעם רבין און א דאנק אים איז נישט פארשטערט געווארן די תפילה.

ר' שלמה איז געווען באליבט ביי פיל פון די צדיקי הדור. נאך אלס קינד האט מען פאראויסגעזאגט אז ער וועט זיין א אדם גדול. נישט נאר זיין גרויסער זיידע, דער רבי ר' הירש־אלימלך פון דינוב, נאר אויך די צדיקים, ר' מאיר'ל פרעמישלאנער און ר' ישראל ריזינער האבן אים שטארק מכבד געווען. מיר ברענגען עטליכע פאקטן: ווען ער איז אלט געווען פיר יאר, און איז געווען, צוזאמען מיט זיין פאטער, ר' אלעזר, ביים זיידן אין דינוב — האט דער רבי ר' הירש אלימלך אים גענומען אף זיין שויס און אים געזאגט טיפע דברי תורה; ווען ר' שלמה איז געפארן — אלט זייענדיק פערצען יאר — צו זיין חתונה, איז ער אריינגעגאנגן צו ר' מאיר'ל פרעמישלאנער, זיך געזעגענען און מקבל זיין א ברכה פון אים. ר' מאיר'ל האט אים געגעבן דרשה געשאנק דאס ספר „תומר דבורה", פון דעם מקובל ר' משה קורדאווירו און אים געזאגט: „תאמר דבורה" — דו זאלסט זאגן דיבורים... א צווייט מאל האט ער אים געזאגט: „דו שלמה'טשע, ביזט דאך א בעל שכל און דיין טאטע איז אַ צדיק און איך האף אז אויך דו וועסט קומען צו דער מדרגה פון צדיק, וועסטו דאך זיין אַ צדיק בן צדיק... דער עיקר איז צו היטן זיך פון דער גרויסע בלאטע וואס איז אין אנהויב ווינטער, וואס ווערט גערופן אין זייער לשון (פויליש) „יעשיען" עס זאל נישט בלייבן אף זומער"...

ווען ר' שלמה איז געווארן בר־מצוה איז זיין פאטער געפארן מיט אים צו ר' ישראל'טשי ריזינער. דער ריזינער האט אים געפרעגט וואס ער בעט פון אים? האט דער בר־מצוה געענטפערט דאס ער האט נאר איין בקשה: ער זאל זוכה זיין צו אמת'ר יראת שמים. ר"י האט אים דערלאנגט די האנד און אים געבענטשט. ר"ש פלעג זאגן אז זייט

דאמאלס האט ער עטליכע יאר געשפירט בשעת'ן דאווינען דאס ער קאן כמעט ניט אפשיידן זיך פון יעדן ווארט וואס ער האט ארויסגעזאגט.

ווען ער איז אלט געווען אכצען יאר האבן די סאסאווער יידן געוואלט אויפנעמען אלס רב דעם זון פון רבי משה לייב סאסאווער, ר' שמלקי, אפן ארט פון זייער פאטער. זיי האבן אויך געוואלט אז זיין איידעם, ר' שלמה, זאל אים צוהעלפן אין פסקענן שאלות. ז'האבן אבער געשטעלט א תנאי אז ער זאל ברענגען „היתר הוראה" פון צוויי גדולים מפורסמים. ר' שלמה איז געפארן קיין לעמבערג אין האט באקומען הורמנא פון הגאון ר' יוסף שאול נאתנזאן און זיין שוואגער ר' מרדכי זאב ארענשטיין. ר' יוסף שאול האט געזאגט אז אזא יינגענמאן דארף מען געבן די היתר הוראה אף א באגילדעט פאפיר („גולד־שניט"). אזוי האבן זיי טאקי געטאן. ווען ר' שלמה איז צוריקגעקומען קיין סאסאוו מיט די היתר־הוראה'ס, האבן די בעלי בתים געטענה'ט אז די גאונים, איבערהויפט ר' מרדכי זאב, האבן ליב חסידים און דעריבער ווילן זיי זיך נישט סומך זיין אף זיי... ס'איז באשלאסן געווארן אז אויב ער וועט ברענגען א הורמנא פון הגאון ר' אברהם תאומים (וועלכער איז געווען באוווסט אלס מתנגד) — וועלן זיי מסכים זיין. ר' שלמה איז געפארן קיין זבאראוו. ווי ר' אברהם איז געווען רב, און האט די היתר הוראה באקומען. אינטערעסאנט: ר' אברהם האט געזאגט צו ר' אלעזר'ן, ר"ש פאטער: כ'האב נאכנישט געזען א מענטש אָן חסרון, חוץ דיין זון ר' שלמה, אבער ס'איז דאך נישט מעגלעך א מענטש אָן חסרון — וואס איז זיין חסרון?... ר' אלעזר האט געענטפערט: זיין חסרון איז וואס ער איז א ח ס י ד...

ר' שלמה איז געווען א תלמיד־חסיד פון ר' חיים האלבערשטאם פון צאנדז, דער וועלט־בארימטער צאנדזער צדיק, בעל „דברי חיים", וועלכער האט אים שטארק מקרב געווען. שפעטער זענען זיי אויך געווארן מחותנים ווייל דער זון פון ר"ש, ר' משה לייב, איז געווארן דער איידעם פון גארליצער רב ר' ברוך, דעם צאנדזער'ס זון.

אין די צייטן פון ר' שלמה'לס רבנות אין סטריזוב זענען פארגעקומען אין שטאט פיל זאכן וואס זענען נישט געווען לרצון פון רב. זייענדיק א גרויסער קעמפער פאר יידישקייט — לויט ווי ער האט עס פארשטאנען — האט ער ארויסגערופן געגען זיך פיל מחלוקת. בעיקר האט ער גערודפט סאדיגורער חסידים, וועלכע זענען געווען א כח אין שטעטל. די חסידים זיינע, און אויך דער רב אליין האבן זיך געווענדט מיט א שארפן בריוו צום צאנדזער רב וועגן די סאדיגורער חסידים (דער בריוו איז פארעפנטליך אין העברעאישן טייל פון ספר). דער צאנדזער רב האט געענטפערט מיט א בריוו אין וועלכן ער איז מסכים צו דער בקשה פון רב אז מ'מעג רודפ'ן די סאדיגורער חסידים עד חרמה... דאס פייער האט זיך אנגעצינדן אין סטריזוב, ריישא און אין דער גאנצער חסידישער וועלט.

צו דער אלגמיינער מחלוקת איז צוגעקומען נאך א מחלוקת. דאס איז געווען אין יאר תרמ״ב. א טייל פון די בעלי בתים האבן געוואלט אויפנעמען אַ חזן, אַנ׳ערשט־קלאסיקן בעל מנגן און בעל־תפילה, וואס איז פריער געווען אַנ׳ אפיציר אין דער עסטרייכישער ארמיע און האט מחלל שבת געווען במזיד. דער רב איז ארויס געגן דעם מיט דעם גאנצן כוח. דאן איז ווידער אויסגעבראכן א„פייער״ אין שטעטל און איינער פון רב׳ס געגענער האט געטאן א זאַך, וואָס טאָר נישט געטאָן ווערן, און האָט פוגע געווען בכבודו של הרב. ר׳ שלמה האט דאן באשלאסן דאס אויב ס׳וועט אים אונטערקומען א רבנות אין אנ׳אנדערע שטאט, וועט ער פארלאזן סטריזוב. ס׳איז כדאי צו באמערקן אז נאך צוועלף יאר פאר אט דער לעצטער מחלוקת (אין יאר תר״ל) איז ר״ש אויפגענומען געווארן אלס רב אין טארניגראד און איז דארט געווען רב זיבן וואכן און נאכדעם צוריקגעקומען קיין סטריזוב. די הויפט־סיבה איז געווען ווייל זיין מוטער, די לאנצוטער רביצין, האט אף אים גוזר געווען בגזירת כיבוד אם ער זאל נישט פארלאזן סטריזוב. אויך אין יאר תרל״ז האט ער געהאלטן דאביי ער זאל פארלאזן סטריזוב. דאן איז ער אויפגענומען געווארן אלס רב אין סטראפקוב און ווידער איז זיין מוטער געווען געגען דעם. אויסער דעם האָט דער באקאנטער צדיק ר׳ יחזקאל שיניווער אים צוויסן געטאָן דאָס ער וויל אַז איינער פון זיינע קינדער זאלן דארט איבערנעמען דאס רבנות. ר׳ שלמה איז געווען אין סטראפקוב עטליכע וואכן און צוריק קיין סטריזוב. איצט אבער, נאך דעם לעצטן פאל, האט ער באשלאסן פעסט צו פארלאזן דאס שטעטל. אין דער זעלבער וואך וואס ר״ש האט געזאגט אז אויב ס׳וועט זיך אים טרעפן א רבנות וועט ער עס אפנעמען — האט ער דערהאלטן אַ בריוו פון מונקאטש און אויך אַ קאנסענס (אַ כתב רבנות) אף דעם מונקאטשער רבנות. דער רוב בעלי בתים האבן אין געבעטן ער זאל זיי נישט פארלאזן. אויך דער גראף וואלקאוויצקי, דער פריץ פון דער סביבה, האט אים געבעטן ער זאל בלייבן. ער האט געזאגט אז אין סטריזוב האָט מען אים געוואָרפן איין שטיין און ווער ווייסט וויפיל שטיינער מ׳וועט איםווארפן אין אנ׳אנדער ארט ?... דאס אלעס האט נישט געהאלפן. ר׳ שלמה האט פארלאָזן סטריזוב, נאָכדעם ווי ער איז דאָ געווען רב פיר־און־צוואנציק יאר. ער איז געקומען קיין מונקאטש פרשת וירא און יאר תרמ״ב.

מיין פאטער האט מיר דערציילט דאס טראכטענדיק טאמער וועלן זיינע ידידים און חסידים נישט לאזן אים פארלאזן סטריזוב — איז ער אנטלאפן פון איר בסוד סודות, ס׳זאל קיינער נישט וויסן. אויך האט ער אויסגעקליבן א טאג אין וועלכן מיין זיידע, ר׳ שלמה זיזנובער, איז נישט געווען אין דער היים, ווייל ער איז אויך געווען פון זיינע אנהענגער.

צוזאמן מיט ר׳ שלמה׳ן האבן פארלאזט די שטאט זיינע קינדער, די צדיקים: הרב הצדיק ר׳ צבי הירש, דער בעל „דרכי תשובה״, „תפארת בנים״ און נאך ספרים; הה״צ ר׳ משה יהודה לייב פון סטריזוב־סאסוב. צ׳ווישן די וואס האבן פארלזן סטריזוב איז אויך געווען דאס וואונדערבארע קינד חיים אלעזר דער שפעטער באוווסטער גאון און אדמו״ר פון מונקאטש, דער מחבר פון די ספרים „מנחת אלעזר״, שערי יששכר, דברי תורה, אות חיים ושלום און נאך.

ר׳ שלמה איז געווען אַ גאון בנגלה ונסתר און האט איבערגעלאזט פיל חידושים בכתב ידו. צוליב אַ„טעם כמוס״ (א באהאלטענעם טעם) זיינען זיי נישט ערשינען אין דער עפענטליכקייט. אבער זיין זון, דער בעל דרכי תשובה, און זיין איניקל ר׳ חיים אלעזר ברענגען אין זייערע ספרים פיל דברי תורה פון אים.

הרב הצדיק ר׳ אלתר׳ל זאב הורביץ זצ״ל

נאכדעם ווי ר׳ שלמה׳לי האט פארלאזט סטריזוב, האבן זיך געווענדעט צו אים די ראשי־הקהילה און זיינע ידידים מיט דער בקשה ער זאל צוריק קיין סטריזוב און איבערנעמען דאס רבנות. ר׳ שלמה האט אפגעזאגט זייער בקשה. אויך ר׳ משה לייב, דער זון פון ר״ש — צו וועמן מ׳האט זיך געווענדעט שפעטער, נאכ׳ן פאטער׳ס ענטזאגן זיך — האט נישט געוואלט מקבל זיין דאס רבנות. ער האט זאגאר געש־ריבן א גאר שארפן ענטפער אף דער ווענדונג פון די ראשי־הקהלה (דער בריוו איז געווען ביי מיין עלטער־זיידן ר׳ יעקב קאנער). צוליב דעם כבוד פון רב און פון די קהילה ברענגען מיר נישט דעם אינהאלט פון בריוו... דאן האבן די בעלי בתים זיך מתייאש געווען פון זייער האפנונג צוריק־צוברענגען ר׳ שלמה׳ן, אדער וועמן פון זיינע קינדער, און האבן אויפגענומען אלס רב הה״צ ר׳ אלתר׳ל זאב הורביץ, דער זון פון ר׳ אברהם, דעם סענדישעבער רב, וואס איז געווען דער זון פון ר׳ יעקב (ר׳ יעקב׳לי מעליצער), דער זון פון רבי נפתלי ראפשיצער, זכר כולם לברכה.

נאכדעם ווי ר׳ אלתר׳ל איז געזעסן א געוויסע צייט במנוחה, איז געקומען אין שטעטל אריין דער זון פון ר׳ שלמה׳ן, רמ״ל, דער סאסאווער רב. די בעלי בתים — פילענ־דיק זיך שולדיק קייגן ר׳ שלמה׳ן — האבן געוואלט אים מפייס זיין און האבן מקבל פנים געווען דעם סאסאווער רב מיט גרויס כבוד. אבי מורי, ר׳ יוסף דיאמנט, האט מיר דערציילט דאס זיין פאטער, ר׳ שלמה, וואס איז געווען פון די ידידים פון ר׳ שלמה׳ן, האט באזוכט ר׳ משה לייב׳ן און געפרעגט אים צו ער איז געקומען קיין סטריזוב זיין א„שיינער ייד״, אדער — רב ? ר׳ משה לייב, וועלכער איז געווען אנ׳איש צדיק וקדוש, האָט געענטפערט אז ער איז נאר געקומען ווינען אין שטעטל און נישט מער. מיין זיידע האָט געענטפערט : „אויב אזוי, פארזיכער איך אייך מיין פולע הילף און שטיצע. דאָס איז געווען די מיינונג פון פיל בעלי בתים. ס׳איז אבער נישט געווען אַזוי. די פריינד און

חסידים פון ר׳ משה ליב׳לין, זעענדיק דעם גרויסן כבוד וואס מהאט אים צוגעטיילט, האבן אים מפציר געווען ער זאל בלייבן רב אפן ארט פון זיינע עלטערן — — —

ווידער איז אויסגעבראכן א מחלוקת וואס האט זיך געצויגן לאנגע צייטן. ס׳איז פארשטענדלעך אז מיר וועלן דא נישט ברענגען די אלע פרטים פון די מחלוקת. כדאי צו דערציילן אז ס׳איז פארגעקומען א דין תורה פאר דריי רבנים. הרב ר׳ אלתר׳ל האט זיך אויסגעקליבן אלס זיין דיין דעם באוווסטן ר׳ משה׳ל טארנער. רמ״ל האט זיך אויסגעקליבן אלס זיין דיין דעם בערגסאזער דיין און אלס שלישי מכריע האבן זיי גענומען דער באוווסטן גאון, דעם ראוואער רב. דער ראוואער רב און ר׳ משה׳ל טארנער האבן געפסקנט לטובת הרב ר׳ אלתר זאב, אבער דער בערגסאזער דיין האָט נישט געוואָלט אונטערשרייבן דעם פסק דין און איז ארויס מיט א באזונדערן פסק... ס׳איז זעלבספארשטענדלעך אז דאס האט געברענגט צו שארפע מחלוקת׳ן. אין דעם וויכוח האבן אָנטייל גענומען די גדולי הדור; ר׳ שלום מרדכי הכהן, פון בערזאן (דער מהרש״ם), ר׳ יצחק שמלקיס, דער לעמבערגר רב (דער „בית יצחק״) און דער שיניווער רב, רבי יחזקאל האלבערשטאם (וועלכער איז געווען דער ברודער פון רמ״ל שווער, ר׳ ברוך גורליצער!) זענען געשטאנען אף דער זייט פון הרב ר׳ אלתר זאב. דאגעגן א געוויסע צאל אונגארישע רבנים — און נאך זיי דער יינגער רב, דער שפעטערדיקער מונקאטשער רבי, ר׳ חיים אלעזר שפירא האבן געשטיצט דעם פסק דין פון ברעגסאזער דיין, רב איז געבליבן הרב ר׳ אלתר זאב זצ״ל.

די מחלוקת האט זיך געצויגן, מיט קליינע הפסקות, אלע יארן פון רב און נאך זיין פטירה איז זי איבערגאנגען בירושה צו זיין אייניקל הרב ר׳ קלמן הורביץ זצ״ל, הי״ד. זיין געגנער איז געווען הרב ר׳ נחמיה זצ״ל, הי״ד. דער זון פון ר׳ משה לייב׳לין. דער חורבן פון שטעטל אין די צייטן פון דער נאצישער באנדיטישער הערשאפט, האט א סוף געמאכט צו דער מחלוקת און בעלי מחלוקת צוזאמן — — —

אין דעם העברעאישן טייל פון אונדזער ספר, האבן מיר געשריבן פיל פרטים וועגן הרב ר׳ אלתר זאב. אויך דברי תורה פון אים (וואס האט מיר איינגעשיקט זיין אייניקל הרב ר׳ שלמה זלמן פרענקעל, דער וויעלאפאלער רבי אין ניו־יארק, דער זון פון הה״צ ר׳ יוסלי פון סענדישאב זצ״ל הי״ד). אויך ווערן דערמאנט די קינדער פון רב׳

הרב ר׳ אלתר זאב איז נפטר געווארן ערב פסח, תר״ץ. כדאי צו באצייכענען וואס עס ווערט דערציילט וועגן ר׳ אשר׳ל ראפשיצער, דער איידעם פון רבי נפתלי ראפשיצער: ווען דער רבי פון לובלין, ר׳ יעקב יצחק, דער „חוזה״ האט געליינט זיין נאמן אין קוויטל וואס ר׳ נפתלי האט אים געגעבן, האט ער געזאגט: „א שיין קרבן פסח׳ל״ מ׳האט פארשטאנען דעם „חוזה״ס ווערטער ערשט נאכדעם ווי ר׳ אשר׳ל איז נפטר געווארן ע ר ב פ ס ח, תר״ה.

הה״צ ר׳ משה יהודה לייב שפירא זצ״ל

דער זון פון ר׳ שלמה שפירא, איז געווען רב אין זיין יוגנד אין דעם שטעטל בייטש, נאכדעם ווי ער איז דארט געווען עטליכע יאר איז ער אויפגענומען געווארן אלס רב אין סאסוב. שפעטער — ווי מיר האָבן שוין דערמאנט — איז ער געקומען קיין סטריזוב. דא איז ער געווען ביז דער וועלט קריג אין יאר 1914. דאן איז ער אנטלאפן קיין ווין און דארט איז ער נפטר געווארן. זיין זון הרה״צ ר׳ נחמיה האט אים געברענגט קיין מונקאטש ווי מ׳האט אים קובר געווען נעבן זיין פאטער און ברודער זצ״ל. דער מונקאטשער רבי, ר׳ חיים אלעזר שפירא, האט אים זייער ווארעם מספיד געווען, אנהויבענדיק זיין הספד מיט די ווערטער: „ד ו מ ה ד ו ד י ל צ ב י״ — דאס הייסט: דער פעטער, ר׳ משה לייב, איז גלייך צו זיין ברודער ר׳ צבי, דער בעל דרכי תשובה, מיט זיין צדקות און גדלות.

ר׳ משה לייב איז געווען דער איידעם פון הה״צ ר׳ ברוך גורליצער, דער זון פון בעל דברי חיים פון צאנדז. זיין פרוי, הרבנית חנה, האט אים געבוירן איין זון און פיר טעכטער. וועגן זיי — אין העברעאישן טייל פון ספר. רמ״ל איז נפטר געווארן ב׳ מרחשון תרע״ז.

דער נוסח פון זיין מצבה:

פ״נ

אדמו״ר הרב הצדיק הגדול בתורה וביראת ה׳ טהורה חריף ובקי בוצינא קדישא, חסידא ופרישא, עבד ה׳ באמת ובסיגופים רבים ולוחם מלחמת ה׳ להעמיד הדת על תלה ורבים השיב מעון. נר ישראל, ופ״ה, בנש״ק, מו״ה **משה יהודה לייב**, אבד״ש בייטש וק׳ ססוב וק׳ סטריזוב, בהרב הגאון הקדוש, מו״ה **שלמה שפירא זצ״ל**, אבד״ק פה״ק.

יצאה נשמתו בטהרה, ב׳ מרחשון, עזרת לפ״ק.

פון דער צווייטער זייט פון דער מצבה:

היה חתן הה״ג הקדוש מו״ה **ברוך** זצ״ל, אבד״ק גורליץ, בן לאותו צדיק רשכבה״ג (רבן של כל בני הגולה) מצנדז, בעל דברי חיים.

הה״צ ר׳ קלונימוס קלמן הורביץ זצ״ל, הי״ד

ווען הרב ר׳ אלתר זאב איז נאך געווען בחיים האט ער געזאגט דערפאר אז זיין אייניקל, דער זון פון זיין זון, ר׳ חיים יהודה, הרב ר׳ קלמן, זאל זיין זיין נאכפאלגער, לאחר מאה ועשרים שנה. היות דאס א גרויסער טייל פון די בעלי־בתים זענען געווען קייגן דעם, איז ווידער געווען מחלוקת אין שטעטל, וועלכע האט זיך געצויגן אויך נאך הרב ר׳ אלתר׳לס פטירה. אַ גרויסער טייל פון די בעלי בתים האָבן געוואלט ר׳ נחמי׳ן פאר רב. ס׳זענען פארגעקומען וואלן און הרב ר׳ קלמן איז געעוועלט געוואָרן, נאר זיינע

געגנער האָבן געטענה׳ט אז די וואלן זענען נישט געווען כשר׳ע. בכל אופן: אפיציעל איז הרב ר׳ קלמן געווען אנערקענטער רב. פאקטיש האבן די אנהענגער פון הרב ר׳ נחמיה געהאלטן אים פאר מרא דאתרא. דעם אמת זאָגנדיק זענעןביידע רבנים געווען יראי השם און גאר לייטישע יידן. הרב ר׳ קלמן איז געווען אנ׳ענו ושפל רוח און אויך דער סאסאווער רב. נישט זייער שולד איז עס געווען וואס זיי האבן איבערגענומען „בירושה״ א מחלוקת...

ווען די נאצים זענען געקומען אין שטעטל איז הרב ר׳ קלמן אנטלאפן קיין מזרח גאליציה און כאטש ער האט געלעבט אין גרויס נויט און ארימקייט, האט ער אויך געטראכט צו העלפן זיינע שטאָט־מענטשן. אזוי האט ער געדענקט אויף דעם שרייבער פון די שורות. זייענדיק אין סיביר אלס פאראורטיילטער צו צוואנגס ארבעט — מיט נאָך הונדערטער יידן — האָב איך אַ טאָג פאר ערב פסח דערהאלטן פון הרב ר׳ קלמן אַ פעקל מצות, אַ קילו, און 250 גראם רוזינקעס אף פסח. פון דעם ביסל מצות האבן יידן יוצא געווען מצוות אכילת מצה, די ערשטע סדר נאכט, און פון איבריקן האב איך געלעבט גאנץ פסח „ברווח״...

הרב ר״ק איז אומגעקומען על קדוש השם הי״ד. זכותו תגן על שרידי העיירה ועל כל ישראל קדושים.

הה״צ ר׳ נחמיה שפירא זצ״ל הי״ד

הרב ר׳ נחמיה איז געווען א מענטש מיט זעלטענע מעלות. אין דער רשימה: „ר׳ נחמיה רופט ממעמקים״: שרייבן מיר באריכות וועגן אים. דא גיבן מיר בקיצור די וויכטיקסטע פרטים. ער איז געבוירן, צו זיין פאטער ר׳ מ״ל און מוטער, חנה, די טאכטער פון ר׳ ברוך גורליצער, אין יאר תרל״ד. שוין אלס קינד איז ער געווען געלונגן און שארפזיניק. אַלט זייענדיק אכט יאָר איז ער געוואָרן דער חתן פון נחמה טילא, די טאָכטער פון ר׳ ישעיה הירץ פון דינוב, דער זון פון ר׳ דוד׳ל דינובער. ר׳ ישעיה הירץ איז אויך געווען א שוואגער פון ר׳ שלמה שפירא, דער זיידע פון ר׳ נחמיה׳ן. ר״נ איז געווען אַ גדול בתורה ויראה. האט מחבר געווען הגהות און ביאורים אף דעם ספר „תורת הרמ״ל השלם״. אַ קורצע צייט האָט ער געלערנט ביי זיין פעטער ר׳ צבי הירש, דער בעל „דרכי תשובה״, זכר כולם לברכה.

ר״נ איז געווען רב אין סאסוב ביז צום אויסברוך פון ערשטן וועלט קריג. פון דארט האט ער געפליכטעט קיין ווין צוזאמען מיט זיין משפחה. נאָך דער פטירה פון זיין פאטער, האט ער זיך באַזעצט אין סטריזוב און געווען אין שטאט ביז איר אונטערגאנג. ר״נ איז אומגעקומען צוזאמען מיט אלע סטריזובער, הי״ד.

וועגן די קינדער פון ר׳ נחמיה — אין דעם העברעאישן טייל פון ספר.

סטריזובער דיינים

געוויס זענען געווען דיינים אין סטריזוב אין די פרי־ערדיקע דורות. אונדז זענען באוווסט נאר דריי דיינים. דער ערשטער, ר׳ **יוסף מרדכי וױנער** זצ״ל. ער איז געווען דיין אין די צייטן פון ר׳ שלמה׳לי שפירא און שפעטער אין די צייטן פון הרב ר׳ אלתר זאב הורוויץ זצ״ל. ר׳ **יוסף מרדכי** איז געווען מפורסם אלס גרויסער למדן און אַ צדיק תמים. אַ דאנק זיין איינפלוס איז ר׳ שלמה שפירא געווארן אַ חסיד ותלמיד פון רבי חיים האלבערשטאם זצ״ל, דער צאנזער צדיק. פון די קינדער פון ר׳ יוסף מרדכי זענען מיר באוווסט: ר׳ דוד ווינער, איינער פון די איידעלשטיינער פון שטעטל. ס׳ווערט וועגן אים דערציילט אין העברעאישן טייל פון ספר, דער צווייטער זון ר׳ ישכר בער, א תלמיד חכם וירא שמים. מ׳האט געזאגט וועגן אים אז ער איז א קדוש מבטן (הייליג פון דער מוטער׳ס בויך). ער האט געוווינט אין ברעזוב, זיינע טעכטער: נחמה די פרוי פון ר׳ לייבאלי שוחט, פרידמן. ברכה, די פרוי פון ר׳ יעקב׳לי שיף, איש צדיק ותמים; אלע האבן געהאט קינדער (אַ חוץ ר׳ ישכר דוב) ,וועלכע זענען כמעט אלע אומגעקומען. הי״ד. נאָך אַ טאכטער פון ר׳ יוסף מרדכי׳ן האב איך געזען אין פראנקרייך אין יאר תשי״ג. אויך איז לעבן געבליבן אַ זון פון ר׳ דוד ווינער.

דער צווייטער דיין איז געווען ר׳ **אלתר עזרא זידמן** אַ גרויסער חריף. ער איז געווען דיין אין די צייטן פון הרב ר׳ אלתר זאב. פון זיינע קינדער: ר׳ משה מאיר; חנה, די פרוי פון ר׳ וואלף דייטש — איינער פון די קלוגסטע יידן אין שטעטל; שרה, די פרוי פון אלעזר ווייס; ליבא (לימאנוב) מלכה (ריישא); טויבא; אסתר אדלער (פיל־זנא);

נאכדעם ווי ר׳ אלתר עזרא איז נפטר געווארן, איז דאס שטעטל געווען א לענגערע צייט אָן א דיין. ס׳איז שווער געווען אויסצוקלייבן אַ דיין נאך די פריערדיקע דיינים. אויסער דעם זענען אויך געווען דיינים וואס האָבן מורא געהאט אנצונעמען דעם פאסטן אין אַ שטאָט ווו ס׳איז געווען א רבנות מחלוקת... סוף כל סוף איז אויפגענומען געווארן אלס דיין רבי יעקב שפאלטער פון איליטש. ער איז געווען אַ גרויסער חריף ובקי און א בעל סמכא אין הלכות. זיין שיטה איז געווען מקיל צו זיין. און דאס האָט ארויס גערופן מחלוקת ביי געוויסע קרייזן און בעיקר איז געווען געגן דעם הרב ר׳ נחמיה שפירא.

ר׳ יעקב, זיין פרוי און זיינע קינדער, זענען אלע אומגעקומען הי״ד. בחסדי השם איז געבליבןביים לעבן זיין אייניקל אפרים דער זון פון זיין זון, און לעבט דא אין ישראל.

ס׳זענען נאָך געווען אין סטריזוב בני עליה, גרויסע לייט און למדנים, וואס זענען נישט געווען פון „כלי קודש״, אבער זיי האבן פארנומען אַ גרויס אָרט אין שטעטל. מיר שרייבן וועגן זיי אין העברעאישן טייל פון ספר.

סטריזוב און איר´ע יידן

יצחק בערגלאס

מיין היימשטאט

סטריזוב ביים טייך ווייסלוק, אַ קליין שטעטל אין מיטלגאליציע ביי דער באַנליניע ריישא—יאסלא. פאר פרעמדע זאגט דער נאמען ווייניק, אבער פאר אונז איבערגעבליבענע, וועלכע האבן דארט דורכגעלעבט זייער יוגנט און איבערגעלאזט טייערע: עלטערן, ברידער און שוועסטער, פרויען און קינדער, וועלכע זיינען אכזריותדיק געהרגעט געווארן, בלייבט איר זכרון אייביג. ביי אַ סך פון אונז איז ער אויך פארבונדן מיט דורות פון אבות וועלכע האבן דארט געלעבט הונדערטער יארן און פון אלץ איז קיין זכר געבליבן.

ווען די ערשטע יידן האבן זיך באזעצט אין סטריזוב ווייסן מיר ניט. אלע אלטע דאקומענטן פון דער קהילה, וועלכע האבן זיך געפונען אין קהל־שטיבל פון שול אדער אין דעם פרימיטיוון ארכיוו אויף דעם שול־בוידעם זיינען פארברענט געווארן בשעת דער גרויסער שריפה אין יאר 1895 ווען ס׳זיינען פארברענט געווארן אלע הייזער פון צפון און מערב זייט פון מארק צוזאמען מיט דער גרויסער צאל יידישע געוועלבער. דאמאלסט איז אויך פארברענט געווארן דער שינדלדאך פון שול, דער געבויטער בית־מדרש, וועלכער איז געשטאנען דערביי, און אלץ וואס איז געווען אינעווייניג. געבליבן זיינען נאר די דיקע מויערן פון בנין. מיר ווייסן נאר אז די שול שטייט בערך 400 יאר. אויף דעם אלטן בית עולם, וועלכער איז נאענט צו דער שול, זיינען געווען מצבות פון עטלעכע הונדערט יאר און אזוי זיינען אויך אלט געווען די ריזיגע דעמבעס וועלכע זיינען אודאי געפלאנצט געווארן נאך דעם ווי דער ארט איז געהייליגט געווארן אויף אַ בית קברות.

אין פוילישע קוועלן איז די שטאָט דערמאנט אלס ישוב שוין אין צענטן יארהונדערט און אין סוף פון דרייצענטן יארהונדערט האָט זי באקומען דאָס רעכט פון אַ שטאט (מאגדעבורגער רעכט). יידן ווערן אין די זעלבע קוועלן דערמאנט ערשט אין זעכצנטן יארהונדערט.

בעלי־בתים פון שטאט זיינען ביז אין די לעצטע צייט געווען פוילישע אדעליגע פון פארשידענע משפחות, אַ זון אדער איידים נאך אַ טאטן ביז צום אנהויב פון צוואנציגסטן יארהונדערט, ווען די לעצטע פון זיי, די משפחה וואלקאביצקי זיינען נור געבליבן ביי זייערע גיטער — אלס גלייכבארעכטיגטע בירגער פון שטעטל.

די שריפה אין יאר 1895 האָט פאראָרעמט אַ גרויסן טייל פון די סטריזובער יידן וועלכע זיינען ערשט אויפגעריכט געווארן ווען מ׳האָט געבויט די באַנליניע ריישע—יאסלא און סטריזוב איז געווארן אַ קרייז־הויפטמאנשאפט און דערמיט אַ אדמיניסטראטיווער און האנדלסצענטער פון די נאנטע שטעטלעך: פריסטיק, צודעץ און ניעבילעץ, 50 דערפער און אַ סך ערטער פון שכנותדיגע באצירקן. די באפעלקערונג וועלכע האָט געציילט בערך 3000 נפשות איז באשטאנען האלב פון יידן און האלב פון פאליאקן. בשעת דער רעגירונג פון פויערנפירער ווינצענטי וויטאס אין פוילן האט מען פאראייניגט מיט דער שטאט די צוויי אגרארישע פארשטעט, וועלכע זיינען ביז דאמאלס געווען אַ באזונדערע דארפסגעמיינדע, כדי צו שאפן אַ מאיאריטעט פאר די פאליאקן און פון דאמלסט אָן זיינען די יידן געווען אַ דריטל איינוווינער פון שטעטל, וועלכס האָט שוין געציילט באלד 5000.

די פרנסות פון פאליאקן און יידן

די פאליאקן פון די פארשטעט זיינען געווען פויערן און די שטעטישע — על פי רוב באאמטער, סוחרים און בעלי מלאכה, אבער אויך זיי האבן אינטענסיוו באארבעט זייערע פעלדער און גערטנער.

די יידן זיינען געווען בעיקר סוחרים, אַ טייל בעלי מלאכה און ווייניגע פון פרייען בארוף. אַ ביסל גישעפטן זיינען געווען גרויסע און זייערע אייגנטימער — עשירים, לויטן סטריזובער מאסשטאב, צווישן זיי אויך אלטע איינגעווארצלטע פון דורות, אבער דער רוב זיינען געווען מיטעלע און קליינע געוועלבלעך. אַ גרויסער טייל יידן זיינען געווען יריד־פארער און דארפגייער. די דארפגייער זיינען כמעט יעדן טאג געגאנגען אין דאָרף אריין יעדער אין „זיינעם" — מיטגענומען אַ ביסל סחורה, און צוריקגעבראכט פון דארט דארפפראדוקטן. די יארידפארער זיינען אַ גאנצע וואך, חוץ דינסטיק און פרייטיק געפארן אויף ירידים אין די ארומיקע שטעטלעך. דינסטיק איז געווען אַ יריד אין סטריזוב, און דאמלסט זיינען געקומען קיין סטריזוב די יארידפארער פון די אַרומיקע שטעטלעך. פרייטיק איז ערב שבת און עס איז אויך געווען אַ קליינער יריד אין שטעטל.

די בעל־מלאכה׳ס האבן זיך מתעסק געווען אין „יידישע" מלאכה׳ס — לויטן גאליציאנער מנהג. ס׳זיינען געווען

שניידער, זייגערמאכער, בלעכער, קצבים, בעקער, פריזירער, א איינבינדער אַ.ד.ג. יידישע ארבייטער זיינען כמעט ניט געווען ווייל ס׳זיינען ניט געווען קיין פאבריקן חוץ איין זעגווערק וועלכע האט געהערט צו יידן אבער די ארבייטער זיינען געווען גוים. ס׳זיינען נור געווען זעלבסטשטענדיקע בעלי עגלות, עטלעכע טרעגער און וואסערטרעגער.

פון פרייע „בארופן זיינען געווען יידישע אַדוואקאטן, איינער אדער צוויי דאקטוירים, אַ צאנדאקטאר און טיילמאל אַ באאמטער. די אלע זיינען אבער געווען אריינגעפארענע, ווייל די פרומע סטריזובער יידן האבן זייערע קינדער ניט געלאזט ווייטער לערנען נאָך דעם ענדיקן די פאלקסשולע כדי זיי זאלן ניט אוועק פון פרומען ווע״ג.

אַ קליינער טייל יידן האבן זיך מפרנס געווען פון „יידישע״ פרנסות ווי: דער שטאט רב, דער סאסאווער רב, די דיינים, שוחטים, שמשים און מלמדים. די דיינים האבן על פי רוב געהאט נעבן פרנסות אין וועלכע ס׳האבן עוסק געווען זייערע פרויען. דאס זעלבע אויך די שמשים און אַ טייל פון מלמדים וועלכע זיינען געווען קליינע סוחרים, און כדי משלים צו זיין זייער קנאפע פרנסה האבן זיי געלערנט אין בית מדרש מיט עטליכע יונגע בחורים, וועלכע זיינען שוין ארויס פון חדר. אַ נעבן פרנסה איז אויך געווען פאר מאנכע שדכנות און חזנות, ווען זיי פלעגן ארויספארן אין די דערפער אלס בעלי־תפילות אין די ימים נוראים. ס׳זיינען געווען אין שטאט אויך ארעמע, וועלכע האבן ווייניק פארדינט און זיינען אונטערשטיצט געווארן פון אנדערע, אויך אזעלכע וועלכע האָבן גילעבט פון נדבות, אבער קבצנים וועלכע זיינען געגאנגען איבער די הייזער זיינען בכלל ניט געווען. דער רוב סטריזובער יידן זיינען געווען סאליד און אנשטענדיג אין מסחר און מלאכה, שווער געארבייט אויף פרנסה כדי ווי מעגלעך נישט באנקראטירן.

אין שטאט האבן געהאט פרנסה אויך פרעמדע יידן, רייזענדער, ירידפארער, סופרי־סת״ם, חזנים, דרשנים מחברים פון תורה ספרים, מוכרי ספרים, פאך — שדכנים און קבצנים פון פארשידענע מדרגות. ס׳פלעגן אויך קומען יידישע קונצמאכער, גאסנזינגער, קאטרינשציקעס א.א.וו. אפטמאל האט מען זיך דערוואוסט אז זיי זיינען יידן, נאר ווען זיי זיינען נאך זייער ארבייט געקומען אין בית מדרש זיך אנווארמען אדער כדי צו קומען צווישן יידן.

צווישן די פרעמדע יידן זיינען געווען אזעלכע וועלכע פלעגן קומען אפט אין שטאט און זיינען געווען באקאנט און איינגעלעבט ווי היימישע.

די גייסטיקע און אדמיניסטראטיווע פירער פון דער קהילה

דאָס זיינען געווען דער שטאָט־רב, דער סאסאווער רב און איבעריקע „כלי קודש״, דער קהילה ראט מיט דעם ראש הקהל.

דער רב

אין סטריזוב זיינען אין משך פון דורות געווען באקאנטע רבנים וועלכע האבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייערע ספרים און אין דער חסידישער וועלט. איינער פון זיי איז געווען דער רבי ר׳ הערש מלך שאפירא פון דינוב, דער שאפער פון דער דינובער שושלת. נאך עם איז געווען דער רב זיין זון ר׳ אלעזר, וועלכער איז געווארן לאנצוטער רב און אויף זיין ארט איז געווען רב אין סטריזוב זיין זון ר׳ שלמה׳לע. ר׳ שלמה׳לע איז געווען רב אין סטריזוב אין דער צווייטער העלפט פון נײַנצענטן יארהונדערט און איז אוועק פון שטעטל כדי צו איבערנעמען די רבנות אין מונקאץ, אַ באקאנטע יידישע שטאט אין קארפאטארוס. ווען ער איז אוועק האט ער ניט איבער געלאזט קיינעם פון זיינע זין אין שטאט און ווען ער איז שפעטער געקומען פון מונקאץ כדי מסדר זיין דם יינגערן זון ר׳ משה לייב אלס סטריזובער רב, האט ער שוין געטראפן די רבנות פארנומען פון יונגן רב ר׳ אלתר זאב הורוביץ, אַ זון פון שענדישובער רב. ר׳ שלמה׳לע איז ניט געלונגען צו באקומען די רבנות פאר זיין זון, וועלכער האט זיך טראצדעם באזעצט אין סטריזוב, און דאמלסט האט זיך אנגעהויבן אַ מחלוקת וועלכע האָט געדויערט ביז די לעצטע טעג פון דער קהילה.

ר׳ אלתר זאב, וועלכער איז געווען א אייניקל פון ראפטשיצער רבין, האָט זיך געפירט אלס רבי, מקדיש געווען אַ סך צייט צום לערנען און אַ סך כח צום דאווענען בציבור, ער האט כסדר אליין געדאוונט פארן עמוד און ארגאניזירט גוטע אונטערהאלטערס. ר׳ אלתר זאב האָט אויך זייער אבגעהיט דעם כבוד פון מרא דאתרא. חוץ דער געגנערשאפט פון ר׳ משה לייב׳ס חסידים האָט ער אויך געהאט מתנגדים, סתם בעלי ביתים. ארום דער מחלוקת צווישן די רבנים האט זיך געפירט דאס לעבן אין שטעטל בערך 50 יאר.

ר׳ אלתר זאב איז נפטר געווארן אין יאר תר״ץ און געקומען צו קבורה אין סטריזוב. אין שטאט האט מען געזאגט אז אין סטריזוב ליגט ניט קיין רב און ר׳ אלתר זאב זצ״ל איז דער ערשטער. אויף זיין קבר האט מען אויפגעשטעלט א אוהל און ווען מ׳האָט אין דער צייט פון דער מלחמה ארויסגעריסן די מצבות פון בית עלמין האט אַ קליינער הויפן ציגל פון צערשטערטן אוהל געוויזן וואו ס׳איז דער קבר פון רב.

נאך זיין פטירה איז געווארן רב זיין אייניקל ר׳ קלונימוס קלמן הורוביץ וועלכער איז געווען דער לעצטער רב אין

סטריזוב. ער איז געווען אַ שטילער, ענודיקער יונגער מאַן, פרום ווי זיין זיידע און צוגענגליך צו יעדן מענש. אין אנהויב פון זיין רבנישן וועג האט ער זיך באטייליגט אין עפנטליכע און צדקה אקציעס. נאך דעם אריינקומען פון די דייטשן אין סטריזוב איז ער אוועק אויף די רוסישע זייט און געוווינט אַ צייט אין לעמבערג. ער איז ניט פארשיקט געווארן דורך די רוסן אין יאר 1940, האט גענומען אַ סאוויע־טישן פאספארט און געווינט שפעטער צוזאמען מיט אַ סך פליטים אין ראהאטין. פון דארט האָט ער געהאלפן מיט שפייזפאקעטן סטריזובער פארשיקטע. אין ראהאטין איז ער פארבליבן ביז די דייטשן האבן פארנומען מזרח־גאליציע און איז אומגעקומען אויף קידוש השם צוזאמען מיט די 6 מיליון יידישע ברידער.

ר׳ קלמן האָט משלים געווען מיט כבוד די לאנגע קייט פון סטריזובער רבנים. זיין פאָטער ר׳ חיים יהודה הורוביץ, דער זון פון ר׳ אלתר זאב וועלכער האט אין דער לעצטער צייט געווינט אין ריישא, איז געשטארבן פון הונגער צוזאמען מיט זיין פאמיליע אין אַ בונקער וואו זיי האבן זיך אויסבאהאלטן.

דער סאסאווער רב

דער רב ר׳ משה לייב שאפירא, גערופן דער סאסאווער רב, דער זון פון ר׳ שלמה, וועלכער איז אוועק פון סטריזוב קיין מונקאץ׳, האט צוריקגעלאזט זיין זון ר׳ נחמיה אין סאסאוו און זיך באזעצט אין סטריזוב. ס׳איז אים ניט געלונגען צו ווערן רב אין שטאט און האט געלעבט אלס רבי ווי אַ סך אַ זעלכע אין גאליציע. אונטערשטיצט האָבן אים אַ גרויסער טייל סטריזובער יידן און אַ סך אונגארישע יידן — חסידים פון זיין פאטער. נאך דער שריפה האט ער אויפגעשטעלט אַ שיין הויז מיט אַ דאוונשטוב און שפעטער אַ שיינע קלויז, וואו ס׳האבן געדאוונט אזויפיל יידן ווי אין שכנותדיקן שטעטישן בית מדרש.

ער איז געווען אַ למדן, אַ גוטער בעל תפילה און בעל־קורא, אויך ווייט באקאנט אַלס מומחה אין פראגן פון מילה. ער האט געפירט טישן אלס רבי, „שלש סעודות" אין קלויז און זיינע חסידים זיינען אים געווען שטארק איבערגעבן.

בשעת דער רוסישער אינוואזיע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער אוועק מיט זיין משפחה קיין ווין. ער איז דארט נפטר געווארן און געקומען צו קבורה אין מונקאץ׳ נעבן די קברים פון זיין פאטער ר׳ שלמה׳לע און זיין ברודער ר׳ הערש. זיין פרוי, די רביצן חנה, די טאָכטער פון ר׳ ברוך האלבערשטאם פון גארליץ און אַ אייניקל פון באקאנטן סאנדזער רבין ר׳ חיים האלבערשטאם, איז צוריקגעקומען קיין סטריזוב און די נאהענטסטע מענשן האבן געפירט די טישן שבת און יום־טוב כדי אַלץ זאל זיין גרייט צום קומען פון איר זון ר׳ נחמיה.

ר׳ נחמיה׳לע וועלכן מ׳האט אויך גערופן דער סאסאווער רב, האט זיך אויפגעהאלטן עטלעכע יאר נאך דער מלחמה אין ווין, וואו ער איז געווען אַ מוהל אין שפיטעלער. צום סוף איז ער געקומען קיין סטריזוב און איבערגענומען דאס הויז און די קלויז פון זיין פאטער. אויך אים האבן אונטערשטיצט די מונקאצער חסידים אין סטריזוב, אבער זיין לאגע איז שוין געווען שווערער ווייל ס׳האט אים געפעלט די אונטערשטיצונג פון די אונגארישע יידן, וועלכע זיינען דאמאלסט שוין געווען בירגער פון 3 אנדערע לענדער: צעכאסלאוואקיע, אונגארן און רומעניע. דאגעגן האט ער געהאט די אונטערשטיצונג פון קוזין, דעם באקאנטן מונקא־צער רבין ר׳ חיים אלעזר, דעם זון פון ר׳ הערשל. ר׳ חיים אלעזר פלעגט כמעט יעדן יאר באזוכן ר׳ נחמיה׳לן אין סטריזוב, האט שבת געפירט טישן אין קלויז און דערמיט מחזק געווען זיינע פריינד.

ר׳ נחמיה איז געווען ענליך צו זיין פאטער, האט געדאוונט פארן עמוד און געלייענט, ניט קוקנדיק וואס ער האט ניט געהאט קיין שטארק קול. ער האט געהאט די פייהיגקייט זיך באפריינדן מיט מענשן און איז דורכדעם געווען באליבט ביי דעם רוב מענשן אין שטאָט, אפילו ביי זיינע געגנער וועגן רבנות. ווען ער איז געווען אין אמעריקע האָט ער משפיע געווען אויף סטריזובער יידן צום גוטן און זיי האבן געשלאסן די געשעפטן שבת און יום־טוב.

ווען ר׳ נחמיה איז געקומען פון ווין קיין סטריזוב איז ווידער שטארקער געווארן די מחלוקת, ווייל דאס איז געווען אויף דער עלטער פון ר׳ אלתר זאב און ער האט געשטרעבט אז די רבנות זאָל אריבערגיין צו זיין אייניקל ר׳ קלמן, וועלכער איז אויך צום סוף געווארן רב אין שטאט.

ר׳ נחמיה איז ניט אוועק פון סטריזוב פאר דעם אריינ־קומען פון די דייטשן. האט געווינט אין אנהויב אין פרעמדע דירות פון זיינע חסידים אבער שפעטער איז ער צוריק אריין אין זיין דירה. ער מיט זיין משפחה זיינען געווען די לעצטע וועלכע מ׳האט ארויסגעיאגט פון סטריזוב. אין ריישער געטא האָט מען זיי ניט געזען און מיר ווייסן ניט וואו זיי זיינען אומגעקומען אויף קידוש השם.

חוץ די צוויי דיינים ר׳ יוסף מרדכי ווינער וועלכער האָט געלעבט ביז פאר דער ערשטער וועלט מלחמה און ר׳ אלתר עזרא זידמאן, וועלכער האט געלעבט ביז נאך דער מלחמה, האט געווינט אין שטאט אַ ייד וועלכער איז געווען אנ׳אויסנאם פון אנדערע. דאס איז געווען ר׳ יצחק אייזיק האללעס, גערופן ר׳ אייזיקל, פון דער באקאנטער משפחה אין שטאט. ער האט זיך ניט מתעסק געווען מיט שום וועלטלעכע זאכן, נאָר אין תורה און תפילה און האָט געפסקנט שאלות אזוי ווי די דיינים. די סטריזובער יידן האבן זיך צו אים באצויגן ווי צו אַ דיין און אַ הייליקן. ער איז געשטארבן יונג אין יאר עת״ר.

דער לעצטער דיין אין שטאט איז געווען ר׳ יעקב שפאלטער. די לעצטע שוחטים: ר׳ לייבל פרידמאן הכהן,

אַ אײדים פֿון דײַן ר׳ יוסף מרדכי צוזאַמען מיט זײַן זון ר׳ חיים, און ר׳ מענדל רוזן, דער זון פֿון ר׳ יוסף הערש רוזן. ר׳ מענדל און ר׳ חיים זײַנען דערצויגען געוואָרן אין סטריזוב און געלערנט אין אונזער בית מדרש. אַלע זײַנען אומגעקומען אויף קדוש השם.

די קהילה פֿאַרוואַלטונג

די אויפֿגאַבע פֿון די ראשי הקהל איז געווען צו פֿירן אַלע ענינים פֿון דער ייִדישער קהילה. די הכנסות פֿון דער פֿאַרוואַלטונג זײַנען געווען פֿון שחיטה געלד פֿון עופֿות און בהמות, צימפּלשטײַער וועלכע איז געווען צוגע־פּאַסט צום רעגירונגסשטײַער, אבצאַל ביים שטאַרבן פֿון אַ קהילה מיטגליד לויט די פֿאַרמעגנספּאַרהעלטניסע פֿון פֿאַרשטאָרבענעם, — מ׳האָט אויך גענומען אין חשבון זײַן פֿאַרהאַלטן אין צדקה — און פֿאַרשידענע אַנדערע הכנסות.

אַלע קהילה אַנגעשטעלטע האָבן באַקומען געהאַלט. דער בית מדרש און שול האָבן זיך אַליין אויסגעהאַלטן דורך נדרים פֿון די מתפּללים און גאָר גרויסע הוצאות האָט געדעקט די קהילה פֿאַרוואַלטונג. דאָסזעלבע איז געווען ביים קהילה באָד וואו די קלײנע הוצאות זײַנען געדעקט געוואָרן פֿון אבצאַל פֿון די באַזוכער.

די דרײַ ראשי הקהל פֿון סוף דעם נײַנצענטן און אָנהויב פֿון 20 יאָרהונדערט זײַנען נאָך געווען פּראָפּינאַטאָרן נאָענטע צום פּריץ. דער ערשטער ר׳ זלמן מאַרער, דער צווייטער ר׳ יעקב קאַנער, דער שטאָט־גביר פֿון דער באַקאַנטער מיוחסדיקער משפּחה, און דער דריטער ר׳ הערש בראַוו, וועלכער איז געקומען קיין סטריזוב פֿון שטעטל טוחוב און אויסגעדונגען ר׳ יעקב קאַנער די פּראָפּינאַציע. אין דער צײַט פֿון ר׳ הערש בראַוו האָט מען אויפֿגעלייזט דאָס פּראָפּינאַציערעכט און אויך די קהילה־פֿאַרוואַלטונג האָט מען אָנגעהויבן פֿירן דעמאָקראַטישער. צוזאַמען מיט אים האָבן מיטגעאַרבעט אין דער פֿאַרוואַלטונג זײַן שותּף ר׳ אברהם קעה, מײַן פֿאָטער ר׳ ברוך בערגלאַס, ר׳ וואָלף דויטש, ר׳ משה דיאַמאַנט, ר׳ אַלתר נעכעמיע, ר׳ דוד דעמביצער און אַנדערע, און אַלס שטילער יועץ האָט געאַרבעט מיט זיי ר׳ פֿײַבל אַדעסט, וועלכער איז אָפֿיציעל געווען אַ קהילה אַנגעשטעלטער אַלס אַדמיניסטראַטיווער משגיח פֿון זײַט דער קהילה אין שטעטישן שחיטה הויז. פֿאַר דער ערשטער וועלט מלחמה איז געשטאָרבן ר׳ וואָלף דויטש און בשעת דער מלחמה ר׳ הערש בראַוו און ר׳ אברהם קעה. ראש הקהל איז געוואָרן ר׳ אברהם טענצער וועלכער האָט צוזאַמען מיט די אַלטע געבליבענע מיטגלידער פֿון דער פֿריהערדיקער פֿאַרוואַלטונג געפֿירט די קהילה אין דער שווערער איבערגאַנגסצײַט ביים פֿאַלן פֿון דער עסטרײַ־כישער מאָנאַרכיע און דעם אויפֿשטײַן פֿון נײַעם פּוילן, ווען ס׳זײַנען פֿאָרגעקומען אונרוהען און פּאָגראָמען קעגן ייִדן צוזאַמען מיט דעם בלוט־בלבול. נאָך אים פֿלעגן זיך

בייטן מיט דער שטעלע פֿון ראש הקהל ר׳ יעקב גרינבלאַט און ר׳ מיכל שיף, בײדע פֿיִהיגע און ענערגישע מענשן. ר׳ יעקב גרינבלאַט איז געווען אַ שטאַרקער געגנער פֿון רב, און ר׳ מיכל שיף — זײַן געטרײַער אָנהענגער. לויט דעם וועלכע פּאַרטײַ איז גראַד אַרויס שטאַרקער אין געראַנגל וועגן רבנות, איז אײנער פֿון די צוויי דערמאָנטע געווען ראש הקהל. דער לעצטער ראש הקהל אין סטריזוב איז געווען ר׳ העשל דיאַמאַנט, אַ יונגער מאַן פֿון דער באַקאַנטער פֿאַרצווײַגטער משפּחה אין סטריזוב און דער געגנט. ער איז געווען אַ סימפּאַטיקער פֿון ציוניזם, אַ גראַדער מענש וועלכער איז געווען נייטראַל אין מחלוקת צווישן די רבנים. דורכדעם

ר׳ אַלתר נעכעמיע
דער פּאָליטיקער שטעטישער עסקן

איז אין זײַן תּקופֿה אַלס ראש קהל ביז צום אויסברעכן פֿון דער מלחמה, קלענער געווען די שפּאַנונג אין די מחלוקת פֿון שטעטל. ער איז אַוועק פֿון סטריזוב אײדער די דײַטשן זײַנען אַרײַן אין שטאָט, שפּעטער פֿאַרשיקט געוואָרן דורך די סאָוויעטישע מאַכט און לעבט הײַנט אין אַמעריקע.

דער גײַסטיקער כאַראַקטער און דאָס לעבן פֿון דער קהילה

די סטריזובער ייִדן זײַנען געווען אין אַלגעמײַן פֿרומע, חסידים, אָבער קײַן פֿאַנאַטיקער, אַזוי אין באַצוג צו די „פֿאָרטגעשריטענע" — על פּי רוב ציוניסטן — ווי אויך די חסידים צווישן זיך. ס׳זײַנען געווען אין שטאָט חסידים פֿון פֿאַרשידענע רביים, די שטאַרקסטע און אַמבעסטן אָרגאַ־ניזירטע זײַנען געווען די ריזינער חסידים.

אין לעבנסשטײַגער פֿון די סטריזובער ייִדן זײַנען פֿאָר־געקומען ענדערונגען אין לעצטן יאָרהונדערט, אָבער פֿרום איז די שטעטל געווען ביז צום סוף. זיי האָבן אויך געלעבט באַשײדן און שפּאָרזאַם, און דורכדעם האָבן זיי געקענט אויסהאַלטן די קאָנקורענץ פֿון די גויים, די אײגענע צווישן זיך אין די שווערע פּרנסה באַדינגונגען בכלל.

די שבתים און ימים טובים

ווי געזאגט, האבן די יידן אבגעהיט די שבתים און ימים טובים, וואָס האָט זיך שטארק אנגעזען אין שטעטל, ספעציעל דורכדעם וואס די יידן האבן געוווינט אין מארק און ארום אים. פרייטיק איז געווען אהאלבער יריד און טראָץ־דעם איז גוט קאָנטיק געווען די הכנות צו שבת ביי די יידן, און שבת איז געווען שטיל, ווייל פויערים פון דער געגנט זיינען כמעט ניט געקומען אין שטאט אריין. אויך יעדער יום־טוב האט זיך אנגעזען לויט זיין כאראקטער.

פאר פסח דאס באקן די מצות און אהיים טראגן צו די בעלי ביתים אויף אַ שטאנג אין צווייען ווי די יידישע מרגלים אין דער צייט פון משה רבנו די ווינטרויבן. די נאכט פון סדר האט מען געהערט פון יעדער שטוב דאס לייענען פון דער הגדה, און אַ גאנצע וואך האט מען געזען נאכגיין אַ שומר — על פי רוב אַ קינד — דעם גוישן וואסערטרעגער ווען ער האט געבראכט דאס וואסער פון ברונען.

ל״ג בעומר זיינען די קליינע יינגלאך ארויסגעגאנגען אין פעלד אין באגלייט פון דעם באהעלפער, יעדער מיט אַ בויגן, וועלכן מ׳האט געמאכט פון האלצשינדלען, און די גרעסערע האבן אויך געשאסן מיט שוסקאפסלען. שבועות איז געווען ענלאך צו יעדן שבת און נאר דאס גרינס מיט וועלכן ס׳זיינען געווען באפוצט די הייזער, איז געווען דער סימן פון דעם יום טוב.

תשעה באב פארנאכט צום לייענען פון דער מגילת איכה און די קינות, איז גוט קאנטיק געווען די טרויער שטימונג, און צומארגנס פארנאכט, ווען די מידע פאסטנדיקע יידן האבן צווישן מנחה און מעריב געווארט אויף דעם שולפלאץ און אין בית מדרש געסל אויף דעם סוף פון תענית.

די שטימונג פון די ימים טובים — אזוי האבן יידן גערופן די ימים נוראים מיט סוכות — האָט זיך אנגעהויבן פון ראש חודש אלול ביז נאך סוכות, און ספעציעל ביים אנהויב פון דער סליחות וואך. די נאכט פון די ערשטע סליחות איז געווען אַ באוועגונג כמעט א גאנצע נאכט. ווייל קוים האבן די ריזינער חסידים און מיט זיי סתם יידן, געענדיקט זאגן סליחות האבן שוין באלד די שמשים געוועקט די איבעריקע יידן מיטן קלאפן אין די טירן און שרייען „יידן שטייט אויף צו עבודת הבורא״. די שטימונג פון תפילות און געבן צדקה האט זיך געצויגן ביז יום כפור און תיכף נאך דעם די הכנות צו סוכות. די גרעסטע שמחה ביים מאכן די סוכה האבן געהאט די קינדער און אַ שמחה שטימונג האט געהערשט אין יעדער סוכה די ערשטע צוויי טעג, ווען כמעט אין יעדער סוכה זיינען געזעסן די מענער און יינגלעך פון עטלעכע משפחות צוזאמען, גערעדט דברי תורה און דערציילט חסידישע מעשיות, ביי געגעזנייטיקע כיבודים. פארשטערט איז געווארן די שמחה ווען ס׳האט גירעגנט, ווייל זייער ווייניג האבן געגעסן אין שטוב און מ׳האט געווארט אויף אַ הפסקה אין רעגן, מען זאל שנעל קענען עסן אין סוכה, אפילו ווען ס׳זיינען נאך געפאלן די טראפן פון סכך. שמיני עצרת איז מען שוין געווען צופרידן צו זיין צוזאמען מיט דער גאנצער משפחה אין דער ווארעמער שטוב. מ׳האט דעם טאג געמאכט שטילע הקפות, פארנאכט באגלייט דעם רב אין בית מדרש אריין מיט געזאנג, ווי די הקפות מיט טענץ האבן זיך געצויגן עטלעכע שעה. דאסזעלבע אויך בייטאג און שפעטער די קידושים, וועלכע ס׳האבן געגעבן די וועלכע האבן זוכה געווען צו חתן תורה אדער חתן בראשית.

חנוכה האט זיך ספעציעל ניט אנגעזען אין שטעטל. אין בית מדרש האבן די קינדער געמאכט אַ טומל ביים צינדן די חנוכה ליכט, און שפעטער האט יעדער געצונדן ביי זיך אין דערהיים. איין מאל איז כמעט יעדער בעל בית געגאנגען צו די חנוכה ליכט פון שטאט רב אדער סאסאווער רב, מאנכע צו ביידע און דאביי געגעבן חנוכה געלד. די קינדער האבן אויסגענוצט דעם האלבן טאג אין וועלכן זיי זיינען געווען פריי פון חדר, צום שפילן אין דריידל, און די דערוואקסענע — אין קארטן. בדרך כלל האָט מען חנוכה געפרעגלט שמאלץ אויף פסח.

מער לוסטיג איז געווען פורים. אסתר תענית האבן די פרויען אַ גאנצן טאָג געבאקן און צוגעגרייט צו פורים, און אויף מארגן פון מיטאג ביז נאכט האט מען געזען ארום גיין זאמלען געלד, כלל טוער אויף צדקה און ארעמע — פאר זיך. אַ סך פון זיי זיינען געווען פארשטעלטע. קינדער זיינען געגאנגען מיט משלוח מנות אויף טעלער צוגעדעקט מיט אַ סערוועטל, אבער אין דעם משלוח מנות איז געווען מער מתנות לאביונים ווי מנות איש לרעהו. אויך ארעמע קריסטן פלעגן קומען פורים צו יידן נעמען נדבות ווייל דער ייד האט בכלל געגעבן יעדן, ווער ס׳האט נאר אויסגעשטרעקט די האנד.

דאס משפחה לעבן

דאס משפחה לעבן ביי די יידן איז בדרך כלל געווען גוט, טראצדעם וואס ביז צו דער לעצטער צייט האט מען זיך משדך געווען דורך שדכנים און אפשר גאר דורכדעם, ווייל פאר דעם אבשליסן דעם שידוך האָט מען זיך גוט אינפארמירט אויף דעם מיידל און בחור, זייערע עלטערן, נאנטע און אפילו ווייטערע קרובים. דאס לעבן איז אויך געווען באשיידן, אפילו פארמעגליכע האבן ׳ניט פארשווענדעט. יעדער ייד האט געשפארט אויף נדן פאר די קינדער און כדי צו קענען אויסהאלטן אין אַ שלעכטע צייט, וועלכע זאל ניט — אבער קען קומען. אַ גרויסע הוצאה איז געווען ביי אַ יידן דאס חתונה מאכן אַ טאכטער ווייל די עלטערן האבן חוץ דעם נדן אויך געטראגן אלע הוצאות. ביי ארעמע משפחות און פון מיטלשטאנד האבן די מיידלעך געארבייט כדי צו פארדינען דעם נדן, אדער זיי האָבן עמיגרירט.

די עמיגראציע

די עמיגראציע פון סטריזוב האט אנגעהויבן נאך אין סוף פון 19 יארהונדערט, בעיקר אין צוויי לענדער: די פאראייניקטע שטאטן פון אמעריקע און דייטשלאנד. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן שוין יונגע אנגעהויבן עולה זיין קיין ארץ ישראל און סטריזובער האבן זיך באזעצט אין אבערשלעזיען. די עמיגראנטן זיינען געווען בכלל יונגע מענשן, וועלכע האבן ניט געהאט קיין באשעפטיגונג אין דערהיים, אדער אזעלכע וועלכע האבן געזוכט אַ נייען וועג אין לעבן. ס׳האבן אויך עמיגרירט עלטערן פון שווערסיטואירטע משפחות, און ווען זיי האבן אין דער פרעמד אפגעשפארט אַ ביסל געלד פלעגן זיי אהיים קומען און פארבעסערן די לאגע פון דער משפחה, אדער זיי האבן זיי אריבער געבראכט צו זיך, אין דער פרעמד. יעדער עמיגראנט איז געשטאנען אין ענגער פארבינדונג מיט די קרובים אין שטעטל, פלעגט זיי באזוכן און אונטער׳שטיצן. סטריזובער עמיגראנטן האבן זיך געהאלטן נאענט אויך אין דער פרעמד און אפטמאל זיך משדך געווען צווישן זיך.

געשטארקט האט זיך די עמיגראציע בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אַ סך פון די וועלכע זיינען אנטלאפן פאר די רוסן זיינען ניט מער צריקגעקומען קיין סטריזוב און האבן זיך באזעצט אין די לענדער פון דער עסטרייכישער מאנארכיע אדער אין דייטשלאנד. גרויס איז אויך געווען די עמיגראציע נאך דער מלחמה, ספעציעל פון יונגע וועלכע זיינען צוריקגעקומען פון מיליטער און האבן ניט געזען פאר זיך קיין צוקונפט אין דער היים.

די סטריזובער רבנים, זייערע משפחות און אויך אנדערע יידן האבן אַ סך מאל געפונען הילף ביי סטריזובער אין פארשידענע לענדער, און אין די לעצטע יארן פלעגט דער פארבאנד פון סטריזובער אין אמעריקע רעגלמעסיג שיקן געלד פאר ארעמע, בעיקר אויף פסח און פאר געוויסע צדקה אנשטאלטן. די פארבינדונג מיט די וועלכע האבן געוווינט אין אבערשלעזיע איז געווען שטארק ווייל ס׳איז געווען איין לאנד.

די בתי תפילה

די בתי תפילה אין שטאט זיינען געווען: די שטעטישע שול, דער שטעטישער בית מדרש, דאס דאוונשטיבל פון סאסאווער רב און שפעטער זיין קלויז, דאס דאוונשטיבל פון שטאט־רב און צולעצט דאס פאראיינשטיבל פון „מזרחי״.

די שול איז געווען אַן אַלטער בנין פון בערך 400 יאר מיט זייער דיקע מויערן. זי איז געשטאנען אין צפון זייט פון מארק מיט אַ שיינעם פלאץ אין פראנט, בשעת די קאטוילישע קירכע איז געשטאנען אין אַ זייטנגאס. דער ארייננגאנג אין פלוש איז געווען דורך אַ קליינע טיר אין דער דרומדיקער פראנטוואנט. צום סוף פון נייצענטן יארהונדערט האט מען אויסגעהאקט נעבן איר נאך אַ צווייטע טיר אויפן ארט פון אַ קליין פענסטערל וועלכער איז דארט געווען. דער פלוש איז געווען געוועלבט און דער באלטן איז געווען געשטיצט אויף אַ שטארקן זייל מיט פארטיפעניש אויף ליכט. אין דער רעכטער זייט פון פלוש זיינען געווען אין דער וואנט פארשידענע אייזערנע מכשירים, וועלכע מ׳האט באנוצט אין פריהערדיקע צייטן. דער ארייננגאנג אין הויפטזאל פון דער שול איז געווען פון פלוש דורך אַ ברייט טויער און ביי דער רעכטער זייט פון ארייננגאנג איז געווען אין דעם מויער מיט אַ קופערנעם טירל די צדקה פושקע. פון פלוש צום הויפטזאל איז מען ארופגעגאנגען מיט עטלעכע טרעפן. וועגן די סיבה דערצו זיינען דאָ צוויי דעות איינע, כדי מקיים צו זיין „ממעמקים קראתיך ד׳״, די צווייטע, דורך דער גזירה פון די גויים אז די יידישע שול זאל חלילה ניט זיין העכער פון זייער קירכע. אויך דער הויפטזאל איז געווען געוועלבט, איינגעטיילט אין 9 טיילן וועלכע האבן זיך געשטיצט אויף די דיקע ווענט און 4 שטארקע זיילן, וועלכע זיינען געשטאנען אין דער מיט און צווישן וועלכע ס׳איז געשטאנען דער באלעמער מיט אַ ארויפגאנג פון עטלעכע טרעפן. אויך צום ארון קודש וולכער איז געווען אין דער וואנט איז מען ארויפגעגאנגען מיט טרעפן. די מעבלירונג פון שול צוזאמען מיטן ארון קודש איז געווען פשוט פון דער לעצטער צייט ווייל בשעת דער גרויסער שריפה אין יאר 1895 זיינען פארברענט געווארן אלע האלצטיילן פון בנין צוזאמען מיטן שינדלדאך און אויך דער הילצערנער בנין פון בית המדרש וועלכער איז געשטאנען ביי דער אויסערער וואנט פון שול. דעם בית מדרש האט מען ניט מער אויפגעבויט. די שיינע מאלערייען פון 18 יארהונדערט זיינען געווארן צוגעדעקט מיט סאז׳ע און ס׳זיינען געבליבן פון די מאלעריי נאר אַ פיש (סימבאל פון „לויתן״) און די תפילות און קאפיטלעך תהלים וועלכע זיינען געווען אין די מוער־איינטיפענישן אונטער די פענסטער. די יידן איז דאמלסט געלונגען ארויס צוראטעווען די ספרי תורה און די גרויסע מעשענע מנורה וועלכע ס׳האָט ארויסגענומען פון דער ברענענדיקער שול, דער שטארקסטער ייד אין שטעטל אלימלך קארן, דער יונגער בעקערגעהילף פון ר׳ אהרן קאנער. נאך דער שריפה האָט מען אויסגעקאלכט די שול און אין די דרייסיגער יארן פון דעם יארהונדערט האבען זי שיין אויסגעמאלט, ר׳ שמואל גארפונקל פון פשעמישל צוזאמען מיט זיין זון ר׳ אהרן פון סטריזוב, דער איידים פון ר׳ לייב שטערנבערג. פון יעדן באלטן האט געהאנגען, ווי אין אלע בתי תפילה, מעשענע הייגגלייכטער און ביי דער דרום־וואנט איז געשטאנען די גרויסע מנורה מיט 8 רערן אין וועלכער מ׳האט געצונדן ליכט יעדן שבת. ביי דער רעכטער זייט פון ארייננגאנג, אין אַ פארטיפעניש פון דעם מויער איז געשטאנען דער נר תמיד, אַ פארקאפטשעט לעמפעל, וועלכן דער שמש האט אנגעצונדן יעדן טאג. פון פלוש איז מען גלייך ארייגעגאנגען אין „קהל־שטיבל״ וועלכע איז אויך

געווען געוועלבט. דאס קהל־שטיבל האט געדינט פאר פארשידענע צוועקן. אלס דאווען און לערן־שטיבל פון משניות אין גרופן מיט אַ פארזאגער — ס'איז געווען דארט אַ ארון קודש —. ס'האט אויך געדינט אלס משרד פון דער קהל־פארוואלטונג און טיילמאל האט מען דערלויבט אַ מלמד האלטן דארטן זיין חדר.

ביי דעם מערב־מויער אין דרויסן איז געווען דער ארויפגאנג מיט טרעפן צו דער ווייבערשול, וועלכע איז געווען איבער דעם פלוש און קהל־שטיבל. פון דער ווייבער־שול האבן געפירט טרעפן אין דעם דיקן מויער צום שול־בוידים וועלכער איז געווען פול מיט „שמות" און אפשר אלטע שריפטן וועלכע זיינען איבערגעבליבן פון פאר דער שריפה, אבער קיינער האָט זיי ניט געלייענט.

נאָך דער שריפה האָט מען די שול גיעדעקט מיט אַ נייעם דאך פון פארצינקטע בלעך, און אין דער צייט פון ראש הקהל ר' הערש בראוו, האט מען רעמאנטירט דעם בנין אין וועלכן ס'האבן זיך באוויזן שפאלטן אין די דיקע ווענט.

אין דער שול האבן געדאוונט על פי רוב פשוטע תהלים־יידן ווייל תלמידי חכמים און חסידים האבן מורא געהאט זיי זאלן ניט נכשל ווערן מיט דברי חול אין מקום קדוש. אויך האט מען דארט ניט געקענט לערנען ווייל ס'זיינען ניט געווען קיין ספרים. זומער האט מען געדאוונט אַ גאנצע וואך און ווינטער —נאר שבת. יעדן זומער שבת פאר מנחה האט מען אויך געזאגט גאנץ תהלים. דער מונקאצ'ער רב ר' שלמה שאפירא און נאך אים דער רב ר' אלתר זאב הורוביץ האבן געדאוונט ימים נוראים אין שול, ס'קען זיין אז פאר זיי — אלע סטריזובער רבנים. אויך די אפיציעלע תפילות — דעם קייזערס נאמענסטאג ביי עסטרייך, דעם דריטן מאי ביי פוילן א.א.וו. — האָט מען געהאלטן אין דער שול. רוב חופות האָט מען געשטעלט אויפן שולפלאץ, און חתן—כלה האט מען אהין געפירט דורך דעם מארק מיט מוזיק און געזאנג.

אַ לאנגע צייט איז געווען „שול־רב" ר' לייבלה שטערנבערג, אַ ייד אַ בן תורה, אַ גוטער בעל תפילה און בעל קורא. ווי דעם שטאָט רב האָבן אים די מתפללים פון שול געפירט שמחת תורה צו די הקפות פון מעריב מיט געזאנג איבער דעם מארק ביז אין שול אריין.

אין משך פון דורות זיינען אין שול געווען פארשידענע גבאים. סתם גבאים און גבאים ממש; גוטע, איבער־געבענע פאר זייער אויפגאבע און די האבן טאקע איבער־געלאזט אַ רושם פון זייער תקופה גבאות אויף יארן. צווישן די לעצטע קען מען רעכענען ר' אברהם מינץ, אין סוף פון 19 יארהונדערט — אין דער תקופה פון זיין גבאות האט מען געמאכט די גרויסע מנורה וועגן וועלכער איך האב שוין דערמאנט —, ר' פייבל דיאמאנט אין אנהויב פון דעם איצטיקען יארהונדערט, וועלכער האָט זיין גאנצע פרייע צייט אבגעגעבן דער ארבייט פאר דער שול, און ר' משה העניג מיט ר' יהודה גרובער אין די דרייסיגער יארן. אין דער צייט פון זייער גבאות האבן די גארפונקעלס אויסגעמאלן די שול.

דעם בית מדרש האט מען אויפגעמויערט אין דער צייט פון רב ר' שלמה'לה שאפירא. ס'איז געווען אַ פשוטער בנין וועלכער האט אבגעשלאסן אַ שמאל געסל דאס „בית מדרש־געסל". פון אַ קליין פארצימער, אין וועלכן ס'איז געווען אַ פלאץ אויף „שמות" איז מען אַריינגעגאנגען אין בית מדרש, אַ גרויסע שטוב אין וועלכער דער שולחן, די ביינק און טישן זיינען געווען פשוטע, און נאר דער ארון קודש איז געווען אַ שיינער פון דעמבאווע האלץ. די גאנצע מערב וואנט, ביז צום גרויסן אויוון, וועלכער איז געשטאנען נאנט צו דער טיר, איז געווען פול מיט ספרים. די צפון פענסטער גלייך ווי פון דער שול זיינען ארויסגעגאנגען אויף אַ שמאלע גאס וועלכע האט אבגע־טיילט די בנינים, פון אלטן בית הקברות. דעם בית מדרש און שול האט מען באלויכטן אין דער וואכן מיט ליכט אין אַ טייל הענגלייכטער און איין גרויסן נאפטבליצלאמפ. שבת און יום־טוב זיינען די הענגלייכטער געווען פול מיט ליכט און ס'האבן געברענט אלע בליצלאמפן. אין דרויסן ביי דער מערב־וואנד זיינען געווען טרעפ צו דער עזרת נשים און אונטער די טרעפ דער ארייגאנג צו דער עזרת נשים פון פארטער.

אין בית מדרש האבן געדאוונט יידן פון אלע שיכטן ובראשם דער שטאט־רב. אין אונזערע צייטן, ווען דער שטאט רב האט געדאוונט ימים נוראים אין שול האט דארט געדאוונט דער סאסאווער רב ר' משה לייב, איידער ער האט אויפגעבויט זיין קלויז, שפעטער ר' לייבל שטערנבערג און נאָך זיין טויט, ר' הערש געלאַנדער וועלכער האָט דאָרט געדאוונט ימים נוראים ביז צו דער לעצטער צייט צוזאמען מיטן לעצטן רב ר' קלמן הורוביץ וועלכער האט אויך ימים נוראים געדאוונט אין בית מדרש.

אין בית מדרש און שול זיינען ניט געווען קיין באצאלטע חזנים. יעדן שבת האט געדאוונט איינער פון די מתפללים, אין שול על פי רוב ר' לייבלה שטערנבערג. אין משך פון יארן איז געווען דער בעל קורא אין בית מדרש ר' מאיר הערש ברודער, וועלכער איז אויך געווען אַ עסקן פון דער חברה קדישא און האָט פון צייט צו צייט געפירט אַ שעור משניות אין בית מדרש און אין קהל־שטיבל.

אין בית מדרש האט מען אנגעהויבן די תפילות גאנץ פרי און האבן זיך געצויגן אַ מנין נאך אַ מנין ביז צום רב'ס מנין אין די מיטאג שעה'ן. אויך לומדים זיינען געווען פון דער פרי, זומער ביז מנחה און ווינטער ביז עטלעכע שעה נאך מעריב דארונטער שטענדיגע שעורים פון משניות לערנער.

די שול איז געווען דער הייליקער און רעפרעזענטא־טיווער בנין פון דער קהילה, אבער די יידן פון שטעטל זיינען געווען צוגעבונדן צום בית מדרש וואו זיי האבן

געדאווענט, געלערנט און זיך געטראָפן פאַר און נאָך דעם דאַווענען.

אויך אין בית מדרש זיינען געווען פאַרשידענע גבאים, שלעכטע און גוטע בעלי ביתים. על פי רוב האָט די קהילה־פאַרוואַלטונג אויסגעקליבן גבאים לויט איר רבנים פּאָליטיק.

די קהילה־פאַרוואַלטונג האָט געדעקט די גרויסע הוצאות פון שול און בית מדרש, די לויפנדע הוצאות האָט מען געדעקט פון נדרים שבת און יום־טוב און נדבות ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן.

די קלויז פון די סאַסאָווער רבנים ר׳ משה לייב און זיין זון ר׳ נחמיה, איז געשטאַנען אין זעלבן בית מדרש געסל נאָענט צום בית מדרש. זי איז געווען אַ פּריוואַט־אייגנטום פון די סאַסאָווער רבנים, אָבער אין אַלע גייסטיגע ענינים גלייך צום בית מדרש. פאַר דעם בויען די קלויז האָט ר׳ משה לייב געהאַט אַ דאַווענשטיבל אין זיין הויז. אין אָנהויב פון דעם יאָרהונדערט האָט אים דער קהל־ראַט געשיינקט אַ שטיקל פון בית מדרש פּלאַץ, וועלכער האָט געגרענעצט מיט זיין הויף און דערמיט איז אים דערמעגלעכט געוואָרן צו בויען די קלויז. ר׳ משה לייב שאַפּיראָ איז געווען אַ פאַכמאַן און גוטער בעל בית. אין בויען די קלויז האָט ער אַריינגעלייגט אַ סך כח און אַלץ איז געמאַכט געוואָרן לויט זיין פּלאַן. ס׳איז געווען אַ הויכער בנין, אינעווייניק מיט אַ גאַלעריע פון דריי זייטן — חוץ דער מזרח וואַנט — פאַר אַ עזרת נשים, אין וועלכע מ׳איז אַריין געגאַנגען מיט טרעפּ פון זיין הויז. אויך דאָ איז געווען די איינריכטונג איינפאַך חוץ דעם שיינעם ארון קודש און צוויי עמודים, איינער פאַר דעם בעל תפילה צו דער רעכטער זייט, און איינער פאַר דעם רב צו דער לינקער זייט פון ארון קודש. אויך אין קלויז זיינען געווען אַ סך ספרים, און בכלל זיינען ביידע בתי תפילה געווען ווי איינס. אין דער וואָכן זיינען יידן געגאַנגען פון איינעם צום צווייטן צו אַ מנין און לערנען. די גרויסע ביבליאָטעקן אין ביידע בתי תפילה האָבן געפירט על פי רוב דערוואַקסענע בית־מדרש בחורים אונטערן נאָמען „חברה לקנין ולתיקון ספרים״.

די „שטעט״ (זיצפּלעצער), אין די שטעטישע בתי־תפילה זיינען געווען אַ פּריוואַטאייגנטום, וואָס פלעגט איבער גיין בירושה און פאַרקויפט ווערן ווי יעדע פּריוואַטזאַך. פאַר שטעט ביי דער מזרח־וואַנט און אין עזרת נשים ביי די פענסטערלעך, פלעגט מען באַקומען ביים פאַרקויפן אַ טייערן פּרייז. די קלויז פּלעצער האָט מען נאָר פאַרדונגען.

אַ מנין מיט אַ ספר תורה איז געווען אין לערנשטוב פון שטאָט־רב וואו ער האָט געדאַווענט מיט נאָענטע מענשן, בעיקר בית מדרש בחורים, מנחה און מעריב אין די וואָכנטעג.

אין די לעצטע יאָרן האָט דער „מזרחי״ אָרגאַניזירט אַ שבת מנין אין זיין אָרגאַניזאַציאָנס־לאָקאַל, וועלכער איז אויך געווען אין בית מדרש געסל. חוץ דעם זיינען אויך געווען ספרי תורה ביי פּריוואַטמענטשן און מ׳האָט דאָרט געדאַווענט ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן.

אין ענגן בית מדרש געסל איז געווען די אַטמאָספערע פון בית מדרש און אַ באַוועגונג פון יידן וועלכע זיינען געגאַנגען לערנען און דאַווענען. אויך דער איינציגער איינבינדער אין שטעטל ר׳ זלמן ברוינער, וואָס יעדער ייד האָט אים געדאַרפט האָט געהאַט זיין וואַרקשטאַט אין זיין דירה אין דעם געסל.

די שטעטישע באָד

דאָס איז געווען די קהילה באָד מיט די מקוות טהרה וועלכע האָט שוין עקסיסטירט הונדערטער יאָרן צייט די ערשטע יידן האָבן זיך באַזעצט אין שטעטל. אין דער צייט ווען ראש הקהל איז געווען ר׳ הערש בראַוו האָט מען עס אויפגעפרישט און מאָדערניזירט אַז עס איז ניט צוריק געשטאַנען פון בעדער אין גרעסערע שטעט ווי סטריזוב.

די בתי קברות

אין שטאָט זיינען געווען 4 בתי עלמין. דער אַלטער, וועלכער האָט כמעט געגרענעצט מיט דער שול און בית־מדרש, נאָענט צו אים דער צווייטער און צוזאַמען מיט אים דער דריטער. דער פערטער, וואו מ׳האָט קובר געווען ביז צו די לעצטע טעג פון דער קהילה, איז געווען אויסערן שטאָט אויף דעם ז׳אַרנאָווער באַרג. חוץ די 4 איז נאָך געווען ניט ווייט פון לעצטן אַ בשותּפותדיקער בית קברות פאַר יידן און קריסטן, וועלכן מ׳האָט גערופן דער „חולירע באַרג״ אָדער „קוץ׳עלובקע״ ווייל ער איז געווען אין פעלד פון פויער קוץ׳עלאַ. דאָרט האָט מען באַגראָבן אין בשותּפותדיקע קברים אין יאָר 1860 ווען ס׳האָט געהערשט אין שטאָט די חולירע. מ׳האָט געזאָגט אַז אויך דער שולפּלאַץ איז אַמאָל געווען אַ בית קברות, אָבער קיינער פון די לעבעדיקע האָט דאָס ניט געדיינקט. די ערטער זיינען געווען איינגעטיילט באַזונדער פאַר מענער, פרויען און קינדער פון יעדן געשלעכט. תלמידי חכמים און פרומע יידן האָט מען געלייגט אויף בכבודיקע ערטער, בעלי עבירות אין דער זייט, און זעלבסטמערדער אויף פאַרוואָרפענע ערטער. אויף דעם אַלטן בית עולם, וואו ס׳האָבן געוואַקסן די גרויסע הונדערטיאָריקע דעמבעס האָט מען אויף ווייניג מצבות געקענט לייענען די נעמען פון די נפטרים. אויף דעם צווייטן און דריטן האָט מען געוואוסט פון די קברים פון בכבודיקע מענטשן און מאַנכע קרובים פון זייערע משפּחה נפטרים. אויף דעם לעצטן בית הקברות האָט מען געוואוסט פון אַלע, ווייל ער איז געהייליקט געוואָרן ערשט אין דער צייט פון ר׳ שלמה׳לה.

דער אַלטער בית הקברות איז אַמאָל געווען אַרומגעגרענעצט מיט אַ ערד־אויפשיט, וועלכע איז נאָך געבליבן אויף דער צפון זייט. לעצטנס זיינען אַלע בתי קברות געווען אַרומגעצוימט מיט ציגל און בעטאָנפּאַרקאַנס.

צדקה און אירע אינסטיטוציעס

ווי אין דאס רוב יידישע קהילות אין גלות האט מען אויך אין סטריזוב מקיים געווען בשלמות די מצוה פון צדקה ביי היימישע און פרעמדע וועלכע פלעגן קומען זאמלען פאר זיך און אנדערע. אין שטעטל האָט מען יעדן געקענט, איז ניט געווען קיין פאל מ'זאל לאזן אַ נויטבאדערפטיקן אן הילף. באקאנטע ארעמע לייט פלעגן באקומען שטענדיקע הילף פון פארשידענע זייטן זיי זאלן קענען זיך אויסלעבן, פאר באהאלטענע, וועלכע האָבן זיך געשעמט אויסצושטרעקן די האנד, האט זיך געטראפן אַ שכן אדער באקאנטער, וועלכער האט געוואוסט זייער שווערע לאגע, און האט פאר זיי ארגא־ניזירט הילף, איינמאליקע אדער אויף אַ לענגערע צייט. אין נייטיקע פאלן האָט מען אויך ארגאניזירט גרעסערע אקציעס, אַ סך מאל מיט דער באטייליגונג פון חשובע בעלי בתים, ביי גאר נייטיקע אויך פון רב, אבער די זאמלער האבן אלע מאל דערגרייכט זייער ציל.

ס'זיינען אויך געווען מענשן מיט אַ שווערע האנד צום געבן אבער אבגעזאגט האט כמעט קיינער. מאנכע פון זיי האבן זיך „ספעציאליזירט" אין איין ארט פון געבן, גמילות חסדים און פון זאמלען, ניט נאכלאזנדיק אנדערע פארמען פון צדקה. צ. ב.

ר' ישראל גערטנער האט געפירט אַ פריוואטע גמילות חסדים קאסע מיט דער פינקטליכקייט פון אַ באנק, געבארגט יעדן וועלכער האט זיך גענויטיקט אין אַ הלואה, און געטאן דאס אפילו בשעת דער גרעסטער באוועגונג אין זיין געשעפט. מיין פאטער — ר' ברוך — האט חוץ געבן צדקה איינגעפירט ביי זיך אז יעדער ארעמער מענש וועלכער קומט אין שטאט אריין קען עסן ביי עם, און אַ שבת אן אַ אורח — אַ בכבודיקן אדער פשוטן — האט ביי אים כמעט ניט געטראפן. ריז'י ראזענבליט די בעקערין, וועלכע איז געווען אַ שם דבר אין שטעטל מיט איר צדקה טעטיקייט. זי האט שווער געארבעט כדי צו העלפן איר מאן ר' אלעזר אין דער פרנסה פון דער פאמיליע און דערביי טאג און נאכט, בשעת דער ארבייט און נאכדעם עוסק געווען אין צדקה, געגעבן און געזאמלט ביי אנדערע. זי האט תמיד געטראכט פון אלע ארעמע און זיי זיינען אלע געווען ביי איר בני בית. זי האט זיך אויך געפרייט ווען אנדערע, און ספעציעל יונגע זיינען עוסק אין צדקה. הינא ריכל אונגער די אשת חיל האט חוץ זאמלען געלד זיך ספעציאליזירט אין הילף פאר ארעסטירטע. ווען די פאליציי האט טיילמאל ארעס־טירט אַ אָורחא פורחא, האט זי תיכף געזארגט אז ווער פון די חשובע בעלי בתים זאל אים ארויסנעמען פון ארעסט. אז אַ ייד פון דער געגענד איז געזעסן אַ קורצע צייט אין קליינעם געריכטס ארעסט פון סטריזוב האט זי פארזארגט מ'זאל אים אריינברענגען כשר עסן פון ארטיקע יידן. ר' ישעיהו מאנדל איז תמיד גרייט געווען צו פארלאזן דעם געשעפט און גיין וועגן צדקה. ער איז געווען אַ „באנקער" פון צדקה קלאפעריי, ווייל ווען מ'האט געדארפט נייטיג געלד פאר ווערמען און ס'איז גראדע ניט מעגלאך געווען צו זאמלען האט ער קודם כל געגעבן זיין געלד — ער איז ניט געווען קיין עשיר — און שפעטער דאס געזאמלט. (דאס אויס־לייגן געלד אויף צדקה איז בכלל געווען אַ מנהג אין שטעטל און אַ סך מענשן האָבן דאָס געטאָן). ר' לייבלה פרידמאן דער שוחט האט אין זיין קליינע דירה געהאט אַ ספעציעלע בעט פאר ארעמע און בפרט פאר אָזעלכע וועלכע האבן ניט געקענט שלאפן אויף דער הארטער באנק אין בית מדרש אדער אין „לינת אורחים".

איך גיב נאר אן עטלעכע ביישפילן — וועגן אנדערע בעלי צדקה שרייבט ווייטער אליעזר גרובער — וועלכע ווייזן אויף דעם כלל. עס איז ניט מעגלעך צו שרייבן וועגן אלע און מיר געדיינקען ניט אלע, ווייל רוב פריוואטע צדקה עסקנות און ספעציעל פון פרויען איז געמאכט געווארן בסוד. זייער ווייניק מענשן האבן זיך אבגעזאגט פון געבן און טאן אין צדקה.

סטריזוב איז געווען אַ קליין שטעטל אבער חוץ דער צדקה ארבייט פון יחידים זיינען געווען צדקה אינסטי־טוציעס און ארגאניזירטע כלל־אקציעס, שטענדיקע און איינ־מאליקע ביי ספעציעלע געלעגנהייטן.

די באקאנטע אקציע פון „קמחה דפסחא" האט מען יעדן יאר דורכגעפירט מיטן באטייליקונג פון רב און קהל פארוואלטונג. אין די לעצטע יארן פלעגט דער סטריזובער פארבאנד אין די פאראייניקטע שטאטן צו שיקן געלד פאר פסח, טיילמאל צו אַ גרופע שטעטישע עסקנים, וועלכע האבן עס פארטיילט פאר ניט באמיטלטע, אויך פאר אזעלכע וועלכע האבן זיך געשעמט צו נעמן געלד פון קמחא דפסחא און טיילמאל האבן זיי געשיקט דירעקט צו די ארעמע לויט אנווייזונג פון סטריזוב, אויסגעצייכנט דערביי האט זיך דער סעקרעטאר פון פארבאנד אין ניו־יארק ר' שמואל מוסלער ז"ל און ר' הערש אונגער ז"ל, וועלכער איז נאך דעם שטארבן פון שמואל מוסלער, געווען סעקרעטאר פון פאר־באנד ביז זיין לעצטן טאג.

צדקה אינסטיטוציעס

יעדער יידישער קינד איז מחויב צו לערנען, ווייניג־סטנס ביז אַ געוויסע מדרגה. דער שכר לימוד איז אבער געווען אפריוואט זאך. פאר די ארעמע און ווייניג באמיטלטע האט געצאלט די חברה „תלמוד תורה" אין גאנצען אדער אַ טייל. די הכנסות פון דער חברה זיינען געווען פון אַ שטאבילע באשטייערונג און נדבות אין די טעג ווען יידן פלעגן ספעציעל געבן צדקה: שבת און יום טוב ביי די עליות לתורה, נאך סליחות, ערב יום כפור, און אויף אלע שמחות בעיקר חתונות. דעם ארעמאן האָט מען קיינמאל ניט פארגעסן.

אַ ענלעכע צדקה ווי תלמוד תורה איז געווען דאָס

באשפייזן די קינדער פון ניט באמיטלטע דארפסלייט, וועלכע האבן געלערנט אין שטאט. מ׳האט זיי איינגעטיילט צו עסן ביי בעלי ביתים, יעדן טאָג ביי אנ׳אנדערן און דורכדעם איז באקאנט דער אויסדרוק „עסן טעג".

נאך דער ערשטער וועלט מלחמה האט מען יעדן ווינטער ארגאניזירט אַ ווינטערהילף. עטלעכע עסקנים האָבן געזאמלט גרעסערע סכומים וועלכע מ׳האט פארטיילט פאר ארעמע אויף האלץ און בגדים.

אין די דרייסיגער יארן האט מען געגרינדעט אַ גמילות־חסד קאסע וועלכע האט געגעבן הלוואות נויטבאדערפטיגע אן פראצענט. דער מוסד האט זיך שיין אנטוויקלט און געארבייט אונטער דער פירונג פון ד״ר חיים פרענקל ביז צו דער מלחמה.

דער הילפסקאמיטעט פאר די פליטים פון דייטשלאנד האָט געארבעט ביז דער לעצטער מינוט. ווען די היטלערמאכט האט פון דארט ארויסגעיאגט די פוילישע יידן, זיינען אַ טייל געבליבן אין לאגערן — בעיקר זבונשין — אויף דער דייטש־פוילישער גרעניץ, און דער גרעסטער טייל זיינען זיך צופארן אין זייערע היימשטעט, אויך קיין סטריזוב. דאמלסט האט זיך געגרינדעט אנ׳אלגימיינער יידישער הילפסקאמיטעט פאר די פליטים אין פוילן און ארטקאמיטעטן אין אַ סך שטעט, צווישן זיי אויך סטריזוב. דער סטריזובער קאמיטעט, אין וועלכן ס׳האבן זיך באטייליקט דער רב, דער ראש הקהל און עסקנים פון פארשידענע קרייזן, אונטער דער לייטונג פון א ציוניסטישן עסקן, האט זיך געגרינדעט נאך אַ פארזאמלונג אין בית מדרש און די רעדעס פון אביגדור דיאמאנט, ד״ר חיים פרענקל און דעם יונגן שלמה דיאמאנט (היינט יהלומי אין ישראל). דער קאמיטעט האט פון אנהויב געזאמלט אַ גרויסן סכום מיט שטאבילע שפעטערע חודש באשטייערונג האָט בייגעשטייערט דעם אלגעמיינעם לאנדקאמיטעט און אונטערשטיצט די מיטללאזע פליטים וועלכע האבן זיך צייטווייליג באזעצט אין סטריזוב און די וועלכע זיינען געבליבן אין די זאמללאגערן. דער קאמיטעט האָט ענערגיש געארבעט ביז די לעצטע מינוט פון מלחמה אויסברוך.

ס׳זיינען אין שטעטל געווען אַ חברה „ביקור חולים" „חברה קדישא". איןביידע האבן זיך אויך באטייליקט פרויען. די חברים און חברות פון ביקור חולים האבן געהאלפן ניט באמיטלטע פאמיליעס וואו ס׳איז געווען אַ קראנקער, זיצן ביים קראנקן ביי טאג און ביי נאכט, כדי לייכטער צו מאכן דער פאמיליע. די חברה קדישא, וועלכע איז באשטאנען פון פרייוויליקע, האט באקומען אין פאל פון אַ נפטר, א געוויסן פראגרעסיוון אבצאל. נאך דעם דעקן די קבורה הוצאות אין זייער ביישטייערן צום האלטן די בתי קברות, האבן זיי דאס געבליבענע געלד פארוועגדעט אויף פארשידענע צדקה צוועקן.

צדקה אינסטיטוציעס זיינען אויך געווען די 2 חברות משניות „שנות חיים", געפירט פון חסידים פון שטאט רב ר׳ אלתר זאב, און „זכרון טוב" פון סאסאווער חסידים. דער צוועק פון די חברות איז געווען צו לערנען משניות נאך אַ נפטר, אַ חבר פון דער חברה, אין פארלויף פון יאר און שפעטער אין די יארצייט ביז משיח וועט קומען. לערנערס וועלכע זיינען געווארן חברים אין דער יוגענד האבן אלס איינשרייבגעלד געצאלט ווייניק, ווייל זיי האבן פאר דער חברה געארבעט זייער גאנץ לעבן, אבער די וועלכע האבן ניט געקענט לערנען און איינגעשריבן זיך אויף דער עלטער, האבן געמוזט באצאלן אַ סך געלד ביים איינשרייבן און שפעטער אַ קליינעם סכום, ווען ס׳איז געקומען זייער רייה צו לערנען און אנדערע האבן דאס געמאכט. די חברות האבן געהאט געלד, וועלכע מ׳האָט פארטיילט יעדן יאר אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג ביים שטאט רב, אדער אין קלויז ביים סאסאווער רב, חול המועד פסח ביי אַ גלעזל ווייז און אָבגעקאָכטע אייער. אין ערשטער רייה האָבן דערפון גענאָסן די רבנים מיט זייערע פאמיליעס און אַ טייל געלד האט מען פארטיילט אויף צדקה.

אַ צדקה אינסטיטוציע איז אויך געווען דאס הויז פון „תלמוד תורה" און „לינת הצדק". ר׳ משה דיאמאנט, פון דער פארצווייגטער פאמיליע אין סטריזוב און אומגעגנט האט אין זיין צוואה פארשריבן צו פארטיילן דורך דער סטריזובער קהל פארוואלטונג יעדן ווינטער פאר ארעמע אין סטריזוב, האָלץ פון זיין וואַלד אין רוזינקער גוט. ווען זיינע יורשים האבן געוואלט פארקויפן דעם גוט פריי פון חובות און פארפליכטונגען, האבן זיי געגעבן אַ גרעסערן סכום דער קהילה פארוואלטונג, וועלכע האט באפרייט דאס גוט און פארפליכטעט זיך צו געבן יעדן יאר דאס זעלבע האלץ פאר ארעמע. פאר דעם געלד וואס די קהל־פארוואלטונג האט באקומען פון דער פאמיליע דיאמאנט האט זי געקויפט אַ פלאץ אין דרום־געסל נעבן מארק און דארט אויפגעשטעלט אַ איינשטאָקיק הויז מיט סוטערענען צו דער זייט פון ווּיסלוק. אין דעם הויז האט מען געזאלט פארדינגען שיינע, ליכטיגע שטובן אויף חדרים פאר די מלמדים, כדי די יידישע קינדער זאלן קענען לערנען אין בעסערע באדינגונגען ווי אין די חדרים אין די פריוואטע דירות פון די מלמדים. די סוטערענען האט ר׳ אברהם טענצער אויסגעריכטעט אויף אַ לינת אורחים פאר פרעמדע ארעמע אורחים, צום זכר פון זיינע צוויי יונג פארשטארבענע זין ר׳ יצחק און ר׳ שמואל, און איך מיט מיינע שוועסטערן נחמה און היה שרה האבן, אלס דעם אנגענומענעם אבצאל נאך דער פטירה פון אונזער פאטער ר׳ ברוך אויסגעריכטעט לע״ע 2 שטובן פאר די תלמוד תורה, די יידישע קינדער האבן אבער פון דעם ניט גענאָסן. ווייל ס׳האָט אויסגעבראכן די מלחמה.

אויך פרעמדע יידן „אורחים" און צדקה טוערס פון אַנדערע שטעט האט מען געהאלפן. פאר די אורחים האט מען ארגאניזירט אַ קאסע וועלכע האט געהייסן „אבפארטיג־געלד" כדי זיי זאלן קענען נעמען געלד ביים קאסירער, ניט ארומגיין בעטן נדבות אין שטעטל און קענען גיין אדער

פאַרן ווייטער, פון דעם אבפּאַרטיגגעלד האט מען אבער אויך געגעבן געלד פאַר מיוחסים („שיינע יידן“), איז פאַר דעם פּשוטן „אורח“ געבליבן זייער ווייניג און ער האט געמוזט חוץ דעם ארומגיין אין שטאָט זאמלען נדבות. דאָס איז ווידער געווען אַבאַלעסטיגונג פאַר ניט רייכע וועלכע האבן געמוזט געבן 2 מאל. דורכדעם האט דאס אבפּאַרטיגגעלד זיך כסדר אויפגעלייזט און פריש ארגאניזירט.

„שיינע יידן“, „אייניקלעך“, „יורדים“ (חשובע בעלי בתים וועלכע זיינען פאַראָרעמט געוואָרן) אדער ווייניק באמיטלטע וועלכע זיינען אמאל ארויס איבער דער מדינה כדי צו קלייבן געלד חתונה צו מאכן אַ טאכטער, אדער היילן אַ קראַנקן אין דער משפחה א.ד.ג., האבן תמיד געפונען אַ שטעטישן וועלכער האט פאַר זיי געזאמלט דאס געלד, אדער ער איז מיט זיי מיטגעגאנגען, און מיט זיין הילף האבן זיי באקומען אַ שענערע נדבה. אַ סך מאל האט מען געזאמלט געלד אין בית מדרש ביי מנחה־מעריב ווייל דאַמלסט זיינען כמעט אלע מענער דאָרט געווען.

יעדן „אורח“ וועלכער איז געקומען אין שטאט אריין האָט מען געגעבן עסן, און שבת איז ניט געווען קיין פאַל אַ ייד זאל בלייבן אין בית מדרש און מ׳זאל אים ניט אַהיימנעמען צום טיש. חשובע אורחים האבן די בית מדרש בחורים פריהער איינגעטיילט אויף שבת צו עסן און שלאָפן פּריוואַט, ניט אין „לינת אורחים“ אדער אין בית מדרש. ווען ס׳פלעגן קומען קאַראַוואַנען וועגאלאַך מיט אָרעמע אויף שבת אדער צו נעכטיגן, האבן זיי אריינגעשטעלט די וועגענער און פערד אין די הויפן און שטאַלן פון בעלי עגלות און פערד סוחרים — פון ר׳ פישל גאלדבערג דעם עושר ביז ר׳ רפאל בער (פוליק) דעם אָרעמאַן — ביי דער גיעלעגנהייט האבן זיי מקיים געווען די מצווה פון צדקה און הכנסת אורחים — און די „אורחים“ האבן געטאָן זייער „אַרבעט“ ביז שבת אדער ביז צום ארויספאָרן פון שטעטל.

די יידישע ערציהונג

ביז אין די אנדערע העלפט פון נייַנצעגטן יאָרהונדערט האָט מען די יידישע קינדער אין סטריזוב געגעבן נאָר אַ יידישע טראַדיציאָנעלע ערציהונג. ווען אַ ייִנגל איז אַלט געוואָרן 3 יאר האט מען אים אבגעשאָרן און איבערגעלאָזט די פּאות, מ׳האָט אים אנגעטאָן אַ לייבצודעקל“ (ארבע כנפות) מיט ציציות און געפירט אין חדר צום דרדקי־מלמד. צוערשט האָט ער געלערנט אלף בית, אַ ביסל שפּעטער מיט נקודות, און בערך ביי 4 ביז $4\frac{1}{2}$ יאר האט ער אנגעהויבן לערנען חומש אין דער פרשה „ויקרא“ ביז שני און אין דער צווייטער וואָך האט ער שוין געלערנט מיט אלע אין דער פּרשה פון דער וואָך. שבת נאָך אנהויבן חומש האט מען געמאכט אַ באַשיידענע שמחה ביי די עלטערן און דאס קינד האט געזאגט אַ קליינע דרשה. בערך אין דער זעלבער צייט האט ער אויך אנגעהויבן לערנען שרייבן יידיש.

כמעט יעדער דרדקי־מלמד וועלכער האט געהאט אַ סך תלמידים, קליינע קינדער, האט געהאלטן אַ באַהעלפער, וועלכן מ׳האָט בקיצור גערופן „בעלפער“ ער האָט אים געהאָלפן לערנען מיט די קינדער, אפטמאל זיי אהיימגעפירט נאכן לערנען, געמאכט זיי בויגנס און געפירט אין פעלד אריין ל״ג בעומר געמאכט פענער אויף שמחת תורה, געלערנט די קשיות אויף פסח, מיט די גרעסערע איז ער געגאנגען לייענען „קריאת שמע“ אין הויז וואו ס׳איז געבוירן געוואָרן אַ ייִנגל, ביז צום ברית. א.א.ו.

בערך ביי 6 יאר איז דער ייִנגל שוין אריבער צו אַ גרעסערן מלמד וואו ער האט אנגעהויבן לערנען גמרא פון אנהויב על פי רוב „בבא מציעא“ און ווייטער געלערנט חומש און שרייבן. אזוי איז דער ייִנגל געגאנגען — חוץ די וועלכע האָבן אויפגעהערט צו לערנען — פון אַ מלמד צו אַ מלמד און אַ סך פון זיי האבן נאכדעם ווייטער געלערנט אין בית מדרש, העלפנדיק דערביי די עלטערן אין דערהיים, און געלערנט אויך די לאנדסשפּראַך. די בית מדרש בחורים פלעגן טיילמאל לערנען צוזאמען אונטער דער פירונג פון די פייִהיגערע.

קיין אפיציעלע לערנפּראָגראַם איז ניט געווען אין חדר. יעדער מלמד האט געלערנט לויט זיין סיסטעם און דאָך איז געווען אַ געוויסע שיטה: חומש מיט רש״י, גמרא מיט רש״י, מעביר זיין די סדרה אויף שבת, זומער — פרקי אבות, די מגילות פאַר יעדן יום טוב, פורים און תשעה באב, ביי גרעסערע מלמדים „תוספות“, פוסקים, נ״ך, מדרש און שרייבן לשון קודש, אלץ לויטן טעם פון מלמד און פּייִהיקייטן פון די תלמידים. דער מלמד פלעגט נוהג זיין צו באזוכן שבת די עלטערן פון די יונגע תלמידים און דאָרט זיי פאַרהערן אין אנוועזנהייט פון די עלטערן. די גרעסערע האט ער געלערנט לייגן תפילין. די שיטה פון חינוך איז געווען לויטן חאראַקטער פון מלמד. מאנכע עלטערן האבן פאַרגעצויגן אַ שטרייַנגן, און מאנכע אַ מילדן, מאַנכע מלמדים האבן געלייגט געוויכט צו לערנען גמרא און פוסקים, און אנדערע האבן אויך געלערנט אין נ״ך נביאים ראשונים און מדרש, וואס האט געווירקט אויף די כאַנטאַזיע פון די קינדער.

קיין פאכפאַרבערייטונג האבן די מלמדים ניט געהאט, ווייל ס׳איז ניט געווען קיין מלמדים סעמינאַר, און חוץ דעם האט קיין יונגער מאַן געשטרעבט צו ווערן ׳אַ מלמד. ווען ער האט ניט געהאט קיין געלד אדער פייִהיקייטן צו עפענען אַ געשעפט אדער ער איז דערביי דורכגעפאַלן, זיינען די וועלכע האבן מער ווייניק געקענט לערנען — געוואָרן מלמדים, אַ סך מאָל זיינען די באַהעלפערס געוואָרן מלמדים. דער פאַך און די מדרגה זיינען געגאנגען אויף אַ נאַטירלאַכן וועג לויט די פייִהיקייטן און קענטניס פון מלמד, און לויט דעם זיינען די תלמידים געגאנגען פון חדר צו חדר. די העכסטע מלמדים זיינען געווען סוחרים, תלמידי חכמים וועלכע האבן ניט געהאט קיין פולע פרנסה אין

געשעפט און האבן צו פארדינט לערנענדיק אין בית מדרש מיט עטלעכע בחורים, וועלכע זיינען שוין דורכגעגאנגען אלע חדרים.

דער חדר איז געווען אין דער פריוואט־דירה פון מלמד, און מאנכע פון זיי האבן געהאט אַ דערלויבניש פון דער מאכט צו פירן אַ חדר מיט א באשריינקונג פון דער צאל תלמידים, ס׳פלעגט אויך טרעפן פון צייט צו צייט אַ קאנטראלע פון דער מאכט, האט תמיד ווער מודיע געווען די מלמדים, די „טריפענע״ האבן דאן צולאזט דעם חדר און די „כשרע״ האבן איבערגעלאזט אזויפיל תלמידים וויפיל מ׳האט זיי געהאט דערלויבט.

דעם מלמד׳ס ווייב, די „רביצן״ (דעם מלמד האט מען גערופן „רבי״) האט געהאלפן פירן דעם „חדר״ און ספעציעל די ווייב פון דרדקי מלמד וועלכע האט געהאלפן אכטגעבן אויף די קליינע קינדער.

די „אגודה״ אין סטריזוב האט זיך באמיט צו מאדערניזירן אַ ביסל דעם חדר. אכטצוגעבן אויף די מלמדים, צו פארהערן די תלמידים און געבן זיי צייגנישן זי האָט דאָס אבער ניט אויסגעפירט כסדר און ס׳איז געבליבן ביים אלטן ביז צולעצט.

געצאלט האט מען די מלמדים אין ראטן פאר א „זמן״ ד.אַ. אַ האלב יאר, פון נאָך פסח ביז סוכות און נאָך סוכות ביז פסח. די ימים טובים זיינען געווען די איינציקע וואקאציע טעג. לויט דער שטופירונג פון די מלמדים האָט מען זיי אויך געצאלט, און חוץ דעם האבן די עלטערן געשיקט צו יום־טוב „רגל געלד״ און „משלוח מנות״ אזויווי צום רב און אלע „כלי קודש״. געלערנט האט מען זומער פון דער פרי ביז פארנאכט און ווינטער אויך ביינאכט. דערפאר האט דער מלמד באקומען אַ קליינעם אבצאל פאר נעפט.

אַ שווערע פראגע איז געווען דאס יידיש לערנען פון די מיידלעך. מיט הונדערט יאר צוריק האבן זייער ווייניג פרויען געקענט לייענען און שרייבן. די קענערינס פלעגן פארלעגען ביים דאווגען אין בית מדרש אדער שול פאר די, וועלכע האָבן ניט געקענט. צום סוף פון פאריגן יארהונדערט האבן שוין דער רוב פרויען געקענט לייענען אין סידור, טייטשחומש און „צאינה וראינה״. אזוי ווי ס׳זיינען ניט געווען קיין ספעציעלע חדרים פאר מיידלעך, און זייער ווייניג עלטערן האבן זיך געקענט ערלויבן האלטן אַ פריוואטן מלמד, זיינען די מיידלעך געגאנגען אין דרדקי חדר צוזאמען מיט יינגלעך ביז זיי האבן זיך אויסגעלערנט לייענען און אנדערע אויך שרייבן „עברי״ און פייהיגע האבן אפילו אנגעהויבן חומש. אין שפעטערע צייטן זיינען שוין געווען פריוואטלערער — ווי מיינע חברים זאנוול גרינבלאט און הערצקה וועבער — און שפעטער האָבן שוין מיידלעך געלערנט העברעאיש אויף פארשידענע קורסן און אין די יוגנד־ארגאניזאציעס.

אויך דאס שפעטערע לערנען פון יידישע רעליגיאן אין דער פוילישער שטאטסשול האט ניט קיין סך געהאלפן צו קענטניס פון יידישקייט ביי מיידלעך ווייל דער לערנפראגראם איז געווען אַ שוואכער און נאר אין פוילישער שפראך.

אין די דרייסיגער יארן האָט די „אגודת ישראל״ אין סטריזוב געעפנט אַ „בית יעקב״ שולע וועלכע האָט געקענט לייזן די פראגע פון יידישער דערציהונג ופן די מיידלעך. די שול האט געהאט אַ סך שילערינס און אַ גוטע לערערין, פרל. וואסערמאן. די שולע איז אבער אין עטלעכע יאר ארום געשלאסן געווארן,

די לעצטע פראבע צו לייזן די פראגע פון יידישע ערציהונג פון די מיידלעך, נאכדעם ווי ס׳איז געשלאסן געווארן די „בית יעקב״ שולע, איז געווען דאס עפענען פון אַ העברעאישן קינדערגארטן דורך דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין סטריזוב. דער קינדערגארטן וועלכער איז געווען קאמבינירט מיט העברעאישע קורסן פאר עלטערע קינדער, איז געפירט געווען דורך אַ לערערין פון „יבנה״ שול ארגאניזאציע פרל. שולמאן, און האט עקסעסטירט ביז צו דעם אויסברוך פון דער מלחמה.

די אלגעמיינע (נישט יידישע) ערציהונג

ביז אין די שפעטערע יארן פון פארגאנגענעם יארהונדערט האָבן די סטריזובער יידן ניט געשיקט זייערע זין און ווייניגע זייערע טעכטער אין די אלגעמיינע פוילישע שולע. דאָס קענען פון די צוויי לאנדשפראכן, די פוילישע און די דייטשע, האט מען געלערנט אלס אוטודידאקט אין דערהיים און טיילמאָל ביי אַ פריוואטלערער וועלכער האט די שפראכן אויף דעם זעלבן אופן געלערנט. טראָצדעם האָבן אַ סך סטריזובער יידן פון אַלטן דור באזיצט אלגעמיינע קענטניסן, און איך שרייב דא וועגן עטלעכע אינטערעסאנטע טיפּן.

ר׳ זלמן זעגנער, דער שוואגער פון דיין ר׳ אלתר עזרא, וועלכער האָט זיך שפעטער באזעצט אלס פריוואטלערער אין דיקלא האט ארויסגעגעבן לערנביכער פאר חשבון און מאטעמאטיק וועלכע זיינען געווען פאַרשפרייט צווישן די גאליציאנער יידן. ר׳ הערש מארער וועלכער האָט אַ סך יארן געפירט דעם יידישן מעטריקאל־אמט אין סטריזוב — אין עסטרייך און שפעטער אין פוילן איז דער מעטריקאל־אמט געווען אַ פריוואטע קאנצעסיע. דעם קריסטליכן האט געפירט דער גלח און דעם יידישן אַ ייד, וועלכער האט געקענט די לאנדשפראך, ווייל רוב רבנים אין גאליציען, רבי׳שע אייניקלעך האבן נאר געקענט לערנען —. ר׳ הערש איז אין דער יוגנד געווען אַ פריוואט לערער, אַ פאסט באאמטער און שפעטער אין זיינע אלע יארן אַ שטייער באאמטער, ניט שטאבילר ווייל אלס פרומר ייד האָט ער ניט געקענט ארבעטן שבת און יום טוב. ר׳ אלתר נעכעמיע, איינער פון

די אנגעזעהענסטע בעלי ביתים אין שטאָט, אַ איידים אין דער גרויסער משפחה דיאמאנט, וועלכער איז אין משך פון יארן געווען אַ מיטגליד אין שטאט און קהילה ראט, אויך וויצעבירגערמייסטער מטעם די יידן, איז געווען אַ ייד אַ קענער וועלכער האט אין משך פון יארן געפירט די קאנצליי פון אַ אדוואקאט, טראצדעם וואס ער האט קיינמאל ניט געלערנט אין קיין שולע. ר׳ יעקב גרינבלאט מיטן צונאמען יעקל „שרייבער״ האט אויך ניט געלערנט אין קיין שולע און טראָצדעם האָט ער געקענט געזעצן ווי אַ אדוואקאט, געשריבן אמטס־דאקומענטן (פון דעם האט ער באקומען דעם צונאמען), געווען קהילה און שטאָט געמיינדע סעקרעטאר און שפעטער אויך געפירט זעלבסטשטענדיק אַ באנק.

אין די לעצטע יארן פון נײַנצענטן יארהונדערט האבן שוין ווייניקע אנגעהויבן שיקן זייערע קינדער אין די אלגעמיינע פוילישע שולע און שפעטער האבן שוין כמעט אלע יידישע קינדער אין שטעטל געלערנט יידישע ידיעות אין חדר און בית מדרש, און אלגעמיינע אין דער פוילישער מלוכה שולע און דערביי א סך געלערנט אין דערהיים זעלבס־שטענדיק, ביי פריוואט־לערער און די העברעאישע שפראך אויף פארשידענע קורסן אין די ציוניסטישע יוגנד־ארגאני־זאציעס. די יידישע יינגלעך האבן געלערנט אין דער פוילישער שולע אין פאות און אנגעטאָן אין קאפאלעך און ניט געלערנט שבת און יום טוב. די שעה׳ן פון לערנען אין חדר האט מען צוגעפאסט צו די פרייע שעה׳ן פון דער פוילישער שולע און די קינדער האָבן שווער געארבעט לערנ־ענדיק פון פרי ביז ביינאכט, ווייל די יסודעסדיקע יידישע ידיעות האָבן די יידישע יינגלעך ביז די לעצטע צייט באקומען אין חדר.

אין סטריזוב איז געווען אַ פוילישע שטעטישע גימנאזיע, אין וועלכער ס׳האבן אויך געלערנט יידישע תלמידים אבער כמעט נור פרעמדע, ווייל פון די סטריזובער יידן האבן נאר ווייניקע געשיקט זייערע קינדער אין גימנאזיע, און בפרט אז מ׳האט געמוזט שרייבן שבת.

סטריזובער בית מדרש בחורים האבן אויך געלערנט אין העברעאישע לערער סעמינארס און שפעטער זיינען זיי געווען לערער אין העברעאישע שולען אין דער וועלט.

פארטייען

צווישן דער יידישער באפעלקערונג אין סטריזוב זיינען בס״ה געווען צוויי פארטייען, די „אגודת ישראל״ און די ציוניסטישע ארגאניזאַציע מיט אירע אלע גרופי־רונגען. וועגן דער לעצטער שרייב איך ווייטער.

די אגודה האט ארגאניזירט אין סטריזוב ר׳ נפתלי חיים האלבערשטאם, אַ אייניקל פון באקאנטן סאנדז׳ער רבין וועלכער האט חתונה געהאט מיטן רבס טאכטער. זיינע אקטיווע מיטארבייטער זיינען געווען מיין שוואגער ר׳ יעקב יצחק בערנשטיין, ר׳ יואל גליקמאן און נאך אנדערע בעלי ביתים, יונגע בית מדרש בחורים מיט שלמה דיאמאנט בראש, און דער אקטיווער טוער ביז צו דער לעצטער מינוט איז געווען דער סעקרעטאר פון דער אגודה, דער יונגער משה שווארצמאן, אַ ברודער זון פון ר׳ שלום שווארצמאן. די אגודה איז געווען טעטיג ביי יידישער ערציהונג, האט געפרובט איינצופירן אַ סדר אין די חדרים, צו ארגאניזירן אַ מיידלעך ארגאניזאציע „בנות אגודה״, האט געפירט אין משך פון עטלעכע יאר די מיידל שול „בית יעקב״ און נאך אנדערע. זי האט אבער ניט געהאט קיין התמדה ביי דער ארבעט. זי האט אנגעהויבן פארשידענע נוצלעכע זאכן, געפירט אַ באשטימטע צייט און אויפגעהערט. די סיבות ווייס איך ניט. ס׳האבן אפשר געפעלט די פאסנדע אקטיווע טוער, אדער דאָס וואס ס׳האָט אויסגעזען ווי אַ מעלה — אז דער רוב סטריזובער יידן זיינען געווען פרומע — איז פאר דער אגודה אלס פאַרטיי געווען אַ חסרון, מ׳האָט ניט געדארפט איבערצייגן די יידן פאר יידישקייט און אַ ארגאניזאציע האט זיי ניט געפעלט. אויך איז אין סטריזוב ניט געווען קיין פלאץ פאר אַ קאמפף מיט די ציוניסטן, ווייל דער רוב ציוניסטן האבן זיך געפירט אין אלץ בנוגע יידישקייט און טראדיציע גלייך ווי אלע יידן.

כמעט ביי אלע וואלן צו די פוילישע געזעצגעבערישע אינסטיטוציעס זיינען די ציוניסטן מיט דער אגודה געגאנגען צוזאמען, און ביי די שטעטישע יידישע און אלגעמיינע פראגן האָט אויפגעהערט די ראלע פון פארטייען. ציוניסטן און חברים פון דער אגודה האבן זיך באטייליקט אין יעדן ארטיגן פאליטישן קאמף ביי דער זייט פוןביידע פארטייען.

אין אנהויב פון צוואַנציגסטן יארהונדערט זיינען אלע סטריזובער יידן געווען אייניק אין זייער געגנערשאפט קעגן ארטיגן גלח יאבלצינסקי, וועלכער האָט אפילו טיילמאל אונטערשטיצט יידישע ארעמע לייט, אבער אלס אנהייגער פון אנטיסעמיטישן גלח סטויאלובסקי האט ער פיינט געהאט דעם כלל ישראל, און בשעת די אונרוען קעגן יידן אין יאר 1898 האט ער שטארק אונטערשטיצט די פאגראמשציקעס און שפעטער האט ער אקטיוו מיטגעארבעט מיט דער בויקאט באוועגונג וועלכע האט געשטרעבט ארויסצונעמען פון יידישע הענט דעם האנדל מיט אלע פרנסות. די יידן מיט זייערע עסקנים בראש, ר׳ וואלף דויטש, מיין טאטע ר׳ ברוך בערגלאַס, ר׳ משה דיאמאנט, ר׳ אלתר נעכעמיע און אנדערע האבן אונטערשטיצט זיינע קריסטליכע געגנער און אַדאנק זייער צאל־דאמלסט זיינען זיי נאך געווען 50% פון דער שטעטישער באפעלקערונג — אחדות און פאליטישע רייפקייט האבן זיי געהאלפן זיינע פוילישע געגנער אים צו באזייטיקן פון דער פירערשאפט אין שטעטל. אויך שפעטער האבן די יידן אונטערשטיצט אזעלכע פוילישע כלל טוער, ביי וועלכע זיי זיינען זיכער געווען אז זיי וועלן ניט באעולען די יידן, און טיילמאל האבן זיי גענומען ביי די פוילישע קאנדידאטן שריפטלעכע פארפליכטונגען, אז זיי וועלן האנדלען קעגן זיי

מיט יושר. אין די דרייסיקער יארן בשעת דעם קאמף וועגן דער שטאטלייטונג צווישן דעם שטעטישן גלת קוויעציינסקי מיט זיין קאנדידאט קוניעצקובסקי און דעם דאָקטאָר יוסף פּאטרין, זיינען די יידן געווען געטיילט איןביידע פּארטייען. צום סוף האבן זיי צוזאמען מיט די ציוניסטן אלס ארגאני־זאציע געהאלפן ד״ר פאטרין באזיגן זיינע געגנער און ווערן נאכאמאל בירגערמייסטער שוין זיין גאנץ לעבן.

ד״ר 'פאטרין איז געווען אַ אינטערעסאנטע געשטאלט אין שטעטל. ער איז געשטאנען בראש פון א גרויסער, רייכער קריסטלכער משפחה, וועגן וועלכער מ׳האָט געזאָגט, אז זי שטאמט פון אַ שוועדישן זעלנער וועלכער איז געבליבן אין סטריזוב נאך דער מלחמה פון די שוועדן מיטן קעניג יאן קאזימיר. די מענשן פון דער גאנצער משפחה זיינען געווען פרומע קאטאליקן, נאר ער איז כמעט קיינמאל ניט געגאנגען אין קירכע אריין, ער איז געווען שטארק איבער־געבן זיינע פארטיי־מענשן און פריינט, און שארף קעגן גיינע געגנער, גלייך יידן און פאליאקן. ס׳איז ביי עם ניט געווען קיין שפור פון אנטיסעמיטיזם, האט געטאן טובות יידן בפרט אלס בירגערמייסטער. ווען ער האט מספיד געווען זיין פריינט ר׳ יוסף דיאמאנט, וועלכער איז יונג געשטארבן, האָט ער זיך אויסגעדריקט: „איך בין שוין אלט, הלואי וואלט איך געווען געגאנגען שטאט אים״, לויט זיין ביישפיל האט זיין גאנצע, רייכע משפחה געהאנדלט מיט יידן און אפילו געפירט מיט זיי שותפות־געשעפטן. די יידן האבן זייער געטרויערט אויף זיין טויט, זיך באַטייליקט אין זיין לוויה — אַ ניט געוויינלאכע זאך אין די פארהעלטניסן צווישן יידן און קריסטן — און אלע האבן פארשלאסן די געשעפטן ווען די לוויה איז דורכגעגאנגען די שטאט.

אויך נאך זיין טויט האבן יידן זיך באטייליקט אין דער שטעטישער פאליטיק ביי דער זייט פון פוילישע פאליטישע טוערס ווען ס׳איז ניט געווען קיין ספעציעל יידישע פראגע.

די ציוניסטישע באוועגונג

דער ציוניסטישער רעיון און די באַוועגונג, וועלכע האבן שוין געהאט ארומגענומען די גאנצע יידישע וועלט, זיינען געקומען אויך קיין סטריזוב. דער רעיון פון חיבת ציון איז געווען נאך פריהער אנגענומען ביי איינצעלנע, זיי האבן זיך אבער ניט ארגאניזירט.

דער ערשטער ציוניסט אין שטעטל נאך ביי הערצל׳ס לעבן איז געווען משה מאיר זידמאן, דער זון פון דיין ר׳ אלתר עזרא. ער איז געווען אַ איבערגעגעבענער ציוניסט, זיין עלטסטן זון האט ער נאך הערצל׳ס טויט גיגעבן דעם נאמען בנימין זאב, ער האָט אבער אין שטאָט ניט געשאפן קיין ארגאניזאציע. נאך אים האט געפירט ציוניסטישע קליינ־ארבייט שלום פלוימענהאפט, אבער אויך ער האט ניט ארגאניזירט די יוגנט.

און דער צייט האָט געוווינט אין שטאָט אַ באגייסטערטער חובב ציון ר׳ שמחה פיינגאלד, וועלכער האט זיך באזעצט אין שטעטל אלס האלצבאאמטער. זיין שטוב איז געווען אַ ציוניסטישע און פון איר איז ארויסגעגאנגען די ציוניס־טישע ארגאניזאציע אין סטריזוב. ער האָט שפעטער עמיג־רירט מיט זיין משפחה קיין אמעריקע, דארט מיטגעארבעט אין יידישע צייטונגען, און צום סוף פון זיינע יארן האט ער זוכה געווען עולה צו זיין קיין ארץ ישראל, וואו ער האָט געלעבט ביז זיינע לעצטע טעג. אויספירליך וועגן אים און זיין לעבנסוועג שרייבט אין העברעאישן טייל פון דעם ספר זיין אייניקל בן־עמי פיינגאלד.

אין יאר 1907 פארן עמיגרירן פון דער משפחה פיינגאלד, האט זיין עלטערער זון משה, אַ בחור פון 20 יאר, צוזאמענגערופן 5 יונגע בחורים, מרדכי בראוו, יואל גרינ־בלאט, לייב דיאמאנט, הערש אלעזר שטערנבערג או יצחק טענצער, האָט פאר זיי פארגעטראָגן וועגן דער ציוניסטישער באוועגונג און די 5 ארגאניזירט אלס ערשטן ציוניסטישן לאקאלקאמיטעט. אלס פארזיצנדן האבן זיי געוויילט מרדכי (מאקס) בראוו, דעם זון פון ראש הקהל, דעם איינציקן וועלכער האט אויך געהאט אלגעמיינע בילדונג, בשעת די אנדערע זיינען געווען בית מדרש בחורים. אלס קרן קימת רעפערענט האבן זיי געוויילט יצחק טענצער, וועלכער האט די ארבעט פון קרן קימת אין שטאט געפירט ביז נאך דער ערשטער וועלטמלחמה, ווען דער ערשטער לאקאל־קאמיטעט האָט זיך אויפגעלייזט ווייל דער רוב פון זיי האט פארלאזט די שטעטל און אנדערע יונגעלייט זיינען געקומען אויף זייער ארט. כדי צו פארשאפן כבוד דער יונגער ארגאניזאציע און לאקאלקאמיטעט האבן זיי געוועלט אלס ערנפארזיצנדן ר׳ הערש פעפער, אַ משכיל פון מושצ׳יסקא, וועלכער האט זיך באזעצט אין סטריזוב און געפירט די איינציקע דרוקעריי אין שטאט.

דער רוב עלטערן זיינען געווען געגן דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אויס מורא אז זייערע קינדער וועלן אוועקגיין פון פרומען וועג, אבער קיין ארגאניזירטע געגנערשאפט איז ניט גוועזן. אויך אין דער שפעטערער צייט זיינען זעלטן פארגעקומען סכסוכים צווישן די פרומע יידן פון שטאט און די ציוניסטן, וועלכע האבן מיט זייער יידישן לעבענסשטייגער אויך ניט געגעבן קיין סיבה דערצו.

די ערשטע ארבעט פון קאמיטעט איז געווען דאס גרינדן פון דער ביבליאטעק „יידישע לעזעהאלע״, וועלכע האָט ביז צום סוף געדינט אלס צענטראלער פונקט פון דער ציוניסטישער ארבעט אין שטעטל. זיי האבן אויך אנגעהויבן די נארמאלע ציוניסטישע ארבעט, זאמלען געלד פאר קרן־קימת, פארשפרייטן דעם שקל א.א.וו. די יונגע בחורים האָבן זיך ווייניק אריענטירט אין די ציוניסטישע גרופירונגען, זיי האבן געהערט צו דער סתם ציוניסטישער ארגאניזאציע, וועלכע איז געווען די שטארקסטע אין גאליציע, טראצדעם וואָס זיי האבן צוערשט פארקויפט „מזרחי״ שקלים. צו דער

פרישער ארגאניזאציע זיינען באלד צוגעשטאנען גאנץ יונגע בית מדרש בחורים, פאר וועלכע די נייע העברעאישע ליטע־ראטור און ספרים פון יידישער וויסנשאפט אין העברעאישער און פרעמדער — בעיקר דייטשער־שפראך, האבן געעפנט אַ נייע וועלט וועלכע זיי האבן ביז היינט ניט געקענט. זיי האבן אינטענסיוו געלערנט תנ״ך און די מאדערנע העברע־אישע שפראך, בעיקר דורך די 32 לערנבריוו פון שבח וואלקאווסקי פון קראקא, און גלייכצייטיק געשאפן העברע־אישע קרייזן כדי פול צו באהערשן די שפראך. דערביי האבן זיי ווייטער געלערנט אין בית מדרש.

אין יאר 1910 האבן די סטריזובער ציוניסטן אויפן פארלאנג פון שלמה שמידט פון פריסטיק, געעפנט דארט אַ פיליאלע פון דער סטריזובער ביבליאטעק, וועלנדיק אויך דארט אנהויבן אַ ציוניסטישע טעטיקט. די פריסטיקער קנאים האבן אבער צו דעם ניט צוגעלאזט. אין אַ ווינטערטאג אין דער פרי זיינען זיי אריין אין שטוב פון דעם ביבליאטעק, האבן ארויסגענומען אלע ביכער און פארברענט. אין פריסטיק וואו ס׳האבן געוווינט מער יידן ווי אין סטריזוב, איז קיינמאל ניט געווען קיין שטארקע ציוניסטישע ארגאניזאציע.

ארטיקע פאליטישע טעטיקייט האבן די ציוניסטן אין סטריזוב ניט געפירט ביז נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווייל זיי זיינען געווען ווייניג און צו יונג. זיי האבן נאר געהאלפן דער ציוניסטישער לאנדארגאניזאציע ביי אירע וואלאקציעס.

די קליינע ציוניסטישע טעטיקייט האט זיך געפירט ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה און דאמלסט גאנץ אופגעהערט. אַ גרויסער טייל פון די חברים זיינען מאבילי־זירט געווארן צום מיליטער און דאס שטעטל האט זיך כמעט אויסגעליידיקט פון יידן ווען די רוסן האָבן עס איינגענומען דאס צווייטע מאל.

ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט האָט די ציוניסטישע ארגאניזאציע זיך פריש ארגאניזירט אונטערן פירונג פון 4 פון די ערשטע, מרדכי בראוו, לייבוש דיאמאנט, הערש אלעזר שטערנבערג און יצחק טענצער. אַקטיוו האבן אויך שוין מיטגעארבעט פרישע חברים: משה יאהאנעס פון גורליץ דער שותף פון דאמפזעג פון סטריזוב, דער יונגער אברהם בראוו, אהרן דויטש, לייבוש קאלב, שמואל (מוליק) טענצער, די מיידלעך: מיין שוועסטער חיה בערגלאס, רחל שטערנבערג זיסל קעה, מלכה אייזנער און אנדערע. צוערשט האָט מען פריש געעפנט די ביבליאטעק, וועלכע איז צוריבט געווארן בשעת דעם רוסישן אריינמארש און דערמיט האָט מען פריש געשאפן דעם צענטער פון ציוניסטישער טעטיקייט. די עלטערע חברים. און בעיקר הערש אלעזר שטערנבערג, האבן דאמלסט געפירט פארשידענע יודאיסטישע קורסן.

די מיידלעך האבן, חוץ דער אלגעמיינער ציוניסטישער טעטיקייט, געגרינדעט אַ מיידלעך פאראיין „רות״, וואו זיי האבן ארגאניזירט פארטרעגע וועגן ציוניזם, ארץ ישראל א.א.וו. און אויך קורסן צו לערנען העברעאיש. דעם ווינטער האָט מען בכלל אנגעהויבן ארגאניזירן העברעאישע קורסן, וועלכע זאלן געפירט ווערן דורך געצאלטע פאכלערער. די קורסן און אויך די, וועלכע מ׳האָט שפעטער געפירט, האָבן אויפגעהערט נאך אַ געוויסע צייט, אבער די כסדרע פרובן און די קורסן וועלכע די סטריזובער פריוואטלערער, מיינע חברים זאנוול גרינבלאט און הערצקע וועבער, האבן געפירט האבן געהאלפן פארשפרייטן די קענטניס פון דער העברעאישער שפראך צווישן דער יוגנט.

אין יאר 9—1918 האָט זיך ארגאניזירט די סתם ציוניס־טישע צענטראלע אין קראקא, און איר גענעראל־סעקרעטאר ד״ר יצחק שווארצבארט, דער שפעטערדיקער מנהיג פון דער ציונסיטישער ארגאניזאציע אין מערב גאַליציע נאכן טויט פון ד״ר יהושע טהאָן, איז עטלעכע מאל געקומען קיין סטריזוב און געהאלפן אויפסניי אויפלעבן די ציוניסטישע טעטיקייט. דעמזעלבן ווינטער האבן די ארטיקע ציוניסטן דורכגעפירט מיט הצלחה די יידישע וואלאקציע צום ערשטן פוילישן סיים, אבער קיין פאזיטיוון דערפאלג האט עס ניט געהאט ווייל די וואלקרייזן זיינען געווען אזוי געשניטן, אַז נאר אין די גרויסע שטעט איז מעגלעך געווען ס׳זאל געוויילט ווערן אַ ייד.

א ביסל שפעטער האט זיך געטוישט די ארטיקע ציוניס־טישע לייטונג. די עלטערע זיינען אוועק פון שטעטל, מאנכע האבן זיך צוריקגעצויגן פון ציוניסטישער טעטיקייט און ס׳זיינען געקומען אויף זייער ארט פרישע חברים. אביגדור דיאמאנט, דער יינגערער ברודער פון לייבוש, אלס פארזיצ־ענדער פון לאקאלקאמיטעט, אברהם בראוו, דער יינגערער ברודער פון מרדכי׳ן, אלס קרן קימת רעפערענט און לייטער פון דער ביבליאטעק, יהושע זילבער, זיין ברודער פנחס, די מיידלעך, פייגע גרינבלאט, איטא דעמביצער, פייגע וויינ־בערג, שרה זילבער, וויטה לוס, הינא נבכמיע און אנדערע. שפעטער בין איך געווארן סעקרעטאר פון לאקאלקאמיטעט.

די ערשטע גרעסערע ציוניסטישע טעטיקייט האט אנגע־הויבן אין יאר 1921, ווען מיר דריי, אביגדור דיאמאנט, יעקב קעה און איך האבן דורכגעפירט די ערשטע „קרן היסוד״ אקציע אין סטריזוב. דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאל וואס מיר זיינען ארויס פון ענגן קרייז פון דער ציוניסטישער יוגענד און געקומען צו אלע יידן פון שטעטל. טראָץ דער געגנערשאפט פון אַ טייל מענשן פון די חסידישע קרייזן, האבן מיר דורכגעפירט די אקציע מיט דערפאלג, און נאכדעם האבן מיר ארגאניזירט אַ קליינעם אַקטיוון קרן היסוד קאמי־טעט אונטער מיין לייטונג און אביגדור דיאמאנט אלס מיטארבעטער ביים דורכפירן יעדע יערליכע דעקלאראציע־אקציע וועלכע האָט כסדר ארומגענומען מער מענשן. דער קרן היסוד קאמיטעט האָט געארבעט ארגאניזירט ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלטמלחמה. אין משך פון דער צייט האבן מיטגעארבעט פארשידענע חברים: יעקב קעה, וויטה לוס, שרה רעבהון, פרץ פינזעל, נפתלי רוט און אנדערע.

נאכדעם ווי אביגדור דיאמאנט און אברהם בראוו האבן ציטווייליק פארלאזט סטריזוב האָב איך איבערגענומען דעם פארזיץ פון ציוניסטישן לאקאל־קאמיטעט און געפירט די ארבעט ביז צום יאר 1938. אין משך פון דער צייט האבן מיטגעארבעט אלס מיטגלידער פון לאקאל־קאמיטעט: אביגדור דיאמאנט, אברהם בראוו — נאָך זייער צוריקקערן זיך קיין סטריזוב —, יצחק דויטש, פייגע גרינבלאט, פייגע וויינבערג, די ברידער יהושע און פנחס זילבער, וויטה לוס, צבי שאפירא — ווען ער האט געוווינט אין סטריזוב צווישן איין עליה ביז דער צווייטער — און נאָך חברים און חברות, וועלכע איך ׳געדיינק שוין ניט מער. אין משך פון די יארן האבן זיך געטוישט די חברים פון לאקאל־קאמיטעט, אבער 4 מענשן האבן געארבעט שטענדיג, כמעט ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה: איך, אלס פארזיצנדער און רעפע־רענט פון קרן היסוד אביגדור דיאמאנט אלס מיין פארטרע־טער, פנחס זילבער אלס סעקרעטאר און יהושע זילבער אלס קרן קימת רעפערענט. עס איז געווען דורכדעם אַ סטאַבילי־זירטע ארבעט און יעדע ציוניסטישע טעטיקייט האָט זיך קאנצענטרירט ארום דעם לאקאל־קאמיטעט און איז געפירט געווארן דורך אים. אין דער ארבעט האבן מיר אויסגענוצט אַלע מעגליכקייטן און די איבערגעבנקייט פון די חברים. צום סוף האָט אונזער ארגאניזאציע ארומגענומען דעם רוב יוגנט פון שטעטל צוזאמען מיט די עלטערע, וועלכע זיינען ארויס פון אירע שורות. אין דער ארבעט האָבן מיר תמיד געזוכט דאס בשותפותדיקע צווישן אונז און אויך דאמלסט, ווען ס׳האט זיך שוין געשאפן א רעוויזיאניסטישע און „מזרחי״ ארגאניזאציע. אויך אונזערע פארהעלטניסע מיט דעם כלל יידן אין שטעטל זיינען געווען גוטע, ציוניסטן האבן זיך באטייליקט אין אלע כלל און צדקה אקציעס און זיינען געווען באליבט אין שטאט. נאכדעם ווי די יונגע זיינען עלטער געווארן און די צאל ציוניסטן איז גרעסער געווארן, האבן מיר אנגעהויבן זיין טעטיק אין ארטיקע פאליטיק. ציוניסטן זיינען געווײילט געווארן אין שטאט און קהילהראט, און ווי אלע מאל זיינען זיי געווען די, וועלכע האבן ארגאניזירט די יידישע באפעלקערונג בשעת די וואלן צום פוילישן סיים און סענאט.

אין יאר 1925 האבן חברים חיים וויינבערג, פנחס זילבער, יהושע שטורם און אנדערע ארגאניזירט די ערשטע יוגנטארגאניזאציע אין שטעטל „מרכז רוחני״ און גלייכ־צייטיק אויך די ערשטע גרופע חלוצים פאר אַ.עליה קיין ארץ ישראל. די עליה באוועגונג איז געווארן וואס אַמאל שטארקער ביז זי האט ארומגענומען די גאנצע ציוניסטישע יוגנט אין שטעטל און איבערגעריסן געווארן ערשט ביים אויסברעכן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. די ערשטע גרופע חלוצים, וועלכע איז ארגאניזירט געווארן דורך דעם „מרכז רוחני״, האָט באקומען איר הכשרה אין גוט פון ר׳ יחזקאל וואלאך אין לוטצא — עס איז ניט לייכט געווען צו באקומען הכשרה פלעצער — און כדי ר׳ יחזקאל וואלאך זאל מסכים זיין, האט זיך משתדל געווען אַ חבר פון דער ארגאניזאציע מרדכי שיף ביי זיין קרוב ר׳ ישראל ווילנער — אַ איידים פון ר׳ יחזקאל. אַ גרויסע גרופע חלוצים פון דער „מזרחי״ באוועגונג האט באקומען איר הכשרה אין גוט פון דארף וויסאקא, וועלכע האט געהערט צו די שותפים באדיאן—שינאגל און איז געווען פארפאכטעט צו ר׳ הערש מילבאוער אַ חבר פון „מזרחי״. גרופן חלוצים האבן אויך באקומען זייער הכשרה אין גוט פון ר׳ יוסף אשר וואלאך אין ניעבילעץ און בכלל אין יעדן יידישן גוט אין דער געגנד.

דער ערשטער חלוץ פון סטריזוב, וועלכער האט עולה געווען קיין ארץ ישראל, איז געווען עקיבא דיאמאנט, דער זון פון ר׳ שלמה זלמן דיאמאנט (זלמן וויסוקר) און נאכדעם די גרופע פון דער לוטצ׳ער הכשרה, גיטל פייט, יוסף וויינבערג און אנדערע. ניט אלע עולים האבן זיך איינגעלעבט און געבליבן אין לאנד, אבער דער אנהויב איז געמאכט געווארן און אין לויף פון יארן ביז צו דער מלחמה, זיינען אַ סך חברים עולה געווען לעגאל מיט סערטיפיקאטן און נאָך מער — אונלעגאל. אַ דאנק דעם און דעם פאקט, אז דער רוב סטריזובער יידן פון דייטשלאנד און די לעבנ־געבליבענע אין רוסלאנד, האבן עולה געווען קיין ארץ־ישראל, געפינט זיך דא אַ קיבוץ עולי סטריזוב.

די סטריזובער ציוניסטישע ארגאניזאציע און אלע יוגנט־ארגאניזאציעס האבן די עולים געגעבן יעדע מעגלאכע הילף כדי זיי צו דערמעגלאכן די עליה. פאר דעם זיינען אלע וועגן געווען כשר. צ.ב. נאך דעם שטארבן פון ר׳ הערש מארער, דער מעטריקאל־פירער אין סטריזוב, האט זיין זון חיים, פון די פירער פון ארטיקן „ביתר״, ארויסגענומען פון דערהיים אַ סך אפיציעלע פארמולארן און צוזאמען מיט זיין חבר נפתלי דיאמנאט, אַ עסקן פון „הנוער הציוני״, איבערגעגעבן די ציוניסטישע אינסטאנצן אין קראקא, כדי זיי צו באנוצן פאר דער ניט לעגאלער עליה.

אין יאר 1926 האט יוסף דיאמענט פון קראקא, אַ שפּעטערער מיטארבעטער פון דער ציוניסטישער טאגצייטונג „נאווי דזענניק״, וועלכע האט דאמלסט געארבעט אלס פרי־וואט באאמטער אין סטריזוב, ארגאניזירט אַ רעוויזיאניסטישע יוגנט ארגאניזאציע מיטן נאמען „מנורה״. צו דער ארגאני־זאציע זיינען אריבער כמעט אלע חברים פון „מרכז רוחני״ און די אקטיווסטע זיינען געווען: אליעזר גרובער, ברוך נירנבערג, פייבל שאכער, יוסף דויטש, יהושע שטורם און אנדערע, די רעוויזיאניסטישע ארגאניזאציע איז מיט דער צייט געווארן זייער שטארק אין שטעטל און אויך געגרינדעט דעם ארגון פון „ביתר״ אונטער דער לייטונג פון צבי שעפלער און אקטיווער מיטארבעט פון חיים און איטא מארער, פעסל רוט, חוה גרובער, לאה קראכער און אנדערע. די רעוויזיאניסטישע ארגאניזאציע האט געפירט אַ אינ־טענסיווע אידעאלאגישע ארבעט צווישן אירע חברים און איז געווען שטארק טעטיק ביים ארגאניזירן פון דער עליה. דאס פארלאזן פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע דורך

די רעוויזיאניסטן האט אַ ביסל אבגעשוואכט די אלגעמיינע ציוניסטישע ארגאניזאציע אין סטריזוב, זי האָט זיך אבער באלד געשטארקט דורך דעם פארגרעסערן פון דער צאל חברים אין דעם ארגאניזירן פון שטארקע סתם ציוניסטישע יוגנט ארגאניזאציעס, „הנוער הציוני" און „עקיבא" וועלכע האבן מיטגעארבעט מיט דער ארטיקער ציוניסטישער ארגאניזאציע, געפירט אַ אידעאלאגישע טעטיקייט אין זייערע ארגאניזאציעס און געארבעט פאר עליה פון אירע חברים.

זיי האָבן זיך שפעטער ארגאניזירט אין פארשידענע גרופן, אַ גרופע מיידלעך „שושנה" און יינגלעך „בר כוכבא". זיי האבן זיך געגרינדעט א אייגענע ביבליאטעק חוץ דער אלגעמיינער ביבליאטעק פון דער ארגאניזאציע און פלעגן זיך כסדר טרעפן מיט חברים־ארגאניזאציעס פון די ארומיקע שטעט.

אויך די „מזרחי" יוגנט האט זיך ארגאניזירט אונטער דער השפעה פון אלימלך וואלדמאן, דעם איידעם פון ר' דוד ווינער און זיינע טעטיקע מיטארבעטער זיינען געווען: ראובן זעליג מאנדל, משה דים, יעקב אדעסט און אנדרע. חוץ זייער ציוניסטישער טעטיקייט האבן זיי אויך ארגאנירט שבת אַ מנין אין זייער פאראיין־לאקאל. משה דים האט שפעטער געארבעט אין דער צענטראלע פון „מזרחי" אין קראקא און פון דארט האט ער געהאלפן אויף אלע מעגלאכע וועגן צו דער עליה פון סטריזובער חברים.

די גייסטיקע אטמאספערע אין סטריזוב אין געווען ציוניסטיש. יעדער יינגל און מיידל, חוץ די חברים פון דער „אגודה", האט זיך אנגעשלאסן צו אַ ציוניסטישער יוגנט־גרופע. אַ לינקע ארגאניזאציע איז אין שטעטל ניט געווען, אפילו אזעלכע, וועלכע זיינען געקומען פון ערטער וואו ס'איז שטארק געווען די קאמוניסטישע השפעה, האָבן אונטערן איינפלוס פון ארט מיטגעארבעט אין דער ציוניסטישער באוועגונג.

אין דער לעצטער צייט פאר דער מלחמה האט זיך ארגאניזירט אַ גרופע חלוצישע ארבעטער אין דער ארטיקער דאמפזעג פון די שותפים יוהאננעס און קראכער. וואו זיי זיינען געווען גוט אויפגענומען. די אייגנטימער פון דעם זעגווערק: משה יוהאננעס איז געווען אין דער יוגנט אַ אקטיווער ציוניסטישער טוער. הערש קראכערס קינדער זיינען געווען אקטיווע מיטגלידער פון דער רעוויזיאניסטישער ארגאניזאציע אין סטריזוב און דער לייטער פון דער זעג, ר' יעקב אייזנער איז געווען אַ גוטער, הארציקער ייד, אַ חובב ציון און בכלל גוט געווען צו אלע ארבעטער, די פאליאקן די סטאבילע און חלצים די צייטווייליקע. אַ סך יונגע לייט האבן דאמלסט געלערנט „גוישע" מלאכות ווי. טישלעריי, שלאסעריי א.ד.ג. און אויך מיידלאך האבן געלערנט פארשידענע מלאכות און אנגעשלאסן זיך חלוצישע ארגאניזאציעס, אלע האבן געשטרעבט עולה צו זיין קיין ארץ ישראל.

די לעצטע וויכטיקע ארבעט פון דער ארטיקער ציוניסטישער ארגאניזאציע איז געווען דאס גרינדן פון אַ העברעאישן קינדערגארטן צוזאמען מיט קורסן צו לערנען העברעאיש פאר מער דערוואקסענע. אין סטריזובער קליינשטעטלדיקע באדינגונגען איז דאס געווען אַ געוואגטער שריט, וועלכער האָט אבער מצליח געווען. אונטער דעם פאטראנאט פון דער ארגאניזאציע און אנפירונג פון אַ מוטער־קאמיטעט פון די פרויען: נחמה גערטנער, מיין פרוי — שרה בערגלאס, הינדא לאה דויטש, רחל פייט, שרה שאפירא און אנדערע, און אונטער דער ענערגישער פירונג פון דער לערערין עלקא שולמאן האָט זיך דער קינדערגארטן גוט אנטוויקלט ביז צו דער מלחמה, און האט אויך געוועקט דעם ווילן צו לערנען העברעאיש ביי יוגנט און קינדער, וועלכע זיינען געווען ביז דאמלסט ווייט פון יידישקייט.

אין יאָר 1938 איז אויף מיין אָרט אלס פאָרזיצנדער פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע געקומען דער יונגער אדוואקאט פ. אכט, אַ לעמבערגער, וועלכער האט געארבעט אין סטריזוב, און ער האט זי שוין געפירט ביז צום אויסברוך פון דער מלחמה.

די ציוניסטישע טעטיקייט האט זיך געפירט ביז צו דער לעצטער מינוט. נאך אין זומער 1939 האבן מיר מיט דערפאלג דורכגעפירט די צווייטע קרן קימת אקציע „הגלילה", נאך דער רעדע פון ארץ־ישראל שליח ד"ר אליהו פארעצקי אין שול, וועלכער האט געווארנט די יידן פאר דעם שטורם, וואלכער קומט פון דייטשלאנד. ניט דער רעדנער און ניט די פארזאמלטע האָבן געגלויבט אז דער חורבן איז שוין אזוי נאענט. פרייטיק דעם ערשטן סעפטעמבער 1939 האָט אויסגעבראכן די מלחמה זונטיק דעם 10/9 האבן די דייטשן באזעצט סטריזוב, און ס'זיינען בטל געוואָרן אלע פארמען פון יידישן לעבן, וועלכע האבן עקסיסטירט ביז דאמלסט. די נייע ווירקלאכקייט האט זיך געענדיקט מיט דעם אונטערגאנג פון דער סטריזובער קהילה צוזאמען מיט דעם יידנטום פון פוילן און דעם גרעסטן טייל אַייראפע.

די געגנזייטיגע באציאונגען צווישן יידן און פאליאקן און פאָגראמען אויף יידן

די באציאונגען צווישן ביידע פעלקער, אדער בעסער געזאָגט, די באציאונג פון די פאליאקן צו די, יידן אין סטריזוב אין דער ווייטער פארגאנגענהייט איז מיר ניט באקאנט. ס'איז אוודאי געווען די זעלבע באציאונג ווי צו אלע פוילישע יידן אין אלע ערטער און אין אלע צייטן. אין די לעצטע דורות האָבן יידן געוווינט אין סטריזוב און אין דער אומגעבונג, אין די שטעטלעך און אין די דערפער צווישן פאליאקן, זיי האָבן געהאַט צווישן זיך האנדלס און גוטע פריינטלעכע, שכנותדיגע באציאונגען, ס'איז אבער ניט געווען קיין סימן פון אסימילאציע פון דער יידישער מינדערהייט אין דער פוילישער מערהייט — חוץ איינצלנע פאלן. די הערשנדע פאליאקן זיינען זעלבסטפארשטענדלאך

ניט באאיינפלוסט געוואָרן פון דער יידישער מינדערהייט, אבער אויך די יידן זיינען ניט באאיינפלוסט געווארן פון זיי. טראָצדעם וואס פאר די פאליאקן אין זייער גרעסטער מערהייט, זיינען די יידן, זייער שפראך, זייער לעבן און זייערע מנהגים, און נאך מער, זייער געשיכטע געווען פרעמד, ווי אַ פארשלאָסענער בוך, האָבן דאגעגן אַ סך יידן יא געוווסט אלץ וועגן די פאליאקן, ווייל זיי האָבן געלערנט אין פוילישע שולן • און אין לעבן האבן זיי געמוזט לערנען, כדי צו קענען די בעלי בתים פון לאנד.

דאס זיינען געווען צוויי פעלקער וועלכע האבן געלעבט צוזאמען, געהאט געגנזייטיגע באציאונגען, אבער אין געזעל־שאפטליכן און קולטורעלן לעבן האט יעדער נאציאן געלעבט אבגעזונדערט. יידן זיינען אויסגעוויילט געווארן אין די שטאטראטן, האבן דארט געארבייט צוזאמען, אַ סך מאל האבן זיי געהאט בשותפותדיקע געשעפטן און געהאנדלט צוזאמען, אבער זיי זיינען ניט געקומען צו קיין חתונות אדער אנדערע משפחה־שמחות, זעלטן פלעגן די יידן קומען צו אַ גויישע לוויה און דאס זעלבע אויך פאַרקערט.

אבער אפילו אין די רוהיגע צייטן האבן די יידן געפילט דעם גלות און אנערקענט די רעכטן פון פאליאק אלס בעל הבית. און נאך מער אין פאל ווען די ארדנונג איז געווארן געשטערט דורך וועלכע ס'איז סיבה. דאמלסט האט זיך אויך ארויסגעוויזן די שנאה פון אַ סך פאליאקן צו די יידן וועלכע זיי האבן אין נארמאלע, רוהיגע צייטן באהאלטן אין זיך. צום שבח צו די סטריזובער שטעטישע בעלי בתים דארף מען אונטערשטריכן, אז אין די פאגראמען פון די יארן 1898, 1918 און 1919 האבן געהאט אַ חלק בעיקר דארפישע פויערים, די שטעטישע נידעריגע קלאסן און אַ טייל פון דער מיטלשטאנד באפעלקערונג, אבער דער רוב פון די בעלי בתים האבן זיך געהאלטן פון דער ווייטן.

ס'איז באקאנט אז אין דער צווייטער העלפט פון פאריגן יאָרהונדערט איז געהרגעט געווארן אַ ייד ביים דורכ־גיין דעם וועלדל נעבן שטאט אויף דער אנדערער זייט ווויסלוק, דורך וועלכן ס'פירט אַ וועג צום דארף וויסאקא. מיר האָבן אבער ניט קיין פרטים וועגן דעם פאל.

מעשה ריטער אין לוטצא

אַ פאל וואס האט אויפגערודערט די סטריזובער יידן און געהאט אַ שטארקן אָפקלאנג אין גאַנץ גאליציע איז געווען דער פאל ריטער אין די ניינציגער יארן פון פאר־גאנגענעם יאָרהונדערט.

פאר פסח ביים צושפרייטן אַ מיסטבארג אין פעלד, אַ איינגנטום פון ר' יצחק משה ריטער אין דארף לוטצא, איז געפונען געווארן אַ קערפער פון אַ דארפיש מיידל פון אַ שכנותדיגן אוקראינישן דארף, וועלכע האָט געארבעט ביים ארטיגן גלח און איז שוין אַ לענגערע צייט פארשווונדן געווארן. ריטער, אַ פשוטער, 70 יאָריגער פרומער דארפישער ייד, איז געווארן געשטעלט פארן געריכט, און טראָצדעם וואס ס'זיינען קעגן אים ניט געווען קיין שום באווייזן און אויך דער מיסטבארג איז געווען אין אפענעם פעלד, איז ער דאך פאראורטיילט געווארן צום טויט. דאס געריכט האט ניט געגלויבט דאס עדות־זאגן פון צוויי יידן, די ברידער דיאמאנט, ר' הערשל פון באנארובקא און ר' שלמה פון זיזנוב, וועלכע האבן עדות געזאגט, אז אין דער צייט ווען די מיידל איז פארשוונדן איז ר' יצחק משה ריטער צוזאמען מיט זיי ארומגעפארן אין דערפער ווייט פון לוטצא, צוליב זייערע בשותפותדיגע וואלדגישעפטן. נאך דעם צווייטמאליגן ווענדן זיך צו אַ העכערן געריכט איז דער טויטאורטייל פארביטן געווארן אויף לעבנסלענגליכע תפיסה. זיין משפחה, זייענדיג איבערצייגט אין זיין אונשולד, האט ניט געשפארט קיין מי, כדי צו באַווייזן זיין אונשולדיגקייט. ס'האָבן אויך מיטגעהאלפן יידן, וועלכע האבן געהאט אַ השפעה אין גאליציע, צווישן זיי דער רב ראשי ר' לייב ברוידע פון לעמבערג און הרב ר' גדליהו שמעלקעס פון פשעמישל. צום סוף איז זיי געלונגען אויפצוגעמען צו ווערן אויף אַ אוידיענץ ביים קיסר פראנץ יאזעף דעם ערשטן — זייער אַ שווערע זאך אין יענע צייטן —. אויף דער אוידיענץ זיינען געווען אַ חוץ די אויבנדערמאנטע צוויי רבנים, אויך ריטערס אַ טאכטער, זיין אדוואקאט און ר' מרדכי ווילנער פון ברעזיב, וועלכער האָט אַ סך געהאלפן דער משפחה ריטער ביי אירע באמיהונגען ארויסצובריינגען דעם אמת.

די קורצע אוידיענץ איז פארגעקומען נאך דעם, ווען אלץ איז געווען גענוי צוגעגרייט און אלע פרטים זיינען געווען דעם קיסר באקאנט פון פריהער. דער קיסר האָט די דעלעגאציע בארוהיגט מיט די ווערטער: פארט אהיים אָן זארגן. און קורץ נאכדעם איז ריטער באגנעדיגט און באפרייט געווארן.

מ'האט דערציילט אַז אַ פויער וועלכער איז געווען אַ מקורב צום דארפס גלח, האט זיך פארן טויט מתוודה געווען, אז ער האָט די מיידל געהרגעט. ער האָט דאָס געטאָן צוליב אַ בקשה פון גלח — דאָס איז געווען שוין נאכ'ן טויט פון גלח — וועלכער האט געהאט באציאונגען מיט איר, און האָט שפעטער געוואָלט פון איר פטור ווערן, נאָכדעם האָט ער דעם קערפער באהאלטן אין בארג מיסט פון יידן. וויפל אמת ס'איז אין דער זאך קענען מיר שוין ניט וויסן.

די פאגראמען אין יאר 1898

עטליכע יאר נאָך מעשה ריטער, אין יאר 1898 זיינען פארגעקומען פאגראמען אויף יידן אין גאליציע, אונטערן איינפלוס פון דער אנטיסעמיטישער פארטיי פון גלח סטויא־לובסקי, דארונטער אויך אין סטריזוב און אין דער סביבה. יידן זיינען געווארן געשלאגן, שויבן אויסגעהאקט, אַ סך זיינען בארויבט געווארן, דער עיקר אין די דערפער.

די עסטרייכישע רעגירונג האט געבראכט מיליטער פון אנדערע פראווינצן, און אויך קיין סטריזוב זיינען אנגעקומען דייטשן און אונגארן. דאס מיליטער האט טאקע צוריקגעשטעלט די ארדנונג, אָבער געטאָן האָבן זיי דאָס ווי אומגערן און צוזאמען מיט דער ציווילמאכט אנגעטאָן צרות די יידן.

דאמלסט איז ארעסטירט געווארן און פאראורטיילט ר׳ יעקב (יינטשע) האגעל, וועלכער איז געווען גבאי אין שול און וועלכער האט זיך ניט בלויז אנטקעגנגעשטעלט מ׳זאל אפשטעלען מיליטערישע פערד אויפן שול־פלאץ, ער האָט זיך נאָך דערלויבט פרעגן: מיט וואס איז די שול ערגער פון דער קירכע? אין אלגעמיין האט מען אַ סך יידן באשטראפט פאר יעדער קלייניקייט און אפילו פאר אויסגעטראכטע „פארברעכנס״, ווי למשל, דער פאל מיטן יידן פון גאדאווא ר׳ יחזקאל גארגל, וועלכער האט „באליידיגט״ די פאגראמשציקעס, וועלכע האבן ביי אים גערויבט אנרופנדיג זיי „רויבער״.

אין דער צייט פון די אונרוהען איז די שטאט ניצול געוואָרן פון אַבלוט באָד, דאָסמאל פון פויערים און רויבער. דאס וואלט אמת ניט געווען דורך די שולד פון די יידן, אבער אין זייער שווערער לאגע וואלט דאס נאך מער אויפגעהעצט די שנאה צו זיי.

ס׳איז געווען אין אַ זונטיק אַ וואך נאך די פאגראמען. דאס מיליטער איז נאך געווען אין שטאט. אין דער קירכע האט זיך פארזאמלט אַ גרויסער המון, מער ווי געוויינלעך, און פון דארט האט זיך דער המון געוואלט דורכרייסן אין שטאט אריין. דער מיליטערישער קאמאנדאנט, היטנדיג די ארדנונג, האט געפאדערט פון זיי זיי זאלן זיך צוריקציען אין קירכהויף אריין, און ווען דאס האט ניט געהאלפן האט ער לאנגזאם געגעבן דעם מיליטער די באפעלן: ארופנעמען די ביקסן. לאדנן, צוגרייטן זיך צו שיסן. עס האט נאר גיפעלט דער לעצטער באפעל: פייער, וואָס וואָלט געבראכט אַ סך קרבנות צווישן המון.

אין דער לעצטער מינוט איז ארויס פון קירכע אנגעטאן אין גלחישע קליידער דער אלטער גלח יאבלצינסקי, וועלכער איז געווען באליבט ביים פאלק, און האט זיי געבעטן זיי זאלן זיך צוריקציען. ער האט זיין בקשה באגרינדעט מיט דער טענה, אז אויב מ׳וויל פטור ווערן פון די יידן, דארף מען זיי ניט רויבן און שלאגן, נאר איבעררייסן מיט זיי די באציאונגען, דהיינו, ניט קויפן ביי זיי און זיי ניט פארקויפן, וועלן זיי ממילא אליין פארלאזן דאס לאנד. די פויערים האבן אים געפאלגט, זיך צוריקגעצויגן און רוהיג פאנאנדער געגאנגען.

די פאגראמען אין דער סביבה פון סטריזוב האבן זיך געענדיגט מיט דעם וואס די זאנדארמען, וועלכע זיינען געווען ס׳רוב פאליאקן, אונטער דער אנפירונג פון סערזאנט קאמינסקי האבן געשאסן אויף די פאגראמשציקעס אין נאענטן שטעטל פריסטיק און געהארגעט עטלעכע פון זיי.

נאך די פאגראמען איז דער גלח יאבלצינסקי צוגעטראטן רעאליזירן זיין געדאנק וואס ער האט ארויסגעזאגט כדי צו בארואיגן דעם אופגעהעצטן המון, צוזאמען מיט אַ גרופע אנהענגער, האט ער אויך אין סטריזוב און אין די ארומיגע דערפער, געגרינדעט אַ אבטיילונג פון אגריקולטור קרייז״ (Kólko Rolnicze). די גישעפטן זיינען דאמלסט געגרינדעט געווארן אין גאנץ גאליציע אויף קאאפעראטיווע יסודות מיטן צענטער אין לעמבערג און זייער ציל איז געווען ארויסשטויסן די יידן פונם האנדל.

אין סטריזוב האָט מען געעפנט דעם גישעפט אַ זונטיק מיט גרויס פאראד, אין דער אנוועזנהייט פון טויזנטער מענטשן פון שטאט און דער סביבה. דער גלח יאבלצינסקי בכבודו ובעצמו, אנגעטאן אין זיינע הייליגע בגדים האט אבגעטובלט דאס געשעפט, און אין זיין רעדע האט ער גערופן די פארזאמלטע זיי זאלן קויפן נור אין דעם געשעפט און אין זיינע דארפישע אפטיילונגען. ער האט נאך צוגעגעבן, אז ווער עס וויל גנבענען — ער האט גוט געקענט זיינע מענטשן און געוואוסט אז עס פעלן ניט צווישן זיי קיין גנבים — זאל ניט קומען אין די גישעפטן.

ס׳איז אבער לייכטער צו שלאגן און רויבן יידן איידער צו באצאלן טייערער פאר סחורה וועלכע מ׳באקומט ביליגער ביים יידן. דער יידישער סוחר וועלכער איז געווען גוט באהאוונט אין מסחר און האט זיך באגנוגנט מיט אַ קלענערן רווח, בשעת די נייגעגרינדעטע געשעפטן האבן געהאט גרויסע הוצאות אויף דעם באאמטן פערסאנאל. אויך האט דער פויער באפארצוגט צו קויפן ביים ייד, וואו ער איז באהאנדלט געווארן ווי אַ גלייכער, אין דער צייט ווען דער באאמטער אין די נייע געשעפטן האט געקוקט אויף אים פון אויבן אראפּ און באהאנדלט אים מיט ביוראקראטישער שטייפקייט.

צוליב די סיבות האָט דער „אַגריקולטורעלער קרייז״ ניט באוויזן ארויסצושטויסן די יידן פון מסחר, און נאך דער הצלחה פון אנהויב ווען די אנטיסעמיטישע התלהבות איז נאך געווען שטארק, איז שפעטער דער קונים קרייז ביי זיי שטארק געפאלן.

דער גלח יבלצינסקי האָט געפרובט ראטעווען די סיטואציע דורך דרשות אין קירכע און פערזענלעכע גישפרעכן מיט אנגעזעהענע דארפסלייט. ס׳האט אבער ווייניק וואָס געהאלפן. די יידישע סוחרים זיינען געבליבן און די „קולקע״ — אזוי האבן די יידן כסדר גערופן דם „אגריקולטורעלן קרייז״ — האָט געמוזט באגרענעצן זיין טעטיקייט און אין די ווייטערע יארן ליקווידירן אפטיילונגען. ער האט עקסעסטירט ביז צו דער לעצטער צייט נאר אַ דאנק פארשידענע קאנצעסיעס, וועלכע ער האָט געהאט פון דער ממשלה.

אויך דאס צווייטע קאאפעראטיווע געשעפס „קמיעטש״ (אויף פויליש „אַ רייכער פויער״) וואס איז שפעטער געגרינדעט געווארן מיט דעמזעלבן ציל און האט זיך געשטיצט בעיקר אויף רייכע פויערים און גוטבאזיצער איז נאך 20

יאריקער טעטיקייט ליקווידירט געווארן. אין דער צייט האבן עקזיסטירט קריסטלעכע פריוואטע געשעפטן, און זייער הצלחה איז געווען אבהייגיק — פונקט ווי ביי די יידישע סוחרים — נאָר פון אייגענער פיייקייט צו פירן די געשעפטן.

ביסלעכווייז האָבן זיך בארוהיגט די געמיטער און ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה האט געהערשט אַ געוויסער ליבעראליזם. ס'האט דאמאלסט געהערשט די אידעאלאגיע פון „פאליאקן פון יידישן גלויבן". דער שטאטראט האט זיך גערעכנט מיט די יידישע רעליגיעזע באדערפענישן אין אירע אנשטאלטן ווי למשל דאס שעכטהויז און אזוי ווייטער. דעם וואכנטליכן יריד פון דינסטיק פלעגט מען איבעררוקן אויף אַנ'אנדער טאג, אויב אין דינסטיק איז אויסגעפאלן אַ יידישער יום־טוב. אַ דורכשניטליכער אינטעליגענטער פאליאק האט זיך געשעמט ארויסצווייזן זיין שנאה צו יידן. עפענטליך האט ער דעם ייד ניט גערופן מיטן נאמען „זשיד" וואס איז געווארן באטראכט ביי זיי פאר אַ באליידיגונגס־ווארט און גערופן אים „איזראעליט" אדער „אלטגלויביגער". אין שולע האבן די לערער אונז פארטיידיגט געגנאיבער די קריסטליכע שילער, ס'איז אבער געווען זעלבסט פארשטענדליך אז מיר, יידישע קינדער זיינען געזעסן צוזאמען אויף די לעצטע ביינק — צו דאָס איז געווען אויף באפעל פון די לערערס אדער אונזער אייגענע איניציאטיב געדיינק איך שוין ניט — און אויך דאמאלסט פלעגט פאסירן אז אַ־יידיש יינגל איז געווארן באפאלן אויסערן שטאט פון קריסטליכע קינדער.

אין די מלחמה יארן איז געווארן פארשטארקט די שנאה צו יידן אין גאנץ גאליציע — איך גלויב אז אויך אין דער גאנצער עסטרייך־אונגארישער מלוכה, זעלבסט פארשטענדליך אויך אין סטריזוב. טראצדעם וואס יידן האבן געדינט אין מיליטער ניט ווייניקער ווי קריסטן און די צאל יידישע געפאלענע אין דער מלחמה איז ניט געווען קלענער פון די קריסטלעכע, איז יעדער ייד וואס איז צוליב אַ פעלער אדער אַ קראנקהייט, ניט גענומען געווארן צום מיליטער, געווען פארדעכטיג ווי איינער, וועלכער דריט זיך ארויס פון מיליטערישן דינסט און בדרך כלל איז דאָך דער ייד אלע מאל די כפרה־הינדל אין ניט נארמאלע צייטן. אין עסטרייכישן פארלאמענט אין ווין האבן דעפוטאטן פון דער פוילישער פויערים פארטיי פון ווינצענטי וויטוס, דעם שפעטערדיגן פרעמיער פון דער ממשלה פון פרייען פוילין, אינטערפעלירט פאר וואס די באהערדן דערלאזן צו, אז יידן דרייען זיך ארויס פון מיליטערדינסט און דער ראש פון די דעפוטאטן וואס האבן אנגעגעבן די אינטערפעלאציע איז געווען אַ פויער פון דער סטריזובער פארשטאט יאן לישציאז'. אין דעם לעצטן יאָר פון מלחמה האָט זיך די שנאה צו די יידן גאר פארשטארקט און דער פחד ביי יידן איז געוואקסן, ווייל זיי האבן געוווסט פון ביטערן נסיון, אז ביי יעדער מאכטענדערונג זיינען זיי דער קרבן. דאמאלסט זיינען שוין געווען פאלן וואס האבן מבשר געווען דעם אנקומענדיגן שטורם. דער ייד מעלער פון דער שטאט סטרי, וואס איז אין יאָר 1918 געקומען קיין קראקע באזוכן זיין זון, אַ פארוווּנדעטן זעלנער, אין אַ מיליטער שפיטאל, איז אראפגענומען געווארן פון טראמוויי און דערהרגעט געווארן בייטאג אין מיטן גאס. דער מארד האט אויפגערודערט דאס גאנצע גאליצישע יידנטום. אויך אין סטריזוב זיינען פארגעקומען קליינע אינצידענטן. נאך אַ פראטעסט פארזאמלונג קעגן די רעגירונגען פון דייטשלאנד און עסטרייך וועלכע האבן ביים שלום אפמאך אין ברעסט ליטאווסק איבערגעגעבן פוילישע געביטן דעם ראטנפארבאנד זיינען אויפגעהעצטע פויערים, וועלכע די העצער האָבן איינגערעדט, אז דער עיקר שונא זיינען ניט די רעגירונגען פון בערלין און ווין — נאר די יידן, באפאלן אַ טייל יידישע הייזער און אויסגעהאקט שויבן.

די אונרוהען אין נאוועמבער 1918

אין נאוועמבער 1918 נאכן צעפאלן פון עסטרייך־אונגארישער מלוכה, האָבן זיך אין סטריזוב ארגאניזירט יידישע זעלנער, וועלכע זיינען צוריקגעקומען פון פראנט און האבן באקומען געווער פון די צייטווייליגע פוילישע מאכטארגאנען. אבער גלייך ווען די באהערדן האבן דערפילט אז די אונרוהען דערנענטערן זיך, האבן זיי צוריקגענומען די געווער, און די יידן זיינען געבליבן שוצלאז קעגן איבער די פאגראמשציקעס.

אויף דאסמאל האט זיך אנגעהויבן מיט אַ גרויסע פארזאמלונג אין זאל פון „סאקול" ווען דער המון האט אנגעהויבן אויפרייסן יידישע געשעפטן און אויסרויבן זיי. זיי האבן אנגעהויבן ביים געשעפט פון די שותפים טענצער און פייט אין מזרח־דרומדיגן טייל פון מארק, גערויבט ביז צו דער מערב זייט און גיענדיגט ביי מיין פאטערס געשעפט אין מערב־צפונדיגן ווינקל.

ווען מען האט אויף דער פארזאמלונג דערהערט אז מ'רויבט אין שטאט, האבן זיך די פארזאמלטע ארויסגעלאזט פון „סאקול" אין שטאט, אונטער דער אנפירונג פון הויפט־רעדנער און הויפטהעצער קעגן יידן, דעם גלח באלעק פון לוטצ'א און צערטריבן די פאגראמשציקעס. זיי האבן דאָס שטערן די רויבער באגרינדעט אזוי: אמאל דער גלח יאבלצינסקי, אז ניט דאס איז דער וועג צו באקעמפן די יידן, און פאגראמען און רויבן ברענגען נאר שאדן דעם גוטן נאמען פון דער ניי אויפגעקומענער פוילישער מלוכה. דער רויב איז אפגעשטעלט געווארן, נאר אין זייטנגעסלעך האט מען ווייטער גערויבט כמעט ביז נאכט.

די יידן האבן דאמאלסט געליטן זייער גרויסע שאדנס און אַ סך משפחות זיינען אינגאנצן פאראָרעמט געווארן, ווי דער אונגליקלעכער ווייַנ־סוחר ר' ישראל קאנער, וועמען ס'איז אַ קורצע צייט פריהער געשטארבן דער יינגערער זון און די פרוי און איצט האָבן די פאגראמשציקעס צערבראָכן

אלע פעסער מיט ווייַן אין קעלער, נאָכדעם ווי זיי האבן זיך אנגעשכורט, איינער אפילו ביז צום טויט.

אויך דער ווינטער 1918—9 האט ניט געבראכט קיין מנוחה ניט דעם כלל יידן אין פוילן און ניט די יידן אין סטריזוב. אין דער צייט האבן אין די באנען געווילדעוועט גויים און דער עיקר די זעלנער פון גענעראל האלער, וועלכע זיינען אהיימגעקומען פונ׳ם מערב פראנט און אויך פון פארשידענע אנדערע אפטיילונגען. דאס פארן מיט דער באן איז געווען פאר יידן פארבונדן מיט סכנת נפשות. מ׳האט יידן געשלאגן און עס איז אויך פארגעקומען אז מ׳האט זיי ארויסגעווארפן פון די באנען אין מיטן פארן. אין סטריזוב איז געווען באקאַנט דער פאַל מיטן יונגן בחור מרגלית פון יאסלע, וועלכן מ׳האט ארויסגעווארפן פון לויפנדיגן צוג און געהרגט אויפן ארט.

אין דעם ווינטער איז אויך פארגעקומען דער באקאנטער פאגראם אין לעמבערג ווען דאס פוילישע מיליטער האט איינגענומען די שטאט פון די אוקראַינער און אויך אַסך געוואלדטאטן קעגן יידן אין גאנץ פוילן.

אַחוץ דעם האט זיך פארשטארקט אין דער נאנטער און ווייטערער געגנט פון סטריזוב די מכה פון רויבער. זעלנער, יונגע פויערים וועלכע זיינען צוריק געקומען פון פראנט, צוגעוויינט צו הרגנן, האבן ניט געוואלט צוריק־קערן זיך צו דער שווערער פעלדארבייט און זיינען ארויס אויף דעם שלעכטן וועג פון רויבן און אפילו הרגנן. זייערע קרבנות זיינען געווען בעיקר, קליינע גוטבאזיצער, רייכע פויערים און די דארפסיידן און איינוווינער פון די פארשטעט. דער פחד פון די רויבער איז געווען זייער גרויס, ווייל אַ חוץ זייערע מעשים, האבן די לעגענדן וועגן זיי, וועלכע זיינען געגאנגען פון איינעם צום צווייטן געווארפן אַ אימה אויף אלעמען. אין סטריזוב פלעגט מען דעם ווינטער ניט איינמאל ווארפן שטיינער אויף יידן, אבער בעיקר האבן זיי געליטן פון דער שווערער לאגע פון כלל ישראל.

דעם ווינטער האָבן עמיגרירט אַסך יונגע לייט, בעיקר זעלנער, וועלכע זיינען צוריקגעקומן פון פראנט און האבן זיך ניט געקענט צוגעוויינען צום לעבן פון גייסטיגער נידערשלאגנקייט און פחד, וועלכע האבן געהערשט צווישן די יידן אין שטעטל. וואס ס׳ווארט אויף זיי האבן די יידן אליין ניט געוואוסט.

דער בלוטבלבול און די פאגראמען נאכדעם

ס׳איז געווען אין פרילינג 1919 אין מאנטיק, שביעי של פסח, אין צווייטן טאג פון דער קריסטליכער פאסחא. פארמיטאג זיינען אריינגעקומען אין בית המדרש, וועלכער איז געווען פול דאווענערס, צוויי פויערטעס, אַ עלטערע און אַ ייגגערע, און געפאָדערט פון די פארזאמלטע יידן זיי זאלן צוריקגעבן די טאָכטער פון דער עלטערער. זיי האָבן געזוכט אונטער די ביינק און טישן און נאכדעם אין דער נאהנטער דירה פון קריסטליכן שמש פון די בתי מדרשים. ווען זיי זיינען אוועק האבן די יידן פארגעסן דעם ענין, אפילו די וועלכע האבן בשעת מעשה ניט געלאכט ווי אנדערע און געטראכט מיט שרעק, אז אזעלכע בלבולים ברייגגען אלעמאל אומגליק אויף יידן. ס׳האבן אבער ניט פארגעסן דעם ענין די ארגאניזאטארן פון בלוט בלבול, פאר וועלכע דאס ארייגקומען פון די צוויי פויערטעס אין בית־המדרש איז געווען אַ טייל פון זייער גוט צוגעגרייטן טייוולשן פלאן.

דעם זעלבן נאכמיטאג, אין דער צייט ווען די יידן פלעגן אויפשטיין פון נאכמיטאגשלאף פון שבת און יום־טוב, איז אריינגעקומען פאליציי אין די דירה פון ר׳ לוי יצחק שיף, צוזאמען מיט דער פוויערטע און איר שטיפטאכטער, אַ 14 יאריג מיידל כדי זי זאל דערקענען דעמיעניגן וועלכער האָט זי פארשלאסן אין דעם קעלער וועלכן ר׳ לוי יצחק האט באנוצט און פון וועלכן זי איז „אנטלאפן״.

דער באצירקס קאָמאַנדאַנט פון דער פוליציי, קרעמער, האט אויסגעשטעלט ר׳ לוי יצחק׳ן און זיין משפחה אין א שורה און געהייסן די מיידל דערקענען דעם, וועלכער האט זי געשלעפט אין קעלער אריין. ווען זי האָט זיך ניט געקענט אנטשליסן האָט ער זי געפרובט איבערצייגן, אז ר׳ לוי יצחק איז דאס דער ייד מיט דער געלער בארד, ווייל ווארשיינלאך איז געווען אפגערעדט פון די ארגאניזאטארן אים צו באשול־דיגן אין פרוב זי צו הרגענען אויף בלוט. צום גליק פון ר׳ לוי יצחק האט זיך דאס מיידל ניט געלאזט איבערצייגן דורך דעם פאליציי קאמאנדאנט און אין עם, ניט דערקענט דעם, וועלכער האט זי פארשלעפט און אלע האבן פארלאזן זיין דירה. ביים ארויסגיין פון עם האבן זיי געטראפן די פרוי גאלדע הארוויץ זיצן אויף דעם שוועל פון איר פאטערס ר׳ יהושע זעליגמאנס הויז, פון וועלכן ס׳האט געפירט דער אריינגאנג אויך צו ר׳ לוי יצחק׳ס דירה, און דאמאלסט האט די מיידל „דערקענט״ אז דאס איז די פרוי וועלכע האט זי פארשלעפט אין קעלער אריין. די פרוי האט געלעבט מיט אירע קינדער אין די מלחמה־יארן אין זייער שווערע באדינגונגען, ווייל איר מאן, וועלכער איז פאר דער מלחמה אוועק אין אמעריקע, האט ניט געקענט שטיצן די פאמיליע צוליב דעם איבעררייסן די באציאונגען צווישן די פאראייניגטע שטאטן און עסטרייך. דעם טאג יום־טוב נאכמיטאג איז זי געקומען באזוכן אירע עלטערן — זי האט געוווינט אין א געסל ביי דעם צווייטן זייט מארק — און האט געווארט אין דרויסן ביז זיי וועלן אויפשטיין פון שלאף.

הערנדיק א טומל אין דרויסן איז ארויס פון זיין דירה א שכן, דער ארעמער מילכיגער ר׳ ישראל אהרן בערגער, אויך מיט א געלער בארד, און עם האט די מיידל „דערקענט״ אלס דער, וועלכער האָט געהאלפן דער פרוי האָרוויץ מיט־שלעפן זי אין קעלער אריין. זי האָט דערציילט אז די פרוי האט זי גערופן אראפנעמען די לייכטער פון טיש — די ארגאניזאטארן האבן ניט געוווסט אז וואס מ׳טאר ניט שבת

מעג מען יום־טוב וועלכער ס׳פאלט אין א וואכן טאג, אבער כדי צו שלאגן יידן מוז מען ניט מדקדק זיין — זי האט איר מכבד געווען מיט מצה און מילך, און נאכדעם זי אריינגע־שלעפט אין קעלער מיט דער הילף פון ר׳ ישראל אהרן און כדי זי זאל ניט שרייען, האבן זיי איר פארשטאפט דאס מויל.

ביידע זיינען גלייך ארעסטירט געווארן, און גלייך איז אויך דערשינען א „עדות" וואס ער זאל האבן אלץ געזען און איר געהאלפן אנטלויפן פון קעלער. דאס איז געווען יאן קאפיטא, א ריז, א האלבער אידיאט, וועלכער האט געלעבט פון דעם וואס ער האט געהאלפן ביי פארשידענע ארבייט אין יידישע הייזער, און געשלאפן איז ער אויף א באנק אין דעם יידישן שוויץ באד. ווען די פאליציי מיט די פויערטעס זיינען דערשינען האט ער זיך געווארמט אין דער זון אויפן דעק פון אנ׳אלטן ברונעם דערביי. ער איז גלייך צוגעקומען און עדות געזאגט אז ער האט אלץ געזען.

ארום דעם הויז האבן זיך פארזאמלט א סך קריסטן, און די חוליגאנעס האבן גלייך אנגעהויבן א פאגראם, וואס האט זיך פארשטארקט אין א קורצע צייט ווען עס האבן אנגע־הויבן אנצוקומען פויערים פון די ארומיגע דערפער צוליב זייער חגא.

פארבייגייענדע יידן זיינען צושלאגן געווארן מיט שטעקנס און שטיינער און דער המון האט זיך גענומען אריינרייסן אין הייזער, בעיקר די וועלכע האבן ניט געהאט קיין לאדנס אויף די פענסטער, אדער ניט שטארק פארשלא־סענע טירן. אממייסט האבן געליטן די יידן וועלכע האבן זיך געפונען אין בית המדרש אין די פארנאכט שעה׳ן, ווער צוליב דאווענען, ווער צוליב אריינקוקן אין א ספר. די פאגראמשציקעס האבן זיך אריינגעריסן אין בית המדרש אבער זיי זיינען אבגעשטויסן געווארן דורך די יונגע יידישע בחורים, וועלכע האבן זיך דארטן געפונען, האבן זיי דאן שטילערהייט ארום גערינגלט דעם בית המדרש, און אויך ארויף אין עזרת נשים, און אין דער צייט ווען יידן האבן געדאווענט שמונה עשרה, האבן זיי זיי באווארפן מיט שטיינער, און שפעטער זיך אריינגעריסן אינווייניג און שטארק צושלאגן די אנוועזנדע וואס האבן זיך שוין מער ניט געקענט ארגאניזירן צו שטעלן אַווידערשטאנד. אזוי האט געדויערט ביז שפעט אין דער נאכט.

אויף מארגן אין דער פרי זיינען אוועק קיין ריישע 2 מיטגלידער פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע — מיין שוועסטער חיה בערגלאס און לייבוש דיאמאנט — זוכן הילף. זייער אנקומען אין יום טוב און זייער דערציילונג האט געמאכט אַ שטארקן רושם אין שטאט. אבער טראץ דעם וואס דער רב ר׳ נתן לעווין און נאך אנגעזעהענע קהל׳ס מענשן האבן זיך באמיט ביי די מאכט ארגאנען, האבן זיך די צוויי שליחים איבערצייגט, אז עס איז ניטא צו דערווארטן קיין הילף אויפן פלאץ, זיינען זיי אוועק ווייטער קיין קראקע, וואו ס׳איז געווען די דעלעגאטור — דאס איז געווען דער צייטווייליגער קרייזאמט, צו וועלכן עס האט געהערט אויך סטריזוב — און מיט דער הילף פון סעקרעטאר פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע ד״ר יצחק שווארצבארד האבן זיי זיך געווענדעט צו די מאכט ארגאנען.

אין שטאט האבן דערווייל געדויערט די פאגראמען. צו מארגנס, שמיני של פסח, נאכדעם ווי די שליחים זיינען ארויסגעפארן זוכן הילף, אין דער פרי איז נאך געווען רוהיג, די יידן זיינען אוועק דאווענען, אבער שפעטער מיטן אנקומען פון די יונגע פויערים פון די ארומיגע דערפער, האבן זיי צוזאמען מיט די שטאטישע חוליגאנעס אנגעהויבן איבערפאלן. די יידן זיינען אין היילענעש אנטלאפן אהיים דורך די הינטער געסלעך און אַ סך האבן אויפן וועג געכאפט קלעפ.

די פאגראמען האבן געדויערט דעם גאנצן טאג, און אויך צו מארגנס, מיטוואך אין דער פרי. ערשט נאך מיטאג האבן די אנגעקומענע פרעמדע פאליציי איינגעשטעלט די ארדנונג.

אין די 3 טעג פון פאגראמען זיינען פארוואונדערט געווארן ביי 200 יידן און עס איז געהרגעט געווארן מיט אַ קלאפ פון אנ׳אייזן איבערן קאפ ר׳ סנדר קימעל, וועלכער האט געוווינט געגנאיבער ר׳ לוי יצחק׳ס הויז.

שפעטער האט מען דערציילט אז די פאגראמשציקעס זיינען אריין אין זיין הויז מיט דער הילף פון אַ שכן אַ כויערער קאנדערא, וועלכער האט זיך געוואלט נוקם זיין אין ר׳ סענדערן צוליב אַ שכנים סכסוך, האט ער אונטער געהעצט די פאגראמשציקעס און זיי געגעבן אַ לייטער זיי זאלן קענען אריבער קלעטערן דעם הויכן פארקאן און אריינדרינגען צו ר׳ סענדערן אין הויז.

דער בלבול איז גוט צוגעגרייט געווארן ווי אַ קלאסישער בלוט בלבול מיט אַ לעבעדיגן עדות. ווער ס׳זיינען געווען די ארגאנאזיאטארן איז קיינמאל ניט דערוואוסט געווארן, אפילו ניט נאכדעם ווי עס איז דערהרגעט געווארן דורך אונבא־קאנטע דער פאטער פון די דארפסמיידל. לויט ווי מען האָט דערציילט האָט ער זיך קעגן געשטעלט זיין צווייטער פרוי דער שטיפמוטער אז זיין טאטכער זאל זיין דער העלד פון׳ם בלוט בלבול, און מורא האבנדיק אז ער זאל זיי ניט ארויסגעבן, האָט מען אים געהרגעט.

אין שטאָט האָט מען דערציילט דערנאך אז די ארגא־ניזאטארן זיינען געווען די אָנפירער פון דער פאָליטישער מאכט פון ארט צוזאמען מיט כלל טוער פון דער געגענד און צווישן זיי דער גלח פון דארף פאלאמיא נעבן דעם שטעטל ניעבילעץ, אין וועלכע ס׳האט געוווינט די משפחה פון מיידל. די יידן זיינען געוועזן צופיל פארנומען מיט זייערע דאגות אז זיי זאלן פרובירן אויפדעקן די שולדיגע, די פאליציי ווידער, אדער אירע לייטער זיינען געווען צווישן די ארגאניזאטארן פון דעם בלבול — אזוי האט מען דערציילט אין שטאט — אדער זי האט געגלויבט אז די יידן זיינען די שולדיגע. אַ באווייז דערצו איז די אויפפירונג פון פאליציי

קאמאנדאנט קרעמער, בעת ער האט זיך באמיט צו איבערצייגן די דארפס מיידל אז זי זאל דערקענען אין ר׳ לוי יצחק שיף, דעם מענש וואס האט זי פארשפארט אין קעלער און אויך איז אַ באווייז דער פאָלגענדער פאַקט. ווען איך אליין בין דעם לעצטן טאג פסח אין דער פרי — נאך איידער די דארפישע פויערים זיינען געקומען אין שטאט אריין, און די שטאטישע האבן נאך ניט געוואגט אליין אנצוהייבן די פאגראמען — געגאנגען פארבינדן די צוויי שליחים, מיין שוועסטער און לייבוש דיאמאנט, איז מיר אויסגעקומען פארביי צו גיין דעם פאליציי קאמיסאריאט, זיינען אויף מיר אנגעפאלן די פאליציאנטן מיט געשרייען און קללות, גלייך ווי איך וואָלט געווען אַ שותף צום פארברעכן.

אין די יידנס שולד האבן אויך געגלויבט די בעסטע קריסטן אין שטאט. ווען עס איז געקומען אַ דעלעגאציע צום ד״ר פאטרין, דעם בירגערמייסטער וועלכער איז שטענדיג געווען לאיאל צו יידן, און ער איז קיין אנטיסעמיט ניט געווען — און די דעלעגאציע האט אים געבעטן ער זאל זען צו ווירקן כדי צו בארוהיגן די געמיטער און אבצושטעלן די פאגראמען, האט ער געענטפערט מיט די ווערטער: „נאך וואס האט דאס אייך געטויגט״?

נאך דעם ווען עס האט זיך אַ ביסל בארוהיגט, נאכדעם ווי די פאליציי מיט הילף פון פרעמדע האט מיט כח אונטערדריקט די פאגראמען, האט זיך נאך געפילט אַ שפאנונג אין שטאט און די יידן האבן מורא געהאט, אז די פאגראמשציקעס זאלען ניט ווידער זוכן אַ געלעגנהייט זיך אבצורעכענען מיט זיי. צוליב דעם זיינען ווידער ארויסגעפארן פון סטריזוב איין דעלעגאציע — מיין שוועסטער מיט משה קוליק און צוזאמען מיט ד״ר שווארצבארט פון קראקע — זיינען זיי נאכאמאל געגאנגען צו דער דעלעגאטור. דארט האבן זיי זיך געטראפן מיט אַ צווייטע דעלעגאציע, דעם ראש הקהל ר׳ אברהם טענצר און ר׳ חיים יודל האָרוויץ וואָס האָט געהאט פארבינדונגען אין די פוילישע אריסטאקראטישע קרייזן צו וועלכע ס׳האט געהערט דער דעלעגאט ד״ר גאלעצקי און זיינע הויכע בעאמטע. און ווירקליך איז דער פחד פון יידן געווען בארעכטיגט.

א פאר וואכן נאך דעם ערשטן פאגראם איז אנגעקומען אין שטאט אריין אין אַ מאנטיק פארנאכט אַ יידישע זעלבסטשוץ גרופע, וואס האט זיך ארגאניזירט און געווען טעטיג אין דער געגנט פון קראקע, און גלייכצייטיג איז אויך אנגעקומען אַ גרופע סאלדאטן מיט אַ יונגן אפיציר בראש. די יידישע גרופע האט די שטאטישע מאכט ניט ערלויבט ארויסצוטרעטן — מיט דעם תירוץ אז דאס דערשיינען פון באוואפנטע יידן וועט נאך מער אויפרייצן די פוילישע באפעלקערונג און נאך פארערגערן די לאגע. דאגעגן זיינען די סאלדאטן גלייך צוגעטראטן ענערגיש צו דער ארבעט, מסתמא האט מען אין די קרייזאמטן געוואוסט אז עפעס גרייט זיך צו.

צומארגנס — דינסטיק, וואס איז שטענדיג דער מארק טאג אין סטריזוב, האבן אנגעהויבן אנצוקומען אין שטאט אריין אַ גרויסע צאל פויערים מער ווי געוויינליך, ווייזט אויס ניט מיט קיין גוטע כוונות לגבי די יידן. עס איז גראדע געווען נאכן צוגיין פון שניי און אויך צוליב די פרילינגס רעגנס איז דער טייך ווילסלוק, וואס נעמט ארום די שטאט פון צוויי זייטן, אריבער די ברעגעס, און צו דער שטאט האט מען געקענט צוקומען נאר פון מזרח און פון דרום איבער שמאלע האלץ בריקלעך וואס זיינען געווען אויסגעבויט אין קריגס צייט, אנשטאט די בעטאן בריקן, וועלכע זיינען אויפגעריסן געוואָרן דורך די עסטרייכער אין 1914 בשעת זייער צווייטן ריקצוג.

ווידער פון מערב און צפון האט מען נאר דורך די הויפט וועגן געקענט צוקומען און ניט דורך די נאסע פעלדוועגן. דער ענערגישער אפיציר האט אויסגעשטעלט די סאלדאטן אויף די סטראטעגישע פאזיציעס ביי די בריקן און אויף די וועגן, באוואפנט און גרייט צום שיסן. ער אליין איז ארומגעריטן אויפן פערד פון איין פלאץ צום צווייטן, אויפגעפאסט אויף די סאלדאטן און געווארנט די וועלכע האבן געוואלט זיך דורכרייסן די רייהען, און אויך געבעטן זיי זאלן ניט גורם זיין צו פארגיסונג פון ברידער בלוט, ווייל ער איז פעסט ענטשלאסן זיי ניט דורך צו לאזן אין שטאָט אריין. צוליב דעם האָבן זיך נור איינצעלנע דורכגעגנבעט אין שטאט בשעת דער גרעסטער טייל פויערים וואס איז געקומען מיט פערד און וואגן איז געבליבן אויסערן שטאָט. די וואָס האָבן געווינט ניט ווייט פון טייך האָבן געזען די ארומיגע פעלדער פול מיט וועגן מיט וועלכע די פויערים זיינען געקומען אין שטאט אריין. נאך דעם איז שוין אין סטריזוב ניט געווען קיין פאגראמען, אבער ד׳ערפאר זיינען זיי אריבער אין די נאענטע און ווייטערע ערטער און אפילו ביז ריישא זיינען זיי דערגאנגען. עס זיינען געווען מענשן וואָס זיינען אנטלאפן פון סטריזוב צוליב די פאגראמען, און זיי זיינען פאגראמירט געווארן אויף די נייע פלעצער וואו זיי האבן זיך באהאלטן. דער גרעסטער פאגראם איז פארגעקומען אין קאלבושוב, וואו עס זיינען דערמארדעט געווארן 9 יידן און פיל פארוואונדעט.

די פרוי גאלדע האָרוויץ און ר׳ ישראל אהרן בערגער זיינען געשטעלט געווארן פאר א שווור געריכט אונטער דער באשולדיגונג פון מארד פרוב אויף די דארפישע מיידל. אבער אז דער ציל פון מארד האָט געזאָלט זיין צו בלנט צוועקן — ווי יעדער איינער האט געגלויבט — איז אין געריכט ניט דערמאנט געווארן. דער פארטיידיגער אין פראצעס איז געווען דער בעקאנטער אדוואקאט ד״ר לייב לאנדוי פון פשעמישל. דאס געריכט האט באזוכט דעם פלאץ פון פארברעכן און האט געהייסן איינעם פון די זין פון ר׳ לוי יצחק שיף דורכקריכן דורך דעם קעלער פענסטער און דאס איז אים געלונגען. אויף דעם פראצעס זיינען ארויסגעטראטן אלס עדות, חוץ די אריינגעמישטע אין פראצעס אויך יאן

קאפיטו און דער בוי ארבייטער קונדערא, ווער ס'האט דערציילט אז ער האט געהערט פון זיין הויז וועלכע שטייט געגנאיבער, די געשרייען פון די מיידל דורך דעם קעלער פענסטער.

די באשולדיגטע זיינען באפרייט געווארן צוליב מאנגל אין בעווייזן, און צוליב די זעלבע סיבות אויך די פאגראמשציקעס, וועלכע זיינען באשולדיגט געווען אין מארד פון ר' אלכסנדר קיממעל.

ביסלעכווייז האט זיך אלץ בארוהיגט אין שטאט. קונדערא איז קורץ נאכדעם געשטארבן אין משוגעים הויז. אין שטאט האבן זיך נאכדעם פארשפרייט קלאנגען, אז ער איז אראפ פון זינען ווייל זיין געוויסן האט אים געפייניגט וואס ער האט מיטגעהאלפן צום מארד פון שכן. יאן קאפיטו האט פון די ארגאניזאטארן פון פאגראם ניט בקומען קיין לוין, אבער אויך די יידן האבן ניט געזוכט זיך נוקם צו זיין אין עם און ווען ער איז געווען הונגעריג האט ער ווידער באקומען עסן ביי מלכה רויזע טייטלבוים — די גוטהארציגע, ווייל זי האט ניט געקענט פערטראגן אז אַ מענש זאל הונגערן טראָץ דעם וואָס ער האט אזויפיל מיטגעהאלפן צום פאָגראָם.

די געשיכטע מיטן בלוט בלבול האט נאך געהאט אַ לאנגע צייט נאכדעם אפקלאנגען אין עפנטליכן לעבן. אויך קיין סטריזוב איז אנגעקומען אנ'אויספארשונגס קאמיסיע פון פוילישן פארלאמענט, צווישן אירע מיטגלידער איז געווען דער באקאנטער פויערים פירער ווינצענטי וויטאס (דער שפעטערדיגער פרעמיער) און דער באקאנטער יידישער היסטאריקער ד"ר יצחק שיפער. די קאמיסיע איז געקומען צום זעלבן אויספיר ווי דאס געריכט, אז די מיידל האט געקאנט אנטלויפן דורך דעם פענסטער פון קעלער.

די אלמנה פון ר' אלכסנדר קיממעל, וועלכע איז געבליבן מיט קליינע קינדער, אן פרנסה, האט פארקויפט איר הויז און עמיגרירט קיין אמעריקע. אויך די פרוי גאלדע הארוויץ איז אוועק מיטן מאן און קינדער קיין אמעריקע. ר' ישראל אהרן בערגער האט פארלאזט סטריזוב און איז אריבער אין אנ'אנדער שטאט, און אין סטריזוב האט זיך ביסלעכווייז איינגעשטעלט אַנאָרמאל לעבן. די יידן האָבן פארגעסן עסטרייך און זיך צוגעוויינט צו דער נייער ארדנונג. זיי האבן גענומען אנ'אקטיוון אנטייל אין די וואלן צום סיים און סענאט, און ביז צו דעם קומען פון פילסודסקי צו דער מאכט — האבן זיי געשטימט אויף יידישע ליסטעס, ובפרט ווייל די פוילישע פארטייען האבן ניט פרעטענדירט אויף קיין יידישע שטימען, און עס איז אויך ניט געוועזן ווי אין עסטרייך און אין די סאנאציע צייטן — קיין נאענטע פארטיי צו דער מאכט. די מאכט פלעגט זיך ארגאניזירן יעדעס מאל לויט דעם אויסגאנג פון די וואלן. אין דער אינערליכער אוטונומיע פון דער קהילה האט זיך גארניט געענדערט, און אין די שטאָטראטן האָבן יידן צוזאמען געארבעט מיט קריסטליכע פארטייען אדער פערזענליכקייטן אזוי ווי פריער. אויך אויפן קולטורעלן געביט האָט זיך גארניט געענדערט, ווייל אויך ביי עסטרייך האבן אין גאליציע געהערשט די פאליאקן, און די אומגאנגס שפראַך איז געווען פויליש. אויפן עקאנאמישן געביט האבן די יידן איבערגעריסן זייערע האנדלס באציאונגען מיט די לענדער וואס האבן געהערט צו דער עסטרייך—אונגארישער מאנארכיע, און האבן אנגעקניפט באציאונגען מיט אנדערע פוילישע געביטן. די עקאנאמישע באציאונגען מיט דער פוילישער באפעלקערונג האָבן זיך כמעט גארניט געענדערט ווייל נאך די פאגראמען איז ניט געקומען ווי אין 1898 אַ עקאנאמישע בויקאט באוועגונג, און די קריסטן האבן ווייטער געהאנדלט מיט יידן ווי פריער. אין באצוג צו יידן האט טאקע געפעלט דער ליבעראלער עסטרייכישער גייסט אבער גלייכצייטיק האט אויך געפעלט דער גייסט פון דער העכערקייט פון דער פוילישער אריסטאקראטיע, און אנשטאט דעם — מעגלאך אז דאס איז געווען אונטערן איינפלוס פון דער אלץ וואקסנדער שטארקער ציוניסטישער באוועגונג — איז געוואקסן דער געפיל פון זעלבסט כבוד ביי די יידן.

די תקופה צווישן ביידע וועלט מלחמות האט זיך אויסגעצייכנט מיט איין אינטענזיוו קולטורעל לעבן פון דער יידישער באפעלקערונג אין שטאָט און ספעציעל פון די ציוניסטישע ארגאניזאציעס אין צוזאמענהאנג מיט דער פארשטארקטער עליה קיין ארץ ישראל. די עקאנאמישע לאגע פון די יידן איז ניט געווארן ערגער, פארקערט, נאך אַ ביסל בעסער ווי אין די עסטרייכישע צייטן, און אויך דאס איבערנעמען די מאכט דורך פילסודסקי און די סאנאציע האט ניט געבראכט קיין גרויסע ענדערונגען אין זייער לעבן. נאר אין די צייטן פון די אלגעמיינע וואלן האט זיך געפילט אַ געוויסער עקאנאמישער און פאליציייאישער דרוק, ווייל די סאנאציע פונקט ווי די עסטרייכישע מאכט האט געוואלט געווינען יידישע שטימען. די דאמלטיגע אנטיסעמיטישע באוועגונג געשטיצט פון דער רעגירונג (באקאנט אונטערן נאמען „אווּשעם" פאליטיק) האט ניט פיל שאדן געבראכט די סטריזובער יידן. אמת, די מאכט ארגאנען האבן געקענט אבזאגן יידישע ביטעס וועגן ערלויבנישן א.ז.וו. אן שום סיבה, און זי האט זיך טאקע באנוצט מיט די רעכט, אבער די אלטע ערלויבענישן האָט זי זיי ניט צוגענומען. עס האָבן זיך דאן טאקע געעפנט אַ פאר קריסטליכע געשעפטן, אבער דאס האט ניט געקענט שנעל ארויס שטויסן די יידן פון מסחר ווייל זיי זיינען געווען בעסער איינגעווארצלט און מער ערפארענער.

איינס פון די סימנים פון יענער תקופה איז געווען די פארשטארקטע אויסוואנדערונג פון די יידן פון די דערפער, אפילו די וועלכע האבן געלעבט דארט דורות לאנג. די מערהייט האט געפונען פרנסה אין שטאט און האבן אפילו ווייטער געהאנדלט מיט דער באפעלקערונג פון זייערע דערפער.

עס האבן זיך באוויזן אנדערע ערשיינונגען פון אנטיסעמיטיזם. צום ביישפיל — אין די וועלדער ארום דער

שטאט וואס האבן געהערט צום גוטבאזיצער וואלקאוויצקי, וואו יידן פלעגן אלע שבת שפאצירן און קיינער האט זיי ניט געשטערט, האבן זיך באוויזן שילדן, אז פאר יידן איז דער איינגאנג פארבאטן. ערשט נאך מיין אינטערווענץ האט מען די שילדן אראפגענומען. אויך פלעגט מען ניט איבער־פירן מער די וועכנטליכע מארק טעג פון דינסטיג אויף אנ׳אנדערן טאג אויב דער דינסטיק איז אויסגעקומען אַ יידישער יום־טוב, ווי עס איז געווען איינגעפירט יארן לאנג — אבער מארק טעג אן יידן האבן סיי ווי סיי קיין ערפאלג ניט געהאט. די יידן וועלכע האבן געוווינט אין זייטנגאסן צווישן קריסטן אדער אין די פארשטעט, פלעגן ניט איינמאל ליידן פון ווארפן שטיינער און בפרט אין די סוכות וועלכע זיינען געווען אין הויף, און אויך פון אנדערע צרות מצד די שכנים. פשוטע פאליאקן האבן ניט איינמאל געסטראשעט די יידן מיט היטלערן, און אויך אין דער אלגעמיינער שולע האבן די יידישע תלמידים געליטן פון זייערע מיטשילער און טיילמאל אפילו פון די לערער. אבער טראצדעם זיינען די באציאונגען צווישן די יידן מיט די פאליאקן געבליבן אין אלגעמיין נארמאל ביז דעם קריגס אויסברוך.

פנחס קלאץ — אלוני

א קדיש דיר, שטעטאלע מיינס

ווען איך האב באשלאסן אנהויבן שרייבן אַ בינטל זכרונות פון מיינע קינדעריארן, וועלכע איך האב פאר־בראכט אין סטריזוב, האָט זיך פאַר מיר געשטעלט אַ שווערער פראבלעם, ווי אזוי באשרייבן די קינדער יארן? צו זאל איך שרייבן די איינדרוקן ווי איך האב זיי דאמלסט געזען אלס קינד, אדער ווי איך קוק אויף זיי היינט. איך האב פארלאזט דאס שטעטל נאך מיט 32 יאר צוריק. איך בין אפשר פון דאמלסט קליגער ניט געוואָרן, אבער דאָך בין איך מער דערפארן ווי געווען, וועלן אפשר מיינע זכרונות אויסזען צוליב דעם קינדיש און נאאיוו?

איך גלויב אַז שרייבנדיג דאָס וואָס איך האָב איבער־געלעבט וועט דאס אויך זיין אין אַ געוויסער מאס אַאבשפיגלונג פון נאך פיל מענשן פון זעלבן שטעטל, ווייל דאס לעבן אין אַ קליין שטעטל איז געווען מאָנאַטאַן אין געשעהעניש, סיי קליינע, סיי גרויסע, שפיגלען זיך אָפּ מיט געוויסע וואריאנטן, מער ווייניג גלייך ביי יעדן איינציגן.

היינט ווען איך קוק אַ שטייגער אויף אונזער פרייטיג צו נאכט, ווי מיר האבן פארבראכט, זעט דאס אויס אַ ביסל פארעלטערט, אבער דאמלסט זיינען מיר אלע געווען אונטערן טיפן איינדרוק וועלכער פארגעסט זיך ניט אזוי שנעל.

ווען מיר פלעגן זיך צונויפזאמלען פרייטיג ביינאכט אין די ווינטער טעג אין ווארעמן בית מדרש ביי דעם שוואכן שיין פון 2—3 ליכטלאך, וואָס האָבן נאָך געצאנגט אויפן עמוד, אדער אין די זומערנעכט אויפן שול פלאץ, ווו מיר פלעגן זיצן אויפן גראז אדער אויפן געמויערטן יסוד פון פארקאן און דערציילן מעשיות פון גוטע יידן, רבנים, בעלי מופתים, אדער סתם מעשיות וועגן שדים און רוחות וואס די קינדערשע נשמה האט איינגעזאפט אין זיך מיט אַ ציטער און געגלויבט יעדן ווארט. פאר דער פאנטאזיע האבן זיך פארגישטעלט די אלע בילדער, און מיט פחד האט מען געקוקט מיט אַ ווינקל פון אויג צום אלטן בית הקברות און עס האט זיך געדאכט אז עפעס זעט מען, עפעס הערט מען, כאטש מען איז געווען זיכער אז דאס איז נאר אַ נאכט פויגל, דאָך האָט מען מורא געהאט אז אפשר איז דאָס אַ זינדיקע נשמה פארשטעלט פאר אַ פויגל, וועלכע קלאָגט זיך אז זי קען קיין תיקון ניט געפינען. אַ מורא האבן אויף אונז געווארפן די מעשיות וועגן קינדער וועלכע זיינען ביי נאכט איינגעשלאפן ביים דאווענען אין שול און זיך אויפגע־כאפט שפעט ווען די מתים זיינען געקומען אפריכטן חצות.

עס ליגט מיר נאך אין זכרון די בין השמשות שעה פון שבת צו נאכטס איידער מען האט די ליכט אנגעצונדן, ווען דער אלטער בית המדרש איז געווען פול מיט סודישע שאָטנס בשעת מ׳האט געהערט די קלאנגען פון זמירות פון די יידן וועלכע האבן אבגעריכט שלש סעודות.

איך געדיינק נאך די פארטאגן פון די סליחות טעג, ווי קוקנדיק אין פענסטער האב איך געזען ווי לאנגזאם ווערט בלאסער די נאכט, די שטערן לעשן זיך אויס איינער נאכן אנדערן און פארשווינדן, און עס הייבט אן צו טאָגן, דאָס האָב איך אַ גאנץ יאר ניט געזען נאָר ווען מיר האבן געזאגט סליחות.

היינט ווען איך קוק אויף דעם אלעם זעט דאס אויס קינדיש. אבער דאמלסט איז אין דעם געווען אַ סך חן און דער רושם איז געווען אויסערגעוויינלאך שטארק.

אזויווי אין אַ קליין שטעטל איז ניט געווען קיין סך פארוויילונגען האט מען זיך אליין געשאפן צייטפארטרייב. איינס פון זיי איז געווען דאָס גיין צו דער באנסטאנציע, ווען עס קומט אן אַ צוג, און ספעציעל אין חול המועד, כאטש מ׳האט קיינעם ניט באגלייט און אויף קיינעם ניט געווארט, איז מען דאך געגאנגען די 3 קילאמעטער זען ווער עס קומט אן און ווער עס פארט אוועק.

א געשעהעניש אין שטעטל איז געווען אַ חתונה. אלע

האָבן אנטייל גענומען און מיר, קינדער, זיינען געווען די גליקלאַכסטע. איך פלעג ארומלויפן צווישן די מוזיקאנטן, און בין געווען שטאלץ אז מען האט מיר אנגעהאנגען אויף די פלייצעס דעם גרויסען פויק. און כ'האב אזוי מארשירט אין די גאסן נאָך מיר דער מוזיקאנט און געקלאַפּט מיט די צווי שטעקאלאך. פון צייט צו צייט האט ער אויף קאטאוועס אויך מיר דערלאנגט איבערן קאָפּ. אַ פּאר טעג נאך דעם האָט מיר אויך די פלייצע ווי געטאָן און דאָך בין איך געווען גליקלאָך.

אַ וויכטיג געשעהעניש איז געווען אין שטעטל די מחלוקה צווישן די רבנים — און ווען ס'איז אין צוזאמענהאנג מיט דעם עפּעס געשעהן, אדער ווען באקאנטע רבנים פלעגן קומען צו זייערע קרובים און מחותנים. יעדן יאר פלעגט קומען צו אונז דער רבי ר' חיים אלעזר פון מונקאטש צוזאמען מיט זיינע חסידים. יידן און להבדיל, גויים פלעגן קומען צו עם, און דאס גאנצע שטעטל איז געגאנגען אויף רעדער.

ווען עס פלעגט אויסברעכן אַ שריפה — איז פאר אונז קינדער געווען אַ שטיק יום־טוב. אפילו אַ געשלעג צווישן שכורים זונטיק אדער אין טאג פון יריד, איז פאר אונז אויך געווען אַ שמחה.

אויפגעלעבט האָט דאָס שטעטל ווען עס פלעגן קומען פון אנדערע שטעט חזנים מיט אדער אן כארן, דרשנים און מגידים, וועלכע פלעגן דרשענען אין בית המדרש, בדחנים אויף חתונות ובפרט ציוניסטישע רעדנער.

אממייסטן האָבן מיר איבערגעלעבט פאר דעם יערליכן שטעלן זיך צום מיליטער. די אלע וועלכע האבן געדארפט גיין צום מיליטער האבן געינדערט זייער נארמאלן לעבן, און די שטילע, רוהיגע בחורים האבן זיך פשוט צולאזן. די פרומע בית מדרש בחורים האבן פארלאזן די גמרא, די ערנסטע ציוניסטן — דעם ביכל, די שטילע גיזעלן פון די בעלי מלאכה — די אינגלאך, די ווארשטאטן, די וועלכע האבן געהאלפן די עלטערן זיינען ניט געקומען אין געוועלב און אלע האבן צוזאמען פארבראכט די נעכט. צוזאמענגעקומען איז מען זיך אין בית מרדש. מ'האט געזאגט תהילים, געזונגען לידער און ניגונים, דערציילט מעשיות און אמאל אויך געשפילט אין קארטן. חוץ דעם האט מען עוסק געווען אין מעשה קונדס. מען האט געהייצט די אויוונס מיט האלץ וואס מ'האט געבראכט פון יידישע הויפן, געגעסן דאס וואס מ'האט אויסגעליידיגט פון די הויז־שרענקלעך און דערביי אויך געטאן מעשים להכעיס. אין דער פרי האט ניט איין סוחר אדער בעל מלאכה געמוזט זוכן זיין שילד, וועלכער איז געהאנגען ביים צווייטן, אנדערע האבן געפוצט די קלאמקעס פון די טירן וועלכע זיינען געווען אויסגעשמירט מיט סמאלע, און בעלי־בתים האבן אַהיים־געטראגן פון די פארקאנעס דאס וואס עס איז געבליבן פון פארברענען אדער סתם פארשלעפּט.

איך און אנדערע אינגלאך זיינען נאך ניט געווען מיליטער פליכטיג, מיר זיינען אבער מיטגעגאנגען מיט די גרויסע און זיך באטייליקט אין זייערע שטיקלאך.

אין טאג פון שטעלן זיינען די פויערישע יונגען געקומען אין שטאט אריין מיט שכורן געזאנג, אפילו ווען זיי זיינען געווען ניכטער, און ס'איז געווען אַ סכנה פאר אַ יידן זיך צוזאמענטרעפן מיט גרופּעס פון זיי. דאקעגן, די יידישע שטעלערס, די צולאזענע פון נעכטען, זיינען געווען ערנסט אבגעבנדיק זיך אַ חשבון אז דער באשלוס פון דער מיליטער־קאמיסיע באשטימט זייער גורל אויף עטלעכע יאר און מאנכמאל אויפן גאנצן לעבן.

היינט זעט דאס אלץ אויס לעכערליך און פארעלטערט, אבער דאמלסט, פאר 12—14 יאריקע אינגלאך האט דאס געהאט זיין אייגנארטיגן פרימיטיוון חן.

מיינע חדר יארן גיהערן שוין צו אנ'אנדער תקופה. פאר מיר זיינען דאס געווען שווערע יארן. גילערנט האב איך דווקא זייער גוט, נאר דער רבי מיינער איז געווען מיין אייגענער זיידע, ר' משה שמואל פרידמאן. ער איז געווען אַ גוטער מלמד אבער אַ שלעכטער פעדאגאג. איך בין געזעסן ביי זיין רעכטער האנט און ביי דער לינקער — אַ צווייט אייניקל פון דינוב און מיר ביידע האבן געכאפּט די קלעפּ פאר אלע. דעם זיידען, אייד אַבן שבעים, איז שווער געווען אָפּט זיך אופצוהויבן פון טיש און גיין צו יעדן שלעכטן תלמיד, האט ער אויף יענע געשריען און אונז מכבד געווען.

דערפאר האבן מיר אויסגענוצט יעדע פרייע צייט און גלייך אוועק צום טייך זיך באדן. אַ שיינער טייך איז געווען ביי אונז, אַ שיינע געגנט, וועלדער, בערג, גוטע לופט, וואסערקוואלן וואס מ'האט געזאגט אז זיי האבן אין זיך הייל־אייגנשאפטן צו אויגן און הויטקראנקהייטן. אויפן וועג צו אַ קוואל איז געשטאנען אַ בילד פון אַ קאטוילישן הייליגן, וועגן וועלכן סאיז ארומגעגאנגען אַ לעגענדע אז דאס איז דער בילד פון גריבאווער רב — אַ שטעטל ניט ווייט פון סאנדז — וועלכער האט זיך אין סטריזוב געשמדט. אויף ווי ווייט דאס איז אמת ווייס איך ניט. ווער האט דאמלסט אין זינען געהאט צו פארשן דאָס אלץ. די דערוואקסענע יידן האבן געהאט גענוג זייערע אנדערע זארג און מיר זיינען געווען קינדער און געהאט אין זינען זיך צו שפּילן.

מענשן וואס פארנעמען זיך מיט פארשן און פאלקלאר וואלטן ביי אונז געהאט אַ רייך פעלד צו פארשן. זיי וואלטן אפשר דערגאנגען פון וואנען עס שטאמט די וואונדערליכע שפּראך וואס קינדער האבן זיך באנוצט ביים שפּילן און וועלכע איז איבערגעגאנגען פון דור צו דור: „ען טען טינא סאוואראקא בינא" און נאך אנדערע. זיי וואלטן אויך דערגאנגען פון וואַנעט שטאמט דער מנהג אז יעדער איינער פון שטאט האט געהאט חוץ דעם נאמען און פאמיליענאמען אויך אַ צונאמען. און נאך ביז היינט געדיינקט מען אונזערע מענשן פון שטעטל גיכער לויט זייער

צונאמען ווי פאמיליענגאמען. אבער די קינדעריארן זיינען אוועק און דאמלס האבן זיך אנגעהויבן די אמתע שווערי־קייטן, און אויך ביי מיר האט זיך דאמלסט אנגעהויבן דער קאַמף מיט די עלטערן. דאס איז דער אייביקער פראבלעם צווישן עלטערן און קינדער, און איז געווען שאַרף ספּעציעל אין די לעצטע יארן אין די קליינע שטעטלעך פון גאליציע. די קינדער האבן זיך געריסן אין די ברייטע וועלט צו ברייטערע האריזאנטן, און די וועלכע זיינען געווען באהערשט פון ציוניסטישן געדאנק האָבן געשטרעבט עולה צו זיין קיין ארץ ישראל. אבער די עלטערן האבן געוואלט איינהאלטן די קינדער אין זייערע ד׳ אמות, מורא האבנדיק אז זיי זאָלן חלילה ניט אוועק פון יידישקייט. די טראַגעדיע איז געווען אַז ביידע צדדים זיינען געווען גערעכט.

איך בין אויך געווען צווישן די וועלכע האבן אנגעהויבן טראכטן וועגן ארץ ישראל. איז דער ערשטער שריט געווען זיך אנהויבן לערנען אַ פאך און גיין אין די ציוניסטישע ארגאניזאציע. דאמלסט האָבן זיך די עלטערן שטארק אקעגנ־געשטעלט. אז מען לערנט אַ פאך הערט מען אויף צו לערנען תורה, און אז מען גייט אין די ארגאניזאציע לייענט מען שוין אַ ביכל און מ׳קומט זיך אויך צוזאמען מיט אַ מיידל.

אבער דעם גאנג פון לעבן האבן די עלטערן שוין ניט געקענט איינהאלטן, ווייל דער שטראם איז שוין געווען צו שטארק. די יוגנט האט געזען אַז אין פוילן איז פאר איר ניטא קיין צוקונפט, דער אנטיסעמיטיזם וואקסט, מען וויל די יידן ארויסשטופען פון זייערע פרנסות און צו קיין ארבעט לאזט מען זיי ניט צו, האבן די עלטערן אויך צום סוף איינגעזען אז זיי קענען ביי זיך די קינדער מער ניט איינהאלטן.

דאמלסט האב איך אנגעהויבן לערנען סטאלעריי אין סטריזוב ביי אַ גויישן סטאלער — ס׳איז ניט געווען קיין יידישער —, שפּעטער בין איך אוועק קיין ריישע ווייטער ל׳ערנען, נאכדעם אויף הכשרה, און שפּעטער האב איך מיט אנדערע עולה געווען קיין ארץ ישראל. דאָס האָבן אַ סך פון אונז מיטגעמאכט און איך וויל וועגן דעם ניט שרייבן.

און אט איז אונזער שטעטל שוין אויך ניטא, אַ שטעטל ווי טויזנטער שטעט און שטעטלעך אין פוילן און בכלל אין איראפּא, ניט ערגער און ניט בעסער פון אנדערע. פאַר אונז איז עס אבער געווען טייערער ווייל דאס איז געווען אונזער שטעטל, וואו מיר זיינען געבארן געווארן און אויפגעהאדעוועט, וואו מיר האבן איבערגעלעבטליידן און פריידן, וואו עס האבן געלעבט אונזערע עלטערן, אונזערע שוועסטער און ברידער, און זיי זענען שוין אויך מער ניטא. מיינע טייערע טאטע—מאמע האבן זיך זייער גאנץ לעבן אפגעמאטערט גלייך ווי אנדערע יידן און צום סוף האבן די מערדער, וועלכע האָבן אַ דריטל פון מיין פארפייניקט יידיש פאלק אויסגעראט, געמאכט אַ וויסטן סוף אויך צו מיין שטעטל.

זאָלן די פאַר באשיידענע בלעטלעך מיינע זיין אַ אייביקער קדיש פאר מיין שטעטל און פאר מיינע עלטערן, וועלכע זיינען געווען אמתע מענשן און געלעבט פון יגיע כפּיים.

זאל מען אויך קיין איין מינוט ניט פארגעסן אונזערע טייערע קדושים. דאס איז דער הייליקער חוב פון יעדן איינעם צו געדיינקן און ניט פארגעסן. זכור את אשר עשה לך עמלק.

ס׳איז אמאל געווען מיינ׳ס אַ שטעטאלע — כאטש ווי אַ כזית די גרויס.
טיף אין הארצן איז עס ביי מיר אויף אייביק פארבליבן.
רואיק האט זיך דארט געלעבט, טאג איין טאג אויס.
יידן זיינען דאָרטן געווען גוטע, הארציקע, טייערע.
זכרונות זיינען פון דארט פארבליבן, פול מיט אומעט און טרויער,
ווייל קרובים זיינען דארט אומגעקומען, אונזערע, אויך אייערע.
בלייבט טאקע דאס שטעטל ביי אלעמען אין זכרון ווי די הייליקע מויער.

תנצב״ה

יחזקאל לאנגזאם

סטריזוב

צופוטנס פון די קארפאטנבערג, ארומגערינגלט מיט וועלדער, און אַ טאל ביי די ברעגעס פון טייך ווויסלוק, איז געלעגן אַ קליין חנ׳עוודיג יידיש שטעטל סטריזוב.

די, שטעטל האט זיך אין דער לעצטער צייט ניט אויסגעצייכנט מיט פערזענליכקייטן — באַרימטע אין דער וועלט, אבער אלע איינוווינער צוזאמען זיינען געווען איין גרויסע פערזענליכקייט. עס איז ניט געווען קיין איין נאציאנאל אדער רעליגיעזע אקציע פון פוילישן יידנטום, אין וולכער די סטרזזובער יידן זאלן זיך ניט באטייליגן. די יוגנט איז באשטאנען פון אַ הייפל אינטעליגענטע, נאציאנאל־באוואוסטזיניקע יידישע מיידלאך און בחורים, אקטיוו אין אלע נאציאנאלע און רעליגיעזע פארטייען, פון אגודת ישראל ביז צום לינקן השומר הצעיר (ביי די לעצטע וואלן צום ציוניסטישן קאנגרעס האט מען שוין אפגעגעבן שטימען אויך פאר׳ן השומר הצעיר).

דער מיטלפונקט פון שטעטל — דער מארק, איז געווען אַ גלייך אויסגעשניטענער פירעק, אומגערינגלט מיט כמעט נאר יידישע הייזער, אין מערב־דרומדיקן ווינקל אין אַ געסל איז געשטאנען די קירכע, אַ הויכע, די העכסטע געביידע אין שטעטל, ווי אַ שומר וואָס היט פון אַ אנקר־מענדיקן שונא. ליידער איז דאס געווען דער קוואל פון שנאה צו דעם יידן. דער מזרח־דרומדיקער ווינקל האט געדינט ווי אַ ארויסגאנגסטויער, דארט איז מען געגאנגען צום יידישן בית מרחץ און ווייטער, אונטער אַ אייזערנער באנבריק, צום בהמות מארק און שעכטהויז. דער זעלבער וועג האט אויך געפירט צום טייך.

שטיל האט געפלאסן דער ווויסלוק, באוואקסן פוןביידע זייטן מיט ווערבעס און הושענה־ריטלעך. אַסך קינדערשן פרייד און געלעכטער האט דאס טייכל אין זיך איינגעזאפט, אבער אויך צרות און געוויין ווען ס׳איז געשעהן אַ אונגליק און ס׳איז ווער דערטרונקען געווארן.

עס איז ממש געווען אַ גן עדן תחתון ווען מ׳האט שבת נאכמיטאג אַ שפאציר געטאן דורך דעם צווייטן וועג הינטער דער קירכע און דורך דער לאווע צו דעם אנדערן זייט פון טייך. די לאווע איז געווען אַ מין שמאלער איבערגאנג פון איינצלנע ברעטער, אויף וועלכן מ׳האָט דורכגעשפאנט זיך אנהאלטנדיק אן דעם דורכגעצויגענעם דראט. די ברעטער האבן זיך געשאקלט ביים דורכגיין און די יונגע הערצער האבן געצאפלט פאר שרעק וועלכע איז אבער געווען געמישט מיט פרייד.

ווינטער האט דער בארג צום באד געדינט צום שליטלען זיך, און דאס איז געווען אַיינע פון די גרעסטע תענוגים, אבער ניט ווייניגער ווען די מענער זיינען געגאנגען פרייטיק נאכמיטאג אין שוויצבאד, נאכדעם ווי דער בעדער האט געבלאזן אין אַ רער ווי אין אַ טראמפייטער און גערופן מיטן גאנצן כח „אין באד אַ ר י י ן“.

פון מזרח־צפונדיקן ווינקל איז געווען דער ארייַנפאר אין שטעטל פון ריישער זייט. אנגעקומען איז מען אהין פונ׳ם ז׳ארנאווער בארג און גלייך ביים ארייַנפארן איז געווען אַ בלאטע, וועלכע האט זיך שווער אויסגעטריקנט. צוויי־דריי הייזער פון דעם ווינקל אין דער ריכטונג פון מארק זיינען געווען דער שטעטישער בית מדרש און די קלויז פון סאסאווער רב, אריינגערוקט אין בית מדרש געסל, אַ ביסל ווייטער די שול מיטן שיינעם שולפלאץ, דאס איז געווען דער צווייטער גרויסער בנין פון שטעטל.

סטריזוב איז געווען ארומגערינגלט מיט בערג, וועלדער און פעלדער, און די שיינקייט פון דער נאטור האט זיך ממש געווארפן אין די אויגן.

דער עלטערער דור איז געווען פארטראטן אין אלע אפצווייגונגען פון חסידות, פון בעלז ביז מונקאטש, פון די סאדעגורער דינאסטיע ביז די רביים פון די ארומיגע שטעטלעך. ווי קליין דאס שטעטל איז געווען אזוי גרויס איז געווען די צאל־מוסדות, וועלכע האבן זיך פארנומען מיטן דערציען דעם יונגן דור. אַ העברעאישע פרעבלשולע פאר קליינע קינדער, אַ בית יעקב פאר גרעסערע מיידלעך, אַ ישיבה פאר גמרא בחורים, און אין דערהיים האָט יעדערער געלערנט.

צווישן די צדקה־מוסדות איז געווען אַ גמילות חסד, אַ חברה לינת צדק, צוויי חברות משניות און זעלבסטפארשטענדלעך אַ חברה קדישא. ס׳איז געווען אַ חברה תלמוד־תורה כדי צו שטיצן ארעמע חדר יינגלעך, צוויי חברות תיקון וקנין ספרים, באזונדער פארן בית מדרש און פאר דער קלויז, אויך אַ חברה תומכי עניים, אדער ווי מ׳האט דאס גערופן — אַפּפארטיג־געלד, כדי די דורכוואנדערנדיקע ארעמעלייט זאלן ניט דארפן גיין פון שטוב צו שטוב, און נאך פארשידענע אנדערע.

אַ גרויסער טייל פון דער יוגנט איז געווען אין די רייען פון חלוצים, וועלכע האבן איבערגעלאזט זייער היים און אוועק צו דעם הארטן שווערן לעבן אין ארץ ישראל — דאמלסט.

פון אט דער יוגנט, געציילטע נפשות פון שארית הפליטה און פריהערע עמיגראנטן אין דער גאנצער וועלט, באשטייט היינט דאס שטעטל סטריזוב.

ביים גרויסן חורבן פון אייראפעאישן און בפרט פוילישן יידנטום — דערונטער אויך סטריזוב, איז חרוב געווארן אַ שטעטל פון ווער ווייס וויפיל הונדערטער יארן, מיט אירע מנהגים און טראדיציעס, מיט אירע ארעמע לייט און גבירים, תלמידי חכמים און פשוטע יידן, חסידים און ציוניסטן, אירע בתי מדרש ובתי כנסת און בתי קברות.

ס׳איז ניט געבליבן קיין זכר פון דעם אלעם, און פארשאלטן זאלן זיין די וועלכע האבן גורם געווען צו דעם אונגליק. ה.י.ד.

גולדה לאנגזאם-מילער

די בית יעקב שולע אין אונזער שטעטל

עס קלעמטביים הארצן ווען מען שטעלט זיך אפ, אפילו אויף איין רגע און מען דערמאנט די פאר־גאנגנהייט

דאס שיינע און גוטע פארגעסט זיך ניט.

געווען אמאל... און וואס איז אונז געבליבן?

זכרונות!!! א פאר איינצעלנע מענשן, צוזייט און צושפרייט, זיינען די פארבליבענע אויף דער גאנצער וועלט, אבער עס עקסעסטירט ניט מער די שטעטל. עס טליעט אין יעדן הארץ פון די זכרונות, עס פארגעסט זיך ניט.

זכר לקדושים וטהורים!

מיט א פאר איינצעלנע ווערטער וויל איך דערמאנען די קינדער פון אונזער שטעטל. די ריינע, הייליגע נשמה׳לעך וועלכע שוועבן איבער אונז, און צווישן אונז און בעטן זיך: פארגעסט אונז ניט. מיר זיינען געווען יונג און שיין, פול מיט לעבן, פול מיט טרייהייט צו גאט, תורה און כאלק. מיר האבן געוואלט זיין די בויערינס פון יידישן פאלק, פון יידישער צוקונפט און ניט דערלעבט האבן מיר דערגרייך צום ציל. מען האט אונז אבגעריסן פון אונזערע טאטע—מאמעס, פון אונזער פאלק און אין איין קבר געווארפן.

טייערע הארציקע קינדער פון אונזער שטעטל. ארץ אל תכסי דמם.

קינדער פון אלע באוועגונגען, חדר אינגלעך, פרחי אגודת ישראל, בית־יעקב מיידלעך. זייער פול האבן אויפ־געטאן די תנועות נוער פאר די קינדער אין שטעטל, זיי האבן דערוועקט אין די קינדער א געפיל, ליבע און פאר־אנטווארטליכקייט פארן אייגענעם פאלק, כבוד פאר אלץ וואס איז אייגנס, כבוד פאר יידישער קולטור, א יידישן שבת און ימים־טובים, פאר יידישע לידער און פאלקסטענץ, פאר א אייגענער געזעלשאפט.

די בית יעקב שולע האט נאך צו דעם גאנצן פראגראם צוגעגעבן באוואוסטזיין פאר יהדות, יידישער קולטור על פי התורה.

די געטרייע בית יעקב לערערין פון אונזער שטעטל איז געווען מיין חברטע ברײנדל וואסערמאן ע״ה. זי איז געווען א מוסטער פון איבערגעבנקייט, צוגעבונדנקייט, זארג פאר די קינדער און מסירת נפש פאר א יידישער דערציאונג. זאל אויך דערמאנט ווערן דער בחור משה׳לע שווארצמאן, וועלכער איז געווען דער טיכטיגער עסקן און גרינדער פון דער בית יעקב שולע. זיי האבן ערנסט, מיט איבערגעבנקייט, געארבייט און געזארגט פאר דער עקסיסטענץ פון דער שולע. אויסגעצייכנט האט זיך ספעציעל די תלמידה פרידמאן, וועלכע אין שפעטער געווארן לערערין אין נאנטען שטעטל ווילאפאליע, וואו זי האט געגרינדעט א בית יעקב שולע, אונטער דער השגחה פון דער סטריזובער לערערין וואסערמאן.

א פארשטעלונג פון בית־יעקב מיידלעך

סך הכל בין איך געווען אַ אורח׳תע אין מיין שטעטל, אבער אהיימקומענדיג אין חופשות אדער ימים טובים פלעג איך ארויס אין גאס און זיך צוקוקן צו דעם פריש צוקומענ־דיקן יונגן דור, האב איך אין זיי געזען אַ שיינע צוקונפט פאר דעם ליידנדן פאלק.

נאך זע איך זיי פאר מיינע אויגן, די גרויסע רעדער האנט ביי האנט, ארעם און רייך, גרויס און קליין, נאך זע איך זיי טאנצנדיק, שטראלנדיק קעגן די שטראלן פון דער פארגייענדיקער זון. און נאך קלינגען אין מיינע אויערן זייערע הארציקע ווערטער:

מיר זיינען ווי פייגאלאך פרייע.
מיר זיינען ווי בלימאלאך אין פעלד
מיר זיינען חברים געטרייע
מיר קינדער פון יעקב׳ס געצעלט.

יא, קינדער, איר זייט באמת געווען די בלימאלאך אין פעלד, איר האט געבליט, איר האט געווירקט, מען האט פון אייך דערוואַרט אַ צוקונפט פארן פאלק.

ליידער האָט מען אייך אפגעפליקט אין דער שענסטער בליאונג. צוזאמען מיט אונזער פאלק זייט איר אומגעקומען פון די רוצחישע הענט. **ה.י.ד.**

מרדכי שיף

חסידים אין סטריזוב

ווען מיינע מחשבות פירן מיך צוריק צו די טעג פארן גרויסן און ביטערן חורבן, דערמאן איך זיך אן מיין געבורטסשטעטעל סטריזוב מיט אירע טייערע יידן.

אונזער שטעטל האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר קאלירקייט פון פארשידענע שיכטן פון יידן. געווען פשוטע הארציקע יידן, געווען תלמידי חכמים, משכילים און דער רוב חסידים פון פארשידענע רביים, הייסע בעלזער חסידים ווי ר׳ שלום שווארצמאן, ר׳ יעקלע שיף, ר׳ לייבעלע פרידמאן דער שוחט, פארברענטע מונקאטשער חסידים: ר׳ ישעיה און ר׳ חיים מאנדעל, ר׳ חיים יעקב נירנבערג, ר׳ שמואל משה גרוסקופף און אַ סך אנדערע פשוטע יידן. וועלכע האבן נאך געדיינקט — זיי אדער זייערע טאטעס — ר׳ שלמה׳לי שפירא, דעם רב פון סטריזוב, ס׳זיינען אויך געווען בלוזיבער חסידים — די משפחות טענצער, פייט און אנדערע מיט ר׳ איטשע בערנשטיין בראש ובעיקר סאדאגורער חסידים.

וועגן די לעצטע וויל איך מיר באזונדערס אפשטעלן צוליב זייער אייגנארטיגן כאראקטער און ווייל מיין גאנצע משפחה האט געהערט צו זיי און איך בין צווישן זיי אויפ־געוואקסן.

אונטער די סאדאגורער חסידים האבן זיך גרופירט צ׳ורטקאווער, הוסיאטינער, בויאנער און אלע פון די ריזינער דינאסטיע. די סאדאגורער חסידים — צווישן זיך האבן זיי זיך גערופן „אנשי שלומנו" — זיינען באשטאנען פון אַ גרופע 30—40 פארשוין ביי וועלכע עס האט געהערשט אַ באַזונדערע אחווה ווי ביי אַ גרויסע משפחה ביי יעדער געלעגנהייט זיינען זיי זיך צוזאמענגעקומען, געשטעלט אַ פלעשל יי״ש, געטרונקען לחיים, געשמועסט חסידות, אריין אין התלהבות און געכאפט אַ טענצל אין אַ פשוטן טאג פון דער וואך. די געלעגנהייט צוזאמען צו זיצן האבן זיי תמיד געפונען. דאָ אַ יארצייט אדער סתם אַ יומא דפגרא.

מ׳האט אפגעהאלטן אלע יארצייטן פון דער גאנצער דינאס־טיע, פון אלטן ריזינער אנגעהויבן און יעדן יום־טוב האט מען געפירט אַ טיש מיט משקה, דערביי איבערדערציילט די מופתים פון די רביים. ווער שמוסט ווען אַ גבאי פון וועלכן רבי פון דער דינאסטיע האט צוגעשיקט אַ נייע תורה וואס דער רבי האט מחדש געווען, איז דאס געווען אַ באזונדער געשעהעניש. מ׳האט זיך פארטיפט אינדעם געדאנק פון דעם חידוש און זיך געקוויקט מיט יעדן ווארט. געוויינלאך זיינען די תורות פונ׳ם רבין צוגעשיקט געווארן צו מיין זיידן ר׳ הערשאלע ז״ל, אדער ווי מען האט אים גערופן הערשאלע „בלי נדר", צוליב דעם וואס ער האָט ביי יעדער זאך וואס ער האט געזאלט טאָן, געזאגט בלי־נדר ובלי מסקנה. איבערלייענענדיג די תורות פון רבין פלעגט ער פארענדיגן מיט דעם אויספיר „די לחכימא ברמיזא" און די חסידים האבן זיך איבערגעקוקט מיט גרויס התפעלות.

כ׳דערמאן זיך אן די מחייה׳דיקע מלווה־מלכות אין די לאנגע ווינטערנעכט ביי מיין טאטן ר׳ לוי יצחק שיף נ״י אין שטוב ווען מיין מוטער החסידה מרת רבקה מבית הורוביץ ז״ל, האט פאר די חסידים צוגעגרייט אַ ווארעמען בארשטש מיט קארטאפל און אויך איבערגעלאזט פון שבתדיגן קוגל. מ׳איז געזעסן צוזאמען ביז נאך האלבער נאכט. ווער ס׳האט דערציילט אַ מופת פון דעם אדער יענעם רבין, ווער ס׳האט איבערגעזאגט אַ תורה.

מיין מאמע איז געווען אַ מכניסת אורחים און מיר האבן שוין געקענט אירע ווערטער, ווען ס׳איז אריינגעקומען אַ אורח צו אונז אין שטוב: „ר׳ ייד, גייט אייך וואשן" ד.ה. ער זאל זיך זעצן צום טיש עסן, און די וועלכע זיינען געבליבן נעכטיקן, האט זי אויך צוגעגרייט אַ געלעגער. פאר אַ גאר גרויסע מצוה האט זי געהאלטן משמש צו זיין חסידים — תלמידי חכמים.

איך געדיינק, ווי מיר נאך אלס יונגע בחורים, האבן

זיך איינגעהערט צו די סיפורי חסידים מיט אַ פארכאפטן אטעם און זיך איינגעקוקט אין די צופלאמטע פנימער פון די אלטע חסידים ווי ר׳ ברוך דילער, ר׳ הערש געלאנדער, ר׳ יונה׳טשע פראווירט, ר׳ יחזקאל גארגעל, ר׳ זלמן בראונער און מיין זיידע, וואס אַ טייל פון זיי איז נאך געפארן צום אלטן רבין דעם ריזינערס זון און איבערדערציילט וואס זיי האבן אליין געהערט מפיו הקדוש זצ״ל.

כ׳דערמאן זיך אויך אין די שמחה פון גרייטן זיך צום פארן צום רבין אויף יום־טוב. די הכנות זיינען געווען ווי צו עבודת הקודש. די חסידים וועלכע זיינען ניט געפארן האבן מיטגעשיקט קוויטלאך מ׳זאל זיי פראוון ביים רבין שליט״א און מיטברענגען זיינע ברכות. צוריקקומענדיק פון רבין האט דאס פנים ביי זיי געשיינט מיט רוחניות, מיט אַ אינערליכער צופרידנקייט, גלייך מ׳האָט עפעס גרויסעס דערגרייכט, מ׳האט דאך געהאט די זכיה צו זיצן ביים רבינס טיש און הערן תורה מפיו הקדוש. זייער התלהבות און אמונה אין רבין האט זיי אריינגעגעבן מוט און כח אין זייער טאגטעגלאכן קאמף פאר זייער עקסיסטענץ.

על אלה אני בוכיה, טרויערט ביטער מיין הארץ, אויף די אלע טייערע, ערליכע און תמימותדיקע קדושים, וועלכע זיינען אזוי אכזריותדיג אומגעקומען דורך די נאצישע רוצחים ימ״ש.

אליעזר גרובער

מיין שטעטעלע

ווען איך שרייב אַ פּאר זכרונות פון אונזער געבורט־שטאט, דערמאן איך זיך די שיינע נאטור ארום איר, די בערג, וועלדער, וואסערקוואלן און דעם שיינעם וויסלוק, ערטערווייז רוהיג און ערטערווייז שטורמיש, דארט האבן מיר שפאצירט, גישעפט פרישע לופט און אויסגעוואקסן פאר מענשן.

איך געדיינק אויך חברים פון עלטערן דור, וועלכע האבן פאפלאנצט אין די הערצער פון די יינגערע דעם אידעאל פון ארץ ישראל, יידישע קולטור, די העברעאישע שפראך (מיר האבן עס גערופן לשון קודש) און חלוציות. בראש פון זיי איז געשטאנען יצחק בערגלאס עמו״ש און מיט אים זיינע מיטארבעטער: אביגדור דיאמאנט, אברהם בראוו, די חברות פייגע גרינבלאט, איטא דעמביצער, פייגע וויינבערג, שרה זילבער, וויטה לוס הינא נעכעמיע און נאך אנדערע. אויך זאנוול גרינבלאט, וועלכער האט אונז געלערנט העברעאיש. זיי אלע האט געטראפן דער גרויזאמער גורל צוזאמען מיט אונזערע 6 מיליון ברידער.

אַ דאנק דער אנפירערשאפט פון די דערמאנטע און זייער איינפלוס, האט זיך די סטריזובער יוגנט אונטערשידן פון דער יוגנט פון דער נאנטער שטאט פריסטיק. די סטרי־זובער איז געווען יידיש, פארטגעשריטן און ציוניסטיש.

מיר יינגערע, האבן מיט די עלטערע מיטגעארבעט ביי אלע ציוניסטישע ארבעט, געלערנט העברעאיש און געגרייט זיך צו פארן אין ארץ ישראל. שפעטער האבן מיר מיט די יינגערע פון אונז פארטגעזעצט, און זיי געלערנט די זעלבע אידעאלן. פון די פירות געניסן מיר דא אין ארץ ישראל.

אין יאר 1925 האבן די יינגערע מיט חיים וויינבערג און פנחס זילבער בראש, ארגאניזירט דעם יוגנט־פאראיין „מרכז רוחני״, וועלכער האט ארומגענומען כמעט די גאנצע ציוניסטישע יוגנט. מיט זיי האבן מיטגעארבעט: יוסף דויטש, יוסף וויינבערג, ברוך נירנבערג, פייבל שאכער, יהושע שטורם, מרדכי שיף און די חברות:ביילה אויערהאן, שפעטער מיין פרוי, רחל לאה דויטש (די פרוי פון מרדכי שיף עמו״ש), מישקיט מאנדעל, חנה און שרה פליישער, רוניע (רות) רוס, בת שבע רוס און אנדערע. מיר האבן צוטיילט די גאנצע יוגנט אין קבוצות, געלערנט עברית, יידישע געשיכטע א.ד.ג. דער „מרכז רוחני״ האט דער ערשטער ארגאניזירט די פראקטישע חלוצישע באַ־וועגונג אין שטאט און שפעטער איז ער געווען דער פונדאמענט פון דער רעוויזיאניסטישער ארגאנינזאציע „מנורה״.

די רעוויזיאניסטישע ארגאניזאציע האט ארגאניזירט דער יונגער יוסף דיאמאנט פון קראקא, דער שפעטערער לייטער פון עקאנאמישן טייל פון דער ציוניסטישער צייטונג אין דער פוילישער שפראך „נאווי דזשענניק״, וועל־כער האט זיך באפריינדעט מיט מיר, און דורך מיר — מיט אַ ברייטן קרייז פון דער יוגנט. ער האט פאר דער יוגנט אַ סך געלייסטעט אין קולטור און ארגאניזאציע, אויך משפיע געווען ניט צוווארטן אויף סערטיפיקאטן און ,פארן קיין ארץ ישראל אונלעגאל.

פון דער „מנורה״ האט זיך פארצווייגט דער „ביתר״, וועלכן ס׳האָט געהאָלפן ארגאניזירן דער חבר יעקב פרעסער פון ריישא, וועלכער האט געלערנט אין שטעטישער גימנאזיע אין סטריזוב. דער מפקד פון „ביתר״ איז געווען צבי שעפלער און די אקטיווסטע מיטארבעטער: חיים און איטא מורער, מיין שוועסטער חוה גרובער, לאה קראכער, לאה רייכער, פעסל רוט, חנ אוירהאָן, שפרינגער, האגל און אנדערע. זיי האבן געפירט אַ שטארקע טעטיקייט ביז צום אויסברוך פון דער מלחמה.

חוץ וועגן דער ציוניסטישער יוגנט וויל איך דער־ציילן פון עטלעכע סטריזובער יידן, וועלכע האבן זיך אויסגעצייכנט מיט מעשים טובים.

יעדער האט געקענט ר׳ יוסף שאכער, אבער ווייניק מענשן ווייסן אז ער האט פאר יעדן יום־טוב צושיקט אַ סך געלד בסתר מיט דער פאסט פאר נצרכים, און די ארעמע האבן צו זייער שמחה באקומען אונגעריכט געלד, און געקענט יום־טוב מאכן. פון דער צדקנית ריזי׳ ראזנבליט און אירע מעשים האבן אלע סטריזובער געוואוסט. איך דערמאן מיר אז ווען איך בין נאך אלס ייִנגל געגאנגען צוזאמען מיט אברהם מינץ זאמלען צדקה געלד, האט זי זיך זייער געפרייט זעענדיק ווי יונגע זיינען זיך מתעסק מיט צדקה. זי האט אונז געגעבן אַ סך מער ווי אלע אנדערע און געוואונשן מיר זאלן מתמיד זיין אין מעשים טובים.

איך וויל דערמאנען: ר׳ יוסף קלאץ, אונזער שטעטישן שמש, וואס האָט ווינטער יעדן שבת צוזאמענגענומען אלע פרעמדע ארעמע לייט פון בית מדרש וואו זיי זיינען געשלאפן, און אהיימגעפירט אויף אַ הייסן קאפע. חנה רחל דיאמאנט, די פרוי פון ר׳ זלמן וויסוקער, וועלכע האט ניט דורכגעלאזט קיין ארימאן וועלכער איז דורכגעגאנגען איר הויז, אים אריינגעבעטן אין שטוב און געגעבן געלד און עסן. ר׳ פישל גאלדבערג מיט זיין פרוי פייגע. ווען די ארעמע לייט מיט די וועגאלאך זיינען געקומען אין שטאט אריין, האבן זיי שוין געוואוסט אריינצושטעלן די פערד אין זיין שטאל און די וועגענער אין הויף און פייגא׳לע — ווי מ׳האט איר גערופן — האט די אלע ארעמע קיין עולה געטאן. בשעת דער מלחמה, אין לעמבערג, וואו די פאמיליע גאלדבערג זיינען געווען פליטים אזוי ווי אלע, האבן סטריזובער פליטים, וועלכע זיינען געווען אן פאמיליעס, געפונען אַ היים ביי זיי. דארט האט מען געגעסן, זיך אַ העמד איסגעוואשן און געפילט ווי ביי זיך אין שטוב. צוגעהאלפן האט איר די שוויגערטאכטער, לאה, די טאכטער פון ר׳ פייבל דיאמאנט. שפעטער האט פייגאלע גאלדבערג געשיקט פעקלאך די פארשיקטע קיין רוסלאנד.

די אלע מענשן שטייען מיר פאר די אויגן ווען איך שרייב די ווערטער, מיין קליינעםביישטייער צו אונזער ספר זכרון.

פערזענליכקייטן און געשעענישן

שלמה יהלומי (דיאמאנט)

די בני עליה פון אמאליקן סטריזוב

א קעניגליכער באזוך ביי ר׳ אהרן קאנער

(דעם ערשטן)

די מעשה, וואס כ׳וועל דא דערציילן, האב איך געהערט פון ר׳ אלעזר ווארצל ז״ל. וואס ער האט געהערט פון הרב ר׳ משה לייב שפירא, פון סאסוב־סטריזוב, וואס ער האָט געהערט פון זיין עלטער־שווער, ר׳ חיים האלבערשטאם פון צאנדז, דער פאטער פון דעם סאסאווער רב׳ס שווער, ר׳ ברוך גורליצער, זכר כולם לברכה.

הרב הצדיק ר׳ נפתלי פון מעליץ, איז געווען, צוערשט, דער איידעם פון הרב הצדיק ר׳ מאיר נתן, דער זון פון ר׳ חיים צאנדזער זצ״ל. שפעטער, ווען מ׳האט אים אנגעטראגן, דעם צווייטן זיווג, די טאכטער פון ר׳ אבישל קאנער, דער זון פון ר׳ אהרן קאנער (דער ערשטער), דער פאטער פון די ברודער: ר׳ אבישל, ר׳ פנחס, ר׳ לייביש, ר׳ יוסף — האט דער מעליצער רב מורא געהאט טאמער וועט דעם צאנדזער רב פארדריסן פארוואס ער גייט חתונה האבן מיט אַ בעל־בית אַ טאכטער, נאכדעם ווען ער איז געווען אנ׳איידעם ביי זיין זון. ווער ס׳איז געווען אַנ׳איידם ביי צאנדז, זאל וואגן זיין אנ׳איידעם פון אַ בעל בית?!... איז ער דעריבער געפארן צו ר׳ חיים׳ן, פרעגן אים, מיט גרויס דרך ארץ, צו ער האט ניט דאגעגן דעם שידוך? ווען דער צאנדזער רב האט געהערט זיין פראגע, האט ער ניט געטראכט קיין רגע און האט גלייך געזאגט, מיט שמחה, אַז ער איז מסכים. „ס׳איז כדאי — האט ער געזאגט מיט התלהבות — אַז דער זון פון ר׳ אהרן קאנער זאל זיין אונדזער מחותן״. און גלייך האט ער אים דערציילט אַ מעשה, וואס איז פארגעקומען צווישן אים און ר׳ אהרן קאנער.

מעשה שהיה, כך היה. ר׳ נפתלי ליזענסקער (אנ׳אייניקל פון רבין ר׳ אלימלך זצ״ל פון ליזענסק) איז געווען אַ באהאלטענער צדיק און האט ניט געוואלט זיין אַ רבי. אַ מנהיג פון חסידים. ס׳איז פארשטענדלעך אז ביי אים אין הויז האט געהערשט ארימקייט. טראץ די בקשות פון די גדולי הצדיקים, זיינע פריינד און פארערער, האט ער ניט געוואלט נעמען אף זיך דעם עול פון רביצטווא. ווען ס׳איז שוין געווען באו מים עד נפש, האט ר׳ נפתלי מסכים געווען צו פארן אף צוויי וואכן אין עטליכע שטעטלאך, כדי צו שאפן פאר זיך אַ געוויסן סכום געלד. צוערשט האָט ער גענומען זאגן אז ער קאן ניט פארן, ווייל ער האט ניט קיין גבאים, אבער דער צאנדזער רב און זיין חבר, דער באוווסטער גאון און צדיק ר׳ שלום קאמינקער, האבן געזאגט אז זיי וועלן זיין די גבאים. מ׳האט זיך געלאזט אין וועג. נאכדעם ווי זיי האבן שוין געהאט אפגעפארן אַ גאנצע וואך — און געלד איז נאך אלץ ניט געווען — האבן זיי באשלאסן צו פארן קיין סטריזוב. דאס איז געווען ערב שבת. פארנדיק קיין סטריזוב האבן זיי געטראפן, אין מיטן וועג קיין סטריזוב, דעם סטריזובער גביר, ר׳ אהרן קאנער, וואס איז געפארן אין אַ קאלעס איינגעשפאנט מיט פיר פערד און האט זיך זייער געאיילט. ר׳ אהרן איז שנעל אראפ פון קאלעס, צוגעגאנגען צו די צדיקים און זיי געגעבן: „שלום עליכם״ און געפארן ווייטער. אפפארנדיק עטליכע מעטער, האט געפלאצט אַ ראד פון דער קאלעס. ר׳ אהרן האט באלד פארשטאנען אז דאס האט מען איהם מן השמים איינגעהאלטן, ווייל ער האט אזוי שנעל אפגעפטרט די צדיקים און ניט געבעטן ביי זיי ענטשולדיגונג. ער איז גלייך צוגעלאפן צו זיי און צוגעגאנגען צו ר׳ נפתלי, ווייל לויט דעם כבוד וואס די „גבאים״ האבן געגעבן ר׳ נפתלי׳ן האט ער פארשטאנען אז דאס איז דער רבי. ר׳ אהרן האט זיך פארענטפערט פאר ר׳ נפתלי און דערציילט דאס היות דער טשיטשער פריץ איז אים שולדיק געלד און ער האט געהערט אז ער האלט ביי שטארבן — און ער האט ניט קיין באשטעטיגונג פון אים אז ער איז אים שולדיק געלד — מוז ער זאפארט זיין אין טשיטש, כדי צו דערכאפן דעם פריץ ביים לעבן און דעם חוב פארזיכערן. ר׳ נפתלי, זייענדיק אַ גרויסער ענוו, האט געזאגט ר׳ אהרן׳ן אז ניט ער האט אים וואס געטאן, נאר דאס זענען עס „די יינגעלייט״ (דער צאנדזער רב און זיין חבר) וואס האבן אים אפגעטאן דאס עסק מיטן ראד... נאכדעם ווי די צדיקים האבן מסכים געווען אז ר׳ אהרן זאל פארן קיין טשיטש, האט זיי ר׳ אהרן געבעטן אז קומענדיק קיין סטריזוב, זאלען זיי צופארן צו זיין הויז, ווי זיי וועלן זיין שבת און ער וועט נאך היינט צוריק קומען און אויפנעמען זיי בכבוד גדול.

ר׳ אהרן איז באמת צוריקגעקומען דעם זעלבן טאג. דאס איז געווען אַ גרויסער שבת פאר די צדיקים און פאר דעם שטעטל. ס׳איז פארשטענדלעך אַז ס׳האט ניט געפעלט, ניט גשמיות און ניט רוחניות — — —

מוצאי־שבת האָט ר׳ אהרן געפרעגט די צדיקים וועגן צוועק פון זייער פארן. פארשטייט זיך אז זיי האבן אים

דערציילט דעם גאנצן ענין און אויך אז זיי זענען באזארגט ווייל דערווייל האָבן זיי נאָכניט געשאפן געלד, און דאָ איז שוין אוועק אַוואך פון זייער פארן און ר׳ נפתלי איז ניט מסכים צו פארלענגערן די צייט פון זייער רייזע. ר׳ אהרן האט זיי געפרעגט וויפיל געלד זיי האבן געהאפט צו שאפן אין משך פון זייער נסיעה? די צדיקים האבן געענטפערט אז זיי האבן געמיינט צו שאפן פינף־הונדערט גילדן. דאס איז געווען אַ גרויסער סכום אין יענער צייט. ר׳ אהרן האט געענטפערט גאנץ שטיל, מיט דער גאנצער ערנסט, אז ער איז זיך מתחייב צו געבן דעם גאנצן סכום נאר ער שטעלט איין תנאי: די צדיקים זאלן די גאנצע צווייטע וואך זיין זיינע געסט ביי אים אין זיין הויז ...די צדיקים האבן מיט שמחה מסכים געווען צו זיצן ביי ר׳ אהרן׳ן די גאנצע צווייטע וואך. יעדער טאג איז געווען אַ יום־טוב פאר סטריזוב און דער סביבה. צום סוף דער וואך האט ר׳ אהרן געגעבן די פינף הונדערט גילדן און די צדיקים האבן זיך געזעגנט מיט׳ן שטעטל און מיט ר׳ אהרן׳ן מיט גרויס שמחה.

אזוי האט דערציילט דער צאנדזער רב, ר׳ נפתלי מעליצער און האט צוגעגעבן: שוין דאמאלט האב איך געטראכט אז ס׳וואלט גלייך געווען אז ר׳ אהרן זאל זיין אונדזער מחותן, ווייל „ער האט דאך אונדז מחיה געווען״ איצט אז ס׳איז טאקי אזוי אונטערגעקומען — אדרבה, לאמיר זיין מחותנים! מסכים! מסכים! — — — —

די אייניקלעך פון ר׳ אבישל קאנער האבן זיך משדך געווען מיט די אייניקלעך פון צאנדזער רב און איינער פון זיי איז דער טשיחוב׳ר רבי, ר׳ אבישל קאנער. וואס וווינט היינט אין חיפה, וואס אין מדינת ישראל.

דאס הויז ווי די צדיקים זענען געווען איז דאס הויז וואו מיר האבן געוווינט אין סטריזוב.

ר׳ יואל מרגלית, ז״ל

ר׳ יואל מרגלית, וועלכער איז געווען אַ גרויסער עושר, איז געווען פון די חסידים פון ר׳ נפתלי רופשיצער זצ״ל. אמאל, נאכעדם ווי ער איז געווען שבת ביי ר׳ נפתלי׳ן, איז ער נאך שבת געגאנגען זיך געזעגענען מיט די „יושבים״ אין בית המדרש און האָט געגעבן יעדן איינעם אַ געוויסן סכום געלד. ווען ער איז צוגעגאנגען צו ר׳ „הירש משרת״ (אזוי האט מען דאמאלט גערופן דעם שפעטערדיקן רבי ר׳ הירש), האט ער אים געגעבן אַ גילדן. דאס איז געווען אין יענע צייטן אַ שיינער סכום. ר׳ הירש האט אים געענטפערט אז דאסמאל וועט ער אים דארפן געבן פופציק גילדן, ווייל ער דארף חתונה מאכן זיין טאכטער. ר׳ יואל מרגלית האט זיך צעלאכט און אויך אויפגערעגט און גענומען צוריק דעם גילדן. קומענדיק שפעטער צו ר׳ נפתלי׳ן האט ר׳ יואל זיך פארקלאגט אף „ר׳ הירש משרת״, דאס ער האט אים געגעבן אַ שיינע נדבה און ער האט ניט געוואלט נעמען ווייניקער פון פופציק גילדן. האט אים ר׳ נפתלי געענטפערט: אזוי גאר? ער האט געוואלט פופציק גילדן? ווער ווייסט צו דו וועסט ניט מוזן אים געבן אזויווי ער וויל. גיי צוריק צו אים און פרוב זיך צו פארגלייכן מיט אים, אפשר וועט ער מסכים זיין צו נעמען ווייניקער, אויב ער וועט ניט וועלן, וועסטו מוזן געבן וויפיל ער וויל... ר׳ יואל איז צוריק צו ר׳ הירש׳ן, האט זיך געדינגען מיט אים, האָט אנגעהויבן מיט פינף, צען, צוואנציק, דרייסיק — ער האט מיט אים גערעדט הארט און ווייך — ס׳האט ניט געהאלפן. ר׳ הירש האָט זיך געהאלטן ביי דאָס זייניקע. איז ר׳ יואל ווידער געגאנגען צו ר׳ נפתלי׳ן אבער דער רבי האט אים געזאגט אז אויב ר׳ הירש וויל ניט אנדערש, איז ניטא קיין עצה. ניט האבנדיק קיין ברירה האט ר׳ יואל אויסגעציילט די גאנצע פופציק גילדן און זיי געגעבן ר׳ הירשן.

דער רבי ר׳ הירש האט אים געבענטש מיט אריכות ימים און עשירות און די ברכה איז מקוים געווארן.

(פון ספר „מבשר טוב״ לר׳ גרשון קמלהר ז״ל, דער פאטער פון שא״ב הרב הגאון ר׳ יקותיאל אריה קמלהר זצ״ל).

ר׳ איציקל דילער קלויבט אויס צווישן צאנדז און סאדיגורא

איינער פון די בני עליה אין סטריזוב אין די צייטן פון ר׳ שלמה שפירא זצ״ל, איז געווען ר׳ איציקל דילער. ער איז געווען פון די תלמידים פון ר׳ צבי אלימלך (דער רבי „ר׳ הירש מלך״) פון דינוב. ר׳ יצחק׳ל איז געווען אַ „גרויסער למדן, בקי בנגלה ונסתר און אַ פייערדיקער חסיד. כאטש ר׳ שלמה׳לי איז געווען אנ׳אייניקל פון רבי ר׳ הירש אלימלך, דער רבי פון ר׳ איציקלן, איז אים דער זכות נישט בייגעשטאנען און ר׳ יצחק׳ל איז געווען פון זיינע שארפע געגנער — צוליב פארשידענע סיבות, וואָס ניט אלע קאן מען מפרסם זיין. איינע פון די סיבות איז געווען דאָס וואָס ר׳ שלמה׳לי איז געווען פון די איבערגעגעבנסטע חסידים פון צאנדזער רב, רבי חיים האלבערשטאם זצ״ל, וועלכער האט גערודפט די צדיקים פון סאדיגורא—טשורטקוב.

ס׳האט מיר דערציילט ר׳ ברוך דילער, דער זון פון ר׳ איציק׳ל, דאס זיין פאטער פלעג פארן צו ביידע צדיקים, אמאל צו ר׳ חיים צאנדזער און אמאל צו ר׳ א״י סאדיגורער, ווען די מחלקת סאדיגורא—צאנדז האָט אויסגעבראָכן, האָט ר׳ איציקל באשלאסן אַז ער קאָן מער ניט פארן צו ביידע און ער מוז זיך דעצידירן: דאָ אדער דאָ. ער האָט געזאגט: „אסורה נא ואראה״. ער איז געפארן דעם ערשטן שבת קיין צאנדז. דא האט ער געזען די עבודת הקודש פון צאנדזער רב, וועלכע איז געווען בקולות וברקים און מיט התלהבות, וואס יעדער האט עסגעזען. דעם צווייטן

שבת איז ער געווען אין סאדיגורא — דא האט ער געזען אַ גאַר אנדערע וועלט. אלעס ווערט דאָ אָגעטאָן בקול דממה דקה און ס'איז כמעט ניטא קיין אויסערליכער סימן צו דעם פייער וואָס ברענט אינווייניק אינם הארץ פון צדיק. האָט ער באשלאָסן: אין צאנדז דינט מען דעם רבונו של עולם מיט יראה און אין סאדיגורא מיט אהבה; אויב אזוי — האבן דאך געזאגט די חכמים אז דינען השי"ת מיט אהבה איז גרעסער ווי דינען אים מיט יראה. פון דאמאלט אן איז ר' איציקל געווארן אַ פייערדיקער סאדיגורער חסיד און ער האט מקנא געווען דעם כבוד פון אלע ריזינער קינדער.

די געגנערשאפט פון ר' איציקלען צו ר' שלמה שפירא, האט דעם רב זייער וויי געטאן; ס'איז פארשטענדלאך אז דאס האט אויך געווירקט אף די באציאונגען צווישן זיי. דאך האָט ר' שלמה מבקר חולה געווען ר' איציקלען ווען ער איז קראנק געווארן, ווייל ער האָט געוווסט ווער עס איז זיין געגנער: אַ תלמיד פון זיין זיידן, ר' צבי אלימלך און ...ר' איציקל — — —

דאָס איז ניט דער איינציקער סיפור וואָס כ'האָב געהערט פון ר' ברוך דילער וועגן דעם גרויסקייט און מעשים פון זיין פאטער, אבער ניט אלעס מעג מען דערציילן... ס'איז כדאי צו באמערקן אַז ר' ברוך פלעג נאך יעדער מעשה וואס ער האט דערציילט, צוגעבן „כ'שמוס עס קייגן דעם — פארצייטישע יידן" — — — —

און באמת — ווער קאן זיך פארגלייכן צו זיי?

ר' נפתלי חיים נאטמאן ז"ל

אין דער זעלבער צייט האט געלעבט אין סטריזוב רבי נפתלי חיים נאטמאן. ער איז געווען פון די תלמידים פון הגאון ר' יעקב צבי יאליס, דער מחבר פון ספר „מלא הרועים". איינער פון אויסגעצייכנטסטע תלמידי חכמים אין שטעטל. ער איז געווען דיין ומורה צדק. ער האָט זיך ניט געמישט אין דער מחלוקת אין שטעטל. האָט מחבר געווען דאָס ספר „תולדות נח" על התורה. אין דעם העברעאישן טייל פון אונדזער ספר ברענגען מיר דברי תורה פון זיין ספר.

ר' אברהם יצחק (אברהם איטשי) שטורם

איינער פון די בני עליה אין סטריזוב. האט געלערנט יומם ולילה און געווען אנ'אמת'ר עובד השם. ער האט געטראגן זיידענע בגדים, אויך אין דערוואכן, און אויך אַ „קאלפיק". פרייטיק־צו־נאכט האט ער געדאוונט אין אַ טלית און אים אראפגענומען ערשט נאך קידוש. דער מונקאטשער־סטריזובער רב, ר' שלמה שפירא, האט אף אים געזאגט אז ער דאוונט מיט אזא התלהבות, דאָס ווען ער זאגט „יום השישי", דארף מען מורא האבן, טאמער וועט חס ושלום אים אויסגיין די נשמה, פון התלהבות, און ער וועט ניט פארטזעצן די ווערטער: „ויכולו השמים"... ער איז געווען אַ געוויסע צייט ראש הקהל און אין זיינע צייטן איז הרב ר' אלתר האראוויץ אויפגענומען געווארן אלס סטריזובער רב. ר' אברהם איטשי האט איבערגעלאזט אַ גרויסע בכבוד'יקע משפחה וועגן וועלכער מיר האבן געשריבן אין העברעאישן טייל פון ספר.

ר' חיים האלבערשטאם „קלאפט" ר' שלמה זיזנובער...

מיין זיידע, ר' שלמה זיזנובער, וועלכער איז געווען באוווסט אלס עושר און פעלד באזיצער — איז ניט געבוירן געווארן מיט זיין עשירות. אין זיינע יונגע יארן האָט ער שווער געארבעט און געמאטערט זיך צו געפונען זיין פרנסה. די גרויסע ענדערונג צום גוטן איז געקומען נאָך זיין באזוך ביי ר' חיים צאנדזער זצ"ל, צוליב דעם וווּנדערבארן פאל וואס האט אים דארט געטראפן. ס'האט מיר דערציילט אבי מורי, ר' יוסף דיאמנט ע"ה. אַמאל איז ר' אלי' בילעט — ער איז געווען דער פאכטער פון לוטשער גוט אין יענער צייט — געפארן קיין צאנדז. דורכפארנדיק זיזנוב, איז ער אריין געגאנגען צו מיין זיידן און אים פארגעשלאגן ער זאל מיט אים מיטפארן צום צאנדזער רב. מיין זיידע האָט מסכים געווען און זיי זענען געפארן צוזאמען. קומענדיק קיין צאנדז, איז די שמחה פון די חסידים געווען אַ גרויסע. ר' אלי האט זיך געפירט ווי אַ בן מלך, האט געטיילט מיט אַ ברייטע האנד אף יעדן צוועק — פאר אזעלכע וואס זענען געווען נויט־באדערפטיק און פאר אזעלכע וואס זענען ניט געווען אזוי נויטבאדערפטיק. קודם כל האט מען פארלאנגט פון אים „תיקון". גלייך האט מען געברענגט יי"ש, הערינג און פארשידענע געזאלצענע געבעקץ און מ'האט גטרונקן „לחיים" — מער ווי איינמאל. אויך ר' אלי' האט טועם געווען אַ „ביסל" משקה (און אפשר מער ווי מ'דארף?...) נאך עטליכע כוסות איז ער געוון אין אַ געהויבענער און לוסטיקער שטימונג, און אַ ביסל „בגילופין"... ניט קאנענדיק אריינגיין גלייך צום רבין, האט ר' אלי' באפוילן דעם בעל עגלה ער זאל מיט אים פארן צום טייך, באדן זיך, קומענדיק צום טייך זענען ביידע — ער און ר' שלמה — אריין אין טייך אפקילן זיך פון דער דאפעלטער היץ — די היץ פון זומער און פון בראנפן — — —

גלייך נאך זייער אריינגיין אין טייך, איז געקומען פלוצים אַ שליח פון דעם צאנדזער רבין און האט גערופן ר' אלי'ן, ער זאָל גלייך קומען צופארן מיט זיין קאלעס צום רבין, וועלכער וויל פארן שפאצירן מיט ר' אלי'ן אונטער דער שטאט. ר' אלי', וואס איז געווען אַ שווערער און ניט פלינקער מענטש און אויך אַ שווער באוועגנדיקער טיפ — האט ניט מצליח געווען ארויסצוגיין שנעל פון וואסער און אנטון זיך. דאגעגן ר' שלמה איז געווען פלינק

און יונג, ער איז ארויסגעשפרינגגן שנעל פון וואסער, האט זיך שנעל אנגעטאן, זיך געזעצט אין דער קאלעס פון ר׳ אלין, און איידער ר׳ אלי האט געהאט צייט צו זען וואס דא קומט פאר און וואס ר׳ שלמה האט אים אפגעטאן — איז שוין ר׳ שלמה געשטאנען מיט זיין קאלעס פארן הויז פון ר׳ חיים צאנדזער. דער רבי האט גארניט געזאגט און גארניט געפרעגט. ער איז ארויף אין קאלעס און געפארן מיטן „בעל עגלה", דעם חסיד פון זיזנוב.

ווען ר׳ חיים איז צוריקגעקומען אהיים פון זיין שפאציר, איז ר׳ שלמה געגאנגען נאך אים אין זיין שטוב אריין, ניט פרעגענדיק די ערלויבניס פון גבאי און ניט ווארטענדיק דער רבי זאל אים פרעגן וואס ער פערלאנגט? האט ער גלייך אים דערציילט וועגן זיין שווערן מצב און אים געבעטן ער זאל אים בענטשן מיט פרנסה און הצלחה. רבי חיים, וועלכער איז געווען אַ ביסל אַלאמער און האט געהאלטן אַ שטעקן אין האנד — האט אויפגעהויבן זיין שטעקן און גענומען שלאגן ר׳ שלמה׳ן, שרייענדיק: האט איר געזען אַזאַ „שייגעץ"? ניט גענוג וואָס ער האָט אויסגעכאפט ר׳ אלין דעם שפאציר, וואגט ער נאך צו פארלאַנגן פון מיר א ברכה"?! און ווידער האט ער געקלאפט מיט דעם שטעקן, עטליכע מאָל, צוגעבנדיק די ווערטער: „שייגעץ", מחוצף... צום סוף האט ער אים גע־בענטשט — — —

ס׳איז לייכט זיך פארצושטעלן ווי גרויס ס׳איז געווען די שמחה פון ר׳ שלמה׳ן; אלע האָבן געוווסט וואס פארא זכות ס׳איז צו באקומען געשלאגן פון דעם צאנדזער רבין. ניט איינער פון די גרויסע צאנדזער חסידים האט געטאן אלעס צו דערצערנען דעם רבין, כדי ער זאל אים אַ קלאפ געבן — און האט ניט מצליח געווען. און דא האט ער אזוי מצליח געווען! אויך דאס זידלען, וואס ר׳ אלי האט אים געזידלעט האט אים ניט באריכט. אלע האבן געזאגט אז דער רבי האָט פארטריבן דעם ד ל ו ת פון ר׳ שלמה׳ן.

פון דעם טאג אן האט דאס מזל געלויכטן ר׳ שלמה׳ן און ער איז געוואקסן מיט עשירות און פיל פיל גליק — — —

הרב ר׳ אלתר׳ל זאב האראוויץ זצ״ל

אין די צייטן פון סטריזובער רב ר׳ אלתר זאב הארוויץ זצ״ל, האָט מען נאָכניט באנוצט זיך מיט לייכטזיניקייט מיט פארשידענע איבערגעטריבענע גרויסע טיטולן. דאמאלט האט מען נאכניט צוגעקלעבט צו יעדן נאמען: „הרב הגאון הצדיק"... דעריבער איז וויכטיג צו באצייכענען דאס הרב ר׳ אלתר זאב איז באמת געווען אַ קדוש וטהור. אלע גרויסע לייט וואס האבן אים געקאנט, האבן געזאגט אף אים אַז ער איז אַ צדיק תמים. ס׳האט מיר דערציילט ר׳ שלום שוואַרצמאַן — אַיינער פון די וויכטיסקטע יידן אין סטריזוב — דאָס ווען הרב ר׳ אלתר׳ל איז געווען ביי דעם באוווסטן בעלזער רבין ר׳ יהושע׳לע זצ״ל, איז ער דורכגעגאנגען נעבן דעם פענסטער ווי ר״י איז געשטאנען, האט ר״י צוגערופן זיין זון ר׳ ישכר דוב און אים געזאגט: „קום און זע א יונגעמאן, אַ ירא שמים". דאס האט ר׳ ישכר דוב דערציילט ר׳ שלום׳ן און צוגעגעבן: „איצט זאלסטו וויסן ווער עס איז אייער רב און זיי געווארענט אין זיין כבוד".

די צדיקים ר׳ יחזקאל האלבערשטאם פון שיניווע און ר״י בעלזער האבן געזאגט אז ער איז געווען ראוי צו זיין רבי נאך מיט 2 דורות צוריק. שוין אלס קינד האט ער ארויסגערופן גרויס אויפמעקזאמקייט מיט זיין יראת שמים און צדקות. זיין יראת שמים איז געווען אזוי גרויס אז ער האט זיך נישט סומך געווען אין געוויסע ענינים פון אידיש־קייט, אפילו אף זיין פאָטאָער, דעם באוווסטן סענדישאווער רב, ר׳ אברהם׳לי, דער זון פון ר׳ יעקב׳לי מעליצער זצ״ל. שוין אלס קינד איז ער געווען אגרויסער מחמיר. אמאל פורים ביינאכט נאכדעם ווי זיין פאטער האט געליינט די מגילה, האט דער דרייצניעריקער אלתר׳ל מורא געהאט אז ער האט נישט יוצא געווען מיטן פאטער׳ס ליינען און האט געבעטן זיין חבר הירש בער (דער שפעטערדיקער הירש בער מצבה קריצער פון סענדישאוו) ער זאל בלייבן מיט אים אין בית המדרש, כדי ער זאָל קענען אליין ליינען פאר זיך די מגילה. מורא׳האבנדיק מ׳זאל אים ניט שטערן אינמי־טן ליינען, האט ער געבעטן הירש בער׳ן ער זאל צושטעלן צו דער טיר אין בית המדרש עטליכע טישן און קיינעם ניט לאזן אריינגיין. ווען דער סענדישאווער רב, ר׳ אברהם, האט געזען אז אלתר׳ל איז נישטאָ, איז ער אים געגאנגען זוכן אין בית המדרש. טרעפענדיק די טיר פארמאכט האט ער געקלאפט מ׳זאל אים עפענען. הירש בער וועלכער האט ניט געוווסט ווער עס קלאפט, האט געשריגן:

— „מ י ט׳ ן ק א פ"!...

דער רב האָט אנ׳אויפגערגטער געשריגן מיט פארדרוס:

— „עפען ש י י ג א ץ"...

הירש בער׳ן איז פינסטער געווארן פאר די אויגן. ער האט דערקענט אז דאס איז דעם רב׳ס קול. שנעל האט ער אוועקגערוקט די טישן און איז שנעל ארויסגעשפרונגען דורך דעם פענסטער פון בית המדרש... אלתר׳ל האט ווייטער געליינט די מגילה, גלייך ס׳איז גארניט געשען. שפעטער האָט ער באקומען א פעטשל פון זיין פאטער, מגילה געלט. ...א יאר שפעטער האט אלתר׳ל ווידער געליינט פאר זיך די מגילה נאכאמאל, אבער — נאכן עסן די סעודה.

ווען ער איז אלט געווארן דרייצן יאר האט ער אף זיך גענומען מקיים צו זיין דעם געבאט פון די חז״ל: „אסור לו לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה" (א מענטש טאר ניט פול מאכן זיין מויל מיט געלעכטער אף דער וועלט). אזוי האט ער זיך געפירט אלע יארן. ניט אלט זייענדיק גאנצע צוואנציק יאר איז ער אויפגענומען געווארן אלס רב אין סטריזוב. ער איז געווען זייער שיין. ווען ער איז

געקומען אין די עלטערע יארן און זיין לאַנגע, ברייטע באָרד איז געוואָרן זילבערפאַרב איז זיין אויסזען געווען ווי פון אַ מלאך אלוקים. יידן און קריסטן האָבן געשטוינט און באוואונדערט זיין אריסטאַקטיש איידל געשטאַלט.

דער רב האָט געהאַט אַ הערליכע, זיסע, שטימע. האָט געדאַוונט און געזינגען זייער שיין. עס האָט אים שטאַרק געאַרט אויב אימיצער פון זיינע אונטערהאַלטער האָט זיך אַרויסגעכאַפּט מיט אַ ניט ריכטיקן טאָן. ער איז געווען אַליין אַ מחבר פון ניגונים. מ׳האָט דערציילט אַז אין דער יוגנט האָט ער יעדן שבת געזינגען אַ נייעם ניגון אף „ברוך אל עליון״, וואָס ער האָט אַליין פאַרפאַסט. און כאָטש ער האָט מאריך געווען ביים דאַווענען — „פּתחי לי״ האָט געדוירט איבער אַ פערטל שעה — איז אָבער געווען כדאי. מ׳האָט געהאַט אַ גרויסע, גייסטיקע הנאה צו הערן זיין ווונדערבאַר און הייליק דאַווענען.

ער איז געווען אַנ׳אמת׳ר עובד השם, אין פולן זין פון וואָרט. האָט עוסק געווען בתורה ועבודה יומם ולילה. געווענלעך האָט ער געפּערטיקט זיין דאַווענען, אין אַ וואָכן־טאָג, דריי אַ זייגער, בערך. ער איז אויך געווען אַ גרויסער בעל צדקה און זיין רעביצין וואָס האָט מער ווי אַנ׳אַנדערער געוווסט פון זיין צדקות, האָט אים געהיטן ווי אַנ׳אויג אין קאָפּ; האָט געזאָרגט ס׳זאָל אים ניט פעלן געלט פאַר זיינע צדקה פליכטן, וואָס ער האָט אף זיך גענומען. ס׳האָט מיר דערציילט מיין גאָטזעליקע מוטער, דבורה ע״ה — וואָס איז געווען אַ חבר׳טע פון רב׳ס טאָכטער — אַז ניט איינמאָל האָט געטראָפן אַז דער רב האָט געזאָגט, עו״ב שבת, פאַר ליכט צינדן, דאָס ער וועט ניט גיין צום דאַווענען, אין בית המדרש, ווייל ער האָט ניט דאָס שטריימל — דאָס הייסט: ער האָט ניט געהאַט דעם סכום געלט וואָס ער פלעג געבן אין דער ר׳ מאיר בעל הנס פושקע און האָט פאַרזעצט דאָס שטריימל ביי דער פושקע... נישט האָבנדיק קיין ברירה איז די רעביצין געגאַנגען צו איינעם פון די רייכע בעלי בתים און געליהן דעם סכום וואָס דער רב איז שולדיק געווען דער פושקע, אפּגעגעבן דעם חוב און ערשט דערנאָך איז דער רב געגאַנגען אין בית המדרש. די בעלי בתים האָבן, פאַרשטייט זיך, ניט געוווסט פון דעם אַלעם און האָבן געטענה׳ט אַז דער רב איז מטריח דעם ציבור אומזיסט...

און אויב אַ גאַנץ יאָר איז זיין עבודת השם געווען קודש, איז זי אין ימים טובים געווען קודש קדשים. מיר וועלן דערציילן, צוערשט וועגן פסח.

וועגן ר׳ נפתלי רופשיצער דער זיידע פון רב, האָט מען געזאָגט אַז זיין שורש נשמה איז געווען פון דער מצוה פון סוכה; יעדן טאָג האָט ער געטאָן, אָדער געערט, וועגן דער מצוות סוכה. הרב ר׳ אלתר׳ל האָט עוסק געווען אַ גאַנץ יאָר אין די מצוות פון פסח. בעיקר אין צוגרייטן מצות שמירה. ער איז אַליין געפאָרן זען ווי מ׳שניידט די תבואה, האָט געהיטן די שמירה און אכטונג געגעבן אף די וואָס האָבן אויסגעקליבן דעם פסולת פון דעם ווייץ. אַליין געשטאַנען נעבן גוי וואָס האָט געמאָלן דעם ווייץ, מיט אַ׳זשאַרנע. ס׳האָט אַמאָל געטראָפן דאָס דער גוי, וואָס האָט געמאָלן דעם ווייץ האָט — ווי דער שטייגער איז — פון צייט צו צייט געשפּריצט אף דער האַנט פון זיין מויל בשעת׳ן מאָלן — דער רב האָט שנעל אים אַ קלאַפּ געטאָן. אַזוי איז געווען עטלעכע מאָל, ביז דער גוי איז אויפ־געדעגט געוואָרן און האָט געזאָגט מיט כעס צום רב: „אידז׳ פּסיאַקרעוו זידזיע דאַ כאַלערי! (גיי דיר ייד אין..) דער רב, וואָס האָט ניט פאַרשטאַנען פויליש, האָט געפרעגט מיין גאָטזעליקן פאָטער, ע״ה, וואָס דער גוי זאָגט? ניט וועלנדיק דער רב זאָל זיך ערגערן, האָט אים מיין פאָטער געזאָגט אַז דער גוי זאָגט אַז ס׳מאָלט גראַב....

דער רב האָט געגעסן גאַנץ פסח מצות וואָס זענען געבאַקן געוואָרן ערב פסח. דאָס שענסטע און בעסטע פון שטעטל האָבן זיך באַטייליקט אין באַקן די מצות. דער רב אַליין איז געווען דער אויפזעער עס זאָל אַלעס געטאָן ווערן כדת וכדין, פלינק און שנעל. היות ס׳איז געווען מער צו־העלפער ווי מ׳האָט באַדאַרפן, האָט מען געאַרבעט אין שיכטן. איין טייל האָט געוואַלגערט מצות און דער צווייטער טייל האָט געזאָגט „הלל״ צוזאַמען מיט׳ן רב. דערנאָך האָט מען זיך געטוישט.

ווער ס׳האָט ניט געהערט זאָגן „הלל״ בשעת׳ן באַקן די מצות, האָט קיינמאָל ניט טועם געווען דעם טעם פון „הלל״. „הללו את ה׳ כל גוים״, האָט דער רב געזינגען אַ „סקאַרבאַוועס״ ראָפּשיצער ניגון און דער גאַנצער קהל האָט אונטערגע־האַלטן. נאָר די הויפּט־זינגער זענען געווען די בחורי בית־המדרש. דער כאָר האָט געקלאַפּט ערשטקלאַסיק. דער בעקער האָט אף זיך גענומען נאָך אַנ׳אויפגאַבע: פון צייט צו צייט האָט ער געוואָרפן אין חלל, ווערטער — „אויפּרייס מאַטעריאַל״, למשל: „יידן, האָט רחמנות: ס׳ברענט אַ פייער״! „יידן דערבאַרימט אייך! טוט תשובה כל זמן דער אויוון באַקט״!... נאָכן פערטיקן דאָס באַקן די מצות, האָט יעדער בחור בקומען זיין שכר: אַ מצה צו דער סדר נאַכט. גלייכ־צייטיק האָט מען צוויסן געטאָן דאָס יעדער האָט רעכט צו זיין דעם רב׳ס גאַסט צום סדר. פיל האָבן אויסגענוצט דאָס רעכט ביידע סדר־נעכט.

און דער סדר — ווויל די אויגן וואָס האָבן אים געזען! עלעקטרישע ליכט איז נאָכניט געווען אין שטעטל, אָבער אַז דו ביזט אַרינגעקומען אין דער גרויסער שטוב ווי דער רב איז געזעסן, מיט זיין בני בית, און אַנגערעכט דעם סדר — האָבן אַריינגעדרינגען אין דיינע אויגן טויזנטער קריסטאַל־ריינע ליכט שטראַלן — גלייך מלאכים פון די עולמות העליונים זענען געקומען צולייכטן דעם רב׳ס סדר און פאַרשמעקן דעם טיש מיט זייער שיינקייט און ליכטי־קייט. און אפשר איז דאָס די שיינע, וונדערבאַרע געשטאַלט

פון רב, זיינע ריינע און ליכטיקע אויגן, וואָס האָבן קיינמאל ניט געזען קיין דבר טמא און ניט געקוקט אויסער זייערע ד׳ אמות — אפשר לייכטן זיי דאס און שפראדלען ארויס פון זיך דאס בלענדענדע ליכט? ס׳ארא האריזאנט פון קדושה וטהרה איז געווען פארשפרייט אף זיין שטראלנדיק פנים?! ס׳ארא בלענדענדעס ווייסקייט האט געבליצט פון רב׳ס „קיטל״! און דער רב אליין? אינגאנצן קדושה — פראכט און עניוות׳דיקער חן! — — —

ווען דער רב האט אנגעהויבן זאגן די הגדה זענען אלע שטיל געווארן. ס׳איז א שאד געווען צו פארלירן איין ווארט, ער איז געווען דער מייסטער פון זאגן. זיינע פארערער פלעגן זאגן אז ווען די וועלט וואלט געוווסט ווי אזוי דער רב דערציילט יציאת מצרים, וואלטן אלע פארלאזט זייערע הייזער און געקומען צום רב׳ס סדר. ער פלעג איינפלעכטן דברי תורה און גוטע ווערטער פון צדיקים אין די הגדה ווערטער. די דברי תורה זענען געווען ניט דווקא פון זיידן, רבי נפתלי רופשיצער, נאר פון אלע גדולי החסידות. חסידים פלעגן זאגן אז דאס אונטערעסאנטסטע פון רב׳ס סדר איז געווען צו זען וויאזוי ער עסט. א געניט אויג האט באלד באמערקט אז ער עסט בקדושה וטהרה, ווי די גאר גרויסע צדיקים. דעם לעצטן פסח וואס כ׳האב געהאט די זכיה צו זיין ביים רב, האט דער רב גערעט וועגן דעם ענין פון עסן און געזאגט א שארפזיניג ווארט פון קאזניצער מגיד זצ״ל. דער רשע, זעענדיק מצוות ווי אכילת מצה, טרינקן ווייין און בכלל א סעודה מיט אלעם גוטן — פרעגט: „מה העבודה הזאת לכם״? — וואס פארא אנ׳עבודה איז דאס ביי „לכם״ — מיט עסן און טרינקן? (לויט דער גמרא איז דער אויסדרוק „לכם״ דער טייטש קערפערליכע הנאה) אויב אזוי — האָט דער רב ממשיך געווען און אַקוים בעמערקבאר שמייכעלע האָט זיך דערזען אף זיינע ליפן — אויב ער מיינט אז מיט עסן קאן מען ניט דינען דעם רבונו של עולם; אז עסן איז נאר כדי צו דערפילן די גשמיות׳דיקע תאוות — „אף אתה הקהה את שיניו״ — האק אים אויס די ציין, ווייל ניט צוליב דער תאוות אכילה אליין האט מען דעם מענטש געגעבן די ציין...

די אורחים, וואס זענען געווען ביים רב האבן זיך צולאכט, הערענדיק אט דאָס שארפזיניקע וואָרט, אבער דער רב האט זיי געזאגט מיט דער גאנצער ערנסטקייט אז דער קאזניצער מגיד איז ניט געווען קיין ווערטל זאגער, און אוודאי ניט קיין לץ, חס ושלום! שפעטער האט ער געזאגט אין נאמען פון זיין זיידן ר׳ נפתלי רופשיצער — וועלכער איז ווי ס׳איז באוווסט געווען א גרויסער פיקח און אַ שארפער ווערטעל זאגער — „כהאב קיינמאל ניט געזאָגט קיין הלצה״... דער רב האָט צוגעגעבן: הלואי זאלן מיר זוכה זיין צו דאווענען באימה וביראה מיט דער זעלבער אימה וואס ר׳ נפתלי האט געזאגט א ווערטל. — — — א ציטער האט מיך ארומגענומען, און געוויס אלע אנוועזנדע, הערענדיק די ווערטער. צו דער העכסטער מדרגה איז דער רב דערגאנגען צום סוף פון סדר. ביי „חסל סדור פסח כהלכתו״, „לשנה הבאה בירושלים״. דאמאלס איז ער געווען אין דער בחינה פון התפשטות הגשמיות.

און ווי גרויס איז געווען דער רב אין די ימים נוראים?!

ווו נעמט מען דעם שרייבער, ווו נעמט מען די פעדער, וועלכע זאלן פארשטעלן דעם אלטן רב, אנגעטאן אין זיינע פראכטפאָלע בגדים, ווי ער האָט געזאָגט, בקדושה ובטהרה, מלכות, זכרונות שופרות? ווו נעמט מען דעם חן, שיינקייט, השתפכות הנפש און יראה עילאה פון רב זצ״ל? ווען טרערן האָבן זיך געקאלערט פון זיינע קריסטאל ריינע אויגן, גלייך אין דער זילבערנע בארד אריין?! ווו נעמט מען דעם „טייפ״, וועלכער זאל אויפנעמען זיינע „הושענות״״, די „הקפות״ און די נענועים, באגלייט מיט דעם הערליכן הימלישן ניגון וואס ער האט צוגעזונגען ביי זיי? ווו נעמט מען דעם שרייבער וועלכער זאל איבערגעבן און שטעלן פאר אונדזערע אויגן דעם לעצטן ראש השנה, ווען דער רב איז קראנק געווען און נישט געקאנט גיין אין בית הכנסת און מ׳האט אים געברענגט געטראגן און שול און דער רב איז געזעסן און געזאָגט מיט גרויס געפיל און מיט השתפכות הנפש: „ונתנה תוקף״, נוסח רופשיץ?! און הערט: טראצדעם וואס ער איז שוין געווען אינגאנצן פיזיש צעבראכן, האט ער געזינגען „היום תאמצנו״ מיט דער גרעסטער קראפט, ווי אין די אַמאָליקע צייטן, אזוי איז געווען אויך יום־כיפור און אזוי א גאנץ יאר.

— — —

צוזאמען מיט׳ן גאנצן כלל ישראל האט אויך דער רב געברענגט גרויסע קרבנות אף דעם מזבח פון די נאצישע רציחות. רוב פון רב׳ס קינדער און אייניקלעך זענען אומגעקומען. נאר געלויבט השי״ת, דאס דער רב האט זוכה געווען און ס׳זענען געבליבן פון אים קינדער און אייניקלעך, צווישן זיי גדולי תורה ויראה און מרביצי תורה — הן אין ארץ ישראל והן און חוץ לארץ — און זיי זענען די פארטזעצער פון דער פראכטפאלער און גאלדענער קייט פון רב׳ס הויז.

הרב הצדיק ר׳ נחמיה׳לי שפירא זצ״ל

איך זע ר׳ נחמיה׳לין — ווי מ׳האט אים גערופן מיט ליבשאפט — גלייך ער וואלט איצט געשטאנען פאר מיר אין זיין גאנצער הויכער מאיעסטעטישער פיגור, שיין אין געזיכט און שיין אין אויסזען, זיין ליכטיק און לוסטיק פנים, גרויסע שטראלענדע אויגן, וואס דאס גאנצע גוטקייט, פון זיין ריין הארץ, האט זיך אפגעשפיגלט אין זיי. ווי די גאנצע משפחה שפירא — די קינדער און אייניקלעך פון באוווסטן גאון און צדיק רבי צבי אלימלך, „דער רבי

ר׳ הירש מלך״ פון דינוב — איז אויך ער געווען אַ בעל־צורה, הן אין אויסערליכן און הן אין אינערליכן זין. רייך אין תורה ומצוות, אַ גרויסער בקי אין וועלטליכע ענינים און איבער אלעם — אַ מענטש. טראצדעם ער איז געווען אַ גרויסער יחסן, האט ער זיך ניט געגרויסט מיט זיין יחוס. אדרבה! ניט איינמאל האט ער — רעדנדיק מיט׳ן שרייבער פון די שורות — כמעט זיך „פארקלאגט״ אף דער השגחה פארוואס ער איז געבוירן ביי מיוחסים. „כבין מקנא — האט ער געזאגט — לייביש בייטלער, (אַ פשוט׳ר ייד, וואס איז געווען אַ ירא שמים לויט זיין שטייגער). ער איז זיכער יוצא און ערפילט זיין פליכט, הן קייגן גאט און הן קייגן מענטשן. אבער איך — קאן זאגן אף זיך די ווערטער פון רבי נפתלי רופשיצער זצ״ל, דער צדיק און חכם אין דור:

— „וואס איז דער אונטערשיד פון נפתלי׳ן און אַ סתם ייד״? אַ סתם ייד, וואס איז ניט קיין יחסן, אז ער שטייט אוף גאנץ פרי און איז זיך טובל אין דער מקוה, גייט אין בית הכנסת, לערנט אַ פרק משניות אדער זאגט אַ קאפיטל תהלים — קאן מיינען אז ער האט שוין יוצא געווען און אפשר איז ער גאר אַ „שיינער ייד״; ס׳קאן אויך זיין ער איז גערעכט... אבער נפתלי? זיינע עלטערן און עלטערן׳ס עלטערן זענען געווען גאונים וצדיקים — וויפיל ער זאָל טאן און וויפיל ער זאל זיך משתדל זיין צו מערן תורה ומצוות איז זיין הארץ צובראכן, ווייל — אין פארגלייך צו זיינע עלטערן, האט ער גארניט געטאן״ ...אזוי האט ר׳ נחמיה געזאגט אין נאמען פון ר׳ נפתלי׳ן און צוגעגעבן: „און מיר? וואס זאלן מיר צוגעבן צו זיינע ווערטער״?...

זעלבסטפארשטענדלעך אז ר׳ נחמיה׳לי האט „שלום געמאכט מיט זיין גורל״ און זיך באמיט צו זיין גלייך צו זיינע עלטערן און גיין אין זייערע וועגן. ס׳איז ריכטיק דאָס ער האט געירשנט פון זיי גוטע מדות, הן אין עבודת השם און הן אין באצוג פון בין אדם לחברו. פון רבי ר׳ משה לייב פון סאסוב, דער זיידע פון זיין באבע, די פרוי פון רבי שלמה׳לה שפירא, דער מונקאטשער־סטריזובער רב — האָט ער געירשנט די מידה פון אהבת ישראל — ליב האָבן יעדן ייד. ווער האט נאך אזוי מקרב געווען די פשוט׳ע יידן ווי ר׳ נחמיה׳לי? ווער האט נאך אזוי ווי ער זיי ליב געהאט ממש אהבת נפש אַ ליבשאפט וואָס איז ניט געווען אפהענגיג אין קיין שום זאך? ער האט זיי געגלעט און ארומגענומען מיט ליבשאפט, געשטארקט און אריינגעברענגט אין זיי אמונה און בטחון אין גאט; האט זיי אנגעפילט מיט ריינער איבערגעגעבענער ליבשאפט צו גאט, סיי אין גוטע און סיי אין שלעכטע צייטן. וואס איז דען אַ וואונדער אז זיי — די פשוטע תמימות׳דיקע יידן, מענטשן פון פאלק, פערד־סוחרים און בעלי עגלות און סתם געפלאגטעליידענדע יידן — האבן אים ליב געהאט אהבת נפש? וואס איז דער וואונד׳ער אז אט די ניט צביעות׳דיקע יידן — „די יידן פון רבונו של עולם״, ווי דער סאסאווער רב פלעג זיי רופן — זענען געווען גרייט צו גיין אין פייער און וואסער פאר ר׳ נחמיה׳לין, און „צורייסן ווי אַ פיש״ יעדן וואס האט געוואגט פוגע צו זיין בכבוד פון ר׳ נחמיה׳לין? יא, גרויס איז געווען די ליבע צו אים און זי האט איבערגעלאזט נאך זיך שפארן ביז׳ן היינטיקן טאג. קומט און זעט די איינציקע איבערגעבליבענע פון אָט די פשוטע יידן, וועלכע געפונען זיך היינט אין ישראל — צווישן זיי אזעלכע וואס האבן, צום באדוירן, שוין פארלאזט אביסל דעם וועג פון זייערע עלטערן, דעם וועג פון אמונה — קומט און זעט ווי זייער נשמה גייט אויס ממש, הערנדיק דאס ווארט: „ר׳ נחמיה׳לי״! — — —

פון ר׳ חיים האלבערשטאם זצ״ל פון צאנדז, דער זיידע פון זיין מוטער חנה, די טאכטער פון ר׳ ברוך גורליצער, האָט ער געירשנט דאָס פייערדיקע התלהבות צו תורה ומצוות. ווי צו זיין פאָטער רבי משה לייב׳לי, אזוי האָט אויך אים דאס מזל ניט געלויכטן אין מאטעריעלן זין... קיינמאל איז ער ניט געווען קיין עושר און האט אויך ניט געפונען אַ שטענדיקן מקום מנוחה פאר זיך... טראצדעם האט ער געטיילט צדקה איבער זיינע כוחות. כאטש אַ צאנדזער אייניקל, איז ער ניט געווען אזוי עקסטרעם ווי זיין עלטער זיידע; די מידת הרחמים איז ביי אים געווען גרעסער ווי די מידת הדין. ער האט געזאגט אין נאמען פון זיין פאטער. „אין דער היינטיקער צייט, אויב אַ ייד איז מקיים דאס וואס דער שולחן ערוך זאגט, איז עס ווי ער וואלט געטאן לפנים משורת הדין... אונטערעסאנט. טראץ דער גרויסער צאנדז־סאדיגורער מחלוקת, וואס איז זיינערצייט געווען, איז ר׳ נחמיה געווען אַ גרויסער פריינד צו די ריזשינער קינדער און איז געווען פון די שטענדיקע באַזוכער ביי זיי, זייענדיק אַ גאר גרויסע אנהענגער פון דעם טשארטקאווער רבין ר׳ ישראל׳טשע.

ער האט אין זיך געהאט מידות פון אלע זיינע גרויסע זיידעס, אבער צומייסט איז ער געווען דינוב. דאס הייסט. זיין גאנצע פירונג און זיין וועג אין עבודת השם, איז געווען ווי דער וועג פון די קינדער פון ר׳ הירש אלימלך פון דינוב. און דאס ניט נאר ווייל ער איז געווען, בן אחר בן, דער פינפטער דור צום רבי ר׳ הירש אלימלך, נאר בעיקר ווייל ער איז געווען דער איידעם פון ר׳ ישעיה הירץ זצ״ל פון דינוב, דער זון פון ר׳ דוד׳ל דיגובער, דער זון פון ר׳ הירש אלימלך. ר׳ ישעיה הירץ איז געווען ממש אַ „שרף״, אַ פלאם־פייער. ער איז נפטר געווארן גאנץ יונג. ווי חסידים האבן געזאגט זענען זיינע בני־מעייב פארברענט געווארן פון גרויס התלהבות ביים דאווענען. ער איז געווען אנגענומען ביי דער וועלט. אלע האבן מודה געווען אז ער איז אַ קדוש. עס האט אמאל געזאגט דער בלאזעווער רב, רבי צבי אלימלך (דער רבי פון ר׳ אהרן׳לי פון ירושלים). „הלואי וואלט מען געווען געפירט מחלוקת געגן מיין ברודער ר׳ ישעיה הירץ, וואלט ער געווען געלעבט ביז היינט״... דער פאטער פון ר׳ נחמיה, ר׳ משה לייב, האט זיך געפירט אין פיל ענינים ניט אזוי ווי זיין פאטער, ר׳ שלמה׳לי מונקאטשער, נאר ווי זיין שווער, ר׳ ברוך גורליצער. דאגעגן ר׳ נחמיה

האט זך נוהג געווען ניט ווי זיין פאטער. אז מ׳האט אים געפרעגט פארוואס ער פירט זיך ניט ווי זיין פאטער? האט ער געענטפערט: אדרבה! איך טו גענוי דאס זעלבע וואס ער האט געטאן. דער טאטע האט ניט געטאן ווי זיין פאטער, נאר ווי זיין שווער און איך טו אויך אזוי.... ניט ווי מיין פאטער נאָר ווי דער שווער — ר׳ ישעי׳ הירץ, ווערלכער טוט, אגב, אזויווי מיין זיידע, דער טאטע פון טאטן...

די ווערשער האבן ניט אזוי געפעלן זיין מוטער, די רבנית חנה, זי האט אבער ניט געהאט אזויפיל כוח אים צו איבערצייגן ער זאל פארלאזן דעם דרך פון דינוב, דער דרך פון דער גאנצער משפחה. צו דער „רעכטע האנט" פון ר׳ נחמיה׳ן זענען געשטאנען זיינע חסידים־ידידים, די אריות שבחבורה — פייערדיקע מונקאטשער חסידים — ר׳ אלעזר ווארצל, דער שווייגענדיקער קלוגער למדן; ר׳ חיים יעקב נירנברג, דער גרויסער מאמין, וואס זיין נשמה איז, כמעט אויסגעגאנגען הערענדיג נאר איין טאן פון דינובער נוסח; ר׳ חיים מאנדל, דער „שרף", וואס האט אויסגעריסן בערג ביים דאווענען, אפילו אינדערוואכן, און זיי צומאלן מיט זיין התלהבות און פייער און מ׳האט געקענט ממש ציילן מיט די פינגער די אדערן זיינע, וואס האבן זיך אויפגעשטעלט ווי די סטרונעס כדי מיטבאטייל׳קן זיך אין זיין תפילה. אט די אלע לייבען זענען געשטאנען ארום אים ווי אנ׳אייזערנע וואנד און האבן ניט געלאזט פאלן א ווארט פון קריטיק קייגן אים.

און ניט נאר די תלמידי חכמים און גדולי החסידים, נאר אויך „עמך": יידן ווי ר׳ לייביש רוס, א תמימות׳דיקער מאמין און א פארברענטער חסיד פון מונקאטשער רבין און פון ר׳ נחמיה׳לן, און זיינס גלייכן — זענען געווען גרייט צו גיין אין פייער און וואַסער פאר אים און יעדער ווארט וואָס איז אַרויס פון זיין מויל איז געווען הייליק פאַר זיי.

מיט פארשידינע דרכים האָט ר׳ נחמיה משפיע געווען, אבער דער עיקר האט ער משפיע געווען מיט דאווענען. ווער וועט אראפשאַרן די ערד פון אייערע אויגן, רבי נחמיה׳לי, און איר וועט זען די איבערגעבליבענע פון אייערע ידידים ווי זיי בענקען נאך אייער דאווענען?! ווער וועט דאס זיי מזכה זיין צו הערן מינדעסטענס נאָך איינמאָל אין זייער לעבן דעם „ואני תפילתי" פון דעם שבת׳דיקן מנחה? אַ שטארקן קול האָט ר׳ נחמיה׳לי ניט געהאט, אבער וויפיל מתיקות, וויפיל השתפכות הנפש, וויפיל חן איז געווען אין די ווערטער וואס זענען ארויס פון זיין מויל?! דער שרייבער פון די שורות געדענקט אַ פאקט וואָס האָט פאַסירט אמאל ביי דעם זאָגן פון ר׳ נחמיה׳לין: „ואני תפילתי". דאָס איז לאנגע צייטן ניט פארגעסן געווארן. געווען איז עס שבת פאר שבועות. דער רב, וואס איז געווען קרענקליך, האט געפילט ניט גוט און טראָץ דער בקשה פון זיינע פריינד ער זאָל דאָסמאל ניט דאווענען אַליין פאַר׳ן עמוד — איז דאך צוגעגאַנגען צום ארון קודש און אנגעהויבן, ווי זיין שטייגער, צו זאגן:

— „...וא—א—א—ני, תפי—ל—ת—י—י—י —דא האט זיך ר״נ ביטער צעוויינט — „לך השם עת רצון" ...אוי, אוי, ע—ת—ת— ר—צון, ע—ע— ר—צון, (דא האט ער ווי זיין שטייגער איז געווען אריינגעמישט עטלעכע ווערטער אין אידיש): „דערבארימדעך שוין, דער בארימדעך שוין", הא—הא—הא—הא... און פארטגעזעצט: „א—אלו—קים ברב חסדך ענ—נ—נ—י"...

און פלוצים — טראך! אַ ווילד געשריי, ווי פון חיה, האט אפגעקלינגען אינ׳ם חלל פון דער קלויז. דאס איז געווען דאס געשריי פון אַ בחור, אַ ניט נארמאלן, אַ זון פון איינעם פון די סטריזובער בעלי־בתים, וועלכער איז אויך קראנק געווען חולי־נופל ר״ל, און ווי ס׳ווייזט אויס האט ער דערשפירט מיט זיין בהמישן אינסטינקט אז עפעס ניט געווענליכעס קומט דאָ פאָר און איז אינגאַנצן אַרויס פון זיין ...ניט נארמאלן שכל.

מיינט איר אז אָט דער פאַל איז געווען פאַרשטענדלעך פאר יעדן אַזויווי א געווענלעכער פשוט׳ר פאל, פון אזא סאָרט? האָט איר אַ טעות. ס׳האָבן זיך געפונען צווישן „עמך" יידן „אַלץ ווייסערס", וועלכע האָבן געגעבן צו פאַרשטיין דעם ענין אף אַ מיסטישן אופן: אַ גלגול, דיבוק, סטרא אחרא ר״ל"... ס׳איז געווען אזעלכער וואס געהאט דעם מוט צו זאגען: רבותי, ס׳איז גאנץ פשוט, דער בחור האך זיך נעבעך דערשראקן. זענען אבער געווען יידן וואָס האָבן אים געוואָלט קורע כדג זיין — — —

צו דעם שפיץ פון השתפכות הנפש איז דער רב דערגאנגען אין די „ימים נוראים"". שוין באלד ביי די ערשטע „סליחות" האט זיך דער רב „פארמאסטן" "געגן רבונו של עולם, (אויב מ׳מעג אזוי זאגן) מיט זיינע טענות און האָט זיך אויסגעטענה׳ט מיט אים. דאָ האָט ער געבעטן, דאָ האָט ער פארלאנגט מיט כוח, אמאל האט ער געוויינט ווי א קינד און אַמאָל האָט ער געשריגן, אַמאָל איז ער געשטאַנען צוגעבונדן און איינ־געבויגן צום עמוד און אמאָל איז ער געגאנגען אַהין און צוריק, פון עמוד און צוריק צו אים, געמאכט עטליכע שריט פון עמוד און צוריקגעקערט, האט אנגעהויבן: „אשר לו הים והוא עשהו ויבשת ידיו יצרו"; האָט דערציילט פאמעלעך, פאמעלעך, געלאסן, געלאסן, ווי א מענטש וואָס האלט אַ רעפעראט פאר זיינע צוהערער. האט ממשיך געווען: „הנשמה לך והגוף שלך", ווי איינער גוט אפ אַ דין וחשבון זיין בעל־בית... און ווען ער האָט געזאגט: „חוסה על עמלך"; האט ער אויסגעזען ווי איינער וואָס מאנט ענטשלאסן וואס אים קומט און איז ניט גרייט מוותר צו זיין אפילו אף איין פרוטה...

און די קלויז — אינגאנצן און ארום איר — פייער!... דער רב הויבט אָן זאָגן: „במוצאי מנוחה". נאָך איידער ער האט אנגעהויבן זאגן האט שוין אַ קוואל פון טרערן געשטראָמט פון זיינע אויגן און פון די אויגן פון די מתפללים. דער רב איז צוגעקומען צו: „בצדק נעקד ונשחט

תמורו איל״. ער בויגט זיך צו צום עמוד, וואַרט אַ ווײַלע, הייבט אויף זיין קאָפּ און בייגט אים ווידער צו צום עמוד און שעפּשעט אין דער שטיל: „הייליקער טאטע, הייליקער טאטע״״ —אי—אי—אי — „גנון נא גזעו, אי, אי, „בזעקם בעוד ליל״. פּלוצים הייבט אויף דער רב זיין קאָפּ, גייט עטליכע שריט, הין און צוריק, שפּרייט אויס זיינע הענד און זוכט די מידת הרחמים, און אזוי איז ער ווי ארומגענומען אין פלאמען און ווען ער קומט צו: „זוחלים ורועדים מאימת דינך״״, מוז מען ניט זיין אַ גרויסער ירא־שמים כדי צו ציטערן צוזאמען מיט אים פאר דעם יום הדין. דער רב איז אינגאנצן שווייס און ווייס ווי שניי, ממש כלות הנפש.

דער רב בלאָזט אליין שופר. אזוי ווי ער איז אַ גרויסער בעל מעלות ווי מוהל (געווען אויך מוהל אין סנדק צו־זאמען!), ארכיטעק, א ערשקלאסיקער שרייבער און נאָך מעלות, איז ער אויך געווען א וואונדערבאַרער בעל תוקע. ניטאָ ביי אים קיין שום מכשל און שטערונג, איז זיך ניט טועה און פירט ניט אריין אין אַ טעות אַ צווייטן, דאווענט אליין מוספים — ווער קאָן איבערגעבן און פאַרשטעלן זיין תפילה?! ווער פון דעם יונגען דור האָט געהערט אזא דאווענען? ווײַ איז דעם דור וואָס ווייסט ניט וויאזוי יידן האָבן געדאווענט פאר דעם לעצטן חורבן! ווי געזאָגט האָט ער ניט געהאט קיין שטארקע שטימע און ער איז אויך געווען פיזיש שוואַך, אָבער אַ דאנק דער שטילקייט וואָס האָט געהערשט אין קלויז, וואָס אפילו דער קלענסטער רעש איז ניט געהערט געוואָרן, האָט זיין דאווענען געקלינגען אין די אויערן פון די מתפללים גלייך דאס וואָלטן געווען קולות וברקים. דאס איז געווען אַ דאווענען אין דער בחינה פון „ר ו א י ם את התפילה״. דער רב איז געווען אינגאַנצן תפילה, אינגאנצן געבעט, אינגאנצן מלכות, זכרונות שופרות — ער איז געווען אלעס. אזוי זענען אויך פיל יידן געווען אינגאנצן תפילה -- אינגאנצן „ואני תפילה״.

אויך די „טישן״, וואס דער רב האט געפירט, זענען געווען זייער אינטערעסאנט. ער פלעג זאגן דברי תורה וואָס האבן דערפרייט די הערצער. רוב פון די דברי תורה זענען געווען פון די צדיקים פון זיין משפחה. טיילווייז האט ער אויך געזאגט זיינע אייגענע געדאנקען. אלעמאָל כמעט האָט ער אריינגשליפן אַ חסידישע מעשה, כדי „די יידן פון רבונו של עולם״ זאלן הנאה האָבן. ס׳איז זעלבסט־פאַרשטענדלעך אז ער איז געווען אנ׳עוסק בתורה און אַ גרויסער תלמיד חכם, אבער צוזאמען מיט זיין גרויסקייט איז ער אויך געווען קליין ביי זיך. ס׳האָט געטראפן אז ס׳איז עפּעס ניט קלאר געווען אין דער גמרא אדער פוסקים — האָט ער ניט געוואקלט זיך צו ווענדן צו אַ בחור פון די בחורי בית המדרש, בעראטן זיך מיט אים און הערן זיין מיינונג. ס׳זענען געווען געוויסע ידידים זיינע. וואָס דער ענין האָט זיי א ביסל געארט, גלייך דאָס וואָלט פוגע געווען אין כבוד פון זייער רבין... אבער ר׳ נחמיה׳לין האָט דאָס ניט אינטערעסירט, וואָס מ׳וועט זאָגן, נאר וואס תוספות זאָגן...

אין זיינע לעצטע יארן האָט ער עוסק געווען אין שרייבן אַ חיבור אָף די קליינע מסכתות: כלה, סופרים, און אנ׳. ווי באוווסט זענען אין די מסכתות דאָ פיל גרייזן און אויך גדולי תורה באמיען זיך גוט כדי צו פארשטיין דעם פשט ווי געהעריק. דער רב האָט עוסק געווען טעג און נעכט כדי געגוי פעסטצושטעלן די ריכטיקע גירסא. ווען ער האָט געפונען אַ גוטן פירוש צו אַ ניט פארשטענ־דלעך ארט, האָט ער זיך געפרייט ווי ער וואָלט געפונען אנ׳אוצר. ער פלעג אויך ניט איינמאל רופן דער שרייבער פון די שורות צו ווייזן אים זיין ענטדעקונג. אַ שאָד וואָס ער האָט ניט זוכה געווען ארויסגעבן זיין פירוש. ער האָט נאָר געהאט די זכיה ארויסצוגעבן דאס ספר „תורת הרמ״ל השלם״, פון זיין גרויסן זיידן רבי משה לייב פון סאסוב זצ״ל.

ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די תקופה פון דער נאצישער הערשאפט, נאכן אקופירן פוילן פון די היטלעריסטישע רוצחים. „וואָס וואלט געווען געפעלט דער וועלט, ווען זי וואָלט זיך געווען ווייטער געפירט לויט איר מנהג? און וואָס וואָלט געווען געפעלט דעם רבונו של עולם, ווען זיינע יידן וואלטן ווייטער געווען געגאנגען מיט אויפגעהויבענע קעפּ און באַקאַנט געמאכט דצם מלכות שמים אין דער גאנצער וועלט, אָן שטערונגען״? — אזוי האָט ר׳ נחמיה׳לי געזשאלעוועט זיך אָפּט, פון דעם טאָג אן ווען ס׳האָט זיך געענדיקט דאס געוועגלעכע שטילע לעבן, אַלעבן וואָס איז געווען ל ע ב ן, און ס׳האָט זיך אנגעהויבן אַ „לעבן״ פון קנעכשאפט און דערנידערונג, בושה און פחדים, רדיפות און רציחות — וואס האָבן זיך אנגעהויבן מיט׳ן קומען פון די נאצים אין שטעטל אריין. אָף אט די פראגן האָט ר׳ נחמיה׳לי ניט געפונען קיין ענטפער, געגוי אזויווי ס׳האבן ניט געהאט קיין ענטפער אף זיי די מיליאנען געהר׳געטע קדושים — און ס׳וועט ניט געפונען ווערן קיין ענטפער ביז דעם סוף פון אלע דורות, ביז ס׳וועט ענטפלעקט און ענטדעקט ווערן דאָס מלכות שמים, לעתיד לבא, און ס׳וועלן קלאר ווערן אלע פארבארגענע און אומפארשטענדל׳עכע זאכן — — —

אבער ר׳ נחמיה׳לי האָט זיך ניט געוואלט באגניגן לאזן מיט בלויז פרעגן שאלות און אויך ניט מיט קלאגן און ברעכן די הענד און קניען... ער האָט געוואלט ממש העלפן די יידן פון שטעטל אין אט דער גרעסטער עת צרה וואָס איז אף זיי געקומן. ער — דער שוואכער, דער קראנקער, וואָס האָט געליטן אויך אין געוועגלעכע צייטן פון פארשידענע מחלות — האָט זיך אָנגעטאן מוט און כוח, איניציאטיב און פלינקייט, און האָט זיך געשטארק ווי אַ לייב עפּעס צו טאָן. זיין ציל איז געווען: שטארקן די שוואכע, מוטיקן און פארשטיין געבן די צעבראכענע הערצער אז די האָפנוג טאָר מען ניט פארלירן און ס׳איז דאָ שאנסן איבערצולעבן דעם שונא. און געטאָן האָט ער מיט גרויסן איבערצייגונס קראפט, אויסנוצענדיק דאביי אלע זיינע

כשרונות און פעאיגקייטן. ער האט מאביליזירט צו זיינע ארגומענטן אלע סארט מאטיווירונגען וואס איז נאָר מעגלעך געווען. זייענדיק בעהאווענט אין וועלטליכע ענינים און אין היסטאָריע און פּאָליטיק, האָט ער אויפגעוויזן אז עס איז גאר איבערהויפּט ניט מעגלעך אנדערש, נאר אז דער שונא ישראל היטלר, ימח שמו, מוז האָבן אַ מפּלה. ס'איז פארשטענדלעך אז ער האָט אויך ניט פארפעלט צו ברענגען מאמרי חז״ל צו פארפעסטיקן זיין מיינונג און צו שטארקן די הענד פון די מאמינים. דאָס אלעס האָט ער געטאָן, ניט זייענדיק אליין אזוי אפּטימיסטיש. פארקערט. צו יחידי סגולה האָט ער געזאגט אז ער אליין, איז זיין האַרץ אים צעבראכן און ער זעט אַ שלעכטען הארייזאנט פארן כלל ישראל. אבער ער האָט געהאַלטן פאר זיין פליכט ניט ארויסרופן קיין בהלה אין דער קהילה, נאר פארקערט. שטארקן און מוטיקן. אינטערעסאנט אז ס'איז אים צוגעשיקט געווארן, מן השמים, צו העלפן ממש דעם שטעטל. און אזוי איז עס געווען.

אין איינעם פון די טעג זענען אַ באנדע היטלערישע באַנדיטן אריין אין דער וווינונג פון רב. זיי זענען געקומען ווי ווילדע בריאים, מיט כעס און רציחה אויגן, ווי עס פאסט פאר מיטגלידער פון דעם פאָלק פון „דיכטער און דענקער". דער רב, טראָץ זיין פחד, האט ניט געקאנט איינהאלטן זיך און האָט געפרעגט מיט פעסטקייט, אין אַ שיינע דייטשע שפראך, צו זיי קאנען ניט רעדן אין אַ קולטורעלער פארם, ווי עס פאסט פאר קולטורעלע מענטשען? ווען א געווענלעכער מענטש וואלט געווען אזוי גערעדט צו זיי, וואָלט געוויס אַ קויל אין קאָפּ געווען דער ענטפער. אבער אין די ערשטע טעג פון דער נאצישער אָקופּאציע איז נאכניט געווען די שיטה פון די רשעים אנצונעמען אזא מיטל קייגן „הער ראבינער". זיי האבן זיך באגניגן געלזאָט מיט געמיינע ווערטער און אויך געדרויט אים אז אויב ער וועט וואגן צו ווענדן זיך צו זיי נאכאמאל מיט אזא „יידישע חוצפה", וועט ער געשטראָפט ווערן מיט גרעסטער שטרענגקייט פון געזעץ. ווען זיי האבן פארלאזט זיין הויז, האָט דער רב אויפגעהויבן זיינע הענד צום הימל און געדאַנקט גאט וואס ער איז ארויס בשלום פון זייערע גראבע נעגל...

דאמיט איז די פרשה נאָכניט געקומען צו ענדע. דער ענין איז אנגעקומען צו דעם קאמענדאנט פון שטעטל און ער האט באפוילן דאס דער ראבינער זאל זאָפאָרט געברענגט ווערן צו אים. שנעל האָט מען דער רב גערופן צו דעם נאַצישן הערשער. ס'איז פארשטענדלעך מיט וואס פארא מוט דער רב איז געגאנגען אין דער קאמאנדע פון די נאציס, אבער דער רב האט באשלאָסן אז ער וועט ניט לייקענען גארניט און ניט פּרובן פארטושן דאס וואס ער האָט געזאָגט — ער וועט נאָר פּרובן ווייכער מאכן דעם כעס פון די „באליידיגטע"... ווען ער איז אריין אין דעם קאבינעט פון קאָמענדאַנט, האט ער געזען פאר זיך אַ מענטש וואָס לויט זיין אויסערליכן אויסזען האָט ער ניט אויסגעזען ווי דער ערגסטער. דאס האָט געווירקט אַף אים און ער האָט זיך אביסל בארואיקט. דער קאמענדאנט האָט זיך געווענדעט צו אים און געפרעגט — קוקענדיק אים גלייך אין פנים — ביזטו דער הער ראבינער?

— יא, האָט אים דער רב געענטפערט. דער קאמענדאנט איז געגאנגען ארום און ארום, האָט זיך פאראינטערסיו'ט מיט זיין פארגאנגענהייט און אויך וואס ער מאכט איצט. ס'האָט זיך ענטוויקלט א לעבעדיק געשפרעך אין דער דייטשער שפראך. ר' נחמיה'לי האט אים געזאָגט אז ער איז א ווינער. „אַ ווינער" איז אויפגשפרינגען דער קאמענדאנט פון זיין שטול — אויד איך בין אַ ווינער. דאָס געשפרעך האָט זיך ענטוויקעלט כמעט אַף א פריינדליכן אופן. דער רב איז ניט געפרעגט געוואָרן בכלל וועגן דעם גאנצן אינצידענט. נאָכמער: ווען ער איז אַרויסגעגאנגען פון קאמענדאנט האָט ער אים געזאגט דאס אין פאַל ווען דער רב וועט האָבן אַנ'ענין צו ערלעדיקן ביי אים, קאָן ער קומען צו אים און ער וועט אים אלעס טאָן על צד היותר טוב. ווי פאלט אויס אַ נאַצישער קאָמענדאַנט אזוי פאָרצושלאגן אַ רב? האָבן קלוגע יידן געזאָגט אז ס'ווייזט אויז דאָס ער קאָן דעם רב פון ווין.

פיל נעכט האָט דער רב ניט געשלאָפן. ער האָט זיך געשטעלט די פראגע: צו זאָל ער זיך ווענדן, אין אָט דער מורא'דיקער צייט, צום קאָמענדאנט און פּרובן צו פארלאַנגען פון אים הילף פאר אַ יחיד אָדער רבים? אָדער וועט דאָס אפשר זיין אַ חלול השם פאר די פּאָלאַקן אז דער „ראבין" חבר'ט זיך מיט די נאצים? דער קאלטער שכל האָט געזאָגט: מ'טאר ניט זיין אין קאָנטאקט מיט אַ נאצי, ווייל דער בעסטער פון זיי איז אַ רוצח און פארגיסט אומשולדיק בלוט! דאגעגן דאָס האַרץ, דאָס פילענדע האַרץ, האָט געזאָגט: ס'איז אלעס כדאי. זאלן די גויים זאָגן וואָס זיי וועלן זאגן, ס'איז ווערט אפילו אײן ייד, כל שכן אנ־עדה יידן, מ'זאל פּרובן אפילו ביי דעם שטן אַליין, צו העלפן זיי. צום סוף האָט געזיגט דאָס האַרץ. עת לעשות! ס'איז די צייט פון טאָן! אַ גאַנץ יאר איז דער ווינער קאמענדאנט געווען אין שטעטל און אין דער צייט, האָט ר' נחמיה'לי „געלייגט לאטעס"; ער האָט מצליח געווען אפּצורופן פארשידענע גזירות וואָס די ארטיקע רשעים האָבן, אַף אייגענער איניציאטיוו ארויפגעלייגט אַף די יידן. א דאנק דעם רב האָט מען געלעבט אין שטעטל, במשך דער צייט, מיט א ביסל ווייניקער פחד ווי מ'האָט געלעבט אין אַ צווייט אָרט.

אין אָט די מורא'דיקע יארן האָט ר' נחמיה'לי זיך „געמישפט" מיט'ן רבונו של עולם. דער שרייבער פון די שורות געדענקט אז דאָס טענה'ן פון רב האָט זיך אנגעהויבן באלד מיט'ן אויסברוך פון דער מלחמה. דאס איז געווען דעם לעצטן שבת פון יאר תרצ״ט — דער ניינטער

טאג פון אנהויב פונים קריג. ביים רב אין שטוב זענען געזעסן עטליכע פון זיינע חסידים־ידידים, אויך דער שרייבער פון די שורות איז געווען אנוועזנד. (אנטלויפנדיק פון בזוסטיק, ווי איך האב דאן געוווינט, האב איך דעם ערשטן וועג געמאכט קיין סטריזוב) מען האט גערעדט וועגן דער לאגע. יעדער האט געזען פאר זיך שווארצע וואלקענס און שווערע טעג וואס וועלן קומען אף יידן. איינער פון די אנוועזנדע — א פשוט'ער ייד, וואס האט געמיינט אז דער רב ווייסט אלעס, האט געפרעגט דעם רב.

— ריכטיק רבי, אז נאך היטלערס מפלה וועט קומען דער משיח?...

דער רב האט אפגעזיפצט און גארניט געענטפערט. עטליכע מינוט איז גיווען שטיל אין שטוב. דאס שטילקייט האט איבערגעריסן איינער פון די אנוועזנדע, וואס האט געפרעגט, א ספק ערנט א ספק מיט איראניע. פארוואס מיינסטו אז דערנאך וועט משיח קומען? דער תמימות'דיקער ייד האט געענטפערט: אויב, חס ושלום ניט — פארוואס ברענגט השם יתברך צרות אף יידן?... דער שיינער ייד האט געענטפערט: „פארוואס"? ווייל די יידן האבן געזינדיקט"! — — — דער רב, וואס האט ביז איצט ניט אריינגעמישט זיך אין דעם געשפרעך, איז פלוצים אויפגעשטאנען פון שטול, האט אנגעהויבן, ווי זיין שטייגער איז געווען, שפאצירן הין און צוריק, זיין ווייס פנים איז געווארן רויטלעך, עטליכע סעקונדן האט ער גערעדט צו זיך, גאנץ שטיל, ווערטער וואס קיינער האט זיי ניט דערהערט, שפעטער זענען זיינע שריט געווארן וואסאמאל שנעלער און מ'האט געזען אז ער איז זייער גערירט. ווידער האט ער אנגעהויבן צו רעדן צו זיך, אבער דאסמאל מיט א הויכער שטימע: נ יי ן!!! ניין! ניין!... ניט ביי מיר אין שטוב וועט דאס געהערט ווערן! חס ושלום מ'זאל אין מיין הויז רעדן אף יידן! „ווייל זיי האבן געזינדיקט"! — — — דאס הייסט אז דו זאגסט אז ס'דארף אזוי זיין?!

א שטילקייט האט באהערשט די שטוב. אלע האבן געזען אז די ווערטער האבן געטראפן אינים הארץ פון רב. האט מען געווארט אף דעם המשך, וועלכער איז באלד געקומען. דער רב האט זיך געזעצט, אביסל זיך אפגערוט און דערציילט: אמאל איז א פרוי געקומען צו מיין זיידן, דעם רבי ר' משה לייב פון סאסוב און האט ביטער געוויינט פאר אים, היות אירע קינדער שטארבן איר אווק, צוליב גרויס פארביטערונג האט זי געלאזט פאלן ווערטער קייגן רבונו של עולם, דאס ער איז חס ושלום ניט קיין גוטער... די רעביצן פון רבי משה לייב האט זיך אנגעבייזערט אף איר און געזאגט: אלעס וואס השי"ת טוט איז גוט! האט זיך אריינגעמישט דער רבי און געזאגט צו דער פארביטערטער פרוי: „א לאנג לעבן אף דיר אשת חיל". דו ביזט גערעכט! איך פארזיכער דיך אז דו וועסט געבוירן א זון און איך וועל אים פירן צו דער חופה צוזאמען מיט דיר"... דער רב האט געפערטיקט זיין סיפור און יעדער האט פארשטאנען דעם נמשל — — —

— — — —

ווען איך האב זיך געזעגנט מיט'ן רב, האט ער מיר געזאגט, דו ביזט דאך א בעל־תפילה, הער וועל איך דיר זאגן, קינד־לעב, וואס דו דארפסט מכוון זיין ביים זאגן: „ממעמקים קראתיך ה'". משל צו א ייד וואס שטייט אונטן אין א גאר טיפן, טיפן גריב, טויזענדער קילאמעטער טיף... און אט דער ייד שרייט דארט און בעט זיך ממ ע מ ק י ם, מ—מ—ע—מ—ק—י—ם... ווער קאן אים הערן? האט דער רב ממשיך געווען און טרערן האבן זיך געגאסן פון זיינע אויגן — — —

„נאר גאט קאן אונדז הערן" — זענען געווען זיינע לעצטע ווערטער.

הדיין ר' יעקב שפאלטער זצ"ל

ר' יעקב שפאלטער, פון איליטש, וואס איז אויפגענומען געווארן אלס דיין, נאך ר' אלתר עזרא זידמן, איז געווען א זייער אינטערעסאנטער טיפ. ער איז געווען א גרויסער חריף און בקי. בעיקר איז ער געווען א בקי אין די שאלות ותשובות ספרים. איז געווען א „גריבלער" און געוואוסט די קאמפליצירטע וועגן פון די הלכה ספרים. ער האט געוואוסט וויאזוי צו זוכן און געפונען וואס ער דארף. שטענדיק האט ער געפונען וואס ער האט געוואלט געפונען... געווען א ערשטקלאסיקר בעל־הוראה, א גרויסער בעל סמכא און זיין שיטה איז געווען דער סיסטעם פון „כוחא דהיתירא עדיף". אט דער וועג זיינער האט אים גורם געווען פיל מחלוקת און צוליב דעם זענען זיינע באציאונגען מיט הרב ר' נחמיה שפירא און נאך תלמידי־חכמים געווען אנגעשטרענגטע. זיי האבן געטענה'ט אז ער איז צופיל מיקל און האבן קריטיקירט זיינע פסקים. אבער ר' יעקב האט זיך ניט גערעכנט מיט זייער געגנערשאפט. אדרבה! — האט ער געזאגט — די אלע וואס נעמען ניט אן מיינע פסקים און זענען מחמיר, איז עס נאר דערפאר, ווייל זיי ווייסן ניט געגנוי דעם דין... פיל מאל איז געווען מחלוקת אין שטעטל צוליב זיינע פסקים: מ'האט ניט געוואלט אננעמען זיין פסק וועגן דער מאדערנער מקווה, וואס מ'האט געבויט אין שטעטל לויט'ן פלאן פון רבי יעקב'ן. דער סאסובער רב, ר' נחמיה, האט געפסל'ט די מקווה. ס'איז אויך געווען א פאל וואס דער דיין האט מתיר געווען, אין א געוויסן פאל, מבטל צו מאכן אנ'איסור לכתחילה און דער סאסובער רב האט מרעיש עולמות געווען און געשריבן צו זיין פעטער'ס זון, רבי חיים אלעזר שפירא, דער באוווסטער מונקאטשער רבי, און רבי חיים אלעזר האט מסכים געווען צו ר' נחמיה'לעס מיינונג און געפסלט די מקווה. ר' יעקב איז ניט נתפעל געווארן און געשריבן

אַ ווונדערבארע תשובה, וועגן דעם ענין, און געשיקט זי צו עטליכע גדולים. אויך צו דעם באוווסטן גאון רבי שמואל פירער פון קראס, וועלכער האט מסכים געווען צו דעם פסק פון ר׳ יעקב׳ן, זייענדיק דאמאלט פון די בית המדרש בחורים, ארייגעטון אינגאנצן אין תורה, האב איך זיך געווענדעט צו די 2 גאוני הדור, ר׳ יוסף רוזין (דער ראגאטשאווער) און ר׳ שמואל אנגל, פון ראדומישל (גאַליציע), וועלכער איז דאן געווען אין קאשוי. ר״ש אנגל האָט בכלל ניט געענטפערט, ווייל ער האָט „דערשמעקט״ אז דאָס איז אַ „מחלוקת׳ל״. ר״י ראזין, האט מיר געענטפערט אַ בריוו וואָס איז געווען פול מיט „עיין״. ע׳ שבת, דעם דף, ע׳ זבחים דעם דף, ע׳ חולין... איך געדענק אז ניט נאר איך, נאר אויך דער דער דיין, ר״י, האט ניט געוווסט וואס איינגענטלעך פסקנט דער גאון?... דאמאלס האב איך געהערט דאס ערשטע מאל די הלצה: „עיין פה. עיין שם, עין — לא ראתה״...

ער האט ליב געהאט צו ווערטלען זיך אויפן חשבון פון זיינע געגענער. ניט כדי צו באליידיקן זיי, נאר פשוט, ער האט ניט געקאנט זיך איינהאלטן ער זאל ניט „אויספאקן״ אַ גוט ווערטל... ווען ר׳ נחמיה׳לע האט געפסל׳ט זיין מקווה, האָט ער געזאגט: ר׳ נחמיה איז אַ פאכמאן אין ארכיטעקטור (אזוי ווי זיין פאטער, ר׳ משה לייב) מיינט ער אז דאס איז שוין גענוג, כדי צו זיין אַ פוסק. אבער מיר האָבן אַ ראַיה פון דער גמרא אז ס׳איז ניט אזוי. אט וואס די גמרא (שבת ל״א) דערציילט: אַ גוי איז געקומען צו שמאי׳ן און אים געזאגט ער זאל אים מגייר זיין, מיט דעם באדינג ער זאל אים אויסלערנען די גאנצע תורה אף איין פוס. האט אים שמאי אוועקגעשטופט מיט דער „אמת הבנין״ (וואסער־וואג). ס׳ספרעגט זיך: וויאזוי האט דער גר זיך פארגעשטעלט אז מ׳קאן אויסלערנען די גאנצע תורה אף איין פוס? נאר וואס דען? דער גר איז געווען אַ ב ו י ־ מ י י ס ט ע ר, האט ער געמיינט אז אויב מ׳איז אַ בוי־מייסטער קאן מען שוין לייכט אויסלערנען די גאנצע תורה און ווערן אַ למדן... האט ער אים אוועקגעשטופט באמת הבנין — דאס הייסט: דער אמת הבנין, וואס דו ביזט אַ בוי־מייסטער, א י ז נ א כ נ י ט ג ע נ ו ג א ף צ ו ז י י ן אַ ל מ ד ן... ווען ער איז געקומען הלל׳ן. האָט ער אים געזאגט... „זיל גמור״! מ׳דארף לערנען... ס׳איז לייכט צו פארשטיין די רעאקציע פון ר׳ נחמיה׳ס חסידים אף אזא סארט ווערטל. ר״נ איז דאך באמת געווען, ניט נאר אַ בוי־מייסטער נאר אויך אַ גרויסער תלמיד־חכם.

ר׳ יעקב איז געווען אַ גרויסער אויפטוער אין הלכה ואגדה. אויך אַ ספעציאליסט אין גימטריאות און נוטריקין. ווען ס׳איז נפטר געווארן דער נעביליצער רב, ר׳ שמואל שיף, זצ״ל, האט אים מספיד געווען אויך דער דיין ר׳ יעקב, דאס איז געווען אין פרשת וישלח. האט ר״י געזאגט, צווישן אנד.: „וישלח יעקב מלאכים״, זאגט רש״י: „מלאכים ממש״. וואס הייסט מלאכים ממש? מורה מורנו שמואל. גימטריאות און נוטריקון זענען געווען זיינע פיילען און ניט איינמאל האט ער „אוועקגעהרגט״ זיינע געגנער מיט אַ גימטריא...

ער איז געווען בקי אין אלע קאמבינאציעס פון סוחרים און שקרנים און ס׳איז ניט לייכט געווען אים אפצונארן, פיל סכסוכים צווישן בעלי־דינים זענען פארגעקומען ביי אים. היות ר׳ יעקב האט געוווינט ביי מיר און מיין ברודער אין הויז, פלעג ער מיך פיל מאל איינלאדנען אנטייל צו נעמן אין די אינטערעסאנטע דין־תורה׳ס. כ׳האב אים געהאלפן זוכן אין די שאלות ותשובות מקורות און אנווייזונגען וועגן די ענינים וואס זענען פאר אים פארגעקומען. טראצדעם וואס כ׳האב ביי אים געלערנט נאר אַ קורצע צייט, בין איך ניט ארויסגעגאנגען ליידיק פון אים. בעיקר האב איך געלערנט פון אים דעם וועג וויאזוי מ׳זוכט און מ׳געפונט אין ספרים...

ווען איך זאל וועלן דערציילן אלע זיינע געפערטע ווערטלעך און מעשיות — וואלטן פיל גוטע יידן הנאה געהאט פון דעם, אבער צוליב פארשטענדלעכע טעמים איז ניט דא דער ארט דאפון. בקיצור קאן מען רעזומירן: מ׳האט געקאנט קריטיקירן די וועגן פון ר׳ יעקב׳ן אבער מ׳האט אים ניט געקאנט מבטל זיין. ער איז געווען אַ זייער קלוגער ייד, אַ למדן מופלג, אַ גרויסער שרייבער און טראָץ אלעם — אַ גרויסער בעל־סמכא אין הלכה ענינים.

ר״י, זיין פרוי און קינדער און אייניקלעך — אויסער איינעם, דאס איז אפרים, דער זון פון ר״י זון, וואס זיצט ביי אונדז אין ישראל — אלע זענען אומגעקומען. ה.י.ד.

תפלה לעני כי יעטוף

(צום אנדענק פון ר׳ שלום שווארצמאן ז״ל)

די „פסוקי דזמרה״ בעלי תפילות פון די ימים נוראים — כאטש זיי האבן ניט באוויזן קונצן מיט זייער קאלאראטור און ניט געזונגען בקולות וברקים, ווי די בעלי שחרית און מוספים — האבן זיי אבער געשפאלטן די הימלן מיט זייער גרויס פייער און פלאקערדיק התלהבות. זיי זענען געווען די „אונטערצינדער״ פון די תפילות, וואס האבן זיך צעפלאקערט און ארויף אין הימל ארייַן, ביז צום כסא הכבוד. נאך אזא פסוקי דזמרה, איז שוין דער וועג אין הימל ארייַן, געווען אויסגעפלאסטערט. לייכט און גלאטיק, פאר די בעלי שחרית און מוסף, וואס זענען געקומען נאך זיי. דער שטן האט שוין געהאט באקומען אַ קלינגענדיקן פאטש און זיין כוח איז אפגעשוואכט געווארן, ממילא איז שוין געווען לייכטער אים מנצח צו זיין... עס זענען ווערט די בעלי פסוקי דזמרה מיר זאלן זיי דערמאנען, הן צוליב זייער דאווענען און הן צוליב זייער פערזענלעכקייט. יידן פון גרויסער גייסטיקער ווערט. לאָמיר שרייבן וועגן דעם ערשטן, וויכטיקסטן פון זיי: ר׳ שלום שווארצמאן ז״ל.

איר האט געזען פאר זיך אַ מענטש, אַ דערהויבענעם פון פאלק, אַ הויכע, הערליכע געשטאלט, מיט אַ וואונדערבארער הדרת פנים. זיין ברייטע לאנגע בארד, זיינע האר פון זיין גרויסן קאפּ און די לאנגע פאות, וואס זענען געווען אויסגעצויגן ווי שטעקנס — וועלכע זענען ווייס געווארן, פון צרות פאר דער צייט — די גרויסע אויגן, וואָס האָבן אריינגעדרינגען אין די טיפענישן און האבן ארויסגעשפראצט פון זיך אונבעשרייבבארע ענערגיע און פייערדיקע פונקן — האבן צוגעגעבן אויסערליכן גלאנץ און פראכט צו זיין אינערליכער רייכקייט. דאָס לעבן פון ר׳ שלום׳ן איז געווען אַ לאנגע קייט פון צרות, יסורים און אומגליקן פון אייןזייט, און אַ זעלישע גבורה און מסירות נפש — ביישטייענדיק פיל נסיונות, און פון מקדש זיין שם שמים, פון דער צווייטער זייט. ער איז געווען אַ גרויסער ירא שמים, אַ פייערדיקער חסיד, אַ קעמפער פאר אידישקייט, אַ פרעדיגער פון מוסר און יראת שמים, האט אכטונג געגעבן אף די בית המדרש בחורים זיי זאלן ניט „קאלע״ ווערן, חס ושלום — און בכלל געווען דער הויפט קעמפער און אנפירער פון דער מלחמה קייגן כפירה, רחמנא ליצלן. פון זיין פריסטער ייגענד האט ער געלערנט אליין, און געלערנט אנדערע יינגע און אלטע, תורה און יראה. דער עיקר האט ער געלייגט געוויכט אף יראת־שמים. זיין נעץ איז געווען פארשפרייט אף דעם בית המדרש און ער איז געווען דער גייסטיקער טאטע פון די „צאן קדשים״ — די תורה לערנער, ער האָט זיי געפרעדיקט חסידות און מוסר, דערציילט חסידישע מעשיות און געהיטן זיי, זיי זאלן ניט ארויסגיין ל׳תרבות רעה. זיי זאלן חס ושלום ניט ליינען די „טריפה־פסול״ע ספרים — אפילו דער ספר האגדה פון ביאליק׳ן איז אויך געווען פסול ביי אים. אַ „קאלידיקער״ איז געווען אויך דער וואס האט געקויפט אַ ציוניסטישן „שקל״, כל־שכן אַ ציוניסט ממש! ער האט געקעמפט אויך געגן מזרחי. אמאל איז געקומען אַ ציוניסטישער רעדנער אין שטעטל און האט געוואלט רעדן אין בית המדרש. האט ר׳ שלום ארגאניזירט זיינע תלמידים, און אויך די בית המדרש בחורים, זיי זאלן ל׳ערנען מיט אַ הויכער שטימע, כדי מ׳זאל ניט הערן דעם ר׳עדנער. דעם אמת דארף מען אבער זאגן: ער האט נאר געקעמפט געגן ציוניזם אבער ניט געגן די ציוניסטן. ער האָט ליב געהאט יעדן ייד און איז גיווען אין גוטע באציאונגען מיט די ציוניסטישע עסקנים אין שטעטל. די ציוניסטישע עסקנים, ניט נאר זיי האבן ניט פוגע געווען בכבודו. נאר האָבן אים אויך מכבד גיווען און געשעצט. זיי האָבן געוווסט אַז אלע זיינע מעשים זענען לשם שמים. אפילו ווען ער האָט געשריגן אָף די וואס שמוסן ביים דאווינען: „שא״, „שקצים״!... האבן זיי ניט געהאט פאראיבל, ווייל געערט איז געווען דער מענטש, צוליב זיין ערלעכקייט און צוליב זיין גייסטיקער זעלישער גבורה.

גרדיס איז געווען די לאסט פון ר׳ שלום׳ס צרות און ליידן. ווי איוב איז געווען זיין גורל און דאָך איז ער געבליבן אַ צדיק פון אנהויב ביזן סוף. זיין ערשטע פרוי איז נפטר געווארן פאר דער צייט, זיין איינציקער זון, ר׳ משה יהושע. דער ירא ושלם. אַ תלמיד חכם מופלג און אַ בעל מדות. אנ׳ענוו און אַ טייערער גייסט וועלכער האט זיינס גלייכן ניט געהאט אין שטעטל — איז אויך נפטר געווארן אין זיינע יונגע יארן; זיינע טעכטער, רישא און איטא, וואס זענען געווען פארהייראט צו מענער תלמידי חכמים און אליין אויך געווען גרויסע צדקניות, זיינע אייניקלך — אַ חוץ איינעם, וועלכער איז שפעטער דערהארגעט געווארן פון די אראבישע רוצחים — אלע זענען נפטר געווארן, ער אליין איז געווען אַ גרויסער בעל יסורים און דאך האט איוב־ר׳ שלום ניט געזינדיקט און ניט געפרעגט קיין שאלות. ער פלעג תמיד זאָגן. דאָס באוווסטע חסידישע ווארט: „אַ מאמין האט ניט קיין שאלות; אַ ניט מאמין — פאר אים איז ניטא קיין תשובות״... ר׳ שלום איז געבליבן ביי זיין צדקות. ער איז געבליבן — ר׳ שלום, ביי יעדער שמחה של מצוה, כל־שכן שמחת־תורה — האט ער געזינגען און געטאנצט, גלייך ער וואלט געווען דער גליקליכסטער אין דער וועלט.

אויך זיין מאטעריעלע לאגע איז ניט געווען גוט. כמעט תמיד האט ער געהאט פרנסה בצמצום און טיילמאל אפילו בדוחק. עס זענען געווען צייטן ווען ער איז געווען אנגעשטעלט ביי אנדערע און זיינע בעלי־בתים, די ברויט געבער. האָבן אים שטארק בכבוד געהאלטן. ס׳האט מיר דערציילט מיין פאטער ע״ה, דאָס ווען ר׳ שלום איז געווען אנגעשטעלט אלס נאמן אין דער פראפינאציע פון מיין זיידן, שלמה זינזובער. איז מיין פאטער געווען זיין בעל־הבית. גלייכצייטיק איז ער געווען זיין תלמיד, אין דער וואכן האט ר׳ שלום מקבל מרות געווען פון מיין פאטער אין געשעפט און שבת איז ר׳ שלום געווען דער רבי, וואס האט געגעבן מיין פאטער „באפעלן״. די באציאונגען צווישן רבין און תלמיד זענען געווען הארציקע און ניט איינמאל האט איינער זיך געווערטלט אף דעם חשבון פון צווייטן. אַ גאנצע וואך, ווען ר׳ שלום האט געוואלט „דראען״ דעם בעל־הבית האט ער געזאָגט: וואָרט, באלד וועט זיין שבת, וועלן זיך אויסטוישן די יוצרות און איך וועל ווערן דער בעל־בית; שבת — פלעג מיין פאטער זאגן ר׳ שלום׳ן, ביי שלש סעודות: באלד וועט מען זאָגן „אתה חוננתנו״... אזוי זענען געווען די באציאונגען צווישן „ארבייטס געבער״ צו דעם ׳ארבייטער. שפעטער, ווען ר׳ שלום איז געווארן זעלבסשטענדיק, האט ער געהאט אַ שענק און זיך מפרנס געווען בצמצום. דעם טאג האט ר׳ שלום צוטיילט האלב אף תורה און האלב אף פרנסה. די נאכט — אף תורה און תיקון חצות און אביסל שלאפן.

ער איז געווען דער ראש פון חברה משניות, טאג־טעגלעך, אנדערהאלב שעה פאר מנחה — זומער — און ווינטער נאך מעריב, האט ער געלערנט משניות פאר צענליקר בעלי בתים, צווישן זיי אויך עשירים. ער איז געווען אַ גוטער

בעל מסביר און האָט ניט געקאַרגט קיין מי אז אלע זאָלן פאַרשטיין די משנה ווי געהעריק. ווייל איז דעם וואס האט גיזען ווי ר' שלום פלעג געבן פארשטיין זיינע תלמידים, די חשבונות אין מסכת כלאים! ווי א געבוירענער מאטעמאטיקער האט ער געגעבן צו פארשטיין די כללים פון רמב"ם און ברטנורא און די תלמידים האבן געטרונקן מיט דורשט זיינע ווערטער.

ער איז אויך געווען אַנ'עךשטקלאסיקער שרייבער, אינ'ם בעסטן זין פון ווארט — אין יענע צייטן. ווען ער איז נאָך געווען אַ בית המדרש בחור איז ארויס אַ ספר אין וועלכן ס'זענען פאַרעפּענטליכט געוואָרן שיינע. אויסגעצייכענטע בריוו פון בית המדרש בחורים. אין דעם בוך איז אויך געווען בריוו פון „הבחור, החריף ובקי, המושלם וכו', שלום שווארצמאַן". אויך זיין כתב־יד איז געווען זייער שיין; שיין אין שריפט און שיין אין מליצות, לויט דער דאמאסלדיקער מאדע. בית המדרש בחורים, וואָס האָבן זיך פאַר לויבט און האבן ניט געקאנט שרייבן דעם מחותן שיינע בריוו. זענען געקומען צו ר' שלום'ן. ס'האט אויך געטראָפן אז ער האט געגעבן אַ קאנצעפּט וויאזוי צו שרייבן צו דער כלה... אלעס על טהרת הקודש — — — אויב אַ בחור איז געפאַרן אַ באזוך מאכן ביי דעם מחותן — כלומר: דער כלה — כאטש דאס האט ר' שלום'ן ניט געפאלן, האט ער אים באלד באלערנט וויאזוי ער זאל זיך פירן, כדי צו געפינען חן ביי גאט און לייט און אויך — ביי דער כלה. אלעס איז געווען לשם שמים...

ס'אַרא תמים איז געווען ר' שלום. דער שרייבער פון די שורות, וואס איז געווען צוגעקניפּט צו אים מיט שטאַרקע און אינטימע פּעדים, וואס האט פאר אים אויפגעדעקט זיין גאַנץ הארץ, ווייסט פיל צו דערציילן פון זיין תמימות און נאַאיוויטעט, וואס האָט געשטאמט פון זיין צדקות. ער איז געווען זיכער אז קיין שום ניט גלוביקער שרייבער איז ניט אומשטאנד צו שרייבן אַ בריוו צו דער כלה, ער זאל איר געפעלן, ווי א בריוו וואס איז געשריבן פון אַ רעליגיעזן ייד, ווייל נאר ער ווייסט, בעזרת השם, צו געפונען דעם שליסעל צום הארץ פון דער כלה... און ווי שיין זענען געווען זיינע מליצות צו דער „יעלת חן", וואס איז שיין ווי דו זון און לויטער ווי די לבנה, איר שכל דערגרייכט ביז צו די הויכע הימלען און די טיפענישן פון תהום! ער פלעג ארייַנפלאנצען גאנצע זאצן פון די ליבע שירים פון ר' יהודה הלוי (ניט פארגסן צו פארצייכענען: זע דאָרט און דארט) ס'איז לייכט צו פארשטיין ווי גרויס ס'איז געווען די שמחה פון חתן ווען ער האט דערזען ווי הערלעך ס'איז דער בריוו וואס וועט אנקומען צו איר...

און היות עס שטייט „בכל דרכיך דעהו", דאס הייסט: אז מ'דארף דינען דעם רבונו של עולם מיט אלע וועגן, אפילו מיט ערדישע ענינים — האט ער אויך עוסק געווען אין געזעלשאפטליכע ענינים, אפילו אין זאכן וואָס האָבן אויסגעזען ווי קלייניקייטן און ניט וויכטיקע.

„עס איז נישטאָ קיין פוסטער חלל אין דער וועלט" — פלעג ער זאגן — אלעס איז תורה, אלעס איז יראת שמים"! עס האָט ניט איינמאל געטראָפן דאָס ער איז געקומען אין קאָנפליקט מיט זיינע בעסטע פריינד, ווי למשל: ר' ברוך בערגלאס — דער עושר פון שטעטל, וואָס האָט געדאווענט על־פי קבלה און האט אפילו ארויסגעזאָגט בפה מלא די „שמות" און סודות הקבלה... טראָץ זייער פריינדשאפט האָט ער תמיד געהאט טענות צו אים, ניט נאָר וועגן די „שמות", נאר איך אין אנדערע ענינים האָבן זיי געהאט וויכוחים: וואס דער האָט געבויט האָט דער איינגעלייגט און אויך פארקערט. אבער, ווי געזאָגט, מ'האָט יאָ מסכים געווען צו זיינע ווערטער, אדער ניט — אויך דער שרייבער פון דעם מאמר האָט ניט אלעמאל מסכים געווען מיט ר' שלום'ס מיינונג, אבער — דרך ארץ, פאר ר' שלום'ן!!!

ווען מען גוט צו צו די מעלות פון ר' שלום'ן די מעלה פון זריזות, זעסטו אז ער איז געווען אַ מושלם אין אלע מעלות. געווען פלינק צו טאָן אַ מצוה און פלינק צו יעדער זאך. אלעס וואס ער האָט געטאן איז געווען מיט מאקסימאלסטער פלינקייט קאָן זיין ווייל ער האָט ניט געהאט קיין צייט; קאָן זיין ווייל דאָס איז געווען זיין טבע. גאנץ יונגע האָבן ניט געקאנט פארמעסטן זיך מיט זיין געשיקטקייט. אזוי איז עד געווען אין דער יוגענד און אזוי ווען זיינע האָר זענען גראָ געווארן. אזעלכער אין מער־וועניק רואיקע צייטן און דער זעלבער אין אנ'עת צרה. „היום קצר והמלאכה מרובה", איז געווען זיין לאזונג.

הייסט עס אז מיר האבן שוין פארגעשטעלט דאס געשטאלט פון ר' שלום'ן. אבער דאס איז נאר אויבערפלעכלעך. דעם עיקר האבן מיר פארפעלט: ר' שלום דער בעל תפלה.

אזוי האט געזאגט איינער פון די גדולי הצדיקים: עס זענען דא דריי סארט חזנים — בעלי תפלה, קייגן דריי סארט תפילות: תפילה למשה, תפילה לדוד און תפילה לעני. תפילה למשה — דאס הייסט: דער דאווענער האט ניט קיין שיינע שטימע, קאָן ניט זינגען און אמאָל איז ער אפילו אַ שטיקל שטימפיקער נאָר ער איז אין דער בחינה פון משה רבינו, אַ צדיק הדור און אַ מנהיג ישראל — אזא בעל תפילה, ווערט אנגענומען זיין תפילה. ווידער איז דאָ תפילה לדוד — אַ בעל תפילה וואָס האָט אַ שיינע שטימע, זינגט שיין און דאווענט שיין — דער גרעסטער פון אזעלכע בעלי תפילות איז געווען דוד המלך — אזא תפילה שפאלט הימלען אין גייט אין די גרעסטע היכלות. אויסער די צוויי בעלי תפילה איז דאָ אַ דריטער סאָרט בעל תפילה: תפילה לעני — ניט קיין צדיק, ניט קיין זינגער, אבער אַ צעבראכענער מענטש, אַ ליידענדער מענטש, וואָס זיין הארץ איז פול מיט יסורים און ער דאווענט פון טיפן הארץ, בלב נשבר ונדכה. אף אזא שטייגער בעל־תפילה זאגט דער פסוק: „לב נשבר ונדכא אלוקים לא תבזה", „כי

לא בזה ולא שיקץ ענות עני", „קרוב ה' לנשברי לב" און נאך. די תפילה פון אזא ייד ווערט אנגענומען אזוי ווי די תפילות פון משה און דוד. נאכמער: אמאל איז די תפילה נאך וויכטיקער ווי די תפילות פון די ערשטע. אזוי האט געזאגט דער מגיד פון מעזריטש: עס זענען דא פארשידענע שליסל צו שלעסער, אבער עס זענען דא גנבים וואס עפענען יעדן שלאס אן אַ שליסל, זיי צוברעכן דאס שלאס. דער רבונו של עולם האָט ליב דעם ג נ ב וואָס צעברעכט דאָס שלאָס, מיט דעם וואָס ער צ ע ב ר ע כ ט ז י י ן ה א ר ץ פאר השי"ת...

דאס איז געווען ר' שלום. אמת, דאס ער איז געווען ראוי, אין זיין דור, צו דאווענען אויך פון דער בחינה פון תפילה למשה, ווייל ער איז דאך געווען אַ גרויסער ירא שמים, און אפילו פון דער בחינה פון תפילה לדוד — כאטש ער איז ניט געווען אַ זינגער, ער האט געהאט אַ שטארק קול, וואס האט דערציטערט הערצער, אבער בעיקר איז ער געווען ראוי צו דאווענען מכות ת פ י ל ה ל ע נ י. ווער נאך ווי ער איז געווען אין דער בחינה פון עני? ווער נאך ווי ער האט געליטן אזויפיל יסורים? און ווער נאך ווי ער איז געווען אזוי פעהיק ארויסברענגען פון זיין הארץ דעם גאנצן צער און ווייטיק, פארביטערקייט און פיין, וואָס האבן זיך אנגעזאמלט אין זיין הארץ און אין די הערצער פון אלע געשלאגענע פון דער השגחה? ער איז באמת געווען דער גרויסער „גנב", וואָס האָט געקאָנט צעברעכן אַלע שלעסער און עפענען די שערי רחמים ורצון. אויך אין אַ געווענלעכן וואכן־טאָג איז זיין תפילה געווען פלאם־פייער, כל־שכן די ימים נוראים! ס'איז גענוג געווען צו זען אים גיין אין מקווה אריין, טובל'ן זיך אין קאלטן וואסער פארן דאווענען, כדי צו באמערקן אַז אַ גרויסער שטורם ווינד דערנענטערט זיך... ער איז אינגאנצן געווען אימה און פחד, נאך איידער ער איז צוגעגאַנגען צום עמוד.

און דאָס דאווענען אליין — נאָר ווער עס האָט געהערט און געזען אַזאַ תפילה, קאָן וויסן וואָס מען מיינט דאווענען. ער האט אנגעהויבן די ברכות, ציטערנדיק אינגאנצן, האט געזאָגט הויך יעדעס וואָרט, האָט באטאנט באזונדער די ווערטער וואס באצייכנען די דאנקבארשאפט פון מענטש פאר די חסדים וואס גאָט האָט געטאן מיט זיי. אָט די ווערטער האט ער געזאגט מיט געפיל און מיט שטארק געוויין, זיין קול איז וואסאמאל געווארן שטארקער, פון וואָרט צו וואָרט, און עס האָט אויך געטראפן וואָס ער איז כּלוצים געוואָרן הייזעריק און אַ הייסע טרער האט אים געווארגן:

„...ב—ע—ר—ב י—ל—י—ן ב—כ—י ו—ל—ב—ו—ק—ר ר—י—נ—ה"... דאָ האָט זיין הארץ כמעט אויפגעהערט צו קלאפן טראָפנס שווייס האבן גערינען פון אים און געצויגן זיך אף זיין ווייסע באָרד, ער איז ווי דערטרינקען געווארן אין שווייס. אלע אויגן זענען געווען געווענדעט צו ר' שלום'ן ווע‏ט ער זיך מתגבר זיין? וועט ער צוריק אנהויבן דינערן

מיט זיין שטארקע שטימע? — — — דער ענטפער האָט ניט געלאָזט ווארטן אף זיך:

„אליך ה' אקרא ואל ה' אתחנן"!

ווי אַ באמבע איז געפאלן פון הימל. דא האט מען דעשפירט אז ער צעברעכט דאָס שלאָס אזוי האָט ר' שלום פאטגעזעצט, אמאל מיט רחמים און תחנונים און אמאל מיט גרויס כח, אמאל ווי אַ זון וואָס פיעשטשעט זיך פאר זיין פאטער אין הימעל און אמאל אין דער בחינה פון „חוצפה אפילו כלפי שמיא מהני" — אמאל פאַמעלעך און אמאל שנעל ווי דער בליץ. און פלוצים — גלייך ווי ווענט זענען דערציטערט געווארן:

„...ע—ד ה—נ—ה ע—ז—ו—רו—נ—ו ר—ח—מ—י—ך".! ניין!... ווייטער גייט עס ניט!... אַ לאנג שטילשוויגן — — — אלע האָבן געשפירט אז ס'איז באו מים עד נפש. אויך אין עזרת נשים האָט מען באמערקט אז ר' שלום ווערט, חס ושלום, פאלן פון די כוחות אַ שטארק מורא'דיק געוויין האָט אויסגעבראכן. אלע וויינען. עק וועלט!... כמעט, מ'האָט פארגעסן ווו מ'האלט ביים דאווענען. און דאָ הערט מען דאָס קול פון ר' ברוך דילר — אַ פייערדיקער סאדיגורער חסיד, וואָס איז קיינמאָל ניט ארויס פון די כלים און ניט איבער געראשט געווארן פון געשרייען —: „נו, אה!... לויט זיין מיינונג איז גאָרניט געשען. אויך האַלט ער אז דער עיקר דאַווענען איז מיט'ן הארץ — און וואָס זענען די געוואלטעס?... געווען יידן וואָס זענען געווען גרייט אים צערייסן ווי א פיש, אנדערע ווידער האָבן געזאָגט: אדרבה, מ'דארף אויפוועקן ר' שלום'ן, דערווייל איז דער שטורם געקומען צו ענדע. ר' שלום האָט מיט גרויס התלהבות פארטגעזעצט מיט בלאזובער נוסח: „מי ידמה לך"... ביז „והנורא בנוראותיך" — א—א—א און א געפיל פון צופרידנהייט האָט יעדן אַגענומען. אָט גייט ר' שלום צוריק אף זיין אָרט אין בית הכנסת. אמת, ער איז אינגאנצן דערשוויצט און אלע זיינע בגדים זענען ווי מ'וואלט זיי ערשט איצט געוואשן, אבער גאט צו דאנקען — געזונט.

כדי אביסל דערמונטערן ר' שלום'ן פלעג מען, נאך שחרית, צוגיין צו אים און בעט'ן ער זאל עפעס זאגן דברי תורה מעינינא דיומא. מיט אפענער צופרידנהייט פלעג ר' שלום זאגן דברי תורה און דערציילן חסידישע מעשיות, וועלכע האבן דערקוויקט אים און זיינע צוהערער. אמאל האט מען אים געפרעגט פארוואס ער שוויצט אזוי ביים דאווענען? האט ער גענטפערט: ס'איז גענוג דער מענטש זאל זיך נאר איינמאל דערמאנען פאר וועמען ער דאוונט, כדי ער זאל אינגאנצן ווערן אַ קוואל וואסער! ווער עס דאוונט און ווייסט ניט פארוועמען ער דאוונט און ציטערט ניט פאר אימת הבורא, איז אַ סימן אז ער צ י ט י ר ט נאר און ניט ער דאוונט!... ער פלעג זאגן: מיר קאנען דאווענען? דער בלאזובער רב האט געקאנט דאווענען. נאר וואס דען? ווער ס'האט געהערט דעם בלאזובער רב דאווענען ווייסט וואס פארא אנ'עבודת הקודש איז דאווענען

און אז מ׳דארף בעטן דעם רבונו של עולם מ׳זאל זוכה זיין צו דאווענען אזוי ווי מ׳דארף — — —

דער מיט האבן מיר נאכניט געפערטיגט צו דערציילן אלעס וועגן ר׳ שלום׳ן. זיין פרנסה איז געווארן שוואכער פון טאג צו טאג. פון זיין גאנצער הארעוואניע איז אים געבליבן זיין אייניקל, מאיר מרדכי און זיין צווייטע פרוי. אויך זיי זענען קראנק געווען און האבן געדארפט ערצטליכע באהאנדלונג און אין שטוב — איז גארניט דא! ער האט באשלאסן צו טאן אלעס מעגליכעס כדי צו פארן קיין ארץ ישראל. ער האט פארגעסן אלעס. האט זיך געווענדעט צו אגודת ישראל און צו די ציוניסטן. צו הרב קוק און נאך פערזענלעכקייטן, מיט זיין איינציקע בקשה: מ׳זאל אים ערמעגליכן פארן קיין א״י. נאך פיל מי — פיל האבן אים צוגעהאלפן. אויך דער שרייבער פון די שורות האט אַ חלק אין דער מצוה — איז ער עולה געווען קיין ישראל, צוזאמען מיט פרוי און אייניקל. אויך דא איז אים ניט צו גוט געווען. אפשר וועלן מיר אמאל דערציילן וועגן זיין לעבן אין ישראל. דא וועלן מיר ברענגען דעם ביטערן סוף. אט אזוי איז געשריבן אין „הצופה" (כ״א אב, תרצ״ח):

„ווידער האט אַ רוצח׳ישע האנד, אין דער סביבה פון ירושלים, אפגעשניטן דאס לעבן פון א יינגן ישיבה בחור, דעם 19 יאריקן מאיר מרדכי הכהן גוטווירט. נעכטן, אַ זייגער 11.15, אפן וועג סנהדריה—רמה, אַ קילומעטער נאך סנהדריה, האט אנ׳אראבישע מאשין געפונען ליגן מאיר מרדכי׳ן אַ טויטן, אין דער לענג פון שאסיי. דער שאפער האט צוויסן געטון די שכנים, וועלכע האבן גערופן די פאליציי און מגן דוד אדום... זיין קאפ איז געווען פיל מיט לעכער פון מעסער און שטיינער... דער קדוש איז געקומען קיין ארץ ישראל פאר 3 יאר, צוזאמען מיט׳ן זיידן, ר׳ שלום שווארצמאן, פון סטריזוב, נעבן ריישא (מערב גאליציע) און באזעצט זיך אין מאה שערים. ער איז געווען דער איינ־ציקער אייניקל וואס איז פארבליבן דעם זיידן... אין זיין לויה האבן זיך באטייליקט א גרויסער עולם, בעיקר ישיבה בחורים. עס האט אים מספיד געווען, הרב חנוך סאנקיעוויטש, דער ראש ישיבה פון דער ישיבה שפת אמת. לויט דער בקשה פון זיין זיידן האט מען אים קובר געווען אין בית הקברות פון כולל גאליציע, אין דעם ברודער קבר". — —

אזוי האט געפונען זיין טויט דער קדוש מאיר מרדכי הכהן, דער לעצטער פון ר׳ שלום שווארצמאן׳ס הויז. מאיר מרדכי — דער תלמיד פון דעם שרייבער פון די שורות!

מיט עטליכע יאר צוריק איז נפטר געווארן אין ירושלים ר׳ שלום זצ״ל, אלט־זייענדיק עטליכע — ניינציק יאר. פיל צדקה און חסד האט ער געטון אין זיין לעבן. זאל אויך ביישטיין אים דער זכות, וואס אַ דאנק זיין פלא׳דיק דאווענען — די תפילת העני — זענען היינט זוכה, די איבערגעבליבענע פון שטעטל צו דערמאנען זיך, אַ גאנץ יאר, און א וודאי ראש השנה, וואס הייסט דאווענען?...

צבי אלעזר שטערנבערג

מרדכי גאלדבערג איז מציל דאס שטעטל

ב׳זויל דא דערציילן אַ געשיכטע, וואס איז אין יענער צייט געווען באוווסט אין דער גאנצער סטריזובער סביבה און האט געמאכט אַ געוואלדיקן רושם. ס׳איז כדאי אז די שפעטערדיקע דורות זאלן דאס וויסן, צו זעהן דעם כח פון מסירות נפש פון אמאליקע יידן — אפילו פון גאר פשוט׳ע. געווען איז עס אין יאר 1860. די „חולי־רע" האט פארשפרייט אירע שווארצע פליגל אופ׳ן שטעטל און אוועק געריסן פיל איינוווינער, מענער, פרויען און קינדער. מ׳האט די נפטרים געברענגט צו קבר ישראל אין אַ געמיינזאמן מאסן־קבר, אופן פעלד פון קוצ׳עלע. דער ווערט ביז היינט גערופן: „דער חולירע בארג".

אין יענער צייט איז געווען רב אין סטריזוב, רבי שלמה שפירא, וועלכער איז אין 1882 געווארן רב אין מונקאטש. זיצט אזוי דער רב ביי זיין טיש, פארטיפט אין דער גמרא, און פון צייט צו צייט רייסט זיך ארויס אַ שווערער זיפץ אַף דעם גרויסן אומגליק וואס האט געטראפן זיין שטעטל. פלוצים קומט צו לויפן זיין ערשטער גבאי, ר׳ בעריש וויינבערג (דער שווער פון ר׳ חיים יעקב נירנבערג) און מיט אַ מורא׳דיק געוויין ווענדעט ער זיך צום רב: רבי, דערבארימט אייך! מיר האבן שוין געמאכט אלע פעולות: געמאסטן קברים, חתונה גימאכט זרת דעם משוגע׳נעם אַף דעם בית־עולם — און די חולי־רע — לאזט נישט אפ. אט זענען קראנק געווארן: ר׳ פנחס קאנער ר׳ הירש יעקב און נאך אנדערע. דאס עצבות איז זייער גרויס און די סכנה איז גרויס — ראטעוועט רבי"! — — —

ר׳ שלמה הויבט אויף זיינע גרויסע ברעמן און די פון וויינען פארשוואלענע אויגן, קוקט, מיט אַ רחמנות בליק אַף ר׳ בעריש׳ן און זאגט: „גיי צו מרדכי גאלדבערג, וואס שנעלער און זאג אים אין מיין נאמען ער זאל העלפן די סטריזובער יידן"... גלייבט ר׳ בעריש נישט זיינע אויערן, אבער נישטא קיין ברירה, דער רבי הייסט מוז מען אויספירן דאס שליחות. מרדכי גאלדבערג (אדער: „מדכי קאניז", ווי מ׳האט אים גערופן) האט געוווינט אין אנ׳אלט צעבראכן הייזל, אונטער יחיאל רוזנ׳ס הויז, וואס איז באשטאנען פון

צוויי אלקערלעך. אין איין אלקערל האט ער געוווינט, מיט זיין ווייב שרה, אינ׳ם צווייטן האט ר׳ ישראל נחום טייטלבוים (דער פאטער פון ר׳ שמעון טייטלבוים) געהאט זיין מלמדות שטיבל. פון דער לינקער זייט ביים הייזל איז געווען אַ סטאדאלע מיט שטרוי, ווי ארימע לייט פלעגן נעכטיקן. צו דער רעכטער זייט איז געווען זיין פערד־שטאל, מיט אַ פּאָר אַלטע „שקאפעס״ — מרדכי׳ס סחורה. מרדכי טראָגט אריין יעדן טאג אין דער פרי פאר די ארימע אַ טאפ מיט אַ מין קאשע וואס זיין שרה קאכט, און אַ ברייטל. הײנט, זאגט נחמיה באבקעס, באשטעל איך ביי דיר נאך אַ ברויט. ס׳זענען דא מער ארימע לייט. ר׳ בעריש קומט אריין מיט זיין שליחות. גייט צו גלייך צו מרדכי׳ן און טראכט: פון אט דעם „פראסטאק״ וועט קומען די ישועה?... און אפשר איז ער גאר איינער פון די ל״ו צדיקים?... „גייט העלפט ר׳ מרדכי, (כמעט וואס ער האט געזאגט: „הייליקער רבי״! אבער ער האָט זיך באלד צוריקגעכאַפּט) דער רבי האָט מיך געשיקט צו אייך אז איר קאנט העלפן דעם שטעטל״ — — — מרדכי האָט אויסגעשאָסן מיט אַ גרויס געלעכטער. איר האָט אַ טעות, נישט מיך מיינט דער רב, כ׳בין אַ פראסטער ייד, נאך זייענדיק אַ קינד בין איך געווארן אַ קיילעכיקער יתום און בין דערצויגן געווארן ביי מיין שוועסטער חיה׳לע, ר׳ שמואל רוזענ׳ס פרוי. באלד האט מען מיך געשיקט אין מיליטער און האב געדינט דעם קייסר ירום הודו. איך קאן גארנישט העלפן, גייט זאגט עס דעם רב. ר׳ בעריש איז צוריקגעגאנגען צום רב מיט מרדכי׳ס תשובה. נאכדעם ווי ר׳ שלמה האט געגעבן צו פארשטיין ר׳ בעריש׳ן אז דאס מיינט ער אז מרדכי זאל אביסל לעבעדיק מאכן אין שטעטל, אוועקטרייבן דאס עצבות, ווייל ווי באקאנט איז עצבות איינס פון די הויפט גורמים וואָס פארגרעסרן דעם אומגליק פון דער חולירע — און נאכדעם ווי ר׳ בעריש האט דאס אופגקלערט מרדכי׳ן און נאכאמאל געזאגט אים אז דער רב איז אויף אים גוזר ער זאל אַבסעלוט די מצוה טון — האָט שוין מרדכי פארשטאנען פארוואָס מ׳האָט געשיקט צו אים און ער האט פארזיכערט דעם רב׳ס באפעל צו ערפילן צומארגן׳ס האט מען געזען מרדכי׳ן ארומגיין אין שטעטל אויף זיינע שטאלצן, מיט זיינע כלי־זמר. דאס פנים איינגעריסט, און ער מיט זיין חברה האבן געשפילט און געזינגען פוילישע לידער, מיט דער באגלייטונג פון אַ חאפטע קינדער, וועלכע האבן אויך אונטערגעהאלטן. דאס שטעטל האט אביסל אויפגעלעבט. יעדער לויפט זעהן דאס ווונדער: מרדכי שפילט און טאנצט אויף זיינע שטאלצן, און „באפוצט״ די פוילישע לידלעך מיט „יקום פורקן״ און נאך אנדערע תפילות. אזוי האט ער געטאן אַלענעגרע צייט, בי די חולירע איז פארשוונדן. ר׳ שלמה האט נאכהער געזאגט אז מרדכי איז מזומן לחיי עולם הבא. ער האט אים געשיקט רופן און אים מבטיח געווען נישט נאר עולם הבא און אריכות ימים, נאָר אויך אז ער און זיינע קינדער וועלן זיין גיבורים, וועלכע וועלן אנווארפן זייער אימה אויף די גויים. די ברכה פון רבין איז מקויים געווארן, ר׳ מרדכי מיט זיינע זון פישל און דוד און אויך זיינע אייניקלעך האבן תמיד זיך אנגענומען פאר יידן און די גויאישע שלעגער האבן געציטערט פאר זיי. אין יאר 1898, ווען אונטערגעהעצטע פון גלח סטאיאלובסקי און זיין פארטיי האָבן פויערים גענומען מאכן אונרוהען געגן יידן אין אַ גרויסן טייל פון גאליציע און אויך אין סטריזוב — האבן די זון פון ר׳ מרדכי, אפגעהיטן פיל יידן פון קלעפ און רויב. אויך אין יאר 1918, ווען פוילן איז ענטשאנען, און בשעת דעם עלילת דם אין סטריזוב — האבן די גאלדבערג׳ס געקעמפט מיט ערפאלג קייגן די פאגראמטשיקעס.

יצחק דויטש

זכרונות פון סטריזוב

א מעשה פון אלטן סטריזובער פנקס

דערציילט האט עס מיר ר׳ שלום שווארצמאן ווען איך בין ביי עם געווען אין ירושלים, נאך מיין קומען אין לאנד אריין. ווי ער האט מיר געזאגט האט ער דאס געלייענט אין פנקס הקהילה פון סטריזוב. נאָך פאר דער שריפה פונם יאר 1895, אין וועלכער דער פנקס מיט אלע אלטע דאקומענטן פון דער קהילה זיינען פארברענט געווארן.

גישעהן איז דאס ווען דער רבי ר׳ מענדאלע פון רימאנוב איז שוין געווען אַ זקן. ווען ער איז געווען קראנק איז דער רבי ר׳ נפתלי פון רופציץ געפאָרן אים מבקר חולה זיין. קיין באהן איז נאך דאמלסט ניט געווען און דער רבי איז געפארן מיט א פור. דער וועג האט געפירט דורך סטריזוב, וואו דער רבי ר׳ נפתלי איז אנגעקומען פארטאָג. ער האט געדאוונט אין שול און נאכדעם זיך אַ ביסל אפגערוהט.

מיטאגצייט האט זיך ר׳ נפתלי געלאזט אין ווייטערן וועג און עס האבן עם באגלייט א גרויסער עולם סטריזובער חסידים. ווען זיי זיינען אנגעקומען אין דאבז׳כוב זיינען פלוצלונג די פערד געבליבן שטיין אין מיטן וועג און בשום אופן ניט געוואלט ווייטער גיין. ז׳ע יידן זיינען געווארן דערשטוינט פון דער מעשה און געקוקט אויף דעם רבין.

רבי נפתלי האט זיך פארטראכט ווי ער וואלט זיך געוואלט אן עפעס דערמאנען, און דאן געזאגט צום עולם: איך דארף דא אבגעבן שלום א גרויסן צדיק, איך בעט אייך, פירט מיך אהין צו אים.

די חסידים זיינען נאך מער דערשטוינט געווארן און דערציטערט ווייל זיי אלע האבן געוווסט אז אין דאבז׳עכוב וווינען ניט קיין יידן. זיי האבן ניט געוואוסט וואס צו ענטפערן דעם רבין און וואו אהין עם צו פירן.

צום סוף האט זיך ווער דערמאנט אז אין א זייט פון וועג וואס פירט קיין וויסאקא וווינט אין א קליין הייזל א ארעמער, פשוטער ייד וועלכן מ׳רופט דער דאבז׳עכבער תהילים־ייד. און מ׳האט דארט אהינגעפירט דעם רבין.

ווען ר׳ נפתלי איז אהינגעקומען און האט נאר באטראטן דעם שוועל פון הייזל האט זיך דער תהילים־ייד געגעבן א שטעל אויף און אויסגערופן: ברוך הבא ר׳ טרפון!

ר׳ נפתלי איז שפעטער ווייטער געפארן קיין רימאנוב, אבער אין סטריזוב האט די מעשה געמאכט א גרויסן איינדרוק ס׳איז דאך קיין קליינקייט אז צווישן די סטריזובער יידן לעבט א באהאלטענער צדיק און קיינער האט וועגן אים ביז איצט ניט געוואוסט.

די שטעטל האט געקאכט ווי א קעסל. קראנקנע זיינענן געלאפן קיין דאבז׳עכוב כדי געהיילט צו ווערן. מען האט אנגעהויבן צו קומען פון נאנהענט און פון ווייט מיט קוויטלאך. אבער דער תהילים ייד האט קיינעם ניט געוואלט אויפנעמען און אודאי ניט קיין קוויטלאך, זאגנדיק אז ער איז א פשוטער ייד און ניט קיין רבי.

ווען יידן האבן עם ניט אבגעלאזט, ער זאל זיי דערקלערן די באדייטונג פון די ווערטער „ברוך הבא ר׳ טרפון״ האט ער זיי געזאגט אז אין א פריהעדיקן גלגול, פאר א סך דורות איז דער רבי ר׳ נפתלי געווען דער גרויסער תנא ר׳ טרפון.

אויף דער עלטער איז דער תהלים ייד אריבער וווינען אין שטאט אריין קיין סטריזוב. קפיטלאך האט ער ווייטער ניט גענומען, אבער יעדן שבת האט ער געזאגט תורה פאר דעם עולם, וועלכער איז געקומען צו זיין טיש. אזוי האט ער זיך געפירט ביז זיינע לעצטע טעג און איז געווען פארהייליקט ביי די יידן פון שטאט.

א מופת

אין סטריזוב איז געווען באקאנט אז א סאך פון דער גרויסער משפחה פאטרין — רייכע קריסטלאכע שטעטלער — זיינען גרויסע פריינט פון סאסאווער רב. און איינער פון זיי — פאטרין יאן, אזויגערופענער „וואלאז״ (ווייל ער האט געארבעט אין פעלד ניט מיט קיין פערד נאר מיט א פאר אקסן) איז געווען א גרויסער חסיד פון די שאפירא ס. ניט איינמאל האב איך אים געזען פירן צו ר׳ נחמיה׳לן פארשידענע פראדוקטן פון זיין פעלד.

זייענדיק נייגעריג וואס עס פארבינדט אזוי שטארק דעם קריסט מיט ר׳ נחמיה׳לע האב איך עם אמאל געפרעגט די סיבה.

יא, זאגט ער, איך בין דער משפחה שפירא א סך, גאר א סך שולדיג. איך האב זיי צו פארדאנקען מיין לעבן. זייער הייליגע באבע האט מיר אפגעראטעוועט פון א זיכערן טויט.

ווי אזוי איז דאס מעגלאך, זאג איך מיט פארוואונדערונג, זייער באבע איז דאך שוין טויט א סאך יאר? הער אויס די ווונדערליכע מעשה, זאגט ער צו מיר, און דו וועסט זיך מער ניט וואונדערן.

און ער האט מיר דערציילט:

ס איז געווען אין יאר 1914. די רוסן זיינען נאר וואס אריינגעקומען אין סטריזוב. ס׳זיינען ארומגעגאנגען ידיעות אז די רוסן טוען אן פארשידענע געוואלדטאטן דער ציווילער באפעלקערונג, און יעדער איז געזעסן ביי זיך אין שטוב אונטער פארשלאסענע טירן, מורא האבנדיק ארויסצוגיין אין גאס. ס׳איז שוין צו אונז אויך דערגאנגען די ידיעה אז די רוסן האבן אין צ׳יטש דערשטאכן דעם אונשולדיגן לעדר סוחר מאנדעל. די גישעפטן אין שטאט זיינען שוין געווען אויסגערויבט, און עס זיינען ארויסגעזאגט געווארן השערות, אז איצט אז זיי האבן שוין ניט קיין געשעפטן וועלן זיי אנהויבן רויבן אין די דירות.

אפשר א וואך נאכן אריינקומען פון די רוסן אין סטריזוב, ווען איך מיט מיין פאמיליע זיינען געזעסן אין א געדריקטער שטימונג אין שטוב, האבן מיר אין א געוויסן נאכמיטאג דערהערט א קלאפן אין טיר. מיר זיינען אלע אין שטוב געבליבן שטיל און אנפאנגס ניט געעפנט די טיר, אבער דאס קלאפן איז וואס אמאל געווארן שטארקער און צום סוף האב איך געמוזט עפענען.

ס זיינען אריינגעקומען צוויי רוסישע זעלנער וועלכע האבן תיכף אנגעהויבן זוכן פאסנדע זאכן אוועקצורויבן. מיינע ארעמע שטובזאכן זיינען זיי אודאי ניט געפעלן, אבער באלד איז זייער בליק געפאלן אויף מיינע שטיוול אין וועלכע איך בין געווען אנגעטאן. גיב אונז דיינע שטיוול, האבן זיי געזאגט, און מיר וועלן ביי דיר מער גאר ניט נעמען.

די שטיוול זיינען געווען נייע פון גוטע שווארצע לעדער און עס איז מיר געווען א שאד זיי אוועקצוגעבן, וויסנדיק אז איך וועל מיר קיין אנדערע ניט קענען קויפן. ס׳איז שוין דמאלסט גיווען א מאנגל אין אלץ און אפילו פאר טייער געלד האט מען ניט געקענט קויפן קיין קליידונג, בפרט שטיוול פארן ווינטער. נאך א וויכטיגע סיבה האב איך געהאט ניט אוועקצוגעבן די שטיוול. מורא האבנדיק פארן ראבעווען, האב איך מיין ביסל מזומנים אין זיי באהאלטן.

איך וועל זיי די שטיוול פאר קיין שום פרייז ניט געבן, האב איך גיך ביי זיך באשלאסן.

נעמט, זאג איך, וואס איר ווילט, אבער די שטיוול

לאזט מיר, ווייל קיין אנדערע האב איך ניט און איך וועל ווינטער מוזן ארומגיין בארוועס.

דאָ האָט איינער פון די זעלנער ארויסגענומען זיין שווערד פון שייד און אנגעצילט אויף מיר זאגנדיק: טו אויס די שטיוול, ווען ניט ווערסטו דערשטאכן.

ביידע האבן זיי מיר דאן אנגעכאפט און מיט כח געוואלט די שטיוול פון מיינע פיס ארופשלעפן. איך האב מיך מיט אלע מיינע כחות געגן זיי געווערט און בעת אמפערן זיך מיט זיי, האב פון זעלנער ארויסגעכאפט דעם שווערד פון האנד און אויף מיינע קני איבערגעבראכן אויף צוויי.

די צוויי זעלנער זיינען אין דער ערשטער מינוט צוטומלט געווארן, און איך האב דאס אויסגענוצט און ארויסגעלאפן פון שטוב. איך האב ניט געוואוסט וואו אהין איך דארף לויפן כדי זיך צו ראטעווען פון די אנפאלער. איך האב געפילט אז זיי יאגן מיר נאך און זיינען ניט ווייט פון מיר. און אז זיי וועלן מיך דעריאגן וועט דאָס זיין מיין סוף.

פון אַ אינעווייניקסטן אינסטינקט געטריבן בין איך געלאפן אויף דעם יידישן בית־עולם, וועלכער איז ניט ווייט פון מיין הויף. איך בין אריינגעלאפן צווישן די מצבות און געזוכט וואו זיך צו באהאלטן. צווישן דעם וואלד פון איינצלנע מצבות האָב איך דערזען אַ גרויסע דאָפלטע מצבה וועלכע איז באשטאנען פון דריי טיילן: איין גרויסער און הויכער שטיין וועלכער איז געלעגן אויף דער ערד און אַ גרויסער שרויף פון אייזן האט צוזאמענגעבונדן איין מצבה וועלכע איז געשטאנען צו קאָפנס און די אנדערע וועלכע איז געשטאנען צו פוסנס פון דעם גרויסן שטיין.

דא זאלסטו דו זיך באהאלטן, האט מיר אַ אינ׳רע שטימע געזאגט מיט אזא כח אז ס׳האט זיך מיר געדאכט אז איך הער דעם קול פון די מצבה וועלכע רופט:

— יאשעק, דאָ באהאלט זיך!

ווען איך בין שוין געשטאנען ביי דער מצבה האב איך געזען די צוויי רוסן אַ פאר טריט פון מיר. איך האב מיך האסטיג אנידערגעווארפן אויף דער ערד אין דער ליינג פון גרויסן שטיין וועלכער האט מיך פשוט גערופן און ליגנדיג אזוי באגאסן מיט שוויס, האב איך געזען די צוויי רוסן לעבן מיר און געהערט זייערע שריט.

ניטקוקנדיק וואס זיי זיינען געשטאנען אין דער נאענט צו מיר, האָבן זיי מיך דאָך ניט געזען, און נאָכדעם ווי זיי האבן דורכגעזוכט דעם גאנצען בית הקברות און מיך ניט געפונען, זיינען זיי אוועק. איך האב ערשט דאמלסט פריי אפגעאטעמט. זיך אויפגעהויבן און אַ פארטראכטער געקוקט אויף דעם קבר. איך האב פארשטאנען, אז דא ליגט אַ הייליקער מענש, וועלכער האט געראטעוועט מיין לעבן און באהערשט מיט אַ הייליק געפיל פון יראת הכבוד האָב איך טיף געבויגן מיין קאפ ביים קבר. אבער ווער איז דער הייליקער וואס האט מיט מיר געטאן אזא נס? איך האב ניט געפונען קיין מנוחה און בין שנעל געגאנגען אין שטעטל אפזוכן אַ יידן וועלכער זאל מיר זאגן וועמנס איז די מצבה.

דער ערשטער ייד וועלכן איך האב געטראפן איז געווען זלמן ברוינער דער איינבינדער.

קום מיט מיר, זאג איך צו עם, און לייען מיר דורך אַ מצבה אויף דעם יידישן בית הקברות, דו וועסט מיר דערמיט אַ גרויסע טובה טאן.

וואס איז געשעהן? פרעגט ער מיך, וואָס דארפסט דו דאס וויסן און פארוואס ביזטו אזוי אופגירעגט? איך וועל דיר שפעטער אלץ דערציילן, זאג איך, קום קודם מיט אויף דעם בית־עולם.

איך בין מיט עם שנעל געגאנגען און געוויזן דעם קבר. זאג מיר וועמנס קבר דאס איז? פרעג איך עם.

דא ליגט, זאגט ער, די באבע פון די שאפירא ס, די הייליגע לאנצוטער רביצן.

איך בין פאר אייביג געבליבן אַ פריינט דער משפחה שפירא, און שפעטער אויך צוזאמענגערופן מיין פאמיליע, זיי דערציילט וואס וואס מיט מיר איז געשען און אנגעזאגט אז זיי זאלן אלע מאל שטיצן די שאפירא׳ס, ווייל דאָס זיינען הייליגע מענשן.

איך האב די מעשה אויך דערציילט מיין קרוב ד״ר יוסף פאטרין און דאס האט אויף איהם אזוי שטארק געווירקט, אז ער האט ווידער אויפגענומען דעם אמט פון בירגערמייסטער, פון וועלכן ער האט זיך פריהער געהאט אנטזאגט, כדי צו קענען העלפן די יידן אין סטריזוב דורכצולעבן די שווערע צייט פון דער רוסישער אקופאציע.

א יידיש הארץ

(אַ מזל פון אַ אָרימאַן)

געוויינלאך איז אַ עשיר אַ בעל מזל, אבער טיילמאל טרעפט זיך אז אויך אַנ׳ארימאן האט מזל ניט צו פארלירן דאס לעצטע וואס ער פארמאגט.

ר׳ לייביש האכדארף, ר׳ ראובן סאַפיר׳ס אַיידים, האָט געהאט אַ קליין געוועלבל מיט שניט־סחורה אין הויז פון זיין שווער, ניט ווייט פון דער סטריזובער שול, און פון דעם געהאט פרנסה בדוחק. איינמאל, אין אַ מיטוואך פרי נאך דעם יריד פון דינסטיק, האט ער צוזאמענגענומען דאס געלייזטע געלט, נאך צוגעבארגט געלט ביי עטלעכע יידן־שכנים, און געפארן קיין ריישא איינקויפן פרישע סחורה פאר זיין געוועלבל ער האָט געהאָפט, אז האָבנדיק געלד וועט ער קענען קויפן ביליגער און ס׳וועט אים זיין לייכטער צו פארקויפן.

אין ריישא איז ער גלייך געגאנגען צום הורט־שניט־סוחר שמעון פליישער און תיכף געזאגט דעם אנגעשטעלטן אז היינט האט ער געבראכט מזומנים געלד און וויל קויפן פאר קאססע פרייזן. ער האט אויסגעקליבן סחורה פאר די

סומע וואס ער האט געהאט און געשעפט נחת פון די ביליקע פרייזן.

ווען ער וויל באצאלן ווערט ער בלאס פאר שרעק, ווייל ער געפינט ניט ביי זיך דאס געלט וואס ער האט מיטגעבראכט ער זוכט אהין און אַהער אין אלע קעשענעס און צווישן אלע זאכן וואס ער האט מיטגעבראכט, אבער דאס געלט איז ניטאָ. דער אנגעשטעלטער פון פליישערן גיט אים אַן עצה ער זאל גיין זוכן אויף דעם וועג, וואס ער איז געקומען פון דער באנסטאנציע, ווייל זיכער האט ער דארטן פארלאָרן דאָס געלד און אפשר וועט ער עס געפינען.

לייבוש האַכדאָרף גייט און זוכט אויף דעם גאנצן וועג, עס איז אָבער אלץ בחינם, דאָס געלד איז ניטאָ. ער בלייבט שטיין אַ פארצווייפלטער ביי דער באנסטאנציע און פון גרויס צער גיסן זיך עם טרערן פון די אויגן.

צופעליק קומט צו דער באנסטאנציע ר׳ יעקב נתן קאנער, אַ חשובער ריישער בעל בית, וועלכער האט געקענט האַכדארפן און טרעפט עם אין דעם מעמד, וואס וויינט איר? פרעגט עם ר׳ יעקב נתן, איז חלילה אַ אונגליק געשען? לייבוש האכדארף צעוויינט זיך נאך שטארקער און דערציילט עם פון זיין אומגליק. ער האט פארלארן זיין געלט און דערצו נאך פרעמדע אויך וואס ער האט אנטליהען, און איצט מיט וואס וועט ער קויפן סחורה און אבגעבן די חובות.

אַ ייד טאָר ניט פארצווייפלען, השי״ת וועט העלפן און איר וועט נאך דאס געלט געפינען, זאגט עם ר׳ יעקב נתן קאנער. ער טראכט אַ ביסל און זאגט ווייטער: וויפיל געלט איז דאס געוועזן און אפשר גידיינקט איר וואס פאר באנקנאטן און ווי ס׳איז געוועזן איינגעפאקט? ר׳ לייבוש זאגט עם דעם סכום — 400 זלאטעס, געהאט האט ער דאָס אין באנקנאטן צו 10 זלאָטעס, עס איז געוועזן איינגעפאַקט אין צייטונגס־פאפיר און פארבונדן מיט אַ שטריקל.

באַרוהיגט זיך, זאגט ר׳ יעקב נתן, זיצט דא אַ ביסל אין ווארטעזאל אוןווארט אויף מיר. איך וועל גיין אין די יידישע גאַסן ביז צו דער שול, און זיך נאָכפרעגן ביי יידן אפשר האט ווער אייער געלט געפונען.

ר׳ יעקב נתן קאנער, דער איידעלער ייד און בעל צדקה, איז שנעל געגאנגען צו באקאנטע ריישער עשירים און באלד צוזאמענגענומען די 400 זלאטעס, אומגעביטן אויף באנקנאטן פון 10 זלאטס, איינגעפאקט אין צייטונגס־פאפיר, פארבונדן מיט אַ שטריקל און שנעל, מיט אַ שטראלנדיקן פנים דאס געבראכט צו לייבוש האכדארף, וועלכער האט מיט הראצקלאפעניש געווארט אין ווארטעזאל פון דער באנגסטאנציע.

לייבוש האכדארף איז פאר פרייד געווארן גאנץ צוטרמלט, צען מאָל געדאַנקט דעם אלטן ר׳ יעקב נתן און עם געוואונשן הצלחה, געזונט און אריכת ימים.

מיט שמחה איז ער שנעל געלאפן אין געשעפט אריין פון שמעון פליישער, האט געוויזן דאס פארפאקטע געלט און דערציילט פון זיינע נסים, אז ר׳ יעקב נתן קאנער האט עם געבראכט זיין געלט וואס אַ ייד האט געפונען. דער משרת פון געשעפט, וועלכער האט באדינט האכדארפן, הערנדיק די מעשה איז געווארן ווייס ווי קאלך, ווייל ער האָט גוט געוווסט אז קיין ייד האָט דאָס געלט ניט געפונען, ווייל ער אליין האָט דאָס געלט צוגעגנבעט, ווען האַכדאָרף האט עס אַ צערשטרייטער אוועקגעלייגט אויפן טיש. ער האט פארשטאנען, וואס דער איידעלער ייד ר׳ יעקב נתן קאנער האט געטאן. דאס אלץ האט עם שטארק גערירט און גיוועקט ביי עם דאס געפיל פון חרטה. ער האט ניט געקענט מער אויסהאלטן, ארויסגענומען פון קעשענע דאס פעקל צוגעגנבעטע געלט און צוריק געגעבן ר׳ לייבוש האַכדאָרף.

יחזקאל לאנגזאם

חנוכה אין שטעטל

צו קען זיך עמיצער פארשטעלן די שמחה פון אונז קינדער ווען חנוכה האט זיך דערנענטערט? זי איז געווען אין לשער, צוליב פיל טעמים. ערשטנס האט מען ניט געלערנט ביינאכט אין חדר, מ׳מוז דאך אהיימגיין באלד נאך מנחה־מעריב חנוכה ליכט צינדן, און דערנאך דארף מען דאך קוקן אַ האלבע שעה ווי די ליכטלעך ברענען, בלייבט שוין ממילא קיין צייט ניט זיך אומצוקערן אין חדר.

עס פרעסטלט זיך אין דרויסן, עס פאלט אַ טרוקן שניייעלע, דער ווינטער הויבט ערשט אָן מיט זיין אכזריותדיקייט. די אייוונס אין קלויז און בית המדרש זיינען גוט אונגעווארמט און די שטענדיגע אויוון־זיצערס זיצן פון פאר דעם דאווענען אָן, ריידן וועגן פאליטיק אדער דערציילן זכרונות פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. מעשיות, וועלכע די דערציילער האָבן שוין צענדליגער מאָל דערציילט. דאכט זיך יעדן ווינטער ווערן איבערגחזרט די זעלבע מעשיות, ווי אַזוי מ׳איז אנטלאָפן קיין אונגארן און בעהמען, פון איטאליענישער געפאנגענשאפט א.ז.וו.

פארשטייט זיך אז די נגידים האָבן זיך ניט גערארפט ווארעמען ביים אויוון אין בית המדרש, ווייל ביי זיי אין

דער היים איז געווען גוט פארם, און חנוכה האָבן זיי שוין געשפּירט דעם תענוג פון פסח, ווייל דאמלסט האט מען געפּרעגלט דעם שמאלץ אויף פסח און דערווייל האט מען זיך דערקוויקט מיט די גענזענע גריבענעס.

מיר קינדער האָבן געהאט אַ ספּעציעלע שמחה.

עס איז געקומען ערב חנוכה און השי"ת האט געגעבן אַ גוטן שניי האבן מיר זיך ממש מחיה געווען, ווייל מיר וועלן האבן מיט וואס צו דערלאנגען די שמשים ביים חנוכה ליכט צינדן.

כ'ווייס ניט פון וויפל צענדליגער אדער הונדערטער יארן ס'שטאמט דער מנהג צו ווארפן שניי דעם שמש בשעת צינדן חנוכה ליכט. איין זאך איז מיר קלאר אז די שמשים אין שטעטל וואלטן זיך גאר שלעכט געפילט אז זיי זיינען ניט יוצא, ווען מ'ווארפט זיי חלילה קיין שניי בשעתן צינדן. קיינער פון די שמשים האט זיך ניט געלאָזט אוועקנעמען די הייליגע זכיה פון חאפן אין קאפּ אריין אַ באל שניי, אַ האנטוך און אמאל אפילו אַ קאלטן עמער וואסער וואס עמיצער האט געוואגט אראפּצוגיסן פון דער ווייבערשער שול גלייך דעם שמש אויפן קאפּ און אויף די חנוכה ליכט, און צודעם האט ער נאך געמוזט שטיין אַ היבשע פאר מינוטן אונטערן האגל פון שניי באלן און צינדן די איינגינעצטע ליכטלעך. שפּעטער האט שוין די רביצן גוט פארשלאסן די עזרת נשים אין קלויז כדי דאס זאָל ניט נאָך אמאל פאסירן, עס איז גענוג פאר עם וואס ער באקומט הינטן אין קלויז.

אנהויבן פלעגט זיך די שמחה נאך אַ סך פאר מנחה־מעריב בשעת איציקל שמש איז געווען שטארק פארנומען מיט דעם בלעכענעם חנוכה לאמפּ, מיטן צוגרייטן די ליכט, פלעגן מיר שוין אנהויבן גרייטן קוילן און ביסלעכווייז אריינטראגן אין קלויז אריין און באהאלטן אונטער די ביינק, כ'האָט שוין אפּגעדאוונט מנחה און ווען די קדיש זאגער האָבן נאָר גיענדיגט זייער קדיש שטייט שוין איציקל דאכעס (נאכן נאמען פון זיין ווייב דאכע. רוב יידן אין שטעטל האט מען גערופן מיט צונעמען און ניט מיטן אמת'ן פאמי־ליענאמען) מיטן ליכט אין דער האנד, ווי אַ דיריגענט מיטן שטעקאלע, און הויבט אָן מיט דעם ספּעציעלן יום־טובדיגן ניגון ב א ר ו ך אַ א ת ה, מיר חברה הויבן אן שרייען אהא, אהא, און דער שפּיל הויבט זיך אן.

חנוכה האט אין זיך נאך אַ סך גוטע זאכן.

קודם כל גיין הערן דעם שטאט רב, און מיר צוזאמען מיט אונזער טאטן דעם סאסאווער רב ר' נחמיה'לע חנוכה ליכט צינדן.

יעדן אוונט פלעגן זיך צוזאמענקלייבן אַ פאר מנינים יידן הערן דעם רב בענטשן חנוכה ליכט. מ'פלעגט זיצן אוןווארטן ,אינצווישן דערציילן אַ חסידישע מעשה, און אין שטוב איז ווארם און עס הערשט אַ יום־טובדיגע שטימונג.

מיר קינדער שפּילן דערווייל אין דריידל און ניט איינער פארשפּילט נעבעך די פאר גראשן חנוכה־געלד וואס ער האט באקומען.

באלד נעמט זיך שוין דער רב אנטאן דעם שטריימל און דעם ברייטן זיידענעם גארטל, גיסט אן בוימל אין דעם שיינעם גרויסן זילבערנעם חנוכה לאָמפּ און דער עולם שטעלט זיך און שאקלט זיך, בשעת דער רב מאכט מיט גרויס כוונה די ברכה און זאגט „על הנסים".

עס ווערט בשעת מעשה אזוי גוט אויף דער נשמה, אז עס דאכט זיך אז די ליכטאלעך ברייגגען עפּעס אריין אַ פונק פון האפנונג און דערציילן דעם עולם דא, ביים רב אין שטוב, אז ערגעץ ווייט איז פאראנען אַ לאנד, וועלכע איז געווען אמאל אונזערס, און די גויים האָבן געוואלט אונז פון דארטן ארויסטרייבן, און נאך דעם נס, ווען מיר האבן זיי מנצח געווען, האט מען געפונען אַ קליין קריגאלע בוימל, אודאי ניט גרעסער פון דעם וועלכן דער רב הט אריינגעגאסן אין חנוכה לעמפל, און דער קריגאלע האט געבראכט ליכט פאר אלע יידן ביז היינט.

דער רב זינגט „מעוז צור" און הייסט זינגגען ר' משה יעקל מאנדעל „מזמור שיר חנוכת הבית" און ר' שמואל משה גראסקאפּף „אור הגנוז". נאך דעם זאגט ר' חיים מאנדעל דברי תורה, עס פארפירט זיך אַ ויכוח. ר' אליעזור ווארצל ברייגנט ראיות און ר' דוד ווינער מישט זיך אויך אריין.

באלד הויבט אן דער עולם זיך געזעגנען מיטן רב, דערלאנגט דערביי ווי געווייגליך חנוכה געלד, און דער רב ווינשט יעדן איה"ש איבער א יאר אין פריידן.

קארטן מעג מען דאך אויך שפּילן חנוכה און ס'איז דאמלסט קיין עבירה. זיצט מען טאקע אין די צוקערניעס און מען האקט אַ זעקס און זעכציג, און מען פארציט אַ ביסל לענגער אויפן חשבון פון חנוכה.

אין אנדערע הייזער נעמען זיך צוזאמען די חסידישע בחורים צו מאַכן א קערטל. אבער דארטן שפּילט מען נאר חנוכה און ניטל.

עס לויפן דורך די פריילאכע חנוכה טעג און קומען די געווייגלעכע גרויסע קאלטע ווינטער טעג, אבער די איינדרוקן בלייבן לאנג אין זכרון.

העשל דיאמאנט
סטריזוב—ניו־יארק.

פיקאנטע געשיכטעס פון סטריזוב

כאטש אונדזער שטעטל איז אונדז אלע ליב און טייער און מיר מעגן שטאלצירן סיי מיט פיל גוטע מעשים פון ׳אונדזער שטעטל בכלל און פון פארשידינע יחידים בפרט — און סיי מיט דער פארגענהייט, ווי די אמאליקע גרויסע רבנים און גדולי תורה פון שטעטל וואס האבן פארלויכטן די שטאט, און טייל פון זיי זענען אויך מפורסמים אין דער גרויסער יידישער וועלט — ווי דאס ווערט געוויס איבערגעשריבן אף אנ׳אנדער ארט אין דעם בוך — זענען אבער אויך געווען ביי אונדז געוויסע דערשיינונגן, וואס האבן נישט פארשאפן פיל כבוד דעם שטעטל. די שטענדיקע רבנות מחלוקת, האט מיט זיך מיטגעשלעפט פארשידענע קליינע מחלוקה׳לך, וועלכע, ווי קאמיש זיי זעהן אויס היינט, האבן זיי דאך זיינערצייט, אויפגערודערט פון צייט צו צייט דאס שטעטל און האבן גורם געווען, נישט דווקא שנאה, נאר בעיקר אַ לייטיש געלעכטער. כ׳וויל דא דערציילן אַ פאר טראגי־קאמישע עפיזאדן פון די לעצטע יארן, פאר דעם מורא׳דיקן חורבן.

א) א מעשה נורא מיט „רביעי"

ווער פון אונדז ווייסט עס נישט אז ס׳זענען דא, שיינע. מיטעלע און „מיאוס׳ע" עליות? שלישי, ששי מפטיר, דאס זענען שיינע עליות; אחרון — אַ מיטעלע עליה; חמישי — נישט אזוי איי—איי, אבער מילא, צום אויסהאלטן... אבער „רביעי" — זאל גאט אפהיטן!... אַ בכבוד׳יקער בעל־בית — און ווער האט זיך דאס נישט געהאלטן פאר א בכבוד׳יקן — אז מ׳האט אים אויפגערופן רביעי, איז ממש ווי חס ושלום מ׳האט אים אפגעקוילט אן א מעסער! חברה לצים האבן אזא ייד דאס לעבן צוגענומען: „דו האסט באקומן ס׳רביעית! קיין אנדערן האט מען שוין נישט גיקאנט אויסגעפונען? (ליידער איז דער ענין נאך ביז היינט נישט אינגאנצן בסדר. ס׳זענען נאך דא ערטער ווי „רביעי" איז נאך נישט כשר לבא בקהל פון „שיינע יידן"). פלעג מען זיך טאקי נישט איינמאל שטארק קריגן ווענן אזא אומגליק וואס ס׳האט ווען גיטראפן.

ויהי היום — מאכט זיך א מעשה, דאס איז געווען ווען ר׳ יעקב רוזן און זיין ברודער ר׳ מנדל, זענען געווען גבאים אין בית המדרש, האבן זיי באשלאסן אַ סוף צו מאכן צו אט דעם נארישן ענין, זיי זענען געקומען צו מיר — כ׳בין דאמאלט געווען ראש הקהל — און פארלאנגט מיין הסכמה צו זייער פארשלאג אז מ׳זאל אנהויבן געבן רביעי בעיקר די „שיינע יידן" און אזוי ארום פטור ווערן פון שיינע און „מיאוסע" עליות. זיי האבן פארגעשלאגן אז דעם ערשטן שבת זאל מען טאקי אויפרופן מיך. דער ראש הקהל דארף גיין דער ערשטער אין פייער אריין... ס׳פארשטייט זיך אז כ׳האב גענומען אף מיר דעם „קרבן" און האב טאקע עולה געווען רביעי, ותהום כל העיר און ס׳איז געווען לעבעדיק. האט אלזא זיך אנגעהויבן פירן אז מ׳האט די בכבוד׳יקע בעלי בתים אויפגעהערט צו פאשן מיט ששי׳ס, שלישי׳ס און מפטיר, און מ׳האט זיי געגעבן רביעי — — —

איז דאך גוט!? — קומן אבער ר׳ יעקב און ר׳ מנדל רוזן און זאגן אז מ׳דארף אויך דעם רב ר׳ קלמן הורוויץ אויפ־רופן רביעי! צוערשט האב איך נישט מסכים געווען דאצו. דערנאך האב איך געזאגט אז אויב דער רב וועט מסכים זיין, ווען מיר עס טון, כ׳האב געפרעגט דעם רב און ער האט מסכים געווען. כלומר: ער וועט ווי אלעמאל, עולה זיין איינמאל אין חודש ששי, און חוץ מזה וועט ער אויך איינמאל עולה זיין רביעי. ס׳איז פארשטענדלך ס׳ארא געשעעניש דאס איז געווען פאר׳ן שטעטל. איז אבער נישט באשערט געווען ס׳זאל אזא ענין אנגיין אזוי גלאטיק, און ס׳איז נישט אויסגעגאנגען אַ לאנגע צייט, האט מען זיך געווענ־דעט פון שטעטל (צוליב דעם כבוד פון די מענטשן, וועלכע זענען נאכהער אומגעקומען אף קידוש השם, וולן מיר די נעמען נישט פארעפענטליכן) צו דעם אינערן־מיניסטעריום, קיין ווארשא, אז מ׳האט דעם רב געגעבן אזא עליה, וואס מ׳גוט נאר אַ גאר אַ „פאדלע" מענטש.... און אז דאס איז אַ בזיון פאר׳ן רב און פאר דער גאנצער קהלה!... מ׳האט דעם ראש הקהל גערופן צו דעם סטאראסטע, ער זאל דערקלערן פאר וואס מ׳האט עס געטון? מ׳אט אויך גערופן דעם רב (וועלכער איז נישט געווען שולדיק אין דעם ענין, ווייל מ׳האט עס געטון אן זיין וויסן) דער ראש הקהל פון זיין זייט, האט מיטגענומען מיט זיך ר׳ חיים מאנדל, וועלכער איז געווען גרייט אויפצווייזן, על פי שלחן ערוך, אז רביעי איז גאר נאך שענערער ווי ששי... איידער מ׳איז אריין צום סטראסטע האט דער רב מיך געבעטן אז מ׳זאל זען צו טון ס׳זאל נישט זיין קיין חלול השם. כ׳האב אים געזאגט אז די איינציקע זאך וואס מ׳קאן טון איז: ער זאל ערקלערן דעם סטאראסטע אז רביעי איז אזוי שיין און גוט, ווי אלע עליות. דער רב האט אזוי געטון און מ׳האט נמנו וגמרו אז רביעי איז אזוי שיין און כשר ווי אלע עליות. און אזוי האט מען טאקע געשריבן צום אינערן־מיניסטעריום קיין ווארשע — — —

ב) ר׳ יוסי׳ל שמש ווערט פלוצים „טויב"

נישט אלעמאל זענען אבער געווען גבאים וואס האבן פארשטאנען וויאזוי צו פירן דאס „געשעפט". ס׳איז אויך געווען גבאים וואס האבן מכבד געווען מיט עליות נאר „אנשי שלומינו", כלומר. פון זייער פארטיי. האט זיך געמאכט דאס דער ראש הקהל, און דער רוב, זענען געווען פון איין צד און די גבאים פון צווייטן צד. האט מען געוואלט

אסלערנען די גבאים און מ'האט זיך דורכגעשמועסט מיט דעם שמש ר' יוסף קלאטץ — אַ קלוגער ייד, וועלכער האט געוואוסט ווו „דער ווינט בלאזט" און זעהנדיק אז דער קהל שטייט אַף דער זייט און די גבאים אַף דער צווייטער זייט — האט ער מסכים געווען צו אזא עסק: מ'וועט אים ערב יום־טוב געבן אַ רשימה ווען מ'זאל אויפרופן און די וועלן טאקע עולה זיין לתורה. אזוי איז טאקע געווען: דער גבאי האט געזאגט ר' יוסל'ן ער זאל אויפרופן פלוני בן פלוני און ר' יוסל האט אויפערופן אנ'אנדערן (דאכט זיך ר' יצחק בערגלאס נ"י). די גבאים האבן געקוקט איינער אַפן צווייטן, געפרעגט דעם שמש: וואס איז דא געשען? אבער ר' יוסל האט זיך געמאכט תמ'וואטע. ער האט נישט געהערט גענוי, ס'קומט די נעכסטע עליה — ווידער דאס זעלבע: דער גבאי זאָגט פלוני, און ר' יוסל רופט אויס אלמוני... האָט מען זיך דערכאפט און ס'איז געוואָרן לעבעדיק. דער סוף איז געווען אז די גבאים האָבן געמוזט קאפיטולירן.

שלמה יהלומי (דיאמאנט)

פון דער ווייטער און נאנטער פארגאנגענהייט

(עפיזאדן און קלייניקייטן)

ער איז נישט קיין פחדן

דער רב, ר' אלתר האראוויץ זצ"ל, האָט א געוויסע צייט געוווינט אין איינעם פון די הייזער פון מיין זיידע ר' שלמה זיזנובער (דיאמאנט). וואס איז געווען פון זיינע גרויסע פארערער און איז שטענדיק געשטאנען ביי זיין רעכטער האנד, אים צו שטיצן. נאָר וואָס דען!? „געשעפט—געשעפט; מחותן — מחותן"... ווען ער האָט באדארפן חתונה מאכן זיינס א טאָכטער און געבן איר אַ דירה, האָט ער געבעטן פון רב ער זאל זיך געפונען אנ'אנדערע דירה און אים אפגעבן די דירה פאר זיין טאכטער. ס'איז פארשטענדלעך אז דעם רב איז ניט געווען אנגענעם צו פארלאזן די דירה (פאר וועלכער ער האט ניט געצאלט דירה געלד...) און ער האט זיך ניט געאיילט זי איבערצוגעבן. אזוי האט דער רב אפגעלייגט, פון צייט צו צייט, דאס איבערגעבן די דירה, טראָץ דעם פארלאנג פון ר' שלמה'ן.

דערווייל איז אונטערגעקומען די צייט ווען דער רב האט חתונה געמאכט זיין טאכטער, צפורה, מיט הרב ר' חיים יוסף, דער זון פון הגאון הצדיק, ר' מנשה אייכענשטיין, דער איידעם פון באוווסטן גאון און צדיק, ר' יהושע'לי דז'יקובער, זצ"ל. די חתונה איז פארגעקומען אין סטריזוב, אין וועלכער ס'האט זיך אויך באטייליקט דער זיידע פון חתן, ר' יהושע'לי, און אַ גרויסער צאל פון צדיקים און חסידים. דערנעבן ר' יהושע'לין איז געזעסן ר' שלמה, דער בעל הבית. ווען ער האט געטרונקן: „לחיים" צו דעם דז'יקו־בער צדיק, האט אים דער רבי געזאגט: כ'האב געהערט אז איר ווילט ארויסווארפן מיין מחותן פון דער דירה" (ער האט באטאנט מיט כוונה דאס ווארט: „ארויס ווארפן", כדי צו באצייכענען דאס הארבקייט פון דעם טאט)...

— „ארויסווארפן"? — האט מיין זיידע געענטפערט אפן אָרט — אויב דער רב וויל עס אנרופן „אַרויסווארפן", קאן איך גארניט טאן קייגן דעם, אבער — איך וויל אים ניט ארויסווארפן, איך וויל אז דער רב זאָל מיר אליין געבן מיין דירה, ווייל איך דארף זי פאר מיין קינד. דער רבי האָט געקוקט מיין זיידן גלייך אין פנים, האָט אַ בליק געגעבן מיט זיינע קלוגע אויגן גלייך אין די אויגן פון זיידן אן געזאָגט, מיט אַ באפעלענד קול: „אויב איר וועט ארויסווארפן (ווידער „ארויסווארפן") מיין מחותן פון דער דירה — וועט איר דארפן פארקויפן אייער הויז"...

ר' שלמה — וועלכער האט זייער מכבד געווען רבנים און צדיקים און איז געפאָרן צו די צדיקי הדור איז אבער געווען אויך א מענטש מיט אַ שטארקן כאראקטער און איז ניט געווען אזוי אונטערטעניק צום רבין אז ער זאל מבטל זיין זיין מיינונג — דא ווי ער איז געווען איבער צייגט אז ער איז גערעכט — פאר דער מיינונג פון רבין. ער האט אַ קלער געטאן א ביסל און געמאכט א חשבון, וואו ער האלט מיט זיין מאטעריעלער לאגע און איז געקומען צו דער אויספיר אז בדרך הטבע, איז עס גאנץ ווייט אנצונעמען אז ער זאל דארפן פארקויפן דאס הויז. ער האט זיך אנגעגארטלט מיט מוט און געזאגט, מיט דרך ארץ, אבער מיט אַ זיכערער שטימע: „זאל מיר דער רבי ענטשולדיקן, אבער מיר דאכט זיך אז כ'קאן אים פארזיכערן אז היי־יאר־און אפילו אין נאך צוויי יא ר— וועל איך ניט דארפן פאר־קויפן דאס הויז"...

ר' יהושע'לי האָט געהערט די ענטשלאסענע תשובה פון ר' שלמה'ן און אַ לייכטער שמייכל איז געלעגן' אף זיינע ליפן. ער האט זיך געווענדעט צו דעם רב, ר' אלתר און געזאגט: כ'האב געמיינט אז איר האט אַ בעל־בית, אַ שוטה און אַ פחדן, וואס וועט זיך לאזן אפסטראשן — אבער ווי איך זע האט ער ניט קיין מורא — איז דעריבער מיין עצה: איר זאלט אייך זוכן א דירה... דער סוף איז געווען אז דער רב האט געבויט זיך אַ ניי הויז, אף וועלכן ר' שלמה

האט געגעבן דאס גאנצע האלץ וואס מ'הט באַדאַרפן צו אים — — —

אַ געהעריקער ענטפער

ס'איז געווען אַ מנהג אין גאליציאנער שטעטלעך צו שיקן די רבנים „רגל־געלד" פאר יעדן יום־טוב און אויך פורים און חנוכה. מיין עלטער זיידע, ר' יעקב קאנער, פלעג שיקן געלד ביידע רבנים פון שטעטל. אמאָל האט ער פאַרגעסן צו שיקן חנוכה־געלד דעם סאסאווער רב, רבי משה לייב זצ"ל. נאך אַ געוויסע צייט, האט אים געזען דער רב און געזאגט אים אז ער איז אים שולדיק אַ חוב. מיין זיידע האט אים געפרעגט וואס פארא חוב? האט ער געענטפערט „חנוכה געלד". האט זיך ר' יעקב געוואונדערט און געזאגט: „אווא! כ'האב געמיינט אז כ'שיק דעם רב געלד ווייל איך וויל און צום סוף ווער איך געוואר אז כ'בין שולדיק"... אַ געוויסע צייט נאך דעם עפיזאד האט ר' יעקב ניט געשיקט רגל געלד דעם רב, ביז דער רב האט געוואר געווארן די סיבה דערפון און אים מפייס געווען...

אַ קלוגער ייד

ווען דער בלאזובער רב, ר' צבי אלימלך שפירא זצ"ל, איז דורכגעפארן סטריזוב, כדי צו זיין שבת אין איינעם פון די דערנעבנדיקע שטעטלעך — זענען אים אַ קייגן געגאנגען צו דער באַן־סטאציע דער רוב בעלי בתים פון סטריזוב, צווישן זיי איז אויך געווען דער שרייבער פון די שורות (אַ קינד פון אכט־ניין יאר). ווען כ'האב שלום געגעבן דעם רבין, האט געזאגט ר' יצחק בערנשטיין (ה.י.ד.) אז דאס קינד איז ר' שלמה זיזנזובער'ס איינינקל. — „שלמה זיזנזובער"? — האט דער רבי געזאגט — ער איז געווען אַ קלוגער ייד. און האט דערציילט אַ מעשה שהיה ביי אים. אַ פרוי איז געקומען צום רבין און בייגעלייגט אַ קוויטל מיט אַ פדיון, אין וועלכן ס'איז געשריבן אז דער מאן איז באַשולדיקט דורך די פאליציי אין אַ עבירה געגן געזעץ און עס דרויט אים אַ גרויסע שטראפע. דער רבי, ווסענדיג אז ר' שלמה איז באקאנט ביי די ריכטער און ביי די פאליציי, האט געזאגט צו אים: „נו, גיב אַנ'עצה"? (די כוונה איז געווען מ'זאל דעם ענין „ערלעדיקן" ווי דער מנהג איז געווען...) ר' שלמה, האט ניט לאנג געקלערט און גלייך געענטפערט:

— „דער רבי האט גענומען דעם פדיון און מיר הייסט ער געבן די עצה"?...

שוין פארפאקט די סחורה

ר' יהושע'לי דזיקובער זצ"ל איז אמאל געווען אין שטעטל, האט געטראפן אַ ניט אנגענעמער פאל, דאס קיינער פון די בעלי בתים האט אים ניט געגעבן אַ „קוויטל"... האט ר' יהושע'לי זיך געווערטלט און געזאגט: „כ'האב נאכניט געזען אזא קלוג שטעטל"... ווען דער רבי האט שוין געהאלטן ביים פארלאזן די שטאָט און איז שוין געווען אין דער באַן־סטאציע, האט ר' הירשל טענצער (דער פאטער פון די חשובע ברודער: ר' אברהם, משה, יעקב און זלמן טענצער) געוואלט מפייס זיין דעם רבין און איז שנעל געלאפן צו דער באַן־סטאציע און דערלאנגט דעם רבין „אַ קוויטל" און אַ פדיון. רבי יהושע'לי האָט ניט געוואלט נעמען דאס קוויטל און געזאגט מיט אַ ביטערן שמייכל:

— „כ'האב שוין פארפאקט די סחורה"...

אַ שארפער ווינק

ווידער איז געווען אַ פאקט ווען ר' ברוך גורליצער, דער זון פון ר' חיים האלבערשטאם זצ"ל פון צאנדז, איז געווען אין סטריזוב, באזוכן זיין איידעם, ר' משה לייב סאסאווער און זיין טאכטער חנה. אויך ער האט ניט געהאט דעם געהעריקן כבוד אין שטעטל. וואו עס זענען געווען בעיקר, סאדיגורער, טשארטקאווער און שיניווער חסידים. ווען ער האט געהאלטן ביי פארלאזן דאס שטעטל, איז ער געזעסן אף אַ קאלעס, איינגעשפאנט צו פיר פערד. ארום אים זענען געשטאנען פיל פון די שטעטישע בעלי־בתים און האבן געקוקט אף דעם רבין. רבי ברוך האט געקוקט ארום זיך, אמאל אף די בעלי בתים און אמאל אף די ...פערד און האט געזאגט:

— „איצט זע איך ערשט די סטריזובער פערד"...

אַ צדיק וואס האט ניט געזונדיקט

ווען שמואל שניידער איז קראנק געווארן, איז אים געקומען מבקר חולה זיין ר' יוסף מרדכי דיין. זעענדיק אז זיין לאגע איז אַנ'ערנסטע האט ער אנגעהויבן אים צורעדן ער זאל תשובה טאן אף זיינע חטאים. האט אבער שמואל שניידער ניט מסכים געווען און געטענה'ט אַז ער האט בכלל ניט געזונדיקט... „כ'האב ניט געהאט קיין צייט צו זונדיקן" — האט ער געזאגט — כ'האב תמיד נאר געארבעט" האט ר' יוסף מרדכי געזען מיט וועמען ער האט צו טאן — און אים געפרעגט:

— „אפשר האסטו אמאל פארגעסן צו דאווענען מעריב"?

— „קיינמאל נישט"!

— „האסטו אפשר אמאל גערעט דברים בטלים"?

— „וואס הייסט דברים בטלים"?

— „איבריקע ווערטער"...

— „ניין"!

האט ר' יוסף מרדכי געזען אז שמואל שניידער האלט זיך פאר אַ צדיק גמור, וואס איז אינגאנצן אן אַ פגם, איז ער אויפגעשטאנען און געעפנט די טיר. שטייענדיק שוין האלב אינדרויסן, האט ער געזאגט: „אויב אזוי" — אויב די ביזט אַ צדיק — האסטו ניט וואס מורא צו האבן — דו קאנסט גאנץ רואיק שטארבן"... (די מעשה האט מיר

דערציילט ר׳ משה אדעסט, איינער פון קלוגסטע יידן אין שטעטל).

גבאים וואס האבן געמוזט רעזיגנירן

ס׳האט געטראפן דאס אַ געוויסע צאל בעלי־בתים און בית המדרש בחורים, זענען ניט געווען צופרידן פון די בית המדרש גבאים. האבן זיי אין איין העלן טאג באשלאסן אפצולערנען די גבאים און האבן ביינאכט איינגעלייגט דעם גרויסן ציגל־אויבן. ווען דער עולם איז געקומען גאנץ פרי אין בית המדרש און דערזען וואס ס׳איז געשען, האבן זיי געזען אז ס׳איז ניטא קיין ברירה: די גבאים מוזן גיין. אזוי איז טאקע געשען און מ׳האָט געוועלט אנדערע גבאים. האט געזאגט ר׳ מאיר דייטשער — אַ קלוגער שארפער ייד:

— דאס מיינט דער פסוק: „שובר א ו י ב י ׳ ן ומכניע זדים״ — אז מ׳צוברעכט דעם אויבן איז מען מכניע די זדים — די ג ב א י ם...

דער כוח פון איין ווארט

מנשה ליטשער (אזי האט מען אים גערופן, אפן נאמען פון דארף אין וועלכן ער האט געוווינט) איז געווען אנ׳עם־הארץ מדאורייתא ומדרבנן. די אלץ־ווייסער האָבן געזאגט אז ער קאָן אפילו ניט קיין עברי נ י ט ווי מ׳דארף... אלע יארן איז ער געווען אַ פעלד ארבייטער און אַ בהמה סוחר. פאר אים איז געווען אַ קלייניקייט, אַ קינדערשפיל, צו נעמן אַ קעלבל אף דער פלייצע און טראגן עס עטליכע קילאמעטער אַ היים, אדער אפן מארק פארקויפן. נאר וואָס דען? אזויווי ער איז געווען שטארק פיזיש — אזוי איז ער געווען שוואך אין די קליינע אותיות און בכלל אין יעדער זאך וואָס האָט אַ שייכות צו „שיינע יידן״... יום כפור פלעג ער קומען אין שטאָט דאווענען אין בית המדרש צוזאמן מיט די „סחידים״. אזוי ווי די בית המדרש בחורים האבן געוווסט אז ער איז ניט בשלום מיט דעם סידור... האבן זיי זיך באהאלטן אונטער זיין שטאט אין בית המדרש, צו הערן וואס ער זאגט בשעת׳ן קוקן אין מחזור? צו זייער שטוינונג אט ער געזאגט די גאנצע צייט נאר איין ווארט:

— ״ל ע ש ו ת, ל ע ש ו ת, ל ע ש ו ת״...

זענען זיי געשטאנען און געוואונדערט זיך: פארוואס עפעס געפעלט מנשה׳ן גראד דאס פשוט׳ע ווארט? האבן זיי געטראכט און געטראכט און ניט געפונען קיין ענטפער. ביז ס׳איז געקומען ר׳ משה אדעסט און געזאגט דעם ריכטיקן טעם: מנשה פלעג זיצן די גאנצע צייט נעבן דעם „כיור״ (ווי מען וואשט זיך די הענד) און געהערט ווי די וואס וואשן זיך די הענד זאגן די ברכה, וואָס לאָזט זיך אויס: „ומפליא לעשות״ — — —אט דאס לעצטע ווארט איז אים איינגעקריצט געווארן אין מוח — האט ער נעבעך איבערגעחזרט עס במשך די גאנצע צייט פון דאווענען... מער האט ער ניט גיקאנט — — —

הכל יודוך און המאיר לארץ

דאס ווייב פון מאיר דייטשער, זיין „עזר כנגדו״, מער ווי זי איז געווען „עזר״ איז זי געווען „כנגדו״... זי איז קיינמאל ניט געווען צופרידן פון אים; האט אים געהאלטן פאר אַ בטלן. דעם אמת זאגענדיק האָט ער אליין אויך געטראכט דאס זעלבע, דעריבער האט ער זיך ניט געוואונדערט וואס זי לאזט אים ניט במנוחה. ער האָט געזאגט: וואָס פארא וואונדער? די גאנצע וועלט זאגט אינדערוואָכן: „המאיר לארץ״ און שבת „הכל יודוך״, דאגעגן „מיינע״ זאגט שבת אויך „ה מ א י ר ל א ר ץ״ (דאס הייסט: מאיר זאל גיין אין...). נאכמער: אין סידור שטייט „ברחמים״ און זי זאגט ניט ברחמים...

ער האט אויך צו שאפן

ר׳ ברוך בערגלאס האט גערופן איינעם צו דין תורה און געמאָנט ביי אים אַ געוויסן סכום געלד. דער דיין ר׳ יעקב שפאלטער, ה.י.ד. האט געפסקנט אז דער ייד דארף געבן ר׳ ברוך׳ן 50 זלאטעס, אדער געבן תקיעת־כף אז ס׳קומט אים ניט. דער נתבע האט געבעטן מ׳זאל אים געבן צייט צוויי טאג צו באראטן זיך מיט זיין פרוי. ווען ער איז געקומען צום דיין, דעם דריטן טאָג, געבן ענטפער, האָט ער זייער העפליך געזאגט: מיין פרוי זאגט אז כ׳זאל ניט געבן תקיעת־כף, נאר באצאלן די 50 זלאטס. איז דער דיין געווען זייער צופרידן: וועלן דאך ביידע צדדים זיין צופרידן — האט ער געזאגט צום נתבע — דו וועסט ניט געבן תקיעת־כף און ר׳ ברוך בערגלאס וועט קריגן דאס געלד. האָט דער ייד געענטפערט מיט גאר אנ׳איידעלע שטימע:

— וואס הייסט איך וועל געבן דאס געלד? אמת, אז מיין פרוי הייסט מיר ניט געבן תקיעת כף, כ׳וועל דאך זיך ניט גיין גט׳ן צוליב דעם.. אבער געבן געלד? — דאס וויל איך ניט, איך האָב אויך עפעס צו שאפן, איך האָב אויך אַ דעה...

וואס האט הירש בער שמש „געמאכט״?

ווען ר׳ הערש בער, שמש, איז געלעגן מסוכן קראנק אף זיין בעט, איז געקומען ר׳ יוסף מרדכי דיין אים מבקר חולה זיין. האָט אים ר׳ יוסף מרדכי געפרעגט: „הערש בער, וואס מאכסטו״ ר׳ הערש בער, וועלכער איז געווען אַ גרויסער וויצלער, האט ניט פארגעסן אויך איצט זיין „פאך״ און געענטפערט גלייך, ניט פארקרימענדיק אפילו די ליפן:

„כ׳מאך יתומים״!...

לקיים מה שנאמר: אפילו אַ שארפע שווערד ליגט אף דעם האלדז פון מענטש, זאל ער זיך ניט פארמיידן פין זאגן אַ גוט ווערטל...

דער עיקר איז דער ווילן

איינער פון די שטאטישע עשירים האט געהאט אַ חזקה עולה צו זיין מפטיר אין חג השבועות. האט געטראפן אַ

פאַל, אין דער צייט ווען ר׳ ברוך דילער איז געווען גבאי און מ׳האט דעם גביר אויפגערופן שלישי. צוערשט האט דער גביר זיך געוואקלט צו ער זאל צוגיין צום ספר — וויאזוי קאָן מען דאָס פארציכטן אַף אזא חזקה? — דאָך האָט ער באַשלאָסן און צוגעגאנגן צום ספר, נאר ער האָט זיך „נוקם" געווען אין גבאי: ווען דער „מי שברך" מאכער האָט געזאָגט: „בעבור שיתן" — האָט דער גביר געענטפערט מיט כעס:

— „גאָרניט"!...

ר׳ ברוך האָט געהאלטן פאר נויטיק צו בעטן ענטשול־דיגונג ביים גביר און אט וואָס ער האט אים געזאגט: דו מיינסט אז ס׳קומט דיר מפטיר? — גוט! זיי וויסן אז עס ווערט געברענגט אין די הייליקע ספרים אז „דער עיקר איז דער רצון"... און אזוי ווי דו האסט געוואָלט עולה זיין מפטיר, האסטו יוצא געווען פארן רבונו של עולם. נאָר וואָס דען? איך האָב ניט געוואלט — דאס איז ניט דיין שולד!...

ר׳ ברוך דילער רעדט „פויליש"

אמאל איז געקומען אַ פויער צו ר׳ ברוך דילער אין זיין קאנפעקציע־געשעפט, קויפן אַ מאנטל. ר׳ ברוך האט אים געוויזן פארשידענע מענטל, אבער זיי האבן דעם פויער ניט געפעלן. גראד אין דעם טאָג האט ער געזאלט באקומען נייע קאנפעקציע סחורה אין די אוונט־שעה׳ן. ער האט דעריבער געזאגט צום פויער אין אַ „ריינעם פויליש":

— „פּזשידז׳ציע קאלא מנחה מעריב, טא בענדזיע נאווי ראק"....

(„ראק" — א מאנטל; „ראָק", אין פויליש — אַ יאָר „נאווי ראק" — אין יידיש: אַ נייער מאנטל; אין פויליש — אַ ניי יאר; די כוונה פון ר׳ ברוך׳ן איז אלזא געווען: „קומט צווישן מנחה און מעריב וועט זיין אַ נייער מאנטל"...)

א מלחמה וועגן אוירינגלעך פון דער מאמען

פיל יארן איז געווען אַ ירושה מחלוקת צווישן צוויי שוועסטערן. די הויפט — מחלוקת איז געווען וועגן „די אוירינגלעך פון דער מאמען", וואס זענען געווען אויסגעזעצט מיט ברילאנטן, וואס זענען געווען ביי איינע פון די שוועסטערן. די ערשטע — פערל, דאס ווייב פון בנימין שניידער („ימין שניידער"), וואס די אוירינגלעך זענען געווען ביי איר, האָט געטענה׳ט אז זי איז גרייט צו געבן איר שוועסטער, באשי, דאס ווייב פון מרדכי מלמד, דעם גאנצן חלק וואס איר קומט — אין געלד — דאגעגן די צווייטע, באשי, האט בשום אופן ניט געוואלט פארציכטן אָף „די אוירינגלעך פון דער מאמען", וועלכע זענען טייערער ביי איר פון דעם גרעסטן פארמעגן...

יארן האט מען זיך געמשפט ביי רבנים און דיינים און שפעטער — להבדיל — אויך ביי די גויים, ביז מ׳האט באשלאסן צו פארלאזן זיך אף אַ בוררות. מיין פאטער, ר׳ יוסף, איז געווען דער בורר פון פערל ימי׳ס, וועלכע האט געהאלטן די אוירינגלעך. ר׳ הירשל גלאנדער — פון באשי׳ס זייט און דער נעביליצער רב, ר׳ שמואל שיף זצ"ל, איז געווען דער דריטער. מיין פאטער האט ניט געוואלט טאפן אין דעם פינסטער — דאס הייסט פירן משפטים וועגן אוירינגלעך וואס ער ווייסט ניט זייער ווערט. אויסער דעם איז ער געשטאנען פאר אַ גרויס רעטעניש: פונוואנען האט דאס ווייב פון יצחק קצב (דער פאטער פון די צוויי שוועסטער), וועלכער איז געווען באוווסט אלס „עני ואביון מגוזלו" — פונאוואנען האָט ער גענומען געלד צו קויפן אוירינ־גלך — און דאצו ברילאנטענע אוירינגלעך — פאר זיין ווייב?...

ער האט דעריבער באשלאסן אז ער מוז צוערשט וויסן וועגן וואס מ׳פירט מלחמה. ער האט געשטעלט אַ באדינג ימין שניידער, אז נאר ווען ער וועט מיט אים פארן קיין ריישא (די גרויסע שטאדט נעבן סטריזוב) און אריינגיין מיט אים צו אַ סוחר אפשאצן די סחורה, וועט ער אף זיך נעמען דעם עול צו זיין, זיין בורר. אויך האָט מיין פאָטער פארלאנגט פון ימין׳ן אז ער זאָל אים געבען „תקיעת־כף" אז ער וועט קיינעם ניט דערציילן — אויך ניט זיין ווייב! — וויפיל מ׳אט אבגעשאצט די אוירינגלעך. ניט האבנדיק קיין ברירה האט בנימין מסכים געווען צו די תנאים און אין צוזאמען מיט מיין פאטער געפארן קיין ריישא. אין ריישא זענען זיי אריינגעגאנגן צו דעם באקאנטן יובילער, ה׳ שיף, און געוויזן דעם „אוצר". ה׳ שיף האָט אָפגעשאצט אז די אוירינגלעך זענען ווערט אַ האלבן זלאטי (פינף זלאטיס איז געווען אַ דאָלער...) ...מען איז אריין צו אַ צווייטן יובילער — ה׳ צוקער — יענער האט אפגעשאצט זעכציק גראשן...

מיין פאטער האָט געהיטן דעם סוד עטליכע וואכן און דערווייל האט מען זיך געקריגט און געדינגען וועגן די אוירינגלך. ווען ס׳איז געקומען די ריכטיקע צייט, האָט מיין פאטער דערציילט דעם סוד... און די גאנצע שטאדט איז „געגאנגען אָף רעדער" — — — ס׳איז פארשטענדלעך אז פערל ימין׳ס האט שנעל פארציכטעט אף די אוירינגלעך און באשי האָט מער ניט געשריגן אז ס׳איז איר ניט קיין נפקא מינה געלד נאר דער עיקר איז „די מאמעס אוירינגלעך" און ס׳האָט גענומען אַ סוף צו דער מחלוקת וועגן אנ׳איי וואס איז ניט געבורן געווארן...

מיט א היתר און אן א היתר

ס׳זענען געווען אין שטעטל צוויי סוחרים, וואס ס׳פלעג אויסקומען, טיילמאל, דאס זיי האבן באקומען סחורה אין שבת, מיט דער באן. איינער האָט זיך געפירט, ווען ער האָט געוווסט אז די סחורה וועט אנקומען שבת — און מ׳האט באדארפן פריי מאכן די וואגאנעס — האט ער

געמאכט אַ שטר מכירה צו אַ גוי, ער זאל אויסלאדנען די סחורה אין שבת, אָבער ער האָט ניט אזוי שטאַרק מדקדק געווען און אליין אויך זיך אַביסל באטייליקט, אים שבת, אין די הכנות אא.ז.ו... דער צווייטער, זהאגען, האָט ניט געמאכט קיין שטר מכירה און מ׳האט זיין סחורה אויך אויסגעלאדנט. האט געזאגט ר׳ משה אדעסט, ע״ה: ס׳איז דא חלול שבת „זא קאנסענסעם אי בעז קאנסענסא״ (מיט אַ היתר און אן אַ היתר...)

וויאזוי זענען די מרגלים אריבער דעם ירדן?

ר׳ יחזקאל גורגעל („חסקל גודאוער״) איז געווען איינער פון די מלמדים אין שטעטל. ער פלעג פרעגן די תלמידים זיינע פארשידענע פראגן, כדי זיי צו פרובן ווי ווייט זיי האלטן אין שכל. אמאל האָט ער געפרעגט די תלמידים וויאזוי זענען די מרגלים אריבער דעם ירדן? האט גענט־פערט איינער פון די תלמידים:

— „יא רבי, איך וויים, די מרגלים זענען געווען פיש״...

וואס איז דאס א מצוה?

ווידער אמאל האט ער געפרעגט: „וואס איז דאס אַ מצוה״? האט געענטפערט דער זעלבער תלמיד: „אַ מצוה, דאס מיינט מען אַ נ ק ב ה״... (ער האט אַ וואָך פריער געלערנט די פרשה פון „אשה כי תזריע״ און האָט געמיינט צו זאגן אז ביי אַ פרוי איז דא פיל דינים...) אַ לאנגע צייט נאָך דער תשובה האט מען אים גערופן: „אַ נקבה״...

וואשט זיך די הענד און זאגט ניט: על נטילת ידיים

ר׳ משה רייכער, דער איידעם פון ר׳ יעקב קאנער, איז געווען אַ איש תם וישר אין פולן זין פון ווארט. אַ ירא שמים און אַ גרויסער מאמין אין צדיקים — בעיקר אין די בעלזער צדיקים — אַ שווייגער, וואָס האָט קיינמאל ניט ארויסגעזאָגט פון מויל אנ׳איבריק וואָרט. אַ בעל־בית און אַ אנ׳אינהאבער פון אַ קליין געוועלבעל, פון וועלכן ער האט זיין פרנסה געהאט. ער האט קיינמאל ניט גערעדט קיין שלעכטס אף קיינעם און ווען ער האָט אמאָל געמוזט עפעס ווינקן אַ שלעכטס געגן וועמען (למשל: וועגן שידוכים א.ד.גל.) האָט ער אינגאנצן געציטערט און צום סוף האָט ער ערשט ניט געזאגט. ער פלעג זאגן: צווואס רעדן? וואס וועט דאס העלפן? און שטיל איז דער מענטש געווען און אַ גרויסר עניו. אמאל האב איך אים געזען אינגאנצן אנ־אויפגערעגטן, ממש „ארויס געגאנגען פון זיינע כלים״. די מעשה איז אזוי געווען: איינער פון די סטריזובער בעלי בתים האט אים גערופן צו דין תורה פארן דיין ר׳ יעקב שפאלטער ה.י.ד. דער בעל בית האָט אזוי שטארק אויפ־געגט מיט זיינע ליגענדע טענות אונדזער שטילן ר׳ משה רייכער, דאס ער האט זיך מער ניט געקאנט איינהאלטן, איז אויפגעשטאנען פון זיין ארט און איז צוגעגאנגען צו זיין בעל דין און האט אים געגעבן עטליכע קלעפ מיט זיין שירם... נאר זע אַ וואונדער: אויך דאסמאל — כאטש ער האט געגעבן אַ קלאפ דעם ליגנער — איז ער ניט ארויס פון זיין פרינציפ, ניט צו שרייען. געגעבן קלעפ, אבער — קיין ווארט ניט געזאגט!... דער בעל־דין איז אויפגעשטאנען מיט אַ געשריי און געטענה׳ט:

— האט איר געזען אזא פארשוין? ער וואשט זיך די הענד און זאגט ניט: „על נטילת ידיים״!... שלאגט און זאָגט ניט קיין ווארט! ווען ער זאל מינדעסטענס מיר זאגן אז כ׳בין אַ שקרן — מילא! אבער גארניט זאגן און קלאפן?... סארא חוצפה?!..

דער סמבטיון וואס רוט ניט שבת

ר׳ מ.צ. איז געווען פון אַ מיוחסדיקע משפחה, אנ׳ אייניקל פון רבנים און צדיקים. ער אליין איז אבער ניט געווען קיין למדן. דאגעגען איז ער געווען אַ גרויסער לץ און האָט ליב געהאט אויסצולאכן יעדן איינעם און פון יעדער זאך. ער האָט אויך ליב געהאט אריינמישן זיך אין אלע שטעטישע ענינים אריינזאגן אומעטים זיין מיינונג און אויך אפזידלען דעם, אדער יענעם, וואס האט אים ניט געפאלן. דאס איז געווען אַ גאנצע וואך, ווען ער איז געווען פארטון וועגן פרנסה. אבער שבת איז זיין „טעטי־קייט״ געווען פיל גרעסער — ער האָט געהאט גענוג צייט ממלא צו זיין דאס וואָס ער האט פאַרפעלט אינדערוואכן. שוין פרייטיק נאכמיטאג האט אף אים גערוט די „שכינה״ פון שבת און אויב ס׳האט אים ווער פארטשעפעט פלעג ער זאגן מיט אַ געמאכטן כעס:

— „טרעט מיך אפ, ווייל ס׳האט מיך שוין ארומגענומען די ש ב ת ר צ י ח ה״!...

דער טאטע און זיינע קינדער שפילען אין קארטן

א. ז. איז געווען אַ גרויסער תלמיד חכם און אַ גרויסער חריף. מיר האבן וועגן אים געשריבן אף אנ׳אנדער ארט אין אונדזער ספר. דא וועלן מיר דערציילן אַ קליין מעשה׳לע. ער און זיינע קינדער האבן געשפילט אין קארטן, צוזאמען מיט נאך עטליכע בחורים. דאס איז געווען דעה שפיל פון „אקע״, ווי דער וואס האלט די „באנק״ טיילט קארטן די אנדערע שפילער און „שלאגט״ אויך יעדער קארט מיט געלד. דאס הייסט: ער גוט דעם צווייטן אַ קארט פאר אַ געוויסן סכום געלד. ווען איינער פון די קינדער פון א. ז. האט געהאלטן די באנק, האט ער געזאגט צום פאטער:

— „טאטע גיי ניט, ווייל כ׳ וו ע ל ד י ך ש ל א ג ן״!...

דער פאטער פלעג עטפערן: „שייגאץ! דעם טאטן ועסטו שלאגן״?...

אַ זון רופט דעם פאטער צו אַ דין תורה

ר׳ פלוני איז געווען אַ גרויסער עושר און ער פלעג שטיצען זיין זון, וועלכער איז פון צייט צו צייט געקומען באזוכן זיין פאטער און פארלאנגט פון אים שטיצע. אמאל האט דער זון באשלאסן אז ס׳לוינט זיך אים בעסער צו רופן זיין פאטער צו דין תורה און מאנען אים אַ חלק פון זיין פארמעגן, מיט דער טענה אז ער האט געקויפט צוזאמען מיט זיין פאטער בשותפות אַ געוויס פארמעגן און דער פאטער האט פארשריבן דאס פארמעגן, אין טאבו, אף זיין נאמען אליין. ווען דער פאטער מיט זיין זון זענען אריין צום רב, האט דער רב געפרעגט מיט נייגעריקייט: וואָס טוט דא ר׳ פלוני מיט זיין זון? דער פאטער האט געענטפערט אז זיין זון רופט אים צו דין תורה, פאר וואס ער לעבט אזוי לאנג?... (באמערקונג פון שרייבער: די השגחה האט אזוי געפירט, אז דער זון איז נפטר געווארן פאר זיין פאטער) ׳

די ברילן פון ר׳ הרשלי שיף

ר׳ הרשלי שיף, פון די אלטע סאדיגורער חסידים, וועלכן מ׳האט גערופן: „ר׳ הרשלי בלי נדר״, ווייל ער איז געווינט געווען צו זאגן „בלי נדר״ אף יעדער זאך. למשל: מארגן, בלי נדר, וועל איך אויפשטיין, בלי נדר, אינדערפרי און זיך אנטון, בלי נדר, און גיין, בלי נדר, אין בית המדרש... אמאל האט ער פארלוירן די ברילן זיינע און האט זיי ניט געפונען. ס׳איז אדורך מער ווי א יאר און ער האט זיך נאכניט מייאש געווען פון זיי, נאר זיי געזוכט ווייטער. טרעפט זיך אז עס שטיין עטליכע מענטשן אין גאס און שמוסן צווישן זיך. גייט צו, צו זיי ר׳ הרשלי און פרעגט:

— „רעד מען דא אפשר וועגן מיינע ברילן״?...

ר׳ ישראל גערטנער געגן קויפן אן מזומנים

ר׳ ישראל גערטנער, דער באוווסטער עושר פון שטעטל, האט זיך אויסגעצייכנט מיט דער מידה פון גמילות חסדים. אז אַ ייד איז אריינגעקומען צו אים וועגן א גמילות חסד, האט ער איבערגעלאזט די קונים און איז געגאנגען גלייך ברענגען די געבעטענע הלואה. דער זון פון ר׳ ישראל׳ן, ר׳ מגדל גערטנער. פון ברעזוב, איז ניט געווען קיין עושר און איז שטענדיג געווען אונטער דער לאסט פון די חובות וואס ער איז שולדיק געווען פאר די סחורה וואָס ער האָט גיקויפט אף וועקס־לען. עס האָט געטראפן דאָס ער האָט געחתמ׳ט דעם פאטער׳ס נאמען אף אַ וועקסעל, ניט פרעגענדיק אים צו ער איז מסכים... האט ר׳ ישראל זיך געכעס׳ט און געטענה׳ט: עס גייט מיר ניט וועגן געלד, וואס איך מוז באצאלן, אבער ס׳פאַרדרוסט מיך מער פון אלעם און עס מאטערט מיך די פראגע: ביי וועמען האט ער דאס צוגעזען אז מ׳קויפט סחורה ניט פאר קאסע געלד? פארוואס קויפט ער ניט במזומנים, אזויווי איך?...

אַ בעל תשובה

ס׳איז געווען ביי אונדז אַ ייד, וואס אין די יוגנט־יארן איז ער געווען אַ גאר קנאפער צדיק. ווען ער איז עלטער געווארן האט ער זיך געפירט ווי אַ „שיינער ייד״ און געוואלט אז יעדער זאל אים בכבוד האלטן. האט אף אים געזאגט ר׳ משה אדעסט: „ער האט זיך מוחל געווען די חטאים״...

יענקל אדער יענקל חיים?

ווען ס׳איז פארגעקומען וואלן צו דעם ראט פון דער קהילה, האט דער וואל קאמיסאר — דאס איז געווען דער ראש הקהל אליין — געמאכט פארשידענע „קונצן״, כדי די געגענער זיינע זאלן ניט זיגן. ווען ר׳ יעקב (יעקלי) זיגל — מ׳האט אים גערופן: „יעקלי סטרונציק״, ווייל זיין האלדז איז געווען דין ווי אַ סטראנע — איז געקומען אפגעבן זיין שטימע און געזאגט זיין נאמען: „יעקב זיגל״, האט זיך ארויסגעוויזן אז אין דער וועלער ליסטע איז ער געווען פארשריבן: „יעקב חיים״ און מ׳האט געפסלט זיין קול... האט מען זיך געווערטעלט אין שטעטל אז צו די צווייטע וואלן וועט מען אים פארשרייבן: „יעקב מ ת״...

יעדער רבי היילט אנ׳אנדערע קרענק

אלעזר גורגעל איז געווען אַ פשוטער מענטש, אַ קליינער בעל שכל און אנישט קשה־דיקער עם הארץ. אבער ער איז געווען אַ גרויסער מאמין. ער פלעג בעטן פאר יעדן ייד און געזארגט פאר די קראנקע. ווען ס׳איז ווער קראנק געווארן האָט ער געלאזט שרייבן אַ קוויטל צו אַ רבין, אמאל מיט דעם וויסן פון קראנקן און אמאל אן זיין וויסן. ער האָט דערציילט מופתים פון רבי שלמה׳לי מונקאטשער, ר׳ שלמה לייבלי פון טיטשין, דעם דיקלער רבי און נאך צדיקים. אט האט איר אַ מופת וואס ער האט דערציילט: א.ד. איז געווען קראנק אף דעם מגן... האט ר׳ אלעזר „געלאזט שרייבן״ א קארטל צום רבין. נאך עטליכע טעג איז געקומען תשובה, דער רבי ווינטש דעם חולה אַ רפואה שלימה. און אזוי איז טאקע געשען דער חולה איז געהיילט געווארן — — —„קייגן וואס דערצייל איך אייך די מעשה״ — האָט אלעזר געענדיגט זיין מעשה מיט שטאָלץ — איר זאלט וויסן אז דער רבי פון ...איז גוט צום א נ פ י ר ן״... און אז מ׳האט געלאכט פלעג ער זאגן: כ׳מיין צו זאגן אז יעדער רבי איז גוט אף אנ׳אנדערע מחלה...

וועלכער תענית איז דער בעסטער?

— האט געפרעגט אלתר נעכעמיע, איינער פון די קלוג־סטע יידן אין שטעטל. ער האט געפרעגט און ער האט

גלייך געענטפערט: דער בעסטער תענית איז תענית אסתר. פארוואס? ווייל תענית אסתר באקט מען אַ־גאנצן טאָג פריש געבעקץ אף פורים און מ׳נעמט יעדער פאר מינוט ארויס פון אויוון אַ פריש קיכאלע — קאן מען אלזא יעדעס מאל זיך דערכאפן דאס הארץ...

וואס איז דאס א פארשטערטער יום־טוב?

— האט געפרעגט אלתר נעכעמיע און האט געענטפערט: אז עס גייט ניט קיין רעגן סוכות, איז אַ פארשטערטער יום טוב...

אנא ה׳ הצליחה נא

ר׳ יעקב אייזנר איז געווען א בכבוד׳יקער ייד. אַ ירא שמים און פיין צו מענטשן. ער האט געארבעט אלס בעאמטער אין דער זעג פון די שותפים יוהאנעס־קראכער. נאכדעם ווי ער האט אפגעארבעט קנאפע דרייסיק יאר, שוין זייענדיק אנ׳עלטערער מענטש, האָבן די שותפים באשלאסן צו ליקווידירן דאָס געשעפט, ווייל ס׳האָט ניט געברענגט קיין ריווח, נאָר הפסדים. ר׳ יעקב אייזנער זעענדיק אז זיין פרנסה לאזט זיך אים אויס, איז געווארן פון טאג צו טאג מער צוגעלייגט און זיין געזונד־צושטאנד האט זיך פארערגערט. צוויי וואכן פארן שליסן די זעג־דאס איז געווען אחרון של פסח — האט מען אים מכבד געווען מיט דאווענען שחרית פארן עמוד. ער איז געווען אַ פיינער בעל־תפילה און זיין דאווענען איז געווען הערצלעך און ערנסט דאָסמאל האָט ער זיך אליין איבערגעשטיגן און מ׳האט דערקנט ביי׳ם דאווענען אז ס׳איז ממש באו מים עד נפש. איך געדענק נאָך היינט דעם הערצלעכן ניגון וואס ער האט געזונגען אף „פתחו לי״. ווען ס׳איז געקומען צו: „אנא ה׳ הצליחה נא״, האט ער אויסגעבראכן מיט א ביטער געוויין... האט געזאגט איינער פון די קליינע מאמינים: אויב ס׳איז דא אַ גאט אף דער וועלט — דארף ער העלפן ר׳ יעקב׳ן, נאך אזא וואַרימע תפילה...

און באמת איז געשען אַ נס: אלע יאָרן האָט ר׳ יעקב געשפילט אין לאטעריע, אבער ער האט קיינמאל ניט געווונען. גראד איז דעם טאג יום טוב, ווען ר״י האט געדאווענט איז פארגעקומען דאָס ארויסציען דעם גורל פון דער לאטעריע און צו דעם גרויסען וואונדער האט ר׳ יעקב געווונען פופציק טויזענד זלאטעס! — — —

אלע האבן געזאגט אז אין דער זעלבער צייט וואס ר׳ יעקב האט געזאגט: „אנא ה׳ הצליחה נא״, האט ער זוכה געווען די פופציק טויזענד זלאטעס — — —

די תקופה פון חורבן

יצחק בערגלאס

די צווייטע וועלט מלחמה און דער אומקום

(איבערגעזעצט פון העברעאיש צוזאמען מיט אלוני פנחס).

פרייטיג דעם 1.9.1939 איז אויסגעבראכן די צווייטע וועלט מלחמה. שוין אין די לעצטע טעג פון חודש אוגוסט האט זיך געפילט אז עס גרייט זיך עפעס, און דער אנזאג אז די מלחמה האָט אויסגעבראכן זיינען געווען די באמבארדירונגען אין דער נאָהנטער און ווייטער סביבה. אין די ערשטע טעג איז אין שטעטל געווען שטיל. מען האט ניט געהאט קיין שום ידיעות וועגן דער לאגע. די באן באוועגונג איז באלד אין דער ערשטער וואך שוין ניט געווען רעגלמעסיג צוליב די באמבארדירונגען אדער צוליב סאבאטאז' פונ'ם שונא. אבער דאך האט דאס פאלק און אויך די יידן געגלויבט אז דאס פוילישע מיליטער איז קאַמפס פעהיג, זיי זיינען געווען זיכער אין די צוזאָגן פון דער רעגירונג, וואָס האָט אראָפגעשריען פון יעדן פלאקאט פון די קריגס אנלייהע — „מיר זיינען שטארק — פאראייניגט — גרייט" און אויך האט מען געגלויבט אז דאָס מיליטער וועט מיט אלע כוחות פארטיידיגן דעם „צ א פ" דאס הייסט, דער צענטראלער אינדוסטרי קרייז, די מיליטערישע אינדוסטרי וועלכע איז אריבער פון דער מערב גרענעץ אין צענטער פון לאנד ביי די טייכן ווייסלוק—סאן.

מאנטיק דעם 4.9 און אין זעלבן אוונט האט מען נאָך געזען אַ באוועגונג פון מיליטער אין דער ריכטונג פון דער סלאוואקישער גרענעץ אין דרום פון לאנד אבער אין דער זעלבער צייט האבן זיך שוין אנגעהויבן צו באווייזן די ערשטע פורן מיט פליטים וועלכע זיינען געקומען פון דער גרענעץ סביבה. דער שטראָם פון די פליטים האט זיך נאָך מער פארשטארקט מיטוואך און דאנערשטיק אין אָוונט און צומארגנס, פרייטיק 8.9 זיינען שוין די פליטים פון סטריזוב אויך צוגעשטאנען צום אלגעמיינעם שטראם. עס איז געווען אזוי ווי אַיין טייך וואָס נעמט אין זיך אריין די וואסערן פון קליינע טייכלע־ך, וועלכע פליסן שוין ווייטער מיטן אלגעמיינעם שטראָם. אבער טראָץ דעם אלגעמיינעם גרויסן שטראָם פון פליטים — עס זיינען דאמלסט אנטלאפן אַ סאך פאליאקן, אלע בעאמטע, פאליציאנטן און אנדערע, וואס דער רוב איז צוריקגעגאַנגען נאָכדעם ווען פוילן איז געפאלן — זיינען געווען צווישן זיי ווייניג יידן פון די שטעטלעך און אויך פון סטריזוב. בשעת דער ערשטער וועלט מלחמה האָבן די רוסן צוויי מאָל איינגענומען סטריזוב, און נאכדעם וואָס די יידן האָבן געליטן אין ערשטן מאל, און עס איז דאן געהרגעט געוואָרן אין נאהענטן שטעטל טשיטש אַ קרוב פון דער משפחה מאנדעל פון סטריזוב, זיינען דאן ווען די רוסן האבן זיך דאס צווייטע מאל דערנענטערט צו דער שטאָט, אנטלאפן פיל משפחות אָבער ניט קיין איינצעלנע.

פון איין זייט איז דאמלסט דער ריקצוג פון דער עסטרייך־אונגארישער ארמע געווען א לאנגזאמער און אין אָרדנונג, און עס זיינען אויך געשטאנען צו דער פארפיגונג פון די פליטים באנען מיט וועגעלעך, אבער איצט איז דער ריקצוג פון פוילישן מיליטער געווען אין איילעניש און אונארדנונג, די באנען זיינען געווען פאראליזירט צוליב באמבארדירונגען אדער סאבאטאז' אקטן פון די דייטשן און זייערע אַגענטן, אויך דערגרייכן אויטאס אָדער וועגעלעך איז געווען זייער שווער.

אַחוץ דעם האבן די מערהייט יידן פון שטאט און פון גאליציע בכלל, ניט געטראכט וועגן אנטלויפן. אפילו די וועלכע זיינען ביים ערשטן וועלטקריג אנטלאפן קיין עסטרייך—טשעכיע אָדער אונגארן, האָבן דאָס איצט ניט פרובירט צו מאכן און אויך די רייכע וועלכע האָבן מיט פיל געלד יאָ געקאָנט דערגרייכן, טראָץ אלע שוועריקייטן, אַ וועלכן עס איז טראנספארט געלעגנהייט. געקענט האבן די דייטשן נאָך דער עלטערער דור, נאך פון די צייטן ווען דייטשלאנד איז געווען אַ „פריינט", דער פארבינדעטער מיט עסטרייך, דעם בוך „מיין קאמפף" האט אין סטריזוב קיינער ניט געלייענט. די קלאנגען וועגן די רדיפות פוּן יידן אין דייטשלאנד, עסטרייך, טשעכיען האָבן ניט גענוג אויפגעציטערט די יידן אין שטעטלעך. די סטריזובער אנטלאפענע פון דייטשלאנד וועלכע האבן זיך צייטווייליק געהאט באזעצט אין שטאָט האָבן טאקע יאָ געווארנט פאר די היינטיגע דייטשן, אבער זיי אליין זיינען אויך געבליבן אויפן פלאץ. די יידן זיינען געווען גרייט צו ליידן — נאר אויף דעם האָבן זיי זיך גערעכט מצד די דייטשן — אבי ניט צו לעבן אַ וואנדער לעבן, נאך דערצו האָבן זיי אליין געזען ווי אזוי עס ליידן די טויזענטער פליטים וואס זיינען אדורך סטריזוב צוזאמען מיט זייערע משפחות. אזא טייוולאנישער געדאנק אז מען וועט הרגנען מענשן — מענער, פרויען און קינדער — איז קיינעם גארניט געקומען אין קאָפּ, עס זיינען נאָר ארומגעגאנגען ניט באשטעטיגטע

קלאנגען וועגן שיקן יונגע מענשן אין די לאגערן אויף צוואנגס ארבייט.

צוליב די אלע סיבות האבן פארלאזט די שטאט בלויז עטלעכע משפחות און אַ ביסל איינצעלנע מענער צופוס. צווישן זיי דער שטאָט רב, ראש הקהל און אַ פּאָר כלל טוער, אויך אַ פאר רייכערע מענשן, ווייל זיי האבן מורא געהאט מ׳זאל זיי ניט נעמען פאר ערובניקעס, און אַ טייל יונגע לייט. דער וועג פון די פליטים פון סטריזוב און פון אנדערע ערטער האט געפירט דורך דינוב — אַ שטאָט וואס איז געשטאנען אויף אַ שייד וועג פון וואנעט עס האָבן געפירט וועגן אין פארשידענע ריכטונגען. עס זיינען דאָרטן טאקע שטעקן געבליבן טויזנטער מענשן — פאמיליעס וועלכע האָבן ניט געהאט מיט וואָס ווייטער צו פארן און אַ סך פוסגייער, וועלכע האָבן ניט געהאט קיין כוח און קיין געדולד ווייטער צו גיין. אויך אנגעזעענע מענשן אין זייער ווין־ארט, וואס זיינען באלד אוועק בלויז מיט דער מיינונג צו קומען אויף אַ פלאץ וואו מען קען זיי ניט, אבער ניט ווייט פון זייער געבורטס שטאָט.

פון סטריזוב זיינען געבליבן שטעקן אַ גרופע מענשן אין דוביעצקא. איינער פון זיי, ר׳ יחזקאל, דער ייִנגערער איידים פון ר׳ לוי יוסף ווינד, איז דארט געהרגעט געווארן. ווען ער איז געגאנגען אין דער פרי מיט טלית און תפילין צום דאווענען, ווי ער איז געוווינט געוועזן, האט אים אַ נאצישער זעלנער דערשאסן. אין דינוב איז געבליבן מיין שוואגער ר׳ יצחק בערנשטיין מיט זיינע 3 קינדער, ווייל ער האָט ניט געוואלט ווייטער פאָרן אים שבת. נאָך דעם נצחון פון די דייטשן און ארייננדרינגען פון די רוסן אין מזרח פוילן, זיינען זיי אלע צוריק געקומען קיין סטריזוב און עס האבן זיך אנגעהויבן בעווייזן גרופעס פליטים — קלענערע ווי פריער, אבער אין דער פארקערטער ריכטונג.

איין קליינע צאל פון די וואס זיינען צוריק געגאנגען קיין סטריזוב האבן, דערהערנדיג פון די שרעקליכע מעשים פון די נאציס, באשלאסן צוווארטן אויף די רוסן, וועלכע האָבן געדאַרפט לויטן אפמאך מיט די דייטשן דערגיין ביז צום טייך סאן. אבער די מערהייט איז אַהיים געקומען קיין סטריזוב. מיט ר׳ דוד ליבערמאן וועלכער האָט פאַרלאָזן מיט זיינע קינדער די שטאָט, האָט אויפן וועג צריק פאסירט פאלגענדעס: ווען ער האָט געדאווענט מיט נאָך אנדערע פליטים אים יום כפור אין דער שטאָט דאבראמיל זיינען אויף זיי אנגעפאלן דייטשן, זיי געפייניגט און ארויס געשלעפט אנגעטאָן אין די טליתים אין וואלד אריין, דאָרט האָט מען זיי געשטעלט פארקערט מיט דעם פנים און הינטער זייערע פלייצעס געשאסן אין די לופט. טראָץ די צרות און דעם טויט שרעק וואס זיי האבן דאן איבערגעלעבט איז ער געקומען צוריק קיין סטריזוב און דארט איז ער געווען פון די ערשטע קרבנות, ווי מיר וועלן זען ווייטער.

עס איז דאמלסט נאָך ניט געוועזן די צייט פון אלגעמיינעם פלאנירטן הרגנען פון די יידן, אבער ווי די היטל־עריסטן זיינען אריין איז יידיש בלוט תיכף געווארן הפקר. מען האָט דאמלסט געהרגעט אין דער געגנט: אין פשעמישל מער ווי 600 יידן צווישן זיי ר׳ משה דויטש, דער זון פון ר׳ וואלף דויטש פון סטריזוב. די מענשן האט מען איינגעלאדן אין דער געסטאפו לויט אַ רשימה און פון דארט איז קיינער ניט ארויס לעבענדיג. אין דינוב זיינען געהרגעט געווארן 230 מענשן, צווישן זיי אַ סך פליטים וועלכע זיינען פארבליבן אין שטאָט. די ס.ס. זיינען געגאנגען פון הויז צו הויז ארויסנעמענדיג די מענער און זיי שפעטער געהרגעט. אין סענדישוב האָט מען אים ראש השנה ארויס גענומען 50 פון די דאוונערס אין שול און פון אנדערע פלעצער. די מענשן פלעגן זיי ארויספירן הינטערן שטאָט און דארט זיי אויסשיסן. אין סטריזוב אליין האט מען געהרגעט אים ראש השנה 5 מענשן פון פרישטיק, ווי עס ווערט שפעטער דערציילט. פרויען מיט קינדער האט מען נאָך דאמלסט ניט גערירט. אויך די צוריק געהענדע זיינען געוועזן די גאנצע צייט אין סכנה.

חוץ די דייטשן זיינען אנגעפאלן אויף גרופעס יידן, בפרט אויף איינצעלנע, די אוקראינער די אייביקע יידישע שונאים. עס זיינען געוועז פאלן וואס די איבערפאלענע יידן האבן געפונען שוץ צווישן דייטשען מיליטער אליין. איין שווערער פאל איז געוועזן אין דער געגנד פון לעסקו, דארט האבן אוקראינער אויסגעהרגעט א סך פון די צוריק פארנדע צווישן זיי דעם זון פון ר׳ אפרים קנעלער פון סטריזוב. נאר איין קליינער צאל פון די מענשן דארט האט זיך געראטעוועט, געפינענדיג שוץ ביי איין אבטיילונג פון אַ דייטשע פעלד־קיך. עס איז דאמלסט אויך געהרגעט געווארן הערש, דער זון פון ר׳ בנימין בוימעל פון סטריזוב. ער האט געארבייט ביז צום קריגס אויסברוך אין קראקע, און ווען די דייטשן האבן זיך דערנעהנטערט קיין קראקע, איז ער גלייך אוועק צו זיינע עלטערן קיין סטריזוב. אופן וועג דורכפארנדיג די שטעטל פרעצלוב ביי מיעלעץ, איז ער געוועז מיט אַ גרופע אַנדערע יידן אין בית המדרש, ווען די היטלעריסטישע זעלנער האָבן אנגעהויבן קלאפן אין טיר האָט ער געעפענט, און זיי האָבן אים אויפ׳ן אָרט געשאָסן.

די צאל פליטים אין גאליציע איז געוואקסן ווייל די דייטשן האָבן ארויסגעטריבן צו דער רוסישער זייט אלע יידן וואָס האָבן געלעבט אין די ערטער נאָהענט צו דער גרענעץ וואו די רוסן האבן געדארפט פארנעמען לויטן פלאן. אבער סטריזוב האט צו דעם ניט זוכה געוועז, ווייל זי איז געוועזן 40 קילומעטער ווייט פון סאן. צו די סטריזובער פליטים איז נאר צוגעשטאנען איין קליינע צאל זעלנער וואס זיינען געבליבן אין דער רוסישער זייט, נאכדעם ווי די פוילישע ארמיי איז זיך פאנאנדער געפאלן. דער גרעסטער צאַל האָט זיך קאנצענטרירט אין לעמבערג און דארט האבן זיי געזוכט הילף ביי די שטאָטישע. דארט האָט זיי אַ סך געהאלפן די משפחה שיף, ריישער צירינג סוחרים, וועלכע

האבן געהאט אַ הויז אין לעמבערג, און ר׳ שלום וואלאך פון טשיץ׳, אַ געטראנק פאבריקאַנט, איידער די רוסן האבן קאנפיסקירט די פארמעגנס. זיי האָבן זיך אויך בעגעגנט אין געשעפט פון יוסף ווייגבערג, און אויך אין אנדערע הייזער פון סטריזובער וועלכע האָבן געוווינט אין לעמבערג ובפרט אין דער דירה פון ר׳ פישל גולדבערג, אליין אנ׳אנטלאַפענער מיט זיין משפחה פון סטריזוב, וואס האט דארט געהאט אַ גרויסע דירה. אלע סטריזובער האבן דארט געפונען הילף און ספעציעל האָט זיי מקרב געווען זיין פרוי פייגע, וועלכע האט, אויך אין סטריזוב געשטיצט ארעמע לייט, וועלכע פלעגן קומען מיט וועגעלעך, זיי ארייגשטעלן אויף שבת אין הויף און די פערד אין די שטאלן אריין.

אין משך פון 9 חדשים זיינען די פליטים געווען אין לעמבערג און אין דער סביבה, ביז יוני 1940 ווען מען האט אלעמען ארויסגעטריבן טייל אין צוואנגס לאגערן, טייל אין פארשיקונגס ערטער. דאס איז געווען נאכדעם ווי דער גרעסטער טייל פליטים האָט דעקלארירט אז זיי ווילן בעסער אַהיים פארן איידער ווערן סאוויעטישע בירגער און באקומען סאוויעטישע פעסער. אין דער צייט זיינען אַ סך אהיים געפארן אויף אונלעגאלן וועג. די ידיעות וואס זיינען דאן געקומען פון סטריזוב זיינען ניט געווען קיין שלעכטע, יעדער האט דארט געהאט א משפחה וואס האט געבענקט נאָך איר, און אַ חוץ דעם האבן א סך ניט געקענט זיך צוגעוויינען צום סאוויעטישן לעבנסשטייגער. דאס זיינען אויך געווען די סיבות וואס פיל וועלכע זיינען דאן ניט צוריק געפארן האבן דערקלערט אז זיי ווילן דאס מאכן אויפן אפיציעלן וועג און צוליב דעם זיינען זיי געראטעוועט געווארן ווייל מען האט זיי פערשיקט אויף אַזעלכע פלעצער וואו די נאציס האבן זיי ניט דערגרייכט. אלע צוריק געקומענע איז געלונגען אריבער צו גיין די גרענעץ און אהיים צו קומען בשלום, אחוץ איין שרעקליכער אומגליק־ספאל פון דער פרוי. וויטא פופער, די טאָכטער פון ר׳ אליעזר לאס, וואס מען האט זי צוזאמען מיטן מאן פערטריבן פון דינוב — נאכן מאסן מארד — אויף דער רוסישער זייט. ווען זי איז איינמאל צוריק קומענדיג פון אַ באזוך ביי אירע עלטערן אין סטריזוב אדורך די גרענעץ, איז זי דורך די וואָך דערשאָסן געוואָרן — צו די רוסן אדער די דייטשן האבן דאס געמאכט איז ביז היינט ניט באקאנט — נאך א מסירה פון א קריסט.

די סטריזובער האבן אויך פרובירט אריבער די גרענעץ אויף אַ לעגאלן וועג מיט אנ׳ערלויבעניש פון די קאמיסיע פארן באפעלקערונגס אויסטויש, וואס האט פונקציאנירט אין פשעמישל, צו זייער גליק איז דאס זיי ניט געלונגען. מיט אזא ערלויבניש זיינען אַ סך יידן אריבער צוריק צו די דייטשן ניט אויסגעבנדיג זיך אלס יידן. די אומגליקלאכע וואס האבן זיך געפרייט ווען זיי האבן אַזא ערלויבניש באקומען האבן ליידער ניט געוואוסט אז זיי גייען צום טויט.

די קאמיסיע האט זיך דערנאך איבער געטראגן קיין לעמבערג און דארט ארויסגעגעבן ערלויבנישן צוריק צו קומען קיין פוילן פאר פאליאקן און אויך איינצלנע יידן, וואס זייערע משפחות האבן זיי פארזארגט באשטעטיגונגען פון די אָרטיגע דייטשע מאכט, אז זייער צוריק קומען איז נויטיג פאר דער ווירטשאפט.

צענדליגער טויזנטער פליטים אין לעמבערג און אין גאליציע וואס האבן דערקלערט אז זיי ווילן צוריק פארן האבן אויף דעם געווארט מיט אונגעדולד און זיינען אויך געווען זיכער אז די קאמיסיע ארבעט פאר זייער צוריק קומען. אין דער שטרעבונג אז דאס צוריק פארן זאל זיין מיט אַ סדר, האבן זיי זיך ארגאניזירט אין גרויסע גרופן מיט א צענטראלע אָנפירערשאפט. זיי האבן אין דער ארגאניזירונג ארייגעלייגט פיל ארבעט, אבער צו זייער גליק האט מען זיי ניט געלאָזט צוריק אַהיים.

ווי עס איז שוין דערמאנט געווארן האָט מען פארנומען אין יוני 1940 אלע איינצלנע פליטים וואס האבן דערקלערט אז זיי ווילן צוריק פארן, און מען האט זיי פארשיקט אין צאוונגס לאגערן וואס זיינען געווען אין פארשידענע טיילן פון רוסלאנד, און די משפחות האט מען פארשיקט מיט לאסט וואגאנען אין ווייטע געגנטן, על פי רוב אין סיביר און אין ווייטן צפון. פון די סטריזובער פליטים משפחות בין נאר איך און מיין משפחה פאַרשיקט געוואָרן ווייל די פאמיליע גאלדבערג און ד״ר פרענקעל האבן באַקומען סאוויעטישע פעסער. אויך ד״ר צ׳וואל, דער איינציגער יידישער דאקטאָר אין סטריזוב וואס איז אנטלאָפן אליין, און האָט דערנאָך אריבער גענומען זיין משפחה אויף די רוסישע זייט בשעת׳ן באפעלקערונג אויסטויש, איז געבליבן אויפן פלאץ, און איז געוויס געהרגעט געוואָרן צוזאמען מיט די יידן אויפן ארט וואו ער האָט זיך באַזעצט. אויך זיינען געבליבן אויפן פלאץ פיל יחידים צוזאמען מיטן רב ר׳ קלמן, אדער זיי האבן גענומען סאוויעטישע פאספארטן אדער זיי האָבן זיך ארויסגעדרייט פון דער פארשיקונג און דערנאָך באקומען די פעסער און זיינען געבליבן אין לעמבערג אדער אין דער געגענד. ווען די דייטשן האָבן אין 1941 איינגענומען לעמבערג זיינען כמעט אלע פליטים צוריק אוועק אהיים צו זייערע פאמיליעס און דאָרט איז געווען זייער גורל גלייך ווי פון אלע יידן. פון דער פאמיליע גאלדבערג זיינען פארבליבן נאר 2 זין אלעזר וועלכער איז אריין אין רוסישן מיליטער, און מנחם, וועלכער האָט ביים קריגס אויסברוך געלערנט אין איטאליע, איז אַריין אין דער אונטערגרונד באוועגונג פון די אנטינאציס. ד״ר פרענקעל, אהיים קומענדיק אמאל פון דער ארבעט האט ניט מער געטראפן זיין פרוי מיט די צוויי טעכטער, ווייל די היטלעריסטן האָבן זיי אין זיין אפוועזנהייט פארשיקט, און זיי זיינען מער ניט צוריק געקומען. ער אליין איז געבליבן לעבן אויף ארישע פאפירן אין קראקע אלס דאָקטאָר וואצלאוו וויעז׳ביאנסקי, און נאָך דער מלחמה איז ער געווען דער אדוואקאט פון די סטריזובער

וועלכע זיינען צוריק געקומען פון רוסלאנד קיין פוילן.

די סטריזובער אין רוסלאנד האבן געליטן כל מיני צרות, ארעסטן, צוואנגס ארבעט, הונגער, קראנקהייטן און עפידעמיעס. פיל זיינען אויסגעשטאָרבן און דארט באגראבן געווארן. צווישן זיי ר׳ נפתלי האלבערשטאם דער איידעם פון סטריזובער רב ר׳ אלתר זאב, וואס איז געוועזן דער ארגאניזאטאָר און פארזיצנדער פון דער אגודה „שלומי אמוני ישראל״ אין שטאָט. אויך דעם רב׳ס אייניקל ר׳ מנשה פרענקל פון סענדישוב וואס האט זיך אליין פארפייניגט אין צוואנגס לאגער ניט וועלנדיג עסן קיין טרפות, און פסח האָט ער געלעבט פון אפאר שטיקלעך צוקער וואס ער האט אבגעשפאָרט פון זיין צוטיילונג אדער וואָס אנדערע האָבן אים געשיינקט, אבי ניט צו עסן קיין חמץ, ביז ער האט ניט מער אויסגעהאלטן און געשטאָרבן אין לאגער. ר׳ גרשון האלעס דער למדן און זיין קוזין ר׳ יוסף קנעללער זיינען געשטארבן בעת דער עפידעמיע אין איינע פון די דרום אסיאטישע רעפובליקן פון סאוויעטישער רוסלאנד, שוין נאכן באפרייען די ארעסטירטע אלס פועל יוצא פון דעם אפמאך סטאלין — שיקארסקי. ר׳ יוסף קנעללער האָט געהיט אַ גאנצע צייט זיין גאלדענעם זייגער וואס ער האט באקומען בשעת ער איז אַ חתן געוואָרן, ווי געוויינליך אין גאליציע, האפנדיג אז דער זייגער וועט אים ראטעווען אין אַ עת צרה, און צום סוף איז דער זייגער פאריתומט געוואָרן. ר׳ אהרן טויב וואס איז צום צווייטן מאל ארעסטירט געווארן שוין נאך דער באפרייאונג ווייל ער האט ניט געוואלט נעמען קיין סאוויעטישן פאס וואס מען האט דאמלסט געצווונגען אלע פוילישע בירגער אנצונעמען. ער האט מורא געהאט אז צוליב דעם פאס וועט ער ניט קענען אהיים פארן צו די פרוי און קינדער, איז ער אויך געשטארבן אין לאגער פון אויסמאטערונג. ר׳ מרדכי ווייטמאן איז געשטארבן אין סאמארקאנד. איינע פון די טעכטער פון ר׳ אלתר יעקב ווייכסלבוים איז געשטארבן פאר הונגער צוזאמען מיט איר מאן אין דער שטאט דזאמבול. אנדערע סטריזובער וואס האבן דאָרט געוווינט האבן זיך דערפון דערוואוסט ווען עס איז שוין ניט געוועז מעגלעך צו העלפן. צוויי זין פון ר׳ פייבל הויבן זיינען געשטארבן פאר הונגער אין אַ פארווארפענעם קאלחאז. דער יונגער שמואל צוויבל, אַ אייניקל פון דער משפחה גערטנער וואס איז געקומען קיין סטריזוב ווען די דייטשן האבן ארויסגעטריבן פוילישע יידן פון דייטשלאנד, איז באלדביים קריגס אויסברוך אוועק קיין מזרח, נאכן באפרייאונג איז ער אָנגעקומען ערגעץ אין א סאָווחאז אין קאזאקסטאן און דארט איז ער געשטאָרבן איינזאם און פארלאָזט. ערגעץ אין רוסלאַנד איז געשטאָרבן ליפצ׳ה גלייכער, די טאָכטער פון ר׳ זישא הירשפעלד פון לוטצ׳א מיט אין מאן זישא און נאך פיל אנדערע האָט געטראפן דער זעלבער גורל.

דער גרעסטער טייל פארשיקטע סטריזובער יידן איז צוריק געקומען אין די יארן 1945—1946, אַ טייל האָבן אויס־

געוואַנדערט אין פארשידענע לענדער, דער עיקר אמעריקע, די מערהייט איז אוועק קיין ישראל און זיך דאָ באזעצט.

נאר איינער פון די צוריקגעקומענע האט ניט זוכה געוועזן עולה צו זיין, דאס איז נפתלי רוט — ביז צו דער מלחמה איין אקטיווער אין ציוניסטישער יוגענדארגאניזאציע. זיין געזונד איז אונטערגעריסן געוואָרן צוליב דעם קלימאט און דעם לעבן אין רוסלאנד, אויך פון די שווועריקייטן פון צוריק פארן אין לאסט וואגאנען. אין פוילן איז ער אריין אין אַ סאנאַטאריום און דאָרט איז ער געשטאָרבן, נאך איין גליקלאכן טאָג וואס האבן אים פערשאפט מיט זייער באזוך צוויי קרובים פון סטריזוב.

קיין סטריזוב זיינען די דייטשן אריין זונטיק דעם 10 סעפטעמבער 1939. די ארטיגע יידן וואס האבן מורא געהאט פאר דעם ווי פאר יעדער אונבאקאנטער זאך, האבן דאָך געהאָפט אז זייער לעבן וועט זיך איינאָרדנען אזוי ווי ביי דער ערשטער וועלט מלחמה, ווען די רוסן האבן איינגענומען די שטאָט צום ערשטן און צום צווייטן מאל. זיי האָבן זיך איבערצייגט אז זייער פחד איז געוועזן בארעכטיגט און זייער האפנונג אַ פאלשע.

אזוי ווי די היטלער־זעלנער זיינען אריין קיין סטריזוב האבן זיי באלד אנגעהויבן צו פייניגן די יידן. זיי פלעגן שלאגן, אויסרייסן בארד און פיאות, און זייער גאנצע ווילדע אויפפירונג האט אבגעווארפן אַ טויט שרעק. זיי האבן גערויבט יידישע געשעפטן צונעמענדיג יעדער ווערט זאך.

די מאכט האָט זיך געפונען אין אנהויב אין די הענט פון מיליטער. די קאמאנדאטור האָט זיך געפונען אין שלאָס פון דער פאמיליע וואלקאוויצקי און אַ סך אבטיילונגען זיינען געוועזן אין פריוואטע הייזער, אויך אין יידישע ווי ביי ר׳ מיכל שיץ און ר׳ שמואל פייט.

ביז ראש השנה האט זיך אַ ביסל בארוהיגט און דאָך האָבן יידן ניט געדאוונט אין די עפנטליכע שולן נאר באהאלטענער הייט אין די קעלערס און אויף בוידימער, ווי אין דער צייט פון דער שפאנישער אינקוויזיציע.

דעם צווייטן טאָג ראש השנה איז פארגעקומען אַ שרעקליכער פאל וואס האט קלאר געוויזן די יידן אז זייער לעבן איז הפקר און זיי זיינען אפהענגיק פון יעדן קלענסטן נאצישן סאלדאַט. די דייטשן האבן דאן געבראכט אין אַ לאסט אויטא פינף יידן פון דער שטאָט פריסטיק וואס זיי האבן זיי ארויסגענומען פון בית המדרש נאך איינגעהילט אין די טליתים, און זיי דערשאסן אין דעם לענטאווניער וואלד, דארט וואו יידן פלעגן שפאצירן שבת און יום טוב. צווישן די דערשאָסענע איז געוועזן איינער פון דער משפחה פוטערבייטל, איינער דער זון פון ר׳ יהושע צאנגער — ער אליין איז אנטלאפן פון פריסטיק, איז שטעקן געבליבן אין דינוב און איז געוועזן צווישן די 230 געשאָסענע פון דינוב — איינער פון די משפחה קראכער, אייגנטימער פון דער שטיינ־

האקעריי אין דארף טשעשימא. זיי זיינען באַגראָבן געוואָרן אויפן פּלאַץ, און ערשט דערנאָך נאָך פיל באַמיהונגען פון די סטריזשובער יידן און ספּעציעל פון ר׳ מיכל שיץ, האָט מען זיי געבראַכט צו קבר ישראל.

כדי די יידן זאָלן אויף קיין איין מינוט ניט פאַרגעסן אין וואָס פאַר אַ צייטן זיי לעבן איז געקומען אַ צווייטער פאַל ערב יום כיפור, וואָס צום גליק האָט ער זיך געענדיקט אָן טראַגישע פאָלגן. אויסניצנדיק די צייטווייליגע באַרוהיגונג זיינען אַ ביסל יידן געגאַנגען אין מקווה אַריין לכבוד דעם הייליקן טאָג. אין דער זעלבער צייט איז אָנגעקומען אין שטאָט אַריין אַ אויטאָ פול מיט סאָלדאַטן וועלכע האָבן געוואָלט זיך אַ ביסל אונטערהאַלטן אויפן חשבון פון די יידן. זיי האָבן באַמערקט די יידן גייענדיק אין באָד אַריין, אָדער עמיצער האָט זיי אָנגעוויזן אויף זיי, זיינען זיי באַפאַלן די באָד. אַ סך יידן זיינען האַלב נאַקעט אַנטלאָפן און זיך באַהאַלטן אין דער סביבה, פיל זיינען געכאַפּט געוואָרן דורך די דייטשן, וועלכע האָבן זיי געבראַכט אויפן שטאָטמאַרק. ערשט נאָך דעם ווי יידישע מיידלעך האָבן זיך געבעטן ביי די זעלנער האָט מען זיי באַפרייט.

עס זיינען געקומען טעג פול מיט פּחד און זאָרג, אַנשטאָט די מיליטערישע קאָמאַנדאַנטור איז געקומען אַ ציווילע מאַכט, און די צרות האָבן אָנגענומען אַן אַנדער פאָרם. אַנשטאָט ווילדע רדיפות זיינען געקומען איינס נאָכן אַנדערן „געזעצליכע" רדיפות וואָס האָבן די יידן דערדריקט ביז גאָר.

דער דייטשער קאָמאַנדאַנט קעלער איז ניט געווען קיין ספּעציעל שלעכטער מענש, ער האָט אפשר צו די באַפעלן וואָס ער האָט אַליין באַקומען פון די העכערע מאַכט אָרגאַנען גאָרניט צוגעגעבן זיין אייגנס, אָבער דאָס איז אויך שוין גענוג געווען צו פאַרביטערן דאָס לעבן פון די יידן.

באַלד ווי עס איז איינגעפירט געוואָרן די ציווילע מאַכט האָט מען באַשטימט אַזוי ווי אומעטום אַ יודנראַט פון 8—10 חברים, וועלכע זיינען די פאַרבינדונגס־מענער צווישן די יידן מיט דער מאַכט. אַלס פאָרזיצנדער האָט מען באַשטימט ר׳ אברהם בראַוו, אַ ציוניסטישער טוער. די חברים זיינען געווען ר׳ יעקב רוזן, ר׳ אהרן דויטש, ביידע שטעטישע טוער — מיטגלידער פון לעצטנס אויסגעוויילטן וועד הקהילה, ר׳ אלימלך וואַלדמאַן פון „מזרחי", שינאַגל פון גאָרליץ, אַ שוואָגער פון דעם סטריזשובער אַדוואָקאַט ד״ר סאַמועלי — ער איז געקומען פון גאָרליץ קיין סטריזשוב ווי עס האָבן דאָמאָלסט פיל איינוווינער געביטן זייערע וווינערטער, פאַרנדיק אין שטעט וואו מען האָט זיי ניט געקענט — און נאָך אַנדערע. מען האָט אויך צובאַשטימט צום יודנראַט צוויי אַרויסגעטריבענע פון קאַליש וואָס האָבן געוווינט אין סטריזשוב.

דער יודנראַט האָט זיך די גאַנצע צייט אויפגעפירט מיט יושר און ערנטליכקייט. ער האָט שטענדיק געהאָלפן דער יידישער באַפעלקערונג, און זיך באַמיט ווי ווייט מעגליך פאַרלייכטערן די נאַצישע גזירות אויף יידן.

ר׳ יעקב רוזן איז געהרגעט געוואָרן נאָך אין סטריזשוב. ר׳ אהרן דויטש איז געשיקט געוואָרן אין פאַרניכטונגס לאַגער צוזאַמען מיט זיין משפחה פון ריישער געטאָ. ר׳ אלימלך וואַלדמאַן איז געווען איינער פון די אַקטיוויסטע טוער, ער האָט שטענדיק געפירט אונטערהאַנדלונגען מיט די דייטשן, נאָך אין ריישער געטאָ האָט ער זיך באַמיט לטובת זיינע ברידער. ער, ווי דער רוב יידן, האָט אויך געגלויבט אַז דורך שתדלנות קען מען מבטל מאַכן די גזירות. ווען די נאַציס האָבן געשיקט זיין פרוי מיט די קינדער אין פאַרניכטונגס לאַגער האָבן זיי אים געוואָלט נאָך איבערלאָזן אין ריישער געטאָ, אָבער אַזוי ווי פיל אַנדערע, האָט ער ניט געוואָלט בלייבן און איז מיט זיי אַוועק זיין לעצטן וועג. ר׳ אברהם בראַוו און שינאַגל זיינען געווען אַקטיוו אין יודנראַט אויך אין ריישער געטאָ און ביז צום אַרויסשיקן די לעצטע סטריזשובער אין פאַרניכטונס לאַגערן זיינען זיי נאָך דאָרט געווען. זיי זיינען געווען פון די לעצטע צום פאַרניכטן.

איינע פון די ערשטע גזירות איז געווען דער פאַרבאָט צו פאָרן מיט דער באַן, און שפּעטער האָט מען בכלל ניט געטאָרט פאַרלאָזן די שטאָט. כדי אַרויסצופאָרן פון שטאָט האָט מען געדאַרפט אַ ספּעציעלע דערלויבניש פון דער אָרטיגער מאַכט און אין די „גוטע" צייטן, איז ניט געווען שווער פון קאָמאַנדאַנט קעללער דאָס צו באַקומען. אָבער צו פאָרן מיט דער באַן האָט מען שוין געמוזט האָבן אַ דערלויבניש פון דער קרייז קאָמאַנדאַנטור פון ריישע, און דאָס האָט מען נאָר געקאָנט באַקומען דורך דער פאַרמיטלונג פון יודנראַט. אַזאַ דערלויבניש האָט געהאַט יצחק לייב רוזן, ער איז געווען דער איינציקער אָפיציעלער פראַכטער אין שטאָט. ער פלעגט אויך קענען אַריין קומען אין ריישער געטאָ וואָס איז געגרינדעט געוואָרן נאָך פריער, אין די צייטן ווען סטריזשובער יידן זיינען נאָך געזעסן אין זייערע אייגענע הייזער, אָבער אין אַלגעמיין זיינען יידן געפאָרן נאָר ווען מען האָט געמוזט, ווייל יעדע נסיעה איז געווען פאַרבונדן מיט סכנת נפשות.

די צווייטע גזירה איז געווען צוואַנגס אַרבעט. יידן און אויך אַ געוויסע צאָל פּאָליאַקן האָט מען געצוווּנגען צו אַרבעטן. יעדער איינער אַ פּאָר טעג אין וואָך. טיילמאָל האָט מען גענומען אויך פרויען צו דער אַרבעט. די יידישע אַרבעטער האָט געשיקט דער יודנראַט. אין סטריזשוב זיינען געווען צוויי דייטשע אונטערנעמונגען, די מיליטערישע „האָך און טיעפבוי — טאָט" און איין פּריוואַטע אונטערנעמונג „קירכהוף". ביידע האָבן געגעבן די אַרבייטער עסן און אויך אַ געוויסן לוין, און צוליב דעם זיינען יידן אָן פּרנסה אַליין געגאַנגען דאָרט אַרבעטן. „טאָט" האָט זיך בעסער באַצויגן צו די יידן ווי „קירכהוף", דאָרט פלעגט מען שלאָגן און פייניקן די יידן. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע ביים בויען וועגן, טונעלן, שטיין האַקעריי און לאָדן לאַסט וואַגאָנעס.

ס׳איז אויך געווען באַזונדערע אַרבייט ספּעציעל צו

באליידיגן און דערנידריגן יידן. זיי האבן געמוזט אויסרייסן מצבות פון אלטן בית הקברות און זיי באגראבן אין דער ערד כדי צוגרייטן דעם באדן אויף אַ שטאָטישן גארטן. אין די אנדערע 3 בתי הקברות האט מען די מצבות ארויס געריסן ערשט נאכ׳ן פארטרייבן די יידן. מיט די בעסערע, פון לעצטן בית הקברות האָט מען אויסגעפלאסטערט דעם שטאָט פלאץ. וואס מען האָט געמאַכט פון די אנדערע — ווייסן מיר ניט.

די ערגסטע ארבעט איז ניט געווען די אויבן דערמאנטע, וועלכע זיינען געווען נוצליך פאר דער דייטשער קריגס ווירטשאפט נאר פארקערט, די אזוי גערופענע לייכטע ארבעט, וואס מען האט איבערהויפט ניט באדארפט, נאר מען האט דורך זיי געוואלט דערנידעריגן דעם כבוד פון דעם יידן — ווי קערן די גאסן, אויספירן פארשידענע נידריגע ארבעט אין די דירות פון די היטלעריסטישע סאָלדאטן און בעאמטע. מען האט געכאפט יידן, מענער און פרויען, מערסטנס שבת און יום טוב און דאביי האט מען פון זיי חוזק געמאכט, געשניטן בערד און פיאות און זיי באליידיגט ווי עס איז נאר מעגלעך געווען. אַ חוץ סטריזובער האט מען באשעפטיגט ביי די ארבעטן אומגעפער 1000 יונגע יידישע ארבעטער פון ווארשע, ראדאם און קאליש, וועלכע מען האט ארגאניזירט אין ארבעטס גרופן מיט יידישע אנפירער, באגלייט דורך יידישע פאליציאנטן. זיי האבן געוווינט אין הילצערנע בוראקן אויסערן שטאָט, אין צייטווייליגע ארבעטס לאגערן וואס זיינען געווען אויפן גאנצען וועג פון סטריזוב ביז פריסטיק. די סטריזובער יידן איז געווען פארבאטן זיך צוזאמען קומען מיט זיי.

איינער פון די פייניגער פון די יידן איז געווען פון אנפאנג דער געוועזענער קריסטליכער בעדינער פון בית־המדרש, סיבירצא — אַ אוקראינער אַ פעטליורציק, וועלכער איז צוזאמען מיט אנדערע בעת דער רוסישער רעוואלוציע אנטלאפן קיין פוילן. ער האט זיך באזעצט אין סטריזוב, און די יידן מיט זייער איבערטריבענער טאלעראנץ, האבן אים פארזארגט מיט ארבעט און געגעבן אים אַ הייזל צום וווינען ביים בית המדרש. איצט איז געקומען זיין צייט אפצוצאלן פאר די טובה, און ער האט די יידן אנגעטאָן צרות וויפיל ער האָט נאר געקענט. אבער מיט דער צייט האט ער פארלארן דעם חן אין די אויגן פון די דייטשן, און ווען ער האט אַ מאָל געמסרט אויף איינעם אַ פאליאק, אז ער האט זיך שלעכט אויסגעדריקט אויף די דייטשן, האט יענער ווידער געזאגט אז דווקא ער האט דאס גערעט שלעכטס אויף זיי. לויט דעם יושר פון די נאציס האבן זייביידן אוועק געשיקט אין לאגער — זיי זיינען געווען פון די געציילטע קריסטן וואס מען האט פארשיקט — פון דארט זיינען זיי שוין מער אין שטאָט ניט צוריק געקומען.

אין שטאָט אריין האט מען געבראכט יידן פון קאליש וואס איז געווארן צוגענומען צום דייטשן רייך. דער יודנראט האט געזארגט פאר זיי דירות, אין אנפאנג צייטווייליג אין די בתי מדרשים, דערנאך אין די געשעפטן וואס די בעלי בתים האבן ניט געפירט, און אויך צוזאמען מיט שטעטישע יידן אין זייערע דירות. די יידן האבן זיי געשטיצט אַ טייל האט געארבעט אין דייטשע אונטערנעמונגען און פלעגן אויך באקומען צוגעטיילט עסן אויף ביליגע פרייזן. ס׳פארשטייט זיך אז זיי האבן געהאט אויסצושטיין אלע צרות גלייך מיט די סטריזובער יידן.

ביז צום ארויסשיקן די יידן אין געטא האט מען ווייניג יונגע לייט געכאפט צו צוואנגס ארבעטן, אבער פון צייט צו צייט פלעגן פארקומען אזעלכע „אַקציעס". בשעת איינער פון זיי איז געכאפט געווארן אין טארנוב יצחק לייב רוזן, נאר אזוי ווי ער האט געוויזן זיין ספעציעלן ערלויבניש ארומצופארן, און א חוץ דעם האָט ער געהאט צו באַווייזן אַ צייגניש פון אַ דייטשער פירמע פון סאָניק, באשטעטיגט דורך דעם גענעראל גאווערנעמענט, אז ער איז דער אויפקויפער פון פרוכטן פאר דעם מיליטער, האט מען אים באפרייט.

דער גרעסטער צאָל ארבעטער איז דאן געשיקט געווארן אין לאגער פון פוסטקוב אדער ביעשאדקא אין מערב גאליציע.

די יידן מיט זייער שטארקן לעבנס ווילן האבן זיך מיט דער צייט צוגעפאסט צו דער לאגע און טראָץ אלע גזירות און רדיפות, האבן זיי זיך באמיט צו געפונען נייע פרנסה־קוואלן. אַ סך געשעפטן זיינען געווען צורויבט און אָן בעלי בתים, אבער די געבליבענע האָבן זיך באמיט צו פארקויפן די סחורות וואס עס איז זיי געלונגען צו באהאלטן, אדער זיי האבן געבראכט פרישע סחורות. דאס ברייננגען איז געווען פארבונדן מיט סכנות נפשות. די בעלי מלאכה פון שטעטל האבן אויך געארבעט ביסלאכווייז. די פרנסה איז אנגעקומען זייער שווער. אַ סך האבן אויספארקויפט שטוב זאכן אדער געביטן זיי פאר עסן, וואס פויערים פלעגן ברייננגען אין שטאָט אריין ווייל יידן האָבן ניט געטאָרט גיין אין דאָרף אריין.

אויך די מצות צדקה וואס איז אנגעווארצלט ביי יעדן ייד, האָט זיך ארויסגעוויזן אין די שווערע צייטן. ווער עס האָט נאר געקענט האט געהאלפן אַ צווייטן, אבער דאס האָט געמוזט זיין בעהאלטן און ניט ארגאניזירטערהייט, ווייל יעדע ארגאניזאציע אַ חוץ דעם יודנראט איז געוועזן פארבאטן, און פאר יעדן איבערשרייטן די נאצישע געזעצן איז געוועזן נאָר איין שטראף — טויט שטראָף.

יידישע מוסרים זיינען אין שטאט ניט געוועזן. עס זיינען געווען צוויי יידישע פאליציאנטן וואָס האָבן געהאָלפן די דייטשן דורכצופירן די געזעצן און עס פארשטייט זיך אז די יידן פון סטריזוב האָבן זיי אויסגעמיטן ווי ווייט מעגלעך. אויף איינעם פון זיי האָט מען דערציילט אז ער פלעגט אַ דאנק זיין פאסטן ארויספרעסן געלד ביי פערשידענע מענשן. טראָץ דעם זיינען זיי געווען ווייט פון צו זיין ענלעך צו די יידישע „קאפוס", וועלכע זיינען געווען טרויעריג בעקאנט פון אנדערע געטאס. צום סוף

האט מען זיי אליין אויך געשיקט צוזאמען מיט אלע אנדערע אין ריישער געטא, וואו זיי זיינען אומגעקומען.

זיי האָבן געהאט אַ פּאָר העלפערס וואָס דער יודנראט אדער די דייטשן אליין האָבן באשטימט, איינער פון זיי אפילו פון אַ מיוחסדיקער משפּחה אין סטריזוב — אבער זיי זיינען נאר געווען פשוטע העלפער וואס האבן אויסגעפירט די באפעלן פון די העכערע פון זיי.

די יידן האבן זיך אזוי געהאט צוגעפאסט צו די צרות אז אויב ס׳איז געווען אַ לענגערע צייט שטיל אָן נייע גזירות פלעגן זיי טרייבן צו זייערע משפחות וועלכע זיינען געבליבן אויף דער רוסישער זייט, אז זיי זאָלן אַ היים קומען.

ווי איך האב שוין איינמאל געשריבן האבן די פון דער רוסישער זייט שטארק געבענקט אַ היים און א סך פון זיי האבן זיך בשום אופן ניט געקענט צופאסן צום רוסישן רעזשים, פלעגן זיי אויף אַ אונלעגאלן וועג צוריק קומען. אבער אויך אין די אזוי גערופענע „רוהיגע צייטן״ פלעגן פארקומען פאלן וואס האבן ניט געלאזט די יידן פארגעסן אין וואס פאר אַ לאגע זיי געפינען זיך. דאָס ערגסטע איז געווען דאס הרגענען יידן פאר דער קלענסטער עבירה געגן די נאצישע אונטערדריקונגס געזעצן.

טראָץ דעם האבן די יידן נאך אלץ געהאפט אז די צרות וועלן זיך דאָך אמאָל ענדיגן. יעדער פאל פון הרגענען האָט אויפגערודערט די יידן, אַבער מען האָט זיך איינגערעדט אז דאָס איז איין איינצעלנער פאל דורך וועלכע ס׳איז סיבות, אבער די וואס וועלן זיין פארזיכטיק וועלן ווי עס איז איבערלעבן די שווערע צייטן. אפילו ווען מען האט שוין געשיקט די יידן אין געטא, האבן זיי געזען אין דעם נאָך איין שווערע צרה, וואָס מאכט נאך שווערער דאָס לעבן ביז צו דער גרענעץ פון קענען אויסהאלטן, אבער קיינעם איז אפילו אויפן געדאנק ניט געקומען די מעגליכקייט מ׳זאל אויסהרגנען אלע יידן, וואס איז שוין דאמלסט באשלאסן געווארן אין די נאצישע רעגירנדע קרייזן.

דער ערשטער פאל פון הרגענען אַ ייד האט פאסירט נאך אין 1940. דער דייטשער קאמאנדאנט וואס האט פארטראטן קעללערן, וועלכער איז געווען אויף אורלויב, האט באגעגנט ר דוד ליבערמאן אויף דעם גאדאווער בריק, האט ער אים באפוילן צו קומען אין די קאמאנדאנטור. מען דערציילט אז ווארשיינלאך האט ר׳ דוד געוואלט קומען צו פיליפאוויטשן, דער גוטבאזיצער פון גאדאווא, וואס פלעגט מיט אים אמאל האנדלען, כדי צו באקומען אַ ביסל לעבנסמיטל פאר דער פאמיליע. ער האט זיך געשלאגן מיט דער דעה צו זאל ער גיין אדער ניט צום קאמאנדאנט. צום סוף האט ער איינגעזען אז ער האט ניט קיין ברירה, איז ער יא געגאנגען און שוין מער ניט צוריק געקומען. די היטלעריסטן האָבן אים ארויסגענומען פון קאמאנדאנטור וואָס איז דאַן געווען אין הויז פון נאטאר באנסקי, אוועק געפירט אין פעלד, און גייענדיג אויפן וועג האבן זיי אים דערשאסן מיט א קויל אין קאָפּ פון הינטן. זיין קערפּער האָט מען דערנאָך איבער־געגעבן די פאמיליע וואס האט אים געבראכט צו קבר ישראל.

די רדיפות האבן זיך פארשטארקט נאך מער נאכדעם ווי אמעריקע איז צוגעשטאנען צום קריג. ערב פסח 1941 האט מען ארויס גענומען פון ריישער תפיסה 18 יידן אמעריקאנער בירגער, צווישן זיי משה רוזן פון סטריזוב, (זיינע דריי ברידער זיינער געבליבן לעבן) און מען האט זיי אלע געשאסן אויף דעם יידישן בית הקברות פון ריישע, וועלכן די היטלעריסטן האבן געמאכט פאר אנ׳ארט צו הרגענען יידן.

אין דער זעלבער צייט האבן די דייטשן געפאדערט פון אלע יידן זיי זאלן אבגעבן אלע פעלצן וואס געפינען זיך ביי זיי. קורץ נאָך דעם האָט מען געפונען ביי ר׳ שמואל סאפיר א פעלץ קראגן, האָט מען אים אין שטוב דערשאָסן.

דער שווערסטער פאל איז געווען דעם 4/5 1942 ווען ס׳איז אנגעקומען אין שטאָט אריין אַ גרופּע ס.ס אדער געסטאפּו כדי אפצורעכענען זיך מיט די וואס זיינען אנטלאפן קיין מזרח, און אזוי ווי די רוסן האבן זיי ניט פארשיקט, זיינען זיי צוריק געקומען קיין סטריזוב נאָכדעם די דייטשן האבן פארנומען די ערטער וואו זיי זיינען געווען. פון די אלע האָבן זיי געפונען נאָר דעם אדוואקאט ד״ר ראזענטאל, זיי האָבן אים אוועק געפירט אויף דעם ווירשטאפטס הויף פון גלח און האבן אים געהרגעט גייענדיג אויפן וועג, ווי זייער שטייגער, דורך אַ שאָס אין קאָפּ. די אנדערע צוריק געקומענע, צווישן זיי יחיאל ראזען, משה גערטנער און זיין שוואגער צבי ליכטמאן האָבן זיך באצייטנס באהאלטן, האָבן די נאציס געהרגעט אנדערע זעקס אויף זייער פלאץ. אַ טייל האבן זיי געטראפן ביי ר׳ שמואל משה גרוסקאפף אין שטוב וואו זיי האבן זיך בעראטן וועגן צדקה־עניים און אַ טייל פשוט פון גאס גענומען. אין דעם טאָג זיינען דערהרגעט געווארן חוץ ד״ר ראזענטאל, אויך ר׳ שמואל משה גרוס־קאָפף, ר׳ יעקב ראזען, ר׳ משה שעפלער, ר׳ זיינבל גרינבלאט, ר׳ משה פנחס איזמאן (פינטשע יהודה נתן׳ס) און נאך איינער וואס זיין נאמען איז אונז ניט באקאנט.

דער מארד האט שוין אינגאנצן דערדריקט די סטריזובער יידן און זיי זיינען שוין מער צו זיך ניט געקומען ביז צום ארויס שיקן וואָס איז באלד נאָכדעם געקומען. דורך סטריזוב פלעגן אויך כסדר דורכפארן באנען פול מיט יידן וואָס מען האט געשיקט אין אויסראטונגס לאגערן פון די נאהנטע שטעט־לעך: בייטש, יאסלו, גארליץ און אנדערע. זיי זיינען געפארן אין שרעקלאכער איינגשאפט אין פארמאכטע וואגאָנען, וואָס אויפן באדן איז געווען פאַרשפּרייט ניט געלאָשענער קאַלך, און די פרויען פלעגן זיך באמיען צו זיין מיט זייערע פיצלעך קינדער נאהנט ביים וואגאָן פענסטערל, בכדי אפצוהיטן זיי פון דערשטיקט ווערן.

דער ריישער געטאָ איז שוין דאמלסט געווען ארגאניזירט. דארט אהין האט מען געבראכט אַ חוץ די ריישער יידן אויך יידן פון דער גאנצער געגנט. די סטריזובער יידן האבן זיך

געשראָקן פאַר דעם וואָס וואַרט זיי אין ריישער געטאָ, ווייל אין סטריזשוב אַליין אין זייער לאַגע דאַך געווען בעסער ווי אין געטאָ, אין געטאָ האָט מען פּשוט געהונגערט. וואָס עס וועט קומען נאָך דעם האָט קיינער ניט געוואוסט. אַזוי ווי אַ טרינקענדער כאַפּט זיך אָן אַ שטרוי האָבן די ייִדן פּרובירט זיך אַרויס צודרייען פון פאַרשיקונג. די מענטשן פון יודנראַט זיינען כּסדר געפאָרן אין דער קרייז קאָמאַנ־דאַנטור מיט דער האָפענונג צו געפינען דאָרט הילף. די נאַצישע אַרטיקע מאַכט זענדיק אַז די ייִדן האָבן נאָך האָפענונג, האָבן זיי באַשלאָסן אַז מען קען אַזוי אַרום אויך ירשענען די קרבנות. די ייִדן האָט מען טאַקע ערלויבט אַלץ מיטצונעמען אין געטאָ און דאָרט האָט מען פון זיי צוגענומען אַלץ וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט, אָבער יעדער דייטש האָט געוואָלט דאָס פאַרמעגן פאַר זיך און ניט טיילן מיט אַ צווייטן, און זיי האָבן חושד געווען אַז די ייִדן קענען פאַר דעם פאַרשיקן אויך באַהאַלטן ווערט זאַכן, האָבן זיי אין זייער ראַפּינירטקייט צוגעזאָגט די סטריזשובער ייִדן אַז זיי וועלן זיי ניט פאַרשיקן אויב מען וועט זיי צושטעלן אַ פּאָר קילאָ גאָלד.

טראָץ דעם וואָס מען האָט שוין געזען ווער די נאַציס זיינען און צו וואָס זיי זיינען פעיִק, האָבן די ייִדן דאָך געגלויבט אַז אפשר דאָס מאָל זאָגן זיי דעם אמת. איינער פון יודנראַט ר׳ אהרן דויטש איז אַרויס אין שטאָט מיט אַ געוואַלד געשריי און געבעטן זיך „דערבאַרעמט אייך ייִדן און ראַטעוועט זיך אַליין״ אַז מען זאָל ברענגען און ניט באַהאַלטן דאָס גאָלד וואָס מען פאַרמאָגט נאָך. טראָץ אַלע אָנשטרענגונגען איז אין סטריזשוב ניט געווען גענוג גאָלד, האָט דער יודנראַט געשיקט קיין קראָסנאָ וועלכע איז געווען רייכער פון סטריזשוב, יצחק לייב רוזן — דער איינציקער פון שטעטל וואָס האָט געהאַט אַ דערלויבעניש אַרום צו פאָרן פון שטאָט צו שטאָט — מיט דער בקשה אַז די קראָסנער ייִדן זאָלן העלפן מיט גאָלד צו ראַטעווען די סטריזשובער ייִדן פון פאַרשיקונג.

אין קראָסנאָ האָט מען נאָך ניט אָנגעהויבן די פאַרניכ־טונגס אַרבעט, מסתּמא האָבן די נאַציס ניט געקענט אויספירן זייער טייוולאַנישע אַרבעט אין אַלע ערטער מיט איין מאָל. די ייִדן דאָרט האָבן נאָך געלעבט פאַרהעלטניס־מעסיק רויִק זיי האָבן געאַרבעט, עס זיינען אַפילו אַ טייל געשעפטן געווען אָפן. די שטאָט איז ערשט שפּעטער פאַרניכטעט געוואָרן ווען מען האָט אָרגאַניזירט אַ געטאָ אין קראָסנאָ גופא, וואו אַהין מען האָט געבראַכט די ייִדן פון דער סביבה און זיי דערנאָך אַלע אויסגעהרגעט אין די וועלדער פון רימאַנוב און אַדזשעקאָן. אָנקומענדיק קיין קראָסנאָ האָט זיך ראָזן געווענדעט צו ר׳ אבר קלאַגסבאַלד, דער שטאָטישער שוחט און דער איידים פון ר׳ חיים פייט פון סטריזשוב — און ער מיט נאָך אַנדערע ייִדן האָט צונויפגעזאַמלט אַ ביסל גאָלד, טראָץ דעם וואָס די קראָסנער ייִדן זיינען אַליין געווען אין אַ שווערער לאַגע און זיי האָבן דאָס געבראַכט צו יצחק לייב רוזן, וועלכער האָט געוואַרט אין דער וווינונג פון ר׳ אבר. ווען ער האָט

דאָס גאָלד געבראַכט האָט מען אַלץ איבערגעגעבן די היטלעריסטן און גלייך נאָך דעם האָבן זיי באַשטימט דעם טערמין פון פאַרשיקונג.

אין די טעג פון 26 — 27 — 28 יוני 1942 זיינען געקומען אין שטאָט אַריין הונדערטער פויערים פון דער סביבה מיט די וועגעלעך. אַ טייל האָבן די דייטשן געבראַכט, אַ טייל זיינען געקומען פון אייגענעם ווילן, האָפנדיק אַז מען וועט עפּעס געניסן פון באַרויבן די ייִדן. די דייטשן האָבן באַשטימט דעם פּרייז, 25 זלאָטעס אַ פערד און וואָגן, 50 זלאָטעס פאַר אַ פּאָר פערד. זיי האָבן דערלויבט די ייִדן אַלץ מיט צו נעמען, וויסנדיק אַז אַזוי אַרום וועלן זיי אַלץ קענען צונעמען.

פון סטריזשוב האָט מען דאַמאָלסט אַרויסגעשיקט בערך 1300 מענטשן, — מענער, פרויען און קינדער.

פול מיט פאַרצווייפלונג האָבן די ייִדן געלאָדן אויף די וועגעלעך זייער גאַנץ האָב און גוטס, גלויבנדיק אַז זיי וועט אויסקומען לאַנג צו לעבן אין געטאָ. אַ סך האָבן מיטגענומען מיט זיך סחורות, וואָס זיי האָבן געהאַט באַהאַלטן, וועלנדיק דאָס אויסבייטן אויף עסנוואַרג. די בעלי מלאכות האָבן מיטגענומען מיט זיך זייערע אַרבעטס כלים.

אין די דריי טעג האָבן זיי געוואַנדערט קיין ריישע. די ס.ס. לייט האָבן זיי באַגלייט און אויפן וועג האָבן זיי אויס־געשאָסן אַלע קראַנקע, שוואַכע און הויפּטזאַך אינוואַלידן. צווישן אַנדערע האָבן זיי געשאָסן ר׳ מרדכי רוס, אַ אינ־וואַליד אָן פיס פון דער ערשטער וועלט מלחמה, און דעם האַלב פאַראַליזירטן ר׳ אהרן באַרגעניכט. מען דערציילט פון ר׳ דוד ווינער, וועלכער איז די גאַנצע צייט פון אָנפאַנג מלחמה ביז איצט נאָר זעלטן אַרויסגעגאַנגען פון שטוב, און איז כּסדר געזעסן און געלערנט, אַז ווען די דייטשן זיינען אים געקומען נעמען צום פאַרשיקונג, האָט ער זיך אויף זיי אַפילו ניט אומגעקוקט, האָבן זיי אים גלייך דערשאָסן אויפן פּלאַץ.

אין לעצטן טאָג פון פאַרשיקונג, ווען עס איז שוין כּמעט קיין ייִד ניט פאַרבליבן אין שטאָט, איז געקומען צופאָרן פון געטאָ יצחק לייב רוזן מיטן תּירוץ אַז ער דאַרף איבערגעבן איין לאַגער פון פעסער וואָס ער האָט פאַרוואַלטעט. אָבער אין דער אמתן איז ער געקומען אַריבער צו פירן אין געטאָ זיין פאָטער ר׳ חיים רוזן, וואָס איז אַליין געבליבן אין זיין צימער, זאָגנדיק אַז ער וויל בעסער שטאַרבן ביי זיך אין זיין שטוב נאָר ניט אין דער פרעמד. די ייִדישע הייזער זיינען שוין דאַמאָלסט געווען צעריבט און אויסגעליידיקט, אין דער לופט זיינען אַרום געפלויגן פעדערן פון די, צעריסענע בעטגעוואַנט, אין וועלכע די רויבער האָבן געזוכט ווערטזאַכן. די פּאָליאַקן וואָס האָבן געהאָלפן די דייטשן האָבן אויפגע־פּאַסט אויף די ייִדן, ווייל אַזוי ווי ער איז געקומען האָט אים דער בירגערמייסטער וולאַדיסלאַוו גורניצקי געפרעגט וואָס ער טוט נאָך דאָ, באַמערקנדיק אים אַז אויך זיין פאָטער האָט נאָך ניט פאַרלאָזט די שטאָט. יצחק לייבן איז געלונגען איבער צורעדן זיין פאָטער ער זאָל מיט אים

מיט פארן אין געטאָ. דערווייל האָט ער געזען ווי מען פאַרשיקט די לעצטע יידן פון שטאָט. דאָס איז געווען דער סאָסאָווער רב ר׳ נחמיה׳לע, וואָס מען האט אים מיט זיין משפחה מיט געוואלט ארויסגעשלעפט פון דער דירה. די געוואלדן פון די פרויען מיט די קינדער האָבן גארניט געווירקט אויף די מערדערס. אין געטא זיינען זיי ניט אנגעקומען, ווארשיינלאך האט מען זיי אויפן וועג אויסגעהרגעט.'

א סך פאליאקן האבן געהאלפן די נאציס. אין דער שפיץ איז געשטאנען דער בירגערמייסטער וולאדיסלאוו גורניצקי. זיין פאטער פיאטר דער קאוואל פלעגט זיין בעפריינדעט מיט יידן, און צענדליגער יארן איז ער געווען אויסגעוויילט אין שטאטראט מיט דער הילף פון יידישע שטימען, אבער אין שטוב האבן די קינדער, ווייזט אויס, באקומען אַ יידן פיינטלאכע דערציאונג. די געהילפן פון וולאדיסלאוו זיינען געווען פון פראסטן פאלק, פון די קרייזן וואס פלעגן שטענדיג אנטייל נעמען אין די פאגראמען אויף יידן.

די רייכערע איינוווינער זיינען דאָסמאָל איך געשטאנען פון וויטן. עס איז שווער צו זאגן וואס פאר אַ שטעלונג זיי האָבן געהאט צו די געשעענישן. אַ פאקט אז אין שטאָט האָט זיך קיין איין ייד ניט געקענט באהאלטן און דער איינציגער וואָס האָט דאָס יאָ געמאכט האָט געמוזט אנטלויפן פון אָרט צו אָרט ביז ער האט זיך געמוזט באהאלטן ביי די וועלכע זיינען געווען די געהילפן פון גורניצקי, און זיי האָבן אים דערהרגעט ווען ער האָט שוין מער ניט געהאט מיט וואָס זיי צו צאלן.

דאָס איז געווען דער יינגל משה, דער זון פון ר׳ אהרן באַרגערניכט, וואס אַ דינסט פון אַ רייכן פויער יאן פאטרין „דער אקסן באַזיצער" האט אים געפונען באהאלטן אין אַ שייער אין יענער זייט ווייסלוק אויפן וועג קיין גאדאווע.

פון דארט איז ער אריבער צו איגנאץ פאטרין דעם קרוב פון יאן, דערנאך צו איינער אַ פרוי מאז׳ניצקא, און ווען עמיצער האט אים געמסרט, איז ער אריבער צו איינעם וולאדיסלאוו אשליזלא. ער האָט אומעטום געצאָלט מיט ווערטזאכן וואס זיינע עלטערן האבן איבער געלאָזן ביי זייערע שכנים די אינטעליגענטן. זיי פלעגן אים נאָר אבגעבן אַ טייל זאכן, איבערלאזנדיג פאר זיך דעם גרעסטן טייל. נאָך דעם ווען ער האָט שוין ניט געהאט מיט וואָס צו באצאָלן האָט מען אים געפונען אַ געהרגעטן אין א וואסערל אין דער פארשטאָט „באשניא" ניט ווייט פון דעם פלאץ וואו ער האָט זיך באהאלטן.

אין יאָר 1948 האָט די פוילישע מאכט ארעסטירט אשליזלא, די פרוי מאז׳ניצקא און איינעם מיטן נאָמען שאַרו, אַלס פארדעכטיגע אין מאָרד. אין פארלויף פון משפט איז די פרוי געשטאָרבן. די צוויי אַנדערע האָט מען באפרייט, צוליב מאנגל אין באַווייזן. נאָכדעם ווי דער פראקוראר האָט אפעלירט האָט מען זיי נאָך אַ מאָל געמשפט און אשליזלא פאראורטיילט אויף אייביקע תפיסה און נאך זיין רעקורס האָט מען אים ווידער פריי געלאזן. מיט אַפאָר יאר שפעטער האָט דער מערדער געפונען זיין טויט ארונטערפאלנדיג אונטער דער באן.

די סטריזובער פאליאקן פון יענער צייט קאָן מען איינטיילן אין דריי קאטעגאריעס: די וואָס האבן מיטגעפילט מיט די יידן, נאָר זיי האָבן ניט געקענט העלפן, און אויך ניט געהאט גענוג מאראלישן כוח עפעס צו טאָן אין דעם זין, ווייל ס׳איז געווען פארבונדן מיט סכנות.

די וואס האבן זיך געפרייט אז מען פארניכטעט יידן (Dobrze im tak) אַ סך פון זיי האָבן מיטגעארבעט מיט די נאציס און געהאלפן רודפ׳ן יידן.

ס׳זיינען אויך געווען גלייכגילטיגע, וואס האָט זיי ניט געאַרט וואס מען טוט מיט יידן, מיט מענשן, מיט וועלכע מען האָט געלעבט צוזאמען במשך פון דורות.

יעדנפאלס האָבן זיי גענאָסן פון די יידישע צרות. זיי פלעגן אויפקויפן פאר ביליג ווערט־זאכן אדער סחורות, אדער אויסבייטן אויף עסנווארג. צום סוף האָבן זיי געירשנט די געשעפטן, די הייזער און אלץ וואָס עס איז דאָרט געווען, נאָכדעם ווי די יידן זיינען פארשיקט געוואָרן.

די שנאה צו די יידן האָט אויך ניט אויפגעהערט נאָכדעם ווי עס זיינען שוין קיין יידן ניט געווען.

אין יאָר 1943 איז אנגעקומען קיין סטריזוב אַ גרופע יונגע לייט וועלכע האָבן געשטאמט פון סטריזוב אליין אדער פון דער סביבה, פון די לעצטע איבערגעבליבענע פון ריישער געטא, וועלכע מען האָט באשעפטיגט ביי פערשידענע ארבעטן, איידער מען האָט זיי געשיקט אין ארבעט אדער פארניכטונגסלאגערן. זיי זיינען געשיקט געווארן פאַנאנדער צונעמען מיליטערישע הילצערנע באראקן אין דער פארשטאָט, און צווישן זיי זיינען געווען די דריי ברידער רוזן און אלעזר לאָס. ווען זיי האָבן געוואָלט אויסטוישן קליידער אדער ווערט זאכן פאר עסנווארג כדי צו ברייגען אין הונגעריגן געטא אַריין, האָט מען זיי געמסרט און זיי זיינען קוים מיטן לעבן אנטלאפן. מער האָט מען זיי שוין צו דער ארבעט ניט געשיקט.

די ארבעטער וואס זיינען געשיקט געווארן פון געטא אויף ארבעט פלעגט מען כסדר צו שיקן אין דירות וועלכע זיינען ליידיק געווארן ווייל מ׳האָט די מענשן געשיקט אין פארניכטונגסלאגערן, פלעגן זיי געפינען אין די יידישע הייזער קליידער און פארשידענע ווערט זאכן, זיי פלעגן דאס אויסבייטן אויף עסנווארג און ארייגברייגען אין געטא מיטן וויסן פון דייטשן קאמאנדאנט, וועלכער פלעגט פאר זיך אראפנעמען דעם גרעסטן חלק. דאמלסט זיינען זיי ארעסטירט געווארן ביז עס האָט זיך ארויסגעוויזן אז די סטריזובער מוסרים מיט די פאליציאנטן האָבן גענומען פאר זיך אליין די זאכן וואס זיי האבן צוגענומען פון די יידן און ניט דערציילט דערפון די דייטשע באהערדן.

די שנאה האט זיך ארויסגעוויזן אויך אין זייער באציאונג צו גיטל שלאסמאן (היינט גיטל גוזה אין ישראל). נאָך פאַר דער מלחמה איז זי אוועק פון סטריזוב און געארבעט אין אנ׳אנדער שטאָט. בשעת דער דייטשער אקופאציע האט זי געלעבט אויף ארישע פאפירן. אין סוף 1942 ווען אין סטריזוב זיינען שוין קיין יידן ניט געווען, האט זי איר ארבעטגעבער, אַ קריסטליכער סוחר אין קראקע, געשיקט קיין סטריזוב קויפן פעלןביים קצב גאצעק. אין שטאָט האבן אירע אמאליקע מיטשילערינס זי דערקענט און געפרעגט וואָס זי טוט דאָ וואו קיין יידן זיינען שוין ניטאָ. זי האט זיך געמאכט אז זי דערקענט זיי ניט, זיי האבן זי אבער ניט אבגעלאזן און געווארט אויף איר אין דרויסן ביים געשעפט פון גאצעק. זי איז שוין אבער פון דאָרט ארויס דורך אַ הינטער טיר און אנטלאָפן קיין גאדאווע, גענעכטיגט ביי אַ פויער, און אויף מארגן פארלאזן די שטאָט, וואו זי האָט נאָך אמאל אויסגעמיטן אַ נייע סכנה, ווייל דער מענש וועלכן זי האָט געבעטן ער זאָל איר קויפן אַ באן בילעט האָט זי אין דער לעצטער מינוט דערקענט שוין ממש ביים אבפארן פון דער באן. די באקאנטע אירע האבן דאס איבערגעגעבן דער דייטשער פאליציי ווייל גאצעק האט זיך בעקלאגט פאר דעם קראקאווער סוחר פארוואס ער שיקט אים יידישקעס און ער פארשאפט אים צרות מיט דער פאליציי.

אזוי האט מען גערודפט די איינצעלנע געבליבענע יידן און דער ציל איז געווען צו העלפן די נאציס אין זייער קאמפלעטע אויסראטונג.

אין ריישער געטא וואס איז געווען אין יידישן פערטל האָבן די נאציס קאנצענטרירט אלע יידן פון ריישע און די ארומיקע שטעט און דערפער. די לעבנס באדינגונגען זיינען געווען גלייך ווי אין אנדערע געטאָס שרעקלאכע ענגשאפט, הונגער, קראנקהייטן, שווערע ארבעט און יעדן טאָג נייע גזירות און צרות, און דאָס ערגסטע די אקציעס — דאָס שיקן אין פארניכטונגס לאגערן.

די יונגע פלעגן ביים אנקומען אין געטא באקומען ארבעטס קארטן. מען פלעגט זיי באשעפטיגן ביי שווערע ארבעט אין דער געגנט. סטריזובער פלעגן ארבעטן אם מייסטנס אין די ז׳ארנאווער שטיין האקעריי.

דעם ליקווידירן פון געטא האט מען אנגעהויבן קורץ נאָך דעם ווי די סטריזובער יידן זיינען אנגעקומען. אין דער ארבעט האָבן די נאציס געהאלפן פוילישע פאליציאנטן און אויך יידישע קאפוס מייסטנס פון ווארשע, קאליש און אנדערע.

עלטערע מענשן האט מען אפילו ניט געשיקט אין פארניכטונגס לאגער, נאר מען פלעגט זיי פאַרניכטן אויפן פלאץ, אויב די יונגע פון דער משפחה האבן זיך ניט געוואָלט מיט זיי צושיידן האָט מען אויך זיי צוזאמען אויס־געהרגעט.

אזוי איז אומגעקומען מיין מאמע יוכבד און די גאנצע משפחה פון מיין שוועסטער נחמה בערנשטיין, וואס האט זיך ניט געוואלט צושיידן פון דער מאמען: זי, איר מאן ר׳ יעקב יצחק, די צוויי זין דוד דב און אלימלך שלמה, און די טאָכטער, דאס מיידל בינה. הי״ד.

די משפחות פון די וואס האבן געארבעט אויסערן געטא פלעגט מען פארשיקן אין פארניכטונגס לאגער מייסטנס ווען די מענער זיינען געווען ביי דער ארבעט. די פארשיקטע האָט מען אוועק געפירט פון דער זייטיגער ריישער סטאנציע סטאראניוווא (אויף דער ליניע ריישא—יאסלא). מען פלעגט זיי אויסשטעלן אין רייען צו 5 מענשן, דער לעצטער פון דער שורה האט געמוזט באצאלן פאר דער גאנצער שורה 50 זלאטעס אַ מענש, דאָס הייסט 250 זלאטעס, חאָטש די דייטשן האָבן שוין פריער ארויסגעקוועטשט פון די יידן דאָס גאנצע געלד, און פאר געפינען ביי עמיצן געלד פלעגט קומען טויט שטראָף. אזוי האָבן זיי אין געטא געהרגעט די מיידל חיה, די טאָכטער פון ר׳ אהרן דויטש, פאר געפינען ביי איר געלד. אויך די טאָכטער פון ר׳ חיים מאנדל, די פרוי חיה שיינמאן מיט איר טאָכטער פרומה צוליב געפינען געלד אדער אנדערע „פארברעכנס”. דאָס מאָל שוין אויף זייער לעצטן וועג האבן זיי ארויסגענומען פון דער שורה די אלע וואס האבן קיין 50 זלאטעס ניט געהאט און געהרגעט אויפן פלאץ. מען פלעגט פירן די אומגליקלעכע אין מיטן העלן טאָג אין מיטן גאס, ארומגערינגלט דורך ס.ס. לייט און געסטאפו, וועלכע פלעגן שלאגן מיט שטעקנס און מיט קאלבעס פון די ביקסן, ניט מאכנדיג קיין אונטערשייד צווישן קינדער, פרויען און אלטע לייט. ווער ס׳האט ניט געקענט צוליב שוואכקייט נאכגיין איז געשאָסן געווארן אויפן פלאץ, ווער עס איז ארויס פון דער שורה איז שרעקלאך צושלאגן געווארן. איז ווער געבליבן ליגן טויט, האבן אפילו זיינע נאהנסטע זיך ניט געקאנט אויף קיין איין מינוט פאר האלטן, מען האָט זיי ווייטער געטריבן אין טויט וואגאן אריין.

אויף די טראטוארן זיינען געשטאנען די פאליאקן און זיך געקוויקט מיט יידישע צרות, און זאל דאָס פערשריבן ווערן צו אייביגער שאנדע, זיי פלעגן נאָך חוזק מאכן פון די ,צום טויט געפירטע פארפייניגטע יידן. „עס האט זיך אייך געענדיגט — יידן „Skończyło się wam Żydy"

נאך יעדער אזא אקציע איז דער וועג צו דער סטאנציע סטאראניוווא געווען פול מיט געהרגעטע.

ביי יעדער סעלעקציע פלעגן זיי אריבערפירן די ארבעטס פעהיגע אין מזרח טייל פון געטא, דער אזוי ,גערופענער, לעבנס געטא, ביז צו אַ נייער סעלעקציע. עס פלעג אויך זיין פאלן, אז די וואס זיינען געבליבן אין דעם טייל פון געטא פלעגט געלינגען אריבער צו פירן און אויס באהאלטן זייער משפחה. אבער בשעת זיי זיינען געווען ביי דער ארבעט פלעגן די נאציס ארויסנעמען די משפחה און זיי שיקן צו דער פארניכטונג. אזוי האט פאסירט מיט דער

פרוי בעלא חיה רוזן, די מוטער פון די לעבן געבליבענע ברידער רוזן.

די יידן האבן שוין געוואוסט אז מען פירט זיי צום טויט, און דאָך האָבן זיי נאך געהאפט, אדער זיך אליין אבגענארט און געגלויבט, ווייל זיי האָבן געוואָלט גלויבן, אז מען פירט זיי איבער אויף בייע פלעצער וואו זיי וועלן ארבעטן. ווי נאר זיי פלעגן אנקומען אין פארניכטונגסלאגער פלעגן די דייטשן זיי צווינגען אנשרייבן בריף צו זייערע אין געטא געבליבענע קרובים, אז עס איז זיי גוט און זיי ארבעטן. די בריף פלעגן די דייטשן פארשפרייטן אין גאנצן געטא.

דעם 15/11 1942 איז פון געטא ריישע — וואו עס האבן געלעבט ביי 30.000 יידן, פון ריישע און דער סביבה ארום, און היינט בלויז 4000 מענשן — ארויסגעשיקט געווארן דער לעצטער טראנספּארט. צו וועלכן לאגער איז אונז ניט באקאנט, ווייל דער לאגער פון בעלז׳ץ, ווי מען האָט פארניכטעט אַ גרויסן טייל יידן פון גאליציע און אויך פון ריישע, האָט שוין דאמלסט ניט עקזעסטירט. צום טראנספארט וואס איז ביינאכט אנגעקומען קיין סטאראניוואַ פון די געטאס פון טארנאָוו און באכניע האָט מען אריינגעשטופט אויך ריישער יידן. אין יעדן וואגאן צו 150 יידן צוזאמען אין 7 וואגאנעס בערך 1050 מענשן. אויף דעם סופיט פון יעדן וואגאן איז געהאנגען אַ שטריק און די ס.ס. מענער פלעגן „בערוהיגן" די מענשן זאגנדיג אז ווען מען דאָס לעבן איז נמאס געווארן, קען זיך אויפהענגען און דאָך האָבן זיך געפונען מענשן וועלכע האבן נאך געהאפט. מיט דעם טראנספּאָרט האָט מען אויך אוועקגעשיקט די לעצטע פון סטריזשובער יודנראט מיט אברהם בראוו בראש. אין איינעם פון די וואגאנען וואו עס האבן זיך געפונען די 4 סטריזשובער — שמואל (מוליק) פייט, יצחק לייב רוזן, זיין ברודער שמואל, און חיים אדעסט, האט זיך אויך געפונען א ייד פון באכניע, וועלכער איז שוין פיל מאל געשפרונגען פון אזא טויטן צוג.

אויך דאָס מאָל, אזוי ווי די באן איז געוועזן אויסערן שטאָט געגן 2 דעם זייגער ביינאכט, האט זיך דער ייד פון באכניע דורכגעריסן מיט געוואלט צום פענסטערל, ממש איבער די קעפ פון אנדערע, ווייל אנדערש איז ניט מעגלעך געוועזן צוצוקומען, האָט דורכגעשניטן מיט אַ צוואנג וואָס ער האָט געהאט באהאלטן, דעם שטעכל דראָט — און אין מיטן גאנג ארויס געשפרונגען. נאָך אים נאָך צוויי פון טאָרנוב אדער באכניע, דער פירטער זכריה יפה פון טשודעץ, וועלכער איז לעבן געבליבן, דער פינפטער שמואל רוזן און יצחק לייב זיין ברודער, דער לעצטער. זיי זיינען געשפרונגען טראָץ די פראטעסטן און געשרייען פון די איבערגעבליבענע, מייסטנס פרויען, וועלכע האָבן מורא געהאט, אז פאר דעם אנטלויפן וועלן זיך די ס.ס. לייט נוקם זיין אָן זיי.

חיים אדעסט, אַ יונגער געזונטער בחור, האָט ניט געוואָלט שפרינגען טראָץ דעם וואָס די ברידער רוזן האָבן אים געבעטן, ווייל ער האָט געגלויבט אז מיט זיין פאַך וואָס איז אזוי נויטיג אין מלחמה צייטן (ער האָט גרייטנדיג זיך צו דער עליה געלערנט מעכאניק און שלאָסעריי) וועט ער אומעטום קריגן ארבעט. ר׳ שמואל פייט האָט דאָס ניט געטאָן ווייל אים איז שוין נמאס געווארן דאָס לעבן. אין פריערדיגן טראנספארט איז פארשיקט געווארן זיין פרוי רחל און זיין זון יוסף, אין דער צייט ווען ער איז געוועזן ביי דער ארבעט. אין געטא איז נאר געבליבן זיין טאָכטער העניא, זיין עלטערע טאָכטער איז נאָך פריער ענטלאָפן און געלעבט אויף ארישע פאַפירן, ווי עס ווערט שפעטער באשריבן.

פון דעם טויט צוג זיינען ארויס געשפרונגען ביי 150 מענשן. אַ חוץ די דריי אויבן דערמאנטע אויך דער יונגער ריטער פון לוטשע, דער אייניקל פון דעם העלד פון בלבול פון די צייטן פון קיסר פראנץ יאזעף דעם ערשטן. ער איז צוריק אנטלאפן קיין לוטשע און איז דאָרט געהרגעט געוואָרן, ווי עס ווערט שפעטער דערציילט.

נאָך זייער ארויס שפרינגען האָבן זיך די ברידער רוזן און זכריה יפה ארום געדרייט פארוואונדעטע און פארבלוטיגטע נאָך צוויי טעג ביז עס איז זיי געלונגען דורך דעם פארקן זיך צוריק אריין צו גנבענען אין געטא, זייענדיק צופרידן זיך ווידער צו געפינען צווישן אייגענע.

די יידן וואס האָבן זיך אזוי ארום געראטעוועט פון טויט, פלעגן צוריק קומען אין געטא טראָץ דעם וואס דאָרט האָט דער טויט אויף זיי געוואַרט נאָך אמאל ווייל צו דעם מאמענט איז דאס געוועזן דער איינציגער זיכערער פלאץ. אין דרויסן האבן זיך די פאליאקן פיינטליך באצויגן צו די אנטלאָפענע. אַ חוץ איינצעלנע אויסנאמס פאלן פלעגן די פאליאקן אויסגעבן די אנטלאפענע, פאר דעם פרייז פון 1 קילאָ אָדער אנדערהאלבן צוקער און אָפטמאָל אָן געצאָלט. זיי האָבן זיך געפרייט אבצוגעבן אַ ייד אין די הענד פון די נאציס כדי אויסצוראטן די לעצטע איבערגעבליבענע יידן, געיאגטע און געפלאגטע ווי ווילדע חיות. ווען דער בריוווטרעגער לודוויג קאלאדזעי, איינער פון די ערליכסטע יידן פריינד, האָט געפרעגט אלעזר לוס ווען ער האָט אים באגעגנט ביי דער ארבעט פון צערנעמען הילצערנע באראקן אין סטריזשוב, פאר וואָס ער אַנטלויפט ניט, האט ער געענטפערט: וואו אַהין אנטלויפן? און אויף ווי לאנג? פאר די יידן איז דאן אין ערגעץ קיין פלאץ ניט געוועזן.

פון די וואס זיינען ארויסגעשפרונגען פון צוג דעם 15/11 זיינען דער רוב געראטעוועט געווארן, און ווען די ברידער רוזן זיינען צוריק געקומען אין געטא, האבן זיי דאָרט געפונען די אנדערע אויך.

כאראקטעריסטיש פאר די היטלעריסטן, אז די צוריק געקומענע זיינען גוט אופגענומען געווארן אין געטא סיי דורך דעם קאמאנדאנט און סיי דורך די ארבעטס אנפירער, טראָץ דעם וואָס זיי האָבן געוואוסט אז זיי זיינען ארויס געשפרונגען פון צוג. די דייטשן זיינען טאקע געוועזן פאראייניגט צו

אונטערדריקן און הרגענען יידן, אבער קודם כל האט יעדער געזארגט פאר זיך און פאר דער ארבעט וואס ער איז געווען פאראנטווארטליך. יעדער דייטש האט מורא געהאט אז אויב ער וועט ניט האבן קיין פאסטן אין געטא וועט ער מוזן גיין אויפן פראנט און אזוי ווען מען האט שוין לעצטנס אנגעהויבן צו פארשיקן יונגע ארבעטס־פייהיקע מענשן ווייל אלטע, פרויען און קינדער זיינען שוין לאנג אין געטא ניט געווען, האט זיי אנגעהויבן צו פעלן ארבעטס קרעפטן, דערפאר זיינען זיי געווען צופרידן פון זייער צוריק קומען. אזוי קענען זיי די יידן ווייטער אויסניצן און בלייבן אויף זייער פאסטן. אויסצוהרגענען זיי ווען זיי נאך שטענדיג צייט האבן.

פאלן פון ארגאניזירטן ווידער־שטאנד זיינען אין סטריזוב ניט געווען. די יידן אין סטריזוב זיינען געגאנגען צום טויט אזוי ווי די גרעסטע מעהרייט אין אייראפע — חוץ איינצלנע פאלן — אן אקטיוון ווידערשטאנד. די יידן האבן געקעמפט קעגן דייטשלאנד אין פוילישן מיליטער, און נאך דעם צוזאמענפאלן פון פוילן איז ניט געווען קיין שום שכל און מעגלאכקייט צו א ווידערשטאנד. דאמלסט, פאר דער דייטשער מפלה אין רוסלנאד, איז קעגן זיי ניט אויפגעשטאנען קיין שום פאלק וועלכע איז געזעסן אין זיין אייגן לאנד, איז דאס אודאי ניט מעגלאך געווען די פוילישע יידן, וועלכע האבן זיך געפונען צווישן א באפעלקערונג וועלכע איז אליין געווען אונטערדריקט דורך די היטלעריסטן, אבער אין גרויסן טייל האט זי זיך צוגעוויינט דערצו, ווייל ס׳איז ניט געווען קיין סכנה פארן יחיד און האט אויך פיינט געהאט שנאת מות די יידן. דער כלל פאליאקן האט שטארק מיטגעהאלפן פארניכטן די יידן.

חוץ דעם האבן די נאציס, די שטארקע, וועלכע האבן באהערשט רוב אייראפע, געפלאנט דאס הרגענען די יידן מיט ליגנס און פאלשקייט און פאר דעם לעצטן אנגריף אויף די שוצלאזע און שוואכע יידן פון גלות, האבן זיי ביסלאכווייז געבראכן זייער גייסט און ווידערשטאנדסקראפט. זיי האבן געשריגן וועגן זייער שנאה צו יידן, אבער דעם באשלוס זיי טאטאל אויסצוהרגענען האבן זיי געהאלטן בסוד, ווייל דאס אויפדעקן דעם טייוולאנישן פלאן וואלט ארויסגערופן א טעטיגן ווידערשטאנד, אפילו אין די שווערע באדינגונגען פון די יידן, ווי ס׳האבן געטאן די לעצטע אין די געטאס און די פארטיזאנער. די נאציס האבן ניט געפירט קיין מלחמה מיט די יידן, זיי האבן אויסגעהרגעט א שוואך פאלק, מענער, פרויען און קינדער, ווי געמיינע מערדער פון א באהעלטעניש. ווען עס איז נאר געווען די מעגלאכקייט, האבן זיי ארויסגענומען די אלטע לייט, פרויען און קינדער צום פירן צום טויט בשעת די מענער און די יונגע זיינען געווען ביי דער ארבעט. מיט אלערליי ליגנס האבן זיי באהאלטן פאר זייערע קרבנות זייערע ענדצילן, און פלעגן זיי שפייזן מיט פאלשע האפנונגען ביז צו דער לעצטער מינוט. יעדער לייכטסטער ווידערשטאנד לגבי די היטלעריסטן פלעגט גלייך באשטראפט ווערן מיט טויט. און יעדער ייד האט געגלויבט אז ליידנדיק וועט ער דאך אויסהאלטן ביזן סוף מלחמה, און וועט דערנאך זיך אומקערן צו א נארמאל לעבן. זיי האבן געגלויבט אז דאס אויסהרגענען זיינען נאר איינצלנע פאלן און מען מיינט ניט אלע יידן. און פון דער צווייטער זייט האבן מענשן ביים סוף שוין פשוט געווארט אויפן טויט וואס זאל זיי אויסלייזן, נאכדעם ווי זייער גאנצע משפחה איז אומגעקומען.

א סך סטריזובער יונגע לייט וואס די דייטשן האבן זיי יא געוואלט איבערלאזן אין געטא ארבעטן ביז זייער צייט צום פארניכטן וועט קומען, האבן דאס ניט געוואלט און זיינען צוזאמען מיט זייערע משפחות אוועק דעם לעצטן וועג.

אין סטריזוב זיינען נאר געווען צוויי פאלן פון אקטיוון ווידערשטאנד, וואס האבן זיך געענדיגט מיטן טויט פון די ווידערשטענדלער, און למעשה האט דאס נאר פארשנעלערט זייער טויט. דעם יונגן מרדכי טים האבן געכאפט אפאר דייטשע סאלדאטן בשעת זיי האבן גערייניגט זייער מאשין ביי דעם ברונעם „שצ׳עפאנאווקא" און האבן אים געוואלט צווינגען אז ער זאל דאס מאכן. ער האט זיך געגן געשטעלט און האט זיי אפילו געשלאגן מיט זייער אייגענע געווער. צום סוף האבן זיי אים באזיגט מיטן כוח פון זייער צאל און געבראכט צום קאמאנדאנט. דאס זיינען נאך געווען די צייטן פון קעללער, און ווען דער פאטער ר׳ קלמן טים דער שניידער, וואס האט געניית פאר קעללערן און די אנדערע אפיצירן, איז דאס געוואר געווארן, איז ער געקומען זיך בעטן פארן לעבן פון זון. קעללער ווידער, האט אדער אליין אויך ניט געקענט מוחל זיין א יידן וואס האט געוואגט צו שלאגן דייטשע סאלדאטן, אדער ער האט אויך מורא געהאט צו באפרייען און פון דער צווייטער זייט האט ער ניט געקענט קעגן שטעלן די געבעטן פון אומגליקליכן פאטער, וועלכער האט אים אזוי טריי בעדינט די גאנצע צייט, האט ער אליין ניט געוואלט באשליסן, נאר האט דעם בחור אוועק געשיקט צו דער קרייז קאמאנדאנטור קיין ריישע און פון דארט איז ער מער צו זיינע עלטערן ניט צוריק געקומען.

דער צווייטער פאל איז פארגעקומען ווען מען האט בשעת אנ׳אקציע געפירט די משפחה פון ר׳ שמואל זאלצמאן פון ניבילעץ וואס האט געוווינט אין סטריזוב, צו דער פארניכטונג, צו דער באן סטאנציע סטאראניוווא. חאטש אים אליין אלס געזונטן און יונגן בחור האבן די נאציס געוואלט איבערלאזן ביי דער ארבעט אין געטא, האט ער ניט געוואלט און איז אוועק מיט דער משפחה צוזאמען. אויפן וועג האט א ס.ס. מאן געשלאגן זיין פרוי. זאלצמאן, וועלכער האט געהערט צו די שטאלצע יידן פון ניעבילעץ וואס אפילו שטארקע פויערים האבן פאר זיי מורא געהאט, און איז שוין אויך איינמאל אנטלאפן פון די דייטשן וואס האבן אים געוואלט ארעסטירן צוליב אנ׳„עבירה" קעגן די אונטער־

דריקונס געזעצן, האָט ניט געקענט פאַרטראָגן אז דער ס.ס. מאַן זאָל שלאָגן זיין פרוי איז ער אָנגעפאַלן אויף אים און געגעבן גוטע קלעפּ. אַ צווייטער זעלנער האָט אים פאַר דאָס דערשאָסן מיט אַ קויל אין קאָפּ פון הינטן, ווי זייער מנהג איז געווען.

אין די וועלדער פון דער סביבה פון דאָרף פּסטראַנגאָוועע אויפן וועג סטריזוב — סענדישוב. האָבן זיך אויסבאַהאַלטן קליינע גרופּעס יידן מיט זייערע פאַמיליעס, און פון דאָרט פלעגן זיי פון צייט צו צייט אָנפאַלן אויף היטלעריסטן, אָבער זיי האָבן אַלע געשטאַמט פון רייַשע, צודעץ אָדער ניעבילעץ. קיין סטריזובער זיינען צווישן זיי ניט געווען. איינע פון די גרופּן איז אָנגעפאַלן אין 1943 אויף דער סטריזובער פּאָליציי קאָמאַנדאַנטור און געמאַכט דאָרטן אַ חורבן. בעת דעם אָנפאַל איז דערהרגעט געוואָרן איין פּאַרטיזאַן ווילף, וואָס אפיציעל איז ער געווען אַ יידישער פּאָליציאַנט אין ריישער געטאָ, אבער אין דער ווירקליכקייט האָט ער דאָרט געהערט צו דער אַנטי דייטשער אונטער גרונד באַוועגונג און האָט פיל געהאָלפן זיינע ברידער.

אַ גרויסער טייל פון די באַהאַלטענע אין די וועלדער איז געבליבן לעבן און איז אַרויס פון די וועלדער מיט די משפחות ערשט נאָכן באַפרייען די סביבה דורך דער רויטער אַרמיי.

מיר ווילן אויך דערציילן וועגן אַ העלדנטאַט פון אַ סטריזובער, וואָס האָט זיך באַזעצט אין אַנ׳אַנדער שטאָט. דאָס איז געווען דער יונגערמאַן ר מנחם גראָסקאָפּף, דער זון פון עטרה מאַכער ר׳ שמואל משה, וואָס איז געקומען קיין סטריזוב פון סאַסאָוו (וואָס איז באַקאַנט געווען פון אירע עטרות פאַבריקאַציאָן), צוזאַמען מיטן רב ר׳ משה לייב שאַפּירא און האָט זיך באַזעצט אין סטריזוב (ער איז געהרגעט געוואָרן דעם 4 מאַי 1942).

דער ר׳ מנחם, אַ בית מדרש בחור פון סטריזוב האָט חתונה געהאַט אין בז׳אָסטעק ביי טאַרנוב, האָט געפירט אַ לעבן פון איינעם פון אַלטן דור, באַשעפטיגט מיט מסחר צוליב פרנסה, אודאי אויך מיט כלל ענינים און אין פרייע צייט געלערנט תורה.

ווען די דייטשן האָבן באַהערשט דאָס שטעטל האָבן זיי אים נאָמינירט אַלס פאָרזיצנדער פון יודנראַט, און דערנאָך האָבן זיי געפאָדערט ביי אים יידן צו שיקן אויף צוואַנגס אַרבעט. ר׳ מנחם, האָבנדיק אַ וואַרעם יידיש האַרץ האָט שטאָלץ געענטפערט אַז ער גיט ניט קיין יידן צו צוואַנגס אַרבעט און צו פייניגונקען, און אויב עס איז נויטיק קען ער אַליין גיין אויף אַרבעט. דאָס איז נאָך געווען אין די ערשטע טעג פון דייטשער מאַכט, און מעגלאַך אַז ווען ר׳ מנחם וואָלט זיי געפאָלגט וואָלט ער געבליבן לעבן. אבער פאַר זיין ווידערשטאַנד האָבן אים די היטלעריסטן דער־שאָסן אויפן אָרט.

אויף אַנ׳אַנדער אָרט דערציילט יצחק לייב ראָזען וועגן אַ אַקטיוון ווידער שטאַנד קעגן די יידישע קאַפּוס אין ריישער געטאָ און אין אַ לאַגער. ער איז ביי דעם געווען איינגעשטעלט מיטן לעבן. אָבער אויף די קאַפּוס האָט מען טראָץ זייער אכזריות און דינען די נאַציס, געקענט האָבן אַנ׳איינפלוס דורך קרובים אָדער די יידישע אינערע פאַר־וואַלטונג, און אַ דאַנק דעם איז ער לעבן געבליבן. (זעה אין יידישן טייל פון דעם ספר זיין אַרטיקל „אין גראַנגל מיט יידישע קאַפּו׳ס״).

נאָך די אַלע אַקציעס זיינען שוין מער קיין יידישע משפחות אין געטאָ ניט געבליבן. בלויז יונגע מענער וואָס מען האָט געשיקט צו דער אַרבעט גרופּנווייז אויסער דעם געטאָ און אַ טייל אין די צוואַנגסלאַגערן וועלכע זיינען געווען — ביי די דאָרט הערשנדע באַדינגונגען — פאַר־ניכטונגסלאַגערן. נאָך זייענדיק אין געטאָ האָבן די סטריזובער זיך באַמיט ווי ווייט מעגליך צו האַלטן צוזאַמען, זיינען געוועזן באַפרייַנדעט און געוווינט צוזאַמען, אַזוי לאַנג ביז מען האָט זיי באַזונדער צושיקט אין די לאַגערן. ס׳האָבן געוווינט צוזאַמען די ברידער רוזן: יחיאל, יצחק לייב און שמואל, אלעזר לוס, יעקל אדעסט, נחמיה פעלבער, די צוויי זון פון ר׳ לוי קאַלב, מנחם ליבערמאַן נפתלי דיאַמאַנט און אַנדערע.

נפתלי דיאַמאַנט האָט זיך איינמאַל ניט גוט געפילט, און האָט ניט געקענט אַרויסגיין צו דער אַרבעט. דאָס פלעגט אָפט ביי אַנדערע אויך פּאַסירן, אבער דאָס מאָל ווען די אַנדערע זיינען צוריק געקומען פון דער אַרבעט, איז ער שוין ניט געווען. אויף זיין בעט האָט מען געפונען אַ קויל און בלוט פלעקן. בשעת אַ קאָנטראָל האָבן די מערדער אים ניט מוחל געווען אַז ער איז ניט אַרויס צו דער אַרבעט און האָבן אים אויפן פלאַץ דערהרגעט.

די ברידער רוזן, פון די געציילטע סטריזובער וואָס זיינען לעבן געבליבן, האָט מען געשיקט פון לאַגער צו לאַגער, פון ריישע האָט מען זיי געשיקט אין אַרבעטס־לאַגער הוטא קאַמאַראָווסקאַ, וואָס האָט געהערט און אָנגעפירט געוואָרן דורכן אָרטיגן ריישר געטאָ, דאָרט זיינען זיי געווען צוזאַמען מיט נחמיה פעלבער און די 3 זון פון ר׳ דוד ליבערמאַן. אַ טאָג פאַר זייער קומען אין לאַגער איז דאָרט דערשאָסן געוואָרן מרדכי דער זון פון ר׳ לייבוש בייטלער, ווען ער האָט געפּרוּווט אַנטלויפן. די ברידער יצחק און לייבוש ליבערמאַן זיינען קראַנק געוואָרן אויף טיפוס, האָט מען זיי צוריק געשיקט אין ריישער געטאָ און מער האָט מען זיי שוין ניט געזען. די ברידער רוזן זיינען פון דאָרט געשיקט געוואָרן צוזאַמען מיט מענדל ליבערמאַן און נחמיה פעלבער אין לאַגער קאָכאַנאָווקע, דערנאָך אין פּוסטקאָוו. יחיאלן האָט מען פון דאָרט געשיקט אין אַנ׳אַנדער לאַגער און די איבעריגע קיין פּלאַשאָוו נעבן קראָקע, דערנאָך קיין מיעלעץ. דאָרט איז געווען אַ ריין יידישער לאַגער וואו 3 טויזנט מענשן האָבן געאַרבעט ביים בויען אַעראָפּלאַנען. ווען די רוסן האָבן זיך דערנעהנטערט האָט מען די 4 אויבן דער־מאָנטע סטריזובער געשיקט אין זאַלצגרובן קיין וויעליטשקאַ

און צום סוף קיין אושוויץ. צו זייער מזל איז דארט פאר זייער טראנספּארט קיין פּלאַץ ניט געווען, האָט מען זיי געשיקט דורך דעם לאגער פלוסנבורג קיין לייטמעריץ אין סודעטן געביט. מנחם ליבערמאַן איז פון דארט געשיקט געווארן קיין דאכאו און מער האט מען אים שוין ניט געזען. נאכדעם האט מען די 3 געשיקט קיין מאוטהאוזן, אין די נעבן לאגערן גוזין 1 און גוזין 2. דעם לאגער מאוטהאוזן האבן די ווערכטער אליין גערופן מארדהאוזן, און גוזין 2 איז נאך געווען דער ערגסטער פון אלע 3. גוזין 2 האבן די אמעריקאנער פארברענט תיכּף ווי זיי זיינען דאָרט אריין, זיי האבן געוואָלט אפּמעקן פון דער וועלט דעם סימן פון אזעלכע גרויל מעשים. מיט דעם האבן זיי אבער אַ טובה געטאָן די היטלעריסטן, וועלכע זיינען אויך געווען פאראינטרעסירט אז מען זאל פארגעסן זייערע שוידערליכע טאטן. דאָרט האָבן זיי באגעגנט נאָך 2 סטריזובער וואָלף מאנדל און נחמיה הויבן, דיביידע מיט נחמיה פעלבער זיינען אומגעקומען שוין אין די לעצטע טעג פאר דער באפרייאונג. נאָך אזוי פיל יאָרן פון פּיין, הונגער, קלעפּ און שווערע אַרבעט זיינען זיי צוזאמען געבראכן ביים לעצטן שרעקליכן קלאַפּ. דאָס איז געווען בשעת דער אזוי גערופענער אנטלויזונגס אקציע וועלכע איז געמאכט גווארן אין אכזריות דיגר פארם. טויזנטער מענטשן האָט מען געלאזט שטיין נאקעט, אין דרויסן 36 שעה אין קעלט 30°, און פון צייט צו צייט האט מען זיי דורך געפירט שורות ווייז אונטער אַ קאַלטן דוש. יעדע 4 מענשן האבן געהאט איין דעק און ווייניג גליקלעכע האבן געהאט צוריסענע שיך אויף די פיס.

ביי דעם קלאַפּ זיינען דאמלסט אומגעקומען מער ווי 3 טויזנט מענשן, צווישן זיי די 3 סטריזובער. אין דעם צוואנגס לאגער שעבנא איז אויך אומגעקומען יעקב פעלדער, וואס איז דאָרט געשיקט געווארן פון ריישע, נאכדעם ווי זיין פאַמיליע איז נאך פריהער געשיקט געווארן אין אַ פאַרניכטונגס לאגער.

די צוויי ברידער רוזן זיינען באפרייט געווארן דורך די אמעריקאנער דעם 5 מאי 1945 און האבן זיך דערנאך באגעגנט אין איין אמעריקאנער מיליטערישן שפּיטאָל מיט אַ סטריזובער אייזיק געטנבערג—וועליש, וועלכער האָט די לעצטע יארן געוואוינט אין ז'מיגראד. היינט וווינט ער אין אמעריקע.

פון דער סטריזובער יידישער באפעלקערונג וועלכע האָט געלעבט אונטער דער נאצישער הערשאפט זיינען לעבן געבליבן אין גאנצן 8 מענשן.

דריי ברידער רוזן, יחיאל יצחק לייב און שמואל, זייער שוועסטער פערל רוזן, אלעזר לוס, הינדע פייט ראובן גרינבאום און דוד שעפלער. ווען די סטריזובער ארבעטער האָבן געארבעט אין די שטיינ־האקעריי פון ז'ארנאווא האָט מוליק פייט און די קינדער רוזן פערזארגט 2 קריסטליכע געבורטס שיינען און דערמיט ערמעגליכט זייער שוועסטער און מוליקס טאכטער צו אנטלויפן קיין קראקע, אבער ווען אהין האָבן אנגעהויבן צו קומען יונגע קריסטן פון סטריזובער געגענט און זיי האבן מורא געהאט מען זאל זיי ניט דערקענען, זיינען זיי אוועק קיין דייטשלאנד און אין בערלין האבן זיי זיך געהאלטן פאר פאליאקן ביזן סוף מלחמה, געפינענדיג זיך ניט איינמאל אין סכנה דורך די באמבארדירונגען.

אלעזר לוס, וועלכער איז דורכגעגאנגען אזוי פיל צרות אין די דייטשע לאגערן, און איז בעפרייט געווארן אין טערעזיענשטאט, האט נאָך באזוכט נאך דער מלחמה אין סטריזוב, אבער זיין געזונד איז שוין געווען אונטער געריסן, נאָכדעם וואס ער האט דורך געלעבט, און האט ניט זוכה געווען צו פארווירקליכן זיין חלום צו קומען קיין ישראל און זיך טרעפן מיט זיין שוועסטער. ער איז געשטארבן אין דייטשלאנד אין פליטים־לאגער לאנדסבערג.

ראובן גרינבאום שרייבט ווייטער וועגן זיין יסורים־וועג.

וועגן דוד שעפלער שרייבט זיין שוועסטער שושנה גינסבערג.

פון סטריזובער וואס האבן זיך געפונען אין די דייטשע אקופּירטע געביטן פון מזרח זיינען חוץ די אויבן דערמאנטע געבליבן לעבן: גיטל שלאסמאן—גוזא, וועגן וועלכע איך האב שוין אויבן געשריבן, יוסף רייך, דער אייניקל פון ר' לייזער לוס, שמעון מאנדל — דער אייניקל פון ר' ישעיה מאנדל יוסף וויינבערג און ד"ר הערש אייזנער.

יוסף וויינבערג וועלכער האט געוווינט ביז דער מלחמה אין לעמבערג איז געווען אין לאגער פון יאנאוו נעבן לעמבערג, וואו עס איז געווען די שולע פון די מערדערס, ווייל דאָרט האָבן זיך געלערנט די ס.ס. און געסטאפּו די מארד מלאכה. מ'האט דערציילט אז דער קאמאנדאנט פון לאגער פלעגט שטיין אויף דעם באלקאָן פון זיין הויז צוזאמען מיט זיין משפחה, זיינע העלפער פלעגן ווארפן אין דער לופטן יידישע קינדער, און פלעגט זיך באווייזן מיט זיין שיס קונסט און זיי הרגענען אין דער לופטן. זיין קליין טעכטערל פלעגט שטיין דערביי, הנאה האבן פון שפּיל און געבעטן דעם פאטער נאָך און נאָך. דער קאָמאנדאנט, שפּאצירנדיג אין לאגער, פלעגט אפטמאל הייסן סתם דורך גייענדע יידן אויסדרייען זיך מיטן רוקן צו אים, און ער פלעגט זיי — ווי דער נאצישער מנהג איז געווען — דערשיסן הינטערווייללעכץ. דער שרעק וואס ער האט אנגעווארפן איז געווען אזוי גרויס, אז קיינער האט זיך ניט געוואגט אנטקעגן צו שטעלן דעם באפעל, חאָטש מען האט געוואוסט אז דאס אויספירן דעם באפעל איז זיכערער טויט. יוסף וויינבערג האָט זיך איינגעחזרט, אז ער וועט ניט אויספירן דעם באפעל, און האט טאקע אזוי געטאן. ער האט באקומען פעטש פון קאמאנדאנט, אבער ער האט אים ניט געשאָסן. דער נאָך איז ער געווען אין אושוויץ, וואו ער האט פיל גוטס געטאן פאר זיינע ברידער לויט די עדות פון איינעם פון זיי, דעם ארכיטעקט מ. קובוביצקי. אמאל איז ער אראָפּ

געשפּרונגען פון באַן וואָס האָט זי געפירט אין אַ פאַר־ניכטונגס לאַגער, צום סוף שוין נאָך דער באַפרייאונג איז ער קוים מיט צרות לעבן געבליבן, ווען די רוסן האָבן אים מיט נאָך אַ גרופּע ייִדן, וואָס זיינען שוין געווען גליקליך מיט דער באַפרייאונג און געזוכט אַ מקום מנוחה, געוואָלט דערשיסן אלס דייטשע שפּיאָנען.

יוסף רייך, דער זון פון אדעלא — די טאָכטער פון ר׳ לייזער לוס וואָס איז אריבער פון ריישע קיין יאַסלאָ, אין זיין פאָטערס געבורטס שטאָט — אין מלחמה צייטן האָבן אַ סך ייִדן געגלויבט אַז „משנה מקום משנה מזל״, און אַז מ׳וועט טוישן דעם וווין אָרט וועט מען בלייבן לעבן—. פון דאָרט האָט מען אים געשיקט צו דער ארבעט אויף דעם „אסטבאַן״ קיין פּשעמישל, וואו ער האָט באַגעגנט זיין פעטער ר׳ מרדכי פאפער, דער איידעם פון ר׳ לייזער לוס וועלכער איז ארויסגעטריבן געווארן פון דינוב. ביידע זיינען געשיקט געווארן מיט אַ טראַנספּאָרט קיין אוישוויץ. און דעם סביבה פון טאַרנאָ זיינען זיי צוזאַמען מיט 70 אנדערע ייִדן ארויס געשפּרונגען פון דער באַן, אבער געבליבן לעבן זיינען ווייניג, אויך זיין פעטער וואַרשיינליך ניט, ווייל מען האָט אים מער ניט געזען. יוסף רייך איז געווען צווישן די לעבן געבליבענע, און נאָך פאַרשידענע וואַגלענישן האָט אים און נאָך אַ יונגען ייִד, פון די וואָס זיינען געשפּרונגען, אויסבאַהאַלטן אַ פויער פון דאָרף לענקאָוויצע ביז נאָך דער מלחמה. זיין מומע — לאה לוס — האָט אים נאָכדעם געפונען אין איטאַליע, וואו זי האָט געדינט אלס פריי־וויליגע אין דער בריטישער ארמיי. ער לעבט היינט אין ישראל.

שמעון מאַנדל, דער זון פון ר׳ בנימין, האָט זיך געפונען ביים קריגס אויסברוך אין סטריזשוב ביי זיין זיידן ר׳ ישעיה מאַנדל. אים איז געלונגען, זייענדיג פאַרשטעלט אלס קריסטליך יינגל, אנצוקומען צו זיינע עלטערן קיין דאמבראווע ביי טאַרנאָוו. ער האָט זיך געוואַלגערט אין פאַר־שידענע לאַגערן און צום סוף באַפרייט געווארן אין טערע־זיענשטאָט, וואו ער האָט באַגעגנט אלעזר לוס. אויך ער איז אוועק קיין ישראל און זיך דאָ באַזעצט.

ד״ר הערש אייזנער, דער זון פון ר׳ יעקב אייזנער, וועלכער איז אויפגעוואַקסן ביי זיינע עלטערן אין סטריזשוב, האָט זיך אויסבאַהאַלטן בשעת די נאַצי־רדיפות אין אַ בונקער צוזאַמען מיט זיין פרוי. צום סוף איז ער פון דאָרט אַרויס און מיט אַרישע דאָקומענטן אלס קריסט, איז ער אוועק אין לאַנד פון שטאַרקסטער שנאת ישראל — אוקראַינע, און דאָרט לעבן געבליבן. היינט לעבט ער אלס אַרצט אין פּוילן.

אויך אין מערב אייראָפּע — פראַנקרייך. בעלגיען — איז גע־לונגען אַ טייל סטריזשובער זיך צו ראַטעווען פון די היטלע־ריסטן בעת דער אָקופּאַציע פון די לענדער. איינער פון זיי, משה מוסלער מיט זיין פאַמיליע איז דאָ אין לאַנד און העלפט מיט ביים שרייבן דאָס בוך. וועגן זיינע איבערלע־בענישן שרייבט ער אליין אין העברעאישן טייל פון ספר. אבער אויך דאָרט זיינען פיל סטריזשובער אומגעקומען אין די קריגס יאָרן.

יצחק בערגלאס

די פאַרפאַלענע קינדער

אין דער צייט פון דער פאַרניכטונג האָט דאָס שטאַרקע געפיל פון משפּחה צוגעבונדנקייט ביי די ייִדן — געפונען זיין שטאַרקסטן אויסדרוק. קינדער האָבן ניט פאַר־לאָזן זייערע אַלטע עלטערן אליין אין דער היים, און ניט אַנטלאָפן ביים אַנקומען פון די דייטשן. בשעת דעם פאַרניכטן זיינען זיי מיטגעגאַנגען מיט די עלטערן צום טויט, טראָצדעם זיי האָבן נאָך געקענט בלייבן לעבן. עלטערן וועלכע האָבן אליין ניט געקענט אַנטלויפן פון נאַצישן גיהנום האָבן זיך באַמיט אַרויסצושיקן פון דאָרט זייערע קינדער כדי זיי צו ערשפּאָרן דעם ליידן און דערנידערונג. אין דעם ספר שרייבט ד״ר חנן לערמאַן, אַז ווען זיינע עלטערן האָבן געמוזט זיך צוריקקערן קיין גאַליציע נאָכדעם ווי היטלער איז געקומען צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד, האָבן זיי געטאָן אַלץ כדי ארויסצושיקן פון דאָרטן זייער יינגסטע טאָכטער. שולמית גרינוואַלד — האָזענקאָפּף דערציילט ווי איר פאָטער, ר׳ מיכל האָזענקאָפּף, וועלכער האָט ניט געקענט פאַרלאָזן דייטשלאַנד, האָט איר געזאָגט: „בלייב ניט דאָ, פאַר שנעל אוועק פון דאַנעט!״. די איינציקע בקשה פון שמואל (מוליק) פייט, וועלכער איז געבליבן אין וואַגאָן ווען ס׳זיינען פון עם געשפּרונגען די ברידער יצחק לייב און שמואל רוזן איז געווען, זי זאָלן העלפן זיין טאָכטער הינא, וועלכע איז נאָך געבליבן אין ריישער געטאָ.

יענטל בערגער, די טאָכטער פון ר׳ ישראל גערטנער, איז געבליבן אין דייטשלאַנד ביז ס׳איז איר געלונגען מיט גרויסע אַנשטרענגונגען אַרויסצושיקן פון דאָרטן אין די מערב לענדער אירע דריי זון, און ערשט נאָכדעם איז זי געפאָרן צו איר מאַן קיין סטריזשוב, וועלכע האָט זיי אויסגעזען אַ צייטווייליק זיכערער אָרט. זייער לעצטן זון — חיים, האָבן זיי נאָך פריהער געשיקט אין ארץ ישראל וואו ער לעבט ביז היינט, און פון עם האָב איך באַקומען די פּרטים וועגן זיין משפּחה. איר יינגסטער זון זכריה איז אוועק מיט אַ גרופּע קינדער פון דייטשלאַנד קיין האָלאַנד. דעם 31

אויגוסט 1939, אַ טאָג פאר דעם אויסברעכן פון דער מלחמה, איז פון האפן הוק וואן האלאנד ארויס אַ האלענדישע שיף מיט 250 יידישע קינדער צום בריטישן האפן דאבר, ווען די שיף איז אין מיטן נאכט דארט אנגעקומען, האבן די ענגלענדער ניט געלאזט די קינדער אראָפגיין פון שיף. דאמלסט האָט דער האלענדישער שיפסקאפיטאן געדראט, אַז ער וועט דערטרינקען די שיף צוזאמען מיט די קינדער און מאנשאפט צו אַייביקער שאנד פון די ענגלענדער. ערשט נאָך דער דראהונג האט זיך דער לייטער פון האפן פארבונדן מיט זיינע פארגעזעצטע אין לאנדאן. וועגן דעם ענין האבן זיך דערוואוסט די יידישע מנהיגים אין ענגלאנד מיט לארד הערבערט סאמועל בראש, און זיי איז ערשט געלונגען צו באוועגן דעם בריטישן אינערן אמט ער זאָל דערלויבן דאָס אראָפגיין פון די קינדער אין דעם האָפן פון דאבר.

אין די טעג פון פארניכטונג האט מען אַ סך יידישע קינדער איבערגעגעבן גויים, כדי זיי צו ערשפארן די אוממענשלעכע ליידן פון די עלטערן און אויך כדי זיי מציל צו זיין פון טויט. איך שרייב דאָ וועגן 2 פאלן פון איבערגעבן סטריזובער קינדער צו פאליאקן.

דאָס ערשטע קינד אריה, דער זון פון מרדכי פופער און זיין פרוי וויטה די טאכטער פון ר׳ אליעזר לוס פון סטריזוב. ווען זיין מוטער וויטה איז טראגיש אומגעקומען — ווי איך האָב געשריבן — איז ער אלט געווען 4 יאר און געוווינט מיט זיין פאטער אין פשעמישל, וואו ס׳האבן געוווינט דער רוב פארטריבענע פון דינוב. ווען די דייטשן האָבן באזעצט די שטאָט און אנגעהויבן רודפ׳ן יידן, האט מען זיין פאטער געשיקט צו דער ארבעט ביי דער באן (אסטבאן) און האָט ניט געקענט האלטן דאס קינד ביי זיך. ס׳איז דאמלסט אויך שוין געווען אַ סכנה צו איבעגעבן דאָס קינד צו אַ יידישע משפחה, האט ער דערפאר איבערגעגעבן צו אַ פוילישער פאמיליע, וועלכע האָט פאר טייער געלט אים געהאלטן און די פוילישע פרוי פלעגט אים פון צייט צו צייט ארויסברייינגען אויפן גאס ווען דער פאטער איז אונטער וואך געגאנגען צו דער ארבעט, כדי ער זאל קענען זען זיין קינד. ווי ס׳דערציילט זיין שוועגערן לאה לוס אין איר ארטיקל „עם ישראל חי” האט מען מרדכי פופער געשיקט צוזאמען מיט זיין שוועסטערנזון יוסף רייך קיין אושוויץ. זיין זון אריה איז געבליבן ביי דער קריסטין, און מ׳ווייס ניט ביז היינט וואָס מיט עם איז געשען צו האָט מען עם איבערגיגעבן די נאציס און געהרגט, צו איז ער געשטארבן אַ נאטירלאכן טויט, אדער ער לעבט ערגעץ אלס אַ פוילישער גוי און ווייס ניט פון זיין אפשטאמונג, זיין פאָלק און משפחה.

דאָס צווייטע קינד איז ישראל, דער זון פון משה גערטנער און זיין פרוי נחמה. צוליב עם איז זיין מוטער ניט אוועק פון סטריזוב ביים דערנענטערן זיך פון די דייטשן, ווי זי האט געפלאנט, ווייל זי האט עם געוואלט ערשפארן די פלאג פון שווערן וועג נאכדעם ווי ער איז געווען שווער קראַנק ניט לאנג פאר דער מלחמה. זיין פאטער משה איז אוועק אליין, ער איז ניט פארשיקט געוואָרן דורך די סאוויעטישע באהערדן אין יוני 1940 און איז צוריקגעפארן קיין סטריזוב ווען די דייטשן האבן אין יאר 1941 איינגענומען מזרח־פוילן. דער גורל פוןביידע איז געווען דערזעלבער ווי פון אלע סטריזובער יידן.

ווען מיר זיינען אין יאר 1946 צוריק געקומען פון רוסלאנד האבן מיר געהערט — אַ ניט באשטימטע ידיעה — אז איידער מ׳האט געשיקט זיינע עלטערן אין ריישער געטאָ, האָט עם זיין מוטער — ער איז דאמלסט אלט געווען 6 יאר — איבערגעגעבן אַ געוועזענע קריסטלעכע דינסט פון אַ דאָרף נעבן נעבאליץ, וועלכע האָט עם געפלעגט אין דער קינדהייט.

אין סטריזוב וואו איך בין געווען זייער אַ קורצע צייט, האָב איך ניט געקענט דערגיין דעם אמת, און דאָס ארויס פאָרן אין פארוואָרפענע דערפער האָט דאמלסט, ביי דעם ווילדן אנטיסעמיטיזם, געקענט נאר ברייינגען דעם טויט. איך האב צוגעזאגט סטריזובער פאליאקן אַ סך געלט, זיי זאלן געפונען די שפורן פון קינד און האב מיך וועגן דעם געווענדעט אין יענער צייט און אויך שפעטער, ווען איך בין שוין געווען דאָ אין ארץ ישראל, צו יידישע אינסטיטוציעס אין פוילן —— אבער אָן דערפאָלג.

אין יאר 1966 האט באזוכט גאליציע אַ קוזין ישראל׳ס משה בערגער פון ניו־יארק, איינער פון די 3 זין יענטל בערגערס, וועגן וועלכע איך שרייב אויבן, און ניט קענענדיק די לאנדשפראך איז ער געקומען ביז אין דעם דארף נעבן נעבאליץ און געזוכט זיין פארלאָרענעם קוזין. פון שמועסן מיט די דארפסאיינוווינער איז ער דערגאנגען, אז דאָס קינד איז באמת איבערגעגעבן געוואָרן צו דער קריסטן, ער האָט אָבער עם ניט געפונען.

אויך דער גורל פון ישראל גערטנער איז ניט באקאנט.

יצחק בערגלאס

נאך דער מלחמה און פארניכטונג

מאנכע פון די איבערגעבליבענע זיינען נאָך דער מלחמה געוועזן אין סטריזוב צוליב פארשידענע טעמים. די עיקר סיבה איז׳ געוועזן צו געזעגנען זיך פון דער אלטער היים וועלכע זיי האבן פארלאזן מיט זעקס יאר צוריק, כלומרשט אויף דער ווייל איבערלאזנדיק דאָרט די טייערסטע וואס זיי האבן פארמאגט. פאר זייער פארלאָזן די אַלטע היים כדי אנצוהויבן אַ נייע לעבן — האבן די מענשן געוואלט נאך אמאל זען די אלע ערטער וועלכע האבן זיי דערמאנט זייערע טייערע און זייערע גוטע קינדעריארן. איינער פון די באזוכער בין אויך איך געוועזן.

קיין סטריזוב זיינען מיר — איך און העניע פרידמאן, די טאכטער פון מיין שוועסטער נחמה — געפאָרן מיט אַ ביסל שרעק. אַ גרויסער טייל פון די פאליאקן האָבן זיך באצויגן צו די ווייניקע יידן, וועלכע זיינען ארויס פון זייערע באהעלטענישן און נאָך מער צו די, וועלכע זיינען צוריקגעקומען פון רוסלאנד — זייער צאל איז געוועזן גרויס אין זייערע אויגן צען מאָל אזוי פיל ווי אין דער ווירקליכקייט — מיט אפענער שנאה. ניט איין מאל האָט מען געקענט הערן בייסיגע באמערקונגען וועגן דער גרויסער צאל לעבנגעבליבענע יידן, און ס׳איז באקאנט געוועזן דאָס ווערטעל וואס איז ארומגעגאנגען צווישן די פאליאקן וועגן דעם טוישגעשעפט צווישן רוסלאנד און פוילן, אז די לעצטע גיבן רוסלאנד זייערע ברענקוילן, און די רוסן גיבן אָפּ פוילן די איבערגיבליבענע יידן.

ס׳זיינען געוועזן פאלן, אז מ׳האט פון דער באן ארופגענומען יידן, אויך פרויען, זיי געהרגעט, און אויך איינצעלנע יידן, וועלכע זיינען געפאָרן אין זייערע שטעטלעך צוליב דיזעלבע סיבות וואס מיר. די רוצחים האבן ניט געוואוסט אָדער זיך ניט גערעכנט דערמיט — אז די איבערגעבליבענע נאָך דער שחיטה פארלאזן מאסנווייז פוילן, און פאר דעם גרעסטן טייל פון די וועלכע זיינען צוריק געקומען פון רוסלאנד דינט פוילן — נאך פאר זייער קומען ובפרט נאך דעם — נאָר אלס דורכגאנגסלאנד צו דער ווייטער וועלט. אז פון שטעטין, וואו אהין מ׳האט געשיקט א סך טויזנטער צוריקגעקומענע, גייען נאכט נאך נאכט אויטאס און מיט דער קאנאל אדער — עלבע שיפן פול מיט יידן קיין מערב בערלין און פון דארט אין די פליכטלינגס־לאגערן אין מערב דייטשלאנד (דאס איז געשען מיט דער שטילער הסכמה פון די פוילישע מלוכה אנשטאלטן און צומאכן אנ׳אויג פון די רוסישע און דייטשע — באצאלטע־וואכן. מ׳האט זיך נאר געדארפט היטן פון די יידישע קאמוניסטישע מאכערס, ווייל די וועלכע אנטלויפן מאכן איבעריג די פארשידענע קאמיטעטן, וועלכע זיי האָבן געשאפן). די שונאי ישראל האָבן אויך ניט גערעכנט דערמיט אז איבער די צ׳עכישע גרענעץ, וועלכע איז כמעט לעגאל אָפן דורך אַ שטילן אָפּמאַך פוןביידע רעגירונגען, גייען כסדר מאסנווייז דורך פליטים קיין עסטרייך און איטאליען. ביי זייער ווילדער שנאה צו יידן האבן די רוצחים זיי געהרגעט, אפילו ביים דורכגיין די גרענעץ, טראָצדעם וואס זיי האבן געוואוסט אז אין אַ שעה ארום וועלן זיי ארויס פון פוילן אויף אייביג. דאָס איז געוועזן נאך פאר דער מאסנוואנדערונג דורך שטעטין און קלאדסקו ווען יידן האבן געזוכט אַ וועג כדי ארויס פון פוילן. ווען מיר זיינען נאָר וואס אריבער די גרענעץ ביים קומען פון רוסלאנד האט אונז דערציטערט די ידיעה איבער דעם מאָרד פון אַ גרופע יוגנטליכע וועלכע האָבן געפרובט אריבערצוגיין קיין סלאוואקיי, און פון דארט ווייטער ביז ארץ ישראל. אין ריישע אליין האָבן דאָרטיגע פאליאקן געמאכט אַ פאָגראָם אויף יידן נאָך אין יאר 1945, ווען ס׳האָבן זיך דאָרט באזעצט אַ ביסל יידן וועלכע זיינען ארויס פון די בונקערס און געפרובט זיך שאפן אַ פרנסה. אונטער דעם שוץ פון סאוויעטישן מיליטער האט מען די יידן פון דארט אריבער געפירט קיין קראָקע און דאָרט האָבן זיי ווידער געליטן פון פאגראם וועלכן פאליאקן האבן דאָרט געמאַכט אַ קורצע צייט נאכדעם.

פארנדיג קיין סטריזוב זיינען מיר געקומען קיין ריישע זומער 1946, אַ קורצע צייט נאָך דעם קיעלצער פאָגראָם. די אטמאספערע איז געוועזן פול מיט שנאה צו יידן אבער אין ריישע איז שוין געוועזן רוהיג. ס׳האָט זיך דאָרט באזעצט אַ קליינע צאָל איינצלנע פליטים וועלכע האָבן אין אַ געוועזן יידיש הויז ארגאניזירט אַ קליינעם קאמיטעט, וועלכער איז אונטערשטיצט געווארן פון יידישע הילפ־ארגאניזאציעס און אויסגעהאלטן אַ קליינעם רעסטאראן און שלאפערטער פאר באדערפטיגע. אַ חוץ זיי זיינען געוועזן אין ריישע א ביסל צוריק געקומענע יידישע פליטים פון די ארומיגע שטעטלעך ביז צום ערליידיגן זייערע ענינים. די פאליאקן, די נייע סוחרים — צווישן זיי אפשר אויך אזעלכע וועלכע האבן געלאכט אין פנים די יידן בשעת מ׳האט זיי אין יאר 1942 געפירט צום טויט און פאגראממאכער פון יאר 1945 — האבן געמאכט פרנסה פון אָט די יידן, וועלכע האבן שוין ניט געפרובט זיך באזעצן אויפן אָרט און זיינען געוועזן גוטע קונים אין די רעסטאראנען, געשעפטן און קליינע הויז האטעלס.

באלד ווי מיר זיינען אריין אין פרימיטיוון וואגאן פון דער באן ריישע — יאסלו וועלכע גייט דורך סטריזוב, האָבן מיר זיך אנגעשטויסן אויף דער שרעקלעכער שנאה צו יידן, וועלכע האט ניט אויפגעהערט אפילו ווען זיי זיינען שוין ניט געוועזן. אין וואגאן האָבן געשמועסט דריי פשוטע פויערטס וועגן יידן וועלכע זיינען אמאל געוועזן

— ס'איז זיי ניט געקומען אויפן געדאנק אז נעבן זיי זיצן יידן — און בשעת דעם שמועס זאגט איינע מיט אַ צופֿרידנקייט: „ס'איז געקומען זייער סוף" (Przyszło im na koniec) און די אנדערע ענטפערט „גאנץ גוט אויף זיי".

תיכף ביים אויסטשייגן אויף דער באנסטאנציע פון סטריזוב האבן מיר געזען דעם לעצטן בית עלמין וועלכער איז געווען ניט ווייט אויף דעם ז'ארנאווער בארג. פון דעם בעטאָן פארקאן, וועלכער האָט ארומגערינגלט דעם בית הקברות און אויך פון די מצבות איז קיין צייכן ניט פארבליבן, נאר אויף איין ארט וואו ס'איז געשטאנען דער אהל איבער דעם קבר פון רב ר' אלתר זאב הורוביץ ז"ל זיינען געבליבן ליגן אַ ביסל ציגל און צעמענט פון צעררייגטן אהל.

מיר זיינען געגאנגען אין שטאט אריין מיט דעם געפיל ווי מיר וואלטן געקומען אהיים. אויסערליך האט זיך גארניט געענדערט. אלץ איז אזוי נאָנט צום האַרצן, אַזוי היימיש, ס'וועקט זיך אָבער אויף דער שטארקער צער און די וואונד וועלכע האט זיך נאך ניט פארהיילט. דיזעלבע הייזער און הויף, דיזעלבע גאסן און געשעפטן, נאר אונזערע ברידער און שוועסטערן זיינען ניטאָ. פון די פאליאקן פעלן יחידים וועלכע זיינען געשטארבן אין משך פון די זיבן יאר, אָבער קיין איינציגער ייד. אין אלע געוועלבן זיינען דאָ נייע בעלי בתים, וועלכע האנדלען גרעסטנטיילס מיט דער זעלבער סחורה — אין אונזער גישעפט האב איך נאך געטראפן סחורה וועלכע איך האב איבערגעלאזן אינ'ם יאר 1939 — און אין די יידישע דירות זיינען דאָ נייע איינוווינער וועלכע נוצן אלטע יידישע מעבל.

איצט די אויסערליכע ענדערונגען אין שטעטל:

מ'האָט צערשטערט דאָס הויז פון ר' אהרן קאנער און ווייטער דעם בית מדרש מיט דעם קליינעם הויז אין וועלכן ס'האט געוווינט דער שבת־גוי פון די בתי מדרשים און מיט דעם האט מען חרב געמאכט דאס בית מדרש געסל, דעם אמאליגן „גייסטיגן צענטער" פון די סטריזובער יידן. אויף דעם אָרט האָט מען געמאכט אַ ברייטע גאס וועלכע פירט דורך דעם אלטן יידישן בית עולם ביז צו דעם בערגל נאך דער שטעטישער גימנאזיע. די ציגל און בעטאָן פארקנס פון די דריי יידישע בתי קברות אין צענטער פון שטאט זיינען צערשטערט. אויף דעם אלטן בית הקברות זיינען נאָך געבליבן די ריזן דעמבעס און די אנדערע צוויי זיינען גאנץ אפן און די שכנים באנוצן זיי אלס גרינצייג גערטנער. פון די מצבות איז קיין זכר. די אויף דעם אַלטן האָבן נאָך די יידן באגראבן אין די ערד אונטער דעם צוואנג פון די דייטשן, און פון די אנדערע צוויי האב איך ניט געקענט פון קיינעם דערגיין. יעדער האט געענטפערט אז ער ווייס ניט.

די אלטע שול שטייט אויף איר פלאץ אלס טרויעריגער עדות פון יידישן לעבן אין סטריזוב אין משך פון דורות. עדות צו דעם זיינען אויך די מתים אין זייערע קברים און אַ גרויסע צאל מצבות וועלכע מ'האט ארויסגעריסן פון נייעם בית הקברות און מיט זיי אויסגעפלאסטערט דעם מארק. דער פלאסטער איז געמאכט ווי אויף להכעיס מיט דעם קריצן פון די מצבות ארויף.

עדות צום יידישן לעבן זיינען אויך זייערע איבערגעבליבענע הייזער צוזאמען מיט דער קלויז פון ר' משה לייב שאפירא און זיין זון ר' נחמיה ז"ל און די צוויי קהלשע געביידעס, דאָס הויז פון תלמוד תורה און די באָד. גלייך ווי פריוואטע פאליאקן נוצן די יידישע פריוואט־הייזער — אזוי דער פוילישער כלל די יידישע כלל בנינים.

אלס ירושה פון די יידן געפינען זיך נאָך אין שטאָט די היינגלייכטער פון די בתי תפילה און די גרויסע מעשנע מנורה פון שול.

די אלע מנורות האָט די עסטרייכישע מאכט געוואלט קאָנפיסקירן נאָך בשעת דער ערשטער וועלט מלחמה, ווען זי האט קאנפיסקירט אלע קופער און מעשזאכן, אפילו פון שולן און קירכן. אין סטריזוב האָט מען דאמלסט אראפגענומען דעם קופערדאך פון דעם גלאקן טורם און מ'האט אים צוגעדעקט מיט פארצינקטע בלעך. מיט גרויס מיה איז די יידן געלונגען צו פארהיטן דאס צונעמען פון די הייננגלייכטער און מנורה אלס תשמישי קדושה. ווען די דייטשן זיינען איצט אריין אין שטעטל האבן עטלעכע יונגעלייט באהאלטן די מנורות כדי זיי צו פארהיטן פאר קאנפיסקירן — די אונגליקלעכע האָבן ניט געוואוסט אז זיי דארפן קודם כל היטן זייער לעבן — און אין דעם באהעלטעניש האָבן זיי זיך נאָך אוודאי געפונען ווען מיר זיינען דארט געוועזן און אפשר נאָך היינט.

אין איינם פון די קריסטליכע בתי קברות געפינט זיך אַ קבר פון צוויי יידישע מיידלעך, וועלכע די דייטשן האָבן געבראכט קיין סטריזוב שוין נאָך דעם ארויסיאגן די יידן, געהרגעט זיי און דאָרט באגראָבן אָן אַ מצבה. מ'זאָגט אז מאנכע קריסטן ברייננען אין זייער נשמות טאג בלומען אויף זייער קבר.

אין דער קלויז פון די סאסאווער רבנים, וואס ביי איר בוי האָט ר' משה לייב ארייננגעלייגט זיינע כחות און פעהיקייטן, האט מען בשעת אונזער דארטזיין שטארק געארבעט כדי צו מאכן פון דעם אַ מאגאזין פון די שטעטישע פייערלעשער, און זי ווערט אויף דעם באנוצט ביז היינט.

אין דער מזרח זייט פון מארק האט מען צערשטערט די דריי הייזער וועלכע זיינען געשטאנען צווישן די הייזער פון גערטנער — גלאט — קולון, ווייל זיי זיינען ניט געווען גענוג שיין פאר די דייטשן.

אין מארק האבן מיר געטראפן אַ ברודער־קבר פון סאוויעטישע זעלנער וועלכע זיינען געפאלן בשעת'ן דער־

אבערן די שטאָט פֿון די דייטשן און ארום דעם קבר האָט מען געפֿלאנצט אַ גאָרטן, וועלכן מ'האט שפעטער פאר־גרעסערט אויף דעם גאנצן מארק. אין פארלויף פון יארן האבן די פוילישע באאמטע וועלכע זיינען געווען שטעטישע ראטמענער געוואָלט אריבערטראגן דעם האנדלסצענטער פון מארק און מאכן פון אים אַ גאָרטן. ס'האבן זיך דעם אנטקעגנ־געשטעלט די יידישע ראטמענער ווייל דער רוב סוחרים און בעלי מלאָכה האבן געוווינט ארום דעם מארק, און מיט הילף פון די ארטיגע פוילישע שטעטלער איז דאס זיי כסדר געלונגען. איצט שטערט שוין ניט דער גארטן ווייל דאס שטעטל שלאפט, ס'איז ניטא קיין האנדל און קיין באוועגונג, אדער דורך דער האלב — סאוויעטישער ארדנונג — דאמלסט — אדער ווייל ס'פעלט דער לעבעדיקער עלעמענט, די יידן.

אין שטעטל האָט מען אונז אויפגענומען העפליך. אין די ערטער וואו מיר האבן אלץ ערליידיגט כדי צוריק צו באקומען אונזער הויז — דאָס ווייניגע געלד וואס מיר האבן באקומען פאר אים איז גענוג געווען צום לעבן אין פוילן און אויף די הוצאות ביז צום קומען אין אונזערע איצטיגע וווינערטער — האָט מען אונז געהאָלפן שנעל דער־ליידיגן די פארמאליטעטן.

מיר זיינען געווען אין סטריזוב דריי טעג אָבער גענעכטיגט נאָר איין נאכט אין דער דירה פֿון ד״ר אדם פאטרין, דעם ברודערנזון פון באקאנטן ד״ר יוסף פאטרין. אזוי ווי זיין פעטער דער געוועזענער בירגערמייסטער, האט אויך ער מיט זיין פאמיליע זיך זייער פריינטליך באצויגן צו יידן. זיין מוטער, די פרומע קאטאלין, האט שוין אין דער צייט פון „אוושעם״ צוגענומען ר׳ העשל דיאמאנט פאר אַ שותף צו איר געשעפט און דורכדעם האָבן די קאטאָ־ליקן מבטל געווען דעם פייערליכן גאטעסדינסט וועלכן מ'האט צענדליגער יארן אבגערעכט פאר דעם געשעפט בשעת דער פראצעסיע פון „באז'ע צ'יאלו״ וועלכע איז הייליג פאר די קאטאליקן. ד״ר אדם האָט בשעת דער דייטשער אקופאציע באזוכט אַ קראנקן אָדער פארוואונדעטן יידן וועלכער אין געווען באהאלטן אין די וועלדער פון דער געגנט וואס איז געווען פארבונדן מיט סכנת נפשות.

מיר האָבן פארלאזט די שטאָט כדי ניט מער צוריק צוקומען, גלייך ווי די אלע סטריזובער וועלכע האָבן דאָרט באזוכט פאר און נאָך אונז. אין מאנכע שטעטליך פון גאליציע און קאנגרעספוילן זיינען צוריק־געקומען און זיך באזעצט נאָך דער מלחמה איינצעלנע יידן און דאביי וועגע־טירט כמעט ווי אנוסים כדי מ'זאל פארגעסן זייער יידישקייט. מאנכע פון זיי האבן באצאלט מיט זייער לעבן פאר זייער ביינקשאפט צו זייערע היימערטער. אין סטריזוב האָט זיך קיין איינציגער ייד באזעצט. דער יורש פון דער יידישער קהילה איז געווארן די שטאָט־פארוואלטונג, לויטן סאוויעטישן נוסח „דער שטאטישער נאציאנאלער ראָט״.

די לאגע בשעת מיין שרייבן:

די שמאלע גאס צווישן דער שול — בית המדרש און דעם אלטן בית עולם האָט מען פארברייטערט אויף דעם חשבון פון בית הקברות פון וועלכן מ'האָט געמאכט אַ שטעטישן גארטן. אויף דעם צווייטן און דריטן בית עלמין, וועלכע זיינען ניט ווייט פון אלטן און וועלכע זיינען פריהער נאָך דעם ארויסיאגן די יידן באנוצט געווארן פון די שכנים אלס גרינס־גארטנער, האָט מען אויפגעבויט אַ שולע פאר קינדער. אזיווי ס'זיינען דאָרט געווען קברים איינער ביים צווייטן און די פונדאמענטן דארף מען בויען טיף, האָט מען ארויסגענומען די מתים פון זייערע קברים און צוזאמען גענומען אין איין ברידערקבר.

פון דער שול האט מען געפלאנט צו מאכן אַ מיהל. די סטריזובער שטאטפארוואלטונג האט אין יאר 1946 דאָס שוין געהאט באשטעטיקט 2 דאברז'עכאווער גויים וועלכע האָבן דאָס געזאָלט אין שול בנין אינסטאלירן. ווען עטלעכע סטריזובער, פון דער שארית הפליטה אין קאטאוויץ האָבן זיך דערפון דערוואוסט, האבן יצחק דויטש, יוסף וויינבערג מיט הילף פון ד״ר חיים פרענקל, פראטעסטירט וועגן דעם ביי דער צענטראלער ליקווידאציאנס־קאמיסיע אין ווארשע, וועלכע האָט געהאט די השגחה אויף די פארלאזענע פאר־מעגנס. דעם פראָטעסט בריוו צום ליקווידאציאנסאמט האָבן זיי אונטערגעשריבן אלס פארבאנד פון סטריזובער יידן און אויך האט אונטערגעשריבן שמואל מוסלער ז״ל פון ניו־יורק, אין נאָמען פון סטריזובער פארבאנד אין אַמעריקע. (ד״ר פרענקל האָט דאמלסט נאכגעזוכט אין אַרכיון און געפונען אז די שול אין סטריזוב שטייט שוין איבער 400 יאר).

אויף גרונד פון דעם פראטעסט האט די ליקווידאציאנס־קאמיסיע פארבאטן צו אינסטאלירן די מיהל אין בנין פון שול, ווי ס'האט די שרייבער פון בריוו באשטעטיקט די אפטיילונג פון ליקווידאציאנס־אמט אין סטריזוב. צום סוף האָט מען דאָרט געמאכט אַ מאגאזין פון דעם שטעטישן קאָא־פעראטיוו. אינ'ם יאר 1959 האָט דער שטעטישער נאציאנאלער ראָט באשלאָסן ארופצוריסן די שול און צו בויען אויף דעם אָרט צוזאמען מיט דעם שיינעם שולפלאץ — ער איז באקאנט אַלע סטריזובער יידן און ספעציעל די יידישע קינדער וועלכע פלעגן זיך דאָרט שפילן זייט דורות — אַ שטעטישן בנין. דעם פלאן האָט זיך אנטקעגנגעשטעלט דער אַנטיקן־קאנסערוואטאר פון ריישער וואיעוואדשאפט, באמער־קנדיק אז דער בנין איז שטארק, טראָצדעם וואס מ'פלעגט אים ניט צייט דעם יאר 1939 און מ'דארף אים האלטן אלס אנטיק געביידע. אויף דער ארגון יוצאי סטריזוב אין ישראל, וועלכער האט זיך דערוואוסט פון דעם האט זיך ענערגיש אנטקעגנגעשטעלט דעם פלאן פון צערשטערן די שול ווענדענדיק זיך צו ישראל'שע און פוילישע מלוכה'ישע אינ־סטאנצן, און האָט אויך מסכים געווען מ'זאל אין איר איינ־ארדנען אַ קולטורעלע אינסטיטוציע.

בשעת איך שרייב די שורות איז שוין באשלאסן צו באנייען דעם בנין פאר קולטורעלע צוועקן, אבער די אנ־העגנער פון צערשטערן פרווון נאָך אויסצופירן זייער פלאן. די שול דינט נאָך פארלייפיג אלס מאגאזין און דער גורל פון בנין איז אבהענגיק אָן דעם, ווער ס׳וועט זיין שטארקער. צו די צענטראלע פוילישע מלוכה אינסטיטוציעס וועלכע העלפן — בפרט אין די גרויסע שטעט — אפצוהיטן די יידישע אלטערטימליכקייטן, אדער די ארטיגע מאכט, וועלכע טוט וואס ס׳איז נאר מעגלעך — בפרט אין דער פארוואָרפענער פראווינץ — כדי אויסצורייסן יעדן זכר פון די יידן און טרעטן ניט צוריק פון צערשטערן אנטיקע געביידען און מחלל זיין בתי קברות, ווי דאס איז געשען אין אונזער שטעטל.

אין יאר 1959 האָט מען ארויסגענומען די מצבות פון מארק־פלאסטער און נאָכדעם ווי זיי זיינען געלעגן אַ לאנגע צייט אויף אַ הויפן ביי דער מזרח זייט פון מארק, האָט מען זיי אין יאר 1961 — חוץ די וועלכע זיינען צערברעקלט געווארן פון דינען אלס פלאסטער באלד 20 יאר — אנידערגעלייגט אויף אַ טייל פון לעצטן יידישן בית עולם אויף דעם ז׳ארנאווער בארג. די שטאָט פארוואלטונג האט דאָס געטאָן אויף אַ באפעל פון די העכערע מאכט און אויך צו דעם האָט אַ סך צוגעהאלפן דער ארגון יוצאי סטריזוב אין ישראל וועלכער האָט בשעת דער אקציע וועגן דער שול אויך שטארק פראטעסטירט געגן דער חרפה פון מצבות פלאסטער.

דער איבריגער טייל פון לעצטן בית הקברות ווערט באַארבעט אלס גאָרטן דורך פארשידענע מענשן, און בעיקר, שטעטישע אנגעשטעלטע.

אויף דעם בנין פון תלמוד תורה ולינת אורחים האט מען אויפגעבויט נאך אַ שטאָק פון האָלץ, און ער דינט איצט אלס היילצענטער פון סטריזוב.

צולעצט האט די שטאטפארוואלטונג אויך אוסגעבויט דאָס יידישע באָד, וועלכס דינט איצט אלס שטעטיש באָד.

תשכ״ז — 1967

צום סוף איז געווען שטארקער די צענטראלבאהערדע און מ׳האָט די סטריזובער שול ניט צערשטערט. אין יאָר 1966 האט מען דעם בנין רעסטאווירט, געמאכט גרויסע ענדע־רונגען און איינגעארדנט דארטן אַ שטעטישע ביבליאטעק. די ענדערונגען זיינען פאלגנדע :

פון די 2 אריינגאנגטירן צום פלוש אין דעם דרום־פראנט וואנט וועלכע האבן געדינט אלס אריינגאנג אין שול האָט מען געמאכט פענסטער, מ׳האָט צערשטערט די טרעפ וועלכע האבן געפירט צו דער ווייבערשער שול, און אויף דעם אָרט האָט מען געמאַכט 2 אריינגאנגען מיט קליינע געדעקטע קארידארן, איינס אין דער מזרח וואנט, וואו ס׳איז געווען דער ארון קודש, און איינס אין דער מערב וואנט וואו ס׳איז געווען דער אריינגאנג אין פלוש אונטער די טרעפ צו דער ווייבערשער שול. אין גרויסן זאל (היכל) האט מען געמאכט אַ גאלעריע ארום די ווענט מיט טרעפ פון אינערוויניק, און מיט דעם האט מען געטיילט דעם הויפטזאל אויף אַ פארטער און שטאָק. נאָר אין דעם מיטן ארום די 4 גרויסע זאלן האט מען ניט געטיילט, און אויף דעם ארט איז געבליבן הויך ווי פריהער. פאר דעם פארטער האָט מען געעפענט פענסטער פאַראלעל צו די פון אויבן. מ׳האָט אויך באַנייט די זייטן שטובן, דעם פלוש און דאָס קהל שטיבל, און פון דער ווייבערשער שול האט מען געמאכט אַ שיינעם זיצונגס־זאל. אויף דעם דאָך האָט מען געעפענט פענסטער איבער יעדן אריינגאנג, וועלכע באַלייכטן דעם גרויסן, אַמאל טונקאלן, שול בוידים.

די שול האָט מען אויסגעמאלן מיט געוויינלאכע פארב, מיט וועלכן מ׳האט צוגעדעקט די מאלערייען פון דער פאמיליע גארפונקל און די שריפט פון די תפילות און תהלים־מזמורים וועלכע זיינען נאָך געבליבן פון 18 יאָר־הונדערט. ס׳איז נאר געבליבן די מאלעריי פון פיש (לויתן) וועלכע איז געווען אין דער מיטן פון דעם געוועלב צווישן די 4 זאלן, און די שיינע ארנאמענטן אויף די ארומיקע בויגנס. די ארנאמענטן האָבן געמאָלן ר׳ שמואל גארפונקל און זיין זון ר׳ אהרן און די מאלעריי פון פיש איז פון פאר 200 יאר, און אויפגעפרישט האבן זי איצט פוילישע מאלער.

בייביידע אריינגיינג אין שול האָט מען אנגעשלאגן טאוולען און געשריבן אויף פויליש: „די אלגעמיינע, עפנטליכע שטעטישע ביבליאטעק אין סטריזוב״. ס׳איז ניטא קיין זכר דערפון, אז דער בנין איז געווען אַ יידישע שול אין משך פון 400 יאר, ווייל אין סטריזוב האט קיינער פאר דעם ניט געזארגט ווי אין קראקע אָדער אפילו אין לאנצוט.

מ׳האט שוין צערשטערט 2 הייזער וועלכע שטייען נעבן דער שול דאָס הויז פון ר׳ ראובן סאפיר, פון דער רעכטער זייט, און ר׳ יעקב קאנער פון דער לינקער, און אויף דעם ארט פון די ביידע הייזער צוזאמען מיטן שולפלאץ וועט מען שטעלן אַ גרויסן האַנדלסבנין, וועלכער וועט פאַר־שטעלן די געוועזענע שול און פארשטיפן איר אין אַ הינטער געסל.

בשעת מ׳האָט באַנייט די שול האָט מען צערלעגט די ציגלווענטל, וועלכע האט פארמאכט דעם לינקן פענסטער אין דעם דרום־וואנט פון דער ווייבערשער שול און דערמיט געעפענט דעם אריינגאנג צו די טרעפ אין דעם מויער, וועלכע האָבן געפירט צום שולבוידעם. דאמלסט האָט מען געפונען דעם בוידעם פול צערשפרייט מיט העברעאישע ספרים. דאָס זיינען געווען די „שמות״, וועלכע איך געדיינק נאָך אלס קינד, און צו וועלכן מ׳האט כסדר צוגעגעבן. אויף דעם גרויסן שולבוידעם איז געווען פאר זיי גענוג

אָרט און צוליב דעם האָט מען זיי ניט באגראבן, ווי דער מנהג איז. די „מציאה" האט געמאכט אַ רעש צווישן פוילישע געלערנטע, וועלכע ווילן פארשן היינט דאס לעבן פון די יידן, ווען זיי זיינען שוין ניטא. אויך מיר האבן דא געהערט פון 400 ספרי קודש, וועלכע מ'האט געפונען אויף דעם סטריזובער שול־בוידעם, אבער מ'האט באלד פעסט־געשטעלט דעם כאראקטער פון די ספרים.

דער זכר פון די יידן ווערט מיט דער צייט פארגעסן אין שטאָט, נאר טיילמאל קומט אהין ווער פון די ווייניקע יידן, וועלכע לעבן נאך אין פוילן ווי אנוסים, כדי צו קויפן יידישע ספרים, לייכטער און היינגלייכטער, וועלכע געפינען זיך נאך אין גוישע הייזער אלס ירושה פון די יידן. אין דער לעצטער צייט איז דארטן געוועזן וועגן דעם דער ברודער פון ר' ראובן סאפיר פון סטריזוב.

ס'איז פארשטענדלעך אז עס רייסט זיך איבער אונזער קשר מיט סטריזוב, וועלכע שטייט פאר אונזערע אויגן אלס יידישע שטאָט, און מיר האבן קיין שום ענין אין גוישן סטריזוב.

זכרונות פון דער צייט פון חורבן

יחזקאל לאנגזאם

מיין לעצטער שמחת תורה אין סטריזוב אינם יאר 1939

די לעצטע ימים נוראים פאר מיין אנטלויפן אויף דער רוסישער זייט זיינען געווען אמת׳דיג ימים נוראים׳דיג. פול מיט שרעק פאר די נאצישע חיה וועלכע האט נאר וואס געהאט פארנומען פוילן.

ווען די מלחמה האט אויסגעבראכן בין איך געווען אין אַ שטעטל נעבן טארנא, ווארטנדיג אויף אַ באריכט פון מיין פאטער ז״ל. ניט דערווארטנדיג זיך אויף קיין שום ידיעה און זייענדיג באזארגט וועגן זיין גורל האב איך הול המועד סוכות באשלאסן זיך אוועקלאזן קיין סטריזוב צופוס, ניט קוקנדיג אויף די סכנה וואס האט דאמלסט געלויערט אַ יידישן בחור, וואנדערנדיג איבער גויישע דערפער.

דער וועג פון טארנא קיין סטריזוב איז מיר געווען גוט באקאנט נאך פון פאר דער מלחמה ווען איך פלעג פארן דעם וועג מיט אַ פערד און וואגן צוזאמען מיט ר׳ לייבוש דיאמאנט ז״ל. איך האב זיך פארשטעלט אין פויערישע קליידער און זיך געלאזט גיין. איך בין געגאנגען צופוס פון טארנא קיין פילזנא, דאן קיין בז׳אסטיק, פריסטיג און סטריזוב, אַ מהלך פון העכער 70 קילומעטער. דער וועג איז דורך בערך בשלום.

אויפן וועג צווישן פילזנא און בז׳אסטיק האָב איך גינעכטיקט ביי אַ באקאנטן דאָרפס ייד. ער האָט מיך פון אנהויב ניט געוואלט ארייַנלאזן ווייל די געסטאפא האט פארבאטן איבערצונעכטיגן פרעמדע. איך האב אבער קיין ברירה ניט געהאט ווייל נאָך 7 אַ זייגער ביינאכט האָט מען ניט געטאָרט זיין אין דרויסן — האָט זיך דער ייד אַיינגעשטעלט. פרייטיג פארטאָג, הושענא רבה, בין איך אנגעקומען קיין בז׳אסטיק און גלייך אַריין צו אַ בן עיר ר׳ מנחם גרוסקאפף, *) דארט האבן מיר געדאווענט בצבור און געזאגט הושענות. דאָס האַרץ האָט געשניטן ווען ר׳ מענדל האָט אַוועקגעלייגט א פאריאריגן טרוקענעם לולב אויפן טיש, אלס אַ זכר פון בעסערע צייטן

כ׳בין אנגעקומען קיין סטריזוב ארום 3 אַזייגער נאכמיטאָג. אויף דעם דאבז׳עכאווער וועג האָב איך שוין געהאַט דעם ערשטן ברוך הבא. אַ גרופע יידישע יינגלעך, מיינע חברים, האבן פאריכט דעם וועג און דער משגיח אויף זיי איז געווען דער באדינער פון בית מדרש און קלויז, סיבירצא, וועלכער האָט געלעבט פון ארבייט ביי יידן.

מיין פאטער האט זיך, פארשטייט זיך, מיט מיר זייער דערפרייט און מיט די ידיעות וואָס איך האב עם געבראכט פון די אנדערע קינדער

שמיני עצרת ביינאכט האָבן מיר זיך צוזאמענגעקליבן ביי ר׳ מיכל שיץ ז״ל. מ׳אָט געדאווענט מעריב און געמאכט די הקפות, וועלכע זיינען ענלאך געווען צו א תפילה ביי אַ אבל ר״ל, דאָס האַרץ האָט וויי געטאָן ווען איך האב זיך דערמאנט אן די הקפות פון די פריהערע יארן, די קינדער מיט די פאנעס וואס אין יעדן האָט אין רויטן עפל געשטעקט אַ ברענענדיג ליכט, דאָס התלהבות מיט וועלכע ר׳ נחמיה׳לה זצ״ל פלעגט מאכן די הקפות, ווען די קינדערלעך פלעגן זיך שטופן צו געבן אַ קוש דאָס קליינע ספר־תורה׳לה, און ער פלעגט זיך אראבבויגן צו יעדער קינד מיט אזאַ ליבשאפט, מיט אַזאַ איבערגעבנקייט, אויפפאסנדיג ניט צו פארזען וועלכן פון די קינדער. דאָס קליינע ספר־תורה׳לה האָט ער שטארק ליב געהאט און פון אים זיך קיינמאל ניט געשיידט, ער האט געמאכט אַ ספעציעל רענצל, און וואו ער פלעגט פארן האט ער עס מיט זיך מיטגענומען.

מיר האָבן געשפירט אז אונטער דער אכזריות׳דיגער הערשאפט פון די דייטשן, וועלכע האבן אונז פארגאסן מיט אַ ים פון שנאה, וועלן מיר ניט קענען לעבן. מ׳האט אונז אויך פריער ניט איבריג ליב געהאט, אָבער איצט זענען מיר געוואָרן אינגאַנצן הפקר. צוליב דעם האבן מיר באשלאסן תיכף נאָך יום־טוב צו פארלאָזן די פארשאָלטענע לאנד און אוועקוואנדערן צו דעם באזעצטן טייל פון די רוסן, פון וואנעט עס זיינען געקומען ידיעות אז דער ייד איז דאָרטן ניט אונטערדריקט.

ווען מיר האָבן געפרעגט אנ׳עצה ר׳ נחמיה׳לה — ער האָט זיך דאמלסט אויסבאהאלטן אין אַ פרעמדע דירה ביי ר׳ שלמה אורהאן — האָט ער אונז געענטפערט בזו הלשון: קיין עצה האב איך ניט אבער השי״ת זאל אַייך שומר און מציל זיין.

דינסטיג דעם 24 אוקטובער 1939 האָבן מיר, איך און מיין ברודער שמחה, פארלאזט די היים, אונזער געבורטס שטעטל מיט דער האפנונג אז אין קורצן וועלן מיר זיך צוריקקערן און געפינען אלעמען געזונט.

---

*) וועגן זיין העלדנטויט אויף קידוש השם שרייב איך אין דעם ספר, (יצחק בערגלאס).

בשעת אונזער אוועקגיין האָט גערעגנט אין דרויסן ווי חשוון צייט. ס'האָט אויסגזען אז די נאַטור וויינט מיט אונז. איך האָב זיך אומגעקוקט געוואָרפן דעם לעצטן בליק אויף דעם הייזל וואו איך בין געבאָרן, אויף דעם בלאָטיגן געסל, און זיך געזעגנט אין אין דער מחשבה, מיטן שטעטל, מיט איר שיינער נאַטור, בערג, וועלדער און וואַסער, אירע יידן און ווייניג גוטע גוים.*) איך האָב אויך געמאַכט אַ חשבון הנפש דערמאָנט זיך אָן די יסורים וועלכע איך בין דורכגעגאַנגען און אויך די גוטע, פריילעכע מאָמענטן — זייער ווייניגע — וואָס מיר האָבן צו זיי זוכה געווען.

מיר האָבן זיך געשראָקן פאַר דעם אונבאַקאַנטן וועג ביי דער דייטשער הערשאַפט, וואו די טויט סכנה איז געווען אַזוי גרויס, און פאַר דעם לעבן אין אַנ'אַנדער לאַנד אונטער דעם שטרייַנגען סאָוועטישן רעזשים, און דערביי געשאָלטן וועמעס אכזריות ברענגט צו אַלץ.

אונזער פאָטער, וועלכער האָט אונז באַגלייט, האָט מיט זיין ווייכער שטימע זיך מיט אונז געזעגנט און געזאָגט: ווי אַ טאַטע קען איך ניט זאָגן צו מיינע קינדער, גייט, ס'איז אָבער דאָך אַ סכנה. טו גייט, נאָר היט אָפּ דאָס יידישקייט, זייט מצליח און האָפנטלאָך וועלן מיר אויף פסח איה"ש זיין ווידער צוזאַמען ביים סדר.

ליידער האָבן מיר דעם טאַטן און די משפחה, וועלכע זיינען איבערגעבליבן אונטער דער דייטשער הערשאַפט מער שוין ניט געזען.

*) ווי די גרויסע משפחה פאַטרין, וועלכע האָט אַלעמאָל אַרויס געוויזן איר פריינדשאַפט צו יידן.

יצחק לייב רוזן

זכרונות פון דער שרעקלעכער צייט

דאס שפרינגען פון טויט-צוג

ס'איז געווען אין מיטן נאַכט פון 15/11 — 16/11 1942. אונזער טראַנספּאָרטצוג וועלכער האָט געפירט צו פאַרניכטונג, איז באַשטאַנען פון 21 וואַגאָנען, 14 זיינען אָנגעקומען פון באָכניע און טאַרנאָוו, 7 האָט מען צוגעגעבן פון ריישער געטאָ, אין יעדן וואַגאָן זיינען געווען בערך 150 מענשן. אין זעלבן צוג זיינען געפאָרן די לעצטע פון סטריזשובער יודנראַט אברהם בראַוו און שינאַגל, און צוזאַמען מיט אונז אין וואַגאָן זיינען געווען שמואל (מוליק) פייט און חיים אַדעסט.

ווען מיר זיינען דורכגעפאָרן דעם דאָרף קראַסנאַ, 13 קילאָמעטער פון ריישאַ, איז אויפגעשטאַנען אַ עלטערער ייד פון באָכני, וועלכער האָט שוין געהאַט אַ נסיון און געשפּרונגען פון פריהערע טראַנספּאָרטן, און מיט די ווערטער: נאַראָנים, וואָס שטייט איר, וואָס מיינט איר, וואו אַהין פירט מען אייך?". האָט ער זיך מיט כח צוגעשטופּט צום פענסטערל און מיט אַ צווייַנגל, וועלכן ער האָט געהאַט באַהאַלטן ביי זיך אין שטיוול, האָט ער איבערגעשניטן די שטעכלדראָטן פון די פענסטערלעך אין וואַגאָן, און איז אַרויסגעשפּרונגען. אַ דאַנק דעם ייד זיינען מיר אויך געשפּרונגען.

עס טריפט מיר מיין האַרץ ווען איך דערמאָן זיך די סטריזשובער אין אונזער וואַגאָן, מוליק פייט און חיים אַדעסט, אַ יונג ווי אַ בוים. איך האָב זיך ביי זיי געבעטן „שפּרינגט!" זיי האָבן אָבער ניט געוואָלט, זיי האָבן נעבעך ניט געגלויבט אז מען פירט צום טויט. איך אַליין האָב אויך מורא געהאַט צו שפּרינגען, נאָר אינצווישן האָב איך דערהערט אַ געשריי פון דרויסן פון מיין ברודער שמואל'קן, וועלכער איז שוין אינצווישן אַראָבגעשפּרונגען, בין איך נאָך עם. מוליק פייט האָט מיר נאָך נאָכגעשריען, איך האָב דאָס גוט געהערט, אז מיר זאָלן אַכטונג געבן אויף זיין קינד. זיין ייִנגערע טאָכטער הענאַ איז דאַמאָלסט נאָך געווען אין געטאָ.

צוזאַמען מיט אונז איז געשפּרונגען ריטער, אַ ייִנגל פון לוטצ'אַ און אַ צודעצער יונגערמאַן יפה, ריטער האָט זיך באַלד פון אונז אַוועקגעדרייט און איך האָב שפּעטער געהערט אז ער איז אַוועק צוריק קיין לוטצ'אַ און דאָרט נעבעך אומגעקומען. מיר זיינען פאַרטאָג אַריין צו אַ פּויער אין סטאַדאָלע, עם געגעבן 500 זלאָטעס, האָט ער אונז געגעבן אַ ביסל פּאַליווקע מיט אַ פלשעל סאַמאַגאָנקע (רויען בראָנפן. נאָך מיטאָג האָט ער זיך אויף אונז געבייזערט מיר זאָלן אַרויס פון אים, ווייל די דייטשע פּאָליציי איז דאָ אין דאָרף. ס'איז ניט געווען אמת, אָבער מיר האָבן קיין ברירה ניט געהאַט און געמוזט פון אים אַרויס. מיר האָבן באַשלאָסן צוריק צוגיין אין געטאָ. ער האָט אונז ביינאַכט, אין דער פינסטער צוגעפירט צום לעמבערגער וועג און דאָרט זיינען מיר געגאַנגען אין דער ריכטונג פון געטאָ. צו אונזער מזל האָט אונזער קיינער ניט באַמערקט.

יפה האָט געוואָלט פריהער גיין צו זיינעם אַ באַקאַנטן, וועלכער האָט געוווינט הינטערן געריכט ווי מ'קומט אַן פון סטריזשוב. מיר זיינען אַריין צו דעם באַקאַנטן אין שטוב, אָבער דעם בעל הבית ניט געטראָפן אין דער היים. זיין פרוי האָט מורא געהאַט און אונז געהייסן אַריינגיין אין חזירים־שטאַל, זייער אַ נידריגן, וואו מיר זיינען געלעגן עטלעכע שעה. אינצווישן האָט זי אויפגעזוכט איר מאַן

וועלכער איז געווען אין אַ שיינק און אהיים געקומען טויט שיכור, ער האָט אונז ארויסגערופן פון חזירים־שטאל און געהייסן זיך לייגן אין זיינע בעטן, אבער מיר האבן דאָס ניט געטאָן. מיט טויטשרעק זיינען מיר דורכגעקומען די נאכט, און פארטאג האָט דער פאליאק ארויסגעשיקט זיין פרוי מיט די 6 קינדער. זיי האבן אויסגעקוקט די גאסן, מיר זיינען נאכגעגאנגען און אריינגעשפרונגען אין געטא אריין דורך אַ פלויט פון אַ הויז וועלכע האט געהערט דעם ריישער יובעליר צוקער. אין געטא האבן מיר שוין געטראפן אפשר 150 מענשן פון די וועלכע זיינען געשפרונגען. ס'זעט אויס אז פון צוג זיינען געשפרונגען עטלעכע הונדערט יידן. דעם באכנייער ייד, וואָס אַ דאנק עם זיינען מיר געשפרונגען האָב איך דארטן ניט געטראפן.

אין געטא זיינען מיר געווען ביז מאי 1943. פון אונזערע צרות און ביטערן לעבן דארטן האב איך שוין מאנכעס געשריבן און נאָך מערער דערציילט. איך וויל נאָך איינס שרייבן.

אַ פוילישער אפיציר אין ריישא מיטן נאמען פאַסעק האָט אונז געהאָלפן האבן אַ קאנטאַקט מיט אונזער שוועסטער פערל, וועלכע האָט געלעבט אין בערלין אויף ארישע דאקרמנטן. אין דער צייט וואָס מיר זיינען געווען אין געטאָ האָבן מיר באקומען דורך דעם אפיציר בערך 10 בריף, אבער יעדער מאָל מיט טויטשרעק. און געדאנקט השי"ת אז די בריוו זיינען ניט אריין אין די הענט פון געסטאפא, צו אונזער מזל זיינען אין ריישער געטא ניט געווען קיין יידישע מוסרים.

איך שרייב דאָס אַלץ טראצדעם וואס עס איז מיר שווער נאכאמאל איבערצוחזרן די מעשיות פון אונזערע צרות. דער אנדער זייט ווערט אויך אַ ביסל לייכטער ווען מ'רעט זיך אביסל אַראָפּ פון הארצן.

אין געראנגל מיט די יידישע קאפוס

סוף יאר 1942, שוין נאָך די גרויסע אויסזידלונגען פון ריישער געטא און פאר דער לעצטער וועלכע איז פארגעקומען דעם 15.11 1942, ווען מיר זיינען דאָרט געווען בערך נאָך 4000 יידן, האָבן מיר באמערקט צוריקקומענדיג פון דרויסן פון דער ארבייט אַ צוזאמענלויף פון מענשן אין אַ טייל פון געטא אויף דער אזויגערופענער „דרוקערובקא". די יידישע פאליציי די „קאפוס" האבן גענומען קאנטריבוציע ביי יידן פון טויטע און לעבעדיקע. ווען איך בין נאָר צוגעקומען זען וואָס ס'איז געשען האָב איך באקומען אַ שמיץ אין פנים פון אַ קאפו, אַ ריישר ייד מיטן נאמען קליינמינץ — דער רוב קאפוס זיינען אין יענער צייט שוין געווען לאדזער און קאלישער יידן, אָבער ווייניג אויך ארטיגע ניט קלערנדיג קיין סך און ניט בארעכנדיק וואס איך גיי טאָן, האָב איך עם דערלאנגט אַ שטארקן קלאפּ און ער איז תיכף אומגעפאלן. איך בין שנעל אנטלאָפן צו אונזער שטוב, נאָר איך האָב מיך טועה געווען און אַריין אין אַ הויז פריהער און נאָך מיט עטלאכע פאליציסטן. דער ערשטער פון זיי איז געווען דער טרויעריג בארימטער איטשאלע (מען האט אים גערופן דער „דער קליינער איטשאלע") פון קאלבישוב און אויך אים האב איך געגעבן אַ שטארקן קלאפּ ביז ער איז אראפּגעפלן פון די טרעפּ.

צום סוף האבן מיך פעסט גינומען עטלעכע פאליציסטן און געפירט צו דער דייטשער קאמאנדאטור וועלכע איז געווען אין זעלבן הויז וואו דער יודנראט.

דער גאנצער געטא איז דערווייל געגאנגען אויף רעדער. עס האָט אויסגעזען ווי אנ'אויפשטנד צו מיין מזל זיינען אין דעם מאמענט ניט געווען קיין דייטשן אין געטא.

בשעת די פאליציסטן האבן מיך געפירט איז אונטער געקומען ה. לובאש, אַ באקאנטער ריישער ייד וועלכער איז אויך געווען זייער באליבט אין געטא. ה. לובאש האט מיך געקענט נאָך פון פאר דער מלחמה, ער האָט א ביסל בארוהיגט די רוצחים און ניט אבגעטראטן ביז מען האט צוגעפירט צום יודנראט

דערווייל האָבן אַנדערע פאליציסטן געכאפּט מיין יינגרן ברודער שמואל, דאמלסט אַ אינגל פון 15 יאָר און אויסגעלאזט זייער נקמה אויף אים, שלאגנדיג עם מכות רצח.

ווען מען האט מיר אריינגעפירט אין יודנראט האבן שוין דארט אבגעווארט אברהם (דאליק) בראוו און שינאגל, די צוויי לעצטע מיטגלידער פון סטריזובער יודנראט וועלכע זיינען שפעטער אין ריישער געטא געווען מיטגלידער פון דארטיגן יודנראט און האבן מיך אבגעראטעוועט פון זיכרן טויט, מיט דעם וואס זיי האבן מיך ארויסגענומען פון די הענט פון די פאליציי, און בפרט אז דאמלסט איז שוין געווען אנגעקומען אין געטא די דייטשע פאליציי

בראוו און שינאגל האָבן מיך פארשלאסן אין ביורא פון פארזיצנדער פון יודנראט ד"ר קליינמאן, וואו איך בין געזעסן בערך אַ שעה צייט ביז זיין אנקומען.

ד"ר קליינמאן האט זיך אויף מיר לפנים וועגן שטארק געבייזערט, און די פאליציי האט מיך אנגעקלאגט אז איך וויל ניט צאלן די קאנטריבוציע. איך האב באוויזן מיט א באשטעטיגונג אז איך האב די קאנטריבוציע שוין געהאט באצאלט און מיט דעם האט זיך גיענדיגט דער משפט.

ערשט נאך דעם האב איך געזען מיין צושלאגענעם ברודער און פארשטאנען אז מיר זיינען ניצל געוואָרן בנס.

דעם צווייטן סכסוך מיט אַ קאפו האָב איך געהאט אין לאַגער הוטא קאמאראבסקא.

דער לאַגר איז געווען אונטערוואָרפן דעם דייטשן געטאָ קאמענדאנט שובקע, וועלכער איז ניט געווען קיין שלעכטער מענש. ער האט אונז, די סטריזבער גרופע ארבייטער וועלכע האָט געארבעט אין סטריזוב ביי פאנאנדערנעמען מי־

ליטער באראקן און דערביי געביטן קליידער אויף עסן, אַרעסטירט, מורא האבנדיק אז די גויים אין סטריזוב װעלכע האבן אונז דארט געמסרט װעלן װידער מסרן צו די העכערע מאכט, װען ער האט זיך אבער איבערצייגט, אז זיי האבן פון אונז נאר צוגענומען דאס עסן און טוען װייטער גארניט, האט ער אונז תיכף באפרייט.

אבער אויפן אָרט אין הוטא קאמאראַבסקא איז געװען קאָמאנדאַנט דער טרויעריג בארימטער שמידט, װעמענס פּראָצעס קומט איצט פאר אין דייטשלאנד, און געהאָלפן האבן עם יידישע קאָפּוס: די ברידער ריבנער, שטרויכער, אלימלך קירשנבוים און נאָך אַנדערע.

דאָרט האבן מיר זייער שווער געארבייט אין װעלדער ביים האקן בוימער, און דער קאמאנדאנט מיט די פאליציסטן האָבן אונז דערביי געפייניקט.

אמאל האָבן מיר פארמסרט אונזערע פייניקער ביים דייטשן קאמאנדאנט שובקע, װעלכער האָט זיי גערופן און געמוסערט װעגן דעם שלעכטן באהאנדלען אונז.

די קאפוס האבן זיך דערפאר אן אונז נוקם געװען און תיכף דעם צווייטן טאג און נאָכדעם כסדר אַ טאָג נאָך אַ טאָג איינגעפירט שטראפטעג. ד.ה. — מיר האבן געמוזט ארבייטן זייער שנעל, אָן עסן און אָן העמדער, בשעת די קאמארעס האבן אונז שרעקלאך געביסן.

װער ס׳האט געפרובט זיך אויסגלייכן אדער איין מינוט אויפהערן האקן מיט דער האק, האט באקומען קלעפּ מיט אַ שטעקן איבערן נאקעטן רוקן.

מער פון אלעמען האט געשלאָגן דער קאפּו אלימלך קירשנבוים — עם האבן שפּעטער די רוסן געשאָסן — און ער איז אויך צוגעקומען צו מיין יינגערן ברודער שמואל און אויפגעהויבן אויף עם דעם שטעקן דאמלסט בין איך צו עם צוגעשפרונגען מיט דער האק און געזאָגט: „מיילעך, װען דו רירסט אָן מיין ברודער איז דיין טויט אויף׳ן אָרט".

מיין אויפטריט האט געװירקט. ער האט זיך דער־שראָקן און אבגעלאזט מיין ברודער, אבער גלייכצייטיג מיר געסטראשעט אז ער װעט זיך מיט מיר אפּרעכענען נאכן צוריקקומען אין לאגער.

גייענדיג פון װאלד צום לאגער האָבן מיר זיך ניט געקענט קיין עצה געבן. מיר האָבן מורא געהאט פאר די נקמה פון קאפּו און געװאלט צוהערן די עצה פון אונזער עלטערן ברודער יחיאל און מענדל ליבערמאן — דוד ליבערמאנס זון פון סטריזוב — צו אנטלויפן און ניט צוריקגיין אין לאגער, פון דער אנדער זייט האט דער ברודער פון קאפּו. אַ אנ׳שטענדיגער און פיינער בחור — װי מיר שיינט לעבט ער אין ישראל — אונז צוגערעדט מיר זאלן ניט אנטלויפן, און אין אמת׳ן איז ניט געװען װאו אהין צו אנטלויפן, װייל די פּאליאקן האָבן אונז אויף טריט און שריט פארפאלגט. ער, דער ברודער האט אויך דעם קאפּו געזידלט און געמוסערט בשעת דעם גאנצן װעג פון װאלד אין לאגער און ביי עם געפועלט אז ער האט זיין חרפה אראפּגעשלונגען און צוריקקומענדיג אין לאגער ניט דערציילט דעם קאמאנדאנט װאס עס איז פארגעקומען אין װאלד

מיט דעם האט זיך דער ענין גיענדיגט און מיר זיינען אויך דאסמאל ניצול געװארן.

יידישקייט אין די דייטשע לאגערן

אַ טייל פון אַ בריף, געשריבן אין ס. פּאלו — בראזיל, י׳ כסלו תשכ״ה 15.11.1964

היינט איז זונטיג און דא ארבייט מען נישט און דערצו איז דער 15 נאװעמבער. אין דעם טאג פייערט בראזיל איר אונאבהענגיקייט. איך האָב זיך אויך דערמאנט אז מיט 22 יאר צוריק, דעם 15 נאװעמבער 1942, האָט מען פון ריישער געטא ארויסגעפירט 1050 יידן, צװישן װעלכע ס׳האבן זיך געפונען: איך, מיין ברודער שמואל, שמואל (מוליק) פייט, אברהם (דאליק) בראוו און נאָך עטלעכע סטריזוב׳ר. פון דעם טראנספּארט, װעלכער איז געגאַנגען דעם לעצטן װעג, זיינען אראפּגעשפּרונגען פון דעם לויפנדן באן, 150 יידן, צװישן זיי מיין ברודער שמואל און איך.

יאָ, מיינע פריינט, מען פארגעסט ניט, און מיר — ספּעציעל די געליטענע — װעלן שוין קיינמאל ניט פארגעסן, דאָס װאָס מיר האבן מיטגעמאכט און צוגעזען. די ירושה בלייבט אונז שוין ביז 120 יאר.

איצט װעגן די תפילין װאָס איר פרעגט מיר, כ׳געדיינק זייער גוט. דאס זיינען געװען מיינע תפילין, װעלכע כ׳האב באקומען צו בר־מצוה, און כ׳האב זיי מיטגעהאט אין ריישער געטא. אין מאי 1943 האָב איך זיי מיטגענומען אין ערשטן לאגער קיין הוטא קאמאראװסקא און פון דאָרט קיין קאכאנובקה, אַ פארלאַגער פון פּוסטקוב. דאָרט האָט מען געמוזט ביי דער אנטלויזונג דורכגיין נאקעט און ליידיג, נאָר די שיך האָט מען געמוזט האלטן אין דער הויך. האָב איך די תפילין פארשטעקט אין די שפּיצן פון מיינע שיך און אזוי זיי אריינגעבראכט אין דעם לאגער אין בלאק 2, װאו מיר זיינען געװען 250 יידן אין יעדן בלאק, צוזאמען 500 יידן איןביידע בלאקן.

אין אונזער בלאק האבן כמעט אלע געװאלט לייגן תפילין. ריזיקירן האט קיינער ניט געװאלט — אבער דאװנען יאָ. האָבן מיר בערך אַחודש גאנצע נעכט געלייגט תפילין, כדי יעדער זאל זוכה זיין צו דעם. װייל ביז צום אפּעל, 6 אַ זייגער אין דער פרי האט ניט געטארט בלייבן קיין שום שפּור פון עפּעס. ביז אַ געװיסן מאמענט האט מען באמערקט פון דרויסן אז עפּעס רודערט זיך אין בלאק, האט מען אונז אלעמען ארויסגעטריבן און געזוכט ביז מען האָט געטראָפן דעם פארברעכן. קיינער האָט אבער ניט געזאָגט אז דאָס זיינען מיינע תפילין.

פון דאמלסט אָן — דאָס איז געווען אין יענע טעג פון 1944 — ביז צום סוף, ביז צו דער באפרייאונג האָבן מיר כמעט פארגעסן דעם חשבון פון יידישקייט.

פון פוסטקוב האט מען אונז ארויסגעפירט קיין פלאשוב, פון פלאשוב קיין באכניע, פון באכניע קיין מיעלעץ און פון מיעלעץ קיין וויעליצקע. די רוסן האבן שוין צוגעיאגט די די דייטשן, זיי אָבער האָבן פון זייערע קרבנות ניט נאכגעלאָזט. אין וויעליצקע האָבן מיר געארבייט ביי ארעאפּ־לאנען, אין די זאלצגרובן אונטער דער ערד, עס האט זיך אבער ניט איינגעגעבן.

פון וויעליצקע זיינען די דייטשן מיט אונז ווייטער־געלאפן ביז פלאסנבורג אין מעהרן און פון דארט קיין לייט־מעריץ אין טשעכיען, נישט ווייט פון געטא טערעזיענשטאט. דאָרט זיינען מיט אונז געוועזן די סטריזובער מענדל ליבער־מאן און נחמיה פעלבער. דעם ערשטן האָט מען געפירט קיין דאכאו, און מער האב איך עם ניט געזען. דעם צווייטן, נחמיה פעלבער, האב איך געטראפן אין לעצטן און ערגסטן לאגער, גוזין 2, ביי מאוטהאוזן צוזאמען מיט די סטריזובער וואלף מאנדל און נחמיה האובן, די אוביגע אלע דריי זיינען אומגעקומען ביי דער לעצטער שרעקלאכער מארד־אקציע, דער אזויגערופענער „ענטלויזונג".

מיר האבן דארט געפילט, אז די הייליגע טעג, די ימים נוראים רוקן אן מיר האבן אבער ניט געוואוסט דעם חשבון. האָב איך געוואגט און גיפרעגט אַ ס.ס. מאן צו ער וויס ניט ווען אונזער ניי־יאר פאלט אויס, האט ער מיר געזאגט אז ניט ווייט ארבייטן יידן פון געטא טערעזיענשטאט פון ועלכן מיר האבן איבערהויפט ניט געוואוסט.

אין אַ געוויסן טאָג האָב איך ריזיקירט און אהינגעקראכן אויף אלע פיר, ביז איך בין צוגעקומען צו דער גרופע יידן פון געטא און געפרעגט ועגן אונזערע ימים טובים, איך האָב אָבער קיין תשובה ניט באקומען. איך האָב אבער ניט רעזיגנירט און ביים דריטן מאל האב איך פון די געטא יידן באקומען אַ קליין צעטאלע אז מארגן איז יום כפור. אזוי ארום זיינען מיר געוואר געווארן וואו מיר האלטן אין דער וועלט, און ווייטער געפירט דעם חשבון צוזאמען מיט די צרות וועלכע האבן זיך ערשט אויפסניי אנגעהויבן, ווייל פון דאָרט האט מען אונז געפירט קיין מאוטהאוזן — („מארדהאוזן")...

יוסף ווייינבערג

„כל נדרי" אין אושוויץ

די טריבע הארבסט־טעג ברענגען מיט זיך אַ שרעקלעכע מגיפה: איין „סעלעקציע" נאָך דער אנדרער. ווי נאר די מנטשן קומען אין לאגער אריין, פאלט אויף זיי באלד דער גורל. פון די „עלטערע" נומערן זענען מיר שוין זייער ווייניק געבליבן. אַ ווילדר שגעון האָט באהערשט די דייטשן. וואָס ערגערע ידיעות זיי האבן פון די פראָנטן, אלץ ווילדער און בלוטדורשטיקער ווערן זיי; ווי זיי וואלטן וועלן זיך נוקם זיין אויף די אומגליקלעכע פאר די מפלות אויף די פראנטן. יעדע פאָר טעג הייסט מען אונדז לויפן נאַקעטערהייט און מען קלויבט די שוואכערע אין אויוון אריין. רעזיגנירט לויפן די אויסדערווײלטע קרבנות אין דעם באראַק, פון וואנען מען פירט זיי צום פארברענען. אַפּאַטיש און אָן גלויבן שלעפּן זיך די אנדערע צו דער ארבעט: מארגן וועט אויף זיי פאלן דער גורל! יעדן טאָג קומען נייע אין לאַגער אַריין; פון גאנץ אייראָפּע ברענגען זיי דאָ אַ הער אומגליקלעכע אומצוברענגען, מען האָט זיך שוין צוגעוויינט צו דעם שרעקלעכן גערוך פון געברענטע ביינער. מען באַטראַכט שון דעם גרוך אלס באשטאנדטייל פון דער ארומיקער ווונדעבארער נאַטור: פון די שיינע בערג, וואס רינגלען ארום ווי אַקרוין דעם לאגער; פון דעם טוי, וואס באַדעקט יעדן פרימארגן די ארומיקע געגנט; פון דעם טייך, וועמענס וואסער עס מורמלט אין די שטילע נעכט די סודות פון די ווייטע וועלטן; פון די שטערן אויפן הימל און פון די ציטערדיקע בלעטערלעך אויף די ביימער; פון די תבואות אויף די דערבייאיקע פעלדער, וואָס באוועגן זיך אין טאקט פון ווינט און פון די העלע וואָלקנס, מיט וועלכע דער רויך פון דעם גרויסן קרעמאַטאָריום־אויוון גיסט זיך צוזאמען.

ווי אַ ווייטיק פיל איך די הערלעכע נאטור, דאָס אַלץ איז אויף יענער זייט דראטן, מיר אבער זענען אויף דער זייט, וואו אלץ איז טויט.

מיט פארדרוס קוק איך זיך צו צו דעם פאנטאסטיש שיינעם זון־אונטערגאנג. די פראכט פון דער נאטור שפּאָט פון אונדזער גורל.

אזוי פארגייט איין טאָג שרעקלעכער נאָכן צווייטן. דאָך שטעקט ערגעץ אין הארץ באַהאַלטן אַ האָפנונג: אפשר דאָך? איך האלט זיך מיט די לעצטע פעדים ביים לעבן. נאָך נישט אינגאנצן איז פארשווינדן דער ציטער פאר דעם טאָג, וואָס קומט.

זינט אַ פּאָר טעג רוימט מען זיך איין אין אויער דעם סוד פון פרויען־לאגער. די פרויען פירט מען נישט ארויס צו דער ארבעט. זיי זיינען אָפּגעשלאָסן צווישן די דראָטן. מען דערציילט זיך, אז אַ סך פרויען האָבן באקומען קרעץ און ס'איז דאָרט געווען אַ גרויסע סעלעקציע. ביינאַכט הערן זיך ווילדע יללות, ווי מען וואָלט טויזנטער מענטשן מיט איין מאל געשאָכטן. די דייטשע „קאפּאָס", וואָס ווייסן

אלץ, דערציילן, אז מען האָט אויסגעקליבן פיר טויזנט פּרויען צום פאַרברענען און זיי אַלע נאַקעטערהייט צוזאַמענ־געדריקט אין אײן באַראַק. שוין פיר טעג ליגן זיי דאָרט איינע אויף די צווייטע אָן עסן, אָן טרינקען; דעם דאַך האָבן זיי מיט זייערע לייבער ארויסגעשטופּט; די ס״ס שיסן אויף זיי ווי אויף האָזן.

ביינאַכט קאָן קיינער נישט איינשלאָפן. מאָרגן איז ערב יום־כיפּור. טראַגיש זענען די ימים נוראים־טעג!

אין דער פרי, האָט מען זיך דערוויסט, אַז פון בערלין איז געקומען אַ באַפעל נישט צו פאַרברענען די פּרויען, נאָר זיי צו היילן פון די קרעץ. אַ קליינע האָפענונג גנבעט זיך אַריין אין מיין האַרץ :: אפשר דאָך?

נאָך דעם אָוונט־אַפּעל גייט מען צו כל נדרי.

שוין זייט אַ לענגערע צייט האָט מען זיך צוגעזאָגט, אַז הײ־יאָר וועט מען דאַווענען כל נדרי. אַ יידישער בלאָק־עלטסטער האָט דערלויבט צו דאַווענען ביי אים אין בלאָק. עמעצער האָט פון דער קליידער־קאַמער געבראַכט אַ טלית. אין לאַגער פילט זיך די ערנסטקייט פון דעם מאָמענט. עס זעט אויס, ווי די גאַנצע וועלט וואָלט זיך געגרייט צו כל נדרי.

אין דער פרי איז געלעגן אַ דיקער נעפּל און פאַר־שטעלט דעם גאַנצן הימל. צו מיטאָג האָט זיך דער נעפּל אויפגעהויבן און עס האָט גערעגנט. די זון האָט זיך באַהאַלטן ערגעץ הינטער די וואָלקנס. דער הימל האָט אַ גאַנצן נאָכמיטאָג געוויינט. איצט, צו כל נדרי, האָט ער זיך אַ ביסל באַרויִקט; דער רעגן האָט אויפגעהערט. טריב ליגט די וועלט אַרום. די זון פילט זיך שולדיק: זי וואַגט זיך נישט צו באַווייזן.

פון אַלע בלאָקן קומט מען זיך צוזאַמען אין דעם באַראַק פון דעם יידישן בלאָק־עלטסטן. די מענטשן לייגן זיך אויס אויף די פּריטשן. שטייען געדריקט נעבן דעם צווייטן, הענגען איינער אויף דעם צווייטן, אַלץ, וואָס פילט אין זיך אַ יידיש האַרץ, איז געקומען צו כל נדרי, — אפילו די בלאָק־עלטסטע און קאַפּאָס. שטענדיק זענען זיי די גרויסע מיוחסים. איצט שטייען זיי אויסגעמישט מיט די פּשוטע „העפטלינגע״. אָן אימה איז אויף זיי געפאַלן. אפילו די דייטשע בלאָק־עלטסטע און קאַפּאָס, די שרעקלעכע מערדער, זענען פאַרשוויגן. אין אַ גרויסן האַלבקרייז מיידן זיי אויס דעם באַראַק. היינט האָבן זיי עפּעס מורא באַקומען פאַר די יידן.

דער רב דאַוונט.

ערשט נישט לאַנג האָט מען אים געבראַכט אין לאַגער אַריין. באַקאַנטע האָבן אים געהאָלפן און געשטיצט ווי ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט. שוין אַזויפיל רבנים אומגעקומען; נישט געבליבן קיין איינציקער רב! דעם איינעם וויל מען העלפן: זאָל ווייניקסטנס איינער בלייבן!

איינגעהילט אין טלית זאָגט ער „תפילת זכה״. קלאָר הערט מען זיין שטים. אַלץ ארום איז פאַרגליווערט. „כאלו הקרבנו את גופנו על גבי המזבח ותקבל לפניך לריח ניחוח כקרבן וכעולה״.

דורך די אָפענע ברעטלעך אין באַראַק קוק איך אויף דעם אויוון פון קרעמאַטאָריום, אַרום וועלכן ס׳טראָגט זיך אַ רויך ביז גאָר הויך אין טריבן הימל אַריין.

און איך הער דאָס קול פון רב, ווי ס׳וואָלט איצט נישט מער געקומען פון זיין האַרץ, נאָר ווי דאָס האַרץ זיינס וואָלט זיך געפּענט און געוויינט.

„ובמעוט חלבנו ודמנו״.

ער פאַרהאַלט זיך און זאָגט נאָך אַ מאָל; אָבער איצט בלוטיקט זיין האַרץ, ער לאָזט אויס דעם „ובמעוט״; די פאַרזאַמלטע זאָגן נאָך: „ובחלבנו ודמנו״. ווי פאַרכישופט איז מען ביי די צוויי ווערטער שטיין געבליבן. דער רב קאָן נישט ווייטער. וואָס אַמאָל העכער האַלט אים דער עולם אונטער: ובחלבנו ודמנו.

עמעצער שרייט אויס: חלב ודם הורינו, ילדינו וקרובינו!

טרערן רינען פון אַלעמענס אויגן. ווי אַ טייך גיסט זיך צוזאַמען דאָס שרעקלעכע געוויין. די פאַרשטיינערטע הערצער האָבן נישט אויסגעהאַלטן.

איך וויין נישט. איך קאָן נישט אָפּרייסן די אויגן פון דעם העלן רויך פון קרעמאַטאָריום. כ׳פיל אַ שרעקלעכע מידקייט אין די ביינער. אין באַראַק איז הייס נישט צום אויסהאַלטן.

ווען דער רב זאָגט: „על דעת המקום״, ווער איך אַריבער געטראָגן ווי אין אַנדערער וועלט. מיר דוכט זיך, אַז כ׳זיץ ערגעץ אין קאַטאַקאָמבעס אין שפּאַניען. כ׳זע די שייטער־הויפנס, דעם שרעקלעכן טאָרקוועמאַדאַ, די אומגליקלעכע יידן, וואָס ווערן פאַרברענט על קדוש השם. גלייך הויבט זיך דער רויך פון די פאַרברענטע אין הימל אַריין. איך הער דעם „שמע ישראל״, וואָס ער נעמט מיט זיך און שפּעטער שוואַרץ־איינגעוויקלטע מענטשן, וואָס קומען מיט פאַרשטעל־טע פּנימער אין די קאַטאַקאָמבעס.

„להתפלל עם העבריינים!״ —

שרײַען די אין שוואַרץ איינגעהילטע געשטאַלטן. אַ שרעקלעך געשריי הויבט זיך אויף פון די בילדער. כ׳הער נאָך ווי דער רב זאָגט:

מיום כיפורים זה.

און פּלוצים פאַרשוויגט אַלץ. אַ טויטע שטילקייט הערשט אין באַראַק; קיינער דאַוונט נישט, קיינער וויינט נישט מער. ווי מ׳וואָלט די אַלע מענטשן דאָס לשון אָפּגענומען.

נאָר פון דרויסן טראָגן זיך שרעקלעכע יללות. אויפן וועג נעבן די דראָטן פירט מען די פּרויען צום פאַרברענען. די מאָטאָרן פון די אויטאָס ווערן פאַרהילכט פון די יאָמערלעכע קולות פון די נאַקעטע פּרויען. אין באַראַק געפינען זיך אַ סך, וואָס האָבן צווישן די אומגליקלעכע זייערע נאָענטע. אַלע ליגן שטיל, ווי מ׳וואָלט וועלן צווישן די יללות דערקענען דאָס קול פון די אייגענע. דורך די אָפענע טויערן זעט מען ווי די קרבנות ציען אויס די הענט

צום הימל און בעטן רחמים. די פרויען דערזעהן די מענער אין באַראַק. זייערע געוואַלטן ווערן שטארקער. ווי פארשטיינערט זענען אלע אינעווייניק.

דער ערשטער וועקט זיך דער רב פון דער פארגליווערטקייט.

ער רייסט איבער דעם כל נדרי און הויבט אָן:

ונתנה תוקף קדושת היום.

אין דער שטילקייט פון באַראַק הערט זיך זיין שטים, ווי זי וואָלט אָפגענטפערט די שרעקלעכע יללות פון די פרויען. קלאָר קלינגט זיין קול, און ווען ער קומט צו די ווערטער: ומי באש —

רייסט זיך פון אלע העלדזער ארויס אַ געיאָמער: ומי באש!

ווי פון יענער וועלט קומט דער ומי באש.

דער רב זאגט ווייטער, אבער זיין שטים ווערט פארהילכט פון דעם טראַגישן ומי באש, ווי די יידן אין באראק וואָלטן געוואָלט מיט זייערע ווערטער אויפהאלטן דאָס שרעקלעכע פייער.

אָבער די מאָטאָרן הערן נישט אויף צו ברומען. אלץ מער און מער פירט מען קרבנות צום פארברענען.

ומי באש! הערט דער עולם נישט אויף צו שרייען. די קולות פון די אומגליקלעכע מישן זיך אויס מיט דער אייציקער תפילה פון די מענער. ווי פארהיפנאָטיזירט שרייט דער עולם ומי באש! ווי זיי וואָלטן געבעטן, אז דאָס פייער זאָל אויך זיי מיטנעמען.

אין מיטן דעם געיאָמער פון דער תפילה רייסט זיך אריין דאָס קול פון שופר. עמעצער בלאָזט שופר.

תקיעה, שברים תרועה.

תקיעה גדולה.

דער שופר האָט די מענטשן ווי פון חלום אויפגעוועקט. צוערשט ווערט אין באַראַק שטיל. כ'הער דאָס קלאַפן פון מיין האַרץ. באלד וויינט דער גאנצער עולם. ביז צום הימל טראָגן זיך די קולות פון די נאַקעטע פרויען. שטיל וויינען די מתפללים.

דער „גאָנג" דערמאָנט, אז מען מוז צוריקגיין אין די באַראַקן. מען איילט זיך, מען זאָל נישט קומען צו שפעט.

אין בלאָק, וואו מען האָט געדאַוונט, נעבן דעם אויוון, וואָס מען האָט אין אן עמוד פאַרוואַנדלט, ליגט איינגעהילט אין טלית דער רב. דער רופא צאָן האָט די נשמה אויסגעהויכט.

אין וועלדל נעבן קרעמאַטאָריום ברענט אַ גאנצע נאכט; דער אויוון איז צו קליין.

ראובן גרינבאום

מיין ייסורים וועג

אונטער דייטשער הערשאפט אין סטריזוב האב איך געליטן צוזאמען מיט מיין פאמיליע און מיט אלע יידן האט מען אונז אװעקגעשיקט אין ריישא אין געטא. אין איינעם פון די טראנספארטן האָט מען מיינע עלטערן און די פאמיליע געשיקט קיין בעלזעץ — ווי איך ווייס דאָס היינט — צו דער פארניכטונג. איך וועל געדיינקען מיין גאנץ לעבן די מינוט פון געזעגענען, ווען די טייערע מאמע ה.י.ד. האָט מיר געגעבן איר צירונג פון איר מוטער גאלדענע האגל צווישן אנדערע די לאנגע גאלדערנע קייט מיטן גאלדערנעם זייגערל, וועלכע זי האבן באקומען צו איר חתונה, און דאָס שטערנטיכל פון דער באבן פארצירט מיט פערל און דיאמאנטן. זי האָט מיר מיט דעם אפשר מציל געווען פון טויט, ווייל פאר די צירונג האָב איך שפעטער געקויפט ברויט אין די פארשידענע לאגערן אין וועלכע איך בין געווען.

פון בעלזעץ האָט מיר אַ ס.ס.־מאן געבראכט אַ בריוואלע פון מיין שוועסטער. איך בין עם געווען דאנקבאר דערפאר און באלוינט מיט דעם וואס איך האב געהאט. מעגלאך אז איך בין געווען נאאיוו און דאָס ברייננגען דעם בריוו איז געווען לויט דעם סדר פון די נאצ'יס, כדי צו באַרוהיגן די קרובים פון די געהרגעטע און פארדעקן זייערע אמתע מעשים.

פון ריישר געטא האט מען מיך אוועקגעשיקט נאָך איידער די נאציס האבן דארטן גיענדיקט זייער פארניכטונגסארבעט.

צוערשט האט מען מיך געשיקט אין ביעשאדקא, פון דאָרטן קיין פוסטקוב, פון פוסטקוב קיין אושוויץ, ווייטער קיין גלייוויץ, גראסראזן און פון דאָרט קיין מאוטהאוזן, איינער פון די ערגסטע לאגערן. צום מזל איז דארטן ניט געווען קיין פלאץ, האָט מען אונזער טראנספאָרט אהין ניט אריינגעלאזן און געשיקט קיין לייטמעריץ. גיענדיקט האָב איך מיין יסורים־וועג אין טערעזיענשטאט, וואו איך האָב געטראפן אלעזר לוס. דארטן בין איך באפרייט געווארן.

צולעצט בין איך געווען אין בוכנוואלד, וועלכער איז שוין דאמלסט געווען אַ אמעריקאנער לאגער פאר באפרייטע. איך בין נאך געווען יונג, אויף דעם שוועל פון דעם עלטער אין וועלכן מ'האָט נאך דער מלחמה ארייננגעלאזן קינדער אין דער שווייץ. פון דאָרטן האָב איך עמיגרירט אהער קיין אמעריקע וואו איך לעב ביז היינט.

צום אנדענקען

פנחס קלאץ — אלוני

די מאמע

דאָס באַקאַנטע האַרציקע פאָלקסליד „אַ אידישע מאַמע״ דערמאַנט מיר שטענדיק מיין מאַמען. יעדער האָט דאָך געקענט זיין מאַמע ווייל זי איז די זעלבע וואָס דיין מאַמע וואָאס איר מאַמע, וואָס אייערע אַלעמענס מאַמע. ווען איך גיב אַ טראַכט וועגן נאָך אַ האַרציק פאָלקסליד, „אַ בריוועלע דער מאַמען״, דאַכט זיך מיר אַז מ׳מיינט מיך, ווייל איך ווייס אַז איך האָב געזינדיגט. איך האָב זייער ווייניק בריוואַלאַך מיין מאַמען געשריבן.

ווען איך האָב פאַרלאָזן מיין מאַמען, מער ווי אַ דרייסיג יאָר צוריק, בין איך געפאָרן מיטן גאַנצן ענטוזיאַזם פון מיינע צוואַנציג יאָר — אַ נייע וועלט דעראָבערן, אַ נייע וועלט אויפבויען. איך האָב ווייניק געטראַכט וועגן דעם, אַז איך האָב איבערגעלאָזן אין דער אַלטער היים אַזאַ טייערע מאַמע וואָס בייַנקט נאָך מיר און וואַרט אויף אַ בריוועלע. און היינט, ווען איך וואָלט שוין געשריבן אַ בריוועלע, וואו זשע איז מיין מאַמע?

אַמאָליקע מאַמעס זיינען כאָטש געקומען צו קבר ישראל, האָט מען געוווּסט וואו דאָס שטיקאַלע ערד געפינט זיך, וואו ס׳שטייט איר מצבה אויף וועלכער איר הייליקער נאָמען איז אויסגעקריצט, אָבער מיין מאַמע, ווייס איך דען וואו איר בלוט איז פאַרגאָסן געוואָרן? און אפשר איז איר בלוט גאָרניט פאַרגאָסן געוואָרן, אפשר האָט מען איר אין גאַז אויוון דערשטיקט, אָדער גאָר לעבעדיקערהייט פאַרבערנט, און דערפאַר איז דער ווייטאָק נאָך גרעסער אַז מ׳ווייס ניט ווען און וואו איר געביין איז אַהין געקומען.

און פון די זכרונות קומען אַרויס בילדער פון אַמאָל, פון די קינדער־יאָרן ווען מיין מאַמע פלעגט מיר אַרויס ווייזן איר ליבע, ווי זי פלעגט מיר אָפּהיטן פון די שטראָפן פון שטרייַנגן טאַטען ז״ל. זי פלעגט אַלץ פאַרשטעלן, אַלץ נעמען אויף זיך און האָט געוואוסט פאַר דעם טאַטען צו פאַרענטפערן מיינע עבירות וואָס זיינען גאָר קיין עבירות ניט געווען. בסך הכל בין איך נאָך געווען אַ קינד און האָב געוואָלט לויפן מיט אַנדערע קינדער זיך באָדן אין טייך, אָדער לויפן אין וואַלד זיך שפילן און שפּעטער אַמאָל אויך לייענען אַ ביכל. דאָס אַלץ האָט מיין טאַטע ניט געוואָלט פאַרשטיין. אַ יידיש אינגל דאַרף זיצן אין חדר און אין בית־המדרש, לערנען און ניט אין זינען האָבן קיין נאַריש־קייטן.

אָט די נאַרישקייטן האָט די מאַמע יאָ פאַרשטאַנען, איך האָב אָבער דאַמאָלסט ניט געוואוסט אָפּצושאַצן די גרויס־קייט, די גוטהאַרציקייט פון מיין מאַמען. און היינט ווען איך פאַרשטיי דאָס שוין גוט — איז מיין מאַמע ניטאָ. עס העלפט שוין קיין חרטה און ניט קיין שלאָגן על חטא, עס בלייבט נאָר איבער אין מיין זכרון די ליכטיקע געשטאַלט פון מיין מאַמען וועלכע כ׳וועל ניט אויפהערן צו פאַרעהרן אַזוי לאַנג ווי מיינע אויגן וועלן זיין אָפן.

דו זעסט, ליבע מאַמע, איך האָב געוואָלט דיר ווידמען די פּאָר באַשיידענע שורות אַלס אַ קדיש און האָב זיי גאָר געווידמעט אַלע יידישע מאַמעס. ווייל אַלע יידישע מאַמעס זיינען געווען ענלאַך, אַלע האָבן געהאַט די זעלבע מעלות און די זעלבע אייגנשאַפטן.

זאָלן די ליכטיקע געשטאַלטן פון די יידישע מאַמעס אויפגיין פאַר אונז פון דער שוידערליכער פאַרגאַנגענהייט ווי אַ לייכט־טורעם אין שטורמישן ים און באַלייכטן אונזער ווייטערדיקן וועג אין לעבן.

געדאנקען און רעפלעקסען

הרב ישראל פרנקל (טורונטו — קנדה)

אונדזער כח געגן א וועלט פון שונאים

מיט פארשידענע מעטאדן פרוון די אומות העולם צווינגן אונדז אפצוזאגן זיך פון אונדזער קיום. מיט אויסגעט־ראכטע, פאראדאָקסאל־קעגנזעצליכע פארלוימדונגען אָף אונ־זער אַדרעס, מאטיווירן די פעלקער, אין יעדער עפּאָכע, מיט אַ אנדער פאַרב, זייער שנאה צו אונדז, נעבן דעם ווילדן געשריי „נעמט נקמה" פאר דעם כלומר'שטן ריטואלמאָרד פון'ם קריסטליכן קינד ביים קעלצער פּאָגראָם, האָט זיך אויך געהערט דאָס חיה'שע ברילן וועגן דער „זשידא קאמונע". פון לינקס ווערן מיר באטיטולט מיט אונטער־נאציאנאלן קאפיטאליזם, און פון רעכטס — מיטן אונטער־נאציאנאלן קאָמוניזם. נישט קיין חילוק צו די פאלוימדער זענען גלויביקע אדער אומגלויביקע; קאָנסערוואטיווע אדער פּראָגרעסיווע, בלייבן מיר, דאָס שוואכע, איידעלע פאָלק, תמיד דער שעיר לעזאזל, דער בליץ־אפלייטער וועלכער דאַרף אָפּלענקען דעם פאָלקסצאָרן, דעם כעס אויסגוס פון זייערע פאלקס פירער, אָף דעם אומבאהאלפענעם ווערלאזן אידישן מיטבירגער.

אָבער דער שטארקער לעבנס־ווילן פונ'ם אידישן פּאָלק, דער עם קשה עורף, וויל זיך ניט און וועט זיך ניט אָפּזאגן פון זיין היסטאָרישן קיום, אויך ניט פון זיין האפ־נונגספולן, ליכטיקן עתיד. די יסורים ועינויים, וואָס דער אידישער פאָלקס־ארגאניזם האט אויסצושטיין פון זיינע פייניקער, האָבן אים נישט געבראכן און ניט אָפּגעשוואַכט זיין עקזיסטענץ־טריב אָון לעבנס־דראַנג זיין ווידער־שטאנד־לוסט בחומר וברוח איז דורך די ערליטענע וואונדן נאָך מער געשטיגן — „וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ".

נאָכן צווייטן חורבן, האָט רוים געיובל'ט ביים טיטוס טויער, די ליקווידאציע פון יהודה, טראכטענדיק אז עס איז שוין דער סתימת הגולל פונ'ם אידישן פּאָלק — „נפלה ולא תוסיף קום". האָט אָבער באלד אויפגעשיינט די זון פון סורא, נהרדעא און פומפבדיתא, די תלמודישע אוניבער־סיטעטן, וואו דער צעבלוטיקטער ארגאניזם פונ'ם פּאָלק איז געהיילט געווארן און די פּאָלקס־נשמה איז אויסגע־פּאָרעמט געוואָרן, באזעלט מיט אַ פרישן כח חיים צו קוקן אינ'ם עתיד מיט האפנונג און נישט מוותר צו זיין כמלא נימה פון דער אמונה אין נצח ישראל. אין דער צייט ווען פון מלכות רומא איז שוין ניט געווען אַ שריד ופליט, האָבן מיר אויפגעוואַכט צום גייסטקן לעבן דורכ'ן שאפן דעם תלמוד בבלי וירושלמי און צעמענטירט די אברים מדולדלים פון אידישן פארפייניקטן פאלק פון בבל און ארץ ישראל לחטיבה אחת.

בשעת די מסעי הצלב (קרייצצוגגן) האבן, מיט זייערע פּראגראמען און רציחות, געצילט צו ברעכן אונדזער עקשנות צו לעבן אלס פאָלק — האָט אויפעשיינט דער ליכטיקער שטערן פון חכמי ספרד, די באקאנטע גאלדענע תקופה, וואָס האָט אופגעדעקט נייע האריזאנטן פון חכמה און אידיש דענקען פאר דער אידישער נשמה, וואָס האָט זיך קריסטא־ליזירט אין די י"ג עיקרים פון ר' משה בן מימון, וועלכע האָבן דערפרישט מיט האָפנונג דעם שה פזורה ישראל און געשטארק דעם גלויבן אין אַ גוטע צוקונפט.

ווען דער אוקראינישער הקטלר—כמעלניצקי ימ"ש האָט געמאכט דעם אכזריות'דיקן בלוט־שטורץ אין דעם אידישן קערפער, האָבן די פעלקער געמיינט אז מיר זיינען שוין פאריאושט און אונדזער קיום־עקשנות איז שוין געבראכן -- האָט זיך באלד באוויזן אין דער פינסטערקייט דער שיין פון גרויסן ליכט: דער חסידיזם פון בעל שם טוב ז"ל וואס האָט אריינגעשיינט אין דערנידערגעשלאגענעם איד התרוממות הנפש, פון וועלכער ער האָט געשעפּט כח צו בלייבן גאנץ ביי דער אמונה און בטחון אין אַ ליכטיקן מאָרגן און צו קוקן מיט ביטול אָף די פייניקער.

נאָכ'ן מבול הדמים — דער לעצטער גרויזאמער קאטאס־טראָפּע פון די אידן אין אייראפּע — האָבן אונדזערע שונאים געטראכט אז „אבדה תקוותם"; נאָך דעם שרעקליכן בלוט־אפרין פון אידישן פאלקס־קערפער וועט ער בלייבן אנמעכ־טיק און דאָס שטרעבן צו זעלבסטשטענדיקייט וועט ביים פאָלק פאראליזירט ווערן — — — זענען להכעיס אונדזערע שונאים, בעזרת ההשגחה העליונה, ווידער אויפגעוואכט געווארן אין די אייניקלך פון די חשמונאים דער אונפארגלייכליכער העראָאיזם און גבורה פון די מכבים און מיט התלהבות פון מלחמת מצוה געשפרינגן אין קאמפף פאר'ן קיום און המשך פון נשמה און גוף פון אידישן פאלק, נישט שרעקענדיק זיך פאר'ן טויט. ווייל דאָס שטארבן פון די גיבורי ישראל, האָט א הייליקן זין און אַ הויך אידעאלן אינהאַלט. אונדזערע היינטיקע מכבים האָבן מיט זייער מסירות נפש'דיקע גבורה, אראפגענומען פון אידנטום די גלות־חרפה, צו ווערן געפירט ווי אַ שאף צו דער שחיטה.

דאָס שטילע, יאָמערליכע גערויש און געשריי פון די טייכן אומשולדיק פארגאסן בלוט, פון אונדזערע הייליקע קרבנות אין אייראפע האָט ניט געלאָזט רוען דאָס געוויסן פון אַ טייל פון די חסידי אומות העולם, וועלכע האָבן געזינדיקט מיט פאסיוויטעט אינ׳ם אידישן אומגליק. די מיליאנען נשמות פון אונדזערע קדושים האָבן געזוכט אַ תיקון און אַ טעם אין זייער אומקום. האָבן די גיבורי ישראל מיט זייער פארגאסענעם בלוט אף די שלאכטפעלדער פון דער מלחמת השחרור, געגעבן אַ תיקון און אַ אינהאלט צום אומקום אין אייראפע. דמים בדמים נגעו.

אַ טיילווייזע תשובה[1]

דאָס הארץ פון יעדן ייד פון דער שארית הפליטה איז פול מיט איוב׳ס צרות און צומאל אויך מיט איוב׳ס תרעומת כלפי מעלה. זאל דער גלויביקער לעזער פון די שורות געפונען, פון זיין אח לצרה, אַ טיילווייזע לעזונג צו זיינע תרעומת׳ן אף דער השגחה עליונה.

א.

ווי באקאנט איז דער מהות פון מענטש אַ סינטעז פון חומר און צורה, פון מענטשלעכן שכל און אינסטינקט. ער שטייט תמיד „על פרשת דרכים" צווישן צוויי וועגן. ער קאָן זיך פריי וועלן גוטס אדער שלעכטס, ווי די חז״ל זאגן: „בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו". אויב דער חלק אֱלוקי, דער שכל, שטייגט איבער דעם אינסטינקט — ער באקעמפט דאָס חיה׳שע — איז ער א בן חורין, נישט משועבד צו די קערפערליכע ליידנשאפטן. דאמאלט איז ער אַ עטיש דענקענדער, אַ אדם השלם. ווען אָבער דער אינס־טינקט באהערשט דעם שכל, איז ער אַ קנעכט צו די חיה׳אישע ליידנשאפטן. זיין גייסט ווערט מגושם, ער פאלירט דעם צלם אלוקים און ער שטייגט מיט זיין ווילדקייט אפילו אריי־בער די חיה, ווייל זיין שכל העלפט אים אויסצופירן זיינע חיה׳שע ליידנשאפטן.

אָט די בחירה חפשית זיך אויסצוקלויבן אַ וועג אין לעבן, איז איינס פון די גרונדזאצן פון תורת משה, וועלכע באזירט אף יש דין ויש דיין. ד״ה: אז די העכערע לייטונג פון דער השגחה עליונה פירט אָן מיט אלץ, וואָס איז ארום אונדז. אנדערש איז עס אבער מיטן מענטשנס מעשים — גוטע אדער שלעכטע — זיי אונטערליגן נישט דעם דיקטאט פון דער השגחה. „מאתו לא תצא הרעות והטוב". דער מענטש קאן אויספירן אומגעשטערט גוטע אדער שלעכטע מעשים, לויט זיין אייגענעם ווילן, פאר וועלכע ער איז אליין פאראַנטוואָרטלעך. דאָס איז דער הימלישער יושר צו שטראָפן דעם מענטש פאר זיינע מעשים רעים און אים באלוינען פאר זיינע מעשים טובים. דאס איז דער עיקר הדת וואָס ווערט אנגערופן: שכר ועונש.

ב.

ארויסגייענדיק פון אָט דעם שטאנדפונקט, אז דער מענטש איז פריי אין זיין בחירה, און ער האָט פרייע הענד צו טאָן הומאניאטרע טאטן און אויך פאַרקערט, ער קאָן רויבן און מאָרדן, קומען מיר צו דער מסקנא: אויב אַ מענטש געפונט זיך און אַ סביבה פון בעלי בחירה אין געפערליכע אומשטענדן — מוז ער אליין טראכטן און טאָן אלעס, כדי זיך צו היטן פון דער סכנה וואָס לויערט אָף אים, און נישט פארלאזן זיך אָף נסים. דאָס איז פארמולירט געווארן דורך די חז״ל: „הכל בידי שמים חוץ מצינים פחים... צנים פחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם" (כתובות ל׳). ד״ה: אַלעס איז באשטימט פון גאָט, חוץ אַ מקום סכנה, דאמאלס טאָר מען זיך נישט פארלאזן אף אַ נס. דאָ קומען מיר צו דער טיילווייזער לעזונג צו אונדזער פראגע: ווי קאָן נאָך זיין אַ גרעסערע סכנה, ווען אַ קליינע מינדרהייט לעבט צווישן א באפעלקערונג וואָס איז איר אַ פארביסענער שונא, וואס איז גרייט זי צו פארניכטן? ביי אזא מסוכנדיקן מצב איז דאָך אַ עלעמענטארער און רעליגעזער געבאָט צו טון עפעס אַ פעולה זיך צו באפרייען פון דעם אָרט. ווען יעקב זעט אז פני לבן איננו עמו כתמול שלשום, אז לבן קוקט אף אים קרום, זאָגט אים גאָט: „שוב אל ארץ אבותיך", אנטלויף פון מקום סכנה אין דיין היימלאנד, אין לאנד פון דיינע עלטערן. דערפון איז געדרינגן אז ווער עס פארמאכט זיינע אויגן אף דער סכנה, איז בבחינת מתחייב בנפשו ווען די סכנה קומט אָן. דער יחיד אדער דער כלל געפונען זיך דאמאלסט אין דער לאגע אז די געטלעכקייט האָט אפגעטון איר פנים פון אים.

ביים מבול המים האָט גאָט געזאָגט נח׳ן ער זאָל בויען אַ תיבה 120 יאָר פריער. אזוי האָט אויך די השגחה עליונה, במשך פון א האלב יאָר הונדערט, געשיקט אַ מלאך אַ שליח, ווי ירמיה פארן חורבן בית המקדש. דאָס איז די שיבת ציון באוועגונג צו וועקן די יידן אין אייראפע פון דעם שיינבארן זיסן שלאָף אף דעם סיר הבשר; די וואס האבן נישט געוואלט זען, אז ארום זייער עגל הזהב שטיין גרייט די חיות אין מענטשלעכער געשטאלט, וואס וואַרטן אפן פאַסיקן מאָמענט זיי צו פארניכטן. ווען אַ טייל פון די נאציאנאַלע וועקערס זיינען צו אונדז געקומען פון אַ וויטן וועג — פון אסימילירטע קרייזן — האבן מיר פון דער דערשיינונג געקאָנט זען אז מאת ה׳ היתה זאת,

---

1) געווידמעט דעם טראגישן אומקום פון מיין מוטער חנה טורנער אין געטא קאזאווע און מיין ברודער צבי און זיין פרוי, הדסה, און זיין זון ברוך יוסף, ה.י.ד.

וואָס דאָס התעוררות פון שיבת ציון האָט אויך ארומגענומען אסימילירטע משפחות, ווען עמעס קינדער זיינען געוואָרן קעמפענדע חלוצים קול המון כקול שדי. דאָס איז אגעטלעכער רוף צו ראטעווען זיי פון די קומענדע קרעמאטאָריעס. דער ישוב אין ארץ ישראל איז טאקע געבליבן אומבארירט ביים בלוט מבול, ווי נח׳ס תיבה ביים וואסער מבול.

אין דען נישט געווען אויך דאָס אַ געטלעכער וואונק, ווען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת, מיר האבן געבלוטיקט מער ווי אנדערע, האָט דער אלטער באלפור געגעבן אַ כורש דעקלאראציע אף א״י מיט עבר הירדן — אַ רייע יארן זיינען די טירן פון ארץ ישראל געשטאנען אָפן, אָבער ליידער האָבן מיר נישט געוואָלט אפלאזן דעם עגל הזהב און סיר הבשר.

ג.

נישט אַקליינעם חטא זיינען באגאנגען אַ טייל פון די ראשי העדה, וואָס האבן זיך אויסגעקליבן דעם באקוועמען אבער ריזיקאלישן וועג פון „שב ואל תעשה עדיף״ פאר־געסנדיק דעם דרך התורה פון „וברכתיך בכל אשר תעשה״ און האָבן נישט געוואלט זען אין דער השתלשלות העניני׳ם דעם אצבע אלוקים.

היוצא מדברינו: דאָס אומגליק, וואס האָט אונדזער פאלק געטראָפן, איז ניט ווי מאנכע פון אונדז אינטערפרעטירן אַ גאָט שטראָף. עס איז א ו י ך אונדזער אביעקטיווע שולד, וואָס דרינגט ארויס פון דער פּאסיוויטעט לגבי דער דראָענדער סכנה, ווי אויך פון אַ בלינדן צוגאנג צו היסטארישע דערשיינונגען, וואָס ווערן דורך דער השגחה געשאפן... [1])

1) די לעצטע 2 מאמרים, ווי אויך דער מאמר : „יהדות ולאומיות״ (זייט 150), זענען געשריבן געווארן מיט 20 יאר צוריק.

די ארומיקע געגנטן פון סטריזוב

יצחק בערגלאס

די שטעטלעך

אין סטריזובער קרייז זענען געווען דריי שטעטלעך געבונדן מיט איר אלס קרייזשטאָט.

דאָס גרעסטע פון זיי איז געווען פרישטאָק — אויף יידיש פריסטיק — אויפן וועג סטריזוב — יאסלו, סטריזוב — קרוסנו. די צאָל פון אירע יידן איז געווען גרעסער ווי פון סטריזוב, און זיי זיינען דאָרט געווען אַ שטארקער רוב. אין פריסטיק און די פאָרשטעט זיינען כמעט ניט געווען קיין גויים און אין משך יארן ביז דער אנטיסעמיטיזם איז געוואָרן די אפיציעלע פאליטיק פון דער סאנאציע, איז אין פריסטיק געווען אַ יידישער בירגערמייסטער, דער לעצטער פון זיי איז געווען ר׳ הערש יארע.

ווירטשאפטליך זיינען די פריסטיקער יידן צוריקגעשטאנען פון די סטריזובער. די פויפעריזאציע צווישן די קליינע סוחרים וועלכע זיינען געווען דער רוב צווישן יידן אין די גאליצישע שטעטלעך איז גרעסער געווען ווי ביי אונז און אַ סך פריסטיקער סוחרים — אפשר גאר דער רוב — זיינען געווען יריד־פארערס וועלכע האָבן געוואנדערט אַ גאנצע וואָך פון איין יריד צום צווייטן. אויך די פארמעגליכע פון זיי זיינען ניט געקומען צו דער מדרגה פון די סטריזובער.

איינער פון די פרנסה קוואלן אין דער שטעטל איז געווען דער וועכנטליכער יריד פון יעדן דאנערשטיק בעיקר אויף בהמות. צו דעם יריד פלעגן קומען פויערן און סוחרים קונים און מוכרים, פון נאָנט און ווייט.

אין איר גייסטיקן לעבן איז פריסטיק געווען אנדערש ווי סטריזוב מיט דעם, אז ס׳איז געווען פאנאטיש פרום און מ׳האָט דאָרט נישט געלאזט אויפוואקסן קיין ציוניסטישע באוועגונג, וועלכע איז אלע יאָרן געווען שוואך, טראָץ די אנשטרענגונגען פון איר פארזיצענדען שלמה שמידט. (אויף אַן׳אנדער ארט שרייב איך, און אויספירליכער — משה מוסלער, וועגן דעם ברענען ביכלעך אין פריסטיק).

דאָס צווייטע שטעטל לויט דער גרויס איז געווזן צ׳ודעץ — אויף יידיש צ׳יטש — אופן וועג פון סטריזוב קיין ריישע. צ׳יטש איז געווען ענליך, גייסטיג און ווירטשאפטליך צו סטריזוב נאר קלענער אין אלעם. קלענער איז געווען איר האנדל און מלאכה, קלענער די עשירים, למדנים, חסידים און אויך די ציוניסטישע באוועגונג.

עיקר פרנסה פון אירע יידן איז געווען פון האנדל מיט די רייכע פויערן פון שטעטל און דער אומגעגנד, און פון פארשידענע פארבינדונגען מיט דעם גרויסן גוט וועלכס האט געהערט צו פוילישע פריצים.

די יוגענט האָט זיך געפירט פרייער ווי אין סטריזוב און אין דער ציוניסטישער באוועגונג איז געווען בולטער דאָס געזעלשאפטליכע אין איר. אין צ׳יטש איז געווען אַ דראמאטישער קרייז, וועלכער איז ניט געווען אין סטריזוב, ס׳איז אָבער אויך געווען אַ חלוצישע באוועגונג וואָס אַ דאנק איר געפונען זיך צ׳ודעצער יידן אין ישראל.

דאָס דריטע שטעטל איז געווען ניעבילעץ — יידיש נעבאליץ. ס׳איז דאָרט געווען אַ יידישע קהילה מיט אַ רב און גאנצן כלי הקודש און אין לעצטן דור אויך יידישע בעלי בתים, סוחרים, למדנים, און חסידים, ווי אין אלע גאליצישע שטעטלעך — און די לעצטע יארן איז אויך געווען אַ יידישער דאקטאר — אבער צווישן די פיר שטעטלעך פון סטריזובער קרייז איז נעבאליץ אממייסטן געווען ענליך צו אַ דאָרף. אמאל זיינען געווען דער רוב פון אירע יידן, פשוטע פרימע דארפסלייט, פערד און בהמות סוחרים מיט אייגנ־ארטיקער גאוה און נייגונג צו קריגערייען, ווי אמאל די פוילישע קליינע שליאכטע. אויך ביז די לעצטע צייט זיינען דאָרט געווען אַ סך בהמות און פערד סוחרים וועלכע האָבן זיך אנגעזען אויף דעם פריסטיקער יריד.

דאָס אַייגנארטיקע פאר דעם שטעטל איז געווען דאָס גריסע גוט — אמאָל איז געווען אַ גוט אין יעדן שטעטל און דאָרף אַ איבערבלייבניש פון שטארקן פוילישן פעאדאליזם — פון ר׳ יוסף אשר וואלאך דעם עלטערן זון פון ר׳ יחזקאל וואלאך וועגן וועלכן איך שרייב ווייטער און דער גרויסער צלם, וועלכער איז געבליבן שטיין אין גארטן פון הויף פון פריהערן פוילישן אייגנטימער. ר׳ יוסף אשר וואלאך אַפרומער ייד, האט אים זעלבסטפארשטענדליך ניט געקענט ארויסנעמען פון גארטן און האָט זיינע אלע יארן געלעבט אין זיין שאָטן.

די דערפער

אויך אין די דערפער ארום סטריזוב האָבן יידן געוווינט ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה, טראָץ דער שטארקער אויסוואנדערונג אין די לעצטע יאָרן, וועלכע איז געווען אַ פאלגע פון דער אפיציעלער טענדענץ מרחק צו זיין די יידן פון די דערפער. על פי רוב זיינען דאָס געווען משפחות

איינגעלעבטע זייט דורות אין זייערע ערטער א זון נאך א פאטער. זייער פרנסה איז געווען פארשידן. קליינע גיוועל־בערס און בעלי מלאכה, הויזירערס, מעקלערס, שענקערס, סוחרים מיט דארפספראדוקטן, צווישן זיי אויך גרויסע, און וואלד־סוחרים וועלכע האבן געהאנדלט בעיקר מיט די גוטסבאזיצער. שטעטס האבן די לעצטע ערלעדיגט זייערע גישעפטליכע אנגעלעגנהייטן נאר דורך דעם היימישן, פאר־טרויטן ייד. די גרויסע סוחרים האבן א סך מאל געפירט גישעפטן וועלכע האבן ארומגענומען א גאנצע געגענד און האבן מאנכסמאל געוואקסן ביז צום דינגן די שטעטישע פראפינאציע, די העכסטע מדרגה פון יידישן האנדל אין יענער צייט. צ. ב. ר׳ שלמה דיאמאנט גערופן ר׳ שלמה זיזנובער און ר׳ הערשל רעסלער גערופן ר׳ הערשל טילקאר־ביצער פון די דערפער ווי זיי האבן געוווינט —.

חוץ דעם האנדל האט יעדער ייד אין דארף געהאט א ווירטשאפט מיט הויזבהמות און א סך פון זיי האבן געלעבט נאר פון דער ווירטשאפט ווי זייערע גויישע שכנים. יידן האבן אויך געהאט גרויסע ווירטשאפטן, פארמען, גערופן אויף פויליש „פאלווארקן" ווי צ. ב. דער פאלווארק רוזאנקא, וועלכער האט אין משך פון דורות געהערט צו דער משפחה דיאמאנט און דער פאלווארק גליניק, וועלכער האט א מאל געהערט צו ר׳ אברהם מענדל בערגלאס דעם פאטער פון די פאמיליען גערטנער און דויטשער אין סטריזוב. ר׳ אברהם מענדל איז געווען א בעל צדקה און אנגעזען אין סטריזוב ווייל ער האט יעדס יאר נאך דעם ארופנעמען פון פעלד געשענקט א סך פראדוקטן פאר ארמע אין שטאט. אויך זיין פאלווארק איז שפעטער אריבער צו איינעם פון דער משפחה דיאמאנט און צום סוף זיינען ביידע געקויפט געווארן דורך פאליאקן.

אין שטעטל האט מען געקענט יעדן ייד אבער יעדער איז געווען א טייל פון כלל, בשעת אין דארף האט זיך יעדער איינציקער ייד אויסגעצייכנט. צו אים האבן זיך געווענ־דט די קריסטליכע פויערן וועגן א עצה אדער הילף און שטעטס האבן זיי אים מער געגלויבט ווי זייערע קריסטליכע ברידער. די שטעטישע יידן האבן גערופן די דארפסיידן מיט זייערע פריוואט און דארפסנעמען, כמעט קיינמאל מיט זייערע פאמיליענעמען.

אין זייער גייסטיגן לעבן האבן זיך אויך די דארפסיידן אונטערשידן איינער פון צווייטן. ס׳זיינען געווען צווישן זיי פשוטע מענטשן וועלכע האבן נאר געקענט דאווענען און זאגן א פרק תהלים — אויך גאנץ גראבע וועלכע האבן קוים עברי געקענט — און ווייטער אזאלכע וועלכע האבן געקענט א פרשה חומש און א פרק משניות ביז צו בעלי תורה, למדנים און חסידים ווי שטעטישע יידן. אין דערפער פלעגט מען ארגאניזירין מנינים שבת און יום־טוב אין אויך אויף די ימים נוראים פלעגן שוין וועניגע צו קומען אין שטאט אריין — ווי ס׳איז אמאל געווען דער מנהג. אויף ימים נוראים האבן זיי גרעסטנטיילס געבראכט בעלי תפילה פון שטאט.

אין כלל זיינען ביז די לעצטע צייט די דארפסיידן געווען ניט וועניגער יידיש און פרום ווי די שטעטישע, טראץ דער פאראיינזאמקייט — טיילמאל איין משפחה אדער צוויי אין א דארף און יעדנפאלס איינער ווייט פון צווייטן — האבן זיי זיך ניט אויסגעמישט צווישן די גויים און זייער הויז איז געווען אין גאנצן יידיש. כשרות, שבתים, ימים־טובים און בכלל אלע מצוות האט מען שטרענג אפגעהיטן און די קינדער האט מ׳געשיקט אין די שטעטישע „חדרים" צו לערנען עברי, חומש און מאנכסמאל אויך ווייטער ווי די שטעטישע קינדער.

דער פאל פון די צוויי מיידלעך אין ברזעזאנקא (ברעז׳ינקע) מיט א דור פריהער וועלכע האבן זיך געשמדט און חתונה געהאט מיט גויישע יונגעלייט האט זיך ניט מער ווידערהאלט. אין דער לעצטער צייט זיינען צווישן דער יוגענט געווען אויך חברים אין די ציוניסטישע ארגאניזאציעס וועלכע האבן זיך געחברט מיט דער שטעטישער יוגנט און האבן אויך געהערט צו די חלוצישע ארגאניזאציעס.

יעדנפאלס האט כמעט יעדער דארפסייד, וועלכער האט ניט עמיגרירט אין אנדערע לענדער געשטרעבט זיך צו באזעצן אין שטאט און א סך האבן אזוי געטון. א גרויסער טייל פון די סטריזובער יידן זיינען געווען דארפסלייט אדער זייערע קינדער וועלכע האבן זיך באזעצט אין שטאט.

דאס דארף לוטצא

אנדערש ווי אנדערע דערפער איז געווען לוטצא מיט דעם אז דארט האבן געוווינט מער יידן — און שבת און יום־טוב האט מען געמאכט עטליכע מנינים — און מיט דעם אז דאס גוט האט געהערט צו א ייד ר׳ יחזקאל וואלאך און שפעטער צו זיינע קינדער ביז צו דער צייט פון חורבן. דאס גרויסע גוט וועלכעס איז גרעסער געווען אין שטח פון גרויסן איבריגן דארף מיט טויזנדער איינוווינער, איז געווען אין משך א לאנגע צייט פערנאכלעסיגט דורך זיינע אייגנטימער די פוילישע פריצים און געווארט אויף א קונה. בעפאר ר׳ יחזקאל האט געקויפט דאס גוט איז עס געווען פארפאכטעט צו א ייד ר׳ אליהו בילוט. ר׳ אליהו א הייסער דינובער חסיד האט זיך געפירט ווי א פוילישער פריץ, האט זיך געהאלטן גרויס קעגן זיינע ארבייטער און פויערן פון דארף און זיי אלע וועלכע זענען געווען ערצויגן אין גייסט פון פעאדאליזם האבן עס אנגענומען פאר נאטירליך פון זייטן פון גוטס בעל־בית. ענליך ווי מאנכע פוילישע פריצים פלעגט ר׳ אליהו צו פערנאכלעסיגן די ווירטשאפט און אורעקפארן א לענגערע צייט. נאר בשעת די פאליאקן זיינען געפארן אין די גרויסע שטעט אדער אין אויסלאנד צו מאכן א לעבן, איז ער געפארן צום רבי׳ן קיין דינוב און שפעציעל אין די חדשים אלול — תשרי, די

הייליקע טעג און ימים טובים וועלכע זענען אבער אויך די ברענענדע סעזאן — דאָס ארופנעמען פון פעלד און זייען פאר דעם ווינטער — אין דער פוילישער לאנדווירטשאפט. דער קלוגער סטריזובער ייד ר׳ פייבל אדעסט האט באצייכנט ר׳ אליהו בילוט „אַ חסידישער לומפ״. אין סטריזוב האָט מען געזאגט אז דער דינובער רבי האָט מבטיח געווען ר׳ אליהו׳ן אז ער וועט זוכה זיין צו קויפן דאָס לוטצער גוט, אבער מיין טאטע וועלכע האָט עס מיר דערציילט האָט עס ענערגיש אפגעלייקנט זאָגנדיג, אז ווען דער רבי וואָלט אים צוגזאָגט וואָלט ער געקויפט און דאָס איז דאָך ניט געשען. ווי דער רוב יידן האָט ער געגלייבט באמונה שלמה, אז ווען דער צדיק איז גוזר, הקב״ה מקיים —.

צום סוף איז ר׳ אליהו ארויס פון לוטצא נאקט און בארפוס און ר׳ יחזקאל וואלאך האָט געקויפט דאָס גוט. ר׳ אליהו בילוט און זיינע קינדער האָבען געהיטן אַ אייביגע שנאה צו ר׳ יחזקאל און זיין משפחה און זיי שלעכט געטון ווי ס׳איז נאָר געווען מעגליך.

ר׳ יחזקאל וואלאך אַ טיכטיגער ייד, האָט געמאכט אַ אמעריקאנער קאריערע. אין דער יוגנט האָט ער זיך באשעפטיגט מיט וואס עס האָט זיך געלאזט און האָט אנגעהויבן וואקסן נאכן פלעצליכן טויט פון זיין עלטערן ברודער, וועלכער האָט מצליח געווען אין וואלד גישעפטן. ער האָט געפירט די גישעפטן צוזאמען מיט דער אלמנה פון ברודער און איז כסדר געוואקסן אין עשירות ביז צום קויפן דאָס לוטצער גוט.

ר׳ יחזקאל איז געווען אנדערש פון ר׳ אליהו׳ן. ער האָט זיך באנומען מיט זיינע ארבייטער און די דארפספויערן פשוט אָן גדלות, האָט געהיטן זיין ריזנווירטשאפט און געלעבט באשיידן ווי אַ דורכשניטסייד. דער איינציגער לוקסוס וועלכען ער האָט זיך דערלויבט זענען געווען די שידוכים וועלכע ער האָט געטון מיט זיינע קינדער. איידעמס האָט ער גענומען לערנערס, זין פון מיוחסדיגע הייזער און דאָסזעלבע אויך שנורען. די זין און איידעמס האבן זיך געשטיצט אָן אים. ער האָט אַוודאי געהאָלפן זיין זון ר׳ יוסף אשר קויפן דאָס נעבאליצער גוט און זיין איידעם ר׳ יהודה־יידל שיף — דעם גרויסן לאנקער פאלווארק. די אייניקלעך, יונגלעך און מעדלעך האָבן אין דארף באקומען אַ ענליכע ערציהונג ווי די בעסטע שטעטישע קינדער. מ׳האָט געהאלטן צו זיי מלמדים פאר יידישע לימודים און לערער פאר אלגעמיין וויסן. איינער פון זיינע איינקלעך, יוסף, דער זון פון זיין איידעם ר׳ זישא הירשפעלד איז געווען טעטיג אין אונזער ציוניסטישער ארגאַניזאציע אין לוטצא און די ארומיגע דערפער.

ר׳ יחזקאל האָט זוכה געווען צו אַ גוטע עלטער און איז נפטר געווארן נאָך אין דער צייט פון שלום. ער איז געקומען צו קבורה אין נעבאליץ, ווייל צו יענער קהילה האָט געהערט דאָס דאָרף לוטצא.

איינצעלהייטן איבער דעם וואָס ס׳האָט געטראָפן די יידן פון די דערפער און שטעטלעך ארום סטריזוב אין דער צייט פון פארניכטונג, וויפיל, ווער און אויף וואס פאר אַ אופן זיי זיינען ניצול געווארן, ווייס איך נישט. איך ווייס נאָר אז די דריי קהילות זיינען פארניכטעט געווארן גלייך ווי סטריזובער און די פון גאנץ פוילן און אַז פון זיי און פון די דארפסיידן האָבן זיך זער ווייניגע געראטעוועט. איך שרייב דא אַ ביסל פרטים וועלכע זענען מיר באקאנט.

אין דאָרף גאדאווא נעבן סטריזוב האָט זיך אַ באשטימטע צייט אויסבאהאלטן דער ייִנגערמאן יעקב דיאמאנט, דער זון פון ר׳ לייבוש דיאמאנט, וועלכער האָט דאָרט געוווינט. צום סוף האָבן אים ארטיגע פויערן געכאפט און איבערגעבן דער דייטשער פאליציי אין סטריזוב וועלכע האָט אים געהרגט אויפן אָרט.

אין לוטצא איז געהרגט געווארן דער יונגער ריטער, אַ אייניקל פון הערלד פון בלבול וועגן וועלכן איך האָב געשריבן. ער איז געווען איינער פון די וועלכע זענען געשפרונגען פון צוג וועלכער איז ארויסגעשיקט געוואָרן פון ריישער געטא 15.11.42 — פון דעם צוג זיינען געשפרונגען די ברידער רוזן ווי איך האָב געשריבן — און האָט זיך שפעטער באהאלטן אין זיי היימדארף ביז באקאנטע פאליאקן האָבן אים געהרגט.

אין לוטצא איז אויך געהרגט געווארן ר׳ אברהם וואלאך, דער יונגערער זון פון ר׳ יחזקאל און דער הויפטיורש פון גוט וועלכער האָט שטאביל געוווינט אין קראקע און איז געקומען זיך באהאלטן אין זיין דאָרף. פון אלע קינדער און אייניקלעך פון ר׳ יחזקאל וואַלאך זיינען נאָר לעבן געבליבן זיין אייניקל ר׳ שלמה ווילנער, דער זון פון זיין איידעם ר׳ ישראל ווילנער, וועלכער האָט זיך אויסבאהאלטן אין לוטצא, עטליכע אייניקלעך וועלכע זיינען אנטלאפן און פארשיקט געווארן אין רוסלאַנד און אַיין אַייניקל, די שוועסטער פון ר׳ שלמה ווילנער, וועלכע איז מיט איר פאמיליע נאָך צייטליך געקומען פון וויען קיין ארץ ישראל און דא אויפגעבויט איר היים.

אין רוזאנקע האָט זיך געראטעוועט ר׳ חיים רעסלער צוזאמען מיט א טייל פון זיין משפחה אויסבאהאלטנדיק זיך ביי אַ באַקאנטן פויער. פון זיין משפחה זיינען געהרגט געווארן זיין פרוי און איין זון וועלכע אַ פויערטע פון דאָרף א קרובה פון דער משפחה וועלכע האָט זיי אויסבאהאלטן האָט זיי ארויסגענארט כדי צו פירן צום טויט... זי האָט געוואוסט אז זיי זיינען דאָרט באהאלטן, האָט אבער ניט געקענט צווויסן טוען וועגן דעם דער דייטשער פאליציי כדי ניט צו באדראהען דאָס לעבן פון אירע קרובים. זי איז אָבער געווען צופרידן צו פארניכטן ווייניגסטענס א טייל פון דער יידישער משפחה.

שלמה יהלומי (דיאמאנט)

די דארפסלייט – דער זאל פון גמילות חסדים

דאָס וווינען פון יידן אין דערפער, איז געווען אַ וויכטיקער פאקטאר, ניט נאר צוליב דעם באטייליקן זיך פון יידן אין אלע שטחים פון לעבן אין פוילן, און זוכן פרנסה ניט נאָר אין די שטעט, נאָר אויך אין די דערפער — עס איז אויך געווען נויטיק און געווינשן לטובת די יידן וואָס האָבן געוווינט אין די שטעט און שטעטלעך. ווער ט׳איז באקאנט אביסל אין דער געשיכטע פון חסידות אין גאליציע, ווייסט אז ס׳זענען געווען רבי׳ס וואס האבן געוואָלט מבטל זיין דאָס וווינען פון יידן אין די דערפער. הן צוליב דער מורא פאר דעם לעבן פון די יידן, וועלכע זענען געווען צווישן 99% גויים, און הן צוליב דער מורא אז די גויאישע סביבה זאָל ניט אויסווירקן אף זיי, זיי זאָלן אסימילירט ווערן צווישן זיי. אין דער עיקר: די קינדער זאָלן ניט אָפּלערנען זיך פון די גויאישע קינדער. דאגעגען זענען געווען צדיקים וואָס האָבן געהאלטן פארקערט. אדרבה, עס איז זייער געווינשן אז יידן זאָלן יאָ וווינען אין די דערפער. זייער טעם איז געווען, דאָס היות אין יענע צייטן — און אַ געוויסע מאָס אויך ביז די לעצטע צייטען — האָבן פיל יידן זיך מפרנס גווען פון גיין אין די דערפער און פארקויפן סחורה די פויערים. איז דעריבער גלייך אז עס זאָל אין יעדן דאָרף זיין לפחות איין יידיש הויז, וואו דער שטאָטישער ייד זאל האָבן ווי ארייגצוגיין, דאווענען און עסן, און אמאל אויך שלאפן. דער באוווסטער צדיק ר׳ שלמה זלמן פרענקעל פון וויעלאפאָלע, האָט געראָטן ר׳ לייביש דאבז׳עכובער, נעבן סטריזוב (זיין פאמיליע נאָמען דיאמאנט, איז געווען באוואוסט נאָר צו יחידים) — אז זיינע זון זאלן זיך באזעצן אין דערפער. יעדער איינער אין אַנ׳ אנדער דאָרף. די פיר ברודער, יעקב (יעקל וויסאקער) אברהם סטרונגובר, משה ריזינקער, און עקיבא קאזלובער, האָבן אף זיך גענומען מקיים זיין דעם רבין׳ס געבאָט און האָבן זיך באזעצט יעדער איינער אין זיין דאָרף, אף וועמענס נאָמען מ׳האָט זיי גערופן און מ׳רופט זיי ביז׳ן היינטיקן טאָג, זיי זענען ניט געווען די איינציקע וואָס האָבן דאָס געטון — עס זענען געווען א זעלכע אין אסאך גאליצישע ערטער, וואָס האָבן ערפילט אַ הייליק שליחות און האָבן זיך מפרנס געווען בכבוד ובריוות. געווען אַזעלכע וואָס האָבן דערגרייכט עשירות און אפילו די וואָס האָבן ניט דערגרייכט — עס זענען דאָך דאָ אביונים אומעטום — אבער אלע כמעט האָבן מקיים געווען די מצווה פון הכנסת אורחים מיט זייער גאנץ פארמעגן און נפש.

אין דער צייט, און אביסל שפעטער, האָבן געלעבט אין דער סביבה פון סטריזוב און פריסטיק: ר׳ אברהם מנדל גליניקער (בערגלאס), ר׳ אליהו בילוט, און נאָך אים ר׳ יחזקאל וואלאך פון לוטשא; ר׳ עקיבא שמואל דיאמאנט און נאָך אים זיינע זון: ר׳ שלמה זיזנובער, (מיין פאטער׳ס פאָטער); ר׳ הירשל באנאראווקער (דער שווער פון ר׳ אברהם טענצער און ר׳ אלתר נעכעמיע) ר׳ אריה לייב דיאמאנט, פון לוטשה (דער פאטער פון די ברודער ר׳ משה יעקב דיאמאנט פון סטריזוב; ר׳ יוסף שווילצער און ר׳ שלמה פון ברעזוב). ר׳ שלמה זלמן וויסאקער; ר׳ שמעיה לוטשער און נאָך. אלע זענען געווען טייערע יידן, גומלי־חסדים און מכניסי־אורחים, צווישן זיי אויך תלמידי־חכמים, יראים ושלמים. ס׳איז זעלבסט־פארשטענדלעך דאָס עס האט ניט געפעלט צווישן די דארפ׳ס יידן אויך עמי־ארצים, אבער זיי האָבן געוווסט זייער ארט און ניט געשפרינגן צו זיין די ערשטע — און אוודאי האָבן זיי זיך ניט געהאלטן פאַר מיוחסים... דאמלסט איז נאָכניט געווען די פאלשע דעמאָקאטיע, וועלכע האָט אויסגעמקט דעם כלל פון: „דרך ארץ קדמה לתורה" — אפילו די תורה פון דעמאקראטיע...

אין דער אבטיילונג: „משפחות וותיקות בעיירה" (אין העברעאיש), האָב איך געשריבן פארשידענע פרטים וועגן עטליכע פערזענליכקייטן פון די ארומיקע דערפער פון סטריזוב. דאָ וועל איך צוגעבן וואָס כ׳האב דאָרט פארפעלט.

ר׳ אליהו בילוט, פון לוטשה

ער איז געווען דער פאכטער פון דעם דארף לוטשה און האָט זיך געפירט אין זיין גוט ווי אַ „פריץ" פון דור דורות. ער האָט ליב געהאט הערשערישע מאניערן, געענוי ווי זיינע זון האָבן עס ליב געהאָט. זיין זון יארצי (יאיר?) פלעג לערנען די פויערים זיי זאָלן רופן: „יארצ׳א פאן, יאיצא פאן" (יארצי איז אַ הער, יענצי איז אַ הער)... דאָך איז ר׳ אלי אויך געווען אַ חסיד פון די גאליציאנער צדיקים: ר׳ חיים צאנדזער, ר׳ אייזיקל זידטשויבער און אנד. ער איז געווען אַ גרויסער פזרן אף צדקה. אומעטום וואו ער איז געקומען האָט ער געוויזן זיין ברייטע האנד און זיין כבוד. ער האָט מיין זיידן ר׳ שלמה דיאמאנט (זיזנובער) געלערנט אין דער יוגנט זיין אַ חסיד, און אים מיט־גענומען קיין צאנדז און זידיטשויב. אף אַ צווייט אָרט אין אונדזער ספר, וועט דער לייענער געפונען א אינטערעסאנטע מעשה וואס איז פארגעקומען, בעת׳ן באזך פון מיין זיידן און ר׳ אלי בילוט, אין צאנדז. טראָץ דעם גרויסן רעספעקט וואס מיר האָבן צו ר"א און זיין חסידות — איז ער אבער געווען גאָר אַ קנאפער בעל בית און האָט ניט געוווסט וויאזוי צו פירן די ווירטשאפט. דער סוף איז געווען אז ר׳ אלי האָט געמוזט פארלאָזן דאָס גוט, אין לוטשה, און שפעטער זענען זיינע קינדער געוואָרן אָרימע לייט און געמוזט אָנקומען צו אנדערע נאָך שטיצע. איך האָב געקאָנט איינעם פון זיינע קינדער, וואָס טראצדעם וואס ער איז געווען, לא עלינו, א מקבל,

האָט ער געוואָלט אַז דער נותן זאָל פאַר אים שטיין ווי אַ קנעכט פאַר זיין ברויטגעבער...

ר׳ יחזקאל וואָלאַך (לוטשער)

נאָך ר׳ אלי בילוט האָט געקויפט דאָס דאָרף לוטשה ר׳ יחזקאל וואָלאַך (פון זיין פאָטער׳ס צד איז ער געווען א משפחה פון דער פאַמיליע דיאַמאַנט). ער איז געווען דער דער גרעסטער עושר אין דער גאַנצער סביבה. געווען אַ גאַנץ פשוטער מענטש, אָבער קלוג און פעהיק. אַ רעיעלער מענטש אין פולן זין פון וואָרט. האָט געגלייבט אַז ס׳איז דאָ אַ בורא עולם, וואָס פירט אָן מיט דער וועלט. ווען ר׳ יחזקאל האָט געדאַווענט האָט ער זיך פאַרשלאָסן אין זיין שטוב און קיינעם ניט אַריינגעלאָזט, מ׳ זאָל אים ניט שטערן זיין דאַווענען. דאָס האָבן אויך געוווסט די אַרומיקע פריצים און זענען ניט געקומען אים באַזוכן בשעת׳ן דאַווענען. ס׳איז געווען אַ פאַל אַז איינער פון די ראָפשיצער אייניקלעך אַ באַוווסטער רב, איז געקומען צו ר׳ יחזקאל׳ן, ווען ער האָט געהאַלטן אין מיט׳ן דאַווענען, האָט ער אויך געמוזט וואַרטן. ווען ר״י האָט זיך פאַר אים ענטשולדיקט שפּעטער — האָט דער רב געזאָגט אַז אַדרבה, דאָס געפעלט אים זייער.

פאַרשידענע אינטערעסאַנטע סיפורים האָט מען דער־ציילט וועגן ר״י חכמה. אָט איז איין סיפור (דערציילט פון יצחק דייטש): צווישן ר״י אַרבעטער און משרתים, איז געווען אַ יידישע טאָכטער, וואָס איז ניט געווען צו שיין און אויך ניט יונג. איר עיקר אויפגאַבע איז געווען צו היטן דאָס כשרות אין הויף. אַזוי ווי זי איז ניט געווען רייך, איז איר שווער געווען אַ מאַן צו געפינען. מאַכט זיך אַז ר׳ יחזקאל׳ן איז פאַרלוירן געגאַנגען 1.000 דאָלער — אַ סכום וואָס אפילו פאַר אַזאַ עושר ווי ר״י איז עס אויך געווען אַ שאָד... עטליכע טעג שפּעטער האָט די דינסט געפונען דאָס געלט. ר״י האָט געוווסט ווי געהעריק אָפּצושאַצן דעם טאַט פון דער משרתת וואָס טראָץ איר אָרימקייט איז זי ביי׳געשטאַנען דעם נסיון. ער האָט אָבער באַשלאָסן זי באַשטראָפן פאַר איר „נאַרישקייט״... וואָס האָט ער געטאָן? ער האָט אַריינ־גערופן זי. און איינעם פון זיינע שקצים, און געזאָגט: „יאַשעק, נעם אַ שטעקן און שלאָג גוט אָן די משרתת״... נאָכהער האָט ר״י אַרויסגענומען די 1,000 דאָלער און זיי גיגעבען דער משרתת... דאָס געלט איז געווען דער יסוד פון דעם נדן פון דעם מיידל און זי האָט שפּעטער חתונה גיהאַט.

ר׳ יחזקאל האָט געהאַט קינדער, זון און טעכטער, האָט זיך משדך געווען מיט גרויסע מיוחסים. איינער פון זיינע איידעמס, ר׳ זישא הירשפעלד, דער זון פון ר׳ משה׳קע הירשפעלד פון ראַזוואַדאָב, איז געווען אַ גרויסער למדן, ניט איינמאָל האָב איך געטראָפן ווי ער אָט שפּאַצירט ביי זיך אין שטוב און געלערנט אויסענווייניק „קצות״ (דער באַוווס־טער לומדישע ספר „קצות החושן״). רוב קינדער און אייניק־לעך פון ר״י זענען אומגעקומען און עס זענען גיבליבען פון אים נאָר איינצעלנע.

די פאַרצווייגטע משפחה דיאַמאַנט

וועגן דער משפחה דיאַמאַנט האָבן מיר שוין געשריבן, אין דעם אָפּטיילונג: „משפחות וותיקות בעיירה״. דאָ, וועלן מיר צוגעבן עטליכע פרטים. כמעט אַלע חשובע מיטגליגער פון דער משפחה האָבן געהאַט ספרי תורה, וואָס זיי האָבן געלאָזט שרייבן פאַר זיך. מיין זיידע, ר׳ שלמה זיזנובער, האָט געהאַט 2 ספרי תורה און עס איז ביים אים אין הויז געווען אַ מנין. ר׳ אברהם סטרונגובער (דיאַ־מאַנט) האָט געשריבן 4 ספרי תורה און איז געווען מפורסם מיט זיין צדקה. ווען די רוסן האָבן פאַרנומען גאַליציע, אין יאָר תרע״ה, האָט מען אויסגעטראַכט אַ בלבול אָף ר׳ זלמן וויסאַקער אַז ער האָט שפּיאָנירט לטובת די עסטרייכער. נאָר בנס איז ער ניצול געוואָרן. ווען עס האָבן אויסגעבראָכן פּאָגראָמען אין סטריזוב, צוליב דער עלילת דם (זע די רשימה פון יצחק בערגלאַס) איז ר׳ זלמן געווען איינער פון די ערשטע קרבנות און זיין דאָרף. איינעם פון ר׳ זלמן׳ס קינדער, יעקב (יעקל) האָבן די פּאָליאַקן אַיינגעזעצט אין שטוב און אים געוואָלט הרגענען. יעקל האָט מצליח געווען צו באַהאַל־טן זיך אין אַ וואַסער מיל, ער האָט זיך איינגאַנצן אַריינ־געשטעלט אין וואַסער, ביז צום האַלדז און מען האָט אים ניט אַרויסגעזען... אַזוי איז ער געווען אין וואַסער אַ גאַנצע נאַכט — — — אינדערפרי איז ער אַריינגעשפּרינגען אין אַ פאַרענדיקן צאַג, קיין יאַסלאָ (אַ באַקאַנטע שטאָט אין גאַליציע). פון דאָרטן איז ער געפאָרן קיין דייטשלאַנד. היינט געפינט זיך ר׳ יעקב אין ישראל, צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינדער ר׳ זלמן איז נפטר געוואָרן כ״ט כסלו תרצ״ז. זיין פרוי, חנה רחל, און זיינע 5 קינדער (פון 8) זענען אומ־געקומען. ה׳י׳ד.

דער חורבן פון פריסטיק[1]

מנשה אונגער

ווי נאציס האבן אומגעבראכט א חסידיש שטעטל

ר׳ שלמה שמידט פון שטעטל פריסטיק, מערב גאליציע, האט איז זיין טאג־בוך, וואס געפינט זיך אין מיין רשות און איז נאך אין כתב־יד געשילדערט מיט אלע איינצעלהייטן ווי אזוי די טמאהדיגע דייטשען האבן ביסלעכווייז פארניכטעט די אידישע באפעלקערונג אין שטעטל ביז עס איז געקומען דער יום־הדין, דעם 3טען יולי 1942, ווען דאס „הערען־פאלק״ די דייטשען, ימח שמם, האבען באשלאסען אנטגילטיג לייזען די „אידען־פראגע״ אין פריסטיק, ווי זיי האבען אנגערופען דאס אומברענגען אלע אידען פון שטעטעל.

אבער אויך דאס האבען די דייטשע מערדער געטאן מיט א פינקטליכקייט. יעדע אידישע גרופע האט געדארפט שטיין באזונדער אויפ׳ן אומקום פלאץ, טארגאטווע.

און אט ווי ר׳ שלמה שמידט פארצייכענט דעם דאזיגען שווארצען טאג אין זיין טאג־בוך:

„אגאנצע נאכט בין איך נישט געשלאפען, געטראכט וועגען יום הדין, וואס גייט אויף אונז.

איך האב מיינע קינדער ביינאכט געבאדען, אנגעטאן פרישע וועש, אפגעשוירען די נעגל, טאמער וועט מען, חלילה זיי הרג׳נען, האב איך זיי פריער מטהר געווען.

פריידע גיטל קופערבערג גייט פארביי אונזער הויז, זי ווייזט אז זי האט זיך אנגעטאן די תכריכים. יצחק און נעכי טעפער האבען אויך אזוי געטאן.

יעדער גייט משפחה׳ווייז איך גיי מיט מיין פיר־און־אכציג יאריגער מוטער, מיט מיין פרוי און קינדער אויף טארגאווע (מארק פלאץ).

לויט׳ן באפעל פון דער געסטאפא האט יעדע גרופע געדארפט שטיין באזונדער. די וואס ארבעטן ביי דער פירמע אלברט, באזונדער; ביי דער פירמע טאט, באזונדער; קהל (יודנראט) באזונדער; אידישע סאציאלע זעלבסטהילף באזונדער; די פרויען מיט זייערע קינדער, וואס זייערע מענער ארבעטן ביי פירמעס באזונדער, מיין פרוי מיט די קינדער האבען זיך געשטעלט צוזאמען מיט דער גרופע פון דער אידישער סאציאלער זעלבסטהילף.

מיין זון צבי מיט די ארבעטער פון דער פירמע אלבערט; מיין זון משה, נישט ווייט פון מיר, מיט די אנגעשטעלטע פון ארבעטס־אמט (ביידע זין אומגעקומען).

די ארדענונגס־פאליציי קאנטראלירט צי עס פעלט נישט עמיצער.

דער שעף פון דער ארדענונגס־פאליציי, טעפער, קומט צו צו שמואל באלדינגער און מעלדעט אים, אז חיים בראנער פעלט. ער הייסט אים גיין ברענגען טאמער, חלילה, פעלט ווער, קאן מען אלע אידען אויסשיסען...

ווייזט אויס, אז ביז דער לעצטער רגע האט ר׳ שלמה שמידט און מסתמא אלע אנדערע אידען נישט געגלויבט, אז דאס איז שוין דער סוף...

אין פינף מינוט ארום קומען צוריק טעפער און הענעך מיזלער און זיי דערציילן: מיר קומען צו חיים מאיר׳ן אין שטוב. ער איז נישטא. מיר גייען ארויף אויפן בוידעם, טרעפען מיר אים זיצען און זאגען תהלים, ער טראגט נאך די בארד און פיאות, מיר זאגען אים ער זאל גיין אויפ׳ן פלאץ, ענטפערט ער:

„איך גיי נישט!״

מיר קלערן אים אויף, אז אויב די דייטשען וועלען אים טרעפען אויפ׳ן בוידעם, וועלען זיי אים דערשיסען.

ענטפערט ער:

„איך גיי נישט! איך וויל טאקע מ׳זאל מיך שיסעןביים זאגען שערי ציון...״

„מיין גאנץ לעבען האב איך מיר נישט געקאנט פארשטעלען קיין שענערן טויט. איז דען פאראן א שענערער טויט ווי ביים זאגען „שערי ציון״ — ג׳הרגעט צו ווערען אויף אזא אופן על קידוש השם״...

פוילישע פאליציי שטעלען זיך ארום דעם פלאץ, כ׳דערקען באלד ס׳איז ביטער מ׳מיינט נישט צו נעמען בלויז צו ארבעט, נאר אויך דאס לעבען.

זעקס אין דער פרי פארט צו דער קרייזהויפטמאן דר. געגס, דער געסטאפא שעף ראשוויץ, זיין פארטרעטער מאטעאוס אויגוסטין, ראמייז און 12 דייטשע פאליציאנטען מיט שטעקענס און רעוואלווערן אין די הענט.

דער שעף פון דער געסטאפא און קרייז־הויפטמאן קומען צו צום קהל (יודנראט). זיי פרעגען שמואל באלדינגער און זיין פארטרעטער ישראל אהרן בערגלאס, צי אלע אידען זיינען אויפ׳ן פלאץ.

---

1) מיר געפונען פאר ריכטיק מפרסם זיין אין ספר סטריזוב די ארטיקלען מיט פרטים וועגן חורבן פריסטיק וועלכע זיינען געווען געשריבן אין אמעריקאנער צייטונגען און געבליבען אינ׳ם ארכיון פון אונזער אומפארגעסליכן סעקרעטאר פון סטריזובער פארבאנד אין אמעריקע ר׳ שמואל מוסלער ז״ל.

דער קרייז־הויפּטמאַן גיט אַ באַפעל, אַז אַלע עלטערע פון 60 יאָר זאָלן אָפּטרעטן, אַראָפּגיין פון פלאַץ. אויך מיין מאַמע טרעט אָפּ. ער זאָגט אַז די עלטערע אידען גייען אַהיים ס'וועט מיר לייכטער אויפ'ן האַרץ, מיינענדיג אַז אַלע גייען אַהיים. אין דעם דערזע איך ווי אַ דייטשער פּאָליציאַנט האָט מיט זיין שטעקען אַרומגענומען יעקב רעסלער'ס האַלז און ער שלעפּט אים אויף דער ערד אַראָפּ פון פלאַץ. אַצווייטער פּאָליציאַנט טוט דאָס זעלבע און שלעפּט אויף אַזאַ אופן בצלאל לעוו, אַ דריטער — פּייוול גראָס קראַנקען זון, מרים גיטל גאָטליב איז ביים אַראָפּגיין פון פלאַץ געליימט געוואָרן. זי ליגט אויף דער ערד, אַ פּאָליציאַנט שטייט ביי איר און האַקט מיט'ן שטעקן איבער איר קאָפּ. דער פּאָליציאַנט שלאָגט זי ביז זי בלייבט באַוואוסטלאָז. אַ דייטשער פּאָליציאַנט נעמט זי אָן מיט זיין שטעקען ביים האַלז און שלעפּט זי אַזוי אַרום אַראָפּ פון פלאַץ. ביי דוד משה עפּשטיינ'ס שוויגער שטייט אַ דייטשער פּאָליציאַנט און רייסט איר אַראָפּ מיט'ן שטעקען דאָס טיכל פונ'ם קאָפּ. דאָס טיכל פאַלט איר אַראָפּ, זי בלייבט אין בלויזען קאָפּ, זי בייגט זיך אַראָפּ הויבט אויף דאָס טיכל. דער פּאָליציאַנט שלאָגט זי מיט'ן שטעקען אויפן קאָפּ. זי טוט ווידער אָן דאָס טיכל. דער פּאָליציאַנט רייסט עס נאָכאַמאָל אַראָפּ. זי בייגט זיך נאָכאַמאָל אַראָפּ אויפ־צוהויבען דאָס טיכל, דער פּאָליציאַנט שלאָגט זי ווידער איבערן קאָפּ, אַזוי עטליכע מאָל ביז זי פאַלט אין חלשות...

דער קידוש השם פון דער דאָזיגער פרומער פרוי דערמאָנט די סלאַוויטער שפּיראָס אין פּרץ'עס „דריי מתנות".

ר' שלמה שמידט דערציילט ווייטער:

„דר. גענס איז צוגעקומען וואו קהל איז געשטאַנען ער האָט מיט זיין שטעקען אָנגענומען גאָלדפּישער'ן ביים האַלז, ער שלעפּט אים אַרויס ווי מ'שלעפּט אַ הונט. ער זאָגט אַז ער איז געווען קאַסירער ביים יודענראַט. ער הייסט אַרויסטרעטען זיין שוועסטער מיט פינף קינדער, ער רייסט אַראָפּ איר שייטל מיט'ן שטעקען. ער האָט זיי אַראָפּ־געשיקט פון פלאַץ צו די אַלטע. ביים דורכגאַנג האָט די פּאָליציי געשלאָגען מכות רצח. עס ווערן צעשלאָגען וואָלף ריגער'ס פרוי, יוסף שפּערבער'ס פרוי מיט אירע דריי קינדער.

ראַשוויץ האָט צוגענומען בראַון'ן, מוזלער'ן, פּאָדער־בייטל, זיי געשטעלט אין אַ באַזונדער גרופּע. דר. גענס פרעגט: „וואו איז שמידט מיט זיין פאַמיליע?"

איך מאַך מיך נישט וויסענדיג איך האָב זיך אוועק־געדרוקט פון אָרט. אינצווישען האָט ראַשוויץ מיך געש־טעלט צווישען די אַרבעטער. מען האָט צו אונז צוגעשטעלט נאָך 25 אידען.

מען האָט כסדר אַראָפּגענומען פון פלאַץ מענטשען. טייל האָט מען געשטעמפּעלט זייערע לעגיטימאַציעס צו דער אַרבעט און אַ טייל אידען געשיקט מיט'ן טראַנספּאָרט.

דער זייגער איז שוין עלף. עס פאָרען צו לאַסט אויטאָס מען לאָדעט אויף די אידען. די אידן פּאָליציי וואַרפט אַריין די קינדער, אַזוי ווי מען וואַרפט אַרויף קאַרטאָפל. די פּאָליציי ציילט אָפּ וויפיל מענטשען ס'איז אויפ'ן אויטאָ. דער ערשטער אויטאָ פאָרט אַוועק; דער צווייטער, דער דריטער, פערטער, מען הערט נישט קיין וויינען קיין שרייען די אידען זיינען ווי פאַרשטיינערט געוואָרען. ס'איז שטיל ווי אויף אַ בית עולם. פון צייט צו צייט הערט מען ביים אַרויפלייגן די מענטשען נאָר קלאַפּען. דאָס איז דער אָפּקלאַנג פון שלאָגען פון דער דייטשער פּאָליציי די אידן, וועלכע ווילען נישט אַליין אַריינגיין אויפ'ן אויטאָ. קודם שלאָגט מען זיי דערנאָך וואַרפט מען זיי אַרויף. איך זע פונדערווייטנס אויפוואַרפען קינדער. די דייטשע פּאָליציי ציילט נישט אין אויטאָ אַריין, נאָר אין די ווענט אַריין, אַזוי אַז די קינדער פאַלען צוריק אַראָפּ אויף דער ערד, האַלב אָדער שוין גאַנץ טויטע. מען וואַרפט זיי נאָכאַמאָל אַרויף. די אויטאָס פאָרען אַוועק.

דער קרייז־הויפּטמאַן קומט ווידער אַרויף אויפ'ן פלאַץ. ס'איז שוין צוועלף אַזייגער. די היץ ברענט ווי אַ פייער און מיר שטייען נאָך אויפ'ן זעלבען פלאַץ.

די פיר לאַסט־אויטאָס קומען צוריק, מיט זיי אַ פּאָר דייטשע פּאָליציאַנטען. מען לאָדט ווידער אויף מענשען. מ' ציילט איבער און זיי פאָרען אוועק.

דער קרייז־הויפּטמאַן גיט ווידער אַ באַפעל: „אַלע יתומים זאָלן אַרויסטרעטען".

די יתומים קינדער גייען אַראָפּ פון פלאַץ. צווישען די יתומים גייען מיין שוועסטער'ס קינדער, ביילע בראַנער'ס פיר קינדער, הערש, ישראל, חנה און שרה זייער פאָטער יעקב בראַנער שטייט צוזאַמען מיט מיר. זיין עלטסטער זון הערש, דרייצען יאָר אַלט,שרייט צום פאָטער, נישט הויך, פאַר מורא. „טאַטע איך האָב נאָך היינט נישט געדאַווענט", בין אויך הונגעריק. די קליינע חנה, זעקס יאָר אַלט שרייט נישט הויך: „טאַטע, טאַטע", אַזאַ יאָמערליך געוויין. ווי לאַנג איך וועל לעבען וועל איך הערען דאָס יאָמערליכע קול קלינגען אין מיינע אויערן...

עס קומען ווידער אָן די ליידיגע אויטאָס מען לאָדט ווידער אויף אידען. דער קרייז־הויפּטמאַן רופט אויס; שמואל באַנ־דינגער מיט זיין פרוי און קינדער; יעקב בראַוו, קלמן וואַגשאַל, וואָלף ריגער, ישראל אהרן בערגלאַס.

דער קרייז־הויפּטמאַן פרעגט ווער עס איז אַ באַרבער. עס מעלדעט זיך פייוועל זיידן. ער הייסט ביי אַ טייל אידען וואָס האָבען שיינע טשופּרינעס אויסשערן אויפ'ן קאָפּ אַ האַקן־קרייץ, ביי אַ טייל אויסשערן אין דער מיט קאָפּ, ווי ביי אַ גלח, ביי אנדערע אַ האַלבען קאָפּ האָר. ביי אנדערע אָפּערטל קאָפּ.

ער הייסט דערנאָך אָפּגעבען: זייגערס, רינגלעך, מעסער־לעך, שפּיגעלעך. אַלע לייגן אוועק, וואָס זיי פאַרמאָגן.

די אויטאָס פאָרען צו, מען לאָדענט אונז אויף הונדערט און פופציק מענטשען.

מיר קומען אָן קיין פּיסקאוו. דער ווײַצע שעף פון דער געסטאַפּאָ מאטעאוס זאָגט, מיר זענען אָנגעקומען צו שפּעט מיר פאָרען ווייטער. מיר מיינען, אז מען פירט אונז קיין וואזשיץ, דאָרט צו דערשיסען. מיר זאָגען ווידוי. בעטען איינער בײַם צווייטען מחילה.

אָבער אונזערע אויטאָס קומען צוריק קיין פריסטיק...

און אין דעם טאָג, פרייטאָג, דעם 3טען יולי, 1942, האָבען די דייטשע מערדער אומגעבראכט אין פריסטיק אַ דריי־פערטל פון דער אידישער באפעלקערונג״.

דער קאלאשיצער רבי אין פריסטיק אין דער צייט פון חורבן

דער קאלאשיצער רבי איז אומגעקומען דורך די דייטשע רוצחים, ימח שמם, יום ב׳ דחול המועד סוכות, תש״ג. (1942).

עס ווערט נישט אנגעגעבען אין וועלכער שטאָט דער קאלאשיצער רבי איז אומגעבראכט געוואָרן און וואו ער האָט זיך געפונען ווען די נאציס האבן פארכאַפּט פוילן.

אָבער אין מיין רשות געפינט זיך אין כתב־יד אַ זעלטענער טאָג־בוך, וואָס עס האָט געפירט ר׳ שלמה שמידט פון פריסטיק פונ׳ם טאָג ווען די נאציס זיינען אריין קיין פריסטיק ביז דעם טאָג ווען כמעט אלע אידען פון די פיר הונדערט משפחות זיינען אומגעבראכט געווארען דורך די דייטשן. בלויז יחידים האָבן זיך געראטעוועט דורך אַ נס און צווישען זיי אויך ר׳ שלמה שמידט מיט זיין פרוי און טאָכטער, פרוי חיה ראפּאָפּאָרט.

ר׳ שלמה שמידט איז געווען דער פירער פון דער מזרחי אין פריסטיק און ער איז געווען אַ מיטגליד פון קהילה־ראט (ער איז געשטאָרבען מיט עטליכע יאָר צוריק אין ניו יארק). זיין טאָכטער, מר. ראפּאָפּאָרט, האָט מיר געבראכט דעם טאָג־בוך, וואָס איז אַ וויכטיגער היסטאָרישער דאקומענט און דאָרט האָבן מיר געפונען ידיעות וועגען קאלאשיצער רבי׳ן, ר׳ חנה האלבערשטאם, וועלכער איז אין אָנהויב פון דער מלחמה אנטלאָפען קיין פריסטיק, וואו זיין פאטער און ברודער זיינען געווען רבנים.

ר׳ שלמה שמידט שרייבט::

„דעם 5־טען סעפּטעמבער 1940. הרב ר׳ חנה האלבער־שטאם, דער קאלאשיצער רבי, קומט צופאָרען פון ריישע. איך גיי צו אים הערן נייעס און פארוואָס ער איז אַהער געקומען.

דער קאלאשיצער רבי דערציילט מיר, אז ער האָט געמוזט אוועק פון ריישע, ווייל ער האָט מער נישט געקענט צוקוקען די צרות, וואָס די דייטשען טוען דאָרט אָן די אידען. די דייטשען נעמען צו ביסלעכווייז די אידישע פאר־מעגענס, וואָס מען האָט באהאלטען צו האבען פון וואָס צו לעבען. מען ווארפט ארויס פון די וואוינונגען. מען נעמט צו דאָס מעבל, ואחרי ככלות הכל, שלעפּט מען יעדען טאָג טויזענטער אידן צו דער ארבעט הונגעריג, בארוועס און נאַקעט און לאָ די וואָס מען צאָלט נישט פאר דער ארבעט, מוטשעט מען די יידן און מען פייניגט זיי. האָב איך זיך מיישב געווען, אזוי ווי העלפען קען איך נישט צו וואָס זאל איך דאָרט זיצען, איך וועל ליבער זיין אין פריסטיק, אַקליין שטעטעל, און איך האָב אויך געהערט, אז דאָ פייניגט מען נישט אזוי שטארק די אידען, הגם צרות פעלען דאָ אויך נישט, אָבער צו די צרות פון די ריישער אידען קומט עס נישט. עס גייט איצט צו די ימים נוראים און דאווענען מיט אַ מנין דאָרט איז דאָך אומ־מעגליך. דאָ וועל איך קענן האָבן יעדן טאָג אַ מקוה, יעדען טאָג אַ מנין און לערנען במנוחה״.

אָבער אויך אין דעם שטעטל פריסטיק האָבען די דייטשען אנגעהויבען מורא׳דיג צו פייניגען יידן.

מיט אַ חודש שפּעטער, דעם 5טען אָקטאָבער 1940, פאר־צייכנט שמידט אין זיין טאָג־בוך, אז דאָס שטאָטישע בית־המדרש, דער בית הכנסת, איז פארשלאָסען״. די דייטשען האָבן דאָרטן זעהר פיל אידען דערשאָסען, האָבן די יידן מורא אריינצוגיין, מען מאַכט מנינים טייל אין פריוואטע וואוינונגען און טייל אין די קלויזען, וואָס זיינען אין די הינטערגעסלעך.

ווען עס איז געקומען ערב יום כיפור האָט קהל „אויס־גע׳פועל׳ט״ ביי דעם דייטשן טרופּען־פירער האנצעלדאָרף און ביים ביורא אָנפירער ראדעל, אז די אידען וועלען צושטע־לן הונדערט מענשען צו דער ארבעט אַנשטאָט פופציק, כדי מען זאָל קענען פאַרענדיגען די ארבעט ערב יום כיפור 12 אַ זייגער בייטאָג מען זאָל קענען גיין צו כל־נדרי. אָבער 10 אַ זייגער זיינען אָנגעקומען פרישע צען וואגאָנען מיט אייזערנע שטאנגען און דער דייטשער אנפירער האָט די אידען נישט געלאָזט אוועקגיין ביז די אידן וועלען נישט אויס־לאָדענען די וואגאָנען. איז ר׳ שלמה שמידט אוועק צום קאלאשיצער רבי׳ן זוכן אידן צו דער ארבעט. און ר׳ שלמה שמידט שרייבט:

„איך קום אריין צום קאלאשיצער רבי׳ן, דער רבי זיצט מיט אן עולם ביים טיש אין מיטען דער סעודה המפסקת איך מאך אַ געוואלט: הייתכן? אידן וועלען נאָך חלילה, מוזען אַרבעטען אין יום כיפור אויב יעדער איד אָן אויסנאם וועט נישט קומען העלפען אויסלאָדענען די וואגאָנן אייזן.

„דער קאלאשיצער רבי זאָגט אז איך בין גערעכט, און ער הייסט זיינע אייגענע קינדער גיין צו דער ארבעט.

„און אַז דער עולם האָט געזען, אַז דעם רבינ׳ס קינדער גייען צו דער ארבעט זיינען אלע שוין געגאנגען״.

אָבער די דייטשען האָבן די יידן נישט באפרייט — דערציילט ווייטער שמידט אין טאָג־בוך — און ווען די יידן וואָלטן געווען אַנטלאָפען פון דער ארבעט, האָט דער דייטשער אָנפירער געהאט א באַפעל צו דערשיסען יעדן אידן וואָס וועט אנטלויפען.

אויך יום כיפור האָבן די יידן געמוזט ארבעטן, און ווען מר. שמידט איז געקומען צום דאוונען האָט מען שוין געהאַלטן ביי מוסף. און ר׳ שלמה שמידט דערציילט ווייטער:

„דער קאַלאשיצער רבי פרעגט אונז וואָס מען הערט, מיר דערציילן וועגן אַלעם און אויך אין וואָס פאַר אַ סכנה די שטאָט איז געווען. דער קאַלאשיצער רבי זאָגט: איר קענט זיכער זיין, אז מיט אייער נישט־דאַווענען האָט איר מער אויפגעטאָן ווי די אידן וואָס האָבן געדאַווענט פון דער פרי אָן!"

דעם 4־טען מערץ 1943 פאַרשרייבט מר. שמידט אין זיין טאָג־בוך, אז דער שטורעם־פירער ערווין קלאַסן קומט צו אים און פרעגט אים וויפיל עס האָט געקאָסט אַ ספר תורה פאַר דער מלחמה. מר. שמידט זאָגט אים: פינף הונדערט זלאָטעס, זאָגט ער, אז אויב מר. שמידט וועט אים געבען פינף טויזענט זלאָטעס, וועט ער צוריקגעבן קהל די צוויי ספרי תורה, וואָס ער האָט צוגענומען ביי יוסף ענגלהאַרד. „איך זאָג אים, אז קהל איז אָרים, מיר האָבן נישט אַזויפיל געלט. פון דער שוהל גיי איך צום קאַלאָשיצער רבי׳ן, איך דערצייל אים, אז פאַר 5.000 זלאָטעס זאָגט דער שטורעם־פירער, וועט ער אפּגעבען די ספרי תורה, דער רבי זאָגט אז על פי דין איז מען מחויב אויסצולייזען ספרי תורה, אָבער אין דעם פאַל טאָר מען דאָס נישט טהאָן. ווייל ווען מען גיט אים אויסלייז־געלט, וואָלט ער ווידער צו־גענומען אַנדערע ספרי תורה און ווידער פאַרלאַנגט געלט אַזוי וואָלט ער געפּרעסט געלט ביי יידן, איז גלייכער נישט צו געבען".

אינ׳ם טאָג־בוך ווערט אויך דער־ציילט וואָסערע פייני־גונגען דער קאַלאָשיצער רבי איז אויסגעשטאַנען. ווי אַזוי ער אָט זיך אויסבאַהאַלטען און ווי אַזוי זיין זון איז אומגעקומען.

חיים ליבערמאן

דאס הייליגע טיכל

אין די כראָניקעס פון אידישער מארטירערשאַפט איז דאָ אַ מעשה מיט אַ יארמעלקע, איבער וועלכער אַ איד איז געשטאָרבען אויף קידוש השם. אונזער גרויסער שריפט־שטעלער י.ל. פרץ האָט עס אריינגעוועבט אין אַ שענער דיכטונג, און דורך דער דאָזיגער דיכטונג איז יענע דער־הויבענע פּאסירונג אריינגעדרונגען און האָט זיך מיט ליבשאַפט איינגעבאַקן אין אַ סך אידישע הערצער.

און אפשר האָבן אידישע ווייבער, שטיל ביי זיך אין הארצען, מקנא געווען די מענער וואָס אויף זייער גורל איז אויסגעפאַלן אַזאַ אויסטערלישער אויסדרוק פון קידוש השם. אַ יארמעלקע איז דאָך אַמאַנסבילישער ענין.

נון, קענען איצטער די יידישע ווייבער זיך טרייסטען, זיי האָבן זיך אויסגעגליכען מיט די מענער, דאָס וואָס האָט אמאל געטראָפען מיט אַ אידען מיט אַ יארמעלקע, האָט איצט, אין דעם היינטיגען חורבן, געטראָפן מיט אַ אידענע און אַ טיכעל.

די מעשה מיט דער יארמעלקע האָט זיך פאַרלאָפען אַזוי. אין סלאָוויטע, אין צארישען רוסלאַנד זיינען געווען צוויי ברידער, די ברידער שאפּירא און זיי זיינען געווען דרוקער פון ספרים. צווישען די ספרים וואָס זיי האָבן געדרוקט איז געווען דער באַריהמטער „סלאַוויטער תלמוד". עס זיינען אמאָל אין דעם תלמוד געווען שטעלן, וואָס די קריסטען האָבן זיך געטשעפּעט צו זיי, געזאָגט אז זיי ריידען וועגן זייער קריסטוס און באליידיגען זייער גאָט, און קריסטליכע הערשער האָבן געצוואונגען די יידן ארויסצונעמען די דאָזיגע שטעלען פון דעם תלמוד. די יידן האָבן עס געמוזט טאָן. יענע ארויסגענומענע שטעלען רופט מען „השמטות".

נון, האָט די צארישע רעגירונג באשולדיגט די ברידער שאפּירא, אז אין געוויסע אויסגאַבען פון זייער „סלאוויטער תלמוד" האָבן זיי צוריק אריינגעשטעלט די השמטות און מען האָט זיי באשטראָפט מיט אַ גרויזאמער שטראָף: זיי טרייבן דורכ׳ן „סטראי".

און אָט ווערט די שטראָף דורכגעפירט. עס שטעהען אויסגעשטעלט צוויי לאַנגע שורות סאָלדאַטען מיט פרישע, אין וואַסער אויסגעווייקטע ריטער, די אידען האַלב־נאַקעטע, דאַרפן געהן דורך די צוויי שורות און די סאָלדאַטן דאַרפן זיי בייטשן מיט די ריטער.

געט איינער פון די ברידער דורכ׳ן סטראי, די ריטער פייפען אין דער לופט און פון יעדער רוט וואָס טרעפט זיין גוף ווערט אַ בלוטיגע וואונד. נאָר דער איד געט און געט. און אָט איז ער שוין ביים עק פון די צוויי שורות פון דעם סטראי, נאָך אַ טראָט, נאָך צוויי טראָט, און צו זיין אגאָניע וועט נעמען אַ סוף, נאָר פּלוצלינג כאַפּט ער זיך, אז ער האָט ניט זיין יארמעלקע אויפ׳ן קאָפּ: אַ רוט האָט אים אראָפּגעריסן די יארמעלקע פון קאָפּ! און אַ פרומער איד וועט דאָך ניט געהן בגילוי ראש. קערט ער זיך אום אַ שטיק וועג, בויגט זיך איין און הויבט אויף די יארמעלקע און טוט זי אָן, און דערווייל די ריטער שמייסען זיין גוף און רייסען פון איהם שטיקער לייב. דער איד געט נאָכ־אמאָל דעמזעלבען וועג צווישען די צוויי שורות, אָבער הײַנט־מאָל איז ער שוין ניט דערגאַנגען צום עק פון סטראי. ער איז געפאַלען טויט.

און י.ל. פרץ, אין זיינע „דריי מתנות,״ האָט אויסגעדיכטעט ווי אזוי אַזינדיגע נשמה פון אַ יידן וואָס איז געווען נע ונד, האָט אויפגעהויבען די יארמעלקע און האָט זי ארויפגעטראָגען אויפ׳ן הימעל, כדי דורך איר זוכה צו זיין אריינצוגיין אין גן עדן.

נון, צייטען בייטען זיך, נאָר אידישע צרות בייטען זיך ניט, און אָט האָט געגוי אזא געשיכטע געטראָפען אין אונזערע אייגענע טעג, נאָר דאָס מאָל איז דער קדוש ניט אַ איד נאָר אַ אידענע, און ניט אַ מאנסבילשע יארמעלקע, נאָר אַווייבעריש טיכעל.

פאַרלאָפן האָט זיך עס אין פריסטיק, אַ קליין, פרום יידיש שטעטעלע צווישען סאנז און קראָקע, אַ שטעטעלע פון לויטער חסידים און לומדים.

ווען די בלוטיגע נאצישע כוואליע האָט זיך אַ גאָס געטאָן איבער גאנץ פוילען, האָט זי אויך פארפלייצט דאָס כשר׳ע שטעטעלע פריסטיק מיט אירע בערך צוויי טויזענט יידישע נפשות. די נאצישע גרויזאמקייט אויף די יידן איז אומעטום געווען דיזעלבע אין שרעקליכקייט פון צאָרן, נאָר אין יעדען אָרט באזונדער איז זי אויסגעפירט געוואָרען אויף אַן אַנדער אופן, לויט דער באזונדערער פאַנטאזיע פון די פארשידענע רוצחים.

אין פריסטיק איז דער יום־הדין באשטימט געוואָרען אויפ׳ן אכצענטען טאָג אין תמוז, תש״ב, דעם דריטען יולי 1942. אַ באַפעל איז אַרויס פון דער געסטאפאָ, אַז אלע יידן מיט זייערע פאמיליעס זאָלען יענעם טאָג, זעקס אַ זייגער אינדערפרי צו דער מינוט, זיך צונויפקלייבען אויפ׳ן פי־פלאַץ, אויפ׳ן פלאַץ וואו די פויערים ברענגען זייערע בהמות און פערד צו פארקויפען און ווער עס וועט זיך ניט יאווען, וועט ווערען דערשאָסען.

אלע האָבען זיך געמוזט אויסשטעלען אין אָרדנונג, האנד־ווערקער מיט זייערע פאָמיליעס באַזונדער. שטיינברוך־ארבייטער באזונדער, קהל׳ס לייט באזונדער, און אַזוי דורך דער גאנצער באפעלקערונג. צו וואָס מען רופט זיי האָבן אידן ניט געוואוסט, נאָר אויף קיין גוטס רופט מען זיי ניט, האָבן זיי גיוואוסט.

ווען אלע אידן זיינען שוין געווען פאַרזאַמעלט, זיינען זיי ארומגערינגעלט געוואָרען פון פאָליציי, קיינער זאָל נישט אנטלויפען, פוילישע פאָליציי און געסטאַפּאָ לייט, און עס האָט זיך אנגעהויבן אַן אָפּקלייב, געווען איז עס אַן אָפּקלייב ווער צום טויט און ווער צו ארבייט — דערווייל צום טויט שפעטער.

און ווענמען מען האָט אָפּגעקליבען האָט מען ארויס־געפירט פון דער ריי און געהייסען אראָפּגען פון פלאַץ, און ארויסגעפירט האָט מען אזוי: מיט אַן אויסגעבויגענעם שטעקען אויפ׳ן האלז האָט מען ארויסגעשלעפט פון דער ריי, און פאר יעדען קער אָדער ריר האָט מען מיט די שטעקענעס געשלאָגען מכות רצח.

דאָס אַלץ ווערט געגוי באַשריבען פון איין אידען וואָס איז דאָרט געווען, ר׳ שלמה שמידט ראש הקהל, וואָס האָט זיך געראטעוועט און האָט עס אלץ באשריבען און האָט עס צוגעשיקט צו זיין לאנדסמאַן אין ניו־יארק, שמואל מוזלער פון סטריזוב.

געווען איז דאָרט אויפ׳ן פי־פלאַץ, אַן אַלטע אידענע, „דוד משה עפשטיינ׳ס שוויגער״. אכציג יאהר איז זי אַלט געווען, ווען מ׳האָט זי אָפּגעקליבען, און זי האָט ניט געוואסט צו וועלכען גורל, האָט מען איר געהייסען אראָפּגען פון פלאַץ. ווען זי איז געגאנגען האָט אַ דייטש מיט׳ן שטעקען איהר אראָפּגעריסן דאָס טיכעל פון קאָפּ. בכיוון האָט ער עס געטאָן. בויגט זי זיך איין דאָס טיכעל אויפצוהויבן. דער דייטש שלאָגט זי מיט׳ן שטעקן איבערן קאָפּ, איבער די הענט, לאָזט איר דאָס טיכעל ניט אויפהויבען. זי הויבט עס אָבער אויף, טיט זיך עס אָן, ער רייסט עס איהר ווידער מיט׳ן שטעקען אַראָפּ. זי בייגט זיך אראָפּ, וויל עס ווידער אויפ־הויבען ער שלאָגט ביז זי פאַלט באַוואוסטלאָז צוזאמען. און דער דייטש טוט איהר אָן דעם שטעקען אויפ׳ן האלז און שלעפט זי אראָפּ...

דערנאָך האָט מען זי ארויפגעוואָרפען אויף אַ לאַסט־וואגאָן און מיט אנדערע אוועקגעפירט אין וואלד צום טויט. דאָס טיכעל איז געבליבען ליגען, דער דייטש האָט אויס־געפירט זיינס.

און אויב עס האָט דעמאָלט אַ פארוואָגעלטע אידישע נשמה אומגעשוועבט איבער דעם פלאַץ, אַזוי ווי אין פרצ׳עס מעשה׳לע, האָט זי געוויס אויפגעהויבען דאָס הייליגע טיכעל און איז דערמיט אַוועקגעפלויגען אין הימעל אַריין און האָט דערפאר זוכה געווען אויף אייביג שוין אַריינצוגעהן אין גן עדן.

נאָר די הייליגע אלטיטשקע איז ניט געווען די איינציגע אין איהר הייליגקייט יענעם טאָג אין פריסטיק, די גאנצע עדה אין געווען הייליג, נאָר אזוי ווי די רוצחים זיינען געווען טריף יעדער אויף זיין אופן, אזוי זיינען די יידן געווען הייליג יעדערער אויף זיין אופן.

געווען אין פריסטיק אַ כשר׳ער איד, ר׳ חיים מאיר בראָנער געזעסען יומם ולילה און געלערנט, און ער האָט ניט געוואָלט פאָלגן דער געסטאפאָ און קומען אויפ׳ן פי־פלאַטץ אין יענעם תמוז־טאָג. געווען אַן אָנגעזעהענער איד אין שטאָט און אויפ׳ן פלאַץ האָט מען געזען אַז ר׳ חיים מאיר פעלט. אַ מורא איז באַפאַלען די פארזאמעלטע יידן, דען טאָמער חלילה פעלט איין איד, קען מען אַלע אידען אויסשיסען. לויפט מען רופען ר׳ חיים מאיר׳ן. מ׳קומט צו אים אין שטוב, ער איז ניטאָ, נאָר מען הערט אויפ׳ן בוידים זאָגט עמיצער תהלים, מ׳געט ארויף, דאָס זיצט ר׳ חיים מאיר און זאָגט תהלים. מ׳זאָגט אים ער זאָל גען אויפ׳ן בהמות־פלאַץ, אַ ניט אויב די דייטשען טרעפען אים דאָ, וועלען זיי אים זיכער שיסען, אויב אזוי, ענטפערט ער, וויל איך טאַקע ניט גען, איך וויל טאַקע מ׳זאָל מיך שיסען ביים זאָגען תהלים. מיין גאנץ

לעבען האָב איך זיך ניט געקענט פאָרשטעלען צו שטאַרבען מיט אַ שענערן טויט...

און אזוי איז געווען. געקומען פאָליציי און געפונען ר׳ חיים מאיר׳ן אויפ׳ן בוידים זאָגענדיג תהלים. דאָ אויפ׳ן אָרט האָט מען איהם אָפּגעשאָרען באָרד און פאות, אָוועקגע־שלעפּט צום פּלאַץ און געטויט דורך שיסען.

אזוי ווי רבי עקיבא... דערשאָסן אים און פינף זין„,

געהט דער שרייבער פון דעם בריוו, דער ראש הקהל, אויפ׳ן מארק פון פריסטיק, יענעם טאָג ווען עס האָט נאָר־וואָס אנגעהויבען טאָגען, דערצעלט ער: ער זעט ווי אידן דרעהען זיך ארום ווי משוגע, מען געט צום פי־פּלאַץ נאָך אַפילו פריער ווי מ׳האָט געדארפט. ער באגעגענט „שמואל לאָסט, זיין ווייב חוה לאה, מיט זייערע זעקס קינדער״. דאַרפן טאקע אלע אידען אָן אויסנאם זיך מעלדען אויפ׳ן פלאַץ? פרעגט עמיצער. און חוה לאה ענטפערט: „יע, יע, אַלע. מיר געז טאקע מיט די קינדער איך האָב זיי די נאַכט אָפּגיבאָדן, אָפּגעשניטן די נעגל, אָנגעטאָן פרישע וועש, טאָמער חלילה ווערט מען אונז הרגנען האָב איך זיי פריהער מטהר געווען״.

חוה לאה מיט אירע זעקס קינדער, אזוי ווי חנה מיט אירע זיבען. מער האָט חוה לאה ניט געהאט אוועקצוגעבען אויף קידוש השם.

און פרידא גיטל קופּערבערג רופט זיך אָן: יע, איך האָב זיך אויך מטהר גיווען זעהט, איך האָב אנגעטאָן תכריכים טאָמער הרגעט מען אונז, לאמיר שטארבען אין די תכריכים.

און „יצחק און נעכע טעפער״ — דאָס גלייכען — — — —

אויפ׳ן בהמות־פלאַץ באַמערקט דער דייטשער קרייז־הויפטמאַן אז „מענדל שמיד״ רעדט עפּעס מיט „פישל ביגאיער״ .רופט ער צו אַ געסטאַפּאָ־ניק און הייסט זיי געבען צו פינף און צוואנציג שטעקענס אויפ׳ן בלויזען לייב. מען שלאָגט זיי ביז בלוט, נאָר קיין קרעכץ הערט מען ניט.

דאָס און טויזענט אנדערע פרטים, אַ שמאך אויף די דייטשן און אַ שטאָלץ פאר די יידן, דערצעלט דער לאנגער בריוו פון דעם געראטעוועטען ראש הקהל פון פריסטיק צו זיינע לאנדסלייט אין אמעריקע.

און אזוי איז דאָס כשר׳ע שטעטעלע פריסטיק געשטאָרבן אויף קידוש השם, ריין, ציכטיג, ליכטיג, הייליג.

און אז עס וועט קומען אַ מאָל אַ אידישער שרייבער און וועט שרייבען פון דעם קידוש השם פון פריסטיק, אזוי ווי פרץ פון סלאוויטע, זאָל ער שרייבען, אז נשמות פון צדיקים פון יענער וועלט זיינען געקומען צו שוועבען איבער דעם פיה־פּלאַץ יענם טאָג אין פריסטיק, און ניט דאָס טיכעל אליין האָבען זיי אוועקגעטראָגען אין הימעל אריין, און ניט די האָר פון ר׳ חיים מאיר׳ס באָרד אליין, נאָר דאָס גאַנצע שטעטעלע פריסטיק האָבען זיי אויפגעהויבען און אוועקגעפלויגען מיט איר אין הימעל אריין, זי געבראכט און אוועקגעשטעלט נעבען כסא הכבוד...

מילואים

דברי הגות ומחשבה

הרב ישראל פרנקל / טורונטו, קאנאדה

אבל אשמים אנחנו!

(נכיון של הסתכלות במהותה של השואה)

(מוקדש לזכר אשתי אסתר (לבית דיאמנט), הבנות רחל ושרה, הבנים שלמה ושלום — שנהרגו בידי הצורר, בעיר לבוב בשנת תש״ב — תי״ד).

שנים עוברות מאז האסון הנורא, שהיה אסונה של האומה ואסונם של אלפי יחידים. האומה מוצאת פצוי־מה לאובדנה, בהקמת מלכות ישראל בארץ־הקודש ובשיבת בנים לגבולם. שמחת האתחלתא־דגאולה היא גם נחמה־פורתא ליחידים, לאנשי שארית־הפליטה, אשר כל אחד ואחד מהם יכול לומר: „אני הגבר ראה עני״. אבל, עדיין רחוקים אנו — כאומה וכיחידים — מנחמה שלימה. ועוד יותר רחוקים אנו מהבנת הנוראות הללו אשר היינו עדים להן ואשר היינו חלק מהן. לא פעם מצטברת בלבנו מחדש מעין „טרוניא כלפי מעלה״ וכל אחד מאתנו הוא בבחינת איוב, הבא לערער ולהרהר אחר מידת־הדין. לכן, ייעשה כאן נסיון להאיר קצת מבוי זה, לפי השקפתו של כותב־הטורים. השקפה, אשר הוא הגיע אליה מיד לאחר השואה ואשר הולכת ומתחזקת בקרבו מאז ועד עתה.

●

כידוע מורכב האדם ממזיגה של חומר וצורה, — שכל אנושי ורגש טבעי. תמיד ניצב האדם על פרשת־דרכים, בין טוב ורע. הוא יכול לבחור לעצמו את דרך החיוב והוא עשוי אף ללכת בדרך־השלילה, כמאמרם של חז״ל: „בדרך שאדם רוצה לילך — מוליכין אותו״. אם מצליח האדם להשליט את השכל על הרגש, דהיינו שהחלק־האלוקי שבו גובר על החלק־הבהמי, הרי הוא בן־חורין. שוב אין הוא משועבד ל„רוח הבהמה היורדת למטה״ אלא נמצא במצב של „רוח האדם עולה למעלה״. הוא מכלכל את מעשיו מתוך מחשבה ועושה צעדיו לפי חוקי האתיקה. אדם זה נקרא: „האדם השלם״. אולם, אם האינסטינקטים משתלטים על האדם והם דוחפים הצדה את השכל והאדם נותן לעצמו פורקן לפי רגשותיו, אז עלול הוא להיות אף גרוע מן החיה ומן הבהמה. כי במקרה כזה נעשה השכל כלי־שרת לרע, האדם מאבד את „צלם האלוקים״ וסכנתו מרובה אף מזו של חיה רעה.

הבחירה החופשית שניתנה לאדם, שיש בכוחו לבחור בין הטוב והרע, עניין זה הוא מיסודות תורתנו הקדושה, המצטיינת בכך שהיא קובעת כי „יש דין ויש דיין״. פירוש הדברים: אין כופין את האדם להיות טוב ואין דוחפים אותו להיות רע.

●

על יסוד האמור, כי הברירה היא בידי האדם לעשות צדקה וחסד או חלילה להיות רוצח וגזלן, מגיעים אנו למסקנה נוספת: מי שנמצא בין בני־אדם שבחירתם היא חפשית, חייב לעשות הכל כדי להנצל מבחירתם הרעה. אסור לו לומר כי הוא ישב באפס מעשה ועל הקב״ה להצילו מידי רודפיו. הקדוש־ברוך־הוא הרי נתן בחירה־חופשית גם לעושה הרע וממילא מוטל על האדם עצמו להנצל מפגיעתו של זה, כאשר זה הולך בדרך הרע. וסמוכין לכך מוצאים אנו גם בדברי חז״ל: „הכל בידי שמים, חוץ מצינים ופחים, ושומר נפשו ירחק מהם״. במקום סכנה, במקום ששם הרע משתולל, אין סומכין על הנס.

מעתה, תישאל השאלה: איך מותר לו למיעוט לגור בתוך סביבה אשר בה חי רוב כזה המוכן בכל רגע לנעוץ את שיניו המורעלות בתוך גופו של המיעוט? רוב כזה אשר אילמלא מוראה של המלכות מוכן הוא להשמיד, לאבד ולהרוג את המיעוט, אנשים נשים וטף?

●

יתר על כן, למרות שאנו לא ברחנו ממקום הסכנה ונהגנו שלא כדין, הרי נהג עמנו הקב״ה לפנים־משורת־הדין: עשרות בשנים לפני בא ה„מבול״ הנורא, של אש וגפרית, על אירופה, שלח לנו השי״ת את „תיבת נח״ שנוכל למצוא בה מפלט. זוהי התנועה־הלאומית אשר קמה על אדמת אירופה ואשר קראה אל היהודים ללכת לארץ־ישראל ולבנות שם מדינה לעצמם. ומעצם הגילוי שהמעוררים ל„שיבת ציון״ קמו בתקופה אחת במקומות שונים והם באו גם מהחוגים הדתיים וגם מהחוגים המתבוללים ביותר, היה עלינו ללמוד כי מאת ד׳ היתה זאת והקול שלהם הוא בבחינת קול המון כקול שדי. והאם לא היה רמז אלוקי גם בכך שבשלהי מלחמת העולם הראשונה הופיע לורד בלפור ונתן לנו הצהרה, בנוסח הצהרתו של המלך כורש?

אבל, למרבה הדאבון, לא היה בנו הכוח להניח את סיר הבשר״ ובניגוד להשקפת־התורה הוספנו לשבת במקום הסכנה ולתת את צווארינו בעול אלה אשר בחרו ללכת בדרך הרע ופיתחו וטיפחו בתוך עצמם את האינסטינקט החייתי והבהמי הנורא ביותר.

וגדול היה חטאם של ראשי־העדה. הם במקום לבחור בצו האלוקי של „וברכתיך בכל אשר תעשה״, הם הרדימו את העם בשיטה של „שב ואל תעשה״. פשוט לא רצו לראות בכל השתלשלות המאורעות את „אצבע האלוקים״ והביאו את עצמם ואת צאן מרעיתם עד לפתחי אושוויץ.

היוצא מדברינו: השואה הנוראה צריכה להזכיר לנו את אשמתנו בכך שנשארנו לשבת בתוך טומאת שנאתם של העמים, בשעה שמן השמים רמזו לנו להמלט על נפשנו ולעלות לבנות את הארץ אשר „עיני ה׳ אלוקיך בה מראשית שנה ועד אחרית השנה״.

גם עכשיו אנו מנסים לשוב לכסלנו ולדבוק בטומאת ארצות העמים. אנו חוזרים ומכניסים עצמנו בתוך סכנות ויושבים בין גויים שמחר־מחרתיים עלולה שוב החיה שבהם לפרוץ החוצה. ויש עוד כאלה אשר מנסים לעטוף חטא זה באיצטלא של יראת־שמים. הם מבקשים על פניהם של מנהיגי מלכות ישראל המחודשת את ה„זקן אהרן״ וכאשר הם אינם רואים אותו הם בועטים במלכות זו. אבל, נזכור כי משה רבינו, כמסופר במדרש, נתגלגל לבית בת־פרעה, רק כדי שיהיה רגיל בלשון מצרים ובגינוניהם. בל נחפש על מנהיגי המדינה את קלסתר הכוהנים העושים את עבודתם במקדש. גדלותם היא בזאת שהם יודעים לעמוד מול אויבים בשער.

רבות סובלים אנו גם עתה על שיהודי פולין, ליטא, גליציה ורוב יהודי הונגריה אינם אתנו במדינת מלכות ישראל. אך זהו החטא וזה עונשו. כי אשמים אנחנו! ובמה נתקן חטא זה? בשיבת בנים לגבולם. בכל הדרכים עלינו לשוב לארץ־ישראל. זאת תהיה הנחמה על החורבן. זאת תהיה התשובה ליסורי־הנפש אשר מענים אותנו.

גורל נורא מרחף עלינו: מלכות או שחיטה. ובחרתם במלכות ובחרתם בחיים.

שלמה יהלומי (דיאמנט)

בן־ציון קאלב מציל נפשות ישראל בשנות השואה

ברשימתי זו רוצה אני לכתוב זכרון בספרנו פרשה מופלאה, נוראת־הוד, שגיבורה הראשי הוא בן־עיירתנו, בן־ציון קאלב, נ״י, בן ר׳ אברהם שו״ב קאלב ז״ל, הי״ד. הלא היא פרשת הצלת אלפי נפשות ישראל ממות אכזרי בידי הנאצים, ימ״ש. ראויה היתה פרשה זו להכתב במקום מרכזי בספרנו, באריכות ובפרוטרוט, שהרי רבה חשיבותה לאין ערוך, לא רק ליוצא עיירתנו בפרט, אלא לתולדות השואה ומצילי ישראל בשואה בכלל. ברם מסיבות, שאין כאן המקום לפורטן, קבלתי את התיאור המלא, הפרטים והחומר (כולל תמונות ומכתבים), כמעט ברגע האחרון, לפני סיום הספר וחתימתו. רצתה ההשגחה שבן־ציון — חברי מנוער, מימי

היותנו יושבים ולומדים יחד בבית המדרש בסטריזוב ונלחמים מלחמתה של תורה — יבא לביקור קצר בישראל וכאן שיכנעתי אותו שלא יתכן שמעשי־הצלה אלה לא יועלו ויסופרו בספר שלנו. קבלתי איפוא ברגע האחרון, כפי שכבר ציינתי, את הפרטים. מחוסר זמן ואפשרות פיזית לפרסם הכול הנני מצטמצם ומסתפק בתמצית שבתמצית. רואה אנוכי לחובה לציין כי מלבד המכתבים והתעודות שראיתי, שכמה מהם צולמו ויוכנסו בספר — אישור מהסוכנות היהודית מכתביהם של הרבי ר׳ שלמה הלברשטם מבאבוב שליט״א, הרב מ״ד ווייסמנדל ז״ל, יצחק צוקרמן („אנטק״) ועוד — השתדלתי לדבר עם מספר יהודים, החיים עמנו בישראל.

THE JEWISH AGENCY FOR PALESTINE
PALESTINSKÝ ÚRAD
BRATISLAVA
TELEFON 5142

BRATISLAVA, December 18, 1945.
KOZIA 18

N./ 196./45.

To whom it may concern:

e are hereby sertifying to the activity of Mr. Benzion Kalb, Bratislava, carried out in the years 1943 and 1944, cooperating with our illegal working groups in Slovakia for the liberation of Jews confined to Polish Ghettos and concentration camps, whereby we also state that you have introduced such measures as to enable the first people to come accress the borders.

Hereby we wish also to emphasize that it was due to your cooperation that a number of children could be saved. As a matter of fact 102 children under the age of 10 were liberated in the course of three weeks.

We were fully aware of the fact that in connection with your activity you were exposed to persecution by the Gestapo and have been imprisoned in Bratislava.

For this staunch and selfsacrificing collaboration you have deserved the fullest appreciation of the Klall.

ÚSTREDNÝ SVAZ CIONISTICKÝ
BRATISLAVA

PALESTINE OFFICE OF THE JEWISH AGENCY
PALESTINSKÝ ÚRAD
BRATISLAVA

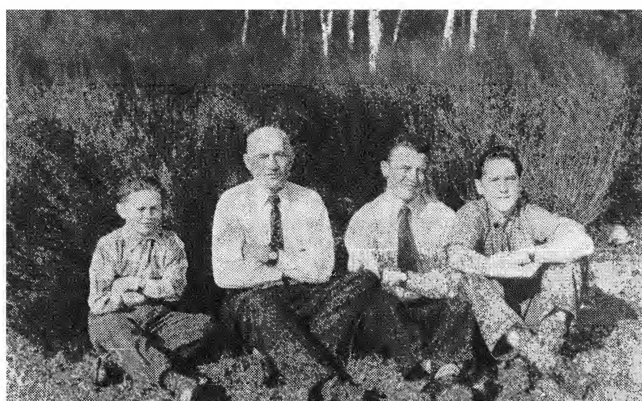
אישור הסוכנות

שהיו עדים למעשי־הצלה שלו והם אישרו את אשר אני רושם כאן.

המלחמה השיגה את בן־ציון, אחיו מנדל ואת הוריו. בניימרק (נאווי־טארג׳), לשם עברה המשפחה לפני למעלה מארבעים שנה. חדשיים אחרי פרוץ המלחמה הגיע למסקנא שאין מה לצפות בפולין והחליט שצריך לברוח בעוד מועד. רכש תעודת־מסע לאלטנדורף (סלובקיה) נסע לשם ומשם הגיע לקזמרק. בסלובקיה היה אז חופש יחסי והיהודים חשבו שהרעה לא תבא אליהם. כדי לפרנס את עצמם עסקו היהודים בהברחת סחורות, מטבע זר ועוד. גם בן־ציון עסק בזה וקיים קשר מתמיד עם פולין הכבושה. הודות לכך ידע מה נעשה שם ומה צפוי להם לאחינו בני ישראל בארץ זו, שלא רק הנאצים הגרמניים, אלא גם הפולנים הם שונאי ישראל ורוצחים בכח, המחכים להזדמנות להיפטר מה„ז׳ידים״. רצה להציל את הוריו ואת אחיו מנחם, להוציאם מניימרק, אבל ההורים לא רצו לעזוב את עירם ומנחם לא רצה להשאיר את הוריו לבדם. לבסוף נרצחו. מנחם נרצח בז׳ באב תש״ב, (21.7.42) בראבקא. וההורים — בב׳ דר״ח אלול תש״ב, (14.8.42).

כאשר המצב בסלובקיה הורע גם הוא מיום ליום והתחילו לשלוח יהודים „לעבודה״, טען ב״צ והסביר שזה לא לעבודה אלא למות, אבל רק מעטים האמינו לו והרוב עזרו במו־ ידיהם לשלוח את ילדיהם „לעבודה״״ — לאושביץ. הוא לא נתן להם לעסקנים מנוח וסוף כל סוף שיכנע אותם שיש צורך דחוף להתחיל בפעולות הצלה, כדי להציל את אשר ניתן להציל. הודות לזה שהיה לו קשרים עם פולין בעניני פרנסתו, היתה לו אפשרות לחלום על פעולות הצלה נרחבות באמצעות שליחיו הלא־יהודים והתחיל במאמצים כבירים, במסירות־ נפש ממש, בעבודת קודש זו. בעזרת אחד מחסידי אומות־ העולם: יאן מאלעץ מז׳עפיסקו (אז — פולין, כיום — סלובקיה) ובעוד דרכים שונות, הצליח להביא לסלובקיה שלשת אלפים נפש (לפי הערכתו), כולל מאתיים ילדים בגיל חדשיים — שש שנים ויותר. ההצלה היתה כרוכה בסכנת־נפשות ממש ויש שגם בן־ציון נסע יחד עם המציל ופעם עצרו אותו וישב בבית הסוהר שבועיים וניצל בנסי־ נסים. הסתתר ששה חדשים במרתף — — — קרן דברים מסמרי שערות; (אם ירצה השם נספר את כל המאורעות בספר מיוחד שמקווה אני לפרסם) לא פעם היה צורך להשאיר את הילדים לבדם ב י ע ר, במשך כל הלילה, ולמחרת היו יוצאים ומחפשים אותם ומוצאים אותם כמעט קפואים מקור, בעוד נפשם עמם — — — הרבה פעמים כמעט שנתפסו הילדים והגוי המציל, יאן מאלעץ, שהיה בקי בכל מסתרי היער, הצליח להעביר את הילדים מתחת לעיניהם של הנאצים.

מובן מאליו שבהעברת הילדים מפולין לסלובקיה עדיין לא נשלמה ההצלה. הרי ידעו שהרעה תגיע גם לסלובקיה — ומי יודע מתי שמא מיד?... ושוב היה צורך במסירות נפש ובעבודה מרובה להשלים את המלאכה. כמעט בכל מקרה־ העברה צריך היה להסתיר את הילדים אצל גויים, עד שימצאו להם מקומות בטוחים. וכאן יצויין שעל־ידי הגברת ברטושק (אשתו של הלא־יהודי שאצלו הסתתר בן־ציון) העביר ב״צ מכתבים להרב המציל הידוע רמ״ד ווייסמנדל זצ״ל, בעל „מן המיצר״, ולר׳ שלמה שטרן. הרב העמידו בקשרים עם „היצעס״, שם היו מיוצגים כל הארגונים שעסקו בהצלה. שם היו הגב׳ פלישמן, הגיבורה הידועה, ד״ר נוימן, ד״ר דוקס, ב״צ גוטליב (איש המזרחי), אגון רוט, קורנינסקי ועוד. בן־ציון תיאר להם את המצב הנואש של יהודי פולין ומתחילה לא האמינו לו, וגם אלה שהאמינו, לא היה להם מושג עד כמה המצב הוא חמור. מענין לצטט קטע ממכתבו של הרב ווייסמנדל לבן־ציון (מיום עש״ק כי תבא, תש״ג), המצולם כאן: „נא עשו כל מה שביכולתכם לתת את הילדים,

השני משמאל הוא יאן מאלעץ, השליח הראשי להצלת יהודים. הוא לבדו הבריח 635 נפש, אנשים, נשים וטף — כולל 200 יתומים. הראשון משמאל הוא בנו של מאלעץ והיתר — קרוביו.

שבאו, רק בבתים כשרים, אשר בהם יראת־שמים אמיתית, כדי שחס ושלום לא יבואו בידי זרים ח״ו וחס להזכיר. כי זה מעט הנשאר אנחנו מהוייבים לראות שיהיו יראי־שמים בעזרת השי״ת"... עד כדי כך! ברם בן־ציון לא שעה לעצתו של הרב. אדרבה! עשה להפך, כי הבין שאצל לא יהודים יהיו הילדים יותר בטוחים. ויש שהסתיר גם אצל יהודים — אלה המוזכרים במכתבו המצולם של הרב ויסמנדל. כל

בהמשך לפעולת ההצלה מפולין, ארגנו והבריחו הרבה יהודים מסלובקיה לבודפסט (הונגריה), דרך פרשוב, קשוי ושם היו בארגון פולני בתור גויים, עד עשר שנים אחרי המלחמה.

חבל שאין רשימה מלאה מהניצולים בדרכי־הבריחה אלה ואביא איפוא רק מספר מועט של ניצולים. הניצולה הראשונה היתה ארוסתו של בן־ציון (כיום אשתו שתחיה) קלרה ליבר.

מכתבו של הרב ויסמנדל ז״ל

הזמן היה בקשרים עם פרעסבורג והרעיש עולמות שצריך להביא עוד יהודים. אנשי פרסבורג התקשרו עם שוויץ, אמריקה, ישראל ועוד. היה צורך גם בהרבה כסף. בצד הכספי טיפל ד״ר וולשטיין, כיום בישראל.

אחרי מאמצים על־אנושיים מרובים הצליח למצא את מקום המצאה ומאז עמדו בקשר מכתבים. באחת הגלויות היא כתבה לו שאם לא ישלח אליה את יאשעק מאלעץ (הגוי שהיה המבריח העיקרי), היא תיסע לאחיו מנדל (כלומר:

ירצחוה). מצולמת כאן אחת הגלויות שכתבה אליו מבאכניע (גליציה), עם חותמת דואר שצלב הקרס באמצעה. הצלת ארוסתו עלתה בדמים יקרים. היא היתה הראשונה שהעיזה והראתה את הדרך המסוכנת לעזוב את באכניע בדרך הבריחה מסוכנת זו. אחר הצלחת מעשה הצלתה הלכו אחרים בעקבותיה. לבסוף היה מספיק לתת למבריחים מעשרה עד שמונים דולר. מי שהיה לו כסף נתן. מי שלא היה לו דאגו לשלם בשבילו. ויש שב״צ שילם.

הניצולה הראשונה, ע״י ב״צ קלב, קלרה ליבר — כיום אשתו עמוע״ש

בין הניצולים היו: הרבי ר׳ שלמה הלברשטם מבובוב שליט״א; אחיו ר׳ יחזקאל; בנו של ר׳ משה סטמפל, בן ר׳ פייבל סטמפל מקראקא וחתנו של הצדיק ר׳ בן־ציון זצ״ל, הי״ד מבובוב, הנמצא כיום באנגליה ומנהל שם ישיבה; המשטרה עצרה את המכונית בה נסעו, הוא ועוד ששה ילדים, גם ירו אחריהם. כן ניצלו הילדים של הרב מסוכא, נכד בעל „דברי חיים מצנדז; ר׳ משה שנפלד, חתנו של הרב י״מ לוין נ״י; אלעזר אונגר; שני בניו של ר׳ מרדכי וויינברג בן ר׳ ברישל וויינברג ז״ל מקראקא, חסיד ועשיר מפורסם, שניהם היום בישראל. הם שירתו בצה״ל, אחד בחיל הים והשני בחיל אויר. אישר לי את זה דודם ר׳ יואל קרמר מתל־אביב; האחיות שמידט (כיום נוסבוים בבלגיה וגליס

בן־ציון קלב עם שני בניו של ר״מ וינברג מקראקא, שניצלו י״י שניהם נמצאים בישראל. אחד שירת בחיל הים והשני בחיל האויר.

גלויה מגיא ההרגה

בישראל) קרובים של ר׳ משה בלייכר, דיין ומו״ץ בקראקא; חוה אקשטיין, בתו של בן־ציון, בן ר׳ מאירצ׳ה אקשטיין, בן ר׳ מאטיש אקשטיין מריישא. ר׳ יונה אקשטיין טיפל בילדים עד שהעבירום למקום בטוח. כמו כן טיפלה בילדים הגב׳ שטרן (ראה צילומים כאן).

אילו היה מספיק כסף, כי אז היה אפשר להציל הרבה יותר משהצילו. הקורא יקרא כאן מכתב מיצחק צוקרמן וצביה לובטקין המאשרים את זה. בן־ציון היה גם אחד מאלה ששלחו להודיע שרוצים להציל את „אנטק" וצביה ברם הם סרבו להשאיר את אחיהם לבדם, כאשר יקרא הקורא במכתב המצולם כאן. כן הציע ב״צ לרופא המפורסם פרופ׳ ד״ר בורנשטיין, כיום מנהל המחלקה לחולי עצבים בבית חולים בילינסון — אחד מיוחד במקצועו, שהוא רוצה להצילו. פרופ׳ ד״ר בורנשטיין סירב גם הוא להינצל לבדו, בלי אשתו. בשיחה שהיה לרעייתי דבורה עם ד״ר בורנשטיין, אישר את אמיתת הדבר. גם מר ב״צ גוטליב, מעסקני המזרחי, כיום בישראל, מאשר עובדת היותו של ב״צ ממצילי נפשות ישראל באותם הימים המרים. ואלה דברי הרב שלום משה הלוי אונגר, ראש ישיבה מנייטרא (במכתבו מיום ה׳ צו, תשכ״ג הנמצא בידי): „יודע אני מאד מסירת נפשו להציל למאות בשנות הזעם". יצחק צוקרמן („אנטק")

קבוצת ילדים שניצלו ע״י ב״צ. שלשת הגדולים, מימין הם: מרת שטרן מפרסבורג, שטיפלה בהם, ר׳ יונה אקשטיין וחוה, בתו של ב״צ אקשטין, בנו של ר׳ מאירצ׳ה, בן ר׳ מאטיש אקשטין מריישא. חוה חיה כיום בישראל.

6.I.44

מכתבם של יצחק צוקרמן וצביה לובטקין

שני ילדים שניצלו ע״י ב״צ קלב. אחד שמו לויפר והשני הוא בן־אחותו של ר׳ משה בלייכר ז״ל, הדיין מקראקא. שניהם בישראל. הבחורה היא מרת שטרן מפרסבורג, נכדת החת״ם סופר, שטיפלה בילדים. לפי בקשת בן־ציון

בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון למורשת השואה והמרד
GHETTO FIGHTERS' HOUSE IN MEMORY OF YITZHAK KATZNELSON

KIBUTZ LOHAMEI HAGHETAOT
AKKO POST OFFICE, ISRAEL
PHONE: NAHARIYA 920412

11 יוני 1968

קיבוץ לוחמי הגיטאות
דואר נע אשרת
טלפון: נהריה 920412

לכבוד
מר ליאון ב. קולב
נ י ו - י ו ר ק

אדוני,

באחד מימות שבוע זה ביקר אצלי תייר, איש בראזיל, אשר עשה את דרכו לישראל דרך ניו-יורק ושם ניפגש עם אדוני. מדבריו הוברר לי, שאדוני הוא אחד מחברי הוועד (הסלובאקי? ההונגארי?) אשר שלחו אלינו שליח מיוחד (פולני) בשנת 1944, להציל אותנו, אותי ואת צביה, מארץ התופת. כזכור לך, סירבנו לעזוב את פולין. השליח סיפר לנו, כי מכתב-תשובתי נמצא בידיך. נודה לך מאד אם תוכל להעמיד לרשותנו את המכתב או פוטוסטט ממנו. כן נודה לך אם תואיל להעלות בכתב את פרשת השליחות הזאת במסגרת פעולות ההצלה של הוועד, שהיית בו חבר.

בתגדה ובברכה
יצחק צוקרמן

מבית לוחמי הגיטאות, חתום: יצחק צוקרמן (אנטק)

בכרטיס ביקור, שמסר לבן־ציון כותב: „לאיש ששלח אלינו שליח־מצוה להצילנו — ולא סייענו בידו". כן יש בידי תעודה מאגודת ישראל, סניף פרג (מיום ב׳ אחרי—קדושים, תש"ז) המאשרת את כל הנ"ל. ואחרון אחרון חשוב, מכתבו החם של הרבי ר׳ שלמה הלברשטם שליט"א מבאבוב (ראה צילום) הכותב בחיבה והערצה על מעשיו של ב"צ וקורא לו: „גיבור מלחמה על שדה הצלת נפשות ישראל" — — —

כבר כתבתי בתחילת מאמרי שאכתוב כאן רק תמצית ממה שיש בידי חומר על הפרשה המופלאה הזאת, אבל דומני שהמעט הזה הוא רב האיכות וזכאי אני לזקוף לזכותי את עובדת פרסום מעשיו של ב"צ בספרנו, כאשר כבר הזכרתי למעלה, שהודות ללחץ שהפעלתי עליו מסר לי פרטים ומסמכים המאשרים את כל הנ"ל. רוצה אני להוסיף שזה כבוד לעיירה שלנו שבני עיירתנו, לא רק שלא שיתפו פעולה, חס ושלום,

TEL. 853-0086

ב"ה ראש חודש כסלו תשכ"ט לפ"ק ברוקלין יע"א.

Rabbi Solomon Halberstam
OF BOBOV
1501 – 48TH STREET
BROOKLYN, N. Y. 11219

שלמה הלברשטאם
אבד"ק באבוב

ישלום רב לידידי היקר והמופלא גיבור מלחמה
על שדה הצלת נפשות ישרא' כש"ת מו"ה בן ציון
קאלב נ"י המכונה אז " בן אברהם "

בלב ונפש חפצה הנני למלאות חובתי אליך מעבודתך בשנות הזעם והחורבן, להעיד ולהודיע לבני האדם גבורותיך והודעתים לבניך ולבני בניך אשר זיכה אותך השי"ת בזכי' גדולה להיות שליח להציל ממות לחיים ממש הרבה מאות נפשות מישראל, ובפי השמועה הגיעו לאלפים אנשים ונשים וטף ובתוכם יתומים ואלמנות מציפרני הנאצים ימ"ש, מפולניא דרך סלובקיא להונגריא.

ואתה המצאת את הדרך וההתקשרות במחוז הגבול ושלחת את השליחים הערלים מעבר לגבול, ופעמים אין מספר שנסעת בעצמך על הגבול להציל את הילדים והרשעים רדפו אחריכם כמו שהי' עם היתומים בכדי זקני הקדוש מצאנז נכדו של הרב מסוכא ז"ל הי"ד ונכדו כיסי הרב ר' משה'לי סטעמפל ז"ל הי"ד, ונמלטתם עפ"י נס בחסדי השם.

ולעולם לא אשכח את המסירות נפש שלך שסיכנת עצמך בעת שבכל צעד ושעל הי' כפשע בינך ובין המות והלכת בכל יום בין מלפי הגמוני הגרמנים ימ"ש, ועשית תחבולות שונות למען הצל נפשות אחינו האומללים והשלכת את נפשך מנגד באופן שלא יאומן כי יסופר.

ואנכי היודע ועד על עבודת הצלה שלך כי גם אני בעצמי ואחי הרב ר' יחזקאל דוד שליט"א והרבה מבני משפחתנו שיחי' נמלטנו ע"י הדרך אשר פתחת וע"י השליחים שלך. ובנו חותם דקרקא [illegible] ר' פולק ואשתו חנה שזכית לכך, וזה הוא בעצמו מכוחו והשגחתו של אדוק הרבני החסיד [illegible] ויש [illegible] ר' אברהם שלו מסטרופקוב זצ"ל הי"ד שהי' תלמודו של כ"ק אדמו"ר הגה"ק מקאמינקא זצ"ל, ואמנם למדת את מדת אהבת ישראל ומסירות נפש, וכתבתי [illegible] זה לעד ולזכרון לבניך ולדורות הבאים, ודור לדור ישבח מעשיך. ונשלח לך עזרתו מקודש שתראה דור ישרים יבורך ותזכה בכל אשר תפנה ונזכה כולנו לראות בנחמת ציון וירושלים ובישועת ישראל במהרה בימינו

הק' שלמה הלברשטאם

מכתב מהרבי מבאבוב לבן־ציון

עם הנאצים, אלא שמסרו נפשם למען הצלת נפשות אחינו המעונים והנרדפים. כן גם רוצה אני לציין כי לא יחיד היה בן־ציון במעשים כאלה, כי עוד אחרים מבני סטריזוב עשו הרבה למען הציל ילדי ישראל אחרי השואה, להוציאם מידי הגויים. על מעשיהם כותב יצחק ברגלס במקום אחר בספרנו זה. ואחרון קדוש ויקר, ר' מנחם מנדל גרוסקופף, בן עיירתנו, שהנאצים מינו אותו לראש ה„יודנראט" בבז'וסטיק, מקום מגוריו. וכאשר דרשו ממנו הנאצים שימסור להם רשימת יהודים שישלחו לעבודה, מסר להם רשימה ובה שם אחד: ש ל ו ע צ מ ו. עמד בנסיון ולא רצה להסגיר יהודים בידי הרשעים הארורים.. הם רצחוהו במקום והוא היה הקרבן הראשון על קידוש השם.

אכן כבוד גדול הנחילו לעיירה.

מצבות של הקדושים

מכתב בקשה לתמיכה לשמואל מוסלר מזכיר אירגון יוצאי סטריזוב באמריקה מהדיין ר' יעקב שפלטר עם המלצות ר' אברהם טנצר ויצחק ברגלס

א בקשה ווענען אונטער שטיצונג, געשריבען צו שמואל מוסלער דעם סעקרעטאר פון סטריזובער פארבאנד אין אמעריקא פון דיין ר' יעקב שפאלטער מיט המלצות פון ר' אברהם טענצער און יצחק בערגלאס

ב"ה

געעהרטער חבר הערר אוזלער

אונזער דיין ר' יעקב שפיטצער האט מיך ערזוכט איך זאלל איהם געשטאטיגען
אז זיין שכחטען איז אמת, מאחר נאר א קליינער טייל פון אונזערע לאנדסלייט קענען
איהם. איך בעשטעטיג דאס וויל דאס איז אמת אז ר' יעקב שפיטצער וועלכער איז א
עלטער יוד און ביי אונז זיין שוין 15 יאהר, [illegible] און א זעהר [illegible]
לאנד. דארט דאס וואס די הכנסות פון דער יודישער געמיינדע זענען דארט [illegible]
[illegible] זעהר קליין געווארן, בעזונדערס דער זעהר קליינע גיהאלט וועלכער [illegible]
אפילו און אונזערע פערהעלטניססע נישט אויף אויסקומען. דארף דער [illegible] פון
אונזערע [illegible] האט [illegible] קיינע [illegible], און דאס איז
נישט מעגליך ער זאלל פון זיינע הכנסות האבען אויף פערהעלטניססמעסיג
גרויסע אויסגאבען וועלכער זענען פערבונדן מיט חתונה מאכען זיין טאכטער.
דר פערדינט אלזא אויף צו אונטערשטיטצונג [illegible] ער געט.
איך גריסס דיך און אלע [illegible] אייך מיין קוזין ה' [illegible]
[illegible] 22/6 1938. און שלום מיט גרויס כבוד יצחק [illegible].

[illegible] !

[illegible]

עוד בן סטריזוב נשאר בחיים בימי השואה הוא יוסף באומאל בן בנימין. הוא עבד בקרקוב ביחד עם אחיו צבי ואחרי פרוץ המלחמה חזרו שני האחים הביתה אל הוריהם. צבי נהרג בפרצלב ע״י מילץ (ראה מאמר „השואה״) ויוסף הגיע הביתה, כשבוע לפני גרוש יהודי סטריזוב לגיטו ריישא חזר למקום עבודתו בקרקוב — בית מסחר יהודי גדול שנוהל ע״י גרמני — בתקוה להסתדר שם. משם נשלח למחנה פלשוב מפלשוב לאחרים, קפץ מרכבת מות שהוליכה אסירים לאושביץ ודרך מחנות שונים הגיע עד מאוטהאוזן הידוע לשמצה ושם שוחרר.

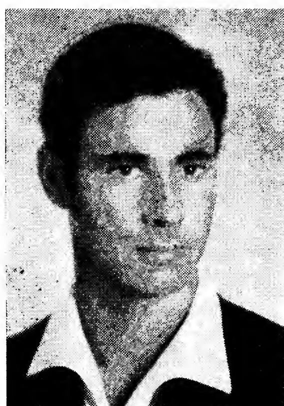
אחרי המלחמה נפגש באיטליה עם צעירה חברה לעבודה מלפני המלחמה שהיתה אתו ביחד באחד המחנות הגרמניים וחשבה למתה, התחתן אתה והגרו לארצות הברית של אמריקה.

לצערנו עלינו להוסיף למדורנו זה והנופל הוא בן משפחה שאחד מבניה מופיע כבר ברשימת הכבוד והתוגה הזאת.

חנן אברהם ז״ל בן אריה יהודה ורחל **כלב**, נכדם של ר׳ חיים יצחק בן תנחום יעקב ז״ל ושושנה בת דוד **כלב** ז״ל. — יליד ירושלים.

מצא את מותו בגיל 23 בתור מלוה צבאי של מטיילי גימנסיה „הרצליה״. ביום י״ח באדר תשכ״ח. בעלות האוטובוס על מוקש ביציאה מנחל רחם (באר אורה). סגן משנה בשרות סדיר — מהנדס מכונות — ספורטאי ורקדן — אוהב טבע ונוף — בן נפלא להוריו ואח־חבר לשתי אחיותיו. דמות מלאת עדנה וכוח, יושר לבב ואוהבת עולם, הלכה לעולמה.

יהא זכרו ברוך.

חנן אברהם כָּלֵב

רשימת הקדושים בני סטריזוב והסביבה

די קדושים פון סטריזוב און דער אומגעגנד

הרשימה הוכנה על ידי שרידי סטריזוב דויטש יצחק ולנגזם שמחה (ישראל) בעזרתו של לנגזם יחזקאל (לוס־אנג׳לס שבאמריקה), בוקרה, תוקנה וסודרה על ידי יצחק ברגלס.

השקענו מאמץ רב בהפעלת זכרוננו ברישום שמות הקדושים. השתדלנו כמיטב יכולתנו לבל יישמט איש ברשום הנספים וביחוד מאלה שלא נשאר מהם מודע וגואל.

הועד שלח טפסי רשום לכל יוצאי סטריזוב והסביבה בארץ ובחו״ל כדי לרשום את קרוביהם, שכניהם ומכריהם וכך מסרו בני משפחות על משפחותיהם, שכנים על שכניהם ומכריהם, ואף על פי כן ייתכן שלא הצלחנו לקבל את כל הפרטים המדוייקים, בעיקר בנוגע לילדים, הורים זקנים ויחסי הקירבה בין הנרשמים.

הננו מבקשים את סליחתם של כל אלה, אשר מתוך אי ידיעה או טעויות שונות נשמטו שמותיהם מתוך הרשימה.

הנשמות הטהורות שנרשמו ביחד עם אלה שהושמטו בגלל שכחה, תהיינה צרורות בצרור החיים וזכר עקדתם לא יסור מאתנו לעולמים.

די רשימה פון די סטריזובער קדושים איז צוזאמענגעשטעלט געווארן דורך אונזערע חברים: יצחק דויטש און שמחה לאנגזאם (ישראל), מיט דער הילף פון יחזקאל לאנגזאם (לוס אנג׳עלעס אמעריקה) און קאנטראלירט, אויסגעבעסערט און צוזאמענגעשטעלט געווארן דורך יצחק בערגלאס.

א סך מי און צייט האט עס פארנומען ביז מיר האבען צוזאמענגעשטעלט די רשימה. מיר האבען אנגעשטרענגט אונזער זכרון אז מיר זאלען חלילה נישט פארגעסן צו פארשרייבן וועמען פון די אומגעקומענע בעזונדערס די וועלכע האבען נישט איבערגעלאזט נאך זיך קיין קרוב און גואל.

דער קאמיטעט האט געשיקט פראגע בויגענס צו אלע לעבנגעבליבענע סטריזובער — אין ישראל, און אלע אנדערע לענדער, זיי זאלען אונז איבערגעבען די נעמען פון די אומגעקומענע משפחות, עלטערן, קינדער, שכנים און סתם באקאנטע.

טראץ דעם איז מעגליך אז צוליב פארשידענע סיבות זענען נישט פארשריבען געווארען אין דער רשימה די נעמען פון אלע קדושים בעזאנדערס קינדער, עלטערן, אדער עס איז פארשריבן געווארן נישט פינקטליך דער נאמען אין צוגעהעריקייט צו דער משפחה.

מיר בעטען ענטשולדיגונג פון אט די אלע וואס זענען נישט פארשריבען געווארן — נישט אין אונזער שולד האט עס פאסירט.

די הייליגע נשמות, פארשריבענע און נישט פארשריבענע צוליעב אויבענדערמאנטע סיבות, אלע וועלען בלייבען פאראייביקט אין אונזער זכרון און אין זכרון פון גאנצען יידישען פאלק.

לנגזם שמחה בן יעקב

על אלה אני בוכיה עיני ירדה דמעה

חז"ל אמרו, שאחד הקולות העוברים מסוף העולם ועד סופו הוא קול הנשמה היוצאת מן הגוף בשעת פטירת האדם ואם באדם אחד ובמיתה טבעית כך הדבר, על אחת כמה וכמה בנשמות הטהורות של קהילה שלמה, זקן ונער, נשים וטף, שנפרדו מגופותיהם במיתות משונות ואכזריות.

הד קולותיהם של קדושי סטריזוב והסביבה בכל תקופת השואה ובמיוחד ברגעיהם האחרונים אינו נעלם מאזנינו זה למעלה מעשרים שנה.

דמויותיהם וקולותיהם של הורינו, אחיותינו ואחינו היקרים צועקים אלינו „ארץ אל תכסי דמנו"!

עדיין מהדהדת באזנינו צוואתם האחרונה שנחקקה בלבותינו. „נקמו את נקמתנו מהרוצחים".

בקשתם האחרונה: „אנו מתים כיהודים ומבקשים מכם, אמרו קדיש אחרינו".

אין אנו יכולים לציין מפי אלו קרבנות נשמעו הבקשות הללו, אבל בודאי היו אלה משאלות כל הנעקדים על מזבח העם, במשאלות אלו הביעו יקירינו את צוואתם אל עם ישראל בכלל ולשרידי סטריזוב בפרט.

שרידי סטריזוב והסביבה!

אם קורה אסון ונפטר אחד מבני המשפחה אין איש יכול לנחם את הקרובים על האסון הגדול, כלם עומדים סביב הנפטר שבורים ורצוצים מהשבר הגדול, אבל במשך הזמן חוזרים החיים לקדמותם, טבעי הוא הדבר, „האדמה מכסה ואדם שוכח". לא כן הקדושים של ימי השואה, שפגע בהם הגורל האכזרי ולא זכו שחברה קדישא תעשה אתם חסד של אמת לפי מנהגי ישראל, ואנו השרידים אין באפשרותנו לאסוף את עצמותיהם, לעטפם בטלית, להטמינם בארון ולהביאם לקבר ישראל כי את אפרם פיזרו הנאצים בכל שדות אירופה, לכן עלינו לאסוף את האותיות הפורחות של הנשמות הקדושות הטהורות ולהנציח אותן בספר זכרון זה היוצא בציון משאת נפשם וע"י כך לקיים את חובתנו גם כלפי אלה שלא השאירו יורש וקדיש.

על ידי רישומם ברשימה הקדושה ניתן את חלקנו ליצירת קשר נפשי עם יקירינו, לא רק על ידי הדלקת נר נשמה ואמירת קדיש יום אחד בשנה בדור שבו אנו חיים, אלא גם צאצאי סטריזוב והסביבה, היושבים בציון ובתפוצות יפתחו את ספר הזכרון הזה בבוא היום וממנו יכירו את שמות אבותיהם ואבות אבותיהם, קהילה קדושה שבה היתה מאות בשנים, יהדות שוקקת חיים, חיו בה אנשי רוח עם פשוטי עם, רבנים וצדיקים, תלמידי־חכמים ארזי הלבנון, נשים צדקניות ותנוקות של בית רבן — כל אלה נעקדו על עקדת העם, הושמדו והומתו במיתות חנק בבתי הגזים, נשרפו או נקברו חיים במחנות שהקימו הנאצים בחלמנו, בלזץ סוביבור טרבלינקה, אושבינצים ועוד ועוד.

חובה קדושה על היחיד והרבים לא לתת לשכוח את כל אלה שזכרם נחקק עמוק עמוק בלבנו.

בחרדת קודש וברטט של קדושה עומדים אנו שרידי סטריזוב והסביבה ומתיחדים עם כל הנשמות הטהורות שקדשו את שם שמים בחייהם ובמותם.

יתגדל ויתקדש שמה רבא...

לנגזם שמחה בן יעקב

על אלה אני בוכיה, עיני ירדה דמעה

די חכמים זכרונם לברכה זאגען: אז איינע פון די קולות וועלכע מען הערט פון איין עק וועלט ביז דעם צווייטן, איז דער קול פון דער נשמה, וועלכע פארלאזט דעם מענטשליכן קערפּער אין דעם מאָמענט פון דער פטירה, און אויב אַזוי איז עס ביי יעדן מענטשן אין דער צייט פון זיין שיידען זיך פון דער וועלט מיט אַ נאַטירליכן טויט, אויף זיין אייגן בעט, ארומגענומען מיט זיינע נאָענטע און פריינד, אודאי און אודאי די נשמות פון די קדושים פון אַ גאַנצע קהילה, אַלט און יונג, פרויען און קינדער, וואָס די נשמות האָבען זיך געשייד פון זייער קערפּער אויף אזא אכזריותדיגן אופן.

איבער צוואנציג יאָר זיינען פאַראיבער, פון דער שרעקליכער תקופה, און עס קלינגען נאָך אין אונזערע אויערן די קולות מיט דעם ווייטאָג געשריי פון די נשמות פון אונזערע קדושים פון סטריזוב אין די ארומיגע סביבה, וואָס זענען אומגעקומען אין דער צייט פון היטלער ימ״ש.

אָט שטייען זיי פאר אונזערע אויגען, מיר זעהן זיי, די געשטאלטען, אונזערע פאָטערס און מוטערס, שוועסטערן און ברודער, מיר הערען נאָך זייערע קולות אין לעצטע מינוטען פון זייער לעבען, זיי שרייען צו אונז און בעטן: „ארץ אל תכסי דמינו״, זאָל די ערד קיינמאל נישט פארדעקען אונזער אומשולדיג פארגאָסען בלוט.

זייער לעצטע צוואה זיינען געווען די קולות, וועלכע האָבען גערופען צו אונז: „נקמו את נקמתנו מהרוצחים״ נעמט נקמה אין די רוצחים פאר אונזער בלוט.

זייער לעצטע בקשה איז אויך געווען: „מיר שטארבען אלס יידען — מיר בעטען אייך, זאָגט נאָך אונז קדיש״.

מיר קענען נישט אנווייזען וועלכע פון די קרבנות האָבען זיך געוואָנדען צו אונז מיט זייער בקשה אין די לעצטע מינוטען, אבער מיר גלויבען אַז דאָס איז געווען דער פארלאַנג פון יעדען איינציקען וואָס איז אומגעקומען אויפן מזבח פון יידישען פאָלק. אין די פארלאַנגען, האָבען אונזערע טייערע אויסגעדרוקט זייער צוואה צום גאנצען יידישען פאָלק, און באשטימט צו אונז לעבען געבליבענע זון און טעכטער פון סטריזוב און אומגעבונג.

טייערע פריינד — שרידי סטריזוב און אומגעבונג!

אויב עס פאסירט איין אומגליק ר״ל, און איינער פון די משפחה גייט אויפן עולם האמת, איז נישט פארהאַן קיין טרייסט פאר די ארומיגע — צו זייער אומגליק, ערשיטערט און דערשלאָגען שטייען אלע פארווייטאָגט פון דעם אומגליק, אָבער מיט דער צייט בלייבט די ווייטאָג טיף אין הארצען אין דאָס לעבען גייט פאראויס, ווייל אזוי איז די נאטור פון מענש „וואָס די ערד דעקט צו פארגעסן מענשען״.

נישט אזוי קענען מיר טראכטען ועגען אונזערע קדושים וואָס זיינען אומגעקומען מיט אזעלכע מיתות משונות, אפילו נישט באוויינט פון זייערע נאָענטע, נישט זוכה געווען אז די חברה קדישא זאָל זייער רעכטס טוען, און מיר לעבען געבליבענע קענען נישט צונויפנעמען זייערע הייליגע קערפערס, איינהילען אין אַטלית אין ברענגען זיי צו קבר ישראל, ווי דער מנהג ביי יידען, ווייל זייער אש האָבען די מערדער צושפרייט אויף די פעלדער אין וועלדער פון איירופע, דעריבער — טייערע ברודער און שוועסטער, איז אונזער הייליגער פליכט צוזאמען צונעמען די אותיות פון זייערע הייליגע נשמות, פאַרשרייבען זייערע נעמען אין ספר זכרון פאר די קדושים פון סטריזוב און דער סביבה, דאָס וועט זיין די אייביגע מצבה אויף פאר די וועלכע האָבען אפילו נישט ווער עס זאָל נאָך זיי קדיש זאָגען.

מיט דער רשימה פון די קדושים, פארבינדען מיר דעם אייביגען גייסטיגען בונד מיט אונזערע טייערע נישט נאָר מיטן אנצינדען די נשמה ליכט און זאגען קדיש אין טאָג פון יאָרצייט, איין מאָהל אין יאָר, אין דעם דור וואָס מיר לעבען, אויך אונזערע קינדער און קינדס קינדער וועלען עפענען דעם ספר הזכרון פון די קדושים פון סטריזוב און דער סביבה, פון דעם ספר וועלן זיי הערען און קענען — לערנען זייערע עלטער — עלטער זיידעס, פון ספר וועלען זיי הערען פון דער קהילה וואָס איז געווען אמאל אין סטריזוב, פון אונזער שטעטעל מיט אַ יידיש לעבן, תלמידי חכמים, צדיקים, קינדער וואָס האָבען געלערנט תורה און דעת אָט זיי אלע זיינען אומגעקומען אויף אַ ברוטאלען אופן פון די דויטשע מערדער, די אלע זיינען דער גרויסער קרבן פון יידישען פאָלק, זיי זענען פארברענט געוואָרן אָדער באגראבען געוואָרן לעבעדיג.

דער הייליגער חוב פון כלל ישראל און פון יעדען באזונדער, נישט פארגעסען — פאראַייביגען טיף טיף אין האַרצען, און אין זכרון זייער הייליגען אנדענקונג.

מיט צערבראכענע הערצער און מיט די גרעסטע קדושה דערמאנען מיר די אַלע נשמות וואָס האָבען מקדש השם געווען מיט זייער לעבען און מיט זייער טויט.

יתגדל ויתקדש שמה רבא...

הקדושים

משפחות אדסט — די פאמיליען אדעסט

אדסט אייזיק בן פייבל, אשתו שרה רבקה ובנם חיים.
אדלר אברהם חתנו של אייזיק אדסט עם אשתו ובנם.
אדסט פנחס בן פייביל עם משפחתו (בגרמניה).
אדסט שיינדל רבקה ואחיה יעקב (יעקל) בני משה אדסט.
גולדמן אברהם חתנו של זליג אדסט, דבורה שרה, אשתו ובנותיהם: מלכה, מרים ואיטה.
אלימלך ומנחם בניהם עם משפחותיהם.
יצחק בנם עם משפחתו (בהולנד).
גולדמן דוד בן אברהם מאשתו הראשונה עם משפחתו (בחו״ל).
בירנבך ברוך נכדו של זליג אדסט, אשתו ברטה ושני ילדיהם (בגרמניה)..

אדר עם אשתו ובתם.

משפחות אונגר — די פאמיליען אונגער

אונגר מיכאל לייב ואשתו הינה ריכל.
רוט בנימין חתנם, אשתו פייגה ובתם שיינדל. (נמלטה מגיטו ריישא בעזרת אכר מכפר פסטרונגובה, שם גילוה הנאצים והרגוה).

אורהאן שלמה חתנו של משה דוד אונגר, אשתו פייגה ובתם חנה.
רוטשטיין חיה דבורה בתו של משה דוד אונגר, בתה פייבר מרים גיטל אשת יחזקאל יל״א ובנם צבי הירש.

משפחות אטינגר — די פאמיליען עטינגער

אטינגר שלמה ואשתו שרה, בנם לייב עם משפחתו ובתם חנה וויינר עם בעלה יוסף ובנם (בלבוב).
אטינגר מלכה (מלה) אלמנת מרדכי אחי שלמה, בנה אליעזר ושתי בנותיה.

אייזנר חנה אלמנת יעקב, ובנה פתחיה. (שצ׳בניצה).
מלכה אייזנר — בודנר בת חנה עם בעלה וילדה (שצ׳בניצה).
אייזנר מאיר רפאל בן חנה, אשתו רבקה ובנם (ריישא).

איסרלס, אשתו ושני בניהם.

אכט פרידריך (אפרים) עם אמו.

אלסטר יוסף ואשתו לאה, בתם ניכה, ובנם יהושע.
אלסטר זאב־וולף בן יוסף עם אשתו הינדה לבית קראוס.

אלטר בייניש ואשתו, בניהם: משה ושמואל יהודה ובתם.

אנדרס רויזה בתו של צבי־הרש פפר ובניה ליאון ומנפרד (גורשו מגרמניה לריגה ונהרגו אי שם).

אפרמן מ. ד״ר ובנו

ארליך אלחנן ואשתו חנה.

בייטלר לייביש עם אשתו ובניהם: שלמה, אהרן, שמואל, נחמיה ומרדכי.

האחים בר — די ברידער בער

בר רפאל, אשתו יהודית, בנותיהם: גיטל ולאה ובנם משה יהודה לייב.
בר יעקב אחי רפאל עם אשתו ובתם (לבוב).

בראונר זלמן ואשתו דינה, חתנם וילנר שלמה עם אשתו בת שבע ובניהם ישראל ועוד בן ובת.
רבקה בתם של זלמן ודינה עם בעלה וילדה.
משפחתו של משה בראונר בן זלמן.
כץ שלמה קרוב משפחת בראונר עם אשתו ושני ילדיהם.

משפחות ברגלס — די פאמיליען בערגלאס

ברגלס יוכבד לבית גוטמן אלמנתו של ברוך.
ברנשטיין יעקב יצחק חתנה של יוכבד ברגלס עם אשתו נחמה, בניהם: דוד דב ואלימלך שלמה ובתם בינה.
פייבוש אברהם יצחק חתנה של יוכבד ברגלס עם אשתו חיה שרה, בנם יעקב ובתם רות. (סנוק).

בני מנשה וינטה שולבב אחותו של ברוך ברגלס (בניבילץ וסביבתה):
נחמן בנם עם משפחתו.
אריה לייביש בנם עם משפחתו.
קליינמינץ טוביה חתנם עם אשתו שרה וילדיהם.
אסתר בתם עם בעלה וילדיהם.

ברגלס אברהם מנחם בן הירש בר עם אשתו בתו ובנו.

ברגר אסתר הינדה אלמנת יהושע ברגר.

ווינברג משה חתנה, אשתו לאה ובניהם: ברוך ודב בר (לבוב).

קליינמן חיים חתנה של אסתר הינדה ברגר, בניו: דוד, יהושע, יעקב ואליעזר ובתו פייגה (סנדץ).

שמולביץ ראובן חתנה של אסתר הינדה ברגר, אשתו רבקה, בנם שלמה ובנותיהם: בריינדל, פרל, רחל ומלכה.

ברט מרדכי חתנו של מרדכי רוזנבאום, אשתו, בנם משה ובתם ביילה.

גוזיק מנחם, משה בנו עם אשתו פרידה לבית גרובר ופייגה בתם.

זיסל בתו של מנחם גוזיק עם בעלה.

גוזיק מיכאל חתנו של מנחם גוזיק עם אשתו הינה ובנם טושיק (יסלו).

וולף יוסף חתנו של מנחם גוזיק עם אשתו ושני בניהם (בוינה).

גולדברג פישל, אשתו פייגה, בתם רחל ובנם אליהו.

גולדברג מרדכי בן פישל ופייגה ואשתו לאה לבית דיאמנט.

טורטלטאוב משה גיסו של פישל גולדברג, פייגה אשתו לבית גולדברג ובנה אליהו מבעלה הראשון.

גרובר יהודה, אשתו רבקה ובתם חוה.

גרובר בילה לבית אורהאן אשת נעוריו של בנם אליעזר יל״א ומשה דוד ילדם.

גרוסקופף שמואל משה ואשתו סריל.

גרוסקופף מנחם בנם עם אשתו, בנם ובתם (ברז׳וסטק, פרטים על מותו במאמר „השואה״).

משפחות גרטנר — די פאמיליען גערטנער

גרטנר לאה לבית ברגר אלמנתו של ישראל גרטנר.

גרטנר מנחם בן לאה גרטנר, בנו יוסף ויתר משפחתו (ברזיב).

גרטנר חיים בן לאה גרטנר, ביילה אשתו לבית ברגר ויוסף בנם (קרקוב).

גרטנר משה בן לאה גרטנר, אשתו נחמה לבית וייסברג וישראל בנם (פרטים על בנם במאמר „התינוקות שנשבר״).

ברגר יוסף חתנה של לאה גרטנר, וינטה אשתו (גורשו מגרמניה נמלטו לסטריזוב ונהרגו ביחד עם קדושי העיר).

ברנשטיין פנחס חתנה של לאה גרטנר, אשתו רחל, בנם שלמה ועוד בן ובת (קרקוב).

טאוב רבקה אשת אהרן (הוא מת ברוסיה) בתה של לאה גרטנר, בתם ינטה ובנם ישראל.

ליכטמן צבי חתנה של לאה גרטנר, אשתו אטיל ובנותיהם: רייזל ופרל.

אלטה בתה של לאה גרטנר עם משפחתה.

גרטנר מנחם אחיו של ישראל גרטנר, אשתו לבית פוטשר, בניהם: שמואל ולייביש ובתם.

ליברמן דוד גיסו של ישראל גרטנר, אשתו מלכה לבית גרטנר, בניהם: מנחם, לייביש, אהרן ויצחק ובנותיהם: אטיל, מינדל ועוד בת.

וובר יעקב יצחק בעל אחינית של ישראל גרטנר עם אשתו ובניהם (בלגיה).

גרינבאום מרדכי חתנו של יהודה נתן איזמן עם בתו פרימה.

אייזמן משה פנחס בן יהודה נתן גיסו של מרדכי.

גרינבלט יעקב, אשתו ובנם יחזקאל.

גרינבלט שמואל זיינביל בן יעקב עם אשתו ובנם.

שפס פייגה בתו של יעקב גרינבלט עם בנה ובתה.

שפירא ליבה בתו של יעקב גרינבלט עם בעלה (רימנוב).

דרזל בת שמעון גרוס עם בנה יהושע ובתה.

משפחות דיאמנט — די פאמיליען דיאמאנט

דיאמנט אריה לייביש בן שלמה (זיזנובר) אשתו איידל, בתם רחל ובנם יעקב עם משפחתו.

רייזל בת אריה דיאמנט עם בעלה ובניהם: יוסף מרדכי ואברהם (דוביצקא).

קיילה אלמנת עקיבא שמואל בן שלמה דיאמנט, בנה צבי הירש עם משפחתו (ברלין), בנה זאב וולף עם משפחתו (בלזוב) ובנותיה: איטה, אסתר ושיינדל עם משפחותיהן.

צנגר מאיר חתנו של שלמה דיאמנט ובנותיו: מרים (מניה) ורבקה, רבקה בת ראובן ספיר אשתו השניה של מאיר.

קורנרייך נתן חתנו של שלמה דיאמנט אשתו גננדל, בניהם: נתן, זכריה ואריה לייביש ובנותיהם: בלומה, רחל רייזל ולאה (בוקובסק).

פייט ניכה בת שלמה דיאמנט אלמנתו של חיים הירש פייט.

פייט שמואל (מוליק) בנה, אשתו רחל לבית פרופר, בתם הינה ובנם יוסף.

פרנקל אסתר אשת הרב ישראל פרנקל יל״א בת שלמה דיאמנט, בניהם: שלמה ושלום ובנותיהם: רחל ושרה.

דיאמנט רייזל (רייזע) אלמנת משה דיאמנט, אריה לייב בנה עם אשתו לבית מונטג ובתם (ירוסלב). אביגדור בנה של רייז׳ע ואשתו חיה לבית הולנדר.

יוסף דיאמנט בן אריה לייביש אחי משה דיאמנט (שבילצ'ה ע"י ריישא) ובני משפחתו:

בתו גיטל מילינגר אשת ישראל יעקב עם בנם פישל ובתם מלכה (מאלי) (פשיבורסק).

קריגר אלימלך חתנם של ישראל יעקב וגיטל מילינגר, אשתו פיגה ובנם יהודה לייביש (ריישא).

לרר חיים חתנו של יוסף דיאמנט, אשתו פרל ובניהם: משולם זלמן ויהודה—יידל (אנטוורפן).

שיינוק' אפרים חתנו של יוסף דיאמנט, אשתו שרה, בנם משה ובתם רייזל (ריישא).

פרל אשת אריה בן יוסף דיאמנט ובנם יעקב (קרקוב)..

אברהם ווג בן יהושע ובנו יהושע (שדליסק).

דיאמנט הינדה לבית וויינפלד אשת נעוריו של הישל דיאמנט יל"א ובניהם: יוסף חיים וישעיה יצחק.

דיאמנט לאה לבית ליכט אשת נעוריו של שלמה דיאמנט (יהלומי) יל"א בתם דבורה ובנם יוסף חיים.

פדרבוש איטה בת יוסף דיאמנט אחות הישל ושלמה, בעלה אריה לייב פדרבוש ובנם יוסף חיים.

דיאמנט חנה רחל אלמנת שלמה זלמן (וויסוקר), בניה: אריה לייביש עם אשתו איטה, יוסף מרדכי ואברהם.

בנותיה של חנה רחל דיאמנט: נינה (נעכטשע) ורייזל עם בנה אלעזר (רייזל נהרגה בעת הברחת מזון לעצירים במחנה ריכוז בקרקוב).

דיאמנט מלכה אשת נעוריו של מנדל יל"א בן זלמן וחנה רחל ובתם שולמית (זלדה).

דיאמנט ברוך עם אשתו, בניהם ישראל ונפתלי וארבע בנותיהם.

דיאמנט הירש בן פייבל עם אשתו.

דיאמנט משה בנם עם אשתו ובנם.

טוכמן יהושע חתנו של פייבל דיאמנט אשתו רייזל ובנם.

מילר שמעון חתנו של פישל דיאמנט, אשתו מניה, בתם דינה ובניהם: פישל, מנדל ויהושע

לייבל משה בן זימל (ממשפחת דיאמאנט) חתנו של ישראל קנר ואחיו לייבל יונה עם אשתו ובניו.

משפחת ברוך דיללר
די פאמיליע פון ברוך דיללער

דיללר ברוך בן יצחק ואשתו שרה.

גלנדר הירש חתנו של ברוך דיללר, אשתו רבקה, בתם סריל ובניהם: שמואל, שמאי ומנחם.

לייטנר שמעון חיים חתנו של ברוך דיללר, אשתו יהודית ובתם.

גליקמן יואל חתנו של ברוך דיללר, אשתו לאה, בנם יחיאל ובתם.

דים חנה אלמנת יעקב, בניה: משה, חיים ויוסף ובתה כרומה.

דינסטג גרשון עם אשתו, בנם שמשון ועוד בן אחד ושתי בנות.

משפחות האובן — די פאמיליען האובען

האובן ליפא עם אשתו, בניהם: משולם, ישראל ועקיבא ובתם דינה.

האובן אבא עם שתי בנותיו.

האובן אלמנתו של פייבל, בניה: יעקב (יעקל), נחמיה ויחיאל, בנה אליעזר עם אשתו ובנם, בנה זאב וולף עם אשתו ובנם (גר בברלין).

הבר אלישע עם אשתו, בנם יעקב ובתם.

בני יעקב (יענטשי) הגל
די קינדער פון יענטשי האגעל

הגל מיכאל בן יעקב, אדלה אשתו וגלה בתו.

הגל ברוך בן יעקב עם אשתו ובתם לוציה.

גרינבאום חיים חתנו של יעקב הגל, אשתו הינדה, בנם לייביש ובתם אסתר.

קאופמן אלמנתו של יחזקאל, בתו של יעקב הגל ובנה שמואל.

משפחות הוללס — די פאמיליען הוללס

אמקראוט יחזקאל חתנו של אלעזר וורצל ופריידל לבית הוללס, אשתו ינטה ובניהם: דב בר וברוך.

בומבך שמואל חתנם של אלעזר ופריידל וורצל ואשתו אדלה (ריישא).

וורצל משה בן אלעזר, אשתו ליבה, בנם ברוך ובתם פריידל (ריישא).

סמול שמואל חתנם של אלעזר ופריידל וורצל, אשתו רייזל, בתם פריידל ועוד בת.

הוללס שמחה עם אשתו ובתו מינדל (מצד אמו סרקה, נכדו של יצחק ברגלס. בימי השואה גורשו מקרקוב הגיעו לסטריזוב ונהרגו ביחד עם יהודיה).

זיגל יעקב חתנו של בריש הוללס, בנותיו: פריידל, גיטל וסריל ובן.

לוס אליעזר, אשתו שרה לבית הוללס ובנם אלעזר.

פופר מרדכי חתנם של אליעזר ושרה לוס, אשתו וויטה פייגה ובנם אריה (ראה המאמר „תינוקות שנשבו") (דינוב).

רייך שלמה חתנם של אליעזר ושרה לוס, אשתו אדלה ובתם חנה (ריישא).

רייך חיים אבי שלמה, אשתו בילה לבית וורצל, בנם ברוך ועוד בן (יסלו).

קנלר אפרים חתן משפחת הוללס, בנו פלטיאל עם אשתו וילדיהם, אייזיק וצבי הירש בני אפרים ואדלה בתו עם בעלה.

פסל ברוך חתנו של אפרים קנללר עם אשתו וויטה לאה וילדיהם (גורליץ).

אשת יוסף בן אפרים (יוסף מת ברוסיה).

בני רב העיר אלתר זאב הורוביץ — די קינדער פון שטאט רב אלתר זאב הורוביץ

הורוביץ חיים יהודה בן אלתר זאב עם משפחתו (ריישא).

קלונימוס קלמן הורוביץ אחרון רבני סטריזוב ואשתו צביה לבית פרנקל.

פרנקל יוסף (ר' יוסלי) חתנו של הרב אלתר זאב הורוביץ אַב בית דין בעיר סנדישוב ואשתו חנה.

הלברשטם יעקב חתנו של הרב אלתר זאב הורוביץ עם אשתו, בנם בן ציון ושתי בנותיהם.

בני חיים הזנקופף — די קינדער פון חיים האזענקופף

הזנקופף מיכאל בן חיים, שרה אשתו ובניהם אברהם יעקב ומרדכי פופל (בפרנקפורט).

זיגל נפתלי חתנו של חיים הזנקופף, דבורה אשתו וישראל בנם.

זיגל משה בן נפתלי ודבורה, אשתו חיה, בנם אהרן ובתם רבקה.

זיגל דוד בן נפתלי ודבורה, אשתו בילה וארבעת ילדיהם.

זיגל מנחם בן נפתלי ודבורה עם אשתו וילדיהם.

חנה מינדל בת נפתלי ודבורה זיגל עם בעלה (בני משפחת זיגל גרו בטרנוב).

לנגזם יעקב חתנו של חיים הזנקופף.

איינהורן נפתלי חתנו של יעקב לנגזם, אשתו ביילה ובניהם: צבי אלימלך, יצחק ויהודה זאב (דומברובה).

פלדמאוז טובה בתו של חיים הזנקופף, בניה: צבי ואלימלך ובתה גיטל.

הזנקופף רוזה אשת יעקב כלתו של חיים הזנקופף, בתם פרידה ובנם זליג. (יעקב הזנקופף בן חיים נמלט לישראל אשתו עם ילדיה התמהמהו בגרמניה ונהרגו שם)..

ווייכסלבאום אלימלך ואשתו צפורה לבית מייזלס, בנותיהם: רחל, שפרינצה ופייגה ובנם שלמה שמעון.

ווייכסלבאום רחל אלמנתו של אלתר יעקב אחי אלימלך, בנה אהרן ובנותיה: פרידה רייזל (בלגיה) ודבורה גיטל עם בעלה.

ויינברג זאב וולף ואשתו חנה דבורה לבית רובין בנם אלתר חיים עם אשתו ובתם, בנותיהם בריינדיל ופייגה עם בעלה ובתם.

משפחת וינד לוי יוסף — די פאמיליע פון וינד לוי יוסף

וינד לוי יוסף וחתניו עם משפחותיהם:

הניג משה, אשתו ובנו (ריישא).

דורנברג אברהם ואשתו רוניה.

אדסט יעקב ואשתו ברכה.

זיבנר יחזקאל ואשתו הינה.

וינד משה בן לוי יוסף, אשתו בת פייבל דיאמנט ובניהם (ריישא).

בני הדיין וינר יוסף מרדכי — די קינדער פון דיין יוסף מרדכי ווינער

וינר דוד בן יוסף מרדכי.

ולדמן אלימלך חתנו של דוד וינר, אשתו שרה ושתי בנותיהם.

פרידמן לייב חתנו של יוסף מרדכי וינר, אשתו נחמה ובניהם: אברהם, דוד, חיים ופנחס עם משפחותיהם.

שיף ברכה אלמנת יעקב שיף, בתו של יוסף מרדכי וינר, בנה יוסף מרדכי ובנותיה: רבקה ומינדל.

וליש הירש אשתו מרים לבית גטנברג ובנם חיים שמואל.

וסרמן אמיל ד"ר עם אשתו ובתם.

וסרמן אלמנת גבריאל אחי אמיל.

רוזנטל פרנציִשק ד"ר חתנו של גבריאל וסרמן, אשתו חוה ובתם.

בני הדיין אלתר עזרא זידמן — די קינדער פון דיין אלתר עזרא זידמאן

זידמן משה מאיר בן אלתר עזרא, אשתו חוה לבית דינסטג, בניהם: בנימין זאב ופישל ובנם אברהם עם אשתו הינה (סביבת לבוב).

פישמן אדולף חתנו של משה מאיר זידמן, אשתו הינה ושני בניהם (ריישא).

אדלר יואל חתנו של אלתר עזרא זידמן, אשתו אסתר ובתם מלכה (פילזנו).

אדלר ישראל בן יואל ואשתו (טרנוב).

אדלר פנחס יעקב בן יואל, אשתו ניכה לאה, בניהם: זאב, אליהו ואלתר עזרא ובתם חנה (טרנוב).

בלך אברהם חתנו של אלתר עזרא זידמן, אשתו ליבה, בתם שרה ובתם לאה עם בעלה (לימנוב).

בלך יצחק בן אברהם ואשתו שרה.

דויטש חנה אלמנת וולף בתו של אלתר עזרא זידמן.

דויטש אהרן בנה של חנה, אשתו הינדה, לאה לבית שטרנברג ובנותיהם: חיה, רחל ויהודית (אידיס).

דויטש חיה קריינדל לבית באומאל אשת נעוריו של יצחק דויטש בן חנה יל"א, בנותיהם: רבקה ורחל ובנם הירש פישל.

דויטש יוסף בן חנה, אשתו צילה לבית גוזיק ובנם זאב.

וייס אלעזר חתנו של אלתר עזרא זידמן, אשתו שרה ובתם גיטל עם בעלה מנחם וילדם אלתר עזרא.

רימר מנחם מנדל חתנו של אלתר עזרא זידמן, אשתו מלכה ובנותיהם שיינדל וחיה.

גליצר שלום חתנו של רימר מנחם, אשתו לאה ובנם (ריישא).

זגנר מיכאל בן זלמן גיסו של אלתר עזרא זידמן ואחותו אסתר זגנר.

זילברברג אלמנה בת נפתלי חיים נוטמן, בנה נפתלי ושתי בנותיה.

זילברמן יוסף בנדיט עם אשתו, בנם יעקב ושתי בנותיהם.

זילברמן שלמה בן יוסף בנדיט, אשתו בינה לבית ליכטיג — ווייכסלבאום ובניהם: שמואל משה ויעקב הירש (הישל).

דן אלימלך חתנו של יוסף בנדיט זילברמן עם אשתו, בניהם: לייביש ומשה ובתם.

זלושיץ שרה בת לאה.

זיידלר יעקב, בנו טוביה עם אשתו וארבעת בנותיהם.

זיידלר יהושע בנו של יעקב עם אשתו (ריישא).

פריידל לבית זיידלר בתו של יעקב עם בעלה (ריישא).

זלצמן עם אשתו, בנם ובתם (פרטים על מותו במאמר „השואה").

טייטלבאום מלכה רויזה אלמנת שמעון ובנה שלמה עם אשתו.

וולקר ירחמיאל חתנה של מלכה רויזה טייטלבאום, אשתו טובה ושתי בנותיהם.

טהים קלמן, אשתו טילה, בניהם: מרדכי, יוסף ומשה ובתם עם משפחתה (פרטים על מותו של מרדכי במאמר „השואה").

טהים אליהו בן קלמן וטילה עם אשתו ובנם משה.

בני הירשל טנצר — די קינדער פון הערשל טענצער

טנצר אברהם בן הירשל טנצר עם אשתו שרה לבית דיאמנט.

טנצר יהושע בן אברהם ושרה, אשתו בת חיים פייט ובנם.

קליינמן — טנצר מלכה בת אברהם ושרה טנצר עם משפחתה (יסלו).

טנצר משה בן הירשל טנצר, אשתו יוכבד לבית וינר, בניהם: חיים, נפתלי צבי, יוסף מרדכי ושלום יונה ובנותיהם: גולדה ומלכה.

טנצר הינה אשת נעוריו של יצחק בן משה טנצר יל"א, בניהם: מנחם מנדל וישראל צבי ובנותיהם: רחל ורבקה.

טנצר יעקב בן הירשל טנצר, אשתו לאה, בניהם: נפתלי צבי ומרדכי ובנותיהם: פריידל ובילה.

טנצר יצחק בן יעקב ולאה עם משפחתו (לודז').

פייט חיים חתנו של הירשל טנצר, אשתו מרים, בנם ישעיהו ובנותיהם: מלכה, פריידל וגיטל.

פייט יהושע בן חיים ומרים עם אשתו.

קלגסבלד אברהם אבר חתנו של חיים פייט, אשתו מלכה (מלה) בנותיהם: דובה, רחל וגיטה ובנם יעקב (קרוסנו).

ירוש הרש עם אשתו ושני בניהם.

לנדסמן — צימט חנה ובעלה צימט הירש.

לנדסמן יעקב בנה.

כהן — לנדסמן פיגה בתה של חנה עם בעלה ובתם (סנדישוב).

להרמן חיים בן אריה שלום חתנו של משה נחום קרנצלר ואשתו בלומה (נמלטו מגרמניה לסטריזוב ונהרגו ביחד עם קדושיה).

לוינזון צדוק חתנו של יהושע זליגמן, אשתו טובה, בנם יהושע, בתם חנה ועוד שתי בנות.

לוינזון, אמו הזקנה של צדוק שגרה אצל בנה.

האחים לסט — די ברידער לאסט

לסט פייטל עם אשתו ושלמה בנם עם אשתו לבית גץ ובנם.

צביה בתו של פייטל עם בעלה וילדם.

גולדמן לייב חתנו של פייטל לסט עם אשתו ובניהם.

קופליק יצחק משה חתנו של פייטל לסט, אשתו יהודית, בניהם: שמחה ושמואל, בנותיהם: שרה ושפרינצה.

לסט מיכאל לייב אחי פייטל, אשתו חיה רחל ובתם פריידל עם משפחתה.

חנה בת מיכל לייב לסט עם משפחתה (סנדץ).

אליעזר בן מיכל לייב לסט עם אשתו ולאה בתם (ריישא).

משפחות מנדל — די פאמיליען מאנדעל

מנדל ישעיהו, אשתו פשיה ובתם שרה אלטה עם בעלה.

מנדל משה יעקב חתנו של ישעיהו מנדל, אשתו לאה ובנותיהם.

כלתו של ישעיהו אשת בנו ראובן זליג.

מנדל חיים חתנם של יהושע ואסתר הינדה ברגר, אשתו קריינדל ברכה, בנם נפתלי ובנותיהם: מישקיט ושיינדיל.

שיינמן ישראל חתנו של חיים מנדל, אשתו חיה, בתם פרומה ובניהם יצחק ויהושע.

מנדל זאב וולף בן חיים מנדל, אשתו רויזה, בניהם: הרצל, יהושע ושאול יוסף ובתם גולדה הינה (דוקלה).

שרה אלטה בת חיים מנדל עם משפחתה (דוקלה).

מנדל שלמה אחיו של חיים מנדל עם משפחתו (סנדישוב).

מנדל צבי הירש אחיו של חיים מנדל עם משפחתו (סנדץ).

מנדל רבקה אחותו של חיים מנדל עם משפחתה (צודץ).

מנדל פנחס, חיים ושרה בני ישעיהו מנדל אחי חיים מנדל (צודץ).

משפחות מוסלר — די פאמיליען מוסלער

מוסלר מרים אלמנתו של הרשל היזל מוסלר, בנה יחזקאל ובתה לאה עם בעלה ושני בניהם.

מוסלר יוסף בן מוסלר מרים עם אשתו ושני בניהם (פרישטק).

מוסלר זלדה אלמנת מוסלר אליהו בן הירשל היזל ובניה אברהם ואליעזר.

מוסלר יואל בן מוסלר זלדה עם שני בניו (בלגיה).

שרה בת זלדה מוסלר עם משפחתה (בלגיה).

פוסטלניק — מוסלר לאה בת מוסלר זלדה עם בעלה (בלגיה).

מינץ יהושע בן מיכאל עם אשתו בת יעקב שטורם ובתם.

מינץ אברהם בן מיכאל.

ברגר איטה בת מיכאל מינץ עם בעלה ובנה (צרפת).

רחמה בת מיכאל מינץ עם משפחתה (לנצוט).

מילבאוער צבי, אשתו ברכה (ברטה) ובנם נחום.

מנטל אלתר עם אשתו ובתם שיינדל.

בני משה מנטל — די קינדער פון משה מאנטעל

מנטל יואל בן משה.

פייגנבאום ישראל חתנו של משה מנטל, אשתו פסל ושלשת בניהם.

שרייבר נח חתנו של משה מנטל, אשתו פרל, בניהם: יצחק והירש ובנותיהם: חיה, חוה, מלכה והינה.

שרייבר ברכה אשת שמואל בן נח (בעלה שמואל מת ברוסיה (משפחת שרייבר גרה באחרונה בגורליצה).

מורר לייבש.

מורר מנחם מנדל ואחיו שלמה.

משפחות נחמיה וברב — די פאמיליען נעכעמיע און בראוו

נחמיה אלתר ואשתו לאה (לאנצ׳י) לבית דיאמנט.

נחמיה זאב וולף בן אלתר ולאה עם אשתו בנם ובתם (גורשו מגרמניה, נמלטו לסטריזוב ונהרגו ביחד עם קדושי העיר).

נחמיה צבי הרש בן אלתר ולאה עם אשתו ינטה לבית קראוס ובנם.

ברב אברהם חתנם של נחמיה אלתר ולאה, הניה אשתו ובתם איטה (טושה).

ברב מרדכי אחיו של אברהם עם משפחתו (סנדץ)

ברב אברהם בן אריה אחינם של מרדכי ואברהם עם משפחתו (טרנוב).

סלומון גיסם של מרדכי ואברהם ברב.

נירנברג חיים יעקב, אשתו רייזל, ובנם אלימלך עם משפחתו.

כהן—נירנברג יכט בת חיים יעקב ורייזל נירברג עם משפחתה.

נוימן דוד בן שמעון (וויסוקר) עם משפחתו (יסלו).

וורובל הרש חתנו של שמעון נוימן עם משפחתו (בכפר וויסוקה).

נצר לאה לבית מורר אלמנת ראובן נצר ובנה הרש עם אשתו ובתם.

סמואלי ד״ר עם אשתו, בנם דניאל ושתי בנותיהם.

שינגל גיסו של ד״ר סמואלי, עם משפחתו (איש גורליצה שהתיישב בימי המלחמה בסטריזוב, נתמנה לחבר היודנרט ונהרג עם קדושי העיר).

סמליס יהושע עם אשתו, בנותיהם: טובה ובילה ועוד בן ובת.

סמליס אביו הזקן של יהושע שגר אצל בנו.

בני ראובן ספיר — די קינדער פון ראובן סאפיר

ספיר שמואל בנו של ראובן עם אשתו.

ספיר שלמה בנו של ראובן עם משפחתו (יסלו).

ספיר — הוכדורף אלמנתו של לייביש הוכדורף. בתו של ראובן ספיר, בנה שמעון ושתי בנותיה.

בני מנשה פריהמן — די קינדער פון מנשה פריהמאן

פריהמן חיים בן מנשה, אשתו גיטל, בנם ובתם (קרקוב).

פריהמן מיכאל בן מנשה, אשתו חיה, בנם מנחם ובתם.

איצינגר יעקב חתנו של מנשה פריהמן ואשתו חיה.

פינצ׳ובסקי משה, אשתו מרים לבית גולדברג ובתם אסתר.

פינצ׳ובסקי מרדכי בן משה, אשתו רחל לבית אייזן, בנם אליעזר ובנותיהם: חיה ופנינה.

גולדברג נחמה בת אליעזר אחותה של מרים פינצ׳ובסקי.

פיקהולץ ישראל, אשתו רבקה ובנם.

פלבר יעקב (יעקל), אשתו פרל (פשיה), בניהם: אלחנן ונחמיה ושתי בנות.

פלבר נתן בן יעקב עם משפחתו.

אחיה של פלבר פרל שגר בבית אחותו.

פלוימנהפט שלום עם משפחתו (גרמניה).

פליישר לייב, אשתו דרזל, בנם הרש אלימלך ועוד בן ובת.

פליישר מייטה אלמנת משה אחי לייב.

פליישר — טייטלבאום מלכה צביה בתה של מייטה עם בעלה (פרישטק).

פליץ נתנאל, אשתו יהודית ובנם יעקב.

פס הרש לייב עם אשתו, בתם מינדל ובתם רבקה עם בעלה.

פרידמן מנחם מנס בן משה שמואל עם אשתו (גורשו מגרמניה ונהרגו אי שם בפולניה).

בלוך אלעזר חתנו של משה שמואל פרידמן ומשפחתו.

טובה בתו של משה שמואל פרידמן עם משפחתה (בירצ'ה)

פרנקל אשתו של ד"ר חיים פרנקל ובנותיהם לושיה וידוויגה (ידזיה).

צ'בל ד"ר עם אשתו ובתם.

משפחות קנר — די פאמיליען קאנער

בורגניכט יצחק חתנו של פנחס קנר.

בורגניכט אהרן בן יצחק, אשתו הינה, בנם משה ובתם זיסל (ז'ניה) (פרטים על מות משה במאמר „השואה").

קנר פנחס בן יעקב ובתו איידל.

קינצלר אברהם בן שפרינצה בתו של יעקב קנר.

רייכר משה חתנו של יעקב קנר, אשתו לאה ובניהם: שלמה ויוסף.

רייכר מנחם מנדל בן משה עם משפחתו (פרנקפורט).

קנר יוסף בנדיט בן ישראל ואחותו בילה.

קופליק שמואל חתנו של ישראל קנר, אשתו חנה ובנם ישראל.

קנר נפתלי ואשתו היצל.

קנר פנחס בן נפתלי ובתו רבקה.

ויידן קלמן חתנו של נפתלי קנר, אשתו שפרינצה, בנם אהרן הירש ובנותיהם: רחל ומרים.

מייזלס שמשון חתנו של אהרן קנר, אשתו חיה, בנם דוד ובתם.

משפחות קנר בגרמניה בני אהרן אחי יעקב קנר מסטריזוב

די פאמיליען קאנער אין דויטשלאנד די קינדער פון אהרן דעם ברודער פון יעקב קאנער פון סטריזוב

קנר אשר פנחס, אשתו מרים לבית קלאוזנר ומשפחתם.

קנר שמואל יוסף, אשתו שרה לבית רוזנצווייג ומשפחתם.

קנר אברהם אביש.

קנר יעקב, אשתו רחל לבית שטיגליץ ובתם טובה (הוא נסה להמלט לשווייצריה, נתפס ע"י שומרי הגבול ומת מהתקפת לב).

חלק המשפחות הנ"ל גורש לפולניה דרך זבונשין ונספו שם וחלקם נשלחו למחנות השמדה מצרפת.

קה רבקה אלמנתו של אברהם (ביאליסטוק).

קה עקיבא יעקב בן רבקה עם אשתו ובנם אברהם (ריישא).

קה פתחיה בן רבקה, אשתו גולדה לבית פייט ובתם.

שפרונג — קה זיסל (זושה) בת רבקה קה עם בעלה ובנם אברהם (ביאליסטוק).

גולדמן — קה צ'רנה (ציפה) בת רבקה קה (ביאליסטוק).

קוליק מישקיט אלמנתו של אליעזר.

קוליק משולם בן משקיט, אשתו אסתר לבית מילר, בנותיהם: בריינדל וחוה ועוד בת.

קוליק משה בן מישקיט, אשתו רבקה לבית רוזנבליט ובניהם: בר, מאיר ואלעזר (ריישא).

מרך — קוליק שרה אשתו של מרדכי יל"א בתה של מישקיט קוליק.

קופפר מנחם מנדל עם אשתו ובנם משה.

קז'שובר חתנו של לייב אייזנברג עם אשתו (ריישא).

קט טובה אלמנתו של שמשון, בניה: גרשון ואברהם לייב ובתה רבקה.

משפחות קלב — די פאמיליען קאלב

קלב שבתאי ואשתו מלכה (מלה).

קלב אברהם בן תנחום יעקב אחי שבתאי.

קלב מנחם מנדל בן אברהם עם אשתו ובנם בצלאל.

הלפרן משה חתנו של אברהם קלב, אשתו מלכה ובנם בצלאל.

(אברהם קלב ובניו בנוביטרג).

קלב לוי בן תנחום יעקב, בניו: תנחום, צבי הירש ומנחם מנדל ובנותיו: חיה, סלובה ומינדל.

קלוץ יוסף ואשתו אלקה לבית פרידמן.

רייבשייד — קלוץ שפרינצה בת יוסף קלוץ, בנה משה שמואל ובתה שרה.

רוזנר אברהם חתנו של יוסף קלוץ. אשתו חנה, בנותיהם: גיזלה ורחל ובנם נפתלי (בלגיה).

המר יוסף חתנו של יוסף קלוץ (בלגיה).

קלוץ לייביש ואשתו גולדה.

קלוץ משה שמואל בן לייביש עם אשתו, בנם יעקב ובתם בילה.

קליין יוסף, אשתו לאה ובתם יהודית.

קליין חיים הירש בן יוסף עם משפחתו.

קראוט גיטל אלמנתו של יהודה (יידל) ובנותיה: רייזל ואסתר.

ווילד — קראוט רוזשי בת גיטל קראוט עם ילדה.

פרידמן חיה לבית קראוס אלמנת יחיאל, אחותו של יהודה קראוס, בנה ישראל ובנותיה: חוה, פרל ופרל.

קראוס בנימין, אשתו הינה ובתם רבקה.

קראוס שמואל בן בנימין עם אשתו ובנם.

קראוס חנה.

קראוס אליהו עם אשתו, בניהם: אברהם, ישראל ומשה ובתם זיסל.

קראוס מיכאל, אשתו לאה לבית ריין, שני בניהם ובתם.

קראוס שלמה ואשתו בלומה.

קראוס הרש ומשפחתו.

קראוס יוסף, אשתו לאה, בתם הינדה ובניהם משה וטוביה.

קרכר צבי הירש עם אשתו, בתם לאה ובניהם: משה ומרדכי.

קרכר פנחס בן צבי הירש ואשתו בתיה (באשה) (ברנוביץ).

קנר — קרכר רבקה בת צבי הירש קרכר עם בעלה (קרקוב).

קרים משה ואשתו אסתר (גרמניה).

קרים בנימין בן משה, אשתו פרידה ושלשת ילדיהם (גרמניה).

קרפ הירש עם אשתו, בנו פייטל, בתו שרה וכל משפחתו.

קרפ מישל בן הירש עם אשתו ובתם.

קרפ ישראל לייב עם אשתו, בנם משה ובתם רייזל.

קרש שמואל ואשתו.

קשטכר יעקב עם משפחתו (ריישא).

קשטכר לייביש בן יעקב עם משפחתו (ריישא).

משפחות רוזן — די פאמיליען ראזען

רוזן יוסף הירש בן דוד ואשתו בת שבע.

רוזן יעקב בן יוסף הירש, אשתו לבית קנדל, בניהם: דוד ואלתר זאב ובנותיהם: פרל ומינדל.

רוזן מנחם מנדל בן יוסף הירש עם אשתו וילדיהם.

רוזן יואל בן יוסף הירש עם משפחתו (בלגיה).

שטרנברג הינה׳טשע בת דוד רוזן אלמנת אריה לייב שטרנברג.

שטרנברג חיים בן הינה׳טשע שטרנברג עם משפחתו.

שטרנברג שמואל בן הינה׳טשע שטרנברג ואשתו ובתו.

שטרנברג דוד בן הינה׳טשע שטרנברג ואשתו פייגה לבית הגל.

שאכר איטה בת פייגה שטרנברג מבעלה הראשון פייבל שאכר.

גרפונקל אהרן חתנה של הינה׳טשע שטרנברג, אשתו רחל ובנם בן־ציון.

גולדזמד יחזקאל חתנה של הינה׳טשע שטרנברג, אשתו איטה בנם יעקב ועוד בן ובת.

רוזן חיים בן יחיאל, בנו גיצל ובתו רויזה עם בעלה.

רוזן ישראל בן יחיאל, אשתו, בנם ובתם. (סנוק).

פייט שמואל חתנו של יחיאל רוזן, אשתו שרה ובתם חנה רייזל (גרמניה).

רוזן בילה חיה אלמנת בן־ציון בן יחיאל ובנה משה.

שפרינגר ישראל מנדל חתנו של יחיאל רוזן, אשתו ראצה בנותיהם: פסל ופיגה ויתר המשפחה.

פלדר זיסל בת יחיאל רוזן, אלמנת פישל פלדר.

פלדר דוד בן זיסל פלדר עם משפחתו (גר בברלין והוא היה קרבן הנאצים הראשון מבני סטריזוב. בעלות הנאצים לשלטון הזמינו שותפו לעסק הגרמני לביקור בביתו והרעיל אותו בידעו כי דם יהודי הוא כבר הפקר ואפשר לרצוח ולרשת).

פלדר יעקב בן זיסל פלדר, אשתו הניה לבית גרפונקל ובנם.

רבהאן יעקב ואשתו.

לוסטגרטן מנחם מנדל חתנו של יעקב רבהאן, אשתו שרה ובנם.

איכל דוד חתנו של יעקב רבהאן, אשתו לאה ובניהם: אברהם ומאיר.

איכל אהרן אחיו של דוד עם אשתו ושני ילדיהם.

רדלר יצחק, אשתו דאכה ובנותיהם רויזה וגיטל.

רדלר זלמן בן יצחק ואשתו.

רדלר שלמה בן יצחק עם אשתו, בנם צבי ובתם.

רוביש עם אשתו ובנם.

רובנפלד משה, אשתו ובנו.

רובנפלד מיכאל, אשתו הינה׳טשע לבית קוליק ובניהם: דב בר ויהושע.

שטיינמץ יעקב חתנו של משה רובנפלד עם אשתו ושני בניהם (צרפת).

רוזנבאום מרדכי ואשתו השניה אלמנת יצחק בר וינר בן יוסף מרדכי (ברזיב).

רוזנבאום שמואל בן מרדכי, אשתו חנה לבית שפלר, בתם בתיה (באשה) ובנם דב בר.

רוזנבליט ריז׳ה אלמנת אלעזר.

רוזנבליט יצחק מאיר בנה עם משפחתו (ריישא).

רוזנבליט שמואל בן ריז׳ה רוזנבליט, אשתו רחל לבית שוורץ, בניהם: יוסף ואלעזר ובתם רבקה מייטל.

האחים רוס — די ברידער רוס

רוס אריה לייב ואשתו רחל יהודית (אידס).

בלאו משה חתנו של אריה לייב רוס, אשתו שרה פרידה ובניהם: מאיר, חיים אלעזר ועוד בן.

רוס מרדכי אחי אריה לייב, אשתו מרים ובניהם אייזיק ועקיבא.

רוס ישראל בן מרדכי עם אשתו.

רוס בת שבע בת מרדכי עם בעלה.

בווס יהושע חתנו של מרדכי רוס עם אשתו רחל.

רייך הירש לייב עם אשתו ושלש בנותיו.

רייך טוביה, אשתו מינדל ובתם רויזה.

רייך חנה ובניה: משה יעקב ומאיר.

ריין הינה׳טשע אלמנת הרש בר.

ריין שלמה בן הינה׳טשע ריין, אשתו דבורה, שתי בנותיהם ובנם.

בני הירש רסלר — די קינדער פון הערש רעסלער (הערשל טולקוביצער)

באומאל בנימין חתנו של הירש רסלר, אשתו הינדה, בנותיהם: ליבה ופייגה ובניהם: ישראל, משה וצבי הירש (פרטים על מותו של צבי הירש במאמר „השואה״).

באומאל יהושע בן 98 איש צ׳ודק, אביו הזקן של בנימין שגר אצל בנו.

דמביצר דוד חתנו של הירש רסלר ואשתו זלדה.

דמביצר אייזיק בן דוד, אשתו טובה לבית וויינברג ובנם.

פלק ברוך חתנו של דוד דמביצר ואשתו איטה.

דילר ברוך חתנו של דוד דמביצר ואשתו שיינדל (סנוק).

זילבר רבקה אלמנת משה אהרן, בתו של הירש רסלר.

זילבר יהושע בן רבקה זילבר ואשתו סרל פניה לבית אטינגר.

זילבר פנחס בן רבקה זילבר ואשתו נשיה לבית המל (רימנוב).

זילבר מנחם בן רבקה זילבר, אשתו ניכה לבית דיאמנט ובנם.

שפירא — זילבר שרה בת רבקה זילבר, אשת צבי יל״א ובתם פייגה.

אשתו של חיים רסלר בן הירש ובנם הירש (פרטים על מותם במאמר „השואה״).

שוובר שמחה ואשתו לבית ווילנר, בנם יוסף ושתי בנותיה מבעלה הראשון יוסף שאכר.

שוורץ מרדכי אשתו גולדה לאה, בנותיהם: שפרינצה והינה ובניהם: הירש ויוסף.

שוורצמן איטה אלמנת לייב שוורצמן, בניה: יהושע ומשה יעקב ובתה שרה.

בני חיים ישראל שטורם
די קינדער פון חיים ישראל שטורם

שטורם ניכה גיטל אלמנת חיים ישראל.

שטורם יעקב בן ניכה גיטל שטורם, אשתו שיינדל לבית פירר ובנם בצרפת עם משפחתו.

שטורם יהושע בן יעקב, אשתו לבית קריגר ובנם.

פינזל פרץ חתנו של יעקב שטורם, אשתו רבקה ובנם זליג.

שטורם אלעזר בן ניכה גיטל שטורם, אשתו חיה שרה לבית שטורך ובתם רייזל.

אשר ליבה אלמנת ירמיהו בתה של ניכה גיטל שטורם.

אשר זליג בנה של ליבה אשר, אשתו מרים (מירל) לבית צימר ובנותיהם: מלכה ואיטה (סנדץ).

ווכנר משה חתנה של ליבה אשר, אשתו איטה רייזל, בניהם: חיים ישראל ועקיבא ובנותיהם: רישה ואסתר.

לנדאו חנה בתה של ניכה גיטל שטורם ובנותיה: דרזל ואיטה (סנדץ).

שטורם יעקב גיסו של אלתר עזרא זידמן, בניו: חיים אשר ומשה ובתו איטה (דוביצקו).

שטורם יעקב, בנו מנחם עם משפחתו ובתו עם משפחתה.

שטינמאוער אהרן יוסף בן משה יצחק ובנותיו: אסתר הינה ושרה פריידה.

בני שמואל שטיינמץ
די קינדער פון שמואל שטיינמעץ

שטיינמץ שמעון בן שמואל עם אשתו ובניו: משה ויוסף.

לאה בת שמעון שטיינמץ עם בעלה ובנה.

שטיינמץ משה ד״ר בן שמואל עם משפחתו (סנדץ).

שטיינמץ יוסף בן שמואל עם משפחתו (קרקוב).

שטיינמץ צבי בן שמואל עם משפחתו.

אחד מבניו של משה יצחק שימל (בגרמניה או בצרפת).

איינער פון משה יצחק שימעלס זין (אין דויטשלאנד אדער פראנקרייך).

בני צבי הירש שיף
די קינדער פון הערש (הערשל) שיף

שיף קלמן יעקב בן צבי הירש, אשתו אסתר לבית מנטל, בניהם: אהרן, מרדכי ושלמה ובנותיהם: הינדה, רבקה ורייזל (צרפת).

שיף מאיר בן לוי יצחק, אשתו דבורה ובתם חיה לאה.

ווייטמן יוסף חתנו של צבי הרש שיף, אשתו שרה רבקה, בניהם: הירצל ומשה ובנותיהם: הינדה ומלכה.

ווייטמן דבורה אשת מרדכי בן יוסף שמת ברוסיה.

בני יעקב שיץ — די קינדער פון יעקב שיץ

שיץ מיכאל בן יעקב, אשתו מלכה, בניהם: משה, דב בר, שלמה וישראל ובנותיהם: דבורה וגיטל.

שיץ נח בן יעקב עם משפחתו (ריישא)
ברודר מאיר הירש חתנו של יעקב שיץ ואשתו פרל.
אמאייס אברהם חתנו של יעקב שיץ.

שליסלברג נתנאל ואשתו אלטה רישה.
שליסלברג אלחנן בן נתנאל, אשתו טובה וילדם אריה לייב.
הקר גבריאל חתנו של נתנאל שליסלברג, אשתו רבקה וארבעת ילדיהם.
שליסלברג חנה לבית רובין אשתו של יחזקאל בן נתנאל יל״א ובתם פריידל (גרמניה).

שפירא נחמיה הרב מססוב ואשתו טילה.
שפירא ישעיהו בן הרב נחמיה, אשתו ריקל רייזל וילדיהם (דוקלה).
שפירא שלמה בן הרב נחמיה, אשתו רבקה וילדיהם.
ספרין חיים חתנו של הרב נחמיה שפירא, אשתו פרימה וילדיהם (סטרוסול).

שפלטר יעקב דיין העיר עם אשתו שתי בנותיהם ובנם.

משפחות שפלר — די פאמיליען שעפלער

שפלר מרדכי מנדל ואשתו פרל.
צוקר — שפלר חיה בתו של מרדכי מנדל שפלר ובנותיה: דבורה, דובה ופריידל.
שפלר משה אחיו של מרדכי מנדל, אשתו פרל לאה ובתם גיטל.
שפלר שמעון אחיהם של מרדכי מנדל ומשה, אשתו שיינדל לבית גלבוקס ובניהם: דוד ומשה.
גלבוקס שושנה אחיניתה של שיינדל שפלר שגדלה בביתם.
שפלר בתיה (באשה) אחותם של שלשת האחים הנ״ל.
שפלר יהושע בנה של באשה שפלר, אשתו איטה ובנותיהם: בטי ולאה.
ליף זישא חתנה של באשה שפלר, אשתו חוה ובניהם: שמעון ויצחק.
שפלר ברל, בנו שמואל ובתו.

שוולב עם משפחתו (בן לוטצה גר בנדבורנה).

יהודי הכפרים בסביבת סטריזוב בני משפחות:

דיאמנט, הירשפלד, וולך, ווילנר, זילברמן, לנדסמן, פלבר, רייך, שוולב, שטיינמץ ואחרות.

יהודי קליש שגורשו לסטריזוב ונהרגו ביחד עם יהודי סטריזוב.

ה. י. ד.

קדושים בני פרישטאק וצודץ

קדושים פון פרישטאק און צודץ*

פרישטאק

דויטשר יוסף, אשתו מלכה, בניהם: אלכסנדר, שלמה ומרדכי ובתם רייזל.

זיידנפלד יצחק עם אשתו ובתם.

טפר שרה.

פעסל אהרן חתנו של יהושע באומאל, אשתו חיה, בנם שלמה ובתם בילה.

פרידמן חיה ומשפחתה.

שנקל ישראל ואשתו, בניהם: יוסף, אהרן, נפתלי וגרשון ובתם הדסה.

* שמות הקדושים בני העיירות הנ״ל שנמסרו לנו ע״י קרוביהם בני סטריזוב.

צודץ

באומאל בריש בן יהושע ואשתו חיה.

האוזנר הירש.

האוזנר שמואל יעקב בן הירש, אשתו פרל, בנם מנחם ובנותיהם: רבקה וחנה.

האוזנר ישראל דוד ואשתו רבקה.

האוזנר לוי יצחק ויוסף אליעזר בניו של הירש האוזנר.

האוזנר רחל, חוה וקריינדל ברכה בנותיו של הירש האוזנר.

ווייס חיים.

ווייס אלימלך בן חיים עם אשתו בנם ובתם.

רובנפלד מנחם מנדל עם אשתו בנם ובתם.

* די נעמן פון די קדושים פון די צוויי שטעטלעך וועלכע האבן איבערגעבן זייערע קרובים פון סטריזוב.

ה. י. ד.

דפי זכרון - געדענקען בלעטער

לזכר הקדושים והנעדרים ולכבוד החיים*

צום אנדענקען פון די קדושים און געשטארבענע און כבוד פון די לעבענדיקע

משפחות ובודדים - משפחות און איינצעלנע

בארגעניכט אהרן, אשתו הינה, בנם משה, בתם זיסל (זעניה)

ברנשטין רחל, בת ישראל גרטנר ,

כל התמונות מימין לשמאל — אלע בילדער פון רעכטס צו לינקס

לב ציפה (לבית ברגלס) ופייבוש חיה שרה, בת ברוך ברגלס

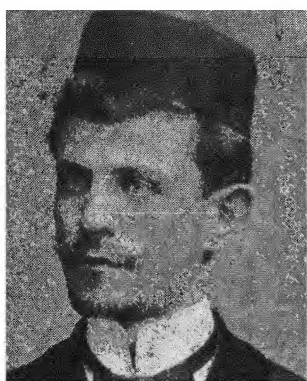
ברנשטין — ברגלס נחמה, בת ברוך ברגלס

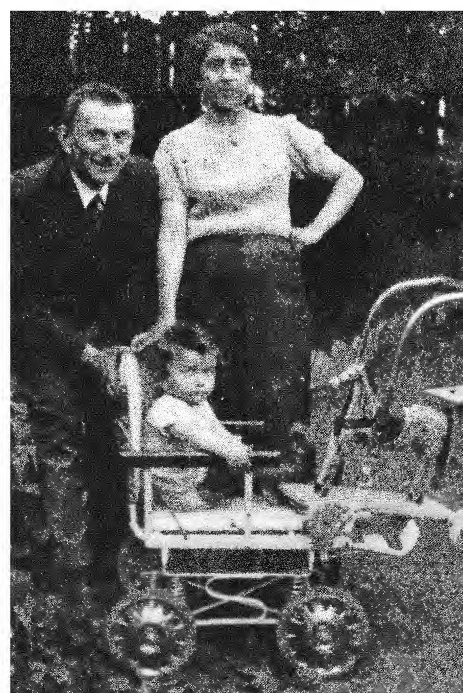
ברנשטין דוד דב, בן יעקב יצחק ונחמה

יושבים: הענה אפריל, אחותה של רבקה גרובר, יהודה (אידל) גרובר, אשתו רבקה. עומדים: בניהם: אליעזר, חוה, חתנם משה גוזיק ואשתו פרידה גוזיק

יהודה (אידל) גרובר בנעוריו

אליעזר גרובר ואשתו בילה (לבית אורהאן), בנם משה דוד

משה גוזיק, אשתו פרידה (לבית גרובר) וילדם

זכרון למשפחת גרובר מסטריזוב
ע"י ריישה (גליציה) שנספו בשנת תש"ב
• בידי הצוררים הנאצים ימ"ש
יהודה בן אברהם יצחק הכהן
אשתו רבקה בת משה
בתם פרידה גוזיק עם משפחתה
בתם חוה
כלתם בלהה גרובר לבית אויערהן
והילד משה דוד בן אליעזר גרובר נ"י

לוח זכרון, שנקבע ע"י אליעזר גרובר, בבית הכנסת החדש ברמת עמידר, רמת־גן

משה דים, בן יעקב

וועליש — גוטנברג חיים שמואל

פישל גולדברג ואשתו פיגה

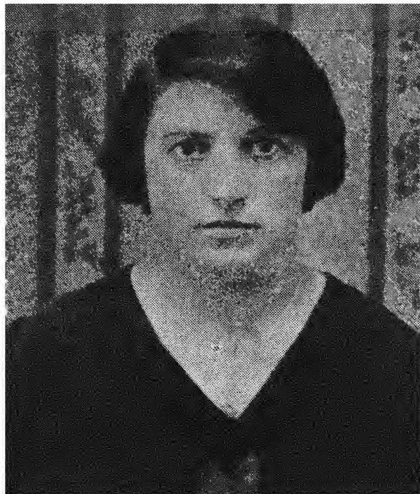
אליהו גולדברג, בן פישל

רחל גולדברג, בת פישל

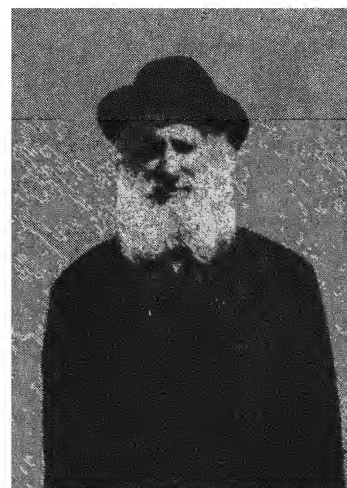

לאה גולדברג (לבית דיאמנט) עם בעלה מרדכי
בן פישל. באמצע: אלעזר, אחי מרדכי

ניחה (נעכטשע), בת שלמה זלמן דיאמנט

שלמה זלמן דיאמנט ואשתו, חנה רחל (מוויסוקה)

רייזל בת שלמה זלמן דיאמנט

שמעיה דיאמנט (מלוטצ'ה)

אריה לייביש דיאמנט, בן שלמה זלמן ואשתו איטה, בת לייביש לונקר (דיאמנט) ביום חתונתם

הילד יוסף חיים, בן אריה לייב פדרבוש
ואיטה לבית דיאמנט

יוסף דיאמנט, חמותו חנה (לבית אהרן כץ), אשתו דבורה (לבית קנר)
והבנים: שלמה (יושב על ברכי אביו) והעשל

אריה לייב פדרבוש ואשתו איטה בת יוסף דיאמנט

הינדה דיאמנט, אשת העשל דיאמנט, (לבית ווינפלד), בניהם:
יוסף חיים וישעיה יצחק

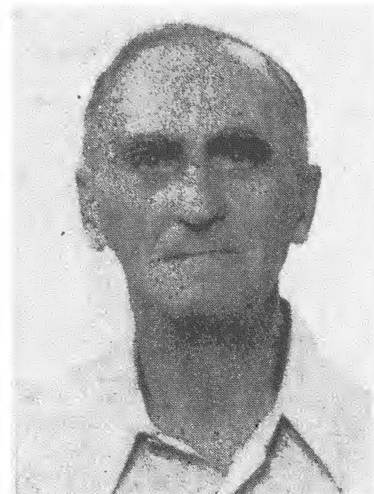
נתן קורנרייך (מבוקובסק) ואשתו גנדדל (לבית שלמה דיאמנט) וילדיהם

הרב ישראל פרנקל, בנו שמואל נחום, בתו רחל, בנו שלמה ואשתו אסתר בת שלמה דיאמנט

איטה הקר (לבית לנדסמן), נכדת שלמה דיאמנט

״ר עקיבא שמואל מילגרוים—דיאמנט
בן יוסף דיאמנט (משווילצ׳ה)

עומד: יעקב דיאמנט, בן אריה ופרל דיאמנט (לבית שאגרין). יושבת: אמו פרל, אחותה ואחיה

יעקב (יאנקשע) הגל ואשתו גולדה

יוסף ווײַנבערג, אײנציק איבערגעבליבענער פון דער משפחה שטעלט

אַ מצבה

אין ספר הזכרון

פון אונזער שטאָט סטריזוב

פאר: מײַן פאטער וואלף — נפטר געווארן אין סטריזוב אין יאר 1939.
" מײַן מוטער חנה דבורה געבוירן רובין, אומגעקומען על קדוש השם.
" מײַן שוועסטער פײַדזי, איר מאן און טעכטערל, אומגעקומען על קדוש השם.
" מײַן ברודער אלתר חיים, זײַן פרוי און טעכטערל, אומגעקומען על קדוש השם.
" מײַן שוועסטער ברײַנדזי נפטר געווארן אין סטריזוב אין יאר 1941.

ת.נ.צ.ב.ה.

ווײַנבערג אלתר חיים

קלמן ווידן ואשתו שפרינצה בת נפתלי קנר

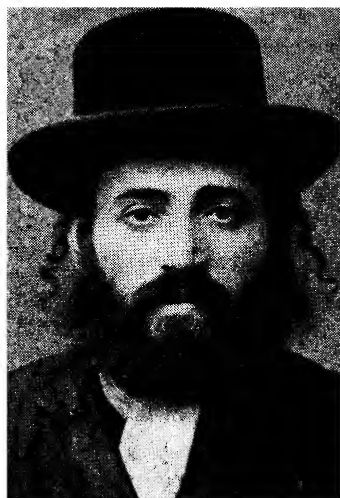
אהרן הירש, בן קלמן ווידן ודודו טוביה, אחי קלמן

יאָרע צבי הירש, ראש העיר היהודי
האחרון בפריסטיק

חיים יצחק, בן תנחום יעקב כָּלֵב

אברהם שו"ב קאלב, בן תנחום יעקב

מנחם מנדל קאלב, בן אברהם

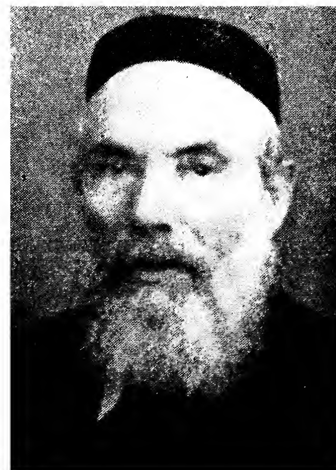
מלכה הלפרן בת אברהם קלב ביום כלולותיה

מלכה הלפרן—קלב עם ילדה בצלאל

מנחם מנדל ובן ציון קלב בני אברהם, באמצע
הילד בצלאל בן אחותם מלכה

משה נירנברג, הדיין

מנשה פריהמן

אליעזר־לייזר לוס

שרה, אשת לייזר לוס (לבית הולס)

בני משפחת לוס: וויטה פייגה פופר, אלעזר, אדלה רייך, לאה

לרמן חיים, בן אריה שלום

לרמן בלומה, אשתו, בת משה נחום
קרנצלר

בני יעקב ופרומה רבקה לנגזם ע"י מצבת אמם. גולדה (מילר), בילה
(אינהורן), שמחה ויחזקאל

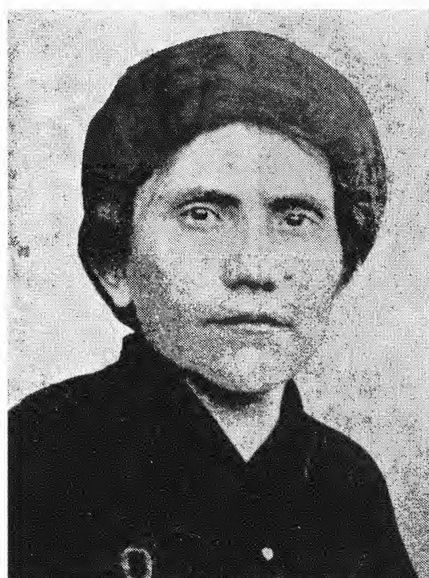
חיים מנדל

נפתלי בן חיים מנדל

זאב וולף, בן חיים מנדל, אשתו רויזה, בניהם: שאול יוסף
וצבי הירש (הירצל)

קריינדל ברכה, אשת חיים מנדל

משקיט וסריל, בנות חיים מנדל

ילדי ישראל שינמן ואשתו חיה בת חיים מנדל: יצחק, יהושע, פרימה

ראובן זליג בן ישעיהו מנדל

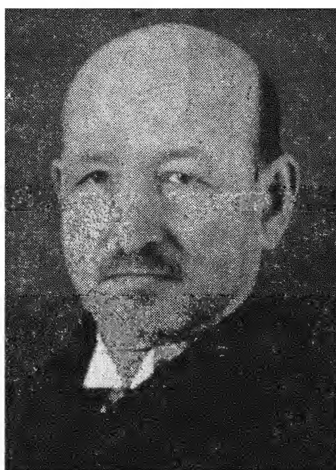
זלדה, אלמנת אליהו מוסלר

בנותיהם: שרה, מימין, לאה, משמאל, בנם אברהם, יושב.
באמצע: בתו של שמעון מוסלר מליזנסק

שמחה פינגולד ואשתו טובה

צבי הירש ספר

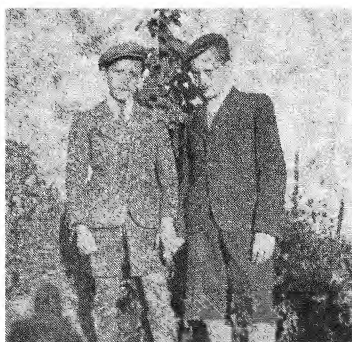
שמואל (מוליק) פייט

אשתו רחל, לבית פרופר

ילדיהם: הינדה, יוסף והינה בילדותם.

שמואל רוזן, יוסף פייט, בנעוריו

משפחת יוסף קלוץ. יושבים: יוסף קלוץ, בתו שפרינצה רייבשייד עם ילדיה שרה ומשה שמואל, ואשתו אלקה בת משה שמואל פרידמן. עומדים: בנותיהם, שרה וחנה ובנם פנחס

רוז'י בת יהודה (אידל) וגיטל קרויט עם ילדה

אחותה ינטה ובעלה הירש נחמיה

אריה לייביש רוס, אשתו רחל יהודית ובנותיהם, שרה, פרידה ורוניה (רות)

האחים אריה לייביש ומרדכי (יושב) רוס, ע"י מצבת אחיהם יצחק אייזיק

בלאו שרה פרידה, בת אריה לייביש רוס, עם בניה מאיר וחיים אלעזר

שורה ראשונה: הילדות פייגה שפירא ורבקה ברגלס. שורה שניה: שרה שפירא (לבית זילבר) שרה ברגלס ואיטה פלק, (לבית דמביצר).

צבי בן מנחם מנדל ביים

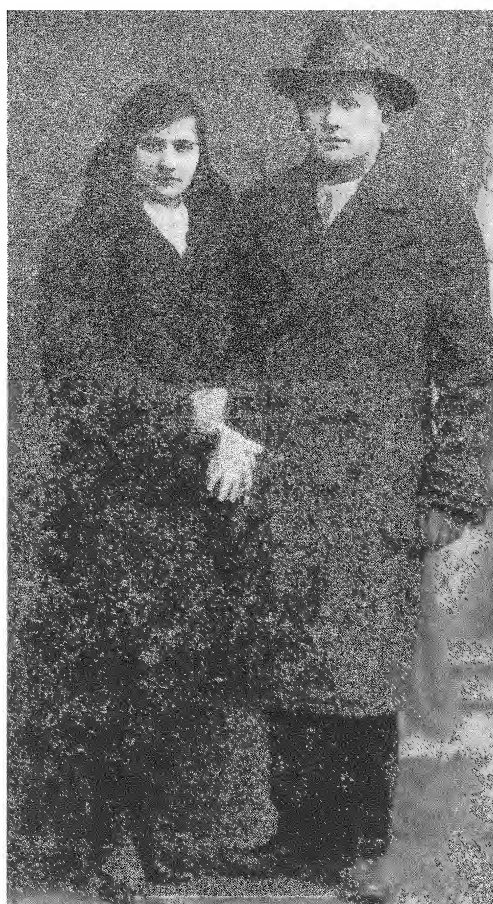
דער איידעם פון דוד דמביצר, איינגעשריבען דורך די פרוי שרה און זון יעסי

קבוצת נכדותיו של הירשל רסלר: חיה קריינדל דויטש (לבית בוימאל) אשתו של יצחק דויטש עם ילדתה רבקה, שרה שפירא—זילבר עם בתה פייגה, איטה דמביצר—פלק, טובה דמביצר (לבית ווינברג), שיינדל דמביצר,

שורה ראשונה: חנה דויטש, אלמנת וולף דויטש ונכדתה חיה בת אהרן. שורה שניה: אהרן דויטש ואשתו הינדה לאה לבית שטרנברג, עם ילדתה, רחל, בזרועותיה

יצחק דויטש ואשתו חיה קריינדל, לבית בוימאל

הינדה לאה דויטש, לבית שטרנברג, אשת אהרן, עם בנותיה: חיה, יהודית ורחל

משפחת אריה לייב (לייבלי) שטרנברג. שורה ראשונה: הנכדים: בן־ציון גרפונקל, חיה דויטש, בת שמואל שטרנברג, יעקב גולדזמד. שורה שניה: לייבלי שטרנברג. לימינו, אשתו היגה'טשע, לשמאלו בתו רחל גרפונקל עומדות, בנותיו: הינדה לאה דויטש עם ילדתה רחל ואיטה גולדזמד עם ילדתה

משפחת לייבלי שטרנברג, ליד מצבתו. בנותיו: איטה גולדזמד ורחל גרפונקל, בנו דוד, בתו הינדה לאה דויטש, בנו שמואל ואשתו הינה'טשע

חיים ישראל שטורם

ניכה גיטל, אשת חיים ישראל שטורם

אלעזר בן חיים ישראל שטורם, אשתו חיה שרה לבית שטורך
ובתם רייזל

ניכה גיטל שטורם בתוך משפחתה. יושבים: איטה לנדאו בת חנה, מרים (מירל) אשר אשת זליג, ניכה גיטל שטורם, הילדה רישה הכנר בת משה, חנה לנדאו בת ניכה גיטל, ליבה אשר אשת ירמיהו. עומדים: מלכה אשר בת זליג, יעקב וזליג אשר בני ירמיהו, משה הכנר חתן ירמיהו עם אשתו איטה רייזל ובנם ישראל, שלמה אשר ואביו ירמיהו חתן ניכה גיטל, איטה בת אשר זליג

יושבים: נתנאל שליסלברג, ואשתו אלטה־רישה וביניהם נכדיהם, בני בתם רבקה הקר. עומדים: בנם א״חנן ובתם רבקה הקר

קלונימוס שאול בלום וצירל אשתו, הוריה
של רבקה שיף

צבי (הרשלי) שיף ואשתו חיה לאה

משפחת לוי יצחק שיף. יושבים: ניכה הורוביץ, חמותו של מאיר שיף ורבקה אשת
לוי יצחק שיף. עומדים: דבורה ובעלה מאיר שיף, לוי יצחק שיף ובנו דוד

יצחק רדלר

דייכה רדלר, אשת יצחק

יעקב שטורם

חיה שיץ און איר טאכטער שיינדל אמאייס

איינגעשריבן דורך די קינדער און אייניקלעך רבקה רוט—
אמאייס און יעקב אמאייס

משפחת ראובן שמולביץ. יושבים: אסתר הינדה ברגר, חמותו של שמולביץ, ראובן שמולביץ ואשתו רבקה. עומדות: בנותיהם: מלכה, פרל, חנה, רחל ובריינדל

רוט בנימין ואשתו פיגה לבית אונגר

מרדכי מנדל שפלר, אשתו פרל, הינה רכיל ובעלה
מיכל לייב אונגר

יושבים: שמעון שפלר ואשתו שיינדל. עומדים: בניהם, משה, צבי, שושנה (גינזבורג), דוד,
שרה (קלרנט), יהושע

פרל לאה שפלר, אשת משה

משפחת בתיה (באשע) שפלר. שורה ראשונה: לאה בת יהושע ואחותה, בתיה שפלר, בטי בת יהושע. שורה שניה: יהושע שפלר בן בתיה ואשתו איטה, זישא ליף חתנה של בתיה ואשתו חוה, בניהם: שמעון ויצחק

קבוצות - גרופען

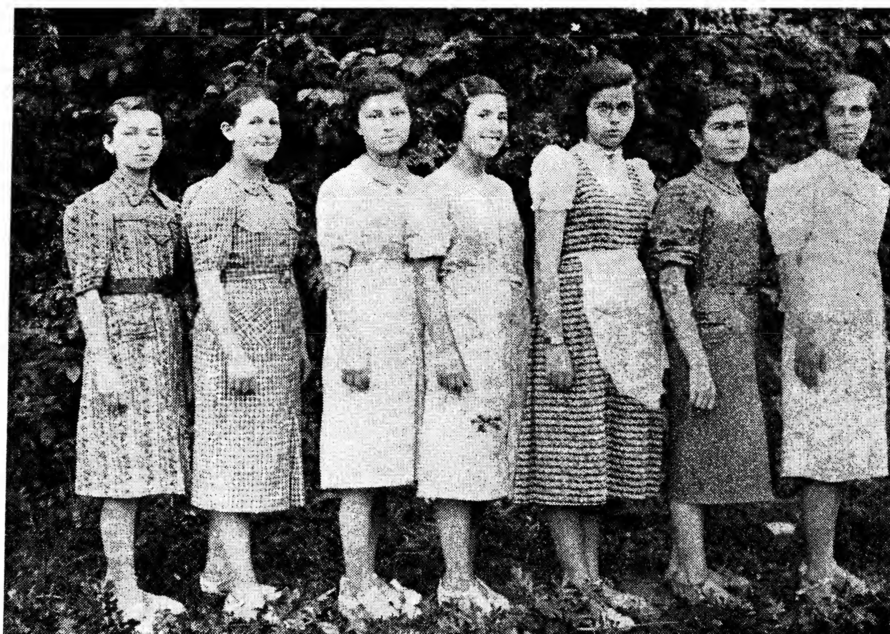
איטה ברב (טושה), סבא שלה אלתר נחמיה, אשתו לאה (לאנצ׳י לבית דיאמנט), רייזל דיאמנט אשת משה דיאמנט

גולדה קה—פייס, הינה ברב—נחמיה, הינדה דיאמנט—ווינפלד, אשת העשל דיאמנט, חיה דיאמנט—הולנדר, אשת אביגדור דיאמנט, איטה דיאמנט—פדרבוש, איטה (טושה) ברב

יושבות: רחמה מינץ, רייזל וואורצל, וויטה לוס. עומדות: גלנדר, לאה לוס, ליבה גרינבלט, שרה־אלטה מנדל, שרה רבהאן

קבוצת בנות, נכדותיו של ברוך דילר

שורה ראשונה: לאה רייכר, טנצר (בתו של יעקב), אלמונית, הינה הניג, חוה גרובר. שורה שניה: דינה מילר, קרכר לאה, הינה ברנשטין

הינה ברנשטין, לאה קרכר, חוה גרובר, דינה מילר, לאה רייכר

יושבים: מנדל זילבר, אריה דיאמנט, פייבל שאכר, עומדים: בנימין (בעניה) דמביצר, ישראל רוס, מרדכי שיף

שורה ראשונה: יושבות: רבקה קרויט, שושנה שפלר, איטה דיאמנט. שורה שניה: חיה שפרינגר מלכה מינץ, פרידמן, רובנפלד. עומדות: איטה הגל, מינדל רייכר, פייגה קויפמן

שורה ראשונה: שיינדל דמביצר, אסתר גרובר, מישקיט מנדל. שורה שניה: פייגה גרובר, שרה קלוץ, אטל ליברמן. שורה שלישית: לאה מוסלר

יושבות: לאה מוסלר, שיינדל דמביצר. עומדות: אדלה קנלר, צפורה גרובר, אטל ליברמן, מישקיט מנדל

טֹובה ווייננברג, צפורה גרובר, שיינדל דמביצר, אסתר גרובר

יושבות: רבקה קרויט, שושנה שפלר, צוקר,
עומדות: איטה מורר, מינדל רייכר, רובנפלד, שפרינצה שוורץ, פיגה קויפמן, גיטל רוטשטין

עומדים: אייזיק רוס, אברהם מוסלר, יוסף שיף. יושב: ישראל שיף

עומדים: יוסף שיף, אברהם מוסלר. יושבים: חיים דים. שמואל קויפמן

יושבות: רחל דיאמנט, חנה שמולביץ, מרים פייט, אלמונית ?, מרים צנגר, עומדים: אלעזר גולדברג, ישראל דיאמנט, נפתלי דיאמנט, שלמה זלושיץ

לזכרם של אחינו יהודי סטריזוב

המצבה

יהודי סטריזוב וסביבתה שנהרגו אי שם בגיטו ריישא וסביבתו, במחנה השמדה בלזץ ובמחנות ומקומות לא ידועים, לא הובאו לקבר ישראל ובודאי שאין מצבות לזכרם.

גם ליהודי העיר שהלכו לעולמם בדרך כל הארץ במשך כל הדורות עד לתקופת השואה והובאו לקבורה בבתי העלמין של הקהילה אין כבר מצבות על קברותיהם.

המצבה היחידה שהוקמה, היא מצבת הזכרון שנקבעה על ידי ארגון יוצאי סטריזוב בישראל בקיר מרתף השואה שעל הר ציון בירושלים עיר הקודש.

ספר התורה

בבעלות ארגון יוצאי סטריזוב בישראל ישנו ספר תורה שנמצא בבית מדרשו של רב העיר חולון ר׳ ברוך רבינוביץ, נכדו של הרב ר׳ משה לייב שפירא זצ״ל מססוב ולו כתר וציץ כסף, עליהם חרוטים שמות קדושים מבני העיר ועל מעיל הספר הקדשה לזכרם של קדושי עירנו.

המצבה על הר ציון, המצבות שנעקרו מריצוף השוק בעירנו ופזורים שם על שדה בית העלמין האחרון של הקהילה, ספר התורה וספר הזכרון הזה הם מצבתם של כל אנשי סטריזוב והסביבה במשך כל הדורות.

יהא זכרם ברוך.

צום אנדיינקען פון אונזערע ברידער, יידן פון סטריזוב

די מצבה

די יידן פון סטריזוב און איר אומגעגנט וועלכע זיינען געהרגעט געווארן אין און ארום דער ריישער געטא, אין דעם פארניכטונגסלאגער בעלזעץ, און אין נאך לאגערן און אנדערע ניט באקאנטע ערטער, זיינען ניט געקומען צו קבר ישראל, און האבן אודאי קיין מצבות אויף זייערע קברים.

קיין מצבות האבן היינט שוין ניט אויך די סטריזובער יידן, וועלכע זיינען געשטארבן אין אלע דורות ביז צו דער צייט פון אונטערגאנג און געקומען צו קבר ישראל, אין די בתי קברות אין שטעטל.

די איינציגע מצבה איז די, וועלכע דער ארגון יוצאי סטריזוב אין ישראל האט אויפגעשטעלט אין מרתף השואה אויף דעם בארג ציון אין דער הייליקער שטאט ירושלים.

דער ספר תורה

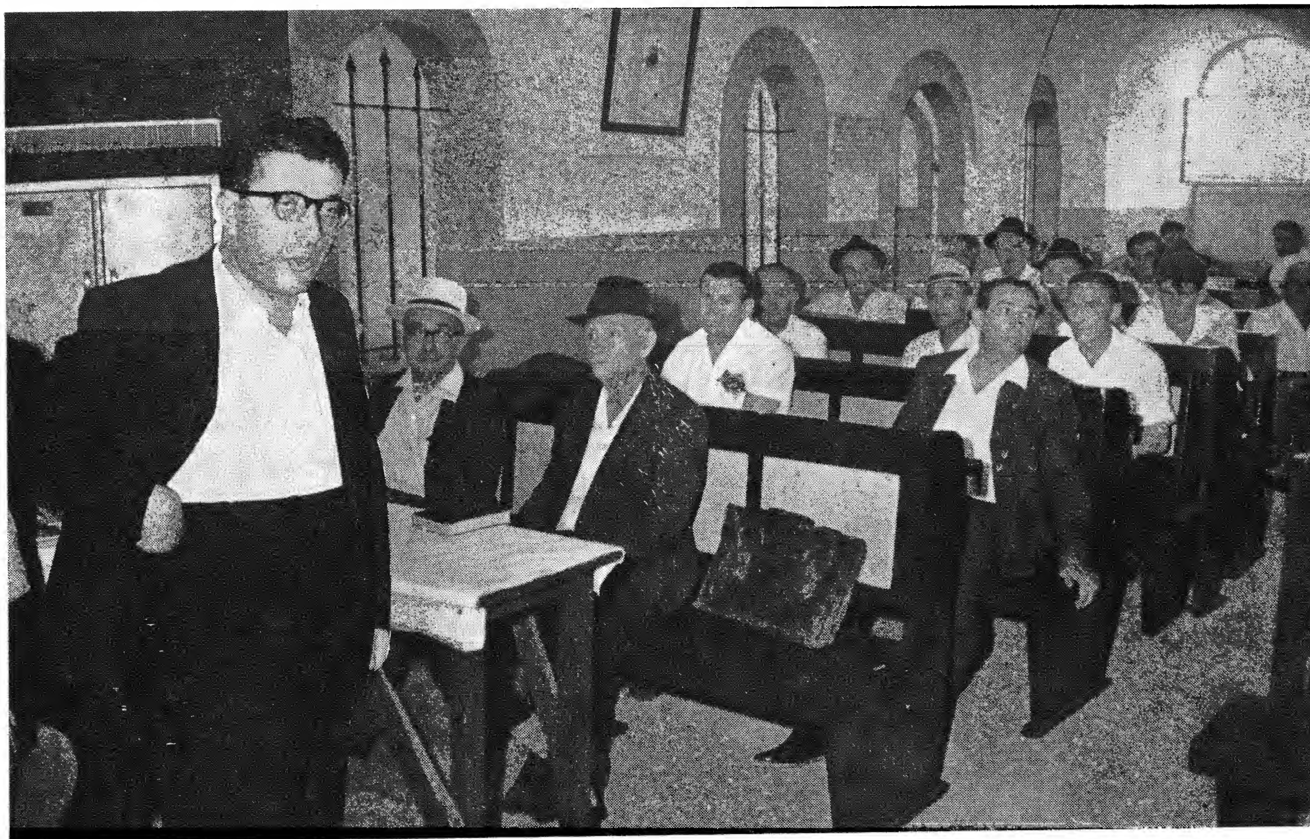
דער ארגון יוצאי סטריזוב אין ישראל פארמאגט א ספר־תורה וועלכע געפינט זיך אין בית המדרש פון רב אין חולון, הרב ר׳ ברוך רבינוביץ, א איניקל פון סאסאווער רב ר׳ משה שאפירא זצ״ל פון סטריזוב. ביי דעם ספר תורה איז דא א קרוין און א טאוול (ציץ) פון זילבער, אויף וועלכע ס׳זיינען אויסגעקריצט נעמען פון סטריזובער קדושים. און אויף דעם מענטאלע פון ספר איז א הקדשה צום אנדיינקען פון אונזערע קדושים.

די מצבה אויפן הר ציון, די מצבות וועלכע מ׳האט ארויס געגומען פון סטריזובער מארק און ליגן צושפרייט אויף דעם לעצטן קהלשן בית עולם, דער ספר התורה און דער ספר הזכרון זיינען די מצבה פון אלע סטריזובער יידן אין אלע דורות.

זאל געבענשט זיין זייער אנדיינקען.

כ ת
יוצא
סטריזוב
בישראל
לזכר
קדושי עירם
לזכר עולם
עדה המצבה הזאת
לקדושי קהלת
סטריזוב
ליציה ע"י נהר ויסלוק) והסביבה הי"ד
שנספו ונרצחו על קדוש השם
מי השואה בשנות התרצ"ט-תש"ה
רם הקדוש ישמר בלב שרידי
קהילה ובלב כל עם ישראל לנצח
ת'נ'צ'ב'ה'
ם הזכרון כ"ה תמוז) ארגון יוצאי
סטריזוב והסביבה בישראל ובתפוצות

האזכרה לזכר קדושי סטריזוב שנערכה ביום כ״ה תמוז תשכ״ו 13.7.1966 על הר ציון בירושלים
די אזכרה צום אנדענקען פון די קדושי סטריזוב וועלכע איז פארגעקומען כ״ה תמוז תשכ״ו — 13.7.1966 אויף דעם הר ציון אין ירושלים *

שלמה יהלומי אומר דברי הספד בבית הכנסת שעל הר ציון
שלמה יהלומי (דיאמאנט) האלט דעם הספד אין שול אויף דעם הר ציון

* ראה עמוד 441.

שלמה יהלומי אומר את תפילות האזכרה על יד מצבת קדושי סטריזוב
שלמה יהלומי זאגט די תפילות אזכרה ביי דער מצבה פון די סטריזובער קדושים

יצחק ברגלס מדליק נרות זכרון בשעת אמירת תפילות האזכרה
יצחק בערגלאס צינדעט אן די ליכט בשעת דער אזכרה

בשעת האזכרה

על יד המצבה בגמר האזכרה
ביי דער מצבה נאך דער אזכרה

יצחק ברגלס

שארית הפליטה

יוצאי סטריזוב ברחבי תבל

מאמרי זה יהיה שטחי למדי ויתכן שיהיו בו אי דיוקים כי אין לנו נתונים וידיעות ברורות על יוצאי עירנו הפזורים בכל העולם וגם בארצות שישנם בהם ריכוזים יותר גדולים של אחינו, לא מצאנו את האנשים שיכתבו על בני סטריזוב הנמצאים שם, אבל העובדה הזאת לא משחררת אותנו מכתיבת המאמר לסיום הספר אחרי תאור העיירה, חיי יהודיה ותקופת השואה שבה הוכחדה קהילתנו והמעטים שנשארו נתפזרו בכל הארצות.

מעטים מאוד נשארו מהיהודים שגרו בסטריזוב עד פרוץ מלחמת העולם השניה. רובם ככלם נשארו בעיר בהשתלט עליה הגרמנים ומאלה חיו כמעט בדרך נס כמה צעירים שנשלחו למחנות עבודה בגרמניה ושתי צעירות שעבדו בגרמניה ותעודות אריות בידיהן. מהמעטים מבני עירנו שנמלטו מזרחה לשטח שנכבש אחרי זה על ידי הרוסים ולא זכו להשלח לארצות גזרה נשארו בחיים שלשה אנשים. אחד בתעודות אריות אחרי שמשפחתו נלקחה ממנו שלא בנוכחותו והושמדה אי שם, השני חזר לסטריזוב אחרי שהגרמנים כבשו את לבוב ונשאר בחיים במחנה גרמני והשלישי הצליח לצאת לצבא הסוביטי, עבר ממנו לבית סוהר ולמחנות עבודת כפיה והגיע לבסוף לישראל. מאלה שחזרו בדרך אי־לגלית לסטריזוב בתקופת השלום הגרמני—רוסי לא נשאר בחיים אף אחד. רוב פליטי סטריזוב בברית־המועצות נשלח למקומות מרוחקים ולמחנות עבודת כפיה, חלק מהם לא החזיק מעמד בתנאי החיים הקשים אבל רובם נשארו בחיים וביניהם רק משפחה אחת שלמה — איש ואשתו ושתי בנותיהם — שהיא גם המשפחה היחידה של סטריזוב ספטמבר 1939 החיה אתנו.

יוצאי עירנו חיים בארצות תבל הודות להגירה שנמשכה כחמישים שנה ממחצית השניה של המאה הקודמת עד התחלת המלחמה בשנת 1939. ראשוני המהגרים — על פי רוב לארצות הברית של אמריקה ולגרמניה — היו בעיקר צעירים בודדים ממשפחות עניות ובני המעמד הבינוני שלא מצאו להם מקום בבית הוריהם או בעלי יזמה שקסם להם העולם הגדול. בעלי משפחה הגרו אחרי שנכשלו במאמציהם לפרנס את ביתם אם לתקופה יותר ארוכה, לאמריקה ואם לקצרה, לגרמניה או שהיו יוצאים לארץ זאת חוזרים לכמה זמן, יוצאים שוב וממשיכים בדרך זאת במשך שנים. כל אלה היו משאירים את משפחותיהם בעיר ועוזרים להם ממרחקים או חוסכים כסף וחוזרים הביתה לביסוס פרנסתם.

משפחות שלמות ובנות בודדות הגרו רק לעתים רחוקות ובכלל לא היתה ההגירה עד למלחמת העולם הראשונה ענין מקובל. משפחות ותיקות, אמידות ומכובדות התבישו בה ואפילו לכסף הבא ממקור זה — למרות חוסר הריח שבו — לא היה אותו הערך המוסרי כמו לזה שהרויחו במקום בזעת אפם. גם נדוניה של צעירה שמקורה מכספו של מהגר לא היתה מכובדת באותה מידה כנדוניה שניתנה על ידי הורים שחסכו אותה במשך שנים של עבודה קשה וחיי צנע.

במצב הזה חל שנוי בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה עת התחילו להגר — בעיקר לגרמניה — צעירים בני תורה ומשכילים וגם משפחות שהתלבטו בקשיי פרנסה, ועוד יותר בימי המלחמה כאשר משפחות מכובדות בעיר שנמלטו מערבה בהתקרב הרוסים לא חזרו יותר לסטריזוב. אז נשאר לגור בוינה ר׳ לייב אייזנברג בן תורה והצליח שם בעסקיו ויוסף וולף חתנו של מנחם גוזיק שהתעשר מאוד במקומו החדש. לגרמניה הגרו עם משפחותיהם ממקום מפלטם ר׳ משה יצחק שימל החסיד (היה אחרי זה אחד העשירים המופלגים בפרנקפורט), ר׳ הירש ספר המשכיל בעל בית דפוס היחידי בעיר — אחרי צאתו לא היה יותר בית דפוס בעיירה — ר׳ חיים לאופר הלמדן והמשכיל בעל תפילה ידוע שם בעיר ואחרים.

אז חל מפנה, ההגירה גדלה — בפרט אחרי מלחמת העולם הראשונה — והיתה לתופעה טבעית בחיי העיר שלא התביישו בה.

חוץ מארצות ההגירה הקבועות — ארצות הברית וגרמניה — שמה הגרו רבים, יצאו מעטים גם לארצות אחרות, לבלגיה, צרפת, שויצריה, אנגליה, אמריקה הדרומית ועוד וכן לשלזיה העלית שנמצאה בתחום פולניה ואז גם התחילה העליה לארץ ישראל בכל הדרכים האפשריות. העליה וההגירה נמשכו בכל תקופת הבינים שבין סוף מלחמת העולם הראשונה עד התחלת השניה.

ישראל

כעת נמצאים בארץ כמאה וארבעים יוצאי סטריזוב, מהם משפחות ששני ההורים הם יוצאי עירנו והרוב בודדים ובודדות שהתחתנו והקימו משפחות מחוץ לעירנו.

מקרים של עלית זקנים וחסידים כדי לחיות בסוף ימיהם בארץ הקדושה לא היו בסטריזוב. היהודים המעטים בני הדור הישן, ר׳ לוי יצחק שיף שעלה עם משפחתו, ר׳ שמעון לייטנר שעלה לבדו קנה מגרשים וירד בחזרה לסטריזוב ואפילו ר׳ שלום שוורצמן שעלה עם משפחתו — אשתו שרה לבית שיף בת הרב מניבילץ ונכדו מאיר מרדכי — והתישבו במאה שערים אשר בירושלים, עלו בהשפעת רוח העליה הציונית שפעמה בכל מזרח אירופה ובפרט בפולניה, מבלי לתת לעצמם דין וחשבון נפשי על זה. הציונים וגם החלוצים חברי ארגוני הנוער הציוניים שעלו ארצה במספר לא קטן היו ברובם בודדים שהתישבו בערים ולא התארגנו לקבוצות וגם לא נכנסו לקיבוצים. מספר יוצאי עירנו גדל אחרי

עלות היטלר לשלטון כשהגיע ארצה מספר משפחות של מהגרי סטריזוב מגרמניה ומעטים גם מארצות אחרות. לבסוף עלו ארצה רבים מפליטי השואה ובפרט החוזרים מרוסיה וגם משפחות שנצלו בארצות המערב והצליחו לעלות אחרי נדודים שונים. באחרונה הגיעו כמה משפחות שהתישבו אחרי המלחמה בחוץ לארץ.

ר׳ לוי יצחק שיף שהציל בעליתו את משפחתו והיה עסקן עירוני עוד בסטריזוב, ניסה בעצם ימי המלחמה, כשגדל מספר יוצאי עירנו בעקבות עלית פליטי גרמניה לארגן את יוצאי סטריזוב כדוגמת ארגוני ערים אחרות הקיימים בישראל אבל אז לא מצא אוזן קשבת אצל יוצאי עירנו והיו גם מתנגדים בטענה מוזרה שהם יוצאי גרמניה ולא סטריזוב שעזבוה כבר מזמן. אחרי המלחמה כשתחילו להגיע הפליטים הראשונים בעיקר מרוסיה חזר על נסיונו והפעם בהצלחה. הארגון שיסד בשם „ארגון עולי סטריזוב בישראל" היה דבר בעתו כי העולים החדשים שהגיעו אחד אחד במשך זמן מצאו כתובת אליה יכלו לפנות בהגיעם ארצה ובה עזרה והדרכה ואחרי יסוד קופת גמ״ח של הארגון גם עזרה חמרית רבה. גם ביתו של ר׳ לוי יצחק בעזרת אשתו רבקה היה פתוח לקבלת אורחים מבני סטריזוב הזקוקים לזה והוא נצל את חוג מכיריו הרבים לעזרת העולים מבני עירנו גם בדברים חיוניים אז בארץ כמו השגת דירה ועבודה. מטבעו היה לוי יצחק אוהב להתרועע עם אנשים וארגן סביבו ועד בעיקר של בני סטריזוב יוצאי גרמניה, שלמרות התרחקותם מעיר מולדתם היו קרובים לה ברוחם והוא הצליח להשפיע עליהם ולקרבם לארגון.

הועד הראשון של הארגון בראשותו של ר׳ לוי יצחק שיף כיהן כעשר שנים משנת תש״י עד תש״ט. יד ימינו של היושב ראש היה המזכיר ר׳ אלעזר נירנבנרג והחברים בועד שהתחלפו מדי פעם במשך הזמן היו: אשר שלמה, אלוני פנחס, בירנבך מיכאל, ברגלס יצחק, האחים יוסף ואליעזר גרובר, הזנקופף מנחם, יהלומי—דיאמנט שלמה, כלב חייב, לנגזם שמחה, לנגרמן חנה, פישלר סרל, פפר ישראל, קנר יצחק, שטרנברג צבי ואחרים.

פעולתו העיקרית של הועד היה יסוד הארגון הקיים עד היום והפעילות התבטאה בארגון אזכרות בכל יום השנה לזכר קדושי עירנו, תמיכות לחברים נצרכים וקופת גמ״ח שנתנה הלואות במשך כמה שנים לעולים חדשים שהגיעו אחרי המלחמה.

לוי יצחק נהל עוד את הארגון כמה זמן אחרי שפרשו מהועד אחד אחד רוב החברים ואפילו אחרי פטירתו של המזכיר אלעזר נירנברג. הפעילות היחידה היו אז האזכרות השנתיות שלא הופסקו ועזרו לו בזה החברים אלוני פנחס וגרובר אליעזר.

בשנת תשי״ח כשלא היה כבר ביכלתו של ר׳ לוי יצחק שיף להמשיך בהנהלת הארגון נבחר באספת האזכרה ביום כ״ה תמוז ועד זמני ובאסיפה הכללית שהתקיימה ביום ג׳ טבת תשי״ט נבחר ועד בהרכב החברים: אלוני פנחס, ברגלס יצחק, גרובר אליעזר, האוזנר שבתאי, טישלר גולדה, יהלומי־דיאמנט שלמה, כלב חיים, לנגזם שמחה ופישלר סרל. בישיבה שהתקיימה ביום י״א טבת נבחרתי אני כיושב ראש וגזבר הועד, האוזנר שבתאי לסגן יושב ראש, אלוני פנחס למזכיר ויהלומי שלמה למטפל בעניני ההנצחה ובאספה הכללית הבאה נבחרו לועד נוסף לקודמים: לוס לאה ושיף יוסף.

הועד הזה מכהן עד היום ועוסק בפעילות רגילה של ארגון עירוני. סידרנו את הענין הכספי ורישום מדויק של יוצאי סטריזוב בישראל. לא ארגנו מחדש את קופת גמ״ח שנתבטלה מאליה אבל בעת צורך תמכנו בנצרכים יוצאי סטריזוב. השתדלנו בהצלחה למנוע את הריסת בית הכנסת בסטריזוב כפי שתכננה העיריה שם ובהשתדלותנו הוצאו המצבות של בית הקברות היהודי מריצוף שוק העיר. נעזרנו בהשתדלותנו ע״י מוסדות ממשלתיים פולניים כי היה זה בתקופת הידידות הפולנית־ישראלית, ידידות של אחים לצרה לשעבר בימי הנאצים אע״פ שיחס הצרות היה 95 נגד 5 אחוזים לרעתנו. אז התחשבו בדעתנו והועילו פניותי לאנטוני בידו ציר פולניה בישראל ואישי ציבור פולניים והשתדלותי דרך צירותנו בוורשא (כתבתי על זה במאמרי „אחרי השואה"). עיקר פעילות הועד הוקדשה להנצחת קדושינו וקהילתנו בכלל שלא תשקע בתהום הנשיה כעבור דור.

שלמה יהלומי האחראי על ההנצחה סידר בעזרת טוביה ווידן אחיו של קלמן ווידן איש סטריזוב, מצבה לזכר קדושינו וקהילתנו במרתף השואה על הר ציון בירושלים ושם גם נחרט יום השנה לזכר הקדושים שנקבע ליום כ״ה תמוז. את האזכרות השנתיות עורכים אנו בדיקנות מדי שנה וכמה פעמים על יד המצבה על הר ציון. למרות מספרנו הקטן יכולים אנו לערך את האזכרות הנותנות בטוי לצערנו ולקשרנו הנפשי עם קדושינו, בכחות עצמנו. התבלטו בזה: ר׳ חיים כלב ז״ל עד יומו האחרון ובעיקר חבר הועד ר׳ שלמה יהלומי—דיאמנט המוכשר למלא את כל התפקידים הקשורים בזה.

הפעולה העקרית במפעל הנצחה היא הוצאת ספרנו זה לזכר קהילת סטריזוב והסביבה. הקשיים היו רבים. מוכרחים היינו להתגבר ראשית כל על האדישות ואי האמון בכחות עצמם גם של חברינו המוכשרים להשתתף בכתיבת הספר לאסוף את החומר שאפשר היה להשיג ובעיקר את הכסף הרב (בערך) הנחוץ כדי להוציא ספר גדול ורב תוכן בשביל ציבור קטן (בסטריזוב גרו בס״ה כשלש מאות משפחות יהודים). העזרה של בני סטריזוב בחו״ל היתה לא גדולה ורק כספית מועטה כי אין בשום ארץ חוץ מישראל — אפילו לא בארצות הברית של אמריקה — אירגון יוצאי סטריזוב ראוי לשמו. בעת ובעונה אחת עם ההכנות נמשכה עבודת הנמלים של הכתיבה, ההגהה ואחרי תקופה של נסיונות

וישיבות המערכת — שמות חברי המערכת כתובים בראשית הספר — רוכזה העבודה בידי שני אנשים — כותב השורות ושלמה יהלומי—דיאמנט ואלה הביאו את ענין הוצאת ספר הזכרון לידי סיום מוצלח.

ציבור יוצאי סטריזוב בישראל הוא המגובש והמאורגן בין יוצאי העיר הזאת בכל הארצות ומאידך גיסא הנם יוצאי עירנו כולל הדור השני מעורים ואפילו מצטיינים בחיי ארצנו. שלמה יהלומי—דיאמנט חיבר שני ספרים תורניים „פניני־אבות" ו„פניני תורה" שיצאו לאור בשתי מהדורות ומקובלים בחוגים דתיים וקרובים להם ומורים בבתי ספר דתיים מצטטים אותם בהרצאותיהם על היהדות. כמו כן כותב הוא בעתונים וכתבי עת שונים, פעיל בתנועת מפד"ל ומוסדות צדקה, נואם ומרצה. משה מוסלר שהיה מורה עברי בבלגיה, תרגם בארץ ספרים משפות צרפתית ופלמית לעברית. הרב ר' ברוך רבינוביץ אינו מסתגר בד' אמות של רבנות חולון ופעיל בחיים הרוחניים של ארצנו, מרצה ונואם. הסופרת רבקה גורפיין לבית שטינמץ והעתונאי זאב שיף בנו של מרדכי בן ר' לוי יצחק הידועים בעלי פרסים, בני סטריזוב הם. בני עירנו נמצאים בקיבוצים ובמושבים, עובדים כפועלים ופקידים, במסחר ומלאכה, בתור אקדמאיים ובהוראה החל מבתי ספר עממיים ותיכוניים עד לחינוך הגבוה. כמו כן אפשר למצוא את יוצאי סטריזוב בסגל קציני המשטרה והצבא וכו'.

מחובתי גם להזכיר את יוצאי עירנו ז"ל שנפטרו והובאו למנוחת עולמים בארצנו הקדושה: **בירנבך מיכאל, דיאמנט שלמה בן צבי הירש, הזנקופף מנחם מנדל ואשתו שרה לבית בירנבך, הזנקופף יעקב אחיו של מנחם, טנצר שלמה זלמן ובתו טישלר גולדה, כלב חיים ואשתו שושנה-רייזל, לב אטל לבית קנר, לנדסמן מיכאל (איש לוטצ'ה), מנדל ראובן זליג, נירנברג אלעזר ואחיו ברוך, פיינגולד שמחה, אשתו טובה ובנם יעקב, פפר צבי הרש, אשתו חנה ובנם ישראל עם אשתו, קלפר אליעזר יעקב, קנר אברהם יצחק ואחותו בילדר טובה לבית קנר, רבינוביץ חיה פרימה רבקה אשת נעוריו של הרב ברוך י. רבינוביץ יל"א, שוורצמן שלום ואשתו שרה לבית שיף, שימל פסל ובניה אברהם ומרדכי, שיף לוי יצחק ואשתו רבקה לבית הורוביץ, שליסלברג משה, הקר—דיאמנט איטה** נכדה של שלמה דיאמנט מזיזנוב שנפטרה באמריקה ולפי צוואתה הובאה לקבורה בירושלים **ומנחם מנדל פלבר.**

יהא זכרם ברוך.

ארצות הברית של אמריקה

כפי שהערתי בראשית המאמר היה רצוי כי על אחינו בארצות הברית יכתוב איש סטריזוב הגר שם והמכיר את חייהם של יוצאי עירנו שהיו מאורגנים במשך זמן רב אבל באין איש כזה מוכרח אני לכתוב גם עליהם ואפילו אם דברי לא יהיו מדוייקים.

לארצות הברית הגרו במשך שנים החל מסוף המאה הקודמת בעיקר רווקים, מעט צעירות ועוד פחות משפחות. אחרי מלחמת העולם הראשונה גדלה ההגירה בכלל וביניהם אחוז הצעירות והמשפחות. המהגרים הראשונים הסתגלו מהר לאורח החיים האמריקאי אבל לא נתקו את הקשר עם עיר מוצאם ובפרט עם קרוביהם שנשארו בסטריזוב. במשך הזמן יסדו ארגון יוצאי סטריזוב שבראשו עמדו — כנראה — אנשים אמידים שהצליחו לעלות בדרגה החמרית והחברתית אבל הרוח החיה בארגון היה המזכיר. המזכיר הראשון הידוע לנו ובפרט בפעולתו הנמרצת למען בני עירנו היה שמואל בן אליהו מוסלר. הוא הושיט — בשם הארגון — סיוע רב ליחידים ומוסדות צדקה בעיר מולדתנו בתקופה שבין שתי המלחמות וגדולה מאוד היתה עזרתו לאודים שנצלו בימי השואה באירופה ולאלה שחזרו לשם מרוסיה. בארכיון הקטן שנשאר בעזבונו נמצאים הרבה מכתבים ובקשות עזרה מבני סטריזוב, מכתבי תודה בעד העזרה שהושיט, אישורים על משלוח חבילות וכדומה. כן שמעתי שעזר למהגרים חדשים בני סטריזוב שהגיעו לאמריקה אחרי השואה ולבני פריסטיק עיר מולדת אשתו. אחרי מותו קבל את תפקידו צבי אונגר שהיה עד אז סגן יושב ראש של האירגון והוא היה יושב ראש ומזכיר כאחד. כעין בא כח סטריזוב באמריקה בזמן שהקהילה בסטריזוב כבר לא היתה קיימת. האירגון באמריקה עזר גם במידה לא רבה לאירגוננו בארץ בתקופה של הנהגת לוי יצחק שיף.

עוד שמואל מוסלר הגה את הרעיון להוציא ספר זכרון לקהילת סטריזוב, אסף קצת כסף למטרה זאת והמשיך ברצונו צבי אונגר אבל גישתם לענין זה מבחינה כספית וארגונית לא היתה מעשית ובאמריקה גם לא נמצאו האנשים

המסוגלים להוציא את הרעיון הזה לפועל. לבסוף הגיע הכסף שנאסף להוצאת הספר לקופתנו.

אחרי מות צבי אונגר התרופף הארגון עוד יותר למרות זה שפעל עוד יעקב דיללר שהיה גם לפני זה חבר הנהלת הארגון ולארצות הברית הגיעו אחרי המלחמה כמה מפליטי השואה ובתוכם הישל דיאמנט ראש הקהילה האחרון בסטריזוב. בן ציון קלב שעשה גדולות להצלת יהודים ובפרט ילדים מצפרני הנאצים (כותב על זה למעלה שלמה יהלומי), הרב ר' חיים שלמה הורוביץ ז"ל נכדו של הרב ר' משה לייב שפירא מסטריזוב שהדגיש את מוצאו מסטריזוב (הוא נפטר לפני זמן לא רב) ואחרים. האנשים שאנחנו פנינו אליהם ברצוננו לארגן עזרה חמרית להוצאת ספר הזכרון וגם להפיץ אותו בין כל יוצאי סטריזוב בארצות הברית היו: יעקב דיללר ז"ל (הוא נפטר בזמן האחרון) הישל דיאמנט ושלמה נירנברג ושני האחרונים הנם כעת גם הכתובת היחידה של יוצאי סטריזוב בארצות הברית. הם השתדלו לעזור לנו בעבודתנו אבל לא היה באפשרותם לארגן את יוצאי סטריזוב כדוגמת אירגונים עירוניים אחרים באמריקה למרות זה שאנשים מבני עירנו היו מקבלים בברכה קיום אירגון כזה ובהעדרו נספחו לאירגונים עירוניים קרובים להם של אחד ההורים שהגיעו לסטריזוב מעיר אחרת. הסיבות הן פרטיות ותנאי אמריקה שאינם דומים לתנאי ארצנו. הדור הראשון של מהגרי סטריזוב הוא כבר קטן, אורח החיים האמריקאי, המרחקים הגדולים בין עיר לעיר וגם בתוך ניו־יורק רבתי עד שאפילו קרובי משפחה נפגשים לעתים רחוקות, כל זה גורם כי הציבור הזה אינו יכול להתארגן יותר כלפנים. להרבה בני עירנו מצאנו את הדרך ישר מכאן כדי להפיץ את ספרנו בין מספר גדול ככל האפשר של יוצאי סטריזוב.

על מצבם של בני סטריזוב בארצות הברית בעבר ובהווה אינני יודע הרבה. לא ידוע לי מה מצבם החמרי ומי מהם הצטיין ומצטיין בארץ הענקית הזאת. אני כותב פה על מעשיהם של שני בני עירנו הידועים לי — אחד בגלל זה שהוא דודני —.

הראשון הוא צבי בן מנחם מנדל ביים ז"ל איש פריסטיק בעלה של שרה בת ר' דוד דמביצר מסטריזוב. היה עשיר ונדבן שפיזר ביד רחבה לצרכי צדקה, אבל מעשהו החשוב היה מעשה ההצלה בקנה מידה גדול שעשה. כשהגיעו הנאצים לשלטון בגרמניה הוציא משם עשרות משפחות של מהגרים בני עירו, בסדרו להם אשרות כניסה לארצות הברית. עשה בביתו בית מעבר זמני ודאג לעבודה בשבילם כדי לאפשר את קליטתם בארץ החדשה.

השני הוא דודני יצחק (אירווינג) לב ששמו של סבי ר' יצחק ברגלס נקרא עליו. הוא הצליח מאוד בעסקיו אבל לא שכח את גרסא דינקותא, את הציונות של ימי נעוריו ועוסק במרץ בהפצת אגרות מלוה הפיתוח, מביא ארצה סכומים גדולים ונפגש כאן עם גדולי המדינה.

ספר הזכרון יביא אולי להתגברות מעט של הפטריוטיות הסטריזובית ואפילו בין חלק בני הדור השני המעונינים להכיר את צור מחצבתם של הוריהם וזה יהיה שכרנו.

קנדה

בקנדה גרים אחדים מבני סטריזוב. כמדומני היתה הרא־שונה שהגיעה לארץ הזאת שיינדל אמאייס עם בניה: יעקב ואליעזר ובנותיה: אסתר ורבקה. היא הגרה לשם בתקופה שבין מלחמת העולם הראשונה לשניה. כעת חיים בקנדה עם משפחותיהם: בני אמאייס הנ"ל ונצולי השואה שחיו ברוסיה והגיעו שמה אחרי המלחמה: הרב ישראל פרנקל התנו של ר' שלמה דיאמנט (שלמה זיזנובר), בנו שמואל נחום וקרובי משפחה שלהם, הינה וגוטה (גיטל) פרוסר נכדות של שלמה זיזנובר. חיים שם גם ישראל בן ר' משה פינצ'ובסקי, האחים אברהם וישראל קראוט בני ר' יהודה (אידל) ולפי השמועה אברהם רייכר. שיינדל אמאייס נפטרה בקנדה ובזמן האחרון ד"ר ליאון דויטש הרופא נכדו של ר' וולף דויטש וחיה שם אלמנתו עם משפחתה. יותר פרטים על אחינו בקנדה אין לי.

ארצות אמריקה הלטינית

על יוצאי סטריזוב בארצות אלה — חוץ מברזיל — יש לי ידיעות לא ברורות ורק לפי השמועה. אומרים כי בארגנטינה חיים: נכדתו של ר' פישל פלדר בת בתו הינה עם משפחתה ושפס חתנו של ר' יעקב גרינבלט שהיגר שמה לבדו בעוד אשתו וילדיהם נשארו ונספו בסטריזוב. באורוגווי חיים: רוזה גנס בת ר' מיכאל לייב לסט עם משפחתה וגיטתה שפרינצה גנס בת ר' מרדכי רוזנבאום עם משפחתה, צאצאיו של ר' חיים הירש פייט מבתו שרה, מאיר קורנרייך נכדו של ר' שלמה זיזנובר עם משפחתו ואולי עוד אחרים. בוונזואלה חיים: יעקב אדסט ואחותו בינה בני ר' אפרים שמואל אדסט. בארץ דרומאמריקאית נפטר מנחם מנדל קנר בן ר' ישראל שנמלט שמה מגרמניה של היטלר.

ברזיל

בארץ הזאת ישנה קבוצה של יוצאי סטריזוב. הראשון הגיע שמה יהושע בן ר' משה שפלר עם אשתו בתיה (באשה) בת ר' מרדכי מנדל שפלר והוא משך אחריו את קרוביו וקרובי קרוביו. אחריו הגר לברזיל אחיו אברהם עם אשתו רבקה (הוא נפטר שם) ואחריהם אברהם משה בן ר' פישל פלדר עם אשתו שרה אחותם של האחים שפלר הנ"ל ובעלות הנאצים לשלטון הגיעה שמה מגרמניה אחותו של משה פלדר צפורה מורר עם בעלה וילדיה. אחרי מלחמת העולם השניה הגרו לברזיל ניצולי השואה האחים יצחק לייב ושמואל רוזן ואחותם פרל שטרנגרובסקי עם בעלה דודניו של משה פלדר. אביו פישל פלדר לא שבע נחת מבנו זה כי לא שקד די על הגמרא ובהיותו נוהג בשיטת חינוך קפדנית „העניש" אותו כנהוג לפנים ולימדו מלאכה. בנו זה בהיותו בנכר שם כבוד לזכר אביו בהתנהגו כיאה לבן חסידים. הוא גר בעיירה נידחת אוורה מרחק כ־300 ק"מ מסאו פאולו ועשה את ביתו למרכז

יהודי הסביבה. קנה ספר תורה והקדיש חדר מיוחד לבית תפילה. הוא עם אשתו שרה קיימו את מצות הכנסת אורחים והיהודים הבודדים מסביבת העיירה היו יוצאים ונכנסים אצלם ובימים הנוראים היו מתפללים בביתם כחמשים איש. משה מת בגיל צעיר, אשתו, שרה עלתה עם בניה ארצה, התיישבו בכפר סולד והיא לא עזבה את המקום אף פעם אפילו לא בימים החמים של מלחמת ששת הימים.

לברזיל הגרו לפני המלחמה ר׳ לייביש בייטלר ור׳ קלמן יעקב שיף אבל לא הסתדרו שם. בייטלר חזר לסטריזוב וקלמן יעקב שיף התישב בצרפת. שניהם נספו בימי השואה.

אחרי המלחמה התישב בברזיל הרב ר׳ ברוך י. רבינוביץ הרבי ממונקץ נכדו של ר׳ משה לייב שפירא מסטריזוב שהגיע שמה דרך ארץ ישראל וכהן במשך זמן כרב בסאו־פאולו. בימי שהיתו שם נשכחה כבר ההתנגדות העזה של ר׳ יחיאל רוזן לרבי ר׳ שלמה׳לי בסטריזוב בימי המחלוקת הגדולה של סנדץ—ריזין ובני רוזן נכדי ר׳ יחיאל התידדו שם עם הרב כיוצאי אותה העיר. הרב ר׳ ברוך רבינוביץ חזר ארצה ובאותו זמן בערך עלה גם הצעיר בבני רוזן, שמואל. אחיו הגדול יצחק לייב חי עד היום בברזיל, הצליח שם בעסקיו ועוסק גם בצרכי צבור ובמיוחד בצרכים דתיים. הפעילות הזאת שהוא מקדיש לה הרבה ממרצו ומכספו נותנת סיפוק לנפשו הכמהה לעלות ארצה. בזמן האחרון נבנה חודות להשתדלותו ותרומתו הגדולה בית כנסת „מחזיקי הדת״ שהשתכן במשך עשרות שנים בדירה שכורה ובו קבע לוח לזכר קדושי קהילת סטריזוב עיר מולדתו. בזה נוספה עוד מצבה לזכר קדושי עירנו בברזיל הרחוקה.

יצחק בארענשטיין סופר העתון „דער נייער מאמענט״ כותב במאמרו על סיוריו בבתי כנסת בסאו פאולו „באם רעטירא (רובע בסאו פאולו) איז דאס מאל רייכער געווארן מיט אַ נייער שול; זי איז נישט קיין גרויסע, אבער זייער אַ שיינע און הייסט „מחזיקי הדת״. די בעלי תפילות זיינען געווען...; בעל תוקע איז געווען דער גרינדער פון דער שול יהודה לייב ראזען״. יהודה לייב הנו גם התורם הגדול לספר הזכרון שלנו.

בשנות השלשים נמלט מגרמניה דרך צרפת לברזיל שמעון בן וולף דויטש ושם הוא מת. כעת חי שם עוד יעקב בן צבי מילבאוער שבחוותו בוויסוקה הוכשרה לעליה קבוצה גדולה של חלוצי „מזרחי״ ולפי השמועה חי בברזיל גם יואל בן הירש לייב פס עם משפחתו.

ארצות אירופה

פולניה

בארץ הזאת בה נמצאה עיר מולדתנו, חיים כעת רק שלשה יהודים יוצאי סטריזוב למרות זה שכמעט כל ניצולי השואה חזרו לשם אחרי שחרורם ממחנות גרמניים או צאתם ממחבואם וכל נדחי רוסיה — חוץ מאחד שהגיע ארצה עם ילדי טהרן — עברו את פולניה בדרכם לעולם הרחב. בדרך כלל לא התעכבו בני עירנו בפולניה. רובם חסלו מה שהיה לחסל ויצאו בחפזון בדרך אי לגלית, אחדים גם נסו להתפרנס שם ויצאו באיחור קטן או חכו לדרך נוחה יותר מהבריחה למחנות הפליטים בגרמניה. בפעילות ציבורית ובקנה מידה גדול עסק רק יוסף וויינברג.

כפי שכתבתי במאמרי „השואה״ פעל הוא הרבה לטובת אחינו עוד במחנה השמדה הגדול אוישביץ לפי עדות אחיו לצרה אנשים מהימנים והתחיל בפעילות ציבורית עוד לפני גמר המלחמה, זמן קצר אחרי קפצו בהתחלת 1945 מרכבת שהוליכה את אסירי אוישביץ מערבה, כדי להשמיד אותם במחנות גרמניים שנמצאו במקומות שמה עוד לא הגיעו המשחררים.

בחודש פברואר נבחר יוסף וויינברג יושב ראש הועד היהודי בשלזיה העלית והסביבה וכעבור חודש מונה יושב־ראש ועדי שארית הפליטה בכל שלזיה הכבושה בידי הצבא הרוסי והפולני. תפקידו היה גם להגן על היהודים הגרמניים וחצי יהודים בני נשואי תערובת שסבלו כלם מהנאצים ועתה בצאתם ממחבואיהם נרדפו ע״י הרוסים שחשבו אותם לגרמנים. בתפקיד זה יסד בית זקנים ובתי ילדים ובחודש יולי 1945 שלח את הילדים מבתי הילדים בעזרת „הבריחה״ דרך רומניה לארץ ישראל.

בעד מעשה זה שהיה בניגוד לקו הרשמי פוטר יוסף וויינברג ממשרתו אבל בכל זאת לא הפסיק את פעילותו הציבורית. ביחד עם ד״ר כהנא הרב הראשי של הצבא הפולני יסדו את איחוד הקהילות הדתיות בפולניה ועד סוף שנת 1946 עד עזבו את פולניה שמש כיושב ראש האיחוד הזה.

במשך הזמן הזה נהל מבצע גילוי ופדיון ילדים יהודיים הנמצאים בידי גויים והחל מסוף 1945 היה שולח ילדים אלה לשוודיה ואנגליה.

במבצעי הצלת ילדים נעזר על ידי בן עירנו מנחם מנדל בן זלמן דיאמנט מוויסוקה. מנחם דיאמנט שהגיע מוקדם והתישב בקטוביץ מקום מגוריו ועבודתו של יוסף וויינברג היה בקי בדרכי השלטון הזמני — אז — ופעילותו הציבורית והגיש עזרה גם ליחידים שהגיעו מרוסיה בחוסר כל ונמצאו בלי קורת גג ופרנסה.

השלשה שנשארו בפולניה הם עורך הדין ד״ר חיים פרנקל והרופאים ד״ר הירש בן יעקב אייזנר וד״ר אברהם בן ישראל אדלר נינו של הדיין ר׳ אלתר עזרא זידמן.

ד״ר פרנקל שאשתו ובנותיו נלקחו להשמדה בשעה שהוא נמצא בעבודה, עזב אחרי המלחמה את פולניה והגיע עד קונסטנץ ברומניה כדי לעלות לארץ ישראל. שם עשה את ה„חשבון״ שגם הציונים לא השתחררו ממנו — בנעוריו בימי לימודיו באוניברסיטה היה ציוני פעיל —, כי הוא בן־אדם מבוגר, לא יודע את השפה העברית וכו׳. לבסוף חזר לפולניה ולשמו הבדוי מתקופת הנאצים. בהתחלה הצליח בתור עורך דין של החוזרים העוסקים בחיסול הונם וכעת חי — אם הוא עודנו בחיים — בודאי בפחד ובהשפלה ככל יהודי פולניה.

גרמניה

פעם היתה גרמניה לבני סטריזוב ארץ ההגירה השניה אחרי ארצות הברית. בהגיע היטלר לשלטון יצאו משם כמעט כלם. חלק גורש ע״י השלטונות לפולניה ורוכז במחנה זבונשין במחנה זה מתה אשתו של מנחם מנס בן משה שמואל פרידמן — מזבונשין יצאו רובם והתפזרו בפולניה וגם לעיר מולדתם סטריזוב הגיעו וכמה משפחות יצאו ישר מגרמניה לסטריזוב. כל אלה נספו בימי השואה. יתר בני עירנו עלו לארץ ישראל והגרו לארצות הברית, לאמריקה הדרומית, לצרפת, כמה ילדים לאנגליה וכו׳. משפחות אחדות נשארו בגרמניה והיה גם מקרה שהבעל נמלט לארץ ישראל והאשה עם הילדים נשארו במקומם. לא עלה על דעתם שיהרגו אנשים חפים מפשע ובודאי לא שיגעו לרעה באשה וילדים. שמותיהם רשומים ברשימת הקדושים. מאלה שנשארו בגרמניה נשארו בחיים יחזקאל בן נתנאל שליסלברג שעבר את המחנות: אושביץ, בוכנוולד, שינבק, אורנינבורג ואחרים ובנו שנשלח לפני המלחמה בתוך קבוצת ילדים לאנגליה. אשתו חנה לבית רובין ובתם פרידה (פריידל) נספו במחנות.

אחרי המלחמה הופיעו שוב יהודים בגרמניה וביניהם גם בני עירנו. היו אלה ניצולי המחנות, יוצאי המחבואים והחוזרים מרוסיה שדרכם לעולם החפשי הוליכה בעיקר דרך גרמניה, כידוע היו היהודים מרוכזים על פי רוב במחנות עקורים והיה לשארית הפליטה שם שלטון פנימי רחב, מקומי, מחוזי ומרכזי. ערה היתה גם פעילות המפלגות היהודיות. בני סטריזוב השתתפו במוסדות השלטון היהודי ובפעילות המפלגות התבלט במיוחד שלמה דיאמנט (יהלומי) בתוך חבר הועד הפועל של מפלגת „המזרחי" ו„הפועל המזרחי" שמושבו היה במינכן בירת איזור הכיבוש האמריקאי. הוא היה גם חבר המערכת וסופר קבוע של בטאון המפלגה הזאת „די יידישע שטימע". אבל בדומה לפולניה לא השתקעו העקורים בגרמניה.

כעת חיים בגרמניה — לפי ידיעותי — שתים ואולי שלש משפחות של בני סטריזוב. האחד הוא ד״ר אלחנן להרמן רב ראשי של קהילת ברלין המערבית ופרופסור לפילולוגיה רומנית — בהדגשת השפעת היהדות עליה — בווירצבורג. יליד סטריזוב זה נכדו של ר׳ משה קרנצלר שגדל בילדותו בבית סבו ולמד שם בחדר, הצליח לפתח את כשרונותיו אחרי צאתו עם הוריו המהגרים לגרמניה. אחרי גמרו את לימודיו הרבים בעיקר במדעי היהדות, היה מרצה באוניברסיטאות לוזן ו„בר אילן" (שנתיים), רב ראשי בנסיכות לוקסמבורג מכובד על השלטון והנסיכה (נתכבד בתואר אזרח כבוד בעד שרותו למדינה) והודות לספריו ומאמריו הרבים על היהודים והיהדות — שהוכתרו בפרסי ספרות — הגיע למעמדו הנוכחי. רעיתו הסופרת והפוליגלוטית מנהלת את מחלקת השפות בפרלמנט־אירופה שמושבו ב־לקסמבורג—שטרסבורג.

השני הוא יקותיאל זלמן (סלי) בן ר׳ שמואל פייט תלמיד חכם שהיה חתנו של ר׳ יחיאל רוזן. על השלישי אין לי ידיעה ברורה רק שמעתי כי בדורטמונד חי בודד כאנוס אברהם מנדל (מקס) לאופר בן ר׳ חיים לאופר הידוע מסטריזוב.

אנגליה

מעטים הם יוצאי סטריזוב באנגליה. חיים שם עם משפחותיהם משה יעקב בן מיכאל לייב לסט ואחיו אברהם, הדה בת לייב אייזנברג ויצאה שמה עוד לפני המלחמה בת־שבע ווייכסלבאום אחת מבנותיו של אלתר יעקב ווייכסלבאום, אומרים כי יואל בן יעקב גרינבלט שנמלט מגרמניה לארצות הברית היגר אחרי זה לאנגליה וחי אי שם עם משפחתו.

בלגיה

בארץ הזאת גרו עד המלחמה כמה משפחות יוצאי סטריזוב. משה מוסלר ששמש בבריסל במשרת מורה עברי בבית ספר „תחכמוני" משך אחריו שמה את אחיו יואל ואחיותיו שרה ולאה שהתחתנו שם וחיו עד ימי השואה. גם בעקבות תעשית היהלומים הגרו שם כמה משפחות. נוסף לבני מוסלר גרו שם עד המלחמה דוד גולדברג עם בניו ובנותיו, קרוב משפחה שלהם שלמה טירטלטאוב, יואל רוזן בן יוסף הירש עם משפחתו, יעקב יצחק וובר בן אחד הרבנים בברזיב (אחת האנומליות בגליציה מימי המחלוקת הגדולה בין סנדץ וריזין. בקהילת ברזיב הקטנה היו שני רבנים אחד כללי והשני לעדת חסידי ריזין) שנשא את נכדתה של פרל גרטנר מסטריזוב ואולי עוד אחרים. יואל מוסלר ואחיותיו, יואל רוזן עם אשתו ויעקב יצחק וובר עם אשתו ובניהם נספו בימי השואה ודוד גולדברג ואחד מבניו יוסף מתו שם.

כעת חיים בבלגיה בניו ובנותיו של דוד גולדברג, חיים בן מיכאל לייב לסט, לייב בן פנחס אדלר נינו של ר׳ אלתר עזרא זידמן הדיין ואומרים כי גם שלמה טורטלטאוב חזר לבלגיה מארצות הברית שם מצא מקלט בימי המלחמה. מה מצבם ואם ישנם שם עוד בני סטריזוב לא ידוע לי.

צרפת

לצרפת הגרו רק בודדים מבני סטריזוב. בשנת 1930 הגיע שמה קלמן יעקב שיף בן עירנו הראשון אחרי שלא הסתדר בברזיל ואחרי שנה הביא שמה את משפחתו מסטריזוב. אחריו בא לצרפת בן אחיו בריש שיף ויותר מאוחר אחיו מרדכי. אחריהם הגיעו אחרים ישר מסטריזוב ובעיקר מגרמניה אחרי עלות היטלר לשלטון ולבסוף כמה מניצולי השואה ופליטי רוסיה. לפני מלחמת העולם השניה ואולי גם בעצם המלחמה עלה חלק מאחינו ארצה ומהנשארים שם נהרגו כמה ע״י הנאצים — שמותיהם מופיעים ברשימת הקדושים — והרוב ניצל בצרפת עצמה או בשווייץ ובמקומות אחרים שמה נמלטו. בימי ממשלת וישי מת שם מורי ורבי ר׳ משה נירנברג ובזמן האחרון אייזיק מינץ.

כעת חיים בצרפת עם משפחותיהם: ברן מדלינה (מלה) לבית מינץ, גרוסקופף יוסף ואשתו לאה לבית בראונר (עלו בזמן האחרון לישראל) הזנקופף נטע, ווינברג יוסף, וילנר

שלמה מלוטצ'ה עם גיסו הירשפלד, ווינר יחזקאל, רייזל לבית לנדסמן, נירנברג יחזקאל ואחותו, קנדל—נירנברג מנחם מנדל ואחותו שנידר אסתר, קנר יהודה אליהו, שימל פנחס, שיף בריש, ודודניו בני קלמן יעקב שיף, ואולי עוד מי מבני עירנו שלא ידוע לי.

בני סטריזוב בצרפת אינם מאורגנים אבל קרובים זה לזה יותר מאשר בארצות הברית כי הארץ קטנה יותר ורובם גרים בפריס. בהפצת ספר הזכרון עזר לנו מנחם קנדל—נירנברג.

את מצבם החמרי והחברתי של אחינו בצרפת איני מכיר די צרכו. כמדומני מצבם הוא בינוני בכל המובנים. המתבלט ביניהם הוא יוסף וויינברג שהצליח שם בעסקיו ומתבלט בחיי הציבור היהודי ובפרט הציוני. בהתחלה כשהגיע שמה אחרי המלחמה היה המזכיר הכללי של ההסתדרות הסתם ציונית ועורך העתון שלה ומן שנת 1965 הוא משמש יושב ראש של ההסתדרות הזאת ושל ארגון האסירים היהודיים בגרמניה. הוא הוציא גם ספרים ביידיש ובאחרונה גם בצרפתית בעיקר על תקופת השואה וכותב בכתבי עת ביידיש וצרפתית.

שווייץ

בשווייץ ישנן רק שלש משפחות של יוצאי סטריזוב. הגברת הינה ריגר—ליכטיג לבית ווייכסלבאום ובתה רויזה (רייזע) עם בעלה ובניה. למרות זקנתה עוסקת עוד הינה ריגר בעניני צדקה וסיפוק נפשי הוא לה לתמוך בישיבות ומוסדות צדקה בישראל. גר שם גם משה יעקב בן ר' ישעיהו מנדל — שהיה פעם מחלק את מגוריו בין שווייץ לאיטליה שם הוא מנהל את עסקיו או ממשיך הוא בזה גם עכשיו. נוהג הוא לבקר מדי שנה בשנה בישראל אצל קרוביו ונהנה מאווירה יהודית החסרה לו בארצות נכר.

איטליה

באיטליה התעכבו אחרי המלחמה האחרונה כמה מבני סטריזוב מניצולי השואה ומחחרי רוסיה אבל לא התישב שם אף אחד. רובם הגרו לאמריקה וארצות אחרות שמעבר לים וחלק קטן עלה ארצה. כעת גר שם רק יוצא סטריזוב אחד והוא ד"ר מנחם בן פישל גולדברג שלמד שם רפואה בימי פרוץ המלחמה, היה חבר במחתרת האנטינאצית וניצל בימי השואה. אחרי המלחמה עלה ארצה אבל חזר לארץ הזאת שהיה רגיל בה וחי שם עד היום.

אוסטריה

בכל ארצות הממלכה האוסטרו־הונגרית חוץ מגליציה היו גרים יוצאי סטריזוב רק בוינה הבירה, בני דודי זליג ברגלס בהונגריה ובית הרבנות במונקץ וסביבתה. אחרי מלחמת העולם הראשונה התישב בטפליץ — שינאו אשר בצכיה חיים קלב והצליח שם מאד בעסקיו. אחרי עלות היטלר לשלטון נמלט ארצה ונפטר פה לפני כשנתיים בתור חיים כָּלֵב.

בוינה עצמה גרו עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה לימל בן גיצל לנדסמן, איטה הקר נכדתו של שלמה זיזנובר וגיטל טוכמן בתו של מנחם מנדל גוזיק. כל פליטי המלחמה משנת 1914 חזרו לסטריזוב אחרי שחרור העיר, התעכב שם כמה שנים ר' נחמיה'לי הרב מססוב והתישבו בוינה — כפי שכתבתי לעיל — לייב אייזנברג ויוסף וולף ואחרי המלחמה יעקב דיללר שהיה רגיל בה לרגל מסחרו של אביו. אחריו הגיע לוינה משה בראונר ועבד אצל דיללר, כי קרובים היו זה לזה בגלל השתייכות הוריהם לכת חסידי סדיגורה. בעלות הנאצים נמלט יעקב דיללר והתישב בארצות הברית ומשפחת משה בראונר נספתה בימי השואה. הוא לבדו ניצל הצליח לעלות ארצה ומת אחרי זמן באמריקה. גם איטה הקר נמלטה לאמריקה ואחרי מותה הובאה לקבורה בירושלים. בוינה מת ר' לייב אייזנברג או נהרג ע"י הנאצים.

כעת גרים בווינה עם משפחותיהם: נפתלי אייזנברג בן לייב, אדלר פישל ואשתו אלה נכדיו של ר' אלתר עזרא זידמן הדיין וגיטל טוכמן הנ"ל.

תם ונשלם ספר הזכרון לקהילת סטריזוב.

את אחת המטרות אליהן שאפנו בהוצאת הספר השגנו כבר בתהליך ההכנות להוצאתו כי מצאנו דרך להרבה אחים בני עירנו שהיינו מנותקים מהם עד עתה והקשר יתהדק עוד יותר אחרי שיקבלו כל אלה את הספר הזה שיקרב לבבות.

המטרה השניה להנציח את זכר קהילתנו וקדושינו תתגשם בהוצאת הספר. אנו בטוחים שהוא ישמש נכס משפחתי בכל בית יוצא סטריזוב וגם אחרי דורות יעיין בן המשפחה בספר שירש מהוריו ויתפעל בקראו על אבותיו, היהודים הישרים והתמימים, עדיני הרוח שחיו בעולמם היהודי בין הגויים ולבסוף מסרו את נפשם על קדוש השם, ירגיש את קרבתו אליהם ויעבירה לבניו אחריו ואם יכתב פעם ספר יהדות פולין, אותו השבט הגדול של עם ישראל שתרם את תרומתו הענקית לקיומו, לכחו הרוחני ולתחיתו של עמנו, אז הודות לספרנו זה לא תשכח גם עיירתנו היהודית שזכרה יקר לנו.

יצחק בערגלאס

די שארית הפליטה

די סטריזובער אין דער גארער וועלט

דער ארטיקעל וועט זיין אביסל אבערפלעכליך און אפשר אויך נישט גענוי ווייל מיר האבען נישט קיין גענויע דאטען איבער די סטריזובער וועלכע זיינען פארשפרייט אין דער גאנצער וועלט און אויך אין די לענדער ווי ס׳זיינען דא גרעסערע קאנצענטראציעס פון אונזערע ברידער האבן מיר נישט געפונען די מענשען וועלכע זאלען שרייבען וועגן די סטריזובער וואס וווינען דארט. אבער נאכדעם מיר באשרייבען דאס שטעטל און זיינע יידען, די תקופה פון חורבן ביי וועלכעם מ׳האט גאנץ פארניכטעט אונזער קהילה און די ווייניקע וועלכע זיינען פארבליבען האבן זיך צערשפרייט אויף דער גאנצער וועלט, געפונען מיר פאר נייטיג צו שרייבען וועגען די סטריזובער וועלכע זיינען נאך פארבליבען.

פון די יידען וועלכע האבן געוווינט אין אונזער שטאט ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה זיינען פארבליבען נור געציילטע. ווייניגע זיינען אנטלאפען בעפאר די דייטשען האבן באהערשט דאס שטעטל און פון אלע יידען זיינען לעבענגעבליבען כמעט בדרך נס עטליכע יוגענטליכע וועלכע מ׳האט פארשיקט אין די דייטשע ארבייטסלאגערן און צוויי מיידלעך וועלכע האבען געהאט ארישע דאקומענטן און געארבייט אין דויטשלאנד. פון די ווייניגע סטריזובער וועלכע זיינען אנטלאפען קיין מזרח פוילין און נישט געהאט דאס גליק פארשיקט צו ווערן דורך די רוסישע מאכט, זיינען געבליבען לעבן נור 3 מענשן. איינער מיט ארישע דאקומענטען נאכדעם מ׳האט זיין משפחה אוועקגעפירט און געהרג׳ט, איינער איז צוריק קיין סטריזוב ווען די דייטשען האבען באהערשט לעמבערג און איז לעבענגעבליבען אין דייטשע לאגערן און איינער וועלכער איז געגאנגען צום סאוויעטישען מיליטער, פון דארט אין די ארעסטען און שטראפלאגערן און האט צום סוף באַגליקט, צו קומען קיין ישראל. פון די וועלכע זיינען אויף נישט לעגאלען וועג צוריק אהיים אין דער צייט פון דייטש — סאָוויעטישען שלום, איז קיינער נישט לעבענגעבליבען. דער רוב פליטים אין רוסלאנד איז פארשיקט געווארן אין ווייטע ערטער און צוואנגסארבייטס לאגערן. א טייל פון זיי האט נישט אויסגעהאלטען די שווערע לעבענסבאדינגונגען אבער דער רוב זיינען געבליבען לעבן און צווישן זיי נור איין גאנצע פאמיליע — א מאן, זיין פרוי און צוויי קינדער — וועלכע איז די איינציקע לעבנגעבליבענע פאמיליע פון סטריזוב סעפטעמבער 1939.

אונזערע שטעטישע לעבן אין דער גאנצער וועלט א דאנק דער עמיגראציע וועלכע האט געדויערט בערך 50 יאר ביז צו דער מלחמה פון 1939. די ערשטע עמיגראנטען זיינען געווען בעיקר יונגע מענער פון ארעמע משפחות און פון מיטעלשטאנד וועלכע האבן נישט געהאט וואס צו טוען אין דער היים אדער יונגע לייט וועלכע ס׳האט געצויגען דאס לעבן אין דער גרויסער וועלט און די הויפטלענדער פון עמיגראציע זיינען געווען אמעריקא און דויטשלאנד. ס׳זיינען אויך געווען פאלען אז ס׳האבען עמיגרירט די מענער פון משפחות וועלכע האבען פארדינט אביסעל געלד און אהיימגעקומען צו פארבעסערן די פרנסה פון דער פאמיליע אדער שפעטער זי אריבערגענומען אין זיין עמיגראציאנסלאנד.

גאנצע משפחות צוזאמען האבען זעלטען עמיגרירט און בכלל איז דאס עמיגרירען אין דער צייט ביז דער ערשטער וועלטמלחמה נישט געווען זייער אנגענומען. פארמעגליכע און אנגעזעהענע משפחות האבען זיך געשעמט אוועקצושיקען זייערע קינדער און אפילו דאס געלד וועלכעס מהאט פארדינט אויף דער עמיגראציע איז נישט געווען אזוי בכבוד ווי דאס וועלכעס מהאט פארדינט דורך שווערע ארבייט אין דער היים.

ערשט נאענט צו דער ערשטער וועלטמלחמה האבען אנגעהויבען עמיגרירען בעסערע, געלערנטע בחורים און גאנצע משפחות און שפעציעל בשעת דער מלחמה ווען א צאל פאמיליען וועלכע זיינען אנטלאפען פאר דעם ארייגקומען פון די רוסען זיינען שוין נישט צוריקגעפארען קיין סטריזוב און האבען זיך באזעצט אין וויען און דויטשלאנד. פון דאמאלס איז די עמיגראציע געווארען א־נארמאלע ערשיינונג מיט וועלכער מ׳האט זיך שוין נישט געשעמט.

חוץ די אנגענומענע עמיגראציאנסלענדער — די פאראייניגטע שטאטען פון אמעריקא און דויטשלאנד — האט מען אויך אנגעהויבען פארען אין אנדערע לענדער: בעלגיע,

שווייץ, ענגלאנד, פראנקרייך, דרום־אמעריקא און אנדערע, אויך קיין אבערשלעזיען וועלכעס האט געהערט צו פוילין און דאמאָלס האט אויך שוין אָנגעהויבען די עליה קיין ארץ ישראל. די עליה און עמיגראציע האבען אנגעהאַלטען פון סוף דער ערשטער וועלטמלחמה ביז צו אנהויב פון דער צווייטער.

ישראל

אין ישראל געפונען זיך בערך 140 סטריזובער מענשען דארונטער אויך גאנצע דארטיגע משפחות.

אין סטריזוב איז נישט געווען איינגעפירט דאס פארן פון עלטערע מענשען קיין ארץ ישראל כדי דא צו לעבן זייערע לעצטע יארן. די מענטשען פון עלטערן דור: ר׳ לוי יצחק שיף וועלכער האט עולה געווען מיט דער משפחה, ר׳ שמעון לייטנער וועלכער איז אליין געקומען האט געקויפט מגרשים (באופלעצער) און צוריקגעפארען קיין סטריזוב און אפילו ר׳ שלום שווארצמאן וועלכער האָט עולה געווען מיט זיין פרוי שרה דער טאכטער פון נעבאליצער רב און זיין אייניקל מאיר מרדכי און באזעצט זיך אין מאה שערים אין ירושלים, האָבען עולה געווען אונטער דעם איינדרוק פון ציוניסטישען עליה־דראנג וועלכער האט באהערשט די פוילישע יידען אין דער צייט צווישען ביידע וועלט־מלחמות, טראצדעם זיי האבען דאס אליין נישט געוויסט. די ציוניסטען און חלוצים, חברים אין די יוגענט ארגאני־זאציעס אין סטריזוב האבען זיך גרעסטענטיילס באזעצט אין שטאָט און נישט אין קיבוצים. די צאָל סטריזובער האט זיך פארגרעסערט ווען ס׳זיינען אהערגעקומען אַ צאָל משפחות פון דויטשלאנד ווען היטלער איז געקומען צו דער מאכט, שפעטער זיינען אהערגעקומען דער רוב פון די וועלכע זיינען לעבענגעבליבען: אין רוסלאנד, אין די מערב לענדער און צולעצט עטלעכע משפחות וועלכע האָבען זיך נאָך דער מלחמה געהאט באזעצט אין אויסלאנד.

ר׳ לוי יצחק שיף וועלכער האט אַ דאַנק דער עליה געראטעט זיין פאמיליע, האט נאָך בשעת דער מלחמה געפרובט צו שאפען, אַ סטריזובער פארבאנד ענליך צו די אירגונים פון אנדערע שטעט וועלכע עקזיסטירען דאָ, עס איז אים אבער דאַמאָלס דאָס נישט געלונגען, ווען די פליטים זיינען אהערגעקומען נאך דער מלחמה האט ער נאכאמאל געפרובט צו אָרגאַניזירען דעם פאַרבאנד, דאָסמאָל מיט הצלחה. דאָס גרינדען דעם פארבאנד מיט דעם נאמען „אירגון עולי סטריזוב בישראל" איז געקומען אין דער ריכטיגער צייט ווייל די עולים וועלכע זיינען דאמאלס אין משך פון אַ צייט געקומען האבען געהאט איין אדרעס וואו זיי האבען זיך געקענט ווענדען ביים אנקומען אין לאנד און ווען מהאט באלד נאָך דעם געגרינדעט די גמ"ח קאסע האבען זיי אויך געהאַט אַ מאטעריעלע שטיצע. ר׳ לוי יצחק׳ס הויז איז מיט הילף פון זיין פרוי רבקה אויך געווען אפען פאר די אנקומענדיקע און ער האט אויסגענוצט זיין גרויסע באקאנטשאפט מיט מענשען כדי צו העלפען סטריזובער נייע עולים צו באקומען ארבייט און דירות. ער האט געפינען אַ וועג אויך צו די סטריזובער וועלכע זיינען אהערגעקומען פון דויטשלאנד און אַ סך פון זיי האָט מיטגעארבייט אין פארוואלטונג פון אירגון.

די ערשטע פארוואלטונג פון אירגון אונטער דעם פארזיץ פון לוי יצחק האט געארבייט צירקא 10 יאר פון תש"ט ביז תשי"ט. דער הויפטמיטארבייטער פון פארזיצענדען איז געווען דער סעקרעטאר אלעזר נירנבערג און חברים אין משך פון די 10 יאר זיינען געווען: אשער שלמה, אלוני פנחס בירנבאך מיכאל, בערגלאס יצחק, די ברידער יוסף און אליעזר גרובער, האזענקאפף מענדל, יהלומי־דיאמנט שלמה, כלב חיים, לאנגזאם שמחה, לאנגערמאן חנה, פישלער סערל, פעפער ישראל, קאנער יצחק, שטערנבערג הערש אלעזר און אנדערע.

די עיקר טעטיקייט פון דער פארוואלטונג איז געווען דאס גרינדען פון פארבאנד וועלכער עקזיסטירט ביז היינט אין די טעטיקייט איז געווען: דאס איינארדנען אזכרות יעדעס יאר כ"ה תמוז דעם יארצייט טאג פון די סטריזובער קדושים, אונטערשטיצען די סטריזובער וועלכע האבען עס באנייטיגט און דאס פירען די גמ"ח קאסע וועלכע האט אין משך פון עטלעכע יאר געגעבען הלוואות פאר עולים וועלכע זיינען געקומען נאך דער מלחמה.

ר׳ לוי יצחק האט נאָך געפירט דעם אירגון נאכדעם ווי כמעט אלע מיטגלידער פון דער פארוואלטונג האבען אויפגעהערט זיך באטייליגען אין דער ארבייט און אפילו נאך דעם שטארבען פון סעקרעטאר ר׳ אלעזר נירנבערג. דאס איינציגע וואס זיי האבן דאַמאָלס געטון זיינען געווען די יערליכע אזכרות און דאַביי האָבען אים געהאלפען פנחס אלוני און אליעזר גרובער.

אין יאר תשי"ח ווען לוי יצחק האָט שוין נישט געקענט ווייטער פירען דעם אירגון איז געוועלט געווארען בשעת דער אזכרה כ"ה תמוז אַ צייטווייליגער קאמיטעט און אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג פון די סטריזובער, ג׳ טבת תשי"ט איז געוועלט געווארען אַ־נייע פארוואַלטונג און צוזאמענשטעלונג: אלוני פנחס, בערגלאס יצחק, גרובער אליעזר, האוזנער שבתאי, טישלער—טענצער גולדה, יהלומי—דיאמאנט שלמה, כלב חיים, לאנגזאם שמחה און פישלער סערל, ביי דער ערשטער זיצונג פון דער פארוואלטונג, י"א טבת בין איך געוועלט געווארן אלס פארזיצענדער און קאסירער פון דער פארוואלטונג, האוזנער שבתאי אָלס וויצע־פאַרזיצענדער, אַלוני פנחס סעקרעטאר און יהלומי שלמה אלס לייטער פון דער אקציע צו פאראייביגען דעם אדענקען פון די סטריזובער קדושים. אויף דער צווייטער גענעראל פארזאמלונג האט מען צוגעוועלט צו דער פארוואלטונג נאָך לאה לוס און יוסף שיף.

די פארוואלטונג פירט דעם ארגון ביז היינט. מיר האבען געארדנעט די געלד פראגע און דאס רעגיסטרירען פון די

סטריזובער אין ישראל, מיר האבען נישט ארגאניזירט אויפס־ניי די גמ״ח קאסע וועלכע האט זיך פון זעלבסט אויפגעלעזט, מיר האבען אבער אונטערשטיצט סטריזובער וועלכע האבען דאס באדארפט. עס איז אונז געלונגען נישט צו לאזען צערשטערן די סטריזובער שול ווי סהאט געפלאנט די שטאט פארוואלטונג און אויף אונזער אינטערווענץ האט מען ארויס גענומען די מצבות פון מארק פלאסטער. אונזער הויפט־טעטיקייט איז געווידמעט דער פאראייביגונג פון אונזערע קדושים און דער קהילה בכלל כדי זי זאל נישט פארגעסען ווערן נאך א דור.

שלמה יהלומי—דיאמאנט דער פאראנטווארטליכער פאר דער פאראייביגונג האט פארזארגט א מצבה צום אנדענקן פון די קדושים אין מרתף השואה אויף דעם הר ציון אין ירושלים און דארט איז אויך געשריבען דער טאג פון דער יארצייט כ״ה תמוז. ס'האט דאביי געהאלפען טוביה ווידען דער ברודער פון קלמן ווידען פון סטריזוב. די יערליכע אזכרות ווערן פינקטליך איינגעארדענט און פון צייט צו צייט ביי דער מצבה אין ירושלים. טראץ דער קליינער צאל סטריזובער קענען מיר איינארדנען די אזכרות, וועלכע דריקען אויס אונזער צער און נישט פארגעסען אונזערע טייערע אומגעקומענע, מיט אייגענע כחות. אויסגעצייכענט האט זיך דאביי ר׳ חיים כלב ז״ל ביז זיינע לעצטע טעג און בעיקר שלמה יהלומי—דיאמאנט וועלכער באזיצט די פעהיקייטען אויסצופירען אלעס וואס איז נעטיג ביי דער אזכרה.

די הויפטטאט אין פאראייביגונגסאקציע איז דאס ארויס־געבען פון ספר זכרון פאר דער סטריזובער קהילה און די ארומיגע סביבה. די שוועריגקייטען זיינען געוועזן גרויס. דאס באאיינפלוסען און ארגאניזירען די מיטארבייטער, דאס זאמלען פון מאטעריאל און דאס נעטיגע געלד כדי צו קענען ארויסגעבען א גרויסען און אינהאלטרייכען ספר פאר א קליינע עדה (אין סטריזוב האבען געוווינט בסך הכל צירקא 300 יידישע משפחות). פון חוץ לארץ האבען מיר דאביי געהאט נור א מאטעריעלע — נישט זער גרויסע — הילף ווייל ס'איז אין קיין שום לאנד — אפילו נישט אין די פאראייניגטע שטאטען — פארהאנדען א געהעריגער אירגון פון די סטריזובער. גלייכצייטיג מיט דער הכנה איז געטאן געווארען די שווערע ארבייט פון שרייבען, קאנטראלירען און אויס־בעסערן און נאך א צייט פון עקספערימענטען און זיצונגען איז די ארבייט איבערגעבען געווארען 2 מענטשען — מיר און שלמה יהלומי—דיאמאנט — און אונז איז געלונגען דעם ספר ארויסצוגעבען.

די סטריזובער אין ישראל זיינען די צוזאמענגענומענסטע און אם בעסטען ארגאניזירטע צווישען אונזערע לאנדסלייט אין אלע לענדער און זיי זיינען — איינבעגריפען דעם צווייטען דור — איינגעלעבט און צייכנען זיך אפילו אויס אין אונזער לעבען. שלמה יהלומי—דיאמאנט האט ארויסגעגעבען שוין די צווייטע אויפלאגע — 2 תורה ספרים „פניני אבות״ און „פניני תורה״ וועלכע זיינען אנגענומען אין פארשידענע קרייזען און לערער אין רעליגיעזע שולען ציטירען זיי ביי זייערע פארטראגע איבער יידישקייט. ער שרייבט אויך אין פארשידענע צייטונגען און צייטשריפטען, איז טעטיג אין דער נאציאנאלרעליגיעזער פארטיי, אין צדקה אינסטיטוציעס און אלס רעדנער. דער רב פון חולון ר׳ ברוך ראבינוביץ באשרענקט זיך נישט אין זיין רבנישער טעטיקייט, ער נעמט אנטייל אין גייסטיגען לעבען פון לאנד מיט פארטרעגע און רעפעראטען. משה מוסלער וועלכער איז געוועזן א העברעאי־שער לערער אין בעלגיע האט דא אין לאנד איבערזעצט ביכער פון פראנצעזישער און פלעמישער שפראך. די באקאנטע פרעמירטע שרייבערין רבקה גורפיין און זורנאליסט זאב שיף שטאמען אויך פון סטריזוב. אונזערע שטעטישע געפונען זיך אין קיבוצים, מושבים, זיינען באשעפטיגט אלס ארבייטער און באאמטער, אין האנדעל און מלאכה, אלס אקאדעמישע ארבייטער און ביי ערציהונג פון דער פאלקסשולע ביז דער הויכשולע, מקען זיי אויך געפונען צווישען די אפיצערן פון דער פאליציי און מיליטער א.א.וו.

רשימת הנפטרים

צולעצט דערפיל איך מיין חוב צו דערמאנען די סטריזובער ז״ל וועלכע זיינען געשטארבען און געקומען צו קבורה אין אונזער הייליג לאנד: **בירנבאך מיכאל, דיאמאנט שלמה בן צבי הירש, האזענקאפף מנחם מענדל און זיין פרוי שרה פון דער היים בירנבאך, האזענקאפף יעקב דער ברודער פון מנחם, טענצער שלמה זלמן און זיין טאכטער טישלער גולדה, כלב חיים און זיין פרוי שושנה-רייזל, לעוו עטיל פון דער היים קאנער, לאנדעסמאן מיכאל** (פון לוטצ׳ה), **מאנדעל ראובן זליג, נירנבערג אלעזר און זיין ברודער ברוך, פיינגולד שמחה, זיין פרוי טובה און זייער זון יעקב, פעפער הערש, זיין פרוי חנה און זייער זון ישראל מיט זיין פרוי, קלאפער אליעזר יעקב, קאנער אברהם יצחק און זיין שוועסטער בילדער טובה, רבינוביץ חיה פרימה רבקה די פרוי פון רב ברוך י. ראבינוביץ יל״א, שווארצמאן שלום און זיין פרוי שרה פון דער היים שיף, שימעל פעסל און אירע זין אברהם און מרדכי, שיף לוי׳ יצחק און זיין פרוי רבקה פון דער היים הורוביץ, שליסעלבערג משה, העקער—דיאמנט איטה** א אייניקל פון שלמה דיאמאנט (זיזנובער) וועלכע איז געשטארבען אין אמעריקא און לויט איר צוואה געקומען צו קבורה אין ירושלים און **מנחם מענדל פעלבער.**

יהא זכרם ברוך.

די פאראייניגטע שטאטען פון אמעריקא

ווי איך האב שוין באמערקט איז געווינשען געוועזען אז איבער אונזערע ברידער אין אמעריקא זאל שרייבען אַ סטריזובער וועלכער וווינט דאָרט און קען דאָס לעבען פון אונזערע מענשען וועלכע זיינען אַלעגגערע צייט געוועזן גוט אָרגאַניזירט, איך האב אבער דעם מענשען נישט געפונען, שרייב איך אויך וועגן זיי ווען עס זאל אפילו נישט זיין אזוי גענוי.

קיין אמעריקא האָבען אויסגעוואנדערט אנגעהויבען פון דער צווייטער העלפט פון פריהערן יארהונדערט בעיקר איינצעלנע יונגעלייט און ערשט שפעטער אויך גאנצע פאמיליען און מיידלעך. די אימיגראנטען האבען זיך שנעל איינגעלעבט אין אמעריקא זיי האָבען אָבער נישט פאַרגעסען זייערע ברידער אין שטעטל ובפרט זייערע קרובים. מיט דער צייט האבען זיי געגרינדעט אַ פארבאַנד פון סטריזובער מיט אַ ברייטערען קאמיטעט אבער די עיקר טעטיקייט האָט געפירט דער סעקרעטאר. דער ערשטער סעקרעטאר וועלכן איך געדענק איז געוועזן שמואל מוסלער ז״ל. אין נאָמען פון פארבאנד האָט ער אַ סך געהאלפען איינצעלנע און צדקה אינסטיטוציעס אין סטריזוב אין דער צייט צווישען ביידע וועלטמלחמות און שפעציעל די לעבענגעבליבענע נאָך דער מלחמה. אין קליינעם ארכיון וועלכער איז נאָך שמואל מוסלער געבליבען האבען מיר געפונען אַ סך בקשות פון סטריזובער וועגען הילף, דאנקבריף פאר דער געגעבענער הילף, באשטעטיגונגען אויף געשיקטע פאקעטען א.ד.ג. ווי איך האָב געהערט האט ער אויך געהאלפען סטריזובער וועלכע האָבען איינגעוואנדערט קיין אמעריקאַ נאָך דער מלחמה און אויך פריסטיקער מענשען דער שטאָט פון זיין פרוי. נאָך זיין שטארבען האט איבענומען זיין פונקציע הערש אונגער וועלכער איז פריהער געוועזן וויצעפארזיצענ־דער פון סטריזובער פארבאנד און איצט איז ער געוועזן

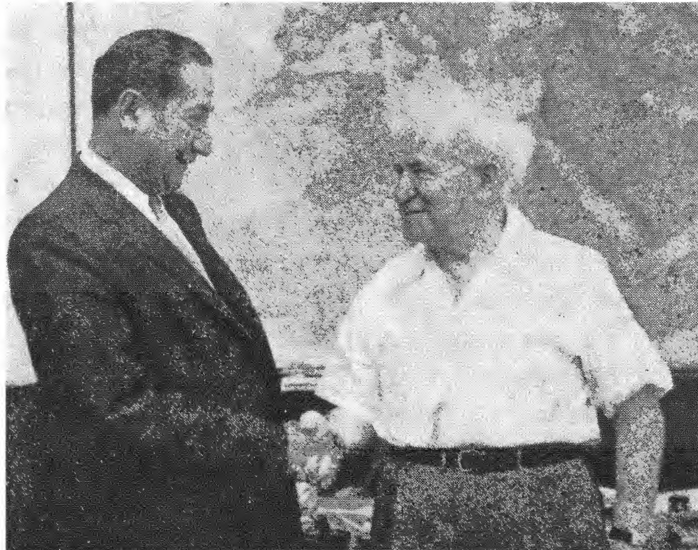
שמואל מוסלער

פארזיצענדער און סעקרעטאר, א פארטרעטער פון די סטי־זובער אין אמעריקא און דער צייט ווען די סטריזובער

קהילה האט שוין נישט עקזיסטירט. דער פארבאנד אין אמעריקא האָט אויך געהאָלפען דעם סטריזובער אירגון אין ישראל אין דער צייט פון דער לייטונג פון לוי יצחק שיף.

שמואל מוסלער האט אויך געפּלאַנט ארויסצוגעבען א ספר זכרון צום אַנדענקען פון אונזער קהילה, ער האָט געזאמעלט אַ ביסעל געלד צו דעם צוועק און שפּעטער האָט אונטערשטיצט דעם פּלאן הערש אונגער אבער דער צוגאנג פוןביידע איז נישט געווען פּלאנמעסיג און אין אַמעריקא זיינען אויך נישט דאָ די מענשען וועלכע האָבען דאָס ארויסגעבען פון ספר געקענט אדורכפירען. צום סוף האָט מען דאָס ביסעל געלד וועלכעס זיי האָבען געזאַמעלט איבערגעבען אונז.

נאָך דעם שטארבען פון הערש אונגער איז דער פאר־באנד אין אמעריקא נאָך שוואַכער געוואָרן טראָצדעם עס אין אמעריקא זיינען געוועזן: יעקב דיללער ז״ל (ער איז נפטר געווארן אין דער לעצטער צייט) העשל דיאמאנט און שלמה נירנבערג און די צוויי לעצטע זיינען איצט די איינציגע אדרעס פון סטריזובער כלל אין אמעריקא. זיי האָבען זיך באַשטרעבט אונז צו העלפען נאך מעגליכקייט, זיי האָבען אבער נישט געקענט ארגאניזירען די סטריזובער אזויווי אנדערע לאנדסמאַנשאַפטען דאָרט, טראָצדעם מאנכע סטריזובער וואָלטען זיך דאמיט געפרייט און באין ברירה שרייבען זיי זיך איין אין לאנדסמאנשאפטען פון איינעם פון די עלטערן וועלכע שטאמען פון אַ אנדערע שטאָט. די סיבות זיינען פערזענליכע און די אמעריקאנער לעבענס באדינגונגען וועלכע זיינען פארשידען פון אונזערע. דער ערשטער דור פון סטריזובער אימיגראנטען איז שוין קליין, דער אמערי־קאַנער לעבענסשטייגער אין די גרויסע מרחקים פון איין שטאָט צו דער צווייטער און אפילו אין גרויסען ניו־יארק דורך וועלכע אפילו קרובים טרעפען זיך זעלטען, דאָס אלס פאראורזאַכט אז די סטריזובער קענען זיך שוין נישט ארגאַניזירען ווי אַ מאָל. צו אַ סך סטריזובער האָבען מיר געפונען דעם וועג דירעקט פון דאָ כדי צו פארשפרייטען דעם ספר זכרון צווישען אונזערע שטעטישע ווי נאָר מעגליך.

יצחק (אירווינג) לב—לעוו ודוד בן גוריון

האָט זיך אינטערעסירט מיט דער זאך יעקב דיללער וועלכער איז נאָך פריהער געוועזן אַ מיטגליד פן דער לייטונג פון פארבאנד און ס׳זיינען נאָך דער מלחמה אנגעקומען קיין אמעריקא פרישע סטריזובער מענשען, צווישען זיי העשל דיאמאנט דער לעצטער ראש הקהל אין סטריזוב, בן־ציון קאלב וועלכער האָט זייער א סך אויפגעטון ביים ראטעווען יידען ובפרט קינדער פון נאצישע הענד (ס׳שרייבט וועגען דעם אויספירליך שלמה יהלומי), דער רב ר׳ חיים שלמה הורוביץ אַ אייניקל פון סאסאווער רב אין סטריזוב ר׳ משה לייב שפירא, וועלכער האָט זיך געשריבען אלס סטריזובער (ער איז נפטר געווארן אין דער לעצטער צייט) און נאָך אַנדערע. די מענשען אין אַמעריקא צו וועלכע מיר האבען זיך געווענדעט וועגען הילף ביים ארויסגעבען דעם ספר און שפּעציעל צו פארשפרייטען אים צווישען סטריזובער

וועגען דער לאגע פון די סטריזובער אין די פאר־אייניגטע שטאטען אמאל אין היינט ווייס איך זייער ווייניג. איך קען נישט זייער מאטעריעלע לאגע און נישט ווער ס׳האט זיך אויסגעצייכענט און צייכענט זיך היינט אויס אין דעם גרויסען לאנד. איך שרייב וועגען די מעשים פון צוויי סטריזובער וועלכע זיינען מיר באקאנט (איינער ווייל ער איז מיין קוזין).

דער ערשטער איז צבי בן מנחם מענדל ביים ז״ל

דער מאן פון שרה דעמביצער דער טאכטער פון ר׳ דוד דעמביצער פון סטריזוב. ער אַליין האָט געשטאמט פון פריסטיק, איז געווען רייך און אַ בעל צדקה אָבער דאָס וויכטיגסטע וואס ער האָט געטהין איז געוועזן דאָס מציל זיין יידען אין אַ גרויסען מאסשטאב. ווען היטלער איז געקומען צו דער מאכט האָט ער אַרויסגענומען פון דויטש־לאנד צענדלינגער משפחות עמיגראנטען זיינע שטעטישע, האָט זיי באזאָרגט איינפאָרערלויבנישען קיין אמעריקא, אין זיין הויז האָט ער אַיינגעאָרדענט אַ צייטווייליגען דורכגאנג־סלאגער פאר זיי און באַזאָרגט זיי מיט ארבייט כדי צו ערמעגליכען דאָס איינלעבען אין נייעם לאנד.

דער צווייטער איז יצחק (אירווינג) לעוו מיין קוזין וועלכער הייסט נאָך מיין זיידען ר׳ יצחק בערגלאס. ער האָט געשעפטליך זייער באגליקט אין אמעריקא, האָט אבער נישט פארגעסען די תורה פון זיין יוגענד, דעם ציוניזם. ער ארבייט ענערגיש ביים פארשפרייטען אבליגאציעס פון אונזער ענטוויקלונגסאנלייהע, ברענגט אהער קיין ישראל גרויסע באטרעגע און טרעפט זיך דאָ כסדר מיט אונזערע גדולים.

דער ספר זכרון וועט אפשר ברענגען צום אויפוועקען פון סטריזובער פאטריוטיזם אויך ביים צווייטען דור ביי די וועלכע זיינען פאראינטערעסירט צו קענענלערנען זייער אבשטאמונג און דאס וועט זיין דער שכר פון אונזער ארבייט.

קאנאדא

אין קאנאדא ווינען וועניג סטריזובער. לויט מיינע ידיעות איז די ערשטע דאָרט אהינגעקומען אין דער צייט צווישעןביידע וועלטמלחמה׳ס, שיינדיל אמאייס מיט אירע זין: יעקב און אליעזר און טעכטער: אסתר און רבקה. איצט ווינען אין קאנאדא מיט זייערע פאַמיליען: די אויבענדערמאנטע געשוויסטער אמאייס, דער רב ישראל פרענקל דער איידעם פון ר׳ שלמה דיאמאנט (זיזנובער) און זיין זון שמואל נחום, זייערע קרובים העניה און גיטה (גיטל) פרופעסר אייניקלעך פון שלמה זיזנובער, ישראל פינצ׳ובסקי, די ברידער אברהם און ישראל קראוט און ווי ס׳שיינט מיר אויך אברהם רייכער. די פרוי שיינדיל אמאייס איז געשטארבען אין קאנאַדאַ און נישט לאַנג איז געשטאָרבען ד״ר ליאון דויטש אַ אייניקל פון וואָלף דויטש. די אלמנה פון לעצטען מיט אירע קינדער לעבן נאָך דאָרט. מער פרטים איבער סטריזובער אין קאנאדא ווייס איך נישט.

די זידאמעריקאנער לענדער

וועגן סטריזובער אין די לענדער — חוץ בראזיל — האָב איך קיין גענויע ידיעות נור פון הערען. מ׳זאָגט אז אין ארגענטינא לעבן: אַ אייניקל פון פישל פעלדער די טאָכטער פון זיין טאָכטער העניה און שעפס דער איידעם פון יעקב גרינבלאט וועלכער האָט דאָרטאהין אליין עמיג־רירט בשעת זיין פרוי פייגה און אירע קינדער זיינען געבליבען אין סטריזוב און דאָרט אומגעקומען. און אורוגוואי לעבן: רויזע גאנס די טאָכטער פון מיכל לייב לאָסט מיט איר פאמיליע און איר שוועגערין שפרינצה גאנס די טאָכטער פון מרדכי ראָזענבאום, די אייניקלעך פון חיים הערש פייט די קינדער פון זיין טאָכטער שרה, מאיר קארנרייך אַ אייניקל פון שלמה זיזנאווער מיט זיין פאמיליע און אפשר אויך אַנדערע. און ווענעזועלא לעבן: יעקב אדעסט און זיין שוועסטער בינה די קינדער פון אפרים שמואל אדעסט מיט זייערע פאמיליען. אין אַ דרומאמעריקאנער לאַנד איז לעצטענס געשטאָרבען מענדל קאנער דער זון פון ישראל קאָנער וועלכער איז דאָרט אהינגעקומען פון דויטשלאנד.

בראזיל

אין דעם לאנד איז דאָ אַ גרופע סטריזובער. דער ערשטער איז דאָרט אהינגעקומען יהושע שעפלער דער זון פון משה מיט זיין פרוי באשה דער טאכטער פון מרדכי מענדל שעפלער און נאָך אים זיינען אהינגעקומען זיינע קרובים און די קרובים פון זיי. דער צווייטער איז געקומען אברהם שעפלער דער ברודער פון יהושע מיט זיין פרוי רבקה (אברהם איז דאָרט געשטאָרבען) און נאָך זיי זייער שוואגער אברהם משה פעלדער דער זון פון פישל פעלדער מיט זיין פרוי שרה אַ שוועסטער פון די צוויי ברידער שעפלער און ווען די נאַצ׳יס זיינען געקומען צו דער מאכט איז דאָרט אהינגעקומען פון דויטשלאנד צפורה מאָרער די שוועסטער פון משה פעלדער מיט איר פאמיליע. נאָך דער צווייטער וועלטמלחמה זיינען אהינגעקומען די ברידער יצחק לייב און שמואל ראזען מיט זייער שוועסטער פערל שטרענגע־ראָווסקי און איר מאַן, די קוזינס פון משה פעלדער. משה׳ס פאטער פישל פעלדער האָט נישט געהאט קיין נחת פון דעם זון ווייל ער האָט נישט געוואָלט געווג זיצען ביי דער גמרא, האָט ער אים „באַשטראָפט„ — ווי דער שטייגער איז אמאל געוועזן — און געגעבען צו אַ בעל מלאָכה. אין בראַזיל האָט משה אנגעטון כבוד דעם אנדענקען פון זיין פאטער ווייל ער האָט זיך געפירט ווי ס׳פאסט פר אַ חסידישען זון. ער האָט געווינט אין אַווארא אַ שטעטל בערך 300 ק״מ ווייט פון סאו פאולו און האָט געמאכט זיין הויז פאר אַ יידישען צענטער פון דער געגענד. ער האָט געקויפט אַ ספר תורה און אויס אַ שטוב אין זיין הויז האָט ער געמאכט אַ דאַווענשטוב. ער און זיין פרוי שרה זיינען אויך געוועזן מכניסי אורחים, אלע יידען די פארוואָרפענע פון דער ארומיגער געגענד פלעגן ביי אים אריינקומען און אין די ימים נוראים האָבען ביי אים געדאַווענט ביי 5 מנינים יידען. משה פעלדער ז״ל איז יונג געשטאָרבען, זיין פרוי שרה האָט מיט די קינדער עולה געווען קיין ישראל, באַזעצט זיך אין כפר סאָלד און קיינמאל נישט פארלאָזט דעם דאָרף אפילו נישט אין די הייסע טעג פון דער 6 טאָגיקער מלחמה.

פאר דער מלחמה האָבען עמיגרירט קיין בראזיל לייביש ביישלער און קלמן יעקב שיף אבער זיי האבען זיך דאָרט

נישט געקענט איינארדנען. לייביש בייטלער איז צוריק קיין סטריזוב און קלמן יעקב שיף האָט זיך באַזעצט אין פראנק־רייך.ביידע זיינען אומגעקומען אין דער צייט פון חורבן.

נאָך דער מלחמה האָט זיך באַזעצט אין בראזיל דער רבי פון מונקאטש ר׳ ברוך ראבינאוויץ אַ אייניקל פון סאסא־ווער רב ר׳ משה לייב שפירא פון סטריזוב, וועלכער איז דאָרט אהינגעקומען פון ארץ ישראל און איז געוועזן רב אין סאו פאולו. בשעת זיין וווינען אין בראזיל האָט מען שוין נישט געדענקט די שטארקע געגנערשאפט פון ר׳ יחיאל ראזען צום רבין ר׳ שלמה׳לי אין סטריזוב בשעת דער גרויסער מחלוקת סאנדץ—ריזין און די ברידער ראזען די אייניקלעך פון ר׳ יחיאל האָבען זיך באפריינדעט מיט דעם רב אַלס כלל זאַכען שפעציעל אויף רעליגיעזען געביט. די כלל ווירקונג וועלכער ער ווידמעט אַ סך געלד און ענערגיע, גיבט אַ באפרידיגונג זיין בענקשאפט נאָך ישראל. אין דער לעצטער צייט האָט מען אַ דאנק זיין ארבייט און גרויסער שפענדע אויפגעבויט אַ שול „מחזיקי הדת״ וועלכע איז געווען אַ סך יאר אין אַ געדונגענע דירה און אין דער שול האָט ער ארייגעשטעלט א געדענק טאפעל צום זכר פון די סטריזובער קדושים. מיט דעם איז דאָ נאָך אַ מצבה צום אנדענקען פון אונזערע קדושים אין ווייטען בראזיל.

יצחק בארענשטיין דער שרייבער פון דער צייטונג „דער נייער מאמענט״ שרייבט וועגן זיין דורכגיין די שולען פון סאו פאולו אין ראש השנה. „באם רעטירא (אַ פירטל אין סאו פאולו) איז דאָס מאָל רייכער געוואָרען מיט א נייער שול; זי איז נישט קיין גרויסע אבער זייער אַ שיינע און הייסט „מחזיקי הדת״. די בעלי תפילות זיינען געווען...; דער בעל תוקע איז געווען דער גרינדער פון דער שול יצחק לייב ראזען.״ יצחק לייב איז אויך דער גרעסטער שפענדער פאר אונזער ספר זכרון.

און די דרייסיגער יארען איז געקומען קיין בראזיל פון דויטשלאנד איבער פראנקרייך שמעון דער זון פון וואָלף

בפנים בית הכנסת „מחזיקי הדת״
פון אינווענדיג אין דער שול „מחזיקי הדת״

בית הכנסת — די שול „מחזיקי הדת״, בסאו פאולו

שטעטישע. דער רב ר׳ ברוך ראבינוביץ איז צוריקגעקומען קיין ישראל און באַלד נאָך אים האָט עולה געווען דער יונגערער ברודער פון די ראָזענס שמואל. דער עלטערער יצחק לייב וווינט נאָך ביז היינט אין בראַזיל. ער האָט דאָרט מצליח געווען געשעפטליך און באשעפטיגט זיך אויך מיט דויטש און ער איז דאָרט געשטאָרבען. אין בראַזיל לעבט אויך יעקב דער זון פון הערש מילבאוער אין וועמענס פאלווארק אין וויסאקאָ האָט געהאט די הכשרה אַ גרויסע גרופע חלוצים פון „מזרחי״ און ווי איך האָב געהערט וווינט דאָרט מיט זיין פאמיליע יואל דער זון פון הערש לייב פאס.

לוח זכרון לזכר קדושי סטריזוב
די געדענק טאפעל צום אנדענקען פון די סטריזובער קדושים

לוח זכרון לזכר קדושי השואה ולוחמי מלחמות ישראל
די געדענק טאפעל צום אנדענקען פון די קדושי השואה און די קעמפפער פון ישראל

הנוכת בית הכנסת (א. יצחק ליב רוזן)

די לענדער פון איירופא

פוילין

אין פוילין פון וואנען מיר שטאמען לעבן איצט נור דריי סטריזובער יידען טראצדעם וואס כמעט אלע געראטעטע פון די לאגערן און די וועלכע זיינען ארויס פון די בונקערס זיינען דארטאהין צוריקגעקומען און אַלע צוריקגעקומענע פון רוסלאנד — חוץ איינעם וועלכער איז געקומען קיין ארץ ישראל מיט די קינדער פון טעהעראן — זיינען איבער פוילין ארויס אויף די גרויסע וועלט. זייער ווייניג סטריזובער האבען זיך אויפגעהאלטען אין פוילין און ווייניגע האבען געפרובט פאַרדינען אויף פרנסה ווארטענדיג אויף אַ באקועמערן וועג צום ארויספארען ווי דאָס שמאָגלען זיך אין די דייטשע פליטים לאגערן. אין כלל זאכען און אין אַ גרויסען מאסשטאב האָט עוסק געווען יוסף וויינבערג.

ווי איך האָב געשריבען אין מיין מאמר „השואה״ האָט ער אַ סך געהאָלפען זיינע ברידער אין גרויסען פארניכטונגס־לאגער אוישוויץ -- לויט עדות פון באגלייבטע מענשען — און תיכף נאָכדעם ער איז געשפרינגען פון צוג וועלכער האָט געפירט די לעבנגעבליבענע פון אוישוויץ קיין מערב־דויטשלאנד צו פארניכטונג אין לאגערן וויאהין די באפרייער זיינען דאמאלס נאָך נישט אהינגעקומען, האָט ער אָנגעהויבען טוען אין כלל זאכען. אין אנהויב 1945 איז יוסף וויינבערג אויסגעוועלט געוואָרן אלס פארזיצענדער פון די יידישע קאָמיטעטען אין דער געגענד פון אבערשלעזיען און אַ חודש שפעטער איז ער דערנאָנט געוואָרן אלס פארזיצענדער פון די שארית הפליטה קאָמיטעטען אין גאנץ שלעזיען וועלכעס איז געווען באהערשט פון רוסישען און פוילישען מיליטער. אַיינע פון זיינע אויפגאבען איז געווען צי באַשיצען די דייטשע יידען און האלביידען — פון געמישטע חתונות — וועלכע זיינען ארויס פון זייערע באהעלטענישען, פריהער האָבען זיי געליטען פון די דייטשען און איצט האָבען זיי פארפאלגט די רוסען וועלכע האָבען זיי באַטראכט פאר דייטשען. ער האָט דאמאָלס געגרינדעט אַ אלטערסהיים און קינדערהיימען און אין חודש יולי 1945 האט ער אוועקגעשיקט די קינדער פון די קינדערהיימען מיט פארמיטלונג פון דער „בריחה״ דורך רומעניען קיין ארץ ישראל.

דאס איז געווען אין געגענזאַץ צו דער אפיציעלער ליניע און פאר דעם האט מען אים אַוועקגענומען זיין אַמט. ער האָט טראָצדעם נישט אויפגעהערט זיין כללטעטיקייט. צוזאמען מיט ד״ר כהנא דעם רב ראשי פון פוילישען מיליטער האָבען זיי געגרינדעט דעם פארבאנד פון יידישע רעליגיעזע קהילות אין פוילין און ביז סוף 1946, ביז זיין פאַרלאָזען פוילין איז ער געווען פארזיצענדער פון דעם פארבאנד.

אין דער צייט האָט ער געפירט אַ אקציע פון אויפזוכען און אויסלייזען יידישע קינדער פון גוישע הענד און פון סוף 1945 האָט ער געשיקט די אויסגעלייזטע קינדער קיין שוועדען און ענגלאנד.

ביי די אקציעס פון אויסלייזען און אוועקשיקען יידישע קינדער פלעגט אים העלפען מענדל דיאמאנט. מענדל האָט זיך פרי באזעצט אין קאטאָוויץ, האָט גוט געקענט די עפענטליכע אינסטיטוציעס, די טוערס און זייערע וועגען און געהאלפען מענשען וועלכע זיינען געווען אָן מיטלען אין האָבען נישט געהאט קיין דאך איבער דעם קאפף.

די דריי סטריזָבער וועלכע ווינען אין פוילן זיינען: דער אדוואקאט ד״ר חיים פרענקל, די ערצטע ד״ר הערש אייזנער און ד״ר אברהם אדלער, אַ אייניקל פון דיין ר׳ אלתר עזרא זידמאן.

ד״ר פרענקל, ווען ער איז געווען ביי דער ארבייט, האָט נאָך דער מלחמה פארלאָזט פוילין כדי צו פארן קיין ארץ ישראל און איז געקומען ביז קאָנסטאנץ אין רומעניען. דאָרט האָט ער געמאַכט דעם „חשבון״ פון וועלכען אויך ציוניסטען האָבען זיך נישט באַפרייט — בשעת זיין שטודירען איז ער געווען אַ אקטיווער ציוניסט — אז ער איז נישט מער יונג, קען נישט די העברעאישע שפראכע א.ז.וו. צום סוף איז ער צוריק קיין פוילין און צו זיין פאלשען נאָמען פון דער נאצישער צייט, אין אָנהויב האָט ער מצליח געווען אלס אדוואָקאָט ביים ליקווידירען די פארמעגענס פון די לעבנגעבליבענע און צוריקגעקומענע פון רוטלאנד, איצט לעבט ער אודאי — אים פאל ער לעבט נאָך — אין פחד און דערנידערונג ווי אלע פוילישע יידען.

דויטשלאנד

אמאל איז דויטשלאנד געווען פאר סטריזובער דאָס צווייטע עמיגראציאנסלאנד נאָך די פאראייניגטע שטאטען פון אמעריקא. אין דער היטלער צייט זיינען כמעט אַלע פון דאָרט אוועק. אַ טייל פון זיי האָט די דייטשע מאכט ארויסגעטריבען קיין פוילין און זיי האָט מען קאָנצענטרירט אין לאגער זבונשין — אין דעם לאגער איז געשטאָרבען די פרוי פון מנס פרידמאן — פון זבונשין איז דער רוב אוועק אין צייטוויייליג באזעצט אין פוילין אויך אין סטריזוב און אַ טייל איז געקומען גלייך פון דויטשלאנד קיין סטריזוב. די אלע זיינען אומגעקומען אין דער צייט פון חורבן. די איבעריגע סטריזובער האָבען עולה געווען קיין ארץ ישראל, עמיגרירט אין אמעריקאַנער לענדער, קיין פראנקרייך, עטליכע קינדער קיין ענגלאנד, א.ז.וו. אַ קליינע צאָל איז געבליבען אין דויטשלאנד. קיינער האָט נישט געקענט גלויבען אז מ׳וועט הרגנען אונשולדיגע מענשען ובפרט ׳פרויען און קינדער. די נעמען פון די אומגעקומענע זיינען איינגעשריבען אין דער רשימה פון די קדושים. פון די צוריקגעבליבענע אין דויטשלאנד איז לעבענגעבליבען יחזקאל שליסעלבערג וועלכער איז דורכגעגאנגען די לאגערן אוישוויץ, בוכענוואלד, שינבעק, אוראניענבורג און אנדערע און זיין זון וועלכער איז כאר דער מלחמה אוועק מיט אַ גרופע קינדער קיין ענגלאנד.

זיין פרוי חנה פון דער היים רובין און זייער טאָכטער פרידה (פריידל) זיינען אומגעקומען אין די לאגערן.

נאָך דער מלחמה האָבן זיך ווידער באוויזן יידען אין דויטשלאנד, צווישען זיי אויך סטריזובער. דאָס זיינען געווען די לעבענגעבליבענע פון די לאגערן, די וועלכע זיינען ארויס פון די בונקערס און די צוריקגעקומענע פון רוסלאנד וועמענס וועג צו דער פרייער וועלט האָט געפירט בעיקר איבער דויטשלאנד. ווי באקאנט זיינען דער רוב יידען געווען קאָנצענטרירט אין ד..פ. לאגערן אין די שארית הפליטה האָט געהאט אַ ברייטע אינערע אויטאָנומיע. אויך די פארטייען האָבן ענטוויקעלט אַ לעבהאפטע טעטיקייט. די סטריזובער האָבן זיך מיטבאטייליגט אין פארשידענע אינסטאנצען פון דער יידישער זעלבסטפארוואלטונג און אין טעטיקייט פון די פאַרטייען האָט זיך אויסגעצייכענט שלמה דיאמאנט (יהלומי) אלס מיטגליד פון דער עקזעקוטיווע פון דער פארטיי „המזרחי" און „הפועל המזרחי" אין מינכען דער הויפט־שטאָט פון אמעריקאנישען אקופאציאנסגעביט. ער איז אויך געווען אַ שטאבילער מיטאַרבייטער און מיטגליד פון דער רעדאקציע „די יידישע שטימע" דעם ארגאן פון דער אביגער פארטיי, אָבער גלייך ווי אין פוילין האָבן זיך די באפרייטע יידען נישט באזעצט אין דויטשלאַנד.

ווי סאיז מיר באקאנט לעבן איצט אין דויטשלאַנד 2 אדער 3 יידישע פאמיליען וועלכע שטאמען פון סטריזוב.

איינער איז ד"ר אלחנן לעהרמאן דער רב ראשי פון מערב בערלינער קהילה אין פראָפעסאָר פאר ראמאנישער פילאלאגיע — מיט דעם נאָכדרוק פון יידישען איינפלוס אויף איר -- איןווירצבורג. ער איז אַ אייניקל פון ר' משה קראנצלער אין סטריזוב, די קינדעריאָרן האָט ער פארבראַכט ביים זיידען אין געלערנט אין דאָרטיגען חדר. נאָכדעם ער איז אוועק מיט די עלטערן קיין דויטשלאנד האָט ער געקענט אנטוויקלען זיינע פעהיקייטען און פילזייטיג לערנען, בעיקר יידישע גייסטיגע וויסענשאפט, ער איז געווען דאָצענט אין די אוניווערסיטעטען פון לוזאן, „בר אילן" (2 יאר), הויפט רב אין גראָסהערצאגטום לוקסעמבורג אנגעזעהען ביי דער רע־גירונג און גראָסהערצאגין פאר זיינע לייסטונגען פארן לאנד און אַ דאנק זיינע ביכער און פילע פרייזגעקרוינטע אבהאנד־לונגען וועגען יידען און יודענטום איז ער געקומען צו דער איצטיגער הוכער שטעלונג. זיין פרוי די שרייבערין און שפראכענקענערין לייטעט די שפראכענאבטיילונג אין אירופא־פאַרלאמענט אין לוקסעמבורג—שטראסבורג.

דער צווייטער סטריזובער אין דויטשלאנד איז יקותיאל זלמן (סאלי) פייט דער זון פון שמואל פייט דער איידעם פון יחיאל ראָזען, וועגען דריטען האָב איך נור געהערט אז אין דאָרטמונד לעבט איינזאם ווי אַ אנוס אברהם מענדל (מאקס) לאופער דער זון פון חיים לאופער פון סטריזוב.

ענגלאנד

אין ענגלאנד לעבן ווייניג סטריזובער. ס'זיינען דאָרט מיט זייערע משפחות די ברידער משה יעקב און אברהם לאסט די זין פון מיכל לייב לאסט, העדא אייזענבערג די טאָכטער פון לייב אייזענבערג און נאָך פאר דער מלחמה האָט דאָרט־אהין אויסגעוואנדערט בת שבע ווייכסעלבאום די טאכטער פון אלתר יעקב ווייכסעלבאום. מ'זאָגט אז יואל גרינבלאט דער זון פון יעקב וועלכער האָט זיך געראטעט פון דויטש־לאנד קיין אַמעריקא האָט נאָך דעם עמיגרירט קיין ענגלאנד און לעבט דאָרט מיט זיין פאמיליע.

בעלגיע

אין דעם לאנד האָבן ביז דער מלחמה געלעבט עטלעכע סטריזובער משפחות. משה מוסלער וועלכער איז געווען אַ העברעאישער לערער אין דער „תחכמוני" שולע אין בריסעל האָט דאָרט אהינגענומען זיין ברודער יואל און די שוועסטערן שרה און לאה וועלכע האָבן דאָרט געלעבט מיט זייערע משפחות ביז דער תקופה פון חורבן. אויך די ברילאנטענאינ־דוסטרי האָט אהינגעבראַכט עטלעכע פאמיליען. דאָרט האָבן נאָך געוווינט דוד גאלדבערג מיט זיינע קינדער, זייער קרוב שלמה טורטעלטאוב, יואל ראזען דער זון פון יוסף הערש מיט זיין פאמיליע, יעקב יצחק וועבער דער זון פון איין רב אין ברעזיב (אין קליינעם שטעטל ברעזיב זיינען זייט דער מחלוקות צווישען סאנדץ און ריזין געווען 2 רבנים, איינער פאר כלל יידען און איינער פאר די ריזינער חסידים) וועמענס פרוי איז געווען אַ אייניקל פון פערל גערטנער אין סטריזוב און אפשר אויך אנדערע. יואל מוסלער, זיינע שוועסטערן, יואל ראָזען מיט זיין פרוי, און יעקב יצחק וועבער מיט זיין פאמיליע זיינען אומגעקומען אין דער צייט פון חורבן און דוד גולדבערג מיט זיין זון יוסף זיינען דאָרט געשטאָרבען.

איצט לעבען אין בעלגיען: די קינדער פון דוד גולדבערג, חיים לאסט דער זון פון מיכאל לייב לאסט, לייב אדלער, אַ אייניקעל פון דיין ר' אלתר עזרא זידמאן און מ'זאָגט אז אויך שלמה טורטעלטאוב וועלכער איז אין דער מלחמה־צייט אוועק קיין אמעריקא איז צוריקגעקומען און וווינט אין בעלגיען. פרטים איבער זייער לאגע און אויב עס וווינט דאָרט נאָך וועלכער סטריזובער ווייס איך נישט.

פראנקרייך

קיין פראנקרייך פלעגן עמיגרירען ווייניג סטריזובער יידען. אינ'ם יאר 1930 איז דאָרט אהינגעקומען פון בראזיל דער ערשטער סטריזובער ייד קלמן יעקב שיף און נאָך אַ יאָר האָט ער אהינגעבראַכט זיין פאמיליע פון סטריזוב. נאָך אים איז געקומען זיין נעפפע בעריש שיף און שפעטער בעריש'ס ברודער מרדכי שיף. נאָך זיי זיינען געקומען אנדערע גלייך פון סטריזוב, שפעטער פון היטלערדויטשלאנד און צולעצט געראטעטע פון רוסלאנד. פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה און אויך בשעת דעת מלחמה האבען אַ טייל עולה געווען קיין ארץ ישראל און פון די געבליבענע זיינען אַ טייל געהרגעט געווארען דורך די נאציס — זייערע נעמען

זיינען פארשריבען אין דער רשימה פון די קדושים — און אַ טייל זיינען ניצול געווארן אין פראנקרייך, אין דער שווייץ און אַנדערע לענדער. אין דער ווישיצייט איז דאָרט געשטאָרבען מיין רבי ר׳ משה נירענבערג און פאר אַ נישט לאנגער צייט אייזיק מינץ.

היינט לעבען אין פראנקרייך מיט זייערע פאמיליען: בערן מאדעלינה (מאלע) פון דער היים מינץ, גראסקאפף יוסף און זיין פרוי לאה פון דער היים בראונער, האזענקאפף נטע, וויינבערג יוסף, ווילנער שלמה פון לוטצא מיט זיין שוואגער הירשפעלד, ווינער יחזקאל, רייזל די טאכטער פון חנה לאנדעסמאן, נירנבערג יחזקאל און זיין שוועסטער, נירנבערג — קאנדעל מענדל און זיין שוועסטער שניידער אסתר, קאנער יהודה אלי, שימעל פנחס, שיף בעריש, די קינדער פון קלמן יעקב שיף און אפשר נאָך ווער פון סטריזובער וועגן וועלכע איך ווייס נישט. יוסף גראסקאפף מיט זיין פרוי האבען לעצטענס עולה געווען קיין ישראל.

די סטריזובער אין פראנקרייך זיינען נישט ארגאניזירט. האלטען זיך אבער נאענט איינער צום צווייטען מער ווי אין אמעריקא, ווייל דאָס לאנד איז קליינער און דער רוב וווינט אין פאריס. ביים פארשפרייטען דעם ספר זכרון האט אונז געהאלפען מנחם מענדל נירנבערג—קאנדעל.

אונזערע סטריזובער אין פראנקרייך געהערען — ווי ס׳דאכט זיך מיר — צום מיטעלשטאנד. צווישען זיי צייכענט זיך אויס יוסף וויינבערג מיט זיין הצלחה אין געשעפטען און מיט זיין עפענטליכער טעטיקייט. נאָך זיין אהינקומען קיין פראנקרייך איז ער געווען דער גענעראל סעקרעטאר און זייט דעם יאר 1965 איז ער פארזיצענדער פון דער סתם ציוניסטישער ארגאניזאציע און פארבאנד פון יידישע ארעסטירטע אין נאצידויטשלאנד. ער האָט אויך אַרויסגעגעבען ביכער אין ייִדיש און לעצטענס אויך פראנצעזיש בעיקר וועגן דער תקופה פון חורבן און שרייבט אין יידישע און פראנצעזישע צייטשריפטען.

שווייץ

אין שווייץ וווינען נור 3 סטריזובער פאמיליען: די פרוי הענה ריגער—ליכטיג פון דער היים וויכסעלבאום און איר טאָכטער רויזה (רייזי׳) מיט איר מאן און קינדער. הענה ריגער איז אַ אלטע פרוי זי באַשעפטיגט זיך טראָצדעם מיט צדקה אקציעס און באטראַכט פאר אַ שפעציעלע מצוה דאָס אונטערשטיצן ישיבות און צדקה אינסטיטוציעס אין ישראל. דער דריטער וואס וווינט דאָרט איז משה יעקב מאנדעל וועלכער פלעגט צו טיילען זיין וווינונג צווישן שווייץ און איטאליען ווי ער האָט געהאַט זיין געשעפט און האָט אפשר נאָך ווייטער. יעדעס יאָר באזוכט ער זיינע קרובים אין ישראל און געניסט פון דער יידישער אטמאָספער וועלכע פעלט אים אין חוץ לארץ.

איטאליען

אין איטאַליען האָבען זיך אויפגעהאַלטען נאָך דער לעצטער מלחמה אַ צאָל סטריזובער וועלכע האָבען זיך געראטעט פון חורבן און צוריקגעקומענע פון רוסלאנד אבער קיינער פון זיי האָט זיך דאָרט נישט באַזעצט. דער גרעסטער טייל האָט עמיגרירט קיין אמעריקא אין אנדערע לענדער און אַ קליינער טייל איז געקומען קיין ישראל. היינט וווינט דאָרט נור איין סטריזובער, ד״ר מנחם גאלדבערג וועלכער האָט ביז דער מלחמה דאָרט געלערנט מעדיצין און שפעטער געווען טעטיג אין דער אונטערגרונד באוועגונג קעגן די נאצים, נאָך דער מלחמה האָט ער עולה געווען קיין ישראל ער איז אָבער צוריק אין דעם לאנד ווי ער האָט זיך איינגעלעבט.

עסטרייך

אין די לענדער פון דער עסטרייך־אונגארישער מאנאר־כיע חוץ גאליציע האָבען געוווינט סטריזובער נור אין וויען, די קינדער פון מיין פעטער זעליג בערגלאס אין אונגארן און די פאמיליע פון רבי׳ן אין מונקאטש און דער אומגעגענד. נאָך דער ערשטער וועלטמלחמה האט זיך באזעצט אין טעפליץ־שענוי (צ׳עכיה), חיים קאלב און דאָרט געשעפטליך זייער מצליח געווען. ווען היטלער האָט פארכאפט צעכיה איז ער געקומען קיין ארץ ישראל און דאָ ל׳עצטענס געשטאָרבען אלס חיים כָּלֵב.

אין וויען האָבען געוווינט פאָר דער ערשטער וועלט־מלחמה לעמל דער זון פון געצל לאנדעסמאן, איטה העקער אַ אייניקל פון שלמה זיזנאווער און גיטל טוכמאַן אַ טאָכטער מענדל גוזיק׳ס. די מלחמה פליכטלינגע פון 1914 זיינען כמעט אלע צוריק קיין סטריזוב, ס׳האָט זיך דאָרט אויפגעהאלטען עטלעכע יאר ר׳ נחמיה׳לי דער סאסאווער רב און באַזעצט זיך — ווי איך האָב שוין געשריבען — לייב אייזענבערג אין יוסף וואָלף און נאָך דער מלחמה יעקב דיללער וועלכער פלעגט דאָרט קומען אַ דאנק דעם געשעפט פון זיין פאטער. נאָך אים איז געקומען קיין וויען משה בראונער אין האָט געארבייט ביי יעקב דיללער מיט וועלכן ער איז געווען נאענט דורך דעם בונד פון סאדיגורער חסידים — זייערע עלטערן. ווען די נאציס האָבען באזעצט עסטרייך איז יעקב דיללער אוועק קיין אמעריקא און משה בראונערס משפחה איז אומגעקומען אין דער צייט פון חורבן. ער אליין איז לעבנגעבליבען, עולה געווען קיין ישראל און שפעטער געשטאָרבען אין אמעריקא. אויך איטה העקער האָט זיך געראטעט קיין אַמעריקא און נאָך איר אבשטארבען איז זי געקומען צו קבורה אין ירושלים. אין וויען איז געשטאָרבען אָדער אומגעקומען דורך די נאצי׳ס ר׳ לייב אייזענבערג.

איצט וווינען אין וויען מיט זייערע פאמיליעס: נפתלי אייזענבערג דער זון פון לייב, פישל אדלער מיט זיין פרוי אלה די אייניקלעך פון דיין ר׳ אלתר עזרא זידמאן און גיטל טוכמאן.

מיר האָבען געענדיגט דעם ספר הזכרון פון דער סטריזובער קהילה.

איינעם פון די צילן צו וועלכע מיר האבען געשטרעבט ביים ארויסגעבען דעם ספר האָבען מיר דערגרייכט שוין ביי די הכנות אים ארויסצוגעבען, ווייל מיר האָבען געפונען אַ וועג צו אַ סך סטריזובער מיט וועלכע מיר האָבען קיין פארבינדונג געהאט ביז היינט און מיר האָפען אז די פאר־בינדונג וועט זיין נאָך שטארקער ווען דיזעלבע מענשען וועלען באקומען דעם ספר.

דער צווייטער ציל צו פאראייביגען דעם אנדענקען פון אונזער קהילה און אירע קדושים ווערט פארווירקליכט ביים ארויסגעבען דעם ספר. מיר זיינען זיכער אז דער ספר הזכרון וועט זיין אַ משפחה־ספר אין יעדער סטריזובער פאמיליע און נאָך יארען וועט ווער פון דער פאמיליע לעזען דעם ספר מיט באגייסטערונג איבער זיינע אבות, די פשוטע, ערליכע און איידעלע יידען וועלכע האָבען געלעבט זייער יידיש לעבן צווישן די גויים און צום סוף אומגעקומען אויף קידוש השם, ער וועט שפירען ווי נאָענט ער איז צו זיי און וועט די ליבע איבערטראגען אויך אויף זיינע קינדער און ווען עס וועט אמאל געשריבען ווערען אַ בוך וועגען פוילישען יידענטום, דעם גרויסען יידישען שבט וועלכער האָט אזויפיל בייגעשטייערט פאר דעם קיום פון פאָלק ישראל, זיין גייסטיקע און נאציאנאלע אויפלעבונג, וועט א דאנק אונזער ספר זכרון אויך אונזער שטעטל נישט פארגעסען ווערן.

שלמה יהלומי (דיאמאנט)

צום שלוס פון ספר

צום שלוס פון ספר סטריזוב, וואס זאל איך זאגן? ווען מיר וואלטן געווען זוכה געווען און סטריזוב און אלע הייליקע קהילות פון אייראפא, וואלטן געשטאנען אף זייערע ערטער — און מיר וואלטן באשריבן דעם ספר פון ל ע ב ן פון דער קהילה, וואלטן מיר באדארפן בענטשן די ברכה: „שהחיינו וקימנו והגיענו", צום שלוס פון ספר — איצט, אבער, ווען מיר האבן ניט זוכה געווען און, בעוונותינו הרבים, איז די סיבה פון שרייבן דעם ספר סטריזוב — דער גרויסער חורבן און אונטערגאנג פון שטעטל און פון אלע קהילות הקודש — טאָרן מיר דאך ניט זאגן „שהחיינו"! און דאך — אזויווי מ'דארף בענטשן על הטובה, דארף מען בענטשן על הרעה; טראָץ דעם גרויסן צער און ווייטיק אין אונדזער הארץ, דארפן מיר דאנקען גאָט, וואס מיר האבן זוכה געווען צו שרייבן די געשיכטע פון אונדזער שטעטל און פון פיל פון אירע קינדער.

מיר וואלטן געזינדיקט צום אמת, ווען מיר זאלן פעסטשטעלן אז מיר האבן געשריבן אלעס וואס מ'האט געדארפט שרייבן וועגן שטעטל. אבער השי"ת איז אונדזער עדות, דאס מיר האבן געטאן אלעס וואס ס'איז נאר מעגלעך געווען, כדי ניט צו באעוול'ן קיינעם — ניט דעם כלל און ניט דעם פרט. איך האף אז מיר האבן ערפילט אונדזער אויפגאבע. און אויב מיר זענען אפשר, נכשל געווארן — איז עס נישט אונדזער שולד. אפשר זיינען מיר ניט אזוי פעאיק און אפשר איז עס ווייל מיר האבן ניט פאר זיך גענוג ספרים און דאקומענטן פון די פריערדיקע דורות. מיר האבן גענומען אף זיך די אויפגאבע ווייל מיר האבן ניט געפונען אנדערע וואס זאלן עס טאָן.

כאטש דער ציל פון שרייבן אונדזער ספר איז געווען צו באשרייבן די פארגאנגענהייט פון שטעטל און פאראייביקן אירע קדושים וטהורים — האבן מיר געהאלטן פאר נויטיק אויך צו שרייבן וועגן דער געגענוואַרט. דאס הייסט: וועגן די לעבן־געבליבענע פון שטעטל, וואס לעבן אין ישראל און אין אנדערע לענדער. פאר אט דעם חסד זענען מיר זיכער פאר־פליכטעט צו דאַנקען דעם בורא, וואס האט איבער־געלאזט א זכר און א נאמען אונדזער שטעטל. די וואס זענען געבליבן, זענען געוואָרנט און פארפליכטעט צו געדענקען ווער עס זענען געווען די וואס זענען אומגעקומען. די געשטאלטן פון די ראשונים דארפן שטיין פאר אונדזערע אויגן און צו זייער ליכט דארפן מיר גיין במשך אונדזער גאנץ לעבן און טאָן נאָר אזעלכע מעשים, וואס זאלן פאסן פאר אונדזערע פארגענגער, כדי זיי זאלן זיך ניט שעמען מיט זייערע אייניקלעך.

אמת, ס'איז שווער צו דערגרייכן צו דער מדרגה, פון די ראשונים. ס'האבן שוין געזאגט אונדזערע חכמים אז אויב די ערשטע זענען געווען ווי מלאכים, זענען מיר ווי מענטשן, א.אז.וו. אבער, ווי עס זאל זיין, טאָר מען זיך ניט דערווייטערן, צופיל, פון די וועגן פון אונדזערע עלטערן, ווייל דער מענטש דארף שטענדיק זאגן: „מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי" — „ווען וועלן מיינע מעשים דערגרייכן צו די מעשים פון מיינע עלטערן" (חז"ל) — ווערט געגעבן צו פארשטיין (ר' אברהם יעקב פון סאדיגורא): „מתי יגיעו" — ווען וועלן מיינע מעשים האבן, מינדעס־טנס א שטיקל נ ג י ע ה צו די מעשים פון די עלטערן, היינו: זיי זאלן זיך ניט דערווייטערן אינגאנצן פון זיי... ס'איז דאך קלאר אז מיר זענען לעבן געבליבן, ניט כדי מיר זאלן, חס ושלום, איבעררייסן מיט אונדזער פאר־גאנגענהייט, נאר מיר זאלן ממשיך זיין די קייט פון אונדזערע פריערדיקע דורות. נאר ווען מיר וועלן ממשיך זיין צו גיין אין די וועגן פון אונדזעהע עלטערן, וועלען מיר קאנען פארזיכערן אונדזער עקזיסטענץ, אלס עם סגולה, וואס זאל זיין א מוסטער פאר דער וועלט, אלס א פאלק וואס לעבט און שאפט לויט די געזעצן פון צדק און פאָרטשריט — אמת'ע פארטשריט און ניט „צדק און פאָרטשריט" אין גענזענפיסלעך, נאר דער צדק פון די נביאים און אונדזערע לערער אין אלע דורות.

און אויב עס רעדט זיך וועגן דער צוקונפט, דארפן מיר וויסן אז אין רעזולטאט פון דער שואה, פון דעם גרויסן חורבן וואס איז געקומען אף אונדזער פאלק, איז דער הויפט־צענטער פון אונדזער עקזיסטענץ איבערגעגאנגען אין אונדזער הייליקן לאנד, דאס איז מדינת ישראל, דער מקור פון אונדזער שטאלץ און אונדזער האפנונג. ווייל אויב ס'איז ריכטיק אז א דאנק די טויזנטער יארן גלוסטעניש, האפנונגען און תפילות, טאג איין טאג, אינדערפרי, מיטאג צייט און אווענד: „ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים", זענען דערהיטן געווארן אין אונדזערע הערצער און אין די טיפענישן פון אונדזער וועזן, די ליבשאפט, בענקשאפט און צוגעבונדנקייט צו ציון — און זיי האבן געברענגט די „שיבת ציון" באוועגונג — די פאליטישע און פראקטישע שיבת ציון ממש; דאס אויפבויען פונדאמענט א גרוסן טייל פון אונדזער היסטאריש ארץ ישראל — איז אבער ריכטיק אויך דאס אז דער גרעסטער גורם וואס איז געווען די הויפט סיבה צום אויסרופן און אנערקענען די מדינת ישראל פון די פעלקער — איז געווען דער גרויסער חורבן און אומקום פון אונדזער פאלק דורך די היטלעריסטישע רוצחישע הענד; אויך די רשעים פון די מנהיגים פון די גויאשע פעלקער, האבן ניט געקאנט ניט נעמען אין אכט דעם גרויסן חורבן וואס האט געטראפן דעם יידישן פאלק אין איירופא און דעם גרויסן, גרויזאמען, מאסשטאב פון אים. בעל־כורחם האבן זיי מסכים געווען צו פארגיטיקן מיט עפעס די קרבנות פון דעם אומגליק און האבן געשטימט פאר דער יידישער מדינה. אמת, אז דאס איז געווען די האנד פון דער השגחה עליונה, אבער די השגחה האט דאס געטאן, אזויווי רוב געשעענישן, גרויסע און קליינע, — מיט ניסים וואס זענען געווען איינגעהילט אין דער דרך הטבע; די „יד הגדולה" פון רבונו של עולם, האט געברענגט דאצו אז אין זכות פון די קרבנות פון דער שואה און אין זכות פון די מסירות נפש'דיקע מעשים פון פאטער און קינדער, סיי אין בויען דאס לאנד און סיי אין דער מלחמת השחרור (די באפרייאונג מלחמה) — האבן מיר זוכה געווען צו דער מדינת ישראל, די אתחלתא דגאולה.

אין אונדזערע צייטן זענען פארגעקומען די צוויי גרעסטע געשעענישן אין דער יידישער היסטאריע, נאכן חורבן בית המקדש: די שואה (דער חורבן) און די ישועה. און אזויווי דער חורבן איז געווען אין מורא'דיקן מאסשטאב, וואס קיינער האט עס ניט געקאנט זיך פארשטעלן, אזוי איז אויך די נס—טבע'דיקע ישועה געווען מער ווי ס'האט זיך ווער געקאנט פארשטעלן. סיי די החלטה פון די פארזאמעלטע פעלקער אין או"מ וועגן חלוקה און דאס עררייכן צוויי דריטל פאר דעם באשלוס; סיי דאס מסכים זיין פון רוב ציוניסטישע מנהיגים צו דעם חלוקה פלאן, וואס האט אויסגעזען אינגאנצן אוממעגלעך צו פארווירקליכן אים, ווייל ווען די אראבער וואלטן געווען מסכים געווען צו דעם פלאן פון חלוקה, וואלטן מיר ניט געקאנט עקזיסטירן און לעבן אין אונדזער לאנד. די אראבער וואלטן אונדז געווען אף טריט און שריט למוקש ומכשול. סיי דאס מנצח זיין די אראבער אין אונדזערע מלחמות מיט זיי און נאך און נאך פלאי פלאים'דיקע געשעענישן — דאס אלעס איז געווען העכער און גרעסער פון יעדער האפנונג. השי"ת האט מיט אונדז געטאן נסים און חסדים אף יעדן טריט און שריט; דאס ניט מסכים זיין פון די אראבער צו טיילן דאס לאנד („חלוקה"); די מפלה זייערע אין דער מלחמה; דאס בהלה'דיק אנטלויפן אין די צענער טויזנטער און הונדערטער טויזנטער, פון דער מדינה און נאך און נאך... זיכער קאנען מיר זאגן מיטן פולן מויל: „ואלו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו... אין אנחנו מספיקים להודות לך ה' אלוקינו"...

* * *

דאס אלעס געשריבענע האט, אייגנטלעך, געקאנט זיין דער שלוס פון אונדזערע ווערטער מיטן ענדיקן דאס שרייבן פון אונדזער ספר, אויב... אויב דאס ספר וואלט געווען פערטיק געווארן פאר די „מלחמת ששת הימים" (די זעקס־טאגיקע מלחמה). ס'איז אבער אנדערש געשען און דערווייל זענען פארגעקומען גרויסע וווּנדערליכע און מורא'דיקע געשעענישן, וואס זענען גרעסער אין זייער פארנעם, סיי אין כמות און סיי אין איכות, פון אלעם וואס מיר האבן דערציילט ביז איצט. עס זענען דא פאסענד די ווערטער פון רשב"ם (פרשת וישב פסוק ב') אין נאמען פון זיין זיידן רש"י זצ"ל, וואס האט אים מודה געווען אז ווען ער וואלט געהאט צייט וואלט ער באדארפן שרייבן נייע פירושים, לויט די פשטים וואס ווערן יעדן טאג געשאפן. די ישועה ווערט יעדן טאג באנייט; די חסדים פון גאט וואס רינגלען אונדז ארום און די גאולה ערשיינונגען וואס ווערן פארטגעזעצט פאר אונדזערע אויגן־ברעגגן אונדז דאצו מיר זאלן פון צייט צו צייט דארפן ענדערן דעם אינהאלט פון אונדזער שרייבן, ווייל זיי זענען שוין ניט אקטועל (זע, למשל, צום סוף פון דער רשימה פון בן עמי פיינגולד, זייט 111: „הם נטמנו בהר הזיתים, בחלוקת קבר שקנו להם ואין פוקד את קברם, שמעבר לגבול, נוכח הר הבית"). נאכמער:

דאס וואס האט געטראפן אין דער זעקס־טאגיקער מלחמה, שטעלט אין שאטן אלעס וואס מיר האבן געזען אין דער מלחמת השחרור (באפרייאונגס מלח־מה). די ערשטע ניסים ווערן בלאס אקייגן די לעצטע ניסים. **עס זענען ממש אופגעפראלט געווארן די פענסטער פון הימל** און מיר האבן געזען געטלעכע ענטפלעקונגען אין דער הייליקער מלחמה. איין דור וועט דערציילן דעם צווייטן, ניט נאר וועגן ניסים ונפלאות, נאר אויך וועגן די **גבורות און מסירות נפש**, וואס האבן ניט געהאט זייער׳ס גלייכן אין דער גאנצער וועלט. דאס גרעסטע וואונדער איז דאס וואס לויט דעם עדות פון דעם שעף פון נצחון, גענעראל יצחק ראבין — קומט די קרוין פון נצחון, בעיקר, די סאלדאטן פון דער שורה; די פשוט׳ע זעלנער, וואס פיל פון זיי זעען אויס אין זייער טאג־טעגליכן לעבן שטילע און באשיידענע בחורים — זענען אין דער ,,מלחמת ששת הימים" געווארן ווי די לייבן און נאך מער. און פון דער צווייטער זייט: די וואס זענען אין שלום צייט אזוי גערופענע ,,בני טובים" (,,ווילע יונגען"...) זענען פלוצים געווארן אידעאליסטן און געגעבן זייער נפש פאר פאלק און לאנד.

וועלן מיר דען ניט זאגן, צוזאמען מיט רבי ישראל בעל־שם־טוב: ,,אשרי העם יודעי תרועה" (תהלים פ"ט) ווויל און גוט איז ווען אויך דער עם, דער גאנצער פאלק, דער פשוט׳ר סאלדאט, קאן פירן מלחמה און ניט נאר דער גענעראל!... אזוי איז דא געווען אין אט דער מלחמה. מיר דארפן זיך פרעגן: ,,מי ילד לנו את אלה"? ווער האט דאס אונדז געבוירן? וויאזוי זענען דאס קינדער פון געפייניגטע און געשלאגענע יידן, גערוידפטע טויזנטער יארן, וואס זענען געווען א סינאנים פון פחדנות — וויאזוי זענען דאס אט די קינדער געווארן גיבורים און האבן פאר־ניכטעט אזויפיל גרויסע ארמעען, באוואפענטע פון קאפ ביז פוס? זיכער האט יעדער א ,,תירוץ", לויט דרך הטבע, אבער מען מוז דאך צוגעבן גאר א וויכטיקן טעם, וועלכער איז אפשר דער עיקר: אמת, דאס השי"ת האט אונדז געהאלפן, אמת דאס אונדזערע קינדער און ברודער האבן געקעמפט, יעדער איינער אף זיין ארט, מיט מסירות נפש, וואס ס׳איז ניט מעגלעך קיין גרעסערע פון איר, אבער דער שטארקער טרייב־קראפט צו דעם מסירות נפש איז געווען די שואה, די טראגעדיע. צוליב דער שואה האבן אונדזערע קינדער געקעמפט אזויווי זיי האבן געקעמפט און צוליב דער שואה האט אונדז השי"ת געהאלפן.

לאמיר קלאר פארשטיין וואס מיר זאגן: דער גרויסער אומגליק וואס איז געשען אין אונדזער דור — דאס אומקומען מיט אזא גרויזאמען אופן פון זעקס מיליאן יידן — איז געשטאנען פאר די אויגן פון אונדזערע סאלדאטן, די חיילים—גיבורים. יעדער האט געזען פאר זיך די זעקס מיליאן אומגעקומענע, יעדער האט אויך געזען וואס די אנדערע פעלקער — די שלעכטע און אויך די ,,גוטע" גויים — האבן געטאן פאר אונדז! און פעסט איז געווען זייער באשלוס: מ ע ר טאר דאס ניט פארקומען! נאכאמאל אוישביץ וועט ניט פארקומען! ניט אין אונדזער דור און ניט אין די שפעטערדיקע דורות! ניין! מער וועט מען שוין ניט שעכטן אונדז ווי די שאף וואס מ׳פירט צו דער שחיטה; ניט אזוי ביליג וועט מען אומברענגען יידן; א טייערן פרייז וועט מען מוזן בצאלן. א סוף צו דעם בחינם׳דיקן הרגענען יידן! א מלחמה וועלן מיר קייגן די רוצחים פירן! און ווען אפילו עס וועט חס ושלום פאלן א ייד, וועט זיין פרייז זיין א גרויסער, א טייערער. אט דער באשלוס, ניט זיין מער הפקר, האט געברענגט די העלדענטאטישע מעשים פון אונדזערע חיילים און דעם וואונדערפולן, אבסאלוטן נצחון.

דאס איז איין זייט פון דעם נצחון. די צווייטע זייט: **אויך דער רבונו של עולם האט באשלאסן אז מער וועלן זיינע קינדער ניט זיין הפקר פאר פארציק־ענדע חיות!**... און כאטש מיר מאטערן זיך צו פאר־שטיין און פארענטפערן די אנגעווייטיקטע פראגע, וואס לעכערט אונדזער מוח: ,,פאר וואס"? פארוואס האט גאט אזוי געטאן און געלאזט זיין פאלק אויס־שעכטן?... און אוודאי איז ניטא א ענטפער וואס זאל אונדז דאס פארענטפערן און קלאר שטעלן אינ־גאנצן — איז אבער קלאר, דאס ווער עס וויל ניט במזיד צומאכן זיינע אויגן, זעט באשיינפערליך דאס גאט האט אונדז דא געגעבן דעם נצחון אין די מלחמות קייגן די אראבער אלס א טיילווייזער פאר־גיטונג פאר דעם לעצטן חורבן בית ישראל אין דער היטלער צייט.

ס׳איז אלזא ריכטיק אז אין דעם זכות פון דער שואה און אין זכות פון דער הייליקער, מסירות־נפש׳דיקער מלחמה פון אונדזערע קינדער האבן מיר זוכה געווען צו דעם גרויסן נצחון. נס און טבע זענען געגאנגן צוזאמען און האבן געברענגט די ישועה. **זאל דא באמערקט ווערן אז דער גרעסטער נס איז געווען וואס מיר האבן זיך ניט פארלאזן אף נסים!**...

צום שלוס פון אונדזער ספר ווילן מיר גלויבן: ס׳איז קיין ספק ניט אז עס זענען נאכניט צו ענדע געקומען די חסדים פון גאט. מיר זענען נאכניט געקומען צו סוף פסוק פון די ישועות ונחמות וואס השי"ת טוט מיט אונדז. נאר טויבע און בלינדע הערן ניט

און זעען ניט דעם קול השם בכוח, קול השם בהדר און זיין שטארקע האנד, וואס פירט אונדז צו דער גאולה שלימה — די אמת׳ע גאולה. ס׳איז ריכטיק מיר זאלן דערמאנען דאס וואס ס׳ווערט דערציילט וועגן דעם צדיק רבי לוי יצחק פון בארדיטשעב זצ״ל, דאס יעדער יאר, נאך דעם זאגן די קינות אין תשעה באב, האט ער דאס קינה׳לע געלייגט צווישן די אלטע „שמות״, וואס ווערן אוועקלייגט צום באהאלטן אפן בית החיים. ער האט געזאגט דאס ח״ו מ׳זאל דאס קינה׳לע באהאלטן אפן צווייטן יאר תשעה באב, ווייל דאס וואלט געהייסן אז מ׳גלייבט ניט אז ביז איבער א יאר וועט משיח קומען... דאס זעלבע וויל דער שרייבער פון די שורות זאגן: ביז מ׳וועט פערטיקן געבן דעם איינבינדער צו בינדן דאס ספר סטריזוב און ביז מיר וועלן געבן דאס ספר יעדן איינעם פון די יוצאי סטריזוב — וועט קומען משיח צדקנו און מיר וועלן זוכה זיין צו דער גאולה שלימה במהרה בימינו אמן.

שלמה יהלומי (דיאמנט)

עם סיום הספר

עם סיום כתיבת ספר סטריזוב, מה אומר ? אלו זכינו וסטריזוב וכל קהילות הקודש, של אירופה, היו עומדות על תלן והיינו כותבים את ספר החיים של הקהילה — צריכים היינו לברך שהחיינו וקימנו והגיענו לסיום הספר. עכשיו, שלא זכינו ובעוונותינו הרבים, המניע לכתיבת הספר היא השואה האיומה וחורבנה של קהילתנו ושל כל קהילות הקודש — הרי שאסור לנו לברך שהחיינו. ובכל זאת — כשם שמברכים על הטובה כך צריך לברך על הרעה — עם כל הצער והכאב שבלבנו, עלינו להודות לה׳, על שעלה בידנו לכתוב זכרון בספר, תולדות העיירה ותולדות רבים מבניה־בוניה.

נחטא לאמת אם נאמר שמצינו והעלינו על הכתב כל מה שצריך היה ואפשר היה לכתוב, אבל אל־אלוקים יודע, שעשינו כל מאמץ אפשרי, שלא לקפח את מישהו — לא את הכלל ולא את הפרט. אני תקוה שלא נכשלנו במילוי חובתנו. ואם נכשלנו — הרי לא מתוך רצון וכוונה לא רצויה, או מתוך רשלנות, אלא מחוסר כשרון וידע וגם מחוסר כל המקורות על העיירה. קבלנו על עצמנו את המשימה הקשה והאחראית הזאת באין ברירה, כי לא ראינו לפנינו אנשים אחרים, שיעשו את המלאכה הקדושה הזאת.

ואם כי מגמת כתיבת הספר היתה לתאר את עברה של העיירה ולהנציח את קדושיה־טהוריה, שנהרגו על קדושת השם — מצאנו לנכון לכתוב גם על ההווה — כלומר: על יוצאי סטריזוב שנשארו בחיים, בישראל ובתפוצות. ועל החסד הגדול הזה בוודאי שאנו חייבים להודות לה׳, שהשאיר לנו שם ושארית לקהילתנו הקדושה. ואלה שהשאירם ה׳ לפליטה, מוזהרים ומצווים לזכור מי ומי היו אלה שהיו ואינם. דמויותיהם של הראשונים צריכות לעמוד לפניהם תמיד ולאורם ילכו כל ימי חייהם ויכוונו מעשיהם ופעולותיהם בעולם הזה. כדי שמעשיהם יהיו הולמים את מעשי אבותיהם הקדושים ; שלא יבושו בצאצאיהם בעולם האמת.

אמנם נכון, שקשה להגיע למדרגת הראשונים, שהרי „אם ראשונים בני מלאכים אנו בני אנשים״, וכו׳ (שבת קי״ב). אבל על כל פנים לא יתרחקו, התרחקות קיצונית, מדרכי אבותיהם, כי הרי חייב אדם לומר : „מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי״ (תנא דבי אליהו רבה כ״ה) ומובא לפרש בשם גדולי החסידות (רא״י מסדיגורה ועוד) ,מתי יגיעו׳, שלפחות יהיו למעשים איזו נגיעה וקשר למעשי אבותיו ולא יתרחקו מהם, חס ושלום, לגמרי !... כי הרי ברור ללא כל ספק : נשארנו בחיים, בחסדי השם, לא למען ננתק את שרשרת הדורות, אלא למען נמשיך, נחזק ונחשל אותה. רק אם נמשיך בדרכי אבותינו נוכל להבטיח את עתידנו, בתור עם סגולה, שישמש סמל ומופת לצדק וקידמה אמיתיים, לא „צדק״ במרכאות ולא „קידמה״ של כל מיני „איזמים״, אלא אלה שהטיפו לה נביאינו ומורינו בכל הדורות.

ואם בעתיד מדובר, עלינו לדעת שבעקבות ה־שואה עברה נקודת הכובד של קיומנו, לארצנו הקדושה, הלא היא מדינת ישראל, מקור גאוותנו ותקוותנו. כי אם אמנם נכון, שהודות לאלפי שנות כיסופים, געגועים ותפילות ישראל, יום יום, בוקר, צהרים וערב, ל„ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים״, נשתמרו בלבותנו ובתוך־תוכנו, האהבה, הכמיה וה־זיקה הלא מנותקת לציון — והן הן שהביאו בעקבו־תיהן את תנועת ציון הפוליטית והמעשית, ובנינו ושיקומו מחדש של חלק גדול מארצנו — הרי שאת הדחיפה המכרעת להכרזת הקמת המדינה, והכרתה על־ידי אומות העולם — נתנה השואה ; גם רשעי־עולם לא יכלו להתעלם מגודל חורבנה של יהדות אירופה וממדיה המבהילים ובעל־כרחם הסכימו למתן פיצוי־מה לקרבנות השואה והצביעו באו״מ למען הקמת המדינה. אמנם ידענו, גם ידענו, שיד ההשגחה

האלוקית היתה בזה, אבל ההשגחה פעלה כאן — כברוב המאורעות הגדולים והקטנים — בנסים מלובשים בדרך הטבע; היד הגדולה של ה' הביאה לידי כך שבזכות קרבנות השואה, ובזכות המעשים הגדולים והמסירות־נפש של אבות ובנים, בבנין הארץ ובמלחמת השחרור וההגנה על ארצנו — זכינו ל־מדינת ישראל, אתחלתא דגאולתנו.

הנה כי כן קרו בימינו שני המאורעות הגדולים ביותר בתולדות עמנו, לאחר שחרב בית מקדשו וגלה מארצו: השואה והישועה. וכשם שהשואה היתה בממדים איומים, לא שערום אבותינו, כך היתה הישועה הנסית־טבעית, למעלה מכל מה שאפשר להעלות על הדעת, הן בעצם החלטת האו"מ על „חלוקה" והשגת שני שלישים להחלטה זו; הן בהסכמת רוב המנהיגים הקובעים של התנועה הציו־נית לתכנית החלוקה, שהיתה לגמרי בלתי מציאותית, כי אילו הסכימו הערבים לחלוקה זו, לא היינו יכולים להתקיים ולחיות בארצנו זו — כשהערבים היו לנו לפח ולמוקש בכל מקומות מושבותינו כאן; הן בנצחוננו במלחמת השחרור על שונאינו הערבים ועוזריהם, ועוד ועוד. ובכן — צדקה וישועה עשה ה' עמנו והפליא לעשות לנו נסים ונפלאות על כל צעד ושעל — אי הסכמת הערבים לחלוקה; מפלתם במלחמה; בריחתם ההמונית והמבוהלת לרבבותיהם ומאות אלפיהם מתחומי מדינתנו ועד ועוד. ובוודאי שאנו יכולים לאמר בפה מלא: „ואלו פינו מלא שירה כים ולשוננו רינה כהמון גליו... אין אנחנו מספיקים להודות לך ה' אלוקינו"...

הדברים האמורים למעלה ראויים היו שנסיים בהם סוף דברינו, עם סיום כתיבת הספר — אלו תמה ונשלמה הדפסתו לפני „מלחמת ששת הימים". ברם לא כך היה, ובינתיים קרו דברים גדולים, נפלאים ונוראים, העולים בהיקפם, ובכמות ואיכות הישגיהם על כל מה שסיפרנו עד עכשיו. וכאן מתאי־מים במלא מובנם דברי הרשב"ם (פרשת וישב, פסוק ב'), בשם אבי־זקנו רש"י ז"ל, שהודה לו „שאלו היה לו פנאי, היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום". הישועה מתחדשת בכל יום; חסדי השם הסובבים אותנו ותהליכי הגאולה הנמשכים והולכים לנגד עינינו, מצריכים לשנות מזמן לזמן את תוכן הדברים שכתבנו בספרנו, משום שכבר אינם אקטואליים (ראה למשל רשימתו של בן עמי פינגולד, עמוד 111, בסוף רשימתו: „הם נטמנו בהר הזיתים בחלוקת קבר שקנו להם, ואין פוקד את קברם, שמעבר לגבול, נוכח הר הבית"). זאת לא זאת: מה שקרה במלחמת ששת הימים, מעמיד בצל את כל מה שראינו במלחמת השחרור. הנסים הראשונים מחווירים לעומת הנסים האחרונים. ממש נפתחו ארובות השמים וראינו מראות אלוקים במלחמת קודש זו. דור לדור יספר לא רק על הנסים והנפלאות, אלא גם על הגבורות והמסירות־נפש שלא היו דוגמתן בעולם. והמפליא ביותר, שכפי עדותו של ארדיכל הנצחון, רב־אלוף יצחק רבין, מגיע כתר הנצחון בעיקר לחיילים מן השורה; הטוראים האפורים, שהרבה מהם נראים בחיים היום־יומיים כבחורים שקטים וצנועים — נהיו במלחמת ששת הימים כפירי אריות ולמעלה מזה; ומאידך — אלה שבימים רגילים מוגדרים כ„בני טובים" וכו' — נהפכו פתאום לאידאליסטים ומסרו נפשם למען עמנו וארצנו.

הכי לא נאמר ונפרש יחד עם ר' ישראל בעל־שם־טוב: „אשרי העם יודעי תרועה" (תהלים פ"ט) — אשרי וטוב כאשר גם העם, החייל הפשוט, יודע תרועת מלחמה, ולא רק המפקד!... הלא כך היה, בעזרת אלוקינו, במלחמתנו־מלחמת ה' זו. ושוב אנו צריכים לשאול: מי ילד לנו את אלה? כיצד זה נהפכו צאצאי יהודים מוכים ונרדפים אלפי שנה, שהיו כביכול „סמל" לפחדנות — כיצד זה נהפכו לגבורי חיל והשמידו חיל עצום ורב ממנו? בוודאי שיש ביד כל אחד ואחד „תירוצים" מוכנים, לפי דרך הטבע, אבל שוב אין מנוס מההסבר הנוסף, ואולי העיקרי: נכון ונכון שה' עזר לנו ונלחם לנו; נכון ונכון שבנינו וכל עמנו נלחמו כל אחד במקומו במסירות נפש, שאין למעלה הימנה, אבל המניע החזק ביותר היתה השואה. בזכות השואה נלחמו חיילינו כפי שנלחמו ובזכות השואה עזרנו ה' אלוקינו.

הבה ונבאר את דברינו. „בזכות השואה נלחמו חיילנו כפי שנלחמו" — כלומר: התודעה של השואה, אותם המאורעות האיומים, חסרי תקדים, עמדו לפני חיילנו הגיבורים. כל אחד ואחד ראה לפניו את ששת המיליונים, שנרצחו בכל מיני מיתות משונות ואכזריות; ראו גם מה שעשו האומות — גם „ה־טובים" שבהם! — למען הצילנו מידי הרוצחים.. ונחושה היתה החלטתם: היו לא תהיה! לא עוד אושביץ פעם נוספת,בדורנו ולא בדורות הבאים! לא עוד ירצחו אותנו כל־כך בזול; לא עוד דמנו הפקר וכל הרוצה לשפוך דמנו יבא וישפוך. הקץ לכל שפיכות דמי ישראל חינם! מלחמה תהיה לנו בגויים! מלחמת חרמה, אשר גם אם חס ושלום יפול מי מאתנו — מחירו יהיה גדול ויקר. מכאן ההסתערות העילאית והגבורה העל־אנושית, ומכאן — הנצחון המדהים והמכריע.

זהו צד אחד של הנצחון. והצד השני: ,,ובזכות השואה עזרנו ה' אלוקינו" — כלומר: גם הקב"ה, כביכול, החליט: ,,לא עוד יהיו בני למרמס לחיות טורפות"!... ואם אמנם אנו מתלבטים קשה בשאלה המנקרת את ראשנו: ,,למה"? ומפני מה עשה ה' ככה לעמנו, שנתן לשונאינו לעשות בנו כפי שעשה? למה נתן אותנו למשיסה בידי המרצחים הנאציים?... ובוודאי שאחרי כל התשובות שמנסים להשיב, עדיין השאלה במקומה עומדת (גם כותב הרשימה הזאת עמד עליה בספר זה בעמוד 153) — הרי כל מי שאינו עוצם עיניו במזיד, רואה בחוש שיד השם עשתה לנו את הישועה הזאת, כפיצוי חלקי למה שקרנו בשואה. הוא הדבר אשר כתבנו: בזכות השואה ובזכות מלחמת הקודש של בנינו, זכינו לנצחון הגדול הזה. נס וטבע הלכו צמודים יחד והביאו לנו את כל המעשים הנוראים והנפלאים האלה; את ירושלים השלמה ואת ההרים סביב לה: את חברון ובית לחם; הרי עציון; סיני ורמת הגולן ועוד ועוד. והנס הגדול ביותר: שלא סמכנו על נסים בלבד!...

בסיום דברינו נאמר: אין ספק שעדיין לא תמו ולא נשלמו חסדי השם. טרם הגענו לסוף פסוק של הישועות ונחמות שעושה השם לנו. רק חרשים ועורים לא שומעים ולא רואים את קול ה' בכוח, קול ה' בהדר, ואת ידו החזקה המוליכה אותנו לקראת הגאולה השלימה והאמיתית. מן הראוי שנעלה על לבנו את המסופר על הצדיק רבי לוי יצחק, זצ"ל, מברדיצ'וב, שבכל שנה ושנה אחרי סיומו לאמר את הקינות לתשעה באב, שם את ספר הקינות בעליית בית הכנסת, מקום בו שמים את ה־,,שמות" הישנים והבלים של ספרי קודש, באמרו שחס ושלום להעמיד את ספר הקינות בארון הספרים, כדי לשמור אותו לשנה הבאה, כי יש בזה משום חסרון אמונה ובטחון בשם, כאילו חושבים שהמשיח לא יבוא תוך השנה הבאה... כן גם עבדכם, כותב המאמר האחרון הזה, של ספר סטריזוב, מקווה שעד שנספיק למסור לכורך הספרים את ספרנו ולחלקו בין יוצאי העיירה — יבא המשיח ונזכה לגאולה שלימה במהרה בימינו, אמן ואמן.

תל־אביב, ניסן, חודש הגאולה ה'תשכ"ט

מפתח השמות והתמונות

(* — תמונה)

כתב וסידר: ש׳ יהלומי (דיאמנט)

א

אברהם א״ל הלוי, הרב 8
אברהם מפלנטש, הרב 15
אדסט, משפחת 111
אדסט חיים 124
אדסט יעקב 50, 144, 443
אדסט משה 130, 131, 132
אדסט פיבל 30, 173
אדסט בינה 443
אונגר הנה רכיל 39 *425
אונגר מיכל ליב 30, *425
אונגר משה דוד 119
אונגר צבי 23, 40, 442
אורנשטין יעקב, הרב 11, 14
אורנשטין מרדכי זאב 9, 16
אורהאן בילה 297
איגרא משולם, הרב 12
איכנשטין אברהם, הרבנים 20
איכנשטין אלעזר, הרב 20
איכנשטין ברכה גיטל, הרבנית 20
איכנשטין חיים יוסף, הרב 20, 129
איכנשטין יהושע העשל, הרב 20, 129
איכנשטין מנחם צבי, הרב 20
איכנשטין מנשה, הרב 129
איכנשטין משה, הרב 20
איכנשטין צבי הירש מזידיצ׳וב 14
איכנשטין צפורה, הרבנית 20
איכנשטין רכיל, הרבנית 20
איזן מנחם, ווילופולי 22, 161
איזנטל אלימלך 111
איזנר יעקב ומש׳ 50, 133, 444
איזנר ד״ר צבי 144, 145
איזנר מלכה 48
איזמן יהודה נתן 102
איזמן פנחס 139
איזירר מרים 91
אכט, עו״ד 51
אלגזי יום־טוב, הרב 11
אליהו, הרב 7, 24
אלימלך, הרבי מליזנסק 12
אליעזר פישל, הרב 11
אלכסנדר סנדר מסטנוב, הרב 10
אלפסי יצחק 9, 12
אנגל שמואל, הרב מרדומישל 81
אנגל מלונק 124
אדלר לייב 445
אדלר פישל ואשתו 446
אונגר אליעזר 376
אונגר שלום משה, הרב 377
איזנברג ה. 445
איזנברג לייב 440, 446
איזנברג פרל 446
אלוני (קלוץ) פנחס 441
אמאייס משפ. 443
אקשטין מאטיש 377
אקשטין מאיר 86, 337
אקשטין חוה ויונה *377
אנגלנדר אבר 148
אנסבכר, הרב 178
אפשטין יחיאל, הרב 20
אפשטין תרצה, הרבנית 20
אפשטין נ״צ מקולומי, הרב 9
אשר ישעיה מרופשיץ, הרבי 19
אשר יוסף *199
אשר ירמיה וליבה 200
אשר ש. 441

---

* תמונה

ב

בוימאל צבי 130
בורגניכט אהרן ומשה הינה וחינה 138, 171, 297*
ביאליק חיים נחמן 102
ביטלר אהרן שמואל 60
ביטלר מרדכי 144
ביטלר לייביש 77, 444
בילוס אליהו 75, 172, 174
ביר שלמה 103
בירמן אליעזר 125
בלומנפלד חיים, הרב מריישא 10
בעל שם־טוב ישראל 7, 12
בר מאיר 104, 124
בר רפאל 125
בראך שאול, הרב 90
ברוך, הרבי ממזיבוז 91
ברוו אברהם 31, 48, 49, 138, 171, 297, 2־351
ברוו איטה 427*
ברוו מרדכי 45
ברוו הינה 427*
ברוו צבי 30, 38
ברוור א״י, ד״ר 8
ברגלס, משפחת 111
ברגלס אברהם מנדל 172, 174
ברגלס ברוך 30, 39, 41, 60, 81, 93, 118, 130
ברגלס יוכבד 141
ברגלס הירש בר 111
ברגלס חיה 46, 56
ברגלס יצחק 67, 122, 183, 297, 321, 441, 436*, 437*, 439*
ברגלס שרה 48
ברגלס רבקה 418*
ברגר אסתר הינדה 90
ברגר זכריה 145
ברגר יוסף 145
ברגר ינטה 145, 146
ברגר משה 146
ברגר ישראל אהרן 54, 57
ברוידה אריה ליב, הרב מלבוב 52
ברודר מאיר צבי 37
בורנשטין פרופ׳ 377
ביים חיים 443
בירנבך מ׳ 441
בלייכר משה, הדיין 377
ברגלס (בני זליג) 446
ברן מלה 445
בן־גוריון 451*
ברוינר זלמן ומשה 67, 446
בריקנטל ד״ב 8
ברנשטין, משפחת 141, 157, 171, 398, 429*
ברנשטין דוד 60, 398*
ברנשטין יעקב יצחק 37, 60, 63, 129, 135, 183
ברנשטין רחל 397*

ג

גוטווירט מאיר מרדכי 60, 94, 108, 199, 440
גולדברג פישל ופיגה ומש. 41, 136, 298, 401*
גולדברג מרדכי 314 401*
גולדברג אלעזר ומנחם 137, 401* 433, 446
גולדברג דוד ובניו 445
גולדמן אברהם ודבורה שרה 82
גולדמן יצחק, אלימלך ויעקב 60
גולדמן פישל מבזוסטיק 181
גורפינקל שמואל ואהרן 36, 149
גורגל אלעזר 132
גורגל יחזקאל 52, 62, 131, 297
גינסבורג נתן מגורליץ 184, 186
גלבוקס שושנה 158
גלבר, ד״ר 11
גליקמן יואל 45, 165
גלייכר (הירשפלד) ליפצ׳ה 173
גלנדר צבי (הרשל) 31, 37, 82, 131, 297
גלנדר בתו 428*
גלַנטי שמואל, הלוי, הרב 10
גלנטי משה 11
גלרנטר י״ד, הרב מיאשיניצה 15
גננדלמן, מקטוביץ 184
גרובר אליעזר 50, 399*, 441
גרובר חוה 50, 297, 399* 429*
גרובר יהודה (אידל ורבקה) מש׳ 37, 399* 431* 432*
גרוסמן לוי, הרב 9
גרוסקופף מנדל 59, 65, 59, 349, 379
גרוסקופף שמואל משה 65, 102, 139, 319
גרוסקופף יוסף ולאה 445
גרטנר חיים 102, 109
גרטנר ישראל 39, 132
גרטנר ישראל (בן משה) 146*
גרטנר משה 139
גרטנר מנדל 132
גרטנר נחמה 51, 146*
גרטנר פרל 111

* תמונה

גרינברג אורי צבי 4
גרינבוים ראובן 61
גרובר צפורה 431* 432*
גרינבלט זנביל 48, 109, 139, 297
גרינבלט יעקב 31, 45, 109, 123
גרינבלט יואל 47, 109, 445
גרינבלט ליבה 170 428*
גרינבלט פייגה 297
גרינבלט—האזנקופף 145
גרשום שלום, פרופ' 11
גוטליב ב"צ 374, 377
גורפין רבקה 442
גנס שפריצה ורוזה 443
גוזיק משה ופרידה 399*

ד

דויטש אהרן ומשפ. 31, 48, 138, 139, 140, 172 419*
דויטש זאב וולף 22, 30* 46
דויטש ליאון ד"ר 443
דויטש חנה 22 419*
דויטש שמעון 444
דויטש יוסף 50, 297
דויטש יצחק 49, 419*
דויטש חיה ק' 418* 419*
דויטש משה 136
דויטש רחל לאה 297
דויטשר מאיר 111, 130
דויטשר משה 48
דיאמנט, משפחות 160, 161
דיאמנט אברהם (סטרונגור), 174
דיאמנט אריה (בן שלמה) ומשפ' 161 433*
דיאמנט ברוך ומש' 174 433*
דיאמנט אביגודר 40, 48, 49, 107, 122, 123, 297
דיאמנט חיה (לבית הולנדר) 427*
דיאמנט איטה, בעלה אריה פדרבוש ובנם יוסף חיים 161, 169
403* 427* 430*
דיאמנט איטה (הקר—לנדסמן) 186 404*
דיאמנט אריה־לייביש (בן משה) 47, 56
דיאמנט אריה־לייביש (בן יוסף) ומש. 405*
דיאמנט (מילגרוים) ע. שמואל, ד"ר 405*
דיאמנט גננדל (קורנרייך), בעלה ובניהם 126, 404*
דיאמנט דבורה (אשת יוסף) 74, 76, 403*
דיאמנט העשל 31* 52, 85, 148, 183, 403* 443
דיאמנט הינדה ובנם יוסף חיים 427*
זלמן (וויסוקר) ומש. 174, 298, 402*
דיאמנט יעקב (יעקל וויסוקר) 14, 173, 174
דיאמנט יחזקאל (מרודניק) 183
דיאמנט לייביש (דובז'כובר) 173, 174
דיאמנט לאה 298, 401* 402*
דיאמנט מנדל 444
דיאמנט משה (ריזינקר) 41, 174
דיאמנט משה 30, 46, 174
דיאמנט רייזל (אשתו) 427*
דיאמנט נפתלי 50, 144
דיאמנט עקיבא 50
דיאמנט עקיבא (קוזלובר) 174
דיאמנט פייבל 37, 298
דיאמנט שלמה (זיזנובר) 17, 18, 75, 129, 172, 174
דיאמנט שלמה (יהלומי) 23, 40, 45, 52, 60, 64, 80, 85, 95,
403* 436* 437* 439* 441, 442, 445
דיאמנט אריה, (בן פישל) 430*
דיאמנט עקיבא שמואל (אבי שלמה זיזנובר) 174
דיאמנט הרשל (בונרובקר) 174
דיאמנט לייביש (לוטצ'ר) 174
דיאמנט שמעיה (לוטצ'ר) 174
דוקס, ד"ר 174
דילר יצחק (ר' איציקל) 7, 74
דילר ברוך 7, 31, 74, 131, 297
דילר יעקב 23, 443, 446
דילר נכדותיו של ברוך 428*
דים יעקב 62
דים חיים 433*
דים משה 50, 400*
דמביצר איטה 170, 297 418*
דמביצר דוד, שרה ובנימין ושינדל 30, 430* 431* 443*
דנציגר (רבינוביץ) טובה חוה הרבנית 21

ה

הורוביץ אברהם, הרב מסנדישוב 76
הורוביץ אלתר זאב, הרב 18* 19, 27, 28, 29, 30, 75, 84, 123
129
הורוביץ אליעזר הלוי, הרב מטרניגרד 17
הורוביץ חיים יהודה 20, 28, 123
הורוביץ חיים, הרב 20
הורביץ חיים שלמה, הרב 21, 443
הורביץ טוביה, הרב מסנדישוב 123
הורוביץ — איש יצחק מהמבורג 12
הורביץ יצחק, הרבי מסטוטשין 181

* תמונה

הורביץ יהושע מדזיקוב 129
הורביץ לוי יצחק, הרב מבוסטון 20
הורביץ משה 20
הורביץ נפתלי צבי מרופשיץ 12, 13, 15, 19, 74, 76, 77
הורביץ נפתלי, הרב ממליץ 73
הורביץ פרידה, הרבנית 20
הורביץ צביה, הרבנית 20
הורביץ קלונימוס קלמן, הרב 20, 21, 28, 123. 136. 320
הורביץ רחמה־מירל, הרבנית 20
הורביץ גולדה 54
הורביץ חיה 56
האכדארף לייביש 317
האכדארף שמעון 60
הגל איטה 430*
הגל יעקב 52, 57, 133, 405*
הויבן ישראל 60
הויבן נחמיה 144
הורכגלרנטר יוסף, הרב מזמושץ' 11
הולושיץ העשל 105
הולס, משפחת 114
הולס ר' אייזיקל 29, 100
הולס גרשון 137
הולס יהושע העשל, הרב 14
הולס מאיר 163
הורודצקי ש"א 8
הזנקופף מיכל 154, 158, 441
הזנקופף נטע 445
הירשפלד, הרב מביליץ 121
הירשפלד זישא מש. 137, 173, 446
הירשפלד יוסף 173
הלברשטם ברוך, מגורליץ 18, 37, 130
הלברשטם חיים מצנדז, 12, 13, 73, 74, 75, 87
הלברשטם חנה (שפירא) 90, 88, 101
הלברשטם ב"צ, הרב מבאבאוו 376
הלברשטם שלמה, הרבי מבאבאוו 373, 376, 378, 379
הלברשטם יחזקאל 376
הלברשטם יחזקאל, משיניבה 17, 18, 75, 86, 87
הלברשטם יעקב, הרב 20
הלברשטם מאיר נתן, הרב 73
הלברשטם נפתלי חיים, הרב 20, 45, 63, 137
הלברשטם מלכה, הרבנית 20
הניג משה 37
הניג הינה 429*
הרברט סאמואל 145
הרצל ד"ר 87
הירש בר, השמש 25, 131
הירש בר, חוקק המצבות מסנדישוב 76
האוזנר שבתי 441

ו

וובר יעקב יצחק 178 445
וובר מאיר 103, 110
וובר נפתלי הירץ 48, 109
ויטמן מרדכי (מאטל) 60, 137
ווידן טוביה וקלמן 441 407*
וולף יוסף 440, 446
וולשטיין ד"ר 375
ווינברג בריש ומרדכי 376
וויסמנדל מ"ד, הרב 373, 374, 375
ויכסלבוים, בתו של אלתר יעקב 137
ויכסלבוים ב"ש 445
ווילנר ישראל 50
ווילנר מרדכי (מברזוב) 52
זוילנר שלמה 173, 445
ווילף 143
וינברג בריש 314
ווינברג חיים 50, 406*
ווינברג טובה 432*
ווינברג יוסף 50, 136, 144, 145, 297, 444, 445
ווינברג פייגה 48, 49, 297
ווינד לוי יוסף 95, 135
ווינר דוד 22, 60, 88, 140
ווינר יחזקאל 446
ווינר יוסף מרדכי, הדיין 16, 19, 22, 29, 94, 130
ווינר ישכר דוב 22
וויס אלעזר 22
וויס שרה 22
וויסברג נחמה 146
וויסברג (מגורליץ) 184
וולדמן אלימלך 50, 138
וולטר משה (מבז'וסטיק) 181
ווליש (גוטנברג) אייזיק 144
ווליש חיים ש. 400*
וולך אברהם 173
וולך יוסף אשר 50, 172, 173
וולך יחזקאל 50, 172, 175
וולך שלום (מלבוב) 136
וסרמן בריינדל (מדוברומיל), 64, 295
וורצל אלעזר 59, 73, 78, 86
וורצל רייזל 428*

* תמונה

ז

זגנר זלמן 44
זיגל יעקב 132
זידמן ר' אלתר עזרא, הדיין 19, 22, 29
זידמן משה מאיר 22, 46, 108
זילבר יהושע 49
זילבער מנדל 430*
זילבער פנחס 49, 50
זילבער שרה, 48, 297
זילברמן וולף 60
זליגמן יהושע 54
זלצמן שמואל 143
זיבנר יחזקאל 135
זלושיץ שלמה 432*

ח

חיים מאיר מפריסטיק 47, 128, 369, 370

ט

טויב אהרן 137
טויב ש' ד"ר 119
טויבה אברהם, משפחת 157
טיטלבוים משה (בעל ישמח משה) 9
טיטלבוים חיים אלעזר, הרב 20
טיטלבוים חשא, הרבנית 20
טיטלבוים רפאל, הרב 21
טיטלבוים שלמה, הרב 20
טיטלבוים שמואל, הרב 20
טיטבוים מלכה רויזה 57
טים קלמן ומרדכי 143
טנצר, משפחת 114, 429*
טנצר אברהם 31, 41, 56
טנצר הירשל 130
טנצר הירש 60
טנצר יוסף מרדכי 60
טנצר יצחק 41, 47, 48
טנצר שמאל 41, 48
טוכמן (גוזיק) גיטל 446
טישלר גולדה 441
טורטלטויב שלמה 445
טפר יצחק וניכה 370

י

יארע צבי (מפריסטיק) 172 407*
יהודה הלוי, המשורר 4
יהלומי שלמה, ראה דיאמנט
יוהנס משה 48, 50
יעקב יצחק, ה„חוזה" מלובלין 12, 14, 19
יוסף, המלמד מברזוב 62
יפה זכריה 142
יפה (מצ'ודץ) 350
יצחק, הרב מקראקא 11
יצחק, הרבי מוורקא 13
יצחק לנצוטר, רבי 8
יצחק אייזיק, הרבי מקומרנה 12
יצחק אייזיק הרבי מספינקה 12
ישראל, המגיד מקוזניץ 12, 18, 77
ישראל אהרן, הדיין מפריסטיק 59

כ

כהנא, הרב ד"ר 444
כהנא—שפירא א"י 14
כלב חיים, משפחת 162, 441, 408*
כלב מיכאל 200*
כלב חנן 382*

ל

לוי יצחק, הרבי מברדיצ'ב 8, 9
לוין אהרן, הרב מריישא 154
לוין יצחק, הרב ד"ר 48
לוין נתן, הרב מריישא 56
לובאש (מרישא) 351
לוס, משפחת 163, 410*
לוס לייזר 31, 410*
לוס לאה 441 428*
לוס אלעזר 60, 141, 142, 144, 410*
לוס ויטה 48, 49, 297, 410* 428*
לויפר חיים 111, 440
לויפר א. 445
לויפר מאיר, הרב 20
ליברמן דוד 111, 135, 139
ליברמן עטל 431*
ליברמן בניו של דוד 144
ליברמן שמואל 111
ליטנר שמעון 59, 440
ליכטמן צבי 139
לנגזם יחזקאל ובלהה 192, 194
לנגזם משפחת 411*
לנגזם שמחה 61, 441
לנגזם חנה 441

* תמונה

לנדוי דבורה־פרל 21
לנדוי יעקב 21
לנדוי לייב, ד״ר 57
לנדסמן יעקב ורייזל 60, 446
לנדסמן למל ומרים 168, 446
לסט אליהו דוד 42, 63, 69, 101
לסט חיים 445
לב יצחק (אירווינג) 443 451*
לב ציפה 398*
לסט מ״ל ואברהם 445
לובטקין צביה 377
לוין יצחק מאיר, הרב 376
ליבר־קלב קלרה 375, 376*
לרמן בלומה 441*
לסט פיטל 88
לסט שלמה 88
לעזר בנימין זאב 14
לעזר דוד נתן 14
לעזר יוסף, הרב 13
לעזר מנחם־מנדל, הרב 13
לרמן חנן, ד״ר 164, 445
לרמן משה 201*
לרמן חיים, 207, 208, 209, 411*

מ

מוסלר אליהו וזלדה 128 414*
מוסלר אברהם שרה, לאה 445 414* 431* 433*
מוסלר משה 108, 445 442 445
מוסלר יואל 445
מוסלר צבי 40
מוסלר שמואל 442 450*
מורר איטה 50, 297, 432*
מורר זלמן 30
מורר חיים 44, 45, 297
מורר צבי 44, 50
מילר שמעון 60
מילר דינה 429*
מילשטין לאה 158
מינץ, משפחת 114 428* 430*
מינץ א. 445
מינץ אברהם 37
מנחם־מנדל, הרב מלינסק 12
מנחם לעזר, הרב מטארנא־סטריזוב 13
מנחם מרומנוב, הרבי 12, 14
מנחם מקוצק, הרבי 12

מנדל, משפחת 115 412*
מנדל בנימין 192
מנדל זאב וולף 59, 90, 144 412*
מנדל חיים 60, 61, 78, 90, 165, 296, 412*
מנדל ישעיה 39, 91, 121, 296
מנדל מישקיס 296, 413* 431*
מנדל נפתלי 59, 90, 169, 193 412*
מנדל משה יעקב 319, 446
מנדל ראובן זליג 50, 91, 413*
מנדל שמעון 23, 144, 145
מנדל שרה אלטה 170 428*
מנדלסון משה 13, 102
מרגליות יואל 74
סטריזוב 10
מרדכי, בן הרב מסטריזא 8
משה, הדיין מטארנא 18
משה יחיאל מביאלא, הרב 12
מילבאוער יעקב 444

נ

נבון צבי 202 203*
נוטמן נפתלי חיים, הדיין 75
נחמיה אלתר מש. 30, 34, 44, 61, 68, 133, 427*
נחמיה הנה 48, 297
נחמיה הירש ואשתו 416*
נירנברג, משפחת 166, 446
נירנברג א. 441
נירנברג חיים יעקב 41, 60, 63, 78, 91, 296
נירנברג ברוך 50, 297
נירנברג יצחק אייזיק, השמש 25, 64, 100
נירנברג משה, הדיין 59, 411* 445
נירנברג שלמה 443
נפתלי, הרבי מליזנסק 73
נוימן, ד״ר 374

ס

סופר זיסל 26
ספיר ראובן 118, 139
ספרין חיים, הרב 22
ספרין פייגה, הרבנית 22
סטמפל מש. 376

ע

עמר שמואל, מריישא 195, 196, 197

---

* תמונה

פ

פאנט יחזקאל, הרבי 12
פוטרביטל 137
פופר אריה 145, 146*
פופר (לוס) וןטה 136 , 145
פופר מרדכי 145
פורצקי אליהו, ד״ר 51
פייבוש, משפחת 157, 170, 398*
פייט גיטל ומרים 50, 433*
פייט חיים 140
פייט רחל 51
פייט שמואל ומשפחתו 125, 142, 144, 145, 350, 352, 415*
פייט סאלי 445
פיינגולד יעקב 198*
פיינגולד משה 46
פיינגולד שמחה 46, 111, 414*
פיינגולד טובה 414*
פינזל פרץ 49
פירר שמואל, הרב מקראס 80
פישלר סריל 91, 413* 441
פלבר יעקב ונחמיה 144
פליקס ישראל 26
פלישר חנה 297
פסח, ר׳ מיבורניק 13
ספר צבי וישראל 47, 440, 441, 414*
פרידמן ר׳ ישראל, הרבי מרוזין 15, 16, 83, 186
פרידמן רא״י ,מסדיגורה 74
פרידמן ר׳ ישראל מצ׳ורטקוב 78
פרידמן וולף ופסל 21
פרידמן חיים ופנחס 60
פרידמן ישראל, בן יחיאל ואחותו 193, 430*
פרידמן לייבלי שו״ב 22, 30, 39, 296
פרידמן נחמה 22
פרידמן מנחם מנס, פנחס ושמחה 59
פרידמן משה שמואל 41, 63
פרנקל אברהם, הרב 19
פרנקל בן־ציון, הרב 19, 20
פרנקל זאב וולף, הרב 13
פרנקל יוסף, הרב ובניו 13
פרנקל חנה, הרבנית 20
פרנקל משה, הרב 19, 20, 137
פרנקל שלמה זלמן, הצדיק מוילופולי 18, 174
פרנקל שלמה זלמן, בן ר״י, הרב 19, 20
פרנקל צביה, הרבנית 20
פרנקל רכיל, הרבנית 20
פרנקל חיים, ד״ר 40, 122, 137, 444
פרנקל ירמי׳, ד״ר 67
פרובירט יונה 297
פינצובסקי ישראל 443
פלדר (נכדה של פישל) 444
פליישמן, הגב. 374
כס יואל 444
פרימן מנשה 409*
פרופר הינה וגיטל 443
פרנקל ישראל, הרב 150* 443 404*
פרנקל ומש. בנו שמואל נחום 156* 443, 404*

צ

צבי הירש, הרבי מרימנוב 8, 15, 74
צבי הירש, הרבי מאליק 99
צבי הירש הרבי מדיקלא 9
צ׳בל, ד״ר 136
צוויבל שמואל 137
צנגר מרים 433*
צנגר בנו של מ״י מפריסטיק 137
צוקר 432*
צוקרמן („אנטעק") יצחק 373, 377, 378

ק

קה אברהם 30
קה זיסל 48
קה יעקב 48, 49
קובוביצקי 145
קוליק משה 56
קוק, הרב, אברהם יצחק הכהן 94
קורן אלימלך 36
קורנהויזר, ד״ר, מיסלו 128
קימל אלכסנדר סנדר 56, 57
קירשנבוים אלימלך 352
קלב אברהם. שו״ב וב״ב 37, 166, 373, 408*
קלב אריה לייביש 48
קלב בן־ציון 373, 376* 409, 444
קלב שבתי 41
קלב תנחום שו״ב 37
קלב מנדל 374, 408* 409*
קלב בניו של לוי 144
קלב מלכה 408* 409*
קלגסבלד, אברהם אבר מקראס 140
קלוץ יוסף ומש. 25, 39, 298, 320 416* 431*
קלינמן ד״ר 351

* תמונה

קמלהר י״א, הרב 9, 10, 90
קמלהר גרשון ,הרב 74
קניסבוים־אייזן שלמה, הדיין מווילופולי 22
קנלר אפרים 10, 136
קנלר אדלה 431*
קנלר יצחק אייזיק ופלטיאל 60
קנלר יוסף 137
קנר, משפחת 115
קנר אבישל, הראשון 73
קנר אביש, הרבי מצ׳כוב 74
קנר אביש, בן נפתלי 179
קנר אהרן, הראשון 73, 74
קנר אהרן 36, 69
קנר אהרן, בן יעקב 204*
קנר יוסף 73
קנר ישראל 62, 108, 131, 441
קנר יעקב 18, 30, 129
קנר יעקב נתן (מרישא) 318
קנר לייביש 73
קנר פנחס 73
קנר מנדל 443
קרויט בנימין ופרל ומש׳ 131 430* 432*
קרויט אברהם וישראל 443
קרים משה 59
קריסא לייב 8
קרפ ישראל לייב 54
קרכר לאה וצבי 60, 297, 429*
קרכר פנחס 60
קרכר אחיו של צבי 137
קרנצלר משה 201
קרנצלר בלומה 207
קויפמן פייגה ושמואל 430* 432*
קורנינסקי 374
קורנרייך מאיר, משפ. 443
קלב־מנדל 374
קנדל־נירנברג מנדל 446
קנר י. אליהו 446
קרמר יואל 376

ר

רבינוביץ, הרבי נ.ד. משידלובצה 16
רבינוביץ הרבנית איטה (שפירא) ובנותיה 21
רבינוביץ ברוך, הרב 21, 90, 442, 444
רבהאן שרה 49, 121, 428*
רובין מנחם מנדל, הרבי מלינסק 12
רוזין יוסף, הגאון מרוגצ׳וב 81
רוזן, משפחת 116
רוזן דוד 60
רוזן חיים 140
רוזן יואל 445
רוזן יוסף הירש 31
רוזן יחיאל 139
רוזן יעקב 31, 59, 60, 134, 138, 139, 320
רוזן יצחק לייב 61, 138, 139, 140, 142
רוזן מנחם מנדל 30, 59, 60, 61, 320
רוזן משה 139
רוזן שמואל 142, 351, 352, 415*
רוזן האחים 141, 144, 351, 352, 443, 444
רוזנבוים אשר מרדכי, הרב 20
רוזנבוים מרדכי 42, 61, 131
רוזנבוים באשי 61, 131
רוזנבוים שפרינצה 61
רוזנבלוט אלעזר 109
רוזנבלוט ריז׳י 39, 109
רוזניס צבי הירש, הרב מלבוב 9, 10
רוזנפלד שלום, הרבי מקמינקה 13, 14, 73
רוזנטל, ד״ר 139
רוט בנימין ופיגה 425*
רוט נפתלי 49, 50, 137
רוט פסל 50, 297
רוטשטין גיטל 432*
רוטנברג משה צבי, הרב 21
רוטנברג פרל, הרבנית 21
רוטנברג חיים אלימלך 21
רוטמן מברזוב 185
רוס לייביש ומש. 78, 167, 417*
רוס מרדכי ומש. 140, 417* 430* 433*
רוס רות ובת שבע 297
ריטר יצחק משה 52, 142
רייך יוסף 144, 145
רייכר מינדל 430* 432*
רייכר משה 131
רייכר לאה 297, 429*
רייכר רייזל 129
רייכר אברהם 443
רנמן אברהם חיים, הרב 21
רסלר, משפחת 116, 172, 173
רוקח יהושע, הרבי מבלז 75
רוקח ישכר דוב, הרבי מבלז 75, 94
רדלר יצחק ואשתו 424*
רוט אגון 374

---

* תמונה

ריגר (וויכסלבוים) הינה ובינה רוזה 446
רובינפלד 430* 432*

ש

שאכר יוסף 39, 298
שאכר פייבל 50, 297, 430*
שוודרון, מהרש״ם 18, 19
שולמן איטקה, הגננת 51
שור אברהם, הדיין מדינוב 157
שור ישראל (החזן) 83
שוורץ ש. 432*
שוורצברד יצחק, ד״ר 56
שוורצמן משה יהושע 92, 107
שוורצמן משה יעקב 45, 59, 63, 295
שוורצמן שלום 49, 60, 75, 81, 296, 440
שוורצמן איטה ורישה 92
שוואלב מנשה (לוטצ׳ר) 130, 134
שטורם, משפחת 116, 421* 422*
שטורם אברהם יצחק, 75, 112
שטורם חיים ישראל 421*
שטורם יעקב 24 424*
שטורם יהושע 50, 297
שטורם מנדל 59
שטפל, משפחת 157
שטפל פייבל מסנדישוב 123
שטרנברג לייבלי משפ, 36, 37, 65, 420*
שטרנברג צבי אלעזר 47, 48, 441
שטרנברג רחל 48
שינגל 138, 350, 351
שינמן חיה וילדיה 142, 413*
שיף, משפחת 167, 423
שיף הרשלי ואשתו 22 423*
שיף זאב 442
שיף יהודה (מלונק) 132
שיף קלמן, 444, 445
שיף יוסף 50, 441 433*
שיף בריש 445, 446
שיף יוסף מרדכי 60
שיף ישראל 433
שיף יעקב 22, 63, 94, 296
שיף לוי יצחק 23, 31, 54, 56, 57, 296, 440 441 423*
שיף מאיר 60 423*
שיף מרדכי 23, 50, 297, 445 430*
שיף מריישא (הצורף) 136
שיף שמואל, הרב מניבילץ 81, 131
שיף רבקה 296
שיץ מיכל 137, 349
שיפר יצחק, ד״ר 57
שיפר לייביש 110
שלוסמן גיטל 141, 144
שמואל אוסטריקר, החזן 83
שמואל שמלקי, הרבי מססוב 15, 16
שמואל הלוי מדוקלא 15
שמואל החייט 130
שמולביץ, משפחת 167, 424* 433*
שמלקיס יצחק, הרב מלבוב 18, 86
שמלקיס גדליה, הרב מפשמישל 52
שפירא צבי אלימלך, הרבי מדינוב 7, 13, 14
שפירא צבי אלימלך מבלזוב, הרבי 8, 78
שפירא אלעזר, הרבי מלנצוט־סטריזוב 13, 14
סטריזוב 15
שפירא טובה חוה, הרבנית 14
שפירא דוד, הרבי מדינוב 13
שפירא שמואל, הרבי 13
שפירא שלמה, הרבי ממונקטש—סטריזוב 14, 15, 21, 26, 74, 314
שפירא משה לייב, הרב מסטריזוב—ססוב 15, 17, 18, 20, 28, 73, 80, 129
שפירא צבי הירש, הרב ממונקטש׳ 17, 27
שפירא חיים אלעזר, הרב ממונקטש׳ 17* 18, 29, 78, 80, 121
שפירא ישעיה הירץ, מדינוב, הרבי 21, 78
שפירא ישעיה הירץ, בן ר׳ נחמי׳ 22
שפרא ריקל, הרבנית 22
שפירא ישראל חיים, הרב 22
שפירא מינדל, הרבנית 21
שפירא נחמיה, הרב 21, 27, 28, 29, 77, 80, 81, 140, 193, 349, 446
שפירא נחמה טילה, הרבנית 21
שפירא שלמה, הרב (בן ר״נ) 22
שפירא חנה, הרבנית 29
שפירא שלמה, הרב 193
שפירא צבי 49
שפירא שרה 51, 418*
שפירא פייגה 418*
שפלטר יעקב, הדיין 22, 61, 80, 130
שפלטר אפרים 81
שפלר, משפחת 117 426* 430* 432*
שפלר מרדכי מנדל ופרל 65 425*
שפלר בתיה 443
שפלר משה ואשתו 139 426*

* תמונה

שפלר צבי 50, 297
שפלר שמעון ומשפחתו 158, 425*
שפלר שמעון 443
שרייבר נח 42
שרייבר שמאל 60
שפרינגר מש. 297 430*
שטרן שלמה 374
שטרן גב' 377
שימל מ.י. 440
שימל פנחס 446
שליסלברג נתנאל ומש' 422*
שליסלברג יחזקאל ומש. 445
שמידט שלמה 369
שמידר, האחיות 376
שניידר אסתר 446
שנפלד משה 376
שפס 443

ת

תאומים אברהם, הרב 16

צילומים שונים

בית הכנסת 3, 227
בית הכנסת אחרי השואה 228
ציורים שונים בכניסה ובפנים ביה"כ 237, 229
בית הכנסת שהפך למחסן 233
בית הכנסת בגלגולו האחרון (ספריה עירונית) 5־234
תעודת תלמוד תורה 43
גן־ילדים עברי 44
כיתת בית ספר ממלכתי לבנות 45
הככר המזרחית־צפונית של הככר המרכזית 55
בית אליעזר גלאט (מקום עלילת הדם) 55
בית־ספר לבנות „בית יעקב" 63
שער של סידור שנכתב ברוסיה 197
גלויה מפינגולד ללטרבאום 198
שער הספר „שובע שמחות" 223
שער הספר „נתיבות עולם" 224
שער הספר „בנויות ברמה" 225
שער הספר „תולדות נח" 226
שער הספר „עולם אחד" 227
העיר והסביבה 237, 242
סמל העיר סטריזוב 243
חותמת העיריה וחותמת ראש העיר 249
חותמת חברת גמילות חסדים 249
חותמת מרשם התושבים 249
חותמת ארגון הנוער הציוני 249
חותמת תלמוד תורה של אגודת ישראל 43
קבוצות שונות של הנוער הציוני 6־5־244
קבוצת „הזמיר" 247
מסיבת פרידה לעולים לישראל 248
תלמידי קורס מסחרי בטיול 248
שמחה משפחתית 249
קשר בין סטריזוב לא"י, בימי השלטון הנאצי ,דרך הצלב האדום 250
תרומת עצים של קק"ל על שם לאה לוס 250
אשור הועד הציוני למשתדלים להשיג סרטיפיקט 250
בתי־קבר ומצבות 252
בית הקברות העתיק (כעת גן־עירוני) 257
הצגה של בנות יעקב 295
הסבלים, הדוור והשוטר 251
גלויה מגיא ההרגה 376
המצבה במרתף השואה 435
ספר תורה 435
אזכרה לזכר קדושי סטריזוב 9—8—7—436
בית הכנסת מחזיקי הדת בסאו פאולו 453
לוח זכרון לזכר קדושי סטריזוב 454
לוח זכרון לזכר קדושי השואה 454
חזית בית הכנסת 454

* תמונה

תוכן הספר — אינהאלט

אב הרחמים		עמוד 3
עלי כזאת התוגה	יהודה הלוי	" 4
כי בינינו ובין העולם	א"צ גרינברג	" 4
ספר זכרון	י' ברגלס	" 5
לא תשכח	ש' יהלומי (דיאמנט)	" 5

רבני סטריזוב וגדוליה

סטריזוב של מעלה — על קדמוניותה של סטריזוב	ש' יהלומי (דיאמנט)	" 7
רבני סטריזוב וגדוליה	" "	" 8
הרב ר' אברהם א"ל הלוי	" "	" 8
הרב ר' שמואל הלוי גלנטי	" "	" 10
הרב המקובל ר' אליעזר פישל	" "	" 11
רבי נפתלי מרופשיץ	" "	" 12
ר' צבי אלימלך שפירא מדינוב	" "	" 13
הרב ר' מ"מ מטארנא	" "	" 13
הרב ר' אלעזר שפירא מלנצוט—סטריזוב	" "	" 14
הרב ר' ישראל דוב גלרנטר	" "	" 15
הרב ר' שלמה שפירא	" "	" 15
הרב ר' אלתר זאב הורביץ	" "	" 18
הרב ר' משה י"ל שפירא	" "	עמוד 222, 20
הרב ר' קלונימוס קלמן הורביץ	" "	עמוד 21
הרב ר' נחמיה שפירא	" "	" 21
דייני סטריזוב — רי"מ ווינר	" "	" 22
ר' אלתר עזרא זידמן	" "	" 22
ר' יעקב שפלטר	" "	" 22
ר' נפתלי חיים נוטמן	" "	עמוד 222, 75

העיר ויהודיה

סטריזוב עיר מולדתי	י' ברגלס	" 23
מנהיגיה של הקהילה	" "	" 26
צביונה הרוחני של הקהלה	" "	" 31
השבת והחגים	" "	" 32
הגירה	" "	" 35
בתי התפילה	" "	" 36
בתי הקברות	" "	" 38
מוסדות צדקה ומפעליהם	" "	" 39
החינוך הדתי	" "	" 41
החינוך החילוני	" "	" 44
מפלגות	" "	" 45
התנועה הציונית	" "	" 46
האינטליגנציה המקצועית	" "	" 51
משומדים	" "	" 51
היחסים בין היהודים והפולנים	" "	" 52
מעשה ריטר הפרעות בשנת 1898,	" "	" 52
הפרעות בנובמבר 1918 ועלילת הדם	" "	" 54
אלה אזכרה (לזכר בחורי בית המדרש)	ש' יהלומי (דיאמנט)	" 59
בעלי־בתים לומדי תורה	" "	" 60
ישיבת עץ חיים	" "	" 61
החדרים והמלמדים	" "	" 61
אגודת ישראל ובית יעקב	" "	" 63
היחסים בין אגודת ישראל והציונים	" "	" 64
אחת מרבבה	מ' מוסלר	" 64
מאימתי ישבו יהודים בסטריזוב	" "	" 65

ראשית נצני ההשכלה בעיירתנו	" "	" 66
מקדמי השואה	" "	" 68
נוסח אשכנז	" "	" 68
עיירתי סטריזוב	ל' לוס	" 69

אישים ומאורעות

בני עליה של סטריזוב העתיקה:

ביקור „ממלכתי אצל ר' אהרן קנר (הראשון)	ש' יהלומי (דיאמנט)	" 73
ר' יואל מרגליות	" "	" 74
ר' איצק'ל דילר בוחר בין צאנדז לסדיגורה	" "	" 74
ר' נ"ח נוסמן	" "	" 75
ר"ח הלברשטם „מרביץ" לר"ש זיזנובר	" "	" 75
הרב רא"ז הורביץ	" "	" 75
הרב ר' נחמיה קורא ממעמקים	" "	" 77
הדיין ר' יעקב שפלטר	" "	" 80
ר' ברוך ברגלס	" "	" 81
ר' אברהם גולדמן	" "	" 82
ר' הרשל גלנדר	" "	" 82
ר' יוסף דיאמנט	" "	" 84
ר' אלעזר וורצל	" "	" 86
ר' דוד ווינר	" "	" 88
ר' פייבל לסט ובנו שלמה	" "	" 88
ר' חיים הכהן מנדל	" "	" 90
ר' ישעיה הכהן מנדל	" "	" 91
ר' חיים יעקב נירנברג	" "	" 91
תפלה לעני כי יעטוף (לזכר ר"ש שורצמן)	" "	" 92
ר' יעקב שיף	" "	" 94
חצי חלק עולם הבא	" "	" 95
לתקן עולם במלכות שדי	" "	" 97
אנשי סגולה ותמימים (ר' אייזיקל הולס ור"א שמש)	מ' מוסלר	" 100
תורתו של הרמב"ן	" "	" 101
אילן שנגדע	" "	" 102
התמים	" "	" 102
מאיר הרצקס	" "	" 103
פקחים ולא פקחים (—שלמה'לי ביר)	" "	" 103
מאיר בר, הקרוב למלכות	" "	" 104
יוצאי־דופן (העשיל הולושיץ, האביונים)	" "	" 105
המשפחות האומללות	י' ברגלס	" 107
הציוני הראשון בסטריזוב	" "	" 108
ריזי', האשה הצדקנית	" "	" 109
ארבעה היינו	" "	" 109
ר' שמחה פיינגולד	בןעמי פיינגולד	" 111
משפחות וותיקות בעיירה (אדסט, ברגלס, דיאמנט, הולס, טנצר, מינץ, מנדל. קנר. רוזן. רסלר. שטורם. שפלר)	ש' יהלומי (דיאמנט)	" 111

מהווי החיים וזוטות

ספורים שונים	י' ברגלס	" 118
בתנועה הציונית	" "	" 120
גם זה קרה בעיירתנו	מ' מוסלר	" 126
מהעבר הקרוב והרחוק	ש' יהלומי (דיאמנט)	" 129
זכרונות מפרעות 1898	צ' שטרנברג	" 133

השואה ואחריה

מלחמת העולם השניה והשואה	י' ברגלס	״	135
התינוקות שנשבו	״ ״	״	145
אחרי המלחמה והשואה	״ ״	״	146

דברי הגות ומחשבה

יהדות ולאומיות	הרב י' פרנקל	״	150
אבל אשמים אנחנו	הרב י' פרנקל	״	371
קדוש השם וקדושת החיים	הרב י' גליקמן	״	152
שויתי השואה לנגדי תמיד	ש יהלומי (דיאמנט)	״	153
זכירה ושיכחה	ש"נ פרנקל	״	156

שרידים כותבים

חבל על דאבדין	י' ברגלס	״	157
משפחתי	ש גינסבורג—שפלר	״	158
אבא אמר...	ש' גרינולד—הזנקופף	״	158
החשבון המר	ש' יהלומי (דיאמנט)	״	159
אבי ר' חיים יצחק	דוד כלב	״	162
עם ישראל חי	ל' לוס	״	163
לזכר הורי	פרופ' ד"ר ח' לרמן	״	164
זכרונות מבית אבא	ס פישלר—מנדל	״	165
אבי הקדוש	ב"צ קאלב	״	166
לזכר אבי ועירי	מ קנדל—גרנברג	״	166
לזכר משפחתי	רות קרמרמן—רוס	״	167
ימים ושנים בסטריזוב	ח' שיף	״	167
איטה הקר (דיאמנט)	שי"ן יו"ד	״	168

מעזבונם של קדושים

קטעים ממכתבים של: נפתלי הכהן מנדל, איטה דיאמנט־פדרבוש, ליבה גרינבלט, שרה אלטה מנדל, איטה דמביצר־פלק, חיה ברגלס — פייבוש, נחמה ברנשטיין—ברגלס, אברהם בראוו, ה.י.ד.	״	169
מכתבים מהדיין ר"י שפלטר, ר' אברהם טנצר והמלצה מי. ברגלס.		380

הסביבה

העיירות והכפרים	י' ברגלס	״	172
יושבי הכפרים — עמוד גמילות חסדים	ש' יהלומי (דיאמנט)	״	174

זכרונות מימי השואה

כוס היגונים	מ' מוסלר	״	176
עלי סף בית השחת (שיר)	ש' יהלומי (דיאמנט)	״	180
שלש שנים (שיר)	״ ״	״	180
שבעה ראשי שנים	״ ״	״	181
פורים בבית הסוהר	״ ״	״	184
פסח בבית הכלא	״ ״	״	186
אקדמות נוסח ארכנגלסק	״ ״	״	186
זכרונות מארץ גזירה	י' ברגלס	״	188
זכרונות מהימים הראשונים	ש' לנגזם	״	191
זכרונות	״ ״	״	194
קטעי זכרונות מסטריזוב	פרופ' ד"ר ח' לרמן	״	205
עולמות מנוגדים	פרופ' ד"ר ח' לרמן	״	213
בן־ציון קלב, מציל נפשות ישראל	ש' יהלומי	״	373

למען המולדת

הלוחמים (י׳ פיינגולד, מ״מ גוטווירט)	י׳ ברגלס	״	198
הבן שלא שכח ולא ישכח (י׳ אשר)	ל׳ לוס	״	199
אחי מיכאל ז״ל	א׳ כלב	״	200
משה לרמן ופרידה	הרב מ׳ שפירא	״	201
חברי משה	ש׳ לוי	״	201
צבי גבון	זלמן	״	203
לאחי (שיר)	חיה לוין	״	203
אהרן קנר	מספר זכרון	״	204
על אלה אני בוכיה	ש. לנגזם	״	384
רשימת הקדושים			386
דפי זכרון (תמונות)			397
שארית הפליטה	י. ברגלס	״	440
עם סיום הספר	ש. יהלומי	״	463
מפתח השמות והתמונות	״ ״	״	466

ספר סטריזוב — יידיש

סטריזוב מיין שטעטאלע	ש׳ יהלומי (דיאמנט)	״	256
לא תשכח	״ ״	״	257

די סטריזוב׳ר רבנים און גדולים

הרב ר׳ א״ל הלוי	ש׳ יהלומי (דיאמנט)	״	259
הרב ר׳ שמואל הלוי גאלאנטי	״ ״	״	259
הרב המקובל ר׳ אליעזר פישל	״ ״	״	260
רבי נפתלי מרופשיץ	״ ״	״	260
ר׳ צבי אלימלך שפירא מדינוב	״ ״	״	260
רמ״מ מטארנא	״ ״	״	261
הרב ר׳ אלעזר שפירא מלנצוט	״ ״	״	261
הרב רי״ד גלרנטר	״ ״	״	262
הרב ר׳ שלמה שפירא ממונקטש	״ ״	״	262
הרב רא״ז האראוויץ	״ ״	״	264
הרב רמי״ל שפירא	״ ״	״	265
הרב ר׳ קלמן האראוויץ	״ ״	״	265
הרב ר׳ נחמיה שפירא	״ ״	״	266
סטריזוב׳ר דיינים: ר׳ יוסף מרדכי ווינר, ר׳ א״ע זידמן, ר״י שפאלטער	״ ״	״	266
ר׳ נפתלי חיים נאטמאן	״ ״	״	301

סטריזוב און אירע יידן

מיין היימשטאט	י׳ בערגלאס	״	267
דער רב	״ ״	״	268
די גייסטיקע און אדמיניסטראטיווע פירער	״ ״	״	268
דער גייסטיקער כאראקטער פון דער קהילה	״ ״	״	270
די עמיגראציע	״ ״	״	272
די בתי תפילה	״ ״	״	272
די בתי קברות	״ ״	״	274
צדקה און אירע אינסטיטוציעס	״ ״	״	275
די יידישע ערציהונג	״ ״	״	277
די אלגעמיינע ערציהונג	״ ״	״	278
פארטייען	״ ״	״	279
די ציוניסטישע באוועגונג	״ ״	״	280
די באציהונגען צווישן יידן און פאלאקן	״ ״	״	283
די אונרוהען אין נאוועמבער 1918	״ ״	״	284
מעשה ריטער אין לוטטשא	״ ״	״	284
די פאגראמען אין יאר 1898	״ ״	״	286

דער בלוט־בלבול ״ ״ ״ 287
א קדיש דיר שטעטאלע מיינס פ׳ קלאץ—אלוני ״ 291
סטריזוב י׳ לאנגזאם ״ 294
די בית יעקב שולע ג׳ לאנגזאם—מילער ״ 295
חסידים אין סטריזוב מ׳ שיף ״ 296
מיין שטעטאלע אל׳ גרובער ״ 297

פערזענליכקייטן און געשעענישן

די בני עליה פון אמאליקן סטריזוב:

א „קעניגליכער״ באזוך ביי ר׳ אהרן קאנער ש׳ יהלומי (דיאמנט) ״ 299
ר יואל מרגליות ״ ״ ״ 300
ר׳ איציק׳ל דילער קלויבט, אויס צווישן סאנדז און סאדיגורע ״ ״ ״ 300
ר׳ נפתלי חיים נאטמאן ״ ״ ״ 301
ר׳ אברהם איטשי שטורם ״ ״ ״ 301
ר׳ חיים האלבערשטאם „קלאפט״ ר״ש זיזנובער ״ ״ ״ 301
הרב רא״ז הארוויץ ״ ״ ״ 302
הרב ר׳ נחמיה שפירא ״ ״ ״ 304
הדיין ר׳ יעקב שפאלטער ״ ״ ״ 309
ר׳ שלום שווארצמאן (תפילה לעני) ״ ״ ״ 310
מרדכי גולדבערג איז מציל דאס שטעטל צ״א שטערנבערג ״ 314

זכרונות פון סטריזוב

א מעשה פון אלטן סטריזובער פנקס יצחק דויטש ״ 315
א מופת ״ ״ ״ 316
א יידיש הארץ ״ ״ ״ 317
חנוכה אין שטעטל י׳ לאנגזאם ״ 318
פיקאנטע געשיכטעס פון סטריזוב העשל דיאמנט ״ 320
פון דער ווייטער און נאנטער פארגאנגענהייט ש׳ יהלומי (דיאמנט) ״ 321

די תקופה פון חורבן

די צווייטער וועלט מלחמה און דער אומקום י׳ בערגלאס ״ 328
די פארפאלענע קינדער ״ ״ ״ 342
נאך דער מלחמה ״ ״ ״ 344

זכרונות פון דער צייט פון חורבן

מיין לעצטער שמחת תורה אין סטריזוב י׳ לאנגזאם ״ 349

זכרונות פון דער שרעקליכער צייט

דאס שפרינגען פון טויט־צוג י״ל רוזן ״ 350
אין געראנגעל מיט די יידישע קאפאס ״ ״ ״ 351
יידישקייט אין די דייטשע לאגערן ״ ״ ״ 352
„כל נדרי״ אין אוישוויץ י׳ וויינבערג ״ 353
מיין יסורים וועג חיים גרינבוים ״ 355
די מאמע פ׳ קלאץ—אלוני ״ 356

געדאנקען און רעפלעקסן

אונדזער כח קייגן א וועלט פון שונאים הרב י׳ פרענקל ״ 357
א טיילווייזע תשובה הרב י׳ פרענקל ״ 358

די ארומיקע געגענט פון סטריזוב

די שטעטלעך, דערפער, דאס דארף לוטשא י׳ בערגלאס ״ 360
די דארפסלייט — דער זאל פון גמילות חסדים ש׳ יהלומי (דיאמנט) ״ 363

דער חורבן פון פריסטיק

ווי נאציס האבן אומגעברענגט א חסידיש שטעטל מנשה אונגער ״ 365
דאס הייליקע טיכל חיים ליבערמאן ״ 368
שארית הפליטה י. ברגלס ״ 447
צום שלוס פון ספר ש. יהלומי ״ 459

תיקוני טעויות*)

עמוד	טור	שורה	מודפס	צריך להיות
15	א	24	הלברשטט	הלברשטם
16	א	17	בן יב	בן י״ד
19	ב	45	ר׳ באב	י׳ באב
24	ב	43	כ־6000	כ־3000
25	א	2	בין המלים: „העיר — וזה". להוסיף: שמנתה כבר 5000 נפש	
29	ב	34	הרבי מדוקלה	הרב מואליע־מיעכאווע
30	ג	16	אברהם׳קה	אברהם קה
57	א	21	אחד עשר	תשעה
70	ב	18	דובז׳	דובז׳כוב
101	א	33	רמב״ן	רמבמ״ן
102	א	19	רמב״ן	רמבמ״ן
105	א	40	העשיר	העשל
107	א	אחרונה	במחלקת	במחלת
135	ב	27	יחזקאל מסטריזוב	יחזקאל זיבנר מסטריזוב
158	ב	2	בקליש	בקלוש
205			הושמטו: כותרת משנה של המאמר: „ללא זהר והדר" ושם המתרגם: רביקוב י.	
208	א	7	1945	1935
219	ב	22־3	בית הכנסת	בית המדרש־הקלויז
219	ב	24	בית המדרש	בית המדרש העירוני
297	ב	40	חנ	חנה
316	א	32	קפיטלאך	קוו׳יטלעך
319	א	1	פארם	ווארם
329	א	20	יחזקאל	יחזקאל זיבנר
364	א	5	פאטער׳ס	מוטער׳ס
416			רוז׳י בת יהודה	ווילד, רוז׳י בת יהודה

*) תוקנו רק טעויות מהותיות ולא טעויות שגרתיות, שהן בלתי נמנעות.

מפת העיר סטריז'וב
די קארט פון סטריז'וב

תרשים מזכרון מאת יצחק ברגלס

דרך דוברז'כוב - פרישטק - יסלו - קרוסנו

דער וועג קיין דובז'עכוב - פרישטאק - יאסלו - קווסנא

1. די שול.
2. דער שטעטישער בית המדרש.
3. די קלויז פון סאסאוער רב ר' משה לייב און זיין זון ר' נחמיה.
4. דאס הויז פון תלמוד תורה און לינת אורחים.
5. דאס הויז פון בית מדרש באדינער.
6. דאס קהילה באד.
7. דאס הויז פון שטעטישע רבנים ר' אלתר זאב הורוביץ און ר' קלונימוס.
8. דאס הויז פון סאסאווער רב ר' משה לייב און זיין זון ר' נחמיה.
9־10. די הייזער פון עלילת דם אינם יאר 1919.
11. דאס הויז פון ר' אלכסנדר קימל אין וועלכן ער איז געהרגעט געווארן בשעת דעם פאגראם נאכן עלילת דם אינם יאר 1919.
12. די סטאראסטווע.
13. דאס הויז פון שטאטראט.
14. די פוילישע מלוכה'שע פאלקסשולע.
15. די שטעטישע גימנאסיע.
16. דאס פאוויאטאווע געריכט.
17. דאס קירכנהויז.
18. דער קירכנטורם.
19. די קירכע.
20. די פלעבאניע (ווירטשאפט גייבידן פון גלח).
21. דאס הויז פון „סאקאל".
22. דאס שטעטישע שעכטהויז.
23. די באנסטאנציע.
24. דער הויף און פאלאץ פון די וואלקאוויצקיס.
25. די בריק איבער דעם ווויסלאק.
26. די לאווע איבער דעם ווויסלאק.
27. דער פלאץ פון אמאליקן פראם איבער דעם ווויסלאק.
28. א באנבריק מיט א וועג אונטער דער בריק.

1. בית הכנסת.
2. בית המדרש של הקהילה (עירוני).
3. בית המדרש (הקלויז) של ר' משה ליב שפירא ובנו ר' נחמיה.
4. בית תלמוד תורה ולינת אורחים.
5. בית משמש בתי המדרש.
6. בית המרחץ של הקהילה (העירוני).
7. בית רבני העיר ר' אלתר זאב הורביץ ור' קלונימוס.
8. בית ר' משה ליב ור' נחמיה שפירא.
9־10. בתי עלילת הדם בשנת 1919.
11. ביתו של ר' אלכסנדר קימל שבו נהרג בפרעות עלילת הדם 1919.
12. בית ממשל המחוז.
13. בית העיריה.
14. בית הספר העממי הממלכתי הפולני.
15. הגמנסיה העירונית.
16. בית המשפט המחוזי.
17. בית הכנסיה.
18. צריח הפעמונים של הכנסיה.
19. הכנסיה.
20. חצר המשק של הכנסיה.
21. בית ה„סוקול".
22. בית המטבחיים העירוני.
23. תחנת הרכבת.
24. ארמון אחוזת וולקוביצקי.
25. הגשר על נהר ויסלוק.
26. המעבר על נהר ויסלוק.
27. מקום ספינת המעבר לשעבר.
28. גשר קו הרכבת עם מעבר הרחוב מתחת לגשר.